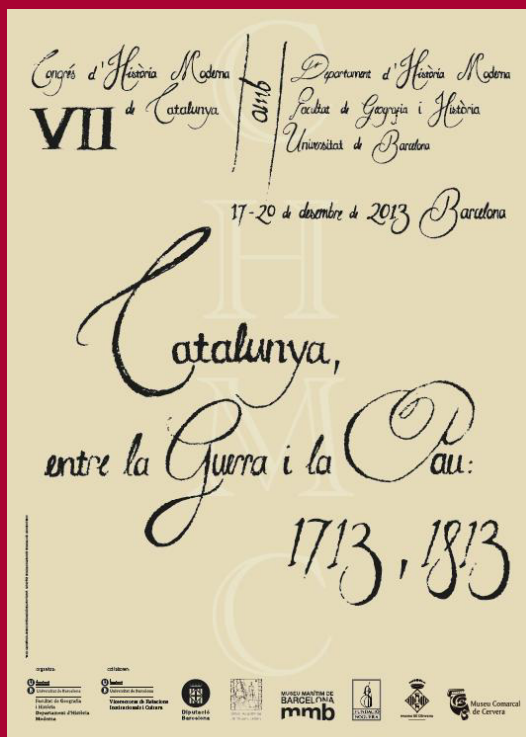

Actes del VII Congrés
d'Història Moderna de Catalunya:
«Catalunya, entre la guerra
i la pau, 1713, 1813».
Barcelona, 17-20 desembre 2013

COMUNICACIONS

J. Dantí, X. Gil, I. Mauro (coord.)

Departament d'Història Moderna,
Universitat de Barcelona
Any 2013

**Actes del VII Congrés
d'Història Moderna de Catalunya:
«Catalunya, entre la guerra
i la pau, 1713, 1813».**
Barcelona, 17-20 desembre 2013

COMUNICACIONS

J. Dantí, X. Gil, I. Mauro (coord.)

Departament d'Història Moderna,
Universitat de Barcelona
Any 2013

Els articles són publicats amb llicència **Reconeixement-No comercial-Compartir per igual de Creative Commons**.

Els autors conserven els drets d'autoria i atorguen al departament d'Història Moderna el dret de primera publicació de l'obra. Un cop publicats, l'autor pot difondre una còpia dels seus articles al seu web i en repositoris institucionals i temàtics sempre que en citin la font original.

Departament d'Història Moderna
Facultat de Geografia i Història
Universitat de Barcelona
Montalegre, 6
08001 Barcelona
dep-ghi-hismo@ub.edu

Revisió editorial: Jorge Aguilera López, Isaac García Oses, Diego Sola García.

Maquetació i correcció: I.G. Santa Eulàlia, Santa Eulàlia de Ronçana. www.igsantaaulalia.com

ISBN: 978-84-608-6264-2

Els textos de totes les intervencions del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya –tant de les ponències com de les comunicacions– són accessibles a la pàgina de *Pedralbes* dins el portal de les Revistes Catalanes d'Accés Obert (RACO) <http://www.raco.cat/index.php/Pedralbes>.

ÍNDIX

Sessió I. Guerra

Alexandra CAPDEVILA MUNTADAS, <i>Llums i ombres d'una controvertida operació militar. L'expedició de Rafael Nebot per terres catalanes (juliol-octubre de 1713)</i>	10
Adrià CASES IBÁÑEZ, <i>La participació portuguesa al front català durant la Guerra de Successió (1707-1713)</i>	24
Antonio ESPINO LÓPEZ, <i>Civils i militars a la Catalunya de la Guerra de Successió. La problemàtica dels allotjaments de tropes (1706-1713)</i>	50
Josep M. GRAU PUJOL i Manel GÜELL, <i>Refugiats de les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa a Barcelona a finals de la Guerra de Successió (1712-1713)</i>	71
Virginia LEÓN SANZ, <i>De La Haya a Utrecht. Las negociaciones de paz en la Corte de Barcelona (1709-1714)</i>	93
Joaquim E. LÓPEZ CAMPS, <i>"El cas dels valencians". L'exili austriacista valencià a Catalunya 1707-1714</i>	124
Antoni MOLINER, <i>Operaciones militares del ejército de Cataluña en 1813 según el ayudante general Don Francisco Javier Cabanes</i>	146
Carme PÉREZ APARICIO, <i>Guerra i societat al País Valencià. La cruïlla de 1710</i>	166
Alfredo REDONDO PENAS, <i>El fracassat intent britànic d'alliberar Tarragona (1813)</i>	190

Sessió II. Política i societat

Política

Agustí ALCOBERRO, <i>Govern polític i govern militar de Barcelona en el setge de 1713-1714: entre els valors republicans i la legitimitat dinàstica</i>	210
Gaetano DAMIANO, <i>Enfrontaments a l'exili: controvèrsies sobre el Monte dei Catalani de Nàpols (1808-1809)</i>	228
Xavier JUNCOSA, <i>Erasmus de Gònima, director de l'Hospital de la Caritat de Barcelona sota domini francès (1812-1814)</i>	238
Roberto LÓPEZ VELA, <i>La Inquisición en Cataluña, inmunidades y alojamientos de soldados a finales del siglo XVII</i>	260
Maties RAMISA VERDAGUER, <i>La Junta Superior de Catalunya i la gestió econòmica de la guerra, 1808-1812</i>	304
Núria SALLÉS VILASECA, <i>"Esto es lo que el Rey me manda persuadir": fent i desfent la política exterior espanyola des del nord d'Europa</i>	325
Eva SERRA PUIG, <i>Unes Corts en plena guerra (1705-1706): la visió civil d'un conflicte militar</i>	347
Jordi VILAMALA I SALVANS, <i>Estratègies polítiques i canvi institucional: la Guerra de Successió a les institucions de la ciutat de Vic</i>	387
Jesús VILLANUEVA, <i>El 'Despertador de Catalunya' (1713) i el llegat ideològic de 1640: continuïtat i distanciament</i>	414

Societat

- Josep CAÑABATE FORTUÑO, *La població de Miravet durant la Guerra de Successió i la Guerra del Francès* 426
- Jaume DANTÍ RIU, *Del redreç a l'expansió. Els Puiguriguer abans i després de la Guerra de Successió* 436
- Josep FÀBREGAS ROIG, *Els frares del convent de Sant Francesc de Reus: la seva implicació en la Guerra de Successió i en la Guerra del Francès* 457
- Mariela FARGAS, *Lujo en tiempos de crisis, según el barón de Maldà (1811-1813)* 476
- Amparo FELIPO ORTS, *Don Jaime de Castellví y Coloma (1682-1752). Entre los servicios militares a Felipe V, las confiscaciones borbónicas y el ascenso social* 488
- María Ángeles PÉREZ SAMPER, *Comer o no comer, esa es la cuestión: la alimentación en tiempos de guerra en la Cataluña de 1713 y 1813* 512
- Josep PUJOL BALLESTÉ, *La Guerra de Successió a les terres de Lleida: catàstrofe, represa i expansió demogràfica* 532
- Maria LUZ RETUERTA JIMÉNEZ, *Els Falguera: poder polític i econòmic d'una família barcelonina (1636-1752)* 548
- Salvador J. ROVIRA I GÓMEZ, *Participació dels nobles de les comarques meridionals del Principat de Catalunya a la Guerra de Successió* 578
- Àngels SOLÀ i Yoshiko YAMAMICHI, *Ofici i família a Barcelona (1790-1815). El cas de tres gremis seders* 589
- Rosa Maria SUBIRANA REBULL - Anna VALLUGERA FUSTER, *Erasmе de Gònima. De fabricant d'indianes a l'estatus nobiliari. Preservació patrimonial* 609
- Marina TORRES ARCE, *Pretender mercedes en la Corte barcelonesa de Carlos III: vida cortesana y grupos de poder* 629

Sessió III. Cultura i memòria

Xevi CAMPRUBÍ, <i>Els efectes de la Guerra de Successió en la impremta catalana</i>	656
Josep DOLCET, <i>Dues Guerres, dos ducs, dues cantates</i>	677
Esther GARCÍA PORTUGUÉS, <i>José Nicolás de Azara, protector y difusor de la ciencia. Una aproximación</i>	691
Laura GARCÍA SÁNCHEZ, <i>Literatura, historiadores y artistas: repercusión de la Guerra de la Independencia en Cataluña a través de los libros de viajes</i>	706
Pere MOLAS, <i>Els Acadèmics Desconfiats el 1713</i>	731
Montse ORTÍ, <i>Marbres a la Catalunya setcentista: art, il·lustració i propaganda</i>	749
José A. ORTIZ, <i>Vencedors, vençuts i exiliats: la memòria de la mort més enllà del 1714</i>	764
Daniel PIÑOL ALABART, <i>La destrucció de patrimoni familiar a la Guerra del Francès: es cases Fontcuberta i Pasqual de Vic (1812)</i>	778
Andrea RICCI, <i>Els «Anales de Cataluña» de Narcís Feliu de la Penya. Història, literatura i compromís polític durant la Guerra de Successió Espanyola</i>	810
Jordi ROCA VERNET, <i>L'austriacisme i la Guerra de Successió a les Corts de Cadis</i>	845
Carles TORMO I CAMALLONGA, <i>L'Audiència de Barcelona i la pràctica jurídica catalana arran de la Nova Planta</i>	866
Anna TREPAT CÉSPEDES, <i>L'òpera al Teatre de la Santa Creu de Barcelona en el període d'entreguerres. Aproximacions a l'escenografia de Manuel i Francesc Tramullas (1750-1790)</i>	888

Sessió IV. Posguerra

Joan Manuel ALFARO GIL, <i>El barrio de la Barceloneta. La historia de un desalojo</i>	906
Miriam ARÉVALO VIÑAS, <i>Del 1716 al 1755: Ripoll i la (no) aplicació del Decret de Nova Planta</i>	941
Neus BALLBÉ, <i>Exilis napolitans. Juristes catalans en les màximes responsabilitats del virregnat austríac de Nàpols (1707-1734)</i>	957
Jordi BUYREU JUAN i Valentí GUAL VILA, <i>Conseqüències de la Guerra de Successió a les valls d'Andorra</i>	986
Rafael CERRO NARGÁNEZ, <i>La frustración de una familia de notarios y letrados catalanes leales a Felipe V: los Huguet de Vila-rodona</i>	1002
Gemma GARCÍA FUERTES, <i>Les conseqüències de la Guerra de Successió al món del comerç: entre la repressió política i la integració al nou ordre borbònic</i>	1033
Javier PALAO GIL, <i>Notes sobre la postguerra jurídica a Catalunya i València en la correspondència entre Josep Finestres i Gregori Mayans</i>	1071
Verònica PEÑA FILIU, <i>Les Esquadres de Catalunya durant els anys finals de la Guerra del Francès (1813-1815): una aproximació basada en la correspondència de Pere Màrtir Véciana i Miró</i>	1099

SESSIÓ I
Guerra

Llums i ombres d'una controvertida operació militar. L'expedició de Rafael Nebot per terres catalanes (juliol-octubre de 1713)

ALEXANDRA CAPDEVILA MUNTADAS

Resum

Una de les iniciatives de la Junta General de Braços va ser l'organització d'una expedició militar encapçalada pel diputat militar, Antoni de Berenguer, i el general Rafael Nebot amb l'objectiu de reclutar un exèrcit de resistència per atacar el setge de Barcelona. Amb tot, aquesta operació militar es va caracteritzar per presentar alguns episodis controvertits com ara la decisió de no atacar Mataró, la pèrdua d'Hostalric, l'entrega de Castellciutat als borbònics i l'abandonament per part del diputat Berenguer i el general Nebot d'uns quatre mil homes a Alella. Més enllà de valorar els resultats d'aquesta campanya, l'objectiu de la present comunicació se centrarà, també, en analitzar quin impacte va tenir aquest desplegament militar sobre la societat catalana a partir de la consulta de les fonts coetànies i les cròniques oficials sobre aquest conflicte.

Paraules clau: Antoni de Berenguer, Rafael Nebot, Guerra de Successió.

Resumen

Una de las iniciativas de la Junta General de Braços fue la organización de una expedición militar dirigida por el diputado militar, Antoni de Berenguer, y el general Rafael Nebot con el objetivo de reclutar un ejército de resistencia para atacar el asedio de Barcelona. Sin embargo, esta operación militar se caracterizó por presentar algunos episodios controvertidos como la decisión de no atacar Mataró, la pérdida de Hostalric, la entrega de Castellciutat a los borbones y el abandono por parte del diputado Berenguer

y el general Nebot de unos cuatro mil hombres en Alella. Al margen de valorar los resultados de esta campaña, el objetivo de la presente comunicación se centrará, también, en analizar el impacto que tuvo este despliegue militar sobre la sociedad catalana a partir de la consulta de las fuentes coetáneas y las crónicas oficiales sobre este conflicto.

Palabras claves Antoni de Berenguer, Rafael Nebot, Guerra de Sucesión.

Abstract

One of the initiatives of the Junta General de Braços was the organization of a military expedition led by military deputy, Antoni Berenguer, and General Rafael Nebot in order to raise an army of resistance to attack the siege of Barcelona. However, this military operation was characterized by episodes such as the controversial decision not to attack Mataro, loss Hostalric, delivery Castellciutat the Bourbons and the abandonment by military deputy, Antoni de Berenguer, and General Rafel Nebot to Alella about four thousand men. Beyond assessing the results of this campaign, the aim of this paper will focus also on analyzing what impact this had on society Catalan military deployment from the consultation of contemporary sources and the official reports on this conflict.

Keywords: Antoni de Berenguer, Rafael Nebot, War of Succession.

1. Introducció

«Fineixi la nació amb glòria!» amb aquestes paraules Manel Ferrer i Sitges, representant del sector militar a la Junta General de Braços de la ciutat celebrada el juliol de 1713, deixava clar quin era el posicionament del seu grup envers la decisió de continuar o no la guerra contra Felip V.

Enrera quedaven els èxits militars que els aliats havien infringit a les tropes borbòniques en el decurs de la Guerra de Successió. Tanmateix

dos esdeveniments internacionals van influir de manera notòria en el desenllaç del conflicte. Per una banda, l'arribada al poder dels tories a Gran Bretanya a l'any 1710 partidaris d'abandonar la guerra a canvi d'importantes concessions en el comerç amb als territoris d'Ultramar. I per altra banda, la mort de l'emperador Josep I, germà de l'arxiduc Carles, cosa que va afavorir la seva proclamació com a emperador amb el nom de Carles VI. Si la resta de potències aliades havien vist amb recels el poder que podia suscitar una possible aliança francoespanyola, no menys suspicàcies va despertar el fet que un mateix monarca pogués arribar a concentrar a les seves mans l'Imperi germànic i la Monarquia hispànica.

Per mitjà del Tractat d'Utrecht, signat el 14 de març de 1713, els estats que s'havien alineat al costat de l'arxiduc Carles reconeixien ara a Felip V com a rei espanyol a canvi d'importantes concessions econòmiques i territorials. Uns mesos més tard, al juny de 1713, el comte de Königsegg, en representació del generalíssim austríac Starhemberg, pactava l'evacuació de les tropes imperials de Catalunya davant del borbònic marquès de Grimaldi, en representació del duc de Pòpuli, amb el conegut conveni d'Hospitalet. Mentrestant Catalunya restava abandonada a la seva sort.¹

Cal destacar que el desplegament dels exèrcits borbònics sobre la geografia catalana es va dur a terme sense disparar un sol tret com a conseqüència directa del compliment del conveni de l'Hospitalet. En les seves clàusules, els militars van acordar l'evacuació del Principat de Catalunya de les tropes austriacistes i el lliurament a l'exèrcit borbònic de les places fortes de Barcelona i Tarragona, així com dels castells de Cardona i Castellciutat, i també l'evacuació imperial de les illes de Mallorca i Eivissa.²

1. La situació en què es va trobar Catalunya va ser objecte de debat a les corts europees. Aquest tema ha estat analitzat per Joaquim ALBAREDA, «El cas dels catalans. Del pacte de Gènova a l'equilibri europeu de 1713», *Actes IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Pedralbes*, 18 (1998), pp. 303-314.

2. Josep Maria TORRAS RIBÉ, «El tombant decisiu de la Guerra de Successió a Catalunya: evacuació de l'exèrcit imperial i repressió borbònica: 1713», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 23 (1993), pp. 253-270.

Tal com assenyala Torras Ribé en molts llocs de la geografia catalana aquesta operació militar va ser percebuda més com una operació de relleu pactat entre els exèrcits imperials i borbònics que no pas com una simple evacuació.³

Precisament en aquest context va tenir lloc la celebració de la Junta General de Braços al juliol de 1713. Davant l'estupefacció de les corts europees es va decidir prosseguir la resistència i declarar la «guerra a ultrança» contra Felip V, ja que «lo rey no volia concedir los Privilegis de Catalunya».⁴ La Conferència dels Tres Comuns es va fer càrrec del govern de la Catalunya resistent i va assumir la defensa, el proveïment, així com l'enviament d'ambaixadors a les antigues capitals aliades.⁵

Una de les iniciatives més remarcables d'aquest flamant govern va ser l'organització d'una expedició militar encapçalada pel diputat militar Antoni de Berenguer i el general Rafael Nebot amb l'objectiu de reclutar un exèrcit de resistència per atacar el setge de Barcelona que en les darreres setmanes havia esdevingut insuportable.

Amb tot, aquesta operació militar es va caracteritzar per presentar alguns contratemps com ara la decisió de no atacar Mataró, la pèrdua d'Hostalric, l'entrega de Castellciutat als borbònics i l'abandonament per part del diputat Berenguer i el general Nebot d'uns quatre mil homes a Alella. Més enllà de valorar els resultats d'aquesta campanya, l'objectiu de la present comunicació se centrarà, també, en analitzar quin impacte va tenir aquest desplegament militar sobre la societat catalana.

La consulta de les fonts coetànies (el marquès de Sant Felipe o les memòries de la casa Bellsollé de la Torre d'Arenys de Munt entre d'altres), juntament amb les cròniques oficials existents sobre aquesta guerra (Francesc de Castellví, la Gaceta de Barcelona i els Annals Consulars en-

3. TORRAS RIBÉ, «El tombant decisiu», pp. 253-270.

4. FRANCESC BELLSOLLELL DE LA TORRE, *La Guerra de Successió viscuda des d'Arenys de Munt. Testimoni dels anys 1713 i 1714*, Ajuntament, Arenys de Munt, p. 198.

5. AGUSTÍ ALCOBERRO PERICAY, *Catalunya 1714. Un viatge als escenaris de la Guerra de Successió i al temps del Barroc*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2010.

tre d'altres), així com la bibliografia existent ens permetrà conèixer una mica millor les vicissituds d'aquesta controvertida operació militar i valorar els efectes que va tenir sobre la societat catalana.

2. L'expedició militar de Berenguer i Nebot

El principal objectiu de l'expedició era obrir un segon front en la lluita contra l'exèrcit invasor amb la intenció d'atacar per l'esquena a les guarnicions borbòniques i alleugerir així la pressió militar sobre Barcelona. Tanmateix al marge d'aquest propòsit n'hi havia d'altres que podríem qualificar de secundaris o de segon ordre. Per exemple, hi havia la voluntat d'ocupar la vila d'Hostalric quan es tingués constància que les tropes imperials abandonessin la plaça militar.

Igualment altra de les intencions era comprar uns 600 cavalls al comte de Wallis, atès que no els podia carregar en la retirada de les tropes imperials. Finalment, es pretenia posar en contacte aquesta expedició amb les principals forces de resistència establertes al Principat.⁶ En altres paraules, es pretenia reclutar voluntaris i promoure aixecaments populars contra l'ocupació borbònica en les terres de la Catalunya central i pirinenca, prenent com a referència les fortaleeses resistents de Cardona i Castellciutat.

Segons Albertí la singularitat i la rellevància d'aquesta operació militar s'explica pel fet que va constituir l'intent més seriós engegat des de la capital catalana per afavorir l'aixecament en massa d'una part del país o almenys per reclutar-hi forces que permetessin col·locar el cordó enemic entre dos focs i fer insostenible la prossecució del bloqueig de la capital.⁷

Pel que fa a la direcció de l'operació militar, Castellví indica que

[...] fue resuelto se embarcasen don Antonio Berenguer y Novell, diputado militar, y que por su cansada edad y de no tan cabales experien-

6. Per tenir una visió més detallada i completa: Santiago ALBERTÍ, *L'onze de setembre*, Albertí, Barcelona, 1977.

7. ALBERTÍ, *L'onze de setembre*, p. 176.

cias en la guerra se mandara embarcar el general don Rafael Nebot; de modo que en lo aparente mandase por representación el diputado y en la realidad se dirigiese por los dictámenes del general Nebot.⁸

Tot i que el general Rafael Nebot va assumir la comandància, cal ressaltar el paper que el diputat militar, el marquès de Tamarit, el noble Jeroni de Salvador, el jutge Ignasi Maranyosa i el comerciant Sebastià Dalmau van exercir en l'ofensiva.⁹

Finalment, un dels elements més destacats d'aquesta expedició militar va ser, sens dubte, el seu recorregut per una bona part de la geografia catalana. Així, entre el 9 d'agost i el 5 d'octubre de 1713, l'expedició militar de Nebot va desembarcar a Arenys de Mar i es va endinsar cap al rerepaís, on va passar per Olot, Ripoll, la Seu d'Urgell, Castellciutat i Sort. En el camí de tornada es va dirigir cap a Ollana, Cardona, Manresa i el Vallès fins arribar a Alella, on incomprensiblement el diputat Berenguer i el general Nebot van abandonar uns quatre mil homes que havien aconseguit arreplegar, marxant ells amb la seva oficialitat cap a Barcelona. Amb aquest controvertit episodi que s'analitzarà més endavant va concloure el que s'ha definit com l'intent més seriós de resistència organitzada contra les tropes filipistes.¹⁰

3. El pas de l'expedició militar per terres catalanes

Un dels principals problemes que es presenta a l'hora d'aproximar-se als efectes que va suscitar el pas d'aquesta operació militar per terres catalanes rau en les limitacions documentals derivades de la destrucció de nombrosos arxius. Segons Torras Ribé l'eliminació d'aquestes fonts

8. FRANCESC DE CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, Madrid, 1997-2002, vol. III, pp. 250-260.

9. Castellví reproduceix tot el llistat d'oficials que hi van participar a CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. III, p. 715.

10. ALBERTÍ, *L'onze de setembre*.

primàries responia al desig de fer desaparèixer qualsevol possible adhesió o suport institucional o personal envers un o altre bàndol.¹¹

Com en qualsevol conflicte bèl·lic, en el decurs de la Guerra de Successió van sovintejar els canvis de posicionament condicionats en molts casos per les circumstàncies del moment o per la proximitat d'un o altre exèrcit. En aquest sentit, caldria reconsiderar la visió sovint massa idíl·lica o romàntica d'una beligerància dels catalans respecte a un o altre bàndol. Parafrasejant novament a Torras Ribé caldria preguntar-se si ens trobem davant d'un aixecament en armes generalitzat o si pel contrari cal considerar que la lluita a les diverses contrades va ser mantinguda per una minoria d'activistes, mentre la resta de la societat va oferir una actitud més aviat expectant.¹²

Quan s'analitza el periple d'aquesta expedició s'observa el poc entusiasme i adhesió que va suscitar. Possiblement, un dels casos més significatius ens l'ofereix la ciutat de Vic. Així, la capital d'Osona que havia esdevingut el bressol de l'austriacisme, es va negar a recolzar l'operació militar de Berenguer ja fos per temor a les represàlies borbòniques, pel desig de tenir pau o pel convenciment de la inutilitat d'aquesta resistència. A tall d'exemple, en una carta del dia 25 el duc de Populi afirmava que: «la ciudad de Vich nos ha hecho saber recientemente que en todo caso le embiase un cuerpo de tropas para ressisitir á Nebot.»¹³ Per la seva banda, en les cròniques de la casa Bellsollell s'afirma «com los de Vic no volgueren fer ninguna demostració a emprender les armes pel Diputat i Nebot, les sues tropes tingueren d'anar-se'n de Vic.»¹⁴

Els temors dels vigatans a la fúria borbònica resultaven comprensibles, ja que l'exèrcit de les Dues Corones havia engegat una política de terra

11. Josep Maria TORRAS RIBÉ, «Reflexions sobre l'actitud dels pobles i estaments catalans durant la Guerra de Successió», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 1 (1981), p. 194.

12. TORRAS RIBÉ, «Reflexions sobre l'actitud», pp. 187-209.

13. Salvador SANPERE, *Fin de la nación catalana*, L'Avenç, Barcelona, 1905, p. 232.

14. BELLSOLELL, *La Guerra de Successió*.

cremada, saqueigs i destrucció envers aquelles poblacions que en algun moment havien donat aixopluc a les tropes de Berenguer i de Nebot. Així, les fonts coetànies constataven com:

El Principat de Catalunya està sent desolat pels destacaments dels generals Bracamonte i Fiennes, que en la persecució del general Nebot han destruït totes les petites poblacions i ciutats on el general s'ha refugiat. Els soldats no s'han estat de saquejar les esglésies i els altars, ni de cometre tota mena de desordres violant dones i abusant de les religioses dels convents.¹⁵

Més enllà de la poca adhesió que va rebre aquesta expedició entre les localitats per on va passar a causa de l'esgotament del país per les conseqüències de la guerra, cal remarcar que des del punt de vista estrictament militar aquesta operació militar va presentar alguns episodis controvertits.

Així pel que fa a Mataró cal destacar que des del 31 de juliol de 1713 s'havia alineat al costat de Felip V. Aquest fet va afavorir que s'instal·lés a la ciutat tota la intendència dels exèrcits borbònics. Tenint present el pes estratègic de Mataró no és d'estranyar que la notícia del desembarcament de Nebot a Arenys de Mar el 9 d'agost de 1713 obligués a les tropes filipistes a reforçar-ne la guarnició. Com ja era de preveure la topada entre les dues forces militars es va produir ben aviat, fet que queda recollit a la Gaceta de Barcelona el dia 10 d'agost.¹⁶

En aquest cas, el balanç de l'escaramussa va ser desfavorable a les tropes borbòniques, ja que van morir 14 soldats i 22 van ser ferits. L'endemà, l'expedició militar va infringir una nova derrota a dos esquadrons de la cavalleria francesa a prop de Mataró. Sens dubte, amb aquesta victòria s'oferia una oportunitat immillorable d'ocupar la capi-

15. J. BAKER, *The deplorable history of catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991, p. xxv.

16. M. Campabadal i Bertrán, ed., *Diario del sitio y defensa de Barcelona: el setge de Barcelona, 1713-1714*, Eliseu Climent, Edicions 3 i 4, València, 2009.

tal del Maresme, atès que en aquells moments es trobava mal defensada. A més a més, la ciutat tenia emmagatzemades unes 60.000 quarteres de blat al seu dipòsit de vitualles que haurien esdevingut providencials per l'assetjada Barcelona.

Tot i els avantatges d'ordre econòmic i psicològic que l'ocupació de Mataró podria haver suposat, el general Nebot va rebre ordres estrictes del govern de Barcelona de no ocupar de cap manera la ciutat, ja que «temia el gobierno de Barcelona no sucediese algun grande desmán porque al diputado lo seguia mucha gente del pueblo.»¹⁷ Cal retenir la idea que Mataró havia esdevingut l'aixopluc d'una bona part de l'aristocràcia i la burgesia barcelonina, així com també de tots els canonges de la seu i la majoria de capitans de la coronela.¹⁸

Un altre episodi controvertit va ser la pèrdua d'Hostalric. Els imperials que encara retenien la plaça no es van voler arriscar i en el seu procés de retirada van lliurar la població a l'exèrcit borbònic davant la sorpresa dels homes de Berenguer que s'havien desplaçat per impedir-ne el relleu militar.¹⁹

En el cas de Castellciutat, la seva ocupació oferia una gran importància estratègica no tant pel fet de poder restringir l'accés a Andorra sinó perquè d'aquesta manera s'assegurava la tranquil·litat de la Cerdanya obrint les comunicacions de l'Alt i Baix Urgell i ocupant el Segre quedava resguardat el Pallars.²⁰ Moragues que custodiava amb les seves tropes aquest enclavament va negar-se a posar aquesta plaça sota l'obediència de les autoritats legítimes de Catalunya, ja que segons ell tenia uns compromisos contrets amb els imperials per rendir-la a les tropes borbòniques. Tanmateix resulta encara més sorprenent l'actitud dels responsables d'aquesta expedició

17. Núria SALES, *Senyors bandolers, miquelets i botiflers: estudis d'història de Catalunya (segles XVI al XVIII)*, Empúries, Barcelona, 1984, p. 184. Carta de Prats i Matas. SANPERE, *Fin de la nación catalana*, p. 216.

18. SALES, *Senyors*, p. 184.

19. Aquest esdeveniment és explicat a BELLSOLELL, *La Guerra de Successió*.

20. SANPERE, *Fin de la nación catalana*, p. 252.

militar, atès que no només no van destituir a Moragues sinó que van optar per abandonar aquesta fortalesa militar renunciant així a la seva ocupació i a establir un nou comandament. Tot plegat va finalitzar amb l'entrega de Castellciutat als borbònics a finals de setembre de 1713.

No obstant això, quedava pendent un altre lamentable esdeveniment que acabaria per donar el darrer toc de gràcia a aquesta temtativa militar. Així, l'expedició militar que tantes esperances havia generat va concloure amb un estrepitós fracàs a les primeries del mes d'octubre de 1713 amb la coneguda «espantà» d'Alella. Ras i curt, a l'octubre de 1713 van ser abandonats de manera incomprensible un contingent de 4.000 voluntaris que havien estat reclutats durant el periple de l'expedició de Nebot per la Catalunya interior, mentre els comandants de l'expedició aconseguien fugir per via marítima i resguardar-se a l'interior de Barcelona.²¹

Tal com assenyala Torras Ribé les notícies que van arribar a Barcelona sobre el fracàs de l'expedició del diputat militar i sobre la sanguinària persecució que havien portat a terme arreu del país les tropes borbòniques van generar un greu malestar popular i un agre debat institucional. En el decurs d'aquesta controvèrsia els considerats màxims responsables de la desfeta militar, el diputat Berenguer i el general Nebot, van rebre severes crítiques d'alguns personatges influents de la societat catalana, com ara Joan de Lanuza, comte de Plasència.²²

Igualment tenim constància de quines van ser les paraules de Villarroel en tenir notícia del que havia succeït a Alella: «Hoy se ha executado un grande deservicio a Dios, al Rey un perjuicio y á la Patria una ruina.»²³ D'altra banda mereix recollir també quina impressió va causar aquest lamentable esdeveniment al marquès de San Felipe, reconegut filipista.

21. Alexandra CAPDEVILA, «David contra Goliat. L'expedició militar de Rafael Nebot per terres maresmenques (Juliol-octubre de 1713)», *V Trobada d'entitats de recerca local i comarcal del Maresme*, Vilassar de Dalt, 2011, pp. 49-63.

22. TORRAS RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*.

23. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. III.

Segons aquest borbònic:

Nabot huyo y dejo muchos de los suyos que se pasaron luego a cuchillo. Dalmau no habia tenido mejor fortuna en sus empresas. Ambos jefes dejaron sus cuadrillas y por mar se retiraron a Barcelona la noche del dia 4 de octubre, mal recibiendo del pueblo, no faltó mucho a que lo despedazasen.²⁴

Com a conseqüència de la fugida d'Alella els considerats responsables del fracàs de l'expedició foren desposseïts de les seves atribucions polítiques i militars, detinguts i sotmesos a judici. En canvi, no es van imputar responsabilitats aquells que els acompanyaven: el general Martí, el marquès de Tamarit i els altres prohoms i els coronels Peguera i Dalmau. Des del punt de vista d'Albertí, és probable que el testimoni de Dalmau esdevingués molt advers per als acusats, ferit com se sentia per haver hagut de deixar el seu regiment i especialment als 3.000 reclutes que havia pogut aplegar amb tant d'esforç.²⁵

Pel que fa a tota la munió de soldats que van quedar abandonats a Alella, se sap que uns centenars de membres integrants d'aquestes partides varen ser perseguits pels borbònics seguint fil per randa les instruccions de Populi « d'exterminar estos que infestan el pays » i una altra part es va refugiar al castell de Cardona posant-se sota les ordres del marquès de Poal per continuar la resistència.²⁶

Més enllà de les pèrdues humanes, cal destacar els importants efectes psicològics que va generar, ja que va provocar una gran desmoralització tant a Barcelona com als combatents. En aquest sentit, als Annals Consulars es fa constar que:

ab esta vinguda del diputat se perderen muchas esperanzas de la ayuda de pahis y se aumentaren los voluntaris sueltos per Catalunya que

24. VICENTE BACALLAR SANNA [MARQUÉS DE SAN FELIPE], *Comentarios de la guerra de España e historia de su Rey Felipe V, el Animoso*, Biblioteca de autores españoles (Atlas), XCIX, Madrid, 1957, pp. 243-244.

25. ALBERTÍ, *L'onze de setembre*.

26. AGUSTÍ ALCOBERRO PERICAY, *Catalunya durant la Guerra de Successió*, Ara Llibres, Barcelona, 2006, vol. II, pp. 146-147.

causaren ab sos robos ocupació de pobles, la ruïna de Catalunya, pues seguint-los lo destacament enemichs feyan se cremassen molts llochs y entre altres Manresa, Cellent, Viladrau, Castellterçol, Arbucias y altra abessant-se Catalunya tota.²⁷

Una vegada descrits els esdeveniments, les seves conseqüències polítiques i recollides les reaccions que va suscitar, resta plantejar-se quines haurien estat les causes exactes de la fugida d'Alella. Albertí adverteix que una part de la informació no ha arribat als nostres dies. En tot cas el gruix de la culpabilitat hauria de recaure sobre Berenguer.²⁸ Així, des del punt de vista d'Albertí, és possible que en comptes d'encoratjar el país com tenia per missió, se sentís profundament desencisat per l'ambient decaigut que trobà arreu. Qui sap doncs si ell mateix es persuadí que la resistència barcelonina no podia durar i que l'atac per l'esquena del cordó seria una matança inútil.²⁹

Respecte a Nebot, tot i que la visió proporcionada per Castellví no l'afavoreix, es disposa de documents fefaents que corroboren que des del punt de vista militar va conduir l'expedició amb gran perícia i habilitat essent la més emblemàtica la travessia del coll de Nargó a la nit amb torxes. Malgrat l'arrest i la causa que li fou seguida, és probable que el Govern comencés a dubtar més tard de la seva responsabilitat en els fets d'Alella, ja que comptat i debatut devia obediència al Diputat. Albertí assenyala que els mateixos fusellers abandonats a Alella van acabar reclamant la llibertat del general. Aleshores quasi tres mesos després les autoritats resolgueren alliberar Nebot i trametre'l a Gènova, mentre enviaven l'expedient a l'emperador. Finalment, és notable que aquest arxivés l'expedient i oferís al general Rafael Nebot una bona plaça a l'exèrcit imperial on el català serví fins a la seva mort a Viena el 1733.³⁰

27. Biblioteca de Catalunya (BC), *Annals consulars*, T. III, f.124v.

28. ALBERTÍ, *L'onze de setembre*, pp. 176-187.

29. *Ibidem*.

30. *Ibidem*.

Conclusió: balanç de l'expedició militar

Malgrat l'estrepitos fracàs de l'expedició organitzada per Berenguer i Nebot, cal destacar que el resultat es va mantenir gairebé incert fins a darrera hora a causa de la diversitat de tècniques militars utilitzades: operacions de guerra convencional per part dels borbònics i atacs esporàdics i emboscades per part dels revoltats. Però sense cap mena de dubte el gran perdedor va ser la població civil que va haver de patir les represàlies de les tropes borbòniques parafrasejant a Alcoberro.³¹

A grans trets les raons per les quals no hauria reeixit aquesta operació militar s'explicarien per la desorganització i la manca de mitjans de l'expedició deguda probablement a la precipitació en què es va configurar, la manca d'uns objectius polítics clars i definits, les ordres contradictòries que arribaven des de Barcelona, la poca adhesió que va rebre al seu pas i finalment la persecució implacable a què foren sotmesos els membres de la resistència per part de les tropes borbòniques.

En aquest sentit, els objectius que s'havien definit al principi de l'operació militar no es van assolir. Així, no es va aconseguir ocupar Hostalric que va caure a mans borbòniques. La compra dels 600 equins va resultar ser una estafa, ja que la major part no duïen sella ni frens. Tampoc es va reeixir en l'intent de crear un potent exèrcit de voluntaris i, el que és pitjor, el regiment que va aconseguir crear i finançar Dalmau va ser abandonat a la seva sort a Alella i finalment no es va poder trencar el setge a Barcelona.

A tot això cal remarcar el desànim i la poca adhesió que va acabar generant aquesta operació militar. Un fenomen que resulta comprensible, ja que per allà on passaven els homes de Nebot els seguien les tropes borbòniques amb la seva política de terra cremada, saqueigs i represàlies. Igualment cal fer esment a les destrosses i als efectes que provocava el pas i l'allotjament dels regiments de Nebot en tant que se'ls havia d'alimentar,

31. ALCOBERRO, *Catalunya durant la Guerra de Successió*.

cosa que generava per part de les tropes borbòniques polítiques de càstig per haver-los donat aixopluc.³²

Davant aquest panorama tan desolador no és estrany que en les cròniques traspuïnt sentiments com aquests «tot fou en va, y no eran fora uns que ja arribavan los altres, y mal aventurat quis movia y topava ab armas que luego lo penjaven, y si uns robaven, pitjor feyen los altres».³³

Així doncs, tot i les nefastes conseqüències que va tenir aquesta expedició, cal destacar-ne una de positiva. En un context en què Catalunya havia estat abandonada a la seva sort per part de les potències europees per raons de geoestratègia política, les autoritats del país amb un acte de valentia, heroisme però també de temeritat van organitzar una expedició militar per plantar cara al totpoderós exèrcit de les Dues Corones. Segurament, un dels mèrits més remarcables –potser l’únic– va ser obligar l’estat major borbònic a desplaçar importants contingents de tropes que fins aleshores havien estat participant en el bloqueig de Barcelona per destinar-los a apaivagar les partides de revoltats.

32. TORRAS RIBÉ, *Felip V i Catalunya*, pp. 68-69.

33. LLUÍS G. CONSTANS, «Una crònica inédita de la Guerra de Sucesión en Girona», *Annals Institut d’Estudis gironins*, 5 (1950), pp. 28-29.

La participació portuguesa al front català durant la Guerra de Successió (1707-1713)

ADRIÀ CASES IBÁÑEZ

Resum

L'entrada de Portugal a l'Aliança de la Haia el 1703 va ser fonamental perquè l'arxiduc Carles i els seus aliats poguessin desembarcar tota la seva capacitat militar a la península Ibèrica. Durant les primeres campanyes, milers d'efectius van lluitar a la frontera lusocastellana, fins aconseguir arribar a Madrid a l'estiu de 1706. Amb la derrota d'Almansa, més de 6.000 soldats portuguesos, amb la resta de l'exèrcit, van haver de retirar-se a Catalunya, on hi van lluitar fins que va cloure la guerra internacional. Les següents pàgines s'acosten a la realitat dels efectius lusitans desplegats al front català entre 1707 i 1713, on l'acció militar i els problemes de finançament van marcar el dia a dia d'aquests combatents.

Paraules clau: Guerra de Successió espanyola, Portugal, Catalunya, Anglaterra, comte d'Assumar.

Resumen

La entrada de Portugal a la Alianza de la Haia en 1703 fue fundamental para que el archiduque Carlos y sus aliados pudieran desembarcar toda su capacidad militar en la península Ibérica. Durante las primeras campañas, miles de efectivos lucharon en la frontera lusocastellana, hasta llegar a Madrid en el verano de 1706. Con la derrota de Almansa, más de 6.000 soldados portugueses, con el resto del ejército, tuvieron que retirarse a Cataluña, donde lucharon hasta que concluyó la guerra internacional. Las siguientes páginas se acercan a la realidad de los efectivos lusitanos desplegados en el

frente catalán entre 1707 y 1713, donde la acción militar y los problemas de financiación marcaron el día a día de estos combatientes.

Palabras clave: Guerra de Sucesión española, Portugal, Cataluña, Inglaterra, conde de Azumar.

Abstract

Portugal's entry to the Alliance of the Hague in 1703 was crucial for the Archduke Charles and his allies in order to land all their military capacity in the Iberian Peninsula. During the first campaign, thousands of troops fought on the Lusitanian-Castilian border until they reach Madrid in the summer of 1706. With the defeat of Almansa, more than 6,000 Portuguese soldiers, along with the rest of the army, had to retire to Catalonia, where they fought until the international war ended. The following pages get us closer to the reality of Lusitanian troops deployed on the Catalan front between 1707 and 1713, where military action and funding problems marked the daily life of these soldiers.

Keywords: War of the Spanish Succession, Portugal, Catalonia, England, Earl of Assumar.

1. Introducció

Des d'uns anys ençà, la historiografia sobre la guerra de Successió espanyola (1702-1715) ha viscut un moment de puixança. Pel que fa a Catalunya, podríem advertir que la recerca està sent força prolífica, ja que s'estan abordant diversos aspectes que van alterar el territori en tots els àmbits (políticoinstitucional, socioeconòmic, cultural). Al mateix temps, s'han incorporat investigacions sobre el fet bèl·lic que permeten conèixer millor la dinàmica destructiva derivada del conflicte. Si durant la primera dècada del segle XXI havíem comptat amb les aportacions

primerenques de J. M. Torras i A. Espino basades en treball d'arxiu,¹ actualment disposem de més obres.²

Una de les línies d'investigació que encara demana més aprofundiment, al nostre entendre, correspondria a l'estudi dels exèrcits aliats que van lluitar al Principat. L'obra pionera de P. Voltes va presentar-nos les possibilitats documentals angleses, fruit de la incursió que va realitzar farà més de mig segle als arxius de Londres. En l'actualitat, X. Rubio està traient a la llum els resultats més notoris en relació a l'exèrcit anglès. A. Porta va fer una aproximació acurada als centres holandesos, malgrat que el seu treball no ha tingut continuïtat per cap autor de casa nostra. Una visió global, diríem des del comandament aliat-austriacista, va ser estudiada amb molt detall per la professora V. León, que a través dels consells

1. Antonio ESPINO LÓPEZ, *Miquelets i sometents al front de l'Ebre durant la guerra de Successió (1705-1714)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2009; IDEM, «La mobilització militar catalana durant la Guerra de Successió», *Manuscripts: revista d'història Moderna*, 24 (2006), pp. 125-152; IDEM, «L'evolució de les forces auxiliars durant la Guerra de Successió a Catalunya, 1705-1714», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, vol. 20, 52 (2005), pp. 541-556; Josep Maria TORRAS i RIBÉ, *La guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1999; IDEM, «La rereguarda catalana (1710-1712)», *Manuscripts. Revista d'Història Moderna*, 18 (2000), pp. 63-91; IDEM, «Catalunya després de la batalla d'Almansa: els desastres de la guerra contra la població civil (1707-1711)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 24 (2004), pp. 311-334; IDEM, *Felip V contra Catalunya*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2005.

2. Bàsicament ens referim a la línia d'investigació encetada per F. X. Hernández; vegeu Francesc Xavier HERNÁNDEZ i Francesc RIART, *Els exèrcits de Catalunya (1713-1714): uniformes, equipaments, organització*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2007; Francesc Xavier HERNÁNDEZ, Francesc RIART i Xavier RUBIO, *La Coronela de Barcelona (1705-1714)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2010. En el nostre cas, també hem intentat aprofundir en la temàtica des del primer moment en què la guerra colpejà Catalunya amb severitat: Adrià CASES IBÁÑEZ, «Guerra i quotidianitat militar a la Catalunya del canvi dinàstic (1705-1714)», tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2012. Altres autors, tot i que han objectivat episodis concrets, estan mostrant les possibilitats que poden tenir les fonts locals malgrat la dificultat que comporta abordar-les; Francesc SERRA i SELLARÉS, «El setge de Cardona de l'any 1711», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 23 (2012), pp. 243-287; IDEM, *Cardona 1714: Viurem lliures o morirem*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2014.

de guerra de Carles III va conèixer la interacció de les potències de la Haia al front ibèric (destapant els interessos que perseguia cada regne).³

Fins a l'actualitat, l'esforç bèl·lic dut a terme per Portugal al front català no ha centrat l'interès de cap investigador, ni tan sols entre els autors portuguesos. Bàsicament, la historiografia lusitana ha abordat la guerra de Successió a la pròpia geografia (frontera lusocastellana); de manera especial durant la campanya reial de 1704 (on van participar Carles d'Àustria i Pere II), i durant les ofensives de 1706 i 1707, que van aconseguir coronar l'Arxiduc a Madrid, però van fracassar fruit del desenllaç d'Almansa (25 d'abril de 1707). Així, la derrota soferta en aquest encontre s'ha concebut com un "límit cronològic" que pocs investigadors portuguesos han traspassat, malgrat que la guerra internacional encara s'allargaria sis campanyes més. D'aquesta manera, la tendència ha consistit en abordar el període 1700-1707, del que en destacaríem el treball de P. Cardim per explicar-nos el capgirament que realitzà Portugal el 1703 i que va tenir com a conseqüència l'entrada del regne lusità a l'Aliança de la Haia.⁴ Altres aspectes estudiats s'emmarquen en les relacions internacionals i el règim de Joan V sorgit dels tractats de pau.⁵

3. Pere VOLTES i BOU, *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*, 3 vols, Institut Municipal d'Història de Barcelona, 1963-1970; X. Rubio Campillo, ed., *God Save Catalonia! England's intervention in Catalonia during the War of the Spanish Succession*, Llibres de Matricula, Calafell, 2011; *Almenar 1710: victòria anglesa a Catalunya*, Llibres de Matricula, Calafell, 2008; Antoni PORTA i BERGADA, *La victòria catalana de 1705*, Pòrtic, Barcelona, 1984; Virginia LEÓN SANZ, "La Guerra de Sucesión española a través de los consejos de Estado y Guerra del Archiduque Carlos de Austria", tesis doctoral inèdita, Universidad Complutense de Madrid, 1989.

4. Pedro CARDIM, «Portugal en la Guerra por la Sucesión de la Monarquía Española», F. García González, coord., *La Guerra de Sucesión en España y la batalla de Almansa: Europa en la encrucijada*. Sílex, Madrid, 2009, pp. 205-256. Una aportació recent sobre les primeres campanyes a Portugal, especialment durant el 1704 i 1705, a David MARTÍN MARCOS, «'Ter o Archiduque por vezinho'. La Jornada a Lisboa de Carlos III en el marco del conflicto sucesorio de la Monarquía de España», *Hispania*, 72 (2012), pp. 453-474.

5. N. S. Teixeira i M. T. BARATA, dirs., *Nova História Militar de Portugal*, vol. 2. Círculo de

Els regiments derrotats d'Almansa van retirar-se en desbandada cap a Catalunya. Només algunes formacions angleses van quedar-se al regne de València per defensar places estratègiques que anirien caient al llarg dels mesos successius (Xàtiva, Dènia, Alzira, Alacant).⁶ El comte de Galway i el marquès das Minas van encapçalar el contingent militar en retirada, que comptava amb la presència d'uns 6.000 efectius d'origen lusità.

Començava, així, una presència de soldats portuguesos a Catalunya que es perllongaria fins el gener de 1713. La vida d'aquests efectius, percebem, va estar marcada per les dificultats d'estar en campanya en un territori estranger i amb unes limitacions econòmiques molt evidents. De fet, les fonts documentals aporten senyals, tot i que en comptagotes, que mostren unes forces lusitanes desateses i amb una dependència evident del territori i de la població civil. Malgrat això, constatem com l'acció militar va ser constant i, en alguns casos, de caràcter meritori (com la batalla de Saragossa).

En les següents pàgines pretenem treure a la llum la interacció d'aquests cossos amb el front català, que va esdevenir el principal teatre bèl·lic de la Península des de l'estiu de 1707. Tal com veurem a continuació, el finançament dels regiments portuguesos va causar molts maldecaps a l'ambaixador comte d'Assumar, encarregat de vetllar per a la subsistència dels seus compatriotes desplegats a Catalunya. Per executar-ho, hem estudiat i creuat documentació de diversa naturalesa, bàsicament, a partir dels grans centres arxivístics estatals de Lisboa, Londres i Madrid (BNP, ANTT; TNA; AHN); i a partir de les detallades informacions que el cronista austriacista Francesc de Castellví va escriure a la seva obra. Alhora,

Leitores, Lisboa, 2004; *O Tratado de Methuen (1703): Diplomacia, Guerra, Política e Economia*, Livros Horizonte, Lisboa, 2003; Isabel CLUNY, *Don Luís da Cunha e a Ideia de Diplomacia em Portugal*, Livros Horizonte, Lisboa, 1999; Fernando Dores COSTA, *Insubmissão: aversão ao serviço militar no Portugal do século XVIII*, Instituto de Ciências Sociais, Lisboa, 2010.

6. Carme PÉREZ APARICIO, «La respuesta valenciana a la abolición de los Fueros. Los miguelotes», *Estudis: Revista de Historia Moderna*, 37 (2011), pp. 399-406.

fonts catalanes de caràcter local i el desconegut dietari de Domingos da Conceição, present als esdeveniments, ajuden a completar els fets exposats.⁷

2. *Després de la batalla d'Almansa: l'impasse de 1707-1708*

Amb l'arribada de l'estiu de 1707, les forces d'Almansa en retirada havien de fer front a tres flancs borbònics que tenallaven el Principat (Terres de l'Ebre, Terres de Ponent i Empordà). La Cort austriacista de Barcelona va fer esforços importants per tenir mobilitzat el país, a més de destinar recursos propis, o d'altri, a fortificar les principals places frontereres (Lleida, Tortosa i Girona). Només l'ofensiva aliada sobre Toló va alleugerir la pressió militar borbònica sobre Catalunya, ja que el duc de Berwick va haver d'acudir a França amb 20 esquadrans i 18 companyies de granaders.⁸ Aquesta maniobra, advertim, va ser transcendental per esmortir l'impacte que hagués pogut causar un exèrcit borbònic tan potent. Tot i així, a l'acabament de la campanya, les Dues Corones van ser prou hàbils per aconseguir reduir l'estratègica plaça de Lleida (novembre 1707).

Una vegada va caure la capital de Ponent i les tropes van acudir a les respectives casernes d'hivern, el comandament aliat va debatre la possibilitat que les forces lusitanes tornessin al front de Portugal. Joan V havia enviat ordres explícites que així s'executés, però la cúpula aliada de Catalunya considerava que la urgència militar de finals de 1707 i primers de 1708 no feia gens recomanable que tal volum d'efectius, especialment en termes de cavalleria, abandonés el front.

7. Francesc de CASTELLÍ, *Narraciones Históricas*, 4 vols., J. M. Mundet i J. M. Alsina, eds., Fundación Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, Madrid, 1997-2002. El religiós Domingos da Conceição va acompanyar els efectius portuguesos a les campanyes de 1706 i 1707. Després de la derrota d'Almansa va dirigir-se a Catalunya amb la resta de l'exèrcit, fins que va retornar a Portugal l'any 1713. La seva experiència va quedar recollida en un valuós dietari que ell mateix va escriure i que es troba a l'Academia das Ciências de Lisboa (ACL), Serie Vermelha (S.V.), núm. 45, *Diario Bellico*. Volem agrair el coneixement d'aquesta font al professor Pedro Cardim.

8. CASTELLÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 385.

El monarca portuguès va convenir en que les tropes restessin al Principat, però sota cap concepte va poder afrontar-ne la despesa. Joan V argumentava que havia de tornar a aixecar un exèrcit al seu regne, per tal com ja no disposava de les forces de l'expedició de 1706 que s'havien apoderat d'Alcántara i que havien coronat Carles III a Madrid. Per aquest motiu va recomanar que fos la reina Anna d'Anglaterra qui costegés els combatents que estaven a Catalunya i que ja havien desenvolupat bona part de la campanya de 1707.⁹ Les raons que havia esgrimit el monarca —o les autoritats portugueses—, sens dubte, eren de pes:

[las tropas] se hallaban ya en Cataluña con conocimiento del país, acostumbradas al clima, aguerridas, y que no solían disminuirse por la desertión, como porqué con cualquier otras se habría de hacer mucha mayor despesa, no sólo en los transportes y manutención en el mar, como en la mayoría de los sueldos, pues es constante que los de Portugal son los menores de todos.¹⁰

El comte de Galway es va mostrar molt interessat en la proposta, per tal com des del fatídic desenllaç d'Almansa, Anglaterra havia intentat mobilitzar més homes per a la guerra peninsular. Com que Galway no tenia potestat per resoldre l'assumpte, va delegar la responsabilitat de les gestions a James Stanhope, qui es desplaçà a la Cort anglesa per intentar arranjar un acord. A Londres, però, la qüestió portuguesa no va arribar a debatre's per dues raons: el parlament estava a punt de dissoldre's i, el que era més rellevant, ja s'havia determinat l'assignació per a la campanya de 1708.¹¹

Quan la Cort de Barcelona va tenir coneixement dels fets, hem de considerar que a causa de la pressió militar que vivia el país —les Dues

9. Biblioteca Nacional de Portugal (BNP), cod. 8542, fol. 199.

10. BNP, cod. 8542, fol. 282.

11. BNP, cod. 8542, fol. 282; The National Archives (TNA), War Office (WO), 24/47. Gràcies a Francesc de Castellví sabem que James Stanhope no va poder arribar a Londres abans de gener de 1708; vegeu CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 482.

Corones senyorejaven les Terres de Ponent i ja es trobaven a les envistes de Tortosa—, va decidir costejar els efectius lusitans de Catalunya. Segons diverses fonts, Carles III va posar-les sota el seu pagament i Francesc de Castellví testimonia que per fer-ho va haver de buscar el suport de les finances holandeses.¹² Joan V va acceptar que part dels seus militars restessin al Principat; però el marquès das Minas, Pedro Mascarenhas i el comte de Galway van salpar de Barcelona el 6 de febrer de 1708 amb 500 soldats desmuntats. A finals de març, aquesta expedició ja entrava a l'estuari del Tajo per tornar a l'exèrcit d'Alentejo.¹³ Durant aquests mesos, el Conselho de Guerra de Joan V va nomenar Daniel Coelho Caldeira com administrador dels regiments portuguesos de Catalunya.¹⁴

D'aquesta manera, 6.200 militars del regne de Portugal (2.640 infants, 3.360 cavallers i 200 húsars)¹⁵ van quedar-se a lluitar al Principat sota les ordres del nou comandant general de l'exèrcit, el mariscal Guido von Starhemberg. Els cabdills lusitans que lideraven el cos van ser Pedro Manuel de Ataíde, comte d'Atalaia, i Pedro Miguel de Almeida Portugal (aquest darrer era el primogènit del comte d'Assumar). Els coronels Pablo Gaetano de Albuquerque, Francisco de Tavora, Diego Soares de Bullón, Alvaro Pereira de la Serda i Antonio de la Vega Azevedo van complementar el comandament.

Però, com sobreviuen mentrestant les forces portugueses desplegades a Catalunya? Hem de considerar que, durant l'*impasse* de 1707-1708,

12. Segons les informacions del cronista, Carles III va demanar 150.000 ducats; CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 482.

13. L'expedició va arribar a Lisboa a finals de març; cfr. CARDIM, «Portugal», pp. 249-250 i CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 484.

14. Arquivo Nacional da Torre do Tombo (ANTT), *Conselho de Guerra*, decret 56. Lisboa, 2 de maig de 1708.

15. Volem puntualitzar que es tracta de formacions que havien estat aixecades i costejades pel regne de Portugal. No ens referim a soldats de nació portuguesa, ja que aquests els podem documentar en diversos regiments que van lluitar al front català entre 1705 i 1714.

aquests efectius van disposar d'un manteniment precari. Cal recordar que en termes generals, els soldats que van fer la guerra de Successió al front català, fossin del bàndol que fossin, van viure experiències d'escassetat assistencial i de manutenció. Creiem adient subratllar que la documentació, en ocasions, concreta episodis protagonitzats pels contingents lusitans. En aquesta línia, Aleix Ribalta, pagès del Palau d'Anglesola, va testimoniar als seus escrits privats que durant la tardor de 1707, «tres mil cavalls portugueses [...] van pillar tot lo gra de esta terra, y de casa sen portaren 1.300 quarteres de gra».¹⁶ La població de Valls, que va allotjar algunes partides de portuguesos, va haver de subministrar assistència hospitalària a una cinquantena de convalescents; una manutenció que el marquès das Minas es va comprometre a costejar i que al cap de dos anys, el 1709, el consell de Valls encara estava pendent de percebre.¹⁷ En aquesta mateixa direcció es manifestava Olot, que es queixava dels impagaments soferts i de la pressumible atenció que hauria de facilitar a dues companyies de soldats portuguesos allotjades a la vila.¹⁸ Precisament, les fonts borbòniques provinents del mateix front de vegades fan referència a l'estat de desatenció de les tropes lusitanes.¹⁹ En aquest punt, no ens ha d'estranyar que, de manera continuada, l'hospital de la Santa Creu de Barcelona rebés convalescents portuguesos: des de juliol de 1707 fins a desembre de 1712, l'hospital documenta 774 registres d'ingrés.²⁰

16. Antoni BACH i RIU, «Crònica de la Guerra de Successió a les terres de Lleida, escrita per un pagès del Palau d'Anglesola», *Ilerda*, 44 (1983), p. 174. A la fi de 1707, Domingos da Conceição va cloure el seu escrit assenyalant «os tantos trabalhos e misérias» viscuts durant la campanya; ACL, S.V., núm. 45, *Diario Bellico*, fol. 61.

17. Arxiu Comarcal de l'Alt Camp (ACAC), *Llibre del Consell*, 1.5.77, fols. 339, 345-346 i 404.

18. Arxiu Comarcal de la Garrotxa (ACGAX), Correspondència, núm. 248. Carta dels cònsols d'Olot a Vilana i Perlas, 29 de gener de 1708.

19. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Estat*, ll. 352. Carta del comte de Louvigny a José Grimaldo. Lleida, 12 d'agost de 1708.

20. Biblioteca de Catalunya (BC), Arxiu del'Hospital (AH) 139.

El cronista Francesc de Castellví va constatar-ho a la seva obra, afirmant que «la falta de medios de los portugueses, a cuyas tropas les faltaban vestidos y de qué comer y el país subministraba su sustento»,²¹ una percepció que ja havia testimoniat a finals de 1706, quan després del penós deambulatori dels aliats per l'àrea de Conca, es va fer evident que l'exèrcit va haver de buscar la protecció del regne de València. En aquest cas, escriu Castellví, els regiments portuguesos també van necessitar del suport de la població civil valenciana.²² De fet, durant el darrer trimestre de 1706, el comte de Peterborough va desplaçar-se a Gènova per cercar finançament, «100.000 doblones para el rey Carlos y otra más crecida suma a cargo de los portugueses, cuyas tropas padecían grande estrechez y no poca las de los otros aliados».²³ La investigació de Virginia León sobre els consells de guerra de Carles III corresponents al 1707 i 1708 demostren la importància vital de la població civil de la Corona d'Aragó, sobretot de Catalunya, per a la supervivència dels contingents lusitans.²⁴

Des del nostre punt de vista, però, un dels testimonis que referma millor la precarietat viscuda per aquesta tropa és el que ofereixen les pròpies autoritats portugueses. La correspondència del comte d'Assumar demostra la preocupació per cercar un bon finançament que acabés d'una vegada per totes amb «as dezordens que faziam [as tropas], com grande prejuizo da cauza publica e do mesmo Paiz».²⁵

En aquest context, no ens ha d'estranyar que puguem documentar portuguesos enrolats en partides de miquelets.²⁶ Investigacions recents han fet notar que durant la disputa successòria, un dels factors més determinants que expliquen la proliferació d'aquestes esquadres es

21. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 482.

22. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 227.

23. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 341.

24. LEÓN SANZ, «La Guerra de Sucesión», pp. 924-925.

25. BNP, cod. 8542, fol. 199.

26. Vicent J. Escartí i Soriano, ed., *El Diario (1700-1715) de Josep Vicent Ortí i Major*, Fundació Bancaixa, València, 2007, p. 272.

produïx com a conseqüència de la destrucció i la pobresa generades per la guerra.²⁷ Per bé que hem de concebre aquest fenomen com un fet molt concret, fins i tot de caràcter anecdòtic, hem de contemplar-ne l'existència. Per exemple, a les acaballes del conflicte –gràcies al registre hospitalari de la Santa Creu–, també podem documentar la presència portuguesa en algunes esquadres de fuselleres.²⁸

En termes bèl·lics, la campanya de 1708 va ser un fracàs per als membres de l'Aliança de la Haia. Tot i que l'evolució de la guerra a la frontera catalanoaragonesa es va poder contenir, al sud del Principat, les Dues Corones van fer un pas endavant en el seu procés d'ocupació. Al juliol de 1708, el duc d'Orleans va apoderar-se de Tortosa, fet que li va permetre connectar Catalunya amb les rereguardes valenciana i aragonesa.

Cal subratllar, segons Castellví, la imatge valerosa que van tenir els efectius portuguesos del front català. Certament, les *Narraciones Históricas* fan referència a accions rellevants, en alguns casos motivades per qüestions de caràcter identitari. En una de les habituals escaramusses que succeïen a la primera línia de foc, Castellví relata com una partida de les Dues Corones formada per 30 cavallers va atacar un cos aliat, també de cavalleria, però de 70 efectius. El contingent de les Dues Corones va ser fet presoner i portat a Cervera (agost de 1708). D'entre les raons que havien manifestat els borbònics a l'hora d'adoptar una decisió tan infreqüent –com era la d'atacar en inferioritat numèrica–, s'assenyala com els castellans havien advertit que la partida era d'origen portuguès.²⁹ La reacció del comandant en cap, el comte d'Atalaia, no es va fer esperar:

27. Adrià CASES IBÁÑEZ, «Una resistència efectiva: l'acció dels miquelets al front catalanoaragonès (1705-1714)», *Actas del XIX Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Ibercaja, Saragossa, 2013, pp. 257-268.

28. BC, AH, 142, fol. 517 i AH 144, fols. 10 i 40. Domingos da Conceição explica en el seu diari com molts dels seus soldats havien deixat les companyies per enrolar-se a les partides de voluntaris «por ambição de furtar»; ACL, S.V., núm. 45, *Diario Bellico*, fol. 151.

29. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 537. En relació a aquestes qüestions de caràcter identitari, l'obra de Castellví facilita dades –tot i que en comptagotes– sobre les consideracions que els pobles ibèrics tenien entre si. De la Corona Castellana, subratllava

Aquella misma tarde el conde de la Atalaya hizo montar toda la caballería portuguesa. Pasó delante de todos, les refirió el caso y el deshonor y desprecio con que había hablado aquel oficial de la nación [...] Todos los días les mandó hacer ejercicio a pie y a caballo, asistiendo él mismo. Fue de tanta fuerza en el pundonor de aquella nación, por naturaleza valerosa, adormecida en el ocio de tantos años sin guerra, que de tal modo recobró el brío que en todo el curso de aquella guerra obró con tanta bravura y denuedo que no se vio retirar portugués ninguno del combate; auténticos testimonios, las batallas de Zaragoza y Brihuega [...] Tanto enardeció este acaso el ánimo de los portugueses, que pocos días después el coronel Castro con dos escuadrones portugueses y uno de Morrás resolvió atacar cinco escuadrones que cubrían los forrajeadores y lo ejecutó con tanta intrepidez que les puso en retirada y tomó 58 caballos.³⁰

Per la sèrie epistolar del comte d'Assumar tenim coneixement que, a les acaballes de 1708, la cúpula aliada establerta a Barcelona va demanar a Joan V que sufragués els seus regiments desplegats a Catalunya –podríem pensar que hagués estat la mateixa Cort austriacista o el propi Carles III. Novament, el monarca portuguès va al·legar la impossibilitat d'executar-ho, «respeito das grandes despesas que tinha, e das que novamente havia feito».³¹ Per això, Joan V va recomanar altre cop que els seus homes retornessin a Portugal per reincorporar-se a l'exèrcit d'Alentejo. En aquest punt, James Stanhope va intercedir per mirar d'aconseguir que la reina Anna acceptés sufragar els poc més de 6.000 efectius; però perquè la petició fos acceptada, l'enviat anglès va recomanar que es reformessin els cossos: que s'organitzés un regiment d'hússars; que dels quatre regiments

l'animadversió existent vers el poble lusità: «Mantuvo el ánimo de sus moradores [castellanos] la natural vanidad de no decirse conquistados de aragoneses, valencianos y catalanes, y les aumentaba la adversión el decirse serlo de los portugueses, a los cuales despreciaban y aborrecían»; CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 410.

30. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, pp. 537-538.

31. BNP, cod. 8542, fol. 199.

d'infanteria en quedessin dos; i que dels set regiments de cavalleria se'n formessin cinc. A banda, Stanhope va demanar que el nombre d'oficials es reduís —qualcom que abaratiria els costos— organitzant les formacions en base a nou companyies en lloc de les dotze habituals. Les autoritats portugueses de Barcelona van remetre a James Stanhope la despesa que comportava pagar, equipar i alimentar els set regiments de cavalleria i els dos d'infanteria (534.863 patacas, que equivalien a 567.188 rals de vuit).³²

El rei Joan V va acceptar part de les peticions però no va convenir en la reducció del nombre de regiments de cavalleria (de set a cinc), així com en el nombre de companyies (de dotze a nou). El monarca portuguès argumentava que les noves ordenances militars promulgades el 1707, i emparades pels membres de la Haia, li ho impediien.³³

En el marc de les negociacions per veure quina planta havia de tenir el cos portuguès destinat a Catalunya, James Stanhope va rebre ordres de Londres que confirmaven el finançament dels efectius; ara bé, l'assignació era sensiblement diferent a la despesa que comportaven les formacions: es van atorgar 80.000 lliures esterlines, xifra que equivalia a poc més de la meitat dels costos que comportaven les tropes. No hem pogut localitzar la resposta que sobre aquest aspecte va remetre Joan V. Tot i així, analitzant documentació de diversa naturalesa, resta evident com els cossos portuguesos del Principat, a finals de 1708, no van retornar al seu regne i van quedar-se al front per dur a terme la nova campanya.

32. BNP, cod. 8542, *Cfr.* fols. 199 i 284.

33. BNP, cod. 8542, fol. 283. Les noves ordenances militars de Joan V segueien els models que havien implementat Felip V i Carles III el 1702-1704 i 1706. Al llarg de la segona meitat del segle XVII, el regne de Portugal, a diferència del conjunt del continent europeu, no va incrementar i aprofundir en la formació d'un exèrcit de majors dimensions, jerarquitzat i sotmès a la voluntat estatal. Alguns autors han identificat, fins i tot, que va existir una certa regressió en comparació al període 1640-1668; vegeu Teixeira i Barata, *dirs.*, *Nova História Militar*, p. 187. Per conèixer les normatives i les principals institucions militars del regne lusità d'època moderna, vegeu COSTA, *Insubmissão: aversão*, pp. 21-61.

3. *Les forces portugueses de Catalunya sota pagament anglès (1709-1711)*

Començava el 1709 amb un dels hiverns més durs que es recordaven a Catalunya. Els rius Ebre, Segre, Llobregat i Ter es van congelar. A l'interior del territori, les oliveres morien i era necessari protegir-les del fred per evitar pèrdues. Aus del nord, fins i tot, s'acostaven a les costes catalanes acumulant-se en un nombre mai vist.³⁴ Al Principat, ja feia quatre anys que la guerra durava i semblava que amb la nova anualitat, la situació continuaria persistint en els mateixos termes. La pau no arribava i els fronts s'estabilitzaven als límits de la geografia catalana; com si els exèrcits es limitessin a mantenir la seva posició i a sobreviure del terreny per on transitaven.

A banda, la nova campanya va estar molt condicionada per les reunions de pau que van dur a terme Lluís XIV i els aliats (bàsicament Anglaterra i els Estats Generals). La situació d'escassetat que vivia el regne gal, junt amb les derrotes de l'exèrcit francès al continent europeu, van obligar al Rei Sol a iniciar les converses.³⁵ L'evolució d'aquests esdeveniments va determinar la campanya del front catalanoaragonès, sobretot per a les Dues Corones, que van viure una tensió creixent a causa de l'actitud de la comandància francesa. En línies generals, el mariscal Bezons va optar per no posar en perill els seus homes, motiu pel qual va evitar de manera permanent que els efectius gals duguessin a terme cap operació militar

34. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 601. Investigacions dutes a terme a França han determinat que l'hivern d'aquest any va ser molt sever, baixant la temperatura fins a vint graus en alguns indrets del territori francès. Aquesta severitat climatològica va provocar una escassetat acusada de grans, i conseqüentment, uns índex de mortaldat més elevat així com tensions socials; citat a Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, «*El cas dels catalans*». *La conducta dels aliats arran de la guerra de Successió (1705-1742)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2005, pp. 90-91. A Catalunya, la severitat climatològica va provocar una crisi de subsistències que va comportar no poder assegurar el gra, fet que va motivar la intromissió de les institucions; vegeu TORRAS i RIBÉ, «La rereguarda catalana», pp. 64-66.

35. Vegeu aquest procés amb deteniment a Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Crítica, Barcelona, 2010, pp. 278-292.

més enllà del simple manteniment de l'exèrcit. Bona mostra de la situació viscuda es traspuia amb la caiguda de Balaguer, que els borbònics van deixar perdre davant un tímid setge austriacista (agost de 1709).³⁶

Però és important subratllar que les forces de l'Aliança de la Haia desplaçades a Catalunya també vivien en un context de dificultats constants. Les virtualles escassejaven, fet que havia comportat la pujada del preu dels aliments bàsics. La soldadesca aliada, el segment més feble de l'exèrcit, en notava les conseqüències. Si atenem a la documentació, es percep com els efectius portuguesos que van fer la campanya catalana de 1709 van sortir força malparats. No oblidem que l'assignació de 80.000 lliures esterlines era una mica més de la meitat del cost que requeria el seu manteniment: «assim padeceram as dittas tropas e officias grandes necessidades e miserias tanto pella falta dos pagamentos, quanto por haver levantado e crescido muito os preços do pam e cevada».³⁷ El comte d'Assumar referia els esdeveniments viscuts en uns termes molt similars:

[...] en todo el discurso de la campaña, que fue muy penosa, padecieron los oficiales y soldados grandes necesidades y miserias por la falta que experimentaron de pagamentos, porqué demás de no bastar para ellos la dicha cuantía, como los proveedores de S.M.C. [Carlos III] faltaron a dar cevada para las tropas, fue preciso comprarse casi todo el año por precios muy crecidos, y mucho mayores de lo que se había capitulado.³⁸

Davant d'aquest context, podia ser habitual que els soldats duguessin a terme pràctiques requisitòries fruit de la manca soferta. Al mes de juliol, Domingos da Conceição testimoniava com els generals no pagaven

36. Vegeu amb més deteniment els fets de 1709 i les conseqüències militars sobre el terreny a CASES IBÁÑEZ, «Guerra i quotidianitat», 2012, pp. 133-135.

37. BNP, cod. 8542, fol. 199.

38. BNP, cod. 8542, fol. 283.

la tropa, fet que els impedia poder-los castigar davant «[os] roubos e outras insolências inauditas».³⁹

L'episodi que referim a continuació en relació a les tropes portugueses, creiem, il·lustra la precarietat vital que van patir aquests homes. A les acaballes de 1709, James Stanhope va marxar novament a la Cort de Lisboa, i entre diversos assumptes relatius a la guerra peninsular, va intentar augmentar l'assignació de les tropes portugueses. Stanhope creia que podria aconseguir 100.000 lliures esterlines, però ho condicionava al fet que es reformessin els regiments segons la proposició feta a finals de 1708 (dos regiments d'infanteria i cinc de cavalleria). En paral·lel, al darrer trimestre de 1709, el comandant general de l'exèrcit francès dels Pirineus, el duc de Noailles, va proposar un «canje» de 2.600 presoners portuguesos a les autoritats militars de Catalunya. Els soldats eren presoners de la batalla d'Almansa i havien estat reclosos a França durant dos anys. James Stanhope va delegar les negociacions al general Carpenter i al comte d'Atalaia, que van arranjar l'acord. Com a resultat, es va decidir que del volum de presoners que serien intercanviats, 1.200 s'empressin per engrossir les formacions angleses destinades a la Península. Amb la resta d'homes, uns 1.400, es formarien dos regiments d'infanteria portuguesa sota pagament de la reina Anna.⁴⁰

Malgrat aquests esforços per reabsorbir els presoners, sembla que la majoria d'ells va morir sense ni tan sols arribar a les formacions del front: «Tanta es la constancia de esta nación en la fidelidad de su rey que la hambre, la desnudez ni el cansancio no les vence a tomar partido, aunque les precisa a morir», testimonia Castellví.⁴¹ Aquest fatídic episodi es pot comprovar indirectament amb la quantitat d'efectius portuguesos que van fer la campanya catalana de 1710. Tal com veurem a continuació, el nombre de soldats va ser pràcticament el mateix i no es documenta cap augment substancial com a conseqüència del retorn dels presoners d'Almansa.

39. ACL, S.V., núm. 45, *Diario Bellico*, fol. 74.

40. BNP, cod. 8542, fols. 263-264.

41. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, II, p. 613.

Després de la seva estada a Londres, James Stanhope va tornar a Barcelona al maig de 1710 i va poder comprovar com els regiments lusitans estaven ben equipats i amb bona disposició. La nova atribució, que finalment va ser de 103.000 lliures esterlines, va tenir l'efecte desitjat.⁴² Les fonts documentals angleses també testimonien l'augment de la prestació, atès que una previsió de la despesa per al 1710 computava el cost en gairebé els mateixos termes.⁴³ Per a satisfer les demandes de Stanhope, un dels set regiments de cavalleria que havia fet les campanyes de 1707 a 1709 a Catalunya va ser desmuntat i enviat a Portugal. Aquesta formació, de Martin Alfonso Mejía, quan va arribar a Lisboa va rebre les ordres pertinents per reincorporar-se a l'exèrcit d'Alentejo.⁴⁴ Malgrat que Stanhope desitjava que encara hagués embarcat un altre regiment, les autoritats portugueses –hem de suposar el comte d'Assumar– van considerar que si l'exèrcit anglès pagava amb puntualitat els sous de les formacions, el sisè cos no hauria d'abandonar el front català. El mariscal Starhemberg, que ja estava en campanya i havia constatat la seva inferioritat en termes de cavalleria, va pressionar perquè el sisè regiment de cavalleria restés al territori. D'aquesta manera, per a la nova campanya que iniciava a l'estiu de 1710, les forces portugueses que van estar sota les ordres del mariscal Starhemberg, James Stanhope i el comte d'Atalaia van consistir en dos regiments d'infanteria i sis de cavalleria, conformant un total de 4.180 homes (1.300 i 2.880, respectivament).⁴⁵

Per als aliats, l'any militar va començar amb molt bons resultats. L'atac que l'armada angloholandesa va executar al mes de juliol a Seta (Llenguadoc) va permetre que efectius del front de Girona poguessin dirigir-se a les Terres de Ponent, on hi havia la confrontació princi-

42. BNP, cod. 8542, fol. 284.

43. Concretament, la quantitat projectada eren 103.100 lliures esterlines (£3.349 16 s. per al generalat i els oficials; £83.269 i 2 s. per als regiments de cavalleria i £16.481 i 16 s. per a la infanteria); TNA, *State Papers* (SP) 94/77 i SP 34/14 exp. 75.

44. ANTT, *Conselho de Guerra*, decret 19. Lisboa, 8 d'abril de 1710.

45. BNP, cod. 8542, fol. 284.

pal.⁴⁶ En paral·lel, més de 4.500 combatents imperials embarcats a Vado Ligure (Gènova) van arribar a Catalunya per incorporar-se a l'exèrcit de Starhemberg.⁴⁷ Tot plegat va comportar que l'exèrcit confederat de Carles III comptés amb uns 24.000 homes, una quantitat que per primera vegada va permetre lluitar en peu d'igualtat al front catalanoaragonès. Part d'aquest èxit l'hem de buscar en un nou esforç de la monarquia britànica per aportar un contingent nombrós i ben equipat al camp de batalla. Hem de tenir present que, a banda dels propis efectius anglesos, i de finançar els portuguesos, la Gran Bretanya també va costejar 13.000 combatents imperials que la seva pròpia armada havia traslladat a Catalunya durant el 1709-1710 (regiments de Starhemberg, Taff, Fabre, Osnabrück, Reventlau, Geschwind, Herbeville i Grisons). Estimacions econòmiques xifraven en gairebé el milió de lliures esterlines per costejar les despeses de Catalunya (£ 927.778);⁴⁸ una quantitat que si es sumava als costos de la frontera lusocastellana, segons J. B. Hattendorf, superava el milió i mig de lliures esterlines (£1.535.461).⁴⁹

El recursos gastats per part de la monarquia de la reina Anna també van anar acompanyats d'accions militars eficaces. De manera especial, els esquadrans de James Stanhope van mostrar-se molt agressius a la batalla d'Almenar i van derrotar l'enemic (27 de juliol de 1710). Només la caiguda del sol va evitar que la pèrdua de les Dues Corones fos més desastrosa.⁵⁰

Tres setmanes més tard, a la batalla de Monte Torrero (Saragossa, 20 d'agost de 1710), altre cop es van imposar els esquadrans de Stanhope; i

46. TNA, SP 42/67 exp. 90. Consell de guerra a Barcelona a bord del Ranelagh, 6 de juliol de 1710; AHN, *Estat*, ll. 379. Carta de Pere de Tarau a Grimaldo. Perpinyà, 3 d'agost de 1710.

47. TNA, SP 79/5. Carta de William Chetwynd al secretari d'estat el comte Sunderland. Gènova, 15 de juny de 1710.

48. TNA, SP 94/77.

49. John B. HATTENDORF, *England in the War of the Spanish Succession*, Garland Pub, Nova York, 1987, pp. 304-306.

50. Vegeu un estudi acurat d'aquest episodi a Xavier RUBIO CAMPILLO, *Almenar 1710: victòria anglesa a Catalunya*, Llibres de Matrícula, Calafell, 2008, pp. 65-112.

sembla que l'acció del comte d'Atalaia, comandant la cavalleria portuguesa, va ser remarcable, ja que diverses fonts coincideixen en el relat: la dreta de l'exèrcit aliât va perdre el control d'una de les seves bateries, però el comte d'Atalaia va atacar amb fermesa, recuperant-la i desfent part de la cavalleria i la infantaria borbòniques.⁵¹ En la batalla de Saragossa, la derrota francoespanyola va ser molt evident, ja que van perdre bona part del tren d'artilleria i vuit mil baixes, la meitat de les quals van morir. Fins i tot el propi Felip V va estar a punt de ser capturat (va haver de disfressar-se per poder passar desapercbut).

A continuació, l'exèrcit confederat de Carles III va entrar a Madrid, on va ser coronat com a rei de la Monarquia Hispànica (24-25 setembre de 1710). Per a les forces portugueses, era la segona vegada que s'ocupava la capital, atès que ja ho havien realitzat amb l'expedició del marquès das Minas (juny de 1706). A Madrid gairebé tots els membres de la Cort havien abandonat la ciutat, junt amb els ministres i la família reial borbònica. L'ambient fred i inhòspit va provocar que l'opció escollida pels aliats i el monarca Habsburg fos la de retornar a Catalunya.⁵² El camí cap a Barcelona va comportar les derrotes de Brihuega i Villaviciosa (desembre de 1710), que van desfer gairebé per complet l'exèrcit anglès de James Stanhope –ell mateix va ser fet presoner– i va obligar a Starhemberg a retirar-se precipitadament. A Villaviciosa, 22 oficials portuguesos van ser capturats (advertim per la documentació que un d'ells va ser el brigadier Alburquerque), i en la retirada cap a Catalunya, en l'episodi on el general Antoni de Villarreal va ser capturat, també foren reduïts 347 portuguesos més.⁵³ Des de l'òptica aliada, les males notícies encara van empitjorar més fruit de la caiguda de Girona en mans del duc de Noailles (gener de 1711).

51. Vegeu les relacions adjuntades a CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, III, pp. 169-174.

52. Vegeu, a mode de síntesi, aquesta entrada a Madrid i els conseqüents problemes a Virginia LEÓN SANZ, *Carlos VI. El emperador que no pudo ser rey de España*, Aguilar, Madrid, 2003, pp. 178-182.

53. Segons fonts angleses, els presoners portuguesos van ser 22 oficials, 36 caporals, 150 soldats de cavalleria i 161 d'infanteria; TNA, SP 94/78.

El pràctic desmantellament de l'exèrcit de la reina Anna va tenir conseqüències molt importants per als altres membres de l'Aliança; i en el cas dels efectius portuguesos, objecte d'aquest estudi, va implicar la pèrdua del seu principal *modus* de supervivència. A aquelles alçades de la guerra, a Catalunya hi havia un regiment d'infanteria (Bullón) i sis de cavalleria (comandats per Castro, Siqueira, Miranda, Acuña, Sotomayor, Azevedo).⁵⁴ Si atenem a la documentació del comte d'Assumar, es percep que la campanya de 1711 altre cop va estar marcada per l'escassetat. Segons les queixes que ell mateix va fer al duc d'Argyll, nou comandant en cap de l'exèrcit anglès, al juny de 1711 els cossos lusitans estaven pendents de percebre 140.000 rals de vuit corresponents a les pagues de 1710; ahora, també havien de rebre l'assignació pertinent al 1711 (40.000 pesos). Tot plegat provocava una situació de «suma miseria, así soldados como oficiales, imposibilitados, no sólo para la misma subsistencia, pero el poder hacer los concertos y más cosas precisas y necesarias para poder salir a campaña».⁵⁵

Malauradament, una font anglesa que ens hauria permès determinar si novament els regiments portuguesos van estar finançats l'any 1711 per la reina Anna no s'ha conservat en la seva totalitat.⁵⁶ Des del nostre punt de vista, però, advertim que si s'hagués produït, hauria estat en uns termes econòmics del tot diferents ja que en aquell estiu, els *tories* ja havien pres possessió del govern anglès i treballaven des del primer dia –s'estaven produint reunions secretes amb França– per aconseguir la pau. J. Albareda ha indicat que el duc d'Argyll va arribar a Barcelona amb ordres de suspendre l'ajuda econòmica als efectius imperials, restant a l'espera de més indicacions.⁵⁷ Probablement, aquest fet també s'hagués produït en relació als regiments portuguesos del front català. El coronel anglès Lepell,

54. TNA, SP 94/78, *List of the troops of the Allies in Catalonia*. Barcelona, 17 de juny de 1711.

55. BNP, cod. 8542, fol. 286.

56. TNA, WO 24/63.

57. ALBAREDA i SALVADÓ, *La Guerra*, p. 307.

present a Barcelona, manifestava a la Cort de Londres la necessitat imperiosa de diners, assenyalant, fins i tot, com algunes tropes portugueses s'havien amotinat i havien amenaçat de canviar de bàndol en cas de no percebre la paga.⁵⁸ Finalment, la monarquia de la reina Anna va optar per aportar un terç del pressupost pactat, quelcom que s'ha d'entendre com a mesura de pressió per negociar la pau amb França.⁵⁹ El testimoniatge de Domingos da Conceição traspua la incertesa amb què va iniciar la campanya de 1711;⁶⁰ tot i així, també constata com els efectius van acabar sortint amb el gruix de l'exèrcit de Starhemberg que acabaria lluitant a la batalla dels Prats de Rei (setembre-desembre 1711).

4. *El retorn (1712-1713)*

A primers de 1712 van començar les negociacions oficials a Utrecht, un procés que tota Europa va seguir amb atenció. A Catalunya, a banda del bloqueig que van dur a terme les forces austriacistes sobre Girona, la campanya va ser molt expectant i les Dues Corones no van materialitzar cap acció rellevant, més aviat es van dedicar a aprovisionar l'exèrcit i a deambular per les Terres de Ponent. A l'agost 1712 es va tenir coneixement de l'armistici que havien pactat els enviats anglesos i francesos d'Utrecht; una treva que duraria quatre mesos i que, sobre el terreny, es va traduir en la sortida de l'exèrcit anglès de Catalunya. El gruix de forces d'Argyll, acantonades a Cervera, va marxar de la població per dirigir-se al litoral català, on foren embarcades (d'octubre a novembre de 1712). La població catalana es va mostrar profundament a desgrat, bàsicament, pel sentiment d'abandonament i per la temença a les possibles conseqüències que

58. TNA, SP 94/78. Carta de Lepell al secretari d'estat comte de Dartmouth. Barcelona, 23 de març de 1711. De manera força significativa, el coronel Lepell, després d'informar sobre el context depriment del front català, va demanar llicència per retornar a Anglaterra sota l'argument d'atendre «afers privats».

59. ALBAREDA i SALVADÓ, *La Guerra*, pp. 308-310.

60. ACL, S.V., núm. 45, *Diario Bellico*, fol. 131.

sobrevindrien. D'altra banda, a aquelles alçades de la guerra, de tots era sabut que Anglaterra era la principal potència bèl·lica i econòmica de l'Aliança de la Haia. L'almirall Jennings, estant a Tarragona, va testimoniar com la població civil llençava pedres a la guarnició anglesa: «the insolence of those people [catalans] has already appeared in them throwing stones as the drums beating the reveil and tattoo».⁶¹ Els braços catalans van recomanar que per mirar d'apaivagar la tensió creixent, alguns nobles del país escortessin els trajectes de sortida de l'exèrcit.

Al cap de poques setmanes, l'armistici anglès va anar acompanyat de la treva, també de quatre mesos, pactada entre Portugal i les Dues Corones (7 de novembre de 1712). Les gestions perquè la sortida de les forces lusitanes es concretés es van dur a terme a inicis de desembre, al Consell d'Estat i en presència de l'Emperadriu Elisabet. Tot el procés va seguir el model de l'evacuació anglesa, ja que es temia pels recels que pogués mostrar la població civil. El dietari elaborat pel religiós portuguès Domingos da Conceição en dóna bon testimoni.⁶²

Francesc de Castellví facilita els noms dels cavallers catalans que van realitzar l'escorta: Josep Tort, Antoni Desvalls i de Vergós, Jaume Copons i Falcó, Josep Mata i de Copons i Magí de Vilallonga. Per assistir al comte d'Assumar, es va designar Francesc Amat, que també va actuar com a correu major de l'Emperador. El comte d'Atalaia no va acompanyar l'expedició i va restar al servei de Carles VI, nomenant-lo virrei de Sardènia el 13 d'abril de 1713.⁶³

Cal subratllar, però, com el cronista austriacista va assenyalar el tracte deferent que van tenir els contingents lusitans vers la població catalana.

61. TNA, SP 42/68, exp. 93. Carta de Jennings al secretari d'estat comte de Dartmouth. Blenheim, camí de Barcelona, 9 de setembre de 1712.

62. ACL, S.V., núm. 45, *Diario Bellico*, fol. 154. El filipista català Josep d'Alòs, jutge de confiscacions de l'exèrcit de les Dues Corones a Catalunya, també va constatar l'existència de nobles del país que escortaven l'expedició per apaivagar els recels de la població civil; vegeu AHN, *Estat*, ll. 427. Carta de Josep d'Alòs a José Grimaldo. Saragossa, 3 de gener de 1713.

63. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, III, pp. 449 i 462.

Tot i la constatació d'incidents entre civils i tropes aliades (entre elles les portugueses) al llarg de la cronologia 1707-1713,⁶⁴ sembla que entre ambdues comunitats hagués existit una certa correspondència. Castellví va escriure que els portugueses, una vegada coneguda la resolució de marxar, tenien la voluntat «de hallar expediente para no separarse».⁶⁵ El comte d'Assumar, després de rebre els plecs d'Utrecht que confirmaven la suspensió d'armes entre Portugal i les Dues Corones, va manifestar als Comuns catalans que esperaria la confirmació final del rei Joan V. Castellví transcriu les paraules d'Assumar al voltant de la seva percepció de Catalunya i dels catalans:

antes de consentir queden en otra dominación [...] dejaré el cuerpo de mis tropas para que si Dios permitiese se pierda Cataluña, se pierdan antes mis tropas en su defensa, para que vea todo el mundo que yo he hecho y aún arriesgado para salvar tan fieles vasallos.⁶⁶

Una mostra indirecta d'aquesta presumible correspondència es podria identificar a través del tracte que va rebre l'ambaixador portuguès, ja que durant el seu trajecte de sortida va obtenir «copiosos refrescos». Precisament, en aquestes setmanes de finals de 1712, hem pogut documentar com la vila de Cardona va regalar una peça de sal treballada amb l'escut d'armes del comte d'Assumar.⁶⁷ El cronista austriacista, sens dubte, s'expressà en uns termes que contrasten molt si tenim en compte el procés d'evacuació anglès:

64. Per exemple, a l'estiu de 1712, a Vic es van generar alguns tumults contra els portugueses allotjats a la ciutat, segons sembla, per haver segat el blat. Algunes fonts indiquen que els vigatans van arribar a assassinar trenta soldats portuguesos; vegeu AHN, *Estat*, ll. 426-1. Carta de Ceba Grimaldo a José Grimaldo. Balaguer, 7 de juliol de 1712 i Carta del cavaller du Bus a José Grimaldo. Lleida, 10 de juliol de 1712.

65. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, III, pp. 446-447.

66. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, III, p. 509.

67. Arxiu Històric de Cardona (AHC), *Llibre del clavariat 1705-1713*, reg. 251.

Pasaron los portugueses el Segre y no solos los oficiales pero también los soldados manifestaron sentimiento de dejar la Cataluña, que corrían tan uniformes que se nombraban hermanos. Gozaron las mismas ventajas en los cuarteles que gozaban las propias tropas del emperador, y a los soldados en muchos meses les faltaba el pre, y se sustentaron a costa de los paisanos, que con gusto partían con ellos la comida. El conde de Azumar se despidió de les tres comunes con las más vivas expresiones asegurándoles daría cuenta particular a su rey de las singulares finezas que las tropas habían recibido de la nación, y que aseguraba que su rey lo tendría presente en las ocasiones que se ofrecieran de la mayor satisfacción de los comunes.⁶⁸

En el cas portuguès, l'evacuació final es va produir per via terrestre. Els regiments van concentrar-se entre Cervera i Tàrraga, sota la direcció del comte d'Assumar i el seu primogènit, el general Pedro Miguel de Almeida. El contingent, calculem d'uns 3.500 combatents,⁶⁹ va iniciar el camí de retorn el 7 de gener de 1713. Aleix Ribalta testimonia la presència dels cossos lusitans en aquest sector de les Terres de Ponent, assenyalant també el temor que va causar la seva sortida al comandament austriacista de Catalunya.⁷⁰ I és que en poques setmanes Starhemberg havia perdut un nombre d'efectius molt important que li havia impedit assetjar Girona.

Abans de dur a terme el viatge de retorn, el comte d'Assumar va haver de cercar finançament; per això va contactar amb l'ambaixador anglès de Madrid, Robert Lexington, per manifestar la precària situació en la que es trobaven els seus homes i per demanar si la reina Anna havia

68. CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas*, III, p. 449.

69. Aquesta dada no l'hem pogut contrastar i l'hem extrapolat a partir de dues revistes que hem localitzat. La primera prové de les fonts angleses, que indiquen que al juny de 1711 els efectius portuguesos eren un regiment d'infanteria i sis de cavalleria; TNA, SP 94/78. La fonts franceses indiquen que pel març de 1712, els efectius lusitans consistien en un batalló i onze esquadrons; AHN, *Estat*, ll. 420. Carta de Pròsper de Verboom al duc de Vendôme. Saragossa, 18 de maig de 1712.

70. BACH i RIU, «Crònica de la guerra», p. 183.

acordat alguna assignació que costegés el seu trajecte de retorn. En aquesta ocasió, però, el marquès de Bedmar va intercedir en l'assumpte, confirmant que la Cort borbònica de Madrid s'encarregaria de preparar l'itinerari, els allotjaments, les racions de pa, d'ordi i els bagatges.⁷² Des del nostre punt de vista, Felip V era el màxim interessat en que les forces portugueses del front abandonessin Catalunya. Una demora en les gestions de les potències de la Haia, bàsicament de la diplomàcia angloportuguesa, hagués comportat un possible retard de la sortida. En aquest context, si l'evolució dels esdeveniments internacionals hagués canviat dràsticament –tal com havia passat amb la mort de l'Emperador Josep I–, hauria pogut suposar que els contingents portuguesos encara restessin al front català.

Els 3.500 portuguesos van iniciar el seu periple des de la frontera de Lleida en direcció a Terol. Posteriorment, van emprendre el camí cap a la Manxa per dirigir-se a Extremadura.⁷³ El comissari encarregat de realitzar el recompte pertinent va ser Francisco de Argenso. En un principi, Argenso va preparar els itineraris computant 3.000 racions de pa i 2.500 d'ordi per dia, però a mesura que passaven les jornades, soldats portuguesos que havien estat presoners s'adherien a l'expedició de retorn. Aquest fet va comportar que les autoritats lusitanes demanessin 900 racions més de pa.⁷⁴ En total, segons els recomptes que va fer el comissari, la suma va pujar fins als 446.380 rals i 18 maravedís.⁷⁵

71. TNA, SP 94/80. Carta del baró Lexington al secretari d'estat comte de Dartmouth. Madrid, 2 de gener de 1713.

72. Segons l'itinerari que va registrar Domingos da Conceição, el camí seguit va ser: Fraga, Mequinensa, Casp, Escatrón, Híjar, Lécera, Montalbán, Galve, Escorihuela, Teruel (2 de febrer de 1713), Ademús, Moya, Enguidanos, Campillo de Altobuey, Villanueva de la Jara, San Clemente de la Mancha, El Provencio, Socuéllamos, Tomelloso, Membrilla, Daimiel, Almagro, Ciudad Real (26 de febrer de 1713), Corral de Calatrava, Abenójar, Saceruela, Agudo, Siruela, Puebla de Alcocer, Campanario, Don Benito, Guareña, La Zarza, Almendralejo, Santa Marta, Almendral i Olivença.

73. AHN, *Estat*, ll. 427. Carta de Francisco de Argenso a José Grimaldo. Escatrón, 24 de gener de 1713 i Carta de Rodrigo de Cepeda a Manuel Vadillo. Conca, 18 de gener de 1713.

74. AHN, *Estat*, ll. 432. Carta del marquès de Bedmar a Francisco de Argenso. Madrid, 15 de maig de 1713.

Durant el trajecte, Pedro de Almeida Portugal va informar que el veedor general de l'exèrcit, Juan Bressane, aniria a la Cort de Madrid per liquidar la despesa.⁷⁵

Finalment, després de creuar a peu gairebé tota la Península durant un dels períodes més freds de l'any,⁷⁶ el 16 de març de 1713 l'expedició portuguesa que havia lluitat al front català va arribar a Olivença.⁷⁷

75. AHN, *Estat*, ll. 427. Carta de Pedro Miguel de Almeida Portugal a José Grimaldo. Lécera, 27 de maig de 1713.

76. Domingos da Conceição testimonia com alguns soldats van morir a causa del fred intens viscut durant la travessia de les terres terolenques; ACL, S.V., núm. 45, *Diario Bellico*, fol. 158.

77. ACL, S.V., núm. 45, *Diario Bellico*, fol. 165.

Civils i militars a la Catalunya de la guerra de Successió. La problemàtica dels allotjaments de tropes, 1706-1713

ANTONIO ESPINO LÓPEZ*

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

La nostra intenció en el present article ha estat comprovar com la problemàtica dels allotjaments de tropes, una qüestió tan candent en la Catalunya del segle XVII com sabem, lluny de superar-se en el transcurs de la guerra de Successió d'Espanya, es va agreujar fins i tot, tenint en compte el volum de tropes que van circular pel Principat aquells infausts anys. L'administració de l'arxiduc Carles (Carles III) no va saber tractar aquesta problemàtica, com altres administracions abans tampoc van poder fer-ho, la qual cosa demostra, a més, que ens trobem davant d'una constant pròpia del (mal) funcionament habitual de la logística dels exèrcits de l'Antic Règim.

Paraules clau: Guerra de Successió, Administració austracista, segle XVIII, Allotjaments de tropes, Catalunya.

Resumen

Nuestra intención en el presente artículo ha sido comprobar cómo la problemática de los alojamientos de tropas, una cuestión tan candente en la

* Hem pogut realitzar aquesta aportació gràcies a l'ajuda rebuda per part del Ministeri de Ciència i Innovació en l'any 2011: «Fronteras, guerra e identidades. La formación de identidades y contraidentidades en la Cataluña moderna y la creación de una nueva frontera», HAR 2011-24426.

Cataluña del siglo XVII como sabemos, lejos de superarse en el transcurso de la guerra de Sucesión de España, se agravó incluso, teniendo en cuenta el volumen de tropas que circularon por el Principado aquellos aciagos años. La administración del archiduque Carlos (Carlos III) no supo atajar dicha problemática, como otras administraciones antes tampoco pudieron hacerlo, lo que demuestra, además, que nos hallamos ante una constante propia del (mal) funcionamiento habitual de la logística de los ejércitos del Antiguo Régimen.

Palabras clave: Guerra de Sucesión, Administración austracista, siglo XVIII, Alojamientos de tropas, Cataluña.

Abstract

Our intention in this article has been to see how the problem of lodging of troops, a matter which caused many problems in the seventeenth century Catalonia as we know, it was not a problem solved during the War of Succession in Spain. Given the number of troops that were circulated by the Principality those difficult years, the problem was growing. The administration of Archduke Charles (Charles III) failed to eliminate this problem, as other administrations before either could do, which further demonstrates that we have with a constant characteristic of the (bad) functioning logistics regular armies of the Old Regime.

Keywords: War of Succession, Administration austracista, Eighteenth-century, lodging troops, “Spanish” = War of Spanish Succession, Catalonia.

En la present comunicació ens proposem analitzar la problemàtica de la sempre difícil relació entre civils i militars en el transcurs de la guerra de Successió. Els allotjaments de tropes¹ que, com sabem, van tenir un

1. Algunas referencias bibliográficas sobre la cuestión dels allotjaments de tropes a Antonio ESPINO, «Ejército y sociedad en la Cataluña del Antiguo Régimen: el problema de los alojamientos 1653-1689», *Historia Social*, 7 (1990), pp. 19-38 i IDEM, “Catalunya durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697,

paper clau en els esdeveniments del 1640,² i que, posteriorment, serien una qüestió no resolta pels Àustries que portaria a la revolta dels Gorretes (1687-1689),³ d'una gran repercussió en tots els sentits, encara a les darreries del segle XVII, amb el virrei Hesse-Darmstadt, van perdurar com l'única solució per mantenir les tropes estacionades al Principat quan des de la cort no hi enviaven mitjans econòmics suficients per fer-ho. Com veurem, no ja Felip V a les Corts de 1701-1702, sinó que, en la pràctica, Carles III després de les de 1705-1706 tampoc trobarien cap solució. Per tant, ens centrarem especialment en les dificultats trobades per l'administració de Carles III a l'hora d'allotjar les tropes aliades en el Principat, les reaccions de la població camperola i les seves queixes, però també la progressiva política aterridora de les autoritats borbòniques a les comarques catalanes (i frontereres d'Aragó i València) ocupades militarment. Una realitat, aquesta darrera, que ajuda a entendre millor la resistència final catalana el 1713-1714.

Les principals fonts emprades, a més dels Dietaris del Consell de Cent i de la Diputació del General, inclouran les memòries i dietaris personals així com els lligalls de la secció Estat de l'Arxiu Històric Nacional (Ma-

Monografias Manuscrits, núm. 5, 1999. En els darrers anys deuriem afegir-se especialment Davide MAFFI, «Alloggiamenti militari e comunità locale: Pavia e il suo contado nel '600», *Annali di Storia Pavese*, XXVII (1999), pp. 325-338; Mario RIZZO, *Alloggiamenti militari e riforme fiscali nella Lombardia spagnola tra Cinque e Seicento*, Unicopoli, Milà, 2001; J.-P. RORIVE, *Les misères de la guerre sous le Roi-Soleil*, LUP, Lieja, 2000; C. Desplat, ed., *Les villageois face à la guerre XIVe-XVIIIe. Siècle*, PUM, Toulouse, 2002; Amèlia BUONO, *Esercito, istituzioni, territorio. Alloggiamenti militari e «case herme» nello Stato di Milano secoli XVI e XVII*, FUP, Florència, 2009; i Valentina FAVARÒ, «Sugli alloggiamenti militari in Sicilia tra cinque e seicento: alcuni riflessioni», *Mediterranea. Ricerche storiche*, 7 (2010), pp. 459-478.

2. Sobre els allotjaments de tropes foranes a Catalunya des de les darreries del segle XV, vegeu Joan CARRIÓ ARUMÍ, «Catalunya en l'estructura militar de la monarquia hispànica 1556-1640: tres aspectes: les fortificacions, els soldats i els allotjaments», tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2008, pp. 345-447. Els problemes causats pel allotjament de les tropes franco-catalanes a la dècada de 1640 a *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, Anys 1644 a 1656*, vol. VI, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000, a les pp. 683-685, queixes de 1644 i a les pp. 934-947, queixes de 1646-1648.

drid), de la secció Generalitat de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, així com dels arxius comarcals de les Terres de l'Ebre i de l'Alt Camp.

1. L'administració de Carles III i el manteniment d'un problema

La guerra de Successió també va ser un conflicte en el que, com era més que habitual a l'època, el pes de la conflagració va caure sobre la població del territori on es desenvolupaven les accions militars, sense importar massa la naturalesa dels exèrcits implicats: amics o enemics. Aquesta circumstància portà, en la nostra opinió, a un cert marge de desencís entre la població catalana.

La qüestió dels allotjaments va ser abordada a inicis del regnat de Felip V, per exemple el 8 d'octubre de 1701, quan a diverses consultes fetes pels diputats, la resposta era que a les Corts convocades pel nou monarca Borbó seria un dels temes que hauria de tractar-se. El 16 de febrer de 1702, la manera de pressionar al respecte, com ja s'havia fet a la segona meitat del segle XVII, va consistir en recordar que els pobles que encara patien els allotjaments difícilment podrien participar en el pagament del donatiu voluntari votat a les Corts de 1701-1702, «A més de què sa magestat en lo sòlio quant se li féu la oferta de dit donatiu fou servit honrar al Principat ab lo alvío total del allotjament, ab què voluntàriament servia lo Principat a sa magestat».⁴ El 1704, el virrei Velasco assegurava que els catalans devien ja 27.363 doblons de dit

3. Al respecte, Jaume DANTÍ, *Aixecaments populars als Països Catalans, 1687-1693*, Curial, Barcelona, 1990, i, darrerament, Eduard PUIG BORDERA, "Intervenció reial i resistència institucional: el control polític de la Diputació del General de Catalunya i del Consell de Cent de Barcelona 1654-1705", tesi doctoral inèdita, UPF, Barcelona, 2011 i Antoni SIMON I TARRÉS, *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, PUV, València, 2011.

4. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya, Any 1701 a 1713*, vol. X, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007, pp. 39, 99. Aquells dies, almenys Sudanell va queixar-se per haver de pagar una contribució pels allotjaments i una altra pel donatiu voluntari fet al rei. *Ibidem*, p. 202.

donatiu, de manera que les tropes del rei malvivien ara que ja no podien ser mantingudes pels naturals, que, en la seva opinió buscaven «la debilidad de nuestras fuerzas».⁵ El 1705, mentre els austriacistes anaven ocupant Catalunya, les tropes fidels a l'Arxiduc van allotjar-se seguint paràmetres que anys abans havien molestat molt als catalans. Per exemple, en el cas de Tortosa, a les darreries de setembre el coronel Josep Nebot va demanar l'allotjament de dos-cents dels seus homes, «Y com en lo estat present nos puga negar la ciutat a alojar los dits homens que segons diu son soldats de Rey», el cas és que van acollir a tres capitans, quatre tinents, cinc alferessos y quatre sergents, entre l'oficialitat, canviant aquests cada tres dies de casa. Diferent serà el tracte demanat pel mateix Nebot, el qual exigirà una casa ben acondicionada i un parell de cavalls pel seu servei, a més de cobrar dos pesos diaris en atenció a què encara no disposava de sou pagat pel rei. Els consellers tortosins deliberaren que mai la ciutat havia pagat res en concepte d'aliments a governadors i oficials del rei ni «en temps de les guerres passades com en després», però farien una excepció amb el coronel Nebot perquè havia arribat governant les armes de Carles III i li concediren la casa que demanava i el servei d'una «viuda o altra persona que li guise», li pagarien el dos pesos demanats, però especificaren que els cobraria «en menuts; y ques procure que lo que es fa per a dit coronel no se haja de fer en qualsevol altre cabo ni oficial de guerra». També acceptaren subministrar palla per a quaranta-cinc cavalls que entraren amb els dos-cents homes. Un tracte com aquell, tan generós, no podia ser deixat de banda, de manera que el 19 d'octubre reclamaren a Tortosa l'allotjament d'altres tres-cents homes del regiment de coronel Nebot...⁶ I el 1706, el cas de Valls pot servir-nos també d'exemple dels extraordinaris mals de cap que portaven les tropes, fins i tot les pròpies. El 8 d'abril arribaren a Valls 1.740 oficials i soldats de diferents regiments

5. Arxiu Històric Nacional (AHN), Estat, lligall 466, virrei Velasco al marquès de Ribas, 3/IX/1704.

6. Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre (ACTE), Tortosa, Deliberacions, vol. 94, 1705-1706, 28/IX/1705, 4-19/X/1705.

anglesos i neerlandesos, amb 450 cavalcadures pel transport de sis canons i cinquanta carros amb bales, pólvora i demés pertrets de guerra, així com cinc-cents bagatgers que tenien cura del transport; estigueren allotjats en dita localitat des del 8 al 19 d'abril; el 16 d'abril, i fins el 20 del mateix mes, arribaren altres vuit-cents anglesos del regiment del general Wills, amb 450 mules i altres tants bagatgers, i portaven també cinquanta carros de munició i altres subministres. El cost de tot plegat va ser de 1.430 lliures; tanmateix, una part d'aquests diners es quedaren a Valls perquè els seus habitants oferiren una sèrie de serveis a les tropes o bé van vendre gra a l'exèrcit. Un dels jurats, Joan Segarra, allotjà al príncep Enric de Darmstadt durant quatre dies i la despesa, que cobraria de la ciutat, va ser de dinou lliures i quatre sous, mentre que els divuit soldats i criats que l'acompanyaven gastaren només tretze lliures i disset sous en els mateixos dies.⁷

Tenint en compte exemples com aquests no és d'estranyar que la problemàtica que ens ocupa fos tractada a les Corts de 1705-1706 en les que, com assenyala Antoni Simon, a escala política els catalans, al menys els austriacistes, van aconseguir algunes de les seves reivindicacions des del 1652: en primer lloc, la regulació dels allotjaments de tropes, evitant l'estacionament dels soldats en cases de particulars, on sempre hi havia abusos, passant aquests a estar aquarterats en espais habilitats a l'efecte i dependents dels oficials del rei; també es va regular en el sentit d'evitar el lliurament de vitualles, llenya, palla, etc., i altres serveis (bagatges) gratuïts per part dels paisans a petició dels oficials de l'exèrcit reial. Però, com veurem més endavant, una cosa és la legislació i una altra les lògiques bèl·liques, implacables, sobretot quan manquen els recursos econòmics necessaris per fer la guerra: a Catalunya, tropes aliades i, fins i tot, del país, tindrien comportaments que vulnerarien la legislació sobre els allotjaments i les contribucions de guerra.⁸

7. Arxiu Comarcal de l'Alt Camp (ACAC), Fons municipal de Valls, Serveis militars, allotjament i subministraments 1700-1737, doc. 2, «Memorial de tot lo gastat ab diners donats a differents y a propis enviats ab ordes... señor Príncipe Enrrich de Armestad...», 17/VI/1706.

8. Jon Arrieta, citat per J. Albareda, comenta que l'austriacisme també pot contemplar-se «como lo que pudo ser y no fue, como la no realización de un conjunto de pretensiones

Que la guerra és una mala cosa, òbviament és un lloc comú. Molts dietaris de l'època no deixen lloc a les dubtes: ja per terres gironines, la retirada de les tropes borbòniques, després del setge de Barcelona de 1706, va causar maldecaps de tot tipus; el testimoni deixat pel mossèn de Sant Martí de Boada (Baix Empordà) en els llibres sacramentals ens diu que els soldats «no trobant ningú espatllaren las portas de las Iglesias y de las casas y robaren tot lo que.ls agradà y entre altres cosas tots los llibres, papers que los camps y camins del circuit ne anaven plens [...] perquè tot lo que era paper blanch se.n feyen rosas als sombreros».⁹ Aleix Ribalta, pagès de Palau d'Anglesola, en el pla d'Urgell, va veure amb terror l'avanç de l'exèrcit borbònic «que venien ab lo ànimo de degollar fins a les criatures, a no haver entercedit la Reyna, que era de Saboya y era mare del Rey D. Fernando. Als primers de juliol se despoblà tota esta terra; les eres eren totes paradas; als pondres lo sol marxà lo poble tot junt».¹⁰ I segons el testimoni de Francesc Gelat, «Lo estrago que [h]an fet los del duch d'Enjou en València i per la terra que an tornada cobrar se diu que·s llàstima».¹¹ Un altre testimoni, en aquest cas de Joan de la Fàbrega, pagès de Cererols (Súria), introdueix una informació força interessant: comentant l'arribada de les tropes borbòniques després de la caiguda d'Aragó diu:

I entraren els francesos per Catalunya, venint de Balaguer, anant cremant i robant esglésies. I arribaren fins a Cervera, que eren botiflers, i una gran partida saquejà tota la Plana d'Urgell i la Segarra. I, quan hagueren

después de toda una trayectoria de guerra, sufrimiento, exilio y sacrificio por una causa». Joaquim ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión de España 1700-1714*, Crítica, Barcelona, 2010, p. 184.

9. Citat per Josep PELLA I FORGES, *Historia del Ampurdán*, Barcelona, 1883, p. 738.

10. Dietari d'Aleix Ribalta editat per Antoni BACH I RIU, «Crónica de la Guerra de Successió a les terres de Lleida, escrita per un pagès de Palau d'Anglesola», *Ilerda*, 44 (1983), pp. 171-187, cita a p. 174.

11. Antoni SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Curial, Barcelona, 1993, p. 83. Per exemple, al front del Nord, el duc de Noailles, la campanya de 1707, repartí les seves tropes en allotjament de la següent manera: a Peralada estava instal·lat el quartell general amb dos batallons d'infanteria; a Figueres, tres batallons

prou robat, se'n baixaren a assetjar la ciutat de Lleida i la bateren fortament [...] L'any 1708, tornà l'armada del rei Felip i es posà prop de Cervera. I allí passaren tota la campanya els francesos, saquejant i cremant viles i llocs per la Segarra, fins a Ponts, Guissona, Ivorra i Vicfred. I els nostres també saquejaren molts llocs, fins arribar queixes al rei. I així passaren tota la campanya fins que els francesos es retiraren a l'altra part del Segre.¹²

«I els nostres també saquejaren». Aquesta frase no pot passar-nos desapercebuda. De fet, i com ja s'ha dit, era una situació bastant típica a les guerres de l'època moderna. Segons el testimoni de Patllari Ombravella, sacerdot del Santuari del Collell (Pla de l'Estany), les tropes austriacistes anaven pels pobles dient «'Som blau de fam, vinga pa, vi y carn', ab la ira a la boca y la amanassa a las mans, no reparaven en fer mal y desviar donas casadas y doncellas si los tenían paraules fins que enviaven cartes incògnitas de desafio y composit al qui coneixian tenia diner».¹³ Algunes informacions que arribaven als borbònics avalen aquesta idea. Des del

d'infanteria i tres esquadres de dragons; a Castelló d'Empúries, dos batallons d'infanteria i tres esquadres de dragons; a Vilabertran, tres batallons d'infanteria; a Cabanes, quatre esquadrons de cavalleria; a Sant Pere Pescador tres-cents infants, cent cavalls i un batalló de miquelets; a Navata, Llers i la Jonquera un regiment de les milícies del Rosselló a cada poble; a Alfà, Tour de Molins, Sta. Llogaia i Borrassà, tres batallons de miquelets i a Vilanova de la Muga, una companyia de catalans refugiats amb alguns oficials com don Juan Menz y don Pedro Vico. AHN, Estat, lligall 320-2, Noailles al ministre Grimaldo, Peralada, 10-31/VII/1707. Un any més tard, a l'abril de 1708, era el coronel austriacista Nebot amb cent homes del seu regiment els qui buscaven menjar en aquests mateixos pobles. AHN, Estat, lligall 337, don Domenico Recco a Grimaldo, Roses, 17-21/IV/1708.

12. Joan FÀBREGA DE CEREROLS, *Llibre de coses que han succeït a Catalunya, dignes de ser notades, i en altres parts del món. Crònica d'un pagès català dels segles XVII i XVIII*, versió d'A. Fàbrega i introducció de Marc Torras, CEB i Ajuntament de Súria, Manresa, 1999, pp. 52-53.

13. Editat per Lluís G. CONSTANS, «Una crònica inèdita de la Guerra de Sucesión en Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 5 (1950), pp. 73-112, cita a la p. 95.

seu observatori a la fortalesa de Roses, el seu governador, Domenico Recco, assenyalava com les tropes portugueses, que s'havien enfrontat amb la població del Camp de Tarragona al desembre de 1707, cap a l'abril de 1708 un grup de dos-cents d'ells van barallar-se amb els paisans de Sant Celoni, van morir dos soldats i en van quedar tres de ferits. A Argentona, el 14 d'abril, un soldat alemany va robar una gallina i quan l'amo va sortir per queixar-se va rebre una coltellada amb una baioneta; el fill del difunt, armat amb un punyal, va perseguir els soldats i en va matar dos abans que intervingués la gent del poble. A Tarragona, l'allotjament de la guarnició anglesa havia obligat a treure gent del raval del mar per ocupar les seves cases, de manera que quan atrapaven algun soldat robant als horts el mataven. A Camprodon, uns miquelets van prendre bestiar al·legant que eren ordres del coronel Nebot, però els paisans, organitzats en sometent, els van fer retornar els animals dient que ells no coneixien al tal Nebot. La guarnició de Girona, amb quatre-cents portuguesos entre altres forces, «[...] viven con tanta miseria que se ven obligados a pedir en público limosna para mantenerse», assegurava Recco.¹⁴ Els mateixos diputats recolliren algunes queixes a l'abril de 1707, quan a les localitats de Collbató, Altafulla y Pierola arribaren algunes partides de cavalleria amb ordres de ser assistides només amb pa i ordi pels cavalls, «y que havent-se allotjat la dita cavalleria en dits paratges en execució de dit ordre los soldats fan donar per los paysans menjar y bèurer, axí per ells com per los cavalls, executant encara dits soldats algunas altres vecsacions contra dits paysans [...]».¹⁵ Altres testimonis, de setembre de 1707, parlen d'excessos en l'allotjament de tropes regulars, com els 131 dragons del tinent general F. González de Santa Cruz a Sant Feliu de Pallerols on, no contents amb l'allotjament segons constitucions disposat, «se han los soldados posat a robar [i] matar gallinas, bestiar de llana, y otras animals, y

14. AHN, Estat, lligall 312, don Domenico Recco a Grimaldo, Roses, 23/I/1708. AHN, Estat, lligall 337, don Domenico Recco a Grimaldo, Roses, 17-21/IV/1708 i 3-10-27/V/1708.

15. *Dietaris de la Generalitat*, X, p. 776.

ab gran desman donás de bastonadas als habitants, perpetrar altres delictes, demanar composicions de dinés; ço es lo tinent coronel una dobla quiscún die y així los demás [...]». A més, i com va passar a Peralada amb el tinent coronel Alexandre Nebot, l'oficial demanava una casa ben parada pel seu allotjament. Als veïns de Sant Feliu de Pallerols, com va ocórrer tantes vegades a la segona meitat del segle XVII, els mortificava, sobretot, que cap responsable, en aquest cas el secretari del rei R. Vilana Perlas, no hagués fet cap cas de les seves queixes.¹⁶ I al desembre de 1707, el Figueró es queixava del trànsit pel poble de dos-cents homes de cavalleria, quan també havien passat pel mateix indret dues companyies de portuguesos feia pocs dies. Com que era un poble petit, hi havia cases que allotjaven divuit i vint homes, i tots estaven abocats a la ruïna si continuava l'allotjament.¹⁷ Al febrer de 1708, es van produir excessos en les demandes fetes pels oficials de l'exèrcit reial a les vegueries d'Agramunt i Urgell i sotsvegueria del Pallars, quan, fins i tot, a Bellpuig, quan no van voler concedir el que reclamaven les tropes, els veïns van ser tractats de «gavatxos y malafectos». Sobretot, les queixes venien quan els oficials de Carles III reclamaven als pobles no sols els seus manteniments en forma de menjar, sinó també els seus sous (com va passar a Sanahuja, Pons, Guissona o Torà). En Tremp, el coronel Shover i la seva plana major tenien casa posada a expenses del comú i gastaven trenta-dos rals castellans diaris en el seu sosteniment. En tots els casos, hi van haver diverses maneres d'extorsió per a que els pobles paguessin aquestes contribucions il·legals.¹⁸ Un cas extrem sembla ser el de Tàrraga: els seus veïns, esgotats per tants anys de guerra i després de ser saquejada pel enemic, van haver d'allotjar des del febrer de 1708 un regiment de dragons, menys una companyia, donant cada dia al coronel quaranta rals diaris i la llenya i llum necessaris,

16. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Generalitat, Dietaris, reg. 106, ff. 32 i 54. *Dietaris de la Generalitat*, X, pp. 2159 i 2172.

17. *Dietaris de la Generalitat*, X, pàg. 2178.

18. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 106, f. 122, 27/II/1708. *Dietaris de la Generalitat*, X, pp. 880-881.

al tinent coronel cinc lliures de moltó i cinc càrregues de llenya al dia, al sergent major cinc lliures de moltó i a la resta d'oficials de cada companyia sis lliures i mitja de moltó al dia, a més de la resta del necessari, i a les tropes tot lo necessari per esmorzar, sopar i dinar. A més havien d'anar a cercar la palla pels cavalls de vegades molt lluny, quan perdien molt de temps, i no podien treballar a les seves terres. Però, a més, que el rei donés el pa de munició diari no era cap alleugeriment, «perquè lo han de anar a cercar a Cervera ab sos carros y cavalcadures y després de haverlo portat ningun paisà ha vist en sa casa per son alivio dit pa de monició, perquè los soldats lo donan a los cavalls...» i després obligaven als naturals a donar-los del seu pa, de millor qualitat s'entén. Quan s'havia intentat acabar amb aquest tipus d'allotjament donant a cada soldat un ral al dia, les tropes obligaven a la població a continuar donant-los tot l'anterior, al·legant que necessitaven els diners per altres despeses com adobar les sabates, netejar la roba, comprar tabac, etc. El resultat de tot plegat era que una tercera part de la població de Tàrraga havia marxat del terme perquè no podien mantenir-se ells i dos o tres soldats per casa. La situació s'agreujava perquè ara la gent del poble que quedava havia de mantenir totes les tropes, incrementant el cost del servei, i aquestes aprofitaven les cases buides per fer llenya amb les portes, finestres i, fins i tot, amb les bigues del sostre, amb perill de pèrdua de la casa.¹⁹ I un altre exemple ens el proporciona Tortosa. El 1707, el 8 de maig els consellers es queixaven de què gairebé totes les cases de la ciutat, menys les dels exceptuats per l'allotjament, estaven plenes d'oficials de la proveiduria i pagaduria de l'exèrcit, així com de soldats i mossos dels trens d'artilleria i carruatge. S'havia cedit al general Jones, governador de la plaça, l'hospital pels anglesos malalts (i potser per la resta de les tropes d'aquesta nacionalitat també), mentre que s'habilitava a la ciutat un quarter per a les tropes neerlandeses i portugueses. Els bagatgers catalans i portuguesos que els acompanyaven havien tallat pel seu compte la civada i començaven a fer

19. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 106, f. 136-1º.

el mateix amb el blat, però de tal manera que han fet malbé els camps i han desaprofitat bona part dels grans que s'havien emportat. Els tortosins també van escriure a diversos oficials, com el portuguès marquès de la Mina, reclamant-l'hi que controlessin les seves tropes. I el 13 de maig de 1708, de nou en carta a Carles III, els tortosins es queixaven de la seva pobresa a causa de les despeses que ocasionava la guerra, no només pel bloqueig de les tropes de Felip V, sinó també per millorar les defenses de la plaça i donar menjar a la seva guarnició, i fins i tot cedir grans al comte d'Uhlefeld pel pa de munició de les tropes de Carles III (quatre-centes quarteres). Es queixaven especialment dels excessos que en els darrers mesos havien comès efectius de la cavalleria del rei, que havien anat a la zona a buscar farratge pels seus cavalls amenaçant-los que ells mateixos els tallarien si no els els proporcionaven. I si bé els compraven el farratge per ordre del rei, el cas és que el preu que pagaven era molt reduït, tenint que fer el paisà tot l'esforç de tallar-lo i transportar-lo on es trobava la cavalleria allotjada, pagant la ciutat tres sous per cada quintar tallat als paisans perquè la feina els sortís a compte (i quan es consumien cinc-cents quintars diaris).²⁰

La situació va obligar a Carles III a prendre mesures que explicava en carta al Consell de Cent, que s'havia queixat, el setembre de 1708:

He mandado expedir reales despachos míos a todos los comandantes de las naciones de que se compone este ejército, por los quales se les ha ponderado lo mucho que conviene se experimente la major quietud y que para ello zelen con toda vigilancia en contener los soldados, odian-do practiquen el menor desorden [...],

però també va recomanar als Consellers que «[...] os desvaleréys en alentar los naturales a que procuren en lo possible despreciar con la

20. ACTE, Lletres trameses, vol. 43, 1706-1708, Tortosa a Carles III, 8/V/1707 i 13/V/1708.

tol·lerancia aquellos acontecimientos que suele contraer la guerra [...]».²¹ Ja al desembre de 1707, una ambaixada conjunta dels consellers, diputats de Catalunya i del Braç Militar va exposar davant el rei tot un seguit de queixes: excessius privilegis militars per a determinades persones, que comportaven exempcions com les d'allotjar tropes; préstec de diners sense demanar interessos, divent-se al present la major part dels mateixos; a més

Han fatigado el pays con te[r]relloneros que por redimir un dinero crecido número de ellos, se atrasaron las fortificaciones. En los continuos sometenes ha sucedido lo mesmo, sin provecho de las plaças, ni resguardo del pays. Y en los regimiento subrogados en lugar de sometenes, paga la provincia el cumplimiento de lo offrecido, y lo effectivo de los soldados se reduce a muy poco número.

També s'havien cedit per l'exèrcit diversos subministraments que no s'havien pagat encara, deixant algunes persones sense res per menjar o sembrar, una actuació que els proveïdors del rei, de vegades amb el concurs de les mateixes tropes, també havien protagonitzat, «[...] y con este motivo no se libraron de saqueos diferentes villas y lugares». A més, els allotjaments de les tropes s'estaven fent sense ordre, abusant dels pobles, i sobretot, «Lastima no poco a los comunes quando con reales insinuaciones les expresa vuestra magestad la falta de medios para la asistencia de las tropas». En definitiva, una situació molt dolenta que l'enemic s'encarregava de fer encara pitjor després de la seva victòria a Almansa.²² Per això no estranya que el pagès de Santa Susanna, Francesc Gelat, en un moment de desesperació el 1707, digués el següent: «Al fin Deú vulla donar la corona de Espania a lo qui tòquia peraquè se puga conseguir pau

21. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, vol. XXVI, 1707-1709, IMH, Barcelona, 1973, pp. 114 i 234-236. ACA, Generalitat, Dietaris, reg. 107, f. 200

22. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, vol. XXVI, pp. 210-213. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *La guerra de Successió i els setges de Barcelona 1697-1714*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1999, pp. 236-244.

i quietut, que altrament las cosas que van passant sols apar que nostres pacats o demànan». ²³ Però aquesta angúnia també la patia la mateixa Barcelona. Per exemple, el juny de 1708, la Ciutat al·legava davant Carles III que tenia uns dèbits per valor de 178.883 lliures a causa de la compra de subministres per a la mateixa Ciutat Comtal i les tropes del rei, i «Amás de las quantiosas referidas sumas a cuya satisfación no puede faltar la Ciudad, se halla deudora a la Tabla de los comunes depósitos en más de quatro cientos sesenta mil escudos [...]», i per això no podia fer front als 198.400 rals reclamats pel monarca des de desembre de 1707 per pagar algunes despeses de guerra. ²⁴

De fet, en el Consell de Guerra tingut el 20 de juliol de 1708, ja es van tractar com a temes clau la col·laboració del catalans amb les tropes de l'Arxiduc, acusant directament a «las perjudiciales noticias que introduce en los pueblos para entibiarlos la malicia francesa», i procurar en la mesura del possible que no decaigués la causa austriacista a Catalunya, sobretot quan es va produir la sortida de l'Arxiduc del Principat el 1711. ²⁵ En qualsevol cas, a partir de 1709, les coses anirien encara pitjor a Catalunya. Per exemple, a Vic les tropes de l'Arxiduc que anaren a recollir grans per la guarnició de Barcelona van ser atacades per la multitud, que deien que els havien «engañado y que les querían [h]azer morir de hambre». A la part d'Olot, el comte de la Atalaya va haver de mobilitzar fins a cinc-cents homes, portuguesos, del seu regiment per anar a fer pagar unes contribucions, però les gents de la zona s'amotinaren i impediren que pogués fer-ho. ²⁶ Potser per circumstàncies com aquestes, a l'octubre

23. SIMON I TARRÉS, *Pagesos, capellans*, p. 83.

24. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, vol. XXVI, pp. 222-225.

25. Virginia LEÓN SANZ, «La Guerra de Sucesión española a través de los Consejos de Estado y Guerra del Archiduque Carlos de Austria», tesi doctoral inèdita, Universidad Complutense de Madrid, 1988, pp. 843-846. Alguns excessos comesos per les tropes austriacistes en determinats pobles Cambrils, Tona, la Figuera, la Bisbal en pp. 857-866.

26. AHN, Estat, lligall 369, Louvignies, governador de Lleida, a Grimaldo, Lleida, 13-27/II/1709.

de 1709, el mariscal Starhemberg, que tenia la seva cavalleria allotjada al Camp de Tarragona i al Penedès, mentre buscava deixar guarnició a Balaguer tot l'hivern, va cedir gra als pobles de l'Urgell perquè poguessin sembrar davant la carestia que patien.²⁷ Però és interessant constatar també algunes idees en el si dels consells d'Estat i Guerra de l'Arxiduc: l'enviat anglès, Stanhope, reclamava per a la campanya de 1710 a Castella, tot recordant el que havia passat el 1706, que si es dubtava de la fidelitat d'algun dels pobles castellans conquerits «será preciso si alguno faltase mandarle quemar, pues con semejante demostración sin duda se aterrorizarán los demás», i, d'altra banda, també es podrien agafar alguns notables de dits pobles, dues o tres persones, com a ostatges que responguessin de qualsevol acció comesa contra els interessos del rei Carles. Tanmateix, l'Arxiduc sempre va mantenir-se en postures molt més conciliadores i pacificadores.²⁸

De totes maneres, la situació al Principat seria cada vegada més difícil per la població des de la campanya de 1711. Si bé l'administració de Carles III intentà reconduir la situació dels allotjaments de tropes, reduint els abusos de les tropes –al febrer, el coronel Sobías es queixava que després de les noves ordres els seus homes rebien divuit diners diaris i els pobles ja no volien cedir ni el que marcaven les Constitucions, quan els oficials havien de mantenir-se només amb el pa de munició, però el cas és que hi havia hagut alguns abusos a Sant Celoni i Santa Maria de Palautordera²⁹ – el que no podia era controlar, lògicament, el comportament de les tropes borbòniques. Per exemple, a Solsona. El principal encarregat de la logística de les tropes de Felip V al front del Segre, marquès de Valdecañas, va rebre un memorial dels veïns de Solsona

27. AHN, Estat, lligall 361/35, coronel Vallejo a Grimaldo, Lleida, 19/X/1709.

28. LEÓN SANZ, "La guerra de Sucesión", pp. 856-857.

29. AHN, Estat, llibre 995, coronel F. Sobías a la Junta de Guerra de l'Arxiduc, Sant Celoni, 21/II/1711 i Junta de Guerra de Carles III, 27/II/1711. El 19 de gener de 1711, després de ser informat, Carles III «havia ordenat a tots los generals mantinguessen las tropas en la mayor y més recta disciplina militar y obediencia». Vegeu, *Dietaris de la Generalitat*, X, 2007, p. 1082.

que li explicaven com el 5 de març de 1771 havia arribat a la seva ciutat el mariscal de camp, don Enrique Crafton, el qual, una vegada havia agafat com a presos als cinc cònsols que havien sortit per a donar-li la benvinguda a la localitat, els va proposar evitar el seu saqueig a canvi del pagament de dos mil dobles; després de negociar una estona, la demanda va reduir-se a sis-centes dobles per a Crafton i altres vint-i-cinc pel sergent major que portava la negociació. De totes maneres, Crafton romangué a Solsona amb les seves tropes fins el 24 de març, gastant amb tanta desmesura com si l'allotjament hagués durat dos mesos. A més, els homes de Crafton van començar a destrossar les cases que es trobaven buides per fer llenya amb les portes, finestres i demés fustes de les construccions. El problema era que les cases estaven no abandonades, sinó amb els seus ocupants habituals absents de Solsona pel comportament de les tropes. Fins i tot, amb l'excusa que amb les campanes de la ciutat havien fet senyals a les tropes austriacistes, Crafton aconseguí que els cònsols paguessin altres cent cinquanta dobles per conservar les seves campanes. L'abús continuava fent-se donar blat i ordi per a ells i les seves cavalcadures (Solsona va lliurar dues-centes vuitanta quarteres de blat i ordi i tres-centes de civada), que venien a alguns paisans, i els soldats tornaven a demanar més vitualles als patrons de les cases que els allotjaven. També volien cobrar en metàl·lic (demanaven mil lliures) tota la carn que deien que haurien d'haver rebut i que a Solsona no van trobar, bàsicament perquè als pobles de l'entorn tothom es negava a portar bestiar a la ciutat, i també volien confiscar els béns dels veïns absents acusant-los de rebels. Al poble de Pons, Crafton va fer-se pagar dos-cents doblons i dues-centes seixanta quarteres de blat i la mateixa quantitat de civada. Valdecañas no estava entusiasmat amb aquell comportament, ja que eren els pobles els que havien de mantenir el millor possible a les tropes de Felip V i no volia ni la seva indisposició ni que estiguessin arruïnats per les extorsions d'alguns oficials. De fet, en una carta al ministre Grimaldo del mateix mes de març, Valdecañas es queixava de què si no havia obtingut més gra de molts pobles era a causa de que els destacaments borbònica només es dedicaren a fer diners amb

la composición del trigo y cebada que pedían a los lugares, como ha sucedido en la Conca de Tremp y en Pons y sucederá siempre por lo poco que se atiende a la obligación del rey para la conservación de sus tropas, punto irremediable mientras no se hiciera ejemplares que puedan escarmentar a otros.³⁰

També al juliol de 1711, el coronel Vallejo reconeixia al ministre Grimaldo, com al mes de març les tropes de Felip V havien arribat per allotjar-se a la zona de Cervera, Tàrraga, Verdú, Guimerà, Arbeca, Bellpuig, Agramunt, Sanahuja i Guissona, i com que no havia prou oficials per dirigir els allotjaments, cadascú va fer el que va voler, demanant massa segons les possibilitats de cada lloc, de manera que

al fin acabaron con los lugares, despechando los vecinos, y los obligaron a abandonar sus casas y irse a vivir al país enemigo, á donde han aumentado el número a sus migueletes y reducido a todo Cataluña al maior extremo de su obstinación contra nosotros; pues sin que sea de ponderación, de ocho partes de vesinos que hallamos en los lugares, no ai [h]oy la una. Las tropas con el mismo deshorden desperdiciaron en un día, lo que les habría subsistido en muchos, y quedaron después tan mal como los mismos paisanos [...].

El coronel Vallejo continuava explicant com va intentar obligar als soldats, mitjançant alguns dels seus oficials, a que no tallessin els farratges abans del mes de maig, perquè poguessin créixer una mica més i els poguessin mantenir durant més temps, però va sortir tot el contrari, no només van menjar-se i destrossaren les collites, sinó que els soldats ficaven les cavalcadures en els mateixos sembrats. Quan no van ser els soldats els qui segaven els grans, els batien i els venien pel seu compte als pobles, de manera que cap a l'agost, el coronel Vallejo creia que ningú podria mantenir-se a la zona, que era un dels temors del marquès de Valdecañas. També assenyalava Vallejo, com els aliats havien portat al general Wetzel

30. AHN, Estat, lligall 399, marquès de Valdecañas a Grimaldo, Prats de Rei, 26/III/1711.

a Tarragona ja que els seus homes, uns mil, mentre treballaven en la millora de les fortificacions de la plaça, menjarien els grans i farratges del Penedès i Conca de Barberà, impedint que els borbònics poguessin menjar en aquelles terres, i reservant la resta del Penedès, el pla de Barcelona, la plana de Vic i el Lluçanès per poder mantenir-se la resta de la campanya.³¹

Preocupat per la deriva que prenia aquella situació, el ministre Grimaldo sol·licità informació al tesorer Nicolás de Hinojosa sobre el que havia ocorregut aquell any amb els allotjaments de les tropes de Felip V. El panorama era desolador. Segons Hinojosa, «Las heredades que han podido alcanzar a quatro o seis oras de los campamentos han ido taladas las más poniendo fuego y arruinando las caserías y otras poblaciones». «Para descubrir grano en las casas, iglesias y pueblos se les ha tolerado, sino mandado, que rompiendo paredes y suelos examinasen lo que se podía encontrar; esta licencia puede mui bien considerar que efectos causaría en unos espíritus ya feroces e impíos». Era notori el nombre de gent que venia en altres llocs les robes i mobiliari de les cases que els soldats havien assaltat, sent constant el flux de venedors que anaven als campaments i fins allà portaven fins i tot els llits i els arcons de les cases saquejades. Assegura que ha escoltat extensament

el sentimiento de que han padecido muchas mujeres» y explica el cas d'un home distingit del país, afecte a la causa del rei (s'entén, Felip V), que fou a guiar un destacament de farratgers, deixant sa casa, i al tornar es va trobar amb que «alguna persona de su casa experimentó un fatal atropellamiento: no digo a V.S. su nombre por la decencia.

També s'havien profanat moltes esglésies i s'havien fet robatoris i altres sacrilegis sense que ningú de moment hagués intentat posar remei a tots aquells excessos, amb càstigs immediats pels soldats saquejadors, però Hinojosa temia que si se practicava «con este rigor la disciplina se podría temer, si acaso provocaría a deserción las tropas más copiosa de lo que la

31. AHN, Estat, lligall 397, José Vallejo a Grimaldo, Corella 19/VII/1711.

executan, pues en la cercanía del enemigo depende la fidelidad del soldado de la mal segura guía de su albedrío». El seu dictamen final és aterridor: «Todas las tropas componen una nación de escandalosos, porque todos roban, violentan y son ynzendiarios, pero si algunos se distinguen algo (o a lo menos no ser tan osados) son los españoles, a quienes me ha parecido hacer esta justicia...». Després del seu escrit, recollit pel maquès de Valdecañas, seguía un resum dels llocs pillats aquells mesos: Sant Pere de Mirambell, Dusfort i Sant Vicens de Conill foren totalment pillats i les seves esglésies arrasades. En Sanahuja no només robaren a l'església sinó que violaren algunes dones. «Lo mismo sucedió en las villas de Torà, Castellfollit e Iborra, i en esta despojaron una imagen mui milagrosa de nuestra señora». Havien robat les esglésies, «llevado los basos sagrados y arrojado por el suelo la reserva y robado también todas las campanas» de pobles com Pujalt, la Manresana, Llot, la Guàrdia, Aleny, la Molsosa, Enfesta, Prades, Pinós, Ardèvol, Calonge de Segarra, la Fortesa, Segur, Portell, Ferran, Claret...³² No hem trobat cap indici de què es prengué cap mesura per castigar a ningú després que un informe com aquest arribés a la Cort de Felip V.

L'exèrcit borbònic haurà de recórrer a l'ús dels treballadors (bagatgers i terrelloners) proporcionats pels pobles i altres recursos per fer la guerra, però els abusos habituals van fer que molta gent fos molt reticent a l'hora de facilitar-los. Una solució va ser retenir els jurats dels pobles per poder obtenir dits serveis, però el que estaven aconseguint amb tot plegat era que els catalans continuessin molt obstinats contra Felip V, que molts fugissin de casa seva i molt altres «van tomando las armas aumentándose los migueletes y sometenes».³³ Però la manca de pagues entre les tropes

32. AHN, Estat, lligall 411-1, marquès de Valdecañas a Grimaldo, Calaf, 12/X/1711.

33. AHN, Estat, lligall 397, don Josep d'Alòs a Grimaldo, Calaf, 22-27-29/IX/1711. AHN, Estat, lligall 411-2, marquès de Castelar al marquès de Mejorada, Calaf, 8/X/1711. El gener de 1713, el comte de Fiennes retenia fins a trenta jurats de pobles de l'Empordà que en la seva opinió no havien enviat suficients treballadors per millorar les fortificacions de Roses i Cadaqués. AHN, Estat, lligall 427, Juan de Marquina, governador de Roses, a Grimaldo, 26/I/1713.

austriacistes també va marcar molt la seva estratègia a la campanya de 1712. Per exemple, quan per Ceba Grimaldi, informant al ministre Grimaldo, tot el moviment del contrari cap l'Empordà no li semblava que tingués ànim d'atacar cap plaça, com Girona o Roses, sinó més aviat «guardar los forrages de su propio país y para hacer comer a las tropas no habiendo tenido paga alguna en todo el invierno».³⁴

Els mals de cap continuaren els següents mesos tant per la banda dels borbònics com del costat dels austriacistes,³⁵ però amb la retirada d'anglesos, holandesos i portuguesos del front català a causa de les negociacions de pau que culminarien a Utrecht l'any 1713, els consellers, els diputats i els membres del Braç Militar van fer ambaixada conjunta davant l'emperadriu governadora, el 23 de novembre de 1712, criticant els excessos i desordres de les tropes reials a Catalunya:

Està estrechada Catalunya a las plaças de Barcelona, Tarragona, Hostalric, Cardona y Berga, y lo pays sobran se reduceix a la mitad del que antes la componia. No escusa en sos terrenos aposentar las tropas que la defensen, però n'os pot omittir que deu fer-se, segons disposan las Constitucions de Catalunya, per medi de tesorero, y no permetent que los officials majors y sub alternos o executen per si sols, necessitant-se remediare las violencias en los compòsits dels generals i officials, los maltractes se fan als jurats, paysans y fins a sacerdotes [...]

Precisament, davant les queixes legítimes dels pobles, sobretot dels més devastats per la guerra, quan reclamaven que no els obliguessin a cedir més gra o animals de tir per l'exèrcit, recordem, propi, el més habitual va ser que els oficials reials i els militars

34. AHN, Estat, lligall 420, Ceba Grimaldi a Grimaldo, Balaguer, 14/V/1712.

35. Al juny de 1712, a Seva i Taradell, es va produir un motí contra uns soldats de cavalleria portuguesos que tallaven el gra pel seu compte. Els paisans mataren dotze o catorze portuguesos i aquests vuit o deu catalans, entre ells una persona de prestigi de Seva. AHN, Estat, lligall 426-1, Salvador Prats a Grimaldo, Perpinyà, 3/VII/1712.

en càstich, an permès y consentit [l'allotjament] a differents esquadres y tropas de fusillers y voluntaris que'ls aniquilan [...] Gasta Catalunya en gran número de azèmilas [...] gasta en ferratges, moltes ocasions en pa i civada, ab pallas, stacas, faxinas, terrellonés, las tropas que se sustentan en casas dels paysans; lo general que comanda en las montanyas s'enriqueix; en Barcelona, sos contorns i Camp de Tarragona se vehuen monstruositats de fortuna valent-se del real nom de vostra cesàrea magestat en benefici particular [...]³⁶

Clamaven, en definitiva, per remeis urgents davant els allotjaments i els trànsits de les tropes de l'exèrcit reial, quan, a més, els naturals havien estat disposats per a la defensa:

puix los de l'Empurdà dexant sas casas a l'arribo de l'enemich y formant numerosas esquadras [...] sacrificar sas vidas units al real exèrcit de vostra magestad cesàrea [...] de diferents paratges del Principat acudí molt número de gent armada per a la defensa, y los del camp de Tarregona, ab lleal emulació, pengueren las armas, disposant-se al mateix sacrifici.³⁷

Les moltes dificultats causades per una guerra llarga i cruel portà a un cert desencís a molts catalans respecte a l'administració de Carles III i, en especial, al comportament de les seves tropes, incloent el de les catalanes, que nosaltres hem volgut analitzar a partir del cas dels allotjaments de tropes (i altres serveis demanats als naturals); un comportament, d'altra banda, absolutament habitual als exèrcits de l'Europa de l'Època Moderna. Ara bé, seria l'extraordinària insensibilitat demostrada per Felip V, el qual el 1714 donà ordres que incloïen l'execució sumària d'aquells que no es rendissin a les seves tropes, la que portaria als catalans a resistir a ultrança.

36. *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, vol. XXVIII, 1712-1714, IMH, Barcelona, 1975, pp. 183-184.

37. Barcelona a l'emperador, 16/I/1713, *Dietari de l'Antich Consell Barceloní*, vol. XXVIII, pp. 197-198.

Refugiats de les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa a Barcelona al final de la Guerra de Successió (1712-1713)

JOSEP M. GRAU PUJOL
MANEL GÜELL

Resum

Aportació al tema de les migracions per causes de guerra, basada en l'anàlisi d'una font registral al·leatòria i de continuïtat com són els llibres d'ingressos a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, capital del país i darrer reducte resistent. A partir de 1712 es consuma l'ocupació militar del territori, que es completa el 1714 amb la caiguda de Barcelona. L'anàlisi dels ingressos procedents de les comarques tarragonines l'any 1702 serveix per contrastar la del bienni 1712-1713, a través de sengles quadres amb percentatges de procedència geogràfica, sexe, estat civil, ètnia i mortalitat. Al final s'exposen les conclusions i es descriu el perfil del malalt-refugiat tipus.

Paraules clau: Guerra de Successió, migracions, hospital de la Santa Creu, Barcelona, refugiats, Camp de Tarragona, Tortosa.

Resumen

Aportación al tema de las migraciones por causas de guerra, basada en el análisis de una fuente registral aleatoria y de continuidad como son los libros de ingresos al Hospital de la Santa Creu de Barcelona, capital del país y último reducto resistente. A partir de 1712 se consuma la ocupación militar del territorio, que se completa en 1714 con la caída de Barcelona. El análisis de los ingresos procedentes de las comarcas tarraconenses en el año 1702 sirve para contrastar el del bienio 1712-1713, a través de sendos cuadros con porcentajes de procedencia geográfica, sexo, estado ci-

vil, étnia y mortalidad. Al final se exponen las conclusiones y se describe el perfil del paciente-refugiado tipo.

Palabras clave: Guerra de Successión, migraciones, hospital de la Santa Creu, Barcelona, refugiados, Camp de Tarragona, Tortosa.

Abstract

Contribution to the subject of war caused migrations, based on the analysis of a continuity registral source such as the Hospital de la Santa Creu de Barcelona register of admissions, being Barcelona the capital city of the country and the remaining of the resistance stronghold. By 1712, the territory military occupation is accomplished and completed in 1714 with the conquest of Barcelona. The analysis of the incomes coming from the Tarragona region in 1702 helps to confront it with the one from the 1712-1713 biennium through charts with percentages about geographical origin, gender, marital status, race and mortality. Conclusions and a profile of the patient-refugee type are shown at the end.

Keywords: War of Spanish Succession, migrations, hospital de la Santa Creu, Barcelona, refugees, income, Camp de Tarragona, Tortosa.

Quan es fa història d'una invasió o ocupació militar, els mots-claus que de seguida apareixen són: guerra, soldats, oficials, batalles, mortalitat, infanteria, cavalleria, artilleria, etcètera. No s'acostuma a pensar en centrar el relat en el protagonista principal en qualsevol context bèl·lic: la població civil que pateix aquella dessoladora situació.

El patiment sofert, en general, per una ciutat o vila en temps de guerra, no pot ser més evident quan la seva població abandona voluntàriament el seu entorn de subsistència més immediat, la llar, el poble on vivia i la comarca, per afanyar-se a buscar un refugi segur. El tema de les migracions per causes de guerra, contribueix a quantificar i a qualificar aquest drama humà, un tema que s'interrelaciona amb la demografia i amb la geografia,

però que no ha estat gaire prodigat i es podria dir que tot just comença.¹ Amb aquest nou treball, simplement voldriem fer una aportació amb l'esperança que altres la continuïn, doncs encara hi ha molt per fer, moltes fonts per treballar, molts indicis per resseguir, moltes guerres... masses per Catalunya.

1. *El nostre estudi*

1.1 El mètode

Per calibrar un flux migratori determinat per causa de guerra és una bona font acudir als registres d'ingressos hospitalaris, més encara si són de Barcelona capital. Els malalts i pobres ingressats en un centre hospitalari constitueixen una mostra al·leatòria ideal sobre un total de població, sempre, és clar, que hi consti la procedència del pacient. Barcelona ha estat pol d'atracció internacional, la ciutat més poderosa, fortificada i, per tant, segura, del país, i últim bastió de resistència en totes les guerres lliurades sobre territori català. A la capital, destaca l'Hospital de la Santa Creu, on s'hi recollien, en temps difícils, gent de tot arreu.²

1. Adrià CASES IBÁÑEZ, «La Guerra de Successió a través de l'Hospital de la Santa Creu», a *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*, Institut de Cultura, Barcelona, 2011, pp. 184-223; Josep M.T. GRAU I PUJOL, Manel GÜELL, «Les migracions: una altra conseqüència de la guerra», *A Carn!*, 16 (maig de 2011), Monogràfic dedicat al setge de Tarragona de 1811, pp. 68-74 [revista en línia <http://blocs.tinet.cat/acarn/numeros/>] i Josep M.T. GRAU I PUJOL i Manel GÜELL, «Refugiats civils del Camp de Tarragona a Barcelona els dos primers anys de la guerra de Separació (1640-1641)», *Pedralbes* (en premsa).

2. Sobre aquesta veterana institució hospitalària, vegeu els treballs de: Joan AGUT, «El Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, más de cinco siglos de historia», *Catalònia Cultura*, 10 (1988), pp. 46-47; Jacint REVENTÓS I CUNILL, «L'Hospital de la Santa Creu. Una aproximació a la seva història», *L'Avenç*, 291 (maig 2004), pp. 12-17; Nativitat CASTEJÓN, *Aproximació a l'estudi de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Repertori documental del segle XV*, Fundació Noguera, Barcelona, 2007.

1.2 La font

La font principal són, doncs, els registres d'ingressos de malalts i pobres de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, que es troben dins del seu arxiu. Aquest abasta cent metres lineals, compta amb 988 llibres i lligalls i un conjunt de quinze mil unitats documentals (amb 5.000 pergamins). Està dipositat a la Biblioteca de Catalunya (fons de reserva), i ha estat descrit per Reis Fontanals, que n'ha confeccionat diversos articles, i Maria Toldrà.³

En els criteris de buidatge que hem seguit, hem exclòs del buidatge als militars, els quals han merescut l'atenció d'altres estudiosos.⁴ Tant es pot tractar de malalts que cerquen acolliment i atenció mèdica per guarir-se o per recuperar-se, o simplement pobres rodavons que capten, a la recerca del plat calent que els serveixi una institució benèfica.

Els registres no són gaire generosos en la informació, tant sols aporten noms i cognoms, nom dels pares i la població d'origen, sense especificar l'edat ni la professió, si bé en la majoria dels casos s'indica si és minyó o minyona (infants), fadrí o fadrina (joves solters), casat o vidu (adults). Si algun noi o noia estava ingressat a la Casa de Misericòrdia es fa constar. També, hi consta el vestit i el calçat que du, generalment considerat "dolent", elements que es venien en cas de defunció i que

3. Reis FONTANALS, «El archivo del Hospital General de la Santa Creu de Barcelona», *Tabula. Revista de Archivos de Castilla y León*, 2 (1993), pp. 123-140.

4. J. Rafat estudià els militars ingressats a l'hospital de Manresa als segles XVIII i XIX (Joan RAFAT i SELGA, «Notes sobre militars a l'Hospital de Manresa (segles XVIII i XIX)», *Gimbernat*, 15 (1991), pp. 237-250); J.M. Grau i, d'altra banda, P. Merino i J. Roig, els derivats de la guerra del Francès a Alcover i a Girona, respectivament (Josep M.T. [GRAU] i PUJOL, «L'Hospital d'Alcover durant la guerra del francès. Notícia documental», *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, 79 (juliol-setembre 1997), pp. 35-37, i Purificación MERINO, Josep ROIG, «Estades de militars a l'hospital provincial de Sta. Caterina de Girona durant el setges de 1808 i 1809», *Gimbernat*, 51 (2009), pp. 141-152), i més recentment Adrià Cases s'ha centrat en el cas dels militars durant la guerra de Successió (CASES, *La Guerra de Successió*).

podrem considerar com un petit índex de la condició social i econòmica dels pacients. Finalment, una simple anotació al marge informa de si va traspassar estant ingressat allí, o no, detall que ens permet elaborar taxes de mortalitat.

1.3 El context de guerra

Però per elaborar aquest treball, ens centrem en la guerra de Successió i els refugiats de guerra que va generar als últims anys, quan Utrecht dictaminà l'abandó dels nostres aliats i els borbònics van poder finalment envair el país i avançar brutalment vers Barcelona. El bo del setge final va lliurar-se el 1714, amb un bloqueig estricte que no deixava entrar ni sortir ningú, per tant han de ser 1712 i 1713 els anys que ens mostrin quina massa de refugiats de les comarques meridionals feren cap a Barcelona.⁵

L'objectiu del nostre estudi es valorar l'impacte de la guerra de Successió sobre la població civil en les comarques que integraven les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa, menys el Baix Penedès, corresponent a l'actual demarcació de Tarragona.

L'estat de guerra, amb els allotjaments, trànsits de tropes, els bagatges, les impositcions fiscals, els serveis a l'exèrcit i la destrucció generalitzada de béns i de collites, va aguditzar la pobresa d'una manera desproporcionada i descontrolada⁶. Evidentment les ciutats que patiren setges foren

5. Per a fer-se una bona idea de la situació bèl·lica del Principat i del setge final de Barcelona, encara pot ser vàlid el clàssic de Salvador SANPERE Y MIQUEL, *Fin de la nació catalana*, L'Avenç, Barcelona, 1905 (Base, Barcelona, 2001). El més actualitzat que hi ha, de moment, és F. Xavier HERNÁNDEZ, Francesc RIART, *Els exèrcits de Catalunya (1713-1714). Uniformes, equipaments, organització*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2007.

6. Són bons exemples del que volem dir els estudis efectuats sobre final del segle XVII i principis del XVIII, sobre les repercussions de la guerra dels Nou Anys a la Selva (Joan PEYTAVI DEIXONA, «Guerra dels Nou Anys i quotidianitat a Fogars de Tordera a la fi del segle XVII», *Quaderns de la Selva*, 18 (2006), pp. 115-130), al bisbat i vegueria de Girona (Fèlix DOMÈNECH, *Treballs y desditxas que àn succeït en lo present Principat de Chatalunya y*

les més perjudicades i les que tingueren més l'èxode de població civil (Lleida el 1707, Cardona i Girona el 1711,⁷ sense oblidar evidentment Barcelona). A les comarques del Sud cal considerar Tortosa, amb el setge de 1708, la resta fou escenari de pas i aquarterament de tropes, la situació estratègica en vies de comunicació podria haver agreujat les economies locals, per les contínues necessitats de proveïment als soldats (pa, vi i llenya) i al bestiar de la cavalleria (ordi i palla).

1.4 El contrast

La xifra d'ingressos a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, en un any concret, no ens servirà gaire sinó tenim una base per contrastar-la. Per valorar les estadístiques dels refugiats dels anys finals de guerra (1712-1713)

en particular a nostre bisbat de Girona (1674-1700), ed. P. Gifre i X. Torres, CCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat, Girona, 1991; i Josep M. GRAU PUJOL i Roser PUIG I TÀRRECH, «La Guerra dels Nou Anys a la vegueria de Girona a través del testimoni de la Milícia Urbana de Reus (1693-1695)», *Quaderns de la Selva*, 19 (2007), pp. 87-110, al Camp de Tarragona (Josep M. GRAU PUJOL i Roser PUIG I TÀRRECH, «Repercussions de la guerra dels Nou Anys al Camp de Tarragona (1689-1697)», a M. Güell i S.-J. Rovira i Gómez, eds., *L'Home i l'historiador. Miscel·lània en homenatge a Josep M. Recasens i Comes. Estudis Històrics*, Port, Tarragona, 2007, pp. 225-251); o a tot el país en general (Joaquim ALBAREDA, «L'impacte de la guerra dels Nou Anys a Catalunya. L'ocupació francesa de 1697», *Afers*, 20 (1995), pp. 29-46, i Antonio ESPINO LÓPEZ, «El coste de la guerra para la población civil. La experiència catalana, 1653-1714», *Millars. Espai i Història*, 26 (2003), pp. 155-184). Cal destacar, així mateix, el treball de Josep M. Grau sobre l'impacte de la guerra a la Conca de Barberà, molt complet i demostratiu dels mals que la guerra, en aquest cas del Francès, representaven per a la població civil (Josep M. T. GRAU I PUJOL, «L'impacte de la Guerra del Francès a la Conca de Barberà (1808-1814)», a *La Guerra del Francès a la Conca de Barberà (1808-1814)*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, pp. 13-52).

7. Per Lleida, vegeu: Òscar ÚCEDA, *Lleida 1707. La ciutat massacrada*, Edicions de la Clamor (Institut d'Estudis Ilerdencs / Diari Segre S.L.), Lleida, 2007; quant a Cardona: Antonio BONET CORREA, Maria Carme MONTANER GARCÍA, Émilie D'ORGEIX, *La Guerra*

hem cregut convenient conèixer els antecedents de mobilitat en un any de pau, i hem escollit el primer de la centúria, el 1701.

L'any 1701, de les vegueries estudiades comptem a 68 pacients, dels quals un 66% procedeixen del Camp de Tarragona, un 28% de la Conca de Barberà i un testimonial 4,4% de les Terres de l'Ebre. Al Camp tarragoní hi ha un repartiment arreu de la seva geografia, si bé les ciutats són les que concentren els majors nombres absoluts (Reus, Tarragona i Valls). A la Conca destaca la vila comtal de Santa Coloma de Queralt, amb 9 fills de la localitat ingressats a l'Hospital de la Santa Creu, que representen el 13,2% del total. Es tracta d'una comarca de pas entre les terres bladeres de Lleida (l'Urgell i la Segarra) i la Plana del Camp, però caldria veure quina dinàmica ocasional podia haver estat decisiva a l'hora d'explicar aquest alt nombre d'emigració a la capital del país.

Encara que la majoria dels ingressats són varons (41, el 60,2%) (Quadre I), el percentatge del sexe manté un cert equilibri. Equilibri que es trenca si analitzem l'estat dels pacients, atès que el 47% dels quals són fadrins, davant d'un 39'6% de casats i vidus (aquests últims, meitat del nombre dels casats)⁸. La taxa de mortalitat en aquest grup emigrant de les comarques meridionals, és del 25%; a la Santa Creu de Barcelona, en van morir 17, un de cada quatre.

Dos aspectes a comentar per acabar. En el grup s'hi troba un petit percentatge de gitanos (4) del 5,8%. Els treballadors de l'hospital barceloní

de Successió. El setge de Cardona. 1711, Ajuntament de Cardona / Generalitat de Catalunya / Farell Editors, Sant Vicenç de Castellet, 2007. El setge barceloní al detall, apareix a les pàgines d'un dietari publicat recentment, *Diario del sitio y defensa de Barcelona: el setge de Barcelona, 1713-1714*, ed. M. Campabadal i Bertrán, estudi introductori A. Alcoberro i X. Camprubí. Tres i Quatre, València, 2009, i Mireia CAMPABADAL I BERTRAN, «Entre el blat i la pólvora. La memòria del setge barceloní de 1713-1714 a través de dos dietaris personals en català», *Actes del VI Congrés d'Història Moderna de Catalunya: La Catalunya diversa* (Barcelona, 15-19 desembre 2008), *Pedralbes*, 28 (2008), vol. II, pp. 89-106.

8. Hem considerat fadrins, no únicament els qui apareixien amb aquesta denominació, sinó també els "minyons" i aquelles noies de les quals només figurava el nom del pare. Hi ha un nombre indeterminat de pacients masculins en els quals no consta l'estat.

QUADRE I:

Procedència local dels pacients de les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa, ingressats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona.

Any 1701

Camp de Tarragona (45)	Reus, 4	Montblanc, 2
Alcover, 3	Riudoms, 1	Sarral, 2
Alforja, 1	La Selva del Camp, 2	Vilaverd, 1
Les Borges del Camp, 2	Tarragona, 4	<i>Baixa Segarra</i>
Bràfim, 1	Vallmoll, 3	Passanant, 1
Cambrils, 2	Valls, 5	Santa Coloma de Queralt, 9
El Catllar, 2	Vila-rodona, 4	Vallfogona de Riucorb, 1
Constantí, 2	<i>Muntanyes de Prades</i>	Terres de l'Ebre (3)
Mont-roig del Camp, 1	Prades, 1	<i>Baix Ebre</i>
El Morell, 2	La Conca de Barberà (19)	Tortosa, 1
El Pla de Santa Maria, 1	<i>Conca estricta</i>	<i>Ribera d'Ebre</i>
Puigpelat, 1	Barberà de la Conca, 2	Miravet, 2
Querol, 3	L'Espuga de Francolí, 1	Desconegut, 1
Total 68		

elaboraven un detallat inventari dels béns de cada pacient, els quals es reduïen lògicament, a la roba i calçat que duïa. Destaquem el fet que en només 14 d'ells s'indiqui que anaven calçats, vuit amb sabates i sis amb espadenyes, la resta segurament anaven descalços. Els béns dels difunts (vestit i calçat) anaven a l'Hospital, on s'aprofitaven per a algú altre), però l'índex de mortalitat entre els calçats no era pas del 100% sinó de poc menys de la meitat (6). Així ho deixem. Vegem el quadre resum dels percentatges analitzats (Quadre II).

Amb una mitjana de set registres per pàgina (14 per foli), les 181 planes que abasten l'any 1701, representen un total aproximat de 2.534 ingressos. Els 68 pacients procedents de les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa, representen un exigü 2'68%.

QUADRE II:

Pacients de les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa ingressats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, per sexe, estat civil, ètnia i mortalitat. Any 1701

SEXE																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						
Homes														41	60'2%																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																							
Dones																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																						</

Nota: Cada casella comprèn dues unitats

2. Els últims anys de la guerra

El bienni 1712-1713 constitueix, pràcticament, el darrer de la guerra de Successió, en paraules de J. M. Torras, el “tombant decisiu”.⁹ Ja hem

9. Josep M. TORRAS I RUBÉ, «Reflexions sobre l'actitud dels pobles i estaments catalans durant la Guerra de Successió», *Pedralbes*, 1 (1981), pp. 187-209 i IDEM, «El tombant decisiu de la Guerra de Successió a Catalunya: evacuació de l'exèrcit imperial i repressió borbònica (1713)», *Actes del V Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, *Pedralbes*, 23 (2003), pp. 253-270.

explicat que el 1714 seria certament decisiu vers la finalització del conflicte, però no de cara a la seva resolució, que ja estava decidida militarment uns anys abans. L'últim any de guerra, aquell fatídic 1714, Barcelona romangué bloquejada, per passar tot seguit a una situació de plena ocupació i sotmetiment. Per tant, és inútil determinar-ne dinàmiques migratòries de refugiats, ja que quedarien distorsionades per aquests fets. A partir de 1712 els exèrcit borbònics guanyen terreny i avancen inaturables, tot apropant-se des del sud i des de ponent; la inestabilitat de les comarques ebrenques és força alta, amb les incansables partides de miquelets operatives.¹⁰ El 1713 Utrecht frustra l'aliança amb les grans potències i Catalunya es queda sola per fer davant els Regnes d'Espanya i França alhora. Aquell any, les tropes britàniques i holandeses es retiren i a l'ensem les borbòniques acaben de completar l'ocupació fins a Barcelona. Entren al Camp de Tarragona, esbandeixen tota resistència, exerceixen una repressió ferotge i imposen unes servituds militars (allotjaments, casernes, llenya, donatius, lleves) que suposaria la fallida econòmica de molts ajuntaments.¹¹

10. Vegeu Antonio ESPINO LÓPEZ, *Miquelets i sometents al front de l'Ebre durant la Guerra de Successió (1705-1714)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2009 (Episodis de la Història; 352). També Joan ROIG VIDAL, «La guerra de Successió a la nostra vila», *Rails. Revista del Centre d'Estudis Ulldeconencs*, 20 (2004), pp. 65-69.

11. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1999, pp. 301 i ss. Vegeu el cas de Tarragona a GUÉLL i Manel JUNKERT, «Pressió política i pressió fiscal a la Tarragona del primer quart del segle XVIII. La llengua catalana el 1725», *Llengua Nacional*, 12-13 (1993), pp. 12-18 (Versió actualitzada a *A Carn!*, 5 (setembre de 2007), pp. 5-12 [revista en línia <http://blocs.tinet.cat/acarn/numeros/>]), i Manel GUÉLL, Jordi ROVIRA i SORIANO, *Tarragona el 1715. Aspectes socials de la propietat urbana i rústica a l'època de la implantació Borbònica*, Virgili Editor, Tarragona, 1999 (Biblioteca Tarraconense. 7), pp. 29-40; també els de Reus (M. Carme BIGORRA I TRILL, «Alguns aspectes de la guerra de Successió a Reus, a través de les actes municipals (1700-1715)», a *Actes de la XXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos de Catalunya*, III, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 1989, pp. 34-35 i Alfredo REDODO PENAS, «Reus, ciutat austriacista, durant la guerra de Successió (1702-1715)», *A Carn!*, 25 (maig de 2014)

En aquest context, sabem que es van produir desplaçaments massius, almenys de doble signe: aquells que sortien de poblacions amenaçades per passar a localitats sota obediència (i per tant protecció) dels borbònics,¹² i aquells que, volent romandre sota l'obediència de Carles III, fugiren a refugiar-se cap a Barcelona, no sabem en quina mesura (i això és el que pretenem esbrinar en el present treball). En tenim poques dades d'aquestes migracions per causa de guerra. A Alcover, una carta del seu batlle a les autoritats, advertia que «dicha villa es una suma pobreza, ya por lo que ha pagado asta oy, como también por haver dexado sus casas, ochenta familias, de suerte que al presente no llegan a doxientos vezinos, y de estos son muy pocos los q[ue] tienen para comer».¹³ Si el cas d'Alcover, una de tantes viles del Camp de Tarragona, podia ser equiparable a la resta de poblacions, llavors estariem parlant d'una massa de desplaçats al voltant del 28'5% de la població total. Un fenomen prou important com per ser tingut en compte.

Ara bé, on va refugiar-se tota aquesta població? Per com es va repartir? En aquest sentit, la destinació barcelonina ens sembla força atractiva. Les xifres i percentatges dels ingressos a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona ens poden aclarir una mica més la qüestió dels refugiats austriacistes (no en canvi la dels que es passaven a protecció borbònica), si bé no hem de menysprear l'espai de les Muntanyes de Prades, més properes.

[revista en línia <http://blocs.tinet.cat/acarn/numeros/>], la Selva del Camp (Josep M. T. GRAU I PUJOL, «Un episodi de la guerra de Successió a la Selva del Camp: l'ordre d'enderrocament de les muralles (1714)», *A Carn!*, núm. 5 (setembre de 2007), pp. 13-14 [revista en línia <http://blocs.tinet.cat/acarn/numeros/>] o Cambrils (Manel TARÉS I LAGUNAS, «Cambrils i la Guerra de Successió: 300 anys de l'esclat del conflicte», *L'Arxiu i'informa. Butlletí de l'Arxiu Municipal de Cambrils*, 7 (desembre 2005), pp. 2-4).

12. TORRAS, *Reflexions sobre l'actitut*, p. 199.

13. Joan CAVALLÉ BUSQUETS, «Una carta sobre les conseqüències de la guerra de Successió», *Butlletí. Centre d'Estudis Alcoverencs*, 21 (gener-març de 1983), pp. 24-25.

3. El bienni 1712-1713

3.1 1712

D'acord amb el context que hem comentat, serà bo analitzar aquests dos anys per separat. Seguint el mateix esquema (primer procedència geogràfica i després anàlisi per sexe, estat i mortalitat), el 1712, d'entrada, hem anotat 144 pacients, xifra que dobla i més a la del 1701 (68), i també ens fixem que el contingent de pacients de les tres vegueries estudiades, és ara del 2,94%¹⁴ (enfront del 2'68% de 1701). Hi ha, doncs, un augment de refugiats, però és un augment minso i insignificant. Allò que sí que creix, és el nombre total de pacients. El 1701 eren 2.534 i el 1712, 4.884, quasi el doble.

Del Camp de Tarragona procedien el 48,6% (el percentatge baixa per sota de la meitat, quan el 1701 era de dues terceres parts), de la Conca de Barberà, un 22,2% (també baixa, però sensiblement), ara bé les Terres de l'Ebre experimenten un brutal augment de refugiats, amb un 23,6% (que s'allunya notablement del testimonial 4,4% de 1701).

1701			1712		
Camp de Tarragona	45	66,28 %	Camp de Tarragona	70	48'61 %
Conca de Barberà	19	27,94 %	Conca de Barberà i Priorat-Montsant	40	27'78 %
Terres de l'Ebre	3	4,41 %	Terres de l'Ebre	34	23,61 %
Desconegut	1	1,47 %			
Total.....	68	100,00 %	Total.....	144	100,00 %

14. Els 407 folis de registres corresponents al 1712 que hi ha entre els volums 141 i 143, tenen una mitjana aproximada de 12 registres per foli. D'aquí l'estimació dels 4.884 registres per a 1712. 144 en són el 2,94%.

Només les tres ciutats del Camp, Tarragona, Reus i Valls, ja en suposen 31, quantitat que és menys que la meitat de tota la del Camp (70). Dels pobles que toquen a mar procedeixen 24 individus. La Conca de Barberà té un nombre elevat d'ingressats (en relació al seu pes demogràfic), un total de 32, la Conca estricta en suma 20, amb Sarraí al capdevant, seguits de Barberà de la Conca i Montblanc, totes localitats fortificades amb castells o muralles. La Baixa Segarra en té 12, i destaquen Santa Coloma de Queralt i Vallfogona de Riucorb, que n'aglutinen 9. Del Priorat i del Montsant provenien 8 pacients, la meitat dels quals són de Falset. Les Terres de l'Ebre pateixen un significatiu augment del contingent de refugiats a Barcelona tot i la distància que els separa, dels 3 representants del 1701 es passa, aquest 1712, als 34. Els nascuts a la Ribera d'Ebre són 10, procedents sobretot de Tivissa i Garcia, del Baix Ebre n'hi ha 19, la majoria de la capital, Tortosa (15), de la Terra Alta en són 3 i del Montsià 2 (Quadre IIIa)

Pel que fa al sexe dels ingressats a l'hospital, l'equilibri és notable, 73 homes per 71 dones, gairebé a meitats. Quant a l'estat, el fadrinatge guanya de lluny i abasta gairebé el 57% del total de pacients; segueixen els casats, un de cada quatre (24,3%) i els vidus, un de cada set (14,5%). La mortalitat, que el 1701 era del 25%, baixa cinc punts, cosa que interpretem en base al fet que els ingressats podien estar més necessitats de petites cures i manca d'alimentació (desnodrits, nafrats, esgotats) que no pas d'una malaltia important. Dels que consten amb dades sobre el calçat, poc més de la meitat van calçats, a parts similars, amb sabates i espardenyes; només el 12'5% consten que van descalços. Dels 35 calçats amb sabates, 25 eren dones i 10 varons; amb les espardenyes s'inverteixen les xifres, són 26 els varons per 12 les dones (tres vegades menys). Dels 144 pacients de 1712, només dos duïen barret, únicament un era militar, i un altre fill de pares incògnits. (Quadre IIIb)

Quadre IIIa:

Pacients de les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa, ingressats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona. Any 1712.

3.2 1713

Camp de Tarragona (70)	Vila-seca de Solcina, 1	Marçà, 1
Alcover, 1	<i>Muntanyes de Prades (2)</i>	Ulldemolins, 1
Alforja, 3	Mont-ral, 1	Terres de l'Ebre (34)
Altafulla, 5	Prades, 1	<i>Baix Ebre (19)</i>
Bonastre, 1	Conca de Barberà i Priorat-Montsant (40)	Benifallet, 1
Castellvell del Camp, 1	<i>Conca Estricta (20)</i>	Paüls, 1
El Catllar, 1	Barberà de la Conca, 3	El Perelló, 2
Creixell de Mar, 4	Blancafort, 1	Tortosa, 15
El Pla de Santa Maria, 2	L'Espluga de Francolí, 2	<i>Montsià (2)</i>
La Pobla de Montornès, 1	La Guàrdia dels Prats, 2	Mas de Barberans, 1
El Pont d'Armentera, 2	Montblanc, 3	Ulldecona, 1
Puigpelat, 1	Pira, 1	<i>Ribera d'Ebre (10)</i>
Reus, 12	Rocafort de Queralt, 2	Garcia, 2
Riudecanyes, 2	Sarraf, 6	Móra d'Ebre, 1
Riudoms, 1	<i>Baixa Segarra (12)</i>	Móra la Nova, 1
La Secuita, 1	Aguiló, 1	Riba-roja d'Ebre, 1
La Selva del Camp, 3	Forès, 1	Tivissa, 4
Tarragona, 14	Passanant, 1	Vinebre, 1
Torredembarra, 1	Santa Coloma de Queralt, 4	<i>Terra Alta (3)</i>
Vallmoll, 3	Vallfogona de Riucorb, 5	Bot, 1
Valls, 5	<i>El Priorat – Montsant (8)</i>	La Fatarella, 1
Vilabella, 1	Cabacés, 1	Vilalba dels Arcs, 1
Vilanova d'Escornalbou, 1	Falset, 4	
Vila-rodona, 1	La Figuera, 1	
Total, 144		

Quadre IIIb:
Pacients de les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa, ingressats
a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, per: sexe, estat civil,
ètnia i mortalitat. Any 1712.

SEXE																										
Homes																									73	50'69%
Dones																									71	49'31%
ESTAT CIVIL																										
Fadrins																									82	56'95%
Casats																									35	24'30%
Vidus																									21	14'59%
No consta																			6	4'16%						
ÈTNIA																										
Gitanos																			0	0 %						
MORTALITAT																										
																									20	13'88%
ROBA																										
Sabates																									35	24'31%
Espardenyes																									38	26'39%
Descalç																									18	12'50%
Barret																			2	1'38%						
No consta																									51	35'42%
TOTAL.....																									144	100'00%

Nota: Cada casella comprèn quatre unitats

3.2. 1713

L'any en que es féu efectiva l'ocupació borbònica de tot el sud del país. Les xifres de malalts i pobres a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona apunten a un augment dels refugiats. Aquest 1713 eren 166 els pacients procedents de les vegueries meridionals que estudiem, i en el total aproximat d'ingressos del centre hospitalari (3.962), representaven un 4,18 %, camí de doblar els anys fins ara analitzats. L'augment, encara que tímid, és constatable. Es podria interpretar que hi va haver un major nombre de refugiats (apuntant al doble), però en cap cas l'allau desbordant que es podia suposar d'una situació de guerra com aquella.

Any	Nombre d'ingressos a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, procedents de les vegueries del Camp de Tarragona, Montblanc i Tortosa	Aproximació al nombre total d'ingressos de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona	Percentatge
1701	68	2.534	2'61 %
1712	144	4.884	2'94 %
1713	166	3.962	4,18 %

Segueix havent el mateix nombre de pacients procedents del Camp de Tarragona que l'any anterior, 70, però aquest any percentualment representen un 42,5%. Aquesta baixada en el percentatge es veu compensada pel lleuger creixement que experimenta el nombre de pobres procedents de la Conca de Barberà-Priorat, 50, que són un 30,2%, i sobretot pel considerable augment dels procedents de les Terres de l'Ebre, 45, amb un 27,2%. Constatem que s'estanca el nombre de refugiats del Camp de Tarragona, però s'incrementa el de les Terres de l'Ebre, com es pot veure en el següent quadre evolutiu on comparem les dades de 1701, 1712 i 1713.

Zona	1701		1712		1713	
Camp de Tarragona	45	66,28 %	70	48'61 %	70	42'58 %
Conca de Barberà	19	27,94 %	40	27'78 %	50	30,22 %
Terres de l'Ebre	3	4,41 %	34	23,61 %	45	27'20 %
Desconegut	1	1,47 %	-	0 %	-	0 %
Total.....	68	100,00 %	144	100,00 %	166	100,00 %

Al costat del pes demogràfic de les sis grans capitals de comarca (Tarragona -16-, Tortosa -16-, Montblanc -10-, Reus -9-, Falset -6-, i Valls -5-), les quals, juntes (62), representen d'entrada més d'una tercera part del total (el 37,3%), hi ha les viles de Flix, Miravet i Tivissa, que en sumen 17 i es troben totes a la zona ebrenca. De la Conca de Barberà destaquen Sarral i Vimbodí, amb 11 ingressats, però al Camp de Tarragona les xifres de refugiats són més modestes i ben repartides, són minoria les que arriben a 3 (Alcover, Cambrils, Riudoms, Vila-Rodona, Vila-seca de Solcina). La zona del Priorat-Montsant manté les mateixes xifres que l'any anterior (8), però amb una mostra major, reula en percentatge.

Constatem (Quadre IV) que continua l'equilibri de sexes, no tan fi com en el 1712, però encara considerable. El percentatge que baixa és el corresponent als fadrins, que ja no arriba a la meitat, i reparteix més entre casats (30,7% davant del 24,3% de 1712) i vidus, que pràcticament no varia (només augmenta un punt). La mortalitat és la mateixa (un 20%) que la de l'any anterior. Quant al calçat, no canvia el tant per cent de pacients que arribaven descalços (a penes un 13,8% davant del 12,5% de 1712), però dels calçats, el doble i més calcen sabates. Dels 79 calçats amb sabates, 53 són dones i 26 homes; per cada home ben calçat, hi havia dues dones, proporció en la línia de la de 1712. I a l'igual que

QUADRE IV:
Procedència local dels pacients de les vegueries de Montblanc,
Tarragona i Tortosa, ingressats a l'Hospital de la Santa Creu
de Barcelona. Any 1713.

Camp de Tarragona (72)	Valls, 5	<i>El Priorat-Montsant (8)</i>
Alcover, 3	Vilallonga del Camp, 1	Falset, 4
Altafulla, 4	Vila-rodona, 3	La Figuera, 1
Les Borges del Camp, 2	Vila-seca de Solcina, 3	El Mas-roig, 1
Cambrils, 3	<i>Muntanyes de Prades (2)</i>	Ulldemolins, 1
La Canonja, 1	Prades, 2	La Morera de Montsant, 1
Constantí, 2	Conca de Barberà i Priorat-Montsant (50)	Terres de l'Ebre (44)
Creixell de Mar, 1	<i>Conca Estricta</i>	<i>Ribera d'Ebre (21)</i>
Maspujols, 1	L'Espluga de Francolí, 1	Ascó, 1
Mont-roig del Camp, 2	Montblanc, 10	Flix, 4
El Morell, 1	Rocafort de Queralt, 2	Garcia, 1
El Pont d'Armentera, 2	Sarral, 7	Miravet, 6
Puigpelat, 1	Solivella, 1	Móra d'Ebre, 1
Reus, 9	Vimbodí, 4	Tivissa, 7
Riudoms, 3	<i>Baixa Segarra</i>	Rasquera, 1
Salomó, 1	Biure de Gaia, 1	<i>Baix Ebre (20)</i>
La Selva del Camp, 1	Conesa, 1	Paüls, 4
Tamarit de Mar, 1	La Cirera, 1	Tortosa, 16
Tarragona, 16	Forès, 1	<i>Terra Alta (3)</i>
Torredembarra, 2	Santa Coloma de Queralt, 8	La Fatarella, 1
Vallmoll, 2	Vallfogona de Riucorb, 5	Prat de Comte, 2
Total 166		

aquest any anterior, si parlem d'espardenyes, puja la diferència, però a la inversa: per cada tres homes espardenyats (25), hi ha una dona (9). Entre els pacients de 1713 hi trobem dos gitanos, proporció ínfima de l'1,20% que no es donava l'any anterior, com tampoc no es dona el fet de trobar noies provinents de la Casa de Misericòrdia, un llicenciat i fins a set soldats milicians (que, tot sigui dit de passada, són els que ajuden a apujar el percentatge d'homes calçats amb sabates).

QUADRE V:

Pacients de les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa, ingressats a l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, per: sexe, estat civil, ètnia i mortalitat. Any 1713.

SEXE																										
Homes																					80	48,19 %				
Dones																						86	51,81 %			
ESTAT CIVIL																										
Fadrins																							73	43'98 %		
Casats																					51	30,73 %				
Vidus																			26	15,66 %						
No consta																				16	9,63 %					
ETNIA																										
Gitanos																				2	1,20 %					
MORTALITAT																										
																									34	20,48 %
ROBA																										
Sabates																								79	47'60 %	
Espardenyes																						34	20,48 %			
Descalç																				23	13,85 %					
Barret																				2	1,20 %					
No consta																						30	18,07 %			
TOTAL.....																	166	100'00%								

Nota: Cada casella comprèn quatre unitats

4. *Conclusions*

L'equiació entre estat de guerra i invasió militar ferotge i repressiva, d'una banda, i percentatge de pacients extrets dels registres d'ingressos de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona, d'una altra, no mostra unes xifres i percentatges que facin pensar en una enorme massa de refugiats que, fugint de les comarques meridionals (Tortosa, que havia patit durs setges, Camp de Tarragona, que era ocupada a mitjan 1713) corressin a refugiar-se a la capital catalana. Es constata, realment un increment en nombres absoluts: Els 68 pacients provinents de les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa el 1701, any neutre, de pau política i social, passen a ser 144 el 1712 i 166 el 1713, una pujada de més del doble, que queda diluït pel fet que també augmenta el nombre total d'ingressats del centre hospitalari barceloní en proporcions similars. Això ens mena a pensar que, certament, es va produir un augment de refugiats a nivell de tot el país, una pujada que no arriba ni de bon tros a duplicar les xifres, ni molt menys a triplicar-les o quadruplicar-les, com hauria de ser el cas d'un fenomen de desplaçaments en massa d'abast considerable. Un percentatge més pròxim, en tot cas, al calculat de l'any 1641, en resultats obtinguts en un anterior treball basat en la mateixa metodologia, però centrat als inicis de la guerra de Separació.¹⁵ Aquella virulenta anyada segadora, registrava un índex de refugiats del 7,4%, quan el 1713, arriba a tot estirar al 4,1%, molt per sota de les expectatives que el context bèl·lic i repressiu semblaven augurar.

Quin dels paràmetres ha trencat l'equiació sobre la qual basavem la planificació teòrica del nostre treball? La metodologia d'anàlisi i el fons, probablement no, atesos els resultats de 1641 (amb els quals, es podien fins i tot resseguir puntuals accions militars). Hem de decantar-nos per motius de dinàmica històrica: o bé l'ocupació borbònica no resultà tan dura i repressiva (al cap i a la fi, el Camp de Tarragona no va viure cap

15. Vegeu: GRAU, GÜELL, *Refugiats civils*.

setge ni cap batalla en el seu territori –llevat de la de Torredembarra-) i, per tant, no existí un nombre important de refugiats de guerra, o bé els refugiats que se'n derivessin no van anar a parar a Barcelona, sinó que fugiren encara més lluny o, pot ser, s'expandiren comarcalsment. Caldrien més investigacions per donar resposta a aquests interrogants.

Amb els percentatges que tenim de 1701, 1712 i 1713, si que podem constatar la balança comunicant que formen el Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre, que es tradueix en el progressiu major pes de refugiats de les zones més meridionals. El Camp de Tarragona passa del 66% el 1701 al 42% el 1713, mentre que la zona ebrenca començava el segle amb un escàs 4,4%, que pujà fins el 27% el 1713. Un augment que hem d'atribuir a l'últim setge de la capital tortosina, el 1708, i els resultats de la política de repressió implantada d'ençà.

Referent al perfil del nostre malalt-refugiat tipus, i d'acord amb el nombre obtingut i els percentatges calculats, estariem parlant d'una noia, fadrina, procedent del Camp de Tarragona, calçada amb sabates, hem de suposar que acompanyada dels pares o familiars més propers, que supera l'ingrés hospitalari sense morir en el centre. Aquest clíex s'ajustaria tant al tipus masculí, com al femení, amb l'única variació que el primer aniria calçat amb espadenyes.

Les dades de la mateixa font (llibres d'ingressos de l'Hospital de la Santa Creu de Barcelona) a mitjan del segle XVII són més generoses (hi consta l'edat i la professió) i permeten arrodonir el perfil del pacient. Amb tot, la informació que figuren en els volums de començaments de la divuitena centúria també ens han permès configurar una realitat que hem de creure, atès el context històric i conjuntural, marcada pels fets d'una ocupació militar severa. Els registres hospitalaris barcelonins conformen les fonts documentals de recepció, les quals, tal volta, s'haurien de mirar de complementar igualment amb la consulta de fonts documentals d'emissió, a través d'estudis demogràfics de les poblacions i comarques emigrants. Només així es podria arrodonir l'extracció de dades referents al tema dels refugiats de guerra, a manca d'altres testimonis cronístics.

El buidatge que hem realitzat, tot marginant les dades relatives a les vegueries de Montblanc, Tarragona i Tortosa, el 1712-1713, és susceptible d'ampliar-se a uns espais i paràmetres geogràfics i cronològics més ambiciosos, o simplement de traslladar-la (vegueries de Barcelona, Manresa, Vic, Lleida, Cervera, Pallars, Besalú i Girona, els anys immediats als últims setges, d'aquesta o d'alguna altra guerra -de Separació, del Francès, etcètera). Amb el present treball, nosaltres ja hem contribuït a la temàtica a través de les comarques que ens són més pròximes.

De La Haya a Utrecht. Las negociaciones de paz en la Corte de Barcelona (1709-1714)

VIRGINIA LEÓN SANZ *

Universidad Complutense de Madrid

Resum

Les principals negociacions de pau encaminades a posar fi a la Guerra de Successió espanyola a partir de 1709 van culminar, després dels canvis de 1710 i 1711, en l'apertura del Congrés d'Utrecht el gener de 1712. Aquest treball ofereix una reflexió sobre la intervenció dels Habsburg en les negociacions que van dur a la pau, des de l'anàlisi del paper desenvolupat per la cort de Barcelona i pels austriacistes i la seva relació amb la cort de Viena durant l'etapa final del conflicte. Es pren en consideració la posició de la Casa d'Àustria en el procés negociador i s'estén l'estudi als canvis provocats en la diplomàcia austríaca per la mort de l'Emperador Josep i per l'arribada a la cort imperial del candidat a la Corona d'Espanya, amb el títol de Carles VI, esdeveniments que van repercutir sobre la cort barcelonina de manera immediata.

Paraules clau: Guerra de Successió espanyola, Arxiduc Carles, cort de Barcelona, negociacions de pau, Utrecht, desafectes.

Resumen

Las principales negociaciones de paz impulsadas para poner fin a la Guerra de Sucesión española desde 1709, culminan, tras los cambios de 1710 y 1711, en la apertura del Congreso de Utrecht en enero de 1712. En este trabajo se ofrece una reflexión sobre la intervención de los Habsburgo en las negociaciones conducentes a la paz desde el análisis del papel desempeñado por la corte de Barcelona y por los austracistas y su relación con la corte de Viena en la etapa final del conflicto. Se toma en consideración la posición de la Casa de Austria en el proceso negociador y se extiende el estudio a los cambios introduci-

(*) Este trabajo se ha realizado en el marco del Plan Nacional I+D+i (2010): HAR2010-16941 (subprograma HIST): *Los Estados Europeos después de la Paz de Utrecht: la pugna mediterránea (1713-1748)*.

dos en la diplomacia austríaca por la muerte del Emperador José y por la llegada a la corte imperial del candidato a la Corona de España, con el título de Carlos VI, hechos cuya incidencia en la corte barcelonesa fue inmediata.

Palabras clave: Guerra de Sucesión española, Archiduque Carlos, corte de Barcelona, negociaciones de paz, Utrecht, desafectos.

Abstract

The main peace negotiations meant, since 1709, to put an end to the Spanish War of Succession, ended, after the changes in 1710 and 1711, in the opening of the Congress of Utrecht in January 1712. This paper reflects upon the part played by the Habsburgs in the negotiation that lead to peace by analyzing the role carried out by the court of Barcelona and the so called *Austracistes* and their relation to the court of Vienna in the final stage of the conflict. Not only the position of the House of Austria will be looked upon, but also the analysis of those changes caused by the death of the Emperor Joseph in the Austrian diplomacy as well as the arrival to the imperial court of Charles VI, until then candidate to the Spanish throne, which had an immediate effect on the Catalan court.

Keywords: War of the Spanish Succession, Archduke Charles, court of Barcelona, peace negotiations, Utrecht, disaffected.

Dios permita serenar tan gran nublado y que la Monarquía entera, sin el mínimo desmembramiento, quede a Vtra Magd.¹

1. Los acercamientos de La Haya y Gertruydenberg

El marqués de Pescara, embajador de la corte de Barcelona en Viena, expresaba así el principal recelo del rey Carlos ante el resultado del congreso de paz que se debía iniciar en 1710. Las negociaciones de La Haya y Gertruydenberg pusieron de manifiesto el deseo de las principales cor-

1. Haus Hof und Staatsarchiv Wien (HHSt), 49 Spanien VARIA.

tes europeas de poner fin al conflicto dinástico español, unas negociaciones que no fueron bien recibidas por los dos candidatos a la Corona de España, Felipe V y Carlos III, que sintieron cómo su destino lo decidían otros; la situación no fue muy diferente a lo que sucedió en Utrecht.² El tratado de paz no satisfizo a ninguno de los dos pretendientes al trono de España. Si Felipe V fue un monarca sin voz, supeditado a lo acordado por su abuelo, el emperador tardó un año en llegar a un acuerdo con Francia.³

En el marco de la conmemoración del tercer centenario de los tratados de Utrecht-Rastatt, en este trabajo nos hemos acercado a las principales negociaciones de paz impulsadas desde 1709 y que culminan, tras los cambios de 1710 y 1711, en la apertura del Congreso de Utrecht en enero de 1712. Se trata de una reflexión sobre el papel de los Habsburgo en las negociaciones de paz, que confirma, aunque con matices, el planteamiento tradicional de la historiografía centrado en la resistencia de la Casa de Austria a la Paz.⁴ De manera más concreta, el objetivo ha sido encuadrar el análisis en el papel desempeñado por la corte de Barcelona y por los austracistas y su relación con la corte de Viena en la etapa final del conflicto, considerando no sólo la posición de la Casa de Austria en el proceso negociador, sino extendiendo el estudio a los cambios que introdujo en la diplomacia austriaca la muerte del emperador José y la llegada a la corte imperial del candidato a la Corona de España con el título de Carlos VI, cuya incidencia en la corte barcelonesa fue inmediata.

El punto de partida ha sido analizar cómo se percibieron en la corte de Barcelona los primeros contactos conducentes a la paz. Brevemente

2. James FALKNER, *Great and Glorious Days. Schellenberg, Blenheim, Ramillies, Oudenarde and Malplaquet*, Spellmoount, Staplehurst, 2002.

3. V. León Sanz, coord., 1713. *La Monarquía de España y los Tratados de Utrecht*, Cuadernos de Historia Moderna. Anejos, 12 (2013); José Manuel de BERNARDO ARES, *Luis XIV rey de España. De los imperios plurinacionales a los estados unitarios (1665-1714)*, Iustel, Madrid, 2008.

4. Jean BÉRENGER, *El Imperio de los Habsburgo, 1273-1918*, Crítica, Barcelona, 1993.

expondremos algunas cuestiones de interés que suscitaron los preliminares de La Haya y Gertruydemberg como marco de la actuación de la corte de Viena en las Paces de Utrecht-Rastatt. En pleno proceso negociador, 1709 fue un año favorable para el candidato austriaco, al menos en el terreno diplomático, tras su reconocimiento pontificio como rey de España.⁵ La teórica superioridad negociadora del candidato austriaco, frente al aislamiento internacional del duque de Anjou,⁶ se manifiesta, como se analiza a continuación, en las premisas propuestas por la corte de Barcelona.

La posición del rey Carlos en el Congreso Preliminar de La Haya quedó fijada en la Conferencia que tuvo lugar en la corte de Barcelona el 13 de junio de 1709, en la que participaron ministros austriacos y españoles: el duque de Moles, el príncipe Antonio de Liechtenstein, el conde de Cardona y el conde de la Corzana, actuando de secretario el barón de Kellers.⁷ La primera cuestión fue aceptar la plenipotencia del conde de Sinzendorf, «por evitar cualquier obstáculo e inconveniente que pudiese ocurrir». El conde debía actuar en nombre del rey Carlos, «hasta tanto SM no tenga sus ministros propios». El objetivo de la diplomacia austracista en este primer acercamiento era conseguir la aceptación de «la renuncia hecha por la Infanta María Teresa y el rey Cristianísimo Luis XIV y la exclusión perpetua de la Casa de Borbón a la sucesión de los reinos de España».⁸ Por este motivo, se consideró que el «pie sobre el que había de tratarse y establecer los Tratados Preliminares», era la Paz de los

5. Miguel Ángel OCHOA BRUN, *Embajadas rivales. La presencia diplomática de España en Italia durante la Guerra de Sucesión*, Real Academia de la Historia, Madrid 2002.

6. Henry KAMEN, *Felipe V. El rey que reinó dos veces*, Temas de Hoy, Madrid, 2000; Carlos MARTÍNEZ SHAW y Marina ALFONSO, *Felipe V*, Arlanza, Madrid, 2001.

7. HHSt, 47 Spanien VARIA. Sobre el papel desempeñado por estos ministros en la corte de Barcelona, Pedro VOLTES, *El Archiduque Carlos, rey de los catalanes*, Aedos, Barcelona, 1957; y Virginia LEÓN SANZ, *Carlos VI. El emperador que no pudo ser rey de España*, Aguilar, Madrid 2003.

8. Joaquín ALBAREDA SALVADÓ, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Crítica, Barcelona, 2010, pp. 283-289. Véase también Jonathan ISRAEL, «España y Europa. Desde el

Pirineos y así lo debían comunicar los representantes del rey Carlos a los ministros de Inglaterra y Holanda. En la corte imperial se había contemplado la posibilidad de tomar como referencia las paces de Aquisgrán, Nimega o Ryswick, pero se concluyó, tras analizar lo que estos tratados significaron para Madrid y Viena, iniciar la negociación a partir de la de los Pirineos.

Una cuestión innegociable para el Archiduque fue la relativa, ya en 1709, a conservar íntegra la herencia española y, por tanto, se rechaza cualquier tratado que no contemple «la positiva seguridad de que le será restituida la entera Monarquía». En el caso de que se plantease la cesión al duque de Anjou de los reinos de Nápoles y Sicilia, o uno de ellos, «les declare absolutamente que SM se resolvería antes a quedar Archiduque y a abandonar la España»; no se podía renunciar a los estados de Italia, porque eran «el antemural y la barrera de los Países Hereditarios y la mayor parte conquistados por las armas de la Augustísima Casa»; en efecto, Milán y Nápoles ya estaban bajo dominio austriaco. Por otro lado, la Paz de los Pirineos había dejado una herida en el Principado. Por eso, también se pide que se hagan los mayores esfuerzos para que en el Tratado Preliminar se recoja la restitución del condado del Rosellón y la parte de la Cerdaña que se cedió a Francia en 1659, o al menos se estipule expresamente que se tratará de dicha restitución en el Congreso General. Sólo en este caso, la corte catalana parecía dispuesta a ceder algunas plazas en los Países Bajos: a cambio del apoyo holandés a esta petición, el rey Carlos podría cederles una o dos plazas más de las que razonablemente pudieran pretender para la seguridad de la barrera.⁹

Tratado de Münster a la Paz de los Pirineos, 1648-1659», en X. Gil, coord., «1559, 1609, 1659: conflictes religiosos, minories i relacions internacionals», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 29 (2009), pp. 271-337; y Klaus MÜLLER, *Das kaiserliche Gesandtschaftswesen im Jahrhundert nach dem Westfälischen Frieden (1648-1740)*, Röhrscheid, Bonn, 1976.

9. La situación de los Países Bajos en el marco de los acuerdos de Utrecht fue analizada con detalle en la ponencia de Rik OPSOMMER, «Le destin d'Ypres (1648-1715)», Coloquio internacional *Une paix pour l'Europe et le monde. Utrecht, 1713*, París, 24-26 octubre 2013.

Otro aspecto que se debe señalar es la desconfianza de la corte austracista hacia Francia, compartida en los círculos imperiales: «Conociendo los ministros el poco fundamento que puede haber sobre la fe y palabra de Francia», según había enseñado la experiencia.¹⁰ En este contexto se sitúa el tema más extensamente tratado en las distintas conferencias, el punto referido a los “desafectos”, al que luego me referiré.

A instancia de los holandeses, el año 1710 comenzó con la idea de un nuevo tratado de paz.¹¹ El 25 de febrero corrían voces por Europa acerca del reparto de la monarquía de España tras la nueva derrota francesa de Malplaquet del año anterior. La monarquía francesa, cada vez más debilitada por la crisis demográfica, las dificultades financieras y los desastres militares, volvió a pedir una paz separada.¹² Luis XIV ofreció como garantía algunas ciudades de los Países Bajos e incluso un subsidio a los aliados para terminar con la guerra de España. El rey Carlos convocó el 7 de marzo a sus ministros de confianza, que fueron en esta ocasión Moles, Liechtenstein, Cardona, Starhemberg y Corzana.¹³ El objetivo era determinar la posición catalana ante las nuevas conversaciones de paz y proceder a la elección de plenipotenciarios, pero la conferencia se orientó a diseñar un nuevo proyecto de colaboración de los aliados en la guerra peninsular que se estableció en cinco puntos: aumento de las fuerzas en Cataluña y Portugal; conquista de Sicilia; mantenimiento de una escua-

10. La historiografía austriaca ha hecho hincapié en el recelo de la corte de Viena hacia Francia durante el reinado de Leopoldo, con carácter general I.A. WHEATCROFT, *Los Habsburgo*, Barcelona, 1996, pp. 215-216; Charles W. INGRAO, *The Habsburg Monarchy, 1618-1815*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

11. R.A. SELIG, «Gertruydemberg», en L. Frey y M. Frey, eds., *The Treaties of the War of the Spanish Succession*, Greenwood Press, Westport, Conn., 1995, pp. 180-181.

12. J.C. RULE, «France and the preliminaries to Gertruydemberg Conference, september 1709 to march 1710», en R. Hatton y M.S. Anderson, eds., *Studies in diplomatic history*, 1970; Lucien BÉLY, *Espions, et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Fayard, París, 1990.

13. HHSt, 46 Spanien VARIA y SPANIEN Hofkorrespondenz, k.10, cit. en Virginia LEÓN SANZ, *La guerra de Sucesión española a través de los Consejos de Estado y Guerra del Archiduque Carlos de Austria*, Madrid, 1989, p. 538.

dra siempre superior al enemigo en el Mediterráneo; presupuesto de gastos ordinarios y extraordinarios; y, por último, compromiso de los aliados en la restauración de la monarquía española con Carlos III de Austria, así como su defensa en caso de alguna invasión extranjera. En realidad, la corte de Barcelona no esperaba el final del conflicto como resultado del congreso que se celebró en la localidad holandesa de Gertruydenberg, en la vecindad de Breda. La actitud bélica dominó desde el primer momento las negociaciones europeas del año 1710. Los gobiernos nombraron a sus embajadores y, esta vez, tanto el rey Carlos como el rey Felipe pudieron enviar a sus plenipotenciarios, el conde de Sinzendorf y el duque de Alba, respectivamente.¹⁴

En las negociaciones de Gertruydenberg la posición y el lenguaje de la corte catalana ahonda en los planteamientos de La Haya y se radicaliza, lo que se manifiesta de modo particular en el tono de sus escritos. El embajador español en la corte de Viena, el marqués de Pescara, informaba a Barcelona el 20 de marzo de 1710 de las noticias que llegaban a la corte imperial de Gertruydenberg.¹⁵ El análisis inicial que se realiza de estos preliminares no parece muy favorable para los intereses del Archiduque. El embajador consideraba que los ministros de Francia «habían hecho proposiciones muy perjudiciales a las ventajas de la Augustísima Casa y en derecho a los reales intereses de SM». El lenguaje para abordar lo tratado en Gertruydenberg es elocuente. La idea sobre el posible reparto de la Monarquía ya apuntada en La Haya parecía confirmarse. Como en los años finales del reinado de Carlos II, vuelve al primer plano la posibilidad del “desmembramiento” de la

14. Pedro VOLTES, «El IX duque de Alba y la Conferencia de Gertruydenberg de 1710», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 138 (1956), pp. 229-246; José Manuel de BERNARDO ARES, *De Madrid a Versalles. La correspondencia bilingüe entre el Rey Sol y Felipe V durante la Guerra de Sucesión*, Ariel, Barcelona, 2011.

15. HHSt, 49 Spanien VARIA. La posición de la corte de Viena es analizada por Miguel Ángel OCHOA BRUN, «La diplomacia española durante la Guerra de Sucesión», en E. Serrano, ed., *Felipe V y su tiempo*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 2004, I, pp. 701-723.

Monarquía y el rey Carlos se convierte en el firme defensor de la integridad territorial de la Corona de España, en términos similares a los utilizados por el monarca español en 1700.¹⁶

De nuevo, Luis XIV centra el recelo de las dos cortes, de Barcelona y Viena, que debían «oponerse constantemente a los perversos designios de la Francia, cuyas antiguas y arraigadas máximas han sido y son de tratar siempre con superchería y engaño»; en esta ocasión se denuncia que los franceses «lisonjean a los holandeses para conformar con su voluntad todos los artículos preliminares y siembran la cizaña solicitando el desmenbramiento de la Monarquía».¹⁷

En contraste con la tibia actuación del emperador José en ocasiones anteriores, el marqués de Pescara percibía ahora firmeza, al tiempo que se sorprendía de la nueva actitud del emperador, quien «deseoso de las mayores ventajas y gloria de VM», manifestaba «esta vez su cordial afecto y ternura hacia Vtra. Mag.», una disposición que el propio embajador califica de “inexplicable”: «Habiéndome prometido con expresiones que por su parte jamás consentiría a que se estipulase cosa que sea en perjuicio del derecho y justicia que afecte a VM». No obstante, aunque el marqués afirma que los ministros austriacos le han asegurado que «secundarán y esforzarán la buena intención de Su Magd. Cesárea», reconoce que «tiemblo no suceda un contratiempo», porque «todo se debe temer de la doblez y engaño de los enemigos que se sirven de todos los medios imaginables para ganar a los holandeses, como se sospecha lo hayan conseguido ya». Por eso concluye con la frase con la que se iniciaba este apartado. Una vez que el emperador José había conseguido Milán y Nápoles paostó por defender a su hermano para asegurar la sucesión de Viena para sus hijas.

16. El rey Carlos asumía como suya la defensa de la integridad de la Monarquía como lo hiciera su tío Carlos II, en línea con lo que escribiera al emperador Leopoldo el 12 de julio de 1700 a través del conde Harrach, embajador imperial en Madrid. Österreichisches Staatsarchiv (ÖS), *Familienarchiv Gräfflich Harrachisches*.

17. HHSt, 49 Spanien VARIA.

El 4 de abril el marqués de Pescara informaba de un nuevo correo del conde de Sinzendorf que había llegado a la Corte imperial.¹⁸ Notificaba que los enviados franceses habían comunicado «la sincera voluntad del Rey Cristianísimo de sacar de España al duque de Anjou, después de haber reinado tantos años en España despojado de ello con eterna ignominia a los ojos de su abuelo. Y que a este efecto pidieron la cesión de los reinos de Sicilia y Cerdeña con las costas de la Toscana que pertenecían a VM», lo que permitiría «procurar el descanso general de Europa por el corto precio de algún terreno, quedando separado del cuerpo inmenso de la Monarquía» y aunque los holandeses habían rechazado la propuesta, el embajador cree que en «Holanda no piensan cortar el hilo al negociado comenzado». El embajador manifiesta asimismo sus temores sobre las pretensiones francesas en Aragón y Navarra y sobre los reinos de Sicilia, Cerdeña y Toscana, porque sospecha que el duque sin herederos legará la Toscana a la Casa de Francia; después de la Guerra de Sucesión, la herencia de Toscana será causa de un nuevo conflicto entre Austrias y Borbones.

En este momento, las dudas mostradas por el embajador son despedradas por los ministros imperiales, que le habían asegurado que el emperador, «como lo creo firmemente», no consentirá el desmembramiento de la monarquía porque perjudicaría los intereses imperiales en Italia y en el Adriático.¹⁹ Para al marqués de Pescara los holandeses le ofrecen poca credibilidad tras las paces de Nimega y Ryswick,²⁰ y sólo confía en los ingleses: «todo el recurso que se puede esperar es de la firmeza de la nación

18. HHSt, 49 Spanien VARIA. Klaus MALETTKE, *Hegemonie-multipolares System-Gleichgewicht 1648/1659-1713/1714*, Schöningh, Paderborn-Munich-Viena-Zurich, 2012, 3, pp. 499-501.

19. HHSt, 50 Spanien VARIA. Sobre los intereses austriacos en Italia en la época de Leopoldo, véase Linda FREY y Marsha FREY, *A question of Empire. Leopold I and the War of Spanish Succession*, Columbia University Press, Nueva York, 1983, p. 67.

20. Carlos GÓMEZ CENTURIÓN, «La sucesión de la monarquía de España y los conflictos internacionales durante la menor edad de Carlos II (1665-1679)», en J. Alcalá-Zamora y E. Belenguer, dirs., *Calderón de la Barca y la España del Barroco*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales-España Nuevo Milenio, Madrid, 2001, pp. 805-

inglesa, que se opondrá fuertemente a la cesión de Sicilia, siendo indispensable la conservación de aquel reino al resguardo y provecho que tiene en Levante y en el Mediterráneo». Se recogía ya el interés británico por Sicilia, pieza del nuevo orden internacional que se impulsará en Utrecht, en el marco de la nueva geoestrategia inglesa en el sur de Europa.²¹

Otro tema que se trató ahora y que recogerá la Paz de 1713 fue el reconocimiento de la reina Ana y el establecimiento de la sucesión en la línea protestante en Inglaterra. Se recomienda que cuando los ministros de Gran Bretaña propongan a Francia estas dos cuestiones, «se mantenga su ministro pasivamente». A este respecto cabe recordar que Inglaterra defendía en la contienda española el reconocimiento dinástico en la Casa de Hannover en el trono británico, tras el reinado de la reina Ana Estuardo.²² No se ve inconveniente en reconocer a la reina Ana y se acuerda con relación a la sucesión protestante aceptar las instrucciones de la corte imperial. Se decide asimismo apoyar al emperador en su negociación con Francia en los temas referentes al Imperio y a la barrera.

La propuesta de los aliados de que Luis XIV hiciese la guerra contra su nieto y le expulsara con tropas francesas fue, como se esperaba, rechazada por Francia y acabó con las negociaciones, pero también fue ambigua la actitud de Viena. El marqués de San Felipe denunció «la mala fe con la que se hicieron los trabajos previos y los artificios de cada príncipe para evitar explicar la intención que perseguía»; no se firmó el armisticio porque, según escribe, «nunca fueron mayores los preparativos de la guerra».²³

835; y Luis RIBOT GARCÍA, *Orígenes políticos del testamento de Carlos II. La gestación del cambio dinástico en España*, Real Academia de la Historia, Madrid, 2010.

21. Christopher STORRS, *War, diplomacy and the rise of Savoy 1690-1720*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999; Daniela FRIGO, ed., *Politics and Diplomacy in early modern Italy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

22. Lucien BÉLY, *Les relations internationales en Europe (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Presses Universitaires de France, París, 1992, pp. 408-411; Edward GREGG, *Queen Anne*, Yale University Press, New Haven-Londres, 2001 (2ª ed.), pp. 341 y ss.

23. Vicente BACALLAR, marqués de SAN FELIPE, *Comentarios a la guerra de España e*

2. *Las negociaciones de Utrecht*

Los dos acercamientos de La Haya y Gertruydenberg había dejado algunas ideas claras sobre la posición de la corte de Barcelona con relación a una cada vez más que probable aproximación a la paz: el rechazo a cualquier partición de la monarquía española; la desconfianza hacia Francia; el recelo hacia Holanda, considerada como el eslabón más débil de la Alianza; y la política hacia los desafectos, sobre la que luego volveremos, en la que si no se descartaba la amnistía general, se introducían importantes matices. Sin embargo, la situación se modificó radicalmente entre el segundo semestre de 1710 y la primavera de 1711. Junto a la derrota de los aliados en España en la campaña de 1710, dos hechos fundamentales cambian el signo de la guerra. La victoria *tories* en las elecciones inglesas de 1710, respondía a una opinión pública que deseaba la paz y el nuevo gobierno inició poco después el acercamiento a Francia. El representante inglés en la corte de Lisboa en esta época, Galway, intentó impulsar el frente portugués con escaso éxito y decidió su regreso a Inglaterra a principios de octubre de 1710, poco antes de la definitiva derrota aliada en Castilla de Brihuega y Villaviciosa. La muerte del emperador José I en abril de 1711 reforzó la postura británica, ya que su repentina desaparición convertía al Archiduque Carlos en heredero de los estados patrimoniales de los Habsburgo en Europa central.

Ante la nueva situación, el secretario de Estado inglés Bolingbroke y el ministro francés Torcy entablaron conversaciones secretas encaminadas a la paz.²⁴ Las negociaciones culminaron en el verano de 1711 en los acuerdos conocidos como los «Preliminares de Londres», que constituyen la base de la nueva ordenación europea del siglo XVIII. La muerte de José I impulsó las negociaciones con Francia pero también con la España

historia de su rey Felipe V, el Animoso, Biblioteca de Autores Españoles, Atlas, Madrid, 1957, p. 190.

24. B. Curtis Brown, ed., *The letters and diplomatic instructions of Queen Anne*, Funk & Wagnalls, Nueva York, 1968.

de Felipe V.²⁵ Desde 1712 los ingleses se fueron retirando a Menorca e iniciaron conversaciones directamente con los enviados españoles del monarca borbónico, primero en Londres y luego en Madrid. El abandono de Inglaterra de la contienda dejaba poco margen a los demás aliados en la península. Un fraile portugués, Domingo de Conceição, que acompañó a las tropas lusas al Principado, autor de una obra titulada *Diario bellico*, denunciaba que «la ambición de los ingleses no da lugar a discutir punto de política ni obligación de caridad».²⁶ La nueva actitud británica tuvo dos consecuencias inmediatas en el conflicto peninsular. En primer lugar, la retirada de las tropas inglesas y el aumento de la llegada de contingentes imperiales al Principado. La segunda consecuencia fue económica, porque el gobierno de Londres redujo el envío de dinero al Principado, lo que repercutió en el pago de las tropas portuguesas y alemanas.

El capellán portugués refleja en su *Diario* la nueva coyuntura internacional cuando explica la retirada de las tropas inglesas del Principado en 1712 debido «al cese de armas que habían hecho por cuatro meses con Francia y Castilla». Se trata de un capítulo interesante por la respuesta que desencadena en los otros aliados y también en la población. Parece que los ingleses quisieron acuartelar en Tarragona, pero el mariscal Starhemberg se negó y mandó que saliesen todos los que estaban dentro de la plaza «por ser la segunda de este Principado». De modo similar reaccionaron los catalanes, quienes al conocer «que esta nación se apartaba de la liga, no les quisieron dar cuartel en parte alguna y no tuvieron más remedio que acampar en el campo y ni al comandante quisieron dar casa».²⁷

La desunión de los aliados en la corte de Barcelona y su recelo hacia Inglaterra se acentuó en vísperas de la celebración del congreso en Utrecht,

25. J.O. McLAHAN, *Trade and peace with Old Spain, 1667-1750*, Cambridge, 1940.

26. J. Albareda Salvadó y V. León Sanz, eds., *Diario Bellico. La Guerra de Sucesión en España, de Fra Domingos da Conceição*, Publicaciones de la Universidad de Alicante, Alicante, 2013.

27. Virginia LEÓN SANZ, «Portugal en la Guerra de Sucesión española», en Albareda y León, eds., *Diario Bellico*, pp. 112-114, f. 150r.

como gráficamente definió L. Bély: «La lección de los hechos: una erosión de las alianzas».²⁸ Así, por ejemplo, la corte de Lisboa debía posicionarse ante la nueva coyuntura internacional que se iniciaba. Unido al frágil apoyo dado a la Alianza, Portugal mantuvo una diplomacia paralela con Francia. El conde Torouca escribía en abril de 1711 que en La Haya corría el rumor sobre un posible acuerdo entre Francia y Juan V, unos rumores que el embajador portugués negó. Los beneficios para Portugal de su alineamiento con la Casa de Austria y las potencias marítimas no se veían claros.²⁹ Cuando ingleses y franceses iniciaron su acercamiento en 1711, el candidato austríaco a la Corona de España poco después de acceder al trono imperial escribió a Juan V desde Francfort para que ambos trabajaran juntos con el objetivo de asegurar “una ventajosa paz”. También la corte de Viena intentó negociar con los holandeses, aprovechando sus diferencias con los ingleses, que se hicieron evidentes cuando rechazaron un segundo tratado de la barrera propuesto por los holandeses, consecuencia del giro dado por el gobierno británico.

Europa cambiaba, no así la corte de Barcelona, que actuaba en cierto modo ajena a lo que sucedía en su entorno. El mariscal Stahremberg intentó en el verano de 1711, coincidiendo que los “Preliminares” franco-británicos que los gobiernos aliados impulsaran la guerra peninsular: se hacía «indispensable el haberse de formar por los Altos Aliados un nuevo sistema para la guerra de este continente para obrar ofensivamente».³⁰ En el verano de 1711 se habla ya de la retirada de las

28. Lucien BÉLY, «Casas soberanas y orden político en la Europa de la Paz de Utrecht», en P. Fernández Albadalejo, ed., *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Marcial Pons, Madrid, 2000, pp. 69- 95.

29. Nuno G. MONTEIRO, «Il Portogallo e la Guerra di Successione spagnola», en *Famiglie, nazioni, monarchia. Il sistema europeo durante la Guerra di Successione spagnola, Cheiron*, 39-40 (2004), pp. 15-32; Isabel CLUNY, «Estrategias políticas de la monarquía portuguesa frente a la Guerra de Sucesión española», en A. Álvarez-Ossorio, B. J. García y V. León Sanz, dirs., *La pérdida de Europa. La Guerra de Sucesión por la Monarquía de España*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, 2007, p. 659.

30. Archivo Histórico Nacional (AHN), Estado, I.993.

tropas portuguesas, aunque se esperaban las tropas alemanas que estaban en Italia y a las que habría que mantener.³¹ El esfuerzo del embajador imperial en Londres, conde de Gallas, para que continuara la guerra contra los Borbones fue inútil. Bolingbroke escribía a finales de 1711 al conde de Gallas: «La reina ha sido bastante generosa en no mirar sus intereses ni limitar sus gastos a lo que pendían de ella los tratados, sin pedir a los aliados hiciesen esfuerzos».³² La corte de Viena reclamó el regreso del rey Carlos al Imperio para mantener la “quietud” de aquellos territorios.³³ La marcha de los monarcas podía ocasionar dificultades al bando aliado en el Principado y así se lo manifestaron al monarca austriaco el 26 de agosto, convenía no «dar motivo al último desconsuelo del país...»; finalmente salió adelante la propuesta holandesa de que permaneciese en Cataluña la reina Isabel Cristina, justificada por el cambio de actitud que se detectaba en la población: «Porque de ejecutar su viaje encontraría perniciosas consecuencias a los intereses del adelantamiento de la causa común...».³⁴ También los ingleses esperaban conseguir mejores condiciones en la paz que se estaba negociando. El rey Carlos abandonaba Barcelona a finales de septiembre, aunque dejaba, a su pesar, en la corte catalana a su esposa como reina gobernadora de los reinos y dominios de España. Se debe señalar a este respecto un original proyecto diseñado por Carlos VI, consistente en enviar a su hermana mayor, la archiduquesa María Isabel, como gobernadora de Cataluña en sustitución de su esposa, la emperatriz Isabel Cristina, que debía de regresar a Viena en 1712; el viaje, que se tendría que llevar a cabo entre julio y septiembre de ese año,

31. HHSt, lomb correspond, 2/3.

32. Francisco de CASTELVÍ, *Narraciones históricas*, Fundación Elías de Tejada, Madrid, 1999, vol. III, pp. 333-335; G. PARKE, *Letters and Correspondence, Public and Private, of the Right Honourable Henry St. John, Lord Visc. Bolingbroke; during the time he was Secretary of State to Queen Anne*, 4 vols., G.G. and J. Robinson, Londres, 1798, vol. 3.

33. LEÓN, *Carlos VI*, pp. 193-201.

34. Consejo de guerra celebrado el 26 de agosto de 1711, cit. en LEÓN, *La guerra de Sucesión*, pp. 598 y ss.

se preparó con todo detalle.³⁵ El emperador proponía enviar a Cataluña como gobernadora a un miembro de su familia, siguiendo una práctica habitual en la época de Carlos V y Felipe II, referentes del nuevo emperador. El proyecto se retomaría en el momento final del conflicto.

3. *Una nueva relación entre Viena-Barcelona*

El 27 de septiembre el rey Carlos se embarcó en un navío británico con destino a Francfort para recibir la corona imperial.³⁶ Habían pasado varios meses desde la muerte de José I, pese a las insistentes cartas de Viena que lo reclamaban, lo que revela las intenciones del futuro emperador de no renunciar a la Corona de España. No obstante, a partir de este momento se pueden distinguir dos tipos de actuaciones en la Corte de Viena: por un lado aquellas encaminadas a la firme defensa de la herencia de la Corona de España y por otro las derivadas del reconocimiento de la realidad internacional. El 5 de septiembre de 1711, poco antes de salir de Barcelona, el Archiduque Carlos escribía al príncipe Eugenio de Saboya con relación a su jornada a Alemania y sobre su paso por Milán, «siendo preciso mi viaje a Italia y a Alemania para el mayor consuelo de mis vasallos». No quería grandes celebraciones debido a la situación crítica de aquellos días y emprendía el viaje, afirmaba, para «adelantar con mi presencia las más prontas efectivas disposiciones para la conclusión de la guerra y lograr el fruto de una gloriosa y conveniente paz dentro de la cual puedan todos mis reinos y dominios gozar de la tranquilidad que deseo»,³⁷

35. El estudio de la propuesta incluye el análisis del entorno cortesano de la archiduquesa en Barcelona, en cuya organización y etiqueta colaboró el que estaba designado para ser su mayordomo, Johann W. Gallas. Véase Janos KALMAR, «Tentatives de l'empereur Charles VI au Congrès d'Utrecht en 1712», en V. León, dir., 1713. *La Monarquía de España*, pp. 121-131.

36. Virginia LEÓN SANZ, *Entre Austrias y Borbones. El Archiduque Carlos y la monarquía de España (1700-1714)*, Sigilo, Madrid, 1993.

37. Decreto del rey Carlos a Milán, Archivo Segreto Vaticano (ASV), Seg. Stato Spagna, 393.

un objetivo que no se hizo realidad ni siquiera con el fin de la Guerra de Sucesión en los nuevos dominios austriacos en Italia. El Archiduque hizo entrada en Milán el 13 de octubre, donde fue aclamado por la población, y de allí se dirigió a los estados hereditarios de los Habsburgo.

La elección unánime del Archiduque con el título de Carlos VI el 22 de diciembre de 1711 le iba a proporcionar a partir de ahora un peso internacional del que había carecido hasta ese momento.³⁸ El nuevo emperador intentó frenar las negociaciones franco-británicas y envió al príncipe Eugenio a Londres con la misión de impedir el comienzo del Congreso de la Paz General.³⁹ Finalmente, Carlos VI accedió a que acudiese a Utrecht el conde de Sinzendorf, plenipotenciario de la corte de Viena y de Barcelona en los anteriores Preliminares de La Haya y Gertruydenberg. El emperador se proponía dirigir la diplomacia austriaca en adelante con el objetivo de defender sus derechos a la herencia de Carlos II y encontró un sólido apoyo en los ministros españoles e italianos que habían entrado a su servicio en la Corte catalana y que lo acompañaron a Austria.⁴⁰ El período comprendido entre 1711 y 1714, con el trasfondo de las negociaciones de Utrecht, fue clave para el futuro poder de la élite austracista en la corte de Viena, que aprovechó con habilidad la excepcionalidad del momento para su establecimiento y consolidación como grupo de poder.⁴¹ Entre los que lo acompañaron en 1711 sobresa-

38. Como había hecho en 1703, cuando fue proclamado rey de España, en esta ocasión Carlos VI se comprometió a respetar las leyes del Imperio: P.H. WILSON, *The Holy Roman Empire, 1495-1806*, Macmillan, Londres, 1999, p. 30.

39. BACALLAR, *Comentarios*, p.229.

40. Janos KALMÁR, «Autour de l'Empereur Charles VI: "allemands" et "espagnols" dans la cour viennoise du premier tiers du XVIIIe siècle», en J.-Ph. Genet y G. Lottes, dirs., *L'Etat moderne et les élites. XVIIe-XVIIIe siècles*, Publications de la Sorbonne, París, 1996, pp. 255-256.

41. He analizado las distintas fases en la llegada de los austracistas a Viena y su ascenso a los centros de decisión política en la corte imperial en Virginia LEÓN SANZ, «La élite austracista en la Corte de Viena: la formación de un nuevo grupo de poder», en J. Albareda y A. Alcoberro, coords., *Els Tractats d'Utrecht: Clarors i foscors de la pau. La resistència dels catalans* (en prensa).

len el Arzobispo de Valencia, así como el secretario de Estado, no por casualidad, de la parte de Italia, Juan Antonio Romeo, marqués de Erendazu.⁴² El marqués de Rialp, llamado a desempeñar un importante papel en la corte austriaca, no fue de los primeros en llegar a Viena, sin embargo, se afianzó en esta etapa en Barcelona como ministro de la reina Isabel Cristina y dio los primeros pasos para situarse con éxito en el nuevo entorno cortesano de Carlos VI. En los primeros días de septiembre de 1711, el marqués de Rialp escribía a Eugenio informándole de que el rey había resuelto su jornada para el día 20 de ese mes «y dejar en esta ciudad (palabra tachada) en España a la preciosa Joya de la Reina nra. Sra. tocándome a mi la dicha de quedarme sirviéndola con el cargo de Universal Despacho, me precisa este a participarlo a VM y a poner en su inteligencia todo lo que por esta obligación y por la de obedecer al Rey en la orden con que me hallo de enterar a VA de nuestro estado».⁴³ Terminaba su carta haciendo gala de su lealtad no sólo al emperador sino también al príncipe Eugenio: «Disimule mi prolijidad, nacida del celo del buen vasallo y criado del rey y que cifrando en el grande que asiste a VA por cuanto mira a VM», alababa «su ejemplar esfuerzo»; y por último, ofrecía «perpetuamente mi rendida veneración y respeto a la Serenísima Persona de Vuestra Alteza». Su acercamiento al príncipe Eugenio formaba parte de una nueva estrategia.

Carlos VI dejó organizado el gobierno de la Monarquía de España antes de regresar al Imperio y formó una Junta de Regencia, para que asesorase en el despacho a Isabel Cristina.⁴⁴ La también conocida como Junta de Gabinete estuvo formada por el embajador imperial duque de Moles, el Almirante de Aragón conde de Cardona, el mariscal Starhemberg, el inquisidor general cuando lo hubiere, Domingo de

42. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 309.

43. HHSt, lomb correspond, 2/3.

44. Virginia LEÓN SANZ, «Isabel Cristina, reina y regente en Barcelona», en *L'aposta catalana a la Guerra de Successió, (1705-1707)*, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 2007, pp. 429-440.

Aguirre, inquisidor en el supremo de Aragón, José de Gुरुpegui, regente de Castilla y el secretario Vilana Perlas. En unas instrucciones de 12 de septiembre de 1711, se indica que será misión de la Junta estudiar las consultas de los Consejos y tribunales de Estado, Guerra, Castilla, Aragón, Italia, Órdenes, Cruzada y Hacienda, «antes de llegar al gabinete para las resoluciones de la reina».⁴⁵ De manera más concreta, en dichas instrucciones se detalla su función: «se forme una junta de gabinete que, asistiendo en el despacho de la reina, afiance con el dictamen de los ministros que la compongan su alivio en el pesado cargo del gobierno y la dirección a la estabilidad de las determinaciones». Esta Junta no anulaba por tanto las instituciones de gobierno impulsadas por el Archiduque con el decreto de El Pardo de octubre del año anterior. De hecho, contamos con un interesante informe de 26 de julio de 1711, cuando está ya decidida la marcha del rey Carlos, que contiene la información precisa sobre el grado de desarrollo institucional de cada uno de los Consejos de la Monarquía recientemente constituidos. El informe se confeccionó «en el ánimo de Vuestra Majestad, de no hacer novedad en lo resuelto, sólo añadir lo que se juzgare preciso en cada Consejo para el curso y regularidad de los negocios».⁴⁶ Este proceso se debe encuadrar en el contexto reivindicativo de su herencia hispana, en el marco del cual manifestaba su respeto al sistema político de la Monarquía. Las instituciones formadas por el Archiduque en Barcelona continuaron funcionando con regularidad durante esta etapa, si bien los asuntos italianos tuvieron una importancia creciente.

El nuevo emperador Carlos VI atendió también poco después de llegar a Viena los asuntos de la corte catalana y formó en 1712 una Junta para tratar de «los negocios de los dominios que poseía pertenecientes a la España». La Junta quedó constituida por cuatro individuos, entre los que

45. CASTELIVÍ, *Narraciones históricas*, III, pp. 338-339.

46. HHSt, 51 Spanien VARIA, cit. en LEÓN, *Entre Austrias y Borbones*, pp. 64-65, y «El reinado del Archiduque Carlos en España: la continuidad de un programa dinástico de gobierno», *Manuscr. Revista d'Història Moderna*, 18 (2000), pp. 41-62.

se encontraba el Arzobispo de Valencia.⁴⁷ En este período, las relaciones entre las cortes de Barcelona y Viena fueron más fluidas que en la época del emperador José y guiadas, aparentemente, por intereses similares. Sin embargo, el nuevo escenario que abrían las negociaciones de Utrecht fue distanciando también a ambas cortes y tuvo consecuencias inevitables en las relaciones entre Barcelona y Viena, pero también en la misma corte imperial e incluso en el seno del grupo español. Así por ejemplo, tras su coronación imperial, en 1712 la reina y emperatriz Isabel Cristina de Brunswick-Wolfenbüttel comunicó a los órganos del gobierno que el Archiduque había formado durante su estancia en España cómo se debía recoger la titulación del nuevo emperador, de acuerdo con el estilo observado en tiempo del emperador Carlos V y en la que figuraban los títulos que le correspondían como rey de España, una disposición cargada de simbolismo.⁴⁸

Pero la paz había iniciado un proceso irreversible que la corte imperial no podía obviar y que se manifiesta en las órdenes dadas desde Viena a la corte de catalana, justificadas por la crítica situación militar y financiera que atravesaba el Principado. Se adoptaron medidas extraordinarias de carácter restrictivo relativas a la concesión de mercedes y cargos en el Principado y sobre todo en los dominios italianos. A partir de 1712 se prohibió la consulta de empleos para la Corona de Castilla; en esta línea restrictiva se incluye el decreto de anulación de hábitos de órdenes.⁴⁹ Todavía en Barcelona, en víspera de su viaje a Alemania, el rey Carlos mandó «no consulte el Consejo graduaciones ni gobiernos de plazas que no se hallen bajo los dominios de Vuestra Majestad»,⁵⁰ y asimismo dispuso que los vasallos y súbditos españoles no podían tener encargos y

47. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, Madrid, 2002, IV, p. 711. VIRGINIA LEÓN SANZ, «Fray Antonio Folch de Cardona, un arzobispo valenciano en la presidencia del Consejo de España en Viena (1657-1724)», E. Callado, coord., *Valencianos en la Historia de la Iglesia*, III, Valencia, 2009, p. 103-147.

48. Decreto de 12 de abril de 1712, AHN, Estado, 1002; CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, pp. 483-484.

49. AHN, Estado, libro 1003.

50. AHN, Estado, libro 997.

comisiones de príncipes extranjeros. Pero más significativa fue la disposición que dio el mes de mayo de 1712 desde Viena por la que se prohibía la consulta de empleos en los territorios italianos: «En adelante el Consejo no consulte ni sueldo ni agregación para Nápoles ni Milán hasta nueva orden».⁵¹ Pese a las continuas manifestaciones de permanencia de la Casa de Austria en España, el interés de la corte de Viena se orientaba cada vez más hacia Italia. También la actuación de la corte de Barcelona en relación con el gobierno de los territorios italianos se vio alterada y asimismo es posible advertir una nueva dialéctica con las élites locales, como sucedió con la resolución del problema suscitado entre Doria y el Consejo de Estado austracista: la reina apoyó al primero.⁵² Sin duda, Isabel Cristina seguía las directrices que recibía de Viena.⁵³

La situación durante la etapa de Isabel Cristina en Barcelona fue muy comprometida. Hubo frecuentes incidentes entre las autoridades locales y el gobierno de Barcelona, agudizados por la crisis bélica. Los últimos meses de dominio austriaco estuvieron marcados por el descubrimiento de diversas conspiraciones tanto en Barcelona como en otros territorios austracistas, lo que indica el cambio de actitud que se había operado en algunos sectores de la población en la adhesión a la Casa de Austria. La conspiración de Mallorca promovida en 1711 por el partido borbónico para derrocar el régimen austracista fue atajada con decisión por la reina en el contexto de la mayor dureza del gobierno en los últimos años.⁵⁴

51. AHN, Estado, I. 997.

52. Las consecuencias del cambio de soberanía en los territorios italianos es analizada por Cinzia CREMONINI, «Riequilibrare il sistema: mutazioni e permanenze in Italia tra 1706 e 1720. Alcune considerazioni», en León, dir., 1713. *La Monarquía de España*, pp. 177-188. También, N. Guasti y S. Russo, coords., *Il viceregno austriaco. 1707-1734*, Carocci, Roma, 2010; Virginia LEÓN SANZ, «Un conflicto de jurisdicción naval en las relaciones hispano-genovesas durante la Guerra de Sucesión», *Revista de Historia Naval*, 27, año 8 (1989), pp. 49-68.

53. Virginia LEÓN SANZ, *Imatge i poder d'una reina: Elisabet Cristina de Brunsvic-Wolfenbüttel a Catalunya durant la guerra de Successió*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona 2010.

54. Josep JUAN VIDAL, *La conquista inglesa de Menorca. Un capítulo de la Guerra de Sucesión a la Corona de España*, El Tall, Palma, 2013.

El análisis de este período de la relación entre las cortes de Viena y de Barcelona muestra la crítica situación de esta última y la posición apremiante que manifiesta ante la creciente dificultad.⁵⁵ La comunicación del secretario de Estado y del Despacho marqués de Rialp con el príncipe Eugenio se intensifica, mientras que el deterioro de las relaciones con Londres se evidencia cada vez más. El rechazo provocado por la política británica lo simboliza el nuevo enviado británico, el duque de Argyll, quien centra el discurso del marqués de Rialp.⁵⁶ El marqués se ponía en contacto con el príncipe Eugenio a principios de septiembre de 1711 para denunciar la falta de medios y la total ruina en la que se hallaban, sabiendo que «las tropas padecen en los pagamentos un notable atraso» y que el tren de carruaje ajustado por asiento para la campaña no se podía sostener.⁵⁷ Según explica, el duque de Argyll ha esparcido la idea de que «el rey con la nueva herencia de los estados hereditarios podrá acudir a sobrellevar esta guerra, me veo precisado a exponer a VA que siendo como es este un error notable». Defensor de las tesis de la corte de Barcelona, Rialp insiste en su principal argumento: los ingleses y los holandeses están obligados a cumplir sus compromisos. El secretario de Estado analiza las consecuencias nefastas «de estas ocurrencias» porque «sobreviene una total confusión» y «de proseguir en tal incertidumbre, no solamente veremos malograda la recuperación del estos reinos, pero se seguirá la ruina del todo por lo que considero indispensable que se afiance una firme y estable disposición y concordia que nos asegure de los riesgos a los que estamos expuestos».

El 14 de noviembre de 1711, a raíz de una carta del mariscal Stahremberg al príncipe Eugenio, éste reconocía a Rialp «las muchas di-

55. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, Dalmau, Barcelona, 2005 (4ª ed. 2007)

56. El duque había sustituido a Stanhope. El conde de Gallas dijo entonces que su presencia sería más perjudicial que provechosa ya que era «joven, inexperto y muy presuntuoso»: Pedro VOLTES, *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria, 1705-1714*, Instituto Municipal de Historia, Barcelona, 1963, I, p.178.

57. HHSt, lomb correspond, 2/3.

ficultades que proponen los ministros ingleses». ⁵⁸ El 30 de enero de 1712, el marqués de Rialp confiaba en la capacidad negociadora del príncipe Eugenio para parar «las turbulencias movidas entre la Alianza», ⁵⁹ como definió el acercamiento británico a Francia al margen de los aliados. Su-brayaba «la malignidad y engaño de la Francia» y en estos momentos contemplaba, o la corte de Barcelona tenía la esperanza, que «la Cámara Alta no podía asentir a las propuestas de paces de Francia», al tiempo que solicitaba los recursos comprometidos para 1712 con el fin de continuar la guerra. La planificación de la siguiente campaña a partir de primavera descrita por Rialp no parece alterada por el cambio de rumbo de los acontecimientos en Europa, confiado en las aportaciones de Holanda e Inglaterra, en función de lo acordado por el príncipe Eugenio y, en todo caso, esperaba que el emperador contribuya con la cantidad restante para «el buen éxito que importa el bien de Europa». Por su parte, el embajador austriaco en Londres informaba al marqués de Erendazu y al conde de la Corzana y éstos a la corte de Barcelona el 15 de marzo de 1712 que había llegado un correo de Holanda. ⁶⁰ En ausencia de noticias de Utrecht, comunicaba un tema importante, la Cámara Baja había votado un subsidio de un millón de patacas en lugar de los cuatro prometidos, por lo que sólo se podría mantener a 4.000 hombres en lugar de 24.000 como se había previsto. El marqués de Rialp tenía conocimiento de una de las últimas aportaciones económicas obtenida por el príncipe Eugenio en su viaje a Londres, pero el cambio de opinión con respecto a mantener la guerra en España no solo procedía de Inglaterra sino también de la corte imperial, según informaba el conde de la Corzana.

Las noticias que llegaban de las negociaciones de paz en Utrecht agravaban las condiciones que se vivían en el Principado. La continuada queja de las poblaciones catalanas por los desórdenes y abusos de las tropas

58. HHSt, lomb correspond, 2/3.

59. HHSt, lomb correspond, 2/3.

60. HHSt, 51 Spanien VARIA.

produjo un cierto distanciamiento de la Casa de Austria con las instituciones catalanas. Sin embargo, la gravedad de la situación explica la intensa relación que Isabel Cristina mantuvo con la Conferencia de los Tres Comunes para recabar su apoyo, lo que permitió a esta institución adquirir un mayor protagonismo en esta etapa: entre el 11 de septiembre de 1712 y el 28 de junio de 1713 la Conferencia se reunió en más de cien ocasiones para tratar temas como el orden público y la puesta en marcha del Tribunal de Contrafacciones, el envío de embajadores catalanes a Inglaterra y Holanda, o la coordinación de la salida de las tropas aliadas del Principado.⁶¹

La Casa de Austria, he escrito en otro lugar, parece guiarse en la etapa final de la guerra por intereses contradictorios. Por un lado, Carlos VI deseaba conservar Cataluña, por su compromiso con los catalanes y por mantener un pie en la península, pero poco a poco se impuso el realismo y los esfuerzos de la corte austriaca se dirigieron a la defensa de los territorios de la Monarquía Hispánica en Italia, dejando a su suerte al Principado, aunque no se reconociera abiertamente. J. M. Torras i Ribé ha analizado el doble lenguaje del mariscal austriaco Stahremberg con las instituciones catalanas, mientras el vacío dejado por los aliados lo iba ocupando el ejército borbónico en el Principado.⁶² La corte de Viena jugó sus bazas en la defensa de ambos escenarios, de Cataluña y de Italia, durante las negociaciones.⁶³ Los austracistas de Viena asumen el papel de interlocutores con la corte imperial de las principales cuestiones que plan-

61. Eduard MARTÍ, *La Conferencia de los Tres Comunes (1697-1714). Una institución decisiva en la política catalana*, Vilasar de Mar, 2008; ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión*, pp. 269-274.

62. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «Antecedentes y consecuencias de las negociaciones de Utrecht en Cataluña (1711- 1713)», en León, dir., *1713. La Monarquía de España*, pp. 133-152; Antonio ESPINO LÓPEZ, *Las guerras de Cataluña. El teatro de Marte (1652-1714)*, EDAF, Madrid, 2014.

63. Virginia LEÓN SANZ, «Utrecht, 1713. Una paz posible para Europa», en León, dir., *1713. La Monarquía de España*, pp. 11-28.

teaba Barcelona y en particular de los problemas derivados de la defensa de Cataluña.⁶⁴ Aunque con el tiempo, también es posible advertir una cierta distancia hacia Barcelona, distancia que podría simbolizar el proyecto de sustituir a la reina Isabel Cristina por la hermana del emperador mencionado. Tras el abandono británico y portugués del conflicto peninsular, el Principado de Cataluña perdió interés también para Viena.

Durante los meses que precedieron a la firma de los acuerdos de Utrecht se deterioró progresivamente la situación catalana.⁶⁵ En el marco de las negociaciones de paz, se firmó a finales de 1712 un armisticio de cuatro meses que permitió el regreso a Portugal de las tropas que se encontraban en el Principado de Cataluña, lo que tampoco fue bien aceptado por la población.⁶⁶ La paz parecía ya inevitable. Sobre la Paz General, milord Straford a su vuelta de Inglaterra a los Estados Generales aportó una información, todavía no definitiva, que se trasladó a la corte catalana con relación al reparto de determinados territorios. Por ejemplo, el duque de Baviera, se dice, será rey de Cerdeña, aunque de «Nápoles, Milán y lo demás que el Emperador posee al presente en Italia, ha de quedarse a Su Magestad como asimismo la Ciudad de Landau.»⁶⁷ Se confirman, por otro lado, los temas centrales de los tratados de Utrecht:

Entre Inglaterra y Holanda se hará una alianza ofensiva y defensiva, como asimismo el tratado de la Barrera y de la sucesión de la línea protestante, la cual Alianza y tratado antes de concluida la Paz con la

64. CASTELIVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 517.

65. Josep M. TORRAS I RIBÉ, «La retaguarda catalana entre la darrera ofensiva aliada i el capgirament internacional (1710-1712)», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 18 (2000), pp. 63-91.

66. Conceição pone de manifiesto las difíciles condiciones del regreso a casa de los portugueses, especialmente durante su salida del Principado: Albareda y León, eds., *Diario bellico*. También, Pedro CARDIM, «Portugal en la guerra por la Sucesión de la Monarquía española», en F. García González, coord., *La Guerra de Sucesión en España y la batalla de Almansa. Europa en la encrucijada*, Sílex, Madrid, 2007, pp. 231-282.

67. HHSt. 52 Spanien VARIA.

Francia y por consecuencia la Holanda tendrá sus guarniciones en la proyectada Barrera...

Estando Inglaterra, se afirma, después de hechas las renunciaciones de Francia y de España obligada a aceptar la Paz, requiere el Ministerio británico a los Estados de autorizar a sus Ministros Plenipotenciarios en Utrecht, a fin de concluir la Paz general y que dichos Estados anduviesen de acuerdo con la Reina, mientras en el contrario no debía esperarse nada y dentro de tres semanas concluirse la Paz.⁶⁸

Inglaterra había presionado para lograr estas renunciaciones, primero a Luis XIV y luego a Felipe V, enviando a la corte de Madrid a Lord Lexington con la misión expresa de lograr la renuncia del monarca español al trono de Francia, una embajada estudiada con carácter monográfico por Ch. Storrs.⁶⁹

El cambio del panorama internacional, con el acercamiento franco-inglés, se había traducido en el esfuerzo de ambos gobiernos porque Felipe V actuase con clemencia hacia los españoles que habían apoyado a la Casa de Austria. Inglaterra defendía en 1712 una amnistía general para todos los austracistas, especialmente para los catalanes, a los que le unía el Pacto de Génova y a los que la reina Ana apoyaba en la defensa de sus libertades y constituciones. También Luis XIV transmitió a Felipe V a través de su embajador en Madrid, Bonnac, la recomendación de que respetase los privilegios de los catalanes y actuase con clemencia.⁷⁰ El caso de los catalanes se convertía así en un escollo que impedía avanzar en las negociaciones de la paz.⁷¹ El monarca galo fracasó una y otra vez en su intento de que Felipe V concediese una amplia amnistía y devolviese los bienes confiscados. En febrero de 1713 el embajador inglés Robert

68. HHSt. 52 Spanien VARIA.

69. Christopher STORRS, «How wars end: Lord Lexington's mission to Madrid 1712-13», en León, dir., *1713. La Monarquía de España*, pp. 77-99; PARKE, *Letters and correspondence*.

70. Joaquín ALBAREDA, *Felipe V y el triunfo del absolutismo. Cataluña en un conflicto europeo (1700-1714)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000.

71. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Felipe V y los españoles*, Plaza y Janés, Barcelona, 2002, p. 93.

Lexington pidió al embajador francés en la Corte de Madrid Bonnac que interviniera para lograr una solución moderada, pero éste respondió que para Felipe V era un asunto personal.⁷²

Se trata de un tema conocido, en el que apenas se han tenido en cuenta los planteamientos de su rival el Archiduque Carlos, pero de interés para contextualizar la actuación de Felipe V. Durante las negociaciones de La Haya y Gertruydenberg el tema más extensamente tratado en la corte de Barcelona, como se ha indicado, fue el punto referido a los “desafectos”. En un primer análisis, se constata que el punto de partida inicial de ambos monarcas no era tan diferente. En esas primeras negociaciones de 1709 y 1710 impulsadas desde una aparente posición de fuerza del bando aliado sobre Luis XIV, y por tanto sobre Felipe V, se trató «de los desafectos en España y en otros dominios de SM». «Esta importantísima dependencia», como se calificó, se desarrolló con más extensión más adelante con el objetivo de que fuera un tema que quedase al margen de las negociaciones, («procurando desviarlas todas las veces que franceses o españoles las propusieran» y «atajar todos los motivos que pudiera haber de tratar de los desafectos»), porque se consideraba una intromisión en la soberanía del rey Carlos: «No dejando al libre albedrío de SM el desarraigar los malos humores, que se han reconcentrado en los reinos de España y en los demás dominios de la Monarquía durante la usurpación del duque de Anjou». Algunos ministros contemplaron la posibilidad de que se tratara de esta cuestión, si llegaba a celebrarse, en un congreso, al menos en lo referente al mantenimiento de bienes y permanencia en España, pero matizaron que en lo referente a «los puestos y empleos políticos y seglares que ahora están poniendo a la reserva a los eclesiásticos, nadie podía obligar a SM a dejarlos en la posesión de ellos e impedir de valerse de otros de mayor seguridad y confianza» y sobre todo a «estar rodeado de una multitud de sujetos que con

72. Joaquín ALBAREDA, «Felipe y la negociación de los Tratados de Utrecht: bajo los dictados del mejor abuelo del mundo», en León, dir., 1713. *La Monarquía de España*, pp. 31-60.

tanta terquedad y obstinación se han mostrado tan enemigos de sus reales intereses como parciales de Francia».

En otra conferencia, los ministros fueron más explícitos, en una materia que también se definió como “muy delicada”: «Viéndose ellos mantenidos en sus bienes y empleos, así eclesiásticos como políticos contra la voluntad de VM, conservarían en sus ánimos un continuado afecto y gratitud a la Francia, que les ha procurado este beneficio» y mantendría «una perpetua y firme facción en España contra los intereses de VM». Por eso se insiste en advertir al diplomático austriaco Sinzendorf que cuando franceses o españoles hagan cualquier propuesta en esta línea, «no se dé oídos a semejante proposición», argumentando también razones de seguridad y tranquilidad interna.⁷³

A modo de resumen, se estima que «lo pactado en otras paces no se asemejaba al caso actual (...) especialmente en los dominios que componen la Monarquía de España, donde su semilla ha tomado tan poderosas raíces que unida a los eclesiásticos (cuyo punto encontrará mayores dificultades por tratarse de la Corte de Roma), fácilmente pudiera fomentar nuevas y continuas discordias y revoluciones civiles en estos Reinos». Pero claramente el rey Carlos se diferenciaba de Felipe V: «No por eso era intención de SM echarlos de España y de privarles de sus bienes, sino que aquellos que quedasen en la posesión de sus Estados y honores, lo reconozcan enteramente de la clemencia y piedad y no como un beneficio que les hubiera conseguido Francia, a la que conservarían especial gratitud y afecto». El tema de los defectos, en todo caso, era muy sensible para los dos candidatos a la Corona de España, de ahí la importancia que le dio no sólo Felipe V, sino también el rey Carlos. Años después cuando ambos monarcas firman la Paz de Viena de 1725, si bien acordaron la devolución de los bienes confiscados y la restitución de empleos y honores, se reservaron de mutuo acuerdo la potestad de confirmar determinados cargos políticos y militares.⁷⁴

73. HHSt, 47 Spanien VARIA.

74. Virginia LEÓN SANZ, «La diplomacia de la Corte Borbónica: hacia la Paz con Austria de 1725», en J. Martínez Millán, C. Camarero y M. Luzzi, coords., *La Corte de los Borbones: Crisis del modelo cortesano*, Polifemo, Madrid, 2013, vol. I, pp. 529-558.

A comienzos de 1713 las cortes europeas dan por hecho que el emperador no se sumará a la paz y se le ofrece la neutralidad en Italia, «en caso en el que el Sr. Emperador quisiese continuar la guerra, pero con tal que de este modo se abandonaran a los catalanes a la discreción de la Francia y de la España, ofreciéndose en el contrario de procurarles la manutención de sus antiguos fueros y privilegios junto con una amnistía general». ⁷⁵ Los progresos de las negociaciones de la paz se percibían también en el Principado. El 13 de marzo de 1713 el emperador accedió a firmar el Tratado de Evacuación de Cataluña, Mallorca e Ibiza y se acordó la neutralidad italiana, que permitía continuar con las negociaciones de paz. Entre marzo y abril, Gran Bretaña, Holanda, Prusia, Saboya y Portugal acordaron la paz con Francia y entre junio y julio lo hicieron con la España de Felipe V. El 19 de marzo la emperatriz Isabel Cristina abandonaba Barcelona y unos meses después, el 14 de julio embarcó el mariscal Stahremberg. La ciudad de Barcelona decidió entonces seguir la lucha contra Felipe V. Abandonados por los ingleses, los catalanes no podían esperar tampoco demasiado del emperador, quien en el verano de 1713 les comunicaba «el mantenerme firme en continuar la guerra en España produciría la total ruina de este país, que es el principal motivo que he tenido para la conclusión del Tratado del Armisticio». ⁷⁶

Coincidiendo con la firma de la primera serie de los Tratados de Utrecht, el 14 de abril de 1713 se difundió un escrito en castellano en el que se esgrimían «las razones por que Su Majestad Imperial y Católica no ha concurrido a la Paz de Utrecht». ⁷⁷ Se trata de una carta escrita por un

75. HHSt. 52 Spanien VARIA.

76. Sobre el sitio de Barcelona y de las negociaciones de los enviados catalanes en Utrecht, Salvador SAMPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, Barcelona, 1905, pp. 43-104; *El setge de Barcelona, 1713-1714. Diario del sitio y defensa de Barcelona*, estudio introductorio de A. Alcoberro y X. Camprubí, València, 2009.

77. «Manifiéstase a la Europa las razones... de 14 de abril de 1713», Biblioteca Nacional (BN), ms. 2569; LEÓN, *Carlos VI*, p. 216. También sobre el nuevo clima, Rosa María ALABRÚS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, Pagès, Lérida, 2001.

súbdito de Su Majestad Católica a un inglés del partido del gobierno en el marco de la propaganda contraria a la firma de la paz. En el escrito se denuncian las presiones inglesas sobre el emperador: «Inquietudes, amenazas, persuasiones, todo lo habéis puesto en práctica de un año a esta parte para conseguir este fin». Se reprocha haber faltado al tratado de la Alianza, según el cual la paz con los enemigos se debía acordar con la participación de todos. Contrasta los artículos vagos que iniciaron las negociaciones de Utrecht con los Preliminares que aceptó Francia en 1709 sobre «el antiguo equilibrio podrá ser restablecido entre las dos Casas y la libertad de Europa asegurada...». El manuscrito desarrolla los puntos principales por los que el emperador no firmó la Paz de Utrecht y concluye: «la unión está rota, que la Causa Común se halla abandonada y que la libertad de la Europa está aniquilada».

La necesidad de Carlos VI de justificar el abandono de Cataluña se manifiesta también en la correspondencia que mantuvo Isabel Cristina con el marqués de Rialp durante su viaje de regreso a Viena. Así, la nueva emperatriz Isabel Cristina escribió a Rialp el 7 de julio de 1713: «Hablamos muy a menudo del amado Barcelona». ⁷⁸ En realidad, Carlos VI todavía confiaba en el vuelco de la situación política británica, pues los informes de sus enviados en Londres revelaban el malestar que había producido entre los *whigs* la firma del tratado de paz con Francia. En este sentido, Castellví apunta que el Emperador aún esperaba que «podía mudar el sistema y volver a encenderse con más fuerza la guerra». ⁷⁹ En el mismo sentido se manifestó el secretario de Estado Antonio Romeo cuando escribía al marqués de Rialp: «Espero en Dios sea arte de los enemigos y que se ha de desvanecer como ha sucedido otras veces». ⁸⁰ Carlos VI no firmó las paces de Utrecht y prolongó durante un año la guerra. El mar-

78. F. WOLFF, *Vierundwansig Briefe der Kaiserinn Elisabeth Gemahlinn Kaiser Karls VI an den Staats-Seretär de Rialp*, Viena, 1854; LEÓN, *Carlos VI*, pp. 282-285.

79. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, Viena, IV.

80. VOLTES, *El Archiduque Carlos*, pp. 261-267.

qués de Montnegre en representación de Cataluña se dirigió a Viena para confirmar el respaldo del emperador y luego a Utrecht con la misión de defender hasta el final los fueros e instituciones del Principado.⁸¹ La solución propuesta para Cataluña desde la corte imperial pasó por varias fases: desde asumir la “apuesta” catalana, a la aceptación de la realidad internacional y lo que implicaba de abandono de los catalanes. Carlos VI tenía pocas opciones, presionado por los ministros imperiales que defendían un acuerdo con Felipe V y la finalización de la guerra, y por la nueva coyuntura europea y así se lo explicó a los catalanes: «Era impracticable el envío de socorro alguno si no se podía contar con las flotas de Inglaterra y Holanda en el Mediterráneo».⁸²

Tras la salida de la emperatriz de Barcelona y del mariscal Stahremberg y la decisión de los catalanes de continuar la lucha contra Felipe V, la comunicación de los asediados por las tropas de Berwick con la Junta de exiliados constituida en Viena se intensifica y gana en importancia⁸³ y realizó con éxito limitado gestiones para enviarles auxilios.⁸⁴ Tras la firma del tratado de evacuación de 1713, la presencia de los dirigentes austracistas en la Corte aumentó de manera significativa con la llegada de un importante grupo de ministros y oficiales procedentes de la administración de Barcelona, entre los que se encontraba el marqués de Rialp, y su establecimiento en la corte imperial reforzó al llamado partido español en un momento clave, antes de la firma de la paz del emperador con Francia en Rastatt.⁸⁵ En este contexto de rechazo de Carlos VI de los Tratados de Utrecht, a finales de 1713, el 29 de diciembre, antes de la firma de la paz de Rastatt, se constituyó en Viena el Consejo Supremo de

81. Joaquín ALBAREDA. *El “cas dels catalans”. La conducta dels aliats arran de la guerra de Successió (1705-1742)*, Barcelona, 2005.

82. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *La guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Dalmau, Barcelona, 1999, p. 13; GARCÍA CÁRCCEL, *Felipe V*, pp. 96-97.

83. HHSt, 52 Spanien VARIA.

84. Laxemburg, 2 de mayo de 1713, en HHSt, K. Lombardei, 3.

85. LEÓN, «La élite austracista».

España.⁸⁶ La formación del Consejo respondía a la fuerza y a la capacidad de influencia que empezaba a tener el grupo español y al mismo tiempo, la nueva institución potenciaba su posición política en la corte austriaca al situarlos en el vértice de la administración imperial. Pero además, la constitución del nuevo Consejo tenía una lectura en clave austracista ya que suponía una iniciativa de apoyo a la causa defendida por los catalanes que seguían luchando contra Felipe V.

En marzo de 1714 el emperador firmó la paz en Rastatt con Francia. En última instancia, la paz separada con Francia dejó a Felipe V la solución final del problema catalán, así como el problema interno en la sociedad española. El marqués de Rialp, Ramón de Vilana Perlas informaba a finales de marzo a los Comunes que en la paz de Rastatt el emperador Carlos VI había obtenido de Francia el reconocimiento de los derechos que como legítimo rey de España le correspondían, una carta que dio lugar a un equívoco puesto que el reconocimiento de los títulos de Carlos VI no implicaba el reconocimiento de derechos.⁸⁷ En todo caso, se ponía de manifiesto la incapacidad de los austracistas de Viena para lograr un mayor compromiso de la corte imperial. Después de catorce meses de sitio y una fuerte resistencia, Barcelona capituló el 11 de septiembre de 1714.⁸⁸

86. Virginia LEÓN SANZ, «Origen del Consejo Supremo de España en Viena», *Hispania*, 52 / 180 (1992), pp. 107-142; y LEÓN, *Carlos VI*, pp. 251-288.

87. Ernest LLUCH, *L'alternativa catalana (1700-1714-1740). Ramón de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austracistes*, Eumo, Vic, 2000.

88. Joaquím ALBAREDA y Albert GARCIA ESPUCHE, *11 de setembre de 1714*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2005.

“El cas dels valencians”.

L'exili austriacista valencià a Catalunya

1707-1714

JOAQUIM E. LÓPEZ CAMPS

Universitat de València-Estudi General

Resum

L'entrada borbònica a la ciutat de València el mes de maig de 1707 va provocar l'exili massiu dels austriacistes valencians. La major part d'aquest contingent es va instal·lar a Catalunya, on els refugiats del Regne de València van tenir un paper destacat, tant en l'àmbit militar com en l'esfera política. Aquest article presenta algunes trajectòries individuals que evidencien que la implicació dels exiliats en l'esforç militar català va ser constant entre 1707 i 1714 i que, en paral·lel, la política de suport econòmic desplegada per l'Arxiduc va propiciar la continuïtat de les *élites* polítiques de l'austriacisme valencià.

Paraules clau: austriacisme, exili, regiment, Basset, Torres i Eximeno, Consell d'Aragó.

Resumen

La entrada borbónica en la ciudad de València el mes de mayo de 1707 provocó el exilio masivo de los austracistas valencianos. La mayor parte de este contingente se instaló en Catalunya, donde los refugiados del Reino de València tuvieron un papel destacado, tanto en el ámbito militar como en la esfera política. Este artículo presenta algunas trayectorias individuales que ponen de manifiesto que la implicación de los exiliados en el esfuerzo militar catalán fue constante entre 1707 y 1714 y que, en paralelo, la política de apoyo económico desplegada por el Archiduque propició la continuidad de las *élites* políticas del autracismo valenciano.

Palabras clave: austracismo, exilio, regimiento, Basset, Torres i Eximeno, Consejo de Aragón.

Abstract

After the Bourbon troops entered the city of València in May 1707 a mass exile of Archduke Charles supporters began. Most of this contingent settled in Catalonia, where refugees of the Kingdom of Valencia played a prominent role both in military and in the political sphere. The aim of this paper is to show, by analysing some individual trajectories, that Valencian exiles took part constantly between 1707 and 1714 in the military effort of the Catalan and also that the economic support given by the Archduke was essential to enable the continuity of Valencian Austriacist political elites.

Keywords: Austriacism, exile, regiment, Basset, Torres i Eximeno, Council of Aragon.

La nación valenciana ha resuelto asegurar a vuestra excelencia fidelísima que han deliberado sacrificarse por las mismas razones junto con vuestra excelencia fidelísima y que están prontos en concurrir en cuanto vuestra excelencia fidelísima considere poder contribuir (...) considerándoles como nativos de este excelentísimo y fidelísimo principado. Y ya que el reino de Valencia debió la mayor parte a las armas gloriosas de este excelentísimo y fidelísimo principado en la feliz expulsión de los moros de su patria, no duda la nación (...) admitirá esta sincera expresión de su celo, amor y reconocimiento (...)¹

El 12 de juliol de 1713 es feia pública una declaració per la qual els «valencianos que han determinado mantenerse en esta ciudad» manifestaven el seu suport a la «guerra a ultrança» acordada per la Junta

1. *Representación que en 12 de julio dieron los valencianos a los tres comunes de Cataluña ofreciéndose a la defensa de Barcelona*, citat per Francesc CASTELINÍ, *Narraciones históricas*, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, Madrid, 1999, vol. III, p. 815.

dels Tres Braços del Principat de Catalunya uns dies abans. La representació, signada per Josep Vicent Torres i Eximeno i el comte de Cirat, era una prova de l'agraïment dels valencians residents a Barcelona per «lo que vuestras excelencias fidelísimas se han interesado en procurar por su consuelo y alivio de su patria», recordava «su constancia, celo y fidelidad a su legítimo rey y señor» i aprofitava per reclamar de nou a les autoritats catalanes «las instancias que tiene interpuestas por medio de sus embajadores para que soliciten los consuelos y alivios» per a «los que se hallan extrañados de su patria»; el document, així mateix, apel·lava a la històrica col·laboració entre ambdós regnes tot exemplificant-la en una peculiar interpretació de la conquesta del territori valencià per part de Jaume I.

La crida a la solidaritat i la mobilització dels valencians exiliats va ser quasi simultània a la publicació de sengles declaracions dels aragonesos refugiats al Principat i de les autoritats de la Mallorca austriacista, ambdues amb un contingut bastant semblant, i formaven part de la campanya llançada per les autoritats catalanes l'estiu de 1713 per guanyar adhesions i donar major legitimitat a la seua arriscada aposta per la resistència.² La resistència de Barcelona era presentada com l'única via per recuperar «las leyes y privilegios que gozaba el reino» o, si més no, per aconseguir «aquellos consuelos que en el presente desamparo se puedan conseguir».³ El "cas dels catalans" es convertia així, també, en "el cas dels valencians".

Com a resposta als oferiments dels regnes de la Corona d'Aragó els Tres Comuns del Principat els van donar la possibilitat d'aixecar regiments formats per exiliats dels seus territoris i de nomenar-ne els oficials.

2. Les gestions internacionals fetes pels ambaixadors de la Junta a CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. III, p. 604-616. Sobre els documents publicats en aquest període i les circumstàncies de la seua elaboració vegeu la introducció de Joaquim ALBAREDA, *Escrits polítics del segle XVIII*, tom I, *Despertador de Catalunya i altres textos*, Eumo, Vic, 1996.

3. *Representación que en 16 de junio dieron los valencianos en Barcelona a los tres comunes de Cataluña en nombre de su nación*, citat per CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. III, pp. 813 i ss.

L'austriacisme valencià va decidir posar un regiment d'infanteria sota la invocació de la Mare de Déu dels Desemparats i donar-ne la direcció al secretari Josep Vicent Torres i Eximeno, tot i que el pagament de la tropa correria a càrrec de les autoritats catalanes, les quals van oferir també «las casas de los ausentes ciudadanos» per a “alivio” de les famílies dels combatents que es trobaren a Barcelona.⁴

Al llarg de catorze mesos el regiment dels Desemparats va participar tan visiblement en la defensa de Barcelona que els seus oficials, el coronel Torres i el tinent Francesc Mayans, serien inclosos en la primera nòmina de perseguits, i detinguts, per les autoritats borbòniques després de l'11 de setembre, en la qual hi havia, entre d'altres, Villarroel, Dalmau i un altre valencià: el general Basset.⁵ Durant els mesos posteriors el repertori de represaliats, empresonats i deportats es va ampliar considerablement, com ho demostren les llistes d'austriacistes que es van haver de refugiar a Viena o al regne de Nàpols. També ací la presència valenciana va ser significativa.⁶

Per als austriacistes valencians la Guerra de Successió no va acabar el 25 d'abril de 1707. Aquells que van poder romandre al territori van haver de patir el rigor d'unes autoritats que actuaran des de la lògica de l'estat de guerra mentre el conflicte seguirà obert a la resta de la Península Ibèrica.⁷ Per la seua part, els centenars d'homes i dones que van haver de fugir i instal·lar-se a Catalunya es van trobar amb un país que encara hauria de patir els episodis més cruentos de la guerra contra Felip V però

4. CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. III, p. 587s.

5. Antoni MUÑOZ i Josep CATÀ, *Repressió borbònica i resistència catalana: 1714-1736*, Muñoz i Catà Editors, Madrid, 2005.

6. Sobre la presència valenciana a l'exili vienés vegeu Agustí ALCOBERRO, *L'exili austriacista*, Fundació Noguera, Barcelona, 2002; i Virginia LEÓN SANZ, «“Abandono de patria y hacienda”. El exilio austracista valenciano», *Revista de Historia Moderna*, 25 (2007), pp. 235-255.

7. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, «Contener con más autoridad y fuerza. La represión del austracismo en los territorios de la Corona de Aragón (1707-1725)», *Cuadernos Dieciochistas*, 1 (2000), pp. 133-153.

on, simultàniament, seguien funcionant les institucions forals valencianes. En aquestes circumstàncies la major part dels exiliats valencians, convençuts que la seua pròpia supervivència depenia de la victòria de Carles III, es van incorporar activament a les dinàmiques militar i política de la Barcelona austriacista. Per a uns, aquesta va ser l'única via per garantir la subsistència; per a altres, la proximitat al rei es va convertir en una porta oberta a l'ascens social.

1. 1707. La fugida dels austriacistes valencians

La desfeta aliada a Almansa i la caiguda de la ciutat de València el 8 de maig de 1707 han estat considerades habitualment com el punt final de la Guerra de Successió al País Valencià. La manca d'estructures defensives de la capital valenciana i el seu rerepaís, la política repressiva desplegada per les noves autoritats i la forta militarització del territori van fer que l'ocupació borbònica de la capital fóra pràcticament irreversible. Tanmateix, ni tot el país va ser ocupat l'any 1707, ni l'austriacisme va ser eliminat amb la rapidesa que les noves autoritats haurien desitjat. N'hi ha prou amb un repàs a les cròniques coetànies per comprovar-ho. Hi va haver, això sí, una redefinició dels seus objectius i estratègies, un canvi en els seus protagonistes i un desplaçament dels escenaris de confrontació cap a l'interior del país, tot buscant la cooperació amb l'austriacisme català i amb els primers grups de valencians exiliats.

Ocupada la capital del Regne, la primera opció per a centenars d'austriacistes va ser buscar refugi en aquelles places fortes que podrien oposar resistència a l'avanç de les tropes francoespanyoles: Xàtiva i Alcoi, a l'interior del País, o Dénia i Alacant, a la costa. Les dues últimes presentaven, però, un avantatge significatiu en comparació a les primeres: a més de comptar amb potents fortaleeses tenien accés a la mar, la qual cosa els permetia mantindre el contacte amb Catalunya i Mallorca o, en cas de necessitat, els facilitava una escapatòria.

Com ja havia ocorregut l'any 1705, durant els mesos posteriors a la batalla d'Almansa Dénia es va convertir en lloc d'acollida per a austriacistes

d'arreu del País i per a tropes de diverses nacionalitats. Del primer grup, alguns van ser incorporats al regiment de voluntaris dirigit per Josep Marco, "el Penjadet", que llançaria diversos atacs a posicions borbòniques a l'interior de la comarca;⁸ els portuguesos, per la seua part, van col·laborar en la defensa de la plaça, però esperant el moment per ser embarcats rumb a Catalunya per poder «reclutarse y convalecer de lo padecido».⁹

La resistència de Dénia i Alacant van ser possibles, entre altres coses, pels serveis duts a terme per petites embarcacions de cabotatge que podien burlar el control de les autoritats borbòniques malgrat que aquestes, tan prompte com el 4 de juny de 1707, havien prohibit expressament que els vaixells de València pogueren passar de Cullera en direcció sud i d'El Puig en direcció nord.¹⁰ Entre les embarcacions que van fer efectiu el pont marítim de Dénia i Alacant amb Mallorca i Barcelona hi havia la d'Antoni Insa, valencià exiliat a Tortosa, qui va fer aquests trajectes en diverses ocasions per ordre de les autoritats catalanes.¹¹

Per als habitants de la meitat nord del Regne i per a les *élites* locals valencianes el camí directe cap a Catalunya era una opció més segura que no pas les ciutats resistents del sud. El mateix Carles III havia obert aquesta via el mes de març de 1707, quan va abandonar València amb tota la seua cort, amb el personal de l'administració reial i amb l'oficialitat de l'exèrcit; en aquella ocasió ja el van acompanyar el comte de Cardona, membre de

8. Sobre Josep Marco, vegeu Vicent J. ESCARTÍ, «Notes sobre la vida i la mort del maulet Josep Marco, alias El Penjadet», a V. J. Escartí i J. E. Estrela, dirs., *Josep Marco i la Guerra de Successió. Actes de les VII Jornades d'Estudi*, Ajuntament d'Algemesí, Algemesí, 2012, pp. 91-116.

9. Carta del marquès d'Alcantarilla al comte d'Starhemberg (Mallorca, 1 d'agost de 1708), Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Kriegsarchiv, Alten Feldakten 1708, K. 269, Fasz. 8.

10. La crida és esmentada pel dietarista Ortí: V. J. ESCARTÍ, *El Diario (1700-1715) de Josep Vicent Ortí i Major. Estudi i edició*, Fundació Bancaixa, València, 2007, p. 223.

11. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Österreich (HHStÖ), Spanien Varia, K. 48, fol. 84ss.

les juntes de govern creades per l'Arxiduc,¹² i els representants valencians al Consell d'Aragó: el doctor Joan Baptista Llosà, fiscal, i el regent Manuel Mercader i Calatayud.¹³ Tot i que aquest desplaçament de la cort a Barcelona no hauria de qualificar-se com un exili en sentit estricte, el nombre de persones que van acompanyar Carles III degué ser nombrós, sobretot si tenim en compte que, a més del personal de la cort, l'administració i l'exèrcit van fer el viatge les seues famílies i personal de servei. Segons el dietarista Ortí, el doctor Llosà, per exemple, va eixir de València «con toda su casa, menos su hijo mayor», a Mercader el va acompanyar el seu fill Josep i a Cardona «toda su familia», a més dels seus criats, com Gesualda Broseta, Josepa Pastor, Josepa Maria Soler, Josepa Ximeno i Simó Soler i Abat.¹⁴

La primera eixida massiva d'austriacistes valencians rumb a l'exili català es va iniciar tan prompte com van arribar a València les notícies de la derrota aliada a Almansa, però la rapidesa amb què van avançar les tropes del duc d'Orleans va provocar una situació de desordre que fa difícil reconstruir amb detall aquell procés. Sabem, per exemple, que el 5 de maig van abandonar la capital valenciana don Pere Vallterra, Mestre Ra-

12. Sobre el sistema institucional creat per l'Arxiduc Carles durant el seu regnat a Espanya, vegeu Virginia LEÓN SANZ, «El reinado del archiduque Carlos en España: la continuidad de un programa dinástico de gobierno», *Manuscrits*, 18 (2000), pp. 41-62.

13. ESCARTÍ, *El Diario*, p. 208. El comte d'Elda, qui també havia estat elegit regent del Consell d'Aragó, no és esmentat pel dietarista; en qualsevol cas, segons Virginia León aquest aristòcrata va ser elevat a la grandesa d'Espanya el 26 d'abril de 1707 i nomenat per a la Junta de Govern, i va ser substituït al Consell d'Aragó pel comte de Vilafranesa. Independentment del moment de la seua eixida de València, el ben cert és que tots dos van participar activament en les institucions valencianes durant l'exili, com es veurà més endavant. Virginia LEÓN SANZ, «El Consejo de Aragón austracista, 1707-1713», a L. Guia i R. Ferrero, eds., *Corts i Parlaments de la Corona d'Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2008, p. 239-264. És possible que en aquest contingent també haguera participat el secretari de la ciutat Josep Vicent Torres i Eximeno, que seria designat com a responsable de la Secretaria de València del Consell d'Aragó.

14. HHStÖ, Spanien Varia, K. 48b., s.f.

cional, don Josep Siurí «y muchos ministros».¹⁵ La rendició de la ciutat de València va generar un intens debat al si de les institucions i una forta agitació popular i, en aquestes circumstàncies, alguns van decidir abandonar la ciutat malgrat les salvaguardes promeses per l'exèrcit francoespanyols; entre ells hi hauria el paborde Felip Domènech i el jurat Onofre Esquerdo.¹⁶ Durant les setmanes posteriors, segons el borbònic Miñana, «detrás de los soldados una gran multitud de fugitivos con sus propios hijos llenaba los caminos en larguísima columna bajo la apariencia de una justa migración».¹⁷

El primer llistat dels valencians austriacistes exiliats va ser inclòs per Feliu de la Penya als seus *Anales de Catalunya*, document que seria emprat posteriorment per Gascón Pelegrí.¹⁸ Al recompte fet per Feliu apareixien membres de les principals institucions valencianes així com militars de diversa graduació. En total, 95 eclesiàstics i 172 civils. L'autor mateix advertia al seu text que no hi havia inclòs les persones detingudes, ni aquells que havien estat desterrats per les autoritats borbòniques, «ni los que vinieron siguiendo a diferentes señores», ni altres valencians «que se hallan en Cataluña, Mallorca, Menorca e Ivisca» perquè n'eren tants «que

15. ESCARTÍ, *El Diario*, p. 213.

16. A l'edició de la crònica de Minyana es parla d'un Felipe Domingo («Philippus Dominicus» en la versió llatina de l'obra) «que había irrumpido en el senado, comenzó a alterar el asunto y a embrollarlo todo con grandes gritos; pero al no adherírsele nadie, saliendo del senado y de la ciudad se marchó a Catalunya». En cap dels llistats de valencians exiliats al Principat apareix un «Felipe Domingo», però sí que hi ha el paborde i jutge de l'Audiència Felip Domènech, per la qual cosa és possible que la confusió siga conseqüència de la traducció del cognom. José Manuel MIÑANA, *La Guerra de Sucesión en Valencia (De bello rustico valentino)*, ed. a cura de J. Pérez i J.M. Estellés, Institució Alfons el Magnànim, València, 1985, p. 196. Esquerdo també apareix a la crònica de Miñana, qui l'acusa de ser un «desmesurado defensor» de l'austriacisme i informa de la seua fugida a Catalunya la vespra de l'entrada borbònica (*ibidem*, p. 199).

17. *Ibidem*, p. 201.

18. Vicent GASCÓN PELEGRÍ, *La región valenciana en la Guerra de Sucesión*, Sucesores de Vives Mora, València, 1956.

parece ponderación el número que se refiere.» A més, cal tindre en compte que el tercer i últim volum de l'obra de Feliu va ser publicat el 1709, i posteriorment a aquesta data encara hi hauria sonades incorporacions a l'austriacisme, com la de l'arquebisbe de València, Antoni Folch de Cardona.¹⁹

El mes de novembre de 1711 el fiscal de la *Chancillería* de València va publicar un edicte on anunciava l'embargament de les propietats dels austriacistes que eren buscats per la justícia, la majoria dels quals havien marxat a l'exili. La llista aporta una xifra que supera amb escreix el mig miler de persones, i això malgrat que les persones que no tenien cap propietat no van ser incloses en aquesta llista, entre elles les dones casades i els menors d'edat.²⁰

Al seu treball sobre els notaris valencians durant la Guerra de Successió, Vicent Graullera va confeccionar un llistat amb 412 persones que apareixien en la documentació de tres notaris exiliats a Catalunya: Cristòfol Aguilar, Joan Baptista Blasco i Fulgenci Artich i, més recentment, els treballs sobre l'exili internacional posterior a 1714 de León Sanz o Alcoberro han aportat dades que fan imprescindible pensar en unes xifres per a l'exili valencià molt superiors a les què s'havien fet servir fins ara, la qual cosa ha dut a parlar de més de 2.000 persones.²¹

L'organització i el tipus de vida de la colònia austriacista exiliada ha cridat poc l'atenció de la historiografia especialitzada, probablement perquè la documentació institucional donava poques dades al respecte. Tanmateix, el repertori de fonts al nostre abast s'ha renovat considerablement als darrers anys, com ho demostren els treballs de Guia i Ferrero sobre la documentació dipositada a Càller i Nàpols o els ja esmentats d'Alcoberro i León Sanz sobre els documents conservats a Viena.²² Gràcies a la

19. Narcís FELIU DE LA PENYA, *Anales de Cataluña*, Barcelona, 1709, vol. III, fol. 620.

20. Crida i llistat publicats a ESCARTÍ, *El Diario*, p. 385.

21. Vicente GRAULLERA, *Los notarios de Valencia y la Guerra de Sucesión*, València, 1987. La xifra de 2.000 persones és suggerida a Virginia LEÓN SANZ, «Abandono», p. 237.

22. Els primeres resultats de treballs que han fet servir la documentació dels esmentats arxius italians es poden veure a Remedios FERRERO MICÓ, «Prolegómenos del decreto de

documentació italiana i austríaca, per exemple, s'han pogut conèixer alguns dels instruments fiscals que l'administració austríacista va fer servir per mantindre l'aparell administratiu instal·lat a Barcelona el 1707, com ara la utilització de les rendes del regne de Sardenya per pagar algunes de les concessions fetes als exiliats, que ha estat estudiada per Guia.

Aquest treball ha fet servir alguns documents dels arxius vienesos que contenen peticions adreçades al Consell d'Aragó de l'Arxiduc i que aporten informacions molt valuoses no només per conèixer millor la història de l'exili a Catalunya, sinó també per reconstruir les biografies de centenars d'austríacistes valencians de les classes populars que no apareixen a les cròniques i narracions contemporànies. Així, per exemple, gràcies a Castellví sabem que el doctor Damià Palou va ser paborde i un dels membres de l'Audiència de València que es va instal·lar a Barcelona, però el cronista no diu que el jurista va arribar a Catalunya amb el xabec que posseïa el valencià Pere Simó, qui col·laborava amb la causa de l'Arxiduc des de 1705 i durant els anys immediatament posteriors a la batalla d'Almansa es va encarregar de transportar persones i documents de València a Barcelona, i a l'inrevés.²³

La trajectòria de Simó va ser exposada per ell mateix l'estiu de 1708 quan es va adreçar al Consell d'Aragó, establert ja a Barcelona, per sol·licitar una compensació econòmica en agraïment pels serveis fets a la Casa d'Àustria. La concessió d'aquest tipus d'ajudes es va convertir en una constant del regnat de Carles d'Àustria, tant en la seua etapa barcelonina com després d'haver assumit la dignitat imperial a Viena, i això malgrat uns problemes financers que l'any 1708 ja començaven a fer-se evidents.²⁴

abolición de Fueros en Valencia», *Ius Fugit*, 13-14 (2004-2006), pp. 331-363 i a Lluís J. GUIA MARÍN, «Les rendes de Sardenya i l'exili valencià a la Guerra de Successió», *Saitabi*, 58 (2008), pp. 251-275.

23. HHStÖ, Spanien Varia, K. 48, fol. 52.

24. Virgina LEÓN SANZ, *Entre Austrias y Borbones. EL Archiduque Carlos y la Monarquía de España (1700-1714)*, Sigilo, Madrid, 1993, pp. 154 i ss.

2. *Carles III, rei dels exiliats*

El cavaller Felip Clarà i March, qui havia participat activament en la defensa de València front a les tropes borbòniques, va haver d'abandonar la ciutat en companyia de la seua esposa i quatre fills abans de l'entrada del duc d'Orleans. Tot i tindre una posició social acomodada, no va tindre la sort del doctor Palou i es va veure obligat a «ponerlos (a la família) en el carruaje indezente de una galera, de las que únicamente sirven para el acarreo de la leña» i, a més, els dos primers dies de viatge «hizieron largos trechos a pie». Una vegada establert a Catalunya va tindre notícia de què els enemics havien ocupat les cases que posseïa a València, per la qual es va adreçar al Consell d'Aragó per sol·licitar ser insaculat en la borsa de cavallers de la capital valenciana i, a més, que se li concedira «uno de los sequestros de los estados que están litigiosos», petició que li va ser concedida per Carles III el 17 d'octubre de 1708.²⁵

La història de Felip Clarà és un bon exemple de la trajectòria que van seguir desenes d'austriacistes valencians que formaven part de grups socials benestants, majoritàriament lligats a les institucions forals. La generositat de Carles III envers aquests grups els va permetre mantindre el seu estatus social i econòmic durant l'exili barcelonés, però la magnanimitat de l'Arxiduc també tenia la seua contrapartida: com que la supervivència d'aquesta *élite* estava condicionada a l'èxit contra les tropes borbòniques, l'Arxiduc es va assegurar la fidelitat d'uns homes que tenien un paper fonamental a l'hora de mobilitzar a la resta d'austriacistes valencians. La crida del comte de Cirat i Torres i Eximeno l'estiu de 1713, per exemple, en seria una bona prova.

Després dels desastres militars del 1707 Catalunya va poder experimentar un període de certa normalitat institucional -condicionada, això

25. La petició de Clarà i March, a HHStÖ, Spanien Varia, K. 48, fol. 526. L'arxiduc li va concedir el segrest de totes les propietats que el duc de Villahermosa tenia al Regne de València. Posteriorment, el seu nom fou inclòs en un llistat d'austriacistes que es trobaven als dominis imperials a començament del 1714 i en un altre on apareixien aquells que cobraven pensions a Nàpols (ALCOBERRO, *L'exili*, pp. 32 i 54)

sí, pel desenvolupament de la guerra- i Barcelona es va convertir en cort, amb tot el que això suposava des del punt de mira institucional, econòmic, social i cultural.²⁶ El fet de mantindre actiu un aparell de govern de la Monarquia Hispànica paral·lel al de Felip V obligava l'Arxiduc a fer els preceptius nomenaments al si de les institucions reials i als òrgans de govern de cadascun dels regnes forals i és així com es va poder configurar una mena de «govern valencià en l'exili».

Al capdamunt de la colònia austriacista valenciana hauria de figurar el comte de Cardona, el primer virrei de la València austriacista i persona estretament vinculada a Carles III, però la seua trajectòria personal es va desenvolupar lluny de les institucions valencianes, per la qual cosa és bastant discutible la seua inclusió dins d'aquest grup.²⁷ Si deixem Cardona de banda, doncs, el cim de la piràmide institucional valenciana l'ocupaven aquells que representaven el regne al Consell d'Aragó, per ser els més propers a la persona del rei.

El comte d'Elda, don Manuel Mercader i don Cristòfol Mercader haurien estat, respectivament, els primers regent i fiscal del Consell d'Aragó austriacista, tot i que ben prompte el primer va ser substituït pel comte de Vilafranquesa, i el tercer ho va ser per Joan Baptista Llosà.²⁸

26. LEÓN SANZ, «El reinado del archiduque Carlos», pp. 41-62.

27. Josep Folch de Cardona, nascut a Madrid el 1651, era fill del marquès de Castellново, qui feia anys que exercia càrrecs fora del Regne de València, malgrat formar part d'una família de la noblesa local. El 1666, quan el marquès ja havia mort, els seus fills i la seua vídua es van traslladar a Viena, on serviria aquesta com a Cambra Major de l'emperadriu Margarida. El jove Cardona va tornar a Espanya durant el període 1673-1677 i de forma definitiva el 1687, quan va ser nomenat Lloctinent General de l'Orde de Montesa. En tot aquest temps és possible que haguera tingut contactes amb l'aristocràcia valenciana, si més no perquè la seua esposa era filla del marquès de la Casta, però no va tindre una participació directa en la vida política d'aquest territori. Vegeu Carmen PÉREZ APARICIO, «Una vida al servicio de la Casa de Austria. Don José Folc de Cardona y Erill, príncipe de Cardona (1651-1729)», *Estudis*, 28 (2002), pp. 421-448.

28. El comte d'Elda, don Francesc Coloma, va ser elevat a la grandesa d'Espanya el 26 d'abril de 1707 i elegit membre de la Junta de Govern de l'Arxiduc, per la qual cosa va

Segons León Sanz, aquesta institució va tindre un destacat paper polític durant el regnat de Carles III a Barcelona, i particularment en el període de regència d'Elisabet Cristina, com ho posa de manifest la trajectòria dels seus membres valencians: Vilafranquesa va romandre a Catalunya fins a l'evacuació de les tropes imperials, quan es va desplaçar a Mallorca, primer, i a Viena, més tard, on va poder viure gràcies a una pensió d'entre 2.000 ducats anuals atorgada per l'emperador.²⁹ Manuel Mercader i Calatayud, qui havia un dels austriacistes valencians de primera hora, va ser nomenat marquès de la Vega per Carles III en ocasió del casament del monarca i va vincular els seus tres fills a les institucions valencianes en l'exili: el ja esmentat Cristòfol va ser jutge a l'Audiència; Josep Mercader i Torà va mantindre el seu càrrec d'assessor de la governació d'Oriola abans i després de 1707, mentre que Manuel Mercader i Torà, qui havia estat rector de la Universitat de València, acabaria els seus dies exiliat a Londres.³⁰

L'organigrama del Consell d'Aragó a l'exili es completava amb el responsable de la Secretaria de València, Josep Vicent Torres i Eximeno, qui també ho havia sigut de l'Escripària de la Sala dels Jurats de València. La seua responsabilitat al si del Consell el convertia en el principal interlocutor de la colònia valenciana establerta a Barcelona amb aquesta institució

ser substituït pel comte de Vilafraguesa, Josep Siverio Folch de Cardona, antic membre de la Diputació. El fiscal Cristòfol Mercader i Torà, per la seua part, era un dels fills del regent don Manuel Mercader; tot i l'esment que en fa Castellví, no s'ha localitzat la seua participació en cap reunió del Consell d'Aragó durant l'exili, però sí que apareix en diverses ocasions com a jutge de l'Audiència, per la qual cosa és possible que haguera estat substituït per Joan Baptista Llosà abans i tot de marxar a l'exili. Sobre els Mercader, Vicent BAYDAL SALA, «El testament de Manuel Mercader i Torà (1674-1737), rector de la Universitat de València i eclesiàstic austriacista exiliat a Londres», a Escartí i Estrela, eds., *Josep Marco*, pp. 193-214. Sobre el Consell d'Aragó en aquest període, LEÓN SANZ, «El Consejo de Aragón», pp. 245-247. Més informació sobre els Mercader i Llosà a Carmen PÉREZ APARICIO i Amparo FELIPE ORTOS, «Un drama personal i col·lectiu. L'exili austriacista valencià», *Pedralbes* 18 (1998), pp. 329-343.

29. ALCOVERRO, *L'exili*, vol. II, p. 50.

30. PÉREZ i FELIPE, «Un drama», p. 336; BAYDAL, «El testament», p. 201.

i, en última instància, amb el propi monarca, la qual cosa li atorgava un notable ascendent sobre els austriacistes exiliats. Des d'aquesta perspectiva no és estrany, doncs, que l'estiu de 1713 actuara com a portaveu dels seus compatriotes davant de la Junta dels Tres Braços, ni que aquests l'escolliren com a coronel del regiment de la Mare de Déu dels Desemparats. La seua intensa activitat militar durant el setge final de Barcelona el va posar en el punt de mira de les autoritats borbòniques, que el van detindre –amb Basset, Villarroel, Dalmau i altres– pocs dies després de l'11 de setembre; empresonat a Segòvia, es va poder beneficiar de la pau de Viena el 1725 i es va traslladar a la capital imperial.³¹

3. El govern valencià a l'exili

Com s'ha dit, el manteniment de l'estructura institucional foral durant els anys de l'exili català va obligar Carles III a garantir el sosteniment econòmic de les persones que ocupaven els diferents càrrecs i, fins i tot, a nomenar substituïts per a aquelles places que quedaven vacants. Mantindre aquesta ficció de normalitat institucional va resultar extraordinàriament costós per a l'administració austriacista, però no hi ha dubte que aquest sistema va donar els fruits que se n'esperaven: va garantir la fidelitat dels exiliats valencians i la seua implicació en les accions militars desplegades a Catalunya fins al 1714.

Un bon exemple de les relacions entre administració i exiliats el trobem en els membres de l'Audiència de València instal·lats a Barcelona. Aquesta magistratura s'havia traslladat quasi íntegrament a la capital catalana, havent-hi els seus ministres de capa i espasa (el comte de Casal i Francesc Carròs de Vilaragut), el fiscal Vicent Díaz de Sarralde, els jutges Joan Baptista Llosà, Vicent Sanchis i Trilles, Baltasar López, Fèlix Patrici Oller, Josep Micó i els ja esmentats Felip Domènech, Cristòfol Mercader i

31. Sobre el secretari Torres hi ha referències a PÉREZ i FELIPO, «Un drama», p. 338 i s.

Damià Palou. Tots aquests jutges es van adreçar a Carles III el mes de desembre de 1708 per recordar-li que els seus salaris depenien de les rendes de la Generalitat valenciana, que aquestes solament es cobraven a la ciutat d'Alacant i que aquesta capital havia caigut en mans de l'exèrcit borbònic, per la qual cosa se'ls hauria de donar alguna alternativa per poder «pasar decentemente».³² La resposta reial va arribar uns mesos després, i en ella Carles III decidí que els salaris de l'Audiència valenciana es prengueren de les rendes de «los estados y ducado de Mandas en el reyno de Cerdeña», que als peticionaris se'ls assignaren 200 pesos de salari i que aquesta quantitat es concedira també al jutge Martí Batlle (que no havia participat en la petició), a Simó Carròs de Vilaragut (lloctinent del tresorer general de l'Audiència) i a Onofre Esquerdo (nomenat ministre el 17 d'abril de 1709). Així mateix el monarca va assignar part de les rendes segrestades del ducat de Mandas a Joan Baptista Llosà "fill", a Josep Mercader i Torà i a Jaume Lloris de la Torreta, assessors, respectivament, dels governadors de València, Oriola i Xàtiva.³³

La renovació dels salaris dels ministres de l'Audiència va lligar-los més estretament encara a l'Arxiduc Carles, com ho posen de manifest les seues trajectòries a partir d'aquell moment: el fiscal Vicent Díez de Sarralde va seguir el partit de Carles III fins a l'exili, tot instal·lant-se a Nàpols, on va publicar l'*Epopèia panegírica*, un poema èpic d'exaltació de l'emperador Carles.³⁴ El camí del segon exili també seria seguit, entre d'altres, per Joan Baptista Llosà i Cristòfol Mercader, i una sort semblant van patir els ministres de capa i espasa: el comte de Casal va morir a Nàpols el 1709, on havia estat enviat per l'Arxiduc.³⁵ Francesc Carròs, baró de Toga, va rebre la concessió de 600 lliures anuals sobre els estats de Xelva

32. HHStÖ, Spanien Varia, 48, fol. 707 i ss.

33. Sobre Sardenya, GUIA, «Les rendes», pp. 252 i ss.

34. Agustí ALCOBERRO, «Presència i ecos de l'exili austriacista hispànic a la Tercera Guerra Turca: l'*Epopèia panegírica* de Vicent Díez de Sarralde (Nàpols, 1718)», *Aguaites*, 24-25 (2007), pp. 73-96.

35. PÉREZ i FELIPO, «Un drama», p. 337.

i Sinarques, la titularitat dels quals pretenia, i va romandre a Barcelona fins al setge de 1714, on va trobar la mort.³⁶

Les grans magistratures del Regne de València estaven reservades a un reduït nombre de famílies nobiliàries, una situació que va continuar inalterada durant els anys de l'exili. De Catalunya estant, alguns nobles valencians van aconseguir privilegis i mercès que reforçaven el seu estatus i els van permetre viure amb comoditat i, el més important, sense haver-se d'implicar en l'exercici de les armes, com ho faria la major part dels seus subordinats. El comte de Cirat, per exemple, podia veure's a ell mateix com un portaveu vàlid de la colònia austriacista valenciana l'estiu de 1713 perquè havia estat Batlle General del Regne durant el govern de l'Arxiduc a València, però també perquè formava part d'una antiga nissaga valenciana, la qual cosa el convertia en un interlocutor vàlid amb els de la seua categoria social.³⁷

A la resta d'altres institucions del Regne la situació era semblant a la de la Batllia: el Mestre Racional, Pere Valltera i Blanes, va ser un dels primers a establir-se a Barcelona, però tot sembla indicar que va tindre una actuació més aviat discreta, tot al contrari que el governador de València, el marquès de Boïl, qui va obtindre clau d'entrada com a Gentilhome en ocasió del casament de Carles III i va ser una de les persones més properes als monarques, als quals va seguir després de 1713.³⁸ El comte de Rafal, governador del sud del Regne de València, havia tingut un paper determinant com a promotor de l'austriacisme a la ciutat d'Oriola i durant la seua estada a Barcelona també va ser premiat per l'Arxiduc, qui li va concedir el títol de marquès; la seua

36. HHStÖ, Spanien Varia, K. 48, fol. 693ss.

37. El comte de Cirat, don Gaspar Bernat de Calatayud, Vilarig i Carròs era cunyat del comte de Vilafranesa i estava emparentat també amb el baró de Toga i el comte de Casal. Va acabar els seus dies a l'exili vienès: Juan A. CHIQUILLO PÉREZ, «La nobleza austracista en la Guerra de Sucesión. Algunas hipótesis sobre su participación», *Estudios*, 17 (1991), p. 115-147.

38. CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. II, p. 432.

dependència del favor reial el va dur fins a Viena, on obtindria substancioses pensions.³⁹

Els homes que ocupaven el segon graó de l'estructura administrativa valenciana pertanyien a famílies de la petita noblesa o la judicatura i, en conseqüència, no podien gaudir dels beneficis dels seus aristocràtics superiors. No és estrany, doncs, que foren precisament aquests homes aquells que més activament es van implicar en l'exili barcelonés, tant en l'àmbit institucional com en el militar. No cal una reconstrucció exhaustiva de les biografies de cadascun d'aquests personatges per entendre quina va ser la trajectòria de la major part d'ells: la seua vinculació a l'administració els garantia la subsistència, però el fet de no formar part de l'*élite* nobiliària els allunyava del rei, per la qual cosa van haver de buscar fonts d'ingressos complementàries, i això va conduir molts d'ells a les armes.

El tinent de Batlle General, don Felip Armengol de Folch, va ser l'encarregat del govern polític i militar de Morella durant el setge borbònic de 1707, i ací va coincidir amb el governador de Castelló, Tomàs Anglesola;⁴⁰ tots dos passarien a Catalunya després de la caiguda de la capital dels Ports, com també Onofre Dassio, governador de Xàtiva, qui va llançar una agressiva campanya pels pobles de la Serra d'Espadà en col·laboració amb els miquelets, durant els mesos posteriors a la caiguda de València. Ja al Principat, Anglesola va rebre una capitania honorífica que li aportava 200 lliures anuals, i Armengol va ser nomenat coronel d'un regiment de voluntaris; tots dos van coincidir per última vegada a la Barcelona assetjada de 1714: allà va morir Anglesola i va ser ferit Armengol. Una trajectòria molt similar va ser la de l'il·licità Isidre Vahílla de Llanos, tinent del governador d'Oriola, i un dels líders del moviment austriacista a Elx; després d'haver servit les armes de l'Arxiduc al sud del

39. Sobre el paper de Rafal a l'aixecament oriolà, Joaquim E. LÓPEZ CAMPS, «La Guerra de Successió al sud del País Valencià. Alguns apunts», *La Rella*, 20 (2007), pp. 13-24.

Sobre la seua presència a l'Imperi, ALCOVERRO, *L'exili*, vol. II, p. 50.

40. HHStÖ, Spanien Varia, K. 48, fol. 568ss.

País Valencià es va traslladar a Catalunya, i al Principat va romandre fins i tot després de l'evacuació de les tropes imperials. Després de la caiguda de Barcelona Armengol va poder instal·lar-se als dominis de l'emperador, on també van acabar Josep Ramírez, assessor de la Governació de València, i Josep Mercader, assessor de la d'Oriola.

4. La guerra dels valencians

Per sota dels noms més coneguts de l'exili valencià austriacista hi ha el de centenars d'homes i dones que es van traslladar a Catalunya, es van incorporar a la vida civil o militar del Principat i van deixar poques petjades documentals. La reconstrucció de totes aquestes biografies excediria els objectius d'aquesta aportació i, a més, caldria explorar fons documentals que fins ara han estat poc atesos. Tanmateix, alguns d'aquests homes van haver d'adreçar-se a l'administració reial en alguna ocasió, i això va deixar un rastre documental que permet aprofundir en la trajectòria d'aquests austriacistes anònims.

Com s'ha dit anteriorment, assentar plaça en algun dels cossos militars que van actuar al Principat entre 1707 i 1714 es va convertir en una via relativament fàcil d'integració en la societat d'acollida i, el que és més important, en una certa garantia de subsistència. A més, durant aquests anys van adquirir un destacat protagonisme les companyies i regiments formats per tropes irregulars, especialment a les regions de frontera, la qual cosa explica que bona part dels testimonis de valencians exiliats acrediten la seua participació en accions militars a les Terres de l'Ebre i les rodalies del riu de la Sénia.⁴¹

La història de la Guerra de Successió al País Valencià després de la batalla d'Almansa no ha estat objecte fins al moment d'un estudi sistemàtic, però tant els testimonis dels cronistes contemporanis com els treballs de Pérez Aparicio i Giménez López han posat de manifest un

41. Sobre els miquelets, veg. Antonio ESPINO, «L'evolució de les forces auxiliars durant

desplaçament de les operacions militars a la meitat nord del Regne i especialment a les comarques d'interior, terreny especialment apte per al tipus de guerra que practicaven els miquelets, tant els valencians com els de Catalunya.⁴²

Quan, l'estiu de 1713, es va crear el regiment de la Mare de Déu dels Desemparats, posat a la direcció de Josep Vicent Torres, aquest va comptar amb la presència d'homes que havien iniciat el seu servei militar tan prompte com va començar la Guerra de Successió en terres valencianes. Aquest va ser el cas, per exemple, del capità Joan Moreno i Masquefa, d'Oriola, qui havia estat sergent major del regiment de la ciutat mentre aquesta va estar sota control aliat, i de Jaume Timor de Cabrero, també oriolà, qui havia servit com a capità al regiment d'Ahumada, on també era auditor el seu germà Nicolau. Un altre dels membres del regiment valencià, el tinent Felip Pons, de Carcaixent, després d'haver estat present als setges de la Font de la Figuera, Xàtiva, Dénia i Alacant, va patir presó a Castella i finalment va poder refugiar-se a Catalunya, on va continuar la seua dilatada trajectòria militar.⁴³

Simultàniament al dels Desemparats es va crear el regiment de fusellers de muntanya de Sant Vicent Ferrer, que seria encarregat a l'alacantí Josep Ortiz, i algunes companyies soltes d'infanteria dirigides per "el Penjadet" i per Andrés Marco, d'Énguera. L'alacantí Baltasar Martí va ser l'encarregat de dirigir un cos d'"agregats" amb homes que havien format part de diferents unitats de l'exèrcit durant els anys anteriors.⁴⁴ I, finalment, al regiment de Santa Eulàlia, un dels que va defensar Barcelona el 1714, va participar com a capità don Domingo Tomàs de Sepúlveda, veí de la vila

la Guerra de Successió a Catalunya, 1705-1714. El cas dels miquelets i dels voluntaris», *Afers*, 52 (2005), pp. 541-556.

42. Carmen PÉREZ APARICIO, «El austracismo en Valencia: un nuevo intento de sublevación en 1710», *Estudis*, 4 (1975), pp. 179-190; GIMÉNEZ LÓPEZ, «Contener», *passim*.

43. HHStÖ, Spanien Varia, K. 50, s.f.

44. CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. III, p. 545 i s.

valenciana d'Énguera, qui havia pres les armes a favor de l'Arxiduc el 1705, havia servit als setges de Barcelona el 1706 i de Xàtiva el 1707, tenia contacte epistolar amb el comte de Cifuentes i acabaria la seua vida a l'exili vienés.⁴⁵

L'any 1711 el valencià Gabriel Ripoll afirmava portar-ne quasi quaranta lluitant en l'exèrcit de la Monarquia en diferents llocs: havia servit com a soldat ras a Sicília a la dècada de 1670, com a sergent a Milà el 1683 i com a alferes del terç que la Diputació de València va enviar a Catalunya els anys 1694 i 1695; el 1698 fou nomenat capità, va passar a Badajoz l'any 1700 per ordre de Felip V i cinc anys després va desertar. De tornada a València va ser nomenat tinent coronel del regiment de la ciutat fins a l'entrada borbònica, quan va ser enviat, primer, a Dénia i més tard a Menorca en el regiment d'Alcantarilla; ja a Catalunya va participar en les batalles de Benasc i Muntanyana, s'incorporà al regiment de Tatempach i finalment assistí a l'atac contra Morella, on es va trencar un braç i va haver de retirar-se del camp de batalla.⁴⁶

Els regiments aixecats pels germans Nebot al llarg de tot el conflicte successori també van atraure militars valencians amb carreres consolidades, com el xativí Gaspar Cebrià, capità de cavalls cuirassats del regiment de Rafael Nebot. Cebrià havia estat capità d'una de les companyies de cavalls de la Milícia Efectiva del Regne de València, i amb els 50 homes que tenia al seu càrrec es va incorporar a les tropes de Nebot que assetjaven Dénia el 1705; com a premi, Nebot li concedí el govern de Xàtiva de forma interina fins a l'arribada del comte de Peterborough. Va participar en diversos fets d'armes al País Valencià fins que el regiment de Nebot tornà al Principat, on va ser encarregat de participar en la vigilància de les fronteres catalanes amb Aragó i França. L'any 1709 va ser enviat a Gibraltar per ordre de Carles III, més tard a Sardenya i el 1710 a l'ocupació de Morella.⁴⁷

45. HHStÖ, Spanien Varia, K. 48, fol. 487ss. ALCOVERRO, *L'exili*, p. 50s.

46. HHStÖ, Spanien Varia, K. 51, s.f.

47. *Ibidem*.

Amb els exemples apuntats solament s'ha volgut posar de manifest que la col·laboració militar dels valencians amb les tropes aliades entre 1707 i 1714 no es va limitar a les accions del regiment dels Desemparats ni a les heroiques actuacions dels personatges més coneguts. Tanmateix, no hi ha dubte que la trajectòria de Joan Baptista Basset, el més cèlebre dels defensors valencians de Barcelona, requereix un esment específic.

Estudiat exhaustivament per José Luis Cervera, Basset ens és presentat com un enginyer militar amb una alta qualificació en la seua especialitat però amb unes relacions complicades amb les autoritats austriacistes, que el van enviar a la presó en diferents ocasions. A falta de més dades que permeten reconstruir la biografia de Basset entre els anys 1708 i 1713, les cròniques el situen a Barcelona l'estiu d'aquest últim any, on es va sumar a aquells que van optar per la resistència, per «repugnar la mudanza de amo que la desgracia la propone». Segons Cervera va ser nomenat «general jefe de la artillería», tot encarregant-se de «bombarderos, minadores e ingenieros», dels quals es van formar 6 companyies de 50 homes i se li va encomanar la redacció d'un informe tècnic sobre les defenses de Barcelona, en el qual demanava enderrocar totes aquelles construccions annexes a les muralles de la ciutat i fortificar Montjuïc.⁴⁸ Amb la muralla al seu càrrec durant bona part del setge va participar en diferents ocasions a les reunions del Consell de Guerra, on es va declarar partidari de buscar la mobilització de l'interior del país i, així mateix, va votar en contra de la capitulació l'1 de setembre de 1714, la qual cosa explica que fóra detingut uns dies després de la caiguda de Barcelona i enviat, amb la resta de líders resistents, a diferents presons castellanes, on va trobar la mort anys més tard.

Si el 25 d'abril no va ser el final de la guerra al Regne de València, l'11 de setembre tampoc no ho va ser a Catalunya. A banda i banda de la Sénia van continuar les accions clandestines, les represàlies promogudes

48. José Luis CERVERA TORREJÓN, *Basset. Mite i realitat de l'heroi valencià*, Tres i Quatre, València, 2003. La cita, p. 153.

per les autoritats borbòniques i va seguir viu el contacte amb aquells que, havent pogut escapar, s'havien instal·lat a Viena, Nàpols o Milà. Ha estat precisament la posada en valor i la utilització dels fons arxivístiques d'aquestes ciutats el què ha permés que als darrers anys s'hagen incrementat notablement els nostres coneixements sobre les trajectòries individuals d'alguns austriacistes valencians i catalans i que s'hagen obert nous camps de recerca sobre la Guerra de Successió a casa nostra.

Operaciones militares del ejército de Cataluña en 1813 según el ayudante general Don Francisco Javier Cabanes

ANTONI MOLINER PRADA

Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

La comunicació presenta la Memòria de 1812 de l'Ajudant General D. Francisco Javier Cabanes sobre les operacions a realitzar pel Primer Exèrcit de Catalunya en 1813. Com a militar va impulsar la creació de l'Estat Major del que va formar part i com a historiador demostra grans coneixements militars. Denuncia les manques de l'exèrcit espanyol en la Guerra de la Independència i els remeis a aplicar. La Memòria, manuscrita, es troba al Fondo Copons i Navia de la Real Academia de la Historia (Madrid).

Paraules clau: Cabanes, Primer Exèrcit, operacions militars, 1813, Catalunya.

Resumen

La comunicación presenta la Memoria de 1812 del Ayudante General D. Francisco Javier Cabanes sobre las operaciones a realizar por el Primer Ejército de Cataluña en 1813. Como militar impulsó la creación del Estado Mayor del que formó parte y como historiador demuestra grandes conocimientos militares. Denuncia las carencias del ejército español en la Guerra de la Independencia y los remedios a aplicar. La Memoria, manuscrita, se encuentra en el Fondo Copons y Navia de la Real Academia de la Historia (Madrid).

Palabras clave: Cabanes, Primer Ejército, operaciones militares, 1813, Cataluña.

Abstract

The communication presents the Memory (Annual Report) of 1812 of the Assitant General D. Francisco Javier Cabanes about the military operations to be conducted in 1813 by the First Army of Catalonia. As an army officer he promoted the creation of the General Staff and became a member of it. And as a historian he shows great military

knowledge. He denounces the deficiencies of the Spanish army in the Independence War and the remedies to apply. The Memory, handwritten, is located in the “Fondo Copons y Navia” of the Royal Academy of History (Madrid).

Keywords: Cabanes, First Army, military operations, 1813, Catalonia.

La figura del militar e historiador catalán Francisco Javier Cabanes, o Francisco Xavier de Cabanes, (Solsona, 1781-Madrid, 1834), procedente de la pequeña nobleza rural, ha sido estudiada por el profesor Esteban Canales en un trabajo relativo a las relaciones entre las autoridades militares y la población civil durante la Guerra de la Independencia.¹ Alférez del regimiento de Reales Guardias Valonas de Infantería desde 1801, se hallaba en Barcelona como capitán del batallón de Guardias Valonas cuando estalló el levantamiento de 1808, y sus soldados se fugaron tras la ocupación de la ciudad en los primeros días de junio y él mismo a finales de julio. Durante el primer año de la contienda se integró en el Primer Ejército y participó a las órdenes del capitán general Juan Miguel Vives en los enfrentamientos de Llinars y Molins de Rei (de 16 y 21 de diciembre respectivamente), sufriendo sendas derrotas, y en febrero de 1809 bajo la dirección de Reding en la batalla de Valls, donde fue derrotado de nuevo el ejército español.

Por su conocimiento de Cataluña y las acciones militares realizadas publicó en 1809 su primera obra titulada *Historia de las operaciones del Ejército de Cataluña en la guerra de usurpación, o sea de la Independencia de España, campaña primera* (Tarragona, Imprenta de la Gazeta). Escrita con fines didácticos, muestra en ella su preocupación por la formación teórica de los militares y critica la actuación de las máximas autoridades militares del Principado, el marqués de Palacio y los generales Juan Mi-

1. Esteban CANALES GILI, «Militares y civiles en la conducción de la Guerra de la Independencia: la visión de Francisco Javier Cabanes», a J.A. Armillas Vicente, dir., *La Guerra de la Independencia, Estudios II*, Institución Fernando El Católico, Zaragoza, 2001, pp. 955-987.

guel Vives y Teodoro Reding por su manía de llevar a cabo batallas campales. El choque frontal con el ejército napoleónico, muy superior en número y mejor pertrechado, provocó consecuencias negativas y continuos fracasos militares.

El joven oficial Cabanes estuvo vinculado a puestos adjuntos de dirección, como ayudante de campo del marqués de Coupigny y encargado del incipiente Estado Mayor. También ejerció de forma interina el puesto de secretario de interpretación de lenguas de la Junta Superior del Principado. En 1809 pasó al ejército de la Izquierda de Extremadura, mandado por el marqués de la Romana, y antes de abandonar el Principado seguramente estuvo al servicio de Joaquín Blake, que en la primavera de este año asumió el mando militar de todos los territorios de la antigua Corona de Aragón y contribuyó a la consolidación del Estado Mayor en 1810.

Cabanes publicó en mayo de 1809 un *Plan de un Estado Mayor general*, que seguramente sirvió como uno de los anteproyectos utilizados en la confección del texto definitivo y su nombre aparece integrado entre los 40 ayudantes primeros de dicho cuerpo. Su preocupación por la formación militar y por la coordinación y éxito de las operaciones de los ejércitos cuadra perfectamente con los cometidos desarrollados por su persona dentro del Estado Mayor: ayudante primero (junio de 1810), ayudante general (enero de 1811) y jefe de Estado Mayor del Primer Ejército con carácter interino (diciembre de 1812).²

Entre los servicios prestados por Javier Cabanes destaca su participación en octubre de 1810 junto a la Romana con otros siete mil hombres en la defensa aliada de Torres Vedras (Portugal). A su paso por Lisboa se debe su vinculación a la Real Academia de Ciencias, de la que era socio en 1811. Colaboró también en la publicación del periódico *Memorial militar y patriótico del ejército de la izquierda*, impulsado por iniciativa de la

2. CANALES, «Militares y civiles», pp. 960-961 (Biblioteca de Catalunya, ms. 894, vol. 1, fols. 2-14).

Romana en el Estado Mayor de su ejército, donde escribió diversos artículos, el principal titulado *Absoluta necesidad de la teórica en el arte de la guerra y ventajas que se logran con ella*. Otros opúsculos de su mano son *Memoria estadística acerca de la provincia de Extremadura* y *Modo de armar y organizar la provincia de Extremadura*.³

Posteriormente en los primeros meses de 1811 se trasladó al Cuarto Ejército que operaba en la Andalucía occidental y como oficial de Estado Mayor publicó dos trabajos: *Memoria sobre la Serranía de Ronda* (1811) y *Observaciones acerca del estado actual del 4º Ejército*.⁴ Durante la segunda mitad de 1812 formó parte del Quinto Ejército con base en Extremadura y en diciembre de ese año retornó a Cataluña, siendo ayudante general y jefe interino del Estado Mayor del Primer Ejército, cargo que ocupó hasta junio de 1814 cuando se disolvió dicho ejército. De su actividad como escritor en esta época destaca la *Memoria relativa al primer ejército. Año de 1813*.⁵

En calidad de mayor autoridad del Estado Mayor, junto con el capitán general de Cataluña Francisco Copons y Navia, Cabanes acudió a recibir a Fernando VII en Bàscara el 24 de marzo de 1814. Finalizada la contienda, tras la disolución del Estado Mayor, regresó a su puesto anterior de oficial de infantería en el regimiento de Guardias Valonas con el grado de brigadier. Desde mayo de 1816 formó parte de la Comisión de Jefes y Oficiales, encargándose de la Sección de Historia Militar, que puso en marcha la recogida de datos y elaboración de una historia de la reciente guerra, que quedó inacabada. En el prólogo a la traducción que hizo de la obra atribuida a M. Sarrazin, *Campaña de Portugal en 1810 y 1811* (Madrid, imprenta de Collado, 1815), Cabanes señala la necesidad de escribir una historia militar de la guerra de España, de carácter dinástico, que sirviera de relato oficial para rememorar sus

3. CANALES, p. 962 (Biblioteca de Catalunya, ms. 1330, vol. 1, fols. 83-90).

4. *Ibidem*, p. 964 (Biblioteca de Catalunya, ms. 894, vol. 1, fols. 132-141 y 143-160).

5. *Ibidem*, p. 964 (Biblioteca de Catalunya, ms. 894, vol. 1, fols. 161-167).

glorias, similar a la guerra de la Reconquista. Tan solo se publicó un volumen introductorio, con la probable participación decisiva y casi exclusiva de Cabanes.⁶

De este período destaca también el discurso de ingreso en la Academia de Bellas Letras de Barcelona (junio de 1816): *Memoria relativa a varias circunstancias concernientes a la organización y operaciones de los diversos ejércitos formados en Cataluña durante la Guerra de la independencia*.⁷ En este texto el autor revisa los tres errores de los primeros años de la guerra en Cataluña: el “furor de dar batallas”, la formación de los cuerpos de migueletes en vez de tercios incorporados a los regimientos veteranos, y el afán con que se pretendía que se sacrificasen todas las operaciones militares a la imaginaria reconquista de Barcelona.⁸

Entre otros trabajos suyos, citados por Esteban Canales, destacamos los siguientes: *Memoria sobre las evoluciones de la infantería* (Cervera, Segismundo Bou, 1808), traducción y adaptación de la obra del coronel del ejército francés Leopoldo Vacca; *Deseada y feliz recuperación de S.M. el Señor Don Fernando Séptimo rey de las Españas* (Imprenta de Brusi, 1814); *Instrucción provisional para el servicio del Estado mayor General y divisionario en el ejército de los Pirineos Orientales* (Barcelona, Brusi, 1815); *Historia de la Guerra de España contra Napoleón Bonaparte* (Tomo Primero, Introducción, Madrid, Imprenta de D.M. de Burgos, 1818), volumen introductorio a la obra general citada, dedicado a estudiar la situación europea y española en vísperas de 1808, y *Memoria que tiene por objeto manifestar la posibilidad y facilidad de hacer navegable el río Tajo desde Aranjuez hasta el Atlántico* (Madrid, Imprenta de don Miguel de Burgos, 1829).

6. *Ibidem*, p. 983.

7. *Ibidem*, p. 966 (Biblioteca de Catalunya, Ms. 894, vol.3, fols. 17-24).

8. *Ibidem*, p. 977.

1. Operaciones militares previstas en la campaña de 1813

La *Memoria* manuscrita escrita en diciembre de 1812, que se conserva en la Real Academia de la Historia de Madrid, es un trabajo de 47 folios que analiza la situación de Cataluña en un momento crítico de la contienda y propone la estrategia militar a seguir.⁹ Dada la importancia que tiene el texto, más aún en medio del Bicentenario que celebramos, es nuestro propósito darlo a la luz en esta comunicación.

En la *Introducción* Cabanes reivindica la actuación del Primer Ejército en Cataluña en las cinco campañas realizadas desde 1808, a pesar de los errores cometidos por los capitanes generales, principales ejecutores y conductores de la guerra, y del escaso apoyo recibido por el Gobierno de la nación:

Cataluña a pesar de haber sido invadida de un modo más formidable que ninguna otra Provincia de España, a pesar de haberse los enemigos apoderado desde antes de la Guerra de sus dos plazas más importantes, Barcelona y Figueras, a pesar de haber sido sus tropas las que menos auxilios han recibido del gobierno, su exercito es el que se ha batido con más constancia y éxito contra su enemigos, y el que sin duda ha dado á la Nación mas días de gloria que ningún otro.

Los sucesos gloriosos ocurridos en las cinco campañas de esta terrible lucha, al paso que apoyan esta verdad incontestable, no dexan tampoco duda de que á los esfuerzos de aquel Exercito hubieran sido dirigidos con mas acierto, sus resultados habrían sido mas ventajosos, y hubieran influido poderosamente en los demás de la Península.¹⁰

Las preocupaciones del Marqués de Palacio, la ignorancia suma del general Vives, la precipitación y pasiones del general Reding, y las desgra-

9. *Memoria acerca de las operaciones que puede practicar el Ejército de Cataluña en la campaña de 1813. Escrita por el Jefe del Estado Mayor, interino, de este Ejército. El ayudante General Dn. Francisco Xavier Cabanes*, diciembre de 1812, 47, fols.: Real Academia de la Historia (RAH), Fondo Copons y Navia 9/6975 (en las citas de topónimos y en el texto se conserva la grafía original).

10. *Memoria operaciones 1813* (RAH), fols. 3-4.

cias que el general Blake experimentó en Botorrita y Belchite, a pesar de los esfuerzos sobrehumanos que llevó a cabo el general O'Donell, hicieron del todo imposible que el Principado de Cataluña se pudiera liberar de su ruina total en la que se hallaba. Lo que sucedió en 1811 tras la caída de Tarragona no fue sino consecuencia de lo anterior y sobre todo de las disposiciones tomadas por un general inexperto, el marqués de Campoverde, «que una miserable facción colocó contra la intención de los buenos á la cabeza del Ejército».¹¹

Ciertamente, el movimiento de protesta por los continuos fracasos militares, encabezado por el padre Antonio Coris, del Oratorio de San Felipe Neri, en el Campo de Tarragona encumbró a este militar a la jefatura del ejército, aunque no supo estar a la altura de las circunstancias. Tras la toma de la ciudad imperial, sitiada durante 56 días (del 3 de mayo al 28 de junio de 1811), la barbarie y ensañamiento de las tropas de Suchet provocaron la masacre de civiles y la desbandada de gran parte de los soldados españoles.¹² A pesar del descrédito, el Primer Ejército se levantó de sus ruinas a manos del nuevo capitán general Luis Lacy, que contó con tres factores principales: el carácter «belicoso y altanero» de sus habitantes, el tipo de terreno favorable a la guerra irregular de montaña y la escasez de víveres del ejército de ocupación. No obstante, los resultados fueron efímeros, «indiferentes al objeto primario de la expulsión de los enemigos».¹³

Solo la coordinación de los ejércitos aliados y el seguimiento de un plan establecido podrían salvar a Cataluña de su ruina, como lo demostraba el fracaso estrepitoso de algunas acciones puntuales como la toma por sorpresa de Figueras (9 abril 1811) o la explosión de los almacenes de pólvora de Lérida (1812), acción promovida por Lacy que provocó la crítica de la Junta Superior de Cataluña y de otras autoridades:

11. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 4.

12. Remito a mi estudio Antoni MOLINER, *Tarragona (mayo-junio 1811): una ciudad sitiada en la Guerra del Francès*, CSIC, Doce Calles, Madrid, 2011.

13. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fols. 4-5.

Este es el estado actual de Cataluña del qual no saldrá hasta que haciendo la confederación un esfuerzo poderoso a favor de esta benemérita provincia, se ponga a su Ejército por este medio en el caso de obrar baxo un plan ventajoso, sabiamente concertado, y de acuerdo con los demás de la Península.¹⁴

Había que sumar los esfuerzos del ejército nacional, aprovechar los recursos de Cataluña y la situación privilegiada de su territorio para conducir la guerra hacia la retaguardia del enemigo a lo largo de la orilla izquierda del río Ebro. Estaba persuadido que todo militar inteligente habría visto con dolor y sentimiento las diversas coyunturas y ocasiones favorables que había tenido el Primer Ejército durante la contienda, pero «El mal está hecho, no se puede ya evitar, solo podemos proporcionarle un eficaz remedio».¹⁵

Mientras las tropas francesas pusieron su objetivo en la conquista de la plaza de Tarragona, ello les impidió realizar otros proyectos favorables a sus ideas. Tras la pérdida de dicha plaza, base de aprovisionamiento principal de la resistencia, los aliados pudieron pensar en las graves dificultades que presentaba Cataluña para comunicarse con el resto de los ejércitos y para recibir su ayuda. De hecho toda la parte oriental de España estaba ocupada, permitiendo el trasiego de los ejércitos napoleónicos sin problema alguno. Sin embargo, la rápida actuación del ejército anglo-lusitano en Valencia, las operaciones de la reconquista de Ciudad Rodrigo (enero de 1812), Badajoz (abril de 1812), Salamanca y la memorable batalla de los Arapiles (julio de 1812) sirvieron para reabrir un nuevo escenario de esperanza.

Por el lugar que ocupaba el Primer Ejército, la calidad del terreno en el que actuaba y la clase de tropas que disponía era posible trazar un plan de operaciones. Este es el objeto de la *Memoria*:

Así pues el objeto de esta memoria se reducirá á manifestar —qual pueda ser de nuevo la base de operaciones de esté Ejército, y medios para

14. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 5.

15. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 6.

establecerla –quales sus operaciones en la izquierda del Ebro y a retaguardia de los Exercitos enemigos –quales sus operaciones en el mismo imperio francés, y las innumerables ventajas y gloria que le resultarán de verificarlas.¹⁶

De este modo quedan establecidos las tres partes o artículos en los que se divide la *Memoria*.

2. La base de operaciones del Ejército de Cataluña y medios para establecerla.

Cabanes señala que las bases para que el Primer Ejército de Cataluña se pusiera en contacto con los demás de la Península y fuese operativo radicaban en Tortosa, Barcelona, Rosas y Tarragona.

La adquisición de la plaza de Tortosa no se podía verificar sin antes aniquilar o ahuyentar al ejército francés de Aragón del mariscal Suchet, y aun en este caso la comunicación con el Ejército de Cataluña estaba siempre expuesta a ser de continuo flanqueada. Para tomar la plaza de Tortosa era necesario conquistar antes las fortalezas de Alcañiz, Morella y Peñíscola, cuestión que llevaría mucho tiempo.

La plaza de Barcelona, ocupada por los franceses desde febrero de 1808, era sin duda la más importante para el Ejército a causa de su puerto y de los recursos de su numerosa población, pero contaba con dos fortificaciones difíciles de dominar, la Ciudadela y Montjuich. Por su parte la plaza de Rosas también podía servir de base al citado ejército, y aunque se podía conseguir con facilidad con un golpe de mano, había que descartarla por su proximidad al territorio francés, la mala calidad y estado de sus fortificaciones, y la circunstancia de hallarse rodeada de fortalezas desde donde podrían los enemigos hacer nulos todos los esfuerzos.

16. *Memoria operaciones 1813*(RAH), fol. 7.

Hubiera sido diferente si tras la toma del castillo de San Fernando de Figueras se hubieran apoderado después de Rosas mediante una expedición aliada procedente de Sicilia que hubiera desembarcado en su puerto en mayo o junio de 1811. Opción descartada entonces por las escasas fuerzas disponibles empleadas sobre todo en la línea del Guadiana.

Por ello, la opción más oportuna para el Primer Ejército era reconquistar la plaza de Tarragona, aunque dicha acción era muy costosa y difícil:

La calidad de su fortificación, la distancia a que se halla de los Ejercitos enemigos, su puerto, el de Salou que tiene á su inmediación, y la calidad del terreno que la rodea todo convida á que esta plaza sea preferida á las demás para actual base del Exercito de Cataluña.¹⁷

El medio para lograrlo era establecer en primer lugar el número de fuerzas necesarias y los puntos de donde se podían sacar dichas tropas sin disminuir la fuerza de los ejércitos aliados de la Península. Para llevar a cabo el sitio de Tarragona e incomodar a las tropas de Suchet había que reunir un número de tropas superior para que éste renunciara al socorro de dicha plaza o bien abandonara una gran parte del territorio ocupado por las tropas de Jourdan que se hallaban en el Tajo. Las fuerzas de los dos ejércitos imperiales sumaban cuarenta y cinco mil hombres, de los cuales más de cuatro mil eran de Caballería, incluyendo las guarniciones de Valencia y Aragón, y las de Tortosa, Lérida y Tarragona en Cataluña.

Los ejércitos combinados del sur de la Península, compuestos por el ejército de Lord Bentik y las tropas españolas añadidas a él, junto con el Segundo y Tercer Ejércitos nacionales casi duplicaban a las fuerzas francesas, y aunque la calidad de algunos de sus cuerpos eran inferiores otros en cambio eran mejores. De este modo, la estrategia prevista obligaba a retirarse a las inmediaciones del Ebro, una vez los ejércitos aliados del mediodía adelantarán sus líneas, no pudiendo desprenderse de un cuerpo muy numeroso de sus tropas, si no quería exponer al resto de sus fuerzas a ser batido.

17. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fols. 9-10.

Importaba sobre todo conocer la línea de operación escogida por Suchet, una vez que los ejércitos nacionales Segundo y Tercero y el británico de Lord Bentik le obligasen a abandonar el río Júcar, y por consiguiente una gran parte del Reino de Valencia. En todo caso Cabanes piensa que no era probable que Sagunto sirviese de apoyo al Ejército enemigo de Aragón. De manera que los ejércitos aliados podían manio-brar sobre la derecha de Suchet y estrecharlo con fuerza hacia el Medite-ráneo: «Lo más cierto es que Sagunto sea como Burgos —dice— otro obstáculo para retardar nuestras operaciones».¹⁸

Las opciones que tenía Suchet eran dos: tomar la dirección de Cata-luña por Tortosa, o bien la Zaragoza por Teruel. La segunda opción era la más probable, por una serie de razones de tipo militar: 1) para ponerse en comunicación con el Cuerpo de ejército de Jourdan; 2) para cubrir así a Zaragoza donde se encontraban sus oficinas, hospitales y los principales personajes de la corte del rey José; 3) por disponer de grandes almacenes en el Reino de Aragón a diferencia de los depósitos de Tortosa; 4) por-que al retirarse hacia Zaragoza cubría la parte del Ebro que no disponía de fortificaciones, a diferencia de la plaza de Tortosa y los fuertes avanza-dos que tenía en Alcañiz, Morella, Peñíscola y Mequinenza; 5) porque de este modo se pondría en comunicación con el grueso de las fuerzas francesas en España, evitando que un cuerpo de tropas combinadas alia-das se interpusiese entre los ejércitos enemigos del Norte y su Cuerpo de Ejército; 6) finalmente porque en caso de replegarse los franceses desde Mequinenza dejaban su flanco izquierdo (Cataluña) a la suerte de las plazas que poseían en esta provincia.

Al no dominar el mar los franceses y la escasez de víveres que dispo-nían, aseguraba de forma incontestable que Suchet no podía enviar a Cataluña un ejército numeroso. Abandonando el Júcar y tras la pérdida de Sagunto, el camino hacia Zaragoza sería por Teruel, por lo que no podía impedir con eficacia el sitio de Tarragona. En caso contrario, tenía

18. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 10.

que abandonar otros puntos no menos interesantes y las ventajas serían para las tropas combinadas.

La operación se debía preparar de forma meticulosa para obtener un resultado seguro. Se necesitaba una fuerza de treinta y dos mil hombres, de los cuales mil trescientos eran de Caballería, y un tren respetable de Artillería para batir. ¿Cómo reunir esta fuerza sin perjudicar a los ejércitos combinados beligerantes?

En primer lugar el Ejército de Cataluña, que contaba con diez mil hombres y quinientos caballos sin contar las guarniciones de la Seo de Urgel, Cardona y Busa, podía incrementar en tres meses su número hasta los diecisiete mil hombres y setecientos caballos. Para ello el Gobierno debía de proporcionar los auxilios pecuniarios precisos y los ingleses el vestuario, armamento y monturas necesarias. En segundo lugar debía de disponer de una División del Ejército de Reserva de Andalucía de diez mil hombres y cuatrocientos caballos. Finalmente necesitaba una División de tropas británicas de Sicilia de cinco mil hombres, junto con los individuos del tren de Artillería de batir que se hallaba en Alicante, y doscientos caballos.

Cabanes calcula que para el sitio de la plaza Tarragona eran suficientes unos cuatro mil hombres, capaces de hacer frente a las fuerzas reunidas por Suchet y Decaen:

Mi objeto es preparar el sitio de Tarragona, de modo que su rendición sea inevitable à menos que Suchet se revolviere á abandonarlo todo para liberarla. En este caso el fruto que no cogerá la expedición contra Tarragona lo obtendrían los demás Exercitos aliados que para el caso es lo mismo.¹⁹

La presencia de una División británica era absolutamente necesaria para aumentar la confianza de las tropas españolas y provocar el temor en los franceses. La División del ejército de Reserva de Andalucía en poco tiempo desarrollaría un papel tan importante, como antes lo había

19. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 16.

hecho la que salió de Granada con Reding y apoyó al Primer Ejército. En el caso de que sus tropas fuesen bisoñas debían de mezclarse con dos o tres batallones veteranos. Sus hombres debían de adiestrarse en los trabajos de sitio y los artilleros del tren de Alicante podían dedicarse a hacer acopios de fajinas, cestones y explanadas para trasladarlos a Tarragona.

Los preparativos para esta operación y el traslado por mar de las tropas a Salou, previsto al inicio de la primavera por el puerto de Cádiz, Málaga, Cartagena o Alicante, obligaban a iniciar el sitio en el mes de abril. Entre tanto el Ejército de Cataluña podía obtener las tropas señaladas sin dejar las armas y menguar los esfuerzos contra los fuertes enemigos construidos en Mataró, Moncada, Molins de Rey y Olot, y debía de facilitar el desembarco previsto en Salou.

Seleccionadas las tropas necesarias para el sitio, el resto se unirían al Primer Ejército con el objetivo de cubrir y proteger la citada operación. Importaba construir en las inmediaciones de Tarragona un campo atrincherado para esperar y recibir con ventaja a los posibles atacantes y proteger el sitio de la plaza, incluso si fuera el caso la retirada hacia el mar. En dicho campo se ubicaría la mitad o tercera parte del Ejército de Cataluña, y el resto se dejaría fuera de él para que pudiese operar con un somatén general en la retaguardia del enemigo e interceptase los víveres.

Calcula que las fuerzas de Suchet y Decaen para socorrer la plaza de Tarragona serían entre diez y dieciocho mil, capaces de ser contenidas por las acciones de hostigamiento de los somatenes y por la artillería destacada en el campo atrincherado previsto. En caso que las tropas enemigas se unieran con las de guarnición en Tarragona (unos mil hombres), en breve consumirían los almacenes de dicha plaza. No importaba si marchaban de la ciudad o eran hechos prisioneros. Conquistada la plaza, Suchet la abandonaría a su suerte. Y ello era posible porque las tropas del general Sarsfield y del Barón de Eroles se habían apoderado anteriormente de su puerto y fuertes:

Tarragona ha de caer infaliblemente, y el cuerpo de exercito que marche á su socorro no podrá evitar su evacuación o entrega. (...) Zaragoza-

za y Tarragona están á tal distancia que este Mariscal (Suchet) no puede jamás pensar en cubrir á la vez estos dos puntos por más que le proporcionen mil ventajas las fortificaciones intermedias, Mequinenza, y Lérida.²⁰

En todo caso el ataque definitivo y la brecha a realizar se haría por el oeste, como lo hizo Suchet en 1811, sin esperar que el Gobernador defendiera la ciudad después de perdida la brecha. Había que tratarlo con corrección para que rindiese la plaza y fomentar la deserción de la guarnición, que en su mayoría era italiana.

Cabanes está seguro que las campañas del Norte de Europa tan desfavorables a Napoleón posibilitaban el éxito de su empresa. La base de Tarragona proporcionaba a Cataluña un puerto seguro y cómodo para el comercio, el incremento de víveres y de contribuyentes. Era un lugar apropiado para almacenar útiles de guerra (artillería y municiones) y depósito de reclutas y aseguraba el dominio de la costa occidental y la comunicación de Valencia y Tortosa con Francia. Finalmente la operación sacaría a Cataluña del abatimiento en que se hallaba por las pérdidas sufridas e incrementaba la moral y autoestima de los catalanes y del Primer Ejército: «En una palabra la adquisición de Tarragona influirá moral-política, y militarmente en Cataluña, y pronto se notarán los efectos de esta empresa util y gloriosa».²¹

3. Operaciones del Ejército de Cataluña en la retaguardia y en la izquierda del Ebro.

Tras la toma de Tarragona el Primer Ejército podría emprender primero la ocupación de Tortosa antes que la de Lérida, porque proporcionaba la comunicación de Cataluña con Valencia, mientras que la ciudad del Segre ofrecía más dificultades para sitiarla y Suchet podía socorrerla con más faci-

20. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 23.

21. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 28.

dad desde Aragón. Al mismo tiempo era previsible que en la campaña próxima la provincia de Valencia fuese abandonada por los franceses mientras que Aragón permanecería bajo su dominio hasta el final de la contienda.

La toma de la plaza de Tortosa atacada por la izquierda del Ebro, como hizo Suchet en 1810, no ofrecía gran dificultad. Sí en cambio si se hacía por la derecha del río, que se convertía en un obstáculo y no en un apoyo. El inconveniente mayor era la escasez de víveres, que podía remediarse transportándolos por mar desde Tarragona a los Alfaques, apoderándose antes del fuerte situado en el Coll de Balaguer, dominando así el camino real que conduce desde la ciudad imperial a Tortosa.

El plan previsto contempla que las tropas del Reino de Valencia se encargarían de reducir los fuertes de Peñíscola, Alcañiz y Morella, mientras que el Primer Ejército realizaba las operaciones de limpieza fuera de las principales plazas, operando en el Alto Aragón en combinación con los ejércitos de la Península o preparando el sitio de Lérida. En el primer caso se podía llevar a cabo los sitios de Balaguer, Hostalrich y Gerona, para dejar aislados a los franceses en las plazas de Lérida, Barcelona y Figueras, preparándolas para su rendición. En el segundo caso, el sitio de Lérida se podía llevar a cabo con el apoyo del Primer Ejército desde Tarragona y Tortosa. Finalmente no habría grandes obstáculos para verificar las operaciones que dictase el general en jefe de los ejércitos combinados.

Con la posesión de Tarragona y Tortosa el Primer Ejército se aseguraba, además de los medios y auxilios señalados, la posibilidad de enviar a los ejércitos de reserva los mozos “conscriptos” catalanes que necesitasen, y recibir de los mismos los batallones y escuadrones organizados destinados al efecto. También recibirían el armamento y vestuario que necesitasen sus tropas, así como la subsistencia precisa para llevar a cabo las operaciones señaladas.

El Gobierno debía de apoyar el plan previsto y proporcionar al Primer Ejército de Cataluña los medios de subsistencia necesarios para realizar dichas operaciones. Posteriormente dicho Ejército debía de sobrevivir por sí mismo y emprender operaciones en el territorio francés, Piri-

neos Orientales de l'Aude, de l'Ariège y del Alto Garona, para conseguir dinero y vestuario: «Así es necesario que el Ejército provea por sí mismo a su subsistencia, y que por decirlo así, *alimente la guerra con la misma guerra*».²² Para este fin había que realizar una expedición hasta Tolosa para proveerse en sus tierras «fértil e intactas» de todo lo necesario.

4. *Operaciones proyectadas en el imperio francés y sus ventajas.*

Antes de esta operación en territorio francés, para obtener los recursos necesarios de cara a preparar los sitios de Lérida y Barcelona previstos a finales de 1813 o principios de la campaña de 1814, era necesario establecer tres o cuatro puntos fortificados en la cordillera de montañas que van desde la Cerdaña en los Pirineos y llegan hasta las inmediaciones de Tarragona en el Coll de Santa Cristina, dividiendo Cataluña en dos partes, la oriental y la occidental, que forma las vertientes de la izquierda del río Segre.

En estos puntos intermedios militares, en la línea que forman las plazas de Tarragona, Cardona y la Seo de Urgel, se guardarían víveres y municiones, en iglesias, conventos o castillos antiguos, para servir de apoyo al Ejército que operaría en ambas partes de Cataluña, la oriental o la occidental, así como la expedición a Francia o en caso de retirada.

Dicha operación, prevista para agosto, necesitaba un ejército de treinta mil hombres. Entonces ya habría recibido tres o cuatro batallones del Ejército de reserva, sin contar la División británica que debía permanecer en guarnición en Tortosa y Tarragona. Una División de diez mil hombres y la mayor parte de la Caballería debía marchar a Vic, dividida en dos brigadas, una seguiría el camino de Olot y Camprodon, y la otra el de Ripoll y Ribas. Ambas se reunirían en las inmediaciones de Montlouis, batiendo o ahuyentando la guarnición de esta plaza. Una de estas dos

22. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 35.

brigadas permanecería en las inmediaciones de esta fortaleza para observar a esta guarnición o las tropas enemigas de Perpiñan, Figueras y Gerona. La otra brigada se situaría entre Quillan y Tarascon para servir de escalón a las otras brigadas que invadirían Rieux y Tolosa.

Estas brigadas formarían otra División que partiría de su base en la dirección de Cervera, una por Pons, Oliana y la Seo de Urgell y la otra por Talarn, La Pobla, Rialp y Valencia. La primera se quedaría en Rieux, y la segunda con una gran parte de la Caballería se adelantaría hasta Tolosa. El general en jefe que mandase la operación debía de marchar por una de las dos direcciones centrales.

Otra División de diez mil hombres, dividida en dos brigadas, permanecería en Cataluña para apoyar la operación. Una se establecería en la parte oriental, en Vic por ejemplo, para observar las tropas del general Decaen, y la otra en Talarn. La División británica, además de su apoyo a Tortosa y Tarragona, debía de impedir que la guarnición de Barcelona aumentase las fuerzas de Decaen.

La disposición de las brigadas y de los puntos intermedios proporcionaba con seguridad víveres y auxilio mutuo, necesario para hacer una incursión rápida en el territorio francés. La expedición tenía como objeto la imposición de contribuciones en el territorio entre los ríos Aude y Garona, el canal de Midi y los Pirineos.

Dichas contribuciones, arregladas de antemano y fundadas en documentos estadísticos, contemplan la percepción de dinero, prendas de vestuario para las tropas, caballos y yeguas para la Caballería, acémilas para el transporte y víveres. La disciplina exigida a las tropas era máxima, evitando el merodeo y robos a los ciudadanos franceses, para evitar que los convirtieran de inmediato en enemigos suyos. Las contribuciones impuestas debían de pagarlas principalmente los ricos, «los enriquecidos por la revolución»,²³ y no los que antes ya lo eran; de este modo el nú-

23. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 41.

mero de enemigos era menor, pues la gente aborrecía a aquéllos. El reparto lo ejecutarían las municipalidades, no debiendo intervenir el comandante de las tropas salvo cuando se observase una morosidad absoluta: «De este modo se hacía recaer lo odioso de esta comisión sobre las mismas Justicias».²⁴ Hasta el pago de la contribución impuesta, los comandantes tomarían por rehenes a las personas principales, y oportunamente amenazarían con «incendios, presiones o saqueos» en caso de negarse a pagarla.²⁵ Era conveniente, como escarmiento, ejecutar alguna de estas amenazas en un pueblo de poca importancia y en alguna casa de Tolosa.

El proyecto de contribuciones debía de permanecer en secreto y solo debían de saberlo quienes fueran a llevarlo a cabo. Cada general de brigada era el responsable de ejecutar el cupo establecido en el distrito asignado. Al retirarse las tropas hacia España, las brigadas de retaguardia extenderían «sus excursiones todo lo posible» para sacar el máximo provecho de la expedición.²⁶

En realidad el sistema de contribución impuesto por el ejército español aplica la misma filosofía que había aprendido y practicado el ejército francés durante la ocupación de Cataluña. De este modo calculaba obtener de la operación unos diez millones de francos, vestuario para las tropas, acémilas para el transporte y ganados para mantener el ejército en su retirada y posteriormente.

La expedición se debía de realizar en un plazo de 30 días: doce de marcha desde la base hasta Tolosa; seis días para exigir las contribuciones; y otros doce días de vuelta y descanso. La operación contra los ataques franceses, desde Perpiñan y el Ampurdán o desde Lérida y el alto Aragón, estaba garantizada por las brigadas españolas destacadas en Vic y los refuerzos dispuestos en Tarn y Rieux. En última instancia la retirada se podía verificar sobre la Seo de Urgel. La operación, que arriesgaba poco,

24. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 41.

25. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 42.

26. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 43.

obtenía muchos beneficios. Servía de gloria y provecho para el Primer Ejército, creaba honda inquietud en las tropas francesas destacadas en España e influiría en toda Europa: «...aquellos mismos españoles tan abatidos y humillados en 1811 entran en 1813, dictando Leyes, ó imponiendo contribuciones en el mismo territorio de Bonaparte».²⁷ Si los franceses invadían alguna población catalana durante esta expedición, era un inconveniente inevitable, frente a los resultados y ventajas previstas.

En definitiva, el plan de operaciones del Primer Ejército en la campaña de 1813 combinaba las necesidades de dicho Ejército y era útil a la nación frente a los enemigos. Siempre obraba con precaución y con decidida superioridad y ventaja, necesitando la ayuda del Gobierno al principio, para los ataques de Tarragona y Tortosa, puesto que después el ejército era capaz de proveerse asimismo de provisiones.

Cabanes es consciente de que algunas operaciones se podían cambiar, pero estaba seguro de que el Primer Ejército jamás sería eficiente si no se le proporcionaba una base segura de operaciones, una comunicación expedita con el resto de la Península y un medio de proporcionarse los auxilios que no podía suministrarle el Gobierno. Y esto lo garantizaba con creces el plan propuesto:

Las empresas contra Tarragona, Tortosa y departamentos franceses proporcionan estas tres ventajas al primer Ejército, y le disponen á echar de su distrito con el auxilio de los Ejércitos combinados á todos sus enemigos antes de acabar la campaña de 1814.²⁸

A través de esta *Memoria* se observa la profesionalidad de Cabanes como militar por el conocimiento profundo que tiene de la geografía de Cataluña, de la crítica situación por la que atravesaba el Primer Ejército y de la estrategia a seguir. De hecho el citado Ejército nunca sucumbió a lo

27. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 45.

28. RAH, *Memoria operaciones 1813*, fol. 47.

largo de la contienda, a diferencia de los que actuaron en la Península demostrando una vez más la constancia de los catalanes en la defensa de su territorio.

En cuanto a las acciones realizadas por los aliados en 1813 cabe destacar la expedición ideada por el general Wellington contra Tarragona para distraer parte de las tropas que Suchet tenía en Valencia. El 18 de mayo comenzó el embarque en Alicante de unos 18.000 hombres en su mayoría ingleses, expedición dirigida por el general Murray. El 3 de junio se produjo el desembarco cerca de Tarragona. Las operaciones de sitiar la ciudad se desarrollaron entre el 4 y el 12 de junio, pero fracasaron por la falta de combatividad de los ingleses y por la llegada de refuerzos franceses. Acción que recibió este comentario del médico sabadellense Dr. Antoni Bosch i Cardellach: «(...) los ingleses nos han burlado abandonando el campo de batalla, el campo de honor y el Campo de Tarragona».²⁹

Tras el fracaso francés en la batalla de Vitoria, el mariscal Suchet inició el repliegue de sus tropas hacia Cataluña en dirección a Barcelona. Tras cruzar el Ebro, dejó una guarnición en Tortosa y se concentró en Villafranca. Ante el peligro de que las tropas de lord Bentick y del duque del Parque reconquistaran la Plaza de Tarragona (29 de julio), Suchet volvió a la ciudad imperial el 17 de agosto y permaneció en ella hasta el 23. El 18 el gobernador de Tarragona Bertoletti siguiendo sus órdenes destruyó los fuertes y las murallas e incendió parte de la ciudad, retirándose después al Llano de Barcelona.

29. Esteban CANALES GILI, «Una visió més real de la Guerra del Francès: la història de Bràfim de Bosch i Cardellach», *Recerques*, 21 (1988), p. 44.

Guerra i societat al País Valencià. La cruïlla de 1710

CARME PÉREZ APARICIO*

Universitat de València-Estudi General

Resum

En el marc de la Guerra de Successió a la Monarquia Hispànica, aquest treball vol aprofundir en l'estudi d'una conjuntura social, política i militar que obligà els dos bàndols a perfilar les seues estratègies. En el cas valencià, el govern borbònic necessitava neutralitzar el descontentament social, afeblir la resistència i consolidar el nou sistema de govern i de fiscalitat. Pel contrari, des de Catalunya, calia aprofitar la impopularitat de Felip V per l'abolició dels Furs i la repressió, per tal d'incorporar el País Valencià al front aliat, però les expectatives favorables a la restauració del govern de l'arxiduc Carles es truncaren arran les victòries borbòniques de Brihuega i Villaviciosa.

Paraules clau: Guerra de Successió, Felip V, arxiduc Carles, Regne de València, conflictivitat social.

Resumen

En el marco de la Guerra de Sucesión de la Monarquía Hispánica, este trabajo quiere profundizar en el estudio de una coyuntura social, política y militar que obligó a los dos bandos a perfilar sus estrategias. En el caso valenciano, el gobierno borbónico necesitaba neutralizar el descontento social, debilitar la resistencia y consolidar el nuevo sistema de gobierno y de fiscalidad. Por el contrario, desde Cataluña, hacía falta aprovechar la

* Aquest treball forma part del Projecte d'Investigació «Cambios y resistencias sociales en los territorios hispánicos del Mediterráneo Occidental en la Edad Moderna», finançat pel Ministeri de Ciència i Innovació, Projecte nº HAR2011-27898-C02.01.

impopularidad de Felipe V, debida a la abolición de los Fueros y la represión, con la finalidad de incorporar el País Valenciano al frente aliado, pero las expectativas favorables a la restauración del gobierno del archiduque Carlos se truncaron después de las victorias borbónicas de Brihuega y Villaviciosa.

Palabras clave: Guerra de Sucesión, Felipe V, archiduque Carlos, Reino de Valencia, conflictividad social.

Abstract

In the context of the War of Succession to the Spanish Monarchy, this work attempts to go deep in the study of the social, political and military situation which forced the two sides to define their strategies. In Valencia's case, the Bourbon government needed to neutralize the social discontent, to weaken the resistance and to consolidate the new system of government and taxation. On the other hand, from Catalonia there was a need to take advantage of the unpopularity of Philip V by the abolition of the Statute-Laws and the repression, in order to incorporate the Valencian country to the allied front. But, the favourable expectations to the restoration of archduke Charles' government were curtailed after the Bourbon victories in Brihuega and Villaviciosa.

Keywords: War of Succession, Philip V, archduke Charles, Kingdom of Valencia, social unrest, Spanish.

1. *El descontentament general al País Valencià*

És sabut que, en el context de la Guerra de Successió a la Monarquia Hispànica, l'any 1710 està marcat per grans esdeveniments militars a l'àmbit peninsular.¹ De fet, la victòria borbònica d'Almansa, d'abril de

1. Vicente BACALLAR Y SANNA, *marqués de San Felipe, Comentarios de la Guerra de España e historia de su rey Felipe V el Animoso*, Génova, s. a., edició i estudi preliminar de C. SECO SERRANO, Madrid, 1957, pp. 189, *passim*. Una perspectiva general en Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Crítica, Madrid, 2010, pp. 278-304.

1707, no va implicar el ple control sobre els Regnes d'Aragó i València i Catalunya restà al marge del domini de Felip V. És a dir, la guerra continuà; en el cas valencià, per la permanència de guarnicions aliades en les fortaleses més importants i per la guerra de guerrilles protagonitzada pels miquelets.

Per altra part, l'abolició dels Furs provocà un descontentament general que l'aplicació de la Nova Planta no feu sinó incrementar. La desaparició del marc constitucional va privar els valencians de les institucions que els hagueren pogut protegir de les arbitrarietats dels nous ministres castellans i dels abusos dels caps de l'exèrcit i de les tropes mateixes. A més, la improvisació a l'hora d'implantar les noves institucions, l'augment desorbitat de la fiscalitat, el caràcter punitiu de moltes de les contribucions, el desarmament general, les confiscacions, empresonaments i, fins i tot, les execucions sumaries de tots aquells que resistien amb les armes, contribuïren a crear un clima irrespirable i una forta oposició al nou govern, quelcom que constituïa, al mateix temps, un risc per a la seua estabilitat i consolidació, tal i com va reflectir un dietarista borbònic, qui va afirmar, en 1710, referint-se a Felip V, «ni le tienen ni le quieren por rey, de las cien partes de hombres y mujeres, las 90».² En una situació com aquesta, totes les esperances quedaren dipositades en una prompta restauració del govern de l'arxiduc o en una rectificació per part de Felip V, en definitiva, per la devolució dels Furs.

En el primer cas, la resistència armada dels miquelets i l'estreta relació amb l'austriacisme català proporcionaven els elements necessaris per a transformar el descontentament social en una nova rebel·lió. I no mancaren els intents, com els de 1708 i 1709.³ Per altra banda, 1710 es presentava, per als aliats i per als austriacistes espanyols, com l'oportunitat

2. Isidro PLANES, *Sucesos fatales de esta Ciudad y Reyno de Valencia*, vol III, manuscrit existent en la Biblioteca Històrica de la Universitat de València (BHUV), signt. Ms. 456, f. 103r. Sobre l'impacte social de la Nova Planta, Carme PÉREZ APARICIO, «La respuesta de los valencianos a la abolición de los Fueros», en R. Franch, ed., *La sociedad valenciana tras la abolición de los Fueros*, Institució Alfons el Magnànim, València, 2009, pp. 161-192.

3. L'etapa posterior a Almansa està caracteritzada per l'activisme dels miquelets

de revertir la desfeta d'Almansa. Les circumstàncies internacionals oferien aleshores una perspectiva més favorable, a causa de la difícil situació financera de Lluís XIV, de la retirada de les seues tropes de la península a l'hivern de 1709, de la marxa de l'ambaixador francès, Amelot, i, fins i tot, del reconeixement de l'arxiduc com a rei per part del papa Clement XI un any abans. A més, en 1710, Lluís XIV havia reprès les negociacions amb els aliats a Gertruydenberg i es mostrava disposat a concertar la pau, a costa, fins i tot, dels interessos del seu nét.⁴ Sens dubte, la posició del rei estava debilitada internacionalment, però també als ulls dels seus súbdits.

Felip V es veié en la necessitat de compensar aquestes dificultats amb un intent de guanyar recolzament a l'interior de la Monarquia. Primer de la classe política espanyola, condemnada a l'ostracisme des de l'arribada del Borbó, la qual cosa va significar que, en 1709, el duc de Medinaceli, també duc de Sogorb i marquès de Dénia, tornara a la primera fila de l'escenari polític al fer-se càrrec de tots els assumptes estrangers.⁵ A més, calia neutralitzar el fort descontentament social d'Aragó i València, provocat per l'aplicació de la Nova Planta de Govern i per una fiscalitat excessiva, en especial la derivada de la presència de l'exèrcit, com reconeixia el comandant general de les tropes, don Francesc Caetano, qui manifestava escoltar «lamentaciones y clamores de los pueblos de este Reyno», per les múltiples exaccions destinades a quarters, allotjaments i salaris de governadors, amb tal desproporció que, en alguns casos, només aquestos salaris excedien a les rendes disponibles,⁶ opinió compartida per l'alcalde

valencians, que mantingueren una estreta connexió amb els miquelets catalans en les operacions que es desenvoluparen a una banda i altra del riu de la Sènia. Carme PÉREZ APARICIO, «Catalunya i València durant la Guerra de Successió. 'La comuna empresa de la llibertat'», *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, 30 (2012), pp. 77-97.

4. Vegeu nota 1.

5. BACALLAR, *Comentarios*, p. 182. ALBAREDA, *La Guerra*, pp. 292-293.

6. Archivo Histórico Nacional (AHN), *Estado*, llig. 375, lletra de Caetano a Grimaldo de 23 de juliol de 1709.

major d'Alacant, qui deia haver «experimentado el estado miserable en que se hallan los vecinos y habitantes de esta jurisdicción».⁷

En aquestes circumstàncies, era inevitable la sublimació dels Furs i el desig de recuperar-los i és comprensible l'eufòria amb la que fou rebut l'anunci, fet públic per Felip V, en febrer de 1710, de la seua intenció de restituir aquells que no foren contraris a la sobirania reial.⁸ L'Ajuntament de València va atribuir aquesta favorable disposició a la mediació del duc de Medinaceli i es va apressar a manifestar-li el seu agraïment.⁹ La iniciativa, finalment, no es va concretar, sens dubte per les postures confrontades entre els mateixos governants borbònics, detractors o partidaris de la proposta. Entre els primers, don Roderic Cavallero, jutge criminal de la Chancilleria valenciana, acèrrim defensor de la uniformització de les lleis i de les contribucions i partidari de no desapropiar «los frutos y efectos que ofrezce el derecho de conquista y más en un caso en que todos ceden en mayor gloria de Dios, conbenienzia de la Corona y futuro reposso de los mismos naturales».¹⁰ Entre els segons, don Francesc Portell, antic membre de la Reial Audiència catalana i ara del Consell de Castella, qui, per orde del rei, va elaborar una consulta sobre els abusos comesos al País Valencià.¹¹

7. AHN, *Estado*, llig. 367, lletra de don Francesc Estevan a Grimaldo de 17 d'agost de 1709.

8. AHN, *Consejos*, llig. 6.806, A/10. Instrucció de Felip V al governador del Consell de Castella per a que les Chancilleries de Zaragoza i València informen sobre la devolució dels Furs.

9. Arxiu Municipal de València (AMV), *Lletres Missives*, g³ 65, ff. 27r-v. El duc ja havia actuat en maig de 1707 com a mediador entre les institucions forals i el rei per tal d'obtenir el perdó, i en el mes d'agost per a lliurar-li el Memorial de la Ciutat de València demanant la restitució dels Furs.

10. AHN, *Estado*, llig. 375, lletra de don Roderic Cavallero a don Francesc Caetano, de 23 de novembre de 1709. Transcrita i publicada per Pedro VOLTES BOU, *La Guerra de Sucesión en Valencia*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1964, pp. 205-208.

11. AHN, *Estado*, llig. 380, dictamen de don Francesc Portell, enviat a Grimaldo el 14 d'abril de 1710.

L'informe de Portell no podia ser més crític i demolidor. Senyalava que les queixes per la mala administració eren universals. Els valencians havien contribuït amb milers de doblons, sense que el rei s'haguera beneficiat. És més, «son tantas las extorçiones y trazas de que se han valido para sacar dinero, que tienen aniquilados los pueblos, arruinados los naturales y perdido el Reyno, en daño imponderable de su Magestad», sent aquesta la causa del despoblament i de la proliferació de miquelets, «que hazen más daño que las tropas enemigas». També es feia ressò de les queixes per la desatenció de què eren objecte els valencians borbònics, «tratándolos igualmente que a los malos, sin hazer diferencia entre ellos, lo que les sirve de gran desconsuelo y más a los que, aviendo padezido, por su fidelidad, la ruina de sus casas i haciendas, se ven despreciados y miserables».

Per a remeiar aquests mals i evitar-los en el futur, Portell proposava, com a única alternativa, que el rei adoptara una resolució ràpida sobre la restitució dels Furs, que tantes esperances havia generat, perquè, amb la recuperació de l'antiga Planta de Govern, els càrrecs i oficis podrien ser exercits pels naturals, «que, como a interesados en su conservación, por tener allá sus casas, hijos y familias, y con las noticias que tienen del País, no será fácil que incidan en los tropiezos y fallencias en que han incurrido los forasteros». És més, considerava que, en aquelles circumstàncies, la restauració dels Furs es convertiria en l'arma més poderosa per a facilitar la conquesta de Catalunya i assegurar l'estabilitat de València i Aragó. Finalment, considerava necessari aplicar la reintegració dels Furs amb promptitud, això sí, reservant-se el rei «el poder, sobre ella, quitar, añadir y disponer en las primera Cortes, o antes sin ellas, todo lo que paresiere conveniente para la buena administración de justicia y para la indemnidad de su Real soberanía, jurisdicción y regalías».

Però, tot i haver alguns indicis favorables, aquestes expectatives no conduïren enlloc. És més, el 15 d'abril de 1710, en el marc de les negociacions internacionals per arribar a un acord de pau, de manera inesperada, Felip V ordenà la detenció del duc de Medinaceli i el seu trasllat a la presó de Segovia, notícia que va provocar sorpresa i consternació en

València per la pèrdua del seu més ferm valedor a la Cort i per no haver-se fet públic el motiu, «pues por difidente no podía ser, por ser su Excelencia tan leal», en paraules del dietarista borbònic Ortí i Major.¹² La caiguda en desgràcia del duc de Medinaceli va frustrar les expectatives de molts, «que se esperanzaban mucho en el patrocinio del Señor duque de Medinaceli, de cuya protección lo esperaban por instantes, con la restitución de los Fueros».¹³

2. El control del País i els preparatius de la campanya militar

Amb tot, els austriacistes valencians no es refiaven dels designis de Felip V i havien dipositat les seues esperances en els bons resultats de la propera campanya militar. També el govern borbònic s'apressava a fer els preparatius de guerra. De fet, es deia que els plans aliats preveïen una operació al País Valencià per tal d'obligar l'exèrcit borbònic a divertir els seus efectius i alleujar la pressió sobre Catalunya, la qual cosa constituïa un motiu important de preocupació per a les autoritats borbòniques, temoroses de què el descontentament general i la necessitat d'assegurar el

12. José Vicente ORTÍ Y MAJOR, *Diario de lo sucedido en la ciudad de Valencia desde el día 3 del mes de octubre del año 1700 hasta el día 1º del mes de septiembre del año de 1715*, manuscrit existent en la Biblioteca Històrica de la Universitat de València. Ha estat transcrit i publicat amb el títol *El Diario (1700-1715) de Josep Vicent Ortí i Major*, amb un estudi de V. J. Escartí, València, 2007, ff. 311v-312r. També el dietarista Planes recollí diverses notícies sobre el judici al que fou sotmès, així com de la condemna a cadena perpetua. PLANES, *Sucesos fatales*, ff. 60r, 78v-79r i 203r. BACALLAR, *Comentarios*, pp. 175, 182, 190-191, 194-195, 202, 204 i 224. Tots ells es feren ressò de la seua mort, en gener de 1711. Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, Manuscrit existent en el Österreichisches Staatsarchiv de Viena. Ha estat transcrit i publicat per J. M. Mundet i Gifré i J. M. Alsina Roca, amb estudi preliminar de F. CANALS VIDAL, 4 vols., Madrid, 1997-2002, II, pp. 596-597 i III, pp. 25-30. Castellví es va fer ressò dels remors sobre les circumstàncies que envoltaren la sua mort.

13. AHN, *Estado*, llig. 380, carta de don Ferran Pinacho a Grimaldo, datada en Alacant el 30 d'abril de 1710.

control dels valencians impedira traslladar a Catalunya tots els efectius militars.

La primera causa de preocupació per al govern era la resistència armada, que es manifestava en el fort activisme dels maulets a través de les nombroses quadrilles de miquelets. Era necessari eradicar-les i, a més, acabar amb l'ample suport social del que gaudien. Ja en desembre de 1709, en previsió de la campanya militar immediata, es va presentar al Consell de Castella un projecte per acabar amb els miquelets, elaborat pel comandant general de les tropes, don Francesc Caetano, amb el suport del president de la Chancilleria, Colón de Larreátegui, i el governador de la Sala del Crimen, Cavallero. Consistia en formar un cos volant de cavalleria i infanteria que alliberara les tropes d'aquest menester i així poder destinar-les totes a la campanya contra Catalunya. A fi de facilitar la recluta, s'oferiria, com a incentius, els sous doblats i, en el cas d'aconseguir el seu extermini abans de sis mesos, l'exempció vitalícia de repartiments municipals i, als capitans, la mercè d'un hàbit de les Ordes Militars. A més, els comandants tindrien autoritat per a castigar els miquelets i procedir contra els encobridors amb tot el rigor necessari. Finalment, el projecte es va desestimar per incert, costós i poc efectiu a curt termini,¹⁴ però la necessitat peremptòria d'acabar amb les quadrilles va impulsar a Caetano a atorgar alguns indults, amb la condició de servir en les fortificacions, i oferir l'embarcament cap a Mallorca o Sardenya. Aquesta política de composicions, però, no va durar molt. Molts d'ells, van fugir per l'incompliment de les condicions pactades i, en grups d'un centenar o dos de membres, van centrar gran part de les seues activitats a la comarca de l'Horta.¹⁵

Per altra banda, la constatació de l'existència d'un descontentament general i la predisposició a la malfiança envers els valencians, «no haviendo

14. AHN, *Estado*, llig. 375, carta de Caetano a Grimaldo de 3 de desembre de 1709.

15. AHN, *Estado*, llig. 390, carta de Caetano a Grimaldo de 25 de febrer de 1710. PLANES, *Sucesos fatales*, ff. 31r, 55r, 66r i 80r.

un arrepentido verdadero en quantos han sido una vez malos»,¹⁶ contribuïa a accentuar la inseguretat entre els governants. Les mesures preventives a adoptar passaven, necessàriament, per evitar els contactes amb els austriacistes catalans, molt fluids gràcies a la fàcil comunicació per mar, i molt intensos per les relacions epistolars mantingudes per part de nombroses famílies valencianes que tenien a algú dels seus membres refugiats a Barcelona. Un ban d'11 de febrer de 1710 prohibia, pena de la vida, la comunicació i el comerç amb els enemics, sortir del Regne sense passaport per anar a terres sota domini de l'arxiduc o entrar en ell sense passaport i sense manifestar-se, sent necessari el vistiplau del comandant general per tal de poder quedar-se. De fet, foren rebutjades algunes famílies valencianes que intentaven tornar a ses cases, fugint de les penúries viscudes a Barcelona o Mallorca.¹⁷

També preocupaven i molt les conseqüències que se'n derivaven del contenciós existent entre la jurisdicció eclesiàstica i la jurisdicció reial i que venia arrossegant-se des que, en desembre de 1707, el jutge de confiscacions, don Melcior de Macanaz, va fer públic un ban en el que declarava incorporats al fisc tots els bens dels habitants de l'antiga Xàtiva, inclosos els eclesiàstics. La ferma postura de l'arquebisbe de València en defensa de la seua jurisdicció, la manifestació de dures crítiques i l'aplicació de severes censurens contra alguns dels ministres borbònics, contribuïen a conformar un estat d'opinió que deslegitimava el govern borbònic als ulls de l'opinió pública. De fet, don Antoni del Valle, governador de la ciutat de València, no dubtava a acusar al mitrat, els seus ministres i advocats, de torbar la pau i de transmetre la idea de que estava a les seues mans acabar amb els ministres i oficials del rei. Aquesta situació, junt al convenciment, compartit per tots els nous governants, de què era general entre els valencians el desafecte a Felip V i la «parzial inclinazió al

16. AHN, *Estado*, llig. 331, carta de don Josep Pedrajas a Grimaldo de 19 de juny de 1708.

17. AHN, *Estado*, llig. 390, carta de Caetano a Grimaldo de 4 de febrer de 1710. PLANES, *Sucesos fatales*, f. 20v.

archiduque», feia necessari mantenir un contingent adequat de tropes «para tener sujeto por la fuerza todo el Reyno».¹⁸ Tot això contribuïa a engrandir els riscos i a fer més incerta la situació del País davant la campanya contra Catalunya, ja que, «siendo siempre el interior de estos naturales de conozido desafecto al Rey y parcial inclinación al archiduque, no se acierta en sacar tan del todo las tropas».¹⁹ D'aquesta manera, els nous governants, lluny d'acceptar i reconèixer les crítiques generalitzades sobre els errors i abusos comesos en l'aplicació de la Nova Planta, i d'actuar en conseqüència amb les correccions oportunes, desviaven de sí tota responsabilitat per atribuir-la íntegrament a la naturalesa, intrínsecament rebel, dels valencians.

En tot cas, una cosa era certa, l'entrada en campanya dels exèrcits generava grans expectatives entre els austriacistes valencians, a l'espera d'alguna operació per part dels aliats que obligara l'exèrcit borbònic a divertir les seues tropes. De fet, les notícies que es van difondre senyalaven el 24 de juny com la data en la que l'armada anglesa alliberaria els valencians del domini borbònic i la versemblança d'aquesta informació va ser corroborada el dia 22, quan es posaren a la vista del Grao alguns vaixells anglesos -que desaparegueren en l'horitzó sense més conseqüències- i, més tard, pel mateix comandant de les tropes de Felip V, Caetano, qui anunciava, des de Tortosa, el 4 de juliol, la presència d'una esquadra enemiga en el port de Salou i el temor a que intentara desembarcar en algun punt proper a la capital amb la intenció d'aixecar el País i «de impedir los efectos que se esperan de la Gloriosa Campaña que confía tendrá su Magestad en Cathaluña».²⁰

L'eufòria viscuda entre els austriacistes va donar pas a la decepció, perquè el desembarcament de miquelets -que no de tropes reglades- es va produir en les platges de Vinaròs i Orpesa, lluny de València, potser amb

18. AHN, *Estado*, llig. 390, carta de del Valle a Grimaldo d'11 de febrer de 1710.

19. *Ibidem*. AHN, *Estado*, llig. 367, carta de don Josep Pedrajas a Grimaldo de 13 d'agost de 1709.

20. AMV, *Libros de Instrumentos*, any 1710, signat. D 8, f. 168.

la finalitat d'assaltar el gran magatzem de blat que allí existia, potser amb la intenció de traslladar-se a Morella i, amb l'ajut dels austriacistes valencians, convertir-la en base de operacions. En tot cas, tampoc es va complir el nou anunci que senyalava la nit del 8 de juliol com la data en que «tenía de solevarse todo el Reino de Valencia a favor del Señor Archiduque y que este día entraría el trompeta a pedir a los cabos militares entregasen la Ciudad, pues en caso de no obedecer les pasarían a cuchillo».²¹ De nou quedaren defraudades les esperances dels maulets, però el ben cert és que el governador de València, del Valle, va tindre que doblar les guàrdies i es van lliurar armes als paisans afectes al Borbó per a prevenir el desembarcament o una sublevació i contrarestar així l'eufòria amb la que vivien els "fanàtics".²² També a Alacant es visqueren moments de preocupació. A les darreries de juliol, el governador del castell va descobrir una trama ordida entre uns miquelets, condemnats a treballar en les fortificacions, i els soldats. Fou necessari fer vindre gent de Xixona i de la Foia de Castalla, significades per la seua fidelitat, per a que es feren càrrec de la custòdia del castell, al temps que va procedir a nombrosos empresonaments.²³

Els dietaristes borbònics deixaren també constància del clima d'inseguretat i d'expectació que es vivia arreu del País i de les mesures de prevenció, control i intimidació que s'adoptaren al llarg dels mesos de juliol i agost. Entre elles destaquen l'escorcoll de nombroses cases, cercant cartes destinades o amb origen a Barcelona²⁴ o la realització d'exercicis militars, amb foc real, en la Plaça de Predicadors de la ciutat de València, on estava localitzada la ciutadella.²⁵

21. PLANES, *Sucesos fatales*, f. 76r.

22. *Ibidem*, f. 77r.

23. *Ibidem*, f. 84r.

24. *Ibidem*, f. 83v. El dietarista acusava als ministres de mirar cap a altre costat en aquestos escorcolls a canvi de diners.

25. *Ibidem*, f. 78v.

3. *Les victòries aliades d'Almenar i Saragossa i l'intent de sublevació al País Valencià*

Els mesos de juliol i agost van transcórrer, doncs, enmig de grans expectatives per als maulets i de no pocs ensurts per als botiflers. Però les notícies més sorprenents i inquietants, per a uns, plenament satisfactòries, per a altres, van ser les que va anotar Planes en el seu dietari, el dia 21 d'agost, segons les quals, l'arxiduc havia estat proclamat de nou rei a Saragossa, arran la victòria d'Almenar (el Segrià) i de Monte Torrero (Saragossa) i que, des d'allí, aniria a València, triant com a data la de la Nativitat de la Mare de Déu, és a dir el 8 de setembre. La notícia va anar seguida d'una altra no menys favorable per als austriacistes valencians, com era la de la restauració dels Furs aragonesos. Tot feia pensar que «quanto antes será lo mismo en Valencia, pues están los ánimos deseosos de ver abrogadas las leyes castellanas, su papel sellado, y los aloxamientos de los paysanos en esta ciudad y Reyno extinguidos».²⁶ La sorpresa i incredulitat inicials, així com les informacions de signe contrari escampades pels seguidors de Felip V, es van anar dissipant quan es va constatar, en els dies successius, el fet de no arribar els correus de Saragossa i de Madrid i, encara més, al conèixer les nombroses detencions d'austriacistes de tota condició.

Els esdeveniments van ser, però, més greus del que els dietaristes anotaren. L'informe que remeteren al Consell de Castella don Roderic Cavallero, alcalde del crim més antic de la *Chancilleria*, i don Tomàs Melgarejo, oidor més antic, eren, veritablement, alarmants. En carta de 26 d'agost, Cavallero informava a don Pere Ronquillo que «la semana pasada se desenfrenaron los desafectos en esta ciudad, de noche, con gravísimo escándalo y no menor rezelo de los pocos buenos, por lo que se debía temer de un día a otro llegase al mayor grado de veneno».²⁷

26. *Ibidem*, ff. 93r, 95r, dies 21 i 25, d'agost de 1710. La cita en 98v-99r, dia 30 d'agost de 1710.

27. AHN, *Consejos*, 6.806 A, expt. 59.

D'immediat es va procedir a empresonar a nombroses persones, algunes, les més destacades en la sedició, sense complir el procediment judicial establert, al mateix temps que es va comunicar a l'inquisidor més antic, don Dídac Muñoz Vaquerizo, i a don Francesc Maquilón, vicari general -en absència de l'arquebisbe- la llista de les persones de les seues respectives jurisdiccions que calia també empresonar. En l'opinió de Cavallero, era necessari estranyar als detinguts per l'inquisidor i el vicari i, en allò referent als seglars més significats, es mostrava partidari d'enviar-los al castell de Peníscola, sense escriure autos, una mesura extraordinària, la de detenir i embarcar sense més procediment, sobre la qual esperava obtenir el vistiplau del Consell. Aquesta proposició presentava, però, greus inconvenients que ell mateix anunciava: «y aunque la malicia y la envidia me aga tiros sobre el defecto de potestad o de justificación, vuestra Excelencia no atienda a ellos, que yo no prenderé sin seguridad de mi conciencia, y la nezesidad de remedio me dará potestad».²⁸ En definitiva, Cavallero demanava carta blanca per a acabar amb la dissidència i es mostrava disposat a acceptar allò que ell qualificava de «peligrosa y odiosa comisión», a condició de que no es fera pública, oferint aquest “sacrifici” a canvi de tenir la protecció del rei contra les dures crítiques que, estava segur, es formularien contra ell.

A la vista d'aquestes informacions, el Consell de Castella va elevar una consulta a Felip V.²⁹ En ella analitzava especialment la comissió que demanava Cavallero de poder usar la suprema regalia i potestat governativa i econòmica amb els seculars i eclesiàstics. D'entrada, el Consell era reticent a la proposta i, pel contrari, es manifestava inclinat a respectar les regles de la justícia. Ara bé, considerant a Cavallero un ministre de la màxima confiança, no veia reparo en què se li donara la comissió sol·licitada, però sí per a l'ús absolut de la regalia, la qual cosa podria ser molt nociva si no

28. *Ibidem*, cartes de don Roderic Cavallero i don Tomàs Melgarejo i Gamboa a don Pere Ronquillo, datades en València a 26 d'agost de 1710.

29. *Ibidem*, consulta del Consell de Castella de 5 de setembre de 1710.

es guardaven les regles de la prudència, necessitat i justificació, raó per la qual el Consell es mostrava favorable a la petició, però acompanyada d'una instrucció elaborada pel fiscal i que contemplara algunes limitacions. Entre elles estava la de que les causes contra seglars en les que fora possible fer autos, es substanciaren sumàriament i, escoltades les parts, es dictaminaren per la Sala en justícia. En la resta, caldria rebre els informes extrajudicials suficients per a qualificar els fets, acreditar la mala qualitat de la persona acusada i el perjudici de la seua permanència en la població corresponent. Tot seguit, s'hauria de comunicar a la Sala del Crim per a poder passar, per via de govern, al desterro, amb tal que, abans de l'execució, si no hi havia perill en la tardança, es donara compte al Consell. Pel que feia a l'estranyament dels eclesiàstics, el Consell de Castella es mostrava, si cap, més contrari, per tractar-se d'una qüestió que considerava «más delicada y escrupolosa» en qualsevol circumstància, però més encara després del dur contenciós entre Macanaz i l'arquebisbe de València. En aquest sentit, Cavallero s'hauria d'abstenir de prendre cap decisió; només en cas necessari, una vegada recollida la informació verídica i extrajudicial, hauria de remetre-la al Consell per a que aquest donara la providència convenient i, quan existira perill en la tardança de l'estranyament, deuria comunicar-ho tot amb els dos oïdors castellans més antics i prendre una resolució per majoria, que hauria de ser comunicada també al Consell. En definitiva, el Consell frenava en sec les pretensions de Cavallero de convertir-se en el dipositari absolut de la suprema regalia i potestat política i governativa en tot el País, sense la supervisió de la pròpia *Chancilleria* i del Consell de Castella, només gaudint de l'escut del rei. Finalment, i, a més d'altres recomanacions, el Consell posava en consideració de Felip V que, per tal de mantenir als valencians en la deguda fidelitat i garantir l'administració de justícia, es considerava molt necessari enviar tropes per a la seua defensa.

Aquesta darrera recomanació es produïa en un moment en el que era, de tot punt, inviable. De fet, els esdeveniments militars no havien estat favorables a l'exèrcit borbònic, derrotat el 27 de juliol a Almenar i el 20

d'agost a Monte Torrero. La decisió final dels aliats d'encaminar-se directament a Madrid, obligà al rei a abandonar la vila en direcció a Valladolid, mentre tractava de recompondre les seues tropes. Així, la Reial Provisió amb la Instrucció referida es va despatxar a Cavallero el 5 d'octubre des de Vitoria, on s'havien traslladat els Tribunals i la reina.³⁰ Mentre, a les darreries d'agost i primers dies de setembre, la ciutat de València va viure moments d'autèntica eufòria i sotsobra, segons els casos.

Des de el 21 d'agost, la successió de notícies, totes elles confirmant la victòria aliada i la posterior sortida de la Cort dels reis feren créixer el pànic entre els botiflers. Molts habitants de la zona fronterera amb Aragó es refugiaren a la capital i molts mercaders francesos van fugir cap a Castella amb les seues pertinences. També els botiflers de la capital s'apressaren a traslladar els bens més preuats a les cases dels maulets.³¹ En definitiva, el caos es va apoderar de la capital: «este País està echo un chaos de confusión y una espelunca de tigres. Si los que gobiernan no abren los ojos y velan, se perderá otra vez esta Ciudad y Reyno».³² No obstant això, la resposta del governador de València, don Antoni del Valle, va estar a l'altura de les circumstàncies, L'1 de setembre, davant el remor de la imminent arribada de tropes de desembarcament, es van plantar quatre canons d'artilleria en la Plaça de Predicadors -on estava la ciutadella- orientats cap a la ciutat, i va convocar a tots els gremis dels oficis, als que va exhortar a mantenir-se quiets sota l'amenaça de mort, advertint-los també que no permetria l'entrada en la capital de “michaletalla” i de que, només en el cas de que les tropes que arribaren foren superiors a la guarnició, lliuraria la ciutat.³³ Segons Castellví, també els regidors municipals i la noblesa foren advertits de la gravetat de la situació i cridats a participar en la defensa de la capi-

30. *Ibidem*. S'escrigueren també cartes a l'inquisidor, vicari general i Melgarejo, amb dates de 19 d'octubre.

31. PLANES, *Sucesos fatales*, ff. 96v-97r i 99v-100r, dies 27 i 28 d'agost i 1 de setembre. ORTÍ Y MAJOR, *Diario*, f. 313r-v, dia 28 d'agost de 1710.

32. PLANES, *Sucesos fatales*, ff. 94v, dia 23 d'agost de 1710.

33. *Ibidem*, ff 99v-100r, dia 1 de setembre de 1710.

tal.³⁴ A més de la fermesa mostrada per del Valle, l'Ajuntament de València va prendre altres iniciatives, com fer les rogatives i processions habituals en moments difícils a fi de canalitzar les fortes tensions socials, i enviar un correu exprés al rei, manifestant la seua consternació per la desfeta, la impossibilitat de fer-li cap donatiu, per estar totes les seues rendes sota l'administració del superintendent general, i demanant les instruccions a seguir en aquells moments difícils.³⁵ L'arribada de tropes aliades, ja fora per terra o per mar, o de forma simultània, es considerava imminent, mentre els camins propers a València estaven plens de miquelets, preparats per a facilitar la rebel·lió.

L'arxiduc, però, no tenia a les seues mans la capacitat de decidir quin camí hauria de seguir l'exèrcit aliat per tal d'arribar a Madrid, objectiu final de la campanya militar. Com és sabut, les opcions eren vàries i totes elles coincidien a senyalar l'entrada en Madrid com un objectiu irrenunciable en aquella conjuntura tan propícia. Però, mentre la major part dels generals eren partidaris d'aprofitar la desfeta de l'exèrcit borbònic per recuperar Aragó, dirigir-se directament a Castella i entrar en la Cort, sense enviar cap cos d'exèrcit a València per no dividir les forces, els alemanys i l'arxiduc consideraven arriscada l'operació per la dificultat de mantenir-se en Madrid, un lloc obert, i proposaven prendre abans Navarra, assegurar les Castelles, Extremadura i Andalusia i recuperar també València. Finalment, es va imposar la primera opció. Aragó va proclamar de nou rei Carles III d'Àustria, restaurant-se de nou els Furs, i l'exèrcit aliat s'encaminà cap a Madrid. Pel que fa als valencians, i per no frustrar les gran expectatives generades, es va confiar la recuperació del País a les tropes que arribarien des de Catalunya.³⁶

34. CASTELIVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 83.

35. AMV, *Libros Capitulares*, año 1710, signt. D 9, ff. 188v-189r. *Lletres missives*, signt h³ 28, ff. 32v-33r; carta de 2 de setembre de 1710. Finalment, l'Ajuntament va decidir contribuir a la manutenció de les tropes amb 6.000 pesos dipositats a la Taula de Canvis i procedents del segrest dels estats d'Aranda. *Libros Capitulares*, año 1710, signt. D 9, ff. 199-200.

36. Nicolás de Jesús BELANDO, *Historia civil de España, sucesos de la guerra y tratados de paz hasta 1735*, 2 vols., Madrid, 1740, I, 433. BACALLAR, *Comentarios*, pp. 202-203.

En aquesta ocasió, els pronòstics semblaven complir-se. El 8 de setembre aparegueren a la vista del Grau de València cinc navilis anglesos, amb gran alegria dels maulets, que esperaven el desembarcament de tropes per ocupar València. El dietarista Planes descriu l'eufòria dels austriacistes de la capital contemplant des dels terrats i miramars l'arribada de l'estol. No obstant, l'amenaça que representaven els canons de la ciutadella apuntant cap a la ciutat, l'enviament de tropes a la platja per a impedir el desembarcament i la dura repressió contra els miquelets que actuaven a la comarca de l'Horta, entre d'altres, van frustrar l'intent, si bé és cert que el dietarista Planes va posar en dubte la procedència del vaixells i els va identificar com a corsaris.³⁷ En efecte, la trobada de nous documents que aporten informació rellevant sobre aquest punt, permet conèixer amb més precisió els preparatius de l'operació de desembarcament aliat en València i de restauració del govern austriacista.

En la Junta de Guerra celebrada en Barcelona el 14 de setembre, i a la que van assistir els almiralls i el comte de Savallà, nomenat virrei de València, es va acordar que l'endemà es posaria en marxa l'operació. Estava previst enviar una flota en la que aniria el nou virrei, tots els ministres de la Reial Audiència, els oficis de la Diputació i de la Ciutat «y otra infinidad de valencianos», que havien trobat refugi a Barcelona però que desitjaven tornar a la seua terra, acompanyats de dos regiments d'infanteria, els de Tattenbach i Schover. Per terra s'enviaria el regiment de cavalleria del general don Rafael Nebot i la major part, o tots, dels fusellers dels regiments de Ferrer i Ferriol. Les instruccions lliurades a Nebot, amb data 15 de setembre, li encomanaven anar dret a la ciutat de València i estar al tant de les notícies sobre la navegació de l'esmentada flota per poder coordinar la seua arribada i el desembarcament en les platges properes a la capital. A més de qüestions de logística, se li encomanava a Nebot observar i garantir la més rigorosa disciplina de les tropes per a no defraudar els bons vassalls valencians i actuar amb extrema prudència,

37. PLANES, *Sucesos fatales*, f. 103r, dia 8 de setembre de 1710.

deixant al seu bon criteri que, a la mira de les informacions que poguera obtenir sobre l'estat de la plaça de Morella i altres, si fora possible sense pèrdua de temps, les sorprenguera i desallotjara els enemics per la importància d'aquestes operacions.³⁸

A la mira d'aquesta informació, sorgeix el dubte sobre la procedència dels vaixells albirats al Grau de València el 8 de setembre. De ser efectivament anglesos caldria parlar d'un primer intent de desembarcament frustrat, del que no formarien part el nou virrei, ministres i oficis, perquè el 15 de setembre encara no s'havien proveït els oficis de diputats i jurats. En cas contrari, s'hauria de donar credibilitat a l'anotació del dietarista Planes, que els va identificar, finalment, com a corsaris. Per altra banda, Castellví, que alguna vegada aporta informació inexacta o, al menys confusa, parla -sense precisar dades- d'una temptativa de desembarcament, prematura, que van impedir les tropes enviades a la platja per del Valle, sense que els habitants de la ciutat, desarmats, pogueren fer altra cosa que restar quiets confiant en l'èxit de l'intent. En paral·lel a aquesta operació, parla dels preparatius per a assetjar Morella i del nomenament de virrei, càrrecs i oficis i es centra, especialment en l'empresa de Morella, a la que s'incorporaria més tard el comte de Savallà. De tota aquesta informació i de la major credibilitat dels documents emanats del govern austriacista a Catalunya, es pot afirmar que, en qualsevol de les dues opcions plantejades, el suposat intent de desembarcament previst per al 8 de setembre es va frustrar, bé per haver-ho impedit les tropes borbòniques, bé per no haver trobat la resposta social esperada, o perquè les embarcacions albirades no tenien aquest propòsit.

No obstant això, cal parlar d'una operació, gestada des de Barcelona amb el suport dels valencians allí refugiats, per tal d'enviar a València tropes, amb les que afavorir una sublevació, i a tots els membres del nou

38. AHN, *Estado*, llig. 3.469, *Instrucción de lo que ha de observar el general don Raphael Nebot en la marcha que, de horden del Rey nuestro Señor (Dios le guarde), a de executar al Reyno de Valencia, donde ha de estar a las hórdenes del virrey conde de Çevallà*, Barcelona, de 15 de setembre de 1710.

govern austriacista, a més de propiciar el retorn dels refugiats al Principat. Aquesta flota degué salpar, finalment, el 16 de setembre, dos dies abans que el general Nebot es posara al front de les tropes que haurien d'obrir camí en un territori sota domini borbònic i assegurar les comunicacions entre Catalunya i València, la qual cosa exigia dominar Miravet i Morella i aquests foren els primers objectius de Nebot. Però, tampoc en aquesta ocasió l'estol aliat va poder complir la seua missió i, ja en Tarragona, on havia d'esperar l'arribada d'una part de les tropes, va haver de retirar-se davant la notícia de què havia arribat a Roses l'armada francesa, amb reforços i queviures, i es temia un atac imminent a Girona. El virrei, els demés ministres i oficis i molts valencians dels que hi anaven, foren desembarcats i es traslladaren al Maestat per a reunir-se amb les tropes de Nebot amb el propòsit d'establir el govern austriacista a Morella quan fora recuperada i esperar allí els esdeveniments.³⁹

La notícia de totes aquestes operacions no feia sinó alimentar les expectatives d'uns i els temors dels altres. El clima que es vivia a la capital era de fortíssima tensió. L'arribada, per fi, del correu de Madrid, el 14 de setembre, va confirmar la marxa dels reis cap a Valladolid el dia 9. Aquesta notícia causà un impacte molt negatiu en el govern valencià i en els botiflers, més encara a conseqüència de l'entrada en València del comandant general, don Francesc Caetano, procedent de Tortosa, i dels seus informes sobre la calamitosa situació del País. La seua presència en la capital podia interpretar-se com una retirada de Catalunya davant de l'evolució incerta dels esdeveniments, però el que va causar major perplexitat va ser l'orde de Caetano a Pérez de la Puente, intendent general de Rendes Reials, perquè cedira a favor de l'Ajuntament l'administració de les rendes municipals. Les raons esgrimides no eren altres sinó les dificultats per les quals travessava Felip V, així com la necessitat d'assegurar-se la fidelitat de la classe política valenciana per mitjà d'un gest com aquest, pel que es volia assenyalar la confiança que el rei tenia dipositada en els capitulars.

39. PLANES, *Sucesos fatales*, ff. 116r i 117r, dies 28 i 30 de setembre de 1710.

No obstant això, l'Ajuntament no estava disposat a assumir aquesta responsabilitat, a causa del menyscabament de les cises i dels pocs recursos de la Ciutat. Al contrari, preferia continuar com fins llavors, baix la superintendència de «un ministro tan celoso» per a evitar que se'ls atribuïra cap responsabilitat en la confusió que regnava en l'administració municipal.⁴⁰ Davant la negativa de l'Ajuntament, Caetano es va veure en la necessitat de repetir l'orde, mentre de la Puente, creient-se exonerat de les seues funcions i temorós de l'evolució dels esdeveniments, es preparava per a abandonar València.⁴¹

Tallada la comunicació amb el govern central i enmig de la incertesa, l'ambient en els cercles borbònics era clarament derrotista. A les darreries de setembre començaren els preparatius per a traslladar la guarnició i l'artilleria de València a Alzira, les fortificacions de la qual van quedar reforçades, així com les de Dénia, Alacant i Oriola.⁴² També s'obligà al manifest de forasters en el termini de tres dies, pena de mort, es va ordenar que els miquelets foren anomenats lladres i assassins, donant llicència i armes als borbònics per a perseguir-los i matar-los⁴³ i es reforçà considerablement el control militar sobre la ciutat, tot coincidint amb el remor creixent que el dia 26 era la data novament senyalada per a la sublevació general. Planes va escriure al seu dietari que aquest dia els maulets esperaven l'arribada d'un cos d'exèrcit aliat des de Morella i de tropes angleses que havien de desembarcar a Orpesa, juntament amb el nou govern austriacista i tots els valencians desterrats i refugiats a Barcelona.⁴⁴ Tampoc aquesta vegada van tindre satisfacció les seues esperances, però aquest desencís va ser compensat a bastament amb la notícia, duta pel

40. *Ibidem*, ff. 201v-205v, 218r-219v i 226r.

41. ORTÍ Y MAYOR, *Diario ...*, *op. cit.*, fol. 315v, dia 2 d'octubre de 1710. En efecte, se'n va anar cap a Madrid, sense autorització de Caetano, raó per la qual aquest el va obligar a tornar.

42. PLANES, *Sucesos fatales*, ff. 110v, 112r, dies 20 i 25 de setembre de 1710.

43. *Ibidem*, ff. 116r, dia 28 de setembre de 1710.

44. *Ibidem*, ff. 113r-114r, dia 26 de setembre de 1710.

correu de Madrid el 30 de setembre, de què, el dia 21, la vila havia prestat obediència a Carles III d'Àustria i de què el rei havia entrat en Madrid el dia 27. Amb aquest fet s'aconseguia, per fi, l'objectiu llargament esperat per l'arxiduc de poder ocupar el tron de la Monarquia Hispànica, però seria, com es veurà, una glòria passatgera.⁴⁵

La ciutat de València vivia aquells dies en un ensurt continu, sense aconseguir que es consumara la sublevació i amb el temor o l'esperança - segons els casos - que succeïra prompte. Els seguidors de l'arxiduc mantenien molt alta la moral de victòria i la difonien amb pasquins gens tranquil·litzadors per als adeptes a Felip V: «Borrigo será / quien no creerá / que Carlos III / reynará. / Toca a degollar / que Carlos Tercer ha de reynar. / Ab motius als butiflers los han de matar / perquè no volen veure a Carlos reynar».⁴⁶

No sembla que els austriacistes de la capital pogueren fer llavors una altra cosa que esperar. Mentre, fora de la ciutat, es detectava una gran activitat de les quadrilles de miquelets, especialment en les zones pròximes, com l'Horta i l'Albufera, i també en les més allunyades però amb un alt valor estratègic, com Morella, que era assetjada.⁴⁷ En el camp contrari, també fou incessant l'activitat del govern borbònic a l'hora de prendre mesures per a controlar l'orde públic i la dissidència i augmentar la seguretat de la capital i de les poblacions fortificades. L'objectiu prioritari era el de reforçar les guarnicions per mitjà de noves reclutes o amb l'arribada d'altres contingents, procedents de la Manxa. També es va intensificar la política de persecució de l'austriacisme amb nombroses detencions efectuades el 12 i 13 d'octubre, algunes de personatges importants i, entre ells, el regidor de la capital don Jaume Antoni Borràs, cavaller de

45. ORTÍ Y MAJOR, *Diario*, f. 315v, dia 30 de setembre de 1710. PLANES, *Sucesos fatales*, f. 118r, dia 1 d'octubre de 1710. Com es recordarà, les tropes aliades havien entrat en Madrid, per primera vegada, en 1706 i la capital havia proclamat rei a Carles III d'Àustria, però en aquella ocasió l'arxiduc no va arribar a entrar en la *Villa y Corte*.

46. *Ibidem*, III, fol. 110r, dia 20 de setembre de 1710.

47. *Ibidem*, III, fol. 122v. ORTÍ Y MAJOR, *Diario*, f. 316v.

Montesa, que fou conduït al castell d'igual nom. Molt sorprenent va ser l'orde de Caetano de què l'Ajuntament de València procedira a la reedificació dels merlets i murs de les muralles, enderrocades en 1708 per dificultar aleshores una nova rebel·lió, però que ara representava un perill en el cas de l'arribada de tropes aliades.⁴⁸ Sorprèn també el ban fet públic el 21 d'octubre per don Francesc Caetano, comandant del Regne de València, per a tractar d'evitar la sublevació. Sorprèn perquè va molt més enllà dels anteriors, que es limitaven a prohibir la comunicació epistolar o de qualsevol tipus amb els dominis de l'arxiduc o a obligar al manifestar dels forasters i, sobretot, perquè haguera transcorregut més d'un mes des que es donava per feta l'arribada de tropes aliades i la rebel·lió general. En aquest cas, i per tal de desenganyar els maulets, anunciava que Felip V estava ja en condicions d'iniciar una contraofensiva en tota regla i acusava als aliats de voler enganyar de nou els pobles per mitjà de cartes i «voces fabulosas», induint-los a córrer un greu risc. Tot seguit, el ban feia públiques una sèrie de mesures per a perseguir la dissidència d'una manera més efectiva. Ja que els mitjans aplicats fins llavors no havien resultat eficaços, a causa del fort arrelament social de la dissidència, es tractava ara d'obtenir la col·laboració de la pròpia societat, per mitjà de recompenses i exempcions, com ara cent doblons i franquesa d'allotjaments i de la resta de contribucions de guerra, així com impunitat per al delator -si fera al cas- i per a dos còmplices més, als que denunciaren, amb proves, als que mantingueren relacions amb els enemics, realitzaren juntes clandestines o introduïren cartes procedents de Catalunya. Es fixaven també recompenses menors per als que, amb les seues delacions, i encara que no aportaren proves, facilitaren el poder evitar les accions sedicioses. A tots ells se'ls garantia l'anonimat. Finalment, es prohibia tot tipus de correspondència amb els territoris baix domini austriacista, inclús si les missives no

48. AMV, *Libros Capitulares*, año 1710, D 7, ff. 228r-229v, Sessió de 18 d'octubre. *Libros de Instrumentos*, any 1710, D 8, f. 245, carta de 17 d'octubre de 1710. ORTÍ Y MAJOR, *Diario*, ff. 318r i 319r, dies 18 i 19 d'octubre de 1710. PLANES, *Sucesos fatales*, ff. 140v-141r.

contenien cap manifestació en matèries de govern i sí només notícies de caràcter personal, i s'obligava a manifestar les cartes rebudes en el termini d'un dia.⁴⁹

Aquest ban reflectia, en certa manera, l'atzucac en què es trobava la ciutat de València i tot el País. La situació era, sens dubte, cada dia més difícil. El govern semblava incapaç de frenar l'eufòria dels maulets, d'impedir les comunicacions amb Catalunya i de fer front a les contínues manifestacions de dissidència. Per altra banda, el desconeixement del que estava passant a Castella contribuïa a crispar més els ànims entre maulets i botiflers, els quals s'acusaven mútuament de ser responsables de les calamitats passades i presents. Enmig d'aquesta incertesa, van arribar les primeres notícies. En la sessió del *Real Acuerdo* de 25 d'octubre s'acordava fer rogatives per al bon èxit de la campanya que anava a emprendre Felip V.⁵⁰ L'escenari on es decidiria el futur immediat del conflicte peninsular estava a Castella i concretament a Madrid, on els generals aliats estaven a l'espera dels portuguesos per a reprendre l'ofensiva militar. Aquesta espera va permetre a Felip V recompondre el seu exèrcit i rebre reforços de França, fins al punt de fer realment compromesa la presència de l'arxiduc en la capital de la Monarquia. El 9 de novembre, els aliats abandonaven Madrid i el 9 i 10 de desembre, els camps de Brihuega i Villaviciosa van ser escenari d'una gran victòria borbònica que frustrava totes les expectatives dels seus enemics i qualsevol possibilitat immediata de què el País Valencià tornara al domini de l'arxiduc. De res va servir que el 14 de desembre capitulara Morella en favor dels aliats.⁵¹

En definitiva, l'any 1710, que tantes expectatives havia generat entre els seguidors de l'arxiduc, especialment entre els aliats i els austriacistes valencians, desitjosos de poder revertir les conseqüències, de tot tipus, derivades de la batalla d'Almansa, acabava amb un nou i rotund triomf borbònic. En el cas del País Valencià, els efectes més immediats foren el

49. HUV, Ms, 17/26. AMV, *Llibres de Pregons*, xx 9, f. 149r-v.

50. ARV, *Real Acuerdo*, 4, any 1710, f. 51v.

51. PLANES, *Sucesos fatales*, f. 172r.

fracàs d'una nova rebel·lió i la prompta recuperació de Morella per les tropes borbòniques, però es mantingué el fort descontentament social i una dissidència molt activa, protagonitzada pels miquelets i en connivència amb l'austriacisme català. Seria la mort de l'emperador, poc després, el revulsiu que conduiria directament als Tractats d'Utrecht i Rastatt i a la consolidació de Felip V en el tron espanyol.

El fracassat intent britànic d'alliberar Tarragona (1813)

ALFREDO REDONDO PENAS

Resum

El 28 de juny de 1811 es va produir l'assalt de les tropes franceses del general Suchet a la ciutat de Tarragona. Aquest assalt va suposar l'ocupació de la ciutat fins al 18 d'agost de 1813. L'entrada de les tropes britàniques sota el comandament del general Wellington com a aliats de l'exèrcit espanyol en el seu enfrontament contra les tropes franceses va canviar l'esdevenir de la guerra. El mateix general britànic va projectar una expedició contra la ciutat de Tarragona per distreure l'atenció de les tropes que Suchet tenia a València. Les forces de Murray van desembarcar en el port de Salou el 3 de juny rebent l'ajuda del general espanyol Copons. El dia 6 de juny de 1813, l'exèrcit aliat va començar el bombardeig de la ciutat, que va ser continuat fins al dia 11. Els britànics van deixar el lloc davant els insistents rumors de l'arribada de reforços francesos i van reembargar precipitadament per dirigir-se a Alacant. El general Murray va ser substituït per lord William Bentick. El general francès Bertoletti va col·locar 23 mines per volar Tarragona la nit del 18 al 19 d'agost: només 22 van explotar, l'última, la de Sant Magí, no va esclatar. Aquest fet es va considerar una acció divina i des d'aquest dia el 19 d'agost se celebra la festivitat de Sant Magí.

Paraules clau: 1811, Suchet, Tarragona, Wellington, aliados, Murray, Copons, William Bentick, Bertoletti, Sant Magí.

Resumen

El 28 de junio de 1811 se produjo el asalto de las tropas francesas del general Suchet a la ciudad de Tarragona. Este asalto supuso la ocupación de la ciudad hasta el 18 de agosto de 1813. La entrada de las tropas británicas bajo el mando del general Wellington como aliados del ejército español en su enfrentamiento contra las tropas francesas cambió el devenir de la guerra. El mismo general británico proyectó una expedición contra la ciudad de Tarragona para distraer la

atención de las tropas que Suchet tenía en Valencia. Las fuerzas de Murray desembarcaron en el puerto de Salou el 3 de junio recibiendo la ayuda del general español Copons. El día 6 de junio de 1813, el ejército aliado empezó el bombardeo de la ciudad, que fue continuado hasta el día 11. Los británicos dejaron el sitio delante los insistentes rumores de la llegada de refuerzos franceses y reembarcaron apresuradamente para dirigirse a Alicante. El general Murray fue sustituido por lord William Bentick. El general francés Bertoletti colocó 23 minas para volar Tarragona la noche del 18 al 19 de agosto: sólo 22 explotaron, la última, la de Sant Magí, no estalló. Este hecho se consideró una acción divina y desde ese día el 19 de agosto se celebra la festividad de Sant Magí.

Palabras clave: 1811, Suchet, Tarragona, Wellington, aliados, Murray, Copons, William Bentick, Bertoletti, Sant Magí.

Abstract

On June 28th 1811 took place the final assault of General Suchet's troops to Tarragona town. This action implied the military occupation of the town till august 18th 1813. The arrival of the British troops under the command of General Wellington, as allied to the Spanish Army, in his clash with the French soldiers changed in great extent the fate of the war. The very British general arranged a military expedition against Tarragona, that was intended to prevent the participation of French troops located in Valencia in the pre-planned fight. Murray's troops disembarked in Salou on 3rd of June being assisted by the Spanish general Copons. On 6th June 1813, the allied army started the bombardment of the town, that lasted until the 11th. The British abandoned the siege due to the rumors of the imminent arrival of the French reinforcing troops and re-embarked and sailed in a rush, heading Alicante. Murray was replaced by Lord William Bentick. The French general Bertoletti placed 23 mines intending to blow the entire town during the night of the 18th of August: Just 22 of them blasted. The very last of themines, the one placed in Saint Magí, never blasted being this fact deemed as a divine action. Since that very day, August 19th is dedicated to this saint, and properly celebrated as His day ever since.

Keywords: 1811, Suchet, Tarragona, Wellington, aliados, Murray, Copons, William Bentick, Bertoletti, Sant Magí.

1. Introducció

El 28 de juny de 1811 es va produir l'assalt de les tropes franceses del general Suchet a la ciutat de Tarragona després de 56 dies de setge. Sobre aquest fet ja s'han escrit diversos obres¹ que han destacat els preàmbuls del setge, les defenses de Tarragona, les forces atacants i defensores, l'assalt al fortí de l'Oliva, la fugida del marquès de Campoverde (amb l'excusa d'anar a buscar reforços), la lluita desesperada dels ciutadans tarragonins i dels soldats sota les ordres de Juan Senén de Contreras y Torres² fins al darrer moment al Pla de la Seu, davant la catedral. L'assalt suposà l'ocupació de la ciutat fins al 18 d'agost de 1813. El comportament de l'invasor durant aquest temps va ser despòtic amb la població com ho demostren una sèrie de gravats, dels quals en tenim un parell d'exemples. [figg. 1-2]

Els dirigents napoleònics que van romandre a la plaça fins al darrer dia van ser els generals Montmarí, Ficatier, Musnier (aquests fins al 26 de juliol de 1811); el Baró Bourgois (fins al 19 de març de 1812) que «era un hombre impío, sangriento y desnaturalizado...», i, finalment, des del 20 de març de 1812 fins a la seva retirada definitiva, el general italià Bartolletti, «...no tan sanguinario como el anterior, pero muy iracundo, colérico y el mas refinado ladrón...».³

1. Antonio MOLINER PRADA, *Tarragona (mayo-junio 1811). Una ciudad sitiada durante la Guerra del Francés*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), Ediciones Doce Calles, Madrid, 2011; J. Salvador ROVIRA I GÓMEZ, *Tarragona a la guerra del Francès (1808-1813)*, Ajuntament de Tarragona, Tarragona, 2011 (Quaderns de l'Arxiu; 6); *Monogràfic dedicat al setge napoleònic de Tarragona de 1811, A Carn!*, 16 (2011), en línia <<http://blocs.tinet.cat/acarn/files/2012/01/ACarn16GdFranc%C3%A8sPdf.pdf>>; Francisco GRAS Y ELÍAS, *Tarragona en 1811. Episodios de mi tierra*, IV, Barcelona, 1894; Andrés EGUAGUIRRE, *Sucesos verdaderos del sitio y plaza de Tarragona*, Valencia, 1813; Adolfo ALEGRET, *Historia del sitio, defensa, asalto y evacuación de Tarragona en la guerra de la Independencia*; Julio BELZA Y RUIZ DE LA FUENTE, «El sitio de Tarragona en 1811», *Revista de Historia Militar*, VIII, núm. 15 (1964).

2. Juan GÓMEZ DÍAZ, *El general Contreras y el sitio de Tarragona*, Foro para el Estudio de la Historia Militar en España (FEHME), Madrid, 2012.

3. *Tarragona sacrificada en sus intereses y vidas por la independencia de la nación y*

FIG. 1. Rapte d'una donzella prop del cementeri. Grup dels horrors de Tarragona (Arxiu personal Alfredo Redondo)

FIG. 2. Francesos al Pla de la Seu. Darrer redacte de resistència tarragonina. Grup dels horrors de Tarragona (Arxiu personal Alfredo Redondo)

Durant aquest període de temps, la guarnició francesa es va dedicar a la reconstrucció de les malmeses defenses tarragonines després del setge que durant 52 dies pati la ciutat. El general d'enginyers Rogniat va preparar un pla per condicionar la ciutat amb la col·laboració forçosa de la gent dels pobles del voltant de Tarragona que, a més de la feina que realitzaven, havien de pagar per a finançar-les. Però el ritme de la construcció era lent i els francesos optaren, finalment, per contractar a un especialista que va fer les obres de pressa i corrents.⁴

El continu moviment de les tropes franceses pel territori va fer que les de Tarragona anessin canviant. Quan el general Suchet va marxar de la ciutat per a dirigir-se cap a València, hi havia a la plaça el 5è Regiment Lleuger i el 116è de Línia de la brigada Montmarie que conformaven un total de 1900 homes. Posteriorment, foren rellevades pels 2300 homes del 121è Regiment de Línia i el 2n del Vistula del general Ficatier.

2. Ofensiva sobre Tarragona

L'entrada de les tropes britàniques sota el comandament del general Wellington com a aliats de l'exèrcit espanyol enfront dels francesos va canviar dràsticament el rumb de la guerra. El mateix general britànic va projectar realitzar una expedició per alliberar a Tarragona per tal de distreure a les forces franceses del general Suchet que es trobaven a València.

Així, el general Murray, designat per Wellington per a dur a terme aquesta tasca, embarcà el 31 de maig a Alacant sota la protecció de l'armada de l'almirall Halloway amb una força total de 14000 homes i 700 cavalls.⁵

libertad de su cautivo monarca Fernando Séptimo. Relación de los sucesos más memorables ocurridos en esta Ciudad durante la última guerra defensiva contra la invasión del tirano del siglo XIX Napoleón Bonaparte, Miguel Puigrubí, Tarragona, 1816, pp. 65-66.

4. ROVIRA I GÓMEZ, *Tarragona*, p. 110.

5. Dídac BERTRAN VALIVÉ, Manuel GRAMUNT DE MORAGAS, *Los regimientos de guarnición en Tarragona. 1700-1931: de Felipe V a Alfonso XIII*, Ministerio de Defensa, Ma-

La flota estava formada per tres vaixells de línia, diverses fragates i corbetes, alguns brics, quinze xalupes, canoneres, dues bombardes i una vuitanta vaixells de transport.⁶ Gràcies al bon temps i al vent favorable van fer el recorregut en 48 hores, quan normalment es necessitaven almenys quatre dies.⁷ Suchet, des de València veu la flota britànica però no sap cap on es dirigeixen.

Els britànics desembarcaren al port de Salou (tot i que haguessin pogut escollir la platja oest de la desembocadura del riu Francolí, sense perill de les dèbils defenses franceses i per facilitar el transport del material del setge) formant en columnes tancades el dia 3 de juny travessant el riu Francolí per bloquejar la plaça, maniobra que acabaria per la nit, dirigida pel General Donkin. Se'ls van afegir els 7000 homes de Francisco Paula Oliver Copons y Méndez-Pavia, conegut per *Copons* que havia arribat a Reus el 30 de maig on havia concentrat gran quantitat d'equip i material des del 25.⁸ Aquest prendria posicions sobre el camí d'Altafulla per impedir l'arribada dels socors francesos provinents de Barcelona.

Les tropes que s'enfrontarien serien les següents:

- Aliats (un total de 23000 homes): 740 cavalleria, 820 artillers, 1100 sicilians, 8400 britànics i 4852 espanyols que comptaven, a més, amb 24 canons.⁹

drid, 2000, p. 157. Les forces britàniques estaven formades per: «...10º y 27º regimien-
tos ingleses, seguidos por la caballería británica – 20º de dragones ligeros y húsares negros
– y la artillería de campaña (...) unas 24 piezas de campaña – obuses y morteros – así como
el material de sitio comprendido lo necesario para la confección de cestones y fajinas que
había sido reunido previamente en Ibiza...» (dins de JOSÉ PRIEGO FERNÁNDEZ DEL CAMP,
Guerra de la Independencia 1808-1814. Campañas de 1813-1814, Vol. VIII-2º, Minis-
terio de Defensa, Secretaria General Técnica, Instituto de Historia y Cultura Militar,
Editorial San Martín SL, Madrid, 2006, pp. 92-93.

6. ROVIRA I GÓMEZ, *Tarragona*, p. 111.

7. PRIEGO FERNÁNDEZ DEL CAMP, *Guerra de la Independencia*, p. 114.

8. Arxiu Comarcal del Baix Camp (ACBC), *Actes Municipals* (1813).

9. Juan José SAÑUDO, *Base de datos sobre las unidades militares en la Guerra de la
Independencia Española*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2007. Les tropes eren: 2n
Regiment d'Infanteria de la Milícia Provincial de Murcia; 1r d'Infanteria de Línia de

- Francesos: 1600 homes, dels quals 700 eren italians.¹⁰

La primera acció que es va dur a terme va ser la conquesta per part dels aliats va ser la conquesta del petit castell, el de Sant Felip, defensat per uns 115 homes de l'11è de Línia francès i unes 17 peces d'artilleria sota les ordres del tinent Castillon. [fig. 3] La importància d'aquesta petita fortalesa «de forma de un cuadrado abaluartado de 600 metros cuadrados...», era el seu enclavament: custodiava la carretera que permetria al general Suchet venir des de València per ajudar als seus soldats a Tarragona. Després d'un intens bombardeig, el castell cau finalment el 7 de juny amb un nombre total de baixes aliades de 5 morts, entre ells 1 oficial, i 39 ferits.¹¹

Mentrestant, Murray, general designat per Wellington per a dirigir el setge de Tarragona, prenia posicions al voltant de la ciutat col·locant les bateries de la següent manera¹²

- al costat oest del riu Francolí: tropes del coronel Adam i la divisió Mackenzie que no comptava amb la brigada del coronel Prevost que va desembarcar en una petita caleta al sud de Salou per intentar apoderar-se del fort de Sant Felip de Balaguer

- al nord de l'antic Fortí de l'Oliva: tropes de la divisió Clinton
- a l'esquerra del reducte del Loreto situant-se en un lloc avançat davant la porta de Sant Antoni per interceptar el camí de Barcelona: tropes espanyoles de Wittingham. Els seus canons haurien de bombardejar

Guadalajara; 1r i 2n Regiment d'Infanteria de Línia de Córdoba; Regiment d'Infanteria número 2 de la Milícia Provincial de Burgos i el 5è Batalló d'Infanteria de Granaders de la Milícia Provincial de Castilla La Vieja.

10. Un terç eren del 20è de línia, uns quants més del 2n batalló del 7è de línia italià, 200 aïllats, un escamot de Cazadores a Caballo Reales Transalpinos, prop de 120 espanyols gendarmes de Tarragona del Capità Uriarte y contra guerrillers de Ramon Cire, a més d'un centenar d'artillers i mariners dels vaixells corsaris desarmats per fer front als aliats (dins de PRIEGO, *Guerra de la independencia*, p. 118).

11. PRIEGO, *Guerra de la independencia*, pp. 119-121.

12. PRIEGO, *Guerra de la independencia*, p. 114.

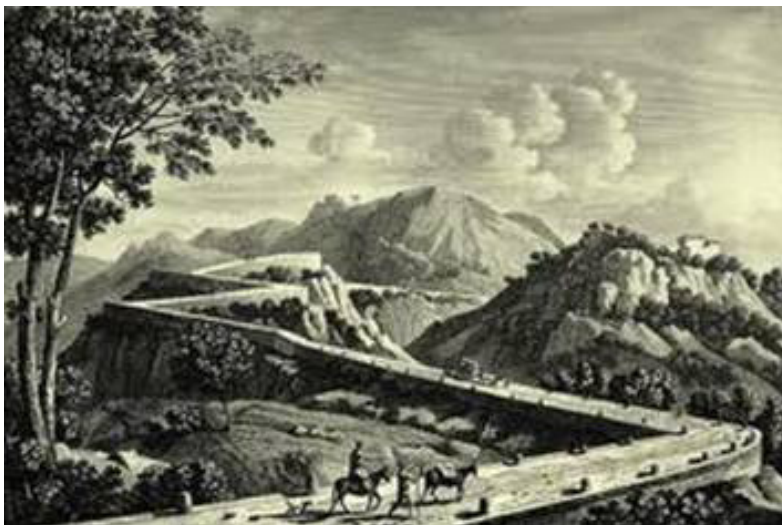

FIG. 3. Castell de Sant Felip de Balaguer

FIG. 4. Plànol de la situació de les bateries
(Plànol cedit per Francesc Murillo Galimany)

la part alta de la ciutat. Comptaven també amb el suport de les bateries navals.¹³

Per fer front a les forces britàniques, els francesos, dirigits pel governador de la plaça Bertoletti, preparaven les seves defenses.¹⁴

Bertoletti ocupó el fuerte Real, y las ruinas del baluarte de San Calors el cual, pese a estar derruido como casi todas las fortificaciones exteriores, ofrecia aún posibilidades de ser defendido. El capitán de ingenieros Rouselle efectuó en las murallas cuantas reparaciones fue posible y el comandante del batallón de artillería Michelet emplazó en el lugar adecuado cuantos cañones había en Tarragona. El capitán Darde, a la cabeza de 80 hombres del 20º de línea, un puñado de artilleros y una pieza de a 12, recibió el encargo de defender el fuerte Real, mientras el teniente Delot, con 50 soldados del 7º de línea italiano y una pieza de campaña, se atrincheró en el baluarte de San Carlos... [fig. 4]

Tanmateix, autoritzar a la població a sortir de la ciutat amb la condició de no prendre les provisions. El resultat va ser que més de dos terços dels habitants aprofitaren per marxar a Vilanova o a Barcelona.¹⁵

El dia 6 de juny, l'exèrcit aliat va començar a disparar els canons que van començar els seus projectils sobre la ciutat fins el dia 11. Entre les forces espanyoles que esperaven el moment precís per assaltar les muralles tarragonines, hi havia el Batalló d'Infanteria Lleugera de Voluntaris d'Aragó

13. Andrés BOFARULL Y DE BROCA, *Anales históricos de Reus*, 2a ed., Centre de Lectura, Reus, 2007 (Assaig: 108), vol. II; p. 149; BERTRAN VALLÉ, GRAMUNT DE MORAGAS, *Los regimientos*, p. 157.

14. P. Rújula, ed., *Memorias del Mariscal Suchet sobre sus campañas en España (1808-1814)*, Colección "Historiadores de Aragón 8", Institución "Fernando el Católico" (CSIC), Zaragoza, 2012, p. 408; José Priego Fernández afegeix a les tropes del capità Darde 10 gendarmes espanyols i a les del tinent Delot «5 granaderos del 11º de línea, 5 contraguerrilleros y 4 artilleros auxiliares...» (dins de PRIEGO, *Guerra de la independencia*, p. 118).

15. Carlos Antonio José BOFARULL BROCA, *Historia crítica de la Guerra de la Independencia en Cataluña*, Barcelona, 1863, vol. II, p. 454.

i els Regiments de Guadalajara, del Rei i de Catalunya (aquests darrers sota el comandament del coronel Antoni Solà). Els defensors efectuaren dues sortides que no van donar el fruit desitjat, que no era altre que frenar l'ofensiva aliada. La primera sota el comandament del capità Bevilacqua i la segona dirigida pel Capità Cire amb els seus contra guerrillers. L'acció conjunt dels dos va fer que els tiradors aliats rebassessin el Francolí. El 12 de juny Bertorletti es preparar per a rebre l'assalt definitiu a la plaça però al migdia els defensors veuen que els aliats abandonen les seves posicions al voltant de Tarragona per dirigir-se a la platja per embarcar, mentre que les peces d'artilleria britàniques que es trobaven al fortí de l'Oliva es clavaren i es cremaven els suports i plataformes. Davant aquest fet, els francesos sortiren de la ciutat per comprovar que, efectivament els aliats s'havien retirat i havien abandonat «18 piezas de grueso calibre, gran cantidad de proyectiles, maderas, cestones, sacos terreros, así como almacenes respetables de harina y carne salada...».¹⁶ El motiu de la retirada van ser els insistents rumors sobre l'arribada d'un nombre més elevat de forces napoleòniques per ajudar a les de Tarragona, uns 22.000 aproximadament: les tropes del general Mathieu des de Barcelona (entre 8 i 10.000 homes que el dia 11 es trobaven a Vilafranca), dels 9.000 homes del Mariscal Suchet procedents de València, 1.000 homes de Tortosa i 2.500 de Lleida.¹⁷

La retirada anglo-siciliana pel mar va suposar la pèrdua de cinc vaixells¹⁸ als Alfacs, arribant la resta de l'esquadra molt maltractada a Alacant. Arran

16. PRIEGO, *Guerra de la independencia*, pp. 122-126.

17. PRIEGO, *Guerra de la independencia*, p. 138.

18. El Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya, el CASC, va mostrar durant dos dies les restes d'un antic vaixell enfonsat en aquesta zona que, segons els estudis podria formar part d'aquesta flota. Entre les restes trobades destaquen dos canons defensius de la nau i un seguit de granades de morter, de ferro, tapes de barrils de cartutxos de fusell que conserven l'escriptura en anglès del nombre de cartutxos col·locats al barril, 500, la data del tancament del barril i la persona responsable del tancament (dins *Diari de Tarragona*, 26 de juny de 2013; número 9422, p. 19).

d'aquest fracassat intent de recuperar Tarragona, Wellington va destituir al general Murray i, en el seu lloc, nomenar a Lord William Bentick.

La derrota de les tropes franceses de Josep I en mans britàniques a Vitoria¹⁹ el 21 de juny, va suposar la retirada definitiva dels francesos d'Espanya (excepte a Catalunya) i va forçar a Napoleó a tornar la corona a Ferran VII pel Tractat de Valençay de 1813. El general Suchet va començar la seva retirada des de València i va establir la plaça de Tarragona com a lloc de replaçament de tropes.

3. Retirada francesa de Tarragona

El 15 de juliol, els francesos arribaven a la ciutat sota el comandament de Musnier, amb un total de 5000 homes.²⁰ Al dia següent, trobem els francesos a Reus amb unes forces totals de 4000 soldats d'infanteria, 1000 cavalls (entre ells 600 coracers), 3 canons, 40 carros y 400 mules que van restar a la vila fins al 17 de juliol.²¹ A finals del mateix mes, una esquadra britànica desembarcà 2.000 infants, 1000 genets i algunes peces d'artilleria. Poc a poc, les tropes aliades s'anaren apropant a Tarragona.²²

Suchet, des de mitjans de juliol havia donat ordres de preparar «los hornillos para proceder a la voladura de Tarragona en cuanto se viera precisado a abandonarla». El 16 d'agost el duc de l'Albufera entrà per darrera

19. Emilio LARREINA, *Bicentenario de la batalla. Vitoria 1813*, Editorial Almena, Madrid, 2013; Jean SARRAMON, *Contribución a la historia de La Guerra de la Independencia de la Península Ibérica contra Napoleón I*, Tomo XII, Ministerio de Defensa, Junio, 2013, pp. 291-371.

20. Emili MORERA I LLAURADO, *Tarragona cristiana*, 2a edició, Diputació, Tarragona, 2006, vol. V, p. 314.

21. BOFARULL, *Anales*, p. 149.

22. Els regiments eren: Baza, Voluntaris d'Aragó, Catalunya, Badajoz, Irlanda, Guadalajara, València, Bailén i Amèrica, entre d'altres que feien un total aproximat de 47000 homes, «entre cuyos generales figuraban el duque del Parque, el príncipe de Anglona, Villacampa, El Empecinado, Casares, Serrano, Wittingham y Bentink, compareciendo luego Sarsfield» (dins de MORERA, *Tarragona Cristiana*, p. 315).

vegada a la ciutat que li va donar la possibilitat d'aconseguir el seu bastó de mariscal. El general Bertoletti restà com l'encarregat de fer volar tota aquella edificació susceptible de ser emprada militarment i, per evitar mals majors, ordenar als pocs habitants de la ciutat, que anaven acompanyats pel canonge Huyà, que sortissin en direcció a la veïna localitat d'Altafulla²³. Les fonts ens diuen que

de acuerdo con la composición de la única que no llegaría a estallar estaban formados dichos hornillos en la primera línea por veinte barriles de pólvora de media carga cada uno; en la segunda, por ocho barriles de pólvora con ocho granadas de mano y, entre barriles, saquitos de pólvora; en la tercera línea, un saco de pólvora de 15 palmos de largo por 3 de ancho, con una mecha de cinco palmos...²⁴

Els francesos van llençar al mar uns 20.000 fusells i els canons que van utilitzar per a defensar-se contra els britànics, així com «los barrenos y otros enseres de las obras del Puerto y de los parques de Artilleria e Ingenieros, y quemar los almacenes (iglesia de Santa Domingo, Merced y otras), donde tenían acopiados vívires...».²⁵ La Catedral es va salvar i fou destinada a acollir els tarragonins que no podien fugir (invàlids, malalts...). La primera mina de les 23 que hi havia preparades, esclatà la nit del 18 d'agost. La resta va anar destruint la ciutat i quan la pólvora s'apropava a la mina del baluart de Sant Magí no va explotar. [fig. 5] Aquest fet es va estendre com una acció divina del Sant i, així, el 19 d'agost és celebra la festa de Sant Magí a la ciutat.²⁶ Un testimoni en fa una descripció recollida a la *Gaceta Extraordinària del Principado de Cataluña*, i diu:

23. ROVIRA, *Tarragona*, p. 112.

24. Joan SALVAT I BOVÉ. *Tarragona en la guerra y la postguerra de la Independencia*. Real Sociedad Arqueológica Tarraconense, Tarragona, 1965, p. 322.

25. MORERA, *Tarragona Cristiana*, pp. 315-316.

26. Manuel FUENTES I GASÓ, Joan Maria QUIJADA BOSCH, Neus SÁNCHEZ PIÉ, *Memòria del setge i ocupació de Tarragona. La Guerra del francès en els fons documentals de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (1808-1814)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2012 (Camí Ral; 34), pp. 296-300.

FIG. 5. Castell del Patriarca amb la Catedral de Tarragona al fons i la Casa de les Ànimes a la dreta (Font: <http://usuaris.tinet.cat/setge/MARCS.CAT.htm>)

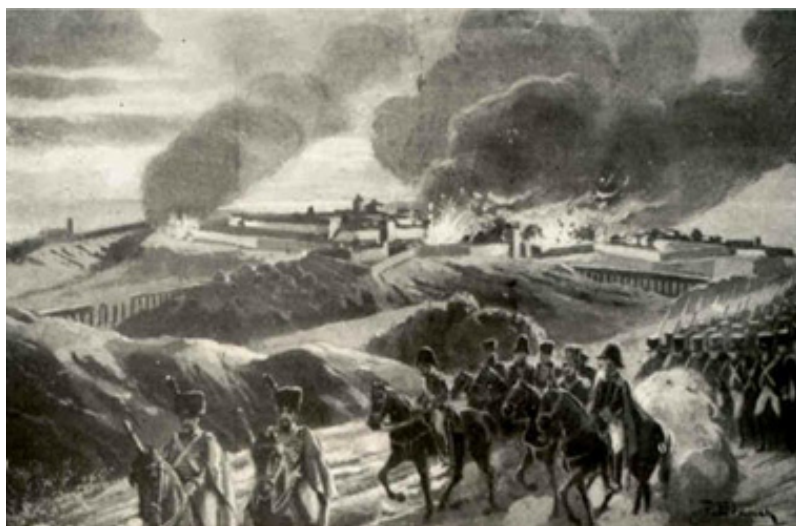

FIG. 6. Els francesos abandonen Tarragona
(Font: <http://usuaris.tinet.cat/setge/MARCS.CAT.htm>)

la muralla de la parte de mar, está casi enteramente volada, y a trechos mucha parte de la restante muralla. A la subida de la Rambla hasta la puerta del Rosario, no se puede pasar por las ruinas; bien que a la parte que mira fuera de la Ciudad hay algun tanto de muralla. El fortín Negre, parte está arruinado. Subsiste la torre del Palacio. La mayor ruina es la del Castillo o Palacio del Patriarca, que ha caído enteramente, menos la cuarta parte de la torre; las ruinas ocupan la mayor parte de la Pescadería vieja; la calle que le sigue en donde había las carnicerías, hasta encontrar la de la Merceria, arruinada hasta la casa del droguero Pastó; volado el castillo de Pilatos, toda la plaza del Rey llena de ruinas, parte del fuerte de Cervantes, volado; la Iglesia de Dominicos quemada con el trigo que tenían en ella; intacta, por la misericordia de Dios, la catedral, y han quedado algunas bombas, balas y granadas en las murallas. Quemada aún la parte del Colegio, llamado los Cabrits, las calles todas llenas de café, y las casas tal vez han sufrido mayor saqueo que en la entrada de Suchet. Están rotos tres ó cuatro palmos de los arcos de la fuente nueva.

La matinada del 19 d'agost, el general Bertoletti va tornar a entrar a la ciutat per verificar que havia quedat inhabilitada com a plaça forta. Un cop comprovat, va marxar per incorporar-se a l'exèrcit de Suchet, que per Valls i el coll de Santa Cristina es dirigia a Vilafranca. [fig. 6]

Els primers tarragonins que van tornar a la ciutat havien vist la destrucció des de la carretera de Barcelona. Més tard, les tropes de la divisió Sarsfield i la divisió britànica de Wittingham entraren a Tarragona obrint-se pas entre les runes i, la primera mesura fou nomenar al capità de navili Timoteo Roch nou «gobernador militar de la Tarragona liberada».²⁷ La seva primera tasca va ser prendre possessió d'alguns vaixells de transport i efectes que els francesos havien abandonat al port i els va vendre per tal de poder pagar la manutenció del primer exèrcit.

27. FUENTES I GASÓ, QUIJADA BOSCH, SÁNCHEZ PIÉ, *Memòria del setge*, p. 329.

4. Època de reconstrucció

Es tancava tota una etapa per a la ciutat (la més amarga per la qual ha hagut de travessar) i es normalitzava la situació en tots els àmbits, tant en el social i civil, així com també en el polític.

El 5 de setembre de 1813 els veïns van ser convocats per tal d'escollir els membres que conformarien el nou ajuntament de la ciutat, essent el nou alcalde Carles Morenes Bertrán, baró de les Quatre Torres.

Tot indicava que els francesos amb motiu de les derrotes patides en el nord d'Espanya, i en algunes nacions d'Europa, havien abandonat la ciutat sense intenció de tornar-hi. Era necessari estar preparats i poder resistir el primer atac en cas d'intentar-ho i es va intentar posar la plaça en un estat de defensa òptim. A rel de l'encontre entre les tropes aliades i les franceses a l'Ordal molts dels ferits van haver de buscar refugi a Tarragona cosa que va provocar una gran confusió i desordre ja que faltaven llits, robes i altres elements necessaris per a curar els ferits. Es va tractar d'emprendre la reedificació de les muralles, d'alguns baluards i del fortí de l'Oliva imposant a tal efecte crescudes contribucions a tots els pobles del corregiment. Els britànics van dirigir les obres, prestant auxili amb les seves tropes que treballaven juntament amb les espanyoles. El treball conjunt va donar els seus fruits i, en pocs mesos, la plaça es trobava en un regular estat de defensa.²⁸ La majoria dels carrers, particularment els del centre, es trobaven intransitables per les runes que obstruïen el pas i es van netejar.

Els tarragonins rebien amb alegria les derrotes de Napoleó al nord d'Europa i l'arribada de Ferran VII com a monarca que va ser difosa per tot arreu. L'entrada del monarca a la ciutat l'1 d'abril de 1814 va fer

28. MORERA, *Tarragona*, p. 319. En el primer número del *Diario militar, político y mercantil* que es va publicar el 20 de novembre de 1813 es va fer constar que «las veintidós brechas de las murallas estaban todas cerradas, de manera que quedaba ya la ciudad en estado de defensa y en disposición de cubrir a las fuerzas aliadas...».

que molta gent arribés a Tarragona des de diversos punts i «las salvas de artillería, el repique de las campanas, los vivos, las aclamaciones, y en fin cuantas manifestaciones permitia el deplorable estado de estos vecinos, probaron su lealtad y su alegría por verse libres del yugo extranjero...». A més, l'arribada del monarca va ser del tot positiva per la ciutat ja que «les hizo francos de toda contribución por espacio de diez años...».²⁹

APÈNDIX DOCUMENTAL

1. *Tropes aliades que van prendre part en el fracassat setge (inclou britànics, espanyols, alemanys, italians, suïssos i portuguesos)*³⁰

- **Britànics:** Regiments d'Infanteria números 10è N. Lincolhire, 27è Inniskilling, 58è Rutlandshire, 67è South Hampshire i 81è de línia.
- **Alemanys:** 4rt Batalló d'Infanteria de Línea número 4 KGL (King's German Legion), Regiment de Cavalleria Lleugera Brunswick.
- **Italians:** Regiment d'Infanteria de Línia número 1 anglo-italià, número 2 anglo-italià (*Siciliano Estero*), Legió Franco-Calabresa i Cavalleria lleugera número 27 «Príncepe Napolitano»
- **Suïssos:** 3 companyies d'infanteria de línia del Regiment Suís de Roll i 5 companyies d'infanteria de línia del Regiment Suís de Dillon.
- **Portuguesos:** 1ª, 2ª i 4ª companyies d'artilleria
- **Espanyols:** Regiment de Baza, Batalla d'Infanteria Lleugera Voluntarios de Aragón, Regiment de Catalunya, Badajoz, d'Irlanda, Guadalajara, València, Bailén, Amèrica, Rei, Minadors-sapadors, Caçadors de Mallorca i Voluntarios de Cádiz,

29. Josep Maria RECASENS, *Tarragona en la guerra de la Independencia. Recuerdo histórico desde 1808 a 1863*, Tarragona, 1863, pp. 94-98.

30. SAÑUDO, *Base de datos sobre las unidades militares en la Guerra de la Independencia Español*, Ministerio de Defensa, Madrid, 2007; Gustau ADZERIAS I GUAL, «Forces enfrontades en la guerra del Francès (1808-1814). Tropes britàniques i portuguesas», *Cercle Català d'Història* (en línia). Disponible a http://www.cch.cat/pdf/tropes_britaniques.pdf

2. Tropes franceses:

- 1r batalló del Regiment d'Infanteria de Línia número 20
- 1r batalló del Regiment d'Infanteria de Línia número 42
- 121è d'infanteria de Línia
- 2n del Vístula (sota el comandament del general Ficatier)
- 1 destacament de línia francès
- 7è de línia italià (sota el comandament del tinent Delot)
- 20è de línia (sota el comandament del capità Darde)
- Enginyers (dirigits pel capità Rouselle)
- Batalló d'artilleria (sota el comandament de Michelet)
- Companyia de Gendarmes espanyols (dirigits pel Capità Uriarte)
- Regiment de Cavalleria 1r de Caçadors Reials Italians
- 60 mariners dels tres vaixells corsaris al servei de França

*3. Extracte de la crònica del Dr. Huyà, canonge de la Catedral, que ens descriu la situació davant l'imminent procés de destrucció d'alguns edificis claus*³¹

(...) el dia 18 de Agosto, á las seis de la tarde, el general Bartoletti mandó hacer un pregon bajo pena de la vida, de que dentro de una hora todos los vecinos que había en la ciudad saliesen de ella con dirección á la villa de Constantí. Dentro de media hora se hizo otro pregon mudando la direccion por la carretera real á la villa de Torredembarra. Los tres canónigos, que éramos los Dres. D. Pedro Huyá, D. Ignacio Ribes y D. José Rocamora, á quienes siempre se dirigían las órdenes, subimos junto con nuestra corta familia, por el claustro de la Catedral, cerrando aquella puerta y dejando abiertas la mayor, sus dos colaterales y la de Santa Tecla, á fin de que si algun hombre ó mujer, por falta de salud, no pudiese salir de la ciudad, tuviese un lugar de refugio para librarse del desastre de las minas. Antes de salir de la Santa Iglesia Catedral, hicimos una fervorosa oracion á Dios Nuestro Señor, á la Santísima Virgen del Claustro, á la de la Concepcion y á la patrona Santa Tecla, suplicándoles la conservacion de todo aquel amado y agusto templo.

“Seguimos las principales calles de la poblacion para recoger las gentes: nos paramos

31. Manuel FUENTES I GASÓ, Joan Maria QUIJADA BOSCH, Neus SÁNCHEZ PIÉ, *Memòria del setge i ocupació de Tarragona. La Guerra del francès en els fons documentals de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (1808-1814)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2012, pp. 292-300.

todos fuera del rastrillo del fuerte de San Francisco, y hecho un cortorato de alto, y conociendo que ya estábamos todos, empezamos nuestra ruta, colocando las mujeres dentro de la carretera, y los sacerdotes y demás hombres á ambas orillas, á fin de que ningun oficial ni soldado incomodase á aquellas.

Al cabo de media hora de haber salido los habitantes de la ciudad, empezaron las explosiones por el siguiente orden:

- 1- La del Molino del arrabal ó puerto.
- 2- La del fuerte de San Juan.
- 3- La del fuerte de Cervantes.
- 4- La del Castillo de Pilatos
- 5- La del Castillo del Patriarca.
- 6- La del fuerte de San Francisco.
- 7- La de los arcos del acueducto.
- 8- La del fuerte de la Merced.

SESSIÓ II

Política i societat

Política

Govern polític i govern militar de Barcelona en el setge de 1713-1714: entre els valors republicans i la legitimitat dinàstica

AGUSTÍ ALCOBERRO*
Universitat de Barcelona

Resum

El govern sorgit de la Junta General de Braços, o Parlament de Catalunya, que va prendre l'opció de la resistència en els primers dies de juliol de 1713, es va articular en termes republicans i col·legials. Malgrat això, va mantenir un fil de continuïtat dinàstica en la figura del portantveus de la governació general, substituït del lloctinent en la seva absència. Carles III, per la seva banda, va enviar a Barcelona un agent secret imperial, amb poders amplis. El general Villarroel, nomenat comandant per les institucions catalanes, tan sols va acceptar plenament el càrrec quan va ser confirmat pel monarca. S'obria així un element de conflictivitat entre poder civil i poder militar, que només es va tancar amb la seva dimissió, pocs dies abans de l'11 de setembre de 1714.

Paraules clau: Guerra de Successió d'Espanya, Republicanisme, Guerra Moderna, Història Moderna de Catalunya.

Resumen

El gobierno surgido de la Junta General de Brazos, o Parlamento de Cataluña, que tomó la opción de la resistencia en los primeros días de julio de 1713, se articuló en términos republicanos y colegiales. Sin embargo, mantuvo un hilo de continuidad dinástica en la figura del portavoz de la gobernación general, substituto del virrey en su ausencia. Carlos III, por su parte, envió a Barcelona un agente secreto

* Aquest estudi s'inscriu en el marc dels grups de recerca 2009SGR00318 (CIRIT), HAR2011-26769 (MINECO) i HAR2012-32655 (MINECO).

imperial, con amplios poderes. El general Villarroel, nombrado comandante por las instituciones catalanas, sólo aceptó plenamente el cargo cuando fue confirmado por el monarca. Se abrió así un elemento de conflictividad entre poder civil y poder militar, que tan sólo se cerró con su dimisión, pocos días antes del 11 de setiembre de 1714.

Palabras clave: Guerra de Sucesión de España, Republicanismo, Guerra Moderna, Historia Moderna de Cataluña.

Abstract

The government formed by the *Junta de Braços*, Catalonia's legislative body, that opted for resistance in the first days of July 1713 functioned as a republic with no presidential figure. However, it maintained a strand of dynastic continuity in the figure of the spokesman of the *governació general*, substitute for the absent viceroy. Charles III, for his part, sent a secret imperial agent to Barcelona who was given broad powers. The Catalan institutions named General Villarroel as the general commander of Catalonia's armed forces, but he did not fully accept the position until his appointment was confirmed by the monarch. This created a conflict between civilian and military power that was only resolved with Villarroel's resignation, a few days before September 11 de 1714.

Key words: War of Spanish Succession, Republicanism, Modern War, Early Modern History of Catalonia.

Tot i que pugui semblar fins a cert punt sorprenent, l'estructura política que es va fer càrrec del govern de Catalunya durant el setge de 1713-1714 no ha suscitat gaire reflexions entre els historiadors. Hi pot haver contribuït, d'una banda, la manca d'un gran nombre de fonts oficials, en alguns casos destruïdes pels seus mateixos responsables, per raons de seguretat òbvies, o l'opacitat d'altres que s'han conservat –com s'esdevé, per exemple amb els dietaris del Consell de Cent i de la Generalitat, que per aquest període són un autèntic desert.¹ També hi pot haver ajudat una certa

1. *Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, vol. 28, 1712-1714, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1975; J. M. Sans i Travé, dir., *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X (Anys 1701 a 1713), Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007 (pròleg de Joaquim Albareda i Eduard Martí). Sobre aquest

tendència a presentar l'últim any de la Guerra de Successió a Catalunya gairebé en termes de moviment espontani i popular, tot ignorant la seva complexitat institucional.

Salvador Sanpere i Miquel, que era home de dicotomies, va contraposar ara fa un segle «el espíritu antiguo y el moderno», entesos respectivament com «el espíritu militar o nuevo y el espíritu tradicional o fuerista».² En definitiva: Villarroi i Casanova, una dicotomia que ara ha fet fortuna convertida en argument literari. No només això: l'autor de *Fin de la nación catalana* també confrontava, dins els límits d'un poder civil caracteritzat per un «extremo de intransigencia del tradicionalismo que lo incapacitaba para vistas progresivas», dos bàndols: «de un lado al partido aristocrático y del otro al democrático».³ En definitiva, i en aquest cas: Rafael Casanova contra Salvador Feliu de la Penya, la dreta i l'esquerra (suposades), els “gaudints” (probablement el més proper a l’“aristocràcia de roba” francesa, a parer de Sanpere) i els comerciants, a qui l'opinió pública acusava (injustament i manipulada, segons Sanpere) d'especuladors.

Per la seva banda, Santiago Albertí, que va escriure ara fa mig segle una síntesi honesta basada en les *Narraciones históricas* de Francesc de Castellví, va qualificar el nou règim de “república coronada”:

El país, desesperat pel seu Carles III, segueix en tot cas reconeixent-lo. No es tractava solament de respectar una qüestió jurídica, sinó també de mantenir l'única esperança d'obtenir, a la llarga, un triomf diplomàtic. En la pràctica, però, el Principat hauria de regir-se com una improvisada república, per més coronada que es considerés oficialment.⁴

punt, vegeu els encertats comentaris d'Eduard MARTÍ a *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714). Una institució decisiva en la política catalana*, Fundació Ernest Lluch – Pagès ed., Barcelona, 2008, pp. 177-178.

2. Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, Barcelona, 1905 (edició facsímil: Base, Barcelona, 2001, amb pròleg de Joaquim Albareda). Les cites corresponen a les pp. 229 i 289, respectivament.

3. *Ibidem*, pp. 203 i 285.

4. Santiago ALBERTÍ, *L'Onze de Setembre*, Albertí ed., Barcelona, 2006 (pròleg de Jaume Sobrequés i prefaci de Ròmul Brotons) (1ª ed.: 1964). La cita correspon a la p. 146.

Francesc de Castellví, el millor cronista de la guerra, com és sabut, més atent als fets que no a la seva conceptualització, hi va fer, tanmateix, una referència en l'elogi que destina al general Antoni de Villarroel, “uno de los grandes héroes de este siglo”. En aquest punt, Francesc de Castellví destaca la capacitat del general per consensuar i aplicar «las reglas con que hubo de contemporizar un gobierno compuesto de eclesiásticos, nobles y plebeyos, nuevamente establecido».⁵ Com gairebé sempre, cada un dels conceptes emprats per Castellví reflecteix un significat precís: hi ha dos poders, l'un civil i l'altre militar, que “contemporitzen” i fixen “regles”. El govern civil és fruit d'una ruptura (és a dir, “novament establert”), i té un caràcter representatiu (“compost”) dels tres estaments amb representació política (“eclesiàstics, nobles i plebeus”).

L'objectiu d'aquesta comunicació és plantejar una doble reflexió. D'una banda, sobre l'estructura i el funcionament del poder en la Catalunya austriacista del darrer setge de Barcelona, tot destriant els elements tradicionals d'aquells de caire nou. D'altra banda, sobre la relació entre el poder civil i el poder militar d'aleshores.

1. Un govern “novament establert”

La convocatòria, el juny de 1713, de la Junta General de Braços, o Parlament de Catalunya (termes, tots dos, estrictament coetanis), ja era de per si un fet excepcional. Pròpiament només tenia un precedent: la Junta General de Braços reunida el 1641 per legitimar el trencament amb la Monarquia Hispànica de Felip IV i del comte-duc d'Olivares. Com explica Castellví de manera didàctica, els diputats de la Generalitat, com a delegats o representants dels braços, «ocurriendo alguna cosa sobre la cual las Cortes no les han conferido poder alguno, deben convocar los Brazos Generales para deliberar sobre ello».⁶ Era, doncs, la novetat de la

5. Francesc de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, ed. de J.M. Mundet y J.M. Alsina, Fundación Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, Madrid, 1997-2002, 4 vols. La cita correspon al vol. IV, p. 225.

6. *Ibidem*, III, p. 550.

situació, i la seva gravetat, allò que obligava a engegar aquest mecanisme parlamentari.

Si la convocatòria de la Junta General de Braços suposà la ruptura amb l'ordre establert des del punt de vista polític, el nou ordre militar s'inicià amb una mesura de no menor calat: l'assumpció de les competències militars a Barcelona per part del Consell de Cent –que el govern del cap i casal havia perdut d'ençà de 1652. Manuel Mas i Soldevila, que aleshores participà activament en el govern de la ciutat, ho destaca:

una de las primeras y més principals diligèncias que, ab gran valor y resolució, féu y executà (trobant-se encara dins ciutat dit compte de Steramberg, virrey y capità general) lo conseller en cap, com a coronel y governador de la plaza, fou ensenyorir-se de las aterazanas, ahont éran las armas, magatsems de pólvora, canons de artilleria y demás pertrets y provisions de guerra conduïnts necessàriament per la defensa. Lo que li fou fàcil posar en obra, essent únicament los soldats de sa Coronela los que presidiàvan y guarnían las portas, baluarts, atarazanas y demás puestos de la plaza y Monjuïc. Y al mateix temps, lo conseller sisè passà al port o moll a fer aprehensió de timons y velas de embarcacions perquè no poguessen sortir.⁷

Francesc de Castellví situa aquest fet la nit del 27 al 28 de juny, i li dóna la mateixa transcendència, ja que, segons ell, és el que va aturar la cessió de la plaça a l'exèrcit de les Dues Corones, com s'havia establert al conveni de l'Hospitalet (i, com s'esdevingué, d'altra banda, a la resta de viles i ciutats, i en particular a Tarragona):

Subió Dalmau [a Montjuïc] con su compañía antes del amanecer del día 28 y al romper el día advirtieron desde Montjuïc que en la Cruz Cubierta (que está al pie del monte) había tres batallones que acaba-

7. Manuel MAS I SOLDEVILA, «Relació del siti de Barcelona de l'any 1713 i 1714», a A. Alcoberro, M. Campabadal, eds., *Cròniques del setge de Barcelona, 1713-1714*, Editorial Barcino, Barcelona, 2014, p. 74-75.

ban de llegar de Martorell, los cuales, informados de estar mudada la guarnición del castillo, dieron parte al mariscal [Starhemberg], que se hallaba en el lugar de San Adrián de Besós, y recibieron la orden de tomar la marcha al campo de Besós, lo que verificó ser ciertos los avisos de querer ocupar Montjuïc y entregarle a las tropas de las Dos Coronas. [...] El día 28 de junio la Ciudad dio orden secreta al capitán de guardia de las Atarazanas de no sacar pertrecho alguno de ellas y mandó poner guardias.⁸

Sobre aquesta doble ruptura, política i militar, la Junta General de Braços inicià els seus treballs el 30 de juny de 1713. La publicació de la continuació de la guerra, el 9 de juliol, confirmà aquells primers passos.⁹ Així, d'una banda, la Junta dels Trenta-sis, creada per la Junta General, es féu càrrec del poder executiu, juntament amb els diputats i oïdors de la Diputació del General –i en col·laboració real, o suposada, amb la Junta dels Vint-i-quatre creada pel Consell de Cent. La institució municipal barcelonina, per la seva banda, «declaró que el conseller primero había de tomar el gobierno de la plaza de Barcelona, como tenía antes del año 1652», fet que explica que, al llarg dels catorze mesos del setge, «la Coronela no quiso jamás entregar la guardia de puertas ni baluartes a los regimientos que se habían levantado a sueldo del Principado».¹⁰ Finalment, ambdues institucions, Generalitat i Consell de Cent, juntament amb el Braç Militar, constituïren el nucli del poder i l'espai de deliberació comuna, per on passaren, fins al darrer dia, totes les grans decisions polítiques: la Conferència dels Tres Comuns.¹¹ Fet i fet, la rellevància de la Conferència i de les tres institucions que la formaven

8. CASTELLVÍ, *Narraciones*, III, p. 561.

9. Sobre les deliberacions de la Junta General de Braços, vegeu Agustí ALCOBERRÓ, «La Junta General de Braços i el govern de la Catalunya resistent», a A. Alcoberro, dir., *Catalunya durant la Guerra de Successió*, Ara Llibres, Barcelona, 2013, 3 vols. (1ª ed.: 2006), vol. II, pp. 14-59.

10. CASTELLVÍ, *Narraciones*, III, p. 589.

11. Sobre el funcionament d'aquestes institucions durant el setge, vegeu ALCOBERRÓ, «La Junta General»; MARTÍ, *La Conferència*.

queda reblada per la seva dissolució solemne i consecutiva per part de les noves autoritats borbòniques d'ocupació, el dia 15 de setembre de 1714.¹²

L'estructura que hem definit ens remet a un govern republicà de caràcter col·legiat. Aquest model romangué invariable al llarg dels catorze mesos de setge, per bé que es van produir modificacions tècniques, com la transformació de la Junta dels Trenta-sis en una Junta de Divuit membres, el 21 de desembre. De més calat, va ser, però, la dissolució d'aquesta darrera junta, i el traspàs de les seves competències a la Junta dels Vint-i-quatre, dependent del Consell de Cent, el 26 de febrer de 1714; aquest fet evidencià la pèrdua de presència de la Diputació del General, un fet inevitable ja que la pràctica totalitat del país era en mans de les tropes borbòniques i, en aquest context, la Generalitat no disposava d'ingressos propis. Però no modificà la seva participació, ni la del Braç Militar en les grans deliberacions polítiques ja que, com es comprometé aleshores el Consell de Cent «en todos los asuntos de consecuencia serían llamados los sujetos que nombrarían los diputados y presidente de la Nobleza».¹³

Encara la darrera reunió del govern «passada la mitjanit» del dia 11 de setembre «y axí entrats en lo dia 12 del mateix mes», en què es decidí acceptar els termes de la capitulació imposada pel duc de Berwick, es féu amb assistència de representants de totes les institucions. En aquella hora final, i en paraules de Manuel Mas i Soldevila, membre de la Vint-i-quatre,

se juntaren luego en la sala de Consell de Cent de casa la ciutat los consellers, deputats y ohidors del general de Catalunya, protector del bras militar ab molts cavallers, differentes personas de Consell de Cent, los generals y altres officials de la milícia de la plaza. Y, estant en dita sala *ordine turbato* y sens graduació de puestos, se resolgué, proposada dita resposta de dit excel·lentíssim senyor mariscal duc de Bervic, lo submètrer-se des de luego a la real clemència

12. CASTELLVÍ, *Narraciones*, IV, p. 313.

13. CASTELLVÍ, *Narraciones*, IV, p. 32.

y armas del rey y senyor Felip Quart y a la pietat y generós pit de dit mariscal duc de Bervic, que las comandava. ¹⁴

El jurista Mas i Soldevila, que aprofità la reunió per copiar el text de la capitulació, com ell mateix explica, es mostra també molt precís en l'ús de les paraules. Així, de la mateixa manera que fa referència al nou monarca com a Felip IV, tot vindicant un ordre històric propi, descriu la reunió com una trobada de caràcter assembleari, «*ordine turbato* y sens graduació de puestos». Sense un ordre establert, i sense presidència, la rendició del país va ser assumida col·lectivament pels seus defensors, i no per cap de les seves institucions.

2. *El fil no trencat amb Carles III*

Tanmateix, el nou govern sorgit de la Junta General de Braços va mantenir un fil de continuïtat amb el sistema jurídic encara vigent. Em refereixo a la figura del portantveus de la governació general, que, d'acord amb les Constitucions de Catalunya, havia de substituir el lloctinent en cas d'absència i presidir, doncs, la Reial Audiència. També, des de Viena, Carles III i el seu entorn van mostrar un gran interès a seguir de prop allò que passava a Barcelona a partir d'aleshores. Per aquest motiu hi van enviar un representant, en qualitat d'agent secret imperial, un càrrec i una funció òbviament del tot nous.

Així, amb l'embarcament del lloctinent Starhemberg, el 10 de juliol de 1713, Pere de Torrelles i Sentmenat, portantveus de la governació, esdevé la màxima autoritat de designació reial a Catalunya, i assumeix la major part de les competències del lloctinent, en especial en l'àmbit de la governació i de la justícia. Aquest fet va ser viscut en general com un alleugeriment, ja que va permetre tallar de soca-rel els problemes d'ordre públic que s'havien manifestat en les setmanes anteriors. En els dies següents, Torrelles va poder reconstruir una Audiència reduïda com a conseqüència de la partença d'alguns dels

14. MAS I SOLDEVILA, «Relació», p. 112.

seus membres, i va prendre mesures eficaces per restablir l'ordre a Barcelona. Escriu Castellví:

Embarcado el mariscal en 9 de julio, el día 10, con la solemnidad que prevenían las leyes del país se abrió el tribunal que se llama Gobernación o Vicerregia, que tiene lugar siempre que falta virrey o muere el rey en tanto que el sucesor no ha jurado los privilegios y leyes del Principado, cuya cabeza es el gobernador de Cataluña y entonces era don Pedro Santmenat y de Torrellas. Este tribunal se forma de las mismas salas de justicia y jueces del Real Senado [...] Empezó desde este día a correr por este tribunal en nombre del emperador Carlos el curso civil y criminal con las formalidades que prescriben las leyes que para estos casos son establecidas. Quedó diminuto el número de concurrentes en este tribunal porque algunos de los jueces del Real Senado se habían ausentado de Barcelona.¹⁵

A mitjà termini, la tasca del portantveus de la governació i de l'Audiència que presidia va ser fins i tot més important, ja que, com a primera autoritat de nomenament reial, Torrelles va haver de prendre decisions de gran transcendència per al manteniment de la defensa, com el segrest dels béns dels botiflers que havien evacuat Barcelona, l'encunyació de moneda, la inspecció d'esglésies i convents, l'empresonament de botiflers o la mobilització general. El 28 de març de 1714, quan el setge de Barcelona encarava ja els seus moments crítics, Torrelles va ser substituït per Francesc Saiol i de Quarteroni, que n'havia estat lloctinent, i que va participar del govern de la resistència fins a la darrera reunió dels Comuns, esdevinguda, com hem vist, ja la matinada del 12 de setembre.

Convé destacar que, tot i que protocolàriament superior, la figura del portantveus de la governació es va sotmetre plenament al govern de caire republicà i col·legiat sorgit de la Junta de Braços. Torrelles, de primer, i Saiol, després, van legitimar el nou govern, van garantir els elements de

15. CASTELLVÍ, *Narraciones*, III, p. 596.

continuitat amb el model de govern tradicional i van aportar les competències necessàries per emprendre amb legalitat mesures extremes, imprescindibles per continuar la guerra. D'altra banda, l'establiment del portantveus de la governació com a primera autoritat retornava la justícia criminal de Barcelona al Juí de Prohoms, una institució depenent del Consell de Cent. Tot i que formalment aquesta era una mesura de caire provisional, l'absència d'un lloctinent o virrei la va fer permanent durant tot el setge. Ho constata Manuel Mas i Soldevila, com hem vist membre del govern de la ciutat:

Per la ausència del general Guido Ubaldo de Steramberg, lloctinent y capità general, que havia deixat lo senyor emperador en est Principat, havent-se dias havia obert la vicerègia eo general governació, governava ja lo Principat don Pere de Torrellas y Semmenat, com a governador que se trobava ser de Catalunya eo portantveus de aquell, y axí anava lo criminal en esta ciutat per lo Juý de Proms de Casa la Ciutat, en què, en lo discurs del siti, com a altre dels individus de Consell de Cent, entrevingué dos o tres vegadas.

Trobant-se lo consistori dels diputats y ohidors ab la summa necessitat de medis per acudir al gran gasto de la guerra y defensa, a ocasió de no poder col·lectar sos drets casi en tot lo Principat y ser nignas o pocas las mercaderias que, per estar sitiada, entràvan en ciutat ab lo dret de las quals se pogués subvenir, recorregué a la Real Audiència y Governació, que (com se ha dit) corria per poder-se valer per dit gasto de béns, com éran diners, plata, or y altras cosas preciosas pròpias de domiciliats en esta ciutat que la havían dexada en est treball y se trobàvan ausents. Y dita Real Audiència y Governació declarà ab sentència que podia valer-se de dits béns al fi sobreexpressat. En execució del què, se comensà per part de la Deputació a fer escrutinis de dits béns en iglésias, convents y altres llocs, ahont se'n sabían, aportant-se'n los que-s trobàvan, tots ab inventari y lo degut compte y rahó per a què en tot y qualsevol temps, constàs què béns y de qui éran los que se prenían; los quals escrutinis y aprehensions se anaren després també continuant en lo discurs del siti differentes vegadas.¹⁶

16. MAS I SOLDEVILA, «Relació».

En aquell context fluid i en gran part nou, també Carles III i l'entorn imperial, a Viena, es van mostrar disposats a modificar les regles del joc, això sí, de manera discreta. El recentment nomenat secretari d'Estat i del Despatx Universal al Consell d'Espanya a Viena, Ramon de Vilana-Perles, marquès de Rialp, va enviar a Barcelona el seu cunyat Joan Francesc Verneda, també notari, en qualitat d'“agent secret imperial”. Verneda, que es trobava a Milà, es va desplaçar a Barcelona, via Gènova i Mallorca, i hi desembarcà l'octubre de 1713. Sobre la seva missió s'estengueren parers diversos, que en tot cas en confirmaven el caire secret, o discret. Mas i Soldevila escriu:

Desembarcà de est comboy y se plantà en ciutat lo senyor Joan Francesch Verneda, notari públic de Barcelona, cunyat del senyor don Ramon Vilana-Perlas, fill de esta ciutat, secretari del Despatx Universal del senyor emperador, lo qual Verneda, que venia de aquellas parts de Viena (se digué), aportava de allà instruccions secretas del que-s devia obrar, que (per exclosas) ocultà. Fou ben rebut dels Comuns, si bé no permeté se li fes demostració alguna, dient sols era vingut per ajudar a sa pàtria.¹⁷

Francesc de Castellví, per la seva banda, utilitza àmpliament en la seva narració un manuscrit que Verneda li va lliurar el 1731 i que du per títol *Relación del origen y de lo que don Juan Francisco Verneda ha observado desde el año 1680, que pasó a la ciudad de Barcelona, hasta el presente*. El text no ha perviscut fins als nostres dies, però Castellví el segueix de manera àmplia, per exemple, en el relat de l'11 de setembre de 1714, fet que confirma que el considerava una font ben informada i objectiva. El cronista de Montblanc en transcriu aquest fragment, en què Verneda relata els fets en primera persona:

Recibí en Milán por extraordinario en 22 de agosto un pliego de mi cuñado el marqués de Rialb que incluía cartas para los tres presidentes

17. *Ibidem*.

de los tres Comunes de Cataluña; esto es, para los diputados, protector del Brazo militar y conseller primero de Barcelona. También había cartas para el teniente general don Antonio Villarroel. [...] A las 12 del mediodía del 2 de octubre entré en el puerto de Barcelona. Sin pérdida de tiempo logré abocarme y entregar las cartas y les expliqué en voz mi comisión; les leí las instrucciones, les encargué el secreto que S.M. mandaba se observara. Leyeron las cartas que el marqués de Rialb les escribía en nombre de S.M. Conferimos sobre la importancia, y en particular en la religiosidad del secreto, que fue por todos invioladamente observado. [...] Me apliqué en noches y días, y de cuanto ocurrió di frecuentes avisos en cifra a la corte de Viena por medio del marqués de Rialb.¹⁸

La presència de Verneda confirma, doncs, la voluntat de Carles III, i més encara de Ramon de Vilana-Perles, de conèixer de primera mà allò que s'esdevenia a Barcelona i, arribat el cas, de prendre-hi partit. Aquest escenari no va arribar a quallar mai, però. Tanmateix, és lògic que Verneda generés confiança entre els Tres Comuns, i també en l'entorn del general Villarroel, i que uns i altres li facilitessin l'accès a la Junta Secreta en què es prenen les decisions militars.

3. Govern polític i govern militar: l'encaix de Villarroel

La regió d'ambigüitat entre poder republicà i poder dinàstic que caracteritza la ruptura de 1713 té el seu exponent màxim en l'organització del poder militar. El 10 de juliol, l'endemà que el Consell de Cent hagués proclamat l'autoritat militar suprema del conseller en cap a la plaça de Barcelona, la Junta dels Trenta-sis nomena el tinent general Antoni Villarroel comandant de l'exèrcit que s'havia de fer càrrec de la seva defensa i que «con la mayor brevedad dispondrían formar, así por reconocer en él las calidades de un gran general como por ser natural de aquella

18. CASTELLVÍ, *Narraciones*, III, p. 607.

ciudad, circunstancia que les hacía creer que no se negaría a aceptar el encargo». La resposta del general afegí un nou nivell d'incertesa:

Respondió el general, agradecido de la confianza que se hacía en su persona, pero que no podía tomar el mando sin el preciso permiso de su soberano y que en el interín ayudaría a la formación y regulación de las tropas y que se le permitiese dar parte al emperador.¹⁹

Aquesta situació es va resoldre l'octubre de 1713 amb el desembarcament a Barcelona de Joan Francesc Verneda. Manuel Mas i Soldevila assegura que aquest arribà «ab instruccions per lo comandant general don Anton de Villarroel».²⁰ I Castellví afegeix, tot confirmant el vincle que el general establí entre Verneda i Carles III:

Aseguramos que hemos leído un papel escrito en mayo de 1714 del general Villarroel a don Juan Francisco Verneda, y en él se halla la siguiente cláusula: «V.S. puede en común y en particular pasar el oficio que juzgare conveniente; pues el rey NS le ha conferido bastante autoridad y confianza». De lo que se colige que el total secreto y autoridad estaba confiado a Verneda.

Aquest canvi de legitimitat s'expressa de manera pública a la *Gaceta de Barcelona*, o *Continuación del Diario del sitio y defensa de Barcelona*, l'òrgan dels defensors de la ciutat. En el seu primer número s'hi pot llegir:

Para la defensa de la causa pública, los dichos excelentísimos y fidelísimos Comunes, de común acuerdo, inmediatamente confirieron el mando de las armas y tropas al excelentísimo señor don Antonio Villarroel, teniente mariscal general por su majestad cesárea y católica,

19. CASTELLVÍ, III, p. 584.

20. MAS I SOLDEVILA, «Relació».

en cuyo nombre y debido respeto queda comandante en jefe general del ejército de Cataluña.²¹

En els números següents, el mateix general es presentarà com a governador «en nombre de su Majestad» o «de orden de mi soberano, el emperador y rey Carlos III», i cap del seu exèrcit «en» (que no «de») Catalunya.

De la mateixa manera, Villarroel vindicà el caràcter regular i d'obediència dinàstica del seu exèrcit davant el tractament a què van ser sotmesos els seus homes pels comandaments borbònics, especialment espanyols. Aquests, efectivament, tendien a considerar els defensors de Barcelona com a rebels, i a excloure'ls, doncs, de les lleis de la guerra. Així, en una carta de resposta al marquès de Guerchy, Villarroel escriu:

Vuestra excelencia, como tan grande profesor del propio honor y com tan digno general de rey tan soberano y de nación tan gloriosa, sabrá medir estas razones y proporcionar el estilo con que los españoles deben hablar; creyendo que esta defensa la hago de mi soberano el emperador y rey Carlos III y que estos vasallos sacrifican por la misma causa su inimitable vasallaje, como incontrastable amor, y que la guerra o la paz decidirán tan digno asunto, sin que toque a los súbditos interpretar las razones de los reyes ni a mí más que no tolerar insolencias de tal clase.²²

La tensió entre el govern civil i Villarroel tingué diversos episodis destacats, però tan sols arribà a les portes de la ruptura a començament del setembre de 1714, en concret després del dia 3, data en què arribà a Barcelona, procedent de Mallorca, el coronel Juan Francisco Ferrer, probablement amb noves instruccions imperials. La notícia del

21. M. Campabadal, ed., *Diario del sitio y defensa de Barcelona (1713-1714)*, estudi introductorio d'Agustí Alcoberro i Xevi Camprubí, Editorial Tres i Quatre, València, 2008, p. 306.

22. *Ibidem*, pp. 482-483.

desembarcament de Ferrer prové de Castellví, que en aquest punt segueix el relat escrit de Verneda. Aquest, per cert, no desmenteix els rumors esparsos per la ciutat, segons els quals la missió de Ferrer era forçar la capitulació:

Corrieron luego voces si el coronel Ferrer venía por capitular, que el pueblo no lo aprobaba y le desagradaban el esparcirse estas voces. Yo [Verneda] hablé con Ferrer para que se moderase en hablar con desconfianza de la defensa, pues llegando provisiones de Mallorca no estaba la plaza en estado de tratar capitulación.²³

Així les coses, dos dies després, el 5 de setembre, els Comuns de Catalunya recordaren al general que ells l'havien nomenat, i que era a ells a qui devia obediència:

No puede V.E. olvidar de haber sido elegido por general comandante de las tropa de este Principado a su sueldo y expensas por los Tres Comunes, y se manifestó a V.E. la autoridad que para ello gozan los Tres Comunes, y así que sólo debe atender al interés de éstos y a sus resoluciones, sin que pueda ser de ninguna consideración que V.E. se hallaría confirmado por el emperador y rey nuestro señor en dicho empleo.²⁴

La resposta de Villarroel va ser la vindicació del seu nomenament reial i, acte seguit, la dimissió:

En lo que mira a ser general comandante elegido por V. Exas. hay precisa equivocación; lo primero porque fue solicitado del favor de V. Exas., a que yo acepté su oferta con la condición que el rey mi amo la aprobase; antes bien, en claras voces declaré a V.Exas. aceptaba ser compañero en las ocurrencias en tanto que se recibieran las respuestas de la

23. CASTELLVÍ, *Narraciones*, IV, p. 156.

24. CASTELLVÍ, *Narraciones*, IV, pp. 436-438.

corte de Viena en si el rey mi amo aprobaba el ser jefe de la guerra en este Principado en su real y augusto nombre. En si estoy o no conformationado o elegido en el comando de este ejército por S.M.C.C., creí yo que sí; pues las cartas que daré autenticadas del señor marqués de Rialb, secretario del Despacho Universal, lo manifiestan, y éstas en mí son lo mismo que la firma del rey mi amo, y consta en los reales libros de mi asiento de teniente mariscal de los ejércitos, con que no se ofrece duda de mi carácter.

Villarroel es refereix al «renombre inmortal de la nación, a que yo como hijo de esta ciudad con razón me glorio de nativo». Però tot seguit esmenta els deures contrets, com a causa de la seva dimissió:

Si no me hallara con otro nombre que el de natural de esta ciudad, nadie me excediera en obedecer las deliberaciones que se resolviesen. Pero es justo atender que el honor de oficial y soldado en que me hallo me precisan a no ejecutar ni contribuir en acciones que no sean medidas a las reglas militares y a las órdenes con que puedo hallarme.

La terminologia emprada en aquest punt sembla remetre a unes noves ordres arribades de Viena, sens dubte a través del coronel Ferrer, que forçaren Villarroel a imposar la rendició de la ciutat o bé, en revelar-se aquesta impossible, a presentar la dimissió. Cal tenir en compte que, en aquells moments, la possibilitat que Barcelona fos saquejada i la seva població violentada i passada per les armes era contemplada com una perspectiva més que versemblant en tots els escenaris vinculats al conflicte.

Així les coses, i tot seguint el relat de Verneda extractat per Francesc de Castellví, el set de setembre al matí els Tres Comuns van resoldre de manera unànime

que se admitiese a don Antonio de Villarroel la renuncia del general comando, dándole embarcaciones pagadas para pasar con su familia hasta Mallorca, entregándole algunas mesadas anticipadas de su sueldo; que los Comunes suplicasen a la soberana Virgen de las Mercedes, su especial protectora, se dignase aceptar el bastón del general coman-

do, colocando su milagrosa imagen en la sala del consistorio de los conselleres con toda solemnidad.²⁵

Pot semblar lògic que la decisió de nomenar la Mare de Déu de la Mercè com a general comandant hagi suscitat una certa conyeta, o s'hagi interpretat com un exemple extrem del "fanatisme" i la "idolatria" que haurien caracteritzat els darrers episodis de la defensa de la ciutat el 1714 –una terminologia força freqüent entre els historiadors catalans del segle XX, com hem explicat en una altra ocasió.²⁶ Ben a la inversa, considero que aquesta decisió suposà l'establiment definitiu de la superioritat del poder civil (republicà) sobre el poder militar (de legitimitat dinàstica). Precisem-ho: allò que els Tres Comuns aprovaren el 7 de setembre va ser la submissió dels caps militars a una entitat superior, regida des del govern municipal. Des d'aquell moment els Comuns ja no tingueren un interlocutor que s'expressava en termes d'igualtat, o de superioritat. Ben al contrari, el govern militar de la plaça es repartí entre quatre comandaments que, de manera alternada, anirien substituint-se dia a dia, sempre sota l'obediència al poder civil. Aquests foren, per decisió dels Comuns, els generals de batalla Miquel Ramon i Tord (cavalleria), Joan Baptista Basset i Ramos (artilleria), Francesc Sans i de Miquel i Josep Bellver (infanteria) –per cert: tres catalans i un valencià. El poder civil s'imposava, doncs, de manera contundent al poder militar dinàstic –però massa tard ja perquè se'n derivessin conseqüències pràctiques.

Epíleg

Com és sabut, Villarroel, que no havia pogut marxar de Barcelona, s'incorporà a la defensa de la ciutat l'Onze de Setembre. Rafael Casanova

25. CASTELLVÍ, *Narraciones*, IV, p. 219.

26. Agustí ALCOBERRO, «El vessant internacional de la Guerra de Successió en la historiografia catalana del segle XX: el malentès aliadòfil», *Revista de Catalunya*, 211 (2005), pp. 3-7.

encapçalà, tot enarborant l'estendard de Santa Eulàlia, la contraofensiva que des del baluard de Jonqueres es proposà recobrar el baluard de Sant Pere. Ambdós foren ferits en el combat. La capitulació va ser negociada, alhora, pels representants del govern de Barcelona i de les tropes de Carles III / VI. En nom dels primers hi van actuar el noble Jacint Oliver i el ciutadà honrat Marià Duran. En nom de l'exèrcit, ho va fer l'omnipresent coronel Juan Francisco Ferrer.

La capitulació, transcrita per Manuel Mas i Soldevila i per Francesc de Castellví, diferencià de nou la sort de civils i militars. Mentre als primers se'ls concedí la vida, la llibertat i la propietat (drets que essencialment van ser mantinguts), als comandaments militars se'ls assenyala que serien tractats «a discreción, conforme a las costumbres de la guerra en semejantes casos».

El 13 de setembre, a les 6 del matí, el coronel Ferrer i el sergent major de la Coronela, Fèlix Monjo (la màxima autoritat militar de la ciutat en actiu, en trobar-se hospitalitzat el seu conseller en cap, Rafael Casanova), lliuraren les claus de Barcelona a l'exèrcit de les Dues Corones. Fins i tot aleshores es mantingué entre els vençuts la dualitat entre poder civil i poder militar.

Villarroel, empresonat, com la resta de comandaments militars el 22 de setembre de 1714, va escriure una carta al duc de Berwick des del presidi d'Alacant el 4 de novembre. En ella, recorda al seu màxim adversari i vencedor haver-li lliurat «copias de todas las órdenes que tuve de Viena, como de lo que obré en Barcelona y obraron conmigo los Comunes».

Tanmateix, Villarroel va morir al castell de San Anton la Corunya el 22 de febrer de 1726, quatre mesos després d'haver estat alliberat del seu captiveri com a conseqüència de l'amnistia recíproca aprovada a la Pau de Viena de 1725. El general i la resta de comandaments de Barcelona van ser tractats en tot moment com a "presos d'estat". Ni tan sols se'ls arribà a obrir un procés judicial. De res no li serví vindicar de nou, doncs, la seva condició d'oficial de Carles VI, monarca regnant i emperador.²⁷

27. Antoni MUÑOZ, Josep CATÀ, *Repressió borbònica i resistència catalana (1714-1736)*, Muñoz – Catà, Madrid, 2005. La cita correspon a la p. 36.

Enfrontaments a l'exili: controvèrsies sobre el *Monte dei Catalani* de Nàpols

GAETANO DAMIANO
Archivio di Stato di Napoli

Resum

La present comunicació té per objecte estudiar les controvèrsies entre la comunitat comercial catalana i l'església de *San Giacomo degli Spagnoli*, la qual, des del virregnat de Don Pedro de Toledo (s. XVI), va ser obligada a incorporar-se a la comunitat hispànica, tot participant de les seves obres benèfiques. Això va comportar alguns problemes de convivència i de formes diverses de procedir, tema que aquí es pretén analitzar, així com també posar de manifest les maneres com, finalment, aquestes controvèrsies entre comunitats van ser resoltes.

Paraules clau: *Monte dei Catalani*, Nàpols, catalans, espanyols, confraternitat.

Resumen

La presente comunicación tiene por objetivo estudiar las controversias entra la comunidad comercial catalana y la iglesia de *San Giacomo degli Spagnoli*, la cual, desde el virreinato de Don Pedro de Toledo (s. XVI), fue obligada a incorporarse a la comunidad hispánica, participando también de sus obras benéficas. Ello conllevó algunos problemas de convivencia y de diversas formas de proceder, tema que se pretende analizar aquí, así como también poner de manifiesto cómo, finalmente, esas controversias entre comunidades fueron resueltas.

Palabras clave: *Monte dei Catalani*, Nápoles, catalanes, españoles, confraternidad.

Abstract

The purpose of this study is to analyse the litigations between the Catalan commercial community and the Church of *San Giacomo degli Spagnoli*, which was forced to merge with the hispanic community, including its charities, during the period of Don Pedro de Toledo's Viceroyalty. This caused some cohabitation problems and different procedures. That's what this work aims at analysing, as well as pointing out the way these controversies were finally solved.

Key words: *Monte dei Catalani*, Catalans, Naples, Spanish, brotherhood.

Antecedents

Els catalans tenien, des de temps antics, relacions amb la ciutat de Nàpols, igual com en tenien amb els principals ports del Mediterrani. La navegació i el comerç per tota la Mediterrània va deixar una gran empremta, igualant les seves tècniques i la seva força a les de les repúbliques marítimes italianes –Gènova, Pisa, Venècia –, amb les quals es disputava el control del comerç, i que va arribar fins a terres gregues i turques al segle XII.¹

Aquesta vitalitat marítima i comercial, i l'establiment d'una important comunitat catalana a la ciutat, almenys des del segle XIII, està testimoniada fins i tot pel nom dels carrers –l'encara avui existent *Rua Catalana* – a més de moltíssimes altres empremtes en el patrimoni històric de la ciutat; es pensi, per exemple, en la denominació d'un element arquitectònic com és l'*arco catalano*, o en els nombrosos escuts amb *i pali d'Aragona* escampats en diferents edificis i esglésies napolitanes.

Cal també tenir en compte el que va aportar el pas de la dinastia aragonesa, amb Alfons el Magnànim, amb la seva cort d'humanistes i intel·lectuals, i amb dos exemples magnífics d'art gòtic com són la Sala dels Barons o l'arc triomfal d'ingrés al *Castel Nuovo*.

1. Antoni de CAPMANY, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Ed. Altafulla, Barcelona, 2001, vol. I, *passim*.

Posteriorment, a començaments del segle XVIII i durant el virregnat austríac, un important nombre d'exiliats catalans, entre els quals molts juristes, van prendre part activa en el govern de les institucions napolitanes i en la vida política i intel·lectual, particularment intensa, d'aquells anys.

Les controvèrsies sobre el 'Monte dei Catalani'

Durant el regne dels napoleònics a Nàpols els canvis de tipus institucional foren nombrosos. La formació de noves oficines de l'Estat va veure, amb els anys, fins i tot la creació de les *Intendenze*, paraula del tot napolitana per descriure les prefectures que, de fet, van ser organitzades a partir del model d'aquesta institució francesa.²

Entre les competències d'aquesta oficina s'hi trobaven, especialment, les qüestions lligades al culte: les corporacions religioses suprimides, llurs béns immobles, les obres d'art i la plata, les obres pies i, per al cas que tractarem aquí, les obres de beneficència.³

L'arxiu de la Intendència de Nàpols, avui conservat a l'*Archivio di Stato di Napoli*,⁴ conté un lligall, el número 744, on es conserva la documentació —en el fascicle 257— que permet seguir el procés d'un contenciós entre els administradors del *Monte e cappella dei Catalani* i el superintendent de l'església de *San Giacomo degli Spagnoli* i la relativa Capella del SS. Sagrament.⁵

2. Armando DI MARTINO, *La nascita delle intendenze. Problemi dell'amministrazione periferica nel regno di Napoli 1806-1815*, Jovene Editore, Nàpols, 1984.

3. Sobre l'argument, vegeu *Prestare ai poveri. Il credito su pegno e i Monti di Pietà in area Mediterranea (secoli XV-XIX)*, P. Avallone, ed., CNR-Istituto di Studi sulle Società del Mediterraneo, Nàpols, 2007.

4. Per al recull de documents conservats a l'*Archivio di Stato di Napoli* serà útil la consulta de Francesco TRINCHERA, *Degli Archivi napolitani*, Stamperia del Fibreno, Nàpols, 1872, i Jole MAZZOLENI, *Le fonti documentarie e bibliografiche dal sec. X al sec. XX conservate presso l'Archivio di Stato di Napoli*, Arte Tipografica, Nàpols, 1974-1978, 2 vol.

5. Per a la història de l'església de *San Giacomo degli Spagnoli* vegeu Gennaro Aspreno GALANTE, *Guida Sacra della Città di Napoli*, N. Spinosa, coord., Società Editrice Napoletana, Nàpols, 1985, pp. 217-218, 227-228, 339.

La documentació que pretenem examinar conté algunes memòries, en castellà i en italià, que presenten també un breu *excursus* sobre el cas del *Monte della Nazione de' Catalani* (tal com consta escrit pel mateix superintendent) com a introducció de les posicions de les dues parts en causa.

Seguint l'ordre dels documents reconstruïm, doncs, els fets: les primeres notícies que es recullen ens diuen que un tal coronel Francesco Sallent, per instància del duc De Vargas Macchiuca (*sic*),⁶ superintendent de l'església de *San Giacomo degli Spagnoli*, és nomenat, el 4 de maig de 1808, administrador del *Monte dei Catalani*, malgrat que l'assemblea dels catalans de Nàpols havia elegit don Giovanni Escardò i Giuseppe Melè. La instància de De Vargas contenia una breu narració de com havia estat presa la decisió per part de les poques persones presents, de la poca competència de l'administració i de com eren poc coneguts els elegits, que foren, però, ajudats en aquella ocasió per un sacerdot català, Giuseppe Torruellas. Afegia, a més, que Escardó era molt jove, arribat feia poc al Regne i que tenia un escàs coneixement de la llengua. Pel que fa a Melè, en canvi, un mestre de capella pobríssim havia gaudit sovint de l'ajuda del *Monte*, degut al seu estat de gran indigència.

El de Vargas havia proposat dos homes seus, els coronels Sallent i Galluzzo, segons el seu criteri experts i distingits, i continua amb una breu relació sobre la pobresa de les entrades del *Monte*:⁷

6. Tommaso De Vargas Machuca, duc sobre el cognom, marquès de Vatolla, Nàpols 1760-1843.

7. Per a la situació dels espanyols a Nàpols en el període napoleònic vegeu Raffaella SALVEMINI, «Gli Spagnoli a Napoli al tempo dei Napoleonidi (1806-1815). Le ragioni di una débâcle economica e politica», *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée*, Vol. III, 2, (1999), pp. 683-719. Salvemini es referma sovint en la «salvaguarda degli interessi iberici nella capitale del Regno». Segons l'estudiosa, primer el representant de la delegació espanyola Pío Gómez, després el duc D. Vargas, cap de la Comissió dels estatuts dels espanyols i després nomenat superintendent de la Casa Santa i Hospital dels Espanyols, van provar de salvaguardar la integritat dels instituts d'assistència mitjançant la *Real Casa di San Giacomo*.

Tra gli obblighi vi è la celebrazione di quattro Cappellanie, ed i quattro Cappellani che sono nominati per tale adempimento vanno in attrasso da circa dodici mesate. Vi è un debito di ducati cinquecento col Monte della Marina, i di cui interessi è circa un anno che non sono stati pagati. Tutti i provvisionati professori sono anche in un notevole attrasso. Vi è una causa di non poco momento coll'avvocato D. Orazio Grimaldi, che ha preteso la tassa delle sue fatiche, e n'è già stata condannata la Cappella perchè ne pende il gravame della restituzione *in integrum*. E' vero che le rendite del luogo si restringono a ben poche, consistendo in quattro casette esistenti in questa Capitale della rendita di circa ducati novecento dai quali dedotto il peso di fondiaria, annue accomodazioni, dritto di esazione, si ridurrà la rendita netta a circa ducati cinquecento l'anno senza mettere a calcolo l'impontualità degl'Inquilini, molti de' quali rimangono in debito. Vi erano dippiù poche partite di arrendamento⁸ che presentemente sono ricadute nella liquidazione a ducati centouno l'anno.

All'incontro gli obblighi del Monte sono tali che assorbiscono quasi l'intera rendita netta che si percepisce.

Però més interessant és la relació dels dos governadors catalans que, havent obtingut una reintegració, tot esperant decisions definitives, van escriure en una memòria la historia del *Monte*, a partir de documents del propi arxiu i que volem transcriure:

Da tempo immemorabile fu fondata dalla Nazione Cattalana in S. Pietro Martire una Cappella colle largizioni de' Nazionali la maggior parte marinari che vi concorsero, e insensibilmente colle oblazioni volontarie si venne a formare un Monte a favore de' Catalani medesimi. Allorquando Don Pietro di Toledo nel 1546 fondò la real Chiesa di S. Giacomo degli Spagnoli, insinuò a Don Pietro Oller, Console de' Catalani di traslatare in questa novella Chiesa la Cappella e Monte Catalano.

8. Sobre els arrendaments vegeu Lidia CASTALDO MANFREDONIA, *Gli arrendamenti. Fonti documentarie conservate presso l'Archivio di Stato di Napoli, con una prefazione di Luigi De Rosa*, Vol. I, Arte Tipografica, Nàpols, 1986.

Il Console riunì la Nazione, e l'espose le premure avute per sifatta permutazione di locale.

Si concluse affermativamente da tutti, contradicente un solo; e si prescelsero i Procuratori per trattare e stabilire il tutto come dalla conclusione degli 11 febbraio 1546, e dall'istrumento all'uopo stipulato. In aprile dello stesso anno i procuratori de catalani stipularono il corrispondente istrumento con Toledo, come principale protettore, survegliante e Difensore della Chiesa e Ospedale di S. Giacomo, e con gli Economi, Governatori, e Deputati della medesima.

Si osserva da questo Istrumento che la traslazione andava ad eseguirsi *ad honorem Divini cultus et fidelitatem suae Catholicae Majestatis*.

Si stabilì nell'istrumento medesimo che il Sacristano della Cappella dovesse privatamente esigere le rendite da versarsi negli usi, che a' Sacristani, e alla nazione, meglio sembrasse.

Molti altri patti e Leggi vi si leggono che sempre più convalidano l'indipendenza della Cappella Catalana.

Nel 1722 essendo cresciuto il numero de' Catalani in Napoli, e aumentata del pari la rendita, si pensò di destinare taluno che attenda con particolare attenzione alla detta Cappella, la quale sin oggi (son parole della supplica originale) non ha avuto delegato. Nel tempo stesso si diede alla Cappella un cert'ordine sì per l'economico, che per tutt'altro, stabilendosi in più capi le ordinazioni sull'assunto.

Si rassegnarono con supplica le ordinazioni summentovate al Viceré di allora Conte de Althana per ottenere la Reale approvazione. Il Viceré visto, e considerato il tutto col voto del suo ordinario consultore, v'impartì il Regio assenso in giugno del 1723.

La comunitat catalana de Nàpols, durant el virregnat austríac, va augmentar de manera significativa i, especialment, entre els alts càrrecs de l'estat, i en les magistratures s'hi trobaven personatges de relleu de la cultura jurídica catalana. Tot això va empènyer el *Monte*, i els nous arribats volien entrar-hi, participar-hi i ocupar llocs de relleu, fins i tot en la confraternitat.

Les canviants condicions polítiques i socials van fer necessari, però, una posada al dia dels estatuts, redactats en llatí i en castellà, i també el

nomenament als càrrecs institucionals dels nous i il·lustres connacionals arribats des de feia poc al Regne.

Continuem a transcriure per fer palès el nom dels que participaren en aquesta important reunió:

Fo fede io Infrascritto Notario, come a ventisei Settembre mille settecento ventidue in Napoli, e proprio dentro la Sacristia della Real Chiesa di S. Giacomo de' Spagnoli si sono congregati in detta Sacristia l'infrascritti Signori Governatori della Real Cappella di nostra Signora dell'Assunta della nazione Catalana eretta in detta R. Chiesa, e Nazionali Catalani, ciò è D. Giuseppe Guitart Governatore. D. Francesco Alba y Reverter similmente Governatore. Agiutante Reale D. Francesco Calveria. Sergente Maggiore D. Pietro Vidal. Capitan D. Ambrosio Foda. Capitan D. Giuseppe Soler. Capitan D. Olaquer Noghera. Capitan D. Melchiorre Aguirre. Capitan D. Gabriel Llover. Tenente D. Baldassarre Contor. Tenente D. Ignazio Saccater. Tenente D. Giovanni Folch. Tenente D. Francesco Meccia. Tenente D. Giuseppe Belver. D. Giovanni Battista Rela. D. Giorgio Nutgens. D. Giuseppe Bada. D. Giuseppe Rela. D. Giuseppe Mas. D. Giuseppe Saraco. D. Giuseppe Vidal. D. Francesco Ros. D. Giovanni Llorens. D. Salvatore Puppio. D. Ignazio Lopa. D. Giacomo Ferrer. D. gabriele Naglies. Giuseppe Aldaver. Sargente Giuseppe Avenon e Giovanni Velasco, e si é proposto, che bisognando per beneficio di detta Real Cappella un Protettore e Delegato, il quale possa dirigere i negozij dell'istessa Cappella ed amministrar giustizia nelle cause, e liti di quella, quale sia Consigliero dello Real Consiglio di Santa Chiara, e di Nazione Catalana, perciò li detti Signori Governatori hanno nominato tre soggetti , ciò è li Regij Consiglieri Signori D. Francesco Solanes. D. Leone Peyri. D. Ignazio Marannosa à fine di eligersi uno di essi per Protettore, e Delegato, come sopra, e farsi poi confirmare dà Sua Eminenza, il che intesa dà detti Signori Nazionali, tanto li medesimi, tanto detti Signori Governatori unanimiter, senza discrepanza alcuna hanno eletto e nominato per tal Protettore e Delegato di detta Real Cappella il detto Regio Consigliero Signor D. Francesco Solanes, al quale hanno attribuito tutta la facoltà necessaria per detto effetto, con chè però si debbia in nome di detta Real Cappella supplicare Sua Eminenza, e suo

Regio Collateral Consiglio per la conferma di detta nomina, e così si è stabilito mediante pubblico atto da me il suddetto giorno stipulato, al quale mi riferisco. Et in fede Io Notar Gennaro Volpe di Napoli hò signato richiesto. *Locus signi*.

Seguidament, s'aporten els parers favorables del Capellà Major i el regi assens del virrei cardenal Althann.

La documentació continua amb la sol·licitud de l'autoritat per fer un cens dels catalans residents a la capital i el seu nombre total, i, només set individus demanen que es fixi una nova data per procedir a l'elecció dels administradors.

La contínua disputa va veure, però, una solució imposada des de dalt: un decret emès amb data 20 de setembre de 1808 –sobre clara proposta del ministeri de l'Interior– i signada per Gioacchino Napoleone, establia, en l'article 1, que el *Pio Monte e Capella dei Catalani* fos unit a la *Confraternità e Monte del Sacramento*, ambdues situades en la Real Casa i Hospital de *San Giacomo degli Spagnoli*. En l'article 2, es preveia que almenys un governador fos de nacionalitat catalana, domiciliat al Regne, provist de suficients béns personals i que fos elegit, també, amb el vot dels confreres del Sagrament. Finalment, en l'article 3, es confirmava que els béns del *Monte dei Catalani* serian usats, exclusivament, com establiren els fundadors, per a socórrer «de' miserabili Catalani».

La solució, com era previst, no va complaure cap de les parts.

El primer document, datat el 29 d'octubre de 1808, adreçat al ministre de l'Interior i firmat pels governadors del *Monte del SS. Sacramento de Nobili Spagnuoli in San Giacomo, di pubblica beneficenza*, amb les degudes cauteles, representa el desacord dels administradors a la resolució sobirana. Els greuges són dobles. D'una banda, es lamenta, amb l'ingrés d'un català, de la pèrdua d'una plaça de governador per part espanyola. De l'altra, s'aclareix el problema més sentit per part dels administradors espanyols: els diferents requeriments per pertànyer als dos *Monti*.

La Capella dels Catalans preveia com a única condició per a l'ingrés el fet de ser de nació catalana, a diferència de la Congregació del SS. Sagrament

que posava com a requeriment indispensable la pertinença a l'estament nobiliari. L'exemple de Francesco Sallent, català, noble i, doncs, confrare del SS. Sagrament, fins i tot amb l'encàrrec de governador, explica el fet que no hi hagués cap resistència per la nacionalitat. Però la hipòtesi d'un patró de barca o d'un negociant equiparats a la noblesa castellana era realment massa. Per tant, l'única hipòtesi possible, i aquesta fou la demanda, era tornar a la divisió de les dues Capelles.

La comunitat catalana, en data de l'1 de desembre de 1808, adreça una súplica on es desgranen, una vegada més, els esdeveniments d'aquestes complicades eleccions. Però, al mateix temps, formula una sol·licitud que sembla recalcar aquella dels governadors de S. Giacomo, amb l'excepció d'una frase que, al meu parer, conté un fort valor polític: «Non si fece motto però della indipendenza Catalana dalla Soprintendenza Spagnola.» Després, però, repeteix més o menys les mateixes consideracions que els espanyols: el *Monte dei Catalani* admet tots els nacionals sense distinció de classe; el nombre de catalans és inferior al d'espanyols i, tenint dret igualment a una plaça de governador, s'estarien falsejant les proporcions de cada nacionalitat i en els vots secrets estarien sempre en minoria.

Els signataris, amb Juan Escardó, l'elegit protestat, al capdavant, demanen, doncs, la separació i la independència del *Monte* castellà, sota la protecció de l'intendent de Nàpols.

Novament el ministre de l'Interior demana a l'intendent de Nàpols un informe sobre el conflicte, que tampoc satisfà al ministre. Per tant, definitivament, el ministre decideix que els *Monti* només tenen proximitat física i que, per al futur, estaran separats.

El darrer document, datat el 17 de juliol de 1809, adreçat a l'intendent de Nàpols, està signat per l'esmentat Escardó i per Vincenzo Garcia. D'aquest document es desprèn que tots dos han estat nomenats pel ministre governador, que Melè ha renunciat i que el *Monte dei Catalani* serà posat sota la protecció del prior de la *Congregazione del Sacramento degli Spagnoli*. Una solució, podríem dir, més napolitana que francesa però que, al cap i a la fi, no deixava ningú descontent.

Actualment no tenim notícies de l'evolució dels esdeveniments lligats al *Monte e Cappella dei Catalani*. L'actual responsable de l'església (l'hospital ja no existeix) de *San Giacomo degli Spagnoli*, don Giuseppe de Vargas Machucca, ens ha comunicat que molts documents de l'arxiu conservats a l'església s'han perdut. Però una estàtua, en la capella encara avui anomenada dels Catalans, a *S. Giacomo degli Spagnoli*, testimonia una presència antiga, un poble que en l'onomàstica, en l'arquitectura, en la llengua, ens és proper. L'estàtua de la MaredeDéu de Montserrat, fidel rèplica de l'original catalana, és una bella mostra a la dreta de l'altar major.

Erasme de Gònima director de l'Hospital de la Caritat de Barcelona, sota domini francès (1812-1814)

XAVIER JUNCOSA I GURGUÍ

Resum

Erasme de Gònima fou l'empresari català més important del període 1790-1820. Durant l'ocupació francesa de Barcelona en la Guerra del Francès (1808-1814), Gònima fou acusat pels seus coetanis d'estar, amb claredat, al costat dels ocupants. En acabar la guerra, però, no rebé cap càrrec en contra seu ni hagué de sotmetre's a cap judici exculpori. La historiografia catalana sempre ha considerat tàctic el seu afrancesament: més que un col·laboracionista amb l'ocupant, Gònima intentava estar bé amb els dos bàndols –patriotes i afrancesats–, treure'n un profit personal i, per damunt de tot, no perdre l'estatus social i econòmic que gaudia ell i la seva família. En aquesta comunicació s'estudia una rica documentació de l'Hospital de la Santa Creu del període 1812-1814 on es fa palès que Gònima exercí de director de l'Hospital de la Caritat, controlat pels francesos. A partir de la seva lectura, podem concloure que la seva participació amb l'ocupant francès fou, a més de tàctica, també executiva.

Paraules Clau: Erasme de Gònima, Ocupació de Barcelona, Afrancesament, Hospital de la Santa Creu, Hospital de la Caritat.

Resumen

Erasme de Gònima fue el empresario catalán más importante del período 1790-1820. Durante la ocupación francesa de Barcelona en la Guerra de la Independencia (1808-1814), Gònima fue acusado por sus coetáneos de

estar, con claridad, al lado de los ocupantes. Acabada la guerra, no recibió ningún cargo en contra suyo ni tuvo que someterse a ningún juicio exculpatorio. La historiografía catalana siempre ha considerado táctico su afrancesamiento: más que un colaboracionista con el ocupante, Gònima intentaba adaptarse a los dos bandos –*patriotas* y afrancesados-, sacar un provecho personal y, por encima de todo, no perder el estatus social y económico que disfrutaba él y su familia. En esta comunicación se estudia una rica documentación del Hospital de la Santa Creu de los años 1812-1814 donde Gònima ejerció de director del Hospital de la Caridad, controlado por los franceses, a partir de la cual podemos concluir que su participación con el ocupante francés fue, además de táctica, también ejecutiva.

Palabras Clave: Erasme de Gònima, Ocupación de Barcelona, Afrancesamiento, Hospital de la Santa Creu, Hospital de la Caritat.

Abstract

Erasme de Gònima was the most important Catalan businessman in the period 1790-1820. During the French occupation of Barcelona in the *Guerra del Francès* (1808-1814), Gònima was accused by his contemporaries of siding, unambiguously, with the occupants. After the war, he was neither charged with anything nor did he undergo an exculpatory trial. Catalan historiography has always believed that, rather than a collaborator with the occupiers, Gònima was currying favor with both sides –*patriots* and francophiles- for private gain and, above all, in order not to lose the social and economic status he and his family enjoyed. In this paper we study documents from the *Hospital de la Santa Creu* from 1812-1814 when it was controlled by the French army and Gònima was serving as its director. We conclude that his involvement with the occupant was not simply for personal gain but also had managerial and executive implications.

Key Words: Erasme de Gònima, Barcelona occupation, Francophiles, Hospital de la Santa Creu, Hospital de la Caritat.

1. Introducció

Erasme de Gònima i Passarell (Moià, 1746-Barcelona, 1821) fou l'industrial tèxtil més important de la ciutat de Barcelona durant el període de la Guerra del Francès (1808-1814) en què la ciutat fou ocupada per les tropes franceses.¹ Especialitzat en la manufactura d'indianes, aviat es posicionà al capdavant dels empresaris barcelonins –Canals, Canaleta, Castanyer, Illa, Magarola, Rull, etc- per la seva habilitat tècnica, política, social i financera, mostrant-se com un avançat al seu temps, tan tecnològicament com comercialment, fet que li donà una fortuna extraordinària segons les cròniques de l'època.² Sabé teixir una xarxa comercial de venda, distribució i finançament de les seves indianes que s'estengué des del port barceloní fins a Cadis i que, des de la península ibèrica, arribà a les colònies americanes gràcies als seus vaixells –*La Barcelonesa* i *el San Erasmo*– en el que hi duia indianes en el viatge d'anada i cotó o altres productes en el de tornada. No solament fou molt espavilat industrialment sinó que, en la seva finca de *Ca l'Amigó* de Sant Feliu de Llobregat –coneguda popularment com *Ca l'Arasma*– Gònima comprà terres veïnes, diversos contractes d'establiment i feu construir diversos canals des del riu Llobregat que regaren les seves terres de conreu i beneficiaren, indirectament, tota la Vila. La historiadora Luz Retuerta assenyalà que «...l'accés a la propietat i les inversions de membres de la

1. Alejandro SÁNCHEZ, *Els fabricants d'indianes: orígens de la burgesia industrial barcelonina*, *Quaderns d'Història*, 17 (2011), p.210.

2. Raymundo FERRER, escriu el 5 de gener de 1812 en el seu diari *Barcelona cautiva, o sea, diario exacto de lo ocurrido en la misma Ciudad mientras la oprimieron los franceses, esto es, desde el 13 de febrero de 1808 hasta el 28 de mayo de 1814*: «Por la noche el Sr. Don Erasmo Gonima ha dado en su casa una exquisita y lucida serenata, ú opera, cita que han avisado el Gobernador Mauricio Mathieu, todos los Generales Franceses y lo más selecto de las Guarniciones. Los Políticos no pueden menos que admirar tanto enlace y conexión con el actual Gobierno en un hombre tan fino que jamás ha querido admitir los más honoríficos empleos que le han presentado». Biblioteca UB, ms. 1805, 5 de gener de 1812.

burguesia comercial i manufacturera van ser fonamentals per a la introducció del capitalisme agrari en aquesta zona del Baix Llobregat, perquè van garantir l'aportació de capitals que van fer possible el regadiu i, per tant, la intensificació dels conreus».³ Cal tenir en compte que, com ens indicà Pierre Vilar, entre els censos de 1718 i 1787, Sant Feliu de Llobregat va créixer en un índex 600, molt per sobre que la resta de la comarca: Sant Joan Despí (índex 221), Sant Boi del Llobregat (índex 300), Sant Andreu de la Barca (índex 412), El Prat de Llobregat (índex 233) i Viladecans (índex 320).⁴ Gònima, doncs, era el gran referent empresarial i social en aquella Barcelona que tombava el segle per la seva gran fortuna i, també, per la seva fama a l'hora d'ajudar els més desvalguts: la seva actitud pia.

2. Els dubtes sobre l'afrancesament d'Erasme de Gònima

És raonable pensar que un home de la seva fortuna i transcendència social degué adaptar-se a la nova situació política que visqué Barcelona quan fou ocupada pels francesos el 13 de febrer de 1808. És ben sabut que molts nobles, comerciants i ciutadans benestants arrencats en el bàndol dels anomenats *patriotes*, deixaren la ciutat i buscaren refugi en altres indrets; molts d'ells a Mallorca, que quedà al marge de la invasió napoleònica durant tot el conflicte bèl·lic; d'altres a Tortosa, Lleida o Tarragona, ciutats que més endavant foren assetjades per l'exèrcit francès. Cal tenir en compte que, com assenyalà el professor Josep Fontana, en una situació com la que visqué la ciutat de Barcelona entre 1808 i 1814, ni pagesos ni fabricants poden fugir: els pagesos estan lligats a la terra i els fabricants estan lligats a la seva fàbrica.⁵ Alguns fabricants tancaren les

3. M.LUZ RETUERTA JIMÉNEZ, *La fam de terra dels fabricants de Barcelona. El cas d'Erasme de Gònima al Baix Llobregat 1790-1821*, Edicions del Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, 2010, p. 216.

4. PIERRE VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. 3, Edicions 62, Barcelona, 1966, p. 142.

5. XAVIER JUNCOSA, *Erasme de Gònima (1746-1821)*, Fons oral, Biblioteca Filosofia, Geografia i Història (UB), topogràfic DVD H66 (0701497757), minut 7.

seves fàbriques i esperaren que acabés l'ocupació; Gònima, per contra, mai tancà la fàbrica –tot i que la producció baixà en picat⁶ i intentà adaptar-se a la nova situació.

Quan acabà l'ocupació francesa el 28 de maig de 1814 foren molts els que el denunciaren públicament com afrancesat; fins i tot aparegueren unes dècimes en contra seva d'una gran duresa:⁷

Ell prou estava avisat.
Caball, el demás són trons
però diuen que'n Copons,
havent-se de ell informat,
sabent que era afrancesat,
y ser “Mere” ha pretengut,
diu al Rey lo que ha sabut,
i'l Rey respon promptament
que de tant fumuda gent
no'n volia la salut.

Gònima, però, mai no fou condemnat; ni tan sols jutjat. Els avals i les cartes que escrigueren en favor seu diverses personalitats pròximes a la nova política involutiva de Ferran VII, el deslliuraren de qualsevol judici. Malgrat aquest fet jurídicament gens menyspreable, l'ombra del dubte del seu *col·laboracionisme* planà sobre la seva persona fins que morí el 1821, set anys després de l'alliberament de la ciutat; sobretot, per part del poble: un poble que havia vist amb els seus propis ulls la situació de

6. El llibre copiador de cartes enviades per Erasmus de Gònima als seus clients i familiars (1806-1815), que està dipositat en la Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC), Gònima, L25, confirma la severa davallada de la seva producció tèxtil i la seva manca de liquiditat financera. La correspondència entre 1808 i 1814 (BNC, Caixes 95 i 96), palesa aquesta davallada de l'activitat econòmica reiteradament, tant a familiars com a corresponsals i clients.

7. Arxiu Històric Ciutat de Barcelona (AHCB), Ms. A, número 247, pp. 371-374.

privilegi que, tot hora, es dispensaren, francesos invasors i Erasme de Gònima, en ambdues direccions.⁸

Gònima, que escrivia i parlava francès per les seves relacions comercials amb d'altres fabricants i compradors francesos, tingué una estreta relació amb diversos caps militars francesos,⁹ casà a dos dels seus néts convidant al casament a la plana major militar francesa establerta a la ciutat¹⁰ i, fins i tot, fou proposat pels administradors ocupants com un dels quatre adjunts de l'Alcalde de Barcelona; càrrec que ell rebutjà, simplement, no presentant-se a la reunió adduint malaltia, una edat avançada i molta feina a la fàbrica.¹¹ El seu biògraf Erasmo de Imbert, ens ho explica així:¹²

Mediado julio (de 1812), el gobierno francés procede al cambio administrativo de la ciudad: anula los cargos de concejales, designa un “maire”, afrancesando el nombre del titular de la alcaldia (Mere), para cuyo desempeño elige a Melchor de Guardia, y además nombra a cuatro adjuntos que fueron los señores Delás, Gonima, Castanyer y Campa. (...) Todos comparecieron excepto don Erasmo. (...) Como prueba de que logró lo que se proponía, en el “Diario” del día siguiente apareció una disposición por la que se aceptaba la dimisión de Gonima y se nombraba en su lugar a un tal señor Pujol, hacendado.

En canvi, un coetani de Gònima, el pare Raymundo Ferrer, ho descriu així en el seu diari:¹³

8. Veure nota 2.

9. Reis FONTANALS, *Erasme de Gònima, l'Oberkampf català. La indústria de les indïanes a Barcelona 1730-1850*, *Quaderns d'història*, 17 (2011), p. 230.

10. Casà a la seva néta Josefa Janer Gònima amb Ramon Bacardí y Cuyás i al seu nét Erasmo Janer Gònima amb Josefa Gironella Ayguals, tots dos l'any 1813. Veure Erasmo de IMBERT, *Erasmo de Gonima 1746-1821. Apuntes para una biografia y estudio de su época*, Barcino Nostra, Barcelona, 1955, p.147-148.

11. *Diari de Barcelona* (14 de juliol de 1812, pp. 3 i 4) i *Diari de Barcelona* (15 de juliol de 1812, pp. 3 i 4).

12. IMBERT, *Erasmo de Gonima*, p.142.

13. FERRER, *Barcelona cautiva*, Biblioteca UB, ms. 1804, 14 de juliol de 1812.

El Sr. Erasmo no asistió pues estaba enfermo y presentó el certificado de dos facultativos como le era imposible el asistir. Creen los Políticos que este es un golpe de política por no aceptar ningún empleo francés, otros opinan que es resentimiento por no haber quedado elegido *Mere*, sinó simple Adjunto.

La polèmica de la seva no acceptació del càrrec d'Adjunt a l'Alcalde és interpretable en els dos sentits i, tots dos, són factibles. Però, dos mesos abans d'aquest nomenament que finalment va rebutjar, Gònima no pogué o no volgué rebutjar el càrrec de director de l'Hospital de la Caritat de Barcelona; un càrrec que desenvolupà des del 15 de maig de 1812 fins al final de l'ocupació francesa i que forma part de la base documental d'aquesta comunicació.¹⁴

La historiografia catalana mai no ha arreglerat Gònima entre els afrancesats, però ha fet evidents, negre sobre blanc, les seves bones relacions tàctiques amb els alts comandaments francesos ocupants: el Marquès de Chauvelin, el Comte Treilhard, el governador Mathieu, el general Duhesme, el general Suchet¹⁵ o el brigada Brenardy, entre molts d'altres de rang menor. Els memorialistes i dietaristes coetanis, però, el titllen obertament d'afrancesat: sobretot el pare Raymundo Ferrer i el Baró de Maldà. Fins i tot esmenten que Gònima fou empresonat a València després del retorn de Ferran VII; però mai no s'ha trobat cap documentació que

14. Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (AHSCSP), *Comission des Hospices, séance du 15 mai 1812*, Ocupació Francesa, volum IV, inventari 4, carpeta 1, document 43.

15. IMBERT, *Erasmus de Gònima*, p. 149 i Maties RAMISA, «Erasmus de Gònima i la Guerra del Francès», *L'Avenç*, 319 (desembre 2006), p. 32, ens expliquen l'estreta relació que hi hagué entre Gònima i el General Suchet i que, segons ells, s'hostatjà a la finca de Sant Feliu de Llobregat amb les seves tropes de 16.000 homes a finals de juliol de 1813. Paradoxalment, el propi general Suchet escriu en les seves memòries que a finals de juliol de 1813 ell i les seves tropes s'hostetjaren a Vilafranca del Penedès. Louis-Gabriel SUCHET, *Mémoires du Maréchal Suchet, duc d'Albufera, sur ses campagnes en Espagne depuis 1808 jusqu'en 1814, écrits par lui même*, vol. II, Adolphe Bossange, Paris, 1828, pp. 332-336.

ho confirmi. Per contra, en la seva documentació particular i administrativa dipositada a la BNC,¹⁶ es descriuen profusament les setmanes i mesos posteriors a l'ocupació francesa sense trasbalsos ni canvis de domicili.

Com ja s'ha dit, dos mesos abans que Erasme de Gònima fos proposat per l'Intendent General de Catalunya, el marquès de Chauvelin, i pel prefecte de Barcelona, comte de Treilhard, com a adjunt a l'alcalde de Barcelona, Gònima fou nomenat director de l'Hospital de la Caritat pel mateix comte Treilhard. Nomenament que ell no rebutjà. Aquest fet, al meu entendre, traspasa la línia fins ara acceptada per la historiografia com a tacticista i entra de ple en l'acceptació d'un càrrec executiu; com es palesa en la documentació següent:

Document 1:

Erasme de Gònima, nomenat director de l'Hospital de la Caritat.

En aquest primer document seleccionat –elaborat el 15 de maig de 1812, però signat el 20 de maig del mateix any–, llegim que Erasme de Gònima és nomenat director de l'Hospital de la Caritat. Cal tenir en compte que, en aquell període, la trama hospitalària barcelonina principal estava dividida en tres centres: l'Hospital General, l'Hospital de la Caritat i l'Hospital de la Misericòrdia; tot i que hi havia altres centres, com la Casa de Convalescència o els hospitals de Sant Sever o de Santa Marta. El president de la *Commission des Hospices* era l'alcalde de Barcelona, Melcior de Guàrdia i d'Ardèvol, noble barceloní que, aquest sí, va haver d'exiliar-se a França poques setmanes abans d'acabar l'ocupació.¹⁷

En la sessió de 15 de maig de 1812, la *Commission des Hospices*, decideix els següents nomenaments directius per als tres hospitals de la ciutat.¹⁸ Vet aquí la traducció literal del document:

16. BNC, *Fons Gònima-Janer*.

17. Joan MERCADER RIBA, *Barcelona durante la ocupación francesa 1809-1814*, CSIC, Madrid, 1949, p. 351.

18. *Comission des Hospices*, veure nota 14.

Article 1r: Un membre de la Comissió dels Hospitals (*Commission des Hospices*) complirà la funció de director de l'Hospital General. Un altre membre complirà la funció de director de l'Hospital de la Caritat. Un altre membre complirà la funció de director de l'Hospital de la Misericòrdia.

Article 2n: El senyor Delàs¹⁹ és nomenat director de l'Hospital General. El senyor Erasme Gonima, director de l'Hospital de la Caritat. El senyor Castanier,²⁰ director de l'Hospital de la Misericòrdia.

Article 3r: Els membres de la Comissió dels Hospitals, directors d'un establiment, convocaran sessions entre els membres de l'administració d'aquest establiment i tindran el dret de convocar-les totes les vegades que el bon servei ho exigeixi.

Article 4t: Ells establiran (*dresseront*) el pressupost de l'Hospital en ingressos i despeses.

Article 5è: El pressupost serà presentat a la Comissió, discutit i aprovat per ella.

Article 6è: Els directors es faran rendir compte exacte de totes les entrades i totes les despeses.

Article 7è: Ells proposaran a la Comissió totes les mesures que suggereixin convenients pel bé de l'establiment.

Article 8è: La present deliberació serà adreçada als senyors administradors de l'Hospital General, de la Caritat i de la Misericòrdia, després d'haver estat dut a l'aprovació del senyor Conseller d'Estat, Intendent del Departament de Montserrat i de les Boques (*Bouches*) de l'Ebre.²¹

19. Francesc Delàs el 20 de juny de 1808 ja havia estat nomenat director de l'Hospital General. Veure AHSCSP, Ocupació francesa. Volum IV. Inventari 4. Carpeta 1. Document 1: *Incautación de los fondos del Hospital por parte de Baltasar Bacardí*. Francesc Delàs, també fou un dels quatre adjunts a l'Alcalde de Barcelona (veure nota 12) i abans havia estat vicepresident de la Cambra de Comerç, succedània de l'antiga Junta durant l'ocupació, segons ho esmenta MERCADER RIBA, *Barcelona durante*, p. 351.

20. *Ibidem*, p. 351. José Castanyer consta com a propietari. Els francesos transformen la «y» del seu cognom en «i».

21. Napoleó dividí Catalunya en quatre departaments: Ter (capital, Girona), Montserrat (capital, Barcelona), *Les-Bouches-de-l'Ebre* (capital, Lleida) i Segre (capital,

Commission
des
hospices

Séance du 15 Mai 1812

La Commission des hospices informée de l'ordre qui règne aujourd'hui dans l'hôpital général et dans les deux Maisons de la Miséricorde et de la Charité, ne peut que rendre hommage au zèle et à l'activité de l'Administration qui ont soutenu ces Etablissements dans des circonstances si difficiles. elle se repose avec confiance sur leurs lumières et sur la continuation de leurs soins. elle reconnaît en même temps, que Conformément à l'avis de M^{rs} le Conseil d'Etat intendant du D^{pt} du Mont-Serrat et des Bouches de l'Ebre et pour remplir avec efficacité l'objet de sa Mission, elle doit entrer elle même dans tous les détails administratifs de chaque Etablissement, porter une attention particulière sur l'emploi de leurs fonds et veiller à la rentrée de leurs revenus de toute espèce; elle a eu conséquence l'honneur de ce qui suit:

Article 1.er

Un Membre de la Commission des hospices remplira les fonctions de Directeur de l'hôpital général.

Un autre Membre remplira les fonctions de Directeur de l'hospice de la Charité.

Un autre Membre remplira les fonctions de Directeur de l'hospice de la Miséricorde.

Article 2.

Mrs Delas est nommé Directeur de l'hôpital général.

M^r. Erasmus Gònima, Directeur de l'Hospice de la Charité

M^r. Castanier, Directeur de l'Hospice de la Miséricorde.

Article 3.

Les membres de la Commission des Hospices, Directeurs d'un Etablissement, prouderont sances parmi les membres de l'Administration de cet Etablissement et auront le droit de le convoquer toute les fois que le bien du Service l'exigera.

Article 4.

Ils dresseront le Budget de l'Etablissement en recette et en dépenses.

Article 5.

Le Budget sera présenté à la Commission, discuté et approuvé par elle.

Article 6.

Les Directeurs se feront rendre un compte exact de tous les revenus et de toutes les dépenses.

Article 7.

Ils proposeront à la Commission toutes les mesures qu'ils jugeront convenables pour l'avantage de l'Etablissement.

Article 8.

La Présente Délibération sera adressée à M. M. les Administrateurs de l'Hospital général,

Signatures: Sans, Delàs, Destreux, Erasme de Gònima i Castanier.

Per extracte conforme, signat: el Comte Treilhard.

Llegit i aprovat pel nostre Conseller d'Estat, Intendent del Departament de Montserrat i de les Boques (Bouches) de l'Ebre. Barcelona, 20 de maig de 1812.

Signat, el senyor Chauvelin, per la còpia conformada.

Document 2:

Unió dels hospitals de Sant Sever i Santa Marta a l'Hospital General.

La Comissió d'Hospitals, el 18 de juny de 1812, considerant que l'Hospital de Sant Sever no té cap malalt, decideix els següents punts:²²

Article 1.- L'Hospital de Sant Sever s'unifica a l'Hospital General.

Article 2.- Els membres de l'administració particular de l'Hospital de Sant Sever passaran comptes al director de l'Hospital General dels ingressos de tota mena de l'Hospital de Sant Sever i posaran a la seva disposició tots els béns, mobles i immobles d'aquest establiment.

Article 3.- La caixa que hi poguéu haver serà transferida a la caixa general d'ingressos de l'Hospital General.

Article 4.- Tant aviat com s'hagin dut a terme els dos articles precedents, els administradors de l'Hospital de Sant Sever cessaran en les seves funcions.

Article 5.- L'Hospital General resta encarregat de totes les obligacions de l'Hospital de Sant Sever.

Article 6.- La present deliberació serà adreçada als senyors administradors

Puigcerdà). El marquès de Chauvelin fou nomenat Intendent General de Catalunya, mentre que el comte de Treilhard fou nomenat prefecte del departament de Montserrat i *Les-Bouches-de-l'Ebre*. Vet aquí el per què en el document signat per Treilhard hi trobem, al final, el conforme del seu cap, Chauvelin.

22. AHSCSP, Ocupació Francesa, Volum IV, Inventari 4, Carpeta 1, Document 46. En el mateix document 46 hi ha dues cartes amb el mateix text: una adreçada a l'Hospital de Sant Sever i una altra adreçada a l'Hospital de Santa Marta. Reproduïm aquí sols la primera, però ambdues notifiquen l'annexió a l'Hospital General.

de l'Hospital de Sant Sever i un membre de la Comissió d'Hospitals, director de l'Hospital General.

Barcelona, 15 de Juny de 1812.

Signat: el Comte Treilhard

Signat: Sans, Gònima, Delàs, Destreux i Castanyer.

Malgrat aquest ofici de la Comissió d'Hospitals, un germà anònim de la Caritat escriví en una història força documentada el següent:

Durante la dominación francesa, en 1812, la Comisión de Hospicios ordenó que los bienes del Hospital de San Severo y Santa Marta fuesen agregados al Hospital de la Santa Cruz. Esta agregación duró poco tiempo. (...) Por orden del Prefecto del Departamento de Montserrat de 20 de junio de 1812, el Hospital de Convalecencia debía (también) unirse al Hospital General. Los administradores enviaron un recurso al Prefecto y la unión no se efectuó.²³

Document 3:

Erasme de Gònima, encarregat per a subministrar el vi.

En aquest tercer document escollit, emès i signat el 2 d'octubre de 1813 per Melcior de Guàrdia²⁴ –alcalde de la ciutat de Barcelona i president de la Comissió d'Hospitals– s'encarrega a Erasme de Gònima que compri el vi que hagi de menester l'hospital. Donada la curiositat del document, la transcripció literal és en francès:²⁵

23. ANÒNIM, *Los hermanos del Hospital de la Santa Cruz*, Librería Casulleras, Barcelona, 1935, p.23.

24. Segons MERCADER RIBA, *Barcelona durante...*, p.178, Melcior de Guàrdia, abans de ser nomenat Alcalde de Barcelona l'any 1812, fou un antic assessor de la Junta de Comerç i membre de l'Audiència afrancesada. Segons MATIES RAMISA I VERDAGUER, *Els catalans i el domini napoleònic. Catalunya vista pels oficials de l'exèrcit de Napoleó*, PAMSA, Barcelona, 1995, p. 256, Melcior de Guàrdia havia estat membre de la cúpula del cos judicial en l'anomenat «Conseil de Requêtes».

25. AHSCSP, Ocupació Francesa, Volum IV, Inventari 4, Carpeta 1, Document 125.

Département du Mont-Serrat
 Hospices de Barcelonne, no. 505, Barcelonne, 2 octobre 1813
 Le Maire de la ville de Barcelonne, président de la Commission des
 Hospices, à Monsieur Camy, econome de l'Hôpital General.

Monsieur,

Sur la proposition de Monsieur Gelabert ²⁶ qui a exposé dans la séance d'hier qu'il n'y avait plus de vin que pour deux ou trois jours à l'Hôpital General, la Commission vous autorize à en acheter deux charges pour le moment pourque les malades n'en manquent pas; et elle a chargé Monsieur Erasme Gonima de prendre telle mesure qu'il trouvera convenable pour pourvoir de vin l'Hôpital, en attendant qu'on puisse faire usage de celui de la recolte actuelle, provenant des propriétés du dit Hôpital, et me charge à moi de vous dire, qu'elle est surprise que vous ayez attendu jusqu'au dernier moment de l'informer qu'il n'y avait plus de vin a l'Hôpital, et qu'il soit déjà tout consommé.

(...)

J'ai l'honneur de vous saluer,
 Melchior de Guardia

Comprovem a partir d'aquest curiós document –d'un total de 146 documents administratius d'aquell període d'ocupació que es troben a l'esmentada carpeta 1 de l'AHSCSP- que el càrrec d'Erasme de Gònima a l'Hospital no era un càrrec representatiu o benèfic fruit de la seva rellevància social i econòmica en la ciutat, sinó que Gònima es fa càrrec, personalment, de l'administració diària per al bon funcionament de l'Hospital. Documentalment, no sabem, de moment, el final d'aquest encàrrec; tot i que l'11 d'octubre de 1813 consta un rebut signat pel

26. Felip Gelabert és un dels administradors de l'Hospital. En el document 1 abans esmentat (nota 19), Gelabert consta com a regidor i canonge de la ciutat de Barcelona, al costat d'altres administradors com Joan d'Altuber, Francesc de Castellarnau o Josep de Campà. Antoni MOLINER, *La Guerra del Francès a Catalunya segons el diari de Raimon Ferrer*, UAB, Bellaterra, 2010, p.79, hi afegeix que tenia el càrrec de Canonge Magistral.

Majordom de l'Hospital General, Pedro Camy, «por los derechos de 36 cargas de vino de propia cosecha: 486 pesetas».²⁷ Sobta, d'entrada, que se li demani a Gònima que faci servir la collita de les vinyes del propi Hospital d'aquella verema –la carta està data a primers d'octubre, època de la verema a Catalunya– per a resoldre el problema de la manca de vi pels propers dos o tres dies. És evident que Gònima, donat el temps més que just de què disposa, el devia comprar a algun comerciant de vi –potser de la seva confiança– perquè li serveixi aquesta càrrega de vi en tan sols dos o tres dies. Curiosament, Gònima, a més de gran fabricant tèxtil, també explotava comercialment les seves terres de conreu –cereal, horta, fruiters i vinya– i elaborava vi a partir de les vinyes de la seva gran propietat rural de Sant Feliu de Llobregat, *Ca l'Arasma*. Seria interessant esbrinar, més endavant, si en la generosa documentació administrativa de la seva propietat de Sant Feliu, hi consta una sortida de «dues càrregues» de vi entre els dies 3, 4 o 5 d'octubre de 1813 en direcció a l'Hospital.

Conclusions

Diversos han estat els historiadors que, en els darrers cinquanta anys, han treballat amb més o menys amplitud un personatge polièdric, destacat i esmunyedís com ho és Erasme de Gònima. De bon primer fou el seu descendent i, fins avui, primer i únic biògraf, Erasmo de Imbert, qui, coetàniament a Joan Mercader i Riba, s'interessà per ell; més endavant, noms tan destacats de la nostra historiografia recent com Josep Fontana, Reis Fontanals, Àlex Sánchez, Antoni Moliner, Mari Luz Retuerta, Maties Ramisa, Mercè Argemí d'Abadal, Lluís Maria de Puig, Rosa Maria Subirana o Enric Riera, entre d'altres, l'han estudiat. En topar-se amb

27. AHSCSP, Ocupació Francesa, Volum IV, Inventari 4, Carpeta 3, Carpetilla D, Document 1. En el mateix document hi ha el rebut 258 de 18 d'octubre de 2013 («por derechos de 24 cargas de vino de Badalona: 324 pesetas») i el rebut 266 de 28 d'octubre de 1813 («por derechos de 24 cargas de vino, a saber, 18 de Badalona y 6 de Esplugues: 324 pesetas»), totes signades per l'esmentat Majordom, Pedro Camy.

aquest personatge central de la vida econòmica i social d'aquella Barcelona de finals del set-cents i primers del vuit-cents, tots ells s'han hagut de plantejar el seu nivell d'afrancesament: podem considerar Erasme de Gònima com un afrancesat? S'adaptà a la nova situació i mirà de treure'n profit? Tractà tant amb *patriotes* com amb afrancesats solament per a intentar mantenir la fabrica i la seva privilegiada posició social?

La documentació estudiada en l'Arxiu de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona (AHSCSP), ens permet obrir una nova incògnita sobre el personatge que hauria de conduir-nos, més endavant, a algunes derivades; la Història, és ben sabut, és una cursa de relleus. En cap dels estudis que s'havien fet fins ara sobre Erasme de Gònima es feia esment de la seva alta responsabilitat executiva en l'Hospital de la Caritat de Barcelona. Com ja s'ha dit anteriorment, si ens fixem en les dates, Gònima és nomenat director d'aquest establiment el 15 de maig de 1812 i, dos mesos després, el 12 de juliol, és nomenat pel Conseller d'Estat i Intendent General de Catalunya –el Marquès de Chauvelin-, Adjunt a l'Alcalde de Barcelona al costat de Delàs, Campà i Castanyer; càrrec del que ell dimiteix en assabentar-se'n la tarda del dia 14 i se'n nomena successor a l'hisendat Pujol.²⁸ Gònima renuncia al càrrec a l'Ajuntament adduint la seva edat avançada –llavors tenia 66 anys-, una salut fràgil i la manca de temps disponible per la plena ocupació que li exigeix la fàbrica tèxtil. Se'n surt. Però Gònima –ho llegim i ho comprovem en la documentació dipositada en l'AHSCSP i de la que aquí n'hem transcrit només tres documents- té cura continuada per la bona administració de l'Hospital de la Caritat. Ser Alcalde de Barcelona comportava, llavors, ser President de la Comissió d'Hospitals, un càrrec, aquest últim, més representatiu que no pas executiu; vet aquí el per què cal nomenar un director per a cadascun dels

28. *Diari de Barcelona* (14 de juliol de 1812, p. 3 i 4), i *Diari de Barcelona* (15 de juliol de 1812, p. 3 i 4). MERCADER I RIBA, *Barcelona durante*, p. 351, diu que Josep Pujol i March era antic corregidor del general Charles Augereau, duc de Castiglione, governador general de Catalunya. Pujol fou l'últim alcalde de Barcelona durant l'ocupació, després que Melcior de Guàrdia marxés a l'exili poques setmanes abans del retorn de Ferran VII.

tres hospitals més importants de la ciutat: General, Caritat i Misericòrdia. És curiós detenir-se un moment en aquest fet: els quatre adjunts nomenats pels francesos per a l'alcaldia de Barcelona –Gònima, Delàs, Campà i Castanyer– són els mateixos que, dos mesos abans, són nomenats directors dels tres hospitals de la ciutat: Gònima, Delàs i Castanyer.

El càrrec d'en Gònima com a director d'un dels tres hospitals principals de Barcelona, és plenament executiu: prova d'aquesta afirmació és la nombrosa documentació signada per Gònima en tota mena d'activitats de l'Hospital: administratives, financeres, logístiques i, fins i tot, de recursos humans. Dels 146 documents abans esmentats, 42 estan signats directament per Erasme de Gònima. Són aquests:²⁹

Document 46: Unió dels Hospitals de Santa Marta i Sant Sever a l'Hospital General (18-VI-1812)

Document 47: Reglament de la Comissió d'Hospitals (18-VI-1812).

Document 48-1: Deliberació de la Comissió d'Hospitals (23-VI-1812).

Document 49: Unió de l'Hospital de la Convalescència a l'Hospital General (29-VI-1812).

Document 50: Nomenament de l'ecònom de l'Hospital General (31-X-1812).

Document 51: Comunicació per a inventariar la Farmàcia de l'Hospital General (7-XI-1812).

Document 54: Model de comptabilitat exigít en l'Hospital de veneris (11-XI-1812).

Document 55: Subministrament de medicaments pel farmacèutic Ameller (12-XI-1812).

Document 56: Sobre el subministrament dels medicaments de la Farmàcia de l'Hospital (17-XI-1812).

Document 57: Nomenament del porter a favor de Salvador Triadó (23-XI-1812).

²⁹ El primer buidatge de tota aquesta documentació fou de Carme Larrucea i Valdemoros el 1971, llavors directora de l'Arxiu Històric de la Santa Creu i Sant Pau (AHSCSP). Cal recordar que el Document 43 és, precisament, el del nomenament d'Erasme de Gònima com a director de l'Hospital de la Caritat. (veure nota 14).

Document 66: Sobre el salari de l'Arxiver de l'Hospital (28-XII-1812).

Document 71: Racions de pa a diferents empleats (15-I-1813).

Document 72: Petició d'augment de salari per al Doctor Cots (15-I-1813).

Document 73: Reducció de nens abandonats en el Servei de l'Hospital (15-I-1813).

Document 74: Subministrament d'aliments (30-I-1813).

Document 78: Nomenament d'auxiliars (5-III-1813).

Document 79: Nomenament de metge de l'Hospital a favor del Doctor Trilla (5-III-1813).

Document 80: Consum de pa (12-III-1813).

Document 81: Petició d'inventari de tots els objectes de vestir (12 i 18-III-1813).

Document 87: Deliberació sobre subministrament d'aliments (23-IV-1813).

Document 92: Pagament d'un salari a l'enterrador (8-V-1813).

Document 99: Nomenament del Doctor Francisco Estrada com a metge intern (21-V-1813).

Document 102: Augment de sou del comissari de cuina (29-V-1813).

Document 104: Petició per a augmentar la ració a les dides internes (3-VI-1813).

Document 106: Comptabilitat dels ingressos en espècies (11-VI-1813).

Document 107: Informe sobre la dieta d'una *parturienta* (18-VI-1813).

Document 108: Sobre la ració d'un empleat (28-VI-1813).

Document 110: Nomenament de dues expòsites per a ajudar a dues germanes infermeres (30-VII-1813).

Document 111: Permís al Prior per a absentar-se de l'Hospital (6-VIII-1813).

Document 114: Sobre l'augment de salaris (11-VIII-1813).

Document 121: Substitució del farmacèutic de l'Hospital provisional de dones venèries, per ser cridat a l'exèrcit (17-IX-1813).

Document 122: Reparació de barrals de vi (27-IX-1813).

Document 123: Normes per a prestacions especials en els Hospitals (8-X-1813).

Document 124: Petició d'ingrés d'un dement (8-X-1813).

Document 126: Permís per a absentar-se a una Germana de la Caritat (22-X-1813).

Document 129: Destitució de l'ajudant de farmàcia i nomenament del substitut (30-XI-1813).

Document 130: Deliberacions sobre provisions (22-XII-1813).

Document 131: Nomenament per a l'administratiu d'un expòsit (22-XII-1813).

Document 133: Deliberació de la Comissió d'Hospitals sobre els inventaris de la Farmàcia (31-XII-1813).

Document 135: Nomenament del Comissari d'entrades d'interins a favor del Prior (5-I-1814).

Document 138: Suspensió de salaris al Prior de la Convalescència (15-I-1814).

Document 144: Subministraments (26-III-1814).

En aquest període estudiat (maig 1812-abril 1814) solament hi ha tres documents signats per la Comissió d'Hospitals, en els que Erasme de Gònima, que excusa documentalment la seva absència, no hi signa. Són aquests:

Document 86: Acords sobre farratges (24-IV-1813).

Document 89: Sobre una petició d'augment de salaris (1-V-1813).

Document 137: Subministraments a l'Hospital (14-I-1814).

En l'opuscle *Negociantes*,³⁰ l'autor es pregunta: «Negociante o patriota?: mosca blanca. He visto algunas, pero raras...». Al meu entendre Erasme de Gònima visqué dos períodes, certament oposats, al llarg dels sis anys d'ocupació francesa, que representaven dues estratègies ben diferents vers els ocupants. En el primer període (1808-1811), Gònima manifesta sovint en la seva correspondència els problemes financers que li provoca la nova situació; i ho manifesta tant a familiars, com a corresponsals i clients. Per contra, en el segon període (1812-1814), assistim a un canvi d'estratègia que, tal vegada, té a veure amb la nova situació política que

30. BNC, Fullets Bonsoms, opuscle *Negociantes*. F.Bon 2726.

viu Barcelona, una ciutat, administrativament, plenament francesa. Entre el gener de 1812 i els primers mesos de 1814, de mica en mica, amb alts i baixos, a Gònima li tornen a anar bé els seus afers comercials i financers en paral·lel a la seva aproximació als nous administradors i militars francesos. Potser per això acceptà el càrrec de director de l'Hospital de la Caritat de Barcelona. O, llegit a l'inrevés, potser el càrrec executiu en l'Hospital de la Caritat li facilità l'entrada i sortida de mercaderies en una ciutat ocupada: un autèntic maldecap per a un empresari. Hi ha una clara relació directament proporcional entre la recuperació dels seus negocis i el càrrec de director de l'Hospital de la Caritat.

Els tres historiadors que fins ara més han aprofundit en la vessant política d'Erasme de Gònima –Joan Mercader, Enric Riera i Maties Ramisa–, tal vegada desconixedors de la documentació aquí presentada, consideren només tàctic i de poca volada el seu afrancesament. Joan Mercader i Riba escriu:³¹

Gònima i Castanyer solament havien participat en algunes juntes benèfiques amb finalitats evidentment desinteressades i lloables.

El malaguanyat Enric Riera i Fortiana ens ho deixà escrit així:

La nostra opinió personal és que no se'l pot considerar afrancesat en absolut, ni tan sols col·laboracionista, com ho demostra el fet que rebutgés un càrrec polític que li oferí l'administració napoleònica. És cert que de vegades va actuar d'una manera sospitosa a primera vista, com és el cas d'alguns banquets i festes que organitzava a casa seva per invitar alts funcionaris francesos; però, si ho analitzem a fons i fredament, arribem a la conclusió que el seu lligam amb els invasors només era per un interès econòmic comú.³²

31. MERCADER I RIBA, *Catalunya i l'imperi napoleònic*, pp. 300-301.

32. RIERA I FORTIANA, *Els afrancesats a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1994, pp. 327-328.

(...) Resumint el nostre concepte de Gònima, creiem que la crítica s'ha excedit donant-li gratuïtament el qualificatiu d'afrancesat. No fou ni un polític ni un oportunista que ocupés càrrecs oficials, sinó un ciutadà que va saber trobar el sistema de mantenir la seva fàbrica en funcionament en temps de guerra, sense comprometre's gaire a canvi.³³

Uns anys més tard, Maties Ramisa, en un article central sobre el personatge, ens diu el següent:

Home discret i diplomàtic, ja d'edat avançada, és probable que la principal preocupació de Gònima sigui conservar el patrimoni que ha acumulat a Barcelona i mantenir una certa activitat manufacturera i comercial, per la qual sent autèntica vocació, i així evitar la ruïna completa de la família que hauria ocasionat el saqueig francès. De fet, aquest sembla ser l'objectiu que el guia durant el dur període de domini francès, i que aconsegueix contemporitzant amb els bonapartistes sense fer-se malveure en excés pels patriotes.³⁴

La rica documentació que ens ofereix l'Arxiu Històric de la Santa Creu i Sant Pau sobre Erasme de Gònima sembla indicar-nos la penyora que Gònima hagué de pagar en el període 1812-1814 per a recuperar de mica en mica el seu estatus financer: acceptar el càrrec que li oferiren l'intendent Chauvelin i el prefecte Treilhard. Dos mesos més tard, el mateix Treilhard li ofereix ser adjunt a l'alcaldia de Barcelona i Gònima hi renuncia amb molta habilitat. Què el mou? Per què no accepta el càrrec? Per a no manifestar-se massa afrancesat davant la ciutadania? O bé és el resultat d'una rebequeria per a no ser proposat com a alcalde de la ciutat?³⁵ El dubte, doncs, és manté; però la línia vermella fou creuada. Haurem de convenir que dirigir l'Hospital de la Caritat durant dos anys no pot ser considerat, simplement, com formar part d'una junta benèfica.

33. RIERA I FORTIANA, *Els afrancesats a Catalunya*, p. 330.

34. RAMISA I VERDAGUER, *Erasme de Gònima*, p. 30.

35. Veure nota 13.

La documentació ens ho palesa a través de 42 afers administratius, financers, logístics i de recursos humans signats per ell.

És per això que, aprofitant l'espai magnífic d'aquest VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya, proposo fer un gir de cent vuitanta graus en la lectura històrica de l'afrancesament d'Erasme de Gònima. Fent un petit joc de paraules, amb l'afrancesament o no d'en Gònima – tant debatut per la historiografia- proposo passar del *sí, però no*, que ens ha menat fins ara, al *no, però sí...*, que ens hauria de menar a partir d'ara. Ben mirat, però, si hi posem una mica de perspectiva històrica, si Gònima apostà amb cautela pels francesos en aquella llarga partida d'escacs, només ens està dient que era un home avançat al seu temps i amb dos dits de front. *Pas mal...*, que diuen els francesos.

La Inquisición en Cataluña, inmunidades y alojamientos de soldados a finales del siglo XVII*

ROBERTO LÓPEZ VELA
Universidad de Cantabria

Resum

En el moments culminants del període confessional, la Monarquia de Felip II va concedir importants privilegis als membres del Sant Ofici per tal de reforçar la seva autoritat. Un d'ells regulava els allotjaments de soldats i va adquirir gran valor durant els segles XVII. La comunicació estudia les maneres amb què les quals la Inquisició de Catalunya va utilitzar aquests privilegis a finals del segle XVII, quan més intensa era la guerra amb França i es va produir l'aixecament dels barretines. Per mitjà de les excomunicacions, els inquisidors de Barcelona van aconseguir aixamplar aquells privilegis i atraure sectors benestants de les zones rurals per a servir com a familiars o comissaris. Quan l'heretgia ja no era una preocupació dominant, aquesta política va acabar per fracturar la seva col·laboració amb les autoritats del Principat i de la Monarquia, tot provocant l'expulsió de l'inquisidor Sanz Muñoz i la convocatòria de la Junta Magna de 1696. També s'estudien els recolzaments del tribunal a Barcelona i les bases doctrinals d'aquella política.

Paraules clau: Inquisició en Catalunya, allotjaments de soldats, Junta Magna (1696) immunitats eclesiàstiques.

* La presente investigación se ha realizado en el marco del Proyecto de Investigación *Ciudades, gentes e intercambios: élites, gobierno y política urbana en la Monarquía hispánica en la Edad Moderna* (AHR. 2012-39034-C03-01).

Resumen

En el momento álgido del período confesional, la Monarquía de Felipe II concedió importantes privilegios a los miembros del Santo Oficio para reforzar su autoridad. Entre ellos estuvieron los referidos al alojamiento de soldados, que alcanzaron gran valor durante el siglo XVII. La comunicación estudia las maneras con que la Inquisición de Cataluña utilizó estos privilegios a finales del siglo XVII, cuando más intensa era la guerra con Francia y se produjo el alzamiento de los *barretines*. Mediante las excomuniones, los inquisidores de Barcelona lograron ensanchar aquellos privilegios y atraer a sectores acomodados de las zonas rurales para servir como familiares o comisarios. Cuando la herejía ya no era preocupación dominante, esta política terminó por quebrar su colaboración con las autoridades del Principado y de la Monarquía, provocando la expulsión del inquisidor Sanz Muñoz y la convocatoria de la Junta Magna de 1696. También se estudian los apoyos del tribunal en Barcelona y las bases doctrinales de esta política.

Palabras claves: Inquisición en Cataluña, alojamientos de soldados, Junta Magna (1696), inmunidades eclesiásticas.

Abstract

At the high-point of the period of antireligious strife, the Monarchy of Phillip II granted important privileges to officials of the Holy Office to reinforce their authority. These included the quartering of soldiers, a significant source of revenue during the 17th century. The article studies how the Inquisition took advantage of these privileges in Cataluña in the late 17th century, a time of intense warfare with France and the popular uprising known as the *Revolt of the Barretines*. Through their power of excommunication, the Inquisitors of Barcelona managed to extend their privileges and attract the wealthy of rural areas to collaborate as *Comisarios* and *Familiares* of the Holy Office. With heresy no longer of primary concern, this policy undermined relations with the authorities of the Principality and the Monarchy, resulting in the expulsion of the Inquisitor Sanz Muñoz and the convocation of the *Junta Magna* in 1696. The article will also study the support received by the Tribunal in Barcelona and the doctrinal principles of this policy.

Keywords: Inquisition in Cataluña, quartering of soldiers, Junta Magna (1696) ecclesiastical immunity.

A comienzos del siglo XIX, J.A. Llorente planteó lo que se ha convertido en la interpretación historiográfica predominante sobre la evolución del Santo Oficio durante el reinado de Carlos II, “la debilidad del gobierno de la Monarquía sirvió mucho a los inquisidores para las insolencias” y perpetrar gran número de abusos que llevaron a la convocatoria por parte del rey de la Junta Magna en 1696 con el fin de limitar la jurisdicción de la Inquisición en asuntos temporales.¹ Era esta una visión que ponía en el centro la “decadencia” del Tribunal de la Fe, condenando lo que había hecho en aquellos años como señal evidente de su decrepitud y la de los Austrias. En este sentido, las críticas de la Junta Magna al proceder del Tribunal, fueron para Llorente la mejor confirmación de esa degeneración.² En realidad, el cómodo tópico sobre decadencia del Santo Oficio a finales del siglo XVII, ha servido para relegar historiográficamente este período, convirtiendo en expresión del declive lo que, en cambio, fueron prácticas y elaboraciones doctrinales que imprimieron un importante giro a la trayectoria de la Inquisición, perfectamente evidente en el tribunal de Cataluña.

El precipitante de la convocatoria de la Junta Magna fueron un conjunto de conflictos del tribunal de Barcelona, que envolvieron al conjunto de las autoridades del Principado. Aunque el elemento desencadenante de la expulsión del inquisidor Sanz Muñoz fuese otro, su origen estuvo en la defensa de los privilegios de los miembros de la organización de distrito del tribunal inquisitorial en lo relativo al alojamiento de soldados. La presencia de los

1. *Historia crítica de la Inquisición en España*, vol. IV, Hiperión, Madrid, 1981, p. 32 y siguientes. La edición original se realizó en 1817-1818.

2. Juan Antonio LLORENTE, *Historia crítica*, p. 38 y siguientes; José MARTÍNEZ MILLÁN, «Problemas de jurisdicción del Santo Oficio: La Junta Magna (1696)», *Hispania Sacra*, 75 (1985), pp. 205-259.

ejércitos de la Monarquía española y de la Monarquía francesa, junto a sus operaciones militares, convirtieron el norte del Principado en una frontera en estado de guerra, o tensión permanente, durante el reinado de Carlos II. Así adquirió una gran importancia lo relativo al alojamiento de soldados.³

El objetivo de este trabajo es el estudio de los privilegios que sobre esta materia acumuló el Santo Oficio desde la época confesional, así como los presupuestos jurídicos y doctrinales sobre los que el tribunal de Barcelona asentó las prácticas con las que construyó una importante organización de distrito, compuesta de familiares y comisarios esencialmente. Gracias a esos privilegios tejió unas estrechas relaciones sociales en las zonas rurales del norte del Principado y consiguió un destacado protagonismo político que le supuso enfrentamientos en algunas poblaciones, como Centelles, con las autoridades del Principado o con el mismo virrey. Se trata de conocer las causas que llevaron a la agudización de estos enfrentamientos o a la expulsión del inquisidor Sanz Muñoz de Barcelona, analizando las prácticas, elaboraciones doctrinales y apoyos al tribunal en esta situación.

1. La Inquisición en Cataluña durante el reinado de Carlos II

La vuelta del Principado a la Monarquía española tras la toma de Barcelona por D. Juan José de Austria, se realizó respetando formalmente el marco foral anterior a 1640. Sin embargo el mayor control que la corona ejerció sobre el procedimiento insaculatorio, particularmente en Barcelona, junto a otras modificaciones en el funcionamiento institucional, incrementaron la capacidad del rey para intervenir,⁴ algo

3. Alain AYATS, *Louis XIV et les Pyrénées catalanes de 1659 a 1681. Frontière politique et frontières militaires*, Trubacaire, Canet, 2002; Antonio ESPINO LÓPEZ *Las guerras de Cataluña. El teatro de Marte, 1652-1714*, Edaf, Madrid, 2014; Porfirio SANZ CAMANES, *Política, hacienda y milicia en Aragón de los últimos Austrias, entre 1640-1680*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 1997.

4. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, «Una imatge crítica del 'neoforalismo': el control polític de les insaculacions de Barcelona a finals del segle XVII», *L'Avenç*, 184 (1994), pp. 30-35; IDEM. «El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-

que se mantuvo durante el reinado de Carlos II.⁵ Es cierto que grupos dirigentes catalanes apoyaron decididamente el ascenso de D. Juan José de Austria intentando intervenir en los asuntos de la Monarquía, pero no consiguieron casi nada.⁶ No parece que posteriormente manifestasen grandes deseos de participar activamente en la política de la Monarquía,⁷ si bien a finales del siglo XVII apareció algún “clan” dispuesto a dar la batalla para impedir la militarización del Principado.⁸

Cada vez parece más compleja la perspectiva neoforal que hace más de medio siglo trazó J. Reglá para definir la relación de la Corona de Aragón con la Monarquía.⁹ Parece cierto que en los últimos años del siglo XVII se dio un mayor grado de integración de las élites del Principado en la Monarquía a través de las posibilidades de ascenso y negocio que brindaba sus instituciones y su acción política. Sin embargo, este alineamiento entre las instituciones del Principado con la Monarquía,

1700)», *Pedralbes*, 13-1 (1993), pp. 457-468; Eva SERRA I PUIG, «Catalunya després de 1652: recompenses, censura i represió», *Pedralbes*, 17 (1997), pp. 191-216, en concreto p. 211; Aquilino IGLESIAS, «La realidad estatal catalana», *Manuscrits*, 13 (1995), pp. 140-141.

5. Luís RIBOT, «La España de Carlos II», en *Historia de España Menéndez Pidal*, vol. XXVIII, Espasa-Calpe, Madrid, 1993, pp. 63-203.

6. Fernando SÁNCHEZ MARCOS, *Cataluña y el gobierno central tras la Guerra de los Segadores (1652-1679)*, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1983, pp. 235-243.

7. Luís RIBOT, *El arte de gobernar. Estudios sobre la España de los Austrias*, Alianza Editorial, Madrid, 2005, p. 148.

8. Antoni SIMON I TARRÉS, *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, Publicacions de la Universitat de Valencia, Valencia, 2011, p. 101 y siguientes.

9. Xavier GIL PUJOL, «La Corona de Aragón a finales del siglo XVII: a vueltas con el neoforalismo», en P. Fernández Albaladejo, ed., *Los Borbones. Dinastía y Memoria de Nación en la España del siglo XVIII*, Marcial Pons, Madrid, 2002, pp. 97-115; IDEM, «Un rey, una fe, muchas naciones. Patria y nación en la España de los siglos XVI y XVII», en A. Álvarez-Ossorio Alvariano y B. J. García García, eds., *La Monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, 2004, pp. 39-76; Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO, «Neoforalismo y Nueva Planta. El gobier-

basado en los comunes intereses ante la amenaza representada por Francia y los movimientos sociales, quizá mostrase más la debilidad de ambas partes que su fortaleza, generando fuertes tensiones en la sociedad catalana.¹⁰ Esto dio lugar a frecuentes desencuentros entre los virreyes y las autoridades del Principado o a intentos de crear una facción profrancesa.¹¹ A pesar de la guerra, en las zonas rurales del Principado, se dio un incremento en la producción agraria y una cierta recuperación económica,¹² consolidándose una fluida red urbana con un conjunto de núcleos en torno a Barcelona. Esto facilitó una mayor integración entre las zonas rurales y urbanas.¹³ Uno de los resultados fue el incremento de sectores enriquecidos en las zonas rurales necesitados de un sólido marco de privilegios, algo fundamental para entender el desarrollo que experimentó la organización de distrito en esas zonas. En este complejo e inestable contexto, resultó muy problemática la acción de una jurisdicción “apostólica” como era la inquisitorial, sistemáticamente actualizada a través de los

no provincial de la Monarquía de Carlos II en Europa», en J. Alcalá-Zamora y E. Belenguier, coords., *Calderón de la Barca y la España del Barroco*, vol. I, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2001, pp. 1061-1089.

10. Jaume DANTÍ I RIU, «Catalunya entre el redreç i la revolta: afebliment institucional i diferenciació social», *Manuscripts*, 30 (2012), pp. 55-76.

11. ESPINO LÓPEZ, *Las guerras de Cataluña*, op. cit. pp. 125; Antoni SIMON I TARRÉS, *Del 1640 al 1705*, op. cit. p. 203 y siguientes. Sobre la complejidad de las relaciones con Francia y la construcción de identidades, vid. Óscar JANÉ I PACHECO, «França i Catalunya al segle XVII. Identitats, contraidentitats i ideologies a l'època Moderna (1640-1700)», Tesis doctoral 2003: <http://www.tdx.cat/handle/10803/4792>.

12. Pere MOLAS RIBALTA, «A tres-cents anys del 'Fenis de Catalunya'. Recuperació i reformisme econòmic sota Carles II», *Pedralbes*, 3 (1983), pp. 147-174; Joaquín ALBAREDA SALVADÓ, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Vicens Vives, Barcelona, 1993, p. 11 y siguientes.; Albert GARCÍA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres: Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Eumo, Vic, 2004.

13. J. Dantí i Rius, coord., *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2011; J. Dantí i Rius, coord., *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2005.

breves de nombramientos de los inquisidores generales y sobre la cual la Monarquía tenía escasa capacidad de control.¹⁴

Durante los años en que el Principado estuvo vinculado a Francia, a partir de 1643 más exactamente, se nombraron inquisidores ajenos al inquisidor general y Consejo, pero eso acabó en cuanto Cataluña volvió a la obediencia de Felipe IV. Como explicó en un memorial Viñals de la Torre, secretario del secreto del tribunal de Barcelona, dirigido a Carlos III en 1706, la Monarquía francesa había nombrado en 1643 a los inquisidores por concesión del papa. Tras la reintegración del Principado en la Monarquía española, el inquisidor general «usando de su plenaria facultad», revocó «todo lo executado en el mencionado tiempo», de forma que no dejó nada de lo que habían hecho los inquisidores nombrados por el “Rey de Francia” y lo «tolleró la Pontifical Silla por ver que no avía hecho parte la autoridad del Señor rey Felipe IV».¹⁵ Paralelamente, una de las medidas que adoptó D. Juan José de Austria tras la toma de Barcelona fue desterrar en 1653 a señalados colaboradores con el gobierno francés en Cataluña. Entre ellos estuvieron los inquisidores nombrados por “el rey de Francia”, J. Pla y J. Ferrán.¹⁶ Desde la dirección inquisitorial y desde la Monarquía hubo una voluntad por borrar el recuerdo de un Tribunal de la Fe distinto al modelo implantado en la época de los Reyes Católicos y todo parece indicar que tuvieron éxito en su intento. Cuando

14. Sobre la naturaleza de la jurisdicción inquisitorial y los debates en torno a ello, vid. mi trabajo, «Inquisición y Estado. Los fundamentos políticos de una interpretación historiográfica», *Chronica Nova*, 18 (1990), pp. 267-342.

15. Este documento, así como los nombramientos de Carlos III, se encuentran entre los comprendidos en «Memoria y diligencias echas sobre haverse nombrado por el Señor Archiduque inquisidores y fiscal para el Santo Tribunal de Barcelona, con percepción de salarios y habitación del Real Palacio de la Inquisición. Y ocupar un quarto del Real Palacio el Tribunal de la Baylía General con su archivo» del Archivo Histórico Nacional (AHN), Inquisición (Inq), Leg. 2157.

16. Josep SANABRE, *La acción de Francia en Cataluña en la pugna por la hegemonía de Europa 1640-1659*, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Barcelona, 1956, p. 553.

volvió el antiguo tribunal con otros inquisidores y de nuevo empezó su actividad, tras algunos años, en 1656, los inquisidores hicieron un balance de la situación en los asuntos de la fe,

estamos dando en el secreto de nuestra ocupación muchas gracias a Nuestro Señor de qué después de las tormentas pasadas y de los muchos luteranos y calvinistas que con ocasión de ello han concurrido en los ejércitos franceses en este Principado, no hayamos hayado causas de más consideración.¹⁷

En el cuadro de ejércitos guerra, cambios y fuertes tensiones sociales de la segunda mitad del siglo XVII, no se dieron en Cataluña las constantes invocaciones al peligro de herejía que se habían formulado en 1640, presentando a los franceses como “fautores” de herejes. Gracias a las cifras que hace años proporcionó Blázquez Miguel, se puede seguir a grandes rasgos la actividad procesal del tribunal de Cataluña. Viendo el gráfico en el que se recoge la trayectoria del conjunto de su práctica procesal,¹⁸ se comprueba que desde los últimos años ochenta del siglo XVII, hay un desplome de los procesos que hacia 1692 y 1693 llega a una cuota mucho más baja de la que se dio durante la década de 1640, cuando el tribunal de Barcelona no dependió del inquisidor general y Consejo. Esta dinámica se prolongó hasta alcanzar su punto más bajo en 1705, justo antes de que la entrada de las tropas de Carlos III llevase a los inquisidores a abandonar la ciudad sin que, aparentemente, quedase tribunal inquisitorial operativo en el Principado.¹⁹ El número de procesados en

17. Archivo Histórico Nacional (AHN), Inquisición (Inq.), Lib. 750, f. 203.

18. Juan BLÁZQUEZ MIGUEL, *La Inquisición en Cataluña. El tribunal del Santo Oficio de Barcelona (1487-1820)*, Editorial Arcano, Toledo, 1990, p. 324. Para una visión de la trayectoria del tribunal, vid. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, *Historia de Cataluña. Siglos XVI-XVII*, vol. I, Ariel, Barcelona 1985, pp. 371-387.

19. Marina TORRES ARCE, «Otra herencia de los Austrias en la Corte de los Habsburgo. La Inquisición de Carlos VI (1705-1734)», en J. Martínez Millán y R. González Cuevas, coords., *La dinastía de los Austrias: las relaciones de la Monarquía Católica y el Imperio*, vol. I, Editorial Polifemo, Madrid, 2011, pp. 289-324.

los años comprendidos entre mediados de los años noventa del siglo XVII y 1705, es el más bajo en la historia del tribunal salvo el período de 1520 y 1530 y, tanto los delitos como las condenas, tienen escasa relevancia. Siguiendo las gráficas de Blázquez Miguel, también se constata que en los delitos más importantes se produce un descenso semejante.²⁰

Sabiendo que en el tribunal de Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVII no hubo grandes complicidades de judaizantes, o de delitos habituales en otros tribunales, no se pueden encontrar explicaciones de ese descenso en la evolución de la política general del Santo Oficio. El único delito sobre el que sí se continuaron despachando un buen número de causas de fe en Cataluña durante este período fue el de los luteranos y, justo en los años finales del siglo, también hubo una vertiginosa caída.²¹ En mi opinión, los efectos de la guerra con Francia y la constante presencia de los ejércitos franceses y españoles en el Principado fueron los causantes de ese veloz descenso o de que la vida cotidiana de ese tribunal en los años noventa del siglo XVII fuese bastante distinta de la de otros.²²

Los mismos inquisidores se refirieron en numerosas ocasiones a la difícil situación que atravesaba el Principado para no salir a las visitas de distrito. Es cierto que por estas fechas no se solían hacer en otros tribunales,²³ pero los argumentos que esgrimieron son bien expresivos del momento que vivía el territorio. En enero de 1689, cuando les escribió el fiscal del Consejo pidiéndoles que saliesen a la visita, la respuesta de los inquisidores fue que «estando tan llenos de ladrones los caminos y tan

20. BLÁZQUEZ MIGUEL, *La Inquisición en Cataluña*, pp. 156, 182, 189, 218.

21. *Ibidem*, p. 169.

22. Marina TORRES ARCE, «Entre los Austrias y los Borbones. La realidad de un tribunal inquisitorial de distrito: Logroño 1690-1705», *Hispania*, 196 (1997), pp. 731-773; EADEM, *La Inquisición en su entorno. Servidores del Santo Oficio de Logroño en reinado de Felipe V*, Universidad de Cantabria, Santander, 2001.

23. Flora GARCÍA IBARS, *La represión en el tribunal inquisitorial de Granada (1550-1819)*, Akal, Madrid, 1991, p. 114; Jean Piere DEDIEU, «Les Inquisiteurs de Tolède et la visite du district: la sédentarisation d' un tribunal (1550-1630)», *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 13 (1977), pp. 235-256.

prevalecido el rumor del rompimiento de la paz con el reino de Francia», no era conveniente. En marzo de 1692, ante la misma orden, hablaron del «reparo de estar toda esta Provincia tan poco segura con las guerras» y del poco fruto que se podía esperar «estando los pueblos tan sobrelevantados con las continuas levas que se hacen para la defensa de las ynvassiones del enemigo». En febrero de 1696, cuando hacía un mes que había sido expulsado Sanz Muñoz y sólo quedaba un inquisidor en Barcelona, este adujo la poca seguridad en la provincia «la mayor parte de ella en obediencia de Francia».²⁴ Estos argumentos los repitieron hasta la saciedad para explicar las grandes dificultades que tenían para procesar, el gran descenso de las rentas del tribunal o para fundamentar sus constantes choques jurisdiccionales por los alojamientos de soldados en casas de servidores y oficiales del Santo Oficio. Sin embargo, a pesar de la numerosa presencia de extranjeros en los ejércitos de Carlos II o de la ocupación por parte del ejército francés de parte del Principado y, por tanto, de no controlar ese territorio, los inquisidores siguieron viendo segura la fe de los catalanes y no tuvieron miedo a su posible infección herética.

Fort i Cogul señaló que la Inquisición de Barcelona, tras su reinstauración en 1653, controló con más intensidad los abusos de los familiares, manteniendo una relación más fluida con las autoridades del Principado, mientras surgían algunos desencuentros graves por algún proceso de fe.²⁵ Sin embargo, más allá de los incidentes habituales, en la Cataluña de finales del siglo, los problemas no surgieron por el ejercicio de la jurisdicción apostólica del Santo Oficio en cuestiones de fe, sino por los privilegios seculares concedidos por los reyes a los miembros de la organización de distrito. Refiriéndose al año de 1695, Lea señaló que las guerras con Francia habían empujado a muchos en Cataluña a hacerse familiares. Fue una forma de escapar de las “boletas” a través de las cuales se distribuían los alojamientos de soldados en el Principado, siendo

24. AHN, Inq, Lib. 759, ff. 3 y 437; Lib. 760, fol. 230.

25. *Catalunya i la Inquisició*, Editorial Aedos, Barcelona, 1973, pp. 249-250.

bastantes los que «habían conseguido que los nombrasen (familiares), aunque eran ya una innumerable multitud». Así, mientras las autoridades locales se veían obligadas a recibir soldados en sus casas, los familiares se negaban a hacerlo despreciando las órdenes del rey.²⁶ Los problemas derivados del alojamiento de soldados no eran nuevos ni exclusivos del tribunal de Barcelona, pero adquirieron aquí una omnipresencia que dificultó la integración del tribunal en ese complicado universo social, institucional y político que fue el del Principado a finales del siglo XVII.

2. *Cédulas reales, familiares y alojamientos*

El Santo Oficio, como es sabido, tuvo una gran importancia en la política confesional de Felipe II.²⁷ La construcción de una extensa y numerosa organización de distrito constituyó una pieza clave en la política diseñada por Felipe II y los inquisidores generales Valdés y Quiroga. A través de ella lograron integrar a sectores sociales que pretendían acceder al privilegio y que por su propia naturaleza podían ser los más inclinados a participar en cualquier tipo de disidencia religiosa. El reclamo de las importantes exenciones y privilegios que ofreció el Santo Oficio, permitió a los tribunales inquisitoriales tejer una considerable red de personas orgánicamente vinculadas a él, sobre todo a través de títulos de familiares y comisarios.²⁸ Es cierto que ya existían esas figuras en el derecho canónico inquisitorial de la época medieval, pero habían tenido una funcionalidad

26. Henry Ch. LEA, *Historia de la Inquisición española*, vol. I, Madrid, Fundación Universitaria Española, 1983, pp. 445-447.

27. José MARTÍNEZ MILLÁN, «El confesionalismo de Felipe II y la Inquisición», *Trocadero, Revista de Historia Moderna y Contemporánea*, 6-7 (1994-1995), pp. 103-124.

28. Vid. mi trabajo, «La Inquisición confesional en el mundo urbano (1550-1740)», en J. I. Fortea, ed., *Imágenes de la diversidad. El mundo urbano en la Corona de Castilla (S. XVI-XVIII)*, Universidad de Cantabria, Santander, 1997, pp. 364-390.

distinta a la que alcanzaron en la Inquisición española. A partir de mediados del siglo XVI, los privilegios reales y un gran número de cartas acordadas de la dirección inquisitorial, crearon el marco del que surgió un cuerpo cuya razón de ser quedó vinculada a la defensa de la fe y al tribunal que la sostenía, a su capacidad para proteger con su poderosa jurisdicción los privilegios y exenciones que la Monarquía le había concedido y le proporcionaban su principal atractivo.

Una cédula real de 18 de agosto de 1603, fue bien explícita al presentar los motivos de esta política. Ponderaba los beneficios que había reportado la existencia del Santo Oficio a la «universal Iglesia y a sus Reinos y naturales de ellos». Gracias a él, «se habían limpiado de infinidad de hereges y por carecer de esta gracia otros reinos, habían padecido y padecían grandes disturbios». Por lo cual, y por explícito encargo de su padre, Felipe II «que lo estimaba», y por la «devoción y afición que le tenía», el Santo Oficio debía ser «amparado, defendido y honrrado». Esta era «una de las más principales cosas que podía encomendar de su Estado Real» y por ello ordenaba a virreyes, gobernadores y al conjunto de autoridades de la Monarquía, que se diese a los inquisidores, oficiales, familiares y ministros de la Inquisición «todo el favor y ayuda que pidiesen y fuese necesario, guardándoles y haciéndoles guardar todos los privilegios, exenciones y libertades que les estaban concedidos assí por derecho, concordias, cédulas reales, como de uso y costumbre y en otra qualquier manera de suerte que el dicho Santo Oficio se usase y exercitase con libertad y authoridad que hasta el presente había tenido».²⁹ Aunque la Monarquía siempre habló de lo imprescindible que los familiares eran para el ejercicio de la jurisdicción inquisitorial, en realidad lo que quiso fue, más que facilitar el despacho de causa de fe, crear un cuerpo privilegiado que girase en torno a la Inquisición. Sin duda, esta política tuvo éxito y la organización de distrito se llenó rápidamente con sectores enriquecidos del campo y la ciudad que buscaban los privilegios y el honor que podía proporcionarles su vinculación con el Tribunal de la Fe. A cambio, debían prestarle la mas completa fidelidad, ayudando a los inquisidores en lo que se les pidiese, socorriendo al tribunal en cuanto fuese necesario y apareciendo junto a el en todos los actos publicos.

29. AHN, Inq., Leg. 5054, Exp. 29.

El punto de arranque más significativo de esta política fue firma de la concordia de 1553 entre el Tribunal y jurisdicción real en Castilla.³⁰ En ella se regulaba el fuero y el número de los familiares en las ciudades y lugares en función de criterios predeterminados. Ese mismo año se promulgó una cédula real por la cual se prohibía a las justicias reales recurrir a las fuerzas frente al Santo Oficio³¹. A partir de este momento se firmaron concordias en los distintos reinos de la Monarquía, aunque en cada reino los privilegios judiciales fueron singulares, mientras paralelamente se concedían importantes exenciones fiscales y privilegios.

Los privilegios en torno a los alojamientos, no fueron una de las materias que más preocupó al Santo Oficio en la segunda mitad del siglo XVI. Tampoco fue este un período en el que los conflictos armados afectasen de forma intensa y prolongada los territorios bajo control de los tribunales inquisitoriales³². Mucho más importantes fueron los privilegios judiciales, fiscales y, sobre todo, cuanto rodeo a la limpieza de san-

30. Henry Ch. LEA, *Historia de la Inquisición española* p. 489 y siguientes; Jaime CONTRERAS, «Las adecuaciones estructurales en la Península», en J. Pérez Villanueva y B. Escandell Bonet, dirs., *Historia de la Inquisición en España y América*, vol. I, BAC, Madrid, 1984, p. 746.

31. Roberto LÓPEZ VELA, «Fuero y privilegio en la estructuración orgánica del Santo Oficio», en Villanueva y Escandell Bonet, dirs., *Historia de la Inquisición*, vol. II, p. 202 y siguientes.

32. La problemática en torno al alojamiento de soldados ha tenido un notable tratamiento historiográfico, demostrando su importancia en el funcionamiento de las sociedades del Antiguo Régimen, para un estado de la cuestión vid. Francisco ANDUJAR CASTILLO, «El impacto de la guerra en la sociedad. Conflictos y resistencias (Siglos XVII-XVIII)», en J. L. Castellano, M. L. Guadalupe Muñoz, eds., *Actas de la XI Reunión Científica de la Fundación de Historia Moderna, Ponencias y Conferencias Invitadas*, Universidad de Granada, Granada, 2012, pp. 184-201; María LÓPEZ DÍAZ, «Oligarquías urbanas y milicia. Apuntes sobre una relación beneficiosa a partir del caso de Ourense (siglo XVIII)», *Cuadernos de Historia Moderna*, 34 (2009), pp. 95-123; Susana TRUCHUELO GARCÍA, «Militares en el mundo urbano fronterizo castellano (Siglos XVI-XVII)», *Studia Histórica*, 34 (2012), pp. 147-182. Sobre la conflictividad en torno al alojamiento de soldados, resultan especialmente interesantes las monografías de Fernando CORTÉS CORTÉS, *Alojamientos de soldados en la Extremadura del siglo XVII*, Editora Regional de Extremadura, Mérida 1996; Antonio ESPINO LÓPEZ, «Ejercito y

gre. El Santo Oficio, no obstante, siguiendo lo que fue una constante, intentó también extender su esfera de privilegios en esa materia, en este caso a través de decreto del inquisidor general. En 1548 Fernando de Valdés, a pesar de carecer de jurisdicción para ello, resolvió en lo referente a los inquisidores y oficiales asalariados, que no se ocupasen sus casas en alojamientos aunque no residiesen, porque en ellas tenían su ropa.³³ Esta era una clara intromisión en un terreno que nada tenía que ver con la jurisdicción apostólica que el papa le había transmitido a través de su breve de nombramiento. Sin embargo, a partir de este momento, tanto en los reinos de Aragón como en Castilla, se respetó esta exención para inquisidores y oficiales, incluso por parte de las Cortes de Aragón de 1646. Así, el decreto de Valdés, lejos de provocar una respuesta contraria por parte de Carlos V, delimitó la política real respecto al aparato burocrático de los tribunales, abriendo la puerta a la extensión de aquellos privilegios a los miembros de la organización de distrito.

En una recopilación de privilegios reales, realizada por la Inquisición en el siglo XVIII, se recogió una cédula real de 21 de febrero de 1576. En ella se encuentra lo que sería el permanente objetivo del Santo Oficio. Argumentando que los familiares sufrían la saña de los alcaldes por “odio” a su ministerio, haciéndoles alojar más soldados que ningún otro vecino, solicitaban que antes de albergar soldados en sus casas, se repartiesen a los justicias y regidores y, sólo después, en casas de aquellos.³⁴ En 1579, otra cédula real estipulaba que se librasen de alojamientos y contribuir en los bagajes a

sociedad en la Cataluña del Antiguo Régimen: el problema de los alojamientos 1653-1658», *Historia Social*, 7 (1990), pp. 19-38; María LÓPEZ DÍAZ, «Jurisdicción Militar, Jurisdicción ordinaria en el reino de Galicia: conflictos de competencia a principios del siglo XVIII (1700-1714)», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 81 (2011), pp. 679-708.

33. LEA, *Historia de la Inquisición española*, p. 445.

34. La copia que hicieron los ministros del Santo Oficio, no es literal, pero precisamente por ello expresa lo va a ser el programa del Santo Oficio en este asunto y el punto de referencia al que constantemente va a acudir: «Con motivo de la relación que se hizo por los familiares del Santo Oficio de que quando pasavan las compañías de infantería que se levantaban por los pueblos del reyno por no estar bien los concejos y vecinos de ellos les

todos los familiares de ciudades o villas de quinientos o más vecinos, en las que tuviesen menos, sólo la mitad y cuando sólo hubiese un familiar, este quedaría exento.

Los conflictos bélicos la década de 1630 y 1640, obligaron a matizar los privilegios anteriores. Ante los agobios de la guerra, según Lea, Felipe IV anuló todas las exenciones sobre el particular en 1634, aunque con los oficiales se siguió practicando lo mismo y con los familiares la cuestión fue constante motivo de litigios.³⁵ En realidad, parece que los tribunales inquisitoriales no variaron su política. Los conflictos por alojamiento entre jurisdicciones seculares tuvieron un tratamiento,³⁶ pero con el Santo Oficio hubo que añadir otros elementos. Poco a poco, utilizando las censuras y su capacidad de presión ante el rey, la dirección inquisitorial fue logrando que la Monarquía resolviese los conflictos de competencias de forma contradictoria con lo decretado en 1634. En 1637 un alcalde de Navacarnero dispuso el alojamiento de soldados en casa de un familiar. Ante el consiguiente conflicto de competencias, el rey ordenó que no se alojasen soldados en casas de hijosdalgo, familiares y todo tipo de

repartían y alojaban soldados en sus casas antes que en las de otros vecinos, justicias y regidores y que en el año antecedente en el lugar de villa Vende, cerca de Medina del Campo, alojaron soldados en las casas de los familiares, dexando asentar las de los alcaldes, regidores, procuradores y otros vecinos. Suplicando a S.M. que teniendo consideración a las extorsiones que padecían y que si no se ponían remedio en ello, no habría ninguno que quisiera ser familiar del Santo Oficio, se sirviese mandar que el aloxamiento y aposento de dicha infantería se reparta y haga igualmente en todos los pueblos entre los vecinos de ellos y si faltare algún aposento, se repartiese entre los dichos alcaldes y regidores y quando esto no bastase, se hiciese en las casas de los dichos familiares. Y resolvió y mandó que en los repartimientos de aloxamientos y aposentos que en adelante hicieren los justicias, se tubiese respeto a las casas de los familiares y se hiciesen con justificación e igualdad y de manera que a los dichos familiares, no se haga más agravio que a los demás vecinos, justicias y regidores de dichos pueblos.», AHN, Inq. Leg. 5054, Exp. 29.

35. LEA, *Historia de la Inquisición española* pp. 446-447. Sobre las presiones de la Monarquía para recortar privilegios y forzar las contribuciones a la guerra en estas fechas, vid. Juan Eloy GELABERT, *La Castilla convulsa (1631-1652)*, Marcial Pons, Madrid, 2001.

36. LÓPEZ DÍAZ, «Jurisdicción Militar, Jurisdicción ordinaria, pp. 690 y ss.

privilegiados mientras hubiese suficientes casas de pecheros. Más allá de fijar proporciones de familiares exentos según la población u otros criterios, con la decisión de 1637 el rey mantuvo la equiparación que desde el principio el Santo Oficio había querido establecer entre familiares, hijosdalgo, regidores y justicias. En la década siguiente, para asegurar que el Santo Oficio «tenga los ministros necesarios para el ejercicio de su jurisdicción», la Comisión de Milicias reservó de «salir a servir y entrar a suertes de soldados», un familiar por lugar, dos en los de mil vecinos y cuatro en los de más de dos mil.³⁷ Es decir, independientemente de decisiones puntuales, en lo referente a los alojamientos de soldados o al servicio de milicias, la crisis de los años 1640 no cambió sustancialmente las líneas maestras de los privilegios de oficiales y servidores del Santo Oficio.

En la segunda mitad del siglo XVI, mientras la guerra estuvo alejada de las fronteras peninsulares, se concedieron importantes privilegios, cuya continuidad resultó más complicada cuando cambiaron las circunstancias en el siglo siguiente y más todavía durante la Guerra de Sucesión. Para entonces, como señaló la dirección inquisitorial al rey en febrero de 1706, las cosas ya no eran las mismas, pero tampoco lo era su forma de afrontar los asuntos tras la Junta Magna de 1696. Distanciándose de lo que se había hecho en territorios como Cataluña, el inquisidor general Vidal Marín³⁸ señaló que el número de familiares y comisarios había descendido tanto, que en el conjunto de los tribunales no llegaban a la cuarta parte de los que podía haber. Sin reconocer explícitamente los “excesos” inquisitoriales tan denunciados en las décadas anteriores, habla de la «equibocada inteligencia con que parecía haverse percivido el uso» de los privilegios sobre alojamientos. Efectivamente, la prolongada guerra en Cataluña durante la segunda mitad del siglo XVII,³⁹ el manejo que allí se hizo de esos privilegios y las nuevas necesidades de la Guerra de Sucesión, habían llevado a la Monarquía en 1704 a reducirlos

37. AHN, Inq. Leg. 5054, Exp. 29.

38. Roberto LÓPEZ VELA, «La Inquisición a la llegada de Felipe V. El proyecto de cambio en su organización y bases sociales», *Revista Internacional de Sociología*, 46 (1988), pp. 63-123.

39. Antonio ESPINO LÓPEZ, *Las guerras de Cataluña*.

drásticamente. Alegando frente a esta medida dos años después, en 1706, el inquisidor general y Consejo, intentaron mantener lo que se había conseguido: que se exceptuase al familiar más antiguo de cada lugar y con el resto, cuando fuese imprescindible, se repartiesen los soldados «con igualdad a las justicias».⁴⁰ El rey se conformó con esta petición y, por tanto, tampoco en esta ocasión se produjo una disminución drástica de los privilegios. Tras la Guerra de Sucesión la presión en torno a los alojamientos fue disminuyendo gracias a la nueva política de la Monarquía de potenciar el acuartelamiento de las tropas.⁴¹ Así, a lo largo del siglo XVIII, los privilegios en torno los alojamientos fueron perdiendo su atractivo u capacidad de generar conflictos.

3. El tribunal inquisitorial de Cataluña y el privilegio de alojamiento.

Muchas veces se ha hablado de la particularidad de la Inquisición de Cataluña,⁴² lo cual no es decir mucho, porque todos los tribunales tuvieron características propias más o menos pronunciadas en función de los rasgos de su territorio, los usos y costumbres del tribunal y, por supuesto, los fueros y leyes de cada reino. No obstante, es evidente que este tribunal, como algunos otros, tuvo particularidades más marcadas que se fueron acentuando en el siglo XVII. Uno de los rasgos que más contribuyó a singularizarlo fue la naturaleza de su organización de distrito. A partir de las disposiciones de las Cortes Monzón de 1585, se prohibió el acceso de los familiares a los cargos públicos. Desde entonces careció de interés para los pretendientes del mundo urbano obtener una familiatura.⁴³ Así, la organización de distrito del tribunal catalán fue la

40. AHN, Inq. Leg. 5054, Exp. 29

41. Francisco ANDUJAR CASTILLO, «El impacto de la guerra», p. 189.

42. Juan BADA ELIAS, «El tribunal de la Inquisición en Barcelona ¿un Tribunal peculiar?», *Revista de la Inquisición*, 2 (1992), pp. 109-120.

43. Jaime CONTRERAS, «El Santo Oficio en el Principado: 1568-1640. Papel político y análisis social», en *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, vol. II, Edicions Universitat Barcelona, Barcelona, 1984, pp. 111-124. También vid. mi trabajo «Inquisición y guerra

única que no logró implantarse en el mundo urbano, justo en donde solía ser era más fuerte.⁴⁴ Si en las ciudades donde residían los tribunales resultaba habitual que hubiese un número crecido de familiares, a finales del siglo XVII en Barcelona no había más que uno o ningún familiar.⁴⁵ Según el momento, los inquisidores dijeron una cosa u otra, pero su significado fue el mismo: no existía organización de distrito en la ciudad que era la cabeza indiscutible de Cataluña.

Hasta la guerra de 1640, el principal reclamo para hacerse familiar en el Principado fueron las posibilidades que encontraron sectores acomodados de la pagesía para librarse de la jurisdicción de sus señores a través del fuero inquisitorial.⁴⁶ En cambio, a partir de la restitución del tribunal tras la rendición de Barcelona a D. Juan José de Austria, el librarse de los alojamientos de soldados, se convirtió en lo más valorado y lo fue aún más a finales del siglo. Esta, seguramente, fue la característica más singular de este tribunal en la segunda mitad del siglo XVII. No es casual que fuese en las comarcas del norte del Principado, en las que estuvieron alojados los ejércitos en estos años, donde también el tribunal contó con una organización más amplia. Esta realidad hizo que los inquisidores de Barcelona estuviesen implicados en la guerra bastante más de lo que cabría pensar, remitiendo constantes informes sobre su curso. Así, en junio de 1678, durante la Guerra de Holanda, los inquisidores advirtieron al inquisidor general y Consejo de lo que ocurría en el frente, del caos que estaba provocando la guerra, de que los naturales del Ampurdán estaban dando su obediencia a las partidas francesas, mientras los in-

de Cataluña, la actuación del tribunal de Barcelona», en *ibidem*, pp. 539-548. Entre ambos trabajos hay notables coincidencias sobre el tratamiento institucional del Santo Oficio en el Principado, pero discrepancias en cuanto a su papel político. Para la trayectoria a largo plazo de la organización de distrito, vid. GARCÍA CÁRCEL, *Historia de Cataluña*, pp. 377-378.

44. Vid. mi trabajo «La Inquisición confesional en el mundo urbano».

45. AHN, Inq., lib. 310, fols. 78-80 y 355-356.

46. «Inquisición y guerra de Cataluña», p. 542 y siguientes.

gresos, que por diferentes conceptos recibía el tribunal de aquellas comarcas, no se cobraban desde hacía años.⁴⁷ Pocos en la corte, además de los órganos implicados en la materia, tuvieron noticias tan puntuales sobre aquella guerra, incluyendo valoraciones precisas y pegadas al terreno.

En el caso del Principado, en la correspondencia de los inquisidores de Barcelona con el Consejo y en las consultas de los consejos de Aragón e Inquisición entre los años 1683 y 1685, se observa con nitidez como se fueron incubando las tensiones que terminaron por estallar a finales de 1695. El 12 de marzo de 1683, Carlos II hizo una gran concesión a los familiares de Cataluña: los exceptuaba de alojamientos. Como se verá más adelante, con ello el rey estaba legalizando la práctica seguida por el Santo Oficio. Esta medida generó una fuerte oposición en el Principado, especialmente entre los vecinos de los lugares afectados, que de esta forma veían notablemente incrementada su carga. La negativa a aplicar la medida por parte de las autoridades locales, llevó al tribunal de Barcelona, en uso de su jurisdicción “apostólica”, a dictar excomuniones a los jurados de algunas poblaciones.⁴⁸ En consulta al rey de 29 de noviembre de 1683, el Consejo de Aragón comunicó que en Cadaqués los inquisidores habían excomulgado a las autoridades de la villa por haber intentado alojar soldados en casas de familiares. Consideraban que los damnificados estaban «aflixidos» y convenía «experimenten el alivio que esperan y más quando aquella villa es de las últimas de la frontera de aquel Principado», siendo la excomunión «tan infructuosa». Pedían al rey que interviniese ante el inquisidor general.⁴⁹ La decisión de Carlos II había reforzado mucho el papel de la organización inquisitorial en Cataluña, pero el precio

47. AHN, Inq., Leg. 2156, carta tribunal/Consejo. 18-VI-1678. Para los efectos de esta guerra en el Principado, vid. Antonio ESPINO LÓPEZ, *Guerra, fisco y fueros: la defensa de la Corona de Aragón en tiempos de Carlos II, 1665-1700*, Publicaciones Universidad de Valencia, Valencia, 2007, p. 195 y siguientes.

48. ESPINO LÓPEZ, *Las guerras de Cataluña*, p. 317.

49. AHN, Inq. Lib. 310, fol. 72.

había sido elevar de tal modo la conflictividad, que se vio forzado a revocar la medida meses después.

En consulta de 9 de diciembre de ese mismo año, la dirección inquisitorial informó de la concordia firmada entre el marqués de Mortara y el inquisidor Chacón para los alojamientos de soldados en el Principado. En ella, siguiendo las pautas habituales, se establecía que, «teniendo alojamientos los Vayles y jurados, los han de tener también los oficiales y familiares». Dada la «premura de los tiempos», se habían dado órdenes por el Consejo de Inquisición y el de Aragón, el primero a los inquisidores para levantar las excomuniones, el segundo a la Real Audiencia para liberar a un detenido. No obstante, la dirección inquisitorial advertía que «se deve considerar la maior necesidad de la manutención y conservación del Santo Oficio y sus ministros y la conveniencia de su instituto», evitando que «se les haga agravio», como ha sucedido hasta ahora, «por el disfavor y excarmiento que han experimentado en sus privilegios que ha llegado al extremo de no aver familiar alguno en la ciudad de Barcelona», pudiendo haber cincuenta. Las autoridades del Principado, decían, no respetaban los acuerdos y pedían que el virrey se los hiciese cumplir. El rey contestó enviando el oportuno decreto al virrey para que procurará «en el futuro la conservación de los privilegios de los familiares y oficiales». ⁵⁰ No era habitual que a estas alturas del siglo la Monarquía incrementase los privilegios de los miembros de la organización de distrito, como había hecho Carlos II, pero sí que conminase a las autoridades de los reinos a respetar los privilegios concedidos.

Ciertamente, los privilegios de los servidores del Santo Oficio, consiguieron atraer a sectores enriquecidos de las zonas rurales del Principado en esos años, viendo en su poderosa jurisdicción la capacidad de sostener sus exenciones frente a los «bailes y jurados». Seguramente, las constantes quejas de las autoridades del Principado llevaron a la dirección inquisitorial

50. AHN, Inq. Lib. 310, fols. 78-80.

a algo tan inusual como forzar el envío de las pruebas de limpieza de los pretendientes a familiatura, una vez votadas por los inquisidores, para su aprobación definitiva en el Consejo. Las quejas de estos por los retrasos de más de un año en la aprobación de las pruebas⁵¹, más que desidia, revela la profunda desconfianza con que se seguían sus procedimientos por parte de la dirección inquisitorial.

4. *Conflicto social y exenciones: un equilibrio precario.*

Las constantes necesidades de la guerra y la presencia de un amplio cuerpo tan privilegiado como el del Santo Oficio, forzaron a los virreyes a pactar cualquier contribución de los miembros de la organización de distrito a través de su cabeza, los inquisidores de Barcelona. Formalmente, era la dirección inquisitorial quien tomaba las decisiones, pero los inquisidores fueron quienes negociaron los acuerdos atendiendo a los intereses de los familiares. Normalmente, el inquisidor general y Consejo aprobaron lo que se estaba haciendo, pero en algunas ocasiones se vieron obligados a tomar las decisiones. Los donativos que la Monarquía exigió en el Principado para financiar la guerra, fueron un eje de tales negociaciones y a través de ellas se puede obtener una imagen relativamente precisa del número de miembros de la organización que había en el distrito, cuáles fueron sus intereses y como se comportaron en este terreno.

El 17 de mayo de 1684, durante la Guerra de Luxemburgo,⁵² los dos

51. AHN, Inq. Lib. 760, ff. 183. En 27-X-1695, los inquisidores escribieron a propósito de Francisco Malet, pretendiente a comisario y vicario de la parroquial de Salas. Decían que había presentado un memorial (*ibidem*, f. 190r-v) porque se le habían hecho las pruebas, se habían remitido votadas al Con el 14-VIII-94, junto con las de Felipe Arán que «acumuladas a ellas». El pretendiente está insistiendo mucho. También están esperando las de dos pretendientes a familiares que se remitieron en junio de 1694. Confiesan que estas dilaciones están paralizando la integración de miembros de la organización de distrito.

52. ESPINO LÓPEZ, *Guerra, fisco y fueros*, p. 212 y siguientes.

53. ESPINO LÓPEZ, *Las guerras de Cataluña*, p. 317.

inquisidores del tribunal, Francisco Baca de Ledesma y Pedro Nogales Dávila, tras una conversación con los jueces de la Real Audiencia en que les pidieron gestionar el donativo que habían de pagar los familiares (se referían al que les había solicitado el virrey duque de Bournonville),⁵³ enviaron una carta dando cuenta de sus disensiones y solicitando que fuese Consejo quien resolviese. Baca de Ledesma consideraba que no se podía permitir que los familiares fuesen rebajados en sus privilegios. Según él, en todo el Principado había unos doscientos familiares, «y si sacan los de la parte del Ampurdán y Serdaña, no quedarán ciento». Ahora querían forzarles a una contribución siendo ellos tan pocos y habiendo en el Principado doscientos mil vecinos. Si cada uno de ellos contribuyese con un doblón, se remediaría la necesidad y se evitaría que los soldados fuesen pidiendo limosna.

El inquisidor Nogales, en cambio, valoraba la grave situación en que se encontraba el Principado y consideraba que el tribunal, en otros momentos de gran peligro, había permitido que los familiares asumiesen las mismas cargas del resto de los vecinos y «demás exentos». Aducía que el Consejo ya había dado orden antes para que los familiares contribuyesen como los bailes. De no hacerse así, se seguiría «deservicio» al rey y daría ocasión a los vecinos «a molestar a dichos familiares obligándolos por sí a la contribución sin que el tribunal decorosamente pueda oponerse a ello por las malas consecuencias que se seguirían a vista del conflicto, turbación y desconsuelo en que está todo el Principado». Para evitar fraudes, proponía que fuese el tribunal quien realizase la recaudación. La respuesta de la dirección inquisitorial fue terminante la gravedad de la situación exigía que los familiares contribuyesen con la cantidad solicitada.⁵⁴

Las distintas posiciones de Baca de Ledesma y de Nogales reflejan los dos estados de opinión que se dieron en el tribunal de forma recurrente entre quienes abogaban por una defensa intransigente del marco de privilegios y los que veían la imposibilidad de esa política en una guerra tan

54. AHN, Inq. Lib, ff. 85-r-86v y 91r-92v.

onerosa. Para estos lo mejor era contemporizar y negociar, mejor con el virrey que con las autoridades catalanas, para evitar desencuentros. Sabían, no obstante, que no les iban a reconocer cuanto habían conseguido a base de lanzar excomuniones. Ambas posiciones tenían como objetivo proteger los intereses particulares de familiares y comisarios como mejor forma de mantener y ampliar el poder del tribunal. Sabían que una defensa intransigente podía llevar a “turbulencias” y a constantes choques que terminarían por socavar sus efectivos, pero ceder ante la exigencia de donativos o hacer concesiones, vaciaría igualmente la organización. Una difícil disyuntiva en un período cada vez más difícil en el que la Monarquía, además, necesitaba incrementar la recaudación y eliminar exenciones.

Si la decisión del Consejo fue terminante en el caso referido, su aplicación resultó difícil, dadas las resistencias de los familiares a dar el donativo. El relato que enviaron los inquisidores en marzo de 1685 sobre una entrevista entre el virrey y Baca de Ledesma, arroja bastante luz sobre lo que sucedía. Haciendo caso de una memoria que le habían enviado los inquisidores, el virrey afirmó que los familiares «pasaban de 250». Esta, seguramente, es la cifra más aproximada del número de familiares del tribunal con que podemos contar para estas fechas. Ciertamente, muy por debajo de los «más de ochocientos» que para los inquisidores debería tener ese distrito⁵⁵ o de los más de quinientos que había en enero de 1640.⁵⁶ Tras la restauración del tribunal inquisitorial, no parece que la organización de distrito recuperase nunca la extensión que tenía hacía 1640.

Según contaron los inquisidores en marzo de 1685, los familiares se estaban negando a pagar «resolviéndose muchos de ellos a dejar los títulos», habiendo servido de poco las presiones que les habían hecho. Tampoco habían sido útiles sus consideraciones sobre lo importante que sería esta contribución para lograr que les guardasen los privilegios en el resto

55. Teóricamente, según la concordia de 1568, podía haber en el distrito en torno a 1163 familiares, pero no parece indicar que en el mejor momento (1600) no superaron los 849, vid. BADA ELÍAS, «El tribunal de la Inquisición», p. 116.

56. AHN, Inq. lib. 748, ff. 178-180.

de las cuestiones, porque en lo referente a los alojamientos tienen «mayor penalidad y molestia que los que padese un pechero». No han pasado a obligarles más para no aumentar las renunciaciones entre los familiares. El inquisidor Nogales ha visitado al virrey, marqués de Leganés, para que les retirasen el pago del donativo, pero le ha contestado negativamente por ser muchos los «exemptos y ser crecido el número de familiares».⁵⁷

Hasta mediados de los años noventa, la Monarquía tendió a reconocer los acuerdos en torno a los privilegios de familiares y comisarios, pero también les forzó a ser leales súbditos y, por tanto, a contribuir como el resto de los «exemptos». Pero pagar, como sucedió en el donativo de 1684, o tener que alojar soldados, por más justificado que estuviese, tendió a cuartear esa argamasa de intereses que unía en torno al tribunal a su cuerpo de servidores. Entonces fue cuando los inquisidores hablaron de renunciaciones a sus títulos de familiar o comisario, pero también sabían, y a ello aludieron en numerosas ocasiones, del riesgo de estallido social en el Principado, de lo mal que las poblaciones soportaban los privilegios de los familiares, considerándolos ilegítimos.

Como es sabido, la conflictividad entre el campesinado del norte del Principado en los años finales de la década de 1680, tuvo que ver con las malas cosechas, la plaga de la langosta, los alojamientos y, sobre todo, con un potente movimiento antiseñorial.⁵⁸ Es en este marco en donde corresponde situar a los familiares y los conflictos por el mantenimiento de sus privilegios. Centelles fue la cuna del alzamiento de los *barretines* y sus dirigentes ocuparon un lugar central en el movimiento. Según un memorial, hacia finales de 1687 había en la población 9 familiares, un número a todas luces excesivo para lo que podía corresponder según la concordia, que suponía una proporción muy elevada dentro del grupo que pretendía eximirse de los alojamientos. Los intentos de protección

57. AHN, Inq. Leg. 2155, ct.tr/C. 3-III-1685.

58. Jaume DANTÍ i RIU, *Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693)*, Curial, Barcelona, 1990, p. 86 y siguientes.

59. *Ibidem*, p. 108.

de las exenciones de esos familiares fue paralela a la que hacía el conde Francesc Xavier de Blanes para sus oficiales,⁵⁹ pero la situación cambió cuando se lanzaron las consabidas excomuniones en defensa de los privilegios de los familiares. Gabriel Estrada, que actuaba como su portavoz, tuvo que huir junto a otros familiares⁶⁰ ante la presión popular. Sí, Carlos II había revocado su decreto de marzo de 1683 que eximía de alojamientos a todos los familiares, pero esto es lo que se estaba haciendo ahora en Centelles con la anuencia de los inquisidores de Barcelona y sin que la dirección inquisitorial estuviese al tanto de los pormenores. Ciertamente, los privilegios aducidos por los familiares y comisarios del Santo Oficio no fueron el motivo del alzamiento de los *barretines*, pero sí formaron parte de ese conjunto de cosas contra las que se revelaron.

El fantasma de la rebelión de 1640 estuvo planeando sistemáticamente en la correspondencia de los inquisidores durante los últimos años ochenta y primeros noventa, tal y como también sucedía entre las autoridades del Principado y la Monarquía. La generalización del alzamiento rural, la presión militar de Francia y el temor a que dirigentes de los *barretines* tuviesen contactos con agentes de la Monarquía francesa, forzó el perdón a los sublevados y la prudencia del virrey, marqués de Leganes. Paralela-

60. Joaquín ALBAREDA SALVADÓ, «Centelles contra el mal govern. L'inici de la revolta dels barretins (1687)», en *Antoni Saumell i Soler. Miscelanea in memoriam*, Universidad Pompeu Fabra, Barcelona, 2007, p. 322. Algunas precisiones sobre este memorial en SIMON i TARRÉS, *Del 1640 al 1705*, pp. 147-149.

61. DANTÍ i RIU, *Aixecaments populars als Països Catalans*; Pere MOLAS RIBALTA, «Propaganda y debate político en la revuelta catalana de los gorretes (1687-1689)», en *Home-naje a José Antonio Maravall*, C. Moya Espí, L. Rodríguez, M. C. Iglesias Cano, eds., vol. 3, Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid, 1985, pp. 63-76; Joaquín ALBAREDA SALVADÓ, «Els dirigents de la revolta pagesa de 1687-1689: de barretines a botiflers», *Recerques*, 20 (1988), pp. 151-170; Joaquín ALBAREDA, «Catalunya a finals del segle XVII: la continuïtat de la revolta», en E. Serra, ed., *La Revolució catalana de 1640*, Crítica, Barcelona, 1991, pp. 291-317; Josep CAMPANY i GUILLOT, *L'Aixecament dels barretines a Eramprunyà: noves aportacions sobre el protagonisme de Begues Constructors de consciència i de canvi: una aproximació als moviments socials des del Baix Llobregat*, Edicions del Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, 2009, pp. 121-137.

mente, también movió a las instituciones del Principado a mostrar su inequívoco apoyo a la Monarquía de Carlos II, tejiendo unas interesadas relaciones de colaboración no exentas de recelos y choques,⁶¹ en las que también participó la Inquisición. En este juego, la política del tribunal inquisitorial de Cataluña osciló entre la prudencia que exigían las circunstancias y la defensa de los privilegios que se arrogaba. Una y otra vez el Consejo recomendó a los inquisidores mantener la buena correspondencia con las autoridades del Principado, pero esto resultaba incompatible con la defensa de la exención total de alojar soldados que querían familiares y comisarios. Diversos testimonios ponen de manifiesto que los comisarios, de forma irregular, lanzaban excomuniones sin esperar las decisiones del tribunal,⁶² sobre quienes no respetaban sus supuestos privilegios, lo cual contribuía a dificultar las negociaciones, haciendo más incontrolable la situación con riesgo para «la quietud» publica.

A través de uso de las excomuniones, los inquisidores habían conseguido ampliar y trasmutar de hecho, nunca de derecho, los privilegios concedidos por el rey en inmunidades. Precisamente, intentando evitar que el tribunal continuase excomulgando por los más “leves” motivos, el Consejo ordenó en junio de 1684, que antes de proceder con censuras, le enviasen un informe detallado para que fuese este órgano quien tomase la decisión. También les mandó que hiciesen cumplir los acuerdos con la justicia y las autoridades del Principado a los miembros de la organización de distrito, haciéndoles contribuir con aquello que tenían comprometido, y, por supuesto, que tuviesen la mayor cortesía con la Real Audiencia⁶³. Órdenes de este tipo fueron una constante y su misma reiteración pone de manifiesto su escasa efectividad.

62. ALBAREDA SALVADÓ, «Centelles contra el mal govern», p. 322. AHN, Inq. Lib. 310, ff. 174r-175v .

63. AHN, Inq. Lib. 310, fol. 82.

64. Vid. mi trabajo «Inquisición y guerra de Cataluña», p. 546. Sobre un tratamiento más general de esta cuestión en 1640, vid. Laura MANZANO BAENA, «Negociación y conflicto. La Monarquía Católica ante Cataluña y las Provincias Unidas en torno a 1648», en Álvarez-Osorio Alvaríño y García García, eds., *La Monarquía de las naciones*, p. 854 y siguientes.

A diferencia de lo ocurrido en 1640, en estos años los inquisidores no hablaron de los peligros heréticos que encerraba la combinación entre ejércitos extranjeros y movimientos populares⁶⁴, como tampoco lo hicieron la Monarquía y las autoridades del Principado. No siguieron la vía propuesta en su informe de 1656 por Parceró, obispo de Gerona, sobre la “amistad” de los catalanes con los herejes o, lo que era lo mismo, su natural inclinación a la disidencia política y religiosa.⁶⁵ En ocasiones los inquisidores señalaron el exceso de amor a la libertad de los catalanes, sin que semejantes análisis tuviesen consecuencias en el terreno religioso, ni hiciesen comentarios sobre su ortodoxia. Justificar sus permanentes tensiones con las autoridades del Principado, les llevó a hablar del “recto y libre ejercicio” de la justicia inquisitorial y de lo amenazada que se encontraba por la oposición que hacían las justicias de aquel territorio a sus privilegios. Como no, en algunas ocasiones hablaron de la tibieza de los catalanes, acusándoles de no hacer suficiente en defensa de su rey en las difíciles circunstancias de la guerra,⁶⁶ dando a entender que en los territorios del norte del Principado, los catalanes no sabían de fidelidades y daban su obediencia al rey de Francia o de España, acomodándose al dominio de uno u otro ejército. Otras veces, sin embargo, destacaron sus grandes sacrificios y su fidelidad frente a los franceses.⁶⁷ El que los inquisidores o el inquisidor de turno adoptase una u otra posición, dependió de su personalidad y de otros muchos factores, como la necesidad de explicar alguno de los muchos conflictos en los que solían estar empeñados. Por lo general, sus valoraciones sobre la situación general del Principado fueron semejantes a las que mantuvieron los virreyes. Siguiendo la idea dominante,⁶⁸ los inquisidores resaltaron con frecuencia la facili-

65. SIMONI TARRÉS, *Del 1640 al 1705*, p. 89 y siguientes.

66. AHN, Inq. leg. 2156, ct, tr/C. 18-VI-1678.

67. AHN, Inq. Lib. 760, fol. 34.

68. Sobre la opinión en esta cuestión, vid. Xavier TORRES «A vueltas con el patriotismo. La revuelta catalana contra la Monarquía Hispánica (1640-1659)», en Álvarez-Osorio Alvariño y García García, *La Monarquía de las naciones*, p. 817 y siguientes. Este autor

dad de los catalanes para el tumulto y las “novedades”. No obstante, más allá de las justificaciones que pudiesen aducir en alguna de sus críticas, los inquisidores intentaron excusar con esas valoraciones sus tensiones con las autoridades catalanas en razón de la mayor fidelidad del tribunal a la Monarquía de Carlos II. La demostración, sin embargo, no resultó fácil. ¿Cómo presentar como servicio al rey su negativa a que los familiares alojasen soldados en sus casas o el dar donativos para la guerra? Los constantes enfrentamientos con las autoridades del Principado y las consultas del Consejo de Aragón denunciando esos comportamientos, terminaron por socavar esa coartada ante la Monarquía. Quedó en evidencia que la gran preocupación de los inquisidores era salvaguardar los privilegios que se arrogaban sobre sus oficiales y servidores, no dudando en recurrir al derecho canónico inquisitorial para protegerlos. En cambio, parece que fue el Consejo de Aragón quien más tendió a apelar a la autoridad del rey para contener los “excesos” de la acción inquisitorial.

5. El «recto y libre ejercicio» de la Inquisición y el extrañamiento del inquisidor de los reinos.

El 30 de abril de 1689 los inquisidores dieron aviso del inicio de la que sería conocida como la guerra de los Nueve Años. Contaron que el gobernador de Gerona había escrito la noche anterior, comunicando «de aver publicado el francés la guerra contra esta corona». Daban cuenta de las disposiciones de la ciudad de Barcelona y la Diputación, que se habían reunido «para formar sus tercios y nombrar comandantes y oficiales de ellos». Para el 2 de mayo tenían previsto que se juntase el brazo militar para formar otro tercio o hacer algún servicio especial. Sabían que la dirección inquisitorial habría tenido noticias por el correo que había en-

desarrolla un interesante análisis centrado en estudio de una conciencia nacional, del patriotismo catalán en relación al castellano y al de otras partes de la Monarquía, vid. *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la Monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, Publicaciones de la Universidad de Valencia, Valencia, 2008.

viado el virrey a la corte esa mañana, pero «a parecido de nuestra obligación repetirla». No obstante, ni en esta ni en las cartas que se ocuparon de la guerra, se limitaron a contar lo que ocurría, también valoraban el estado de las cosas y se pronunciaron sobre el porvenir del conflicto. En esta manifestaron su dolor por el estado en que se encontraba el Principado, y «falta de gente y medios para resisitir tan poderoso enemigo». Según unos, añadían, el ejército francés es de trece mil infantes y cuatro mil caballos, según otros siete mil infantes y tres mil caballos, pero para ellos lo importante era que «para donde ay menos, cualquier número es bastante». ⁶⁹

Coincidiendo con el sentir de un importante sector en la corte y entre los agentes de la Monarquía en el Principado, ⁷⁰ desde el primer momento los inquisidores mostraron un explícito escepticismo sobre las posibilidades de resistir la acometida de los ejércitos franceses. Cuando el Consejo vio esta carta, reiteró la orden que les había dado con motivo de otros conflictos: que fuesen dando información puntual de lo que fuere «ocurriendo». De esta forma, la dirección inquisitorial no sólo tuvo la información que circulaba por la corte sobre la guerra, también contó con constantes valoraciones de los estados de ánimo en el Principado. Gracias a los datos enviados por los inquisidores, se puede seguir el recrudecimiento de la guerra, los adversos resultados para las armas de Carlos II y sus devastadores efectos sobre la hacienda del tribunal o para la organización de distrito. La permanente presencia de grandes ejércitos o la penetración de las tropas francesas en el Ampurdán y otros territorios catalanes, fue creando una situación más complicada que en las guerras anteriores. Paralelamente, la defensa de los privilegios de alojamiento fue tensando también la capacidad del tribunal inquisitorial para lograr que se respetasen.

69. AHN, Inq. Lib 759, f. 52r-v.

70. Fueron una constante las quejas sobre la falta de medios por parte de las autoridades de la Monarquía en Cataluña o del Principado, que sobre todo en el caso de las autoridades de la Monarquía dejaron entrever su escasa confianza en las posibilidades de resistir la presión militar francesa, vid. ESPINO LÓPEZ, *Las guerras de Cataluña*, p. 127 y siguientes.

Entre finales de 1695 y comienzos del año siguiente, la situación de los ejércitos de la Monarquía se hizo muy difícil. A comienzos de 1696, la flota alidada abandonó las aguas del Principado dejando desprotegida Barcelona. Entretanto, el Consejo de Estado y los agentes reales manifestaron en sus deliberaciones y correspondencia una gran desconfianza hacia los catalanes mientras estos acusaban al virrey de pasividad e incompetencia.⁷¹ En este marco tan enrarecido, se sucedieron los peores conflictos entre el tribunal inquisitorial y la Real Audiencia. Algunos meses antes, tras el fallecimiento del inquisidor general Sarmiento Valladares, se había producido su sustitución por el dominico fray Tomás de Rocaberti que trajo nuevos aires a la institución,⁷² aunque no supusieron cambios entre los inquisidores y oficiales del tribunal de Barcelona.

6. Las concordias y las prácticas del tribunal.

En la localidad de Manlleu, las autoridades alojaron soldados en 1695 en una casa perteneciente al portero del tribunal del Santo Oficio ocupada por un campesino. El inquisidor Sanz Muñoz les amenazó con una multa de doscientas libras y penas de excomunión sino anulaban esta decisión. La Real Audiencia hizo lo posible para que el único inquisidor con el que entonces contaba el tribunal inquisitorial, recondujese el conflicto a través de los mecanismos de conferencia previstos en la concordia entre Inquisición y la jurisdicción real. Sanz Muñoz se negó y continuó sus

71. ESPINO LÓPEZ, *Las guerras de Cataluña*, pp. 158 y siguientes. Para una crónica bastante detallada, vid. NARCISO FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos y famosos hechos de la nación catalana...*, vol. III, Juan Pablo Martí, Barcelona, 1709, p. 422.

72. EMILIO CALLADO ESTELA, *Por Dios y por el rey. El Inquisidor general fray Tomás de Rocaberti*, Institució Alfons el Magnànim, Valencia, 2007, p. 373 y siguientes. Sobre las maniobras en la corte que estuvieron detrás de este nombramiento, vid., DUQUE DE MAURA, *Vida y reinado de Carlos II*, Aguilar, Madrid, 1990, p. 450.

procedimientos. Los diputados del Principado protestaron al rey señalando que en la localidad, dada la gravedad de la situación, la nobleza había renunciado a los privilegios que le correspondían para hacer menos gravosos los alojamientos, en cambio, los oficiales y familiares del tribunal inquisitorial provocaban tumultos para imponer una exención a la que no tenían derecho.⁷³ Lo sucedido en Manlleu pone de manifiesto el difícil acomodo del tribunal en los consensos a que llegaron los grupos exentos de las ciudades más afectadas por los alojamientos.

A medida que los conflictos se multiplicaron, la dirección inquisitorial pidió cuentas a Sanz Muñoz de lo que estaba haciendo y de los fundamentos en que se apoyaba para actuar. Así, este inquisidor tuvo que informar de la situación de la organización de distrito, de las prácticas que seguían en lo relativo a los alojamientos, el fuero o el interrogatorio de presos. Sus noticas presentan a una organización de distrito sometida a una gran presión en torno al ejercicio de sus privilegios, que está mermando sus efectivos. En lo relativo a los procedimientos se demuestra que una cosa era lo que señalaba la concordia y otra la práctica seguida por los inquisidores, que habían logrado convertir en papel mojado aquella ley. En efecto, cuando los inquisidores tenían que justificar alguna de sus actuaciones, raramente mencionaban la concordia y, en cambio, aducían costumbres inmemoriales trayendo a colación un gran número de precedentes. En una carta de septiembre de 1695, el inquisidor Sanz Muñoz contó lo que se hacía. Respondiendo una reprimenda del Consejo que acusaba al tribunal de haber defendido a la viuda de uno que fue familiar, señaló que «en este Santo Oficio, así en lo zivil como en lo criminal se ha conoçido en las causas de las viudas de familiares que no han passado a segundas nupcias, de sus hijos, criados y comensales». Esto es lo que se había hecho con los familiares desde que existía el tribunal en el Principado. No mencionaba la concordia que, evidentemente, decía algo bien distinto. En la práctica, gracias al uso frecuente de las excomuniones, los inquisidores habían conseguido una exen-

73. LEA, *Historia de la Inquisición española*, vol. I, p. 446.

ción completa para quien entraba en la organización de distrito de Cataluña, respecto a los tribunales del Principado.

Sanz Muñoz añadía que si había entrado en la presente causa, había sido para evitar la disminución de la jurisdicción del Santo Oficio ante una Audiencia Real que tiene «vivas ansias de formar competencia hasta en causas de fe, no contentándose con que se le responda que no podemos ni devemos dezir la caussa porque prozedemos».⁷⁴ Lo que pretendían los jueces de la Real Audiencia, decía señalando el conflicto por el interrogatorio de un francés preso en las cárceles de este órgano de justicia, es que se les había de decir si el proceso era por «causa de fe o dependiente de ella», o bien por otras cuestiones. Antes de que las cosas llegasen hasta la excomunión del Regente, Sanz Muñoz explicó los fundamentos de lo que hacía y dio señales de su firme voluntad de llevar hasta sus últimas consecuencias la defensa de estos principios, sin que la dirección inquisitorial le frenase. Es más, tampoco cubrió alguna de las otras dos plazas de inquisidor que correspondían al tribunal por planta. Dejó sólo a un inquisidor decidido a dar la batalla hasta el final.

Si por vía de hecho los privilegios reales se habían convertido en inmunidades inquisitoriales a través de las censuras El decreto real de marzo de 1683 había legalizado la exención total de familiares y comisarios, pero fue revocado a los pocos meses. Desde entonces los inquisidores quedaron sin cobertura, obligados a recurrir a las excomuniones para imponer unos privilegios no reconocidos. ¿Cómo y qué podían negociar ellos en esas condiciones, cuando además los comisarios hacían uso irregular de las excomuniones?. Los graves conflictos que se generaban en torno a la organización de distrito en Cataluña raramente se fallaban en la corte de forma clara contra el tribunal. La capacidad de la dirección inquisitorial para presionar al rey dilataba las resoluciones o mitigaba sus efectos. Todo ello, había contribuido a dar al tribunal de Barcelona la posibilidad de no aceptar a las transacciones que por los efectos de la guerra estaban asumiendo otros exentos. Lejos de intentar mediar o controlar la acción de comisarios y familiares en este crispado contexto, Sanz Muñoz les

74. AHN, Inq. Lib. 760, fols. 126-127.

amparó, brindándoles todo su apoyo y utilizando todos los “instrumentos” a su alcance para defender “el recto y libre ejercicio” del Santo Oficio.

7. La excomunión del Regente y la expulsión del inquisidor.

Lo sucedido en la villa de Siches tuvo gran importancia en aquellos meses. Según el regente de la Audiencia, a finales de 1695 llegaron a Siches mil hombres del ejército. Cada uno de los bailes y jurados de la localidad se llevaron a sus casas un soldado y lo mismo dispusieron para las casas de la viuda de un familiar y la de Savorit, comisario del Santo Oficio en la villa, pero este último «hizo armas contra los soldados» y les echó de su casa. Los bailes y jurados estaban cumpliendo escrupulosamente el acuerdo de 1683, pero el comisario inquisitorial de Villafranca del Penedes intervino amenazando con excomulgarlos sino desalojaban esas casas en dos horas. Además, tenían que comprometerse a no volver alojar soldados en casas de familiares y comisarios sin orden expresa de los inquisidores. Por más que el virrey, marqués de Gastañaga, escribió al tribunal para que tuviese en cuenta la cercanía del enemigo y levantasen cautelarmente las excomuniones, Sanz Muñoz se negó. De nada sirvió que el virrey hablase del «riesgo que pueden correr las casas de los familiares que puede trascender a lo restante del Principado».⁷⁵ En esta situación, el inquisidor Sanz Muñoz, además, pretendió interrogar a un francés, Jaime Bella, apresado por razones de estado e incomunicado por orden del virrey.⁷⁶ Cuando se le preguntó si era por razones de fe, se negó a responder con el apoyo de Rocaberti y el Consejo, considerándolo una intolerable intromisión en el «recto y libre ejercicio de la jurisdicción» de la Inquisición. A pesar de los buenos oficios del virrey, Sanz Muñoz procedió en los últimos días de diciembre con censuras contra el Regente de la Real Audiencia, Miguel Calderó⁷⁷ por impedir la jurisdicción

75. AHN, Inq. Lib. 310, ff. 174r-175v

76. FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, p. 424.

77. Sobre la importancia y trayectoria de este regente, vid. Miquel Àngel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, «Los regentes, la Cancillería en la Cataluña de los últimos Austrias», *Pedralbes*, 23 (2005), pp. 123 y siguientes.

inquisitorial. En la tensa situación que vivía el Principado, aquella excomunión tuvo una enorme repercusión, dando lugar a un enfrentamiento abierto y sin salida que, como tantas veces se dijo en aquellas semanas, pudo tener peligrosas consecuencias en una ciudad agobiada por la guerra y habitada por «gentes» tan amigas «de novedades».

M. Calderó era una de las personas de mayor confianza de la Monarquía en el Principado al que se le habían encargado importantes y variadas tareas. Por petición del virrey, duque de Villahermosa, había participado intensamente en la represión de la revuelta de los *barretines*, era tesorero del ejército desde 1691, había colaborado con el virrey duque de Medinasidonia durante el bombardeo de Barcelona de 1691 y también había negociado importantes cuestiones eclesiásticas.⁷⁸ Era una de las personas que mejor expresaba la creciente colaboración entre las instituciones del Principado y la Monarquía.⁷⁹ Su excomunión por el inquisidor, generó estupor y muchos apoyos. Los más importantes magistrados de la Real Audiencia denunciaron los procedimientos inquisitoriales, el Consejo de Ciento y el obispo de Barcelona intentaron mediar, pero la intransigencia del inquisidor bloqueó cualquier salida.

Los únicos que en esta situación tenían potestad para actuar eran el inquisidor general, que apoyó al inquisidor, o el rey que fue quien actuó adoptando una decisión sin precedentes: la expulsión del inquisidor de sus reinos. Es cierto que en 1634 Felipe IV había tomado la resolución de echar a un notario del Santo Oficio de sus reinos y que 1682 Carlos II tomó la decisión de extrañar de sus reinos al inquisidor de Granada, Loarte y Heredia,⁸⁰ pero se hizo de tal forma que se dio al

78. *Ibidem*, pp. 127-128.

79. Jaume DANTI i RIU, «Intervencionismo real y pactismo. El consejo de Ciento de Barcelona en la segunda mitad del siglo XVII», en F. Aranda Pérez, coord., *La declinación de la Monarquía Hispánica en el siglo XVII*, Universidad de Castilla la Mancha, 2004, pp. 115-127.

80. MARTÍNEZ MILLÁN, «Problemas de jurisdicción», p. 248.

inquisidor la oportunidad de ocultarse hasta que medida se trastocó en un destierro. Ahora, en cambio, la decisión del rey fue firme y se cumplió. A mediados de enero el virrey dio la noticia a Sanz Muñoz que, inmediatamente, fue conducido con una fuerte escolta al puerto para ser embarcado.⁸¹

8. Religiosos, teólogos e inmunidades.

Cuando se ha hablado de los sucesos de Barcelona de finales de 1695 y enero del año siguiente, se ha puesto el énfasis en la firme reacción del virrey y las autoridades del Principado, dando la sensación de un tribunal inquisitorial aislado y dirigido por un inquisidor intempestivo. La realidad fue bastante más compleja. La magnitud que tomaron los sucesos en torno a la excomunión del Regente, permite obtener una radiografía más precisa de los apoyos sociales y doctrinales con los que funcionaba por aquellas fechas el tribunal de Barcelona y la Inquisición en general. Días antes de proceder a la expulsión de Sanz Muñoz, el 11 de enero de 1696, el rey expidió un decreto de gran importancia mediante el cual convocaba una Junta para dar una regla fija en la utilización de la jurisdicción real por los tribunales inquisitoriales.⁸² Entre los convocados a ella, a la Junta Magna, no había ningún miembro de Inquisición ni persona afín. En sí mismo, esto suponía una enorme humillación para la dirección inquisitorial que hizo temer lo peor de una Junta cuyo fin declarado era acometer una reforma de la jurisdicción temporal del Santo Oficio sin tener en cuenta su opinión. La dureza de la decisión adoptada por Carlos II, no sólo movilizó al aparato inquisitorial, también sectores próximos pusieron de manifiesto su descontento con las decisiones del rey, demostrando que el tribunal inquisitorial no estaba tan aislado.

81. Para un relato más preciso del suceso, vid. CALLADO ESTELA, *Por Dios y por el rey*, pp. 389-392; Henry KAMEN, *La España de Carlos II*, Editorial Crítica, Barcelona, 1981, pp. 366-367; LEA, *Historia de la Inquisición española* pp. 536-538 y 567-569

82. MARTÍNEZ MILLÁN, «Problemas de jurisdicción del Santo Oficio».

9. Los religiosos de Barcelona y la defensa del «Santo Tribunal».

La crispación que produjo en torno a la expulsión de Sanz Muñoz, movilizó importantes sectores eclesiásticos de Barcelona, como señala un memorial anónimo dirigido al inquisidor general Rocaberti y que este dio a conocer al Consejo en la sesión del 27 de febrero de 1696. El autor demostró conocer muy bien la organización inquisitorial de Cataluña y lo ocurrido en los meses previos, identificándose plenamente con las acciones de Sanz Muñoz. Lo más probable es que fuese una persona orgánicamente vinculada al tribunal. En su escrito se sientan las bases de lo que bien podrían haber sido los materiales de la hagiografía de un inquisidor cuyo vida de piedad, heroísmo y abnegación en el servicio, le había llevado a sufrir los peores desaires. Le consideró “norma de inquisidores en este Principado por su rectissimo zelo en el obrar y en lo infatigable de su ejercicio de su obligación”, al que llorará mucho este tribunal y los pobres de la ciudad. No sólo Sanz Muñoz había padecido el rigor de las justicias reales, también habían sufrido sus rigores algunos priores (se refiere a los de los conventos de Santo Domingo y la Merced), cuyo único delito fue «el averse puesto los dichos Padres Piores (únicos entre todas las religiones) de parte del tribunal, por averse juntado las religiones por orden del tribunal». Esos priores no respondieron

al gusto del Juez del Breve, que iva por todos los conventos de las religiones predicando estuviesen de parte de la Real Audiencia, causando esta tal orror con sus amenazas a los que por su christiandad son siempre de la parte del tribunal, que amenazados huyan el cuerpo hasta las conversaciones con el Santo Oficio, por lo que se ha visto el tribunal precisado a hazer quanto los jueces han querido.⁸³

Narciso Feliu de la Peña también dio cuenta de este suceso, al que concedió más extensión que a la excomunión del Regente, resaltando el papel de su hermano Salvador Feliu de la Peña, Prior de la orden de la Merced, cuya versión

83. AHN, Inq. lib. 310, fols. 355-356.

de los hechos sigue fielmente. Según Narciso, Sanz Muñoz convocó al cabildo y a los priores de los conventos de la ciudad. El prior de los dominicos llamó a los «prelados» del resto de las órdenes para que los religiosos acompañasen al inquisidor cuando saliese de la ciudad. La propuesta, según se deduce del relato de Narciso Feliu, debió tener buena acogida, forzando al juez del breve, Pedro Oliver, canónigo de Vich, a hablar con los priores que pudo para que juntasen a sus religiosos y les trasmitiesen la orden de no secundar a Sanz Muñoz. Salvador Feliu de la Peña respondió que no era necesario decirle lo que convenía al servicio del rey y que mejor era no hacer ninguna reunión que «sólo podía servir de dar noticia a los religiosos de aquello que hasta entonces ignoraban», lo cual ofendió al juez.⁸⁴ Informado el virrey, dispuso que a Salvador se le trasladase al convento de Nuestra Señora de Gracia de los carmelitas descalzos, mientras el superior de los dominicos fue desterrado a Cervera.

Salvador Feliu en carta al inquisidor general dio su versión de lo sucedido, al tiempo que le pedía amparo para él y para los que creían «indecente» lo que pasa «con otros muchos eclesiásticos, lo que se les amenaza» por «la causa común de un Tribunal tan Santo».⁸⁵ Efectivamente, mientras la defensa del regente fue unánime entre los tribunales y autoridades seculares, la causa de la Inquisición contó con un respaldo importante entre los religiosos de la ciudad, que igualmente hicieron suya la defensa de las inmunidades inquisitoriales que había realizado Sanz Muñoz, sufriendo también las consecuencias.

Más allá de lo ocurrido con las órdenes religiosas, el memorialista presentó un diagnóstico de cómo habían quedado las cosas del Santo

84. *Anales de Cataluña*, p. 424. En una carta de 28 de enero de 1696 escrita al virrey por Salvador de Feliu, ya había ofrecido una visión bastante semejante. No quiso responder al juez de breve sobre indicar la inconveniencia de apoyar a Sanz Muñoz, porque mis religiosos «eran fieles vasallos de S.M. muy atentos al cumplimiento de sus obligaciones y era sonrojar a la comunidad el hazerle dicha representación». Ha sido injusto su encarcelamiento en el convento de Nuestra Señora de la Gracia de los Carmelitas Descalzos por orden del juez del breve. Dice que es «muy indecente pase con nosotros lo que passa con otros eclesiásticos, lo que se les amenaza». Espera el «consuelo y alivio en las penas que se padecen por la causa común de un tribunal tan Santo». AHN, Inq. Lib. 310, fol. 313.

85. AHN, Inq. lib. 310, fol. 313

Oficio en el Principado: su jurisdicción estaba «ajada» y cualquier ministro de él era visto como «ruin hombre por entender se aparta de la jurisdicción real». Así, la cruz de la Inquisición, se ha convertido «en sanbenito para quien la lleva». Los responsables eran los jueces de la Real Audiencia, unánimes en su voluntad de forzar a los ministros del Santo Oficio a alojar soldados, no así a los militares y caballeros que son más numerosos. En este contexto, los bailes y jurados han recurrido a todo tipo de trampas para forzar el alojamiento de soldados a los familiares. Lo mismo han hecho con los comisarios en algunos lugares, como Cervera, olvidando que son eclesiásticos. Así se ha llegado a que de los ochocientos familiares que según las concordias podía haber en el Principado, ahora apenas lleguen a setenta. Esto sucede «porque no tienen valedor alguno en la Real Audiencia». Con este constante socavar la autoridad del tribunal, no temen «las censuras por él fulminadas, dejando las que se fulminaron contra el Regente de este Principado, las cuales no solo se temieron, antes bien provocaron la risa, diciendo los de la Real Audiencia en un papel famoso que mandaron sacar a la luz contra el Santo Oficio». Las autoridades seculares del Principado actúan «usurpándose las regalías del Parlamento de Inglaterra en donde a no ser la consideración tenemos ay Sumo Pontífice». De no ser por el inquisidor general «estaríamos ya de paticas», habiéndose «abrasado tanto la dicha declaración de nulidad, que no sólo el dicho Regente despachaba y comunicaba como antes, sino también los menos temidos le trataban con manifiesta burla de la autoridad y jurisdicción del tribunal de la fe».⁸⁶ El memorialista quizá exagerase los efectos de lo sucedido, pero puso de manifiesto el quebranto que había sufrido la autoridad del tribunal. Por primera vez, las autoridades del Principado y las del conjunto de la Monarquía supieron que, a pesar de las censuras, con el apoyo del rey podían infringir una derrota sin paliativos a la Inquisición, planteando abiertamente una reforma que acabase con los «excesos» de sus ministros.

86. AHN, Inq. lib. 310, fols. 355-356

Si algo se demostró en el Principado en estos meses, fue el cuestionamiento creciente de las censuras inquisitoriales. Lejos quedaron los tiempos en que lo jueces se doblegaban ante las excomuniones de los inquisidores y en el que la Monarquía tendía a favorecer al tribunal frente a las autoridades del Principado. El único refugio que encontraron los inquisidores, y no tan sólido, fue entre los priores de los conventos de Barcelona sobre la base de la defensa de las «inmunidades». No es fácil hacerse una idea precisa del número de familiares y comisarios que había en Cataluña hacía 1696. Es evidente, no obstante, que la presión combinada del virrey y las justicias del Principado, junto a las consecuencias de la guerra y la presencia de las tropas francesas en los territorios del norte de Cataluña, debían haber mermado severamente sus efectivos y su implantación en las zonas rurales. La cifra de setenta familiares en todo el distrito que da el memorialista anónimo, quizá sea demasiado baja y se explique dentro de la visión apocalíptica que intenta transmitir pero seguramente no superarían los cien en todo el distrito. La intransigencia de Sanz Muñoz parece fruto de una estrategia defensiva frente al imparable desgaste de los «instrumentos» inquisitoriales, cada vez menos capaces para defender a los miembros de la organización de distrito de los constantes pleitos y presiones de las poblaciones y las autoridades para obligarles a alojar soldados.

9. Los principios doctrinales y el apoyo de los teólogos.

Si el Santo Oficio había logrado superponerse a la legislación y a los tribunales seculares, había sido gracias a construir un andamiaje doctrinal para utilizar sus “instrumentos” canónicos en asuntos ajenos a las cuestiones de fe. El extrañamiento de Sanz Muñoz y la convocatoria de la Junta Magna le infringieron una dura derrota política, pero presentó batalla en donde más fuerte se sabía: en torno a sus elaboraciones doctrinales. Si el rey convocaba una Junta, el inquisidor general y Consejo pidieron dictamen a calificadores y “doctores” reconocidos. Quizá, temiendo la reacción de la Monarquía, no se atrevieron a convocar una junta de califica-

dores y teólogos. Sabían que fácilmente se hubiera entendido como un acto hostil. En cambio, sí se armaron con dictámenes que daban cobertura doctrinal a lo hecho en Barcelona y en el resto de los tribunales.

La política del Santo Oficio había sido proceder en la defensa del fuero y los privilegios con unos principios doctrinales que se impusieron en la época del inquisidor general Arce Reinoso (1643-1665), según los cuales la jurisdicción temporal concedida al Santo Oficio seguía a la más fuerte, que era la concedida por el papa a través de bulas y breves y actualizada a través de los nombramientos de los inquisidores generales. De esta forma, toda la jurisdicción que había recibido el Santo Oficio, incluida la del rey, se convertía en “apostólica”.⁸⁷ En 1696, sin embargo, el debate no se planteó propiamente sobre estas elaboraciones, sino sobre su aplicación, sobre aquello que en estos meses fue objeto de preocupación en Cataluña y en la corte. El problema sobre el que se pronunciaron los calificadores a lo largo del mes de enero de aquel año, lo que era permanente motivo de disputa, era precisamente la capacidad de los inquisidores para proceder con censuras en defensa de los privilegios que el rey había concedido al Santo Oficio. Lo que el Santo Oficio preconizaba y expresó uno de los dictámenes, era que:

tienen poder para fulminar censuras en las causas civiles y criminales y mixta perteneciente a la jurisdicción de los oficiales lugartenientes y familiares del Santo Oficio, los señores inquisidores procediendo contra cualesquier personas, jueces y magistrados (...), pueden usar de la censuras y esso, no obstante, en las causas pure civiles (...), aun quando los ministros del Santo Oficio pecan contra la regalía, pertenece a la Inquisición conocer de sus delitos.⁸⁸

La conclusión del dictamen no podía ser otra que «es ilícita a cualquier seglar de qualquier magistrado, prohibir al juez eclesiástico de que

87. Vid. mi trabajo, «Fuero y privilegio», p. 222 y siguientes.

88. AHN, Inq. Lib. 310, fols. 351r-353v.

excomulgue o mandar que se revoquen las excomuniones impuestas». En otras palabras, los privilegios que el rey había concedido a los miembros y servidores del Santo Oficio, además de no ser revocables, podían y debían ser defendidos con los «instrumentos» del derecho canónico inquisitorial, siendo responsabilidad del Santo Oficio, más que del rey, hacerlos cumplir. Con estos principios doctrinales, de hecho, no de derecho, los privilegios concedidos por el rey habían quedado transformados en inmunidades inquisitoriales, algo de mayor rango que las inmunidades eclesiásticas normales. Así, tras traer a colación numerosos precedentes de la Corona de Aragón, el autor del dictamen «demostraba» que en caso de conflicto entre los jueces seculares y los inquisidores, los primeros no podían citar a los segundos al banco regio, aunque sí lo pudiesen hacer con los jueces eclesiásticos. Es decir, las inmunidades inquisitoriales se inscribían en una jurisdicción superior a la eclesiástica y, por tanto, no podían recibir el mismo tratamiento por parte de la jurisdicción secular. Por supuesto, lo realizado contra Sanz Muñoz por los jueces de la Real Audiencia, merecía la más severa condena de este memorialista, que justificaba los procedimientos del inquisidor.

El carmelita fray Joan Gómez Barrientos, elaboró en Madrid un dictamen doctrinalmente más elaborado y sólido en el que igualmente se apoyaba lo hecho por Sanz Muñoz. Consideraba que si el inquisidor hubiese querido interrogar al francés preso en las cárceles de la Audiencia por proceder contra un sospechoso de herejía, al negarse el Regente habría incurrido en las excomuniones que las bulas establecen para los impidentes del «Santo Oficio». En cambio, si el inquisidor hubiese procedido por cosas ajenas a la fe y comprendidas en el «derecho, privilegios o costumbre» en que estaba el tribunal de Barcelona, se le tendría que aplicar la «censura 16 de la Bulla de la Cena fulminada contra los que impiden a los prelados y jueces eclesiásticos ordinarios o delegados el ejercicio de su jurisdicción». Es decir, en cualquier caso, los procedimientos de Sanz Muñoz habían estado plenamente justificados. A través de un detenido aparato doctrinal, Gómez Barrientos pretendió restaurar el crédito del Tribunal en «esta dependencia, tan levantada en esta Corte y en Cataluña, por nuestros pecados llena de hereges auxiliares, y con las ar-

mas en la mano para defenderse del francés» y apoyar al Santo Oficio en el «asamiento» que estaba sufriendo.⁸⁹

No sólo la dirección inquisitorial quiso contar con la aprobación de reconocidos calificadores, también el duque de Montalto se dirigió a alguno de ellos.⁹⁰ El doctor Rodríguez Monfort contó la entrevista que tuvo con el duque y las muchas instancias que le hizo para que apoyase doctrinalmente el alzamiento cautelar de las censuras contra el Regente. En su dictamen, después de hacer un detenido repaso de los acontecimientos, consideró que se podía proceder a la absolución del regente, porque el saber la causa por la que se procede contra un reo «no era contravenir al secreto del Santo Oficio». El derecho «no obliga sino a que nadie pueda conocer lo específico de la materia, ni lo individual de la persona en que estava el Santo Oficio». Estas son razones para la «piadosa absolución». No obstante, sobre todo le importaba la «mera congruencia política», porque el «escándalo que a ocasionado a todos los habitantes de Barcelona, cuios naturales son tan inquietos y amigos de novedades, que menos ocasión an menester si se pasase a más sangrientas resoluciones para alborotar la quietud de aquel Principado teniendo tan vecinos los enemigos de la Corona».⁹¹

En su dictamen, Rodríguez Monfort no se metía en profundidades doctrinales, su propuesta, directamente influida por el duque de Montalto, era de «congruencia política». Este dictamen ponía en tela de juicio lo hecho por Sanz Muñoz, en cambio, se mostraba bastante más prudente a la hora de cuestionar los principios doctrinales que habían sustentado sus medidas. Parece que a finales del siglo XVII, las elaboraciones del Santo Oficio y, sobre todo, la persistente acción de sus tribunales, habían conseguido imponerse o crear un estado de opinión en el que no resultaba tan fácil discutirlos. Llorente, que dedicó gran atención a la Junta Magna

89. AHN, Inq. Lib. 310, fols. 267v-273.

90. Sobre la actividad de la corte durante la Junta Magna, vid. RIBOT, «La España de Carlos II», p. 128 y siguientes.

91. AHN, Inq. Lib. 310, fols. 259-261v.

y a sus críticas a las formas de proceder del Tribunal, consideró que, a pesar de las opiniones ultramontanas de los autores de sus resoluciones, eran «muy sabios los individuos para sostener las proposiciones que muy corto número de jurisconsultos españoles de aquella época tendrían el valor de defender».⁹² Era más fácil enfrentarse a las actuaciones concretas de un inquisidor, que poner en solfa los fundamentos doctrinales sobre los que se asentaban las supuestas inmunidades inquisitoriales y las elaboraciones de la institución que controlaba la ortodoxia. La realidad de la Inquisición española distaba bastante de esa imagen decadente y moribunda descrita en su día por J. A. Llorente.

Si la autoridad del tribunal inquisitorial en 1696 manifestaba claros síntomas de deterioro, la de las autoridades del Principado o la Monarquía estaban lejos de vivir su mejor momento. Seguramente, la fragilidad del conjunto, más que la fortaleza de la Monarquía o de las autoridades de Cataluña, es lo que permite entender la firmeza de las medidas que el rey adoptó con la Inquisición. La expulsión de Sanz Muñoz no fue solamente un correctivo para forzar a los inquisidores a adecuarse a las negociaciones que exigían las circunstancias en Cataluña. Es cierto, como señaló Llorente hace cerca de dos siglos, que la convocatoria de la Junta Magna fue el resultado de un gran malestar contra la actuación del conjunto de los tribunales inquisitoriales, pero lo ocurrido en Barcelona fue lo que precipitó su formación. Con la decisión de convocarla, la Monarquía expresó la voluntad de sostener y preservar a toda costa su relación con las autoridades del Principado, mostrando gran sensibilidad a cualquier extralimitación que pusiese en peligro los trabajados y precarios equilibrios en que se movía la vida social y política de Cataluña en estos años. Esto supuso tomar medidas con el Tribunal de la Fe, una institución tan favorecida y cargada de simbolismo para la Monarquía española, pero difícilmente controlable, dada la jurisdicción “apostólica” que la constituía. La formación de la Junta Magna fue la expresión de la firme

92. *Historia crítica*, p. 45.

voluntad que hubo en el gobierno de Carlos II de recortar la jurisdicción temporal del Santo Oficio con una perspectiva más innovadora y decidida de cuanto habían manifestado sus predecesores, si bien las resoluciones de la Junta no fueron aplicadas.

A estas alturas del siglo, no parece que la herejía constituyese motivo de preocupación predominante en Cataluña. No obstante, ningún órgano de gobierno de la Monarquía o del Principado planteó en estas fechas dudas, aunque fuese indirectamente, sobre la oportunidad de contar con un Tribunal de la Fe. Lo que se formuló fue una crítica a su forma de proceder en lo relativo a los privilegios de sus oficiales y servidores, en particular por los abusos en los alojamientos de soldados. Lo que la Monarquía o las autoridades catalanas cuestionaron fue la posición que el Santo Oficio había conseguido a partir de la gran concesión de privilegios de la época de Felipe II y, por tanto, el lugar que había adquirido en de la política confesional, más que los fundamentos de esta. Frente a lo que se vivió como una agresión contra el “Santo Tribunal” y sus privilegios, convertidos de hecho en inmunidades, este encontró apoyo entre quienes estaban protegidos por la jurisdicción eclesiástica, en este caso sectores de las órdenes religiosas. No obstante, los calificadores del Santo Oficio se encargaron de introducir importantes matices, señalando que la inmunidad inquisitorial era de naturaleza superior a la de los jueces eclesiásticos, mostrando una práctica que, de hecho, colocaba a jurisdicción inquisitorial como el más firme puntal de las inmunidades eclesiásticas. Ciertamente, mucho habían cambiado las cosas desde 1640 para el Principado y la Monarquía, habiendo conducido al Santo Oficio a una posición francamente delicada.

La Junta Superior de Catalunya i la gestió econòmica de la guerra, 1808-1812

MATIES RAMISA VERDAGUER
Universitat de Vic

Resum

Durant quatre anys i mig de guerra, la Junta Superior de Catalunya va ostentar el màxim poder polític a Catalunya, i va gaudir d'una considerable autonomia pràctica, donada la desarticulació de l'aparell polític estatal. Entre les competències que va exercir hi havia les econòmiques: supervisió i control de la fiscalitat, proveïment de l'exèrcit, duanes, comerç, finances. La comunicació descriu la gestió econòmica de la Junta Superior i les seves dificultats enmig d'una guerra que va desmuntar el sistema administratiu del Principat, amb la capital sempre ocupada per l'enemic. Partint d'una dualitat de poders –polític i militar– mai resolta i en permanent tensió, la Junta Superior va intentar redreçar l'organització fiscal i endegar el costós proveïment de les tropes. Va assajar noves fórmules i va debatre altres propostes per fer front als gravíssims problemes plantejats. La comunicació les detalla, i fa referència també a la visió econòmica general de la Junta i a la tendència a l'antic pactisme que reflecteix la seva actuació, així com la defensa que fa dels interessos de les elits catalanes. El teló de fons és l'omnipresència de la guerra i el predomini pràctic dels militars, que breguen amb els polítics per les parcel·les de poder respectives, i que posen sempre en primer pla el mal proveïment de les tropes; la resistència de la població contra la creixent fiscalitat i contra les requisicions que pateix; la corrupció dels funcionaris de la intendència; el contraban escandalós, i el decaïment de l'economia. Les fonts usades són la documentació de la Junta Superior de Catalunya, conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i la bibliografia especialitzada.

Paraules clau: Guerra del Francès, Guerra Independencia, Junta Superior de Catalunya, Ferran VII, Fiscalitat, Capitans Generals.

Resumen

Durante cuatro años y medio de guerra, la Junta Superior de Cataluña ostentó el máximo poder político en Cataluña, y disfrutó de una considerable autonomía práctica, dada la desarticulación del aparato político estatal. Entre las competencias que ejerció había las económicas: supervisión y control de la fiscalidad, abastecimiento del ejército, aduanas, comercio, finanzas. La comunicación describe la gestión económica de la Junta Superior y sus dificultades en medio de una guerra que desmonta el sistema administrativo del Principado, con la capital siempre ocupada por el enemigo. Partiendo de una dualidad de poderes -político y militar- nunca resuelta y en permanente tensión, la Junta Superior intentó enderezar la organización fiscal y encauzar el costoso abastecimiento de las tropas. Ensayó nuevas fórmulas y debatió otras propuestas para hacer frente a los gravísimos problemas planteados. La comunicación las detalla, y hace referencia también a la visión económica general de la Junta ya la tendencia al antiguo pactismo que refleja su actuación, así como la defensa que hace de los intereses de las élites catalanas. El telón de fondo es la omnipresencia de la guerra y el predominio práctico de los militares, que lidian con los políticos para las parcelas de poder respectivas, y que ponen siempre en primer plano el mal abastecimiento de las tropas, la resistencia de la población contra la creciente fiscalidad y contra las requisas que padece, la corrupción de los funcionarios de la intendencia, el contrabando escandaloso, y el decaimiento de la economía. Las fuentes usadas son la documentación de la Junta Superior de Cataluña, conservada en el Archivo de la Corona de Aragón, y la bibliografía especializada.

Palabras clave: Guerra del Francés, Guerra Independencia, Junta Superior de Cataluña, Fernando VII, Fiscalidad, Capitanes Generales.

Abstract

For four and a half years of war, the High Council of Catalonia held the highest political power in Catalonia, and enjoyed considerable autonomy in practice, given the dismantling of the state political apparatus. Among

the powers exercised had the economic: Monitoring and control of taxation, army provision, customs, trade, finance. The paper describes the financial management of the Superior Council and its difficulties in the middle of a war that dismantled the administrative system of the Principality, with the capital always occupied by the enemy. Starting from a dual power - political and military- never resolved and in permanent tension, Superior Council tried to straighten the fiscal organization and arrange the troops costly supply. He tried new formulas and discussed other proposals to deal with the very serious problems. The paper details its proposals, and also refers to the overall economic vision of the Council and former pact trend that reflects their performance, as well as the defense makes the Catalan elite interests. The backdrop is the omnipresence of war and the practical dominance of the military, politicians grappling with for the respective areas of power, and always put in the foreground the poor supply of troops, the resistance of the population against increased taxation and requisitions against suffering, corruption of officials of the quartermaster, smuggling scandal, and the decay of the economy. The sources used are the documentation of Superior Council of Catalonia, preserved in the Archive of the Crown of Aragon, and specialized literature.

Keywords: Peninsular War, War Independence, Superior Council Of Catalonia, Ferdinand VII, Taxation, General Captains.

1. Les competències econòmiques de la Junta Superior de Catalunya

L'esclat de la Guerra del Francès el maig de 1808 va provocar la desintegració momentània del poder central a Espanya, que va costar varis mesos reconstituir. En el seu lloc, les províncies de la monarquia –antigues regions històriques- van assumir l'autoritat suprema, que ben aviat es va tenyir de “sobirania popular” atès el procés revolucionari que es vivia. Aquest va ser el cas de Catalunya. La seva Junta Superior va adjudicar-se les competències militars, judicials, administratives, governatives i, per descomptat, les econòmiques.

Mentre la Junta catalana promovia la creació d'un utòpic exèrcit de quaranta mil homes a la província, nomenava un capità general i formava una comissió de Justícia, també fundava la comissió d'Intendència, imprescindible per aportar fons a l'esforç bèl·lic. Apart d'aquesta comissió, la Junta designava un administrador general de rendes, un comptador i un comissari de guerra. La Junta es considerava sobirana i actuava en nom de Ferran VII. Ordenava a les autoritats inferiors que s'entenguessin només amb ella, «por ser soberana y haber recibido la autoridad del pueblo, tanto en los asuntos de gobierno como en los de justicia».¹

La reconstitució de l'aparell de l'estat va limitar una mica les funcions de la Junta Superior de Catalunya. A partir del 8 d'agost de 1808 va perdre el poder militar, que retornà a les mans del capità general. I des de mitjan octubre la Junta Central, constituïda poc abans, li prohibí que atorgués graus militars i càrrecs administratius, i que implantés contribucions. De tota manera, la Central va acceptar –com gairebé sempre mentre governà– les observacions de la Junta catalana, i li va permetre entre altres detalls exigir els impostos extraordinaris i els préstecs forçats que fossin necessaris per mantenir l'exèrcit, mentre n'informés al govern espanyol.

Malgrat la pèrdua de les competències militars i dels nomenaments, i del fet d'haver d'obtenir el permís del govern central per prendre les grans decisions, l'autoritat de la Junta Superior va continuar essent molt àmplia. Li pertanyia el govern interior de Catalunya, la justícia, l'economia i la fiscalitat; fins i tot en algun moment va mantenir relacions directes amb l'estranger. D'altra banda, la seva pressió sobre el comandament militar va ser intensa i continuada, i va suggerir els noms de la major part dels capitans generals que foren nomenats al Principat, i també d'altres càrrecs.

1. Antoni MOLINER, *La Catalunya resistent a la dominació francesa (1808-1812)*, Edicions 62, Barcelona, 1989, pp. 70 i 136. Per a aquests aspectes, vegi's també el meu llibre *Polítics i Militars a la Guerra del Francès (1808-1814)*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 2008, pp. 125 i ss.

I és que, arran d'una consulta de la Superior, el govern central havia decidit a finals d'octubre de 1808 que la Junta catalana retingués el gruix de competències amb què havia començat d'actuar, ateses les particulars circumstàncies del Principat.² I entre elles, «que desempeñe la Junta las funciones de audiencia, acuerdo, intendente y administradores generales de todos los ramos [...]; que esté revestida de toda autoridad para hacer efectivas las contribuciones».

Pel novembre de 1808 el govern central designà Josep de Jaudenes com a intendent de l'exèrcit de Catalunya, per la qual cosa els vocals de la comissió d'intendència van deixar d'actuar. De tota manera, la Junta Superior va seguir retenint el control de les contribucions, el producte de les quals lliurava a l'intendent perquè fes les despeses corresponents. A més, la Superior s'ocupà també de l'encunyació de moneda al Principat a través d'una fàbrica a Reus.³ Jaudenes va intentar la recuperació d'ambdues prerrogatives –l'exacció d'impostos i la batuda de numera-ri- sense èxit.

2. Idees per a la gestió econòmica de la guerra

El pensament econòmic dels homes de la Junta Superior de Catalunya, i en general de les elits catalanes, era industrialista i favorable a les llibertats econòmiques a dins del regne, però radicalment proteccionista de cara a l'exterior. Per salvar les manufactures autòctones calia evitar la introducció de les britàniques. L'oposició contra la competència dels anglesos es mantingué ben viva al llarg de la guerra. Tot fomentant i defensant la indústria pròpia, l'estat s'asseguraria de retruc abundosos ingressos fiscals, segons la seva argumentació.

2. MOLINER, *La Catalunya resistent*, p. 143.

3. A primers de setembre de 1811, la casa de la moneda de Catalunya havia encunyat la xifra de 8.072.833 rals en dos anys de funcionament. En aquells moments es trobava refugiada a Mallorca. A Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Documentació Junta Superior, Caixa 124, carta de 7 setembre de 1811.

Una altra preocupació era aconseguir el creixement econòmic a través de la millora de la instrucció tècnica del jovent, l'eliminació de les traves comercials a l'interior de l'estat, i el foment de l'agricultura i de la indústria. Moltes veus asseguraven que el Principat es trobava sobrecarregat d'impostos i de taxes en relació amb altres territoris de la monarquia, en perjudici seu. Es proposava una simplificació de la frondosa exhuberència de lleis i d'impostos, i la uniformitat legal i fiscal a tot el regne.

La Junta Superior veia clar que per incrementar el comerç calia reduir, fins i tot en plena guerra, les contribucions i els obstacles que el gravaven. A finals d'octubre de 1809 va escriure a la Junta Central demanant l'eliminació dels drets que es cobraven als barcos britànics del port de Tarragona, pels inconvenients que se'n derivaven. Pel febrer de 1810 donà permís al vocal de Lleida Ramon Hostalrich perquè permetés intercanvis de blat i altres productes amb la zona d'Aragó controlada pels francesos:⁴ «Dígase reservadamente que no puede autorizarse el Comercio con el país dominado por el enemigo; pero que puede tolerarse como que no se sabe la extraccion de los frutos no necesarios á la subsistencia de esta Plaza y sus habitantes».

Dos mesos després aconsellava a l'ajuntament de Solsona que retirés la rigorosa taxa dels preus dels comestibles que havia implantat davant l'afluència de refugiats, «habiendo acreditado la experiencia que el señalamiento y taxa de los precios acarrea la escasez de los generos en el mercado». Fins i tot Andrés de Ibáñez, el millor intendent que va tenir Catalunya durant la guerra, aconsellava el lliure comerç amb el territori dominat per l'enemic:

que el segundo (sistema) es preferible a todos, como a fundado en el gran sistema de la libertad comercial; sistema creador y resorte el mas poderoso de la industria, á la qual deben atribuirse los recursos que sobre toda espectacion ha ido generando esta Provincia, escasa por su

4. ACA, Doc. Junta Superior, Caixa 105, carta de 31 octubre 1809; Caixa 108, carta de 20 febrer 1810.

suelo, pero fecunda en el incalculable valor de su industria activa y emprendedora.⁵

El creixement productiu s'assoliria amb les llibertats econòmiques i la reducció d'impostos i traves, però també amb la disminució de la burocràcia, corrupta, costosa i ineficaç. L'aparell de l'estat no inspirava gens de confiança, era vist com un corc que xuclava la saba del país. I amb raó. El desgavell administratiu s'havia accentuat durant la guerra, amb la desarticulació de l'estat, i els memorials de denúncia contra els abusos dels funcionaris eren habituals. Els escrits de la Superior n'estaven farcits. En determinats sectors, la Junta va endegar la seva pròpia administració, i en d'altres fins i tot la va suprimir.

Aquest fou el cas dels rams d'hospitals i de provisions, que foren sostrets temporalment de la Intendència. A la primera meitat de 1810, la Junta Superior va atorgar la direcció general dels hospitals militars del Principat a una junta eclesiàstica, que els gestionava amb total autonomia; i la direcció general de provisions es va donar a una junta de comerciants vinculada al Consolat de Comerç, assignant-li el producte de les duanes, excusat i casa delmera. Es cercava la desburocratització, l'eficàcia en el servei i la professionalitat.

Segons la Junta, el públic va agraïr que es retornessin els hospitals als eclesiàstics, que els gestionaven a la perfecció. La prova era que, des que es va conèixer el canvi en aquest ram, van tornar a afluir els donatius pels hospitals des de València i Mallorca. Pel març de 1810, la Superior es va oposar frontalment a la pretensió del General en Cap de posar un comisari de Guerra a cada hospital militar, al costat dels eclesiàstics que els regien.⁶ Ho considerà un malbaratament de recursos i una desconfiança inadmissible envers l'estament eclesiàstic.

La nova «Dirección de Víveres» es va proposar a finals de maig de 1810; estaria formada per sis comerciants —que serviren sense sou— no-

5. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 112, cartes de 13 abril i 9 juny 1810; Caixa 124, carta de 9 agost 1811.

6. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 115, carta de 13 març 1810.

menats per la Junta Superior a proposta del Consolat de Comerç de Tarragona. Quinze dies després Antoni Barata reeixí a constituir l'organisme,⁷ després de moltes dificultats per convèncer el Comerç que acceptés de carregar «con este enorme peso de la Intendencia», i per trobar els cabals necessaris.

Lluitar contra la corrupció i evitar fins on fos possible les extorsions dels militars i funcionaris sobre la població, foren dues altres prioritats pels homes de la Junta Superior de Catalunya. Les denúncies i actuacions contra aquests tipus de fets van ser innumbrables. N'esmentarem només algunes a tall d'exemple. A primers de juliol de 1809 el vocal Ignasi Miquel de Sallés criticava l'intendent Jaudenes per la imposició als corregiments de contribucions desmesurades i arbitràries; de passada feia notar que usurpava una prerrogativa de la Superior. A partir d'octubre del mateix any Ramon Hostalrich denunciava «dilapidaciones de caudales» a Lleida; qualsevol comandant imposava «raciones á su antojo». Pel febrer de 1810 la censura d'Hostalrich era general contra els desordres que «son tan comunes en todas las Autoridades de los diferentes ramos, que administran los caudales publicos, las Provisiones, y utensilios».⁸

La Superior no s'estava d'escriure al mateix Jaudenes notificant-li que a l'administració d'hisenda hi havia abusos. Joan Guinart, un altre dels vocals *econòmics*, renyava els comissaris de les divisions de Campoverde i Velasco, perquè s'havia provat que demanaven i exigien en excés racions de pa, etapa, ordi i diners pels pobles de la zona de Cervera, sense seguir el procediment reglamentari. L'endemà la Superior ho feia saber al capità general. A mitjan agost de 1811 s'acusava al Baró d'Eroles d'haver repartit entre els seus homes part dels sis mil duros⁹ procedents d'una multa imposada a l'ajuntament de Vic.

7. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 112, cartes de 3 i 19 juny 1810; Caixa 119, cartes de 24 i 29 maig 1810.

8. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 108, cartes de 1 juliol, 15 octubre i 11 novembre 1809, i de 22 febrer 1810.

De vegades eren els mateixos vocals de la Junta Superior els qui robaven o malversaven. Pel novembre de 1811 va esclatar una forta picabaralla entre la Superior i els seus propis vocals de la Comissió de la Costa, creada a l'estiu per tenir contacte amb el capità general. Sembla que els comissionats –especialment Valentí Segura i Esteve Pagès– van voler formar «un gobierno independiente en la costa» amb el suport implícit del general en cap. La Junta els acusà de «haber barrido las arcas públicas», els destituí i envià personal de la intendència per reemplaçar-los. De passada es van renovar tots els agents de duana de la costa catalana,¹⁰ que feien ulls grossos al contraban.

En l'aspecte fiscal, la Junta Superior de Catalunya va manifestar un tarannà decididament reformista i igualitari. El garbuix d'impostos heretat s'havia ensorrat amb la guerra, i era injust i poc pràctic; calia anar a una *contribució única* que posés ordre en aquest ram i elevés els ingressos, alhora que introduís l'equitat en la distribució de les càrregues. Els eclesiàstics havien de contribuir en la mateixa proporció dels seglars. La contribució única constaria de les branques territorial, industrial i comercial, i hauria de ser progressiva.

Però es topava amb dos inconvenients: d'una banda, era impossible efectuar una investigació detallada dels béns dels contribuents per després gravar-los, només el ram territorial era conegut –de fet era el que pagava més, amb diferència– tot i que no s'havia actualitzat; de l'altra, l'impacte de la guerra havia deprimat molt les rendes. Tot això va fer renunciar la Junta, per esperit pràctic, a un coneixement exhaustiu de la riquesa del Principat i a la progressivitat, en els seus projectes fiscals. Per manca de dades objectives, haurien de ser unes juntes específiques de cada localitat les que fessin les valoracions dels béns dels veïns.

9. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 105, carta de 12 novembre 1809; caixa 119, cartes de 16, 17 i 23 juny 1810; caixa 124, carta de 9 agost 1811. Com Eroles, Milans del Bosch i altres caps militars també es repartien els diners que queien a les seves mans.

10. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 124, cartes de 6, 13 i 27 novembre 1811; caixa 87, carta de 11 novembre 1811; caixa 88, carta de 25 novembre 1811.

Mentre s'esperava la reforma fiscal, la urgència del moment era finançar la guerra. I el punt de partida era l'antic sistema, desgavellat i poc rendible. Però era l'únic que hi havia. La dramàtica disminució del comerç havia fet baixar molt els ingressos provinents de les duanes i les salines, que eren els principals, i les conquestes franceses havien encongit el territori tributable. La capitació, el cadastre i els nous impostos creats donaven poc. I les requisicions arruïnarien el país.

Ben aviat es va constatar que una solució seria el crèdit. En una data tan primerenca com el desembre de 1808, la Junta de Girona plantejava l'emissió de cèdules de banc per valor de dos milions de duros, que caldria admetre en pagament de les contribucions. Amb elles es podria mantenir un exèrcit de quaranta mil homes. «No atina esta Junta en la dificultad que puede haber en lo referido». Si no, s'hauria de demanar un préstec a una potència estrangera. Mig any després era el capità general Joaquín Blake el que feia una proposta semblant tot i que més elaborada,¹¹ que anomenà «empréstito patriótico provincial».

L'emprèstit es dividiria en accions de mil lliures catalanes, subdividides en fraccions per facilitar la negociació entre particulars, i tindria un interès del 4%. Seria respaldat pel total de rendes ordinàries i extraordinàries de la província. Cada vegada que es demanés, s'obriria una subscripció voluntària durant quinze dies, i la part que no es cobrés la Junta Superior la repartiria entre els corregiments. Els interessos es pagarien per semestres, i el capital es retornaria havent conclòs la guerra. La Superior no va acceptar el suggeriment de Blake i va inclinar-se en canvi per una capitació de 31 milions de rals, que pagarien tots els ciutadans—inclòs els eclesiàstics—classificats segons llurs facultats.

Blake va lamentar que es descartés el seu pla. Considerava que totes les rendes del Principat, inclosa la nova contribució, només cobrien la meitat del cost de l'exèrcit, que devorava els recursos a un ritme trepi-

11. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 108, carta de 14 desembre 1808; Caixa 105, informe de 16 juliol 1809 i carta de 13 agost 1809.

dant. El militar tan sols veia el remei en els emprèstits, com feien totes les nacions, «pues es una verdad evidente y sabida de todos que un año de guerra absorbe las rentas de algunos años, y si se quisiese hacer frente á tan exorbitantes gastos año por año por medio de nuevas contribuciones, serian estas insoportables á los contribuyentes». En el fons semblava haver-hi una divergència latent: Blake volia que els rics avancesin els diners, i la Junta volia que pagués tothom.

La veritat és que a la pràctica ja s'estava generant un deute públic immens amb els subministraments i préstecs forçats no abonats. Un informe del Congrés de Tarragona el 1810 estimava que s'havia creat¹² «un deficit de mas de la mitad de los productos actuales». És a dir, que es pagaven tan sols menys de la meitat dels recursos consumits per l'exèrcit. Era una suposició realista que es pot extrapolar al conjunt de l'etapa bèl·lica. De tota manera, la guerra va obligar a la Superior a recórrer diverses vegades als préstecs forçats pels rics,¹³ tot i que amb el format de mesures puntuals i no amb el criteri general i amb l'envergadura que proposava Joaquín Blake.

La Junta del Principat va retenir sempre el control dels proveïments - la qual cosa li comportà freqüents topades amb intendants i militars- i advocà per una hisenda provincial centralitzada. Ja pel gener de 1809, en època del general Reding, hi va haver una discussió sobre les competències dels subministraments; la Superior havia creat una «Comisión de Víveres» que a parer de l'intendent retardava el procés amb noves traves burocràtiques. Ibáñez demanava «unidad de dependencia» i la subjecció a les ordenances generals de l'estat. Reding afegia: «Si V.E. tiene motivos para diferenciar el regimen economico de la Provincia y del Exercito en Cataluña del sistema general de los demas de la Nacion», aleshores hauria de demanar l'aprovació de la Junta Central.

12. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 187, informe sense data de 1810.

13. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 112, carta de 22 juny 1810. En aquesta data Antoni Barata presenta a la Superior el pla detallat de la creació de cèdules entre els "pudientes" de la província per un import total de 250.000 duros.

D'altra banda, hi va haver una brega constant per mantenir una hisenda centralitzada que depengués únicament de la Superior:¹⁴

Lo dispuesto por V.E. de que ninguna Junta socorra á tropa alguna me sirve de satisfaccion por ser el verdadero sistema que en mi concepto debíá fixarse hace tiempo, y el único para saber los pagos que se hacen, y la pronta recaudacion de los arbitrios establecidos para acudir á aquellos.

La Junta Superior va demostrar respecte pels usos i costums del pasat de Catalunya. La seva pràctica de govern es podria qualificar de *pactista*. A l'hora de prendre grans decisions reunia els representants dels territoris o dels estaments i procurava arribar a un acord, a l'estil de les antigues corts. Va aplegar els congressos de Manresa, Solsona i Tarragona per establir l'esforç fiscal i els contingents militars de cada corregiment del Principat, va pactar la contribució del clergat amb els representants dels eclesiàstics.¹⁵ Es considerava mandatària de la província, i creia que el poder civil que ostentava havia d'estar per damunt del militar.

Per últim, es pot observar en la Junta una clara defensa dels interessos de les elits catalanes. Entre d'altres, en són mostres la petició de rebaixar els impostos i els obstacles sobre les activitats econòmiques, la resistència a l'exacció d'emprèstits forçats, la previsió d'una quota baixa per a les

14. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 105, carta de 17 gener 1809; Caixa 119, carta de 15 maig 1810.

15. ACA, Doc. Junta Sup., Actas Congr s Tarragona vol. 40, anotacions de 17 octubre i 12 desembre 1810. A l'octubre es va nomenar una Junta d'eclesiàstics «para entender en las contribuciones»; l'1 de gener de 1811 es van convocar els bisbes per tractar de la contribució eclesi stica. Un exemple de respecte per les antigues institucions el dóna una carta de Josep Espiga a la Junta Central, on reconeix la ineficàcia dels miquelets: «Es innegable que hubiera sido este servicio mas activo y ventajoso si en vez de tercios se hubieran organizado batallones   regimientos, pero  deb a oponerse la Junta del Principado en los principios de una revolución   las instituciones antiguas de una Provincia tan adicta   sus hábitos, usos y costumbres?  Hubiera sido prudente alterar esta milicia constitucional...?» (ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 11, informe de 20 desembre 1809).

branques comercial i industrial a la contribució única, i la disculpa de la redempció del servei militar amb diner.¹⁶

3. La realitat de la gestió econòmica

La inexorable dinàmica de la guerra va malmetre la major part de les intencions de la Junta Superior de Catalunya en l'àmbit econòmic. El nucli n'era el control damunt la fiscalitat i els proveïments de l'exèrcit. La Junta va retenir l'autoritat formal sobre ambdós aspectes, però a la pràctica se li van escapar de les mans en bona part. La Superior va ser incapaç de mantenir una hisenda centralitzada que recaptés el suficient per abastir l'exorbitant despesa militar; la població es resistia a satisfer el munt d'impostos i exaccions que hom li exigia, i els corregiments guardaven per a ells una part significativa de la recaptació, sense lliurar-la a la Superior.

Començava així un cercle viciós de difícil sortida. Els militars es queixaven d'estar mal pagats i abastits: a l'escassetat de fons i de magatzems de la Junta, calia afegir-hi les deficiències en l'aparell administratiu que ho havia de distribuir. A l'hora de la veritat les unitats armades es proveïen sovint sobre el terreny per mitjà de les requisicions i l'extorsió de la població, la qual cosa reduïa les possibilitats de pagar les contribucions. Les malversacions de molts oficials i la corrupció d'un gran nombre de funcionaris de la intendència provocaven, d'altra banda, una despesa exagerada. Un anònim de 1810 enviat a la Junta posava per escrit el que tothom sospitava:¹⁷ «Sobre el ramo de Hacienda y sus empleados: Es mucho lo que en este ramo se roba, y se defrauda, y los daños que resultan son incalculables».

La tibantor pels proveïments fou sens dubte una de les causes principals de la mala relació recurrent entre la Junta i els capitans generals de Catalunya. Tots aquests darrers van clamar moltes vegades a la

16. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 88, carta de Lacy de 26 novembre 1811. Molts militars i un sector de la població estaven en contra de les exempcions per diner, però la Junta les va defensar sempre, fins i tot pel cos de reserva.

Superior contra l'escassetat i misèria que patien les tropes. Reding deia el primer dia de febrer de 1809 que a la caixa de l'Exèrcit hi havia pocs fons, i que caldria autoritzar alguns cossos perquè demanessin subsistències a les caixes particulars dels corregiments. A finals de maig era Coupigny¹⁸ qui adreçava una enèrgica carta a la Junta sobre la falta de subsistències de l'exèrcit: la divisió de Wimpffen estava a punt de quedar-se sense pa ni etapa.

A l'agost de 1809, després d'enviar comissionats als corregiments, l'intendent concloïa que a tots ells «se advierten mayores atrasos en las Cobranzas de los que yo imaginé». A l'octubre Antonio de Elola avisava angoixat que no hi havia un ral a la tresoreria per pagar les tropes. Alarmat per les crides d'Elola, el capità general Blake constatava que les necessitats arribaven a un nivell «que no puedo yo preveer hasta que fatal punto podrá conducirnos la miseria que amenaza». Aquests mateixos dies l'intendent feia una dramàtica crida a la Superior perquè activés el cobrament de les contribucions.¹⁹

Pel febrer de 1810 els eclesiàstics de Lleida es resistien al pagament dels impostos; pretenien que estaven “exonerados”. La pressió francesa s'abatia sobre la *Baixa Catalunya* i molts alts eclesiàstics planejaven fugir cap a Mallorca. Des de Tortosa, Narcís Codina confirmava a la Superior que compliria l'encàrrec secret «para no dexar evadir de nuestro Principado al P. Abad del Real Monasterio de Monserrate, de quien se tiene presentado

17. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 187, anònim de juny 1810. Que les unitats militars es proveïen amb preferència per mitjà de requisicions sobre el terreny ha estat constatat per la bibliografia. Vegi's per exemple Josep FONTANA i Ramon GARRABOU, *Guerra y Hacienda*, Diputació de Alicante, 1986, pp. 97 i ss. Antoni MOLINER, *Catalunya contra Napoleó*, Pagès Editors, Lleida, 2007, pp. 201 i ss. Maties RAMISA, *Polítics i Militars* p. 259. Ramon ARNABAT, «Les conseqüències de la Guerra del Francès (1814-1823)» dins N. Sauch, ed., *La Guerra del Francès als territoris de parla catalana*, Ed. Afers, Catarroja-Barcelona, 2011, pp. 533 i ss.

18. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 105, cartes de 1 febrer i 23 maig 1809.

19. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 105, cartes de 10 agost, 9, 25 i 27 octubre 1809.

intentaria emigrarse...». Quinze dies més tard el port de Vilanova i la Geltrú era vigilat per evitar que alguns clergues intentessin embarcar emportant-se «alajas de plata, oro ó tesoro».²⁰ Hi havia ordre de detenció contra l'abat de Montserrat si ho provava.

A finals d'abril, el temperamental capità general Enrique O'Donnell llençava vigoroses reprimendes a la Superior per la manca de proveïments i de numerari que patia l'exèrcit, i amenaçava amb abandonar el càrrec si no tenia la tresoreria suficient per pagar a la tropa i la oficialitat. Un mes després el mateix O'Donnell ordenava mesures més dràstiques: la requisició de la meitat de la plata de les esglésies i dels particulars, i la confiscació de queviures als pobles dels encontorns de les places fortes.²¹

Pel novembre de 1810 seguia l'estat crític dels proveïments. El vocal *econòmic* Joan Guinart feia una descripció precisa del mecanisme fiscal habitual.²² Havent-se fet responsables als comissaris de cada Divisió de la subsistència de les tropes al seu càrrec, aquests si no en tenien prou havien de

hechar mano de los víveres y granos de los Pueblos vecinos: el no poderse pagar su importe y la violencia con que deben hacerse semejantes requisiciones exasperan sus moradores; les hace mirar con odio al Ministro que lo verifica por pura necesidad; se aumenta el precio de los víveres porque los traficantes no los llevan ya donde permanecen tropas, é imposibilita á los vecinos el pago de las contribuciones por tomarsele sus producciones sin pagar su importe.

La situació encara va empitjorar en els anys següents. A mitjan desembre de 1811, la Tresoreria de l'Exèrcit apenes tenia trenta mil rals²³.

Desbordada per la situació, la Superior feia el que podia per posar-hi remei. En tractar-se d'un organisme col·legiat, de vegades les responsabilitats es diluïen i els processos s'alentien. Mentre molts vocals es lliuraven a la feina amb vocació i patriotisme, alguns altres es dedicaven a la intriga o

20. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 108, carta de 23 febrer 1810; Caixa 13, carta de 28 febrer 1810; Caixa 112, carta de 17 març 1810.

21. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 119, cartes d'O'Donnell de 30 abril, 18 i 20 maig 1810.

queien en la indolència. Però en conjunt la Junta gaudia d'un gran prestigi moral. Responia a les acusacions dels generals al·legant la manca d'ajuts de l'Estat, falta de cooperació dels corregiments, esgotament del país i desarticulació administrativa, i contraatacava fent palès el malbaratament de recursos que cometien molts militars i la corrupció entre els empleats.

Per evitar els dos darrers perjudicis, la Junta Superior va voler prendre el control de la intendència directament a les seves mans pel novembre de 1809, atorgant-la a una comissió de quatre dels propis vocals,²⁴ entre els que destacà Joan Guinart. Però l'experiència va resultar un fracàs. Mancats dels coneixements necessaris i suportant una pressió extrema, la bona voluntat no fou suficient. Aviat es van trobar a Tarragona amb la trista situació dels magatzems i la falta de cabals per seguir alimentant les tropes. La seva correspondència és un seguit de laments i de temptatives de dimissió, mentre s'aprofundia el desordre deixat per l'intendent Jaudenes.

A finals de gener de 1810 Guinart ja va presentar la dimissió, i quinze dies després Barata declarava: «Estamos ya al borde del precipicio. Los apuros han llegado á lo sumo». A les darreries d'abril l'ofec de la Direcció de Víveres continuava essent extremat; la Superior autoritzava requisicions sobre el terreny i l'ús de qualsevol fons disponible. La Superior tampoc acceptava la renúncia de Barata en aquestes dates i l'esmentat vocal – de caràcter fort- acusava a la Junta d'indiferència i de no subministrar els mitjans necessaris. Pel maig de 1810 Guinart tornava a plantejar la dimissió i Barata escrivia: «estoy viendo vá á dar en tierra este ruinoso Edificio». Pel juny Barata topava amb el general en cap, i per fi la Junta l'exonerava de l'encàrrec que exercia. Guinart va haver d'aguantar a la intendència fins a l'octubre.²⁵

22. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 119, carta de Guinart de 19 novembre 1810.

23. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 124, carta de 14 desembre 1811.

24. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 105, carta de Blake de 25 novembre 1809; Caixa 108, dues cartes de 5 desembre 1809.

25. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 119, cartes de 26 gener, 17 i 29 maig i 1 octubre 1810; Caixa 112, cartes de 10 febrer, 25 i 28 abril, 5 mai i 22 juny 1810; Caixa 13, carta de 12 juny 1810.

Després d'aquesta experiència de gestió directa, van tornar els intendants *professionals*, però la pràctica sobre el terreny no va canviar: un esquelet poc efectiu d'hisenda centralitzada que havia de conviure amb grans dosis de fiscalitat immediata exercida per les mateixes tropes a les comarques on s'allotjaven. La caiguda de Tarragona pel juny de 1811 va esfondrar les restes de l'aparell administratiu, que es recomposà penosament després. La Junta Superior no va aconseguir millorar la gestió burocràtica ni eliminar la corrupció omnipresent. Tampoc van avançar les coses allà on havia suprimit la burocràcia existent.

Aquest fou el cas dels hospitals i dels proveïments. A principis de 1810, els primers foren lliurats per la Superior a una junta eclesiàstica que els administrava amb total autonomia, i els segons foren cedits més endavant a una comissió de comerciants. El 15 de maig la junta d'hospitals feia una crida desesperada a les autoritats perquè aportessin fons per atendre els militars malalts, que es trobaven en situació crítica.²⁶

Es tan infeliz el estado en que esta nueva Junta de Direccion y Gobierno ha hallado los Hospitales Militares del Exercito, que los enfermos refugiados en aquel asilo para buscar la salud y la vida, hallan en muchos de ellos la muerte. Es tanta la miseria, la hediondez, tanta la penuria, escasez y falta de ropa, alimentos y medicinas aun las mas indispensables, que arrancan lagrimas de compasion de los corazones mas insensibles, quando lo ven de cerca ó lo presencian.

El problema principal era sempre la falta de recursos, que no proporcionaven en prou mesura un sistema fiscal ineficient ni la generositat dels estaments rics, i que d'altra banda es malversaven massa sovint. Tots els grups socials es resistien a la contribució —que els era arrancada amb les requisicions i els préstecs forçats—, i els clergues no eren pas una excepció. Malgrat les previsions optimistes de la Superior, els donatius no afluien cap els hospitals dirigits ara per religiosos. A mitjan 1810, el capità general O'Donnell es queixava de la poca voluntat dels eclesiàstics de Lleida a favor de les urgències de la pàtria, i un vocal destacat de la Junta del

26. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 119, carta de 15 maig 1810.

Principat, Andreu Oller, es reunia a Tarragona amb els directors dels hospitals.²⁷

Els directors van donar a Oller els seus informes, «en que me han hecho ver patentemente lo poco ó nada que han de esperar de las contribuciones y arbitrios eclesiasticos aplicados á tan piadoso establecimiento». Oller recomanava a la Superior que prengué mesures dràstiques «para la exaccion» d'aquests tributs, i deia que podia comptar amb ell, que «me empleare gustoso en dispartar á tan escandalosos egoistas». Un any més tard, pel juny de 1811, la Junta Superior de Catalunya va trametre dos comissionats a Mallorca, Fèlix Gibert i Fèlix Bastons, amb l'encàrrec de recollir la plata i l'or que els alts eclesiàstics catalans refugiats a l'illa s'havien emportat.²⁸ La finalitat era ajudar a la resistència de Tarragona, assetjada pels francesos, però la recaptació va ser molt escassa.

Pel que fa a la nova «Dirección de Víveres» posada sota la responsabilitat d'una comissió de comerciants des del maig de 1810, els resultats van ser més que discrets. Els planys per la manca de proveïments van continuar al mateix ritme de sempre, tal com s'ha explicat abans.

Com és obvi, a causa de la situació de guerra la Superior tampoc va poder satisfer els seus propòsits de llibertats econòmiques, creixement productiu, millora de la instrucció i disminució de traves i impostos. El mateix es pot dir dels desitjos de renovació del sistema fiscal per mitjà d'una reforma igualitària i progressiva. La Junta del Principat va haver d'anar tirant amb el sistema existent, tot i reconèixer que era injust i rendia poc. Un informe de 1810 calculava que només tributaven a Catalunya 121.825 contribuents, una xifra baixa atesa la població del Principat; afegia que calia exigir l'impost a tothom sense excepció: eclesiàstics i seglars, industrials i comerciants, hisendats i parcers.²⁹ Du-

27. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 13, carta d'Oller de 12 juny 1810; Caixa 119, carta d'O'Donnell de 8 maig 1810.

28. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 124, cartes de 21, 26 i 27 juny 1811.

29. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 187, informe de 1810 sense data dins plec titulat «Planes ó proyectos firmados».

rant la guerra es va avançar força amb la tributació dels clergues, però poc amb la d'industrial i comerciants.

L'impacte de la guerra sobre l'economia catalana fou brutal, la província va quedar fraccionada en territoris dominats per cadascun dels dos bàndols –de vegades alternativament– que operaven com a compartiments estancs, i sotmesa al pas successiu dels exèrcits. L'activitat productiva i comercial quedà reduïda a un nivell de supervivència i va caure en bona part a mans del contraban.

En efecte, la necessitat inexorable d'aprovisionament que tenien les zones dominades pels francesos, bàsicament urbanes –Girona, Barcelona, Tarragona, Lleida– va provocar un comerç clandestí imparable provinent dels territoris patriotes limítrofs, i de vegades de la mateixa França. La Junta Superior ho coneixia, però solia fer els ulls grossos i de vegades fins i tot demanava formalment al capità general de torn que ho tolerés. Però els militars van aplicar sempre el bloqueig total.³⁰ En aquestes condicions, quedava el contraban, auxiliat per la corrupció de duaners i empleats d'intendència.

La Junta Superior de Catalunya va esmerçar un gran esforç per redreçar la gestió econòmica de la guerra, però en conjunt no se'n va sortir. La fragmentació del país, la inoperància a què quedà reduït el govern central, el desordre administratiu, les tensions amb els generals, el control de la capital –Barcelona– pels francesos, la resistència dels estaments socials a costejar una despesa desorbitada, les malversacions i la corrupció en foren algunes de les causes. També, probablement, el fet que no tots el vocals

30. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 73, carta dels vocals Aner i Sallés de 21 desembre 1809, que des de Vic constataven: «Es escandalosa y muy considerable la extraccion de trigos que se hace en este Pais para introducirle en Barcelona». Caixa 119, carta d'O'Donnell de 28 jul 1810; el capità general no accepta la petició de la Junta Superior que puguin entrar subsistències a la Barcelona ocupada pels francesos tal com estableixen els bans de bloqueig, «y á cuya falta de cumplimiento deben los Franceses en no poca parte su subsistencia. Baxo estos datos me prometo que V.E. no concederá en lo sucesivo licencias para entrar cosa alguna en Barcelona, como me indica lo ha practicado en otras ocasiones».

de la Superior van estar a l'altura del repte que tenien plantejat.³¹ Eren homes de classe mitjana o benestant, amb rendes suficients –malmeses pel conflicte–, bona voluntat i professions vinculades a l'àmbit de les lletres o de l'economia. Enfrontats a una situació límit i havent de vagar penosament pel territori perseguits per l'exèrcit imperial, no sempre tenien els coneixements tècnics i la temprança necessaris per encertar amb la millor decisió. I superar els elements adversos era sovint impossible.

El gran èxit de la Junta va consistir en mantenir la flama de la resistència amb els precaris mitjans disponibles i malgrat les relacions no sempre cordials amb els generals. A pesar dels problemes interns del bàndol patriota –dels quals hem esmentat tan sols els econòmics–, els napoleònics veien enfront seu un país aplegat a l'entorn de les seves autoritats civils i militars formant un bloc compacte que se'ls oposava. I en aquesta percepció hi va tenir un lloc fonamental el prestigi moral de què gaudia la Junta Superior. És cert que no va assolir els objectius màxims en l'àmbit econòmic, però sense la seva conducció tot podria haver anat pitjor.

Cap a finals de 1812 s'estava acabant l'etapa de govern de la Junta Superior de Catalunya. S'havia aprovat la Constitució de Cadis, i el capità general del Principat, Luis Lacy, tenia pressa per desempallegar-se d'una institució que posava traves a la seva ambició. D'altra banda, els millors homes de la Superior s'havien incorporat a les Corts espanyoles, havien desaparegut amb les turbulències del període de Campoverde el 1811 o, senzillament, havien complert el seu mandat i havien marxat a casa. Hi quedaven a la Junta pocs vocals i de segona fila. Lacy va aprofitar una eventualitat interpretable del nou ordenament constitucional per decretar el cessament de la Junta Superior el darrer dia de novembre. S'imposava el poder militar.

31. ACA, Doc. Junta Sup., Caixa 119, carta del mariscal Wimpffen de 19 octubre 1810. En aquesta data sembla que la Junta Superior es resistia a presentar els comptes de la seva gestió. El mariscal li exigia transparència, i afegia: «debo advertir á V.E. se sirva desechar inteligencias impropias é infundadas que no faborecen ni son del caso en materia de rendicion de cuentas en que su presentacion pronta, clara y comprobada es el candado mas fuerte contra toda malicia ú opinion».

Impotent i esgotada per les hostilitats contínues amb el capità general, la Junta va trametre un memorial rere l'altre a la Regència posant en relleu els serveis prestats i denunciant la pèrdua de competències que patia i el desordre administratiu i polític que s'instal·laria al Principat arrel de la seva extinció.³² Amb un to una mica puntimirat i gairebé melancòlic, reclamava les facultats governatives i civils que sempre se li havien respectat: «Esta Junta, pues, altamente ofendida, y aun insultada por el dictamen del Auditor, reclama una satisfaccion... por el honor y decoro, que se debe al Cuerpo».

Lamentava «el haber de dexar un Pueblo, á quien ama entrañablemente», i es preguntava qui es preocuparia pel proveïment i el vestuari de l'exèrcit. «¿Quien habrá que embote las bayonetas, que enfrente la soldadesca, que contenga el despotismo, que tantas lagrimas ha hecho derramar á los infelices Pueblos?». Per fi, la Superior desitjava que els seus serveis haguessin estat útils per a la Regència, «como se lisongan de que han sido utiles á este dignissimo Principado», i recomanava novament al govern central «el leal pueblo Catalan».

«Esto es lo que el Rey me manda persuadir»: fent i desfent la política exterior espanyola des del Nord d'Europa

NÚRIA SALLÉS VILASECA*

Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives (UPF)

Resum

La transformació del sistema polític europeu que significaren la Guerra de Successió d'Espanya i la Gran Guerra del Nord (1700-1721) queda reflectida en la producció diplomàtica espanyola dels anys 1717-1719. Les cartes, despatxos i memòries tracen una autèntica xarxa de relacions amb un centre a Madrid (on José de Grimaldo i Giulio Alberoni es disputen la direcció dels afers exteriors) i extrems a París, Londres i l'Haia, on un grup de ministres i agents –alguns de permanents (Cellamare, Monteleón, Beretti Landi) i d'altres d'itinerants (com l'irlandès Patrick Lawless)– s'encarreguen d'assegurar el contacte amb les dues potències del Bàltic, Suècia i Rússia, per tal que aquestes s'avinguin a col·laborar tant diplomàticament com militarment amb Felip V en el seu enfrontament amb l'emperador Carles VI i el rei d'Anglaterra, Jordi I. Amb aquesta comunicació pretenem fixar-nos en la producció escrita d'aquests ministres i agents, per tal d'aclarir quines vies segueix la informació dins de l'estructura de la política exterior espanyola, i fins a quin punt aquesta estructura té èxit en la tasca de servir el seu rei des dels territoris més allunyats del continent.

Paraules clau: Felip V, Alberoni, diplomàcia, Quàdruple Aliança, Rússia, Cellamare, Beretti Landi.

* Aquesta comunicació s'emmarca en la recerca vinculada al projecte del Ministerio de Economía y Competitividad, «España y los tratados de Utrecht (1712-1714)» (HAR 2011-26769). L'autora gaudeix també d'una beca FPU del Ministerio de Educación (AP2010-0506).

Resumen

La transformación del sistema político europeo que significaron la Guerra de Sucesión de España y la Gran Guerra del Norte (1700-1721) queda reflejada en la producción diplomática española de los años 1717-1719. Las cartas, despachos y memorias trazan una auténtica red de relaciones con un centro en Madrid (donde José de Grimaldo y Julio Alberoni se disputan la dirección de los asuntos exteriores) y con extremos en París, Londres y la Haya, donde un puñado de ministros y agentes –algunos permanentes (Cellamare, Monteleón, Beretti Landi), y otros itinerantes (como el irlandés Patrick Lawless)– se encargan de asegurar el contacto con las dos potencias del Báltico, Suecia y Rusia, para que éstas acepten colaborar diplomáticamente y militarmente con Felipe V en su enfrentamiento con el emperador Carlos VI y con el rey de Inglaterra, Jorge I. Con esta comunicación, pretendemos fijarnos en la producción escrita de estos ministros y agentes, para esclarecer qué vías sigue la información dentro de la estructura de la política exterior española, y hasta qué punto esta estructura tiene éxito en la tarea de servir su rey desde los territorios más lejanos del continente.

Palabras clave: Felipe V, Alberoni, diplomacia, Cuádruple Alianza, Rusia, Cellamare, Beretti Landi.

Abstract

The transformation of the European political system propelled by the Spanish War of Succession and the Great Northern War (1700-1721) is dutifully reflected in the Spanish diplomatic sources from 1717 to 1719. Letters, dispatches and memoirs draw a network of contacts, with its centre in Madrid (where José de Grimaldo and Giulio Alberoni compete for the direction of the Spanish foreign affairs) and its ends in Paris, London and the Hague, where a handful of ministers and agents –some permanent (Cellamare, Monteleón, Beretti Landi), some itinerant (for instance the Irish Patrick Lawless)- take care of establishing and maintaining contact with the two Baltic powers, Sweden and Russia, so that they accept to collaborate diplomatically and militarily with Philip V against the Emperor Charles VI and the King of England, George I. In this communication, we intend to focus on the written material of these ministers and agents, in

order to find out what route information takes in the Spanish foreign politics' structure, and to what extent this structure succeeds at serving the King from the Northern end of the continent.

Keywords: Philip V, Alberoni, diplomacy, Quadruple Alliance, Russia, Cellamare, Beretti Landi.

Introducció

Els tractats d'Utrecht certificaren la transformació del sistema polític europeu a la fi de la Guerra de Successió espanyola. Per efecte dels tractats, Felip V es consolidava al tron espanyol, però pagant el preu de perdre les seves possessions europees i renunciant als seus drets a la corona francesa. Els profunds canvis geopolítics a Europa també incloïen el desplaçament de França com a potència mediatra en els afers del continent i –després de la mort de Lluís XIV– la seva supeditació als interessos de la política exterior de la Gran Bretanya, nou àrbitre en un sistema de potències que es pretenia “en equilibri”. Les Províncies Unides, mancades d'*stathouder* i encapçalades ara pel gran pensionari Heinsius, perdien pes polític alhora que s'esforçaven a mantenir la seva primacia comercial davant de la forta competència britànica.

Per la seva banda, el desenvolupament de la Gran Guerra del Nord –que enfrontava una aliança entre l'Anglaterra dels Hannover, Dinamarca, la confederació de Polònia i Lituània (i per extensió Saxònia, l'electorat del seu rei August), Prússia i Rússia contra l'ambició del rei Carles XII de Suècia– també marcava un canvi d'equilibri al nord d'Europa, obrint la porta al Bàltic a la Rússia de Pere el Gran després de la seva victòria a la batalla de Poltava (1709). El tsar forçava així les potències del continent (especialment les potències marítimes, i.e., Anglaterra i Holanda, amb interessos comercials de molta importància al Bàltic i accés directe al sistema d'estrets danesos que comuniquen aquest mar amb l'oceà Atlàntic, el Sund) a tenir-lo en compte. L'alarma que suposà per a la Gran Bretanya l'inesperat triomf moscovita, que convertia Rússia en un aliat

molt perillós amb capacitat per perjudicar els interessos comercials britànics, marcaria també la relació de la potència anglesa amb la resta dels Estats europeus.¹

Tanmateix, el nou ordre internacional que s'estava creant després de 1714 i que s'havia dissenyat sobre paper als tractats d'Utrecht no estaria exempt de resistències. Convençut que s'havia realitzat una injustícia en contra d'ell i de la seva descendència, la política exterior de Felip V s'encarà a respondre a les noves necessitats del període: mantenir l'oposició envers l'Arxiduc i les seves pretensions a Itàlia, i aconseguir aliats contra la potència anglesa i contra la "deriva anglòfila" del govern francès, després de la mort de Lluís XIV. La seva nova esposa, Isabel de Farnesi —convertida en reina d'Espanya per la promoció que n'havia fet el que esdevindria el màxim director de la política exterior de Felip V entre 1715 i 1719, Giulio Alberoni—, proporcionava un vincle d'enllaç amb Itàlia, i augmentava el sentiment d'hostilitat envers l'emperador Carles VI. Sota la direcció d'Alberoni, el favorit de la reina, un grapat d'agents, ministres del rei d'Espanya a l'estranger, rebrien la missió d'aglutinar els descontents a favor dels interessos de Felip V.

En aquesta comunicació pretenem fixar-nos en la producció escrita d'aquests ministres (és a dir, diplomàtics,² dividits protocol·làriament i funcionalment entre ambaixadors, enviats, ministres plenipotenciàris, residents, ministres i "chargés d'affaires"), per tal d'aclarir quines vies segueix la informació dins de l'estructura de la política exterior espanyola.

1. L'enviat especial a la Haia entre 1717 i 1719, Charles Whitworth, sembla ser particularment conscient d'aquest perill. Se'n troben nombroses mostres en la seva correspondència amb Stanhope i Craggs. British Library (BL), Add. MS. 37372, f. 235, f. 278; f. 284; Add. MS. 37373, f. 357.

2. És important subratllar que el terme "diplomàtic" no apareixerà fins a finals del segle XVIII. Marc BELISSA i Éric SCHNAKENBOURG, «Les circulations diplomatiques en Europe au XVIIIe siècle: représentation, information, diffusion des modèles culturels», a P-Y. Beaupaire, P. Pourchasse, eds., *Les Circulations internationales en Europe (années 1680 – années 1780)*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2010, p. 279.

1. Context polític. La Quàdruple Aliança

El dia 31 de juliol de 1717, l'armada espanyola s'embarcà cap a Sardenya, obeint a les reclamacions de Felip V sobre els Estats italians i responent a l'ofensa que havia suposat l'empresonament al Milanesat de José Molines, nou Gran Inquisidor espanyol.³ James Stanhope, Secretari d'Estat britànic des de la primavera de 1717, rebé llavors l'encàrrec d'elaborar un pla de pau per al Sud, que acabés el conflicte obert entre Felip V i l'Emperador Carles VI. La intenció britànica era assegurar la tranquil·litat a l'Emperador al Mediterrani per tal d'aconseguir posteriorment la consolidació de la concessió dels ducats de Bremen i Verden a l'electorat de Hannover (que obtenia així una sortida al mar).⁴ Stanhope pretenia sumar al seu projecte, com a garants de la futura pau, França i les Províncies Unides, els altres dos membres de la Triple Aliança. La presentació del pla a les corts de París, la Haia i –en secret– Viena provocà la desconfiança de Felip V, que es prengué aquest procés de mediació amb una evident reticència.⁵

3. José Molines, anteriorment auditor de la Rota, fou nomenat Gran Inquisidor el maig de 1717 i, a causa de la seva avançada edat, es decidí a emprendre el seu viatge per la via terrestre, a través de la península italiana, per presentar-se a Madrid. Havia de travessar, naturalment, territoris imperials, i disposava d'un salconduït del Papa que l'Emperador havia afirmat que seria suficient. Tanmateix, fou empresonat a Milà pel governador Löwenstein el 27 de maig de 1717, i morí a la presó el 1718. Pietro CASTAGNOLI. *Il Cardinale Giulio Alberoni* (4 voll.), Collegio Alberoni, Piacenza, 1929, v. I. p. 273.

4. Dins del sistema d'estats de l'Imperi, el ducat de Hannover gaudia d'una rellevància molt relativa fins que el 1708 fou declarat un Electorat. A més, el 1714, en el moment de l'entronització de Jordi I, tingué un gran pes per al Parlament britànic el fet que, en no disposar de sortida al mar, els interessos comercials hannoverians mai podrien competir amb els britànics. Tanmateix, l'obtenció de Bremen i Verden a costa de Carles XII de Suècia al llarg de la Gran Guerra del Nord atorgava a Hannover aquesta sortida i, implícitament, posava les bases per a l'incompliment de la *Settlement Act* de 1701 (que preveia que en cas de coincidència del ducat de Hannover i el regne d'Anglaterra en la mateixa persona, la defensa de Hannover no podia mai carregar-se a l'erari britànic). BL, Stowe MS 231, f. 199.

5. Visible per exemple en la seva preocupació per l'esquadra anglesa destinada al Mediterrani, sobre la qual Monteleón informa repetidament des d'aquest moment: Archivo

A París, el Pla d'Stanhope topà amb l'oposició dels cortesans partidaris de mantenir la tradició de Lluís XIV, i prioritzar per tant els vincles amb l'Espanya de Felip V. El mariscal d'Huxelles, que havia dirigit la política exterior de Lluís XIV des del seu càrrec de president del consell dels Afers Estrangers, i havia estat enquadrat dins de la nova administració del Regent, Felip, duc d'Orleans, utilitzà tota la seva influència per retardar l'acceptació de França;⁶ no seria fins que fou cessat, el setembre de 1718, que l'abat Dubois –convertit en director a l'ombra de la diplomàcia del Regent– hi accedí, marcant amb aquest gest quina seria la nova estratègia oficial de París en l'escenari internacional.⁷

A la Haia el pla d'Stanhope no fou tan ben rebut. Preocupats pel seu comerç atlàntic i bàltic en crisi, els mercaders d'Amsterdam pressionaren durament per evitar que les Províncies Unides s'afegissin a un pla que hauria comportat automàticament represàlies sobre el seu comerç privilegiat amb Espanya.⁸ La planta de govern amb què es regia el país en aquell moment va afavorir, sens dubte, la prolongació dels debats entre

General de Simancas (AGS), Estado, 6.838, 9 d'agost de 1717; 1 de novembre de 1717; 27 de desembre de 1717.

6. Huxelles no es limità només a oposar-se a l'accessió francesa a la Quàdruple Aliança en el si de la Cort parisenca, sinó que també comunicà les seves intencions als diplomàtics francesos amb qui tenia una relació més estreta. L'acció d'aquests ministres a l'estranger, doncs, es corresponia a la política impulsada per Huxelles i es contradeïa amb les instruccions que rebien de l'abat Dubois, provocant la confusió entre els seus interlocutors. Éric SCHNAKENBOURG, *La France, le Nord et l'Europe au début du XVIIIe siècle*, H. Champion, Paris, 2008, p. 167, 327-339, menciona aquesta disfuncionalitat de la política exterior francesa, de la qual Felip V fou sens dubte víctima. Vegeu també Alexandre DUPILET, *La Régence absolue*, Champ Vallon, Seyssel, 2011, pp. 312-317 i p. 386 i, pel que fa a documents, BL, Add MS 37373 f. 91.

7. SCHNAKENBOURG, *La France, le Nord*, pp. 327-339.

8. Sobre la importància del comerç holandès a Cadis, vegeu Ana CRESPO SOLANA, «Merchants and observers. The Dutch Republic's commercial interests in Spain and the merchant community in Cadiz in the Eighteenth Century», *Dieciocho* 32.2 (2009) i Ragnhild HATTON, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic 1714-1721*, pp. 176-180.

els diputats, però també a les *gazettes* i als pamflets, sobre l'accessió a la Quàdruple Aliança. Charles Whitworth, enviat britànic a la Haia, i el marquès de Beretti Landi, el ministre de Felip V, esmerçaren tots els seus esforços en desplegar una campanya per a convèncer els diputats de la conveniència o la perillositat, respectivament, de comprometre's a garantir un pla que podia portar-los de nou a la guerra.⁹ La discussió, tanmateix, es mantingué oberta fins a finals de 1719, gràcies a l'habilitat negociadora dels diputats, que així només es veieren comminats a aportar a la guerra de la Quàdruple Aliança els efectius promesos en virtut del tractat de socors entre la República i la Gran Bretanya de l'any 1715.¹⁰

El pla fou públicament presentat a Viena i a Madrid el mes de març de l'any 1718. En un primer moment, la intenció fou sondejar les possibilitats d'èxit que tenia a les dues Corts en conflicte. Conscients de la importància de mantenir el favor del monarca britànic i de mostrar-se ben disposats a la pacificació del continent —recordem que el «manteniment de la tranquil·litat d'Europa» esdevé gairebé un tòpic literari en la producció escrita de l'època—, ni Felip V ni Carles VI s'oposarien de forma oberta al projecte, sinó que tendiren a la prolongació de la discussió: Carles VI, per exemple, anuncià la seva accessió però l'auto-sabotejà amb una traducció incorrecta de les ratificacions, cosa que feia impossible signar-les i validar-les.¹¹ Tanmateix, dos esdeveniments en paral·lel, al Mediterrani i a les portes de Belgrad, sacsejarien la negociació que s'intentava estancar. El primer fou que després de la ràpida conquesta de Sardenya, Felip V va dirigir l'armada contra Sicília (7 de juliol de 1718); el segon, que Carles VI aconseguia firmar la pau de Passarowitz amb els turcs el dia 21 de juliol, gràcies a una victòria

9. Bona part d'aquests pamflets es poden trobar recollits a BL, Add. MS 37368, i Add. MS 37370.

10. BL, Add. MS 37372 f. 3.

11. BL, Add. MS 37367 f. 298, f. 384; Add. MS 37368 f. 178, f. 201; Add MS 37370 f. 67.

inesperada del príncep Eugeni.¹² Ambdós successos comportaven una modificació rellevant de l'escenari: per una banda, la creixent hostilitat de Felip V va importunar la Gran Bretanya, que va llançar contra l'armada espanyola l'esquadró de l'almirall George Bing,¹³ i alhora va significar un enduriment dels termes del Pla, al qual es va posar un termini d'accessió de tres mesos; per l'altra banda, el tractat signat amb els turcs permetia a Carles VI concentrar els seus esforços en el conflicte contra Felip V. De res servirien, doncs, les gestions de les Províncies Unides per prolongar el termini de decisió del rei espanyol de forma indefinida.¹⁴ La guerra contra Espanya fou declarada el 28 de desembre de 1718 per part de Jordi I (argumentada per la necessitat de mantenir la neutralitat d'Itàlia),¹⁵ i el 9 de gener de 1719 per part del Regent francès (que s'agafà a la descoberta de la conspiració de Cellamare amb la *Vieille Cour*).¹⁶

12. Alberoni havia intentat evitar aquest extrem cultivant contactes amb Ragotzi, que estava disposat a mantenir els turcs en guerra. Eugen B. DENISE, «Las relaciones de Francisco II Rakoczi con España», *Manuscrits*, 11 (1993), pp. 169-179.

13. L'atac de Bing sobre la flota espanyola, sense declaració de guerra prèvia, fou motiu de sorpresa en l'opinió pública britànica i holandesa. S'ha escrit sobradament sobre l'intercanvi de despatxos entre Stanhope, l'almirall i Alberoni que va precedir aquest atac, i s'ha subratllat fins a quin punt el cardenal va calcular erròniament les intencions angleses. Per la nostra part, només volem afegir que l'acció de Bing no s'ha d'interpretar a partir dels successos immediatament anteriors, sinó que cal entendre que l'entesa entre Espanya i el Pretendent convertida la flota espanyola en una amenaça per a Jordi I.

14. El gran pensionari Heinsius proposava de forma insistent que Felip V disposés d'un termini de tres mesos, a comptar des del moment de l'accessió de les Províncies Unides al pla de la Quàdruple Aliança; com que els Estats Generals estaven diferint la seva acceptació, a la pràctica el termini es convertia en indefinit. HATTON, *Diplomatic Relations*, pp. 189-205.

15. BL, Add. MS 37373, f. 42. La datació d'aquesta declaració de guerra pot portar a confusions: en l'estil britànic, era 17 de desembre de 1718, però hi havia una diferència d'onze dies respecte als calendaris continentals.

16. Joël CORNETTE, *Le Marquis et le Regent*, Tallandier, Paris, 2008, pp. 125-179.

2. Els plans

Des de l'inici de la negociació de la Quàdruple Aliança, als esforços dels ministres espanyols per evitar que França, les Províncies Unides i el Parlament anglès l'acceptessin, s'hi afegí la recerca intensiva d'aliats potencials que poguessin contribuir a debilitar l'Emperador o els seus "partidaris" (la Gran Bretanya, però també la França del Regent). Aquests contactes s'estengueren en totes direccions, allà on Felip V disposava de ministres o enviats. Successivament, s'entrà en contacte amb els opositors anglesos a la política massa hannoveriana de Jordi I; amb els partidaris de Felip a la península italiana, que facilitarien la guerra a Sardenya i a Sicília; amb Ragotzi, que s'oferí a mantenir els turcs en peu de guerra contra l'Imperi; amb els representants de la *Vieille Cour* francesa; i amb els bretons, fiscalment ofegats pel Regent. No ens podem estendre a explicar amb detall cadascun dels plans. Ens aturarem només a comentar el més ambiciós de tots: el pla que vinculava la política exterior espanyola, els jacobites, i el rei de Suècia.

S'ha afirmat que James III Stuart, el Pretendent jacobita, gaudia d'un suport relativament estès entre els habitants de les illes britàniques, no només en les zones de majoria catòlica (Escòcia i Irlanda). Tampoc es pot ignorar que Lluís XIV sempre li havia donat suport, i nombrosos dels seus partidaris es trobaven en territori francès i flamenc, i a la seva Cort provisional a Urbino. La dispersió li restava forces, però li facilitava l'activitat diplomàtica, que rarament passava desapercebuda a l'estricta vigilància de la Corona britànica, per a la qual la mera existència del Pretendent significava una amenaça. Claude Nordmann exposà ja el 1956 com els jacobites buscaren el suport de Suècia, i conclogueren un tractat pel qual Carles XII desembarcaria a Anglaterra per restaurar el Pretendent.¹⁷ Per tal de poder portar a terme aquest desembarcament, Suècia necessitava de forma imperiosa reduir el

17. Claude NORDMANN, *La crise du Nord au début du 18e siècle*, Librairie générale de Droit et de Jurisprudence, París, 1956.

nombre de flancs oberts en la Gran Guerra del Nord, cosa que es pretenia aconseguir amb un tractat secret amb Rússia discutit a partir del maig de 1718 a les illes d'Aland. Anglaterra tenia coneixement d'aquest pla des del febrer de 1717, quan el ministre suec a Londres, el comte Gyllenborg, fou detingut amb tots els papers que comprometien Carles XII, ràpidament publicats; i des d'aquell moment, tenim indicis per afirmar que Espanya s'involucrà en la conspiració.¹⁸ Jordi I sospitarà des de llavors de les bones intencions de Felip V, però respirarà tranquil amb la mort de Carles XII de Suècia el primer dia de desembre de 1718, que semblava desbaratar completament els plans hispanosuecojacobites.

Però ràpidament es demostrà que l'alleujament de Jordi I era prematur. En primer lloc, perquè els jacobites no havien descuidat l'extrem rus de la negociació. Els ho havia permès que el metge privat del tsar, Robert

18. És aquest un punt obscur, i important, de la recerca pendent. María Josefa CARPIO, *España y los últimos Estuardo*, Universidad Complutense, Madrid, 1952, però també NORDMANN, *La crise du Nord*, semblen apuntar en algun moment que el pla era, des del seu origen, un disseny espanyol. Aquesta idea recull el discurs britànicofrancès que des del 1719 acusa Görtz, ministre del rei de Suècia, i Alberoni, de planejar des de 1715 un atac contra Jordi I, visible a Archive du Ministère des Affaires Étrangères (MAE), MD Espagne, lligall 151, f. 9. «Memoire secrète sur l'Espagne». Ana María SCHOP SOLER, *Las Relaciones entre España y Rusia en la época de Carlos IV*, Universidad de Barcelona, Barcelona, 1971, p. 9, ho atribueix a una lectura errònia de Soloviev, i ho descarta. El mateix desenvolupament de la política exterior espanyola des de 1715 fa molt difícil de creure que Felip V tingui, des de tant aviat, un pla en aquest sentit. Tanmateix, el 1717 la situació ja és molt diferent: l'intent d'aproximació a Anglaterra d'Alberoni no sembla donar resultats, i s'imposa treure aliats d'on faci falta. Creiem significatiu el fet que, en el moment de la detenció de Gyllenborg, l'únic diplomàtic disposat a ajudar-lo (transmetent una carta oberta que informa de la seva detenció a Görtz) sigui l'ambaixador espanyol, Monteleón – que serà esbrinat obertament per Alberoni, Cellamare i Beretti Landi per haver-se significat i, potencialment, per haver-se descobert davant del govern anglès. AGS, Estado, Libro 556. 18 de maig 1717. Paradoxalment, és en aquesta mateixa data que s'envia una circular a tots els ministres demanant-los que s'esforcin de forma especial en recollir informació de les transformacions que es produeixen al nord del continent. AGS, Estado, Libro 556. 18 de maig 1717; BL, Add. MS 61570, 11 de juny de 1717.

Erskine (dit Areskin), era el germà del comte de Mar;¹⁹ a través d'ell, els jacobites confiaven en trobar una orella receptiva a les seves peticions d'ajuda i potser, fins i tot, una muller per James Stuart.²⁰ Diversos agents desplaçats a St. Petersburg (Harry Stirling, Jerningham, el Duc d'Ormond) intentaren donar forma a aquesta aliança, fins i tot després de la mort de Carles XII de Suècia i de la d'Areskin.²¹ Els avalava el fet que no es podia preveure encara com es resoluria l'interregne suec i, per tant, restaven raons per l'optimisme.

I si bé els agents jacobites passaren a un segon pla un cop fou més i més evident que Ulrica-Eleonora, germana i successora de Carles XII al tron suec, tendia a l'aliança amb Anglaterra,²² i James Stuart retirava els seus agents de la riba del Bàltic, Pere I el Gran mostrava un interès creixent per l'aliança amb Espanya, que havia sondejat en el seu viatge de 1717 a les Corts europees. En aquella ocasió, els ambaixadors espanyols a París i a la Haia, inspirant-se en el comportament dels seus homòlegs francesos, havien mostrat la bona disposició de Felip V envers un monarca de qui es coneixia molt poc, però que semblava en condicions d'esdevenir una potència –marítima?– de primer ordre.²³ Els contactes es limitaren, en aquell moment, a declaracions de cordialitat; però els ministres russos (els representants, doncs, de Pere I) no tardaren a donar senyals d'entesa amb Espanya, especialment en els esforços diplomàtics d'oposi-

19. John Erskine, 22è comte de Mar, actuà des de 1716 com a “primer ministre” de James Stuart, ocupant-se per tant de prendre les decisions referents a la política que calia seguir per a recuperar el tron anglès. Maurice BRUCE, «The Duke of Mar in Exile, 1716-32», *Transactions of the Royal Historical Society*, 4th Series, Vol. 20 (1937), pp. 61-82

20. BL Stowe MS 232, f. 40, f. 55, f. 60, f. 72, f. 78.

21. *Sbornik Imperatorskago russkago istoricheskago obshchestva*, t. 40, St. Peterburg, 1884, p. 3.

22. J. F. CHANCE. *George I and the Great Northern War: A Study of British-Hanoverian Policy in the North of Europe in the Years 1709 to 1721*, Smith, Elder, and Company, London, 1909.

23. María Victoria LÓPEZ-CORDÓN, «De Moscovia a Rusia: caracteres nacionales y límites europeos en el imaginario español de los siglos XVII y XVIII», *Saitabi* 55 (2005), pp. 86-89.

ció a la Quàdruple Aliança.²⁴ Rússia, doncs, esdevingué un aliat potencial més –un de discret– que en qualsevol moment podia desplegar el seu poder contra l'enemic principal de Felip V, Jordi I.

3. Els diplomàtics

Assumida, doncs, la importància que prenia l'espai bàltic per a la Corona espanyola –per la seva capacitat de perjudicar Jordi I de la Gran Bretanya–, l'estructura de la política exterior de Felip V s'havia d'adaptar a les necessitats de recollir i transmetre informació fiable des del Nord d'Europa. La diplomàcia espanyola, en aquest context, té una particularitat afegida: l'absència total de tradició en establir contactes amb l'esfera bàltica, un terreny pràcticament desconegut. Els contactes previs (val la pena mencionar la coneguda ambaixada de Piotr Ilitx Potiomkin a Madrid el 1667, però encara és més rellevant l'ambaixada fallida de Tobias del Burgo a Estocolm el 1716)²⁵ no havien permès establir uns canals de comunicació institucional estables. Així doncs, en el moment en què la recollida d'informació fiable esdevé crucial, serà necessari dissenyar i posar en pràctica uns procediments que donin resposta a les noves necessitats.

Aturem-nos primer a considerar les posicions dels diplomàtics destacats al Nord d'Europa i la seva xarxa de contactes. Felip V disposava d'ambaixadors a París (Antonio del Giudice, príncep de Cellamare, des

24. Schleinitz i Kurakin es comprometen, cadascú per la seva banda, a pressionar a favor dels interessos espanyols a la Cort de París i davant dels Estats Generals, respectivament. Archivo Histórico Nacional (AHN), Estado 2884-3. «Reflexiones del enviado de Moscovia sobre los designios de las Cortes de Londres y de Viena. Para remitir a Alberoni con carta de 11 de julio de 1718.»

25. L'existència d'un lligall a Simancas (AGS Estado 6660) sobre l'ambaixada de Tobias del Burgo a Estocolm va portar Nordmann a creure que al 1716 Espanya ja estava buscant activament el suport suec per a Felip V. Tanmateix, aquesta afirmació no se sosté. Tobias del Burgo va ser enviat a Estocolm per apartar-lo de la Cort, i se'l va empenyer cap al Nord fins i tot quan ja se sabia que li seria impossible presentar-se obertament davant de Carles XII, que reconeixia l'Arxiduc com a rei d'Espanya. L'encàrrec li va suposar la ruïna.

de 1715),²⁶ a Londres (Monteleón, que ja havia servit al monarca a Utrecht, i que havia retornat a la capital britànica el 1714),²⁷ i a la Haia (Lorenzo Verzuoso, marquès de Beretti Landi, anteriorment al servei del duc de Màntua; enviat als cantons suïssos el 1704, a Venècia el 1711, i a les Províncies Unides el 1716).²⁸ Aquests ambaixadors envien cartes de notícies una vegada cada setmana a Madrid, i esperen rebre d'allí una resposta també setmanalment, amb cada correu regular, i en cas de successos excepcionals, amb un exprés. Alhora, els diplomàtics s'escriuen entre ells amb la mateixa assiduitat, per comunicar-se informacions rellevants tot evitant el retard que suposaria esperar la retransmissió des de la Cort. El seu prestigi –fins on les fonts permeten entreveure– és irregular: sobre Cellamare pesa la pena familiar de la destitució del Cardenal del Giudice, oncle seu, que el 1716 s'havia enfrontat obertament a Alberoni; i sobre Monteleón, les irregularitats financeres del seu fill, un escàndol no només a la Cort britànica sinó també entre la resta de ministres espanyols.²⁹ Beretti Landi sembla mantenir, en canvi, una reputació immaculada que, en un sistema en què els ministres amb dignitat d'ambaixador són membres de la Cort “desplaçats” sobre el tauler europeu, li valdrà la confiança preferent d'Alberoni i l'enveja dels seus col·legues³⁰ –almenys fins al moment que l'evident fractura entre l'ambaixador espanyol a la Haia i el seu homòleg britànic li resti part de la seva utilitat.³¹

26. Didier OZANAM. *Les diplomates espagnols du XVIIIe siècle*. Casa de Velázquez, Madrid, 1998, p. 276.

27. OZANAM, *Les diplomates espagnols*, p. 218.

28. OZANAM, *Les diplomates espagnols*, pp. 465-466.

29. AGS, Estado, 6.184, 18 de febrer de 1716.

30. BL, Add. MS 61570, 11 de gener de 1718. Cellamare a Monteleón: «Esto hago, y esto discurro, y esto es lo que el Rey me manda acolorar y persuadir; pero si sólo nuestro Marques Beretti (como a VE le han dito) es el que entra en el Santuario y a quin se revelan los divinos misterios, creo que hiciera mejor en ocultarlos que en profanarlos».

31. Durant la primera meitat de 1717, Stanhope se serveix de Beretti Landi per a comunicar-se amb Alberoni, en una demostració d'evident menyspreu cap a Monteleón; aquest període coincideix, a més, amb l'enviament, per part de Charles Whitworth, d'in-

L'ambaixada de la Haia complia, és clar, una funció de representació davant dels Estats Generals i davant de tots els altres enviats amb credencials que actuaven des d'allí. Però la seva posició privilegiada a les Províncies Unides la convertia en un destacadíssim centre d'informació, situat a l'encreuament de rutes de transmissió de correus amb informació política, econòmica i financera. La llibertat de publicació i circulació de notícies, sumat a la desenvolupada xarxa de correus del país, provocaren una concentració d'avisos que el ministre resident havia de destriar i fer arribar al seu monarca, com a material base per a la presa de decisions. Beretti Landi comptava per això amb la col·laboració del seu cònsol a Amsterdam, José Manuel de Acosta, i corresponents regulars i subsidiaris a Hamburg i a Lubeck, de qui rebia cartes de notícies sense signar.³² Els banquers establerts a Amsterdam i Rotterdam disposats a arriscar el seu capital a favor de Felip V (Cèsar Sardi, Dundas) també participaven en el subministrament de notícies.³³ Per la seva banda, l'ambaixador incloïa sovint en els seus despatxos a Madrid les *gazettes* i pamflets editats a les Províncies Unides que considerava rellevants, i s'encarregava de prendre nota dels rumors de la Cort.

Paral·lelament, Beretti Landi es veia cominat a servir-se d'agents irregulars com a font alternativa d'informació. El mecanisme no és cap novetat en el procediment de recollida d'informació dels monarques europeus: Lucien Bély i Matthias Pohlig han provat l'existència de cercles d'espies i corresponents a sou que teixien una xarxa d'informació al mo-

formes favorables sobre Beretti Landi pel que fa a la seva fiabilitat i discreció. A partir de maig de 1718, quan les relacions entre l'ambaixador espanyol i l'enviat britànic es degraden pel seu enfrontament per la posició que han de prendre els Estats Generals davant de la Quàdruple Aliança, la comunicació entre Stanhope i Alberoni torna a passar per mans de Monteleón. BL, Add. MS 37368 i AGS, Estado, 6.839.

32. Ens han arribat poques d'aquestes cartes (n'hi ha dues a AGS, Estado, 6.184: 17 de juny de 1717 i 21 de maig 1717); sabem de la seva existència i regularitat pels resums que Beretti Landi en fa per a Grimaldo i Alberoni («Por las de Lubeck...», «Las noticias del Norte llevan...», AGS, Estado, 6.184 i BL, Add. Ms 61571).

33. AGS, Estado, 4573, 26 de novembre de 1718.

narca que millor els pagués.³⁴ La fiabilitat d'aquests es mesurava, al llarg de la Guerra de Successió, a partir del seu prestigi i recomanacions; però en el context de 1717-1719, les cartes de recomanació eren escasses i els rumors sobre l'or espanyol, molt abundants.³⁵ Successivament, Marotti, Marini, von Schlieben, i altres, s'oferiren a l'ambaixador espanyol, disposats a portar-li notícies directes d'Estocolm i Sant Petersburg. Prèvia consulta amb Alberoni, aquests individus rebrien encàrrecs puntuals, que consistien sempre en dirigir-se als ministres del tsar i del rei de Suècia per aconseguir-ne noves declaracions de bona disposició.³⁶ En tots els casos, els agents secrets respondrien favorablement a les expectatives que el rei d'Espanya hi havia dipositat. Sens dubte, ni Carles XII ni Pere I no tenien cap raó per negar-se a la «bona intel·ligència» amb Felip V, sobretot a través d'agents que no els vinculaven formalment; i els agents no necessitaven investigar més enllà un cop rebien una resposta que de ben segur satisfaria el seu contractant. El secretari de l'ambaixada sueca a la Haia, Preiss, i l'ambaixador plenipotenciari rus, Boris Ivanovitx Kurakin, secundaven al seu torn les declaracions benintencionades d'amistat.³⁷

En el seu intent de guanyar de nou la confiança del monarca, els ambaixadors a París i a Londres s'esforçaven a moure fils a favor de Felip V: pressionant el Parlament anglès amb amenaces de fi de privilegis co-

34. Lucien BÉLY, *Espions et ambassadeurs au temps de Louis XIV*, Fayard, Paris, 1990. Matthias POHLIG, «Information Gathering during the War of the Spanish Succession», «Conference Performances of Peace – Utrecht 1713-2013», Universiteit Utrecht, Utrecht, 24-26 April 2013.

35. Michel MORINEAU, *Incroyables gazettes et fabuleux métaux: les retours des trésors américains d'après les gazettes hollandaises, XVIe-XVIIIe siècles*, Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1985.

36. NORDMANN, *La crise du Nord*, p. 162, p. 197; SCHNAKENBOURG, *La France, le Nord*, p. 324. Podem traçar el cas de Marotti, que comença amb una carta de 5 de maig de 1717 (AGS, Estado 6.184) en què ell s'ofereix, i que el 2 de desembre de 1717 (AGS, Estado, 6.184) està investigant el comerç moscovita per a Felip V. En contraposició, el contacte amb Marini i von Schlieben es mantindrà a través de Cellamare. BL, Add. MS 8756, f. 177.

37. Collegio Alberoni (CA), Doc. I.A. 15.

mercials en el cas de Monteleón;³⁸ i descrivint de la forma més exhaustiva possible totes les bretxes en l'autoritat del Regent, en el cas de Cellamare.³⁹ Però a més a més aspiraven a proporcionar informació valuosa que pogués complementar la transmesa per Beretti Landi. Monteleón ho faria a través dels seus contactes amb els jacobites; Cellamare, per la seva banda, crearia i reforçaria els lligams amb Schleinitz, l'ambaixador de Rússia i Prússia a París, que esdevindrà la peça fonamental de la seva confiança en l'aliança russa.⁴⁰

El resultat d'aquest procediment és una bretxa greu en el sistema d'informació espanyol, que portaria Felip V a creure a ulls clucs en la fidelitat dels “prínceps del Nord” a la seva causa. Per aquesta raó, es decidí a finals d'octubre de 1718 a enviar a Estocolm i a Moscou un emissari de confiança:

Por cuanto nos han avisado el Principe de Chelamar, nuestro embajador en Paris, y el marqués Beretti Landi, nuestro embajador en Holanda que su magestad el Rey de Suecia inclina a hazer con nosotros una buena alianza firme y durable, para que desde luego se toman las medidas para atajar la demasiada ambizion y vastos designios que estan concertados entre el Archiduque y el Rey Gorge, los quales podrían ser fatales a las demás potencias de la Europa, hemos tenido por conveniente nombrar con toda autoridad y pleinopiotencia para ella a vos, Don Patricio Laulés teniente general de nuestros ejércitos con el grado

38. AGS, Estado, 6839, 17 de gener de 1718; 31 de gener de 1718; 1 d'agost de 1718; 8 d'agost de 1718.

39. AGS, Estado, 4.326 (8 de març de 1717, 5 de juliol de 1717); AGS, Estado, 4.329 (10 de gener de 1718, 9 de maig de 1718, 23 de maig de 1717, 12 de setembre de 1717).

40. Com queda reflectit en les memòries de l'ambaixador espanyol: BL, Add. MS 8756, f. 140, f. 174. Whitworth mostra una grandíssima reticència envers Schleinitz, a qui considera un ministre de poca confiança: «I am not surprised at the Conduct of the Muscovite Minister [in París, Schleinitz] nor of the different Language he uses when he speaks to your Excellency or the Envoys of Sweden and Cassel.» BL, Add. MS 37371, f. 261.

de nuestro plenipotenciario para la entera satisfacción y confianza que nos hallamos de vuestra persona, y concurrir en ella las circunstancias de prudencia, inteligencia, experiencia, celo y amore a nuestro real servicio, que pide negociado de tanta importancia.⁴¹

Patrick Lawless (o Patricio Laulés, a les fonts en castellà), un jacobita irlandès que havia entrat al servei de Felip V durant la Guerra de Successió, emprendreia el viatge cap al Nord proveït d'instruccions secretes, cartes credencials per Carles XII i el tsar, una plenipotència i l'ordre de mantenir la màxima discreció possible. Tot i que efectivament arribaria a la Cort del Pere I (ja que la mort de Carles XII feia gairebé inútil anar a Estocolm), abans de presentar-s'hi s'aturaria a les Províncies Unides, amb la intenció de servir de suport als plans de desembarcament a Anglaterra del Duc d'Ormond al març de 1719.⁴² Tanmateix, la seva estada a Sant Petersburg no donaria els fruits esperats: el preciós temps perdut a Amsterdam provocà que les notícies de la guerra contra Espanya arribessin abans que ell al tsar, que –informat de la destrucció de la flota al Mediterrani i la definitiva oposició del Regent a Felip V, i sense res a guanyar en la negociació amb Suècia, entregada a la influència anglesa– perdé tot interès a tancar un tracte amb el monarca espanyol.

4. *La informació a la Cort*

Entre 1717 i 1719, el correu ordinari entre el Nord d'Europa i Madrid funciona amb un ritme establert per intervals de 13 o 15 dies, el temps que tarda una carta de Madrid a París o de Madrid a la Haia. La mateixa distància es pot cobrir en 3 dies, en el cas d'esdeveniments excepcionals,

41. AHN Estado 2884-1. 23 d'octubre de 1718.

42. El millor resum d'aquesta expedició jacobita i espanyola encara és la que es pot trobar a la introducció a l'edició de les cartes del duc d'Ormond: William Kirk DICKSON, *The Jacobite Attempts of 1719. Letters of James Butler, Second Duke of Ormonde, relating to Cardinal Alberoni's Project for the Invasion of the Great Britain on Behalf of the Stuarts*. University Press, Edinburg, 1895.

mitjançant un correu exprés,⁴³ però aquest darrer mecanisme és molt poc habitual. El temps transcorregut, doncs, entre una consulta enviada per Beretti Landi o Cellamare i la recepció de la resposta adequada des de Madrid sobrepassa fàcilment els 30 dies – un clar desavantatge davant la rapidíssima capacitat de reacció del Ministeri britànic, per exemple. Per empitjorar les coses, la ruta epistolar –que travessava tot França– no oferia gaires garanties a la correspondència espanyola, que utilitzava amb poca freqüència el xifrat, fins i tot en els documents més compromesos.⁴⁴ Les condicions fonamentals de l'anomenada “societat de l'informació diplomàtica” –és a dir, la rapidesa i la seguretat en la transmissió de les cartes–⁴⁵ estaven lluny de complir-se.

Un cop arribaven a Madrid, els despatxos també seguien una ruta establerta. L'ordenament institucional espanyol preveu, a partir de gener de 1717, que els Ministres de fora de la Cort es corresponguin amb el Secretari d'Estat, José de Grimaldo. Les tres secretaries (Estat, Guerra i Finances) venen a desplaçar els Consejos, en teoria per facilitar una resolució més ràpida dels assumptes pendents, despatxats directament amb el monarca.⁴⁶ En aquest sentit, l'1 de febrer de 1717, tots els

43. Càlculs a partir del registre d'entrades i respostes de AGS, Estado, 6183 (per a la Haia); Estado 4326 i Estado 4329 (per a París).

44. Proveir un xifrat acceptable i renovar-lo freqüentment per garantir-ne el secretisme era responsabilitat de la direcció de la política exterior. No només tenim les constants queixes de Beretti Landi com a prova de la poca atenció donada a aquest aspecte; també ens podem fixar en l'escàndol de la descoberta de la «conspiració de Cellamare», en part atribuïble a la manca de xifrat dels documents que comprometen personatges rellevants de la *Vieille Cour* francesa. L'error era tan flagrant que els propis diplomàtics espanyols es feren creus de la poca cura de l'ambaixador de París, fins al punt de sospitar que era culpable de traïció. AGS, Estado, 7.757. Pisa, 31 de desembre de 1718.

45. Marc BELISSA i Eric SCHNAKENBOURG. «Les circulations diplomatiques en Europe au XVIIIe siècle: représentation, information, diffusion des modèles culturels», a Beaurepaire i Pourchasse. *Circulations internationales*, p. 287.

46. Isabel MARTÍNEZ NAVAS, «Alberoni y el gobierno de la Monarquía Española», *REDUR*, 8 (2010), pp. 98-110.

ministros de fora de la Cort reberen una ordre específica de Grimaldo, en nom del rei:

El Rey ha resuelto que en adelante y desde que VE reciva esta Carta execute escribir ninguna por el Consejo de Estado, ni dar quenta por aquella de negocio alguno, tanto de los que estan pendientes como de los que ocurrieren y se fueren ofreciendo, y que escriba VE y de quenta de todo solo por la via reservada, y con especialidad los negocios de Estado por la oficina de Estado que oy está a mi cargo. [...] Asi lo anticipo a VE de su Real Orden para su cumplimiento, previnendo assimismo a VE no se dé por entendido de esta Orden con el Tribunal de Estado, ni con ninguno de los Ministros que le componen.⁴⁷

En aplicació d'aquesta norma, seria d'esperar que les cartes d'ambaixadors, cònsols i enviats fossin controlades exclusivament per Grimaldo. Tanmateix, aquest nou sistema es veuria ben aviat deformat per l'existència d'un actor extra-institucional: el cardenal Giulio Alberoni. La importància d'Alberoni en la direcció de la política exterior de Felip V encara no ha estat avaluada de forma independent, i a grans trets es conserva la valoració construïda a partir de les fonts franceses i britàniques.⁴⁸ Si bé no ens podem estendre a retratar la seva posició a la cort, voldríem donar algunes indicacions sobre la seva relació amb l'estructura diplomàtica de Felip V.

Si ens fixéssim en les fonts que podem consultar avui en dia a l'Arxiu General de Simancas, la Biblioteca Britànica, i els Arxius diplomàtics del Ministeri dels Afers Estrangers de França, constataríem que es poden identificar almenys quatre vies d'entrada d'informació a la Cort madrilenya: primer, les cartes circulars dirigides de forma poc regular al Consejo d'Estado; en segon lloc, les cartes despatxades a Grimaldo i degudament

47. AGS, Estado, Libro 555. 1 de febrer de 1717.

48. L'excepció més benevolent és també la biografia més completa del Cardenal: Pietro CASTAGNOLI, *Il Cardinale Giulio Alberoni* (4 vol.), Collegio Alberoni, Piacenza, 1929.

registrades; en tercer lloc, i de forma molt destacada a partir del darrer trimestre de 1718 i al llarg de tot el 1719, cartes registrades dirigides a Alberoni, que sembla compartir el càrrec amb Grimaldo (ja que les mencions dels Ministres indiquen clarament que Alberoni i Grimaldo posen en comú part de la seva correspondència); en quart i darrer lloc, cartes privades en italià dirigides a Alberoni.⁴⁹ Felip V validaria privadament el funcionament extra-institucional de la secretaria d'Estat, atorgant al cardenal –en una de les seves freqüents crisis de salut– una plenipotència per a tots els afers relacionats amb la política exterior del regne:

Conociendo el amor zelo y desinterés con el qual me sirve el Cardenal Alberoni y por la entera satisfacción con que me hallo de su persona y capacidad, por la presente le doy y concedo todo el poder, autoridad y facultad que se requiere sin limitación alguna para tratar y concluir qualquiera ajustamiento y paz con qualquiera Potencia de Europa, y por este efecto prometo en fee y palabra Real que pasaré y cumpliré todo lo que el dicho cardenal Alberoni estipulara conduira y effectuara en mi nobre con qualquiera Potencia de Europa dandole el permiso de gastar todo el dinero que sera necesario en gastos secretos, sin que sea obligado dar quenta en los tribunales de mi R.H. También doy al dicho Cardenal plena facultad y autoridad de dar las órdenes y disposiciones necesarias para todo lo que mira a Hacienda, Marina y Guerra, a fin que estando yo armado pueda lograr una Paz honorable y ventajosa. San Lorenzo el Real a 26 de octubre de 1717. Yo el Rey.⁵⁰

Aquest document juga un paper fonamental en la valoració de la posició d'Alberoni en la direcció dels afers exteriors espanyols entre 1717 i 1719, però no ha d'enegar-nos. Malgrat que el comportament dels

49. A tall d'exemple, AGS, Estado, 6184, s'encapçala amb el títol «Correspondencia reservada del Marques Berretti con el Card. Alberoni recogida entre los papeles de aquel purpurado».

50. AHN, Estado, 2884-2, «Poder y autoridad que dio el Rey al Cardenal Alberoni en 26 d'octubre de 1717».

Ministres no seguia la pauta institucional,⁵¹ la presència i l'activitat d'Alberoni no atura el flux regular d'informació cap a i des de Grimaldo, almenys no fins al final de l'any 1718; per aquesta raó, potser hauríem de veure Alberoni més com una segona font d'ordres, que una desviació definitiva de la informació.⁵² La pràctica política posterior a 1719 sembla assenyalar que Alberoni no prengué les decisions de forma independent o aïllada dins la Cort.⁵³ En qualsevol cas, exactament el mateix dia en què Alberoni rebé l'ordre d'abandonar la Cort espanyola i exiliar-se –que marcà la seva caiguda en desgràcia i conversió en cap de turc de la guerra de la Quàdruple Aliança– Grimaldo firmava una circular per a tots els diplomàtics que els comminava a cenyir-se a l'ordenament institucional i adreçar tots els despatxos cap a la Secretaria d'Estat.⁵⁴

5. Conclusió

Les múltiples fonts consultades en la recerca que presentem, en part, en aquesta comunicació, transmeten una sensació d'improvisació en el camp de la política exterior que, en el cas espanyol, es veu agreujada per la lentitud sovint exasperant de les comunicacions. El conflicte que restà obert entre Carles VI i Felip V després de la signatura dels tractats d'Utrecht els suposà un desavantatge importantíssim en el desenvolupament de la diplomàcia, que es regia per uns codis formals estrictes. Per això, en el període immediatament posterior als tractats, el monarca espanyol es

51. MARTÍNEZ NAVAS, p. 86 subratlla precisament la extra-institucionalitat de la figura d'Alberoni per comparar-lo amb un Valido.

52. Si bé certs documents empenyen a pensar que el Cardenal usurpava les funcions de tots els altres secretaris i, si feia falta, utilitzava prerrogatives reials. MAE, MD Espagne, lligall 151, f. 9.

53. Ens referim, aquí, a les instruccions donades al nou ambaixador a París, Patrick Lawless, el 1720; encara que la seva missió consistia en afavorir l'entesa i la pau entre la corona francesa i l'espanyola, se li indica que no ha de deixar de tenir en compte els opositors al Regent, especialment els bretons. AGS, Estado, 4.331.

54. AHN, Estado, 2884-3, 8 de desembre de 1719.

troba limitat pel replegament diplomàtic que havia suposat la seva guerra contra els aliats. Entre 1717 i 1719, la Secretaria d'Estat encarregada dels afers exteriors es troba en una fallada de primera magnitud: la seva estructura diplomàtica no és eficient ni fiable en reunir la informació requerida, i pateix una marcadíssima informalització en les comunicacions estatals que reflecteix també l'estat de la Cort. N'és un exemple claríssim la missió de Patrick Lawless, que, alentit primer a Madrid i després a les Províncies Unides, arriba amb un retard crucial a Sant Petersburg. La velocitat dels contactes i decisions i l'ímpetu de la diplomàcia britànica no troben correspondència en la política exterior espanyola, que es presenta incapaç –potser per a les limitacions de la pròpia Secretaria d'Estat, que es troba dividida en dos centres– d'elaborar una estratègia coherent i actuar de forma eficient i eficaç en una sola direcció.

Unes corts en plena guerra (1705-1706): la visió civil d'un conflicte militar

EVA SERRA I PUIG
Universitat de Barcelona

Resum

Les Corts fetes sota l'arxiduc Carles III, en plena guerra oberta, permeten observar la visió civil del conflicte per la societat catalana. A diferència d'altres moments històrics, en aquesta ocasió, les classes dirigents catalanes eren favorables a la confrontació, ja que, amb el pacte de Gènova (20-VI-1705), s'havien involucrat amb l'aliança de La Haia. La lectura dels processos familiars d'aquesta Cort General (Barcelona 5-XII-1705 a 31-III-1706) facilita veure la persistència de la concepció defensiva de la guerra en la legislació catalana. Es pot observar com una societat eminentment civil, malgrat les guerres no volgudes i patides sobre el territori en la segona meitat del segle XVII per la seva condició de frontera, va entomar la nova guerra, en una aposta vista com l'oportunitat d'una alternativa política pròpia. La reactualització de mesures legals de salvaguarda de la població civil i les indemnitzacions pels estralls de les guerres passades ocupen un bon espai de les seves deliberacions parlamentàries.

Paraules clau: Corts, Guerra de Successió, legislació, indemnitzacions.

Resumen

Las Cortes celebradas bajo el archiduque Carlos III, en plena guerra abierta, permiten observar la visión civil del conflicto por parte de la sociedad catalana. A diferencia de otros momentos históricos, en esta ocasión, las clases dirigentes catalanas, eran favorables a la confrontación, ya que, con el pacto de Génova (20-VI-1705), se habían involucrado con la alianza de La Haya. La lectura de los procesos familiares de estas Cortes (Barcelona 5-

XII-1705 a 31-III-1706) facilita poder ver la persistencia de la concepción defensiva de la guerra en la legislación catalana. Se puede observar como una sociedad eminentemente civil, a pesar de las guerra inaceptades i padecidas sobre el territorio en la segunda mitad del siglo XVII por su condición de frontera, aceptó la nueva guerra, en una apuesta vista como la oportunidad de una alternativa política propia. La reactualización de medidas legales de salvaguarda de la población civil y las indemnizaciones por los estragos de las guerras pasadas ocupan un buen espacio de sus deliberaciones parlamentarias.

Palabras clave

Cortes, Guerra de Sucesión, legislación, indemnizaciones.

Abstract

The Catalan *Corts* or Estates held under Archduke Charles III at the height of the war permit the analysis of the civilian viewpoint on the conflict among members of the Catalan society. In contrast to other historical moments, in this occasion the Catalan ruling classes were favorable towards the confrontation because, by means of the agreement of Genoa (20th of June 1705), they had agreed to side with the The Hague alliance. The reading of the family processes of these Corts (Barcelona, 5th of December 1705 to 31st of March 1706) permits the observation of the prevalent defensive viewpoint of the war in Catalan legislation. One can observe how an eminently civil society, after the wars endured during the second half of the 17th century, due to its condition of forming part of the border, entered into a new war in a bid seen as an opportunity for their own political alternative. The updating of legal means to safeguard the civil population and the indemnifications for the havoc wrecked by the wars occupy a large space in parliamentary deliberations.

Key Words: Catalan Corts, Peninsular War, legislation, indemnifications.

1. Catalunya: una societat civil

Les Corts de 1705-1706¹ convocades per l'arxiduc Carles III, ja en plena guerra oberta, permet observar la visió civil catalana del fet militar a inicis del segle XVIII. A diferència d'altres moments de la vida històrica del país, en aquesta ocasió les classes dirigents catalanes eren favorables a la guerra, en la mesura que s'havien involucrat amb l'aliança de La Haia.² Amb tot, la lectura dels processos familiars d'aquesta cort facilita veure la persistència de la concepció defensiva de la guerra en la legislació catalana, tot i que per primera vegada en el procés familiar s'hi troba la salvetat d'admetre legalment, si bé eventualment, la sortida de tropes fora de Catalunya.

La comunicació no preten ampliar els bons estudis que hi ha sobre les formes d'organització militar que van funcionar a Catalunya durant la guerra de Successió. Treballs de gran nivell com els de Joaquim Albareda, Antonio Espino o Josep Maria Torras i Ribé ja ho han fet amb molta

1. Aquestes Corts fins ara han estat treballades per Pere VOLTES BOU, «La cortes tenidas en Barcelona por el archiduque Carlos de Austria en 1705-06», dins *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVIII (Barcelona, 1959-1960), pp. 41-74. IDEM, *Barcelona durante el gobierno del archiduque Carlos de Austria: 1705-1714*, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1963-1970, dos vols. També per Mònica GONZÁLEZ, «Les Corts catalanes de 1705-1706», *L'Avenç*, 206 (1995) pp. 30-33. IDEM, «Les institucions catalanes durant la Guerra de Successió. Les Corts de 1705-1706», *Pedralbes*, 12 (1992), pp. 383-388. Joaquim ALBAREDA és autor d'un «Estudi introductori» a l'edició facsímil de *Constitucions, Capítols i Actes de Cort. Anys 1701-1702 i 1705-1706*, Editorial Base, Barcelona, 2004, pp. 5-33. També cal destacar la tesi doctoral de German SEGURA GARCÍA, «Las Cortes de Barcelona (1705-1706). El camino sin retorno de la Cataluña austracista», UNED, 2009. Actualment estan en procés d'edició els processos familiars dels braços eclesiàstic, militar i reial d'aquestes corts pel Comitè Tècnic d'Edició dels Textos Jurídics Catalans de la Conselleria de Justícia de la Generalitat de Catalunya, edició portada a terme per l'equip format per Josep Maria Bringué i Portella, Pere Gifre i Ribas, Manel Güell i Junker, Gerard Marí i Brull, Immaculada Muxella i Prat, Miquel Pérez i Latre i Joan Pons i Alzina coordinat per Eva Serra i Puig.

2. Pacte de Gènova de 20-VI-1705, en el qual Anglaterra es comprometia amb 12.000 fusells amb la corresponent munició pels naturals que no tinguessin armes.

informació bibliogràfica i molta documentació inèdita.³ Aquí es tracta només d'observar fins a quin punt una societat, eminentment civil com la catalana, va entomar el conflicte militar amb el qual s'hi havia implicat per voluntat pròpia ja que, tal vegada, per primera vegada en els segles moderns, va concebre una política exterior al seu risc i compte, passant de la resistència política com alternativa a una opció política més enllà de la resistència. L'observació de les disposicions legals sobre temes militars ens ofereix la possibilitat de mesurar els procediments concebuts en el conflicte entre terra i guerra pels catalans d'inicis del segle XVIII, i verificar la distància entre la normativa legal de la terra i l'excepcionalitat que imposava, en aquest cas, una guerra o aposta vista com l'oportunitat d'una alternativa política pròpia.

Es tracta de verificar, al marge de la realitat esferèidora que la guerra imposava, quines mesures legals es preveien de salvaguarda davant de l'excepcionalitat. Al costat d'això, cal tenir present que, abans del conflicte successori, unes guerres, aquestes mai no volgudes, havien actuat sobre Catalunya de manera continuada, de forma declarada o encoberta, per la seva condició de frontera. Fins a Nimega (1678), fins i tot, encara hi havia hagut la possibilitat de recuperar les vegueries nordcatalanes perdudes el 1659. Després havia seguit la cruenta guerra dels Nou Anys, la qual, tal com ha deixat dit Núria Sales,⁴ pot arribar a tenir tants noms com espais internacionals de guerra hi hagué. La societat catalana, tenia, doncs, una llarga experiència de guerra continuada, que, d'una banda va galbanitzar el seu esperit més milicià i guerriller que guerrer

3. Joaquim ALBAREDA, entre d'altres treballs *Catalunya en un conflicte europeu: Felip V i la pèrdua de les llibertats catalanes, 1700-1714*, Generalitat de Catalunya-Edicions 62, Barcelona, 2001; Antonio ESPINO, «La mobilització militar catalana durant la Guerra de Successió», *Manuscrits*, 24 (2006), pp. 125-150. IDEM, *Catalunya durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, UAB, Bellaterra, 1999; Josep Maria TORRAS, entre d'altres treballs *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona, 1697-1714*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1999.

4. Núria SALES, «Pròleg» a *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IX, 1689 a 1701, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2005.

(miquelets),⁵ i de l'altra va obligar a les institucions, especialment en les corts d'inicis del XVIII (1701-02, 1705-06), a reactualitzar les mesures legals de salvaguarda de la població i intentar activar indemnitzacions de guerra. Un altre aspecte, doncs, important de l'actuació parlamentària, especialment de 1705-06,⁶ són, al costat de les lleis d'excepcionalitat i de salvaguarda, les reivindicacions, a través dels greuges parlamentaris, d'indemnització pels estralls de les guerres passades.

2. *Les lleis de salvaguarda de la població civil davant dels exèrcits*

Els catalans el 1640 havien declarat la incompatibilitat entre convocatòria de Corts i exèrcit. El 1705, involucrats en el conflicte pel pacte de Gènova, no podien pas argumentar de la mateixa manera. L'opció política, doncs, els implicava de ple en la guerra.

Les corts de 1705-06, al costat de les lleis de reforma i millora administrativa i judicial, de confirmació del model polític i de les novetats econòmiques pròpies d'una opció lliurecanvista, no renyida amb la defensa de la producció agrària i manufacturera, i de novetats d'ordre jurídic-política, com el Tribunal de Contrafaccions, observem una gran quantitat de lleis relacionades amb l'exèrcit i la guerra.

Tant el 1701-02 com el 1705-06, sis lleis,⁷ directa o indirectament, són un intent de protegir la població civil enfront de l'actuació militar. El capítols de 1702, els quals figuren en la darrera compilació de 1704 no estan pas situats ni en el mateix llibre ni en els mateixos títols, si no repartits entre el llibre quart títol 2 *De sequestres y emparas* (capítol 18), el llibre quart títol 25 *De vectigals, leudas, peatges, gabellas y de cosas prohibidas traure de Cathalunya* (capítol 52) i el llibre primer títol 58 *De offici de Alcayts, capitans y altra gent de guerra* (capítols 39, 57, 78). Les

5. Són les tropes irregulars de les que ens parla Antonio ESPINO, «La mobilització militar».

6. També entre els Greuges de la Cort General de 1701-1702.

7. 18, 25, 39, 52, 57, 78 de 1702 i 9, 15, 17, 22, 26 i 34 de 1706.

salvaguardes, doncs, van des de les limitacions pel que fa als allotjments fins a disposicions relatives a la pressió fiscal i a la protecció dels queviures de la població civil i encara hi podriem afegir la preservació de la representació a Corts on cap oficial reial ni de guerra hi pot intervenir.⁸

Les lleis de 1706, que lògicament no es troben en la darrera compilació, són similars a les de 1702, però de redacció molt més precisa i acurada, per voluntat de reforçar llur blindatge. El capítol 18/1702⁹ que es correspon amb el capítol de cort 9/1706 preten protegir els naturals del segrest de grans a instància dels assentistes del rei, els quals paguen a baix preu i venen a preus crescuts, provocant greus caresties, per tant, en cas de segrest per necessitat, els assentistes queden obligats a pagar-los als preus corrents i, en cas de no poder-ho fer al comptat, donar plenes garanties de pagament a llurs propietaris. El capítol de cort 9/1706 tot i legislar en el mateix sentit s'esmera en precisar el procediment: en cas de necessitat de fer els segrests, cal fer-los amb l'assistència de batlles i jurats de la localitat, només poden segrestar els grans sobrers un cop garantida l'alimentació i la sembradura de la població, els preus s'han d'estipular segons enteniment de les magistratures municipals i els segrests no poden durar més de 20 dies, passat els quals, poden recuperar-se sense necessitat de declaració.¹⁰

Els capítols 25/1702 i 15/1706 permet observar la tendència dels oficials reials o de baró, inclosos governadors de plaça, oficials de guerra i soldats, d'interferir el lliure comerç agrari, especialment del vi i l'aiguardent, que es cull amb abundància i és font de beneficis, procedents de Tarragona, Torra de Salou i altres parts marítimes a qualsevol regne que no sigui enemic del rei. D'alguns anys ençà diuen els capítols, contra generals constitucions, especialment contra la constitució 6/1299 *De*

8. 35/1702, 18/1706.

9. La legislació de 1702 no distingeix entre constitucions i capítols de cort, cosa que si fa la de 1706.

10. Cal tenir present que sovint els grans segrestats podien quedar incautats i podrir-se abans de moure's i d'arribar al seu destí.

vectigals, leudas etc es vol imposar una quantitat per càrrega o bota la qual cosa és un nou vectigal il·legal. Els capítols reclamen posar fi a aquest abús contra naturals i forasters, tant en temps de pau com de guerra. Només admeten limitacions en cas d'una carestia reconeguda per la Reial Audiència juntes les Tres Sales, oïts el procurador fiscal de la Generalitat i el síndic de Barcelona. Els capítols disposen que els diputats puguin intervenir per via de torp contra els que pretenguin continuar amb aquestes imposicions.

Els capítols 52/1702 i 22/1706 insisteixen contra els nous vectigals que, contra constitucions, en aquest cas contra el capítol de cort 29/1470,¹¹ en el qual «se diu nous vectigals no poden ésser imposats en lo present Principat», la mesura va contra els oficials reials o de baró, inclosos els oficials de guerra, governadors de presidis i places, als «traginers i passatgers» naturals o forasters que n'exigeixen als que transporten ferro o als ramaders i pastors que transiten bestiar «en particular en la Plana de Urgell». Ramaders i traginers són il·legalment sotmesos a pagar quotes per càrrega o quintar de ferro, o són objecte de composició o d'expropiació de bestiar «ab motiu de salvaguarda». Els capítols disposen la pèrdua d'ofici de l'oficial reial que cometi l'abús i en cas d'oficial de guerra els diputats poden actuar segons el procediment de torb de que gaudeixen contra la «gent de guerra que turben impedeixen o defraudan la exacció dels drets de la Generalitat». D'altra banda, els capítols disposen que la gent de guerra no pugui obligar als naturals a fer bagatges per transportar els grans «com ja lo transport dels grans còrria a gasto y compte dels assentistes del Real Exèrcit». El capítol de 1706 precisa que això val tant pels trànsits per terra com els per mar. Precisa també que la constitució no inclou els castellatges o els drets que cobrin les universitats en virtut de privilegis i, ja en plena guerra, el 1706 s'admet l'obligatorietat dels bagatges si bé pagant el just preu «a coneguda dels cònsols o jurats del poble». És més el capítol de cort 53/1706 comminava també a l'exèrcit reial a pagar el dret d'ancoratge del port de Barcelona. La presència de soldats a Barcelona

11. És l'11 del títol *De vectigals* (Llibre IV, títol 25 núm. 11).

comportava problemes d'alimentació i curiosament la guarnició de la ciutat també serveix als braços per reclamar la concessió de poder pescar «ab dos gànguils més, ultra los de dita confraria».¹²

Els capítols 39/1702 i 17/1706 confirmaven i ampliaven el capítol 47/1599. Aquest capítol de 1599 denunciava els veedors del rei els quals

ab sola poliça dels capitans y alcaÿts, sens altra inquisitio, màximament en lo presidi de Rosas y sos castells, assentan per soldats en los llibres de Vostra Magestat persones que realment y en efecte no resideixen en llurs presidis y castells y, lo que és pijor, no fan les guardes de per si sinó per altres, lo que és gran deservey de Vostra Megestat y dany del bé públich...

El capítol penava amb privació d'ofici als veedors, capitans i alcaits que fessin aquestes pràctiques. El capítol no havia estat observat i «se han experimentat —es deia el 1702 i el 1706— molts abusos».¹³ Els abusos denunciats consistien en que, amb pretext de tenir plaça assentada en els presidis del rei, es pretenia «aposementament de trànsit» i eximir-se de pagar talls i taxes i demés drets de les universitats. Els capítols 39/1702 i 17/1706 a més de confirmar el 47 de 1599 afegia que «los soldats que vuy tenen y per temps tindran plaça assentada per guarnició dels presidis de tot lo present Principat y Comptats [sic] de Cerdanya, estigan obligats y hagen de residir y fer sa continua habitació ab tot sa casa y família en ditas plaças o presidis» i, no fent-hi residència, aquests soldats quedaven subjectes a la justícia i jurisdicció ordinària dels llocs on habitessin i havien de contribuir als talls i taxes municipals. Els capítols 39/1702 i 17/1706 són practicament idèntics amb la salvetat que el de 1706 en lloc de

12. 68/1702, 39/1706.

13. Antonio ESPINO ha fet referència a l'existència de les anomenades “plazas muertas” encara que sembla parlar més dels allotjaments locals que no de llistes de soldats amb plaça assentada en presidis reials. Tot plegat fa pensar que aquesta mena d'abusos venien de lluny i s'inflaven les llistes de soldats tant pel que fa als allotjaments en pobles com pel que fa als presidis reials. *Catalunya durante el reinado...*, p. 42.

«comptats [sic] de Cerdanya» escriu «comtats de Rosselló y Serdanya [sic]». Els capítols de 1706 mai no renuncien a les vegueries del Nord de Catalunya perdudes el 1659.

Els capítols 57/1702 i 26/1706 comminen als oficials de l'exèrcit del rei a pagar als habitants de Catalunya totes les virtualles i municions amb llur transport que aquests tragin per a aprovisionar alcaïts, capitans, governadors de ciutats, viles, castells, llocs i fortaleses. Ambdós capítols són quasi idèntics, però potser la rúbrica de 26/1706 és més explícita:

que los habitantes en lo present Principat –diu– no pугan ésser compellits a haver de aportar pallas, llenyas, virtualles ni altres coses en los presidis y plaças, sens que primer se'ls pугue son just valor y que la conexensa del que se haurà de pagar per lo transport de ditas cosas toque als jurats de las universitats.

Tant 57/1702 com 26/1706 apel·len al llibre primer títol 58 capítol 3 de les Constitucions de Catalunya. Es tracta del capítol de cort 23 de les Corts de Montsó de 1470 que, al seu torn, remet a una ordinació reial feta en el Parlament de Tarragona de 1467 segons el qual

ningun alcayt o capità de qualsevol ciutat, vila, castell, loc o fortalesa no pугués destrènyer o forçar alguna persona, ne pendre de aquella contra voluntat sua lenyas, pallas, vituallas, ne algun altre linatge de munitió, havent per revocadas totas e qualsevols provisions sobre allò fetas, e axí mateix ho entenia de adzemblas.

Com en el cas de 52/1702 i 22/1706 contra nous vectigals, es reclama el compliment d'una disposició anterior, que té més de dos-cents trenta anys i escaig. La manca de Corts entre 1599 i 1702/1706 explica que s'al·leguin disposicions tant llunyanes però, al mateix temps, verifica el pes de la guerra contra Joan II en la normativa militar catalana. Ara el 1702/1706 a la paraula «adzemblas» o «assemilas» s'hi afegeixen les paraules «bagatges» i «cavalcaduras» i «aportar y tragar». Tot i ser aquests capítols quasi idèntics, el de 1706 es cura amb salut i, a la lletania alcaïts, capitans,

governadors de ciutats, viles, castells, llocs o forteses, hi afegeix «ni altres oficials de V Magestat» i pel que fa als transports a pagar afegeix «tant per mar com per terra».

Les lleis 78/1702 i 34/1706 demostren que els bagatges són un afer quasi quotidià i la insuficiència de la disposició que s'acaba de descriure. Donant, doncs, per assentats la quotidianitat dels bagatges, aquestes lleis disposen, segons la rúbrica de 1706, la «forma de com han de prestar-se los bagatges per los pobles als soldats qui transitan per lo Principat y qui deu fer bolletas per los trànsits». Tot i que el contingut d'ambdós capítols és similar, el de 1706 és més dur, però també més atent a limitar els abusos. En ambdós casos volen limitar el nombre de bagatges per cada companyia. El límit el 1702 és de 4 bagatges per cada companyia de cavalleria i el 1706 de 6 bagatges. El 1702 és de 2 bagatges per cada companyia d'infanteria i el 1706 de 3 bagatges. En tots els casos es disposa que els bagatges han de tenir un límit de 10 arroves de pes. En cap cas es pot obligar a superar aquests límits en nombre i pes. Ara bé el capítol 34/1706 afegeix dues disposicions més. En primer lloc els jurats dels pobles, abans de consentir en els bagatges, han de disposar d'un coneixement dels bagatges del trànsit anterior sota pena d'haver d'assumir els danys que ocasioni la seva negligència i, en cas de no obtenir aquesta informació d'oficials o cabos, han d'obtenir una certificació del rector «o altre notari» i, a falta d'ells, de dos testimonis rebuts davant del batlle o sotsbatlle que l'han sol·licitat. En segon lloc les ordres de despatx dels bagatges han de procedir del tresorer del lloc i, en cas de no haver-n'hi, ho ha de fer la magistratura municipal que es pot valdre per la seva execució dels veguers, batlles o oficials reials de la població i en cap cas no es poden fer bagatges d'oficials i soldats reformatos o que transitin a soles sense anar en companyia.

Encara el 1706 ens permet afegir alguns capítols de cort inexistents el 1702, com el 7/1706 que disposava que ni naturals ni estrangers, sense plaça assentada de soldats, no podien ser jutjats *iure belli*, és a dir segons for militar, encara que estiguessin dins presidis reials o en places assetjades; o el 82/1706 que deixava sota la jurisdicció ordinària del Consell de Cent i de la Diputació els soldats de les esmentats consistoris que

cometessin algun delict, quan fossin dins de la ciutat de Barcelona. Finalment també les vidues d'oficials i soldats i demés personal que hagués servit en l'exèrcit reial devien, segons la constitució 43/1706, «ésser convingudes devant dels ordinaris» on tindrien el seu habitatge. Volia dir davant de la Reial Audiència i no pas davant de cap auditor militar. Què la condició eventual de soldat no podia comportar pèrdues de ciutadania ho demostra el capítol 103/1706, segons el qual, el fet que el rei hagués concedit patents al coronel, tinent coronel, sergent major i capitans de la coronela de Barcelona no els impedia concórrer als oficis de la ciutat, o de la Diputació o de les juntes del braç militar i a més seguien quedant sota la jurisdicció de l'ordinari.

També interessa de situar aquí una disposició sobre els sometents, aparentment sense connotació militar, però que cal tenir en compte pel paper militar jugat per sometents a Catalunya. Es tracta dels capítol 55/1702 i 24/1706, els quals prohibeixen al veguer «remetre per diners lo seguiment de somatent». Tot fa pensar que es practicava la redempció per diners a la crida del sometent. La llei procedeix de 1599 (constitució 10)¹⁴. El 1702/1706 es confirma la disposició de 1599 i s'hi afegeixen com a oficials reials susceptibles també de penalització per practir-ho «els sotsvegues y demés officials». Tot fa suposar que com havia de passar el segle XVIII i XIX en el món de les quintes, la pràctica del pagament per remissió ja havia nascut en els vells sometents, en la mesura que aquests havien hagut d'assumir tasques militars.

3. El debat del capítol de Cort 107 de les Corts de 1705-06 sobre allotjaments

Amb la guerra a sobre, els allotjaments passaven a tenir un paper important en el debat parlamentari de 1705-1706. En aquestes Corts

14. Constitutions y altres drets de Catalunya (CYADC), Llibre IX títol 22 capítol 6 en la qual s'ordena que quan els veguers alcin sometent, les viles i llocs no puguin compondre i els veguers no puguin redimir el seguiment de la gent d'aquestes viles o llocs «per diners per si ni per interposada persona» amb pena de prohibició de l'ofici o inhabilitació de les persones que hi hagin col·laborat i pagament de 200 lliures dels béns dels veguers.

s'hi troba un capítol que s'hi refereix i que no consta en les de 1701-1702. Es tracta del capítol de Cort 107 que durant el debat dels processos familiars és identificat com el capítol de cort 62. La rúbrica de la redacció final impresa del capítol diu «Que las Constituciones antiguas y disposició del dret comú sobre aposentament de soldats, officials y altre gent de guerra sien observades». Aquestes lleis antigues, a més del dret comú, que havien de ser observades eren el capítol 38 de la Cort de Montsó de 1547 i la Constitució de la reina Maria de 1422 i el dret comú.

El 14 i 15 de gener es llegia en els braços el capítol de cort 62 «acerca los soldados y gent de guerra que estaven en lo present Principat y Comptats del Rosselló y Cerdanya», segons el qual, «tant en temps de pau com en temps de guerra, hajan de estar en castells, presidis y quartels de sa magestad, y en los que transitaran se haze de observar lo disposat en la Constitució de la reyna Maria y dret comú». Les decretacions dels braços militar i eclesiàstic al capítol foren positives. Ambdós braços decretaren *placet absolute*. El braç militar s'hi conformava tot dient *placet sicut placuit stamentis ecclesiastico et militari in dictis suis decretationibus*.¹⁵ Amb tot, el 27 de gener, el braç reial hi trobava «algunas paraulas ambigüas, de que se podrian originar dificultats».

Et fuit deliberatum: que sia comesa esta dependència a dos senyors síndichs del present bras, nomenadors per lo senyor president, los quals conferescan lo dit fet ab los advocats del present bras, per a que disposen una embaixada en escrits per los il·lustríssims braços ecclesiàstich y militar, suplicant-los tingan a bé atendre a dits reparos y condescendir en moderar y mudar lo que aparega necessitar-se, y disposada que sie la reporten en aquells.¹⁶

Eren nomenats el síndic de Besalú doctor Josep Pujol i el de Vilanova de Cubelles Josep Miró i Gassó per fer l'ambaixada als braços eclesiàstic i militar. L'ambaixada deia:

15. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), CC, XVI, 88, ff. 320r i v.

16. AHCB, CC, XVI, 88, f. 441r.

Lo estament real ha reparat, després de haver fet lo *placet sicut placuit illustrissimis stamentis ecclesiastico et militari* en la Constitució de número 62, que en aquella hi hauria algunas paraulas que podrian ocasionar notable dany en lo esdevenidor al estament real, y necessitar de altrás per major declaració del expressat en dita Constitució de número 62. Per ço, dit estament real suplica a vostra senyoria il·lustríssima se digne manar, que en dita Constitució de número 62 en la línia 22 de la segona pàgina, borrar y linear aquellas paraulas: 'que estaran de assiento'; y en la línia 27 de dita pàgina, després de las paraulas 'de vostra magestat', anyadir 'y no en casas de particulars'; y després de las últimas paraulas de dita Constitució 'y dret comú', ajustar 'sobre expressat'. Lo que rebrà a mercè de vostra senyoria il·lustríssima.¹⁷

La resposta dels braços eclesiàstic i militar fou positiva, si bé deliberaven que l'afer fos posat en mans de la Junta de 12 que havia estat elegida pels tres braços, quatre per braç, «per allanar totas las diferèncias y dificultats entre los il·lustríssims braços, so és per la més breu expedició de la present Cort, per a que aquellas discorren lo que·ls aparexerà més convenir».¹⁸ La redacció final que revela el capítol de cort 107, demostra que les precisions del braç reial foren acceptades per tots, però, en canvi, no permet veure les discrepàncies dels braços eclesiàstic i militar, els quals tot aprofitant l'esmena del braç municipal, pretenien uns afegitons en favor de llurs privilegis. El 19 de febrer el braç militar resolía: «que sie suspès lo pèndrer resolució sobre dit capítol fins que se hage pres disposició en orde a la exempció que per sos privilegis y altrament competeix als cavallers, sos colonos y masovers en negoci consemblant al que prevé dit capítol».¹⁹ El braç eclesiàstic el 19 de febrer deliberava:

Ítem, se ha llegit y proposat altre paper, de número 62, disposat per dita il·lustríssima junta de constitucioners, contenint que soldats, officials

17. AHCB, CC, XVI, 88, f.458v.

18. AHCB, CC, XVI, 88, f. 503r.

19. ACA, Generalitat vol. 1.100, f. 376r.

y demás gent de guerra que-s troban y trobaran en lo present Principat, degan estar aposentats, allotjats o aquartelats en los castells, presidis o quartels de sa magestat. Ohit lo qual paper, se ha deliberat y decretat: *Placet illustrissimo stamento ecclesiastico* que lo present Capítol de Cort tinga lloch en aquellas poblacions ahont y haurà quartels hàbils per aposentar los soldats.²⁰

El braç l'eclesiàstic, el tres de març, s'adheria a les posicions del braç militar:

Aprés, se ha llegit y proposat, altre vegada, lo paper de número 62, novament disposat per la il·lustríssima junta de constitucioners, que fou llegit per primera vegada al present estament a dinou de febrer pròxim passat. Ohit lo qual paper y sas decretacions, ha novament decretat lo present estament: *Iterum lectum stamento ecclesiastico, placet sicut placuit militari*.²¹

Pel braç reial, sabem que el militar i eclesiàstic volien afegir «sian exceptuades las casas pròpias en què faran actual habitació los ecclesiàstichs, militars y gaudints ab sas famílias». ²² El braç reial, el 19 de març, es queixava pel fet que ambdós braços haguessin primer acceptat amb un placet absolute, la redacció definitiva dels constitucioners i ara posessin pals a les rodes amb el seu afegitó. Per tant reclamaven que es mantingués el text dels constitucioners «ab los placets absolute dels tres braços» i «se pose en limpio y se pase a la reial mà de sa magestat». ²³

20. ACA, Generalitat, vol. 1069, f. 544v.

21. ACA, Generalitat, vol. 1069, f. 596r.

22. AHCB, CC, XVI, 88, f. 867r. El tema és interessant perquè emergeix de nou amb la implantació del cadastre, amb el qual la tendència del braç militar i l'eclesiàstic fou transferir als arrendataris, masovers i parcers la pressió fiscal del cadastre. Vegeu per exemple l'al·legació jurídica que conserva el Col·legi d'Advocats de Barcelona: *Memorial al Rey nuestro señor del Arzobispo de Tarragona y Obispos del Principado de Cataluña: en que exponen a Su Magestad los nuevos motivos por el estado ecclesiastico sobre las exempciones del catastro [...] á inmunidad de este tributo [...] y competencia de jurisdicción sobre estos assumptos*. [s.l. : s.n., 1729 o post.] [4], 82, [2] p.

23. AHCB, CC, XVI, 88, fol. 963r.

El capítol 107 definitiu remet a la necessitat de complir amb el capítol 38/1547 de Montsó (capítol 12 del llibre I títol 58 De offici de alvayts, capitans y altre gent de guerra), amb la Constitució 15/1422 de la reina Maria (Llibre I, títol LIX De offici de aposentadors) i el dret comú

per disposició del qual és ordenat que los particulars en los aposentaments dels soldats sols estiguen obligats a donar la habitació reduint-la a la tercera part de la casa per als soldats y als oficials majors la meytat, dexant la elecció en primer lloch al amo de la casa, sens obligació de donar-los cosa alguna, tant per ells com per sos cavalls y assemilas.

Afegeix que, per capítol 21/1563 (15 del títol *De offici de alcayts etc*),

anat los soldats per la terra ab comissaris, perseguint malfactors, o sens comissaris, si arribassen en alguna ciutat, vila o lloch ahont hauria hostals y castells de V Magestat que poguessen ésser aposentats, haguessen y tinguessen de ser aposentats en dits hostals y castells vostres y, en ninguna manera, los poguessen aposentar en casas de particulars personas, sinó en defecte de casas y castells de V Magestat, havent lloch sufficient per aquells, ahont haguessen de pagar lo que despendien.

Els tres braços demanen al rei la confirmació d'aquestes disposicions «per major clarícia», és a dir que, havent-hi exèrcit reial en el Principat i comtats de Rosselló i Cerdanya, tant en temps de pau com de guerra, soldats, oficials i demés gent de guerra «degan estar aposentats, allotjats o aquartelats en los castells, presidis o quartels de V. Magestat y no en casa de privadas personas; y en los que transitaran» s'hagi d'observar el disposat en l'esmentada constitució, la «de la senyora Reyna Maria y dret comú, sobre expressat». Els referents dels allotjaments són de 1422, 1547 i 1563 i no es fa cap referència a la normativa dels allotjaments del debat constitucional de 1630-1640. Finalment, les corts de 1706 en la seva visió d'evitar excessius exempcions d'allotjaments obligava als taulers, notaris,

batlles, bassiners de l'hospital general i als familiars del sant Ofici a tenir-ne.²⁴

És sabut que les corts de 1701-02 i 1705-06 van plantejar-se la necessitat de la construcció de quarters. Els braços, el 23 de gener de 1706, en relació als quarters, suplicaven al rei que digues «en quinas ciutats o paratges del present Principat és necessari fabricar dits quartels y que, después, los braços pasaran a la premeditació de la forma, disposiciones y medis».²⁵ Finalment la pretenció esdevenia econòmicament inabastable i el dimecres 17 de febrer de 1706 la resposta dels braços era:

En orde al número 5 de dit paper, en què vostra magestat insinua ser necessària la fàbrica de quartels en todas las ciutats y vilas numerosas del Principat, per a què en ells, en temps de iver, se distribuescan las tropas y queden los habitants de ell ab lo alívio de no haver de allotjar los soldados, desitjarian los brassos que lo present Principat estigués tant opulent de medis y diners com son innat affecte desitja per a poder acudir a las importàncias del real servey, y especialmente a la fàbrica de dits quartels; y havent-se incessantment la junta de medis aplicat en discórrer los més crescuts y prompts a què pot arribar la possibilitat del present Principat, pot assegurar-se vostra magestat que, si en la ocasió present, per trobar-se exausta la Província, no pot oferir-se en executar promptament la edificació de dits quartels, dexarà providència perquè, a la primera ocasió de sa possibilitat, se fasse a vostra magestat dit servey.²⁶

Els quarters, doncs, quedaven ajornats en el temps.

24. Capítol 15/1702 i capítols de cort 8/1706 i 77/1706 a més de pagar les contribucions locals de tota mena. És més, el 1706 es volia deixar la Inquisició subjecte al nou Tribunal de Contrafaccions en cas que contrafès. Amb tot, aquesta disposició no arribà a posar-se en el capítol de cort 74/1706 com hauria volgut el braç militar, ACA, Generalitat, Vol. 1.100, fols sn del dia 26 de febrer de 1706.

25. ACA, Generalitat, vol. 1.100 f. 425v.

26. ACA, Generalitat, vol. 1.100 f. 705v.

4. Un fet excepcional: el regiment de la Diputació fora de les fronteres catalanes

Al costat d'aquestes mesures de salvaguarda de la població civil enfront del fet militar i de la guerra a casa, trobem un debat que tendeix a admetre la sortida de les tropes catalanes del regiment de la Diputació de les fronteres de Catalunya i que, només s'explica per la implicació dels dirigents polítics catalans en la guerra després del pacte de Gènova o el compromís català amb l'aliança de La Haia.

El 4 de gener de 1706 el rei feia arribar als braços un paper amb cinc peticions: la fàbrica de quarters que ja s'ha esmentat; la fabricació d'armes, polvora i bales; el subministre a les tropes reials de llenya, palla «y otras menudencias»; que s'aprovés una Constitució segons la qual tots els testaments, graduacions de doctors i títols acadèmics i d'oficis es validessin previ pagament d'una quota («propina») en favor dels hospitals reials, «para alivio de los soldados enfermos y ayuda de costa de los hospitales reales» i, finalment, que el vestuari de les tropes reials quedessin lliures d'impostos.²⁷ El 23 de gener els braços responien als tractadors del rei a les cinc peticions. Pel que fa als quarters ja he dit que demanaven quina hauria de ser llur localització i que premeditarien els mitjans per fer-ho i com hi desistien per raons de feblesa econòmica; pel que fa a la fabricació d'armes, pòlvora i bales es responia que ja havia estat ordenat als diputats i als oïdors de comptes; pel que fa al subministre de llenya, palles i «altres menudències», denunciaven l'existència del molts abusos per la qual cosa es trobava formada «expressa Constitució» sobre el tema, com ja hem vist; no s'acceptava cap quota en favor dels hospitals reials procedent dels testaments per ser considerada una disposició contra dret i una mesura semblant provocaria danys i perjudicis irreparables, la quota en relació als doctors, universitats literàries, col·legis i confraries no podia –deia la resposta– ser matèria de constitució per ser pròpia dels comuns esmentats

27. ACA, Generalitat, vol. 1.100, ff. 242v-243r.

i afer especial de llurs privilegis;²⁸ finalment, en base a la Constitució 1 del títol 26 del llibre quart *De drets de General* (cap de cort 3/1413) no admetien cap franquesa de dret pels vestuaris de les tropes reials, l'observància del qual era «lo major servey real y conservació dels dits drets» i ja tenien disposada una constitució amb la seva confirmació.²⁹ D'altra banda, els braços indicaven que l'aplicació del propi ús en nom del rei només feia que beneficiar als assentites d'aquest, però no al rei.³⁰ En tota ocasió, ara també, els braços relacionaven la solidesa de les finances de la Diputació amb la possibilitat de servir el rei, tot i que simultàniament parlaven sempre del servei de Corts en termes de donatiu voluntari i gràciós.³¹ En cap cas, deien els braços, el pagament dels drets del General no eren «alienació de son erari [del rei] ni tribut indecorós a sa real grandesa, sí sols generosa munificència de depositar en mà de la Generalitat aquelles matexas quantitats que hauran de servir per las necessitats de sa real corona».³²

28. Sabem pels processos familiars de les corts de 1706 que les 200 lliures anuals concedides en corts a pagar per la Generalitat a l'Hospital de la Misericòrdia per cinc anys no podien començar a córrer fins que no hagués acabat el servei del regiment de la Diputació ACA, Generalitat, vol. 1.100, ff. 622v-623r.

29. ACA, Generalitat, vol. 1.100, ff. 425v-426v. Es tracta dels caps 54/1702 i 23/1706 que obligaven al rei a pagar la bolla pel vestuari de les seves tropes i a pagar tots els impostos de Barcelona i tots els altres municipis. En el cas de Barcelona s'al·legava el privilegi de Pere III de 17 de maig de 1359. S'al·lega el capítol de cort 3/1413 el qual diu: «Supplica la dita cort que vos senyor e la senyora reyna e vostre il·lustre primogènit e vostres e lurs successors paguets emanets e fàçats pagar los drets de dit General, com sie senyor evident cosa lo dit General redundar en gran utilitat e honor de vostra reyal corona. Plau al senyor rey de si mateix, de la reyna e de sos fills».

30. ACA, Generalitat, vol. 1.100 f. 706v.

31. Això mateix explica que de manera formalista dels donatius pactats fora de Corts entre la Capitania i la Diputació durant la segona meitat del segle XVII se'n diguessin "voluntaris".

32. ACA, Generalitat, vol. 1.100, ff. 707v-708r. Com tampoc es podia permetre no pagar les pensions de censals manllevats al servei dels reis.

Ja abans de reunir-se les Corts de 1705-06, el rei havia demanat a la Diputació la formació d'un regiment de mil homes. Amb la convocatòria de Corts, l'afer quedava en mans dels braços,³³ i això fou motiu d'una assídua correspondència entre els diputats i els braços sobre la qüestió. Els estaments, sota consell dels diputats aconsellats al seu torn per la Conferència dels Comuns, admetien la formació d'un regiment de 500 homes, del qual en reclamaven la reforma «quant se logre lo benefici de la pau o altrament».³⁴ Els braços nomenaven Miquel d'Alentorn coronel del regiment de la Diputació, i es pot observar que a Catalunya ja existeix una certa població flotant format en la guerra, per tal com trobem diversos casos de sol·licitud als braços de places vacants de tinents per al regiment de la Diputació.³⁵ La decisió de formar el regiment obligava a la Diputació a cercar-ne el cost. Els diputats explicaven als braços que el veedor de la Generalitat Erasme de Lana i Fontanet «vistos los llibres y cost del tercio se formà en lo any 1697» havia verificat que el cost dels oficials i cabos havia importat 1.396 lliures 13 sous i 4 diners al mes y també se havia averiguat que «lo gasto dels officials y cabos mayors y menors dels sinch-cents homes ab que vuy ha resolt servir la Generalitat a sa magestat sumaria 1.336 lliures 8 sous quiscun mes».³⁶ Els diputats reclamaven que el vestuari, les armes «cellas y altres pertrechos de guerra» fossin pagats amb el donatiu al rei. El rei reclamava a la Diputació un regiment segons planta dels regiments de l'exèrcit reial. No hi hagué acord immediat en relació a organitzar el regiment català segons planta reial. D'una banda el regiment català requeria tres ajudants en lloc d'un com tenien els regiments

33. Els braços feien els nomenaments, alguns els cedien a don Miquel d'Alentorn *olim* de Pinós a qui havien nomenat coronel del regiment «en consideració que, congregada la cort, toca la nominació als tres il·lustríssims brasos»; «fassen las nominacions de personas per los puestos vacants en dit regiment, per ésser esta prerrogativa de la mateixa cort», ACA, Generalitat, vol. 1.100, ff. 232r i 331v.

34. ACA, Generalitat, vol. 1.100, f.184r.

35. ACA, Generalitat, vol. 1.100, ff. 378v-379v.

36. ACA, Generalitat, vol. 1.100, f. 194v.

del rei. Pel bon govern, deien els tres ajudants ja nomenats, «necessita a lo menos de tres ajudants, ço és, un per cada official major, qui són lo coronel, tinent coronel y sargento major» i el regiment de Barcelona en tenia també tres. Si s'eliminaven dos «seria quedar ab algun desastre» —exclamaven Josep Garcia, Joan de las Casas i Francesc Artigas que, tots amb graduació de reformats, havien estat nomenats— la qual cosa obligaria que «los suplicants arrimassen los bastons». A això s'hi afegia la reducció del sou ja que havien estat nomenats amb un sou de 20 lliures a cadascú, segons ús i estil del terci de la Diputació, i ara es senyalava un sol sou de 14 lliures «lo qual sou apar una cosa molt tènua respecte de la gran fadiga que tenen» i, a més, quan els alferes cobraven 19 lliures 12 sous.³⁷ Els ajudants no foren els únics a queixar-se. Adaptar-se a la planta reial comportà, també, problemes amb els set tinents del regiment,³⁸ els quals havien començat a cobrar des del 15 de novembre de 1705. Segons llur súplica del 9 de març de 1706, els tinents dels regiments reials cobraven 18 peces de 8 més armes i vestit i, en canvi, els del regiment de la Diputació cobraven el mateix però s'havien de pagar les armes i el vestuari i també quedaven disminuïts davant dels tinents del terci de Barcelona, els quas es pagaven arma i vestit però cobraven 20 peces de vuit de mesada.³⁹

El 27 de gener de 1706 els tractadors del rei presentaven als braços tres peticions més: l'avanç del donatiu degut a les urgències militars que, a la vista del milió i mig ofert al duc d'Anjou, esperaven que fos crescut i més segur; de nou es reclamava que el regiment de la Diputació fos armat a compte de la Generalitat ja que les drassanes estaven sense armes, i que el regiment de la Diputació pogués sortir de Catalunya

37. La qüestió dels ajudants quedava resolta mantenint els nomenats segons els salari previst amb el compromís, però, faltant ells, la norma seria la dels regiments reials d'un ajudant a 14 lliures el mes, ACA, Generalitat, 1.100 ff. 783v-785r.

38. Eren don Josep Ferran, don Lluís Sans, Joan de Montserrat donzell, Ermanter Salvat i Conangla burgès de Perpinyà, Anton Minguella i de Llunell, Pere Toralla i Lluís Condor.

39. ACA, Generalitat, vol. 1.100, ff. 878r-878v.

encara que, segons Capítols de Cort –deia la petició del comte de Cifuentes— no puga la Generalitat levantar tercios sinó és trobant-se invadit lo Principat y, per son major resguart, sens poder exir del Principat, que, en vista del molt importa al real servey y conveniència pròpria adelantar las conquistas, se pendrà expedient y forma perquè lo regiment que actualment se levanta, havent-hi o no invasió de l'enemich dins lo Principat, podrà lo rey nostre senyor valer-se d'ell per adelantar sas conquistas en recobro de sa monarquia.⁴⁰

El dimecres tres de febrer de 1706, el braç militar acusava rebut de la petició reial. Com sempre, el braç eclesiàstic havia deliberat primer i ara ho feia el militar, fent referència a la deliberació per via de pensament de l'eclesiàstic:

Ítem –escriu el procés familiar del braç militar–, se ha llegit y donat per proposició la deliberació presa en lo il·lustríssim bras eclesiàstich lo primer del corrent, ab la qual, en atenció de la insinuació feta per sa magestat per medi de sos tractadors, reportada als il·lustríssims braços de la present Cort per medi de sos commissaris o tractadors, ha resolt, per via de pensament, que se done llicència a l'il·lustre y fidelíssim consistori de deputats y ohidors de comptes del General per a què puga permétrer y consentir a què, durant la present guerra tant solament, lo regiment que de present se levanta en servey de sa magestat continue lo servey no sols dins dels límits del present Principat y Comtats de Rossellò y Cerdanya, però, també, (en cas que al rey nostre senyor li importe), fora del present Principat, com no sie fora del continent de la Península de Espanya. Y que se ordene al dit il·lustre y fidelíssim Concistori que, a gastos de la Generalitat, per esta vegada tant solament y sens que puga en altres ocasions servir per exemplar, arme als soldats

40. ACA, Generalitat, Vol. 1.100, f. 463v. Tropes fora de Catalunya de lleves de voluntaris de procedència catalana ja n'hi havia hagut segons ens diu Antonio ESPINO, «La mobilització...», p. 127: Felip V havia demanat un nou servei de tropes i el 1702 Blai Trinxeria amb un regiment de set-cents homes, quasi tot miquelets, passà a Nàpols i el coronel Llobet a Cadis i Ceuta amb 745 homes on el general Agulló era capità general.

de dit son regiment de fusils o altres armes y bosas de magranes o casarinas, conforme en dita deliberació se conté més llargament.⁴¹

Que el Regiment de la Diputació tingué un paper primordial en els debats parlamentaris de les corts, ens ho demostra el fet que, sovint, es posaren dissentiments generals en els quals explícitament es deia que aquests no afectessin a les deliberacions entorn del Regiment. Els dissentiments, doncs, anaven acompanyats d'un

tant solament de què's puga tractar y resoldrer sobre lo armar y demás dependències concernets al regiment que la Generalitat està levantant en servey de sa magestat (que Déu guarde), tant respecte de l'augment de socorros com altrament en tot lo que la Cort li aparega disposar y deliberar respecte de dit regiment.⁴²

La negociació dels requisits del Regiment de la Diputació no fou tasca fàcil. El 10 de febrer de 1706, el braç eclesiàstic continuava consultant al militar sobre qui havia d'armar «de fusells y demás necessari al regiment»; també sobre l'augment en un sou més de socorro cada dia per cada soldat, segons la planta dels regiments reials, de 8 diners diaris, més al cap d'esquadra i als tambors «igual socorro que als dits soldats»; i a propòsit de la bestreta del donatiu per armar els soldats del regiment «de fusils, bossas de granadas o casarinas y demás». Finalment, en relació a la petició reial de la possible sortida de Catalunya del regiment de la diputació, el braç eclesiàstic opinava que

per trobar-se aquest Principat ser frontera del regne de França, ab qui té guerra lo rey nostre senyor, sie precís haver de quedar en ell tropas y milícias per sa defensa; y per ço, encara que no sie lo Principat invadit de enemichs, sie convenient y precís tenir format y prompte dit

41. ACA, Generalitat, Vol. 1.100, ff. 555v-556r.

42. ACA, Generalitat, Vol. 1.100, f. 656r.

regiment per son major resguart, puix altrament interessant-se tant en adelantar las conquistas dels demés regnes de Espanya, discorreria gustós en encontrar expedient per exir dels límits de Catalunya en seguiment de las reals tropas, que sempre cedirà en glòria de la nació

i acabava recomant la ràpida recaptació de la bestreta del donatiu oferta al rei.⁴³

En el marc d'aquestes deliberacions, el braç militar, en sessió del 13 de febrer de 1706, llegia un escrit de la Diputació adreçat als braços, el qual, acusava rebut de les peticions del rei, tant pel que feia a dotar «a gastos de la Generalitat, tots los fusells ab sas bayonetas y casarinas que hauran menaster los soldats que-l componen (essent axís que, en altres semblants ocasions sempre se donavan a gastos de la real hazienda)» com «en orde a la continuació de dit tercio, en lo cas de cessar la causa de la defensió de la Generalitat, drets y llibertats de la terra y, per consegüent, de voler-se isca del present Principat». A propòsit d'ambdues coses, els diputats i oïdors deien esperar ordres dels braços del que havien d'«obrar y executar» [...] sobre est assumpto». L'escrit de la Diputació als braços és l'ocasió per saber, com s'ha dit més amunt, que, abans de convocades les Corts, el rei havia demanat un regiment de mil homes i que el consistori davant d'un fet tan important ho havia consultat a la Conferència dels Tres Comuns i a una Novena dels tres estaments:

Y premeditats los havers de la Generalitat, aconsellaren que, segons estos, sols podria fer la Deputació un regiment de 500 hòmens, entre officials y soldats, donant-se a quiscun de socorro quotidià 3 sous (no

43. ACA, Generalitat, Vol. 1.100, f.656v-657r. No degué ser fàcil un cobrament ràpid. L'11 de març de 1706, el comtat de Prades reclamava diferir el pagament de la bestreta «fins a Nostra Senyora de agost primer vinent, que amb la cullita que se espera confia acudirà puntual a la paga entera del dit donatiu» I pensava aconseguir-ho per la «singular mercè de la pietat y gran justificació», ACA, Generalitat, vol. 1.100, ff. 911r-911v.

admetent-se avantatjats ni reformats), haguda consideració que, essent regiment, se augmentava de oficials, com eren thinent coronel, thinents y un ajudant, a qui se devian donar sous crescuts; y que en altres ocasions sols lo tercio constava de 400 hòmens, component-se de set companyias; y que fent-se dit servey, per falta de medis de la Generalitat ja no-s pagava als acrehedors ni la mitja penció, ni la lluyció; en vista del que, en eixa conformitat deliberà lo consistori fer-ho y ne donà part a sa magestat, del que manifestà sa real gratitut.

Si els braços resolien augmentar el sou a cada soldat a raó de 4 sous per dia, per 450 soldats, segons planta del regiments reials, això augmentaria la despesa del la Generalitat en 7.300 lliures anuals, que, afegides a la compra de fusells, baionetes, bosses i gorres de granaders i casalinats, faria impossible a la Generalitat suportar la despesa. En cas d'haver-lo de mantenir amb quatre sous diaris als soldats, els braços haurien de decidir «posar major dret de General a certas mercaderies que ja paguen dret» o bé posar drets sobre el tabac, la xacolata, l'aiguarent i d'altres, o fer una taxa més elevada del donatiu, per tal que, pagats el rei i els greuges, quedés un remanent per al General.⁴⁴ El consistori en l'escrit als braços també hi deia la seva pel que fa a la sortida del regiment de les fronteres de Catalunya:

Que per la continuació del tercio, cessant la causa expressada en lo Capítol 2 del Redrés, 1599, y altres, és precis que vostra senyoria il·lustríssima se servezca fer nova disposició; y si apareixia deliberar que se ordenàs al consistori que, sempre que sa magestat guste, vaja a tal part fora lo Principat lo dit tercio, tingan facultat de que isca; si fos en ocasió que lo Principat estigués invadit o pròxim a ser-ho, se encontraria ab lo motiu que, segons dits Capítols de Cort, se ha tingut per levantar-lo, que és per defensió de la Generalitat, drets y llibertats de la

44. Ente les successives queixes de dificultats financeres de la Diputació, tot demanant mecanismes per a la millora dels seus ingressos, el 10 de març de 1706 diuen que els seus emoluments només importen anualment 117.000 lliures «poch més o menos» i que pagar un regiment de 500 homes comporta més de 50.000 lliures anuals, és a dir quasi un 43% dels ingressos, ACA, Generalitat, vol. 1.100, f. 901r.

terra, en què tant gloriosament se cifra la major exaltació del real servey y conservació del Principat en lo suau y amablíssim domini de sa magestat, de hont apar *salvo semper* que dita eixida deuria ser en los casos de cessar la justa causa dalt dita.

En resum, la Diputació no s'hi oposa i només adverteix tres coses: que els tercis sempre s'han organitzat per defensar el país, que si hi ha canvis cal nova disposició i que en qualsevol cas, només es pot eixir del Principat si aquest no està invadit o amenaçat. Cal destacar que no trobem cap referència constitucional explícita sobre el tema militar en termes només de defensa i l'única reclamació de canvi de normativa que es reclama, si cal sortir de Catalunya, és el capítol segon del redreç de 1599 *Sobre los gastos que poden fer los deputats*, el qual capítol limitava les despeses «tantsolament per defensió de las Generalitats, drets y llibertats de la terra y per casos de alegria de vinguda de rey o coronació, o noces, demostracions de dol, per comptes y obres necessàries y no per altres casos».⁴⁵

Els braços finalment ordenaven a la Diputació accelerar la formació del regiment, pagant a 4 sous diaris de sòcors als soldats i pagant les armes comprant-les rapidament, sense fer tabes i ajustant el preu el millor que puguessin. Com que hi havia hagut discrepàncies en relació a destinar la bestreta del donatiu a la compra d'armes, els braços es comprometien a disposar mecanismes d'augment dels ingressos de la Generalitat abans de clausurar les Corts.⁴⁶ Tot fa pensar que s'aprovava ajustar el regiment de la diputació a la planta dels regiments reials.

45. *Capítols per lo redres del General y casa de la Deputació de Cathalunya fets en les Corts celebrades en lo monestir de Sant Francesch de Barcelona per la SCRM del Sereníssim Senyor Rey don Felip II de Aragó y III de Castella, en lo any 1599*, Rafel Figueró, Barcelona, 1704, pp. 11-12.

46. El donatiu a l'arxiduc Carles de 1706 fou de dos milions de lliures en deu anys i el del duc d'Anjou de 1702 d'un milió i mig de lliures en set anys. A més, el capítol 30 del Redreç de 1706 creava un nou impost a favor del General directe i sense poder-lo arrendar per a l'entrada de vins i aiguardents forasters i el capítol 76 adjudicava al donatiu l'estanc del tabac. *Capítols de Cort per lo Redres del General y casa de la Deputació de*

Un cop establert l'afer del regiment des dels nomenaments fins a la necessitat amb molts escrupols de reclutar gitanos com a tambors per manca de personal, el regiment seguí donant maldecaps als braços en corts pel que fa als pagaments. El 7 de febrer de 1706 arribava als braços una súplica de Francesc Marí i Genovès. Aquest havia fet despeses considerables per al regiment de la Diputació i el Regent els Comptes de la Generalitat, amb el pretext del capítol 8 del redreç de 1702, es negava a girar-li els diners «fins a tant que se li hajan passat los comptes del diner que dins lo espay de tres mesos se haurà entregat a dit regent los comptes». És a dir que el Redreç del duc d'Anjou havia intentat posar límits al regent los comptes en el sentit de no girar diners a ningú si abans aquest no havia passat comptes de la terça anterior. Aquesta era la situació de Marí i Genovès que al·legava haver gastat molt i no haver tingut prou temps per passar els comptes i advertia que, si el regent els comptes no li girava els diners, «poria ésser ocasió de fugir los soldats y desfer-se el regiment, en gran detriment del reyal servey y descrèdit de la Província». Al mateix temps reclamava que el nou capítol del redreç, que substituïria el 8/1702, modifiqués les urgències. Cal dir que el capítol del redreç 38/1706, que es correspon amb el 8/1702, també contempla uns comptes apart per a les situacions d'urgència en defensa de la Generalitat, drets i llibertats de la terra però, a més, afegeix «y en ocurrència de mantenir tercio o regiment la Deputació per dita defença». Ara bé aquests comptes especials de casos d'urgència el 1702 s'han de passar de tres en tres mesos, mentre que el 1706 ho han de fer de quatre en quatre mesos.

5. Els greuges per estralls militars en la cort general de 1706

Es prou sabut que un aspecte important de les Corts Generals era l'exercici de la justícia reial. Les Corts sempre acumulaven una gran quantitat de greuges civils generals i particulars, que solien resoldre's a

Cathalunya fets en las Corts celebradas en dita casa de la Deputació per la SCRM del rey nostre senyor don Carlos III en lo any 1706, Rafel Figeró, Barcelona, 1706 pp. 54-57 i 174-180.

través d'un sistema d'indemnitzacions monetàries que el rei havia de pagar amb una part del donatiu. He pogut observar la importància dels greuges particulars de les corts de 1705-1706 derivats dels estralls de les guerres de la segona meitat del segle XVII. M'ha semblat important de remarcar, doncs, aquests greuges que revelen els patiments de la població civil durant les guerres continuades posteriors a la Guerra dels Segadors. La millor manera d'observar-ho és la realització d'un quadre, que permet una visió general de la qüestió, en el ben entès que ben segur aquests afectats no foren els únics, sinó que són aquells que tingueren possibilitats de fer-ne súplica pública a través dels greuges parlamentaris. Són un exemple més de la visió de la guerra per la societat civil civil.

Greuges particulars de la Cort General de 1706 relacionats amb els estralls de les guerres sobre béns mobles i immobles, segons ordre i número d'aparició AHCB, CC-XVI-88

Any dels estralls	Núm del greuge	localitat	perjudicat	cosa perjudicada	perjudici i el seu motiu	Valoració del dany i reclamació. Abans de posar la quantitat se sol dir retòricament: valorat o estimat "en més de" i la quantitat estimada
1697	2	Barcelona, sant Pere de les Puel·les	Abadessa de Sant Pere de les Puel·les	11 cases amb tots els seus serveis + cases de les que rebien censos+ casa de l'hortalà del monestir	enderroe per fer el tallafores	70.000 escuts+100 lliures anuals de censos+65 lliures de lloguer casa de l'hortalà
[1660]	3	Castellfollit comtat de Montagut	Gabriel Berengari, pagès	casa amb cabana i confiscació de les pedres i desferre de la casa	enderroe i confiscació per fer una fortalesa	3.000 lliures

		bisbat de Girona				
--	4	Barcelona	Francesc Cortés notari, públic	un camp i privat del seus lloguers	expropiació per fer el forti adjacent al portal de la Dressana dit de santa Madrona	--
1694	5	Barcelona	Marià Rufasta i Prats, notari públic	2 peces de terra una de 3 mujades de rec i l'altre de 2 quartes	expropiació per fer les fortificacions: forti del portal de Sant Daniel i muralles de Valldonzella	800+200 lliures
1697	6	Barcelona, Sant Pere de les Puel·les	Bartomeu Vallori, pagès	una casa amb una peça de terra al tapiat de Sant Pere	enderroc per defensa de la ciutat	3.000 lliures
--	7	Castellfollit	rector i obrers de la parròquia de sant Salvador	l'església de Nostra Senyora del Roser	enderroc per fabricar el forti o baluart adjacent a la fortalesa	636 lliures
1656	8	Vic	prior i convent de Nostra Senyora del Carme	monestir i església al capdevall del carrer del Gurb. Els ha calgut fer nou monestir	enderroc per fer noves fortificacions	50.000 lliures
1640	9	Lleida	prior i convent de Nostra Senyora del Carme	monestir i església + confiscació de les pedres i la desferra dels enderrocs. Els ha calgut fer nou monestir	enderroc per fer les noves fortificacions de la ciutat	50.000 lliures
1653-1654	10	Girona	prior i convent de Nostra Senyora del Carme	monestir i església i confiscació de les pedres i desferra. Els ha calgut anar a viure en cases particulars i començar a construir un nou monestir	enderroc per millorar les fortificacions	90.000 lliures
1696	11	Barcelona	Josep Rosés, pagès	tres quartes de terra a la muralla dels Tallers	expropiació per fer la construcció del baluart, estacada i esplanada	350 lliures
1653	12	Girona	abadessa i monestir de Santa Clara	monestir i convent sense poder aprofitar ni pedres ni ferralla i havent-se refugiar en una casa particular que compraren per fer nou convent, el qual és inacabat per pobresa	enderroc per fer el baluart de Santa Clara (1654)	han cobrat 1.200 lliures els queda per cobrar 14.800 lliures
1650-1654, 1684, 1694	13	Girona	Rafael de Cerdà i de Maduxer	casa de l'heretat dita Torre de Cerdà en el pla de Girona, parròquia de Sant Feliu. Reedificada fou de nou enderrocada i de nou refeta i de nou enderrocada + una peça de terra de 8 vessanes	enderroc per la defensa de la ciutat i per la construcció d'un forti fent davant del monestir de Nostra Senyora de la Mercè i la Torre del Llomp + l'expropiació (1684) de la peça de terra	---

1684, 1694	14	Barcelona	Francesc Rius	una peça de terra de 2 mujades prop del portal de l'Àngel de bona qualitat	expropiació (1684) de la peça de terra i construcció(1694) de fortificacions	1.200 lliures
1691-1692	15	Castellfollit	sindic de la vila de Castellfollit	50 cases de la vila (de 3 parts 2 i l'església)	enderroc per la fortificació de la vila i expropiació dels materials de l'enderroc per fer la fortificació	15.000 lliures
1697	16	Barcelona	Emerenciana Esteve, vidua de Vicens Esteve, "celler"	2 mujades de terra i enderroc de les cases que hi havia fora els murs prop del forí del portal de Sant Antoni	expropiació per fer la fortificació de la ciutat	El lloguer li rendia 100 lliures anuals, el que li queda només li rendeix 6 lliures l'any
1653-1666	17	parròquia de Sant Andreu del Coll, terme d'Olot	Maria de Rajadell Montagut i Vallgornera	castell del Coll	enderroc del castell	3.000 lliures
1662-1664	18	Puigcerdà	noble don Francesc de Sans i de Puig	una casa i heretat amb l'era, porxos, pati i corral (1662-1664) + expropiació de la meitat de 2 peces de terra entre les 2 d'1,25 mujades al camí del Portal Nou al Àngels Vells	enderroc per fer la fortificació de la vila al portal de Llívia	4.000 lliures+ 437,50 lliures. Només ha cobrat N'ha cobrat 32 lliures, 16 sous i 9 diners=32,83 lliures
1693	19	badia de Roses	Magi Escardó, patró de barca (participa: Anton Alart corder de viola, Amador Dalmau adroguer, Miquel Negre veler, Pere Poy llagater de mules, doctor Francesc Gomar cirurgia)	una barca de port 3 mil quintars carregada de blat i dels canons, pedrers i pertrets de la barca	embargada per proveir la guarnició de Roses i defensar la plaça	Li fou pagat el preu del blat però no li fou retornada l'expropiació dels canons, pedrers i pertrets de la barca. Portat el cas a l'Audiència aquesta condemnà (1696) als ministres reials a retornar el valor de la barca amb les xàrcies i demés arreus
1697	20	Barcelona	Josep Malla, pagès fill hereu de Benet Mallà, pagès, pare difunt	2 cases una xica i l'altra gran prop de la Creu de Jesús	enderroc amb motiu de convenir per la defensa de la plaça	870 lliures
1653	21	Girona	administradors de l'hospital de Santa Caterina "hospital per curar malats" prop dels murs de la ciutat i obligats a fer hospital nou	hospital	enderroc "per temor del siti"	40.000 lliures
1696-1698	22	Barcelona	Lluís Garriga i Maria Teresa Garriga i Llobateras, consorts	peça de terra de regadiu fora els murs de la ciutat davant la gruta de Sant Pere que tenia 3 mujades i ara en té 2	la peça ha quedat reduïda a causa de les fortificacions i la resta de la peça sotmesa a les inundacions del fossar	2.200 lliures

1652	23	Barcelona	abadessa del monestir de Valldonzella	l'església i monestir de Valldonzella en el pla de Valldonzella fora els murs de la ciutat. Els calgué refugiar-se dins la ciutat on són "en una clausura molt reduïda"	enderroc del monestir i església per les tropes de Felip IV en el setge de Barcelona	100.000 lliures
1654	24	Vilafranca del Conflent	Francesc Vicens baster de Girona fill de Bartomeu Vicens	dues cases en el raval de Vilafranca del Conflent sota les armes de Felip IV	destruïdes posant-hi foc entre les altres cases del raval per defensa i fortificació tement la invasió del Príncep Conti	una casa 600 ducats de dotze reals de plata forta i l'altra 350 lliures segons valoració de la cort del veguer de Barcelona de 12-IV-1655
1696-1697	26	Barcelona	Fèlix Vidal, mercader	peça de terra campa de 4 mujades al regadiu fora i prop de les muralles en la partida del "regaró de Sant Pere". Pèrdua de les mujades i dels lloguers i fruits i desvalorització de la mujada que li queda	expropiació i ocupació de 3 mujades incorporades dins l'estacada i fortificacions	3.300 lliures de les quals només ha cobrat 142 lliures 2 sous
1694	27	Corbera	Josep Mora i de Solanell senyor del castell i terme i lloc	castell i lloc de Corbera	enderroc de muralles, portals, una casa i gran torre del castell del lloc	--
1657	28	Hostalric	Diego de Vila, donzell, fill i hereu de Francesc de Vila	tres cases del raval de la vila	enderroc. La fusta de les cases servi per plataformes de l'artilleria i estacades del castell	lloguer; 100+100+50 lliures. La demolició suposa dany de 5.000 escuts.
1705	29	Barcelona	Josep Metge, doctor en drets	una casa i sinia fora muralles prop de la Torre de Sant Pau i liquidació d'una peça de terra conreada al peu de la muntanya de Montjuïc, més una casa o torra en dita muntanya de Montjuïc i les seves terres conreades	enderrocs durant el setge de l'arxiduc i vall i cordo sobre la peça on s'hi posà la bateria major del setge. Enderrocs i grans fossos en la torra i terres de Montjuïc; fortificades i on es posà la bateria de morters	--
1694, 1697, 1699, 1705	30	Barcelona	Hospital General de la Santa Creu	Torre de l'Hospital, expropiació de palles i fruits i allotjaments	enderroc de la Torre de l'Hospital i allotjaments en la casa i corral de comèdies de molts soldats, els quals destruïren bancs, cadires, camarilles, parets i demés paraments de dita casa de comèdies i moltes cambres i feta la reconstrucció de nou allotjaments i de nou estralls el 1697 i el 1705 i préstec de 200 dobles (1.100 lliures) al príncep	--

					Darmstadt (1699) per acabar de pagar els soldats	
1694	31	Granollers	Josep Ametller, apotecari	per diferents medecines que serviren per la curació del real exercit els quals es trobaven a l'Hospital de Granollers, ordenades per dr Mandri i per fra Pere Savaleta de l'oRde de Sant Joan de Deu i pel dr Joan Fita i Rios protomèdic de l'exèrcit del rei		34,66+34,50=69,16
1697	32	Barcelona	Jaume Circuns, botiguer de teles	7 cases en el carrer que va del portal de l'Àngel al convent de Jesús	enderrocades per major conservació de la plaça	4.000 lliure
1697, 1705	33	Barcelona	Joan Baptista Miquel, sastre	Dos cases i un hort davant del forti del Portal Nou. Del lloguer en treia 100 lliures anuals.	enderrocades. Les tornà a reedificar i foren enderrocades de nou el 1705	2.000 lliures
1697-1699	34	Barcelona	Maria Augirot vidua de Josep Augirot, ferrer	peça de terra d'onze quartes fora i molt propera a les muralles en la partida dita "davant lo Portal de l'Àngel" de boníssima qualitat	inutilitzada en gran part per les fortificacions exteriors de l'estrada cuberta i esplanada. NO ha pogut cobrar-hi lloguers	800 lliures
1694	35	Barcelona	Pere Fausto Tagell, apotecari	expropiació d'una peça de terra campa d'una quarta que arrendava a 8 lliures l'any	expropiació per fortificació i ampliació del fossar davant del forti del Portal de l'Àngel	--
1696-1697	36	Barcelona	Josep Potau, hortolà d'una peça pròpia de Mariano Rufasta i Prats notari públic reial co-legiat. Potau la tenia llogada i en treia fruits	peça de terra de rec davant del portal de Sant Daniel sobre el Canyet.	expropiació per l'ampliació del fossar i estrada coberta	170 lliures
1697	37	Barcelona	Jaume Teixidor, cavaller	cases "absos barris" annexos, drets i pertinències for a els murs de la ciutat en el carrer dit de Jesús adjacents a les tàpies del convent de Franciscans dit Convent de Jesús	allotjament de partides de tropes de Carles II. Arruïnaren les cases considerablement, enderrocant envans i parets, cremant bigues i jaçanes de teulades, habitacions i cambres principals, portes, i finestres, arrencada de reixes de ferro i malbaratament de tota la ferramenta. Poc després d'haver quedat	1.200 lliures

					desemparades foren malmeses des de la muralla i deixades en total ruïna	
1655	38	Castelló d'Empúries	Abadessa i monestir de santa Clara	convent, església i cases fora i prop dels murs de la vila	enderrocats convent, església i cases i des d'aleshores viuen dins la vila amb empenyoraments fets per la fabricació de part del convent en el qual avui habiten	100.000 lliures
1697	39	Barcelona	Miquel Àngel Colldesans, candaler de cera	Tres censos de pensió anual 15 lliures sobre tres cases al carrer que va de la placeta de Sant Pere al Portal Nou posseïdes per Joan Masferrer, Pau Vilallonga hortolà i Jaume Soler hortolà del Portal Nou	les cases "foren demolides fis al sol de la terra per fer la cortadura davant lo Portal Nou". No ha pogut cobrar els censos i amb per poder reeeficar-les ha fet considerables despeses.	--
--	40	Girona	Francisco Alba i Reverter de la vila de Terradelles, ciutadà honrat de Barcelona	Diverses cases i peces de terra en la ciutat de Girona	expropiació per fortificacions i privat de la percepció de fruits i lloguers	--
1643	41	Tarragona	prior i convent del Pare Sant Domènec de l'orde de Predicadors	Convent i església del Pare Sant Domènec de l'orde de Predicadors al Portal del Roser. Edificis de gran capacitat, sumptuosos i fabricats de pedra i calç molta picada i entretallada	enderrocats per construir i edificar fortins, baluards i altres fortificacions per a la defensa de la plaça usant el material del convent desvallestat	el cost de construcció de convent i església havia estat de 100.000 lliures. El 1643 l'estimació, sense el cost "de les mans y recaptas" era de 40.500 lliures. Només ha cobrat 5.000 lliures sobre l'arquebisbat de Tarragona
1675	42	Castellfollit	Francesc de Sala, donzell, successor del seu pare Joan de Sala, donzell, quondam	cases de Castellfollit, una cisterna, cabana, era de pedra picada, pellissa, un trull l/o moli de fer oli	enderrocats. Les ruïnes i el sol serviren per a l'edificació de la fortalesa	2.200 lliures
1696-1697	44	Barcelona	Francesc Fornell, doctor en medicina	peça de terra aigua regant de 3 a 4 quartas on es trobava edificada una casa junt al Portal Nou	expropiació i enderroc de casa i peça i inclosa dins l'estrada coberta i fortificació de la ciutat	--
1654-1655	45	Castelló d'Empúries, bsbat de Girona	prior i convent de Sant Domènec	església i convent de Sant Domènec	enderroc	40.000 escuts. Fins ara han cobrat una cosa molt mòdica
1653	46	Girona	administradors de la Capella de la Sang de Jesucrist	Capella de la Sang de Jesucrist fora dels murs de la ciutat prop del convent de Nostra	enderroc	2.000 lliures. Només han cobrat 112 lliures 10 sous

				Senyora del Carme		
1655	47	Banyoles	abat, monjos i capítol del monestir de Sant Esteve de l'orde de Sant Benet dels Claustrals	campanar de l'església de mes de 30 canes d'alçada, caplla de Nostre senyora del Roser, torra de la casa de l'abadia, torra del portal del pati del monestir, torre ajustada a la vameraria, torre molt forta junt a la casa del castell de Porqueres de la Mensa abacial	enderrocats	---
1697	48	Barcelona	Josep Gregori, carrater	casa anomenada la Bassa d'en Corsó als ravals de la ciutat davant la muralla dels molins de vent	enderrocada	800 lliures. Fins ara s'ha cobrat una quantitat molt mòdica
1695	49	Barcelona	Joan Puget, paraire	Casa situada prop de la placeta de Sant Pere sobre el Rec Comtal	enderrocada per la construcció del tallafocs fent ús de la fusta de la casa, la qual ha tornat a reedificar en part	Amb les noves obres ha consumit més de 700 lliures
1697	50	Barcelona	cònsols i col·legi de candelers de cera	casa i obrador de cera amb totes les eines per premisar la cera al Portal Nou al costat de les cases del General de Catalunya	enderrocats per a la construcció del tallafocs fet per defensar la ciutat	--
1696-1697	51	Barcelona	doctor en drets Jeroni Sallarès	peça de terra de rec de mitja mujada a l'horta del Portal Nou en el districte que va de dit portal al de Sant Daniel de la qual obetnia un lloguer anual de 12 lliures	per construir l'entrada coberta que corre del Portal de Sant Daniel al Portal Nou i que existeix avui fora de la circumferència de les muralles i fossar	--
1696-1697	52		Gertrudis Soler, vidua	una mujada i mitja d'una peça de terra aigua regant de 9 quatàs fora els murs de la ciutaten l'indret del monestir de les monges de Sant Pere de les Puel·les	expropiació per ampliar la fortificació exterior de la ciutat construint el forti de Sant Pere i estacada amb entrada coberta	el 1694 la peça ja havia patit una pèrdua que havia estat indemnitzada. L'expropiació de 1696-97 és estimada en 1.000 lliures a més dels fruits (de blat i hortalisses) que importaven més de 1.000 lliures
1697	53	Barcelona	Francesc Lleonart, paraire	6 cases continuades al carrer dels Tints que va de la placeta de Sant Pere al Portal Nou i fa trnsit a un carreró dit carrer d'en Cortines que va de les basses de Sant Pere al Portal Nou, en	Les cases no quedaren incloses dins el tallafocs fet davant del Portal Nou, però en estar tocant al tallafocs, fou enderrocada la paret de la casa més propera per a comoditat dels soldats de dit tallafocs	5.000 lliures

				una de les quals vivia Lleonart i on hi havia mobles, joies, més de mil cortans d'oli, algunes saques de llana i de les 5 cases restants en treia anualment 150 lliures de lloguer	(tenir-hi els pertrets de guerra dins les cases i passar d'una a l'altra). També els oficials de guerra i soldats dels dos tercis (un dels alemanys i l'altre dels espanyols) habitaren dites cases per proveir el tallafocs del necessari. L'entrada dels soldats dins les cases comportà molts estralls: requisaren l'oli, les llanes, els mobles, portes i finestres, bigues, teules, rajoles, ferros, quadres i demés. Les portes, finestres i bigues serviren per la construcció del tallafocs, quedant dites cases amb algunes portes i dos o tres sostres	
1696-1697	54	Barcelona	prior i convent de Servites sota invocació de Nostra Senyora del Bon Succés	peça de terra d'una mujada i una quarta situada entre la muntanya de Montjuïc i la muralla de Sant Pau	expropiació de 3 quartes que han quedar encerclades dins l'estacada i estrada coberta per a la defensa de la ciutat	només ha cobrat 15 lliures
1653	55	Girona	Narcís Bru i Vilella	una casa dita de Vilella del Pla	enderrocada per trobar-se la ciutat assetjada per l'exèrcit de França per ser propera a la muralla	--
1697	56	Barcelona	Agnès Cortada i Armeyach abans Billó, vidua del quondam Francesc Cortada, notari	unes cases situades al carrer de Sant Pere mes Alt adjuntes al convent de les monges de Sant Pere de les Puel·les	enderrocades per a construir el tallafocs, servint-se de les portes, finestres, bigues i demés desferres de dites cases per la seva fortificació	3.000 lliures
1697	57	Barcelona	Eulària de Solà i de Carreras, vidua	Una peça de terra, aigua regant, d'una quarta a l'horta del Portal Nou, prop del Portal, la qual la tenia llogada per 8 lliures anuals	expropiada per a l'estacada i esplanada que es feu entorn del dit Portal Nou i demés circuit de la Ciutat	200 lliures
1696-1697	59	Barcelona	domers i comunitat de preveres de l'església parroquial de Sant Pere de les Puel·les	2 peces de terra al regadiu fora i prop els murs de la ciutat, una a la fibla de Santa Eulària davant del Portal de Sant Daniel i l'altra entre el Portal de Sant Daniel i el Portal Nou, la primera de 5 quartes i l'altra de	expropiades, una de dos quartes i mitja i l'altra sensera per a les fortificacions de la ciutat i ampliació dels fossars, estacada i esplanada i actualment estan les peces van quedar encerclades en dites fortificacions i la casa	--

				mitja quarta. També casa situada al carrer del Portal Nou. Sobre les quals rebien 20 lliures de pensió anual	fou enderrocada per a la fabricació del tallafocs	
1697	62	Barcelona	Joan Simon Llopis, teixidor de lli	una peça de terra campa de 3 quartes situada al Pla de Valldonzella junt al Portal i/o Baluart de Sant Antoni	expropiada per a la fortificació que es feu entorn de la ciutat i avui es troba encerclada dins l'estacada i terraplé que es feu davant del Portal de Sant Antoni	--
1657	63	Castellfollit	Gaspar Benet i Toralla, pagès	2 cases, una molt gran amb era enrajolada, pallissa i cabana, i trull d'oli, corral i barri de valor més de 1.500 lliures i l'altra de valor 200 lliures	les 2 foren enderrocades per tal de fortificar la fortalesa de la vila i la ruïna de dites cases (pedra i demés ferramenta) fou usada per l'edificació de les muralles i forns de la plaça	1.500 lliures + 200 lliures
1698	64	Barcelona	Joan Font, botiguer de teles	Robes i galons	el conservador del Palau dels Il·luminats Epifanio Firmat i Coll per ordre del príncep Darmstadt prengué diverses robes i galons per a la decoració del Palau	1.425 lliures. Només n'ha cobrat 626 lliures n'hi deuen 799 lliures
[1697], 1705	65	Barcelona	prior i convent del monestir de Sant Jeroni d'Hebron	Monestir i boscos de Sant Jeroni d'Hebron i granja de Sant Martí	[1697] allotjament de tropes reials. Devastaren la major part dels boscos del monestir (6.000 lliures). 1705: les tropes de Carles III desembarcaren i tallaren i s'endugueren 431 albers de parra i tallaren totes les "tardànies" que dit monestir tenia en una granja i heretat en el terme de Sant Martí i a més es manà tallar, treure i endur-se dels boscos del monestir 60 feixines i un gran nombre de roures i alsines que amb el contingut de la granja valdria 3.000 lliures	6.000 lliures+3.000
1656-1657	67	Vic	prior i convent de Sant Domènec	convent i església del pare Sant Domènec de l'orde de Predicadors en els ravals de dita ciutat al capdevall del carrer de sant Francesc a la part de ponent. Edifici de gran capacitat i sumptuós, de	enderrocats. Han hagut de fabricar de nou el monestir i l'església que avui tenen començats en dita ciutat i els costa i costarà quantitats considerables ja que no s'han pogut valdre ni dels vells monestir i	50.560 lliures de plata sens el cost de les mans i recaptes que importà l'obra

				molt bona fàbrica i arquitectura, fet de pedra i calç i molta pedra picada i treballada i no menys l'església gran sumptuosa, de molta pedra picada i treballada i decorada amb molts retaules al seu altar major i a les capelles (tot d'escultures i daurats "y de molta perefecció")	església	
1640	70	Lleida	priori convent de Sant Domènec de l'ordre de Predicadors	convent gran i sumptuós	enderrocada i de la pedra i desferra es fabricà la muralla nova de la ciutat i l'"atac" del castell "per ser dita ciutat de Lleyda y son circunveynat molt pobre de pedra". El religiosos quedam molt temps sense casa fins que a tenir-ne dins la ciutat de molt poca capacitat"	valor del convent amb pedra i desferra 80.000 lliures
1697	77	Barcelona	majorals de la confraria de velluters	una casa gran situada al carrer dels Tints junt al Portal Nou	enderrocada per la fabricació del tallafocs fet a l'indret del Portal Nou per major defensa de la ciutat per trobar-se en bretxa oberta	1.000 dobles (5.500 lliures)
1696-1697	79	Barcelona	Pau Pasqual, pagès del carrer de Jesús	una peça de terra molt propera als murs davant del Portal de Jonqueres	exporpiada per fer el baluart del Portal de Jonqueres i entrada coberta per defensa de la ciutat	--
1692	80	Pont de Molins — Sant Martí de Masarac (Alt Empordà)	Esteve Mata prior de Santa Maria de l'Om	priorat en el lloc i terme de Sant Martí de Masarac (Alt Empordà)	tallar i devastar tots los exples de grans que es trobaven sembrats en el terme i lloc de Sant Martí de Masarac i de dit priorat. El priorat hauria collit més de 800 quarteres de blat	2.000 lliures per al conjunt del terme "com dita devastació sic estava feta contra totes lleys y assenyaladament contra los costums de la Pàtria"
1693	82	Barcelona	Ramon Fontana, doctor en medecina i Maria Magdalena, cònjuges	una casa fora els murs de la ciutat al lloc dit els Àngels Vells. Una peça de terra d'una mujada de terra campa	enderrocada la casa i expropiada la peça de terra per l'estrada coberta que es feu en l'enceclement de la ciutat per la seva defensa	400 lliures la casa + 250 lliures la peça de terra. Només ha cobrat 48 lliures 15 sous
1640	83	barons de Vallmoll per la baronia i la vila	l'egregi don Joan Anton de Pax d'Orcau i de Pinós olim de Boxadors i l'egregia dona Teresa de Boxadors i de	Un gran castell ben fabricat i fort de gran capacitat (tres quartos molt bons amb una gran torra en quiscun d'ells, una encara hi és, us estudis molt bons, un	Castell, vila, moli i baronia pati grans danys del reial exèrcit de Felip IV. El tercio d'Aragó se n'apoderà i hi restà per espai d'un any i va cremar la major part de la fusta i	2.000 lliures

			Pinós vidua de don Joan de Boxadors i de Rocaberti olim Pax quondam comte de Savalla, baró de Bvallmoll, mare i fill	celler ben guarnit, una botiga amb moltes gerres d'oli, dos forns, i demés). El castell fet de molt bona obra per dins i per fora i molt fort rodejat de muralla de la qual encara hi han vestigis. Amb molts mobles. Uns carrers de Vallmoll com l'anomenat el Raval de 30-40 cases i el Ravalet de 5-6 cases. Un molí fariner amb les moles i demés necessari en el terme de la vila. La baronia estava composta per diverses viles i llocs com Vallmoll i Bràfim i els llocs de Nul·les, Casafort, Bellavista i Correlles amb moltes cases i ben habitades	portes del castell i en retirar-se l'exèrcit del lloc per evitar que l'enemic s'hi fortifiqués enderroca la major part del castell i els forns i malbarataren les joies. La destrucció fou feta amb dues mines destruint les muralles i les cases del Raval i Ravalet cases, només quedant en peu la casa de l'Hospital del Raval, enderrocaren el molí de la vila i moltes altres cases de la baronia, la qual queda en part desabitada	
1697	84	Barcelona	Francesc Bruguera, taverner	una peça de terra de 3 mujades i 3 quartes davant la torra de Sant Pau i davant el camí Reial que va del Portal de Sant Antoni al Portal de la Dressana i una paret de pedra que detenia les aigües que baixaven de la muntanya de Montjuïc	expropiació d'una mujada i mitja per la fortificació exterior i defensa de la ciutat i l'enderroc de la paret de pedra	927 lliures. Només ha cobrat 68 lliures 11 sous i 3 diners
1705	86	Barcelona	Francesc Cortés, notari públic i secretari de la ciutat de Barcelona	Cases, tapiés i hort amb totes les seves coses i arbres situat en les hortes de Sant Pau	bateries al peu de la muntanya de Montjuïc feren bretxa sobre la muralla des del Portal de Sant Pau al Balurat de Sant Anton i contra el Portal de Sant Pau i les bales passaren per la bretxa i destruïren les cases, tapiés i parts de l'hort, la major part de les branes, del safreix gran i part del pati i totes les parets i pastera de la sinia, jàcena i roda de l'aigua del rec de pedra, tots els pparrals, puntals de teia i pilars de pedra i els	--

					millors arbres de figueres, pruners i altres de dit hort	
1695	87	Barcelona	Ambrós Sahun	79 saques de llana de 359 arroves de pes i 15 lliures de l'"asiento" de 17.000 moltons morts en l'escorxador de la ciutat	expropiació de les saques per aplicar-les al tallafocs i altres paratges per a la defensa de la ciutat	valor de la llana 1.600 lliures. Només ha recobrat 120 lliures
1657	88	Castellfollit	Joan Ferrusola, notari successor del seu pare Josep Ferrusola pagès de Castellfollit	Una casa molt gran feta a quatre vents de pedra picada junt a la qual hi havia una pallissa de dos vents, una era enrajolada, una bassa per fer l'oli	enderrocada per fer una mitja lluna o forts en el sol on estava la casa i de la pedra i ferramenta de la casa s'edificaren les muralles i fortins de la plaça	1.500 lliures. Només ha cobrat 60 lliures
1694	89	Olot	Joan Ferrusola i Esteve Godó	Aliments i medicines	als soldats del reial exèrcit malalts i ferits que es trobaven a l'Hospital de la vila	11.155 rals i 6 diners (1.115 lliures, 10 sous i 6 diners). Només ha cobrat 82 lliures
1697	90	Barcelona	Pere Anton de Bastero	una casa o torra prop les muralles de la ciutat i prop del molí de la pólvora	enderrocada	4.000 lliures
1697	92	Barcelona	confraria dels mercers i botiguers de teles; la companyia de la fàbrica de Santa Creu dels paraires; Josep Picó, els hereus de Joan Enric Quefi, Jeroni Cerveró mercaders; Pau Planes flassader i altres	saques de llana, peces de tela de tota sort, tortugues de plom, perdigons i altres	expropiació (en l'expropiació col·laboren els cabos Narcís Feliu de la Penya que prometé el pagament participà en les instàncies fetes per cobrar)	S'ha cobrat molt poc i queda pendent 4.200 dobles (23.100 lliures). Això ha obligat a la Confraria de mercers i botiguers a manllevar a censal.
1694	93	Tortosa (Mataró, Barcelona)	Miquel Torner, mercader en companyia de Tomás Antic Saladrí de Tortosa	adquirí 4.000 cafissos de blat que reduïdes a quarteres catalanes importen 10.000 quarteres per porta-lo a Catalunya a través del riu Ebre primer fins a Tortosa i després fins la ciutat de Mataró, aleshores vila i a la vila d'Arenys	per sinistres informacions Cristòfol Potau doctor de l'Audiència i altres doctors de l'Audiència i oficials reials per ordre del lloctinent-capità general es presentaren a Tortosa i l'expropiaren del blat, carregat ja en major part en uns llondrós i part encara en els magatzems de Tortosa. Ho feren pprtar a les drassanes de Barcelona acusant-los de voler portar-ho a França quan ja s'estava ajustant dita partida amb Barcelona.	calcula pèrdues per més de 1.500 dobles (8.250 lliures)

					Després de 4 mesos amb la partida de blat molt disminuïda o venuda a baix preu fou obligat a vendre'l a un assentista reial al preu que volgué	
1696-1697	95	Barcelona	administradors de la causa pia fundada per dona Agraïda Pons i Tinell quondam monja de Jonqueres	una peça de terra campa de 7 vessanes prop del Portal de Tallers que rendia de lloguer o cens cada any 17 lliures 10 sous	exporpiació per fer la fortificació propera al portal de Tallers entre aquest portal i el de Sant Antoni	700 lliures
1655	96	Girona	Miquel Llauder, ciutadà honrat de Barcelona	una peça de terra de l'horta de 3 vessanes sitiada fora dels murs i la muralla de la ciutat davant del convent de sant Francesc de Paula que rendia 50 lliures de lloguer anuals	expropiada per fortificar la ciutat	900 lliures
[1705]	101	Barcelona	Ermengol Carbonell, mestre moler	7 moles de moli de bona qualitat situades en la Font de la Satalia en la muntanya de Montjutic + unes peces de terra sembrades en la la Plana de Barcelona i en la Marina de 7 mojadets de blat, 2,50 mojadets de faves i 5 quartes d'ordi. Una casa prop del Portal de Sant Antoni.	rompudes pels soldats de l'exèrcit reial les moles, expropiades les peces de terra i la casa enderrocada per tres bombes	600 lliures
[1640]	102	Anglès i Sant Andreu del Palomar	don Joan d'Olmera i Roset successor de don Josep Olmera i Altarriba i de dona Anna d'Olmera i Roset, mare i avi	castell de la vila d'Anglès i dues terres vulgarment dites una d'Altarriba i l'altra d'Argensola situades en la parròquia de Sant Andreu del Palomar	enderrocs	14.000 lliures

Dels 102 greuges particulars de 1706, 77 són per expropiacions i enderroc per causes militars, especialment enderroc i expropiacions per fer les fortificacions i estralls, expropiacions i impagaments relacionats amb els allotjaments i l'aprovisionament i curació dels soldats ferits. La suma de les indemnitzacions demanades conegudes ascendeix a 961.188 lliures, prop del milió, i si coneguessim el valor de tots els estralls segurament superarien el milió. En qualsevol cas, aquesta quantitat multiplica per 8 i escaig el valor del pressupost d'un any de la Generalitat. Els estralls foren, ben segur, molts més i la Cort General només aplegà els que afectaren a aquells amb condicions de presentar queixes. Una gran majoria de greuges són de Barcelona i derivats del setge de 1696-1697, però n'hi ha d'altres indrets i alguns s'arrossegueu des de la Guerra dels Segadors. Crida l'atenció el cas de Castellfolit amb patiments durant tota la segona meitat del segle XVII. És evident que aquests estralls la historiografia mai no els comptabilitza com una fiscalitat i, en canvi, el seu caràcter destructiu revela potser la cara més negra de la fiscalitat de les monarquies de l'època moderna sobre la població civil. Aquesta fiscalitat no distingeix convents, esglésies o cases i horts de plebeus humils o benestants.

La conclusió general a la vista del tractament del tema de la guerra en la vida parlamentària és la identificació de la societat catalana com una societat eminentment civil fet que no contradiu la conflictivitat civil amb armes, però som davant d'una societat on les salvaguardes civils prevalen sobre les urgències militars i on la guerra és més vista en termes milicians i guerrillers que en termes propiament militars.⁴⁷ D'altra banda, tot fa pensar que les fortificacions ideades per Vauban, objecte de tants elogis historiogràfics, foren més destructives que no pas defensives. Amb l'escusa de la defensa esdevingueren sobretot un mecanisme de centralització de recursos al servei de l'aristocràcia cortesana a expenses del treball productiu dels sectors socials plebeus. En qualsevol cas la despesa de guerra no ha començat pas en l'època dels missils.

47. Amb encert doncs Antonio ESPINO es preguntava el 1997 si havia existit un exèrcit català a l'època moderna «Existió un ejército catalán en la época moderna?», *Manuscrits*, 15 (1997), pp. 115-120.

Estratègies polítiques i canvi institucional: la Guerra de Successió a les institucions de la ciutat de Vic

JORDI VILAMALA I SALVANS

Resum

L'objecte d'aquesta comunicació són les reaccions institucionals a la ciutat de Vic durant els canvis esdevinguts entre la mort de Carles II, 1700, i la caiguda de Barcelona, el 1714. L'anàlisi es centra en les reaccions de dues institucions representatives de la ciutat: el consell municipal i el capítol de canonges de la catedral.

Paraules clau: Guerra de Successió, Vic, estratègia política, consell municipal, capítol de canonges.

Resumen

El objeto de esta comunicación son las reacciones institucionales en la ciudad de Vic en los cambios ocurridos entre la muerte de Carlos II, 1700, y la caída de Barcelona, 1714. El análisis se centra en las reacciones de dos instituciones representativas de la ciudad: el Consejo Municipal y el cabildo de canónigos de la catedral.

Palabras clave: Guerra de Sucesión, Vic, estrategia política, consejo municipal, cabildo de canónigos.

Abstract

The purpose of this paper is the institutional reactions regarding the changes occurred between the death of Charles II on November 1700 and the fall of Barcelona on 11 September 1714 in the city of Vic. The analysis focuses on there actions of two representative institutions from the city: the City Council and the canons of the cathedral chapter.

1. Presentació

Aquest estudi pretén avaluar les reaccions institucionals als canvis ocorreguts entre la mort de Carles II el 1 de novembre de 1700, i la caiguda de Barcelona el 11 de setembre de 1714, a la ciutat de Vic. Malgrat que les tropes borbòniques van entrar a la ciutat el 30 d'agost de 1713 allarguem el període d'estudi fins a la caiguda de la capital pel contrast d'accions i reaccions que va comportar.

L'anàlisi se centra en les reaccions de dues institucions representatives de la ciutat: el Consell Municipal i el capítol de canonges de la catedral. Aquesta darrera amb un paper més rellevant, si fos possible, perquè durant una part del període la seu episcopal de Vic va estar vacant.¹

Per a realitzar l'estudi ens centrem bàsicament en els Llibres d'Acords municipals² i en els *Secretaria e libri*³ del capítol de canonges de Vic, o

1. Antoni Pascual i Lleu (Arenys de Mar 1643-Vic 25/07/1704). Va ser nomenat bisbe de Vic el 1684. Va morir el 25 de juliol de 1704 i l'endemà el capítol de canonges va prendre possessió de la seu vacant, tal i com consta al llibre de secretaria del capítol: «ha stabblerit Vostra Senyoria y resolt tenir esta tarda de est mateix die un *capítol subpoenaprestiti* per a fer la anominació y elecció de Vicaris Generals u no menos per a discòrrer y prevenir lo demás importe per lo bon règimen de la sede vacant». Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic (ABEV). Arxiu Capitular de Vic (ACV), Secretaria e liber, volum 57/67, 26/07/1704, f. 153. El 30 de maig de 1705 es nomena com a bisbe de Vic a Francesc Baltasar de Montaner i Sacosta, abat de Sant Cugat del Vallès, que no arribarà mai prendre possessió del bisbat (ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 30/05/1705, f. 213). El 28 de juny de 1706 Manel de Senjust i de Pagès és nomenat bisbe de Vic (ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 28/06/1706, f. 273). No prendrà possessió del bisbat fins el 01/04/1710 i continuarà sent bisbe de Vic quan Felip V guanyi la guerra (ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/68, 01/04/1710, f. 94v). Manel de Senjust abans de ser bisbe havia estat canonge-prior de Tortosa i conseller del Principat de Catalunya. Un cop presa la possessió del bisbat va ser perseguit per les autoritats de Felip V. De fet, tots els bisbats proveïts en temps de l'Arxiduc Carles varen ser declarats vacants per Felip V i els seus titulars varen haver de romandre a l'exili. Va morir el 18 de gener de 1720 i va ser enterrat en el vas familiar a Barcelona. Informació extreta d'Antoni CONILL I COSTA, *Obituari dels bisbes i canonges de la Catedral de Vic: segles XVII, XVIII, XIX i XX*, [s.n.], Vic, 1992.

2. Arxiu Municipal de Vic (AMV), Llibres d'Acords, volums 27, 28, 29, i 30.

3. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volums 57/67 i 57/68.

llibres d'actes on s'anotaven les resolucions que acordava cada institució. En menor mesura també analitzem la correspondència del capítol de canonges.⁴

2. *Entorn geogràfic i institucional*

2.1 La ciutat

Vic forma part d'un grup minoritari dins les ciutats catalanes d'Antic Règim. Aquesta peculiaritat li ve donada pel fet de ser seu episcopal. Per tant, a l'estructura bàsica de tot municipi d'Antic Règim cal afegir-hi la figura d'un bisbe que és alhora senyor i cap de l'Església en el seu territori i, en aquesta època, elegit amb el dret de presentació reial.

Demogràficament es tractava d'una ciutat gran per l'època. El 1626 tenia 4.931 habitants i l'any 1717⁵ era la cinquena ciutat més poblada de Catalunya. Tenia, doncs, un pes significatiu en la demografia del Principat, de manera que les decisions que prenia esdevenien, en cert sentit, un referent per a la resta de poblacions.⁶

2.2 El Consell Municipal

Vic va tenir una doble jurisdicció com a ciutat fins l'any 1450.⁷ Per una banda hi havia la partida jussana o episcopal i per l'altra la partida

4. ABEV, ACV, Cartes, 56/43, 56/44, 56/45.

5. Les dades demogràfiques s'han obtingut d'Antoni PLADEVALL I FONT, «Un cens de Catalunya fins ara desconegut», *Ausa*, Vic, 1972-1974, pp. 129-141; i «El bisbat de Vic entre els anys 1685 i 1688», *Ausa*, Vic, 1975-1979, pp. 44-62; Josep IGLÉSIES, *Estadístiques de població de Catalunya. El primer vicenni del segle XVII*, Barcelona, 1974 (3 volums).

6. La ciutat més poblada l'any 1717 era Barcelona (34.005 habitants), seguida de Mataró (5.918 habitants), Manresa (5.647 habitants), Tortosa (6.343 habitants) i Vic (4.783 habitants). A continuació hi havia Tarragona (4.554 habitants) i Girona (4.473 habitants). Informació extreta d'Antoni SIMÓN I TARRÉS, «La població catalana d'època moderna. Síntesi i actualització», *Manuscrits*, 10 (1992), p. 249.

7. Per a la redacció d'aquest apartat hem utilitzat el llibre d'Eduard JUNYENT I SUBIRÀ, *Jurisdiccions i privilegis de la ciutat de Vic*, Patronat d'Estudis Osonencs (Monografies, 6), Vic, 1969, pp. 77-105.

sobirana o dels Montcada. Totes dues eren representades per síndics, procuradors o altres actors, elegits normalment per un any o pel mandat que hagués decidit el parlament. La partida episcopal es reunia, des de 1270, al convent de Framenors. La partida de Montcada a l'església de Sant Sadurní.⁸ Quan els afers afectaven a les dues partides de la ciutat, els dos consells es reunien al fossar de Sant Pere de la catedral de Vic.

El 1315 es va traspasar la partida jussana o episcopal al rei, Jaume II, que va concedir un autèntic consell municipal el 14 d'octubre de 1315. Era compost per tres consellers que s'elegien anualment el 30 de novembre i que al seu torn designaven vint jurats, amb els quals formaven conjuntament el consell a partir del dia 1 de desembre. El primer dels consellers sempre va ser designat conseller en cap. Fins a 1369 la partida sobirana o de Moncada no va tenir consell propi per concessió de la casa de Foix. S'elegia el mateix dia que el consell reial, estava compost per dos regidors que designaven dotze jurats, amb mandat per un any. Aquests dos consells es van reunificar esporàdicament el 1396, en motiu de la confiscació dels béns de la casa de Foix per part del rei. Estava format, per juxtaposició dels dos consells, per cinc consellers i trenta-dos jurats.

Transitoriament la situació va tornar a l'estat d'abans i el 1450 la ciutat s'unifica definitivament, en redimir els drets de la partida de Montcada els ciutadans de les dues partides. El 22 de setembre de 1450, el rei Alfons el Magnànim va concedir la carta magna de constitució del consell unificat, format per quatre consellers i trenta-sis jurats. S'elegien cada any el primer de maig per entrar en funcions de manera immediata. Es va implantar un sistema d'insaculació de persones aptes, el nom de les quals es posaven en bosses de cuir segons els diversos estaments, d'on eren extrets per sort els quatre consellers de cada una de les bosses. Un cop elegits els consellers, aquests nomenaven els jurats, també extrets de les bosses per estaments, amb els quals formaven el consell. Els consellers sortints passaven automàticament a formar part dels jurats. El nombre de jurats va anar variant al llarg dels temps a mesura que augmentaven els privilegis de la ciutat.

8. Des del segle XVII església de Nostra Senyora de la Pietat.

El consell va durar en aquesta forma fins al decret de Nova Planta de 1715. Un decret de 30 de març de 1715 va nomenar un consell interí que va perdurar fins el 29 de gener de 1719, data en què es va implantar la nova forma de govern municipal amb corregidor i regidors.

2.3 El capítol de canonges

El capítol de canonges de Vic consta des de l'any 885 i va tenir una primera reestructuració el 957. Seguia la regla anomenada d'Aquisgrà. El 1080, el bisbe Berenguer Sunifred es va proposar reformar-la però no ho va aconseguir. El 1229 hi havia trenta canonges a la catedral, que es reduïen a vint el 1264. Tenia vinculats una escola i un *scriptorium*, i la fundació benèfica de l'albergueria per acollir pobres i malalts. L'escola catedralícia es va enriquir amb les càtedres de gramàtica i lògica (1238) i va passar a ser l'escola de la ciutat (1388), germen de la futura Universitat Literària de Vic (1559-1717).⁹

En l'època que estudiem el capítol de canonges tenia una estructura molt definida a nivell organitzatiu.¹⁰ A banda de l'administració econòmica dividida en 12 pabordies, una per cada més de l'any, el Capítol estava presidit pel canonge ardiaca. Entre 1701 i 1716 el càrrec el va ocupar Jaume de Cortada.¹¹ A partir de 1716 trobem com a ardiaca Francesc Poquí.¹² El segon càrrec en importància era el de sagristà major,

9. Informació extreta de: *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. III, Claret, Barcelona, 2001, p. 654.

10. Per a la composició i estructura del capítol de canonges hem utilitzat la font ABEV, ACV, Secretariaeliber, volum s 57/67 i 57/68.

11. Jaume de Cortada: nomenat canonge el 2 de març de 1694 cobrint la vacant del capítol difunt Ramon Melcior. A banda d'ardiaca, el 17 d'agost de 1720 gestiona i signa en nom del capítol de canonges la confecció de l'urna del Monument amb l'argenter de Barcelona Francesc Via. El 7 de desembre de 1737 és enterrat a la part central de la capella de Sant Bernat Calbó. Informació extreta de CONILL, *Obituari dels bisbes*.

12. Tot i que formalment no ens consta cap represàlia contra el canonge Jaume Cortada, el 1716 es produeix aquest canvi en l'ardiaconat. Francesc Poquí va ser nomenat

ocupat pel canonge Josep Bosch¹³ fins el juny de 1711, en què traspassà. A partir d'aquesta data el càrrec està vacant i el 1716 encara no consta ningú com a sagristà major. La resta de càrrecs del capítol de canonges s'elegeixen bianualment i són:

- Obrers
- Comuners
- Protectors de la prepositura
- Aniversariers
- Tresorers
- Protectors del delme
- Protectors de les escrivanies
- Clavari
- Promotors de negocis
- Auditors de comptes
- Arxiver
- Secretari

Cada càrrec dels que hem anomenat era ocupat per dos canonges, excepte el de clavari que era ocupat per tres, i el d'arxiver i secretari que era ocupat per una sola persona. Els canonges podien retenir més d'un càrrec a la vegada.

Totes les responsabilitats, excepte la d'ardiaca i de sagristà, s'elegien cada any per Pentecostès i, un cop elegits, tenien una vigència de dos anys a partir de la festa de Sant Joan Baptista (24 de juny). Manca un estudi en profunditat que posi llum sobre el funcionament d'aquesta institució.

canonge el 19 de setembre de 1684. A banda d'ardiaca, també va ser canonge penitencier. Va ser enterrat el 2 de desembre de 1718 a la capella de Sant Benet de la catedral de Vic. Font: CONILL, *Obituari dels bisbes*.

13. Josep Bosch i de Prats, canonge sagristà. Va deixar una fundació en honor de sant Josep i mil misses per celebrar a la catedral després de la seva mort. Va prendre possessió de la canongia el 1 de setembre de 1683. Va ser enterrat el 11 de juny de 1711 en una tomba que hi ha fora les reixes de l'altar major, en el cantó de l'Evangeli. Font: CONILL, *Obituari dels bisbes*.

3. *La gestió dels canvis*

La Guerra de Successió a la corona hispànica va tenir una doble dimensió: la de guerra civil interna entre dos bàndols, austriacista i borbònic, perfectament delimitats i amb dues concepcions de la política, l'economia i l'estructura d'estat antagòniques. I la de contesa internacional en una qüestió hereditària que depassava la successió interna i habilitava la resta de monarquies europees a aspirar al tron i optar a l'herència d'una monarquia global, en el sentit més ampli del terme. La relació dels efectius de cada un dels bàndols interns amb els dos grans bàndols que entren en joc en la disputa internacional, no és pas, tampoc, un tema menor.¹⁴

En aquest article ens proposem de mostrar la gestió del canvi des del punt de vista de guerra interna, si bé és cert que alguns elements del bàndol dels Vigatans van tenir una significativa participació en la internacionalització del conflicte des de dins del Principat.¹⁵

Val la pena avançar que la gestió del canvi per part dels responsables de les dues institucions que analitzem és, com a mínim, discutible. Sí que és cert que hi ha dos perfils diferenciats: el del capítol de canonges, més polític, més experimentat en la gestió de les crisis i el del Consell Municipal, més insegur, més a remolc dels esdeveniments. En qualsevol cas, i llevat d'algunes excepcions, podem dir que en els compassos inicials l'acció va per davant de les institucions, que resten a l'expectativa. El juliol de 1713, en canvi, les dues institucions prenen la decisió de rendir-

14. Joaquim Albareda ha tractat abastament aquesta qüestió, i també el de les bones relacions entre els austriacistes de primera hora i els comerciants i cònsols anglesos i holandesos. JOAQUIM ALBAREDA I SALVADÓ, *La Guerra de Successió i l'Onze de Setembre*, Empúries, Barcelona, 2000, p. 41.

15. Ens referim als Regàs i Cortada de Manlleu, als Puig de Perafita, als Moragues de Sant Hilari, i a Francesc Macià i Ambert, *Bac de Roda*, entre altres, tots ells Vigatans de primera hora que mantenien bones relacions amb Antoni de Peguera i Narcís Feliu de la Penya, mitjançant el doctor Domènec Perera, de Vic, i Jaume Puig, de Perafita. FLORENCI BARNIOL I BOIXADER; JORDI VILAMALA SALVANS, *Francesc Macià i Ambert, Bac de Roda (1658-1713). Família i trajectòria d'un dirigent de la Guerra de Successió*, Ajuntament de les Masies de Roda, Masies de Roda, 2007, p. 52.

se i presentar-se al Tribunal de Clemència, com vol part de la població, mentre els miquelets pressionaven la població i activaven la lluita de guerrilles per evitar la rendició.

3.1 Jerarquia i obediència deguda

Si analitzem la documentació de l'època, el primer que denota és formalisme en l'àmbit diplomàtic, tant en els documents com en el procediment. Els diferents canvis de govern, més o menys traumàtics, no varien el retiment d'honors al governant del moment, amb independència de si els és grat o no. I això passa en les dues institucions i tant pels canvis de monarca, com de càrrecs nomenats per la monarquia, com en les recepcions de personatges de l'època, etc. A tall d'exemple, quan el desembre del 1700 coneixen l'elecció de Felip V com a nou rei, el consell municipal determina que «se escrigue a Sa Magestat (Déu lo guarde) donant-li lo parabien y enhorabona y del feliz arribo en la Monarquia».¹⁶ De manera semblant passa quan se'ls comunica l'elecció del comte de Palma com a Virrei i Capità General de Catalunya, quan el consell decideix enviar-hi dues persones a donar-li la benvinguda tal com s'acostuma a la ciutat.¹⁷ O quan Felip V, un cop tancades les Corts, va de viatge a Nàpols, l'ardiaca, a proposta del bisbe de Vic, Antoni Pascual, «ha donat ordre a todas las demás iglesias de esta ciudad que se añadesca en la missa la colecta *pro navigantibus* per suplicar a Déu Nostre Senyor se digne concedir-li feliz navegació.»¹⁸

Però en casos sense rang polític no es perd tampoc la formalitat, com quan Pau Ignasi de Dalmases demana que se li facin arribar totes les notes necessàries per poder confeccionar la inacabada *Història de Catalunya*.¹⁹

Durant les crisis i els canvis de govern és quan es veuen més els equilibris per mantenir el protocol. De fet, hi havia bona part de raó

16. AMV, Llibre d'acords, 27, 10 de gener de 1701, fols. 9v-10.

17. AMV, Llibre d'acords, 27, 18 de febrer de 1701, fols. 13-13v.

18. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 10 d'abril de 1702, fols. 28v-29.

en el retrat que feia a començaments de 1707 el general Du Bruelh (si bé es referia a la noblesa i no a la totalitat de la població), quan deia que la major part de la gent «només pretenen viure en pau a casa seva, sota el príncep que sigui amb tal que puguin conservar els seus privilegis».²⁰

Sigui com sigui, el joc a dues bandes es veu perfectament a la crisi de 1704 quan, a la carta de 30 de maig de 1704 de Jordi de HessenDarsmtadt, demanant l'obediència a l'arxiduc Carles i comunicant que els aliats ja eren desembarcats a Barcelona, el consell municipal respon enviant un síndic que ofereix el que s'acostuma a oferir pel reial servei.²¹ Mentre que, a la carta dirigida al virrei Velasco arran del fracassat intent de desembarcament dels austriacistes de 2 de juny de 1704, només dos dies després de contestar a Jordi de Hessen, el consell expressa «la alegría gran ha cabut de que se sien frustradas las danyadas ideas del enemich consellers» i que «discorren si serie conveniente fer-se rogativas per a que Déu Nostre Senyor concedesque vida y salut al Rey Nostre Senyor (que Déu guarde) y felixos successos a sas armes».²²

És més, quan els vigatans de la Plana de Vic ja s'han alçat (juliol de 1705) i amenacen seriosament l'estabilitat social i la fidelitat a Felip V a la Plana s'esmicola, el capítol de canonges i el Consell Municipal fan esforços diplomàtics ingents via bisbe electe de Vic, el marquès de Rupit, el comte de Centelles, el comte de Llar i el comte de Múnter, per tal que el virrei Velasco els rebi o rebi les seves cartes excusant-se per no defensar millor els interessos borbònics i assegurant que no han finançat els sublevats.²³ En qualsevol cas, estan molt més preocupats per les paraules del virrei que els ha transmès un contacte dins la cort virregnal, en el

19. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 3 d'agost de 1703, fol. 110v.

20. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Vicens Vives, Barcelona, 1993, p. 236.

21. AMV, Llibre d'acords, 28, 31 de maig de 1704, fol. 237.

22. AMV, Llibre d'acords, 28, 2 de juny de 1704, fols. 248-248v.

23. ABEV, ACV, Correspondència, volum 57/48, juliol de 1705.

sentit que «no sabia si estava més disgustat amb VS²⁴ o ab la ciutat».²⁵

Per si fos poc a Vic, durant els intensos disturbis previs al canvi de monarca, amb una pressió social asfixiant causada pels Vigatans, amb Jaume Puig de Perafita al capdavant²⁶ i amb les autoritats completament desalineades respecte als administrats, l'1 de setembre de 1705, amb les tropes de l'arxiduc a les portes de la ciutat, encara es dubta si s'ha de donar obediència al nou rei, i per això es convoca Junta General de tots els estats de la ciutat.²⁷ I el capítol de canonges, l'endemà, encara decideix que si el capbrever major i menor volen anar a donar obediència a Carles d'Àustria, «que hi vagin com a privades persones i no en representació del comú.»²⁸ En aquest sentit és significativa, pel que fa a obediència degu-

24. VS (Vostra Senyoria) es refereix al capítol de canonges.

25. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 24 de juliol de 1705, fols. 222v-223, i AMV, Llibre d'acords, 28, 17 de juliol de 1705, volum 28, fols. 397-398.

26. Els Vigatans no tenien ni diners ni municions per continuar endavant amb el projecte; primer demanen diners al capítol de canonges i a altres institucions i particulars i, davant la negativa, prenen 500 caps de bestiar dels ramats municipals i signen àpoca d'haver-ho fet: «Jo baix firmat que confesso haver rebut de la ciutat de Vich una partida de bestiar de llana, çò és ovelles y moltons, par servey de Carlos tercer (que Déu guarde), la qual partida se pagarà dels cofres reals de sa magestat. Vuy als 18 de agost de 1705. Carlos de Cavalleria y Regàs». (AMV, Llibre d'acords, 28, 3 d'agost de 1705, volum 28, f. 425-427). Davant d'aquest fet la ciutat porta tots els diners a la taula de canvi i caixa d'objectes de valor del capítol de canonges de Vic per considerar-lo més segur. Però no acaba aquí la pressió, sinó que els Vigatans temptegen la ciutat el mateix 3 d'agost de 1705, per tal que els doni les armes, i ho fan a la sagristia de l'església del Carme de Vic, on han anat a oir missa, tal i com relata el conseller segon de la ciutat, Jaume Portell: «trobant-se en la sagristia de dita iglésia se acerca a ell un dels principals subjectes commogut y li digué que ell u los companys seus necessitaven de algunes municions y que estimarien que la ciutat los ne endresàs ab llurs diners, y que a assò li respongué que si fos que la ciutat tingués algunas municions que aquelles tenie per servey de sa Magestat (Déu lo guarde), y que en ninguna de las maneras se persuadís que la ciutat ni ab diners ni altrament los donás municions algunas, a que respongue dit commogut ab un gènero de arrogància dent que bé veurien lo que serie, y axí se despediren». (AMV, Llibre d'acords, 28, 3 d'agost de 1705, volum 28, fol. 422).

27. AMV, Llibre d'acords, 28, de setembre de 1705, volum 28, fols. 427-428v.

28. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 2 de setembre de 1705, fol. 227.

da, la demanda del canonge Riudecanes, en tant que setmaner de misses de la catedral, quan planteja, un cop ja s'ha decidit donar obediència a Carles d'Àustria, què passarà mentre el representant del Capítol no hagi arribat a Barcelona i estiguin encara sota obediència de Felip V:

si en las col·lectas del ofici se deu dir *Carolum*, pues si bé se ha donat ja intenció y prestat lo consentiment de donar la obediència, però *de facto* no quedam baix ella fins arriben en lo camp se troba Sa Magestat nostra comis-(f. 227v)sis. Y VS ha resolt que en lo interin sols se diga *Regem Nostrum*, sens posar·i el nom.²⁹

Ara bé, un cop el 2 de setembre la Junta General de tots els estats de la ciutat decideix donar obediència a Carles d'Àustria, no hi ha dubte del rumb que ha pres la ciutat, així com de satisfets estan dels reconeixements del rei Carles. Segons els síndics enviats pel capítol de canonges a retre-li homenatge, han

experimentat la benignitat gran y apassibilitat de Nostre Rey y Senyor, qui los admeté ab tota suavitat y demostracions de cariño, com també merescut de los senyors Prínceps Antonio y de Armastad imponderabbles y excesus agasajos.³⁰

I quan l'abril de 1706 es reben notícies de l'avanç dels borbònics des de Girona per a posar setge a la ciutat de Barcelona i de com ha caigut Sant Celoni, no hi ha reserva al posar-se al costat de Carles d'Àustria. Així ho denoten dues cartes del canonge Bosch des de Barcelona, de 31 de març i 1 d'abril.³¹

De la mateixa manera que en els moments d'èxits de la campanyes reials –per exemple les cartes anunciant les victòries a Torí l'octubre de

29. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 2 de setembre de 1705, fols. 227-227v.

30. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 6 de setembre de 1705, fol. 227v.

31. ABEV, ACV, Armari 54/44, Cartes 1706, p. 12.

1706–, el Capítol es felicita i fa representació al monarca per les victòries,³² en els moments difícils en què la guerra afecta de nou el Principat, l'obediència i el fer les coses «del agrado de Nostre Senyor y de Sa Real Magestat»,³³ són la tònica habitual en les accions tant del Capítol com del Consell municipal.

De fet, la jerarquia i obediència deguda només trontolla quan es fa evident que el canvi és imminent i per raons de supervivència. En trobem un primer cas el febrer de 1711, quan les tropes borbòniques amenacen d'entrar a la Plana de Vic. Així:

las nostras tropas se eran retiradas al territorio de Seva, Taradell y Tona, axí que seria bé que la ciutat se precautionàs en la millor forma pogués per no aver de passar per los límites del rigor de la guerra y que, a vistas de tal desconsuelo, la Il·lustre ciutat, avent primerament juntat los prelats de las religions y los ciutedans y premeditada la matèria tan de mala digestió, avia resolt elegir síndichs per a què anassen en son degut termini de Roda y que si topavan en dit puesto ab als enemichs los offerissen la obediència y, per tant, VS similment deuria discòrrer quin temperament se deu prèndrer en esta urgent necessitat per a què esta Santa Iglesia no patís los danys que aportan similis lances.

Tot i això, és una fugida per supervivència que no implica el rebuig i l'obediència deguda. De fet, l'acta continua i s'acaba comunicant al rei la intenció de rendir-se:

Y VS a vistas que las tropas de nostre Rey y Senyor (que Déu guarde) nos desemparan y per las rahons dalt ditas á resolt elegir dos síndichs quals són los canonges Joseph Grañó y Joseph Sans per a que estos, acompanyats ab los síndichs de la Il·lustre ciutat, vagen fins a Roda, y si lo enemich se topa en dit paratge se'ls oferesca la obediència, però que no se passe dit districte, y si lo enemich no la vol acceptar que luego se done avís per a què VS puga reitrar-se de la millor forma li serà possible.

32. ABEV, ACV, Armari 54/44, Cartes 1706, p. 42.

33. ABEV, ACV, Secretaria e liber volum 57/68, 31 de gener de 1708, fol. 12.

Y que luego se escriga a Sa Real Magestat los desconsuelo cap a VS de aver-se de apartar de son suau domini.³⁴

Si que és cert, però, que a partir de febrer de 1711 i especialment després de la partida de Carles cap a Viena per la mort de l'emperador i la regència de l'emperadriu, tant la ciutat com el capítol de canonges fan un tomb en la seva posició política. Les decisions que es prenen a l'hora de fer aportacions de guerra, tant pel que fa a sometents, diners, grans, etc., es reorienten cap a la mínima aportació, tot i que les formes es mantenen fins al final. No cal dir que tant el monarca com els diputats de la Generalitat de Catalunya envien emissaris per pressionar la ciutat, especialment en els darrers temps i fins la derrota de 30 d'agost de 1713.³⁵ Però també la ciutat fa esforços per no haver d'abandonar l'obediència al rei Carles, com veurem més endavant.

Finalment, no cal dir que amb l'entrada de les tropes borbòniques a la ciutat, els estaments d'aquesta s'afanyen a posar-se sota l'obediència del nou monarca, amb termes similars, però no iguals, als que es va felicitar al rei Carles, escrivint al duc de Pòpuli, «a fi de manifestar-li la alegria y consuelo a cabut a ella de ésser-se restituhida al Domini de Nostre Rey y Senyor natural».³⁶

34. ABEV, ACV, Secretaria e liber , volum 57/68, 4 de febrer de 1711, fol. 119.

35. És molt il·lustrativa la resposta a la carta dels diputats del General de Catalunya, de 21 d'agost de 1713, pocs dies abans de l'entrada de les tropes borbòniques a Vic, recriminant al consell el fet de no haver oposat resistència a l'avanç de les tropes. Diuen que: «se fasse representació a dit Excel·lentíssim y fidelíssim senyor Deputat del infeliz estat del Principat y axí mateix del armistici y evacuació de las tropas tant dels aliats com de les de sa Magestat (Déu lo guarde) y entrega subseguida de las plazas, com y també dels estragos o incendis executats en la ciutat de Manresa y en altres pobles del Principat, per ocasió de haver volgut pendrer las armas y demostrar animositats; motius tots bastants per no inclinar a ningun genero de resistència, com ja la ciutat bastantment havie manifestat son ànimo per medi de son síndich en la convocatò de brassos». AMV, Llibre d'acords, 21 d'agost de 1713, volum 32, fol. 81v.

36. ABEV, ACV, Secretaria e liber , volum 57/68, 30 d'agost de 1713, fol. 196.

3.2 Treball en xarxa

Tot i semblar un tema menor, les resolucions que prenen les dues institucions no eren aïllades, sinó contrastades amb les d'altres institucions similars i, dins de l'autonomia de cadascuna, acaben acordant una línia d'actuació. De fet hi havia un doble funcionament en la presa de decisions: les consultes intermunicipals tant entre el consell municipal i el Capítol com amb la resta d'institucions de la ciutat, i les consultes extramunicipals, amb el Consell de Cent, amb altres ciutats del Principat, o amb la resta de capítols del Principat³⁷ o de la monarquia, depenent del tema. També és cert que moltes d'aquestes consultes es feien entre síndics de les diferents institucions que eren a Barcelona, de forma que la consulta entre el síndic i el Capítol es feia via carta, mentre que les consultes entre síndics sovint es donaven a través de relacions personals. L'existència d'aquestes xarxes, però, no impedeix que les decisions es prenguin dins de l'estricta independència institucional.

Aquesta tònica, a més, no té res a veure amb la conjuntura bèl·lica, sinó que era funcionament ordinari. Per exemple, quan mor Carles II hi ha un problema de protocol respecte al dol del rei i a la celebració de la festa de Corpus. La qüestió rau en la gramalla que han de portar els consellers. Per això s'escriu als ambaixadors, Ignasi Abadal, notari i síndic a Barcelona, i Joan Francesc Verneda, notari públic de Barcelona, sobre si cal portar dol per les festes de Corpus en memòria del rei Carles II. Verneda respon que el Consell de Cent de Barcelona ha enviat carta a l'ambaixador a Madrid i que ja informará de la resposta. Abadal contesta que no s'ha d'anar de dol, tot i esmentant la consulta del Consell de Cent barceloní comenta que «no dupto que a la resposta del embiat dexarà lo dol la ciutat perquè sé que en Madrid se han fet las festas de

37. El Capítol de Vic no s'està de consultar el de Tortosa «que té determinat executar lo Il·lustre Capítol de Tortosa per complimentar á Sa Magestat (que Déu guarde) quant arribi a la ciutat de Barcelona». ABEV, ACV, Secretariaeliber, volum 57/678, 13 d'agost de 1701, fols. 3-3v.

toros y altres demostracions, y aparexen incompatibles estas funcions y lo dol».³⁸

De manera semblant, els contactes entre institucions de la ciutat eren fluids quan la situació ho requeria. Tenien un protocol de representació marcat i eren bidireccionals. És a dir, habilitava síndics el consell municipal perquè els representessin davant el Capítol, com aquests darrers habilitaven a síndics per a representar-los davant del consell. Per no citar, quan la situació així ho requeria, les juntes de «tots estats axí del estament eclesiàstich secular y regular y de ciutadans, de aquells subjectes que los il·lustres consellers regonexeran més a propòsit».³⁹

De fet, les relacions eren en malla i multiinstitucionals, com la visita que fa la ciutat al Capítol del 26 de maig de 1702 per donar resposta a la carta del cardenal Portocarrero en què es mana que «ab promptas y continuas rogativas pregunen a Déu Nostre Senyor per la salud de sas magestats y prosperos successos en la militars empresas». La ciutat està convençuda que el Capítol l'ha rebut i vol saber quina actuació emprendre. El Capítol respon que encara no s'ha decidit, que abans de fer-ho volen consultar el Capítol de Barcelona la seva actuació i també faran una ambaixada al bisbe de Vic, que ja els ho comunicarà.⁴⁰

3.3 Protocol

La jerarquia i obediència deguda, el treball en xarxa i el comportament institucional no estava pas exempt d'un protocol estricte. Aquest podia portar a comportaments que ara ens sobtarien, com no fer cap acció abans de la comunicació formal de la notícia per més que aquesta fos evident. Per exemple, el 31 d'octubre de 1705 la ciutat visita el Capítol perquè ha rebut una carta del rei suggerint que seria del seu gust que se celebrin els èxits de la campanya i es donin gràcies a Déu; el Capítol diu

38. AMV, Llibre d'acords, 9 de maig de 1701, volum 27, f. 60v-61.

39. AMV, Llibre d'acords, 26 de juliol de 1705, volum 28, f. 404-409,

40. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 26 de maig de 1702, f. 34v-35.

que no té cap inconvenient en què la ciutat celebri tals actes, però que atès que «no ha tingut carta de Sa Magestat per dit efecte, no podent dexas de causar-li novedat, pues se acostuma, *in simili casu*, escriurer als dos comuns»,⁴¹ que no celebrarà res fins que no tinguin la carta del rei.⁴²

Un altre aspecte significatiu són les representacions formals que es feien si tenim en compte que estem parlant d'una ciutat on tothom es coneixia. A tall d'exemple, Felip V va concedir dos privilegis a la ciutat: poder tenir ciutadans honrats amb les mateixes prerrogatives que Barcelona, i el de la Universitat Literària. Per aquests darrers la ciutat necessita de la participació del Capítol per aconseguir la butlla pontificia, i dos síndics de la ciutat van a la catedral. En realitat, primer van fer la petició per poder anar a comunicar les notícies al capítol de canonges, amb la qual cosa quan van entrar a la sessió la institució ja era coneixedora de les notícies que els anaven a transmetre. Però, un cop comunicades les noves, el Capítol es va veure en l'obligació de tornar la visita al Consell Municipal per felicitar-lo pels privilegis aconseguits.⁴³

Un altre aspecte a recalcar és la precisió en el llenguatge. Des de parlar del duc d'Anjou, fins a expressar, a vegades de manera subliminal, les línies de pensament. Així, quan les actes parlen de Felip V ho fan sempre en els termes d'ingrés o retorn al «domini del Rei»,⁴⁴ mentre que quan parlen de Carles d'Àustria sempre ho fan en els termes de «suau domini».⁴⁵

41. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 31 d'octubre de 1705, fols. 238v-239.

42. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 3 de novembre de 1705, fol. 239v.

43. «Feta dita representació VS per *organum presidentis* ha donat las gràcies de la fina atenció de sas senyorias en participar a VS ditasnotícias congratulant-se de que hajan que los senyors canonges Poquí y Riudecanes tornen en nom deVS la embaixada als Il·lustres Senyors Consellers y los donen lo parabien ab las degudas expressions de contento». ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 22 de març de 1702, fol. 24v.

44. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/68, 30 d'agost de 1713, fol. 196.

45. Per exemple a l'acta on es recull la carta que ha escrit el rei al capítol de canonges de Vic, ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 18 de novembre de 1705, fol. 242; o a la carta que es té previst escriure al rei el 1711 explicant-li per què la ciutat es veu

Finalment, hi ha el protocol cerimonial. Per no allargar-nos, reproduïm només el que es va fer per acomiadar el Diputat de la Generalitat que va anar a presentar els seus respectes i a acomiadar-se, al seu torn, del capítol de canonges de Vic, cinc dies abans que la ciutat passés a l'obediència borbònica:

Primo, avent manifestat a VS lo Excel·lentíssim senyor Diputat lo volers despedir de VS y concedir-li llicència per a entrar en capítol, VS lo ha complimentat en la forma següent anant 4 capitulars a la pica de la aigua benita, dispensant-li ab lo salpasser aigua beneita, altres 4 al cap de la escala del claustro y lo restant de capítol a la porta de la capella del Sant Esperit, y essent en Capítol se és despedit de VS ab molts compliments y VS similmnt a correspost y luego se és partit y tots los capitulars lo han acompanyat fins a la porta del claustro y sols han quedat en Capítol lo senyor president y secretari parats en la porta de la dita capella del Sant Esperit y 4 lo han acompanyat fins al puesto de ahont lo han recebit.⁴⁶

3.4 La informació

La transmissió de notícies era prou fluida perquè tant la ciutat com el Capítol estiguessin al dia de l'actualitat. Sí que és cert que a vegades no era tan ràpida com hagués estat desitjable però, en general, quan provenia de circuits establerts i pautats el trànsit d'informació era sòlid. És cert que hi ha moments excepcionals en què aquests circuits fallen. Per exemple, quan el 8 de juliol de 1713 la ciutat de Vic envia a Pere Casas, notari, perquè doni carta al virrei de Catalunya. A la missiva se'l requereix a determinar quina actitud ha de prendre la ciutat davant l'abandonament de les tropes aliades i de la monarquia, que han pactat al Tractat de l'Hospitalet de 22 de juny de 1713. En aquesta ocasió no es va poder

obligada a deixar el seu «suau domini». ABEV, ACV, Secretariaeliber, volum 57/68, 4 de febrer de 1711, fol. 119.

46. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/68, 25 d'agost de 1713, fol. 195.

lliurar la carta al virrei per la complexitat d'arribar al destí que fa que quan s'arriba el virrei ja havia marxat per embarcar-se amb la resta de tropes.⁴⁷

En l'àmbit de la Cort, les grans notícies, com les de la mort de Carles II, arribaven per diferents canals, tot i que tard. En el cas del decés del monarca el consell municipal rep la del president del Consell d'Aragó, de 2 de novembre, però també la del lloctinent, la de la reina, etc., d'11 de novembre de 1700. La del lloctinent de Catalunya, Jordi de Hessen, és merament administrativa i freda, com no pot ser d'altra manera en un austriacista de primera hora.⁴⁸

Pel que fa a situacions excepcionals, però, la informació en els moments claus va ser sobre la taula dels qui havien de prendre les decisions. Així, quan el consell envia a Anton Parer, mercader, com a síndic a la Junta de Braços que se celebrarà a Barcelona, ho fa arran de la carta rebuda dels Diputats de Catalunya i després de convocar Junta General on es decideix la línia que se seguirà, la rendició, i es fa sobre la base que

la proposició principal y més important se farà a la Junta dels tres Brassos, serà a cerca si per la manutenció dels Privilegis del Principat se accedirà al de la Clemència del Sereníssim Senyor Duch de Anjou per lo conducto de algun de sos ministres o, bé directament sa persona.⁴⁹

Encara més, després que la Junta de Braços de Barcelona decideix la defensa a ultrança de la ciutat, els diputats del General i el virrei recrimi-

47. «... dissapte a vuyt del corrent (juliol), de continent que se li hagueren entregat las cartas per posar en mà del Excel·lentíssim senyor comte Guidobaldo de Estaramberch, que fou entre les sis y set horas de la tarda, en continent se partí d-esta per encontrar a dit senyor procurant en tot guanyar los instants; qual ditxa de entregar dita carta no pogué lograr, no obstant de haver-se valgut del benefici de caminar tota la nit, puig a la que serien les nou horas antes del mig dia, se trobava cerca del loch de Sant Andreu de Palomar hont habitava dir senyor Compte, del qual havia poch rato se havia partit dit senyor per a embarcar-se, anant per guarda de sa persona moltras tropas de cavallaria». AMV, Llibre d'acords, 11 de juliol de 1713, volum 32, fols. 60v-61.

48. AMV, Llibre d'acords, 11 de novembre de 1700, volum 27, fols. 2v-4v.

49. AMV, Llibre d'acords, 28 de juny de 1713, volum 32, fol. 66.

nen a la ciutat de Vic la tebiesa amb l'enemic. El consell de la ciutat escriu al virrei recordant-li que les tropes borbòniques pressionen la ciutat, i que la monarquia no ha «pogut conseguir los plenipotenciarios en Utrecht ni Vostra Excel·lència an sa commissió en lo tractat del Armistici la estabilitat dels Privilegis de present a favor del Principat».⁵⁰

És a dir, vénen a dir que la monarquia, amb la retirada de les tropes de l'imperi i dels anglesos i el tractat que s'ha signat a Utrecht, deixa a mans de la voluntat borbònica el manteniment dels privilegis, lleis i furs dels catalans, i que, per tant, tampoc han complert amb el tracte. Això significa que la ciutat també està al corrent del document o de les línies generals del document d'Utrecht, signat entre el març i l'abril de 1713, dos mesos i poc abans de la carta de la ciutat al virrei.

3.5 L'economia

No entrarem a fons en la qüestió, però sí que volem apuntar les línies generals del finançament de la monarquia i de la guerra. Per una banda, destacar les maniobres dilatòries a qualsevol petició que signifiqués pagar per part de l'estament eclesiàstic. En aquest sentit el capítol de canonges era un mestre. Valgui només a tall d'exemple els endarreriments constants en el donatiu aprovat en Corts a Felip V. I és que no era una qüestió inherent al Capítol de Vic, sinó que la resta de capítols seguien la mateixa línia. Ho demostra el fet que el de Vic no paga perquè espera notícies del seu síndic, que diu «estar encara indecís lo capítol de Barcelona y que no podia tenir encara notícias de la resolució dels demás capítols».⁵¹

En segon lloc, hi ha una preocupació important per la seguretat dels dipòsits. Així, és cert que les instal·lacions més segures les tenia l'Església, de manera que en els primers alçaments de miquelets (agost de 1705), la ciutat decideix portar els diners al capítol de canonges de Vic.⁵² Mentre

50. AMV, Llibre d'acords, 8 de juliol de 1713, volum 32, fol. 71v.

51. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 25 de setembre de 1704, fols. 66-66v.

52. AMV, Llibre d'acords, 19 d'agost de 1705, volum 28, fols. 425-427.

que quan el 1709 les tropes borbòniques són a Olot, el Capítol de Vic resol que «se pose en executió lo retirar en Barcelona los diners tant propis com alienos».⁵³ De manera que es porten a la catedral de Barcelona. Cosa que torna a passar el 1710 i 1711.

Un tercer bloc significatiu és com es va finançar l'alçament dels Vigatans. De moment els indicis són que els Puig, Regàs, Cavalleria, Bac de Roda, etc., si bé van obligar-hi la hisenda, no tenien els mitjans suficients per alçar un exèrcit. És significatiu el fet que el 10 d'octubre de 1704, Carles de Regàs demana 30 dobles al capítol de canonges de Vic, oferint avaladors i que el Capítol li demani l'aval de la seva mare per concedir-li. O que quatre dies més tard torni a demanar les 30 dobles i 200 lliures més oferint més avals perquè necessita «ab tota pressa los diners». O que encara Regàs i la seva mare el 21 de novembre del mateix any facin un censal per casar la germana i filla amb Antoni de Cortada.⁵⁴

I no només els Regàs tenien dificultats. L'alçament en si. En aquest sentit, el general De Quingson pensava que la gent era pagada i mantinguda per diner de fora.⁵⁵ També se sap que van demanar diners a particulars i s'afirma que van enviar una comunicació conforme manllevaven 16.000 lliures del Capítol,⁵⁶ però aquesta darrera qüestió no consta en els llibres d'actes de la institució. No obstant això, a la correspondència emesa pel capítol el juliol de 1705 trobem múltiples cartes a diferents autoritats (virrei, confessor del virrei, bisbe electe de Vic, síndics a Barcelona, etc.), explicant el sòlid compromís de la institució en la defensa de Felip V i negant haver deixat 800 doblons a persones influents perquè els fessin arribar a els sublevats.⁵⁷ Els problemes econòmics dels

53. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/68, 11 d'octubre de 1709, fols. 75-75v.

54. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 10 d'octubre de 1704, fols. 170, 172, i 181v-182.

55. ALBAREDA, *Els catalans i Felip V*, p. 176.

56. ALBAREDA, *Els catalans i Felip V*, p. 180.

57. No obstant això, a la correspondència emesa pel capítol el juliol de 1705 trobem múltiples cartes a diferents autoritats (virrei, confessor del virrei, bisbe electe de Vic,

vigatans s'acaben d'il·lustrar en el fet que el 14 d'agost de 1705, a pocs mesos d'iniciar l'alçament i en plena collita, Jaume Puig exposa al capítol de canonges de Vic que ha

gastat y consumit grans quantitats de diners y raonable número de grans per mantenir sa gent y sequaces y per consegüent trobar-se en estat faltat de havers, per a continuar-los lo sustento, suplica a VS si tot rendiment se servesca en condecendir y deliberar, se li presten a lo menos 200 quarteras de blat per part de VS, que ho agrahirà infinitament a VS; y VS oyda la proposició ha resolt, *nemine discrepante*, que no se devia admetrer dita proposició ni passar en vot.⁵⁸

Davant de la imperiosa necessitat d'alimentar les tropes, el 19 d'agost de 1705 els miquelets, amb Carles de Cavalleria al capdavant, entre les cinc i les sis de la matinada s'emporten una partida de 500 moltons i ovelles del ramat de la ciutat, dues terceres parts del que hi havia. Obliguen el pastor a conduir el ramat fins a Taradell i li donen un rebut al pastor perquè el porti al Consell:

Jo, baix firmat, que confesso haver rebut de la ciutat de Vich una partida de bestiar de llana, çò és, ovelles y moltons, par servey de Carlos tercer (que Déu guardi), la qual partida se pagarà dels cofres reals de sa magestat. Vuy als 18 de agost de 1705. Carlos de Cavalleria y Regàs.⁵⁹

Finalment, tant el Capítol com la ciutat van anar fent pagaments durant la contesa bèl·lica amb força assiduïtat. Un cop prestat el jurament de fidelitat a Carles d'Àustria la gasiveria del Capítol va reduir-se significativament i la ciutat va alçar sometents i va fer aportacions sempre que se li va requerir i que no contravenia els privilegis.

síndics a Barcelona, etc.), explicant el sòlid compromís de la institució en la defensa de Felip V i negant haver deixat 800 doblons a persones influents perquè els fessin arribar a els sublevats. ABEV, ACV, volum 57/48, juliol de 1705.

58. ABEV, ACV, Secretaria e liber, volum 57/67, 14 d'agost de 1705, fol. 225v.

59. AMV, Llibre d'acords, 19 d'agost de 1705, volum 28, fols. 425-427.

Altra qüestió és quan la ciutat és presa per les tropes borbòniques. L'atropellament i els abusos i excessos dels vencedors no van tenir aturador. Així, si bé és cert que amb la no resistència Vic es va estalviar la destrucció i el pillatge dels borbònics, les aportacions fins a l'extenuació que se'n van derivar van arribar al límit que la ciutat es gastés els diners del clergat del capbreu de la catedral de Vic que tenia a la taula de canvi de la ciutat. D'aquesta manera, el 19 d'abril de 1714 el capbrever major de la catedral i administrador de l'església de la Pietat de Vic envia una carta duríssima al Consell de la ciutat acusant-lo d'haver-se gastat les 3.000 lliures que el capbreu tenia dipositades a la taula de la ciutat, a banda de les 25.000 lliures i de les 12.000 lliures que els havien deixat en préstec, de manera que ara el clergat ha de cobrar de la caixa del capbreu perquè la ciutat no pot pagar les funcions religioses.⁶⁰ De fet, el 2 de gener de 1714 Vic havia rebut un crèdit de 5.000 escuts del capítol de canonges, i havia requisat els grans als particulars per mantenir l'exèrcit. Sense comptar les 1.000 dobles que el Capítol els havia prestat el 2 d'agost de 1707, només per citar-ne alguns.

4. El que es diu, el que es fa, el que es percep i el que en resulta

Malgrat que aquest breu article només permet situar el tema, sí que és necessari resumir o anotar el comportament durant el procés de canvi que va significar el període 1701-1714. Per una banda, hi ha uns principis sòlids que són els que governen l'acció de la política institucional i al voltant dels quals es prenen les decisions: manteniment de privilegis, constitucions i furs de Catalunya i de cada institució particular.

Des d'aquesta òptica es pot entendre la desalineació inicial de la ciutat. Al cap i a la fi, els Vigatans de primera hora posen en entredit el Consell municipal de Manlleu quan construeix un molí a la vila. I el Consell l'alça amb el permís de la Diputació del General i perquè Carles Regàs, propietari dels dos molins existents, havia apujat el dret de

60. AMV, Llibre d'acords, 19 d'abril de 1714, volum 32, fols. 183v-192.

moltura. I són els miquelets el que aterren el molí municipal i, *de facto*, comencen una verdadera batalla campal a la Plana de Vic que enfortirà els Vigatans i arraconarà els borbònics o botiflers.⁶¹ Per tant, en aquest sentit es pot considerar un atemptat a l'ordre establert a partir d'un conflicte d'interessos entre un particular i el comú. Pel que fa al Capítol, és lògic que desconfii dels miquelets, de fet ja hem vist que és molt reticent a deixar el crèdit a Regàs. Té informació de primera mà. La Plana és petita i les notícies es transmeten ràpid.

A banda, ja hem vist que hi ha un treball en xarxa, per tant les informacions que arriben des de Barcelona, tant via síndics com via cartes virregnals, informen puntualment dels moviments que s'estan produint. I no només això, hi ha actors prou sòlids, per tots dos partits. El marquès de Rupit, el comte de Centelles, Joan de Llupià, el jutge Dehona, etc., són enviats pel virrei Velasco a investigar i intervenir en els fets; mentre que els Puig, Bac de Roda, Regàs, Mas de Roda, etc., estan ben connectats amb Jordi de Hessen i amb Narcís Feliu de la Penya i els austriacistes barcelonins de l'Acadèmia dels Desconfiats.

A més dels esdeveniments i de les tensions i de l'immobilisme institucional vigatà, hi ha tota una gesticulació per un i altre bàndol. Així, davant l'evident cabdillatge de Jaume Puig de Perafita, segurament un dels homes més brillants dels Vigatans, i el fet d'estar insaculat a la bossa de consellers a la ciutat de Vic, el virrei envia nota que

havent tingut notícia que Jaume Puig, donzell, se troba insaculat en la bolsa de conseller de aquesta ciutat y que lo dia primer de maig pròxim vinent acostuman fer la extracció de dits officis de consellers: Vos diem y Manam que respecte trobar-se dit Jaume Puig inculpat en la règia Cort de delictes grave y amb provisió de captura, que no'l dexeuconcòrrer en dita extracció de conseller y en cas sortejàs lo subfoqueu de manera quede totalment exclós de dit empleo⁶²

61. ALBAREDA, *Els catalans i Felip V*, p. 174.

62. AMV, Llibre d'acords, 25 d'abril de 1705, volum 28, fol. 353.

Com ja hem vist, els miquelets, al seu torn, amenacen el conseller segon, Jaume Portell, a la sagristia de l'església del Carme.⁶³ Tot això sense comptar amb la negativa del virrei a rebre cartes i ambaixadors de la ciutat o el robatori del bestiar ja esmentat.

Segurament, però, el que acaba fixant la posició de la ciutat de Vic i el retorn a la obediència a Felip V són la partida de Carles d'Àustria, les notícies que es reben del tractat d'Utrecht i el fet que no assegura «la estabilitat dels Privilegis de present a favor del Principat»,⁶⁴ i el conveni de l'Hospitalet de 22 de juny de 1713. A partir d'aquí i de les notícies successives que van arribant de la retirada de les tropes austríaques, de l'avanç de les borbòniques, de les barbaritats i cremes de pobles i ciutats que s'han resistit als Borbons, del fet que Vic no estigui emmurallada, etc., aniran decantant la ciutat a la lògica de la rendició pactada per evitar un mal major.

Així ho defensaran a la Junta de Braços de Barcelona. I és ben simptomàtica la relació que en fa el síndic de Vic, Antoni Parer. Exposa que quan arriba a Barcelona el 30 de juny corria la veu que Vic ja s'havia rendit i que «esta ciutat havia procurat assegurar-se, sotmetent-se y recorrent a la clemència del Sereníssim Senyor Duch de Anjou».⁶⁵ Després passa al relat dels fets. La convocatòria d'1 de juliol. El 2 de juliol encara es deia a Barcelona que Vic s'havia rendit i que el síndic (ell) venia amb els poders limitats. Després narra com, un cop convocat el braç reial, va demanar permís al president per parlar abans de la convocatòria per desmentir el que es deia de la ciutat. Explica que se li donà el seient «al costat de la mà dreta del President, votant après de aquell immediatament», i que els tres braços discuteixen el mateix:

La manifestació de la infelicitat del Principat y que en atenció del desgany y poch consuelo que donava lo Excel·lentíssim Llochtinent y Capità General comte Guidobaldo de Estaramberch, comensant ja lo

63. Cf. nota 26.

64. AMV, Llibre d'acords, 8 de juliol de 1713, volum 32, fol. 71v.

65. AMV, Llibre d'acords, 11 de juliol de 1713, volum 32, fols. 72-77.

armistici y evacuació de sas tropas, era bé premeditar lo que devia excutar-se per lo bé de la Província y conservació de sos Privilegis.⁶⁶

Continua dient que el president va informar que el braç militar proposava la creació d'una junta de vint-i set persones, nou de cada braç, i que el braç eclesiàstic també s'hi havia adherit i de com el Consell de Cent de Barcelona es va mostrar partidari també de fer-ho. Per això es van elegir les nou persones del braç reial, que van ser

los síndichs de la ciutat de Tarragona, de la ciutat de Manresa, de la Vila de Valls, de la de Cenpador, y del terme de nostra Senyora de l'Estany y Terrasola, y quatre ciutadans honrats, havent dit president elegit per dita Junta aquells subjectes que reconegué inclinaven a sa opinió.⁶⁷

Tot i així, el síndic de Tarragona no hi pot assistir i es torna a convocar el braç reial i s'escull el síndic de Vic. Després passa a relatar les decisions polítiques de 3 de juliol, quan es forma la junta de 27 membres presidida per l'abat de Sant Pere de Rodes. Exposava que la reunió consistia en només dos punts: «lo un, si per ocasió de la melancòlica positura se recorreria al Tribunal de Clemència; y lo altre, si se arrimaria a la forsa y resistència». ⁶⁸ De com el 4 de juliol a les nou del matí es vota i,

dels vint-y-set subjectes que en dita junta concorregueren, los desset (entre los quals fou un ell) aderiren a que se recorregués a la clemència y que fossen elegides tres persones, ço és una de cada bras, a fi de posarse a la obediència de dit Senyor Comte de Estaberch [...] y los restant deu foren de parer que lo negoci necessitava de major premeditació y axí que se aguardàs per altra cessió a prendre resolució.⁶⁹

El síndic de Vic era el president de la Junta del braç reial i va anar a casa del conseller en cap (Manuel Flix), president del Consell de Cent, a comu-

66. AMV, Llibre d'acords, 11 de juliol de 1713, volum 32, fol. 74.

67. AMV, Llibre d'acords, 11 de juliol de 1713, volum 32, fol. 74v.

68. AMV, Llibre d'acords, 11 de juliol de 1713, volum 32, fol. 75.

69. AMV, Llibre d'acords, 11 de juliol de 1713, volum 32, fols. 75-75v.

nicar la resolució que s'havia pres en la votació. Després narra com el Consell de Cent barceloní qüestiona la decisió i com, finalment, el 8 de juliol

lo Excel·lentíssim Bras Militar, revocant la deliberació antecedentment havia pres de recórrer al Tribunal de Clemència, se havie adherit a la errada resolució presa per dit Bras Real, que fou de recórrer al medi de la forsa.⁷⁰

La ciutat de Vic, sota la pressió dels miquelets que intenten alçar el territori i de les tropes borbòniques que van guanyant terreny en absència de les tropes imperials, el juliol de 1713 se sent alliberada de la decisió presa en la Junta de Braços i opta per la rendició.

I després vindrà la repressió, el saqueig de les arque municipals i dels béns dels particulars i l'escarni dels Borbons i l'anorreament del que havia estat el sistema polític català. Valgui només d'exemple que les autoritats borbòniques manaran que s'eliminin de totes les actes institucionals el nom i les lloances a Carles d'Àustria, de manera que una part de les actes del capítol de canonges i del Consell municipal són ratllades, sent algunes pràcticament il·legibles. La intenció d'esborrar la memòria i els fets és palesa i malaltissa.

Paradoxalment, la rendició tan anhelada per les autoritats vigatanes per mantenir l'estatus i el sistema i la integritat de la ciutat, acaba girant-se en contra. La ciutat finança, allotja i manté durant el llarg hivern de 1714,⁷¹ part de les tropes i soldats que faran caure Barcelona. Segura-

70. AMV, Llibre d'acords, 11 de juliol de 1713, volum 32, fol. 76.

71. Ho expressa molt bé i d'una manera molt cínica una carta de Patiño, dient que com que el rei ha donat temps a la ciutat de Barcelona a rendir-se i ara ve l'hivern i totes les tropes destinades al setge de Barcelona «que concisten en ciento y veinte y tres batallones y ciento y tres esquadrones, y conciderando su Magestad la summa carga que se les seguirá a los pueblos de el Principado un tan conciderable numero de tropas huvieran de tomar la subsistencia del quartel en especie», mana que es facin una aportació en diners en tres terminis per mantenir les tropes: desembre, gener i febrer. A la pràctica la ciutat acabarà patint els allotjaments i pagant l'impost fixat pel monarca. AMV, Llibre d'acords, 30 de desembre de 1713, volum 32, fols. 129-132.

ment el preu que es paga per a la defensa física de la ciutat de Vic i ciutats que van capitular no podrà compensar mai el preu pagat a nivell polític per tot el Principat, si bé és cert que des de la lògica de l'època possiblement el més sensat era la rendició.

El 'Despertador de Catalunya' (1713) i el llegat ideològic de 1640: continuitat i distanciament

JESÚS VILLANUEVA*
Universitat de Barcelona

Resum

L'autor anònim de l'opúscle *Despertador de Catalunya* (1713) va utilitzar en la seva redacció un text de la revolta de 1640, la *Proclamación católica* de Gaspar Sala, del qual va prendre idees contractualistes però no les tesis més radicals sobre la sobirania popular originària.

Paraules clau: Guerra de Successió, transmissió d'idees, sobirania.

Resumen

El autor anónimo del opúsculo *Despertador de Catalunya* (1713) utilizó en su redacción un texto de la revuelta catalana de 1640, la *Proclamación católica* de Gaspar Sala, del que tomó ideas contractualistas aunque no las tesis más radicales sobre la soberanía popular originaria.

Palabras clave: Guerra de Sucesión, transmisión de ideas, soberanía.

Abstract

The anonymous author of *Despertador de Catalunya* (1713) used in its drafting one text from the 1640 Catalan revolt, Gaspar Sala's *Proclamación católica*, from which he borrowed some contractualist ideas though not the more radical theses about the ancient popular sovereignty.

Keywords: War of the Spanish Succession, transmission of ideas, sovereignty.

* Aquest estudi s'inscriu dintre del projecte d'investigació «Cultura política, doctrina jurídica y gobierno en Cataluña y Valencia (siglos XVI-XVIII)», del Ministeri d'Educació, ref. DER2012-39719-C03-02/JURI.

Una qüestió que ha sobrevolat tradicionalment la historiografia catalana és la de la continuïtat entre 1640 i 1713. Els paral·lelismes entre els dos moments son obvis, tant pel que fa a la conjuntura –confrontació amb la monarquia, avenç de l'exèrcit castellà, sentiment de defensa desesperada– com a les motivacions polítiques últimes. Però una cosa és la comparació historiogràfica que es pot fer dels dos moments a posteriori, i una altra veure fins a quin punt els homes de 1713 eren conscients d'aquest paral·lelisme i això va determinar la seva actuació. El terreny on la incidència del model de 1640 es pot copsar millor és potser el del pensament polític. Podem així preguntar-nos si el discurs de 1713 va reproduir el de 1640 i com ho va fer: de forma inconscient o per continuïtat natural, per la permanència del llenguatge i de temes tòpics ben arrelats, o bé per inspiració directa, mitjançant una recuperació dels textos de 1640, dels elements més combatius d'aquests que podien ser útils en les circumstàncies de la guerra de Successió.¹ Al mateix temps, cal tenir present la distància temporal entre un moment i altre, un llarg període de setanta anys en els quals s'havien produït transformacions profundes de mentalitat i d'horitzons vitals.

Un tractament complet d'aquest tema hauria d'incloure molts textos i molts elements d'anàlisi. En aquestes pàgines, lògicament, el propòsit es molt més modest, entre altres raons perquè es un apropament fet des d'un coneixement previ més centrat en 1640 que en 1713. Així doncs, voldria tan sols evocar un cas concret d'aquesta problemàtica, el d'un text de 1713 que efectivament s'inspira de forma directa en els escrits de la revolta dels segadors. Es tracta del *Despertador de Catalunya* (1713), una de les obres principals de la publicística catalana de la guerra de Successió,² en la qual es pot detectar l'empremta d'un opuscle

1. Joaquim ALBAREDA, «Introducció», a *Escrits polítics del segle XVIII*, V, Vic, 2011, p. 15: «Podem observar una línia de continuïtat entre la literatura política catalana de 1640... i la de 1713-1714. Hi ha clares coincidències en l'argumentació del caràcter lliure, pactat, dels catalans...».

2. *Despertador de Cathalunya, per desterro de la ignorància, antídoto contra la malícia, foment a la paciència y remey a la pusil·lanimitat, en públich manifest de las lleys y privilegis*

de 1640 de relleu equivalent: la *Proclamación católica* de fra Gaspar Sala.³

Val a dir d'entrada que aquesta empremta és més aviat limitada. Es redueix, fins on he pogut comprovar, a tres passatges de diversa extensió que l'autor del *Despertador* ha traslladat a la lletra al seu propi text, sense citar-ne la font.⁴ L'evocació d'aquests elements de la *Proclamación* queda, a més, bastant diluïda en un text com el *Despertador* que aprofita una gran quantitat de fonts, moltes citades expressament en les seves copioses notes, altres emprades també sense dir-ho.⁵ Tot i així, el fet no deixa de ser significatiu. Sens dubte, l'autor del *Despertador* va llegir la *Proclamación* amb un propòsit clar de treure'n arguments per al seu propi text, justificacions que poguessin servir per al posicionament català el 1713. Interessa, per tant, veure què és el que va voler recuperar del discurs antic, quin grau de reelaboració hi va afegir, però també què va deixar de banda

de Cathalunya que li fan precisa la plausible resolució de la Defensa..., Rafel Figueró, Barcelona, 1713. Citaré per aquesta edició. Una transcripció sense les notes originals a *Escrits polítics del segle XVIII*, vol. I, ed. J. Albareda, Vic, 1999, p. 121-192. Sobre aquest text vegeu la introducció de J. Albareda a la seva edició, p. 21-25; Carlos PIZARRO CARRASCO, «El discurso de la resistencia a través de 'El despertador de Catalunya' 1713», *Pedralbes*, 18 (1998), pp. 345-355; Rosa ALABRÚS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, Lleida, 2001, p. 290 i ss.. Sobre l'autoria del text hi ha indicis divergents, però les semblances amb el discurs de Manuel Ferrer i Sitges davant la conferència dels Tres Comuns, molt poc anterior a la publicació del *Despertador*, fan molt probable que l'autor sigui el mateix. Un estudi específic ho podria demostrar concloentment.

3. Cito per la següent edició: *Proclamación católica a la magestad piadosa de Felipe el Grande*, s.l., 1640 (exemplar de la Biblioteca de Catalunya reproduït a Google Books).

4. A més dels passatges citats en les notes 6 i 7, en trobem un altre a *Despertador*, p. 27-28: «Y és molt conforme perquè dita violació és tan abominable que fins los Gentils la avorriren... se havia de trobar en un Emperador»; idèntic a *Proclamación*, pp. 208-209: «siendo hasta de Gentiles aborrecido... se había de hallar en un Emperador».

5. Per exemple, les causes d'invalidesa del jurament de Felip V (*Despertador*, p. 6) les pren de l'*Alegación jurídica* de Alejandro Herrera, de 1704 (cf. María Teresa PÉREZ PICAZO, *La publicística española en la guerra de Sucesión*, Madrid, 1966, I, p. 242). Caldria examinar també les obres històriques d'on l'autor treu els exemples històrics molt detallats que dóna.

o va ometre; totes dues coses poden il·lustrar els factors de continuïtat i ruptura en l'evolució ideològica entre totes dues crisis. Evidentment, per entendre això caldria considerar el procés de transmissió subterrània de les idees de 1640 al llarg del regnat de Carles II, cosa que també cau fora del que aquí podem tractar.

Per començar, una comparació entre tots dos textos revela, més enllà dels punts d'influència directa, un seguit de semblances genèriques que indiquen la pervivència d'una determinada retòrica política, o político-religiosa. Les apel·lacions a la religió, a la providència, fins i tot a l'ordre del miracle, lliguen fortament tots dos textos, tot i que les circumstàncies especials en què s'escriu el *Despertador* demanen una anàlisi específica també en aquest aspecte. Es dona igualment un paral·lelisme en la invocació constant del passat històric català com a font d'exemples que han de ser emulats. De fet, és aquí on se situa un dels passatges de la *Proclamación* recollit pel *Despertador*, el que fa referència a l'exemple (apòcrif) del perpinyanès Joan Blanca i el suposat sacrifici del seu fill durant el setge de Perpinyà pels francesos el 1474.⁶ La continuïtat, però, també s'ha de matisar; per exemple, la constant invocació de Ciceró en el *Despertador* dona a aquest segon text una dimensió ideològica suplementària que el diferencia clarament del text de fra Gaspar Sala.

L'apartat del *Despertador* on es concentra el recurs a la *Proclamación* és aquell on s'evoca la fonamentació legal última del règim català. També

6. *Despertador*, p. 31: «Servesca un per tots, may bastantment celebrat per los Historiadors, aquell Juan Blanca Burgès y Cònsul en Cap de la Vila de Perpinyà, a qui lo amor de son Primogènit, unich fill, no-l vencé a olvidar al amor de sa amada Pàtria en lo més tragich succés que refereixen las Historias [...] estimava més la Fe y servey de son Rey y Pàtria que tota sa Sanch [...] Hazanya que competeix ab la de gran Guzmán en Tarifa, que tant aplaudeix Zurita y que entre las majors dels Romans se descolla...». *Proclamación*, p. 7: «sacrificó su proprio hijo único Juan Blanca, Perpiñanés, en obsequio de la fe de su Rey [...] respondió que el amor paternal era en él inferior a la fe de su Rey [...] Hazaña que compete con la del gran Guzmán en Tarifa y entre las mayores de los romanos se descuel·la...» La llegenda de Joan Blanca (o Blanques) circulava en els primers decennis del segle XVII i figura en el *Summari* d'Andreu Bosch, d'on la va prendre Gaspar Sala.

aquí es partia d'un terreny comú, que s'havia mantingut constant fins i tot després de 1652, el de l'afirmació de la plena validesa de determinats principis político-jurídics plasmats en constitucions de cort precises: la legislació per consens, l'observança de les lleis, la prohibició d'establir impostos no aprovats per les Corts, l'obligació del rei de prestar jurament a l'inici del seu regnat... Durant la guerra de Successió existia un consens força estès entorn a això, malgrat polèmiques com la de l'opuscle de Francesc Grases. L'autor del *Despertador*, en reafirmar aquests principis, no feia cap innovació respecte a la tradició jurídica del regnat de Carles II. Però al mateix temps, a l'alçada de 1713 sembla tenir un desig d'anar més lluny, d'aportar una legitimació suplementària, i aquesta la cerca precisament en la publicística de la guerra dels Segadors. Això té lloc almenys en dos aspectes: el de la naturalesa «pactada» de les lleis i el del dret de resistència.

Quant al pactisme, l'autor del *Despertador* reprèn de l'opuscle de Gaspar Sala la idea que el valor de les lleis i privilegis deriva del pacte o «contracte» establert entre príncep i súbdits, no un contracte polític en el sentit de les teories del contracte social que estaven definint-se des de finals del segle XVII, sinó un contracte com a acte jurídic amb efectes de dret privat, un acord de compravenda, de *do ut facias*.⁷ Es tracta d'una concepció privatística de la política que a l'alçada de 1713 resultava més aviat antiquada i difícilment aplicable, i de fet no cal pensar que l'autor del *Despertador* hagués reflexionat a fons sobre la qüestió; dóna la impressió que va prendre el paràgraf de la *Proclamación* per les ressonàncies

7. «Ni a Catalunya obliguen ordes alguns en perjudici de ditas Lleys y Privilegis; puix si bé los mandatos del Príncipe, en segon precepte, deuen ésser obehits encara que sien contra Lleys y Privilegis, no te açò lloch en Cathalunya, antes bé qualsevols Lletres Reals que contravingan a sas Lleys, Constitucions y Capítols de Cort són *ipso jure* nul·las. Lo mateix se ha de entendre dels Privilegis, perquè los concedits a Cathalunya no són gratuïts, per mera lliberalitat y voluntat del Príncipe, sinó per vía de contracte, en lo qual donà lo Principat sumas grans de diners per ells y feu innumerables y heroichs serveys a favor dels Sereníssims Comtes. De manera que son contractes innominats de *do ut facias* y *facio ut facias*»; *Despertador*, p. 20; segueix la *Proclamación*, pp. 205-207.

que li inspirava el seu llenguatge però sense que això el portés a desenvolupar per ell mateix aquesta mena d'argumentació contractualista.

L'altre aspecte on l'autor del *Despertador* busca ajuda en la publicística de 1640 és el del dret de resistència. En fer-ho recorre a la *Proclamación* però sobretot a un altre pamflet de 1640, la *Justificació en consciència*, al·legat d'un grup de teòlegs que oferia l'elaboració més sistemàtica del tema durant la revolta dels Segadors i que l'autor del *Despertador* cita també literalment.⁸ Novament es tracta d'un préstec textual servil, sense a penes reelaboració, però que alhora mostra la dependència intel·lectual que els homes de 1713 tenien encara respecte a la tradició político-jurídica de la segona escolàstica en la qual s'inscriuen plenament els dos textos de 1640 esmentats. Així, el *Despertador* assumeix el plantejament més característic de la revolta de 1640 en aquest punt, el de la «defensa natural», segons el qual és l'amenaça directa contra les vides i els béns dels catalans per part de l'exèrcit castellà el que justificaria la resistència armada; una justificació, doncs, en certa mesura prepolítica, d'«autodefensa».⁹ El 1640 aquest esquema de «defensa natural» s'havia estès també a la defensa de les lleis i privilegis, i el mateix fa el *Despertador*, que insisteix particularment en la resistència per raó de violació de les lleis, la «causa de la defensa contra lo soberà violador de lleys pactadas y juradas». Les autoritats jurídiques que acompanyen l'argumentació del *Despertador*, en bona part calcades de la *Justificació*, són les de la segona escolàstica, invocades amb la mateixa relativa prudència que els seus models de 1640, de manera que, com aquests, el *Despertador* no arriba a proclamar obertament la tesi radical d'una reversió del poder al poble per raó de

8. *Despertador*, pp. 10-11 («donant en cas de violació justa causa per la defensa... com lo escrigué Masio»); repren l'argument núm. 33 de la *Justificació en consciència* (*Memorial histórico español*, XXI, ed. C. Pujol i Camps, Madrid, 1889, pp. 232-233).

9. «donant en cas de violació justa causa per la defensa per los medis que lo dret natural, comú y municipal li permeten» (*Despertador*, p. 10); «Per quin temps se feren los preceptes de la Lley Natural si en lo present no es de Justicia la defensa?» (p. 65).

tirania.¹⁰ Se situen en el mateix nivell diverses cites de Grotius referides al dret de resistència com a «guerra defensiva»; cal dir, però, que en aquestes referències l'autor del *Despertador*, com ha mostrat Angela De Benedictis, intenta donar una lectura més favorable a les reivindicacions catalanes el 1713 basant-se en un comentarista posterior de Grotius, Gronovius (1660), el qual legitimava la declaració de la resistència per part de les «autoritats inferiors», enfront del criteri més restrictiu de Grotius.¹¹ D'altra banda, cal assenyalar que en aquest punt l'autor dedica el desenvolupament més extens (p. 21-26) a un argument legalista exhumat de l'Arxiu Reial de Barcelona: un «privilegi» (més aviat «lletra reial») de 1344 on s'estableix l'obligació dels súbdits de defensar «amb armes» la unió de tots els regnes de la Corona d'Aragó i autoritza la formació de juntes i d'exèrcits. El document, en realitat, es referia a l'annexió del Regne de Mallorca que havia fet Pere el Cerimoniós el 1343 i no consta que després se n'hagués fet la interpretació que ara es proposava. És una nova prova de la relativa limitació argumentativa amb què operava en la qüestió del dret de resistència l'autor del *Despertador*.

Aquest ha llegit, doncs, amb certa detenció la *Proclamación* i altres textos d'aquells anys, com la *Justificació en consciència*. En reprèn certs passatges i alguns arguments i referències d'autoritats secundàries que a vegades copia en bloc. Cal pensar que, a menys que tot això li hagués arribat a base d'apunts parcials, d'*excerpta* seus o d'algun conegut, coneixia el que deien aquells textos de 1640 i el seu missatge principal. Això fa particularment reveladores les coses d'aquests textos que decideix ometre, i en particular una que és l'argument polític central de l'opuscle de Gaspar Sala i de la major part de la publicística catalana de la guerra dels segadors: la tesi de la llibertat originària de Catalunya i de la transmissió del poder per part del poble al rei en el moment de la reconquesta, mitjançant una sèrie de pactes fundacionals que constituïrien la base del règim polític

10. El 1640 només Francesc Martí Viladamor va apropar-se a les tesis monarcòmaques; cf. Jesús VILLANUEVA, *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII: las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Alacant, 2004, pp. 116 i ss.

català. A la *Proclamación* aquesta qüestió es tractava de forma molt detallada en els capítols centrals (pp. 181-225). El *Despertador*, en canvi, no en diu res, com tampoc no ho fa (fins on he pogut comprovar) la resta de la publicística catalana de la guerra de Successió. És significatiu que al *Despertador* s'esmentin els capitulars de Carlemany i Lluís el Pietós, que havien estat la base documental de la teoria dels pactes fundacionals, però aquests documents no reben una significació política o constitucional; s'evoquen com a documents honorífics, testimoni del prestigi que tenia Catalunya ja en l'època de Carlemany.¹² Els juristes austracistes d'aquests anys els citaven de la mateixa manera, sense fer-ne tampoc cap deducció política o constitucional, com es veu en una de les *Representaciones* presentades a Felip V el 1701.¹³

Aquesta llacuna podria veure's com una prova de l'èxit en la repressió del discurs revolucionari de 1640 a partir de 1652. En efecte, el tema de l'origen contractual o electiu del poder havia quedat proscribit després del

11. Angela DE BENEDICTIS, «Guerra, tirannide e resistenza negli scritti politici catalani», a *Actes del Congrès "L'aposta catalana a la guerra de Successió (1705-1707)"*, Barcelona, 2007, pp. 67 i ss.

12. «no cap repetir ni oferir a la memòria les alabances de altres inferiors. Baste lo assegurar que de totas són estats Panagerystas los Reys y Comtes, és a saber Ludovico Pío en son Privilegi de las Kalendas de Janer, indicció 8, dat en Aquisgran, y lo de 4 dels Idus de Febrer, indicció 8 del any 818; Carlos Calvo en son Privilegi dat en lo Monastir de Sant Sadurní cerca Tolosa, en lo any 4 de son Regnat en lo dia antes dels Idus de Juny...» (*Despertador*, p. 53). Al seu discurs Ferrer i Sitges també en parla genèricament: «Sols faç memòria dels gloriosos emperadors Carlo Magno i Ludovico Pío que, en persona, vingueren a socórrer nostra opressió, ratificant nostres gòtiques llibertats i anyadint singulars privilegis. I si assò executaren aquells piadosos emperadors per protegir oprimits...» (*Escrips polítics del segle XVIII*, I, ed. Albareda, p. 116).

13. Cf. *Representaciones las dos de la Ciudad de Barcelona y Brazo Militar de Cataluña*, Barcelona, 1701, p. [50]: «Habiendo sido Cataluña... la que gozó sus libertades en sus hijos por medio del emperador Ludovico Pío quando les acogió en su Reyno de Francia, a donde se refugiaron huyendo la opressión agarena, como es de ver en el dicho Palacio que a la letra transcribe el Privilegio que les otorgó». Cita com a font Juan Palacio, és a dir, Giovanni Palazzi, *Aquila inter lilia*, 1671.

lliurament de Barcelona a Felip IV i havia quedat associat a les conseqüències nefastes de la revolta i la guerra. Els historiadors de l'època de Carles II van tendir a defugir el tema, o bé situaven la menció dels capitulars dintre d'un relat històric heteròclit, sense donar-los una intencionalitat política evident.¹⁴ L'assumpte, doncs, havia quedat marginat o oblidat, amb algunes excepcions.¹⁵ Això faria comprensible que l'autor del *Despertador* considerés que l'argument no podia tenir eficàcia propagandística, fos quina fos el crèdit que ell personalment li va donar en llegir el pamflet de Gaspar Sala.

Ara bé, sent cert això, caldria també valorar les causes intrínseques de la inadaptació de la teoria de l'autoalliberament al moment de la guerra de Successió. D'una banda, des d'un punt de vista formal, la seva formulació en termes marcadament jurídics no encaixava bé amb la voluntat propagandística pura del *Despertador*, com el mateix autor comenta: «essent lo fi y objecte de aquest Despertador convèncer ab la veritat nua y dita llanament per la universal intel·ligència de tots sens que se oculte al més rústich, com se ocultaria si se posàs en térmens de arguments y de una dilatada Canónica, Política y Jurídica Al·legació...» (p. 29). El cert, però, es que el text del *Despertador* estava més que carregat de citacions jurídiques i de cites llatines i no deixava de semblar-se formalment a les al·legacions jurídiques típiques del segle XVII.

Es podria argumentar també que el 1713 havia ja passat el temps de les construccions històrico-constitucionals d'estil «monarcòmac» típiques del segle anterior, amb la recerca d'una sobirania popular ancestral que constituiria el fonament últim ocult de l'ordre jurídic legítim que calia defensar o restablir. J. G. A. Pocock ho ha observat a propòsit de l'*ancient constitution* a Anglaterra,¹⁶ un tema que, segons afirma, va perdre actualitat

14. Aquest seria el cas de Narcís Feliu de la Penya; cf. Villanueva, *Política y discurso histórico*, pp. 232-235.

15. És el cas de la *Luz de la verdad*; cf. *Escrits polítics del segle XVIII*, I, ed. Albareda, p. 46-49, i VILLANUEVA, *Política y discurso histórico*, p. 223.

16. La teoria que el règim de llibertats anglès es retrauria a un model originari, el de les lleis del rei saxó Eduard el Confessor, model que hauria estat corruptut pels sobirans

a partir de la revolució de 1688, al mateix temps que dequeia la influència pública dels juristes i que s'imposaven les teories del contracte social plantejades en termes més filosòfics que històrics. També hi van tenir a veure les dificultats per fonamentar historiogràficament les hipòtesis d'una «constitució ancestral», com mostren les polèmiques sobre la qüestió que es van donar a Anglaterra. A Catalunya el debat historiogràfic sobre el tema des de la revolta de 1640 havia comportat igualment qüestionaments sobre la veracitat del suposat acte fundacional del règim català, tot i que no sabem fins a quin punt l'autor del *Despertador* podia ser conscient d'això.

En tot cas, és evident el desinterès de l'autor del *Despertador* per un plantejament que derivaria la validesa del règim polític català d'una seqüència històrico-jurídica tan específica com la que desenvolupa la *Proclamación*. D'una banda, hi hauria l'inconvenient de la demostració fefaent d'aquesta continuïtat històrica, tasca que s'havia emprès durant la revolta de 1640 però es va abandonar després i que, com dèiem, resultava força problemàtica. De l'altra, segurament no li semblava avinent la perspectiva particularista de l'argument de Sala, la vinculació del règim català actual amb un seguit d'actes jurídics exclusius que adquiririen valor legal ple. De fet, Sala advocava per una forma d'«indigenisme», copiada d'autors bascos, segons la qual els catalans gaudirien d'una exempció fiscal absoluta en raó de ser col·lectivament hereus de la noblesa visigoda. L'autor del *Despertador* no es mostra sensible a aquesta mena d'arguments. Reafirma amb el mateix vigor que Sala la validesa del règim pactista català, però se esforça per situar-ne la legitimitat en un pla més general i elaborat.

En aquest sentit, si haguéssim d'assenyalar un passatge central en el text de 1713, seria potser aquell en què l'autor enumera el que anomena les quatre «prerrogatives» principals del Principat: la legislació per consens, el procediment *per directum*, el tribunal d'última apel·lació i la protecció

davant la confiscació arbitrària dels bens per part de la monarquia¹⁷. Tres d'aquestes prerrogatives fan referència al principi de les garanties judicials davant l'autoritat, i entre elles crida l'atenció la menció del procediment judicial «per directe», és a dir, a través de les instàncies judicials establertes i no per lliure arbitri de l'autoritat política. Ens sembla que s'apunta aquí una sensibilitat nova, una voluntat de defensar l'aparell institucional català en funció d'expectatives ideològiques generals, no limitades a l'estricta legalitat catalana;¹⁸ expectatives vàlides per al conjunt d'Europa que fan que l'autor del *Despertador* digui de les quatre prerrogatives catalanes que eren «invidiadas per muchas naciones».

Això ens conduiria a l'aspecte sens dubte més important per tal de comprendre la significació del *Despertador*: la forma en què s'inscriu en una perspectiva ideològica europea, oberta molt particularment per la revolució anglesa de 1688, que havia donat un nou horitzó a velles reivindicacions jurídic-polítiques, i que va anar acompanyada a més d'una mena de llenguatge polític antiabsolutista que té en el *Despertador* ressonàncies molt evidents. Però això demanaria un estudi específic i en profunditat que hauria de trobar cabuda en un altre article.

17. *Despertador*, p. 70: «deuria sobrar per universal dolor dels cathalans lo considerar possible haver de perdre las quatre prerrogativas invidiadas per muchas Naciones; és a saber, la primera, tant celebrada per los Historiadors, que lo Príncipe no pot fer Lleys y Constitucions en Cathalunya... sens intervenció, consentiment y aprobació dels Cathalans....; la segona, que lo Príncipe y sos Minsitres no poden judicar sinó per directe, ço és, ohidas las parts y ab cognició de causa. La tercera, de ésser Supremo lo Real y Sagrat Senat de est Principat.... La quarta, que en Cathalunya sols té lloch la pena de confiscació de bens per los delictes de lesa Magestat Divina o humana *in primo capite*».

18. Sobre el procediment per directe, Víctor FERRO, *El dret públic català*, Eumo, Vic, 1987, p. 335-340, ha mostrar molt bé com es recollit i elaborat pels juristes del segle XVII, en particular Antoni Olibà; el que faltaria veure es com es difon la consciència de la significació ideològica d'aquest principi, més enllà del seu valor jurídic estricte, com un signe diferenciador del règim català.

Societat

La població de Miravet durant la Guerra de Successió i la Guerra del Francès

JOSEP CAÑABATE FORTUÑO*

Resum

L'estudi de l'Arxiu Parroquial de Miravet ens permet conèixer l'evolució demogràfica de la seva població durant la Guerra de Successió i la Guerra del Francès, a partir de les xifres de baptismes, matrimonis i defuncions. El poble, situat a la dreta del riu Ebre i amb l'omnipresent castell d'origen templer, es convertí en escenari ideal per als enfrontaments i batalles al llarg d'aquests dos conflictes, amb les seves diferències. L'estudi de les partides parroquials ens permet comprendre com afectaren aquestes guerres sobre les gents de Miravet i veure'n la seva evolució real. L'inici de la Guerra de Successió portarà una crisi demogràfica sobre Miravet, la seva importància estratègica va fer que el poble es convertís en un escenari principal en el front de l'Ebre, amb diferents enfrontaments especialment entre el 1708 i 1711. Tot això es reflecteix clarament en les xifres demogràfiques extretes de l'Arxiu Parroquial, en que s'observa un descens molt important en el creixement vegetatiu, assolint els nombres més baixos de baptismes de tot el període i amb alguns repunts de mortalitat una mica destacats. Es fa evident la magnitud del conflicte i la seva repercussió sobre la població de Miravet. Amb l'esclat de la Guerra del Francès, les seves conseqüències tornaran a afectar els habitants de Miravet, encara que la importància militar del poble i el castell va disminuir. Durant aquest conflicte es tornarà a viure un descens dels baptismes i dels matrimonis, amb una mortalitat força elevada. Les conseqüències no són tant marcades com la Guerra de Successió, però de totes formes es visqué un període difícil, assolint nombres màxims de mortalitat. Dos conflictes diferents que tingueren una forta repercussió sobre la població amb matisos diversos. Un estudi demogràfic de caràcter local que permet conèixer com fou l'evolució de la població

* Aquest article sorgeix del Treball Final de Màster *Vida i mort a Miravet a l'època moderna*, presentat en el curs 2012/13 a la Universitat de Barcelona.

durant aquests dos conflictes de gran abast, a través de les dades que ens dona l'Arxiu Parroquial de Miravet.

Paraules clau: baptismes, matrimonis, defuncions, demografia, habitants, guerra, descens, creixement.

Resumen

El estudio de las cifras de bautismos, matrimonios y defunciones del Archivo Parroquial de Miravet nos permite conocer la evolución demográfica de la población a lo largo de la Guerra de Sucesión y la Guerra del Francés. Dos conflictos de gran relevancia que tuvieron una importante afectación sobre el pueblo a causa de su importancia estratégica. Se puede observar como los enfrentamientos militares ocasionan un descenso de bautismos y matrimonios junto con un aumento de las defunciones. Los dos enfrentamientos afectaron a los habitantes de Miravet tal como se aprecia en las cifras de los registros parroquiales, aunque con algunas diferencias con una afectación mayor durante la Guerra de Sucesión y una fuerte crisis de mortalidad a inicios de la Guerra del Francés al coincidir con una epidemia. Un estudio demográfico de carácter local que nos permite conocer la gran importancia de las dos guerras.

Palabras claves: bautismos, matrimonios, defunciones, demografía, habitantes, guerra, descenso, crecimiento.

Abstract

The study of the numbers of baptisms, marriages and deaths Miravet Parish File allows us to know the demographic of the population over the War of Succession and the French War. Two highly conflicts that had a significant impact over the people because of its strategic importance. It can be seen as military clashes cause a decline in baptisms and marriages along with an increase in deaths. The two affected clashes Miravet dwellers as seen in the figures of the parish registers, but with some differences with a greater involvement in the War of Succession and a crisis of mortality in early War French to match an epidemic. A demographic study of local character that lets us knows the importance of the two wars.

Keywords: baptisms, marriages, deaths, demographics, population, war, decline, growth.

El poble de Miravet, situat a la dreta del riu Ebre, ha estat durant segles un espai estratègic dominat pel seu castell construït pels cavallers templers al segle XII; això feu que tots els conflictes que es desenvoluparen sobre Catalunya tinguessin una incidència important sobre la seva població. La Guerra de Successió i la Guerra del Francès tingueren la seva afectació sobre els habitants de Miravet, aportant un punt de vista més internacional. Els diferents exèrcits tenien sempre interès en controlar la fortalesa miravetana, situada sobre un turó que permet controlar el pas de l'Ebre i tot l'entorn. Aquests conflictes tindrien una afectació directa sobre les gents del poble, que veurien com la seva vida es trasbalsava amb el pas dels exercits i les complicacions derivades pels enfrontaments bèl·lics. La població de Miravet es dedicava a una agricultura quasi de subsistència basada en els cereals, l'olivera i la vinya, on s'hi podien afegir alguns oficis destacats com la ceràmica o la navegació fluvial.¹ Un estil de vida bàsic sota l'administració imposada per l'Orde de l'Hospital, que senyorejava Miravet des del 1317 i que exercia el seu control a través de diferents institucions dins de la Batllia i el cobrament d'unes quantioses rentes per diferents elements.² Durant aquests dos períodes conflictius el poder exercit pels hospitalers es veu minvat, les autoritats s'absenten de la població i l'estat de guerra s'imposa, amb una població sota les ordres dels exèrcits que tinguin el domini sobre el territori.

L'Arxiu Parroquial de Miravet, un dels més extensos i en bon estat de conservació de la comarca, ens permet estudiar com fou l'evolució demogràfica dels habitants de la població durant la Guerra de Successió i la Guerra del Francès.³ A través de l'extracció de les xifres de baptismes, matrimonis i defuncions podem conèixer com afectaren aquests conflic-

1. Ramon VINAIXA MIRÓ, *Miravet un poble de l'Ebre català a la fi del segle XVIII*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1999, pp. 127-134.

2. Pascual ORTEGA PÉREZ, *La Orden de San Juan de San Juan y Miravet (primera mitad del siglo XVII)*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1988, pp. 67-80.

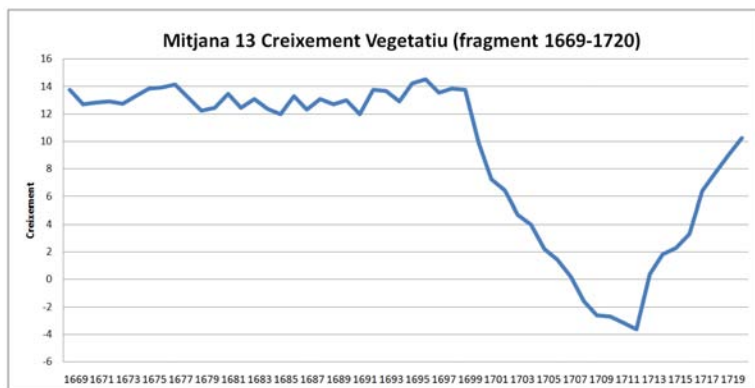
3. Arxiu Parroquial Miravet (APM), Llibres de Baptismes, Matrimonis i Defuncions.

tes i la seva incidència real sobre els habitants. He agafat les xifres completes de l'Arxiu des del 1663 al 1820, per poder realitzar una sèrie completa, amb unes mitjanes mòbils de 13 anys que permeten suavitzar les xifres i fer-les més comprensibles. Evidentment a l'hora de fer l'anàlisi concret dels dos conflictes només em centraré en els resultats que es concentren en els anys de guerra, però per poder-los extreure és necessari una sèrie més extensa que permeti una anàlisi més completa i acurada.

1. La Guerra de Successió

Aquest conflicte d'àmbit internacional marcaria de forma clara l'evolució habitual de la població de Miravet. La documentació conservada a l'Arxiu Parroquial ens permet comprendre clarament l'abast d'aquest conflicte sobre els habitants del moment. Al llarg de la guerra hi ha un descens constant de baptismes i matrimonis, juntament amb un augment de les defuncions; una situació habitual en un moment de guerra, en que hi ha una paralització de la vida quotidiana. El gran descens que es viu durant aquest període bèl·lic ja s'havia iniciat anteriorment amb els problemes dels anys 90. Entre el 1708 i 1711 s'assoleixen els mínims de baptismes i matrimonis, aquests seran els nombres més baixos que es tenen registrats a l'arxiu al llarg de l'edat moderna, fet que pot ajudar a comprendre la gravetat de la situació. La quantitat de defuncions d'adults assoleixen punts força elevats durant tota la guerra. En canvi trobem menys morts en els albats, segurament pel descens del nombre de baptismes.

Gràfica Creixement Vegetatiu 1669-1720:

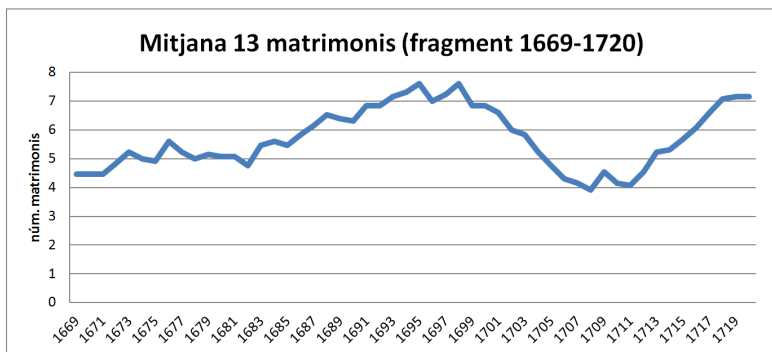

Aquestes situacions crítiques entre el 1708 i el 1711 es podrien veure relacionades amb els principals episodis bèl·lics que es visqueren a Miravet. Entre el 1707 i el 1708 es produïren forts enfrontaments a la zona a partir de l'ocupació francesa del castell el 1707. Conflictes que s'agreujaren el 1708 i finalitzaren el 1709 quan els partidaris de l'Arxiduc Carles recuperaren la fortalesa. El 1711 es durien a terme els darrers enfrontaments a Miravet, que marcarien l'ocupació definitiva de la població pels exèrcits de Felip V.⁴ Aquests dos episodis exemplifiquen clarament les situacions extremes que es contemplen en les xifres de l'Arxiu Parroquial. Si analitzem la mortalitat d'adults d'aquest període ens trobem una crisi de mortalitat d'intensitat forta en l'any 1706; això ens evidencia els problemes i dificultats del moment.⁵ També s'observa un gran descens del creixement vegetatiu de la població, assolint uns mínims que no es tornaran a repetir. S'aprecia clarament com hi hauria un fort descens de la població de Miravet.

4. J. Sánchez Cervelló, ed., *Història de les Terres de l'Ebre. Història Moderna*, Fundació Privada Ilercavònia Futur i Universitat Rovira i Virgili, Tortosa, 2011, pp. 275-285.

5. En les partides de defuncions d'aquest moment no s'especifica la causa de la mort.

Gràfica matrimonis 1669-1720:

Els estudis més pròxims sobre el segle XVIII s'han realitzat en els espais costaners de la zona de l'Ebre. En aquests espais s'observen igualment uns mínims de batejos en la Guerra de Successió, i un augment de la mortalitat que assoleix altes xifres el 1709, moment que va en paral·lel amb els moments més complicats que s'observen a Miravet.⁶ Aquesta tònica negativa es visqué a tot el territori català, afectant amb més o menys força segons l'evolució bèl·lica de cada zona. Trobem uns màxims de mortalitat a Montblanc entre 1706-1710, tant en adults com albats.⁷ En poblacions com Cambrils, Riudoms, Duesaigües i Reus trobem un descens de la natalitat amb un major nombre de defuncions durant la guerra.⁸ En tots aquests casos el descens del creixement vegetatiu no és tant acusat com a Miravet, segurament per una menor incidència bèl·lica. A la Conca trobem un augment de la mortalitat i un cert descens dels baptismes, però sense ser tant greu com a Miravet. En l'Alt Gaià sí que

6. Emeteri FABREGAT GÁLGERÀ, «Bateig i enterraments: creixement demogràfic al Baix Ebre i Montsià als ss. XVIII i XIX», *Recerca*, 8 (2004), pp. 15-68.

7. Josep Maria GRAU PUJOL, *Població i lluita contra la mort a Montblanc (s. XVIII)*, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1990, pp. 43-44.

8. Josep MORELL I TORREDEMÈ, *Demografia de Reus i la seva àrea de mercat a l'època moderna*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1994, pp. 70-102.

s'observen nombres més negatius, amb un descens del creixement vegetatiu que s'assimila al registrat allí durant la Guerra dels Segadors. Els matrimonis es mantenen o fins i tot augmenten, fet força habitual en temps de guerra, en que les viudes cerquen una sortida a l'agreujament de la seva situació.⁹ Contrasta amb el cas de Miravet on el descens de matrimonis és molt significatiu, i que l'hauríem de relacionar amb la impossibilitat d'accedir al matrimoni a causa dels enfrontaments militars i la pressió exercida pels soldats sobre els habitants. Aquest fenomen s'assimilaria amb els resultats del Baix Ebre i Montsià on, durant la guerra, el nombre de matrimonis també viu una caiguda, que es relaciona amb els afectes dels enfrontaments bèl·lics sobre la zona.¹⁰

Es fa evident com l'esclat de la Guerra de Successió afectaria clarament la vida habitual de les gentes de Miravet i de quasi tota Catalunya. En un espai especialment bèl·lic la població veu trastornada la seva rutina, i aquesta afectació es veu clarament reflectida en els matrimonis i els batejos que es paralitzen dràsticament. No es registra una mortalitat molt extraordinària en els habitants propis del poble, fet que podria mostrar la seva escassa participació dins dels enfrontaments. Els exèrcits serien més professionals i de caire internacional, fent que els miravetans no hi participessin tant directament. La població es centraria en les seves necessitats immediates i els matrimonis i baptismes es recuperarien després del conflicte com a repunt a la caiguda produïda durant la guerra.

2. La Guerra del Francès

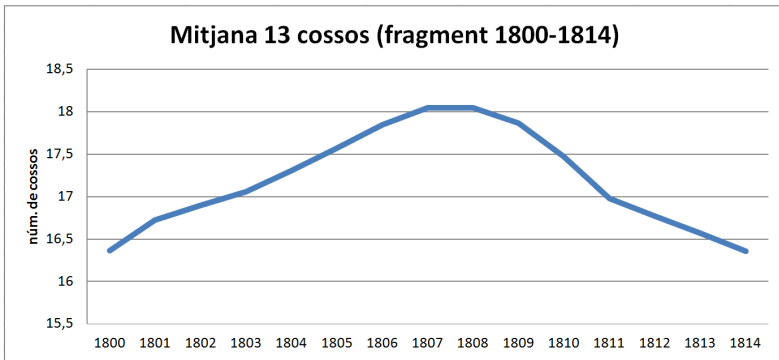
La Guerra del Francès seria un nou episodi bèl·lic que interrompria la tònica habitual de la població de Miravet. Després d'un gran creixement produït al llarg del segle XVIII, amb l'arribada de les tropes napoleòniques sobre el territori les partides de baptismes i matrimonis viuran clarament un descens. En les defuncions es continua la tònica d'ascens general

9. Valentí GUAL VILÀ, *Homes i estacions*, Associació Cultural Alt Gaià, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, 1995, pp. 10-25.

10. FABREGAT GARCERÀ, «Bateig i enterraments».

que ja s'aprecia al llarg de tot el període anterior. L'augment de les defuncions ja es veuria agreujat amb anterioritat, ja que el 1804 s'aprecia una crisi de mortalitat forta, que estaria relacionada amb una epidèmia de febre tifoide que afectà Miravet.¹¹ Aquesta situació de crisi es veuria agreujada per les altes xifres de mortalitat que causaria la guerra.

Gràfica òbits cossos 1800-1814:

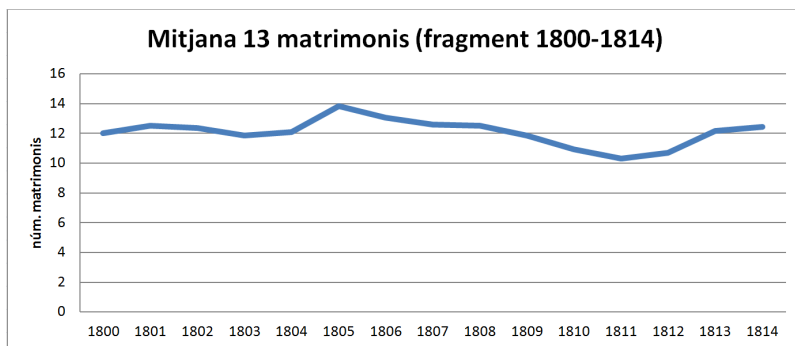
Amb l'entrada dels exercits francesos el castell de Miravet seria ocupat però mantingut en un segon pla, ja que la seva dominació era complicada amb l'armament més modern, d'aquesta manera la capitania napoleònica s'ubicà a Móra, a 8 km de Miravet.¹² Malgrat aquesta situació, la població es veuria afectada pels abusos militars i les guerrilles, fet que permet comprendre el màxim de defuncions d'adults que s'assoleix durant el conflicte. Les defuncions d'albats disminueixen, segurament pel descens dels baptismes. Hi ha pocs estudis moderns que s'allarguin fins aquest període i les comparacions són més limitades. En l'exemple de la Conca i la Baixa Segarra, s'aprecien uns comportaments similars, amb el

11. VINAIXA, *Miravet un poble*, pp. 138-139.

12. Artur BLADÉ DESUMVILA, *El Castell de Miravet*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1966, pp. 61-63.

descens de baptismes i l'augment de les defuncions. Els registres matrimoniais descendeixen, com ja havia passat durant l'anterior guerra, a diferència d'altres llocs on aquests augmenten durant el conflicte.¹³ Sembla evident que a Miravet en els moments d'enfrontaments bèl·lics els matrimonis es paralitzen, segurament per la forta presència militar. En el Baix Ebre i el Montsià el 1809 es viu una forta crisi de mortalitat, que seria resultat d'un augment de les malalties que es combinaria amb els enfrontaments bèl·lics, una situació força similar a la de Miravet. En els baptismes s'observa un descens entre el 1810 i el 1815, que seria resultat de les complicacions viscudes durant la guerra; posteriorment es viu un ascens important.¹⁴

Gràfica matrimonis 1800-1814:

Tant en la Guerra del Francès com anteriorment en la Guerra de Successió s'observa una evolució de les xifres similar; en els dos conflictes s'aprecia clarament un descens de baptismes i matrimonis, amb un augment de les defuncions. Aquesta evolució s'emmarca dins d'una tònica habitual en espais afectats per la guerra en què el nombre de naixements es paralitza per les dificultats lògiques dels episodis bèl·lics, que al mateix temps ocasionen un augment de la mortalitat. Els matrimonis també

13. GUAL, *Homes i estacions*, pp. 7-33.

14. FABREGAT GÀLCERÀ, «Bateig i enterraments».

descendeixen dins de les complicacions del conflicte, encara que hi ha espais on poden augmentar. Tot i les similituds entre les dues guerres en la seva afectació sobre la població de Miravet, hi ha unes certes diferències i apreciacions. Durant la Guerra de Successió el descens dels baptismes i dels matrimonis és molt més acusat, en canvi durant la Guerra del Francès el nombre de defuncions és molt més elevat. Sembla que la llarga durada del conflicte successori afecta amb més contundència el nombre de naixements i la paralització dels matrimonis; aquesta guerra tindria una presència més contundent a Miravet amb una forta ocupació del castell i diversos enfrontaments entre els diferents exèrcits, fet que ajudaria a paralitzar amb més força les xifres habituals, que no es recuperen fins unes dècades posteriors. La menor contundència militar durant l'ocupació napoleònica ajudaria a un descens més minvat del nombre de matrimonis i baptismes, sobretot a l'inici del conflicte. El nombre de defuncions és molt més elevat durant la Guerra del Francès, ja que s'hi barrejarien la crisi de mortalitat del 1804 amb l'epidèmia de febre tifoide i l'esclat de l'enfrontament militar que causaria un alt nombre de morts, assolint així uns resultats més exagerats que en la Guerra de Successió.

En conclusió s'aprecia clarament com els dos conflictes afectaren amb contundència el funcionament habitual de la població de Miravet. A través de l'evolució dels baptismes, matrimonis i defuncions, podem observar com en moments de guerra els resultats extrets de les seves xifres es veuen modificades. Els resultats de Miravet amb un descens de baptismes i matrimonis s'emmarquen dins de la tònica general d'altres espais on s'han estudiat aquestes xifres, al mateix temps que les defuncions augmenten. Sembla clar que el pas dels exèrcits dificulta el naixement de nous membres a la població, fet que explicaria el baix nombre de baptismes i alhora dificultaria els nous matrimonis. Al mateix temps augmenten les defuncions pels morts que poden ocasionar els diferents enfrontaments bèl·lics. Una afectació que s'allarga més enllà del conflicte i que fa que les xifres tardin anys a recuperar els valors anteriors. Dos conflictes de gran rellevància que aportaren dificultats sobre la població, modificant el seu funcionament habitual i que a llarg termini canviarien el funcionament social i polític tant d'àmbit local com internacional.

Del redreç a l'expansió. Els Puiguriguer abans i després de la Guerra de Successió

JAUME DANTÍ I RIU*
Universitat de Barcelona

Resum

Malgrat la dura repressió borbònica a l'acabar la guerra, algunes de les nissagues que havien participat del redreç econòmic van poder superar el tràngol bèl·lic i esdevingueren capdavanteres de la nova expansió, d'altres assoliren el desitjat ascens social i abandonaren l'activitat mercantívol, i d'altres simplement s'extingiren.

L'objectiu del treball és la constatació de la continuïtat en aquell procés a través de l'itinerari de la família Puiguriguer, coneguda sobretot a partir de la seva participació en el comerç atlàntic amb Josep Puiguriguer i Clarina, en la que es van donar alguns dels trets paradigmàtics d'aquella burgesia emprenedora. Amb les seves arrels cap a l'interior, com a botiguers de teles i membres de la classe dirigent de Granollers, van passar a Barcelona i es van vincular amb els sectors més dinàmics de la ciutat entre 1680 i 1700, fins assolir un important nivell de renda entorn de 1720. Participaren en la companyia Feu-Feliu de la Penya, invertiren en els arrendaments barcelonins i en l'administració de drets del General, i intervingueren com a consellers en el Consell de Cent. Tot i el seu austriacisme, l'haver deixat la ciutat en els setges finals els evità una major repressió.

Paraules clau: Redreç econòmic, Puiguriguer, Guerra de Successió, austriacisme, Vallès.

*Treball realitzat en el marc del projecte «La red urbana catalana y las relaciones transpirenaicas en los siglos XVII y XVIII», HAR2012-32655 (Ministerio de Economía y Competitividad).

Resumen

A pesar de la dura represión borbónica al terminar la guerra, algunas de las estirpes que habían participado en la recuperación económica pudieron superar el trance bélico y se convirtieron en líderes de la nueva expansión, otros alcanzaron el deseado ascenso social y abandonaron la actividad mercantil, y otros simplemente se extinguieron.

El objetivo del trabajo es la constatación de la continuidad en ese proceso a través del itinerario de la familia Puiguriguer, conocida sobre todo a partir de su participación en el comercio atlántico con José Puiguriguer y Clarina, en la que se dieron algunos de los rasgos paradigmáticos de aquella burguesía emprendedora. Con sus raíces hacia el interior, como tenderos de telas y miembros de la clase dirigente de Granollers, pasaron a Barcelona y se vincularon con los sectores más dinámicos de la ciudad entre 1680 y 1700, hasta alcanzar un importante nivel de renta entorno de 1720. Participaron en la compañía Feu-Feliu de la Peña, invirtieron en los arrendamientos barceloneses y en la administración de derechos del General, intervinieron como consejeros en el Consejo de Ciento. A pesar de su austriacismo, al haber dejado la ciudad antes del sitio final les evitó una mayor represión.

Palabras clave: Recuperación económica, Puiguriguer, Guerra de Sucesión, austriacismo, Vallès.

Abstract

Despite hard Bourbon repression at the end of the war, some of the lineages who participated in the economic recovery were able to overcome the trance of war and became leaders of the new economic growth, others achieve desired social ascent and abandoned the mercantile activity, others simply became extinct. The aim of this study is the confirmation of continuity in that process through the itinerary of the family Puiguriguer, best known from his role in the Atlantic trade with Josep Puiguriguer Clarina, in which he gave some paradigmatic traits of that enterprising bourgeoisie. With its roots towards the interior, as fabric traders and members of the ruling class in Granollers, came to Barcelona and tied with the most dynamic sectors of the city between 1680 and 1700, reaching a high level income around 1720. Take part in the Feu-Feliu de la Peña company, locals invested in leases and rights management of *Diputació del General* and intervened as

boards of the *Consell de Cent*. Despite his Austracism, having left the city in the end sieges are prevented greater repression.

Keywords: economic recovery, Puiguriguer, War of Spanish Succession, Austracism, Vallès.

Com a síntesi brillant i amb visió de llarg recorregut J. Vicens escriu: «l'arrencada biològica de 1680 restà deturada per la repressió i la crisi de 1715 a 1730. Després ens anàrem refent i devers 1740 el món ens tornava a somriure».¹ Sens dubte que la Guerra de Successió i la dura repressió van comportar l'aturada del redreç de les últimes dècades del segle XVII, tenint present la doble vessant de conflicte europeu i hispànic, si bé l'anàlisi més precisa de l'activitat econòmica ha permès comprovar que encara fins a 1712 es mantenia un cert dinamisme i que a partir de 1720, i més clarament des de 1725, s'iniciava el canvi de conjuntura.² D'altra banda, ha estat igualment analitzada la majoritària vinculació de la burgesia mercantil catalana amb la causa austriacista i per aquest mateix motiu les dificultats d'adequació a la nova situació a partir de 1714, tot i la capacitat d'adaptació de bona part d'aquella que continuaria al capdavant de la represa.³ En aquest procés, entre la continuïtat i la discontinuïtat, s'hi ha situat també l'efecte de la tendència a l'ennobliment per part de l'estament dels mercaders i la repercussió sobre l'activitat econòmica, tal com ha estudiat P. Molas.⁴

1. Jaume VICENS VIVES, *Notícia de Catalunya*, Ed. 62, Barcelona, 1984, p. 141.

2. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2005; Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Ed. 62, Barcelona, 1966, vol. II, pp. 431-458.

3. Benet OLIVA I RICÓS, *La generació de Feliu de la Penya. Burgesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Ed. Universitat de Lleida, Lleida, 2001, p. 212.

4. Pere MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Curial, Barcelona, 1977.

Tot i comptar amb diferents treballs sobre el redreç de finals del segle XVII, ha estat encara molt més important l'atenció que ha merescut el creixement català del segle XVIII com a fonament de la industrialització. En l'anàlisi de la recuperació de la crisi de la primera meitat del segle XVII ha ocupat un lloc significatiu la constatació de la interrelació entre les transformacions agràries, la represa manufacturera de forma descentralitzada i el nou impuls comercial, amb la configuració d'una xarxa que tenia Barcelona com a centre principal però que s'articulava alhora amb altres xarxes secundàries.⁵ En aquest marc, el seguiment de l'evolució d'algunes nissagues, particularment o a través de les companyies que aleshores es crearen, ha estat un bon mitjà per aprofundir en qüestions com el creixement de la manufactura en diverses àrees de Catalunya, el traspass cap a Barcelona de membres d'aquelles famílies, la integració en l'estructura socioprofessional de la ciutat, la persistència del desenvolupament econòmic d'aquells indrets, la configuració de la nova burgesia comercial del segle XVIII.⁶

L'objectiu d'aquest treball és el d'aprofundir en la continuïtat d'aquell procés a través del seguiment de la família Puiguriguer, coneguda especialment per la seva participació en el comerç atlàntic en el segle XVIII,

5. Vegis com a síntesi, Jaume DANTÍ I RIU, «Catalunya entre el redreç i la revolta: afebliment institucional i diferenciació social», *Manuscrits*, 30 (2012), pp. 57-64; Joan GIMÉNEZ BLASCO, *Mataró en la Catalunya del segle XVII. Un microcosmos en moviment*, Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró, 2001; Albert GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Eumo Editorial, Vic, 2004; J. Dantí coord., *Les xarxes urbanes a la Catalunya dels segles XVI i XVII*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2011.

6. MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social*, pp. 121-171; Isabel LOBATO FRANCO, *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial (Barcelona 1650-1720)*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 1995; Benet OLIVA, *La generació dels Feliu de la Penya*; Gemma GARCÍA FUERTES, «De la conspiración austriacista a la integración a la Nueva Planta: la familia Duran, máximo exponente de la burguesía mercantil barcelonesa del siglo XVIII», a C. Martínez Shaw, ed., *Historia moderna. Historia en construcción*, vol. 2, Ed. Milenio, Lleida, 1999, pp. 513-527; Jaume DANTÍ I RIU, «Món rural i món urbà. Els Guàrdia de Castellterçol, paraires i arrendataris del glaç», *Pedralbes*, 28-II (2008), pp. 887-904.

amb Josep Puiguriguer i Clarina i Pau Puiguriguer i Quintana.⁷ Ens fixarem justament en el període d'inici del seu ascens en el segle XVII i fins a superar la Guerra de Successió, fase en la qual es va produir el traspàs del primer membre de la família de Granollers a Barcelona i en la que es posa de manifest com, malgrat els condicionants del conflicte bèl·lic, un sector d'aquella burgesia hauria aconseguit acumular el capital suficient per poder seguir protagonitzant el creixement del segle XVIII.⁸ D'altra banda, es tracta de constatar fins a quin punt l'impuls i l'atracció que exercia la ciutat de Barcelona va condicionar o no el desenvolupament dels pobles i viles de la seva pròpia xarxa urbana i el caràcter d'aquella articulació.

1. Els Puiguriguer botiguers de Granollers

La zona del Vallès i la vila de Granollers en particular ocupaven un lloc significatiu entre les àrees d'abastament properes a la ciutat de Barcelona, si més no des de la segona meitat del segle XVI, tot i que la seva situació entre importants vies de comunicació des de l'antiguetat —la via dels «Vasos Apol·linars» de França cap a Tarragona; la de *Barcino* a *Ausa* i fins al Pirineu; i la que la unia amb el Maresme, d'*Iluro* a *Aquae Calidae*— ja havia contribuït a caracteritzar la vila per la seva dedicació mercantívol.⁹ La funció de vila mercat en un entorn exclusivament rural, amb un clar predomini de la producció de cereals, es va accentuar al llarg dels segles XVI i XVII en el context del creixement agrari a partir de

7. Carlos MARTÍNEZ SHAW, *Catalunya en la carrera de Indias*, Crítica, Barçlona, 1981; José M. OLIVA MELGAR, *Catalunya y el comercio privilegiado con América. La Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias*, Publicacions Universitat de Barcelona, Barcelona, 1987.

8. A partir de la localització a Barcelona i en la vinculació a la companyia de Feliu de la Penya veigis MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València*, pp. 121-161.

9. La primera referència al mercat de Granollers és de l'any 1040. Jaume DANTÍ RIU, *Terra i població al Vallès Oriental. Època moderna*, Ajuntament de Santa Eulàlia de Ronçana, Santa Eulàlia de Ronçana, 1988, pp. 243-249; Albert GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Alianza Editorial, Madrid, 1998.

1550 i alhora amb els efectes de la major interrelació amb la ciutat de Barcelona. El millor reflex de l'expansió de Granollers a la segona meitat del segle XVI va ser la construcció de la Porxada com a llotja del gra, entre 1586 i 1587, al bell mig de la seva Plaça Major. Per tal de cobrir la demanda manufacturera de l'àrea d'incidència principal, la de la comarca, també es desenvolupava una producció artesanal molt diversificada, amb poca especialització, tot i que a Granollers els sectors del cuir i de la pell fou durant temps el més nombrós, tal com apareix en els fogatge de 1515 i en l'enquesta cadastral de 1716, sobresortint els sabaters i els assaonadors.¹⁰ El sector tèxtil, de lli i de llana, era present arreu però només assolí una major dedicació en poblacions com Castellterçol, Sant Feliu de Codines o Cardedeu, particularment a la primera amb un augment progressiu que culminà en el segle XVIII. El 1787 constaven 352 "fabricants" i menys d'un centenar de pagesos, mentre que a Granollers el 1515 hi constaven 21 teixidors de llana, el 1716 eren 3 i el 1791 només arribaven a 16.¹¹ Pel que fa al comerç de teixits, des de mitjan segle XVII fins a 1716 només hi havia dos botiguers de draps, si bé el 1699 s'instal·lava una nova botiga per part d'un parell de la població veïna de la Garriga, tal com es registrava en la recaptació del dret de bolla.¹²

Pel que fa a la relació econòmica d'aquella àrea amb la ciutat de Barcelona, cal tenir present que es veia també afavorida pels vincles polítics establerts des de la Baixa Edat Mitjana amb l'obtenció de múltiples privilegis de carreratge, el de Granollers fou concedit pel rei Alfons el Magnànim el 1418 tot i que l'aprovació per part del Consell de Cent no arribà fins el 1436.¹³ El carreratge feia extensius a aquelles poblacions els drets i privilegis que gaudien els ciutadans barcelonins i alhora la ciutat

10. Sobre el document de preparació per al cadastre vegis, *Respuestas a unas preguntas a las cuales deben satisfacer de Comun y Particular del término y villa de Granollers, Obispado de Barcelona*, Gràfics Joseph, Granollers, 1934.

11. DANTÍ I RIU, «Món rural i món urbà», p. 889.

12. ACA, Generalitat, D-63, D-78.

13. AMG, Llibre de Privilegis, fol. 201. Jaume DANTÍ I RIU, *Granollers vila reial i*

disposava d'un cert ascendent sobre totes elles. Fou a partir de mitjan segle XVI quan s'intensificaren les relacions econòmiques del Vallès amb Barcelona, en primer lloc per l'abastament de blat, però progressivament amb altres productes.¹⁴ La manufactura de la pell, sense assolir el nivell de producció de Manresa, Igualada o Vilafranca del Penedès, fou de les més actives en aquella relació, ja fos per l'adquisició de pells en brut o de cuirs adobats.¹⁵ Encara que amb menys volum que Granollers, les poblacions de Sant Celoni i de Caldes de Montbui també eren presents en aquella xarxa de producció i comerç. L'altre producte que enllaçà els interessos econòmics de Barcelona amb els del territori vallesà fou el glaç i la neu, a partir de la generalització del seu consum des de finals del segle XVI, ja que es tractava de la zona principal de proveïment.¹⁶ En la producció, el transport i la comercialització del glaç o la neu hi participaven diferents sectors socio-professionals, pagesos, paraires, traguers, mercaders, que vinculaven la pluriactivitat rural amb un nou àmbit d'inversió urbana. La vila de Granollers esdevenia en aquest cas un important centre d'intermediació, com a lloc d'emmagatzematge de la neu del Montseny per ser transportada després a Barcelona, motiu pel qual hi havia també un nombre significatiu de traguers.¹⁷

En aquest context l'itinerari econòmic i social seguit pels Puiguriguer pot reflectir el procés de configuració dels capdavaners de la burgesia comercial catalana, amb arrels rurals o si més no de fora de la ciutat de Barcelona, que protagonitzaren el redreç de finals del segle XVII i que continuaren el seu ascens en el segle XVIII malgrat l'impacte de la Guerra

carrer de Barcelona, Ajuntament de Granollers, Granollers, 1999.

14. Emili GIRALT RAVENTÓS, «En torno al precio del trigo en Barcelona durante el siglo XVI», *Hispania*, 70 (1958), pp. 38-61.

15. GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo*, pp. 196-197.

16. GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo*, pp. 247-262.

17. Jaume DANTÍ, Cinta CANTARELL, Pere CORNELLAS, *Pous de glaç al Vallès Oriental*, Consell Comarcal, Granollers, 1999.

de Successió. La manca d'un arxiu patrimonial i la desaparició dels arxius notarial i parroquial de Granollers dificulten el coneixement més precís dels orígens de la família abans del segle XVII, així com de la seva composició degut a l'habitual repetició de noms en les diferents generacions. Tot i que s'ha dit de la seva procedència pagesa, el primer membre de la nissaga del que es té notícia és Pau Puiguriguer que hauria nascut entorn de 1632 i que ja constava com a botiguer de teles a Granollers a mitjan segle.¹⁸ Aleshores es tractava ja d'una família que formava part de la classe dirigent de la vila, ocupant diferents càrrecs en el consell. Entre els germans, Francesc era també botiguer de draps i Jaume, prevere, era doctor en drets i ocupava el benefici de la capella de Sant Jaume de la mateixa parròquia de Granollers.¹⁹ Com era habitual, les vinculacions matrimonials les establiren amb famílies d'una posició social propera, Pau es casà amb Caterina Riera, una nissaga de sastres de la vila, i Francesc ho feu amb Maria Calvet de família de negociants, també de Granollers. Entre 1661 i 1662 mentre Pau Puiguriguer era conseller Esteve Calvet era batlle de la vila.²⁰

Tot i que els botiguers de teles a Granollers eren molt pocs, dins de la relativa recuperació econòmica que també es feu palesa en aquella vila en el darrer terç del segle XVII s'hi pot comptar l'augment de les botigues, de dues a tres, entre 1662 i 1701. La de Pau Puiguriguer es va mantenir com la principal mentre la de Josep Cuberta desapareixia o era substituïda per la de la família Artigas a la dècada dels vuitanta i en els darrers anys del segle s'hi afegia la d'Antoni Fauria, amb una important diferència del volum de negoci entre la primera i la resta. La botiga de Pau Puiguriguer formava part de les proveïdes per la companyia Feu-Feliu de la Penya,

18. MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València*, p. 160.

19. ADB, Llibre d'òbits de Granollers, 1715-1725. El Dr. Jaume Puiguriger moria el 5 de gener de 1716 i el dia 6 se li feia un enterrament solemne propi de la seva condició social.

20. AMG, Llibre de deliberacions, 1658-1662, 3192/3.

relació que deuria afavorir la vinculació posterior del fill Joan Puiguriguer.²¹ El desenvolupament econòmic de Pau Puiguriguer es manifestava en una certa diversificació de l'activitat i així també participava en els carregaments que feia el mercader de Mataró Josep Mates, en l'exportació de fruits secs, pinyons i avellanes, així com en la importació de tot tipus de productes, alhora que esdevenia un parçoner més en barques d'aquell mateix port.²²

La significació econòmica i social tenia el seu reflex en l'àmbit polític, de manera que Pau Puiguriguer ocupà diferents càrrecs en el govern de la vila. Amb menys de trenta anys era membre del Consell, fou conseller segon i conseller en cap, llocs que alternà amb el d'oïdor de comptes i fins i tot amb el de credencer de les carnisseries.²³ Participà com a síndic de Granollers a les Corts de 1701-1702 i com a tal va formar part de la comissió de dotze persones nomenades per a la recaptació del donatiu acordat.²⁴ D'altra banda, la vila de Granollers disposava, des de 1599, del privilegi de comptar amb quatre persones que tinguessin el títol de "burgesos honrats", equivalent al de ciutadà honrat, al que podien accedir mercaders i notaris, Pau Puiguriguer assolí el reconeixement d'aquell

21. MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València*, pp. 12-171. La companyia dedicada al comerç de teixits sembla que s'havia constituït a a partir de 1670. AHPB, Notari Bonaventura Vila, «Liber ultimus concordie», 766/71 (24-X-1675), 766/72 (29-I-1687). Pau i Jaume Puiguriguer constaven com a deutors de l'esmentada companyia.

22. Joan GIMÉNEZ BLASCO, *Mataró en la Catalunya del segle XVII*, pp. 598-599. Josep Mates era dels mercaders mataronins més actius en l'exportació i importació cap a Cadis, nord d'Àfrica o cap a Marsella. Joaquim LLOVET, *Mataró 1680-1719: el pas de vila a ciutat i a cap de corregiment*, Mataró, 1966. L'autor publica el document de declaració de parçoners de la barca Sant Desideri, situada a Mataró, entre els quals constava Pau Puiguriguer (21 de setembre de 1692).

23. AMG, Llibre de deliberacions, 1679-1682, 3193/4, fol. 83. El 1682 fou extret com a canceller en cap.

24. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007, p. 95.

ascens social el 1703.²⁵ Fou per aquell títol que també va poder ocupar el càrrec d'oïdor de comptes.

2. *De la vila a la ciutat. Els Puiguriguer a Barcelona*

Tal com s'ha dit, el redreç econòmic iniciat de forma descentralitzada s'acabava reflectint també a la ciutat de Barcelona, ajudat per la xarxa de relacions que establien els sectors més dinàmics d'aquella burgesia mercantil. Va ser freqüent, doncs, que en aquelles dècades s'hi desplaressin alguns dels fills d'aquelles famílies que continuaven mantenint l'activitat fora de la ciutat. Fou el cas de Joan Puiguriguer, un dels fills cabalers de Pau, que inicià la trajectòria de la família a la capital catalana a partir dels passos ja fets des de la seva vila d'origen.²⁶ La integració efectiva en el món econòmic i social de la ciutat la iniciava el 1684 amb la realització de l'examen per ser admès a la confraria de mestres botiguers, condició necessària per poder parlar i obrir botiga.²⁷

Ajudat probablement per les relacions que havia establert anteriorment, el 1686 ja s'incorporava a la companyia que havien creat Pau Feu i Salvador Feliu de la Penya, just a la mort d'aquest, a la que hi entrava com a soci i administrador de la botiga.²⁸ Tal com P. Molas observà en l'estudi de l'evolució de la companyia, la inversió inicial de Joan Puiguriguer era, però, modesta al costat de la dels altres dos socis, 1.100

25. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X, p. 1702.

26. ADB, Llibre de baptismes de Granollers, 1638-1672. Pau Puiguriguer i Caterina Riera van tenir deu fills, alguns dels quals van morir com albat, i Joan fou el quart dels que van viure (va néixer el mes de gener de 1664).

27. AHCBC, Gremis. «Llibre de consells de la confraria de mestres botiguers» (1682-1707), 4-14, fol. 17. L'examen consta realitzat el 14 de maig de 1684 i el 22 de maig ja participava com a membre del consell de la confraria. Havia de disposar de recursos suficients per poder complir amb les obligacions del gremi, entre les quals hi havia la de contribuir a les pensions del censal que tenien creat amb la comunitat de preveres de Santa Maria del Mar.

28. MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València*, pp. 121-138.

lliures i 19.478 lliures respectivament. Tot i que la diferència en la inversió es va mantenir, com era habitual entre botiguers i mercaders, el 1697 Puiguriguer havia multiplicat per set el seu capital i així es va mantenir pràcticament fins a la dissolució de la companyia el 1708. Malgrat les oscil·lacions de la companyia, durant el període en el que Joan Puiguriguer en fou l'administrador, de 1686 a 1703, s'assoliren els nivells més alts de capital i de beneficis, a partir d'aleshores s'estancà i amb la guerra s'arribava a la davallada.

D'altra banda, l'estratègia matrimonial esdevenia un factor important en aquell procés d'integració. El 1688 es signaven els capítols entre Joan Puiguriguer, botiguer de Barcelona, i Maria Rosa Clarina, filla de Jaume Joan Clarina, corredor d'orella de la mateixa ciutat.²⁹ La família Clarina també estava vinculada amb els membres de la companyia Feu i Feliu de la Penya, com ho reflecteix que un Josep Clarina, també corredor d'orella, fos un dels marmessors del testament de Pau Feu entorn de 1670.³⁰ No és estrany, doncs, que entre els testimonis dels capítols esmentats hi hagués Narcís Feliu de la Penya.

Una prova de la significació econòmica d'aquell matrimoni, a part dels testimonis, era el nivell del dot: els Clarina aportaven 275 dobles d'or i els Puiguriguer 60, a les que hi afegirien 137,5 dobles més com a compensació ("escreix") a la dotació de la núvia. Es tractava, doncs, d'una relació de doble interès, favorable econòmicament i oportuna socialment en la mesura que els Puiguriguer consolidaven la seva inclusió en el món comercial barceloní que liderava el redreç de l'època.³¹

29. AHPB, Notari Tomàs Simon, «Plec de capítols matrimonials», 839/75 (12/IX/1688). Maria Rosa Clarina feia constar que era menor però que renunciava al dret que aquella condició comportava, és a dir a la plena restitució del dot si moria sense fills, per tal que Joan Puiguriguer el tingués garantit en tota circumstància.

30. De fet el qui apareixia relacionat amb Pau Feu i Salvador Feliu, el 1676, era Josep Clarina, també corredor d'orella, vegis MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social*, p. 150.

31. R. CONGOST, «Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps», dins R. Ros, ed., *Els capítols matrimonials: una font per a la història social*, Girona, 2010, pp. 161-193. Tant en un cas com en l'altre es tractava de dots de benestants, el dels Clarina entorn de les 1400 lliures i el dels Puiguriguer prop de les 1000 lliures.

Situat en el nucli més dinàmic d'aquella burgesia, Joan Puiguriguer invertia igualment en altres activitats econòmiques que podien generar uns beneficis importants i que contribueixen a explicar el seu ascens. En plena Guerra dels Nou Anys, el 1690 participava en la constitució d'una companyia per a la provisió de gra a l'exèrcit per un any, al costat de Pau Feu, Joan Navarro, els holandesos Joan Kies i Arnald de Jäger, Joan Llinas, Francesc Falguera, Joan Lapeyra, Andreu Trulles i el mataroní Francesc Feliu de la Penya.³² Amb el mateix objectiu de diversificar les inversions i els ingressos també participava en l'arrendament de la bolla.³³

Un graó important dins del procés d'ascens econòmic i social de Joan Puiguriguer fou el pas de botiguer a mercader de llotja, admissió que es produïa el 1705, i que reflectia el creixement de la seva activitat comercial. La liquidació de la companyia amb Salvador Feliu de la Penya no va suposar una davallada personal ja que tot i la guerra apareix igualment relacionat amb importants operacions d'importació com la declarada davant el tauler del General de Mataró el 1709. En aquella ocasió el representava com a factor el negociant mataroní Josep Mates (menor) que detallava l'entrada en aquell port de mercaderies procedents d'una pollacra presa per un vaixell anglès on hi havia gomes diverses, cera groga, teles, indians de Pèrsia, mussolines, cotó de llevant, cordovans i 86 quintars de seda de Xipre d'un cost de 17.888 lliures.³⁴ Un cop més es tractava de la continuïtat de les relacions establertes ja pels Puiguriguer de Granollers amb Josep Mates (pare) quan entorn de 1674 actuava com a factor de Pau Puiguriguer en exportacions i importacions per la Mediterrània.

Una altra mostra de la seva significació dins de la societat barcelonina va ser la participació en les institucions de la ciutat. Encara que no es

32. AHPB, Notari Rafael Albià, «Liber tercius concordie», 818/88 (24/IV/1690). Es tractava d'un contracte de gran volum, encara que la part de Puiguriguer era menor, ja que suposava aportar 90 mil quarteres de blat i 130 mil d'ordi. Com a conseqüència del contracte Kies aconseguiria la concessió del títol de cavaller i Jäger el de ciutadà honrat.

33. AHPB, Notari Domènec Rojas, «Primus liber concordiarum», 863/70 (9/VIII/1699).

34. Citat per J. GIMÉNEZ, *Mataró en la Catalunya del segle XVII*, p. 602.

coneix cap actuació explícita en suport de la causa austriacista, va ocupar càrrecs tant a la Diputació com al Consell de Cent durant el període de la guerra. El 1706 estava insaculat a la bossa de diputats i oïdors reials i com a tal fou escollit per a la comissió que havia de resoldre el conflicte plantejat per l'arrendatari de l'estanc del tabac.³⁵ Així mateix va ser extret com a suplent per a una divuitena que havia de deliberar sobre l'acceptació de la proposta del Lloctinent general de que sortissin dos membres de la Diputació a recórrer el país per tal que els sometents es convertissin en exèrcit regular.³⁶

La presència de Joan Puiguriguer en el Consell de Cent es va produir ja en plena guerra i amb la condició de mercader. A partir de 1709 va ocupar diferents càrrecs començant pel de conseller 4t; entre 1712 i 1713 era un dels prohoms del consell per l'estament dels mercaders.³⁷ Amb tot, el 1713, en el setge final, va abandonar la ciutat conjuntament amb el seu fill Josep i per aquest motiu els seus béns van ser segrestats.³⁸ El 1715 havia tornat a Barcelona i declarava que les cases que tenia al carrer Montcada i al dels Assaonadors eren deshabitades per estar derruïdes per causa de les bombes del darrer setge, només hi havia «un quarto adobat en lo qual fa sa habitació».³⁹

Passada la guerra i probablement per no haver-se distingit en la resistència recuperaren les propietats i continuarien l'activitat comercial creixent encetada abans. La represa va ser ràpida, el 1716 s'hauria normalitzat la vida a la casa gran del carrer Montcada on residia amb la seva dona i el

35. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X, p. 685.

36. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X, pp. 748-750. L'extracció es realitzà el 5 de desembre de 1706.

37. AHCB, Consell de Cent. Deliberacions, II-222, fol. 6.

38. ACA, Audiència 137, fols. 204-207. En la consulta per a ser cònsol de llotja, Josep Puiguriguer fa constar la sortida, conjuntament amb el seu pare, així com el segrest (24/VII/1725).

39. AHCB, Gremis-varia, vol. 7, fols. 392-393. Segons aquesta declaració, els mals que aquelles cases haurien sofert es valoraven en 92 lliures i 8 sous, mentre que el valor del lloguer s'estimava entre 50 i 60 lliures i rebia un cens de 15 lliures.

seu fill, però també amb dos clergues, dues criades i un criat.⁴⁰ El testament que redactà el 1722 reflectia la confirmació de la situació social i econòmica. La sepultura s'havia de fer a Santa Maria del Mar, en el vas que tenien davant mateix de l'altar major i a tocar de les escales del presbiteri, lloc propi de les famílies de mercaders benestants i de privilegiats. D'altra banda, també resultava significatiu el llistat de marmessors del testament on es posa de manifest la intensa endogàmia socio-professional, tant en el lloc de procedència, a Granollers, com a Barcelona, ja que a part d'un prevere beneficiat de la Seu barcelonina la resta eren membres de la família entre els quals predominaven els botiguers, els corredors d'orella, algun doctor en drets i algun adroguer.⁴¹ En el testament deixava com a usufructuària a l'esposa, Maria Rosa Clarina, amb l'obligació de mantenir el fill Josep i a la família quan en tingués, alhora que aquest quedava com a hereu, i ambdós havien de tenir a casa el clergue Dr. Gabriel Roger tal com havia estat fins aleshores. Aquest darrer fet, incorporar un eclesiàstic a la llar familiar, era una mostra més de l'estatus social assolit pels Puiguriger i que quedava clar que no s'havia perdut amb la guerra. Joan Puiguriger moria el 1727 i en l'inventari del béns rebuts que feia la vídua, tal com preveia el testament, quedava palès el nivell de riquesa acumulat per aquell mercader com a resultat d'una important diversificació de les inversions aprofitant fins i tot les circumstàncies de la guerra i mantenint-la posteriorment.⁴²

3. *El patrimoni Puiguriger*

Tot i que no hi ha notícia de en quins moments en Joan Puiguriger va adquirir les diferents propietats immobiliàries, no hi ha dubte que protagonitzà un important procés d'enriquiment en un període de temps prou limitat. L'habitatge principal estava situat al carrer Montcada, fent

40. AHCB, Cadastre, 1-59, fol. 245.

41. AHPB, Notari Pau Ricós, «Llibre de testaments», 922-14 (28/VII/1722).

42. AHPB, Notari Pau Ricós, «Llibre d'inventaris i encants», 922-15 (30/VIII/1727).

cantonada amb el carrer Assaonadors i a tocar de la capella de Marcús, la via on des del segle XIV, però més intensament de del segle XVI, s'hi van anar localitzant les famílies capdavanteres de la burgesia mercantil de la ciutat i algunes de la noblesa. Disposava del que s'anomenava una “casa gran” amb quatre portals, un dels quals donava al carrer dels Assaonadors.⁴³ La propietat en aquell indret, a part de la casa principal, també incloïa una altra casa en el mateix carrer, al costat d'aquella, i dues més al carrer dels Assaonadors. I encara, sense perdre l'arrel vallesana, havia heretat una casa a la plaça Major de la vila de Granollers.⁴⁴ En relació a la declaració d'estat ruïnós de les cases que tenia a Barcelona el 1715, l'inventari només descriu la principal que estava refeta i tota ella era utilitzada. La casa gran tenia l'estructura i tots els elements que eren propis d'aquell tipus d'edificis: un patí central, al primer pis dues sales, un “estrado”, la cuina, el menjador, una sala «on es fa el negoci», diverses cambres, la major part d'elles amb balcó, i la capella; al segon pis hi havia altres cambres.⁴⁵ Cadascun d'aquells espais tenia el seu mobiliari específic, molt abundant i de qualitat, fet que també reflectia la vida social que s'hi desenvolupava.⁴⁶ La representació del nivell de riquesa el mostrarien les set dotzenes de coberts de plata i les joies d'or, amb diamants i pedres precioses que es guardaven en els respectius armaris de la sagristia de la capella i de l'habitació del difunt.⁴⁷ La casa, que encara existeix, conserva

43. GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres*, pp. 49-63. Tal com exposa amb detall l'autor, les “cases grans” era el terme utilitzat a Barcelona i que en altres indrets correspondria al de palau.

44. La casa que tenia a Granollers també estava situada en el nucli més benestant i alhora mercantívol ja que tenia dues portes a la plaça Major, on hi havia la Porxada o llotja del gra, i una altra porta que donava a la plaça de les Olles que era un altre dels espais de mercat.

45. AHPB, Notari Pau Ricós, «Llibre d'inventaris i encants», 922/15.

46. Serveixi d'exemple l'existència de 33 cadires grans (moltes de braços), 53 cadires més i 34 tamborets.

47. Les joies estaven en un armari gran entretallat de marfil i específic per a aquella funció.

diversos elements dels segles XVI al XVIII com el pati central, l'escala o els arcs gotitzants dels balcons del carrer Assaonadors.

El patrimoni del mercader Joan Puiguriguer es completava amb les inversions rendistes, els censals esmerçats sumaven més de vuit-centes lliures, i amb el crèdit de diferents deutors que arribava a la quantitat de 22.540 lliures. En aquest apartat del capital era clara l'orientació fonamental vers l'activitat comercial que es manifestava no només en les magnituds sinó també en el fet que es tractava únicament de quatre censalistes entre els quals un de sol era el deutor de més del 80%. Per les característiques del deute pendent de cobrar encara s'arrossegaven, ben probablement, les conseqüències de la guerra, tant per part de particulars com de les institucions.

Per la diversitat dels deutors també es reflecteixen els diferents àmbits que abastava l'activitat econòmica. Havia participat com a arrendatari de drets fiscals del General, particularment de la bolla de Barcelona entre 1695 i 1698, conjuntament amb Pau Feu, però també després de la guerra a la bolla del Camp de Tarragona i de Montblac entre 1717-1720. Així mateix, també havia intervingut en l'arrendament de drets senyorials com era el cas dels de la Castellania d'Amposta. També tenia pendent de cobrar la resta de la liquidació de la companyia i botiga que havia compartit amb Salvador Feliu de la Peña; era igualment creditor d'altres botiguers i mercaders com Montserrat Pedret, estretament vinculat als Feu-Feliu.⁴⁸ Per la relació que mantenia amb la vila de Granollers no només esdevenia creditor de membres de la pròpia família sinó també amb d'altres que compartien el títol de burgesos honrats com era Josep Sagarra i Berenguer.⁴⁹ De la resta de deutors, molts d'ells privilegiats, no se'n coneix la causa, però és significatiu que també en constin de residents fora de Catalunya, a Cadis, a València, a Alacant i fins a la cort de Madrid.⁵⁰

48. MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social*, pp. 160-163.

49. Josep Sagarra s'havia casat amb Maria Puiguriguer, germana de Joan.

50. A Cadis era D. Juan Antonio Barberí i a la cort era Josep Faust Parera.

En la llista de deutors tampoc hi faltaven membres de famílies tant conegudes com Ramon de Dalmases i Vilana, hereu de Pau Ignasi de Dalmases, o Francesca de Vilana-Perlas, monja de Montesió i filla de Ramon de Vilana-Perlas.⁵¹

La fortuna de Joan Puiguriguer havia començat a configurar-se abans de la guerra, però fou durant i després del conflicte quan encara s'engrandia més. La darrera part d'aquell inventari resulta especialment interessant ja que fa referència als capitals que tenia esmerçats fins al mateix moment de la mort i entre ells sobresurt la inversió en el comerç marítim tant mediterrani com atlàntic. Els interessos directes en aquest darrer àmbit s'esmenten de passada quan en relació a *l'asiento* de gra fet al monarca el 1690 es diu que hi havia partides que ja es consideraven cobrades al Regne del Perú i a Terra Ferma, donant així per suposada la presència en aquella àrea. Encara del període de la guerra, com a arrendatari de la bolla entre 1707 i 1710, tenia una aportació feta a Carles VI que havia de cobrar a Gènova a través d'un representant. Com era freqüent entre els principals mercaders catalans d'aleshores, Puiguriguer s'havia vinculat igualment amb el comerç amb Càller.

Durant la guerra, entre 1708 i 1709, també havia fet crèdit a la companyia de Dalmases, Catta i Piria, administrada per Pau Dalmases, en el negoci de la importació de bacallà, i que encara no havia pogut recuperar pel deute d'un tercer en aquella operació.⁵² Un altre àmbit d'inversió era el de l'exportació dirigida cap a Cadis o a Gibraltar, amb una clara orientació vers el comerç atlàntic, ja fos cap a Europa o cap Amèrica. Entre els productes d'exportació en aquest cas hi havia el vi.

Una darrera mostra de la capacitat inversora és la participació en el finançament de vaixells, i en els seus nolis, establerts a diferents ports de la costa catalana. Era partícip de la barca Sant Fèlix i Ntra. Senyora de la

51. Ernest LLUCH, *L'alternativa catalana (1700-1714-1740). Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Eumo, Vic, 2000.

52. Es tractava del deute de 7000 lliures que tenia D. Basilio Mancelou, del qual li corresponien 314 lliures i 2 sous a Joan Puiguriguer.

Misericòrdia del Port, amb el patró Manuel Clausell de Canet (en aquest mateix patró li finançà el buc i els nòlits d'un viatge que feu per la costa peninsular); del gànguil del patró Fèlix Terrassa; del pinco Sant Josep i Sant Bonaventura; del patró Pau Puig de Sitges; i del llondro del patró Antoni Miró de Vilanova de Cubelles. En algun cas adquiria directament el carregament com va ser la compra, poc abans de morir, d'un vaixell de bacallà situat a Salou.⁵³

La constitució del patrimoni de Joan Puiguriguer havia estat, doncs, com en general la d'aquell sector capdavanter de la burgesia mercantil, el resultat d'una important diversificació de l'activitat econòmica, si bé el cas que ens ocupa sobresurt per la seva rapidesa.⁵⁴ En aquest sentit resulta paradoxal la clàusula que s'incorporava en alguns contractes de companyia com el que renovaren Salvador Feliu de la Peña i Joan Puiguriguer, l'any 1700, en el qual aquest constava com a administrador de la botiga amb la condició que no pogués fer altres negocis.⁵⁵ Encara que es deuria referir al marc de la companyia i amb una clara voluntat de mantenir una diferenciació social interna, foren el Puiguriguer els que continuarien el seu progrés econòmic mentre els Feliu de la Peña, pel seu major compromís polític austriacista i perquè alhora es decantaven per un cert ennoblement, van veure estroncat aquell procés.⁵⁶

4. *La continuïtat després de la guerra*

La guerra tampoc deuria afectar massa la continuïtat de l'activitat econòmica dels Puiguriguer que seguien a Granollers i que no s'havien significat especialment com a austriacistes. Així, mentre el botiguer Esteve Puiguriguer Calvet, que com a administrador dels béns confiscats i

53. La compra l'havia fet els primers dies de desembre de 1726.

54. GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres*, pp. 317-320.

55. AHPB, Notari Domènec Rojas, «Concordie et alia instrumenti», 863/71 (21/V/1700).

56. MOLAS I RIBALTA, *Comerç i estructura social*, pp. 157-158.

segrestats per ordre de l'Audiència havia contret un deute amb el Reial Patrimoni, li fou embargada una casa i obligat a vendre-la, per altra banda era el germà Francesc Puiguriguer Calvet, que constava com a negociant, qui va oferir-se per comprar-la i d'aquesta manera retenir-la dins del patrimoni familiar.⁵⁷ Va ser, però, el fill d'Esteve, Pau Puiguriguer Quintana, qui va protagonitzar el gran ascens d'aquella branca familiar traslladant-se també a Barcelona com a aprenent de comerç. És conegut el seu itinerari vinculat ja al comerç atlàntic: a Cadis assolia la matrícula a la Carrera d'Índies el 1756 i s'incorporà a la factoria de Puerto Rico; esdevingué apoderat general de la Companyia de Barcelona entre 1768 i 1769 però per motius de salut ho va haver de deixar. Aquell contratemps no va impedir que es consolidés en el nucli capdavanter de la burgesia mercantil barcelonina, el 1770 sol·licitava la incorporació al Cos de Comerç i els testimonis confirmaven que es tractava d'un mercader a l'engròs, amb magatzem propi, interessat en la fabricació d'indianes i amb el doble de capital que el que s'exigia.⁵⁸ A partir de 1774 començà a ocupar diferents càrrecs a la Junta de Comerç i finalment el 1815 aconseguia el títol de Ciutadà Honrat.⁵⁹

En tot cas la major trajectòria ascendent, que seguia l'herència de Joan Puiguriguer acumulada en el darrer quart del segle XVII i durant la Guerra de Successió, fou la que va portar a terme el seu fill Josep Puiguriguer i Clarina. Amb la mort del pare, el 1727, el substituïa en el negoci i en l'estament de Llotja, alhora que començava a invertir en el comerç atlàntic a través de les barques dels Clausell de Canet amb qui

57. Arxiu Comarcal Vallès Oriental, Fons Oliveres, 100/39. Es posava a la venda el 16 de juliol de 1725.

58. BC, Junta de Comerç, llig. V, nº 26. Un dels testimonis diu que el valor dels béns era de 10.000 lliures i que el capital que disposava per al negoci arribava a les 15.000 lliures.

59. Josep Maria OLIVA MELGAR, *Barcelona y el comercio privilegiado con América*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1987, pp. 110-111. Vegis també MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València*, pp. 160-161.

els unia una relació de feia temps.⁶⁰ Va mantenir la diversificació d'àmbits d'actuació que havia caracteritzat el període anterior, ja fos en el comerç d'aiguardent a Cadis i cap a Amsterdam i de vi des de Salou cap a Cadis, en el comerç de teixits, ja fos en el finançament d'eixàrcies a la marina o en l'arrendament del subministrament de carn a la ciutat de Barcelona.⁶¹ El gran salt fou sens dubte la participació en el comerç amb Amèrica, essent el promotor, conjuntament amb els Gibert i els Alegre, a part d'altres financers menors, d'una primera expedició que s'havia de dirigir a Veracruz el 1745 però que no arribà per haver estat presa per corsaris anglesos.⁶²

La dedicació de Josep Puiguriguer i Clarina al comerç indià fou des d'aleshores continuat i el 1755 formava part dels creadors de la Reial Companyia de Barcelona, alhora que també havia estat designat per a la comissió que havia d'aconseguir l'establiment definitiu de la Junta de Comerç, de la qual ja en fou vocal en la seva constitució el 1758. Una mostra més del potencial econòmic assolit és que des de 1748 posseïa la fragata Nostra Senyora de Montserrat i Sant Antoni de Pàdua, que va vendre a la Companyia de Barcelona el 1756, però que mentrestant la cedia en lloguer.⁶³ Va ser també en aquest àmbit del comerç amb Amèrica, tal com hem dit, on es troben les dues branques de la família, el 1768 els directors de la Reial Companyia, Agustí Gibert, Josep Puiguriguer i Clarina i Armengol Gener, nomenaven apoderat general a Pau Puiguriguer i

60. Carlos MARTÍNEZ SHAW, *Cataluña en la Carrera de Indias*, Crítica, Barcelona, 1981, p. 67.

61. BC, Fons Baró de Castellet, Arx. 358, borrador Alegre i Gibert 1740-1747. Totes aquelles operacions, realitzades entre 1740 i 1741, les feia en col·laboració amb Francesc i Joan Puget, vinculats tots a la companyia Alegre-Gibert.

62. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. IV, pp. 503-505. Vegis també MARTÍNEZ SHAW, *Cataluña en la Carrera de Indias*, p. 163.

63. AHPB, Notari Sebastià Prats, «Manuale decimum tertium», 1019/13 (18/II/1756). L'havia fet construir a Francesc Milans de Canet i la venia per 19.000 pesos als directors de la companyia en aquell moment, Bonaventura Milans, Bernat Glòria i Agustí Gibert. Per la qualitat i el tonatge (229 tones) fou anomenada «La Perla de Catalunya».

Quintana a qui li concedien tot el poder per a Amèrica i les illes.⁶⁴ Josep Puiguriguer moria entorn de 1771.

Des de la perspectiva econòmica, doncs, la Guerra de Successió havia tingut un impacte molt important, especialment entre el camperolat i la menestralia, agreujat encara pels efectes de la repressió amb la incautació de béns i amb la nova fiscalitat.⁶⁵ Malgrat tot, es confirma, però, que el redreç iniciat al darrer terç del segle XVII va tenir la seva continuïtat tot just acabat el conflicte, tractant-se, doncs, d'una aturada i no pas d'un estroncament. Una part significativa d'aquells antics paraires passats a botiguers i finalment a mercaders a l'engròs que constituïa la burgesia mercantil capdavantera de la recuperació, que havia optat majoritàriament per la causa austriacista com a major garant de les seves expectatives, es va adequar a la nova situació política i va continuar protagonitzant la transformació econòmica del segle XVIII. En aquest sentit és clar que la nova expansió no sorgia de nou de l'anomenat reformisme borbònic sinó que mantenia les mateixes bases anteriors a les que hi afegia la major orientació vers el comerç atlàntic. D'altra banda, l'exemple dels Puiguriguer ve a confirmar que la configuració de la burgesia barcelonina es realitzava amb l'aportació fonamental de famílies que procedien de la xarxa urbana que s'havia consolidat en el període anterior a la guerra, ja fos el cas més conegut de l'àrea del Maresme ja fos en aquest del Vallès.⁶⁶

64. AHPB, Notari Sebastià Prats, «Manuale vigesimum quintum», 1019/25 (30/IV/1768).

65. Joep Maria TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya. Testimonis d'una repressió sistemàtica (1713-1715)*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 2005, pp. 285-318.

66. OLIVA, *La Generació de Feliu de la Penya*, pp. 213-215.

Els frares del convent de Sant Francesc de Reus: la seva implicació a la Guerra de Successió i a la Guerra del Francès.

JOSEP FÀBREGAS ROIG*

Universitat Rovira i Virgili

Resum

Els esdeveniments polítics, combinats amb conflictes armats, sens dubte pertorben el desenvolupament de les activitats habituals d'una societat. La comunitat franciscana es va implicar en l'activitat quotidiana de la població que la va acollir i, a més de complir fidelment la tasca espiritual que tenia encomanada, va posicionar-se donant suport al sentiment dels reusencs; això va ser què va passar a les guerres de Successió i del Francès. A més, en el cas de la segona, les operacions militars que tenien Tarragona com a objectiu van fer que el convent on residien fos utilitzat, pels dos bàndols bel·ligerants, amb finalitats militars.

Paraules clau: Franciscans, Guerra de Successió, Guerra del Francès, Anglaterra, Àustries, Borbons, Catalunya.

Resumen

Los acontecimientos políticos combinados con conflictos armados, sin duda perturban el desarrollo de las actividades habituales de una sociedad. La comunidad franciscana se implicó en la vida cotidiana de la población que la acogió y además de cumplir fielmente la tarea espiritual que tenía encomendada se posicionó apoyando la postura de los ciudadanos; esto fue lo que sucedió en las guerras de Sucesión y de la Independencia. Además, en

* Grup de Recerca Reconegut per la Generalitat de Catalunya ISOCAC (SGR 09-1390) de la Universitat Rovira i Virgili.

el caso de la segunda, las operaciones militares tuvieron como consecuencia que el convento donde residían fuera utilizado, por los dos contendientes, con finalidades militares.

Palabras clave: Franciscanos, Guerra de Sucesión, Guerra de la Independencia, Inglaterra, Austrias, Borbones, Cataluña.

Abstract

Political events besides armed conflicts undoubtedly disturb the development of those regular activities of the daily life. In the case of the Franciscan community not only was fulfilled faithfully to its spiritual task, but also it was deeply involved giving support to the political ideologies of the population at that time. This was particularly relevant during the Wars of Succession and Independence. Moreover, during the latter war, the convent was used for military purposes by both contenders.

Keywords: Franciscans, War of Succession, Napoleonic War, England, Austrians, Bourbons, Catalonia.

1. Els primers temps del convent

El pare Jaime Coll, en la *Chronica Seráfica de la Santa Provincia de Cathaluña de la Regular observancia de Nuestro Padre San Francisco*, insisteix que la província seràfica de Catalunya va ser la primera i per tant la més antiga de les províncies seràfiques de «todo el continente de España». Sembla que l'any 1211 Sant Francesc hauria visitat Catalunya, moment en què va fundar els convents de Barcelona, Lleida, Perpinyà, Girona i a molt tardà, el 1214, el de Cervera.¹

1. Jayme COLL. *Chronica Seráfica de la Santa Provincia de Cathaluña de la Regular observancia de Nuestro Padre San Francisco. Contiene las centurias de 1200 y 130*, Imprenta de los herederos de Juan Pablo y María Martí, administrada por Mauro Martí, Barcelona, 1738, cap. VI, pp. 15 i 16.

L'orde franciscana contemplava comunitats masculines i femenines. Després de la desaparició del sant, la branca masculina -els Frares Menors- es va dividir en dues congregacions, per una banda els framenors conventuals -més tolerants amb el vot de pobresa- i els frame-nors observants o de la Regular Observança, anomenats així perquè eren més rigorosos en el seguiment de la regla del fundador, que a la península assoliran gran predicament.²

Aquests monjos tenien especial devoció per Jesús i tots els convents que van establir portarien el seu nom. A Catalunya, el 1427 fundarien el convent de Jesús de Barcelona; dos anys més tard el de Tortosa; el de Lleida es faria el 1444, l'any següent el de Balaguer; el de Figueres seria de 1484 i el de Reus el 1488, concretament es va aprovar a la reunió del Consell Municipal del 13 d'abril:³

En lo qual Conçel vengue e fonch present lo reverend Mestre Ricart Pare Provincial dels Frares de Jesús ensems ab altres frares, lo qual en efecte que com per voluntat de Nostre Senyor e devocio de la Vila fos mogut e concordat fundar un Monestir en aquesta Vila e que hagus centiment del senyor Petriarque és stat dat aquel apartament del Spital del que es feien gracies.⁴

2. Josep ALSINA I GEBELLÍ, *El Convent de Sant Francesc de Reus (1488-1835)*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1985, p. 39. Veure també Lázaro IRIARTE, *Historia Franciscana*, València, 1979; José GARCÍA ORO, «Reforma y reformas en la familia franciscana del Renacimiento», a M. del M. Graña Cid, A. Boadas Llavet, eds., *El Franciscanismo en la Península Ibérica. Balance y perspectivas*, Griselda Bonet Girabet Editora, Barcelona, 2005, pp. 235-253; Antolín ABAD PÉREZ, Cayetano SÁNCHEZ FUENTES, «La descalcez franciscana en España, Hispanoamérica y Extremo Oriente: síntesis histórica, geográfica y bibliográfica», *AIA*, 59 (1999), pp. 451-834; Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «Unitat i diversitat en un orde religiós: les disputes entre franciscans observants i recol·lectes a Catalunya en temps de Felip II», *Pedraïlles*, 28 (2008), pp. 355-376.

3. Francisco MARCA, *Chronica Seraphica de la Santa Provincia de Cathaluña de la Regular observancia de Nuestro Padre San Francisco. Parte Segunda, Contiene desde los años 1400 hasta los de 1759*, Imprenta de los Padres Carmelitas Descalzos, Barcelona, 1764, p. XIV.

4. ALSINA, *El Convent*, p. 32. Veure també Vicent TEROL GRAU, «Des de la fundació

El fet que professessin la pobresa absoluta va determinar que les gestions de tipus econòmic i administratiu fossin responsabilitat de tres representants aliens a l'orde:

E per tant com ells no prenen diners ni caritats sino pa i vi e lo quels servei de menjar. Per ço han disposat de tres procuradors segons la licencia tenen de nostre Sant Pare; los quals pugen exigir totes coses en nom del concement util e profit de llur convent e son aquests en Joan Carnisser, Rafael Envejia e Anthoni Salelles...⁵.

Els tres procuradors eren persones de força influència a Reus, mercaders de professió que gaudien de bona posició social, a més Joan Carnicer i Rafael Enveja eren jurats.

El convent es va edificar en un terreny situat vora el camí de Cambrils, unes cent passes fora muralla; aquesta tancava els ravals; el portal més immediat era el de la Font, però això no va ser un inconvenient, ja que la proximitat a la vila i la presència d'aigua justificaven la ubicació en aquest indret. La finca on es va construir era propietat de Francesca, esposa de Joan Salelles, i de Bernat Mariner i de Clara, la seva muller.⁶

La construcció es va poder fer gràcies a la cessió de diverses propietats, censals i altres donatius de valor; encara que el Consell Municipal va ser sempre el referent per a la comunitat. En el document fundacional quedava reflectit que el Consell ajudaria en les obres de construcció; quan hi havia alguna necessitat els frares no dubtaven a acudir-hi: el 1503 demanaven ajuda a la vila per a poder fondre una campana; repetirien les súpliques el 1504, amb la intenció d'avançar en la fàbrica; en aquestes dates encara faltava construir la infermeria i la sala *de profundis*, la capella on els frares

del convent fins la guerra dels Segadors», a J. Fàbregas Roig, M. Nomen Xatruch, coords., *De convent franciscà a institut (1488-1975)*, Ajuntament de Reus-Diputació de Tarragona, Reus, 2013, pp. 14-33.

5. ALSINA, *El Convent*, pp. 32 i 33.

6. ALSINA, *El Convent*, p. 31.

acudien en comunitat cantant el salm que porta aquest nom, abans del temps d'esbarjo i de descans, que feien després de dinar⁷:

Como fuesse tanta la devocion que concibió este Piadoso pueblo, à mas de los gastos à que se obligò para la fabrica del Convento, y nueva Iglesia, obligòse tambien a sustentar à sus religiosos en caso de hambre; à su curacion en caso de peste; y à su rescate en caso de cautivar alguno de ellos los Moros.⁸

Mentre es construïa l'edifici, els onze religiosos que van formar la primera comunitat residien a l'hospital. No hi ha constància de quan es van acabar les obres, ni de quan els frares van abandonar el centre d'acollida, sí que sabem que l'església conventual va ser consagrada per fray Agustín Ortiz de Gayeta el 14 d'abril de 1506. Segons el pare Martí, l'any 1498 ja podrien estar aposentats en el nou convent, atès que a l'octubre d'aquest any havien demanat al Consell poder fer inhumacions. Aquesta petició i l'assistència a les processons seria la causa de nombroses tensions amb la comunitat de preveres de la parròquia de Sant Pere, fins al punt que el 21 de juliol de 1506 hi va haver d'intervenir l'arquebisbe de Tarragona Gonçal Hernández de Heredia, *condemnant* els frares. A l'últim quart del segle XVIII els conflictes es tornarien a repetir.⁹

També va ser causa de discussió l'arribada d'una nova comunitat religiosa a Reus. Mitjan l'any 1606 el municipi es va plantejar la fundació d'un nou convent, que compliria la funció de centre educatiu i estaria a cura dels pares carmelitans. Se situaria en uns terrenys de la partida «Camí Nou», a les afores, a mà esquerra a la sortida del portal de Monterols. L'església conventual va restar sota la protecció de Sant Joan Baptista.

La notícia no va ser ben rebuda per als monjos franciscans, que veien el nou orde com un competidor en l'estimació dels reusencs; els frares es

7. ALSINA, *El Convent*, pp. 43-46.

8. MARCA, *Chronica Seraphica*, p. 262.

9. J. MARTÍ MAYOR, *El convento de Santa Maria de Jesús de Reus. Llamado también de San Francisco*, Separata de la Revista URBS, Reus, 1961, pp. 19, 20, 47.

van adreçar a l'arquebisbe de Tarragona perquè denegué l'autorització, cosa que no van aconseguir. Els carmelitans també comptaven amb el suport del Papa i de Felip III. Malgrat que circumstancialment els franciscans van aconseguir de Roma l'excomunió per tots aquells que donessin suport a nova edificació, la nunciatura romana acabaria fallant en la seva contra. Finalment arribaria la concòrdia.¹⁰

Més endavant, al 1660 es fundaria el convent de la Puríssima Concepció de monges carmelites descalces, situat a la part nord de la ciutat, a la plaça de les Monges. A l'any 1758, per iniciativa de l'arquebisbe de Tarragona Pere de Copons, arribarien els missioners de Sant Vicenç de Paül.¹¹

2. Els franciscans i la guerra de Successió

Durant el temps que la comunitat va romandre a Reus va complir de manera fidel les tasques encomanades en el moment de la fundació, o sigui vetllar pel benestar espiritual dels habitants de la vila, tenir cura dels empestats davant la presència d'epidèmies, atendre els casos de necessitat material, però també es van mostrar decidits a donar suport a la ciutat en moments políticament difícils.

Així, es van convertir en part activa en les polèmiques que van sorgir durant el segle XVI, en relació als vincles que mantenia la vila amb els seus senyors. La primera es va produir cap a l'any 1519 a causa de la mort del noble Guillem Bertran i el nomenament –per a substituir-lo– de dos cambrers (senyors de la vila), un per part del Papa i l'altre per part dels canonges tarragonins. La segona, al 1569, va ser a causa de la pretensió dels canonges de vendre al duc de Cardona el domini de la vila de Reus, el castell i el terme, com si els seus habitants fossin remences. A aquesta qüestió s'hi va afegir l'ordre de l'arquebisbe de Tarragona perquè la

10. Celdoni VILA, *Descripción de mi estimada patria la villa de Reus*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1955, pp. 48-50; ALSINA, *El Convent*, pp. 99-105.

11. VILA, *Descripción*, pp. 50-52.

població del Camp contribuís a les despeses de reparar les muralles d'aquesta ciutat, cosa que va excitar encara més els ànims dels reusencs, els quals van posar-se sota la jurisdicció reial. Aquests enfrontaments van decidir el capítol de Tarragona a excomunicar la vila i a clausurar l'església del convent, per a celebrar-hi actes litúrgics.¹²

També van tenir litigis amb el tribunal de la Santa Inquisició quan el 1662, amb motiu de la celebració de la festa de la Concepció, es va incoar expedient a Josep Soler, guardià del convent, i al lector fra Pontich per haver-se manifestat en desacord en relació a com els pares dominics tractaven la qüestió de la Concepció.¹³

Amb l'inici de la guerra de Successió la situació de Reus, com la de la resta del Principat, es complicaria encara més. La mort de Carles II sense deixar descendència va donar pas a un conflicte que s'estendria arreu d'Europa i que, com sabem, acabaria tenint funestes conseqüències per a Catalunya. Carles II cedia el tron a Felip d'Anjou, de manera que quedaven satisfetes les pretensions de Lluís XIV de controlar la monarquia hispànica. L'oposició de l'Imperi a reconèixer-lo va alertar les potències aliades, que al setembre de 1701 van signar la Gran Aliança de La Haia.

El posicionament de les localitats catalanes oscil·laria entre la causa filipista i l'austriacista, Reus no podia actuar d'altra manera, encara que mentre va poder es va situar en l'òrbita austriacista. En moltes fases de la guerra, en moments que el front no estava definit, àmplies zones de l'Empordà i de les terres de ponent sovint van ser ocupades, alternativament, per tropes dels dos bàndols, mentre les localitats experimentaven l'espoli dels respectius exèrcits. Poblacions com Cervera o Tàrrrega eren considerades ciutats obertes; les pràctiques intimidadores eren una bona raó per canviar de facció. Tot i que és ben coneguda la

12. ALSINA, *El Convent*, pp. 57-70.

13. Archivo Histórico Nacional (AHN), Inquisición, 4454, exp. 2. També a Josep FÀBREGAS ROIG, «El convent de Jesús des de mitjan del segle XVII fins al segle XX», a Fàbregas Roig, Nomen Xatruch, coords., *De convent franciscà a institut*, pp. 36-55.

tendència austriacista de la vila de Reus, la por a les represàlies de l'exèrcit borbònic va fer que les seves autoritats, a mitjan de 1709, quan les tropes franceses i castellanques arribaven a les terres del Camp de Tarragona retessin obediència a Felip V, malgrat que la localitat encara no havia estat atacada.¹⁴ També s'ha de dir que, quan dues setmanes després els primers destacaments van arribar a la població, la van trobar despoblada.

Dia 8. [setembre 1709] de la Guarnicion de Tortosa en tres marchas entraron en el Campo de Tarragona 1200 Infantes, y 80 Cavallos: llegaron à Monroig villa muy pequeña, y à Mumbodí: passaron à Cambrils Villa bien murada, que avia hecho oposicion à Exércitos y les dio la obediencia: adelantaronse los de la Villa de Reus de mil casas, pues sin llegar a ella los Franceses ò Castellanos, les fueron à dar la obediencia.¹⁵

El protagonisme dels eclesiàstics catalans en la guerra de Successió va ser rellevant. Joaquim Albareda destaca la influència que van tenir en la resistència en les guerres amb França, tant a finals del segle XVII com en el primer quinquenni del XVIII. El clergat català, a diferència del castellà, fou austriacista; hem de manifestar però que alguns càrrecs de l'alta jerarquia eclesiàstica, com els bisbes de Lleida, de Tortosa, de la Seu d'Urgell, de Girona, el Prior de Sant Pere de Camprodon o l'abat de Sant Pere de Rodes, van donar suport Felip V.¹⁶

L'actitud dels franciscans reusencs, una vegada més, va ser posar-se al costat de la ciutat i per tant van defensar a l'arxiduc. Mentre va durar el conflicte no sembla que aquesta qüestió afectés excessivament la convivència, però un cop acabat els portaria no pocs problemes. Aquests

14. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La Guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2001, pp. 202-208.

15. Narcís FELIU DE LA PENYA, *Anales de Cataluña*, 3 vols., Barcelona, 1709, pp. 641 i 642.

16. Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Ed. Vicens Vives, Barcelona, 1993, pp. 248-264.

fets es van viure intensament arran el conflicte que, entre 1717 i 1721, va mantenir la monarquia hispànica contra la Quàdruple Aliança, quan Felip V va intentar recuperar els territoris italians. La invasió del nord de la península el 1719, per part de tropes franceses, va fer pensar en la possibilitat que Catalunya recobrés les seves Constitucions, cosa que va animar a sectors austriacistes a reprendre la lluita, i grups armats, com el de Pere Joan Barceló i el seu germà, anomenats “carrascas”, van inquietar les autoritats filipistes.

Els Barceló, que campaven per la rodalia del Camp de Tarragona i més enllà, Terra Alta, zones d'Aragó, Tortosa..., no dubtaven a enfrontar-se a les tropes governamentals. Celdoni Vilà deia que: Tots los dias y nits venen los carrasclets en esta vila de Reus y los botiflers se recullen a la casa del senyor Prior perquè se le mirava lo decoro y ningú se atrevia a entrar en la Abadia.¹⁷ Aquestes incursions van fer que el 14 d'agost de 1719, a la reunió del Consell Municipal de Reus solament hi assistissin quatre regidors, el batlle i altres consellers s'havien refugiat a Tarragona:

En aquest crisis tan melacolich, doblava nostres angustias, lo haverse retirat a Tarragona, per iguals temors, y salvar sas Personas junt ab la Cavalleria, Armas y Municions, lo Sr. Batlle y Lloctinent y los Srs. Regidors Joseph Peres, Bernat Pastells, Thomas Auger y Francisco Pujol, junt ab altres personas de representació y primera Gerarquia de esta vila...¹⁸

Els regidors que havien quedat com a responsables, com que no sabien com reaccionar van decidir acudir a Francesc Carbonell, prior de la parròquia de Sant Pere, perquè calmés la seva inquietud. La resolució que

17. Celdoni VILÀ, *Amor al Rey y a la Patria. Vinguda de Pere Joan Barceló dit Carrasclet, en Reus, 1713-1749. Manuscrit set-centista inèdit*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1954, Preliminar de Josep Iglésies, p. 50.

18. Arxiu Comarcal Baix Camp (ACBC). Llibre d'actes Municipals de 1719. Acta del 14 d'agost, fols. 183 i 184.

va prendre va ser que els regidors quedessin al marge, però en canvi va convocar a fra Dídac Pérez, guardià del convent de framenors, a fra Antoni de Sant Maties, prior dels carmelites descalços i a tres persones de la societat civil, Jaume Freixes, Josep Salas i Josep Gornals, tots partidaris austriacistes, perquè l'acompanyessin a Falset per a entrevistar-se amb Barceló, per demanar-li que no ataqués la vila i que, si malgrat tot hi anava, controlés la seva gent «dintre los limits de la equitat y rahó».¹⁹

Segons el llibre del Consell la missió es va resoldre de la millor manera possible, perquè abans d'arribar a Falset es van trobar amb un cunyat del Carrasca, caporal de quadrilla, que els va informar que tenien ordres de no molestar ningú i que se'n podien entornar sense cap preocupació, que no farien res que els pogués perjudicar. De fet les raons que argumentava el caporal no podien ser més convincents:

[...] Carrasca anava tan ocupat en buscar armas, que aquest era tot llur desvel y cuydado; y com estas las avia de anar arreplegant de parts diferents y remotas, y en esta Vila [Reus] no y avia res a fer per averlas retirat a Tarragona, tenia dit Carrasca que fer per a molt temps...²⁰

Per altra part els membres del Consell Municipal estaven *al punt de mira* dels franciscans, sobretot quan en la sessió del 24 de juny de 1719 prenen possessió els nous regidors, que substituïen l'antic consell de jurats:

En lo sobra dit dia prengueren la posecio los primers regidors en esta vila, que se extinguí y suprimi lo guvernan antich dels 3 jurats y consell de cent de esta vila. Fou posada esta nova planta de guvernan en tot lo principat de Cataluña, y en Reus foren los 7 regidors los següents:

19. ACBC. Llibre d'actes Municipals de 1719. Acta del 14 d'agost, fol. 184.

20. ACBC, Llibre d'actes Municipals de 1719, Acta del 14 d'agost, fol. 185; VILÀ, *Amor al Rey*, p. 88. En el manuscrit de Celdoni Vilà queda clar que la comissió es va arribar a entrevistar amb Barceló. Josep Iglésies autor del preliminar del llibre fa notar la falta de coincidència entre el relat de Vilà i el contingut de les actes del Consell. Iglésies interpreta que les actes tergiversen la versió, per evitar represàlies per part de les autoritats borbòniques.

Joseph Parés, Felip Folch, Bernat Pastells, Thomàs Auger, Francisco Pujol, Bautista Arbolí, Francesch Guitart.²¹

Des de la trona van denunciar les persecucions de què eren objecte els militants reusencs austriacistes i fent valer el dret de protecció de la terra sagrada els donaven refugi dins la clausura. No els feia por dirigir les crítiques als membres de les institucions de govern. A començament de 1720 el batlle Pere Puig va acudir al convent dels franciscans per obligar a un frare a desdir-se del que havia predicat quan el va acusar de lladre.²² També van dir la seva davant la introducció a la vila de moneda falsa amb coneixement de les autoritats municipals. Puig continuava dirigint el consistori i el denunciant era el frare franciscà anomenat Santa Cruz que, en la seva vehemència, va arribar a presentar les acusacions davant l'arquebisbe. Els borbònics no es van quedar enrere i van acudir al governador militar, que va decidir desterrar l'esmentat frare juntament amb el també franciscà pare Fort i els preveres de la prioral Joan Oliva, Pau Montpeó i Gaietà Simó. La mesura va causar tal temor entre els seguidors austriacistes, que alguns dels quals van fugir a les muntanyes properes.²³ Davant aquesta complicitat no era estrany que els filipistes tinguessin el convent vigilat.

3. *La guerra del francès*

Amb la invasió napoleònica, els franciscans es van tornar a significar participant vivament en la formació dels sometents, que havien de contribuir a la defensa del territori. L'activitat política es va fer present dins la comunitat quan el 5 de gener de 1810, a les vuit del matí, es va convocar la junta parroquial per a elegir un diputat per les Corts generals. A la

21. VILÀ, *Amor al Rey*, p. 81.

22. VILÀ, *Amor al Rey*, p. 95.

23. VILÀ, *Amor al Rey*, p. 84. ALSINA, *El convent*, pp. 141 i 142.

parròquia de Sant Pere es va celebrar una missa amb sermó inclòs, per passar a continuació a l'església del convent franciscà per realitzar l'elecció, acabada la qual es va cantar un Tèdèum.²⁴

El 16 de febrer de 1811, obeint una ordre del Marquès de Campo Verde del dia 3, el sots-batlle Josep Giol convocava a les nou del matí de l'endemà, a la mateixa església, tots els caps de família -sense cap més disculpa que la de malaltia- per elegir un elector de Parròquia, comissionat per la localitat, destinat a escollir un representant del Partit.

Els elegits havien de participar a la reunió que el dia 24 s'havia de fer a Tarragona. El procediment estipulava el nomenament de dues persones, una com a titular i l'altra com a suplent, per assistir com a delegats a les assemblees que el comandant general o la Junta convoquessin per a la seguretat de la «Pàtria». L'ordre esmentada advertia d'una sanció de 100 lliures a qui s'abstingués de participar en la convocatòria, quantitat que es destinaria a l'armament de la Província.²⁵

El dia 17, presidint l'acte, el batlle Josep Brocà i Dídac Padró, rector de la Prioral de Sant Pere, els caps de família i membres de les institucions de la ciutat van procedir a l'elecció, que va recaure en la persona de Pere Sunyer, familiar del Sant Ofici i comerciant, al qual se li va diligenciar la credencial corresponent.²⁶

Segons Andreu de Bofarull, a l'octubre de 1810, en el convent s'hauria celebrat la primera d'aquestes eleccions i al mateix mes, però de 1812, s'hi van elegir quinze vocals, com a auxiliars de la junta d'armament i defensa.²⁷

A partir d'ara vindrien temps difícils per les comunitats religioses de la rodalia. El castell-convent d'Escornalbou, prop de la vila de Reus, també

24. Andreu de BOFARULL I BROCÀ, *Anales históricos de Reus desde su fundación hasta nuestros días*, Imprenta de la Vda. e Hijo de Sabater, Reus, 1866, pp. 205 i 206.

25. ACBC, Llibre d'actes Municipals de 1811, Convocatòria de 16 de febrer de 1811 i Circular del marquès de Campo Verde, fols. 121, 122 i 125.

26. ACBC, Llibre d'actes Municipals de 1811, Acta de nomenament signada el 17 de febrer de 1811 per Josep Antoni de Valdés, notari i secretari de l'ajuntament.

27. BOFARULL, *Anales históricos*, pp. 219 i 473.

estava servit per franciscans, que sovint mantenien contacte amb la comunitat reusenca. El 10 de gener de 1811, malgrat que en altres ocasions els habitants dels pobles propers havien intentat persuadir les tropes napoleòniques de la inutilitat d'accedir al castell, els francesos s'hi van presentar. Una de les partides d'Étienne MacDonald, que es dirigia a Tarragona, va pujar des de l'Argentera i, alertats, alguns dels monjos van fugir a amagar-se als boscos del voltant; al convent hi van quedar vuit sacerdots i dos llecs, que quan van veure l'escamot van sortir a rebre'l per oferir-los-hi hospitalitat, tot apaivagant els ànims. Sense fer cas de les bones intencions dels frares, els francesos, que buscaven diners -en no trobar-ne, van respondre amb violència, saquejant l'edifici, destrossant portes i violentant els frares. El malestar es va allargar des del migdia fins a les cinc de la tarda, en què els intrusos van abandonar l'indret.²⁸

El primer de maig van entrar a Reus les tropes de Louis Suchet, per situar el quarter general amb la intenció d'assetjar Tarragona. En previsió, uns dies abans, alguns dels monjos, temorosos, van abandonar el convent i es van traslladar a Tarragona i a altres llocs, de manera que només van quedar uns vint franciscans. Entre els frares fugitius hi havia Albert Oms, pare guardià entre 1808 i 1815, i Francesc Aragonès, que formaven part de la Junta que s'havia creat al territori per a fer front a la invasió.²⁹ El mateix convent sovint era seu de les reunions de l'esmentada junta.

Els soldats francesos es van instal·lar a l'edifici conventual, deixant una part de l'espai per a ús de la comunitat; inicialment semblava que l'actitud que tindrien, a diferencia d'Escornalbou, seria més civilitzada; van mostrar-se dialogants, sempre que els frares complissin una sèrie de condicions: no intervenir en qüestions polítiques, no alarmar la població i limitar-se a complir la seva funció d'ajuda espiritual. Els problemes de

28. FRANCISCO ARAGONÉS, *Frailes franciscos de Cataluña*, Imprenta de José Rubió, Barcelona, 1833, Art. V. pp. 3-16.

29. Aragonès és l'autor de la crònica que ha permès descriure alguns dels fets que van succeir.

convivència van començar quan els van prohibir vestir l'hàbit en les seves activitats públiques. El pas següent va ser la deportació:

En una noche se vieron presos todos los Frailes del Convento, y circuidos de soldados armados. Al resplandor de unas tristes luces veian relumbrar las bayonetas y los sables, que no podian dudar se habian desenvainado por su causa.³⁰

Sembla que els correligionaris que es trobaven a Tarragona havien instat al Marquès de Campoverde, governador militar de la plaça, perquè intercedís davant Suchet pel seu alliberament. Les gestions no van prosperar, ignorem si va ser per negligència de Campoverde o per pròpia iniciativa del general francès.

L'arrest s'havia produït el vuit de maig i l'endemà a la nit van sortir de Reus uns vint-i-dos franciscans i altres membres de la congregació dels carmelites descalços, l'altra comunitat que residia a la vila. Andreu de Bofarull descrivia la situació:

A medio dia y hora de siesta del día 8 de mayo, compareció una guardia de soldados [...] El oficial con su fuerza entró por la portería, que se hallaba abierta á causa de servir este convento de Hospital para los oficiales. Colocaron centinelas en la huerta, corredores, y una numerosa guardia en la portería. Mandaron al prior que bajara [...] A las tres de la tarde vinieron un general división y otro de artillería, que reconocieron todo el convento tomando puntos de vista, cual si quisieran elegirlo como á punto de retirada ó defensa. Entre las 8 y las 9 de la noche el oficial de la guàrdia reunio toda la comunidad en el refectorio para que cenaran, mas pocos fueron los que probaron algo. En este mismo sitio quedamos como á presos [...] Al cabo de una hora nos intimaron [...] que todos debiamos partir en seguida hácia el castillo del collado de Balagué, y devueltas las llaves de las celdas nos previno: que tomasemos lo necesario para pasar el

30. ARAGONÉS, *Frailes franciscos*, pp. 17-20.

camino á pié. ¿Qué habíamos de tomar [...] ? el breviario, un palo, y una poca de ropa. Ignorando cuanto ocurría en la villa, fuimos acompañados por soldados hasta frente el convento de franciscanos.³¹

A peu van iniciar la marxa, enmig de dues companyies, que els portaria a França. La primera aturada va ser al coll de Balaguer, on van descansar una hora abans que la guarnició del castell els portés al Perelló, on van dormir. L'endemà van seguir camí cap a Tortosa, allí van romandre al palau del bisbe, que havia estat saquejat. Després van agafar camí en direcció a Saragossa, quedant retinguts a la «carcel de corte», alimentats només amb pa i aigua. Quan creien que romandrien a Saragossa van continuar cap a Osca i Jaca, fins arribar a França on s'hi estarien tres anys. El tracte que van rebre durant el viatge va ser humiliant i solament gràcies a la caritat dels veïns dels llocs per on transitaven van poder sobreviure.³²

Dos dels frares van intentar fugir, però van ser descoberts; se'ls va jutjar amb tot rigor i sense respectar la seva condició d'eclesiàstics se'ls volia aplicar la llei de fugitius, que consistia a ser destinats a treballar en obres públiques, vestits, custodiats i tractats com esclaus. Finalment, la intervenció del Ministre d'Estat va suspendre la sentència.³³

El 1811, mentre els residents dels convents masculins estaven a l'exili, els respectius edificis van ser utilitzats com a hospital, com a presó i com a quarter per les tropes. Bofarull explicava que les instal·lacions van ser insuficients per acollir el gran nombre de ferits que hi arribaven, de manera que es van haver d'habilitar «almacenes particulares».

El 24 d'octubre, després que les tropes franceses evacuessin el convent de Sant Francesc, que havien utilitzat com a hospital militar, es va reunir el consistori presidit pel batlle Pau Torroja amb el prior Dídac Padró i els administradors de l'hospital de pobres i els de la casa de caritat, per acordar la ubicació en les seves dependències d'aquestes dues institucions. La

31. BOFARULL, *Anales históricos*, pp. 520 i 521.

32. BOFARULL, *Anales históricos*, p. 522.

33. ARAGONÉS, *Frailes franciscos*, pp. 26 i 27.

cessió es va fer a partir d'un conveni que constava de cinc articles en els quals Victor d'Arlincourt, l'intendent, amb l'aprovació del general i governador Louis Musnier, atenent la necessitat d'un centre assistencial, transferia l'edifici als administradors de l'hospital de les germanes de la caritat i als de la casa d'orfes. El centre se'l denominaria *Hôtel Dieu de S.A.Y.R. Madame*.³⁴ L'intendent seria el president i el prior el vicepresident, els administradors serien proposats per l'ajuntament i nomenats per l'intendent. Els espais es distribuïrien donant preferència a les germanes de la caritat, que podrien escollir per a elles i els malalts la part de convent que més convingués i disposar d'una tercera part del jardí; la resta de l'edifici es repartiria entre les administracions. A la planta baixa els orfes instal·larien els tallers de filats i manufactures, mentre que les rendes del convent servien per contribuir a les despeses.³⁵

El 14 d'agost de 1813, al convent franciscà, hi van ser reclosos 300 presoners francesos que havia capturat el llavors coronel José Manso;³⁶ l'endemà havien de ser embarcats a Salou amb destinació a l'illa de Cabrera.³⁷ També va servir d'aquartermament, primer per les tropes franceses i posteriorment per les angleses. Una vegada els francesos havien abandonat la demarcació van arribar els soldats britànics, sota el comandament del general Pedro de Sarsfield, que naturalment es van allotjar al convent.³⁸

34. Estava dedicat a la mare de l'Emperador.

35. ACBC, Llibre d'actes Municipals de 1811, Decret de 12 de setembre de 1811, signat per l'intendent Víctor d'Arlincourt i aprovat pel general de divisió, Louis Musnier, fol. 248.

36. En relació a aquest militar consultar Antonio BUXERES, *Necrologia del Teniente general D. José Manso*, Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez y Rialp, Barcelona, 1863.

37. BOFARULL, *Anales históricos*, pp. 210 i 223.

38. La participació de Sarsfield en algun episodi del conflicte va ser discutida, en resposta als atacs del Marqués de Campoverde i de Juan Senén de Contreras va redactar: *El General Don Pedro Sarsfield presenta a la Nación Española la vindicta de su honor*, Imprenta de Juan Ignacio Jordi, Villanueva, 1814. L'escrit va merèixer la resposta: *Contestación del General Marqués de Campoverde á varios puntos injuriosos á su persona contenidos*

Segons el pare Aragonès, resultat de tot plegat, les cel·les van quedar en molt mal estat; les portes estaven fetes estelles, els mobles, estris, roba i llibres havien desaparegut «ademas de dejarlo enteramente desmantelado, se resintieron hasta los tejados y alguna de las paredes maestras».³⁹

Després de l'assalt de Tarragona, aquest escenari es repetiria als convents que l'orde tenia en aquesta ciutat, tant en el dels franciscans com en el de les monges clarisses. A conseqüència de les bales, bombes i altres artefactes que havien caigut durant el setge, el dels franciscans era una muntanya de runes, no quedaven teulades, els trespols estaven ensorrats, difícilment es percebia la ubicació de les cel·les, l'església i la sagristia eren un munt de pedres, igual que la cuina i el refetor; una de les grans pèrdues que esmenta el pare Aragonès va ser la de la biblioteca que l'ardiaca de la Catedral Ramon Fuguet havia donat al convent. El de Santa Clara també estava desmantellat, estava foradat en diversos llocs, les cel·les derruïdes, els altars destruïts...⁴⁰

La comunitat franciscana de Reus va tornar a finals de 1813, els carmelites sembla que van haver d'esperar a començament de 1814. Del 13 de novembre és una llista de vint-i-sis religiosos franciscans, sotasignada per tots, encapçalada pel pare guardià Albert Oms, que en aquesta data residien en el convent. Resulta si més no sorprenent que la relació vagi acompanyada d'una nota en la qual manifestaven que el monestir havia quedat intacte.⁴¹ Què es pretenia amb aquesta afirmació? Potser no volien aixecar més polseguera?

en el papel que con el título de La Vindicta de su honor presentó á la nación española el general D. Pedro de Sarsfield. Imprenta de D. Benito Montfort, Valencia, 1814.

39. ARAGONÉS, *Frailes franciscos*, art. VI, pp. 17-30.

40. ARAGONÉS, *Frailes franciscos*, art. VII, pp. 31-53.

41. ACBC, Comunitat de Preveres (1488-1865), *Lista de los Religiosos de la Orden de N.S.P.S. Francisco que nos hallamos reunidos en el Convento de esta Villa de Reus Provincia de Cataluña, que por la Gracia de Dios ha quedado intacto*, Reus, 13 de novembre de 1813.

En un segon llistat, de la mateixa data i també signat, apareixen onze eclesiàstics franciscans que residien a Reus, en cases de familiars, pares o germans, mentre no es poguessin incorporar a les respectives comunitats, en espera que la situació millorés. En la taula següent podem veure l'activitat que exercien i el convent al que pertanyien.⁴²

Nom i cognoms	Ofici	Convent
P. Fr. Pere Joan Martí	Lector i mestre d'estudis	Tarragona
P. Fr. Pius Estapà	Confessor	Cervera
P. Fr. Josep Odena	Predicador	Montblanc
P. Fr. Pau Elías	Confessor	Tarragona
P. Fr. Salvador Elías	Sacerdot	Lleida
P. Fr. Josep Cortés	Confessor	Bellpuig
P. Fr. Joan Iborra	Confessor	Montblanc
P. Fr. Josep Barberà	Sacerdot	Montblanc
P. Fr. Pau Forgas	Sacerdot	Montblanc
P. Fr. Magí Vidal	Sacerdot	Tarragona
P. Fr. Francisco Segobi	Corista	Montblanc

Conclusions

La comunitat franciscana de Reus podem concloure que va mostrar un compromís amb la ciutat que la va acollir. Aquesta responsabilitat va anar més enllà del paper estrictament espiritual i assistencial que li corresponia, per estendre's a aquells interessos que la podien situar més a prop del plantejament ideològic de la població.

El seu posicionament al costat del municipi en els diferents litigis que es van suscitar durant l'època moderna així ho demostren. El colofó d'aquesta postura podria ser la seva intervenció en els dos fets que

42. ACBC, Comunitat de Preveres (1488-1865), *Lista de los Religiosos de la Orden, de N.S.P.S. Francisco residentes en la Villa de Reus que no son conventuales en el Convento de la misma*, Reus, 13 de novembre de 1813.

constitueixen una fita dins la història de Catalunya, com van ser la guerra de Successió i l'ocupació de les tropes napoleòniques.

En el primer cas, el suport manifest a la causa austriacista, combatent des de la trona els filipistes i donant aixopluc als seguidors de l'arxiduc, després del decret de Nova Planta, va significar un enfrontament amb els càrrecs municipals que representaven l'autoritat del règim borbònic. Aquesta significació s'ha de valorar en tant que d'alguna manera, econòmicament, la comunitat depenia del Consell. També és cert que més endavant els ànims s'assossegarien.

En el segon, la seva implicació en l'oposició a les tropes franceses queda demostrat per les facilitats que van donar en cedir els seus espais tant per a la celebració d'eleccions a Diputats a les Corts de Cadis com per a les de representants del Partit. Aquestes qüestions, la participació a les Juntes i la seva condició d'eclesiàstics, van ser determinants en l'exili que els va tocar viure.

Lujo en tiempos de crisis, según el barón de Maldà (1811-1813)

MARIELA FARGAS PEÑARROCHA

Universitat de Barcelona

Resum

Aquesta comunicació pretén aproximar-se a l'anàlisi de les percepcions de canvi sociocultural en la vida quotidiana. El context precís en què està basat el text recull aquestes percepcions des de l'òptica d'un singular membre de la classe noble catalana en temps de la guerra del Francès. Costums, relacions familiars, habitatge, sociabilitats, desfilen contrastats inspirats per comparacions implícites en la mirada del baró de Maldà.

Paraules clau: família, vida quotidiana, representacions, canvi social, canvi cultural.

Resumen

Esta comunicación pretende aproximarse al análisis de las percepciones de cambio sociocultural en la vida cotidiana. El contexto preciso en el que está basado el texto, recoge estas percepciones desde la óptica de un singular miembro de la clase noble catalana en tiempos de la guerra de la independencia. Costumbres, relaciones familiares, vivienda, sociabilidades, desfilan contrastados inspirados por comparaciones implícitas bajo la mirada del barón de Maldà.

Palabras clave: familia, vida cotidiana, representaciones, cambio social, cambio cultural.

Abstract

This paper is an approach to the analysis of the perceptions of sociocultural change in everyday life. The context in which the text is based, collects these perceptions from the perspective of a singular member of the catalan aristocracy in the war of independence. Customs, family relationships, housing, sociability, are contrasted by the eye of the baron of Maldà.

Keywords: family, everyday life, representations, social change, cultural change.

El objetivo de esta breve aportación consiste en buscar las percepciones que un miembro de la nobleza de la época reseñada, tiempos azotados por la guerra de la Independencia, tuvo sobre los cambios sociales que afectaban en su modo de vida cotidiana. Que el tramo cronológico indicado sea de particular interés para la sociedad y la política no cabe duda alguna, pero el interrogante que nos hacemos es cómo se perciben dichos cambios sobre las prácticas rutinarias y, en concreto, cómo se perciben comparativamente, en lo referente a los hábitos disfrutados con anterioridad, de sus cambios, de sus rupturas. Sobre la constatación escrita acerca de todo ello, es buen ejemplo la lectura de los textos redactados por el prolífico barón de Maldà en los años centrales de la guerra. El conocido *Calaix de Sastre*, dietario del barón, nos tiene acostumbrados a ofrecer información y noticias cotidianas en gran número y calidad, y, una vez más, no ha decepcionado.¹

El contexto en el que escribe don Rafel d'Amat para los volúmenes 20 y 21 de su *Dietario*, aquí analizados, recoge los atribulados años de la ocupación francesa de Cataluña y sus vivencias en la población de Berga, a la que acudió -como en otras poblaciones- tras haber abandonado Barcelona en 1808, tal cual hicieran también otros miembros de las clases acomodadas de la capital una vez consentida tal expatriación por parte de las autoridades extranjeras. Son tiempos difíciles para las noblezas,² que observan cómo una parte de la población aprovecha el nuevo orden imperante para protestar también contra el yugo señorial y las cargas que le acompañaban. La agitación popular provocó que algunas Juntas decidiesen suprimir algunos cobros y embargar bienes señoriales, situación que afectó a las propiedades de Castellbell y Cortada, cercanas a la localidad de Manresa, pertenecientes al barón.³

1. Rafael d'AMAT I DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, IX, 1811-1812, ed. R. Boixareu, Curial, Barcelona, 1999, vol 20.

2. Maties RAMISA, «Les elits catalanes durant la guerra del Francès», *Revista HMIC*, 6 (2008), consultada en línea el 6 de octubre de 2013. <http://www.raco.cat/index.php/HMIC/article/viewFile/130182/179620>

3. V. Pasqual; C. Rubio, eds., *Baró de Maldà. Exili de Barcelona i viatge a Vic*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat, 1991, pp. 50-70. El barón en todo

Son numerosos los estudios acerca de la vida cotidiana en el tránsito del siglo XVIII al XIX en base al *Dietario* de nuestro protagonista. Resulta imposible ahora reunir todos y cada uno de ellos, atentos a perspectivas diferentes: la fiesta, la alimentación, constituyen sólo algunos de los temas más profundamente abordados.⁴ Como han escrito V. Pasqual y C. Rubio, una primera ojeada a este texto parece describir de una manera muy reiterativa siempre las mismas acciones cotidianas: el ritual diario se distribuía en acudir de buena mañana a la iglesia y oír misa, pasear, comer abundante y exquisitamente, visitar, disfrutar de una tertulia, o de una velada teatral o musical.⁵ De ahí que no vamos ahora a insistir una vez más lo que ya ha puesto de manifiesto la historiografía,⁶ sino que queremos centrarnos en la percepción del cambio.

1. Diario de una intimidad rota

La estancia, por vez segunda, en Berga, ya ha sido analizada recientemente por V. Pasqual. El barón la reinició en los días finales de 1810 y fue sede de acontecimientos relevantes políticamente, pues coincidió con el asentamiento allí de la Junta Superior la cuál operaría allí durante dicho tiempo. Aproximadamente un año y medio después el barón abandonaría Berga. Ése tiempo fue especialmente convulso, pues la guerra se hallaba en su punto más álgido e indeciso, provocando grandes temores entre la población y la persistente sensación de haber llegado a un fin de ciclo. La propia existencia cotidiana del barón en casa de los Vergós, don-

caso llevaba tiempo arrastrando pleitos contra sus vasallos. Víd. Gaspar FELIU, «Els plets del baró de Maldà», a *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1984, pp. 185-195.

4. Maria de los Ángeles PÉREZ SAMPER, «Vida cotidiana y sociabilidad de la nobleza catalana del siglo XVIII: el barón de Maldà», *Pedralbes*, 23 (2003), pp. 433-476.

5. Pasqual; Rubio, *Baró de Maldà*, p. 35.

6. PÉREZ SAMPER, «Vida cotidiana», pp. 433-476. Resulta también interesante conocer las experiencias cotidianas en tiempos de guerra, estudiadas por Pere MOLAS, «Vida cotidiana en la guerra de Sucesión», *Cuadernos de Historia Moderna*, VIII (2009), pp. 229-239.

de fijaría su residencia en dicha población, es descrita por nuestro protagonista como un espacio de desorden y alteración de las jerarquías sociales, que se reflejaron siempre en el ritual del día a día. Para comenzar, él no podía en aquella casa disfrutar del sosiego que deseaba, ocupada como estaba por el secretario del capitán general Lacy, con todo lo que aquello significaba, ruidos, idas y venidas del grupo de militares allí alojados.⁷ Para la mayoría de la población, acostumbrada a vivir en pequeños espacios unifuncionales con escasos objetos, tan sólo los imprescindibles, las limitaciones a las que se tuvo que enfrentar el barón no significaban nada. Pero para él, el lujo constituía el tener de todo, y el vivir cómodamente. Sus mansiones tuvieron que ser abandonadas cuando no acuarteladas: el 20 de enero de 1811 ponía por escrito «Cada dia més les ganes de tornar a Barcelona, a nostres antigues i acomodades habitacions, que no a fora, que ens falten les més de les coses...».⁸ Por cierto, algunas de las cosas que él echaba de menos, el servicio de mesa, completo y lujoso, ahora forzado al retiro como hace constar en su anotación del día 1 de marzo: «segon dia de fira [...] peces de robas, mocadors pintats [...] culleres i forquilles de fusta, que són nostres vajillas en el dia...».⁹

La huida y el abandono de la propia casa, patrimonio material e inmaterial que representaba el tronco o procedencia y el honor de las familias fue la prueba de fuego a la que se tuvieron que enfrentar muchos nobles durante la guerra. Experimentar el desarraigo a fuerza de sostenerse en las lealtades y solidaridades familiares que les darían cobijo muestra la tensión entre el pasado y el futuro, el papel de los linajes frente a una sociedad ansiosa por poner fin a los privilegios. Algunos miembros de estas clases, en sus reiteradas huidas de una población a otra, acababan albergándose en hostales que se encontraban dispersos por diferentes caminos y pequeños lugares sin apenas lo elemental para ofrecerles. El ba-

7. Vicenç PASQUAL, *El baró de Maldà. Materials per a una biografia*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Montserrat, 2003, p. 202.

8. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 15.

9. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 32.

rón se acuerda de las familias amigas que se han visto forzadas a vivir de este modo, en algunos casos hospedadas en sus casas: el día 3 de febrero 1811 remarca que «lo sr marquès de Monistrol ha determinat quedar-se quatre o cinc dies en esta vila de Berga, i eixint-li molt cara l'estada de l'Hostal -que en estos infeliços temps d'expatriació...-».¹⁰

2. El orden, al desnudo

El contexto de ruptura, de revuelta, debilitó los principios de autoridad y jerarquía tradicionales. Asimismo la presencia de estos extraños en la casa donde residía, había provocado no pocas alteraciones del servicio por desconocimiento asimismo de unas reglas de trato de las que, por el contrario, sí era buen conocedor el barón, como todo el estamento social al que pertenecía. Los lazos solidarios y de lealtad que unían a señores y criados aún sería una realidad durante largo tiempo, aunque este servicio comenzase a verse reducido, como muestra la pequeña comitiva que menciona el barón en ocasión de la celebración matrimonial de uno de sus hijos: el día 21 de marzo «Havent marxat des d'aquí a la vila de Torredembarra en tres bones cavalles i tres mossos, mon fill Rafel ab Maria Pona, sa amada esposa, i la Lluïsa, cambrera, a divertir-se allí en la pròxima boda, diumenge, del sr don Peret de Sentmenat, son cosí...».¹¹

El desvanecimiento del trato y protocolo acostumbrados hubiera sido concebido antaño como una auténtica ofensa a la categoría social. En las circunstancias críticas actuales el barón se limita a constatarlo y lo asume como una pérdida de valores, sin llevarlo a más. Al fin y al cabo, la nobleza padecía, como se ha dicho, mayores problemas que éste, como fue la falta de cobro de la renta feudal. Un ejemplo de semejante falta nos la describe cuando relata la fiesta del bautizo de un nieto, hijo de su hija, la marquesa de Castellbell. Don Rafel observa que el huésped militar, habiendo sido invitado, no ha realizado sin embargo los cumplimientos

10. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 21.

11. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 39.

debidos según merecía la categoría de la marquesa, su hija.¹² En todo caso, lejos se encontraban estas experiencias de la dureza de la conflictividad diaria a la que estuvo sometida la mayoría población civil durante la guerra por la presencia del ejército.¹³ Pero una de las más personales consecuencias de una convivencia tan compleja, rodeada de extraños, era la súbita pérdida de intimidad, algo que había constituido un largo proceso no ajeno en primer lugar a las élites sociales y que transformaría los modos de convivencia en el interior y hasta la construcción de los hogares. Retroceso tan grande es advertido por el barón. En este sentido el día 6 de abril escribe:

ha sigut matí de prou trastorn a casa, trobant-se mon amat fill Tano ab malaltia de ventrell ab forts desmais de la febre en lo cap i lo Rafelet de la marquesa també malet [...] ab por de que no s'encomànen [...] ben limitats ara amb l'embras del militar don Mariano Gallarda ab son assistent i alguna soldadesca escala amunt i escala avall a l'aposeno en que està allotjat.¹⁴

Hasta en las elaboraciones de la tradicional matanza del cerdo el barón tuvo que ver invadido su espacio más propio: el día 21 de diciembre nos narra cómo «avui matí s'han mort a dos tocinos en casa, i així incomoditat per mi, en tallar les carns, i fer-ne després les botoifarres i

12. PASQUAL, *El baró de Maldà. Materials*, p. 203.

13. Esteban CANALES, «Ejército y población civil durante la guerra de la independencia: unas relaciones conflictivas», *Hispania Nova*, 3 (2003), consultado en línea el 6 de octubre de 2013. http://hispanianova.rediris.es/articulos/03_003.htm. Felipe GÓMEZ DE VALENZUELA, *Vivir en guerra: notas sobre la vida cotidiana en Aragón durante la "Guerra de la Independencia" (1808-1814)*, Acqua, Zaragoza, 2003. Manuel NORENO, *Los españoles durante la ocupación napoleónica: la vida cotidiana en la vorágine*, Algazara, Madrid, 2007. Antoni SÁNCHEZ, «La guerra del Francès 1808-1814», *Hispania Nova*, 8 (2008), consultado en línea el 6 de octubre de 2013. <http://hispanianova.rediris.es/8/dossier/8d001.pdf>

14. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 46.

llangonises, havent tingut que eixir-me de l'aposeno per passar a altre, pero sent dos dies lo trafec de les dones, i no tenint altres lloc la casa...». ¹⁵ Con ocasión de la boda de un hijo don Rafel volvería a disfrutar de un cierto acomodo, para el secaso existente, según se deduce del relato del día 22 de julio de 1813:

per començar a marxar a Vic [...] i alli poder-nos tots regositjar en la boda de mon fill Tano [...] hem eixits de Berga i de casa Junyent a dosquarts de sis [...] amagats amb tanta arbolada i per camí més fondo hem arribat a una casa per dinar, d'uns pagesos [...] a casa dels srs marquesos de Sentmenat, plena d'entrada de cavalleries, i fets lo degut compliment [...] en la nit fou tertúlia magna en esta casa [...] se feren dos o tres partides de joc [...] m'han destinat en l'últim cuarto de les dos alcoves, ben recollit i quiet, i llit ben tou i acomodat. ¹⁶

3. Ser vistos, en un escenario incierto

Los acostumbrados paseos celebrados para ver y ser vistos no cesaron en estos tiempos, salvo en circunstancias especialmente conflictivas que imponían un prudente encierro. De lo que sí se lamentaba esta buena sociedad era que, a diferencia del pasado, los observantes tenían que adaptarse a la visión de un numeroso gentío, desconocido y alterado, especialmente los fugitivos. Escenario tal desvirtuaba el apacible bienestar que se respiraba en otros tiempos. Lo único que mantenía el interés por los paseos era la posibilidad de reunir en ellos a las familias conocidas. En tanto así se diera merecía la pena. Porque para ellos mismos no iba a pasar desapercibidos. Así, una de las anotaciones del barón correspondientes al 14 de enero de 1811 cuenta que «...la marquesa viuda de Gironella, qual que ara està en aquella vila molt contenta per sos bons passeigs i societat, de les senyores i senyors de Pinós, Bassols, Marc, etc. [...] dit passart

15. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 148.

16. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 97.

molta gent fugitiva de Tortosa i de Tarragona...»¹⁷ Sin embargo los cambios operados por el conjunto de la crisis provocan no poco anhelo de retiro y desconfianza. De ahí que las ganas de pasear o de salir ya no son las mismas, al menos para el barón, que va avanzando en edad. Por ello se hace pintar un cuadro que representa Berga, para contemplarla sin necesidad de salir. El 4 de julio escribe:

En est matí, havent tingut molt gust i complacència de pintar-me a tota la vila de Berga ab la muntanya i santuari de Nostra Senyora de Queralt, les tres capelletes, sant Pere de Madrona, lo castell i demes anexo a esta, lo bon teixidor Josep Llac [...] tenint-la pintada en son aposento, me l'ha enviada copiada i luego l'he feta col·locar en la paret [...] de l'aposeno que n'ocupo. I així me miro Berga i m'hi passejo sense eixir de casa, qual pintura seguirà.¹⁸

Al igual que los paseos, antes mencionados, durante la guerra no se pierde la costumbre de realizar las visitas. Estas tienen lugar, ahora sobre todo, con motivo de manifestación de un apoyo mutuo: en la jornada del 3 de febrero de 1811 anota

Mereixent molt lo sr marquès de Monistrol i sa senyora [...] per lo molt agasajats que quedarem de dits senyors quan passarem per Solsona y nos y detinguerem part de dos dies en casa de les Maves en què estavem allotjats, donant-nos bones coques dolces y bescuits d'ou en lo xocolate, dos bons sopars y un dinar... y sa tant bona companyia en dita casa y passejar junts per dintre y fora de la ciutat.¹⁹

4. *La fiesta sin lugar*

El lamento contra los cambios de las costumbres constituye una constante en la pluma de don Rafel. La celebración de las festividades son un

17. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 13.

18. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 89.

19. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 18.

referente tanto para la clase social que las organiza, como para la comunidad que las mantiene generación tras generación. Se espera y anhela que la parálisis en muchas costumbres que ha provocado la guerra cese una vez ésta finalice. El 17 de enero de 1811 escribe: «Sant Antoni Abat. Ojalá que l'any vinent poguéssim oir, fora ja los gavatxos, a la campana Antònia de nostra parròquia del Pi publicar sa festa en Barcelona...».²⁰ En lo que se refiere a las fiestas de familia, aunque el barón demuestra buena disposición aún material para poder celebrarlas como antes de la guerra, las coordenadas tiempo y espacio ya no son las mismas. El lujo significaba celebrar la fiesta dónde y cómo se quisiera. Para ello la nobleza disponía de espacios adecuados, residencia en la ciudad, residencia rural. Tal versatilidad duplicaba el eco que provocaban semejantes celebraciones, la fama, el anuncio ante los de su propia clase, algo esencial para dicha mentalidad. Y, ahora, expectativas tales se veían limitadas. Con motivo de la celebración, en febrero, del santo de su hija, el barón resalta la categoría del ágape ofrecido:²¹

Avui celebrem en lo dinar en taula y berenar en la tarda, ab vita dulcedo, los dies de santa Escolàstica, de la duenya de esta casa, ma querida filla, la marquesa de Castellbell [...] una bona sopa y molt ben acertada ab certes herbetes [...] carn d'olla [...] cassola d'arròs ab tocino, peus ab sa bona crosta d'ous [...] perdius ab suc [...] gallina, capó ab suc, i així prou fertilència en la taula [...] mató d'ametlla ab honors de menjar blanc [...] vin generòs i cafè [...] d'entrada a la nit una bona plata de llet amb melindros als que s'han unit los senyors don Pere de Planella ab sa querida germana donya Maria Ignàsia [...] Ojalà que tots i totes que hem celebrada la festa de santa Escolàstica la poguéssim ja celebrar en Barcelona ab complert goig i alegría.²²

20. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 14.

21. Maria de los Ángeles PÉREZ SAMPER, «La alimentación cotidiana en la Catalunya del siglo XVIII», *Cuadernos de Historia Moderna. Anejos*, VIII (2009), pp. 23-65.

22. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, pp. 24-25.

El lugar donde el barón hubiera deseado organizar tal festejo era la ciudad de Barcelona. Seguramente allí el eco de la misma hubiera sido mayor. Más los invitados. Más la resonancia y la efectividad de la fiesta. Sin embargo tuvo que conformarse con no poder moverse de Berga, los tiempos no aconsejaban un desplazamiento largo y menos con tal motivo. Las sociabilidades nobiliarias se desarrollan en el marco de unas coordenadas tiempo y espacio que se resquebrajan con el conflicto. La vida de lujo imponía conocer tales coordenadas, donde y cuando celebrar, y poderlas elegir. Por cierto, que el texto reproducido muestra la abundancia de las mesa y no son pocas las ocasiones que el barón se ve necesitado de justificar la mesa como una vía de escape ante la tristeza y desasosiego que produce el devenir de los tiempos, tan revueltos. A su alrededor ciertamente no hay más que miseria. Así lo narra, por ejemplo, cuando el día 25 de febrero anota «... en son modo hi ha hagut un poc de broma de Carnestoltes en casa [...] ab un bon berenar de menjar blanc: pa d'arròs amb llet, sucre i ous, coques dolces ab llard [...] per olvidar tants mals ratos com nos donen los gavatxos per Catalunya...».²³ Lo mismo hace al recordar la tertulia que ha tenido lugar en su casa: el 19 de abril de 1812 escribe: «En la nit en casa hi ha hagut tertúlia espoerant-s [...] a tocar el violí [...] ha vingut també la senyora Ignàsia Combert i Manxarrés que ha cantat ab don Ramonet Planella que tocxava la guitarra [...] mentre que s'ou musica no se pensa en gavatxos i convenen en el dia estes distraccions i diversions».²⁴

5. *Moralizar el lujo, el lujo exclusivo*

Y es que, en medio de tanta pobreza y guerra,²⁵ don Rafel modifica lentamente su percepción social y moral acerca del lujo. Piensa que ahora

23. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 31.

24. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 181.

25. Antoni MOLINER, *La guerra del Francès a Catalunya segons el diari de Raimon Ferrer*, UAB, Barcelona, 2011.

el lujo no debe mostrarse sino tan sólo en las grandes ocasiones. El buen vestir, que incluye usar tejidos bordados de oro y piedras, o la joyería, deben reservarse y no divulgarse. En este punto él aprovecha para dar una advertencia de orden moral a los de su clase, referente social, pero también realiza su crítica social dirigida a todos aquellos advenedizos que bajo su punto de vista tienen el atrevimiento de ostentar en cuanto lo- gran poder hacerlo. En el fondo, con ello, el barón no hacía sino recoger esa larguísima tradición que en la edad moderna se vio normalizada con las llamadas leyes suntuarias. En ocasión de la crisis de los años de la guerra cabía recordar con mayor insistencia estas máximas para preservar el orden. Así, el día 22 de junio escribía:

Segons s'ha contat de Vilanova en tanta multitud d'expatriats en un i altre sexe i de superior esfera, és dir de la noblesa de Barcelona, que fugiren de Tarragona i de la Torredembarra, és molt lo lujo en algunes madamites, no podent-se gens cohesionar, en esros infeliços temps de pobresa i misèria, en costosos trajes de puntes, en faldilles de senyores que pensen massa alegrement i en riques joies que usen; devent ser al revés, los vestits ben sencillos i com de penitencia per aplacar la justa indignació de Déu.²⁶

En la misma línea insiste diciendo, el 16 de noviembre:

Arribat aquí a Berga i a esta casa lo religiós dominico pare fra Ramon Bardolet [...] nos ha dit de Manresa que els francesos encara no hi havien entrat [...] s'ha dit que es exhorbitant lo lujo en vestits i, pitjor, en profanitats i indecències i en fumar [...] gastar-se los diners en vestits, puntes, i demás modes supèrfluament, no fent-se càrrec de la ira divina.²⁷

Para concluir, valga insistir en que la perspectiva de análisis histórico realizada a partir de las percepciones de nivel micro, es decir desde las

26. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 85.

27. D'AMAT I DE CORTADA, *Calaix de Sastre*, IX, vol. 20, p. 251.

experiencias de un individuo, nos ofrecen posibilidades interesantes. Entre éstas, conocer la imprimación de lo cultural en la dinámica de cambio. Los acontecimientos se diluyen entre los hábitos diarios, pese a aquellos se hacen muy presente las necesidades materiales propias del estamento social al que pertenece el protagonista, del mismo modo que la urdimbre de los lazos y sociabilidades familiares. En un tiempo de cambio y de exaltación, el buen olfato político-social del protagonista le lleva a no moverse de donde se encuentra, pero a buen seguro con una dosis de mayor recato. Su camaleónica modificación de los hábitos de clase anuncian de algún modo las nuevas coordenadas de ocio y sociabilidad, sus nuevos escenarios, que en breve se iban a ver en las ciudades.

Don Jaime de Castellví y Coloma (1682- 1752).

Entre los servicios militares a Felipe V, las confiscaciones borbónicas y el ascenso social

AMPARO FELIPO ORTS*

Universitat de València - Estudi General

Resum

Fill del marquès de Villatorcas, don Jaime de Castellví i Coloma va nàixer en el si d'una família molt marcada per la Guerra de Successió i per una fidelitat dividida entre els dos aspirants al tron. Enfront de l'ambigua posició de son pare i l'adhesió final del seu germà primogènit –comte de Cervelló, exiliat a Viena– a la causa austracista, don Jaime es va comprometre fermament amb la causa borbònica. La seua trajectòria militar al servici de Felip V i la seua destacada intervenció proborbònica en episodis tan assenyalats com la batalla d'Almansa o l'assetjament de Xàtiva serien determinants en el seu procés d'ascensió social, jalonat per la concessió de distincions com ara l'hàbit de Santiago, la Comanda de Pozorrubio o la dignitat de Comanador de l'Orde de Santiago.

Paraules clau: Don Jaime de Castellví i Coloma, servicis Felip V, ascensió social.

*Trabajo financiado por el proyecto «Cambios y resistencias sociales en los territorios hispánicos del Mediterráneo Occidental en la edad moderna» (HAR2011-27898-C02-01).

Resumen

Hijo del marqués de Villatorcas, don Jaime de Castellví y Coloma nació en el seno de una familia muy marcada por la Guerra de Sucesión y por una fidelidad dividida entre los dos aspirantes al trono. Frente a la ambigua posición de su padre y la adhesión final de su hermano primogénito – conde de Cervelló, exiliado a Viena - a la causa austracista, don Jaime se comprometió firmemente con la causa borbónica. Su trayectoria militar al servicio de Felipe V y su destacada intervención proborbónica en episodios tan señalados como la batalla de Almansa o el asedio de Xàtiva serían determinantes en su proceso de ascensión social, jalonado por la concesión de distinciones tales como el hábito de Santiago, la Encomienda de Pozorrubio o el título de Comendador colado de la Orden de Santiago.

Palabras clave: Don Jaime de Castellví y Coloma, servicios Felipe V, ascensión social.

Abstract

Don Jaime de Castellví y Coloma, son of the Marquis of Villatorcas, was born in a family affected by the War of the Spanish Succession and by a divided allegiance between the two aspirants to the throne. After facing the ambiguous position of his father and the final attachment to the Austrian cause of his firstborn brother (the Earl of Cervelló, exiled to Vienna), Don Jaime was firmly committed to the Bourbon cause. His military career in the service of Philip V and his outstanding pro-Bourbonic intervention in episodes as decisive as the Battle of Almansa or the siege of Xàtiva proved to be crucial in the process of his social advancement. This was punctuated by the granting of awards such as the Order of Santiago, the Encomienda of Pozorrubio or the title of Commander, derived from the Order of Santiago.

Keywords: Don Jaime de Castellví y Coloma, service of Philip V, social advancement.

Nacido en Valencia el 21 de julio de 1682,¹ don Jaime de Castellví y Coloma -hijo de don José de Castellví y Alagón, marqués de Villatorcas, y de doña Guiomar Coloma- veía la luz en el seno de una familia fuertemente marcada por la Guerra de Sucesión y por una fidelidad dividida entre los dos aspirantes al trono. Como ha estudiado J. Arrieta, su padre, marqués de Villatorcas, sería uno de los miembros del Consejo de Aragón que por el hecho de haber permanecido en el Consejo austracista sería calificado como “intruso” desde la óptica borbónica y, como tal, reemplazado de su condición de consejero de capa y espada por Valencia por el marqués del Bosque en octubre de 1706². Pese a que tras su suspensión en el cargo, un decreto de Felipe V de 3 de marzo de 1707, le declaraba –junto a otros personajes- «libre del crimen de infidelidad»³ lo cierto es que aunque los miembros del Consejo de Aragón que continuaron formando parte de él terminaron reintegrándose en la órbita borbónica, como señaló J. Arrieta, don José de Castellví ya no figuraría en el Consejo renovado «con savia felipista».⁴ Es más, desde este momento perdemos todo rastro del desempeño de cualquier actividad política.

1. Fue bautizado el día 22 de julio de dicho año en la parroquia de San Esteban de Valencia, en una ceremonia en la que actuaron como padrinos don Juan Andrés Coloma, conde de Elda, y doña Luisa Brondo y de Crespí, marquesa de Villasidro y Palma y condesa de Sumacárcel. Se le impusieron los nombres de Jaume, Marià, Vicent, Miguel Lluís, Tomàs, Joaquim, Agustí, Bernat, Domènech, Pere, Basilio y Francesc (*Sección Nobleza del Archivo Histórico Nacional*, C 177 D. 60 nº11). El mismo libro dejaba también constancia de su solemne acto de confirmación oficiado por fray Tomas Severo, obispo de Tortosa, en el convento de Predicadores de Valencia el 15 de noviembre de 1586 (*ibidem*, n. 12).

2. J. ARRIETA ALBERDI, *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón (1494-1707)*, Zaragoza, 1994, p. 211. Una aproximación a la dimensión política de don José en A. FELIPO ORTS, «El testament del marquès de Villatorcas i la disputa del comte de Cervelló per l'herència paterna. Una altra conseqüència de l'exili austracista», *Aguaites*, n. 24-25, pp. 97-121.

3. AHN, *Consejos*, libro 2498, fol. 213.

4. *Ibidem*, fol. 214.

Más inequívoca resulta la postura del mayor de sus hermanos, don Juan Basilio de Castellví, *portantveus de general governador* y maestre de campo general de las milicias efectivas de la Ciudad y Reino de Valencia desde 1704, quien si bien en un primer momento se significó en el rechazo de los movimientos austracistas -proceder que Felipe V compensó con el encargo de virreinato de Mallorca en 1706-, en 1710 decidió seguir al archiduque, hasta el punto de llegar a formar parte de los exiliados que alcanzaron las más altas responsabilidades en la Administración austriaca en Viena.⁵ Contraria actitud adoptó el segundo varón, don José de Castellví, canónigo de la Metropolitana de Valencia. De hecho, frente a la repercusión que el nuevo gobierno borbónico supuso para su padre y para su hermano, llama la atención el trato recibido por el eclesiástico. El decreto de 30 mayo de 1707 por el que se suspendía el patronato de la Ciudad sobre la Universidad de Valencia, incluía también la supresión de las instituciones representativas del Reino, entre ellas las Juntas de Estamentos y los diputados del Reino. En su sustitución, Felipe V designaba un conjunto de diputados, recayendo el oficio de síndico en don José de Castellví, que llegaría a gozar del privilegio de sumiller de cortina del primer Borbon.⁶ Pero, sin duda, más comprometido con la causa borbónica se mostró el menor de los hermanos, don Jaime, cuya trayectoria vital estuvo dedicada desde el principio al servicio militar a Felipe V. Quizás fueran tan opuestas filiaciones de los miembros de la familia las que puedan situarse en el origen de la opinión de Rodrigo Caballero sobre los Castellví - que no debió ser la única- de que «a ninguno de esta familia tengo por seguro».⁷

5. Las consecuencias para don Juan Basilio de Castellví en A. FELIPO ORTS, *El conde de Cervelló y el Consejo de Italia. Escritos políticos en el exilio austracista*, Valencia, 2007.

6. Información sobre algunos rasgos de su personalidad en A. FELIPO ORTS, «Don José de Castellví y Coloma (1677-1739). Entre el ministerio eclesiástico y la defensa del patrimonio familiar», en *La Catedral Ilustrada. Iglesia, sociedad y cultura en el siglo XVIII*, Alfons el Magnànim (en prensa).

7. Sobre la opción política de los Castellví y la desconfianza que suscitaba ver E. GIMÉNEZ LÓPEZ, «El exilio de los borbónicos valencianos», *Revista de Historia Moderna*, n. 25 (2007), p. 28.

Analizado en otros lugares el devenir vital del resto de sus integrantes, pretendemos aproximarnos en estas páginas al de don Jaime de Castellví y Coloma, cuya decidida participación proborbónica durante la Guerra de Sucesión sería determinante en su proceso de ascensión social en los años posteriores a la misma.

1. Una decisiva trayectoria militar al servicio de Felipe V

Las primeras noticias de que disponemos acerca de la vida pública de don Jaime de Castellví lo sitúan ya en plena Guerra de Sucesión cuando el 13 de julio de 1705 Felipe V, en atención a sus méritos y servicios, le concedía patente de capitán de infantería de una de las compañías del regimiento de los «Amarillos», vacante por la previsible desertión de su anterior titular, don Juan de Pareja, que permanecía «ausente quatro meses ha después de haver cumplido su primera lizenzia».⁸ Quedaba así incorporado al ejército borbónico, en el que, a juzgar por los informes que, en recomendación de su persona, elevó don Nicolás Antonio Caracholo –a quien adornaban los títulos de marqués de Torrecuso, duque de San Jorge, príncipe de campaña, señor del castillo del Abad, gentilhombre de la Cámara de Su Magestad, capitán de una de las compañías de hombres de armas del Reino de Nápoles, coronel del regimiento de Guadalajara y comandante de Guerra de la comunidad de Teruel– a Felipe V el 18 de junio de 1707, tuvo una actuación especialmente destacada en el sitio de Alcántara y prisión de Portugal, en la Batalla de Almansa y, de modo particular, en el sitio de Xàtiva.

Cóstame que el capitán don Jaime de Castellví y Coloma es uno de los de mi Reximiento, a quien conozco y e visto servir de dos años a esta parte, haviéndose allado en todas las funciones y marchas que se han ofrecido a dicho Reximiento, como son en el sitio de Alcántara y Prisión de Portugal, donde estuvo seis meses; como también en la batalla

8. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333, D.6 (8).

de Almansa y sitio de Játiva, donde con particular celo, aplicación y valor cumplió enteramente en todo lo que estuvo de su parte y se le encargó por sus superiores, con entera aprobación de todos ellos; habiendo estado el día que se dio el abanze a dicha plaza en el primer piquete asta que se entró toda la ciudad. Y al presente se halla en esta ciudad de guarnición con su Reximiento, continuando en el real servicio...⁹

En septiembre de 1711 se lamentaba don Jaime, en ese momento capitán de infantería en el regimiento de Guadalajara, de que «por algunos accidentes que se le han originado en pies y piernas de la fatiga de andar a pie, particularmente en las funciones que ha tenido en la montaña sobre los miqueletes no puede continuar el servicio en la infantería...». ¹⁰ Con tal motivo, el 5 de octubre de 1711 Felipe V le libró patente de capitán de la compañía de caballería del regimiento del coronel don Antonio Arduño, que había dejado vacante don Nuño de Chaves, con la condición impuesta de entregar diez caballos a satisfacción del inspector correspondiente. ¹¹ En esta situación se mantuvo hasta que, concluida ya la Guerra, don Francisco Pio de Saboya, capitán general del ejército y del Principado de Cataluña, con fecha de 27 de noviembre de 1716, firmaba el despacho que concedía a don Jaime de Castellví licencia de cuatro meses en su condición de capitán reformado del regimiento de caballería de Granada del ejército de Cataluña. ¹² Obviamente, el permiso ponía fin a su participación en la Guerra de Sucesión, pero no a sus servicios militares a Felipe V. Concluido éste, por orden real de 15 de

9. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D 6 (9).

10. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D. 6 (10).

11. Entregados los caballos y otorgada la patente, don Juan de Cerezeda cursó orden a don Antonio Arduño de que «los diez cavallos que entregare los agregará Vuestra Senoría a su Reximiento, con prevención que an de ser quatro años hasta siete, de seis quartas y media y tres dedos de pelo a pelo; y que no se les corte la orexa hasta que yo pueda verlos...» Sección Nobleza del AHN, C. 2333. D.6 (11).

12. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D.6 (12).

mayo de 1717 quedó agregado al regimiento de caballería de Granada Viejo, en calidad de capitán reformado en el que permaneció hasta que en marzo de 1718 fue agregado al destacamento de caballería de Algarbe del que formó parte hasta mayo de 1718 en que dicho regimiento pasó al ejército de Cataluña, según se desprende del certificado expedido el 6 de abril de 1720 por don José Hilario, comisario de guerra de los ejércitos de Su Magestad, cuyo informe refrendó el expedido por Andrés Tinagero de la Escalera, secretario real y escribano mayor del Cabildo y Regimiento de Valencia el 18 de abril de 1720.¹³

Don Joseph Hilario, comisario real de Guerra de los ejércitos de Su Magestad. Certifico que consta, por el extracto que formé de la revista, que pasé al regimiento de caballería de Algarbe en veinte y seis de marzo del año de mil settecientos y diez y ocho la cláusula de nota en la forma siguiente: Capitán don Jaime de Castelví, por orden real, su fecha de quinze de mayo de mil settecientos y diez y siete le agregó a este regimiento el inspector general don Juan Caracholo en primero deste referido mes de marzo y referido año mil settecientos y diez y ocho, desde cuio día se le abona su plaza para el aver del sueldo que le corresponde como a tal capitán reformado. Asi mesmo, consta que pareció presente desde esta revista hasta las de veinte de abril y veinte de maio del citado año, las que pasé al referido regimiento; el que, por aver pasado al ejército de Cataluña, no ha sido de mi comisión el continuar sus revistas. Y para que conste donde convenga, dí la presente en esta plaza de Valencia a 6 de abril deste año 1720.¹⁴

Trasladada la unidad en que servía, el 12 de julio de 1718 una real orden dirigida al duque de San Pedro, gobernador y capitán del Reino de Valencia, dispuso que se agregase como capitán de caballería reformado, con el sueldo correspondiente, al regimiento de caballería que se encontrara en Valencia.¹⁵ Desde este momento perdemos toda noticia de su

13. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C. 2333. D. 6 (16).

14. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C. 2333. D.6 (14).

15. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D.6 (13).

actividad militar hasta que una disposición real de 2 de mayo de 1736 le concedía el sueldo de capitán vivo de caballería, por vía de pensión, cuya satisfacción quedaba a cargo de la tesorería del ejército y el Reino de Valencia. Con todo, la culminación de su trayectoria militar le llegaría cuando el 6 de mayo de 1741 Felipe V compensara su dilatada trayectoria militar con el ascenso al grado de teniente coronel graduado de caballería en atención a sus «méritos y circunstancias»¹⁶ y con su simultánea agregación al estado mayor de la plaza de Valencia, que debía hacer efectiva en el plazo de dos meses: «por quanto he concedido la agregación en el estado mayor de la plaza de Valencia al capitán de cavallería reformado don Jayme Castelví, en calidad de theniente coronel graduado de cavallería y sin sueldo alguno para que continúe en ella sus servicios, por tanto, mando al capitán general o comandante general, a quien toca, dé la orden necesaria para el cumplimiento de lo referido».¹⁷

2. La confiscación de los bienes de su hermano y la demanda de alimentos

Aunque la adscripción borbónica de don Jaime y su eficiente actuación al servicio de Felipe V no deja lugar a dudas, durante los primeros años de su carrera militar no pudo evitar verse salpicado por la posición austracista del mayor de sus hermanos. Al respecto, cabe señalar que, como ocurriera con quienes participaron de su mismo empeño, consecuencia de la decisión de don Juan Basilio de seguir la causa del archiduque sería la confiscación de sus bienes por el gobierno borbónico en diciembre de 1710. Figuraban entre ellos aquellos de los que su padre, el marqués de Villatorcas, le había hecho donación en 1702 con motivo de su matrimonio, pero en el secuestro se incluyeron también otros, propiedad del marqués. Esta situación determinó que en febrero de 1711 Villatorcas iniciara un pleito ante el fiscal de bienes confiscados en de-

16. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C. 2333. D.6 (17).

17. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D.6 (17) y (18)

manda de la concesión de 1.000 pesos en concepto de alimentos sobre los bienes embargados a su hijo aduciendo que la donación se realizó en el momento en que ocupaba la plaza de capa y espada del Consejo de Aragón, que le proporcionaba un sustento del que la supresión del Consejo y la subsiguiente extinción de las plazas le había privado.

A la denegación inicial sucedió un largo pleito que culminó con la sentencia dictada en agosto de 1712 por la que se le otorgaban 400 pesos por tal concepto. Conseguida esta asignación, el marqués esgrimió la facultad, de que se había hecho reserva en la donación de 1702, de habitar una de las casas contenidas en el legado. Como no podía ser de otro modo eligió la llamada Casa Grande -ubicada en el actual Palacio de Cervelló de Valencia-. El manuscrito se acompañaba de la extensa relación de bienes –cuadros, muebles, valiosos objetos de decoración... –que, siendo propiedad suya le habían sido incautados por considerarlos propios de su hijo –incluida la magnífica biblioteca, estimada como la más amplia de Valencia en esos momentos, de la que el marqués se había hecho reserva de uso– y que, por consiguiente, exigía recuperar. Ello originó un nuevo pleito ante el juez de confiscaciones, que concluyó en mayo de 1713, con una sentencia favorable al demandante, que pudo ver así restituidos los bienes que le pertenecían y que se encontraban en la casa familiar.

Pero no sería el marqués de Villatorcas el único en solicitar una compensación por el decomiso de los bienes cedidos a su primogénito. También los hermanos varones de don Juan Basilio se consideraron perjudicados por la medida y decidieron emprender las acciones legales pertinentes. Con este fin, el 4 de febrero de 1711 don Jaime otorgó poder a Francisco Escamilla para comparecer ante los tribunales civiles o eclesiásticos que estimara necesario y proseguir cuantos pleitos se suscitaran en relación con la recuperación de sus bienes.¹⁸ Un poder del que no tardaría en hacer uso. El 12 de febrero representó ante el fiscal que los bienes

18. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.270, D.7 (2), fols. 1-2.

libres y vinculados que su padre había donado a su hermano don Juan Basilio de Castellví producían una renta de más de 2.000 libras que «por haverse passado el dicho don Juan de Castellví y Coloma a tierras que están ocupadas por los enemigos, se le han embargado y seqüestrado dichas rentas y bienes». De ellas, defendía que se debían señalar a su representado una suma en concepto de alimentos, que situaba en 600 libras anuales, argumentando al respecto que «el dicho don Jayme de Castellví, se halla sin bienes ni rentas algunas propias de adonde pueda alimentarse ni socorrerse y para poderse mantener con alguna decencia lo menos que ha de menester son seyscientas libras cada año».¹⁹ A tal fin solicitó que se procediera a la declaración de testimonios, a la tasación de los bienes embargados a don Juan Basilio y a la asignación a su representado de la cantidad solicitada, que indicaba que se debía satisfacer anualmente —por tercias anticipadas y «según costumbre de alimentos»— a partir de los ingresos de arrendatarios y rentistas como garantía de cobro.²⁰ Dos días después, el fiscal Gaspar Dolz del Castellar desestimaba la demanda «por lo general del derecho» y aduciendo recaer la obligación de suministrarle alimentos en el marqués de Villatorcas, argumentación que reforzaba con la aseveración de no ser pertinente la demanda, tanto por excesiva como por la posibilidad de acudir, en caso de verdadera necesidad, a sus hermanos varones:

Respecto de don Jayme, porque no aviéndose valido jamás de su hermano don Juan para que le alimentase, no aviendo probado que a mudado de condición por la qual nuevamente neccessite, no lo debe alimentar el fisco. Y porque es capitán, cuyo sueldo no puede negarse que es competente para alimentarse. Y quando le faltase deviera antes acudir al dicho su hermano don Joseph quien, aun de los frutos ecclesiásticos, deviera mantenerse pues, assí como el secular aun de los frutos quasi castrenses debe alimentar a su hermano, assí también el

19. *Ibidem*, fol. 2v.

20. *Ibidem*, fols. 2v-3.

eclesiástico de sus frutos, que para este efecto de alimentos también se llaman quasi castrenses...²¹

El 22 de febrero elevaba el procurador Escamilla su alegato ante los argumentos del fiscal. Frente a ellos, defendía la obligación de asignar alimentos a partir de los bienes confiscados por encontrarse en ellos todos los del patrimonio del marqués y no disponer éste de recursos siquiera para su propio sustento; el derecho de don Jaime a percibir bienes del patrimonio paterno y, en su defecto, como era el caso, alguna cantidad «para el suplemento de sus alimentos»; y la exigencia de señalarle la totalidad de la suma que había solicitado, defendiendo que «de los canonicatos y prebendas eclesiásticas no se deven dar alimentos a los hermanos, assí porque de las prebendas eclesiásticas, por no ser bienes patrimoniales, no se deven dar alimentos para los parientes, como también porque los frutos de estas prebendas están destinadas para otro fin».²² Pero tampoco estos argumentos consiguieron convencer al fiscal, quien continuó esgrimiendo la posesión por el marqués de otras pertenencias y réditos, ser el sueldo de capitán de que gozaba suficiente para su manutención y, en última instancia, poder acudir a su hermano don José.²³

Por su parte, vistos los autos, el juez de confiscaciones admitió a trámite el pleito entre el fiscal y don Jaime de Castellví, procediéndose a la preceptiva deposición de testimonios a finales de abril de 1711. A través de las diez preguntas a que debían responder en esta ocasión, además de las habituales sobre su conocimiento de la causa del pleito y su inclusión en los grados de parentesco prohibidos por la ley para actuar como testigos, se pretendía indagar acerca de la condición de don Jaime de hermano carnal de padre y madre de don Juan de Castellví; y la carencia de su padre de hacienda con que sustentarle. Interesaba saber también si no

21. *Ibidem*, fol. 4v.

22. *Ibidem*, fol. 6v.

23. *Ibidem*, fol. 4v.

poseía bienes ni rentas procedentes del patrimonio de su padre; si era cierto que la renta del canonicato de su hermano debía emplearse en limosnas y «demás cossas de su obligación y conciencia» y si realmente necesitaba 600 libras para mantenerse adecuadamente.²⁴ La última pregunta exigía a los testimonios indicar si todo ello era «público y notorio, pública vos y fama».

Fueron llamados a declarar Isidro Costa –regidor perpetuo de la ciudad de Valencia–, Juan Odón –escribano– y Juan Fornés –boticario–, natural de Mallorca. Todos ellos testificaron conocer el motivo de litigio y no encontrarse afectados por grado de parentesco alguno que les impidiera testificar. Asimismo, coincidieron en afirmar conocer y haber tratado personalmente al marqués de Villatorcas y su hijo y saber que era legítimo. Si bien Juan Odón declaraba no conocer a doña Guiomar Coloma, sí la había tratado el boticario Juan Fornés, quien también había conocido a don José, don Antonio –ya fallecido– y doña Laura de Castellví, refiriendo haberles tratado en Madrid y muy particularmente durante los seis años que el marqués de Villatorcas fue virrey de Mallorca porque «en todo este tiempo este testigo acudió muy de ordinario al Palacio y tuvo mucha familiaridad y comersio con todos»;²⁵ reiteraron la declaración anterior de no tener noticia de que el marqués de Villatorcas se hubiera reservado más bienes que el salario que le correspondía por la plaza de capa y espada; y dijeron no saber que don Juan Basilio poseyera otro patrimonio que el legado por su padre.

En relación con la pretensión de don Jaime, todos se mostraron unánimes en la necesidad de asignarle 600 libras para sustentarse aduciendo «el crédito con que están al presente todos los géneros y mantenimientos a causa de la guerra», la «carestía de los mantenimientos» o la «carestía de los tiempos». En este punto, Isidro Costa argumentaba que «no sabe que don Jayme de Castellví tenga bienes algunos propios ni rentas de donde

24. *Ibidem*, fols. 11v-12.

25. *Ibidem*, fols. 16v.

poderse alimentar y mantener, antes bien sabe que, habiéndose restituido a esta ciudad desde Cataluña, para poder ir con decencia le ha havido de vestir el canónigo don Joseph de Castellví, su hermano, a sus costas, y le está asistiendo en la comida y que a ambos les asiste su tío, el señor don Carlos Coloma, arcidiano de Xàtiva».²⁶ Y similar declaración prestaron Juan Odón y Juan Fornés. Por supuesto, todos ellos ratificaron ser el contenido de sus declaraciones público y notorio. Mediante estas deposiciones el procurador Escamilla consideraba suficientemente probados cada uno de los puntos sometidos a interrogatorio, haciendo especial hincapié en el hecho de haber quedado sobradamente demostrado no poseer don Jaime bienes ni réditos procedentes de su Casa y resultar necesaria la asignación de la suma solicitada:

Pruebo que el dicho don Jayme de Castellví no tiene bienes algunos ni efectos de adonde poder alimentarse y mantenerse según su calidad y decensia de su estado... También pruebo que el dicho don Jayme de Castellví para poder mantenerse con alguna desencia que corresponda a su gran calidad y estado necessita precissamente de seiscientas libras cada año para sus alimentos...

Defendía, por consiguiente, la exigencia de que se señalara a su representado la suma solicitada y así lo corroboraba mediante escrito elevado al fiscal de secuestros y confiscaciones el 22 de abril de 1711.²⁷ Con todo, una vez más, el fiscal Dolz no estimó justificada la demanda. Se basaba en que, en su opinión, no había quedado demostrado que el marqués de Villatorcas careciera de bienes con que sustentar a sus hijos; en que, en todo caso, para este efecto debía hacerse servir la renta canonical de don José, aduciendo no suponer justificación alguna que hubiera de emplear parte de la renta en limosnas porque –argüía– «no hay mayor limosna que la con que se acude al deudo», así como no ser

26. *Ibidem*, fol. 14v.

27. *Ibidem*, fols. 18-20.

procedente la adjudicación de alimentos *ad pompam* sino en función de la necesidad.²⁸

Tampoco la réplica de don Jaime de Castellví se hizo esperar. El 19 de mayo, su procurador Francisco Escamilla rebatía las afirmaciones del fiscal aduciendo que con ellas no demostraba que el marqués de Villatorcas se hubiera reservado rendimiento alguno; que las rentas canónicas percibidas por su hermano resultaban insuficientes para mantenerse y no estaba obligado a pasarle parte de ellas teniendo éste derecho al patrimonio paterno y a la hacienda de su madre. No obstante, recibido el documento, el fiscal se ratificó en su alegato por estimar que «la contraria, en este último escrito, no da satisfacción a lo que se le a afectado y opuesto y demás resultante de los autos».²⁹ Con ello, se dieron por concluidas las argumentaciones de las partes y se trasladó la resolución al juez privativo de secuestros y confiscaciones, Damián Cerdán. Por su parte, ya el 17 de enero de 1712 don Jaime había otorgado poder para proseguir el pleito al escribano Antonio Pastor quien, el 27 de junio de 1712, solicitó que se diera por concluida la causa y se dictara sentencia. Poco después, en escrito de 19 de julio del mismo año, reiteraba todos y cada uno de los argumentos esgrimidos por el anterior procurador, junto con las pruebas aportadas por los testimonios presentados, para concluir que don Jaime «tiene derechos claros y evidentes contra dichos bienes confiscados, assí por haverse hecho la donación en notable perjuizio suyo, como por los derechos de la herencia de su difunta madre».³⁰

Llegados a este punto, el 21 de julio se trasladaron los autos de ambas partes a Juan Antonio Palomares y March, juez delegado de don José Pedrajas, superintendente general de rentas reales y de bienes de la Ciudad y Reino de Valencia. En cumplimiento de la demanda, el 1 de agosto de 1712 Miguel Calvo dio fe de que en el proceso criminal y embargo de bienes hecho de oficio contra don Juan Basilio de Castellví constaba que

28. *Ibidem*, fols. 21-22.

29. *Ibidem*, fols. 24-24v.

30. *Ibidem*, fol. 34.

el 31 de diciembre de 1710 le fueron embargados los bienes que relacionaba. Certificaba también haber quedado consignadas en el juzgado deudas por diversas cantidades, que igualmente detallaba.³¹ Presentada la relación, el superintendente Pedrajas pronunció la sentencia definitiva el 1 de agosto de 1712. En ella se le asignaban en concepto de alimentos 250 libras anuales a satisfacer desde el día que presentó la demanda a partir de los ingresos de arrendatarios y censalistas, si bien correspondería hacer frente a los atrasos al fisco real del procedente de las rentas producidas por los bienes embargados:

Y en quanto a los que pretende dicho don Jayme de Castellví y Coloma, en atención a su calidad y estado y a las fuersas del patrimonio se le deben señalar, y señalo y asigno duscientos cinquenta pesos annuos sobre dichos bienes, y que estos se le devan y hayan de satisfacer desde el día de la demanda, que fue en dose de febrero mil setecientos y onse. Y que para su cumplimiento se le consigne correspondiente quantía de duscientos cinquenta pesos contra los arrendadores y censalistas de dichos bienes, levantando, y ha por levantado el embargo asta en dicha cantidad. Y que el importe de los atrasos se le satisfaga de lo que han frutado dichos bienes al real fisco y de lo que los arrendadores o deudores de ellos deverán satisfacer...³².

Quedaba, así, considerablemente reducida la concesión a don Jaime. Pero, en todo caso, no sería ésta la última vez que tuviera que acudir a los tribunales como consecuencia del exilio de su hermano. Serían los problemas derivados del testamento de su padre los que le obligarían a utilizar esta vía como medio de resolver el conflicto familiar suscitado por el mismo.³³

31. *Ibidem*, fols. 36-38v.

32. *Ibidem*, fols. 39-39v.

33. Esta cuestión fue estudiada en FELIPO ORTS, «El testament del marquès de Villatorcas».

3. Una fidelidad real compensada. El hábito de Santiago y la Encomienda de Pozorrubio

Mucho menos dificultoso le resultó obtener de Felipe V una apreciable compensación por los servicios militares prestados. El 28 de agosto de 1738, el monarca le concedía la Encomienda de Pozorrubio de la Orden de Santiago, «libre de tercera parte de pensión, de que tengo hecha merced a diferentes conbentos de religiosas y al colegio de niñas del Amparo»; el 16 de septiembre del mismo año le hizo merced del hábito de dicha orden siempre que quedara demostrado que concurrían en su persona las condiciones exigidas por la misma.

Esta concesión exigió las pertinentes pruebas, cuya realización se encomendó a don Manuel Ferrer y Proxita y a don Diego López Chillaron, ambos caballeros profesos de la orden de Santiago. El proceso se inició en Valencia el 21 de octubre de 1738, constando de varias partes, que quedaron adjuntadas a las pruebas. La conformación de la genealogía familiar ocupó los primeros momentos de los comisionados, que pasaron posteriormente al preceptivo interrogatorio de testigos. Esta fase, que exigía someter a los testimonios a las preguntas de rigor, comenzó a finales de noviembre y concluyó a principios de enero. Un amplio periodo que sólo se vio interrumpido por dos festividades de especial celebración en la época, Navidad y Día de Reyes, que los comisionados justificaron en el primer caso refiriendo que «respecto de la festividad de las Pasquas de Nuestro Redentor Jesuchristo, y que en ellas las gentes están ocupadas y desean la quietud para asistir a las yglesias y al descanso de sus casas y que con dificultad emos de allar en sus casas testigos desocupados que puedan dezir en estas pruebas, determinamos el zesar en ellas estas Pasquas»³⁴ y en similares términos en el segundo.

Fueron interrogados un total de 27 testigos. Entre ellos figuraban miembros de la nobleza, como don Pedro Llorens Rodrigo, don Jacinto de Caspe y Valonga, don José Ignacio Puig de Samper, don Juan Ximénez

34. AHN, *Sección Ordenes*, Caballeros Santiago, Exp. 1716, fol. 57.

de Samper, don José Martínez de la Raga, don Antonio Blanquer, don José Siurí, don Miguel Pallarés y Julian, don Ramón de Blanes, caballero de la orden de Montesa; canónigos de la Metropolitana de Valencia, caso del doctor Felipe Domenech; pavorde de la Catedral, como Juan Bautista Ferrer, doctor en Derecho; José Manuel Sánchez; regidores de la ciudad de Valencia, caso de Sebastián Chulvi, don Francisco Ramón y don José Ribera; notarios, como Dionisio Diego que lo era de la Curia Arzobispal; abogados, como don Antonio Albert Esparsa –abogado de los reales consejos–, Salvador Martín Llop– abogado de los reales consejos, de la Ciudad y del Cabildo, además de fiscal de la orden de Montesa, consultor de la mitra arzobispal, abogado del fisco real, de la Cruzada y de la Inquisición; presbíteros, como Paulino Omedes de la Seo de Valencia, don José Añón –beneficiado de la parroquia de San Nicolás–, Pascual Nadal –beneficiado de la Metropolitana–; y escribanos, caso de Tomás Brotons, Timoteo García, Tomás Mateo, Francisco Giner, Miguel Biguer y Francisco Alfonso.

Para don Manuel Ferrer y Proxita y a don Diego López Chillaron sus testimonios fueron determinantes para estimar suficientemente probada la «naturaleza, lexitimidad y nobleza» del aspirante, motivo por el cual dieron por concluido el interrogatorio el 8 de enero de 1739.³⁵ Culminaba así una fase más del proceso a la que sucedería la tarea de compilación de las partidas de bautismo y matrimonio de los padres, abuelos y bisabuelos, tanto paternos como maternos, así como la de fe de haber sido cristianado el propio don Jaime. Se insertaron también en la documentación a examinar las acreditaciones de desempeño de cargos y oficios de sus antepasados, su participación en cortes. Y a ello todavía se añadió la descripción de las armas y de las capillas familiares. De todo ello remitieron el correspondiente informe al rey el 25 de enero de 1739. Sometido después a minucioso examen, el 4 de febrero del mismo año el marqués de Villanueva de Prado, don Gristóbal del Corral, don To-

35. AHN, *Sección Ordenes*, Caballeros Santiago, Exp. 1716, fol. 74.

más Antonio Guzmán y Spínola y don Cayo Prieto Lasso de la Vega certificaban con su rúbrica que «haviendo visto estas pruebas los señores que abajo firman, dixerón las devían de aprobar y aprobaron en todas sus partes y, en su consecuencia, mandaron se le despache título de cavallero del orden de Santiago para don Jaime Castellbí y Coloma, cappitán de cavallos agregado a la plaza de artilleria de la ciudad de Valencia, y natural della».³⁶

Unos días después, el 14 de febrero de 1639, Felipe V otorgaba facultad al administrador de la orden para que, junto con algunos comendadores y caballeros de la orden, se le armara caballero, bajo la habitual condición de servir seis meses en las galeras reales, concluidos los cuales debía trasladarse al convento de Uclés a fin de que su prior le instruyera en las reglas de la orden.³⁷ Como resultaba frecuente, don Jaime solicitó dispensa del cumplimiento de seis meses de galeras, que el rey le concedió en atención a «hallaros en la ciudad de Valencia, empleado en mi real servicio». La dispensa se hizo extensiva al pago de la media annata –150 ducados– correspondiente a la emisión del despacho correspondiente, rubricado con fecha de 24 de diciembre de 1740.³⁸ Y a ellas, a petición de don Jaime, se sumaría la de trasladarse a Uclés para recibir una formación que argumentaba poder sustituir por la que le proporcionara otro religioso residente en el reino de Valencia. Esta misión se asignó a don Diego Chillaron, caballero profeso de la orden, a quien el monarca encomendó la expedición al Consejo de Ordenes del documento acreditativo de haberle instruido en la regla y demás aspectos contemplados en las constituciones, así como de haber asistido a dos misas en Valencia.³⁹ Todavía, su situación en el seno de la orden se vería encumbrada cuando el 18 de junio de 1741 el monarca le otorgó colación y canónica institu-

36. AHN, *Sección Ordenes*, Caballeros Santiago, Exp. 1716, documento sin foliar.

37. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D.6 (1) y (2).

38. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D.6 (3).

39. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D.6 (4).

ción de la Encomienda de Pozorrubio, así como de los frutos y rentas de ella derivados con carácter vitalicio

Y doy poder a qualquiera religioso de la Orden de Santiago, mi capellán, para que en mi nombre y por mi authoridad, como tal administrador perpetuo, pueda hacer y haga colación y canónica institución al referido don jayme de Castelví y Coloma, o a quien su poder tubiere, y de la recompensa y equibalencia de ella; y assí probeído, colado e instituido, es mi voluntad que sea comendador de la expresada encomienda de Pozorrubio durante su vida y que goce sus frutos y rentas desde el día, que hecha la discripción que es obligado, tomare le posesión.⁴⁰

Se le imponía, no obstante, la salvedad de que la mitad de los frutos y rentas correspondientes a los dos primeros años se destinaran a las medias annatas a fin de emplearlas en reparos y mejoras de las encomiendas. Se añadía a ésta la prohibición de tomar posesión hasta haber cumplido con la obligación previa de hacer «la descripción particular de la Encomienda ante la justicia y cura de ella y escribano conocido de todo lo que tuviera y le tocara, así de encasamientos como del fuerte, poniendo en distinción el estado de los edificios, casas, heredades, granjerías y demás cosas y miembros de dicha Encomienda para que claramente conste lo que haya en ella y de lo que está bien o mal parado y de lo que ha menester reparo, y de la forma que todo está quando se le entrega, de manera que quando la deje se sepa y entienda los daños o mejoras que en su tiempo se han hecho», bajo pena, en caso de incumplimiento, de la pérdida de la mitad de los frutos y rentas correspondientes al primer año. Concluida ésta, debía proceder a la descripción específica del estado de la Iglesia Parroquial y de la relación y condiciones de sus ornamentos.⁴¹

40. Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D.6 (5).

41. De esta descripción debía hacer cuatro copias. Una quedaría en su poder y las restantes se entregarían al archivo del convento de Uclés, al contador principal de las medias annatas y vacantes de las encomiendas de la orden de Santiago, y al contador de la “razón” de las mismas (Sección Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D.6(5)).

Unos meses después, el 8 de agosto de 1741, don Pedro Miguel de Dorre, contador de Su Magestad y administrador general interino de las medias annatas y vacantes de las Encomiendas de la Orden de Santiago, tesoros y fuerte de ella, certificaba el cumplimiento por don Jaime de las obligaciones indicadas, así como de su toma de posesión de la Encomienda el 3 de julio de 1741.⁴²

4. El final de una vida afanosa y el inventario de sus bienes muebles

En estas condiciones transcurrieron los últimos años de su vida. Aunque desconocemos las circunstancias que acompañaron a su muerte, sí ha trascendido el inventario justipreciado de sus bienes muebles fechado en 1752, cuyo contenido hemos considerado oportuno incorporar por lo que supone de contribución a perfilar la personalidad de don Jaime.

El documento no nos informa del lugar en el que se realizó pero al parecer solo constaba en tres estancias: sala-dormitorio, cocina y caballerizas. Conformaba el mobiliario de la sala-dormitorio un total de cinco escritorios —entre los cuales destaca por su ornamentación «una escribanía de charol encarnado y figuras doradas con quatro cajones, sus cerrajas y dos llaves, escudos y anillas de metal»—, una mesa de nogal, seis sillas francesas y doce con respaldo de madera de Barcelona. A escasa distancia se disponía la cama, velada con «cortinaje de damasco papiro, que se compone de dos cortinas sin guarnición y el remate guarnecido de franja de seda del mismo color, y del propio damasco, la cabezalera y cubertor» y un baúl recubierto de piel. Adornaban sus paredes un total de 45 composiciones pictóricas, de las cuales 23 eran paisajes, 14 tenían temática religiosa, 4 bodegones y de otros 4 se especificaba que eran «vitelas pequeñas de pájaros con cristal delante». Esculturas representativas de san Juan Nacianceno y Nuestra Señora del Rosario, una colección de cajitas de plata y de ricas piedras, objetos de filigrana de plata o relojes contribuían a completar el decorado de una habitación en la que sobresalía

42. Sección de Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C.2333. D.6(6).

como pieza más valiosa –160 libras– una venera de oro, plata y 37 diamantes de la Orden de Santiago. En ella también se inventariaron cuatro anteojos, dos bastones de caña de indias con pomo de oro y armas de diversa consideración: un espadín con puño de plata, un sable, una espada, una daga, una escopeta, una carabina, un fusil y un cañón. Finalmente, bajo el concepto de ropa se incluía un conjunto apreciable de chupas y casacas confeccionadas con ricos tejidos y aderezadas con oro y plata; capotillos, chame lucos, capas, monteras, manguitos de pieles, sombreros, vestidos, batas, calzones, medias... En la cocina se encontraban los objetos propios de la misma –no demasiado abundantes–, de los que se deja constancia de estar elaborados con cobre, bronce y otros metales.

Finalmente, las caballerizas custodiaban dos «berlinas» valoradas en 160 y 105 libras; un coche «italiano», estimado en 150 libras; tres caballos, un cofre, un camastro y su atavío y una mosquitera. Pero también se hacían servir a modo de desván en el que se guardaban, además de la denominada «ropa blanca» –colchas, sábanas, toallas, manteles, servilletas, camisas, corbatas, medias...–, un conjunto variopinto de objetos, tales como vajilla y cristalería, esculturas –de ellas, una de Nuestra Señora de de la Cueva Santa–; instrumentos de uso posiblemente militar –como esferas, calendarios perpetuos y estuches matemáticos–; accesorios de afeitado o dos talegas de harina. Y otros, que nos aproximan a las que podrían ser sus aficiones o gustos personales, como una colección de treinta y dos «pedazos de vidrio cristalino» o tres jaulas para canarios. Un apartado diferenciado merecen en el inventario los objetos de plata, entre los que se incluían, además de los propios para el servicio de mesa –candelabros, jarras, platos, vasos, cubiertos, salvillas, mancelinas...–, otros menos habituales como campanas, hebillas o material de escritorio, que, tasados en más de 1.100 libras, representan más de la tercera parte del valor total de los efectos inventariados.⁴³

43. Sección de Nobleza del AHN, Fondo Fernán Núñez, C. 1628, D.25.

Un inventario, en definitiva, que se evidencia un buen indicador de la idiosincrasia de un personaje a cuya inicial función militar -del que encontramos algunas pruebas- le sucedió un puesto destacado en la Orden de Santiago —del que tampoco faltan indicios— que le propició una vida acomodada y que le permitió rodearse de un conjunto de pertenencias que le acompañaron hasta los últimos días de su vida.

DON FRANCISCO PIO
de Saboya, Moura, Corte-Real, y
Moncada, Marquès de Cattel-Ro-
drigo, Conde de Lumiares, Duque
de Nochera, Principe de San-Gre-
gorio, Capitán General, y Governador Perpetuo de las Islas Terecras, Santa-Maria, San-Iorge, Fayal, y Pico, Graciosa, y Cuerbo, Comendador Mayor de la Orden de Christo, Grande de España, Cavallero de la Insigne Orden del Toyson de Oro, Barón Romano, Noble Veneto, del Consejo de su Mag. en el Supremo de Guerra, Governador, y Capitán General de este Exercito, y Principado de Cataluña.

POR quanto el REY, (Dios le guarde) se ha servido conceder al *Capitán Reformado* del Regimiento de *Cavalleria de Llanada*, de este Exercito de Cataluña *Don Jaime Castellví* que pueda vfar del Semestre *venizo* de España segun con fecha de catorze del corriete de su real orden se nos ha participado. Por tanto le damos el presente Despacho para que pueda vfar de la licencia que su Magestad se ha servido de con-

les 2322/6

re 12

Don Jaime de Castellví y Coloma

concederle, preveniendo que su Magestad ha venido en que por este Año se empieze a vfar del Semestre desde primero de Deziembre proximo venidero quedando en su fuerza el Capitulo treynta y siete de la Adiccion á las Ordenanzas para en adelante , en observancia del qual luego expirado el termino de los *Quatro* meses del Semestre que su Magestad le concede contaderos por este Año desde primero de Deziembre proximo venidero, se ha de restituir à su Regimiento, y presentarse en la revista que se passare en el mes inmediato al en que cumple esta licencia, paraque se le bonifique è iguale en paga con los demás Oficiales de su grado que quedan permanentes en su cuerpo, pues de lo contrario quedará sujeto, è incurso en la pena que su Magestad impone en el citado Capitulo contra los que no lo executaren. Dado en Barcelona à veynte y siete de Noviembre de mil seiscientos, y diez y seys.

El Marg.^o de S. M. de España.

Manuel de Llamas

Comer o no comer, esa es la cuestión: La alimentación en tiempos de guerra en la Cataluña de 1713 y 1813

MARÍA ÁNGELES PÉREZ SAMPER*

Universitat de Barcelona

Resum

L'alimentació és una necessitat vital de tots els éssers humans, tottemps i arreu. Una necessitat satisfeta de maneres molt diverses, amb grans diferències, que abasten des de la fam a l'abundor. Aquestes diferències s'accentuen en períodes de guerra, ja que el sistema establert de producció, distribució i consum es desarticula i arriba fins i tot al col·lapse. La carestia i l'escassetat afecten tothom i fins i tot es donen casos de mort per fam. Dos testimonis de dos catalans, un, jurista, Honorat de Pallejà, que va viure la Guerra de Successió; l'atre, noble, Rafael de Amat i de Cortada, baró de Maldà, que va viure la Guerra de la Independència, ens parlen de les calamitats que la guerra causava.

Paraules clau: Història de Catalunya, història de l'alimentació, història moderna, Guerra de Successió, Guerra de la Independència.

Resumen

La alimentación es una necesidad vital de todos los seres humanos, en todo tiempo y lugar. Una necesidad satisfecha de muy diversos modos y maneras, con grandes diferencias, que abarcan desde el hambre a la abundancia.

* Este trabajo se ha realizado gracias a la ayuda del Ministerio de Ciencia e Innovación: Proyecto CICYT. Convocatoria 2011. Referencia: HAR2011-26435-C03-02. Título del proyecto: «El hecho cotidiano en la Monarquía Española de la Edad Moderna: Cataluña y Barcelona».

Estas diferencias se acrecientan en periodos de guerra, pues el sistema establecido de producción, distribución y consumo se desarticula, llegando incluso a colapsarse. La carestía y la escasez afectan a todos y muchos padecen grave necesidad, llegando incluso a morir de hambre. Dos testimonios de dos catalanes, uno un jurista, Honorat de Pallejà, que vivió la Guerra de Sucesión, otro un noble, Rafael de Amat i de Cortada, Barón de Maldá, que vivió la Guerra de la Independencia, nos hablan de las calamidades que causaba la guerra.

Palabras clave: Historia de Cataluña, historia de la alimentación, historia moderna, Guerra de Sucesión, Guerra de la Independencia.

Abstract

Nutrition has always and everywhere been a vital necessity for all humans. A need that is satisfied in diverse ways and means, ranging from hunger to abundance. These differences are enhanced during periods of war, since the established system of production, distribution and consumption breaks down or even collapses. Shortage and dearth affect everyone and many are in dire need even to the point of starving to death. Two testimonies by two Catalans, one a jurist, Honorat de Pallejà, who lived the War of Spanish Succession and another, a noble, Rafael de Amat i de Cortada, baron of Maldá, that lived the Peninsular War, speak of the calamities that the war caused.

Keywords: History of Catalonia, history of nutrition, early modern history, War of the Spanish Succession, Peninsular War.

Cataluña entre la guerra y la paz. De 1713 a 1813, a un siglo de distancia los catalanes se encontraron ante un mismo problema, dos grandes guerras europeas de alcance internacional, que les desbordaban y que les afectaron dramáticamente. La guerra dividió profundamente la sociedad, en 1713 entre partidarios de Felipe de Anjou y seguidores del Archiduque Carlos, en 1813 a favor de José I –los afrancesados– o a favor de Fernando VII –también divididos absolutistas y liberales–. En ambas guerras los catalanes lucharon por

opciones diversas para el futuro de la Monarquía Española, por diversos conceptos del ser de España. En una u otra guerra, mientras unos decidieron, con mayor o menor libertad, el bando en que querían luchar, de acuerdo con sus ideas e intereses, la mayoría se vieron arrastrados a la contienda y hubieron de sufrirla. El bando principal en las dos guerras, como en todas las demás, fue el bando de los que buscaban sobrevivir.

Y para sobrevivir comer era una cuestión fundamental. Comer o no comer era una de las grandes cuestiones que a todos afectaba de una u otra manera. La guerra ponía de manifiesto las grandes diferencias siempre existentes entre ricos y pobres a la hora de alimentarse, que abarcan desde el hambre a la abundancia. Estas diferencias se acrecentaban dramáticamente en periodos de guerra, pues el sistema establecido de producción, distribución y consumo se desarticulaba, llegando incluso a colapsarse. La carestía y la escasez afectaban a todos y muchos padecían grave necesidad, llegando incluso a morir de hambre. En la guerra el peligro de muerte no procedía solo de las armas, el hambre y la enfermedad eran amenazas igualmente graves.

En medio de las grandes cuestiones militares, políticas, diplomáticas, lo cotidiano no es una cuestión menor. No se trata de simples anécdotas, la guerra afectaba la vida de todos y cada uno, desde lo más trascendental, hasta lo más básico y común. Para la historia es también muy significativo estudiar el transcurso de los días desde la perspectiva de los asuntos ordinarios, como el comer, el vestir, el dormir. Muchas de estas cuestiones proporcionan claves muy reveladoras para interpretar los grandes problemas históricos.¹

Dos testimonios de dos catalanes, uno un jurista, Honorat de Pallejà, que vivió la Guerra de Sucesión, otro un noble, Rafael de Amat i de

1. Pere MOLAS RIBALTA, «Vida cotidiana en la Guerra de Sucesión», *Cuadernos de Historia Moderna*. Anejos, VIII (2009), pp. 229-239.

Cortada, Barón de Maldá, que vivió la Guerra de la Independencia, nos hablan de las calamidades que causaba la guerra. Los problemas para alimentarse que ambos padecieron, a pesar de tratarse de dos personas acomodadas y con buenas relaciones, resultan muy representativos de las dificultades que los conflictos bélicos ocasionaban a todos, incluso a las clases altas. Comer o no comer esa es siempre la cuestión.

1. La guerra de Sucesión

Honorat de Riera y Espinós (Perpiñán 1667 - Barcelona 1720), conocido como Honorato de Pallejà, Doctor en Derecho y Conseller de la Ciudad de Barcelona, “conceller tercer” los años 1703-1704, partidario de Felipe V, escribió unas memorias, tituladas “Episodios”, relatando las penalidades padecidas al servicio de la causa borbónica durante la Guerra de Sucesión. El relato está lleno de referencias a las dificultades que pasó para alimentarse.²

En 1705, tras poner a salvo a su familia, Pallejà se quedó solo en Barcelona y hubo de buscar la manera de solucionar el tema de las comidas.

Jo, veent –me sol en Barcelona, fiu sempre vida al dit Joan Bolsós perquè no em deixàs, però això no obstant ne tinguí tan poc socorro que no el veia sinò a les hores del menjar i a la nit. I així mateix a una dona que ell me cercà per couer-me lo menjar i a un minyó per anar a cercar lo menester i tragar los matalassos allà a on convingués.³

De momento Pallejà podía comer, pero con continuos sobresaltos:

2. Arxiu Nacional de Catalunya (CAT ANC 1-399, UI 12). J. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana en temps de guerra (1705-1714). El dietari del Convent de Santa Caterina i les memòries de Pallejà*, Institut Universitari d'Història Jaume Vives, Eumo, Vic, 2001.

3. *Memories de Pallejà* en Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, pp. 91-92.

I les criades cuinaven en casa dita Rosa i d'allí nos aportaven lo menjar. I lo endemà, que era lo dia 14, després d'haver menjat tots unes poques d'albergines per esmorzar, que devien ser les 8 hores i mitja de la matinada, començarem a sentir gran repicament de campanes i alarits i no sabent lo que era se publicà luego que era motí.⁴

Crucial para el futuro de Pallejà fue el encuentro con el Conde de Peterborough, cuando el ejército aliado tomó Barcelona en octubre de 1705. En tan apurado momento de la guerra no faltó una invitación a comer del vencedor, Peterborough, al vencido, el Virrey Velasco. Pallejà también fue incluido en la invitación y explicaba la gran comida que se organizó, con asistencia de las principales autoridades de la ciudad:

Después, cerca la una de la tarda, vingué Peterborough... i digué al virrei Don Francisco Velasco si volia que le aportassen dinar allí o bé si volia anar en sa casa i lo virrei li respongué fes com volgués i Peterborough li digué seria millor que anàs en sa casa... I al cap d'alguna hora Peterborough nos donà un gran dinar. I a la primera taula seien la duquessa i duc de Pòpuli, lo virrei, lo marquès d'Aitona, lo marquès de Risbourg, general de les armes, lo comte de la Rosa, governador de la plaça de Barcelona, lo canonge Don Fèlix Taverner, los dos inquisidors i altres; i a la segona alguns de nosaltres; i los que no hi cabérem menjàrem drets i nos proveïen los de la taula.⁵

Pallejà logró un lugar en uno de los barcos para poder salir de Barcelona. A bordo la situación resultó todavía más complicada. Faltaba comida, por la poca que había era preciso pelear y la que se conseguía difícilmente aprovechaba a causa del mareo:

Érem més de 80 a l'apostento de la popa i tots, del marejament, jèiem a terra ab una contínua vasca i los demás contínuament vomint. I a les hores del menjar, los que menjàvem a la taula d'estat nos hi fèiem a

4. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 94.

5. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, pp. 97-98.

cops de punys i qui no era llest no menjava; i jo estiguí casi dos dies sens menjar. I lo virrei un dia, estant dinant, veent-me ajagut a terra mig mort me digué: *Sr. Dr. Pallejà, ¿cómo no come?* I jo le digui: *Señor no puedo que estoy con grande opresión de corazón.* I ell me respongué: *Hombre, coma y vomite, que siempre se quedará algo.* I m'envià dos aucells rostits, de la grandor d'un tord o guatlla cada un dient que me'ls posassen allí a terra, contra de mi. I dit virrei me tornà a dir que *comiese.* I jo viu que dits aucells no eren mig cuits i, això no obstant, aní espilagarsant-los de les parts a on eren més cuits i ne deixí de 4 parts les tres.⁶

El 20 de octubre de 1705 Pallejà decidió dejar el barco y proseguir el viaje por su cuenta hasta Francia. En el viaje, por mar y por tierra, pasó por muchas vicisitudes. En una ocasión un caballero amable le ayudó: «... lo cavaller me féu mil abraços i me donà una polla d'índia rostida, molt pa, dos ampolles ingleses de vi...»⁷ En otra ocasión tuvo que pagar: «... vingué dit patró, que era de Lloret, lo qual havia ja escabejat peix per menjar per lo camí per valor de 40 reals i ventilant lo que volia d'aportarme a Cotlliure me demanà 20 dobles».⁸

El viaje en barca, con escalas en diversas playas, resultó muy accidentado. Con frecuencia comía poco: «... i després mengí 4 bocins...»⁹ Hubo ocasiones en que pasó muchas horas sin comer: «... corrien 36 hores que no havia menjat...». De nada le valió quejarse, dependía de la buena voluntad de su patrón:

«deixant-me ací tancat, sol i desamparat sens menjar ni beure» ... I ell me digué: «Com sens menjar ni beure? Que jo he donat mitja lliura de fideus al patró perquè los hi fes per escudella i mitja lliura de costelles.» I jo li diguí: «Jo no he vist tal patró.» (...) I aleshores féu foc d'algunes

6. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, pp. 100-101.

7. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 106.

8. *Ibidem.*

9. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 109.

costelletes que hi havia en la barraca i jo no sé d'on se tragueren un parell d'ous i me'ls cogueren, entre lo caliu, durs. I mengí dos bocins...¹⁰

Pallejà tenia mala suerte. Cuando encontró un buen lugar para comer, la casa de la familia Vergonyós en Palafrugell, un inoportuno dolor de muelas le impidió aprovechar la oportunidad:

La mare i muller de dit Vergonyós me feren mil festes i agazajos i me donaren per sopar una sopa escaldada ab un ou i dos ous del dia i carn que ells tenien. I aquella nit m'apuntà un dolor de queixal molt fort. I lo endemà dematí lo pare Francisco me comprà un parell de gallines i les dites mare i muller de dit Vergonyós me feren caldo i me refiu un poc.¹¹

Desde Palafrugell, Pallejà continuó el viaje a Francia por tierra. Antes de partir, tomó un pequeño refrigerio: «la criada me donà lo brou de pa ab dos rovells d'ou...»¹² Después un buen almuerzo en el convento de Santa Reparada: «... junts nos assentàrem al banc escon del foc arraonant ma fortuna. I en lo entretant, lo fadrí feia una truita d'ous i esmorzàrem tots...»¹³ El tiempo que pasó en el convento la comida estaba asegurada: «I dit pare Francisco, qui m'aportava los diners, donava tots los diez diners al frare llec, que anava cada dia a cercar la carn a Begur, per carn per nosaltres».¹⁴

En Cadaqués se refugió en casa de la familia del Dr. Francisco Jordà. Allí algo de comer no faltó: «I diguí al pare Francisco fes fer una truita dels ous que aportàvem, que menjaríem un bocí, como efecte la féu la criada i esmorzàrem».¹⁵ En Llançà fue M. Maurici quien le ayudó: «... i

10. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 112.

11. *Ibidem*.

12. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 114.

13. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 115.

14. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 116.

15. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 119.

dit M. Maurici féu traure pa i vi i nosaltres traguérem peix en escabetx que aportàvem i menjàrem 4 bocins...»¹⁶ Emprendieron entonces el camino hacia Banyuls. En las montañas tuvieron que conformarse con los alimentos que llevaban: «I feren un foc com un infern, que de tres o quatre passos lluny nos escalfàvem i allí, ceca del foc, menjàrem d'aquell peix en escabetx i beguérem del vi que ens havia donat en una boteta petita M. Maurici...»¹⁷

Más tarde llegaron a una casa de campo, de la familia Campà, donde les prepararon algo sencillo para comer, una sopa, unos huevos:

Fiu donar 1 real de quatre al dit home i jo diguí a dita senyora fes una sopa escaldada. Sens la truita dels ous, que ens escalfaria lo ventre, que tot se li pagaria fins una malla. I dita senyora, luego, posà aigua en una gran casa i féu un gran plat de sopa i després la truita i tots menjàrem i beguérem ja més alegrement, veent-nos fora de perill.¹⁸

Allí pidieron alojamiento para cenar y pasar la noche. La cena fue mejor: «... dita senyora Campà cercà un parell de pollastres i un parell d'ous del dia i, arribada l'hora de sopar, féu una bona sopa per tots i a mi me donà dit parell d'ous i los pollastres i per los altres féu una altra truita i menjaren també lo que a mi me restà dels pollastres...»¹⁹

Pasó después a casa de la familia Valls, donde le recibieron con grandes agasajos: «... encara era molt de matí, i me volia fer matar un pollastre per esmorzar. I jo no ho volguí i diguí que ab un ou tenia bastant i aleshores me féu coure un parell d'ous ab truita i esmorzí».²⁰

Al llegar a Perpinyà todo cambió. Pallejà estaba a salvo y ya no hubo de padecer por la comida. Se reunió con su familia y todos celebraron el

16. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 123.

17. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 124.

18. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 126.

19. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 127.

20. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 128.

reencuentro: «I tots se quedaren a sopar... i sopàrem ab molta alegria i molts brindis...»²¹.

Meses después, en abril de 1706, Pallejà decidió volver a Barcelona para ver a Felipe V, que había regresado a Cataluña en un nuevo intento de recuperarla. Hizo el viaje en barco y se repitieron los problemas de mareo: «... i en lo discurs de dit temps sols prenguérem un poc de brou de pa, que ens féu lo dit pentiner al qual provava bé lo mar, no obstant que aportàvem gallines, aucells i altres coses per menjar». En Barcelona se alojó en casa del duque de Noailles: «a on jo sempre posí i mengí».²²

Logró besar la mano del rey, pero luego pasó unos días difíciles con el ejército. La comida era escasa y mala, si es que había. Un día, el 13 de mayo, puede servir de ejemplo: «...arribant a Mollet ab dits Dragons que devien ser les quatre de la tarda, sens haver esmorzat ni dinat, si sols beguí a Fontfreda set gots d'aigua en dejú que em donà un soldat, perquè de tanta set que tenia no podía parlar...»²³ Más tarde logró comer un poco, pan negro con unas cuantas nueces:

Isquí fora i un nebot de mestre Roc Bolsós, dit Josep Horta de Cerdanya, al qual en Perpinyà jo havia fet proveir de cirurgia d'un regiment, me cridà, lo qual estava menjant ab dos o tres miquelets al peu d'un arbre prop la plaça pa i nous i me convidà. I jo, mort de fam, no obstant que lo pa era negre com una pega, mengí pa i nous i beguí.²⁴

La cena, aunque algo mejor, tampoco fue buena. Hubo de esperar largo rato para poder comer un poco de carne:

I essent ja tard, vingué lo duc de Noailles de la casa del rei i sens sopar se posà al llit i jo, mort de fam, diguí a Mosiur Viladomar, capità de les guardes del duc, si tenia res per donar-me que menjar. I dit

21. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 133.

22. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 138.

23. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 141.

24. *Ibidem*.

Viladomar me digué m'aguardàs i, al cap d'alguna mitja hora que lo duc fou al llit, me digué seguís i m'aportà a la tenda de Don Antonio Gandolfo, governador que era estat de Roses, i allí, junt ab lo secretari español del duc de Noailles, manjàrem un bocí d'una cuixa de moltó rostida.²⁵

La retirada del ejército hacia Francia fue muy dura. Comían cuando podían si es que podían. Pallejà recordaba en su dietario las penalidades pasadas, teniendo que conformarse durante el día con un poco de pan con queso y agua de las rieras que atravesaban:

I lo rei s'aturà a dinar en un camp una llegua distant de la Roca i, així mateix, jo i los demás de sa comitiva sens que jo tingués ni un bocí de pa per menjar. I arribat a un quadrillo de 4 amics, me donaren un bocí de pa i formatge. I en fin, fóra un procés en infinit lo haver de contar tots mos treballs que passí dende lo dia 12 de maig, que isquérem del camp, fins lo 21, que arribàrem a Perpinyà... que estiguí 8 dies sens dinar perquè lo duc de Noailles dinava ab los Grandes a la mesa del rei; després que ell havia dinat, i lo més que menjava fins a las deu de la nit, que sopàvem a la posada del duc de Noailles, era un bocí de pa i formatge que em guardava del sopar i bevia d'aquest vi calent que aportaven los soldats donant-los alguna cosa, i brut tan com podia ser, i de l'aigua de les rieres que trobàvem, tostada del sol, mig tèbia i los soldats me l'aportaven ab los barrets.²⁶

Mejoró la situación de Pallejà cuando llegaron a Torroella de Montgrí, población de la que era abogado: «...posat en casa dit mossèn Barceló, ja deixí la comitiva i taula del duc de Noailles i, veent-me tan cansat y atrassat de dormir, me comprí un parell de gallines i 5 pollastres i me fiu fer un bon caldo; i dinava a les 11 i sopava a les 6 de la tarda, i a les 8 me n'anava al llit».²⁷

25. *Ibidem*.

26. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 142.

27. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 143.

Días después prosiguió el camino hacia Francia, con suerte diversa. Se alojó en diversas casas, donde le daban de comer lo que podían: «I llevat, procurí que lo mosso esmorzàs de lo que li havia quedat de la nit antes i, havent esmorzat, no obstant que la senyora de la casa de ço del seu no m'havia donat sinó pa, vi i alguns ous perquè jo ja aportava una gallina amb fiambre i costelles que havia pres a Figueres, li doní mig escut...»²⁸ Finalmente Pallejà llegó a Perpinyà y acabaron sus peripecias alimenticias.

La guerra continuó varios años más. Fueron muchos los que pasaron hambre y si comían algo era lo que encontraban. El asedio de Barcelona llevó el problema hasta extremos dramáticos. Cuando la guerra terminó se tardaría todavía mucho tiempo hasta que la situación se normalizara. En el Antiguo Régimen comer cada día era un problema permanente para una parte de la población, pero la guerra extendía y agravaba el problema, de manera que todos se veían más o menos afectados. Comer o no comer esa era la cuestión.

2. La guerra de la Independencia

Cien años más tarde, otra guerra, la guerra de la Independencia contra las tropas napoleónicas, ocasionó una gran mortandad y destrucción en Cataluña y en toda España. El hambre fue una de sus peores consecuencias. Existen múltiples fuentes históricas que atestiguan los graves problemas de abastecimiento. Muy impresionantes son también los relatos de las dramáticas consecuencias de la falta de alimentos derivada de la guerra, que tantos miles de personas sufrieron en aquellos años. Las ciudades sitiadas, como fue el caso de Girona, afrontaron grandes penalidades.

Un noble catalán, Rafael de Amat i de Cortada, Barón de Maldà (Barcelona, 1716-1819), hombre muy amante de la buena mesa y autor de un famoso dietario, el *Calaix de Sastre*, ha dejado en sus escritos nu-

28. Albareda, ed., *Política, religió i vida quotidiana*, p. 144.

meras referencias de las peripecias pasadas para asegurar el alimento durante aquellos años. En 1808, por temor a la guerra inminente, el Barón decidió abandonar Barcelona, ocupada por las tropas francesas. Le acompañaban su hijo, su capellán, un sobrino del clérigo, un lacayo y un mozo de mulas. Después se reunirían con ellos otros miembros de la familia. El periplo del grupo para escapar del ejército enemigo se prolongó hasta el fin de la guerra. Comenzó por Vic, siguió por diversas poblaciones de Cataluña, para acabar en Berga, donde se quedaron varios años. Amat i Cortada siguió escribiendo puntualmente su dietario y en él quedó reflejado el gran problema alimentario de aquellos años y el modo tan diferente en que fue soportado por unos y por otros.²⁹

En el azar de los desplazamientos, se vieron obligados los Maldá y sus parientes los marqueses de Castellbell a rebajar su acostumbrado nivel alimenticio, tanto en cantidad como en calidad. Problemas de abastecimiento tuvieron que afrontar muchos. Normalmente tenían que conformarse con la producción local de alimentos, que a veces era bastante reducida, mucho más en tiempos de guerra, cuando los campos se abandonaban por falta de mano de obra y en algunos lugares el enemigo robaba o quemaba las cosechas.

Productos considerados normalmente incomedibles, propios de animales y de gentes muy pobres, hubieron de ser aprovechados, a falta de otros. En estos años de penuria comenzaron a incorporarse a la alimentación humana algunos productos, como el maíz y la patata, venidos de América siglos atrás, pero que antes de la guerra eran utilizados como forraje para los animales y solo consumidos por las gentes más pobres en años de escasez. El Barón de Maldá observaba el 23 de febrero de 1811 el cambio que se había producido como consecuencia de la guerra: «Mal viatge als gavaigs, que de tot lo mal són la causa a tants pobres expatriats,

29. Rafel de AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, Barcelona, Curial, vol. VIII, 1808-1810, 1996, IX, 1811-1812, 1999, X, 1813-1814, 2003. Vid. también *Exili de Barcelona i viatge a Vic (1808)*, Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1991.

com a nosaltres en esta terra dels fesolers, exhausta casi com ara de peres i pomes de Berga però abundant de tufes i blat de moro». ³⁰

Para mantenerse bien abastecido era fundamental contar con la propia producción de alimentos en campos y huertos del lugar o procedente de otras propiedades de la familia en diferentes poblaciones. Como indicaba el Barón el 30 de septiembre de 1811:

En esta tarda, entre peres y pomes, se n'han collides dues-centes divuit dotzenes de l'hort que ha llogat m'estimada marquesa [...] I com en l'hort de casa Vergós no hi ha més que verdura, i molta, per son consum, tenim ara més verdura i d'estes fruites d'hivern per menjar-las en les postres en dinars i sopars, i abastaran prou ab les que ja hi ha en casa guardades durant l'hivern. I que Déu nos fàcia de que les pogam menjar ab gust i ab quietud, no traient-nos d'esta vila ni de casa los maleïts gavatxos. ³¹

También criaban animales para su consumo. Como se indica el 31 de agosto de 1812, junto a la casa tenían un gallinero para criar aves de corral. Otro buen recurso era la matanza del cerdo. La guerra no interrumpió del todo la costumbre y el Barón de Maldá, al relatar el 7 de enero de 1811 la matanza se permitía alguna broma, comparando a los franceses enemigos con los cerdos: «I com ara est temps de matar a porcs, ojalá se'n poguessen fer d'ells, id est, dels gavatxos, bones butifarres, com en est matí se n'han morts a dos tocinos en esta casa per menjar-los ab bons llomillos i cansalades.» ³²

El resto de los alimentos los obtenían del mercado, en la medida de lo posible, pues el comercio se hallaba muy desorganizado por la guerra. También recurrían a otros medios. Con una buena bolsa y muchas relaciones, de una manera u otra se las ingeniaban para obtener alimentos. El

30. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 30.

31. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 117.

32. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 10.

18 de septiembre de 1810, durante su estancia en Berga, anotaba, por ejemplo, el Barón en su dietario la obtención de la apreciada volatería: «Lo Francisco Curt ha portat en un paner ab palla uns deu pollastres per menjar, i sota d'estos a altres millors pollastres d'allò ben grassos; estos pecúnies que ab estes se poden aumentar los pollastres, capones i gallines ab alguna perdiueta...»³³

Y el siguiente día 4 de octubre informaba sobre la forma de conseguir diversos alimentos, caza y también otros productos del bosque, como las setas. Ni siquiera faltaba un producto como el chocolate:

Atrapà la calamarsa i pluja a Silvestre Perers, que, ab tot del temps, caçà ab sa escopeta a un parell de perdius; i en lo dia abans nos dugué sis perdiutes i una guatlla. Per lo tant, entre lo dit Silvestre, caçant i portant-nos perdius i algun conill o llebre per menjar-nos-les en la taula, i lo nebot del Josep d'Alella, que ens ha dut dos cuites de xocolate, mongetes i alguna altra provisioneta per la boca, podem més aguantar com ara en Berga nostra expatriació [...]. I en prova de la molta humitat i pluges, ja ixen bolets i rovellons, com que ja n'hem menjats de fregits i en platillo ab suc, en taula.³⁴

A continuación, el 11 de octubre, se sumó una nueva fuente de aprovisionamiento. Llegaron a Berga abundantes «arengades», sardinas saladas y prensadas. Aunque era un alimento típico de las clases populares y los religiosos en días de abstinencia, el Barón de Maldá le dará la bienvenida a su mesa: «Han arribat a Berga uns arengaders que ens han portat molt bones arengades, fins a mil cinc-centes, a la casa en què habitam, com dies passats, lo Francisco Curt, de Guissona, a més de deu pollastres en un paner [...]. Tals arengades, que eren fesols de molt bon arreplegar en estos temps prou calamitosos...»³⁵

33. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, p. 300.

34. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, p. 304.

35. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, p. 308.

La mejor noticia de aquellos días difíciles de la guerra era, sin duda, la llegada de víveres, que aseguraban el sustento por unos días y daban variedad a los menús, forzosamente reducidos por la falta de muchos productos. El 13 de diciembre de 1810 Amat y Cortada anotaba en su *Calaix de Sastre*:

Millor que totes les notícies nos ha estat lo comboi que ens ha arribat d'Alella a esta casa, en la vila de Berga, que ha portat lo Pau, nebot del Josep d'Alella, acompanyat del mosso. Est, que ha sigut de dos cuites de xocolate, tot un barril de tonyina, un bon feix de bacallà; a més d'est, provisió d'arròs i mongetes, comprat en Mataró, i un carretell de granatxa. I així tenim (a Déu gràcies) menjar per alguns dies; per altra part lo Silvestre Perers de Vilalta, nos caça perdius i així tirem avant la barca.³⁶

El 2 de enero de 1811 se alegraba de la llegada de nuevas provisiones: «Ha arribat lo Francisco Curt de Guissona ab vint-i-set entre gallines i capons, i alguns pocs de fesols fins a cent vuitanta, és dir unces o dobles de quatre, que vénen molt bé en l'actualitat que tot s'ha de menester per passar l'expatriació».³⁷

En su huída de los franceses la familia del Barón de Maldá hubo de recurrir frecuentemente a las fondas para solucionar el problema alimenticio. A las precarias condiciones de muchos hostales se añadían los problemas de escasez y carestía derivados de la guerra. La comida podía resultar muy poco satisfactoria para el exigente paladar del Barón de Maldá, como sucedió en el “hostal del Bisbe”, a medio camino entre Berga y Solsona, el 3 de noviembre de 1809. Muy interesante resulta el rechazo de las patatas, que era todavía entonces un producto muy poco valorado, que se comenzaba a introducir en la alimentación como consecuencia de las escaseces y carestías de la guerra. El Barón de Maldá y sus acompañantes dejaron un plato de verduras, porque las habían mezclado con patatas:

36. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, p. 325.

37. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 7.

Lo dinar consistí ab sopa, que sols suplia la gana per menjar-la, después verdura, que la deixàrem, per lo que no ens agradà, havent-hi barrejat l'hostalera, trumfes o patates picades; i lo millor de tot d'aquest dinar [...] foren los pollastres que ens dúiem, lo pa i vi, i acabat lo dinar, ab les moltes degudes gràcies a Déu Nostre Senyor.³⁸

El 22 de abril de 1810, día de Pascua de Resurrección, el Barón de Maldá y su familia, que escapaban de los franceses, tuvieron que resignarse a celebrar la fiesta en el hostel d'en Xacó de Igualada. La comida fue abundante y no faltó el típico cordero pascual. La cena acabó con un postre simple, pan con vino, al que denominaba «sopa de gabacho»: «... i postres, que les fiu de sopa de gavatxo, que és pa sucats al vi».³⁹

Aunque los problemas alimentarios fueron muy graves durante la guerra, el Barón de Maldá disfrutó de un buen pasar cotidiano. A pesar de la carestía de precios y de los problemas de abastecimiento, ordinariamente la mesa del Barón de Maldá continuó estando bien surtida. Tampoco cambió su actitud. En medio de las tribulaciones Rafael d'Amat i de Cortada se refugiaba en los pequeños placeres que le proporcionaba la mesa. De todos modos, el patriotismo de la familia les llevó en ocasiones a preferir pasar privaciones antes que someterse a las tropas francesas invasoras. Como escribía el 19 de enero de 1811: «... i primer menjar pa i ceba nostra que capons i gallines d'ells; i així no voler-ne'n una filagarsa per no eixir-ne envenenats.»⁴⁰

La guerra no dejaba de tener consecuencias en la alimentación de la familia Amat. Cambió, por ejemplo, la celebración de las fiestas navideñas. La Navidad de 1808 la pasó el Barón de Maldá en el pueblo de Moià. La mayoría de los platos típicos habían desaparecido de la mesa. No hubo pavo relleno. La gran volatería tradicional se vio reducida a unas aves menores como eran los zorzales. Tampoco hubo turrónes. La alegría alimentaria de aquellas

38. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, p. 194.

39. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, p. 255.

40. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 15.

fechas se refugió en la presencia de las “neules”: «En celebració d'est dia de Nadal en taula, ja que no hem tingut perdius, hem tingut grives ab suc en lloc de perdius per entrant; ni tampoc gall d'India ab farciment; ni polla rostida, sí que neules a postres que ens han sigut molt bones i a sucar ab vi generós.»⁴¹

La Navidad del año 1810 la celebró la familia del Barón de Maldá en Berga. Como la situación había empeorado y faltaban los alimentos, no sólo los tradicionales sino muchos otros, tuvieron que conformarse con lo que pudieron encontrar. La añoranza por las felices Navidades perdidas se evidencia en la anotación del 19 de diciembre:

Lo Silvestre Perers de Vilalta, ha eixit a caçar en est matí, i dut, en la tarda, morta a altra llebre i una perdiu, que tot nos és bo, i ara, tan cerca de la festa i demés festes de Nadal, que, no podent-les celebrar en la iglésia ab seus i alegres músiques i càntics pastorils i después en la taula ab galls i polles d'India, llebres, perdius i conills en Barcelona, i en nostres cases, tot ho celebrarem en esta vila de Berga en casa Vergós.⁴²

Momentos de placer en la mesa tuvieron muchos los Amat, pero la guerra resultaba imposible de olvidar. El 6 de agosto de 1812 el Barón de Maldá comentaba uno de esos buenos momentos, pero no dejaba de clamar por la paz tan deseada:

Anaren a la Gleva, aont molt s'hi divertiren i recrearen lo gust de la llengua ab prou bon dinar, havent tingut son bon rostit, gabolets i formatge glaçat que el portà lo marquès de Sentmenat, podent-se dir aquell ditxo català que *Si això és guerra que no hi hàgia pau*, però sempre, i principalment esta tan llarga i cruel que passam, millor nos seria pau que guerra.⁴³

El Barón de Maldá no perdía el apetito ni siquiera en los momentos más apurados. El 20 de octubre de 1810, amenazados por el avance de

41. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, p. 125.

42. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, pp. 326-327.

43. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 214.

las tropas francesas y teniendo que partir con urgencia hacia lugares más seguros, la familia no perdonó la comida y Don Rafael, como gran concesión al peligro, sólo disminuyó un poco su abundante ración habitual:

Nos ha arribat cerca de migdia, d'alarma d'aquelles males ànimes i cossos inmundos dels gavatxos, que ses avançades eren ja a una hora per ençà de Solsona; i així bon goig d'apromptar nostres paquets, fardos i demés embolics per marxar de Berga i escapar-nos al poble de Borredà, anguniant-nos prou [...]. Dinarem nosaltres a dos quarts per la una que devíem marxar, i encara, ab tot de l'alarma, trobí bona l'escudella de fideus i demés vianda, si bé jo ab menos dosis dels altres dies -puix que sempre poc o molt tals fugides repentines no deixen a hom de trastornar-lo, i a mi, sent de prou poc esperit i més vell que jove.⁴⁴

El 15 de julio de 1812 cuando la familia preparaba urgentemente la marcha de Berga, ante la amenaza de una inminente entrada de los franceses en la población, tampoco prescindieron del obligado chocolate matutino: «Tots i totes atribulats per fugir dels gavatxos [...]. En efecte llevat jo a tres quarts de cinc, i antes lo Tano per anar a averiguar lo que hi havia de francesos [...]. Hem pres xocolata i jo lo pa mig paït i mig mastegat a la panxa, sent poques les ganes ab l'alarma que ens posava més cucs al ventre.»⁴⁵

Mientras la familia del Barón de Maldá lograba superar las dificultades derivadas de la guerra, otros menos afortunados pasaban hambre y habían de conformarse con productos que normalmente eran muy poco apreciados, como el maíz y las patatas. Muchos campesinos y artesanos se veían reducidos a comer unas pocas verduras, cuando las tenían, así la familia de que habla el Barón el 18 de noviembre de 1811: «I ara lo Josep treballa de fuster i se la passen en son treball menjant cols, carabassa i trufes en poder-ne haver, no sent rics, sí que més presto pobres, vivint de sos treballs...»⁴⁶ O la familia

44. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. VIII, p. 310.

45. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, pp. 204-205.

46. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 137.

que menciona el 21 de febrero de 1812: «La bona dona ab son marit Josep han acollit a est minyó, soldat de Tiradors, en sa casa, i donat-li un poc a menjar del ben poc que tenen de tufes i carabassa, patint prou talent lo pobre xic.»⁴⁷

A medida que pasaban los años y continuaba la guerra la situación fue empeorando y cada vez se padecía más hambre. El Barón de Maldá hablaba en su dietario de los hambrientos que pedían limosna, se compadecía de su estado de necesidad y se escandalizaba de los gastos superfluos de algunos mientras otros sufrían tantas calamidades. El 1 y 2 de abril de 1812 escribía:

I no ser ara temps de saraus ab tanta gent menesterosa que es mor de fam, faltant prou los recursos per viure als més. Són tants los famèlics en el dia, com en esta vila de Berga, i més de dones i criatures, ab sos bocinets que demanen, que ja una pesseta de quartos que cada dia descanvio en casa d'en Mixot, encara no acabat lo matí ja no me'n queda cap en la butxaca, i així tenir luego que descanviar altra peseta, ja estant d'estes prou escasos los expatriats com nosaltres, que no anam gens sobrats, i així ben culpables molts que les gasten supèrfluament en vestits currutacos i indecents, en jocs, saraus i altres coses [...], ben ajenos, en estos atribulats temps de guerra, a la religió i a la humanitat, la més que gemega i plora en faltar-los l'aliment o el nostre pa de cada dia, apretant-los cada dia més la fam, i així tants famèlics que anden per Catalunya casi sens camisa ni roba en quants los han saquejat i cremat-los les cases los francesos en terrenos invadits d'Urgell i Segarra, Camp de Tarragona i l'Empordà i dintre de les ciutats de Lleida, Tortosa, Tarragona, Gerona i Barcelona, i així fent cares de finats les de molts eixos infeliços.⁴⁸

Y el 20 de abril de aquel mismo año volvía a lamentarse por tanta gente que pasaba hambre a causa de la guerra:

47. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 163.

48. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 177.

Estam en expectació en punt a notícies de Tarragona de com haurà anat lo foc contra los gavatxos, [...] per aquí corria alguna veu de si los nostres eren dintre. Ojalá que així fos, que fóra un gran alívio en los grans treballs i misèries en que es trova la provincia, recobrada Tarragona i lo port per nostre antic comerç, i buidar dels barcos tota manera de comestibles, [...] de molt blat i farina de Vilanova, i si abaixat-se de nou a deu duros, que acallarien a tantes boques sense pa, com moltes d'estes en esta vila de Berga, de tants pobres grans i xics, d'un i altre sexo, que es moren de talent segons així s'expliquen.⁴⁹

Y de nuevo el 14 de mayo, vigilia de la fiesta de San Isidro Labrador, comentaba el Barón de Maldá el problema del hambre, que crecía cada vez más, afectando especialmente a las mujeres y a los niños:

Sent demà festa dels pagesos, no estant en el dia, ab tanta pobresa i misèria, gaire per festes, i a molta pobra gent faltar-los lo pa quotidià fins ja arribar famílies de dones i criatures, segons ditxo que usen, morir-se de talent, experimentant fam declarada [...] fins que Déu Nostre Senyor se digne remediar tots estos grossos treballs a quants i quantes pateixen moltíssim de falta de medis per subsistir. I es tan cruel i injusta guerra, des del Sant Pare fins al més pobre, tothom pateix devent per consegüent ajudar-nos i consolar-nos uns ab altres, segons verdadera caritat.⁵⁰

La guerra revelaba con crudeza la injusticia de aquella sociedad, en la que unos pocos comían mucho y bien, mientras otros muchos comían poco y mal, si es que podían comer. Como escribía Rafel d'Amat i de Cortada el 24 de marzo de 1811: «... que ab tot d'haver-hi prou recapte de menjar, i moderats bastant los preus, sols menjaven los quins tenien diners i quins no -i no haver-hi feines- se morien de fam i de miseria. I així a quin deplorable estat se veu reduïda Barcelona, antes tan deliciosa, rica i opulenta en tot...».⁵¹ Comer o no comer, esa era la cuestión.

49. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, pp. 181-182.

50. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 189.

51. AMAT I DE CORTADA, Baró de Maldà, *Calaix de Sastre*, vol. IX, p. 41.

La Guerra de Successió a les terres de Lleida: catàstrofe, represa i expansió demogràfica

JOSEP PUJOL BALLESTÉ

Resum

Després de la crisi del s. XVII a les terres de Lleida s'inicia un redreç demogràfic que passa per recuperar tots aquells territoris que havien estat abandonats. La Guerra de Successió atura aquest procés i, a més a més, ocasiona un nou context de despoblament arran del setge de la ciutat de Lleida en el 1707. Un cop finalitzat el setge, la població experimenta, a partir de 1715, un procés de redreç i expansió.

Paraules clau: 1707, Aitona, Almatret, Lleida, Sudanell, Torregrossa, demografia històrica, despoblament, expansió demogràfica, Guerra de Successió.

Resumen

Después de la crisis del s. XVII en las tierras de Lleida empieza una recuperación demográfica consistente en recuperar todos los territorios que habían sido abandonados. La Guerra de Sucesión frena este proceso y, además, origina un nuevo contexto de despoblamiento a causa del asedio de Lleida en 1707. Una vez terminado el asedio, la población experimenta, a partir de 1715, un proceso de recuperación y expansión.

Palabras clave: 1707, Aitona, Almatret, Lleida, Sudanell, Torregrossa, demografía histórica, despoblamiento, expansión demográfica, Guerra de Sucesión.

Abstract

After the crisis of the XVII century Lleida starts a demographic redress to recover all the territories that had been abandoned. The Succession War stops this process and brings a new context depopulation following the

siege of the city of Lleida in 1707. After the siege, the population undergoes, from 1715, a process of straightening and expansion.

Keywords: 1707, Aitona, Almatret, Lleida, Sudanell, Torregrossa, historical demography, depopulation, demographic growth, War of the Spanish Succession.

La Guerra de Successió suposa per a la història de Catalunya un punt d'inflexió en molts aspectes. En termes demogràfics, com ha succeït en totes les conteses internacionals que han creuat el país, la població patí profundament els efectes de la guerra a casa. Per al conjunt del Principat el daltabaix humà i econòmic de la guerra suposà l'aturada momentània de la represa i expansió posteriors a la Guerra dels Segadors. La Guerra de Successió aturà el creixement demogràfic del final del segle XVII, amb un moment especialment crític entre els anys 1706 i 1707.¹ En la dècada de 1720 s'inicia l'expansió demogràfica del segle XVIII amb un creixement moderat fins el 1750, una aturada en el període 1760-1770 i una segona fase d'expansió que té el seu moment més àlgid entre el 1790 i el 1799.²

Donada la diversitat regional del país cal precisar sobre l'impacte de la guerra i els ritmes i els efectes de l'expansió generalitzada en la demografia del segle XVIII. Una anàlisi més detallada permet observar que les regions de l'Ebre, Tarragona i Lleida són les que assoliren uns ritmes de creixement més intensos a partir de 1720.³ La present comunicació és un estudi elaborat a partir dels registres sacramentals de les parròquies d'Aitona,

1. Joaquim ALBAREDA, *Història de la Catalunya moderna*, Àgora, Barcelona, 1999, p. 132.

2. Llorenç FERRER, «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials», a *Estudis d'Història Agrària. Les transformacions agràries a la Catalunya del segle XVIII. 40 després de la tesi de Pierre Vilar*. 20, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2007, p. 36.

3. FERRER, *Estudis d'Història Agrària*. 20, p. 36.

Almatret, Seròs i Sudanell al Segrià, i Torregrossa al Pla d'Urgell, totes del Bisbat de Lleida. Mitjançant el recompte numèric dels registres de batejos, casaments i defuncions s'ha realitzat la reconstrucció de les tendències seculars demogràfiques. Es tracta d'una mostra potser reduïda però suficientment diversa com per a suggerir les situacions i els ritmes demogràfics de les terres de Lleida que en els inicis del segle XVIII mostren particularitats respecte la resta del Principat.

Els efectes de la crisi del segle XVII a les terres de Lleida foren devastadors. La centúria començà amb una demografia amb clars signes d'estancament. La Guerra dels Segadors amb els successius setges i batalles entorn Lleida suposaren un gran daltabaix per a la població del territori. Aquests continus enfrontaments ocasionaren l'abandonament de diverses viles. Els seus habitants en fugiren amb la incertesa d'un futur retorn que no es produí en tots els casos i que tampoc fou immediat a la fi del conflicte. Aquesta situació ja havia estat documentada per P. Vilar i J. Lladonosa per alguns casos concrets, tot i que avui dia encara es desconeix la magnitud del fenomen i en manca un estudi aprofundit. Aquests èxodes condicionen la segona meitat del segle, que està marcada pel repoblament i el redreç, el qual no es consolida fins a partir de la dècada de 1670, i pràcticament sense mostrar signes d'expansió demogràfica. Un redreç limitat a recuperar poc a poc les terres abandonades.⁴ Així doncs, en el 1700 el despoblament és l'estat en què es troben les comarques lleidatanes, com ja afirmà P. Vilar,⁵ resultat d'unes estructures demogràfiques afectades profundament per la guerra i que no foren capaces d'assolir una recuperació posterior.

En la campanya borbònica de 1707, els ducs d'Orléans i Berwick fixaren Lleida com un objectiu prioritari un cop els regnes d'Aragó i València sucumbiren al seu domini. El valor de la ciutat era vital.

4. Antoni PASSOLA, *Història de Lleida. El segle XVII*. Volum 5, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 336.

5. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna. Les transformacions agràries del segle XVIII català*. Vol. 3, Edicions 62, Barcelona, 1986 (1966), p. 96.

Conquerir-la suposava disposar de la principal plaça forta entre Barcelona i l'Aragó, obtenir un punt d'avituallament de cereal i bestiar, i l'inici de l'ocupació del Principat. La ciutat pren un valor triple militar, estratègic i simbòlic. Els efectes de la Guerra de Successió a les comarques lleidatanes foren diversos i estigueren condicionats per l'acció violenta dels exèrcits arran del setge de 1707. Els esdeveniments que se succeïren durant el conflicte i els seus efectes permeten delimitar dues àrees diferenciades en les terres de Lleida. En una, l'àrea del setge, el conflicte generà el despoblament de les viles que les tropes borbòniques saquejaren i per on transitaren per assetjar Lleida. És en aquesta àrea on es genera un nou context de despoblament arran de l'exili temporal forçat per l'ambient bèl·lic, cosa que P. Vilar i J. Lladonosa no documenten per a la Guerra de Successió. En l'altra zona, el conflicte no impactà en forma de batalles, setges ni saquejos de manera que la mortalitat catastròfica i els desplaçaments de població no es produïren. És en aquests indrets on la població es refugià temporalment i es covaren els efectius humans que permeteren un ràpid repoblament després de la guerra.

En l'estiu de 1707 l'ofensiva borbònica, victoriosa d'Almansa, va ocupar Balaguer sense resistència i hi instal·la el quarter general. Al mateix temps va establir les tropes que havien d'assetjar Lleida a Fraga, on va situar el punt d'aprovisionament.⁶ El 2 de juliol els paers de Lleida escriuen als consellers de Barcelona sol·licitant l'enviament urgent de soldats i material bèl·lic per preparar la defensa, alhora que es queixaven de la poca resistència que oferien els combatents austriacistes, en retirada, davant les primeres incursions de l'exèrcit borbònic.⁷ Per als habitants els pobles de l'oest i el nord del Segrià això originà aquest nou context de despoblament ja que davant la indefensió «[...] las gentes no se cuidaban sino de huir y

6. Roberto FERNÁNDEZ, *Història de Lleida. El segle XVIII*. Volum 6, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 52.

7. Manuel CAMPS I CLEMENTE, *Torrefarrera i el seu entorn històric*, Diputació de Lleida, Lleida, 2005, p. 109.

retirarse en parage donde estubiesen seguros del enemigo [...]».⁸ La petjada dels èxodes apareix reflectida en els registres sacramentaris. L'1 de juliol de 1707 el rector d'Aitona certifica l'abandonament de la vila de la següent manera:

per lo Sr. Bisbe [al marge esquerre]

[...] yo el Sr. Joseph Miro pre. y Rector de la present vila de Aytona que en lo present Any de 1707 y per causa de les guerres estigue totalment despoblada la present vila des de el primer del mes de Juliol fins als primers del mes de desembre, no obstant, que alguns dels mesos antes del mes de desembre yacomensá a habitari alguns vehins, pero no y have administració de sacraments, ni layhague fins que yo torni, y en lo temps estigui fora fonc ennomenat ex honomo de essa Parrochia el P. Antonio Bernabe Religios de una trinidad convenhial en lo convent de Vinganya. y en lo dit temps han mort fora de la Parrochia los infrascrits, y advertinch que solament fes memòria dels morts que son cabs de cases peraqueconste en lo esdevenidor a los descendents y interesats en semblant noticia. [...].⁹

Els registres parroquials de Sudanell, propera a Lleida pel sud-oest, mostren un buit documental a partir, també, del juliol de 1707 i per tot l'any 1708. Per aquest període no hi ha dades. El febrer de 1709 tornen a aparèixer partides registrades i la següent nota:

[...] Nota, que los partis que segueien los escrigueren lo R. Bonaventura LaMarca, y lo Rev. Nt Joseph Gili Pre. los Anys de 1707, deu, onze, dotze y 1713 en part en uns papers solts, y yo Joseph Catala Rector de Albaratrec, y Regent la present Parroquial de Sudanell los he començat a traslladar aquí vui als 11 setembre del Any 1713 [...].¹⁰

8. Arxiu Històric de Lleida (AHL). Protocols, sig. 1059, f. 71v-73, citat a CAMPS I CLEMENTE, *Torrefarrena i el seu entorn històric*, p. 110.

9. Arxiu Diocesà de Lleida (ADLL), Fons Parroquial, Aitona, Carpeta n. 2, *Quinque Libri II* (1682-1721), Reg. Defuncions.

10. ADLL, Fons Parroquial, Sudanell, Carpeta A, *Quinque Libri I* (1603-1732), Reg. Baptismes.

Aquesta nota i l'absència de dades a partir del mateix moment en què es documenta l'abandonament d'Aitona són els indicis que permeten afirmar que Sudanell també fou abandonat entre el juliol de 1707 i el 1708. L'abandó encara podria ser més llarg ja que fins el 1709 no torna a haver-hi registre, parcial fins el 1713. A més a més, en la nota apareix el rector d'Albatàrrec, poble situat entre Sudanell i Lleida, regint la parròquia de Sudanell suggerint un altre abandonament, el d'Albatàrrec, en aquesta cronologia. La falta dels registres parroquials anteriors a 1918 d'Albatàrrec impedeix una recerca directa que pugui confirmar-ho mitjançant aquesta via. També es pot confirmar l'abandonament d'Alcarràs, a l'oest de Sudanell i al sud-oest de Lleida, durant la guerra i com a mínim fins 1712, a través d'una partida d'enterrament registrada a Aitona el 3 de setembre del 1712 on s'expressa:

[...] ab disposicio que si en passat les guerres y la vila de Alcarras se tornara a poblar los parents del dit Jaume Dolcet pogueren trasportar son cadaver a sepultarlo en la Iglesia de Alcarras en lo vas de sos antipassats [...].¹¹

Observant la situació geogràfica de les quatre poblacions amb indicis o confirmacions d'abandonament, es pot establir una àrea més extensa exposada a aquest fenomen. Aquesta cobriria el corredor que va des de Fraga fins a Lleida i les poblacions situades en un arc des del sud fins a l'oest de la ciutat. La guerra és la causa directa d'aquests desplaçaments de població doncs el 10 de juliol de 1707 «[...] lo enemich ha plantat lo Camp en Alcarràs, dos hores lluny desta Ciutat y a vista de ella se troben les partides avansades de son exèrcit ab què ja a arribat lo dia en què deuen creure que ses idees són sitiar esta Plaça [...]».¹² Dos mesos abans del setge les hostilitats envers la població esdevenen un fet que forma

11. ADLL, Fons Parroquial, Aitona, Carpeta n. 2, *Quinque Libri II* (1682-1721), Reg. Defuncions.

12. CAMPS I CLEMENTE, *Torrefarrem i el seu entorn històric*, p. 110.

part d'una estratègia de terror i saqueig alhora que es privava als assetjats de recursos alimentaris i es tallaven les comunicacions.

Per a les quatre viles mencionades, es pot documentar un context d'abandonament, però no es pot demostrar que aquest sigui absolut, és a dir, que no hi quedi ningú al poble. La cronologia que delimiten els rectors en les seues notes o els mateixos buits documentals no permeten fer tal precisió. Són indicadors de fugida dels habitants i dels dirigents de la parròquia. També suposen una justificació de cara a les autoritats eclesiàstiques superiors sobre l'absència de les seues funcions, cosa que mostra la nota al marge on diu «per lo Sr. Bisbe».

El destí de les persones i les famílies refugiades és incert. Un cop més, és mitjançant els registres sacramentaris d'Aitona que se n'observa algun. En un intent per part del rector d'ordenar els sagraments dels seus parroquians en un període d'absència i turbulències, apareixen inscrits 7 enterraments d'habitants d'Aitona a Lleida durant el 1707, també dos pagesos morts a Seròs el novembre del mateix any, un altre pagès enterrat a Llardecans, una dona muller d'un habitant del poble que morí i fou enterrada a la Granadella i un prevere i beneficiat de la vila d'Aitona mort a Prades l'octubre del 1707, el cos del qual fou transportat a Aitona.¹³ A partir d'aquesta informació es pot establir que no es produí un moviment massiu de refugiats cap a un destí concret. Els destins foren de tres tipus. El primer una fortalesa propera on trobar refugi a l'empara d'uns murs i una guarnició: la ciutat de Lleida. El segon les poblacions veïnes fora del camí cap a Lleida i més allunyades d'aquesta, com és el cas de Seròs. El tercer esdevindrien aquelles poblacions on les famílies i els individus trobessin refugi i suport temporal en la xarxa familiar dispersa per la regió. Per aquest darrer cas, el buidat nominal de la documentació i la reconstrucció familiar resulten indispensables per a contrastar aquesta hipòtesi.

La mortalitat del setge resulta molt difícil de precisar. Per a les poblacions abandonades no hi ha dades que puguin oferir una xifra con-

13. ADLL, Fons Parroquial, Aitona, Carpeta n. 2, *Quinque Libri II* (1682-1721), Reg. Defuncions.

creta. La mortalitat a la ciutat de Lleida durant el setge es comptabilitza segons les dades proporcionades per Josep Aparici i el cadastre de 1717. Lleida tenia entre el 1702 i el 1706 amb 1.500 cases, unes 6.000 persones. El 1708, després del setge, aquestes es reduïren a 600 cases i 2.400 persones. El cadastre de 1717 registra 747 cases.¹⁴ A més a més, E. Vicedo assenyala el descens del 50% del creixement natural de la ciutat a través dels baptismes de la parròquia de Sant Joan en el període 1706-1710.¹⁵ La interpretació d'aquestes dades ha de ser prudent primer pel seu caràcter fiscal i segon pel fet que el creixement natural està calculat amb els baptismes d'una única parròquia de la ciutat. Tot i això, la sagnia demogràfica que patí Lleida amb el setge i el saqueig és un fet evident, però que cal documentar.

Per a la resta del territori, els diversos recomptes de població realitzats el 1702,¹⁶ 1716,¹⁷ 1717¹⁸ i 1719¹⁹ mostren un primer balanç demogràfic del conflicte. Tot i la qüestionada precisió dels censos, amb un marge d'ocultació que obliga a corregir les dades,²⁰ aquests ja suposen un punt de

14. FERNÁNDEZ, *Història de Lleida. El segle XVIII. Vol. 6*, p. 62.

15. E. VICEDO citat per R. FERNÁNDEZ, *Història de Lleida. El segle XVIII. Vol. 6*, p. 62.

16. Josep Aparici, *Nueva Descripción Geográfica del Principado de Cataluña*, 1720 (Biblioteca de Catalunya, Manuscrit, Signatura: Arch. reg. 5082 – 516, Folis 49 a 60 dins Josep IGLÉSIES, *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, 1974).

17. Pere SERRA I POSTIUS, *Cataluña numerada en sos termes, en ses cases y personas. Any 1719*, Institut Municipal d'Història de Barcelona, Ms. A-18 dins IGLÉSIES, *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, 1974.

18. Josep de PEDRAJAS, *Año 1717 – Relación de las Personas que componen en las Ciudades, Villas, Lugares del Principado de Calauña con distinción de Beguerios*, Biblioteca Nacional de Madrid, manuscrit n.º 2274, folis 396-444, numeració antiga de 591 a 740 dins IGLÉSIES, *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, 1974.

19. *Noticia del Principado de Cataluña dividido en Corregimientos con expresión de las Ciudades, Villas, Lugares y Quadras en sus confrontaciones y jurisdicciones y el número de casas y Habitantes de ellas*, Manuscrits 12-21-4=67 a 72 de la Biblioteca de la Real Acadèmia de la Història de Madrid dins IGLÉSIES, *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, 1974.

20. FERRER, *Estudis d'Història Agrària*. 20, p. 35.

referència. En els casos de les viles estudiades, el nombre de cases, i també d'habitants, registrats després de la guerra en els censos de 1716 i 1719 són superiors o iguals als que mostra el cens de Josep Aparici de 1702. En la següent taula²¹ es mostra el nombre de cases recollit en els censos citats:

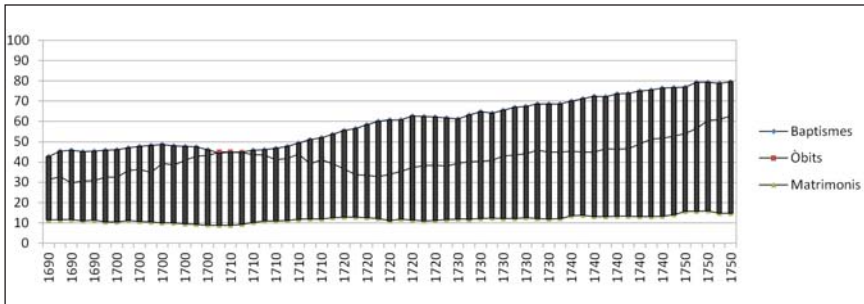
	1702	1716	1719
Aitona	104	104	140
Almatret	10	14	20
Bell-lloc	6	8	10
Seròs	105	105	105
Sudanell	26	44	44
Torregrossa	35	36	39

Els registres parroquials conservats, en canvi, ofereixen més precisió i dades que no es recullen en cap cens. És en aquestes dades on hom observa l'impacte de la guerra amb un increment de les taxes de baptismes, casaments i enterraments. Aquest es conseqüència directa d'un augment de la població fruit d'un grup de persones refugiades de la guerra. En termes generals, durant la guerra, com és previsible, els baptismes disminueixen i els difunts s'incrementen. El nombre de casaments pateix un lleuger descens però cap sotrac important. El creixement natural de la població en el conjunt del territori davalla en xifres negatives.

Entre 1710 i 1720, es produeix un context de redreç que, dins la mateixa dècada, supera els límits derivant en una primera etapa expansiva, tal i com també s'observa a través dels censos. El 1710 el nombre de baptismes s'incrementa i el d'òbits descendeix. En la dècada 1710-1720 els batejos s'incrementen en una tercera part, acompanyats d'una lleugera pujada dels matrimonis. El creixement natural es dispara fins al seu punt més àlgid el 1720. El 1715 les xifres anteriors a la guerra ja havien estat

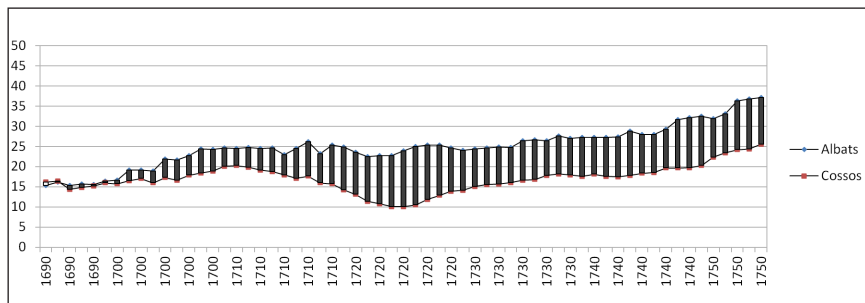
21. IGLÉSIES, *Estadístiques de població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, pp. 32-35 (Vol I), 266-267 (Vol I) i 837-840 (Vol II).

sobrepassades. Entre el 1720 i el 1725, els naixements es mantenen estables per donar a pas a un període que va des del 1725 fins el 1750. Al voltant de 1720 els matrimonis s'incrementen sobtadament una tercera part per donar pas a una estabilitat continuada, també fins 1750. Amb tot, el creixement natural es manté lleugerament per sota de la xifra assolida el 1720 fins el 1745, moment a partir del qual inicia un descens.

* Baptismes, òbits i matrimonis de les parròquies d'Aitona, Almatret i Torregrossa, 1690-1750. Valors expressats en MM de 13 anys.

El veritable canvi de tendència, però, s'esdevé en la mortalitat. En termes generals, aquesta davalla entre el 1712 i el 1720 fins a aproximar-se a les xifres de 1690. Entre el 1720 i el 1740 el conjunt dels òbits inicia un ascens progressiu, sempre per sota dels naixements, suposant una tercera part del conjunt de batejos. A partir de 1740, les defuncions ascendeixen més bruscament, però sense sobrepassar els naixements i mantenint un creixement natural positiu, tot i que en descens. La mortalitat adulta disminueix però no la infantil, la qual se situa per sobre de l'adulta representant un 70% del conjunt dels enterraments entre el 1717 i el 1721. Fins el 1740 el nombre d'albats es manté estable, mentre que els cossos tendeixen a un increment sense superar els primers. A la dècada de 1730 les dues taxes s'estabilitzen representant, aproximadament, els albats un 60% del conjunt de la mortalitat i els cossos un 40%. Aquesta tendència es manté fins a l'entrada de la dècada de 1750.

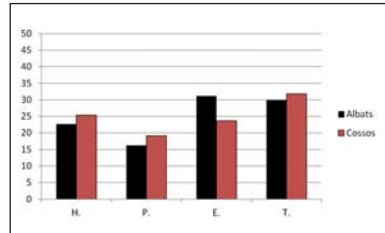
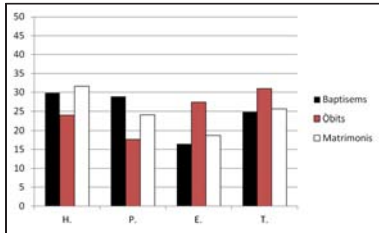
* Mortalitat infantil (Albats) i adulta (Cossos) de les parròquies d'Aitona, Almatret i Torregrossa, 1690-1750. Valors expressats en MIM de 13 anys.

La disminució de la mortalitat adulta esdevé generalitzada en tot el Principat al llarg del segle XVIII, de manera que cal considerar-la com un dels factors causants del creixement demogràfic.²² La disminució de la mortalitat adulta suggereix un increment de l'esperança de vida que se suma a un progressiu ascens dels casaments i a una acumulació de creixement natural positiu durant successives dècades. Cal documentar i reconstruir els corrents migratoris per tal d'observar, amb precisió, el seu impacte en el repoblament de les terres de Lleida.

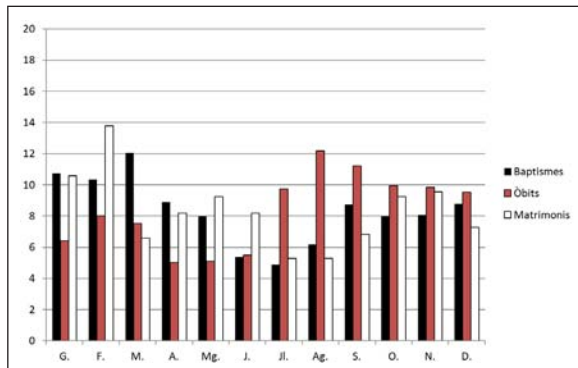
El canvi de tendències cap al creixement causat per l'increment dels baptismes i per la reducció de la mortalitat adulta no implica cap canvi en el moviment estacional de les taxes. La població del país inicia una transició demogràfica amb l'increment d'efectius humans en el segle XVIII, però la seua estructura continua estant sotmesa als ritmes agraris propis de l'economia del moment. El daltabaix de la Guerra de Successió tampoc suposa cap canvi en aquest sentit. En la dècada 1690-1699 les dades situen el pic de baptismes a l'hivern i a la primavera, amb una forta caiguda a l'estiu. La mortalitat situa el seus màxims a la tardor i a l'estiu, una tendència marcada per la mortalitat infantil, destacada en els mesos de juliol, agost i setembre, ja que l'adulta es reparteix durant l'any amb més

22. ALBAREDA, *Història de la Catalunya moderna*, p. 131.

regularitat amb els mínims a la primavera. Pel que fa als matrimonis, el seu moment més àlgid és a l'hivern, amb major concentració de casaments al mes de febrer. L'estiu recull les xifres més baixes. Aquesta tendència és el reflex d'una societat i una economia als ritmes agrícoles.

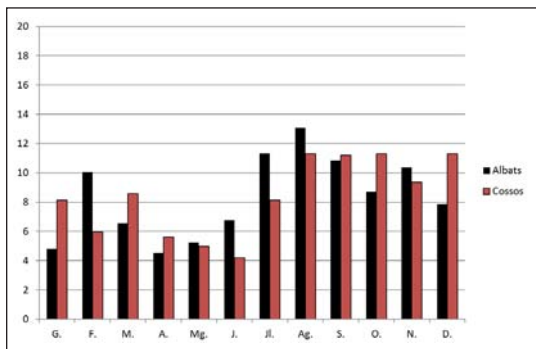
* Moviment estacional expressat en valors proporcionals (%) de baptismes, òbits i matrimonis i de mortalitat infantil i adulta de les parròquies d'Aitona, Almatret, Sudanel·l i Torregrossa. 1690-1699.

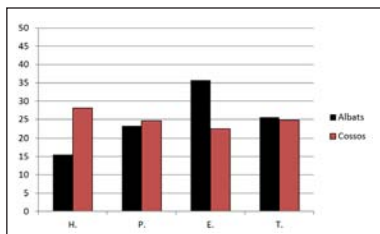
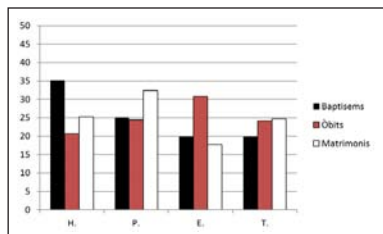
* Moviment mensual expressat en valors proporcionals (%) de baptismes, òbits i matrimonis de les parròquies d'Aitona, Almatret, Sudanel·l i Torregrossa. 1690-1699.

Aquesta tendència continua mantenint-se en el moment en què el conflicte és més latent a les terres de Lleida (1700-1709). Els baptismes destaquen a l'hivern, els òbits a l'estiu, especialment els albats, mantenint-se alts a partir del maig i destacant, especialment, en l'agost i el setembre. Els matrimonis sobresurten a la primavera, a l'abril i al maig, tot i que en els mesos de gener i febrer les xifres també es presenten altes. Tot i el

moment de guerra que es viu al territori, no hi ha una repercussió especial que alteri els ritmes anuals de les taxes.

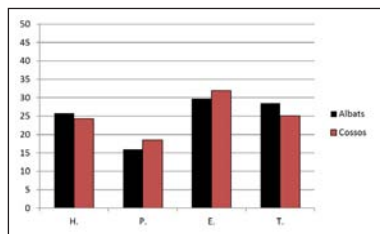
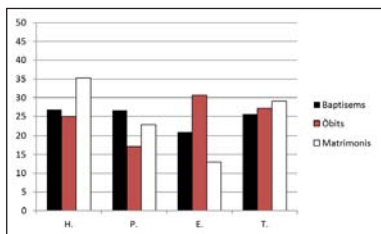
* Moviment mensual expressat en valors proporcionals (%) de la mortalitat infantil (Albats) i adulta (Cossos) de les parròquies d'Aitona, Almatret, Sudanel·l i Torregrossa. 1690-1699.

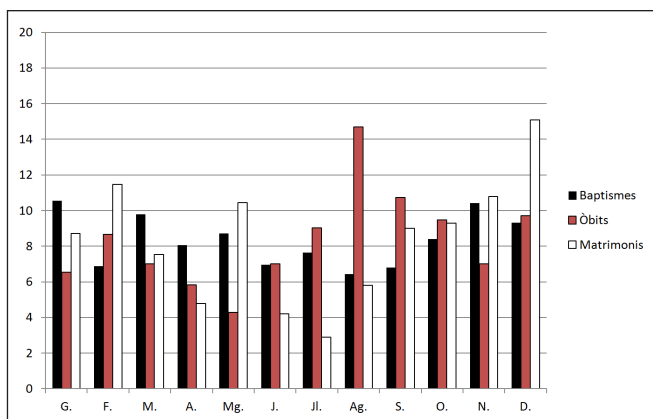
* Moviment estacional expressat en valors proporcionals (en %) de baptismes, òbits i matrimonis i de mortalitat infantil i adulta de les parròquies d'Aitona, Almatret, Sudanel·l i Torregrossa. 1700-1709.

En la dècada següent (1710-1719) els baptismes es presenten més repartits al llarg de l'any però encara amb el mínim estival. La mortalitat infantil també tendeix a repartir-se més equitativament al llarg de l'any, tot i que encara manté el màxim a l'estiu i el mínim a la primavera. Aquesta presenta les quotes més elevades des del mes de juliol fins al setembre i el desembre, mentre que l'adulta destaca sobtadament en els mesos d'agost i setembre. Els matrimonis mostren un comportament igual al de les dècades anteriors situant els seus pics a

l'hivern, on despenen els mesos de desembre i febrer, i els mínims a l'estiu, essent la tardor i la primavera uns períodes d'ascens i descens.

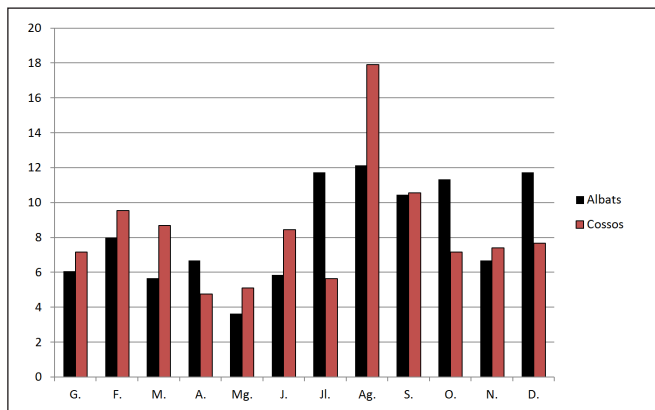

* Moviment estacional expressat en valors proporcionals (en %) de baptismes, òbits i matrimonis i de mortalitat infantil i adulta de les parròquies d'Aitona, Almatret, Sudanel·l i Torregrossa. 1710-1719.

* Moviment mensual expressat en valors proporcionals (%) de baptismes, òbits i matrimonis de les parròquies d'Aitona, Almatret, Sudanel·l i Torregrossa. 1710-1719.

El 1700 les terres de Lleida són un territori divers. D'una banda una gran ciutat, Lleida, que actuava com a centre i alhora cruïlla de camins. Les comarques dels voltants estaven habitades per un reguitzell de pobles de dimensions reduïdes, amb quotes d'uns 5 baptismes anuals, en la seua majoria. A més a més, un seguit de viles més grans, entre els 20 i 30 batejos a l'any, actuaven com a petits centres. El panorama que es presen-

* Moviment mensual expressat en valors proporcionals (%) de la mortalitat infantil (Albats) i adulta (Cossos) de les parròquies d'Aitona, Almatret, Sudanell i Torregrossa. 1710-1719.

ta a l'entrada del segle XVIII és de despoblament al nord del Segrià i al sud de la Noguera, mentre que la resta de poblacions del territori afronten una recuperació. La guerra impacta a través d'una gran mortalitat en el setge de Lleida de 1707, el qual, a més a més, porta a una nova situació de despoblament fruit d'una operació de terra cremada per part de l'exèrcit invasor. El balanç de les hostilitats, a banda d'imprecís per la falta de dades objectives, sembla, per ara, centrat en el setge. L'increment de mortalitat registrat a les poblacions de les comarques es deu a l'increment de les taxes per la presència de població refugiada alhora que a una fam originada per l'escassetat d'aliments pròpia en temps de guerra.

Tot i el daltabaix ocasionat per la guerra, el redreç resulta pràcticament contigu a la fi del setge a la ciutat de Lleida. La prova és un període, 1710-1720, de redreç que dona pas immediat a una primera etapa expansiva, anticipant-se un xic a la dinàmica conjunta del Principat. També és en aquest moment que es produeix el primer canvi en l'estructura de la mortalitat per posar els fonaments cap a la següent etapa demogràfica. Aquesta mostra de dades resulta una contribució més a l'àrdua tasca de

buidat dels registres parroquials en un territori des del que encara es poden fer noves aportacions a la recerca històrica. Així doncs, és necessari aprofundir en la recol·lecció de dades al conjunt del Principat per obtenir majors resultats i estudiar les dinàmiques regionals d'expansió demogràfica que es visqueren a Catalunya i a Europa al llarg del segle XVIII.

Els Falguera: poder polític i econòmic d'una família barcelonina (1636-1752)

MARIA LUZ RETUERTA JIMÉNEZ

Resum

L'article tracta sobre la trajectòria política i els interessos econòmics d'una família de l'elit de Barcelona: els Falguera. La cronologia comprèn el període que va des del primer terç del segle XVII fins a la segona meitat del segle XVIII. S'hi aprofundeix en l'entramat de les xarxes de parentiu d'aquesta família al llarg del temps, així com en l'evolució de les seves opcions polítiques, sobretot en el marc de la Guerra de Successió.

Paraules clau: Falguera, Guerra de Successió, austriacistes, borbònics, Barcelona, Baix Llobregat.

Resumen

La comunicación trata de la trayectoria política y de los intereses económicos de una familia de la elite barcelonesa, los Falguera. Abarca desde el primer tercio del siglo XVII hasta la segunda mitad del XVIII. Se analiza el entramado de las redes de parentesco de dicha familia a lo largo del periodo así como la evolución de sus opciones políticas, sobre todo en el marco de la Guerra de Sucesión.

Palabras clave: Falguera, Guerra de Successió, austracistas, borbónicos, Barcelona, Bajo Llobregat.

Abstract

The article is about the political trajectory and the economic interests of a Barcelona elite family: the Falguera family. The period of time goes from the first third of the seventeenth century to the second half of the eighteenth

century. We enter into the details of the family network of this family over the years, as well as the evolution of their political opinions, most of all in the background of the War of Succession.

Keywords: Falguera, War of Succession, Austriacists, Borbonics, Barcelona, Baix Llobregat.

1. Els Falguera de l'època dels Àustries

Els Falguera de Barcelona va ser una família de mercaders enriquida entre finals del segle XVI i començaments del XVII que va ascendir en l'escala social al llarg de la segona meitat del Sis-cents i principis del segle XVIII.¹ Els seus membres van gaudir de poder i van exercir càrrecs a les institucions, però després de la Guerra de Successió van restar en l'ostracisme públic. Quina va ser la seva actuació perquè això passés? Quins van ser els seus compromisos polítics?²

Els Falguera procedien del nucli de Plegamans (Palau-solità i Plegamans) on tenien un mas que encara es conserva. En l'últim terç del segle XVI, Bartomeu Falguera, un cabaler d'aquesta família, va marxar a Barcelona per provar fortuna a la ciutat.

Desconeixem la seva trajectòria personal, però segurament es va dedicar al comerç.³ El seu fill, Jaume Falguera Domènec (1585?-1639) cons-

1. No hem anteposat la preposició «de» als cognoms Falguera, Rius, Asprer i Alòs perquè originàriament no la tenien, tot i que després la van adquirir en el procés dels respectius ennobliments.

2. Sobre la família Falguera a Sant Feliu de Llobregat vegeu: M. Luz RETUERTA i Carme SANMARTÍ, *El palau Falguera. Pagesos, mercaders i nobles a Sant Feliu de Llobregat segles XVII-XX*, Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, 1999. M. Luz RETUERTA, Carme SANMARTÍ, «El palau Falguera de Sant Feliu de Llobregat», *Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental*, Diputació de Barcelona, Barcelona, pp. 183-264.

3. El seu nét, Jaume Falguera Ferrer, a l'hora de demanar l'ascens a ciutadà honorat, va

ta com a corredor d'orella⁴ i, més tard, com a mercader.⁵ Sabem que tenia una nau per comerciar a l'engròs amb diversos productes pel Mediterrani, per Lisboa i, fins i tot, possiblement per les Índies.⁶ Aquest Jaume va emparentar amb Magdalena Ferrer, filla d'una família procedent de Santa Coloma de Queralt que, a l'igual que els Falguera, s'havia traslladat a Barcelona durant la segona meitat del Sis-cents. El seu pare, Pau Ferrer, era adroguer. Llavors els adroguers venien al detall productes d'ultramar molt valorats a Europa, com sucre, cacau, espècies (pebre, canyella i safrà) i més tard colorants (cotxinilla, indi i brasil), articles fàcils de transportar i que proporcionaven elevats guanys. Entre finals del segle XVI i principis del XVII, els adroguers van prendre rellevància i van fundar un col·legi professional per defensar els seus interessos. Jaume Falguera Domènec i el seu sogre van fer una extraordinària fortuna gràcies al comerç amb aquests i altres productes, com la barrella que importava a través de contactes amb comerciants gaditans.⁷ Aleshores alguns adroguers, com Pau Ferrer, es van aliar amb mercaders i van passar a comerciar a l'engròs, esdevenint també mercaders, sota aquesta condició veiem a Ferrer en actes

afirmar que els seus pares i avis eren comerciants. Val a dir que el seu avi matern, Pau Ferrer, era mercader de Barcelona, el que no hem pogut confirmar és si el seu avi patern també ho havia estat. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Consell d'Aragó, Lligall 0241, núm. 014.

4. Dietari de la Generalitat de Catalunya, vol. V, 1623-1644. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1999, p. 268.

5. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Jacint Pareja, *Decimun tertium manuale omnium contractuum et instrumentorum*, 1635-1636.

6. A l'inventari dels béns fet l'any 1801 a la mort de Josep Falguera, apareix ressenyat aquest document: « Consulta per poder concedit a Jaume Falguera per lo senyor Rey per poder enviar dos naus de Indias... N°59 » AHPB, Josep Ribes Granés, *Inventari de 1801*. Apareix per primera vegada a la matrícula de mercaders l'any 1635, però segurament ja mercadejava abans. Pere MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles. XVII i XVIII*, Curial, Barcelona, 1977, p. 216.

7. Albert Garcia Espuche parla del comerç d'importació de barrella de Jaume Falguera vinculat al gadità Bravo de Laguna: Albert GARCÍA ESPUCHE, *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Alianza Editorial, Barcelona, 1998, p. 358.

protocol·laris de la ciutat, com la rebuda de Felip III durant el seu primer viatge a Barcelona.⁸

A partir de la dècada dels anys vint, les rutes comercials pel Mediterrani van perdre força i una part dels capitals originats pel comerç es van refugiar en la l'adquisició de terres. L'any 1636, Jaume Falguera Domènec va comprar finques aprofitant l'endeutament de la pagesia local i la dificultat d'algun patrimoni de la noblesa. Les adquisicions les va fer sobretot a dos llocs concrets rics en aigua: la vall baixa del Llobregat (a Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan Despí, Sant Just, Molins de Rei i Sant Boi de Llobregat) i la zona del rec Comtal (a Sant Martí de Provençals, en especial a la zona del Clot).⁹ El 1639 va morir Jaume Falguera Domènec quan els seus fills encara eren encara petits i Magdalena, la seva vídua, es va encarregar de prendre possessió de les propietats i de gestionar el patrimoni familiar. Eren els anys de la Guerra dels Segadors (1640-1652) i per a la represa els hi va caldre esperar l'acabament del conflicte.

Des de la dècada dels cinquanta el fill, Jaume Falguera Ferrer (162?-1699), va menar el patrimoni familiar i va continuar comprant finques aprofitant les situacions de dificultat de la pagesia del pla del Llobregat

8. Amb motiu de la cerimònia de benvinguda del rei Felip III l'any 1599, Pau Ferrer va ser un dels encarregats de portar els cordons per fer la volta acostumada que anava des del portal de Sant Antoni fins al cadafal que es va fer a la plaça de Sant Francesc, on el rei jurà els privilegis de Barcelona, i des de l'esmentat cadafal fins a la Seu. A. Duran i Sanpere i J. Sanabre, eds., *Llibre de les Solemnitats de Barcelona. Edició completa del manuscrit de l'Arxiu Històric de la Ciutat*, Vol. 2, 1564-1719, Institució Patxot, Barcelona, 1947, p. 129.

9. La major part de les finques, tant a Sant Feliu com a Sant Martí de Provençals les va adquirir l'any 1636. El 4 de setembre de 1636 va comprar unes cases al camí ral i quatre peces de terra a Sant Feliu de Llobregat pel preu de 4.100 lliures i el 28 d'octubre del mateix any va adquirir de Ramon de Calders, senyor de Segur, sis peces a Sant Martí de Provençals pel preu de 3.600 lliures. AHPB, Jacint Pareja. *Decimun tercium manuale omnium contractuum et instrumentorum*, 1635-1636. Sobre les inversions en recursos hídrics a la zona, veieu: M. Luz RETUERTA JIMÉNEZ, «Les inversions barcelonines en els recursos hidràulics a Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda fins a l'arribada del canal de la Infanta)», *Estudis d'Història Agrària*, 2012, núm. 24, pp. 293-309.

durant la postguerra. Aleshores va reprendre les activitats comercials del pare i durant els primers anys va comerciar amb la galera Santa Eulàlia pel Mediterrani.¹⁰ Però la dificultat creixent dels catalans per mercadejar en les rutes de llarga distància va fer que poc a poc canviés d'activitats econòmiques i es dedicués a afers amb rendes més estables, com l'arrendament de l'impost de la Bolla, entre 1650 i 1655, o bé el crèdit al Consell de Cent de Barcelona i a la Generalitat.¹¹

Durant els anys de 1670 a 1682, es va dedicar al comerç al detall, associat amb destacats comerciants, com Magí Mercader, Josep Castellar i després Anton Simó. Amb ells va obrir una botiga de teixits a Barcelona, un negoci que llavors proporcionava elevats guanys.¹² També es va dedicar a subministres com la carnisseria del tall de les carns del molí de la pólvora, l'any 1671.¹³ No obstant, la seva principal font de riquesa durant aquesta època va ser l'avituallament de l'exèrcit en col·laboració amb altres socis com els Feu.¹⁴ El context bèl·lic europeu i la situació geopolítica catalana va incrementar la presència de l'exèrcit en el territori

10. El 12 de juliol de 1650, va mercadejar robes amb Gènova. Dietaris de la Generalitat de Catalunya, vol. VI, 1644-1656, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2000, p. 1073.

11. Dietaris de la Generalitat de Catalunya, vol. VI, 1644-1656, pp. 420, 619, 1068 o Jaume DANTÍ I RIU, «Els creditors del Consell de Cent de Barcelona a la segona meitat del segle XVII», *Pedralbes*, XXIII-1 (2003), pp. 749-764.

12. Isabel LOBATO FRANCO, *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial*, Universidad de Sevilla /Secretariado de publicaciones, Sevilla, 1995, pp. 112 i 114.

13. Un exemple és l'arrendament del tall de les carns del Molí de la Pólvora, fora muralles, fet entre Jaume Falguera i Jaume Aymeric, carnisser i ciutadà de Barcelona, el 23 de setembre de 1671. AHPB, Bonaventura Vila, Manual 1671, signatura 766/21, fol. 183r.

14. Aixecament d'acta notarial, l'1 d'octubre de 1659 del contigut del llibre mitjà, intitulat «Llibre de quantas de todas mercaderias de Jayme Falquera». En concret de les vendes que va fer de gra (bàsicament blat i civada) per la qual cosa tenia Universidad llogats un magatzem. AHPB, Bonaventura Vilà, signatura 766/6, p. 380. Vegeu també: Isabel LOBATO FRANCO, *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 1995.

i Jaume Falguera ho va aprofitar per dedicar-se al proveïment de roba i cereals per a la tropa.¹⁵ Va participar en les institucions mercantils de Barcelona, formant part de la llistes de mercaders i de ciutadans de les quals s'extreien els cònsols del Consolat del Mar. L'any 1673 el van extreure de cònsol mercader, i més tard, de cònsol ciutadà.¹⁶

Des de feia temps, els Falguera havien tingut cura de fomentar les seves relacions amb la Corona. El primer Jaume Falguera va adquirir les terres i la casa de Sant Feliu de Llobregat per diversificar el seu patrimoni, però també per establir vincles amb aquesta institució. La casa, al peu del camí ral i a tocar la ciutat, era un lloc de pas tradicional dels virreis de Catalunya abans de prendre possessió dels càrrecs. El seu successor, Jaume Falguera Ferrer, va continuar l'apropament a la monarquia i va finançar les campanyes contra les tropes franceses de Joan Josep d'Àustria a Girona (1653) i Solsona (1655).¹⁷ A can Falguera de Sant Feliu es van allotjar diversos virreis, com el duc de Sessa i de Baena (1669) Joan Josep d'Àustria, el duc de Villahermosa i Francisco de Velasco (1696 i 1697), entre altres personalitats.¹⁸ Gràcies a aquest suport Jaume Falguera Ferrer va aconseguir ascendir a ciutadà honrat (1673).

15. Pere Molas tracta sobre les activitats econòmiques dels Feu i, en concret, sobre el contracte per al proveïment a l'exèrcit de la corona hispànica de 1690-1691, que va concentrar l'elit mercantil del moment: Pau Feu, Jaume Falguera, Joan Puiguriger, Francesc Feliu de la Penya, Joan Llinàs Arnold Jäger, Joan Kies, Joan Lapeira i Andreu Trulles. Pere MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura*, pp. 148, 150-151; Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Vicens Vives, Barcelona, 1993, p. 33.

16. El 25 d'abril de 1673, «Se feu extracció de cònsuls de Llotja de Mar y fonch extrets los noms següents Francesch Puiggener y Nicolau, donzell Jaume Falguera, mercader» El 18 de novembre de 1677, fou extret cònsol ciutadà. *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari de l'antic Consell Barceloní*, vol. 19, p. 108.

17. ACA, Consell d'Aragó, Lligall 0241, núm. 014.

18. *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari de l'antic Consell Barceloní (1696-1697)*, Barcelona, 1968, vol. 22, pp. 53-54.

Des de l'any 1652, la Corona controlava les persones que podien formar part de les llistes per als càrrecs i els oficis del Consell de Cent i de la Generalitat, i ho feia a través del Consell d'Aragó, la institució que informava sobre la idoneïtat política dels candidats.¹⁹ A partir de la dècada dels setanta, Jaume Falguera va formar part de la bossa de la qual s'extreien els càrrecs de consellers de la ciutat. L'any 1675, va ser conseller segon de Barcelona²⁰ i anys més tard, el seu fill Francisco va arribar també a conseller del Consell de Cent de Barcelona i a coadjutor del Racional, un ofici vinculat al patrimoni de la monarquia.

La segona generació barcelonina dels Falguera va aprofundir en les aliances matrimonials amb el grup de comerciants més rics i influents de la ciutat. Francisca i Eulàlia es casaren amb mercaders, la primera, amb Joan Baptista Florit i, després d'enviudar, amb Ramon Roger,²¹ i la segona, amb Jaume Lladó. Jaume Falguera Ferrer s'enllaçà en primeres núpcies amb Maria Lledó, filla de mercaders, i en segones, amb Anna Brocà, procedent d'una família de ciutadans honrats.²²

19. Vegeu Josep Maria TORRAS I RIBÉ, «El control polític de les insaculacions del Consell de Cent de Barcelona (1652-1700)», *Pedralbes*, XXIII (1993), pp. 457-468.

20. El 30 de novembre de 1675 l'extreuen com a conseller segon. *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari de l'antic Consell Barceloní*, vol. 19, p. 355.

21. Tots dos, en Florit i Ramon Roger, van estar vinculats a la Corona i van patir l'empresonament. En Roger fou desterrat durant el domini francès de la Guerra dels Segadors. ACA, Consell d'Aragó, lligall 241-14, «Consulta del virrey sobre la merced de un ciudadanato que suplica Jaime Falguera, mercader». 1671-09-12. Ramon Roger va morir l'any 1652 a Girona. Arxiu Comarcal de la Segarra (ACS), Llinatges Massot-Dalmases, «Resumen del processo de la causa vertiente entre partes de Francisco Florit, de una, y Francisco Sambesart, de otra, el qual oy se halla unido con otro vertiente entre partes de Francisco Sembesart de una, y Ramon Falguera, y otros de otra». Hi ha referències a Ramon Roger, mercader i ciutadà de Barcelona, com a tinent de l'ofici dels ploms del General del braç reial. *Dietari de la Generalitat de Catalunya*, Vol I. 1644-1656, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000, pp. 3, 60, 151, 152, 153, 672, 673, 778, 1247, 1258 i 1644 (índex on surt Roger). El 27 de març de 1645 fou extret com a habilitador de la Junta de braços per l'estament reial (p. 60).

22. El doctor Vicens Bartomeu, conseller segon, nomenà, entre altres, a Pere Brocà com a prohoms perquè l'acompanyés en el cerimonial de dol per la mort de Lluís XIII, rei

Més tard, va dirigir estratègicament la política matrimonial de la seva descendència amb la finalitat d'afavorir els negocis i gaudir de reconeixement social. Va casar la seva filla Magdalena amb Francesc de Rius Bruniquer, ciutadà honrat i més tard oïdor de la Real Audiència; i a Eulàlia, amb Pau de Feu Soler, membre d'una destacada família de mercaders que aconseguiria la condició de cavaller durant el regnat de Carles II.²³

Durant tota la segona meitat del segle XVII, els Falguera continuaren donant suport a les institucions de la Corona per poder incorporar-se a l'estament militar. Un fet cabdal en aquest sentit va ser la revolta dels Barretines. Com ha estudiat Jaume Dantí, la conjuntura econòmica desfavorable, la plaga de llagosta de 1687, que va malmetre les collites; les protestes per les ingerències de les institucions de la monarquia en les insaculacions i els allotjaments militars desmesurats van estar en la base de la revolta pagesa.²⁴ En el tram final dels enfrontaments, Sant Feliu de Llobregat, on els Falguera tenien una gran propietat, va ser l'escenari d'un dels fets més luctuosos. El 30 de novembre de 1689 els revoltats es van concentrar a la vila, on es van enfrontar a la cavalleria. El resultat va ser la mort de 50 pagesos i d'alguns soldats, l'empresonaren de 15 persones i el saqueig de Sant Feliu.²⁵ És possible que la concentració fos un atac directe a Jaume Falguera, conseller en cap del Consell de Cent de Barcelona, proveïdor de l'exèrcit i alhora privilegiat exempt dels allotjaments

de França i de Navarra, comte de Barcelona, de Rosselló i Cerdanya el 1643. A. Duran i Sanpere i J. Sanabre, eds., *Llibre de les solemnitats*, pp. 266-267.

23. AHPB, Jaume Sayós, Capítols matrimonials entre Francesc Rius Bruniquer i Magdalena Falguera signats el 21 de juny de 1668. Hi havia diversos Pau Feu, el major era mercader i va morir abans de 1675. El fill, també anomenat Pau Feu, és el que es casà amb Eulàlia Falguera i va esdevenir cavaller l'any 1683. Sobre els Feu, vegeu MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura*, 1977, pp. 150-153.

24. Jaume DANTÍ I RIU, *Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693)*, Curial, Barcelona, 1990.

25. *Ibidem*, pp. 141 i 142.

militars.²⁶ Jaume Falguera era un dels homes clau del virrei i el cap d'una institució, el Consell de Cent, que es va oposar frontalment als revoltats. El moviment dels Barretines va tenir diversos líders santfeliuencs, com Domingo Domingo. També hi participaren Bernabé Roca, Antic Vallhonrat, Josep Tort, Pau Feliu i Francesc Batlle.²⁷

Acabat el conflicte, el rei Carles II atorgava als consellers de Barcelona el dret de cobertura «en atención a la fineza con que ha obrado esa ciudad en las ocurrencias que se han ofrescido con motivo de la sedición sucedida en algunos pueblos de la provincia».²⁸

L'actuació de Jaume Falguera Ferrer durant els fets de 1689 li va ser recompensada amb el privilegi de cavaller el 1694.²⁹ El seu valedor va ser el Duc de Villahermosa, virrei de Catalunya durant aquesta època. Ell va enviar una carta al rei on detallava els serveis de Jaume Falguera a la Corona durant els fets de 1688 i 1689. Més tard, durant la guerra dels Nou Anys, els Falguera es van relacionar amb el virrei Francisco de Velasco. El 1697, amb motiu del setge de les tropes franceses a Barcelona, el van acollir a la casa de Sant Feliu de Llobregat, lloc d'on va haver de fugir després per un atac inesperat dels francesos.³⁰

26. Ja abans d'esdevenir ciutadà honorat Jaume Falguera estava exempt dels allotjaments militars. Ho acredita un «Despaig del Senyor Duch de Osuna, en favor de Jaume de Falguera mercader per a que los Jurats de Sant Feliu no pasasen soldats en las casas de dit Falguera ab la carta de presentació y carta del senyor Falguera». Aquest document es relaciona en l'inventari de béns fet a la mort de Josep Falguera Asprer, el 1801. El duc d'Osuna era Gaspar Téllez-Girón Gómez de Sandoval y Enríquez de Ribera i, entre el 1667 i el 1669, virrei de Carles II, per la qual cosa el document hauria ser d'aquesta època. AHPB, Josep Ribas i Granés. Sobre la seva condició de conseller en cap, vegeu: A. Duran i Sanpere i J. Sanabre, eds., *Llibre de les Solemnitats* vol. 2, pp. 308 i altres (vegeu índex).

27. «Lista dels principals implicats en la revolta dels Barretines l'any 1689», publicada a DANTÍ I RIU, *Aixecaments populars*, pp. 203-205. Vegeu, les referències a Miquel Panyella a ALBAREDA I SALVADOR, *Els Catalans i Felip V*, p. 39.

28. Citat per Joan REGLA, *Els virreis de Catalunya*, Barcelona, 1956. p. 143.

29. ACA, Consell Suprem d'Aragó, Secretaria de Catalunya, lligall 242.

30. F. de A. ROS, ed., *«El Codem de la Relació del siti de Barcelona tingut en lo any*

2. Els Falguera durant el primer període borbònic (1701-1705)

El 1698, va morir Jaume Falguera Ferrer i dos anys després, el seu fill gran, Francisco Falguera Lledó, aquests últim sense descendents.³¹ Enrere van restar els membres de la família vinculats al comerç. Entre 1700 i 1709 el patrimoni familiar el va gestionar sobretot Francisca Serra, la vídua de Francisco, que va gaudir de l'usdefruit. Ella va liquidar els negocis del seu marit amb els Feu i amb altres proveïdors de l'exèrcit.³² El nou titular era Jaume Falguera Lledó (1647-1722) solter i assessor jurídic de la ciutat de Barcelona des de l'any 1694, l'any en el qual el seu pare va aconseguir ascendir a cavaller. Altres germans barons de la família eren Antoni Falguera Brocà i Ramon Falguera Brocà (1680-1752) ambdós fills de la segona esposa, Anna Brocà, molt més joves que els seus germans de pare. Anton era canonge de Barcelona i Ramon, jurista i doctor en dret com el seu germà Jaume. Ambdós pertanyien a una nova generació que poc a poc tindria una actuació pública.

Ramon i Anton van ser consellers en la Conferència dels Tres Comuns, el nom que rebia l'actuació conjunta de la Diputació del General, el Consell de Cent i el Braç Militar. El primer ho va ser pel Braç Militar i el segon, per l'eclesiàstic. La Conferència tenia un caràcter consultiu i va jugar un paper fonamental en la defensa de les constitucions de Catalunya davant les agressions de la Corona.³³

A través de Francesc Castellví, coneixem una actuació concreta de Jaume Falguera Lledó com assessor jurídic del Consell de Cent en la reunió de la Conferència dels Tres Comuns de 1700. Castellví l'atribueix

1697» del Dr. Gaspar Mas y Montagut, Semiliario Conciliar de Barcelona, Barcelona, 1950, p. CXXI.

31. AHPB, Gaspar Sayós, Testament de 1692.

32. Vegeu les escriptures d'aquesta época a AHPB. Gaspar Sayós.

33. Vegeu la tesi doctoral d'Eduard MARTÍ FRAGA, "La conferència dels Tres Comuns i el Braç Militar: dues institucions decisives en el tombant del segle XVII", Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2008.

equivocadament a Ramon Falguera, un jove de només 20 anys que llavors no era advocat de la ciutat.³⁴ Aleshores acabava de morir Carles II i la Diputació i el Consell de la ciutat van reunir representants de les tres institucions per no allargar el procés amb una convocatòria de la Junta de Braços.

L'objectiu era evitar desordres i analitzar la situació política. Hi havia dubtes constitucionals per acceptar el príncep Jordi Hessen-Darmstadt com a virrei, ja què, segons l'ordenament jurídic vigent, si moria el rei, el virrei havia de cessar fins que el nou rei jurés les Constitucions de Catalunya (el que es coneixia com a la vicerègia). El 8 de novembre van arribar a Barcelona les disposicions del testament de Carles II on es nomenava al duc d'Anjou, Felip de Borbó, com a successor. També es demanava la continuïtat del virrei Hessen-Darmstadt. Però, d'acord amb la vicerègia, la més alta autoritat de Catalunya l'havia d'exercir interinament el segon magistrat més important del Principat. La Diputació del General va acceptar de seguida la proposta de Madrid, però inicialment el Consell de Cent i, sobretot, el Brac Militar s'hi oposaren. Després de molts debats i pressions i davant l'amenaça de l'entrada a Catalunya d'un contingent de cavalleria francès que executaria les disposicions testamentàries, la Conferència va acordar seguir els dictats dels assessors legals de les tres institucions. Entre aquests, hi havia Jaume Falguera. Segons Castellví, aquests assessors estaven emparentats amb el Canceller i els jutges i oïdors de la Reial Audiència, el nucli originari favorable a Felip V, i van rebre pressions directes perquè acceptessin les ordres de Madrid i reconeguessin Felip de Borbó com a hereu i a Darmstadt com a virrei, abans de prestar jurament. Jaume Falguera tenia familiars entre els oficials de l'Audiència i els consellers de la ciutat de Barcelona. Fins i tot el seu nebot, Ignasi Rius Falguera, va ser un dels consellers encarregat

34. Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, Fundación Francisco Elías Tejada y Erasmo Percopo, Madrid, 1997-2002, vol. 1, pp. 301-304.

de comunicar a Darmstadt la deliberació del Consell de Cent.³⁵ Josep Maria Torras afirma que el període d'interinitat es va resoldre gràcies a l'enorme popularitat de Jordi de Darmstadt per l'actuació contra els francesos de l'any 1697.³⁶ Temps després, l'any 1721, en un procés contra el segrest dels béns de Jaume Falguera Lledó, Josep Bernal, assistent a la Junta de Braços de l'any 1713 i un dels testimonis de la causa, va afirmar que aquesta actuació li va ocasionar l'enemistat dels partidaris de l'arxiduc Carles d'Àustria per haver aconsellat als consellers que confirmessin el comte de Palma com a virrei després de la mort del rei Carles II. En aquest cas val a dir que el primer virrei no va ser el comte de Palma sinó Hessen-Darmstadt, també va afegir que per la qual cosa:

[...] no assentia el Común de la Provincia, que fundada en la opinión y votos de diferent abogados, pretendian devian entrar la vice Regia Governación, hasta que S. M. huviesse prestado personalmente el juramento en la provincia, fue publicamente por este y demás motivos tenido y reputado por afecto al rei ntro. Señor, como en realidad lo era, y consitó contra si el odio de los que seguian el pardido de aquel Príncipe, que en dicho año 1705 invadió estre Principado de quines fue perseguido, todo lo que es muy público y notorio.³⁷

En un primer moment, el 1701, no es va qüestionar Felip V, tot i que, com hem vist, es va posar en dubte la manera d'abordar la interinitat. Aleshores una part dels jutges de la Reial Audiència donaven suport a les aspiracions absolutistes, entre ells l'anomenada quarteta, integrada per Josep Pastor, Francesc Rius, Josep Güell i Francesc Portell, el nucli dur

35. *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari de l'antic Consell Barceloní (1698-1701)*, Rafael Dalmau, Barcelona, vol. 23, 1970, p. 160.

36. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *La guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1999, p. 47.

37. ACA, Batllia i Intendència, Processos, Ramon de Falguera contra el fiscal 1721 N.7 Au.

del partit filipista a Catalunya.³⁸ Un dels membres principals d'aquest sector era Francesc Rius Bruniquer, casat amb Magdalena Falguera i cunyat de Jaume i de Ramon Falguera.

El mes de març de 1701, abans de l'acabament del mandat de Darmstadt, van nomenar el comte de Palma de virrei. El nou virrei va entrar a Barcelona per Sarrià, on els Alòs, familiars dels Falguera, el van allotjar a casa seva. Aquí va rebre l'ambaixada del Consell de Cent per preparar la seva entrada a Barcelona.³⁹ Llavors, Felip V encara no havia jurat les constitucions i es va tornar a qüestionar aquest nomenament.

En principi, sembla que els Falguera tenien bones relacions amb el partit borbònic, sobretot per les seves vinculacions familiars amb els Rius i els Alòs, però no tenim constància que tinguessin una actuació gaire activa en aquest sentit. Amb tot, és possible que la família allotgés el comte de Palma quan el van tornar a nomenar virrei l'any 1703.⁴⁰

Molts anys després, el 1757, per acreditar bones relacions amb la Corona i per deixar enrere els anys més durs de la postguerra, van sol·licitar poder disposar del privilegi de cadenes per a la seva casa de Sant Feliu de Llobregat. Aquest privilegi es concedia a les cases que havien hostatjat a reis. Per aconseguir-lo van aportar un certificat de l'Alcalde de Sant Feliu, Feliu Amigó, on va donar fe de l'estada de Felip V a la residència sanfeliuena, l'any 1701. El certificat afirma que el rei s'hi va allotjar els dies 27 i 28 de setembre, abans d'entrar a Barcelona. El rei venia a celebrar Corts i a casar-se amb la princesa Maria Lluïsa de Savoia. Els Falguera van reivindicar aquest fet per mostrar la seva condició de borbònics, però

38. Sobre els borbònics més destacats, vegeu: ALBAREDA I SALVADÓ, *Els catalans i Felip V*, p. 87.

39. *Manual de novells ardis vulgarment apellat Dietari de l'antic Consell Barceloní (1698-1701)*, Barcelona, 1970, vol. 23, p. 201.

40. El set de gener el comte de Palma va rebre les ambaixades de la ciutat a Sant Feliu de Llobregat, abans de prendre possessió del càrrec de virrei, tot i que el dietari de Barcelona especifica que s'allotgés a can Falguera. *Manual de novells ardis vulgarment apellat Dietari de l'antic Consell Barceloní (1702-1704)*, Barcelona, 1971, vol. 24, p. 65.

no és segur que el rei hi fes estada. Segons Francesc de Castellví, el 29 de setembre, el Consell de Cent de Barcelona va enviar ambaixades a Martorell, on era el monarca, per tal de preparar la seva entrada a la ciutat, per tant difícilment el rei podia ser els dies anteriors a Sant Feliu, una vila més a prop de la ciutat. El 30 de setembre s'esmenta que Felip V era a tocar Barcelona, però en cap cas se cita la seva visita a Sant Feliu de Llobregat.⁴¹ Anys després, Ferran VI els va atorgar aquest privilegi i la família va posar uns pilons amb cadenes davant la porta d'accés al palau, que van restar fins entrat el segle XX.

El mes de setembre de 1701 es va crear la Gran Aliança de la Haia i a la primavera de 1702 es van iniciar les primeres actuacions militars de la Guerra de Successió que es prolongarien fins a la signatura del tractat d'Utrecht de 1713, on es va reconèixer a Felip V com a rei d'Espanya. Inicialment el conflicte es va circumscriure als enfrontaments entre francesos i austríacs sense efectes apreciables a la Península ni a Catalunya.

Començada la guerra, les forces borbòniques van bloquejar el comerç amb els països de l'Aliança (Holanda, Anglaterra) i van expulsar el comerciant holandès Arnold Jugar, un home arrelat a Catalunya des de feia 40 anys i molt vinculat a les elits barcelonines. A partir de llavors, una part important dels comerciants, que mantenien negocis amb aquests països, es van posicionar a favor del partit austracista. Els Falguera tenien vincles d'amistat amb el nucli favorable a l'Arxiduc Carles liderat per Narcís Feliu de la Penya, especialment a través d'un amic seu, Pau Feu, casat amb Eulàlia, la germana de Jaume i Ramon Falguera. Aquest

41. «El día 29 volvieron a Barcelona los enviados de la Ciudad después de ejecutada su embajada al rey Felipe en Martorell, donde le habían suplicado permitiese la práctica establecida de cubrirse los consellers como grandes, y aseguraron de parte del Ministerio que acompañaba al rey que no innovaría sobre esta prerrogativa. Llegó el rey Felipe el día 30 a las cercanías de Barcelona. Salió, según la norma acostumbrada la Universidad, obispo y Cabildo y el Magistrado de la Ciudad. El rey no mando a los consellers que se cubriesen, permitiendo le acompañasen descubiertos hasta el convento de Jesús...», CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, I, p. 262.

matrimoni, entre altres fills, va tenir a Josep Feu casat amb una pubilla de la branca mataronina dels Feliu de la Penya,⁴² i a Teresa esposa del seu oncle segon, Ramon Sambassart Falguera, membre d'una altra destacada família de comerciants. Els Falguera també havien compartit afers econòmics amb Arnold Jäger perquè, en una data molt reculada com la de l'any 1752, encara conservaven la documentació d'un crèdit sobre els efectes que havien estat seus.⁴³ Amb tot, no tenim constància que els Falguera de l'època de la Guerra de Successió es dediquessin aleshores al comerç.

Entre 1704 i 1705, Francisco de Velasco va ser el virrei de Catalunya. Com hem vist, els Falguera el coneixien bé de la seva anterior etapa com a virrei (1696-1697), quan el van allotjar a la casa de Sant Feliu de Llobregat durat el setge de Barcelona de 1697.⁴⁴

Jaume Falguera Lledó va continuar la seva tasca com a jurista de la ciutat i va ser insaculat dins les llistes d'oïdors militars de la Diputació del General l'any 1704. En aquell moment, el virrei Velasco havia desinsaculat altres membres de l'estament militar com a represàlia política perquè creia que havien donat suport al fallit assalt aliat de Barcelona de 1704.⁴⁵

3. Els Falguera de l'època de l'Arxiduc (1705-1713)

L'any 1705, quan les tropes aliades eren davant de Barcelona esperant assetjar-la, part de la noblesa va fugir de la ciutat i es va refugiar a Montserrat i a les cases pairals que tenien vora la ciutat.

Els Falguera en un primer moment se'n van anar cap a Sant Feliu de Llobregat, on tenien la casa pairal, però després van haver de fugir de la

42. Es va casar amb Maria Teresa Feliu de la Penya, filla de Salvador Feliu de la Penya.

43. «Item un crèdit que no se sap la quantitat en què consisteix en la qual interessa lo difunt sobre les efectes que foren de Arnaldo y Jager, consuls de Olanda». AHPB, Fèlix Avella, Inventari fet a la mort de Ramon Falguera, 1752.

44. F. de A. Ros, ed., *«El Codern de la Relació»*.

45. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Volum X. Any 1701-1713*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007, p. 1720.

vila per l'ocupació de les forces aliades. Jaume Falguera Lledó es va sentir amenaçat pel bàndol austriacista per diverses raons: havia assessorat al Consell de Cent de Barcelona a favor de l'acceptació de Felip V abans de jurar les constitucions de Catalunya i pel seu parentiu amb destacats borbònics, com Francesc Rius Bruniquer, oïdor de la Reial Audiència; i Josep Alòs, el seu nebot, aleshores present a la Batllia General de Catalunya.

El mes de setembre de 1705, Jaume Falguera es va refugiar al Papiol, a casa de Francesc Vadell, rector d'aquesta vila i pròxim a la causa borbònica. Coneixem aquests fets perquè anys després, el 1721, van embargar els rèdits de les terres dels Falguera de la parròquia de Sant Martí de Provençals amb l'argument de la permanència de Jaume Falguera a Barcelona durant el setge dels anys 1713 i 1714.⁴⁶ Els Falguera es van defensar aportant testimonis sobre la persecució que va patir Jaume Falguera l'any 1705. Entre aquests, hi havia el masover de Sant Feliu de Llobregat Pere Casanovas, que el va portar a la casa d'en Vadell, a la rectoria del Papiol. També va testificar Josep Salanova, l'apotecari, batlle de Sant Feliu de Llobregat i destacat borbònic local:

Jaime Falguera se hallava retirado en la casa de Dn. Franciso Vadell, cura que era entonces del lugar del Papiol, quien era muy afecto a los intereses del Rey nro señor, fue preso por la gente sediciosa, quienes le robaron todo su equipage y dinero tratándole con la mayor ignomia, como si fuesse un hombre facinerosso, llevándole pressso, como le llevaron en el campo de los enemigos, que entonces era delante la presente Ciudad, a más de ser esto muy público y notorio, y tal la pública voz y fama no solo en el lugar del Papiol, sino también en el de San Feliu de Llobregat, de donde el testigo en aquella ocasión era bayle y por todo los demás lugares circumvezinos.

El rector Francesc Vadell, quan ja era prevere de la Catedral de Barcelona, va afirmar que:

46. ACA, Batllia i Intendència, Ramon de Falguera contra el fiscal 1721 N.7 Au

... en un día del mes de setiembre del año 1705 estándose el testigo en la rectoría del Papiol, de la qual el testigo era cura, junto con dn Jayme de Falguera llegó una compañía de migaletes de los enemigos y echado con violencia las puertas a tierra y estando ya para echar la puerta de la sala de dicha rectoría, entraron en capitulación diziendo si tenian seguras las vidas haviendosse en este intermedio reconciliado entrambos para morir/ respondió el capitán que si y baxo de esta palabra, habrieron la puerta y prenguntoles el testigo que era lo que buscavan a lo que respondieron que no venian por el testigo sino por Dn Jayme de Falguera que era un traydor al señor archiduque, que ellos entonces llamavan Rey, y luego le prendieron saqueándole las faltriqueras quitándole quanto dinero tenía en ellas, como también el espadín que trahia en la cinta guarnecido de plata, mandando también entregar toda la ropa y equipage que tenía en casa de el testigo, como en efecto se les entrego, y se lo llevaron y representádoles el testigo, que por sus años y poca salud, no podría ir a pie, a que respondieron, que sino podía ir a pie, le llevarían arrestrando, que essa era la orden, que trahian lo que movió a el testigo ha prestarle un mulo y mosso para acompañarle hasta el campo de los enemigos, del qual supo el testigo le dejó preso, y con guardias de vista en una de las casas del dicho campo, en donde se mantuvo muchos días, después de los quales se restituyó en su casa, quedando siempre muy mal visto del pueblo por afecto al Rey nuestro señor, siendo muy público y notorio y tal la pública voz y fama.

Arran de la presa de Barcelona per les forces aliades, van treure Jaume Falguera de la bossa d'oïdor militar de la Generalitat de Catalunya, càrrec pel qual havia estat insaculat en època borbònica.⁴⁷ Més tard, el 1706, el van tornar a insacular com a oïdor de comptes militar de la Vegueria de Barcelona.⁴⁸

47. Segons el procés de la Batllia abans esmentat, substituí Antoni de Muxiga i Ginebreda, segons el dietari de la Generalitat substituí Melcior de Palau i Soler, *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X, p. 1720.

48. Eduard MARTÍ FRAGA, *La classe dirigent catalana. Els membres de la Conferència dels Tres Comuns i el Braç Militar (1697-1714)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2009, p. 303 i *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X, p. 1779.

Després de la presa de Barcelona, els Falguera es van apropar a la causa austracista.

Aquell mateix any, Jaume Falguera va tornar a ser oficial real interí del Racional i després es va reincorporar al càrrec d'assessor jurídic de Barcelona i va desenvolupar tasques de representació de la ciutat, per exemple el 2 de juny de 1708 va anar a rebre al general James Stanhope i li va comunicar en nom de la ciutat que la reina Anna d'Anglaterra l'havia nomenat comandant en cap de l'exèrcit anglès a Espanya.⁴⁹ El mateix any, Ramon Falguera va actuar com advocat fiscal subrogat de la ciutat i com a substitut de l'advocat de la ciutat, en aquest cas del seu germà.⁵⁰

La primera actuació coneguda dels Falguera a favor del rei Carles va ser amb motiu de l'atac de les tropes felipistes a Barcelona l'any 1706. Aleshores, Ramon Falguera va ser capità d'una de les quatre companyies de la Coronela que va intervenir en defensa de la ciutat a Montjuïc, en concret comandava la dels llibreters, flassaders, vidriers i escultors.⁵¹

49. El 2 d'agost de 1711 va signar com assessor jurídic l'informe següent: «[Ve lo síndich del Bras] DIUMENGE. A II DE DIT.- En aquest dia, vingué lo síndich de l'excel·lentíssim y fidelíssim Bras Militar y entregà en mà del senyor conceller segon la deliberació per aquell comú presa, la qual és así cusida (42), signada de número 77. Y per lo senyor conceller li fou respost que estimava molt la Ciutat a aquell excel·lentíssim y fidelíssim concistori la deliberació per ell presa del que li'n dava las gracias per lo bon logro de la pretenció tenían los excel·lentíssims comuns». Després l'escrit núm. 42 és l'informe inform signat per Falguera. *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari de l'antic Consell Barceloní (1710-1711)*, Barcelona, 1974, vol. 27, p. 101 i pp. 163-165. Sobre la visita a James Stanhope, vegeu: *Manual de novells ardots vulgarment apellat Dietari de l'antic Consell Barceloní (1707-1709)*, Barcelona, 1973, v. 26, p. 93.

50. Com advocat fiscal subrogat de la ciutat, vegeu *Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Volum X. Any 1701-1713*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007, p. 648. L'11 de maig de 1711 apareix de substitut de l'advocat de la ciutat, amb la signatura de Falguera Brocà (tot i que no surt el seu nom és Ramon perquè surten els dos cognoms). Ell signa una resolució sobre la potestat que té la ciutat per imposar i executar sancions a les fleques que no acatin les disposicions. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Volum X*, p. 185.

51. Narciso FELIU DE LA PEÑA I FARELL, *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos y famosos hechos de la nación catalana*, Juan Pablo Martí, Barcelona, 1709, vol. 3, p. 557.

Mandó coronar la muralla de la gente de la Coronela; cuatro compañías se destinaron a Montjuïc. Los primeros capitanes que subieron fueron don Juan de Pinós, don Raimundo Falguera, don Francisco Padallás, don Ignacio Alegre y el capitán teniente Jaume Abadal.⁵²

El 1708, Ramon Falguera va representar el Braç Militar en diversos actes de protocol de la Corona: acompanyant el rei Carles en la visita a l'església de Sant Josep dels carmelites descalços, on els Falguera tenien el vas sepulcral de la família; o en el seguici de rebuda a la princesa Elisabet Cristina a Mataró, quan va venir a Barcelona per ratificar el seu casament amb Carles d'Àustria, un parèntesi festiu enmig de la guerra.⁵³

Sembla com si els Falguera s'haguessin de fer perdonar antics suports als Borbons. Amb tot, l'apropament definitiu es va produir el 1709, quan Ramon Falguera es va casar amb Gertrudis Aspre, filla d'una família benestant de gran pes polític dins del bàndol austriacista. En els capítols matrimonials Jaume, el germà solter de Ramon, va fer donació de tots els drets, béns i accions del patrimoni familiar i es va reservar 1.000 lliures i l'usdefruit. La família de la núvia va aportar un important dot de 10.500 lliures, de les quals 2.500 procedien del patrimoni matern i 8.000 lliures del patern.⁵⁴

A partir d'aquest enllaç, els germans Falguera es van fer càrrec de gestionar conjuntament el patrimoni i de liquidar els drets dotals de la seva cunyada Francisca Falguera, que ascendien a la quantitat de 7500 lliures, per això van vendre alguna propietat i es van endeutar-se amb dos censals de 2900 lliures de capital total.⁵⁵

52. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, I, pp. 301-304; II, p. 78.

53. *Breve relación del feliz viaje de la Reina NS. Isabel Cristina ... desde San Pedro de Arenas hasta la ciudad de Mataró su magnífica y gloriosa entrada en Barcelona*, Rafael Figueró, Barcelona, 1708 i «Nombres de los sujetos que eligieron la ciudad de Barcelona, el Estamento militar de Cataluña y el Cabildo de la Sta. Iglesia de Barcelona para pasar a Mataró a cumplimentar la reina en nombre de sus comunes separadamente», entre els quals apareix Ramon de Falguera en nom de l'estament militar. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, II, p. 559.

54. AHPB, Gaspar Sayós, *Tercius liber capitulorum matrimonialium* (1706-1713).

55. AHPB. Gaspar Sayós. Signatures núm. 854/16 i 854/17.

Però qui eren els Asprer? I quina era la seva extracció social? Francesc Asprer Talrich, el pare de la núvia, era originari de Sant Joan de les Abadesses i fill de Francesc Asprer Palós, conseller en cap de Barcelona. Aquesta família havia prestat serveis a la Corona i havia finançat diverses campanyes contra els francesos durant la Guerra dels Trenta Anys, concretament a Camprodon, Olot, Ripoll i Salses (1640), on van assistir al virrei i capità general Dalmau de Queralt Codina. Gràcies a això van aconseguir el privilegi de cavaller l'any 1654. Els Asprer van perdre una gran part de la seva hisenda del Rosselló durant aquesta guerra.⁵⁶ Francesc Asprer Talrich era un austriacista de primera hora. Sembla que Carles III li va concedir el títol de comte de Fogonella l'any 1707, tot i que això no ha estat confirmat. L'oncle de Gertrudis, Josep Asprer (16?-1719) era un eclesiàstic austracista que formà part de la junta d'eclesiàstics nomenada per Carles d'Àustria abans de la presa de Barcelona de 1705. Era del braç eclesiàstic i va pertànyer a la Junta Secreta (1713-1714).⁵⁷ La família també tenia un caigut de la causa, Francesc Asprer Arenyes, el germà de Gertrudis, un home que va morir d'un tret el 21 de setembre de 1705, quan donava suport en la trinxera a Milord Galway, el Capità General de las tropas de desembarcament de les armades anglesa i holandesa. Va ser el primer cavaller català mort a la Guerra.⁵⁸ L'any 1706, Carles III concedí a Francesc Asprer tots els drets reials que gaudia a Moià i el va fer coronel i governador de Tarragona. Més tard, a Poblet, el va ascendir a general de batalla. Segons Castellví, el 5 de febrer de 1711, quan el rei va abandonar el país, li va atorgar el títol de comte.⁵⁹ El seu fill Josep Asprer Arenyes fou cònsol militar entre 1709 i 1713.⁶⁰

56. El va demanar Francesc Asprer i Palós a nom del seu pare, Joan Asprer. ACA, Consell Suprem d'Aragó, lligall 241, núm. 021 i 078.

57. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, I, p. 539.

58. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, I, p. 542, Sobre els Asprer, vegeu també FELIU DE LA PEÑA I FARELL, *Annales de Catalogne*, III, pp. 539, 548 i 643.

59. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, I, p. 542.

60. MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura*, p. 204.

El 18 de juny de 1710, van nomenar Ramon Falguera representant del Braç Militar en la Conferència dels Tres Comuns.⁶¹ El 4 de juny de 1712, el van extreure a sorts per formar part de la Divuitena dels tres estaments (eclesiàstic, militar i reial) que havia de proposar la reina enviar una ambaixada dels Tres Comuns a Viena per entrevistar-se amb el rei Carles.

Es va nomenar Francesc de Berardo d'Espuy, marquès de Montnegre, però no el van rebre, ni tampoc a Utrecht, La Haia ni a Londres.

Pau Feu Falguera, nebot de Ramon Falguera, va ser un dels encarregats de fer gestions a Amsterdam per donar suport a l'ambaixada de Pau Ignasi Dalmases. Aquesta ambaixada tenia com a objectiu incloure el cas dels catalans en les negociacions de la pau de les potències internacionals de 1713.⁶²

El 2 de març de 1713, Jaume Falguera Lledó va redactar les últimes voluntats i, en compliment dels capítols matrimonials de Ramon i Gertrudis de l'any 1709, va fer hereu universal al seu germà.⁶³ En aquest testament va nomenar com a marmessors a membres de la seva família, alguns d'ells, destacats personatges d'ambdós bàndols. De ben segur que en això va influir l'avenç de les negociacions de pau entre els aliats i França. Entre els partidaris austriacistes hi havia a Francesc Asprer Talric i el seu germà Josep, ardiaca d'Andorra i canonge de la Seu d'Urgell. Entre els borbònics, el seu cunyat Francesc Rius Bruniquer i els seus nebots Ignasi Rius Falguera i Francesc Rius Falguera, monjo i dispenser del monestir de Sant Cugat del Vallès. També hi eren presents la seva germana Eulàlia, vídua del cavaller Pau Feu, i el seu germà Ramon amb la seva esposa Gertrudis.

61. *Dietari de la Generalitat de Catalunya 1701-1713*, p. 1002.

62. Dalmases escriu a diverses persones d'Amsterdam, una de les anotacions conté el següent: «Y a don Pablo de Feu y Falguera lo mismo y encargándole que por vía del señor conde Ferrán comunicara lo que le escribirían sus parientes de Cattaluña». *La Junta General de Braços de 1713. L'ambaixada Dalmases i altra documentació (1713-1714)*, Parlament de Catalunya, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, Barcelona, 2008, p. 486.

63. AHPB. Gaspar Sayós. Signatura 854/57. 272r.

Després de triar sepultura al vas familiar de l'església de Sant Josep del convent dels carmelites descalços, va demanar que Ramon es fes càrrec del cobrament dels deutes i va ordenar que se celebressin 500 misses per la seva ànima en diverses esglésies de Barcelona. També va fer una deixa de 25 lliures a favor de l'Hospital de la Santa Creu. El nombre de misses, inferior al miler, i una única deixa no semblen indicar el millor moment per al patrimoni.⁶⁴

4. *El setge de Barcelona 1713-1714*

Els Falguera es va apartar de la lluita després del Conveni de l'Hospitalet de juny de 1713, que implicava el cessament de les hostilitats entre ambdós exèrcits, l'evacuació de les tropes aliades de Catalunya, Mallorca i Eivissa i el lliurament de Barcelona i Tarragona a les tropes borbòniques, com a garantia. Ramon Falguera va assistir a la Junta de Braços dels dies 30 de juny al 10 de juliol i va votar a favor de la negociació amb el Rei davant la decisió de «disposar-se ab las armas a la defensa per la manutenció y conservació de las constitucions, privilegis, usos, costums e immunitats del present Principat».⁶⁵ El 6 de juliol de 1713, ell i altres membres del Braç Militar van signar un escrit davant notari on expressaven el seu posicionament oposat a la resistència.⁶⁶ Pel contrari, el seu germà Jaume no va concorre a la Junta de Braços, segons Ramon per :

...hallarse indispuerto y no aver acostumbrado inmiscuirse en dependencias tocantes del gobierno de los comunes ni aun asistir a las juntas particulares del brazo militar y ser persona de natural quieto y pacífico y de mucha bondad y crédito y es verdad, público y notorio...

64. Sobre el nombre de misses com a mostra de la situació econòmica del braç militar de Barcelona, vegeu, MARTÍ FRAGA, "La conferència dels tres braços".

65. *La Junta General de Braços de 1713*, p. 119.

66. *La Junta General de Braços de 1713*, p. 120.

Ramon Falguera va sortir de Barcelona el 23 de juliol de 1713 per anar a Mataró. L'acompanyava la seva esposa Gertrudis, les dues filles, dues germanes (una religiosa i l'altre seglar) i una neboda també religiosa. Les religioses eren monges del monestir de les Jerònimes de Barcelona. A l'endemà, va enviar una berlina a Barcelona perquè el seu germà Jaume sortís de la ciutat, però no ho va aconseguir.⁶⁷

El 29 de juliol, el pare de Gertrudis, el general de batalla Francesc Asprer Talric, es posà al capdavant del regiment de la ciutat de Barcelona després que el coronel Cordelles es retirés per motius de salut. Una setmana més tard, va morir abatut pels trets.

Una part important de la família Asprer es va comprometre amb la causa austriacista fins al darrer moment i van restar a Barcelona fins al final. Entre ells, Josep Asprer Talrich, canonge i ardiaca d'Urgell i oncle de Gertrudis. Ell va participar en la Junta de Braços on es decidí la resistència contra les forces borbòniques. A partir de gener de 1714, es va incorporar a la Junta Secreta creada l'agost de 1713 a petició del comandant general en cap Antonio Villarroel.⁶⁸ Aquesta Junta va servir d'enllaç entre els Tres Comuns i Villarroel a l'hora d'informar de les operacions militars. Acabada la guerra, va marxar cap a l'exili a Roma amb altres eclesiàstics catalans. Va morir a Avinyó, l'any 1719.⁶⁹

El germà de Gertrudis, Josep Asprer Arenyes, també va participar en la cèlebre Junta de Braços i va ser un dels caps de la Coronela que va intervenir directament en la defensa de Barcelona, en concret comandava el 4t. batalló de Santa Madrona.⁷⁰ Fins i tot va acompanyar Rafael de

67. ACA, Batllia-Intendència, Procés de Ramon de Falguera contra el fiscal 1721 N.7 Au. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 539.

68. Sobre Josep Asprer Talrich, vegeu CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, pp. 29, 329, 367.

69. Virgina LEÓN SANZ, «Felip V y los eclesiásticos catalanes. “Infidentes a la Corona” en Roma», *Pedralbes*, 28 (2008), pp. 393-410.

70. El veiem entre els assistents del Braç Militar, *La Junta General de Braços de 1713*, p. 144. Sobre la seva actuació al setge de Barcelona: CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 698.

Casanovas en el contraatac de Sant Pere i el Portal Nou, on van ferir el conseller en cap. Josep Asprer va sortir il·lès i fou un dels militars que marxà a l'exili.

5. La postguerra

El suport de Ramon Falguera al bàndol austriacista va condicionar la projecció pública i la situació econòmica de la família durant la postguerra, però gràcies als lligams de parentiu que tenien van poder protegir-se de la repressió i van salvar la vida i la hisenda.

D'una banda, els ingressos procedents dels patrimonis Falguera i Asprer van disminuir, però de l'altra, es van beneficiar amb escreix del parentiu amb els Rius i els Alòs, famílies molt ben posicionades en el nou context borbònic.

Amb l'acabament de la guerra, Felip V va decretar el segrest dels béns dels austriacistes que van marxar cap a l'exili. A partir de llavors, la Superintendència es va encarregar d'administrar-los. Això afectà directament a Josep Asprer Arenyes, que se'n va anar cap a l'exili, i a Jaume Falguera Lledó, que va restar a Barcelona durant el setge i no va poder gaudir de l'indult concedit al seu germà Ramon.

El 9 de desembre de 1713 van confiscar els béns dels Asprer. Aquesta família disposava de patrimoni al Ripollès. En concret, tenien casa a Sant Joan de les Abadeses, el mas Arenyes de Ripoll, procedent de la mare Francisca Arenyes; i el mas Fogonella de Sant Martí de Surroca (actual Ogassa), del pare. Els masos els proporcionaven unes rendes importants, entorn a uns 400 rals anuals, però tenien molts creditors sobre els béns.⁷¹

Aquesta confiscació va afectar les 275 lliures anuals que els Falguera rebien per raó dels capítols matrimonials entre Ramon i Gertrudis.⁷² A

71. Les xifres exactes que es recullen són 4000 rals (el 1713), 5300 de (1714 a 1717) i 4760 (l'any 1719). ACA, Batllia-Intendència, Procés 1722, núm. 10 M.

72. A partir de llavors, una sèrie d'institucions i persones van reclamar el pagament de les pensions dels censals que gravaven aquest patrimoni. Entre aquestes, hi havia Ramon Falguera

partir de llavors, una sèrie d'institucions i persones van reclamar al fisc rèdits sobre aquest patrimoni. També ho va fer Ramon Falguera, que tenia pendent el cobrament de les quantitats corresponents als anys de 1713 a 1715. Abans que ell, hi havia deu creditors del mas Fogonella i tretze del mas Arenyes. Els Falguera no sempre van poder cobrar perquè durant la postguerra van disminuir les rendes d'aquestes propietats. L'any 1722, encara se'ls devia diners perquè hi havia dificultats a l'hora de saber sobre quin mas s'havien de gravar els deutes. El procés que dona fe d'aquest assumpte va restar sense concloure.⁷³ Poc després, es va signar la pau entre Felip V i l'emperador Carles VI amb el tractat de Viena de 1725. Com a conseqüència, es va decretar una amnistia recíproca i es van retornar els béns i els títols segrestat. Temps més tard, van tornar alguns exiliats, com Josep Asprer Arenyes, que va recuperar el patrimoni.

També van confiscar els rèdits d'una part dels béns dels Falguera. En concret de les terres i el mas de Sant Martí de Provençal. La raó esgrimida era que Jaume Falguera i Lledó es va quedar a Barcelona durant el setge dels anys 1713 i 1714.⁷⁴ Curiosament, aquesta confiscació es va produir el 1721, anys després de l'acabament de la guerra. El seu germà Ramon Falguera va obrir una causa contra la decisió del tribunal de confiscacions i segrests per tal d'aixecar l'embargament. En l'escrit argumentava que els béns no eren d'ell, ja que Jaume Falguera li va lliurar l'herència del pare quan va fer capítols matrimonials amb Gertrudis. Ramon va demanar que es manés al notari que fes menció de l'existència d'aquest document després de satisfer-li una quantitat mòdica. El notari es negava a fer còpia de l'escriptura perquè la família li devia diners. Això mostra la dificultat econòmica en la qual es trobava llavors la família Falguera. També va dir que Jaume havia renunciat a l'usdefruit a favor d'ell i va entregar una

rebia les rendes de dos censals per la dot de la seva esposa Gertrudis. Un d'ells era de 150 lliures anuals i 3.000 lliures de capital sobre els béns de Francisco Asprer, el seu pare. I l'altre, de 125 lliures anuals i 2.500 lliures de capital sobre els béns de la seva mare, Francisca Arenyes.

73. ACA, Batllia-Intendència, Procés 1722, núm. 10 M.

74. ACA, Batllia-Intendència, Ramon de Falguera contra el fiscal 1721, num.7 Au.

còpia d'una escriptura posterior, signada el 12 de setembre de 1712. Tanmateix hem consultat els protocols de Gaspar Sayós i no hem pogut localitzar aquest document entre les escriptures de l'any 1712. El tribunal no va acceptar aquesta prova per diverses raons: perquè considerava que era una donació clandestina, s'havia fet el mes de setembre de 1712, tan sols 10 mesos abans del setge de Barcelona; era una donació entre germans d'una herència molt important i no era versemblant que s'hagués fet en aquell moment i no quan es van fer els capítols matrimonials. Per tot plegat la donació es va considerar fraudulenta. Després Ramon Falguera va utilitzar l'argument de la trajectòria borbònica del seu germà Jaume. Va dir que durant el setge de Barcelona de l'any 1713 va restar a Barcelona perquè no va aconseguir sortir de la ciutat. I, tal i com hem explicat anteriorment, havia patit la repressió dels partidaris de l'Arxiduc, l'any 1705. Per fonamentar aquests arguments van testificar diverses persones de Sant Feliu de Llobregat i de Barcelona. També va esgrimir que la hisenda de Sant Martí estava gravada amb diversos censals procedents del patrimoni Falguera, mentre que la seva herència, procedent de la seva mare Anna de Brocà, madrastra de Jaume, havia contribuït a eixugar deutes.

Abans que s'executés l'embargament, el 5 de maig de 1722, va morir Jaume Falguera Lledó a Sant Feliu de Llobregat. Tanmateix la sentència de l'Intendent General no va arribar fins l'any 1736. Aquesta sentència va deixar sense efecte l'embargament i les reclamacions a Joan Cadena, dels pagaments dels arrendaments del període de 1723 a 1725. Desconeixem, però, si aquests diners els havia rebut Ramon Falguera.

Ramon Falguera també va gaudir dels avantatges de les relacions de parentiu amb destacats membres de la nova administració borbònica. Els fills de la seva germana Magdalena i Francesc Rius Bruniquer (mort abans de l'acabament de la Guerra de Successió) van assolir càrrecs de prestigi i de poder. Entre ells, hi havia Josep Rius Falguera (1675- 1739), primer rector de la nova Universitat de Cervera; Ignasi de Rius, oïdor de la Reial Audiència Borbònica, i Francesc de Rius, monjo benedictí i dispenser del Convent de Sant Cugat del Vallès. La filla Maria Gràcia Rius i Falguera

es va casar amb Josep Alòs, oïdor de la Reial Audiència Borbònica i l'encarregat d'implantar la Nova Planta als municipis.⁷⁵ Aquest matrimoni va tenir diversos fills estretament vinculats al nou règim, com Antoni, que va participar en el setge de Barcelona de 1714 de tinent de cavalleria i d'ajudant del duc de Berwick; Francesc, Alcalde Major per afers civils de Barcelona i Superintendent General del Principat de Catalunya; Josep Francesc Alòs Rius, marquès de Puerto Nuevo, relator de la superintendencia de Patiño, i oficial de la Reial Audiència i Joan Alòs Rius, administrador i regidor de Barcelona i inspector de les imposicions confiscades.⁷⁶

Com a paradoxa, Ramon Falguera va ser arrendatari de rendes de béns segrestats a austriacistes. En concret, del castell i les rendes del marquès de Villazor a Sant Boi de Llobregat.⁷⁷ Ho va afavorir el fet que els seus nebots-nets, Josep Francesc i Joan Alòs i Rius, fossin relator de la Superintendència de Patiño i inspector de les imposicions confiscades, respectivament. També

75. Josep Rius Falguera es va doctorà en lleis, cànons i teologia. El 1700 era ja canonge de Barcelona i fou un dels fundadors de l'Acadèmia de Desconfiats. Durant la guerra de Successió es mostrà sempre contrari a la continuació de la guerra. El 1714 fou nomenat rector de la nova Universitat de Cervera, però restà a Barcelona al capdavant dels estudis de medicina i dels col·legis de facultats. Fou tresorer de la catedral de Barcelona (1720) i procurador del capítol als concilis tarragonins del 1722 i del 1733, any en què elevà al rei un memorial en defensa de les immunitats eclesiàstiques. Felip V de Castella el nomenà inquisidor de Conca. Joan MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1968, pp. 51, 87, 348, 350, 361. Sobre els Alòs, vegeu: María Ángeles PÉREZ SAMPER, «La familia Alós. Una dinastía catalana al servicio del Estado», *Cuadernos de Investigación Histórica*, 6 (1982), pp. 195-240.

76. Sobre Antoni Alòs Rius, vegeu, Francisco ANDÚJAR CASTILLO, «Nobleza catalana al servicio de Felipe V: la Compañía de Granaderos Reales», *Pedralbes*, XXVII (2007), pp. 293-313. Sobre Francesc Alòs Rius, consultar: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Arxiu del Veguer, Sèrie XXXV-3 Armes, Caixa 01. Sobre Josep Francesc, vegeu ACA, Reial Audiència, registre núm. 161 i MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, pp. 137, 163, 316. I sobre Joan Alòs i Rius: *ibidem*, pp. 13, 87, 92, 136, 137, 346, 347, 350, 353, 359, 361, 362, 382.

77. ACA, Batllia-Intendència, procés 1724, núm. 5, bk.

va sortir beneficiat de la implantació del cadastre, perquè va ser un dels quatre propietaris comissionats nomenats per revisar les terres dels municipis de la zona baixa del Llobregat. Fins i tot les sessions o reunions es feien a la seva finca de can Falguera de Sant Feliu de Llobregat.⁷⁸

Amb tot, l'any 1739 encara pesava sobre Ramon Falguera el seu passat austriacista. Ho sabem perquè va voler accedir al càrrec d'arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona.⁷⁹ Llavors es va dictar una Reial Cèdula sobre l'organització de l'Arxiu on s'establia quin era el personal necessari:

Assimismo he resuelto que en adelante haya un Archivero inteligente en las lenguas latina, castellana, catalana y lemosina, y de inteligencia y pericia en las cifras y caracteres antiguos de estos Reynos y de la Cancillería Aposthólica; y tres Oficiales de las mismas circunstancias; y un Barrendero que será siempre un librero de confianza de los que hubiere en essa ciudad [...].

El sou d'arxiver de 1.120 lliures era considerable i permetia completar els ingressos de la família. L'Audiència va proposar com a més hàbils als següents:

Y en su cumplimiento, reconoce la Audiencia por más hábiles y a propósito los siguientes: Marqués de Semmanat Dn. Francisco de Semmanat Agulló; Dn. Josep Mora; Dn Salvador Prats y Matas, Dn Antonio Tord; Dn. Ramón Dalmases; Dn. Ignacio Gayolá, Dn. Juan Miguel de Portell; Dn. Josep Rodríguez de Mora; Dn. Melchor Oriol; Dn. Mariano Sabater; Dn. Joseph Arleguí, Ramon de Falguera; Joseph Escoffet; Juan Bautista Bellver; Don Mariano Seriol.⁸⁰

78. Jaume CODINA VILAR, «Guerrilles i guerrillers a Sant Boi», *Guerrillers al Baix Llobregat. Els "carrasquets" del segle XVIII, i els carlins i els republicans del segle XIX*, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Barcelona, 1986, p. 133.

79. Sobre aquest tema vegeu: Jaume RIERA I SANS, «El personal de l'Arxiu Reial de Barcelona durant el segle XVIII», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, IX (1998), pp. 87-104.

80. ACA, Reial Audiència, registre núm. 161, pp. 208-209.

Aleshores Ignasi Rius i Josep Francesc Alòs eren oficials de la Reial Audiència. Això va permetre a Falguera ser-hi entre els candidats. Tanmateix no va aconseguir que ometessin la informació de la seva actuació política durant la guerra:

Ramon Falguera, caballero, siguió la carrera de los estudios tomó el grado de doctor en leyes, sabe las lenguas latina, cathalana, castellana y lemosina y se ha exercitado en los caracteres antiguos: pero le falta el blazon de buen vasallo porque en los contratiempos siguió la infausta común opinión, aunque después de la rendición de Barcelona en el año de 1714, ha vivido muy retirado y quieto en una de sus posesiones y casa de campo en el lugar de San Feliu; y en algunas comisiones que se le han encargado por la Intendencia del servicio de S . M. ha dado cabal desempeño de su confianza.⁸¹

6. Primeres conclusions

El posicionament dels diversos membres de la família Falguera en la Guerra de Successió va ser divers. Fins l'any 1705 es van mantenir al marge dels dos bàndols, tot i que es van situar més a prop de la causa borbònica per les seves relacions familiars amb felipistes de primera hora.

Des de 1705, Ramon Falguera, el fill petit dels Falguera i l'hereu, més tard, del patrimoni, va donar suport a l'Arxiduc i va establir vincles familiars amb destacats austriacistes. A partir del setge de Barcelona de 1713, va contemporitzar, es va oposar a la resistència i va marxar a Mataró.

A principis del segle XVIII els Falguera van deixar progressivament les seves activitats econòmiques vinculades als comerç i als negocis i es van dedicar a exercir d'assessors legals i a viure sobretot de les rendes agràries. Ramon Falguera va ser present a les institucions com a membre del braç militar a la Junta de Braços i a la Conferència dels Tres Comuns. Després de la Guerra de Successió, van deixar d'exercir oficis i càrrecs públics i van portar una vida retirada a la casa pairal de Sant Feliu de

Llobregat amb la finalitat de passar desapercibuts i fer-se perdonar el seu passat. A partir de llavors, van tenir curar especial de les seves rendes agràries i des d'aquí van utilitzar les seves relacions familiars amb els Rius i els Alòs per protegir el seu patrimoni i en general els seus interessos. El fet que un familiar, Joan Alòs i Rius, fos inspector de les impositcions confiscades va influir perquè Ramon Falguera fos arrendatari de béns segrestats a austriacistes pel reial fisc. Tanmateix, potser conjunturalment van perdre aquesta protecció, i per això el 1721 els hi van segrestar les rendes d'una de les seves principals propietats. També es van beneficiar de la nova administració borbònica i de la implantació del cadastre perquè Joan Rius i Alòs, fill d'una neboda dels Falguera, va ser relator de Patiño, el Superintendent General del Principat de Catalunya.

Participació dels nobles de les comarques meridionals del Principat de Catalunya a la Guerra de Successió

SALVADOR-J. ROVIRA I GÓMEZ

Universitat Rovira i Virgili

Resum

Consideració de la participació dels nobles de les comarques de l'Alt Camp, Baix Camp, Baix Ebre, Conca de Barberà i Tarragonès en la Guerra de Successió. Es destaca que la majoria de la baixa noblesa d'aquestes comarques es decantà per l'arxiduc Carles d'Àustria. S'indiquen els llinatges filipistes i els austriacistes, així com les personalitats més destacades de cada bàndol.

Paraules clau: Nobles, Guerra de Successió, filipistes, austriacistes.

Resumen

Consideración de la participación de los nobles de las comarcas del Alt Camp, Baix Camp, Baix Ebre, Conca de Barberà y Tarragonés en la Guerra de Sucesión. Se destaca que la mayoría de la baja nobleza de dichas comarcas tomó partido por el archiduque Carlos de Austria. Se indican los linajes filipistas y austriacistas, así como las personalidades más destacadas de cada bando.

Palabras clave: Nobles, Guerra de Sucesión, filipistas, austriacistas.

Abstract

Consideration about the participation of the nobles from Alt Camp, Baix Camp, Baix Ebre, Conca de Barberà and Tarragonès in the Succession War. We point out that most of the members of the low nobility from these regions took sides for Archduke Charles from Austria. At the same time

the lineages and most prominent figures that were in favour of one or another side, that is followers of Philip on Charle, is given.

Keywords: Noblemen, War of the Spanish Succession, followers of Philip V, followers of Archduke Charles.

El conflicte armat entre els exèrcits de les dues corones i dels aliats, dugué a la noblesa aveïnada a les comarques meridionals del Principat de Catalunya a haver de prendre partit pels uns o pels altres.

Algunes famílies aconseguiren no definir-se, en part perquè no tenien homes en edat militar, però la majoria sí que ho feren i es decantaren en major nombre envers l'arxiduc Carles d'Àustria.

Curiosament, les mateixes famílies que en la Guerra de Separació havien fet costat a les tropes castellanes en contra de les aspiracions catalanes, ara seguiren les banderes del rei-arxiduc. En aquest comportament de la noblesa s'ha de veure, al costat de la defensa dels furs i dels privilegis, una actitud de fidelitat a la Casa d'Àustria.

La consideració dels llinatges que prengueren partit amb claredat per un o altre bàndol dona aquest resultat:

Filipistes: Baix Camp: Barberà; Baix Ebre: Bellet, Deona, Gassia, Miravall, Riu; Tarragonès: Claver, Ferran, Prat.

Austriacistes: Alta Camp: Baldric, Figuerola, Rosselló, Segarra; Baix Camp: Benavent, Carreres, Gendre, Homdedéu, Nebot, Peirí, Toda, Torroja; Baix Ebre: Antic, Bertran, Capsir, Gil de Federic, Jordà, Marco, Montagut, Oliver de Boteller, Oriol, de Flix, Peris, Pinyol, Sanç, Torres; Conca de Barberà: Castellví; Tarragonès: Borràs, Cases, Cerezo, Kies, Llorac, Montoliu, Potau, Rovira, Valls, Vidal.

La diferència entre austriacistes i filipistes es considerable: 36 contra 8. La proporció és de més de 4 a 1 a favor dels primers i posa ben clarament de manifestes quina era l'opció majoritària.

Personatges principals que prengueren partit

L'espai de la comunicació no permet ser exhaustiu a l'hora de presentar els nobles que prengueren partit per un i per l'altre ban, per la qual cosa ens limitarem a fer una selecció subjectiva de divuit personatges, nou pel bàndol.

Entre els filipistes hem triat a Josep de Claver, Josep-Joan de Ferran i Bellver, Josep de Prat i Argimon, Joan de Barberà (a) lo Bessó, Josep de Barberà (a) lo Pubill, Joan-Esteve de Bellet i Samsó, Josep i Joan de Deona i Perramon, i Josep de Gassia i Guerau.

Pel que fa als austriacistes, tot i que són molt més nombrosos que els filipistes, hem triat el mateix nombre que aquests i concretament a Josep de Figuerola i Argullol, Francesc de Castellví i Oballe, Rafael i Joan Nebot i Font, Tomàs de Vidal i Nin, Josep i Jacint d'Oliver de Boteller i Saragossa, Antoni Gil de Federic; i Joan Segarra i Colom.

Josep de Claver. Era oïdor de la Reial Audiència de Barcelona.¹ L'any 1705, amb motiu de l'atac de les tropes austriacistes a Barcelona, es refugià a Tarragona on hi restà fins al 17 d'octubre en què, en capitular la ciutat, fou lliurat al coronel Nebot que no exercí cap mesura punitiva en contra d'ell i li permeté continuar residint a Tarragona.²

Josep-Joan de Ferran i Bellver. Des del primer moment es manifestà partidari de Felip V i per això Joan Nebot el tancà a la presó on restà molt de temps. En sortir es traslladà a Barcelona i quan el duc de Berwick posà setge a la ciutat li faltà temps per anar amb el seu fill Ramon a retre-li acatament i posar-se al seu servei.³

1. AHT (Arxiu Històric de Tarragona), FNT (Fons notarial de Tarragona), Sign. 653, f. 279.

2. AHCv (Arxiu Històric Comarcal de Valls), FNV (Fons notarial de Valls). Sign. 56, p. 122v.

3. AHCv, Fons Mercader, Secció Ferran, caixa 70, carpeta 3.

Josep de Prat i Argimon. L'any 1705, «despreciando riesgos», sortí de Tarragona per incorporar-se a les tropes filipistes. Ho aconseguí i ingressà com a cadet al regiment de dragons de Marimon. Es mantingué al servei de Felip V, amb cavall i armes pròpies, fins a 1713.⁴

Joan i Josep de Barberà. La condició de botiflers dels dos Barberà ens es coneguda gràcies a Celdoni Vilà que diu de Joan que en els inicis de la guerra fou “gran imperial”, és a dir, austriacista, però que, a mesura que la causa filipista anava guanyant posicions, canvià de partit, «per sa pròpia conveniència», i que, com a bon convers, es dedicà a perseguir amb crueltat els seus antics correligionaris. De Josep se'ns diu que quan els carrasquets dominaren Reus i els filipistes abandonaren la vila per refugiar-se a Tarragona, ell hi restà i es proclamà imperial, però que ho féu amb la intenció de fer l'espia a favor dels borbònics.⁵

Joan-Esteve de Bellet i Samsó. Fou un militar que es mantingué fidel a Felip V. Un cop acabada la guerra ocupà el càrrec de corregidor de Tarragona i Vilafranca.⁶

Josep i Joan de Deona i Perramon. Ambdós germans foren homes de dret que serviren a Felip V, el primer com a jutge del criminal i civil de la Reial Audiència de Barcelona, i el segon com a jutge de confiscacions i segrests de Tortosa i la Ribera d'Ebre.⁷

Josep de Gassia i Guerau. Militar de professió. En començar la guerra era governador de torre de Sant Joan, dels Alfacs. Les tropes austriacistes

4. Joan MERCADER, *Felip V i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1968, p. 406.

5. Celdoni VILA, *Amor al rey y a la patria. Vinguda de Pere Juan Barceló dir Carrasquet en Reus. 1713-1749*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1955, pp. 71, 85, 94 i 96.

6. Emilio MORERA, *Tarragona cristiana*, volum V, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona, 1959, p. 92.

7. Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ, *Els nobles de Tortosa (s. XVIII)*, Centre d'Estudis Francesc Martorell, Tortosa, 1999, p. 63.

l'empresonaren i romangué a la presó fins el 16 de juny de 1713. Un cop alliberat fou reintegrat al càrrec de governador i Felip V, en consideració als seus mèrits, el féu tinent coronel.⁸

Josep de Figuerola i Argullol. Aquest alcoverenc era descendent d'una família de botiguers i negociants que l'any 1693 aconseguí la ciutadania honrada.⁹ L'any 1706 es casà amb Gertrudis Vilana-Perles, filla de Ramon Vilana-Perles,¹⁰ i aquesta circumstància incidí fortament en la seva decisió d'optar pel rei-arxiduc, ja que el seu sogre, des del començament de la guerra, fou un dels personatges més destacats del govern de Carles III que el recompensà amb el títol de marquès de Rialb.¹¹ El 10 d'abril de 1715 signà el seu testament a Barcelona i el fet que l'atorgués en els primers mesos de postguerra i estant sa ens fa suposar que temia ser blanc de la represalia filipista i ja pensava en l'exili; el document, servia, doncs, per a ordenar els assumptes familiars com molt bé ho demostren les clàusules per a la successió en les quals es manifesta que l'hereu no ha de ser culpable de lesa majestat, ja que llavors la família sofriria la confiscació dels béns, i que, en el moment d'heretar, no es trobés fora de Catalunya. Amb posterioritat a la redacció de les darreres voluntats s'exilià a Viena on Carles VI li concedí, el 1718, el títol de comte de Figuerola. Tornà de l'exili vers 1739 i morí a Catalunya el juny de 1747.¹²

Francesc de Castellví i Oballe d'Ovando

Rafael Nebot i Font. Nasqué a Riudoms el gener de 1665 del

8. AHGMS (Archivo Histórico General Militar de Segovia), Ordre de reintegració de Josep de Gassà al càrrec de governador de la torre de Sant Joan, dels Alfacs.

9. Salvador-J. ROVIRA; Manuel GÜELL, *Aproximació a les famílies nobles d'Alcover a l'edat moderna*, Consell Comarcal de l'Alta Camp, Valls, 1993, p. 59.

10. AHT, Economia i hisenda, sign. 143, f. 17.

11. Armand DE FLUVIA, «Títulos concedidos a Cataluña por el rey Carlos III el Archiduque», *Hidalguía*, 271 (1998), p. 794.

12. AHT, PNRi (Protocolos Notariales de Riudoms), sign. 138, f. 52.

matrimoni de Jaume Nebot, ciutadà honrat, amb Engràcia Font.¹³ Escollí com a forma de vida la milícia i per l'agost de 1697 ja comandava una companyia amb la graduació de capità.¹⁴ En iniciar-se el moviment austriacista es trobava a València i s'uní a les forces aixecades pel general Batet amb qui féu la campanya que permeté ocupar Oliva, Xàtiva, Gandia, València, Utiel, Xiva, Bunyol i Requena.¹⁵ El març de 1706 rebé de Carles III l'ordre de deixar el País Valencià i passar a Catalunya amb el seu regiment per tal d'ajudar a redreçar la situació i un cop aconseguit tornà al País Valencià on el 8 de juliol ocupà Elx, el 24 obtingué que Alacant donés l'obediència a Carles III i per l'octubre aconseguí ocupar Utiel. El 1707 tornava a estar a Catalunya on en terres de ponent s'enfrontà a les tropes del duc d'Orleans i realitzà una agosarada incursió al Rosselló. L'any següent participà en la campanya de l'Empordà i la Cerdanya i contribuí a deturar l'ofensiva del duc de Noailles. L'agost de 1709 embarcà en vaixells britànics amb el seu regiment per realitzar un desembarcament a Andalusia que no acabà de concretar-se. Tornat a Catalunya, combaté al Ripollès, a la Cerdanya i a l'Empordà. El juny de 1710 s'estava al coll de Balaguer apostat per barrar el pas a les tropes de Francisco Caetano de Aragón a qui perseguí fins a a Marçà i posteriorment sorprengué a Móra. Pel setembre es trobava a Miravet on capturà una força que es dirigia al castell.. la guarnició del qual aconseguí que se li rendís. El 1713 refusà embarcar-se amb les forces imperials i, com a membre de la Junta de Braços, votà a favor de resistir. El govern provisional català li ordenà impedir que la guarnició de Tarragona lliurés la plaça als borbònics per la qual cosa es desplaçà fins a la capital del Camp on no pogué impedir la capitulació dels imperials per la qual cosa decidí replegar-se a Barcelona. L'agost sortí de Barcelona per mar per tal de trencar el setge de la ciutat i

13. AHAT (Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona), Riudoms, sign. 132, f. 362v.

14. J. R. CORTS; J. M. TODA, «La nissaga riudomenca antiborbònica dels Nebot Font, herois catalans destacats de la guerra de Successió», *L'Om*, 354 (1999), p. 13.

15. José L. CERVERA TORREJÓN, *Basset: mite i realitat de l'heroi valencià*, Tres i Quatre, València, 2003.

de reagrupar i mobilitzar les partides de miquelets que actuaven de manera dispersa. L'expedició, després de burlar el bloqueig marítim dels borbònics, desembarcà a Arenys de Mar, tot i alguns èxits, la situació resultava impossible de capgirar i a la fi el diputat militar que tenia el comandament de l'expedició, ordenà l'embarcament cap a Barcelona on tant ell com el general Nebot foren considerats responsables del fracàs i sotmesos a Judici. Nebot fou desterrat de Catalunya i enviat a Itàlia amb els papers del procés per tal que l'emperador es pronunciés. Carles VI sobresegué els càrrecs en contra d'ell, li atorgà una plaça a l'exèrcit imperial amb el grau de tinent general, i el féu comte de Nebot. S'establí a Viena on morí l'any 1733.¹⁶

Joan Nebot i Font. Germà de Rafael. Rebé les aigües baptismals a Riudoms el 19 de maig de 1667.¹⁷ També escollí la carrera militar. El 1704 servia a Castella com a tinent de cavalleria i, per tal de posar-se sota les ordres de l'Arxiduc, passà a Portugal des d'on guanya Gibraltar, on fou acollit pel príncep de Darmstadt que li donà una patent de coronel de cavalleria.¹⁸ Les autoritats austriacistes convingueren a enviar-lo a Catalunya per subvertir el país contra Felip d'Anjou i per dur a terme la comesa que li havia estat encomanada s'embarcà a Gibraltar vers el Camp de Tarragona i la primera cosa que féu en arribar fou convèncer els seus convilatans de la bondat de la causa de l'Arxiduc. Recorregué el Camp exigint per arreu la proclamació de Carles III i l'aportació d'homes per iniciar el bloqueig de Tarragona la capitulació de la qual aconseguí el 13 d'octubre de 1705. L'any 1707 fou reformat el regiment que comandava i aleshores decidí retirar-se a la seva propietat del mas de Faus. Tot i això, no es desentengué de la situació i així no dubtà pas a acompanyar al seu germà Rafael en l'expedició

16. Salvador-J. ROVIRA I GÓMEZ, *Els nobles del Baix Camp (segle XVIII)*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 2006, pp. 59, 60, 104, 105, 106.

17. AHAT, Riudoms, sign. 138, f. 114.

18. FRANCISCO DE CASTELMÍ, *Narraciones históricas*, vol. I, Fundación Francisco Elias de Tejada y Erasmo Pèrcopo, Madrid, 1997, pp. 509, 570.

de Tarragona de 1713. Participà en la Junta de Braços en la qual es manifestà partidari de la resistència. Participà coratjosament en la defensa de Barcelona i en el contraatac de l'11 de setembre de 1714 resultà ferit encara que no de gravetat i així l'endemà pogué embarcar-se vers Mallorca des d'on s'exilià.

Tomàs de Vidal i de Nin. Era fill de Dídac de Vidal i Agràs i d'Ignàsia de Nin i fou batejat a la catedral de Tarragona el 29 de desembre de 1669.¹⁹ A Tarragona fou lector de sagrada escriptura a la catedral i catedràtic a la universitat. Entrà al monestir de Santes Creus del que arribà a ser-ne abat l'any 1706. Durant la Guerra de Successió prengué partit per l'Arxiduc i quan la causa d'aquest s'ensorrà tingué la sort de trobar-se a Roma on la seva comunitat l'havia enviat per tractar amb la cúria un plet del monestir. Considerà que si tornava a Catalunya patiria les represàlies de Felip V i prengué la decisió de romandre a la Ciutat Eterna. Carles VI li recompensà la fidelitat a la seva causa amb l'arquebisbat de Messina que regí del desembre de 1730 fins al 29 de juny de 1743 en què morí víctima de la pesta que aleshores assolava l'illa de Sicília.²⁰

Josep d'Oliver de Boteller i Saragossa. Era fill de Gregori d'Oliver de Boteller i de Jordà i de Cecília Saragossa i nasqué a Tortosa l'any 1653.²¹

Fou militar de carrera i, com a capità de la Coronela, es distingí en el setge de Barcelona de l'any 1694.

Assistí a les Corts de Barcelona de l'any 1701 i, el 1703, formà part de la comissió destinada a pressionar Felip IV perquè atengués diverses reclamacions dels catalans sobre arbitrarietats i abusos del poder, reclamacions que el Borbó defugí. També pertanyé a la comissió que per

19. AHAT, PSMT (Parròquia de Santa Maria de Tarragona), Baptismes, 9, f. 128.

20. Eufemià FORT, «Noticias sobre Fray Tomàs de Vidal y de Nin, Abad de Santes Creus», *Santes Creus*, 1 (1954), p. 11-23.

21. ACTo (Arxiu de la Catedral de Tortosa), Baptismes, 1626-69, f. 330v.

ordre expressa de Felip IV havia de fer esmenes a les còpies del testament de Carles II, arxivades a Barcelona, però es negà a fer-les la qual cosa li suposà la inhabilitació per ocupar càrrecs públics.²²

Abraçà amb convicció la causa de Carles III l'Arxiduc el qual li concedí, a les Corts de Barcelona de 1705-1706, el títol de vescomte de Campredó que, el 13 de febrer de 1707, li fou millorat pel de comte.²³

Malgrat la seva edat avançada, s'allistà com a capità a la Coronela i morí, defensant Barcelona, l'11 de setembre de 1714.²⁴

Jacint d'Oliver de Boteller i Saragossa. Germà de Josep, nasqué a Tortosa l'abril de 1671.²⁵ Com la resta de la seva família, fou partidari de Carles III l'Arxiduc la causa del qual defensà amb les armes a la mà. Carles III li premià la fidelitat fent-lo vescomte d'Oliver, el 1706, i marquès d'Oliver, el 1724.²⁶

Formà part de les Juntes de govern provisional de Catalunya i participà activament en l'organització de la resistència de Barcelona. El dia 11 de setembre formava part del grup encarregat de la custòdia de la bandera de Santa Eulàlia i quan Rafael Casanova la deixà anar en caure ferit, fou ell qui l'engrapà. També intervingué en la capitulació de la ciutat, essent ell, junt amb Marià Duran, el qui la negocià amb el duc de Berwick.²⁷

Ocupada Barcelona s'exilià a Viena i hi romangué fins els darrers anys de la dècada dels quaranta en què retornà a Catalunya. Fixà la residència a

22. ROVIRA I GÓMEZ, *Els nobles de Tortosa (segle XVIII)*, p. 137.

23. Pere VOITES, «Noticias sobre las mercedes nobiliarias otorgadas por el archiduque Carlos de Austria durante su gobierno de Barcelona», *Hidalguía*, 23 (1957), p. 518.

24. Manuel BEGUER, *Llinatges tortosins*, Editorial Dertosa, Tortosa, 1980, p. 145.

25. ACTo, Baptismes, 1669-1707, f. 17v.

26. Francisco José MORALES, *Próceres habilitados en las cortes del Principado de Cataluña, siglo XVII (1599-1713)*, vol. II, 1983, p. 11.

27. Llorenç SANS, «L'onze de setembre i Sant Feliu», *Va i ve*, 114 (1990), p. 43; 115 (1991), p. 34.

Barcelona on atorgà les darreres voluntats, el 28 de setembre de 1747, i hi morí en una data posterior a la del testament i anterior al 10 de setembre de 1748 en què ja consta com a difunt.²⁸

Antoni Gil de Federic i de Rosses. Aquest tortosí és fill i hereu de Francesc Gil de Federic i Alborni.

Durant la Guerra de Successió prengué partit pel rei-arxiduc Carles III que el distingí amb el privilegi militar.

Formà part, amb el grau de capità, de la milícia urbana de la Coronela.

Ocupà els càrrecs de veguer de Tortosa, Barcelona i Vilafranca i fou capità del regiment de la Fe. Es distingí en la defensa de Barcelona i fou ferit l'11 de setembre de 1714.²⁹

Joan Segarra i Colom. Nasqué a Verdú el 14 de febrer de 1653³⁰ i el 30 d'agost de 1679, pels serveis prestats en la defensa de Barcelona, aconseguí el privilegi de ciutadà honorat de Barcelona.³¹ A Joan Segarra, si hem de creure el seu descendent Josep M. de Sagarra, li agradava “escapar-se” a Valls, i en un d'aquests sojorns a la capital de l'Alt Camp conegué a Mònica Gassol, filla de l'apotecari Jaume Gassol, que el fascinà, encara que no sabem si per les seves gràcies personals o per la fortuna que hom li calculava; acordat el casament, la parella establí capítols matrimonials, davant el notari vallenc Marc Farriol, el 19 de juliol de 1682.³² El matrimoni amb la pubilla Gassol li féu deixar Verdú per establir-se a Valls on, el 1692, es féu bastir un magnífic casal a la plaça del Blat que esdevingué una de les millors residències vallenques.. Durant la Guerra de Successió es decantà pel rei-arxiduc Carles III i la fidelitat li fou pre-

28. AHT, PNTò, Sign. 2553, f. 122v.; 2250, f. 91.

29. ROVIRA, *Els nobles de Tortosa (segle XVIII)*, p. 99.

30. Josep Maria DE SAGARRA, *Memorias*, Editorial Anagrama, Barcelona, 1998, p. 46.

31. Francisco José MORALES, *Privilegios nobiliarios del Principado de Cataluña. Dinastía de Austria. Reinado de Carlos II (1665-1700)*, Hidalguía, Madrid, 1982, p. 231.

32. DE SAGARRA, *Memorias*, p. 46.

miada amb la concessió, el 2 de març de 1707, del privilegi de cavaller. La mostra més evident del seu austriacisme la tenim en el fet de permetre que el seu fill i hereu, Joan-Francesc, servís com a cadet en el regiment aixecat per Joan Nebot.³³

33. DE SAGARRA, *Memorias*, p. 56.

Ofici i família a Barcelona, 1790-1817. El cas de tres gremis seders*

ÀNGELS SOLÀ PARERA

Universitat de Barcelona

YOSHIKO YAMAMICHI

Keio University, Tokio

Resum

L'anàlisi d'un elevat nombre de mestries i testaments de mitgers, perxers i velers barcelonins i les seves esposes efectuats entre 1790 i 1817 (1141 documents) mostra certes característiques de l'accés a aquests oficis i del paper de les filles i esposes d'aquests artesans en aquest procés. Algunes de les conclusions contradiuen certes idees preconcebudes sobre l'accés a l'ofici i el grau d'endogàmia en aquest grup social, car els nous mestres fills d'altres que ja ho eren en el mateix ofici en cap cas superaven el 45% i molts pocs nous mestres accediren a la mestria casant-se amb la filla d'un mestre. En definitiva, aquests gremis no eren tancats car permetien l'entrada de joves provinents d'altres mons laborals.

Paraules claus: gremis, maestria, aprenentatge, endogàmia, paper de les dones, segles XVIII-XIX.

Resumen

El análisis de un elevado número de maestrías y testamentos de medieros, fabricantes de cintas y tejedores de velos barceloneses y de sus esposas

* Aquest treball forma part del projecte «La reconstrucción de la actividad económica en Cataluña contemporánea: trabajo, demografía y economías familiares»: HAR 2011-26951, Ministerio de Ciencia e Innovación. Membres del grup de recerca consolidat «Treball, Institucions i Gènere» (TIG).

efectuados entre 1790 y 1817 (un total de 1141 documentos) muestra ciertas características del acceso a estos oficios y del papel que las hijas y las esposas de esos artesanos desempeñaron en tal proceso. Algunas de las conclusiones cuestionan ciertas ideas preconcebidas sobre el acceso al oficio y el grado de endogamia en dicho grupo social, ya que los nuevos maestros que eran hijos de maestros en el mismo oficio no superaron en ningún caso el 45%, mientras que muy pocos maestros nuevos accedieron a la maestría por medio de su casamiento con la hija de un maestro. En definitiva, estos gremios no eran cerrados, ya que permitían la entrada de jóvenes procedentes de otros mundos laborales.

Palabras clave: gremios barceloneses, maestría, aprendizaje, endogamia, papel de las mujeres, siglos XVIII-XIX.

Abstract

The analysis of a high number of mastery cards and last wills of hosiers, ribbons makers and silk weavers and their wives of Barcelona written between 1790 and 1817 (a total of 1,141 documents) shows the trends of the access to these crafts and the role played by these artisan's daughters and wives. Some of the conclusions challenge certain preconceived ideas regarding the access to the craft and the degree of endogamy in the mentioned social group. The new guild masters who were sons of masters in the same guild never reached a percentage higher than 45%, while very few of these new craftsmen reached the master rank by marrying a craftsman's daughter. In short, these guilds permitted the entrance of young men from other occupations.

Keywords: guilds in Barcelona, mastery, apprenticeships, endogamy, the role of women, 18th and 19th century.

L'objectiu d'aquesta recerca és conèixer algunes pautes de l'obtenció de la maestria i la transmissió de l'ofici en tres gremis seders entre 1790 i 1817, els de mitgers, perxers i velers. Amb aquest exercici esbrinarem algunes de les característiques socials dels membres d'aquests gremis en els 27 anys mencionats, és a dir en l'etapa quasi final de l'existència d'aquestes corporacions que monopolitzaven la pràctica del corresponent ofici.

Aquesta recerca es troba en una fase inicial i l'obtenció de més dades i la incorporació de noves lectures de la historiografia internacional sobre el tema permetrà respondre noves preguntes així com matisar i aprofundir en els resultats que donem ara.¹ Aquest estudi a la llarga vol combinar una visió general de les característiques de les famílies sederes i dels nous mestres en l'accés i transmissió de l'ofici amb una sèrie d'estudis de casos que permetin aclarir i aprofundir en diferents qüestions. Tanmateix aquest segon aspecte no el desenvoluparem en aquesta comunicació. Tampoc hem pogut incorporar en aquesta comunicació l'anàlisi que hem fet sobre algunes característiques dels tres gremis a partir de les fonts gremials i dels inventaris *post mortem*.

1. Documentació recollida

Aquest estudi es basa en el buidatge sistemàtic de tres tipologies de documents notariais diferents: les mestries, els testaments i els inventaris *postmortem*. Aquests dos darrers tipus de protocols s'han localitzat en els llibres de vuit notaris i les mestries en els de dos.² La documentació

1. Queda, per una banda, completar les sèries de les mestries, els testaments e inventaris que tenim incompletes. Per una altra, documentar els capítols matrimonials dels membres de famílies sederes per conèixer amb major exactitud l'aportació de les esposes –capital material i immaterial– al nou matrimoni.

2. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). Els testaments i inventaris a Ribas i Granés, 1790-1803; Madriguera Galí, 1790-1796; Sanjoan Novelles, 1790-1803; Prats i Cabrer, 1790-1799; Sayrols i Carreras, 1790-1814; Morelló, 1790-1817; Elies i Bosch, 1790-1817, i Portell, 1790-1817. Les mestries a Sanjoan, 1790-1805, i Morelló, 1790-1817.

localitzada ha estat buidada sistemàticament. Partíem del supòsit, per diferents indicis,³ que aquests notaris eren els que els mitgers, perxers i velers més visitaven quan necessitaven registrar documents. La suposició va ser encertada però la consulta d'aquesta documentació no aplega totes les escriptures que van fer els seders sobre els que treballem en els anys mencionats. La font no es perfecta per diferents motius:

1. Sobretot, perquè de moment no permet recollir totes les mestries dels velers en aquest període ja que el notari que les enregistrava va morir el 1805 i no sabem quin el va reemplaçar.
2. Cinc dels vuit notaris consultats per localitzar testaments i inventaris de mestres i joves seders i de les seves esposes no van cobrir tot el període estudiat perquè també van morir en algun any d'entremig. Per a completar la sèrie d'aquests documents hauríem de saber quins notaris van passar a ocupar aquestes notaries i buidar els registres que van fer fins el 1817.
3. Les dades familiars de les mestries de mitgers i perxers no són completes en bastants casos –sobretot de mitgers– perquè en els anys en què van enregistrar-se moltes mestries –el 1802 i 1803 van fer-se 87 i 90 mestries de mitgers, respectivament– a les escriptures notariales es va deixar de consignar el nom, ofici i lloc de residència del pare –tanmateix sí que s'indicava si eren fills o no de mestre o bé si estaven casats amb filles de mestre. Per aquesta raó ens falta aquest tipus d'informació per al 37,97 per 100 dels mitgers i el 17,02 dels perxers.⁴ Tampoc s'hi indicava el nom de la mare. Així

3. Lluís CASTAÑEDA, *Niveles de vida material en Barcelona a finales del siglo XVIII*. Memòria de Llicenciatura, Universitat de Bellaterra, 1984, i Pere MOLAS, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII. La estructura corporativa ante el comienzo de la revolución industrial*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1970.

4. En total, el nombre de registres de nous mestres amb dades incompletes ascendeix a 131 mitgers i 55 perxers.

doncs, el balanç que es pot fer de l'origen socio-professional i geogràfic dels nous mitgers i perxers és en part esbiaixat.

4. En canvi, en els testaments les dades familiars (nom de pare, el seu ofici, localitat, nom de la mare) són quasi sempre completes. Però com que és difícil garantir la seva representativitat per les raons que direm a sota, els utilitzarem només per complementar les dades de les mestries.

Malgrat les limitacions que les fonts imposen a aquest treball, el resultat de la recerca ha proporcionat molts documents i dades. En concret, s'han aplegat 825 mestries (345 de mitgers, 323 de perxers i 157 de velers) (Taula 1-1), 316 testaments (187 de mestres o joves i 129 d'esposes o vídues de mestres o joves) (Taula 2) i 76 inventaris *post mortem* (65 de mestres o joves i 11 de les esposes i vídues de mestres o joves) (Taula 3).

Taula 1-1. Nombre de mestries per ofici, 1790-1817

mitgers		perxers		velers		TOTAL
345	41,81%	323	39,17%	157	19,03%	825

Taula 1-2. Nombre de mestries concedides per any, 1790-1817

[illegible]

Taula 2. Nombre de testaments per ofici, 1790-1817

	mestres i joves*	esposes o vídues	TOTAL	
mitgers	57 (5)	41 (3)	98 (8)	31,01%
perxers	53 (4)	32 (2)	85 (6)	26,90%
velers	77 (15)	56 (12)	133 (27)	42,09%
TOTAL	187 (24)	129 (17)	316 (41)	

* el número en parèntesi és el de joves, integrat en la xifra total d'individus.

Taula 3. Nombre d'inventaris *post mortem* per ofici, 1790-1817

	mestres i joves*	esposes o vídues	TOTAL	
mitgers	21 (2)	2 (1)	23 (3)	30,26%
perxers	17 (0)	2 (0)	19 (0)	25,00%
velers	27 (3)	7 (2)	34 (5)	44,74%
TOTAL	65 (5)	11 (3)	76 (8)	

* el número en parèntesi és el de joves, integrat en la xifra total d'individus.

El nombre més gran de mestries correspon als mitgers (41,81%) i el més reduït als velers (19,03%) (Taula 1-1). Aquesta distribució no s'explica pel major o menor número de mestres que hi havia en cada un d'aquests gremis, sinó perquè, com ja hem dit, no disposem de la informació completa per les mestries de velers entre 1803 i 1817.⁵ En el cas dels mitgers i perxers, el nombre de mestres i també de mestries deuria respondre a les particularitats de la tecnologia, el nivell de demanda del producte i

5. Segons el Cadastre de 1770 hi havia més mestres en el gremi de velers (74) que en els de mitgers i perxers (54 i 48 mestres respectivament). MOLAS, *Los gremios*, pp. 254-256. Cal tenir en compte, però, que en realitat el nombre de mestres velers era superior; al «Llibre del Misteri de la Sta. Espina del Gremi de Velers en lo any 1764» s'enregistra més de 200 membres. MOLAS, *Los gremios*, p. 467.

l'exigència de capital de cada un dels oficis. En el número de mestries que es concedien anualment hi havia d'haver una pauta però que es trencava per certes circumstàncies. Així, el gremi de mitgers normalment en feia entre dos i deu per any, però el 1802 en va concedir 87 i a l'any següent 90. Aquesta irregularitat es deu a que l'aportació que el gremi va haver de fer per a que la ciutat afrontés les despeses del pas de Carles IV per Barcelona, el va obligar a cercar recursos extraordinaris que aconseguí mitjançant la concessió de mestries fins cobrir la quota que l'ajuntament li va exigir (Taula 1-2).⁶

El nombre més gran dels testaments aplegats correspon als velers (77 de mestres o joves i 56 de vídues i esposes, representant el 42,09% dels documents). Segueix el dels mitgers amb un 31,01% dels testaments (57 de mestres o joves i 41 de esposes i vídues). Els testaments dels perxers sumen el 26,90% del total (53 mestres i 32 esposes o vídues) (Taula 2). Aquests percentatges es corresponen al nombre de mestres existents en cada un dels oficis. No podem dir quin percentatge representen, però si comparem el seu nombre amb el dels inventaris compilats es veu que els testaments que tenim són suficients per prendre'ls com una mostra representativa. Per tant considerem que són un bon número per fer una anàlisi socio-econòmica d'aquest col·lectiu d'artesans.⁷

6. AHPB, Jaume Morelló, *Llibre de Junes de gremis* (117/49, foli 381).

7. No sabem quin percentatge dels artesans van fer testament a la Barcelona de l'època moderna, però com veurem després, Castañeda calcula que es va fer inventari *post mortem* d'un 34,51 % dels homes vinculats al món gremial. Si aquest percentatge és vàlid pel cas dels seders, segons els notaris buidats només una tercera o quarta part dels testadors van fer inventari després de morir, cosa que ens permet suposar que quasi tots els seders van fer testament i les seves dones una mica menys. L'alt percentatge de persones vinculades als tres gremis seders que estudiem que creiem que van fer testament a Barcelona en els anys estudiats, contrasta amb la consideració de García Cárcel que situa el percentatge dels veïns de Barcelona que feien testament en un 35-40%. Es tracta d'una xifra suposada i no documentada. Ricardo GARCÍA CÁRCEL, «La muerte en la Barcelona del Antiguo Régimen (Aproximación metodológica)», a *La documentación notarial y la historia: Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada*, 2 vols., Salamanca, 1984. II, p. 117.

El nombre més gran d'inventaris *postmortem* recollits correspon als velers (27 de mestres o joves i 7 de vídues o esposes), representant el 44,74% dels inventaris aplegats. Segueix el dels mitgers amb un 30,26% dels inventaris (21 de mestres o joves i 2 d'esposes), mentre el 25,00% dels inventaris corresponen als perxers (17 mestres o joves i 2 d'esposes i vídues) (Taula 3). Que els velers sumin el major nombre d'inventaris *postmortem* que es van fer en aquests anys es deu a que, en el conjunt de seders estudiats, és l'ofici que concentrava un major nombre de mestres en una posició socioeconòmica elevada.

Què representen aquestes xifres? Ens en podem fer una idea contrastant les nostres dades amb les conclusions que Lluís Castañeda va poder establir a partir del buidatge sistemàtic de tots els inventaris *post mortem* efectuats en el quinquenni 1790-1794. Aquest historiadore considera que els 805 documents d'aquest tipus que va localitzar per aquests anys (627 d'homes i 178 de dones, de les quals 122 eren vídues) representen el 4,1% del nombre d'adults que van morir en aquest quinquenni. També calcula que els 282 inventaris dels «hombres agremiados no profesionales liberales ni comerciantes ni industriales ni funcionarios» localitzats corresponen al 34,51% dels morts d'aquests anys.⁸ El nombre d'inventaris que hem localitzat no és tan representatiu perquè no hem buidat els protocols de tots els notaris d'aquests anys, però si comparem el nostre nombre d'inventaris dels anys 1790-1794 amb els de Castañeda, pels mateixos anys, observem que n'hem localitzat un nombre molt alt dels qui van fer inventaris

8. CASTAÑEDA, *Niveles de vida*, p. 28 i 57.

9. Dels dinou notaris que, segons les dades exhaustives de Castañeda, van fer inventaris dels mestres o joves dels tres oficis que estudiem (els dels mitgers es van fer davant nou notaris, els dels perxers davant onze i els dels velers davant deu; en total dinou notaris van fer aquestes escriptures dels seders perquè sis d'ells van fer inventaris per a més de dos d'aquests oficis), hem buidat els set que semblaven tenir més documents. Amb la nostra recerca més limitada —perquè només hem buidat els protocols de set notaris i no de tots, tal com ja hem dit—, hem recopilat nou inventaris de mitgers dels tretze localitzats per

postmortem.⁹ Tot i que poca gent feia inventaris *post mortem*, tal com han assenyalat ja alguns autors,¹⁰ aquests documents són imprescindibles per conèixer diferents aspectes socioeconòmics i culturals i per tant són molt valuosos per a conèixer aquestes qüestions. De no poder recórrer a aquesta font d'informació, molts d'aquests aspectes no podrien ser tractats.

2. Alguns resultats de la recerca

a. La procedència geogràfica

Tant segons les mestries com segons els testaments, més d'un 60% dels nous membres dels gremis estudiats havia nascut a Barcelona (tanmateix cal recordar que de molts mitgers i perxers en desconeixem aquesta dada i que tampoc sabem res dels nous velers des del 1803), un percentatge¹¹ que quasi no varia si hi sumem els joves nascuts en l'entorn de Barcelona.¹² Cal destacar que els nous perxers van sumar el 70,18 % dels nous mestres, mentre que els joves velers i joves mitgers no arribaren a constituir el 60% dels nous mestres en el subsector respectiu.

Castañeda, nou dels catorze dels perxers i deu dels setze dels velers. També hem buidat els protocols de Joan Prats que tenia bastants tractes amb el món del comerç de la seda i que esperàvem que hagués heretat la clientela de Sebastià Prats (1740-1799), el notari que, segons es dedueix del llibre de Pere Molas, era un dels que més treballava amb els seders en 1750-70.

10. Valgui com exemple les consideracions de Belén Moreno sobre aquesta font. «Malgrat l'escassa proporció d'habitants que redactava inventari, tots els grups socials estan representats» i «els inventaris de famílies humils i molt humils no són ni excepcionals ni minoritaris, aquests estant més mal representats a la mostra que aquells de les famílies riques». Belén MORENO, *Consum i condicions de vida a la Catalunya Moderna. El Penedès, 1670-1790*, Vilafranca del Penedès, 2007, p. 15.

11. Aquests nous mestres constituïen el 61,65% segons les mestries i 62,57 segons els testaments.

12. Només dos nois de Sarrià, un de Sant Gervasi i un altre de Vallvidrera van passar a ser mestres, els quatre en el gremi dels velers.

Segons les mestries, el terç llarg dels nous mestres que no havien nascut a Barcelona ho havien fet en diferents pobles de Catalunya, des de la Vall d'Aran, la Cerdanya, Olot i Agullana fins Reus i Vilabella del Camp, passant per Sant Hipòlit de Voltregà, Vic i Cervera en una dispersió força destacada. En aquest grup de nous seders només sobresurten, relativament, els 23 que procedien del Maresme que majoritàriament eren velers –un total de 19 que van constituir el 12% de tots els nous mestres d'aquest gremi. A més de Mataró (3 velers i 2 perxers), les altres ciutats sederes, Manresa i Reus, van aportar nous mestres, però no gaires (Manresa 3 velers i 2 perxers; Reus, 1 veler i 1 perxer).

Només dos mestres entrats al gremi en aquests anys havien nascut a la Península però fora de Catalunya segons les maestreries. Procedien de ciutats on existia l'activitat en la que es van especialitzar. Es tracta de dos nous perxers que arribaren de Sevilla i de València, respectivament. També només dos nous mestres havien nascut a l'estranger, un mitger a Gènova i un altre a Vignan, França. Els testaments dels seders també mostren les mateixes característiques.

b. La procedència professional i social

Els nous mestres seders que eren fills de mestres del mateix gremi no van arribar a ser el 45% en cap dels tres oficis segons les maestreries. El percentatge en el que ho van fer varia segons l'ofici, però no gaire. En el cas dels velers la proporció arriba al 44,58% (ho eren 70 dels 157 nous mestres), en el dels mitgers assolí el 36,23% (ho eren 125 dels 345 nous mestres), i en el de perxers el 43,96% (142 entre 323). Si a aquest grup d'origen hi suméssim els nous mestres fills de mestres seders, de vegades en diferent gremi al que entraven els joves seders, el pes dels seders pujaria una mica (en el grup hi entrarien els fills de passamaners, retorcedors, velluters o tintorers, que sumen 33 casos, i també de mitgers, perxers o velers). Si hi afegíssim els fills de pares agremiats en oficis de la confecció o tèxtils, el percentatge arribaria a passar per molt poc el 50% com pot veure's a la Taula 4. En el primer d'aquests dos grups, es tractava

de dos pares sastres i un “sombrer”. En el segon, la majoria eren fills de paraires (vuit casos repartits de manera prou igual entre els tres gremis, però també hi havia fills de teixidors de lli, brodadors, flassaders o d’un tintorer).

Taula 4.

Procedència professional dels fills de pares en gremis tèxtils i de la confecció

	número	percentatge
Fills de mestre	337	40,48
Fills de mestres seders en un dels gremis estudiats aquí	6	0,72
Fills de mestres d’altres gremis seders	33	4,00
Fills de mestres en altres sectors tèxtils	22	2,66
Fills de mestres en el sector de la confecció	19	2,66
TOTAL	417	50,54

Cap mitger o perxer va tenir un fill que esdevingués mestre veler en aquests anys. En canvi dos mestre velers van tenir un fill que passà l’examen de mitger i altres vuit el de perxer. Així queda clara la preferència dels velers per tenir fills perxers abans que mitgers, un ofici llavors ja força dominat pel capital dels mestres rics o dels comerciants-negociants.

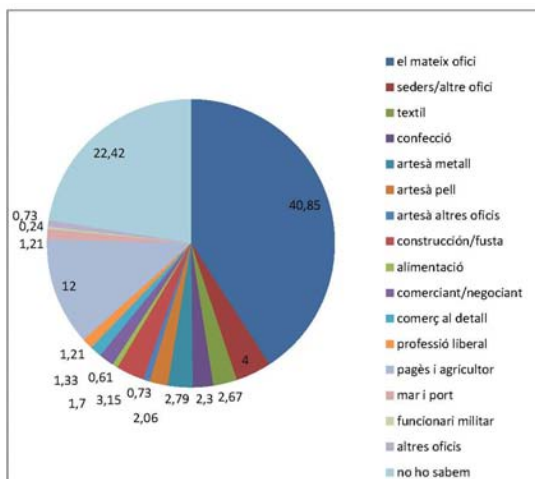
La procedència pagesa (entre pagesos, hortelans, bracers i un pastor) correspon a un grup prou gran de nous mestres en els gremis estudiats. Aquest grup assolí el 12% dels nous mestres (un total de 99). D’aquests, 27 eren mitgers (7,82% del total dels nous mestres), 28 perxers (el 8,66% del total dels nous mestres i 44 velers (el 28,02% dels nous mestres). Només el percentatge establert per als velers és representatiu perquè només dels mestres d’aquest ofici en tenim totes les dades (ja hem dit que dels mitgers i perxers en molts casos ens falta la informació professional i de la residència del pare). Quinze eren de Barcelona i cinc dels pobles del pla (dos de Sarrià, dos de Sant Martí de Provençals i un de Sant Gervasi), representant el 15,30 per cent o el 24 per cent segons els contemplem o no de manera integrada. Sembla que cap d’ells pertanyia a famílies pageses importants de Barcelona i el seu entorn geogràfic, però dos fills de ciutadans honrats, un resident a Sta. Maria de Riells i un altre a Gallifa, es va fer mestres seders. Disset havien nascut en algun poble del Maresme —cap a

Mataró, la capital de la comarca i important centre seder— i sis en els del Baix Llobregat. Si sumem els nous mestres procedents d'aquestes comarques amb els del Pla de Barcelona surten 47 individus que constitueixen el 47,47 per cent del total dels nous mestres d'aquest origen. L'altra meitat d'aquests mestres tenien un origen pagès repartit entre molts pobles de la província de Barcelona. Només els que havien nascut a Agullana, Riudellots de la Selva, Pontons, Riudecanyes, Riudepedra – Cerdanya–, Caldegues –Alt Urgell–, i Enveig –Andorra– eren de fora d'aquesta demarcació (en total set individus).

Tots els altres sectors o subsectors van proporcionar pocs mestres. Els sectors artesanals no vinculats a la producció de teixits o roba de vestir en conjunt assoliren el 8,10 per cent en total (Gràfic 1). En l'apartat d'“Altres gremis i oficis diversos” consten els pares d'ofici o professió diversa i minoritària difícils d'agrupar com dos carreters, un impressor, un músic, un fesser o dos saboners.

Gràfic 1.
Ofici del pare dels seders segons les mestries

	%
el mateix ofici	40,85
seders/altre ofici	4
textil	2,67
confecció	2,3
artesa metall	2,79
artesa pell	2,06
artesa altres oficis	0,73
construcció/fusta	3,15
alimentació	0,61
comerciant/negociant	1,7
comerç al detall	1,33
professió liberal	1,21
pagès i agricultor	12
mar i port	1,21
funcionari militar	0,24
altres oficis	0,73
no ho sabem	22,42
total	100

El sector mercantil, sumant els comerciants-negociants i els comerciants al detall, només aportà el 3,03% dels pares. Un i altre subgrup van sumar 25 nous membres amb aquest origen (catorze fills de comerciants o negociants i onze fills de comerciants al detall).

Poquíssims nous mestres eren fills de professionals liberals. Només deu d'aquest joves (1,21%) procedia d'aquests grups professionals. Filant més prim sobre aquests tipus d'origen familiar, cal dir que els pares dels quatre joves velers que tenien un pare que exercien una professió liberal eren, en concret, apotecaris. En canvi, els cinc joves mitgers o perxers del mateix origen familiar eren fills de pares pertanyents al món mèdic (cirurgians, metges, apotecaris i un practicant) a més d'un fill de «mestre de lletres». Cap dels nou joves mestres seders era fill d'un advocat o de qualsevol altre professional del món del dret i la jurisprudència.

Només un petit grup dels nous mestres tenia membres vinculats al món mariner. El formaven quatre fills de mariners i dos de pescadors, la majoria nascuts a Barcelona i els altres al Maresme. El mateix passava entre els fills de membres de l'exèrcit. Només dos nous perxers tenien un pare militar (un era fill d'un capità de fusellers i un altre d'un alferes).

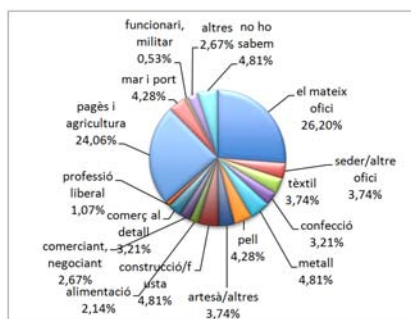
Les dades aplegades en els testaments indiquen un percentatge de transmissió de l'ofici entre pares i fills força similar al que aporta l'anàlisi de les mestries en el cas dels perxers i velers (28,30% i 35,00% respectivament). En el cas dels mitgers, la transferència de l'ofici de pares a fills fou força baix (12,28%) (Gràfic 2). També cal destacar un percentatge molt alt de fills de pagesos (24,06%), sobretot en el cas dels velers (29,52%). Segons les dades dels testaments, no hi ha cap altre sector significatiu i podem dir que la diversitat de la procedència professional és una característica tal com es veia també en les mestries. Per tant, en el sector comercial com en el de les professionals liberals, funcionaris o món mariner, s'observa la mateixa característica comentada en els paràgrafs anteriors respecte les mestries, encara que la xifra difereix una mica.

Les xifres discordants que aporten les mestries i els testaments creiem

que es deuen a la diferencia generacional¹³ que hi havia entre dos grups de seders. El grup dels qui tenim el testament va viure en uns anys d'expansió del sector seder, mentre el grup dels nous mestres estigué en actiu en uns anys de crisi. Tanmateix caldrà recollir més dades i analitzar un espai de temps més llarg per a confirmar-ho.

Taula 5 i Gràfic 2
Ofici del pare dels seders segons el testament

	mitgers	perxers	velers	total	%
el mateix ofici	7	15	27	49	26.20
seder/altre ofici	3	2	2	7	3.74
tèxtil	4	2	1	7	3.74
artesa/confecció	2	2	2	6	3.21
artesa/metall	2	4	3	9	4.81
artesa/pell	3	3	2	8	4.28
artesa/altres	2	3	2	7	3.74
construcció/fusta	5	2	2	9	4.81
alimentació	2	0	2	4	2.14
comerciant, negociant	3	1	1	5	2.67
comerç al detall	4	0	2	6	3.21
professió liberal	1	0	1	2	1.07
pagès i agricultura	9	12	24	45	24.06
mar i port	5	1	2	8	4.28
funcionari, militar	1	0	0	1	0.53
altres	1	4	0	5	2.67
no ho sabem	3	2	4	9	4.81
total	57	53	77	187	

c. Una endogàmia gremial limitada

S'ha dit que a l'Edat Moderna el nivell d'endogàmia en els oficis era molt alt. És lògic que fos així perquè l'ofici era un capital immaterial que donava estatus en una societat jurídicament desigual i que com a tot capital calia conrear i conservar. Tanmateix aquesta pràctica de transmetre l'ofici de pares a fills era igual d'important en totes les professions, sempre, i en tots els nivells econòmics? En el casament entre fills i filles de mestre del mateix ofici no passaria el mateix? Aquesta pràctica no seria més corrent en una conjuntura econòmica concreta i en certs oficis? Com es traduïa en realitat?

13. Això passa en treballar amb les mestries d'uns joves i els testaments de gent gran, que no pertanyien a la mateixa generació.

L'anàlisi de les mestries mostra que la transferència de l'ofici entre pares i fills assolí quasi el 41%, essent el percentatge més alt el dels velers (44,58%) i el més baix el dels perxers (33,96%) (Taula 6). Així doncs, hi hagué una endogàmia limitada en la continuació de l'ofici del pare per part del fill, i per tant hi hagué molts nous mestres que no tenien aquest lligam amb l'ofici. En alguns anys es produí una entrada més destacada de fills de mestre del gremi, però aquests mai van constituir el total dels que entraven.

Taula 6.

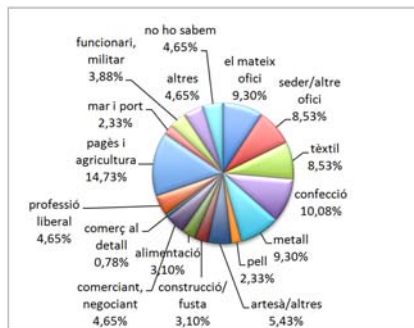
Nous mestres seders fills de mestres del gremi barceloní corresponent segons les mestries

mitgers fills de mitgers		perxers fills de perxer		velers fills de velers		TOTAL	
125	36,23%	142	33,96%	70	44,58%	337	40,85%

A partir de l'anàlisi dels testaments de les esposes i vídues dels seders, podem veure que en contraure matrimoni aquesta endogàmia gremial també era limitada. De les 129 esposes o vídues de seders que van fer testament, les que eren filles de mestres del mateix ofici que el marit (mestres que assoliren la mestria por casar-se amb una filla de mestre, o el matrimoni entre el mateix sector seder, o accés al món seder després del matrimoni amb filles de mestres u joves seders) no arriben al deu per cent (12 casos: 9,30% del total). Les esposes i vídues dels mestres dels sectors tèxtils i de la confecció sumaven el 36,43% (47 casos). Així doncs, aquestes dades desmenteixen, d'una banda, que molts joves passessin la mestria gràcies a haver maridat la filla d'un mestre i, per una altra, la típica idea de que els artesans sovint es casaven amb una filla de mestre, o de que la filla d'una família d'artesans es casava amb un fill de mestre del mateix sector. Gràcies els testaments podem afirmar que la procedència professional de les esposes era molt variada i dispersa. Aquesta característica queda reforçada en constatar que cap dels nous mestres va accedir a la mestria gràcies a casar-se amb una vídua d'aquests gremis.

Taula 7 i Gràfic 3
Ofici del pare de les mullers/vídues dels seders segons els testaments

	mitgers	perxers	velers	total	%
el mateix ofici	2	4	6	12	9.30
seder/altre ofici	3	2	6	11	8.53
tèxtil	2	3	6	11	8.53
artesa/confecció	2	5	6	13	10.08
artesa/metall	2	2	8	12	9.30
artesa/pell	2	1	0	3	2.33
artesa/altres	3	1	3	7	5.43
construcció/fusta	3	0	1	4	3.10
alimentació	3	0	1	4	3.10
comerciant, negociant	2	2	2	6	4.65
comerç al detall	1	0	0	1	0.78
professió liberal	2	1	3	6	4.65
pagès i agricultura	9	4	6	19	14.73
mar i port	2	0	1	3	2.33
funcionari, militar	1	2	2	5	3.88
altres	2	1	3	6	4.65
no ho sabem	0	4	2	6	4.65
total	41	32	56	129	

d. El paper de les filles d'artesans

S'ha tendit a considerar que els oficials que no eren fills de mestre sovint accedien a la mestria mitjançant el matrimoni amb les filles de mestres. Cal suposar que aquesta pràctica es donava especialment quan les filles eren les hereves de mestres que no havien tingut fills mascles que els sobrevisquessin. Segons els nostres resultats, aquesta idea és incorrecte. El nombre d'oficials que es van casar amb filles de mestre va ser molt baix en els tres casos estudiats (Taula 8). Concretament, en el dels mitgers va ser del 3,10%, en el dels perxers el 8,38% i en el dels velers no va arribar ni a l'1 per cent.

Taula 8.

Oficials que van accedir a la mestria mitjançant el casament amb la filla d'un mestre, 1790-1817

mitgers		perxers		velers		TOTAL	
11	3,16%	25	8,09%	1	0,64%	37	4,55%

Aquest reduïdíssim percentatge de matrimonis entre nous membres d'aquests gremis no fills de mestre amb filles de mestre, es pot deure a diferents causes. Com que en les escriptures notariais de les mestries no s'esmenta l'edat dels examinats, no podem descartar la possibilitat que aquests nous mestres fossin massa joves per casar-se i que es casessin més tard amb alguna filla de mestre. Per verificar aquesta possibilitat caldria recopilar i analitzar els capítols matrimonials d'aquests artesans, un estudi que no hem començat. De totes maneres, com hem vist en l'anàlisi dels testaments de les esposes i vídues, aquests casos no poden assolir un percentatge considerable

Els testaments dels seders (homes) no permeten aportar cap informació important sobre la funció de les noies en l'estratègia familiar, doncs moltes eren infants o donzelles quan moria el seu pare.

e. Paper i posició de les esposes en les famílies sederes

Les esposes eren un instrument per la pràctica endogàmica dirigida a preservar el domini de l'ofici als que ja eren membres dels gremis que estudiem? Segons les dades dels testaments, no. Això contradiu el que se sol pensar. Segons aquests documents, les esposes que procedien de gremis tèxtils eren el 26,36% que es repartien com segueix: del mateix ofici, el 9,30%, d'altres oficis seders, el 8,53% i d'altres oficis tèxtils, el 8,53%.

D'aquí podem deduir que en escollir muller, les estratègies matrimonials d'aquests seders perseguien altres objectius i no pas el coneixement de l'ofici per part de la futura muller. Entre els majors punts d'interès dels artesans que aquí estudiem estarien que la núvia portés un bon dot o que proporcionés l'ascens social. També es podia considerar el caràcter i la capacitat de les noies o els seus coneixements mercantils, o la conveniència de reforçar o crear llaços familiars.

En canvi, tal com s'espera, les mullers tenien una gran importància en l'entorn familiar i ciutadà com a hereves i usufructuàries. Per analitzar aquest punt, disposem de 122 testaments de seders (marits) que podem

suposar eren vigents a la mort del testador (Gràfic 4).¹⁴ Com d'aquests 122 testadors, 15 eren vidus amb fills i 16 eren solters o vidus sense fills, els que tenien esposa i la van deixar vídua foren 91. La posició de la vídua d'aquests 91 mestres era molt elevada: 29 vídues eren hereves universals (23,77%) i 41 eren usufructuàries (33,61%), en altres casos es tractava de cohereves amb els seus fills o amb els de la primera muller del difunt marit (sis casos, 4,92%), o el marit obligava l'hereu a mantenir-la a casa seva durant el temps que visqués. En els dos casos que no es va deixar res a la vídua es tractava d'artesans en un estat miserable que no podien deixar res. El 44,26% dels hereus eren primogènits o primogènites (44 i 10 casos, respectivament), però això no vol dir que tinguessin el dret de quedar-se amb l'herència si la vídua-mare era usufructuària «durant sa vida natural, vivint vidua de mi deixada y mon cognom conservant». Segons les nostres dades, d'aquests 54 casos en què el fill/filla primogènit/a era hereu/va, la vídua era usufructuària en 34 casos (62,96%).

De vegades aquestes usufructuàries eren mencionades en el testament com «senyora, majora, poderosa y usufructuaria», un acte tradicional i típic de Catalunya, que mostrava respecte i consideració a la complexa funció que podia desenvolupar la vídua com a mare i gestora del patrimoni familiar.¹⁵ Naturalment cal pensar quins mitjans d'actuació tenien aquestes vídues i com els van desenvolupar en realitat. També s'ha de considerar quina activitat econòmica els deixava fer el gremi. Aquests dos aspectes seran un tema per un treball futur.

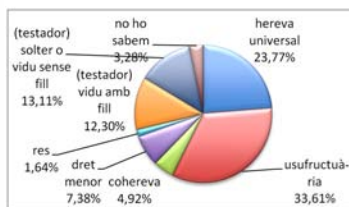
14. Són testaments amb inventaris, testaments lliurats tancats en vida i oberts a la mort del testador, o bé els testaments que es van fer «estant en lo llit detingut de malaltia corporal de la qual temo morir».

15. «...llena de autoridad que descansa no sólo en el poder jurídico, sino en la profunda intuición y sagacidad femenina», José Juan PINTÓ RUIZ, «El usufructo en Cataluña». Noticias Jurídicas <<http://www.juridicas.com/areas>> ,1 de diciembre de 2005; consulta efectuada el 22 de diciembre de 2013.

Taula 9 i Gràfic 4.

Posició de la vídua segons els testaments que suposem vigents a la mort del testador

	mitgers	perxers	velers	total	%
hereva universal	6	11	12	29	23.77
usufructuària	16	9	16	41	33.61
cohereva	2	2	2	6	4.92
dret menor	2	3	4	9	7.38
res	2	0	0	2	1.64
(testador) vidu amb fill	5	5	5	15	12.30
(testador)solter o vidu sense fill	6	0	10	16	13.11
no ho sabem	0	0	4	4	3.28
total	39	30	53	122	

Conclusions

D'acord amb les mestries i els testaments, els tres gremis estudiats no eren tancats i permetien l'entrada d'"estrany". Per tant, el fet d'entrar-hi era una via per l'ascens social de molts joves, encara que no tots els nous mestres sense vincles familiars amb els que ja ho eren van arribar a tenir un taller propi. En els dos tipus de documents mencionats, obtenim percentatges prou pròxims respecte la continuació de l'ofici entre pares i fills. Segons les mestries, el 40,48% dels nous mestres eren fills de mestres en el mateix gremi i segons els testaments aquesta continuïtat es troba en els 26,20% dels casos. Per tant la transmissió de l'ofici dins la família era limitada.

L'altra procedència professional a destacar dels nous mestres és la pagesa, la qual tenien el 15,39% dels nous mestres; sobretot es tractava de la pagesia de la ciutat i el pla de Barcelona, així com del Maresme. La resta dels nous mestres venien de famílies inserides en diferents oficis i professions, cap dels quals assolí un pes significant. Els membres d'aquests tres gremis que havien nascut a Barcelona constituïen més d'un 60% tant dels que van passar la mestria com dels que van fer testaments.

Rarament el casament amb la filla d'un mestre va ser una via per accedir a la mestria, i el matrimoni amb una vídua de mestre no ho va ser mai. En aquests sectors seders estudiats només hi va haver una endogàmia

limitada segons mostren les mestries i els testaments. Els matrimonis entre fills i filles d'aquests mestres no va arribar al 8,10% en cap dels tres oficis estudiants. Finalment cal subratllar que els testaments mostren l'important paper de les vídues com usufructuàries i hereves.

Aquestes conclusions s'enriquiran i matisaran amb els resultats d'altres estudis que tenim en curs sobre aquests temes.

Erasme de Gònima. De fabricant d'indianes a l'estatus nobiliari. Preservació patrimonial

ROSA MARIA SUBIRANA REBULL

ANNA VALLUGERA FUSTER

Universitat de Barcelona

Resum

Erasme de Gònima (1746-1821) fou l'industrial barceloní més destacat de finals del segle XVIII. Malgrat de la seva biografia peculiar, ni el seu paper en la innovació tecnològica ni el seu ascens social han encara rebut un estudi adequat per part dels investigadors. El seu patrimoni va arribar a ser molt extens i hi figurava la seva *casa gran*, al carrer del Carme, 106, que actualment es troba en un estat de conservació molt precari, per bé que presenta destacades intervencions artístiques, com ara el programa pictòric que decora el saló principal, a més de ser testimoni de la vida del personatge. Aquesta comunicació és una primera aproximació a l'estudi del palau i amb la mateixa denunciem el seu estat d'abandonament i argumentem la necessitat de la seva conservació i restauració.

Paraules clau: Gònima, indianes, fabricant, pintura mural, cases grans.

Resumen

Erasme de Gònima (1746-1821) fue el industrial barcelonés más destacado de finales del siglo XVIII. A pesar de su peculiar biografía, ni su incidencia en la innovación tecnológica ni su ascenso social han todavía recibido un estudio adecuado por parte de los investigadores. Su patrimonio llegó a ser muy extenso y en él se hallaba su *casa gran*, en la calle del Carme 106, la cual se encuentra actualmente en un estado de conservación muy precario, si bien contiene destacadas intervenciones artísticas, como el programa pictórico que decora el salón principal, además de ser testimonio de la vida del personaje. Esta comunicación es una primera aproximación al

estudio del palacio, y con la misma denunciamos su estado de abandono y argumentamos la necesidad de su conservación y restauración.

Palabras clave: Gònima, indianas, fabricante, pintura mural, cases grans.

Abstract

Erasme de Gònima (1746-1821) was the most prominent manufacturer in the late eighteenth century. Despite his peculiar biography, its impact on technological innovation and his social climb to nobility has not been properly studied yet by researchers. His estate became very extensive, among which was his *casa gran* located in carrer del Carme 106 in Barcelona, today in very bad conservation status, although it contains outstanding artistic interventions as the pictorial program decorating the main hall, and also because it was a witness of Gònima's personality and way of life. This paper is an approach to the study of this palace whereby we denounce its abandonment and argue the need for its conservation and restoration.

Keywords: Gonima, dalicoes, manufacturer, mural painting, *cases grans*.

A la ciutat de Barcelona es conserva un valuós patrimoni conformat per desenes de *cases grans* construïdes per famílies d'origen noble, així com per la nova burgesia preindustrial, durant el darrer quart del Setcents, responent a un important procés de recuperació econòmica iniciat després de la Guerra de Successió.

Aquest estudi neix d'una ponència de Rosa Maria Subirana Rebull i Joan Ramon Triadó intitulada *Art, història i ideologia. Programes de les cases i palaus barcelonins al segle XVIII*¹ que presentava un panorama de

1. Rosa Maria SUBIRANA REBULL, Joan Ramon TRIADÓ TUR, «Art, història i ideologia. Programes de les cases i palaus barcelonins al segle XVIII», *Pedralbes*, 28 (2008), pp. 503-550.

bonança econòmica que permetia un augment de l'activitat constructiva, elaborant una selecció dels palaus i *cases grans* que s'engloben en aquest fenomen i s'assenyalaven aquells que s'han localitzat i han conservat pintures *in situ*, aquells que s'han conservat però sense pintures, la procedència d'alguns conjunt pictòrics descontextualitzats i aquells que no s'han conservat o s'han perdut les pintures. D'entre aquestes *cases grans*, moltes han estat enderrocades, modificades substancialment o conservades en condicions molt precàries.

Ja en l'any 1972 Santiago Alcolea Gil inaugurà la publicació de la revista *D'Art*² amb un article dedicat al Palau Moja de Barcelona. Pocs anys abans, l'edifici havia patit dos incendis consecutius (el 4 de maig i l'1 de setembre de 1970) i per aquest motiu, Alcolea mostrava la seva preocupació al respecte «cuyas consecuencias, unidas al estado de total abandono en que se halla, permiten prever la progresiva pérdida de todo cuanto hubiese en su interior con interés artístico». També deixava constància de l'escàs interès que suscitava la seva restauració, tot advertint del perill que «cuando su situación sea extrema como consecuencia de un descuido, quizá deliberado, no faltarán argumentos para justificar su derribo». Malauradament, aquest no era l'únic cas que es trobava en estat d'abandonament o que, per contra i com observem en altres casos, no havien estat considerats pel seu valor artístic i patrimonial, reformant-los de manera important, també en la seva estructura i decoració, ocultant o fent desaparèixer el seu estat original. En aquest cas, l'estudi d'Alcolea arribà en un moment molt oportú, ja que col·laborà amb aquest fet en la recuperació de l'edifici i del seu contingut artístic, entre el que es troba un important programa pictòric. Actualment aquest palau senyorial projectat com a residència de la família Cartellà, marquesos de Moja (1774-89) és seu de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya i salvaguarda aquest important conjunt de pintura mural.

2. Santiago ALCOLEA GIL, «El palacio Moya, en Barcelona, y su arquitecto Josep Mas», *D'Art*, 1 (1972), pp. 5-11.

Entre els exemples seleccionats que són objecte dels nostres estudis, trobem altres casos que no han tingut la mateixa fortuna que aquest projecte inaugural de recuperació i conservació patrimonial. Un dels exemples més interessants, és el que ens ocupa, no només pel valor del seu contingut artístic tant en l'arquitectura com del conjunt pictòric conservat, sinó també a la importància cabdal del seu propietari, Erasme de Gònima i Passarell, el fabricant d'indianes més rellevant del darrer Set-Cents. Malgrat aquests factors, el seu estat de conservació és molt precari.

Amb aquest estudi volem realitzar una recerca que pugui ser una primera aproximació a l'estudi del seu palau i a l'establiment d'un futur protocol de conservació, aportant arguments per tal de salvaguardar aquest patrimoni, gairebé oblidat de Barcelona. Precisament perquè, degut a les pèssimes condicions en què es troben alguns d'aquests edificis, i aquest en particular, és possible que acabi perdent-se, si no s'actua a temps. Davant d'aquesta lamentable situació, ens plantegem com d'altra banda, podria esdevenir part d'un gran conjunt monumental de *cases grans* barcelonines de finals del segle XVIII, encara per explotar com a patrimoni d'interès i especialment desatès. Per valorar aquesta possibilitat, cal tenir en compte què ha succeït amb altres edificis similars i els usos que se'ls ha donat per tal de poder-los conservar en les millors condicions, tal i com mostrarem amb alguns exemples concrets mes endavant.

1. Breu semblança biogràfica d'Erasme de Gònima

Erasme Gònima (1746-1821) va ser un dels fabricants d'indianes més importants de Barcelona a finals del segle XVIII, estimat i envejat per igual, per la qualitat dels seus productes o pel seu volum de negoci que tingué uns 800 o 1.000 obrers (Cabana 1993:39), així com les seves manifestacions públiques d'ostentació. Per aquestes poques dades, ja podem començar a esbossar el perfil d'un personatge cabdal del seu temps. Tot i ser un home fonamental per entendre el món fabril tèxtil de la Barcelona de finals del segle XVIII i la seva importància en la innovació

tecnològica a Catalunya, la figura d'Erasme de Gònima, no ha sigut estudiada amb la profunditat que resultaria adequada.

La principal font documental per conèixer el personatge és l'*Arxiu d'Erasme de Gònima i d'Erasme de Janer*, fons conservat a la Biblioteca de Catalunya, que inclou documentació personal, així com la relacionada amb la fàbrica i el seu desenvolupament comercial.

D'altra banda, ja a través de fonts impreses, en podem conèixer més informació, per exemple mitjançant relacions de successos com *Relación de las diversiones, festejos públicos y otros acaecimientos que han ocurrido en la ciudad de Barcelona...con motivo de la llegada de SS.MM. a dicha ciudad y del viaje en la villa de Figueras*, que explica la visita del rei Carles IV i Maria Lluïsa de Parma a la ciutat comtal l'any 1802. També es poden trobar algunes notícies sobre les activitats de Gònima al *Diario de Barcelona* entre 1792 i 1821 o comentaris sobre la seva persona en el dietari personal del Baró de Maldà, Calaix de Sastre.

Ja en la vessant bibliogràfica, l'any 1952 va aparèixer el text d'Erasmo de Imbert, intitulat *Erasmus de Gónima, 1746-1821- Apuntes para una biografía y estudio de su época*, que un dels descendents de Gònima va redactar, gairebé a mode d'hagiografia, però que malgrat el seu entusiasme i de vegades falta de rigor, ha pogut aportar algunes dades que haurien passat per alt als investigadors. Posteriorment, l'any 1956, Reyes Planas entrevistà Erasmo de Imbert a «Moyá, cuna de hombres ilustres. Erasmo de Gónima 1746-1821. Entrevista con su descendiente Erasmo de Imbert, biógrafo del primero», en la mateixa línia que la publicació anterior.

Observem un salt gairebé fins a 1997 per tornar a trobar treballs de fons sobre el personatge amb l'article de Reis Fontanals «El fons d'Erasme de Gònima i d'Erasme de Janer (1765-1877)» en la revista *Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius*, on s'explica la tasca realitzada en la catalogació i ordenació del fons personal i industrial de Gònima i les seves possibilitats de recerca, a més de la creació d'un instrument de cerca fonamental a partir d'aleshores per acostar-se a la seva figura. L'any 2000, Àlex Sánchez publicà «Joan Rull i el cilindre d'estampar» on, entre d'altres qüestions s'esmentava a Gònima com un dels principals introductors de les

innovacions tecnològiques de la indústria tèxtil a Catalunya, malgrat que l'estudi se centrava en el cas d'un altre fabricant. L'any 2004, Fontanals recuperà la figura de Gònima a «Erasme de Gònima, el primer empresari modern» i Sánchez, com a editor, publicà l'any 2011 un altre article de Fontanals, «Erasme de Gònima, l'Oberkampf català». D'altra banda, Rosa Maria Creixell i Teresa M. Sala publicaren «L'elogi de la quotidianitat. La finca dels Gònima a Sant Feliu» i «Retrat de família: els secrets dels Gònima», els anys 2004 i 2005, respectivament.

Per últim, en els darrers anys, s'han realitzat dues recerques que estudien la figura de Gònima amb una profunditat considerable, com és el cas de Xavier Juncosa amb el documental *Erasme de Gònima, 1746-1821*, presentat l'any 2008, o l'estudi de Mari Luz Retuerta, *La fam de terra dels fabricants de Barcelona. El cas d'Erasme de Gònima al Baix Llobregat 1790-1821. Sant Feliu de Llobregat*, aparegut l'any 2010, en aquest cas treballant l'impacte de Gònima en aquesta localitat.

Erasme Gònima va néixer al 1746 a Moià (Bages), fill de Josep Gònima Puig, teixidor de llana i de Mariana Passarell (Imbert 1952:37). A l'edat de set anys, marxà amb tota la seva família a peu cap a Barcelona i s'instal·laren al barri del Pi. Cal emmarcar aquest trasllat en un moviment considerable de població de zones rurals a la ciutat, on moltes famílies es van veure atretes per aquest nou centre fabril de productes tèxtils que allà s'hi desenvolupà des de mitjans de la dècada de 1730. Al 1757, als 11 anys, entrà a treballar com aprenent a la fàbrica d'indianes Magarola,³ on s'especialitzà en l'elaboració de tints i esdevingué el màxim expert a la ciutat. Fou un home amb ambició, des de la seva joventut, ja que invertí els seus primers sous en contractar un *domine* que li ensenyés a llegir i a escriure, a més d'aprendre francès pel seu compte, per tal de poder viatjar per visitar algunes de les més importants manufactures europees i completar la seva formació. En poc temps, i gràcies a la seva actitud i preparació,

3. Aquesta fàbrica, situada al número 22 del carrer Tallers, fou la més destacada del primer període de desenvolupament de la indústria d'indianes. Avui l'edifici continua dempeus, malgrat el seu lamentable estat de conservació.

va ser nomenat director de la fàbrica Magarola. Degut a aquest ascens, Joan Coll, comerciant d'indianes⁴, concertà un matrimoni amb la seva filla Ignàsia Coll al 1766.

Al 1780, es registrà com a fabricant⁵, després d'assolir l'examen de la Junta de Comerç. A partir d'aquest permís, va adquirir diversos terrenys al carrer del Carme, al carrer Riera Alta on construí la seva fàbrica, avui desapareguda a causa dels bombardejos durant la Guerra Civil. Allà, hi construí també un complex d'unes 90 vivendes per acollir gran part dels seus treballadors i que ocupava una part molt important del barri del Pedró. La seva casa familiar situada al carrer del Carme núm.106, l'objectiu del nostre estudi, és l'únic que avui dia queda d'aquest complex fabril, malgrat que el seu estat de conservació és molt precari. A aquest patrimoni cal afegir diversos prats d'indianes a Sants-Montjuïc, a la zona de Nostra Senyora del Port, d'una superfície aproximada d'uns 60.000 m². Al 1783, fundà amb altres professionals la Companyia de Filats de Cotó i aviat esdevingué el seu director (1804-1819) i la seva referència a nivell tècnic per la seva experiència internacional. Aquesta continuà augmentant gràcies als contactes que establí amb altres fabricants estrangers a través de viatges i correspondència⁶, fet que li va permetre implementar les principals innovacions tecnològiques a la seva pròpia fàbrica. Fins l'any 1785 deixà la direcció de la fàbrica Magarola, que havia compaginat amb la de la seva fins aleshores. Amb la fragata Sant Erasme, més coneguda com *La Barce-*

4. Cal tenir en compte que, com és evident, fabricants i comerciants no fan la mateixa feina. Gònima, com veurem més endavant, és un dels primers professionals que aglutina totes dues facetes en una mateixa persona. Malgrat ser fabricant, va fer també de comerciant, feina que no li agradava precisament, però el desenvolupament ingent que va assolir el seu negoci no es podia suportar amb les infraestructures comercials existents i per tant va caldre emprar nous recursos. A més, cal sumar l'interès de Gònima de controlar tots els estadis i fases del seu negoci.

5. Aconseguí el certificat oficial al 1784.

6. Es conserva aquesta correspondència dins el Fons Gònima dipositat a la Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC). Les cartes a Gònima arribaven de ciutats manufactureres

lonesa, inicià el transport dels seus productes a Veracruz i La Havana, retornant els vaixells carregats de matèries primeres de tot tipus. Aquesta segona fase del seu negoci, no era del seu interès, però s'hi dedicà per poder donar millor sortida comercial als seus productes.

En poc temps inicià la construcció dels seus béns immobles més importants, a més de la seva fàbrica, la casa al carrer del Carme i una finca a Sant Feliu de Llobregat d'uns 110.000 m², coneguda amb el malnom de “Versalles de Don Arasma”,⁷ en els anys 1789 i 1790 respectivament. Un any després comprà el títol nobiliari,⁸ fet que suposà que la petita noblesa de la ciutat el menystingués⁹ i el considerés un *parvenu*. En el document, s'indica que el pagament del títol es destinarà al desenvolupament de les illes d'Eivissa i Formentera,¹⁰ i que aquest li permetrà emprar la preposició “de” entre el nom i el cognom i un escut d'armes familiar il·lustrat amb elements relacionats amb les indianes. En la sol·licitud esmenta aquells signes de riquesa que l'acosten a l'estament

punteres a Europa com Marsella, Lió, Manchester, París, Hamburg, Londres, Nantes, Bordeus, Zurich o Amsterdam.

7. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Baró de Maldà, *Calaix de sastre*, Ms. A, 213, 191-193. 11 d'agost de 1796.

8. Expedició de títol datada al 10 de juny de 1791. Es conserven les proves de noblesa a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid (tal com s'indica a Pere MOLAS, «Estructures i formes de la vida social», a J. Sobrequés, dir., *Història de Barcelona*, vol. 5: *El desplegament de la ciutat manufacturera (1714-1833)*, p. 214, nota 8) i la documentació sobre les despeses ocasionades, d'uns 57.000 rals, a la BNC, Fons Gònima.

9. El testimoni de Rafel d'Amat i de Cortada, Baró de Maldà, és el més punyent, mostrant una barreja d'admiració i menyspreu cap a la figura de Gònima, per exemple anomenant-lo “Don Erasme o Don Fantasma” el 26 de juny de 1796. AHCB, *Calaix de Sastre*, Ms. A, núm 213, p. 191-193.

10. Sembla que possiblement la concessió del títol podria tractar-se a un gest d'agraïment del rei per la col·laboració d'un grup de fabricants i comerciants de la ciutat en la resolució de la revolta popular de 1789, més coneguda com “Motins del Pa”. La seva intercessió es traduí en iniciatives financeres i de caritat en un moment de gran inflació, segons de Pierre Vilar (tal i com recull Xavier JUNCOSA, *Erasme de Gònima, 1746-1821*, 2008, documental). No va ser l'única vegada que realitzà aquest tipus d'activitats, ja que

nobiliari.¹¹ Tant aquest fet, com els seus actes d'ostentació i la seva col·laboració en diversos assumptes d'àmbit públic van fer que la seva popularitat augmentés. No ens ha d'estranyar aleshores, l'episodi del 3 de novembre de 1802, quan Erasme va rebre els monarques Carles IV i Maria Lluïsa de Parma a la seva fàbrica, fet que la convertí en una Real Fàbrica a partir d'aleshores.¹²

Amb la invasió napoleònica, Gònima va romandre a Barcelona, establint una relació neutral i cordial amb els oficials de l'exèrcit francès per tal de mantenir el seu negoci, cosa que li suposà ser acusat de col·laboracionista i afrancesat.¹³ Un cop acabada la guerra, la fàbrica havia perdut importància, especialment per la crisi provocada pel lliure comerç.¹⁴

La mort d'Erasme de Gònima és una síntesi perfecte de qui va ser, un home inquiet que va poder ascendir des de la posició d'una família humil procedent de zones rurals, a esdevenir l'industrial més destacat de la ciutat

l'any 1797 aportà grans quantitats de diners per sufragar obres públiques i crear llocs de treball que havien desaparegut amb l'esclat de la Guerra Gran i la posterior crisi econòmica. L'obra del Passeig de l'Esplanada fou potser la més destacada, inaugurada l'any 1802 durant la visita de Carles IV a Barcelona.

11. Gònima justifica que té antecedents familiars dedicats al comerç, tenir bona conducta, ser alcalde del barri i diputat del Comú, que té dues fàbriques i un prat d'indianes, que ha introduït a Espanya importants avenços tecnològics en les manufactures, en els seus viatges a l'estranger. D'altra banda, assegura tenir dos cotxes de cavalls, cotxers i lacais personals.

12. AHCB, Baró de Maldà, *Calaix de sastre*, Ms. A, 225:565-566. 4 de novembre de 1802.

13. Malgrat l'intens debat que es va generar entorn a la seva actuació en aquest assumpte i les interpretacions que posteriorment se n'han fet, creiem que, tal i com recull Juncosa en el seu documental, aquest comportament és fàcilment comprensible si tenim en compte que es tracta d'un fabricant que, a diferència d'un comerciant, es veu obligat a lidiar amb el context polític i econòmic que hi hagi pel fet de ser un negoci sense mobilitat. JUNCOSA, *Erasme de Gònima*.

14. Gònima ja adverteix al rei d'aquestes problemàtiques durant la visita que els monarques realitzen a la fàbrica el 1802, tal i com explica d'Imbert. ERASMO DE IMBERT, *Erasmo de Gónima (1746-1821). Apuntes para una biografía y estudio de su época*, Barcelona, 1952, pp. 99-100.

de Barcelona i assolint l'estatus nobiliari. Va morir amb 75 anys d'edat, l'any 1821, a causa de l'explosió d'una caldera de vapor. Això ens demostra que continuava treballant i supervisant el seu negoci diàriament i que mantenia el seu esperit renovador i innovador dins la fàbrica, tenint en compte que ja tenia un precedent de la màquina de vapor.

2. *Ca l'Erasme, al carrer del Carme 106.*

L'extens patrimoni de Gònima estava conformat, entre d'altres, pel seu complex fabril, la seva flota comercial, la torre d'estiueig a Sant Feliu del Llobregat o la seva vivenda, encara conservada, al carrer del Carme 106, anomenada Ca l'Erasme i objecte del nostre estudi. [fig. 1]

Es tracta d'una casa gran, construïda al 1788, de la qual no se'n coneix l'artífex, malgrat que Manuel Arranz¹⁵ creu que podria tractar-se d'un altre projecte del mestre d'obres municipal del moment, Josep Mas i Dordal, ja que es poden veure similituds en balcons i el tractament dels plens de la façana respecte al palau Moja, obra del mateix Mas. El conjunt estava format per dos cossos amb escala de veïns cadascun i pati central

FIGURA 1. Mal estat de conservació de la façana de Ca l'Erasme al carrer del Carme 106. (Fotografia de R.M. Subirana)

15. Manuel ARRANZ, *Mestres d'obres i fusters. La Construcció a Barcelona en el segle XVIII*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona, 1991, pp. 299-305. Octavi Alexandre recolza també aquesta tesi d'Arranz a Octavi ALEXANDRE, «Arquitectura i arquitectes a la Barcelona del final del segle XVIII», *Barcelona Quaderns d'Història*, 7, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2002, p. 267.

propri construïts en diversos períodes,¹⁶ essent el cos més proper a la plaça del Pedró,¹⁷ el qual acollia la vivenda del fabricant. Aquest, constava de planta baixa i tres pisos, amb una façana molt austera i de tipus classicista on s'observen llindes i brancals de pedra.

L'edifici, que continua en mans de la família Janer, descendents de Gònima, es troba actualment en un estat de conservació molt precari, com s'observa en la façana plena de pintades d'esprai que la malmeten i distorsionen. [fig. 2] Malgrat estar catalogat en el Catàleg de Patrimoni de l'Ajuntament de Barcelona amb un nivell de protecció B (Bé Cultural d'Interès

FIGURA 2. Mal estat de conservació de l'escala principal a planta noble de Ca l'Erasme. (Fotografia de R.M. Subirana)

Local), aquesta protecció no s'està aplicant actualment, així com les directrius que cal seguir per a la seva conservació. Per exemple, pel que fa a la façana, s'indica que per a la seva restauració cal eliminar elements superposats no originals com tendals rètols i altres elements que no s'ajustin a la normativa (estenedors, caixes de persiana vistes o instal·lacions diverses); d'altra banda cal mantenir els elements originals i recuperar els que es trobin en situació de risc de desaparèixer com lloses de balcons, baranes, revestiments de pedra o elements ornamentals. Cal remetre's al Pla de Color de Barcelona o realitzar un estudi cromàtic per tal de pintar

16. Josep Emili HERNÁNDEZ -CROS, Gabriel MORA, Xavier POUPLANA, *Arquitectura de Barcelona*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya-Demarcació de Barcelona, 1990, fitxa 66.

17. Disseny de la façana de l'edifici i documentació relacionada amb el projecte conservada al AHCB, Fons d'Obreria de l'Ajuntament Borbònic.

superfícies i façana, així com mantenir els tancaments originals de la planta baixa i adoptar els més neutres per la resta de la façana. La majoria d'aquestes mesures no s'estan complint en l'actualitat.

Pel que fa a l'interior, s'indica que cal mantenir la volumetria original del pati, fet que sí s'ha conservat, tot i el mal estat del mateix, tant per l'ús dels veïns com de la manca de manteniment i cura regular de l'edifici. Aquest pati es caracteritza per una escala sota pòrtic rampant, arcs escarsers i baranes de ferro forjat amb decoracions que representen el nom del propietari. També s'hi pot observar una placa de marbre, record de la visita dels reis Carles IV i Maria Lluïsa de Parma a Barcelona el 3 de novembre de 1802.¹⁸ [fig. 3]

S'afegeix en les directrius de conservació de l'edifici que cal mantenir els elements ornamentals originals, a més dels escarrerpais comuns de l'edifici (vestíbul, escala noble i altres escales) i la distribució i decoració de la planta noble, especialment del gran saló i les pintures que el decoren. Avui, l'edifici es troba compartimentat en diverses vivendes en règim de lloguer, excepte gran part de la planta noble. No existeix un control exhaustiu per part de la propietat ni de les autoritats de les reformes que

18. El Baró de Maldà indica la seva instal·lació al pati de Ca l'Erasme de 1804. AHCB, Baró de Maldà, Calaix de *sastre*, Ms. A, 228, 370-372. 21 de abril de 1804. La inscripció diu el següent: EN EL AÑO DEL SOR M.D.CCC.II A LAS III. HORAS DE / LA TARDE DEL DIA III. DE NOVIEMBRE LOS SRES REIES DE ESPAÑA DN CARLOS IV I DA MARIA LUISA: LOS / SERMOS SRES PRINCIPES DE ASTURIAS DN FERNANDO I DA MARIA ANTONIA: LOS SRES REIES DE ETRURIA DN / LUIS I DA MARIA LUISA: LOS SRES INFANTES DE ESPAÑA / DN CARLOS MARIA DN FRANCO DE PAULA I DN ANTONIO / PASQUAL, HONRARON ESTA CASA VISITANDO SU / FABRICA. EL MISMO HONOR QUE HAVIA REZIVIDO EN X. / DE OCTUBRE DEL SERMO SOR PRINCIPE DE NAPOLES DN / FRANCO GENARO. EN PERPETUO TESTIMONIO DE GRATITUD / DN ERASMO DE GONIMA DUEÑO DE LA CASA I LA FABRICA / H. P. E. M. A més d'aquest distintiu, també se li va donar permís per tenir cadenes a la porta de la casa assenyalant que havia rebut una visita reial, fet que només podien fer aleshores el marquès de Llupia i Alfarràs al Laberint d'Horta i la família Gironella prop de Sarrià; per tant Erasme era l'únic que podia posar-les dins la ciutat.

es puguin realitzar dins de l'edifici, de manera que creiem que alguns espais han estat renovats i per tant podrien haver perdut el seu ambient i decoració originals,¹⁹ tal i com ja ha succeït en diverses reformes com les de l'any 1821 de Narcís Bosch i Espinós o entre 1847 i 1865 les de Joan Soler i Mestres.

Com dèiem, en la planta noble es troba un espai no habitat actualment que correspon al saló principal de la vivenda, decorat amb un programa pictòric considerat Col·lecció de Béns Immobles amb un nivell A de protecció, qualificació que suposa un manteniment integral de les mateixes.²⁰ Es tracta d'un conjunt de 14,60x5,80x5'70 m. format per diverses pintures al tremp encolades als murs i una pintura al fresc de gran format al sostre, a més d'elements decoratius i medallons en relleus daurats. En els darrers anys, hem pogut comprovar el mal estat en què es conserven les pintures, amb problemes d'humitat, es-cletxes i mal ús de l'espai emprat com a magatzem o traster amb objectes de diversos tipus recolzats directament sobre les parets, i per tant, sobre les mateixes teles pintades. Durant el procés de declaració del

FIGURA 3. Placa de 1804 en record de la visita reial a la fàbrica d'indianes d'Erasme de Gònima el 3 de novembre de 1802. S'observa la precarietat del seu estat de conservació.
(Fotografia de R.M. Subirana)

19. No ha estat possible comprovar l'estat actual de l'edifici amb motiu d'aquest estudi, degut als impediments de la propietat i els veïns per permetre'n l'accés.

20. Aquest conjunt pictòric es troba inclòs en el Registre de Béns Culturals d'Interès Nacional (BCIN) de la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. El procés per reconèixer aquest programa com a tal s'inicià a finals de 1993 i es tancà al desembre de 1995 amb la publicació de la declaració corresponent al DOGC 2136 de l'1 de desembre de 1995 i al BOE 302 del 19 de desembre de 1995.

conjunt com BCIN, el Centre Català de Restauració de Béns Mobles (CCRMB) va indicar en el seu informe d'inspecció del 7 d'abril de 1994 que el seu estat de conservació era aleshores “Regular”.

Les pintures dels murs, inserides com *quadri riportati* emmarcades per sanefes romboïdals i altres elements decoratius com medallons en la part superior, representen escenes de tema bíblic, més

FIGURA 4. Sostre del saló principal amb pintures al fresc del Carro de l'Aurora, d'autor desconegut. S'observen esclatxes de 3-4 cm. de gruix a les pintures (Fotografia de R.M. Subirana)

concretament sobre la història de David, segons Samuel. Deu de les escenes mesuren aproximadament 4,20x2,60 m. amb els temes següents: Unció reial de David (Història de David, 1 Sa 16,13); Mort de Goliat (Història de David, 1 Sa 17, 50-51); Saül intenta assassinar David (Història de David, 1 Sa 18,10-11); David ofereix la victòria al Rei (Història de David, 1 Sa 18, 27); Noces de David amb Nicol (Història de David, 1 Sa 18,27); David i Aquimelec (Història de David, 1 Sa 21, 9); David i Abigail (Història de David, 1 Sa 25, 32); David es nega a assassinar Saül (Història de David, 1 Sa 26,10); Oferiment de la corona a David (Història de David, 2 Sa 1,10); David puja a la muntanya de les oliveres (Història de David, 2 Sa 15,30). L'onzena escena, de grans dimensions, mesura 4,20x5x80 m. i representa la Mort d'Absalom (Història de David, 2 Sa 18,9). Al sostre trobem una pintura de gran format al fresc amb una representació del carro de l'Aurora (14,60x5,80 m.). [fig. 4]

Damunt les set obertures del saló s'observen les efigies dels Reis de Judea, com Salomó, Roboam, Abiam, Usa, Josefat, Joram i Atalia amb diverses decoracions i inscripcions honorífiques. Per últim, en tot el saló, especialment en escòcies i angles, trobem grotescs, al·legories de les arts i les ciències i les efigies de quatre personatges masculins.

Aquestes pintures han estat habitualment atribuïdes al pintor occità Josep Flaugier (Martigues 1757-Barcelona 1813) però també a Marià Illa (València c. 1750-Barcelona 1807), tal i com ja indicava Mainar,²¹ malgrat que ja opinava que probablement el conjunt era obra de dos artistes diferents. Possiblement Illa havia pintat les teles dels paraments mentre que Flaugier seria l'autor del sostre. Argumentava que els grotescos que es poden veure en el saló són aplicats sovint per Flaugier i l'únic cas que es troba dins la ciutat de Barcelona són les pilastres angulars de Ca l'Erasme.²²

Alcolea recull aquesta doble atribució,²³ sense concretar res més, però afegeix que aquest sostre representa Apolo y les Muses, copiant directament el conjunt realitzat per Guido Reni al palau Rospigliosi a Roma.²⁴ Coneixem la relació d'ambdós pintors amb Gònima per altres motius, ja que Illa s'encarregà de la decoració de la façana de Ca l'Erasme amb pintures sobre tela amb motiu de la beatificació de sant Josep Oriol, mentre que es conserva documentació tant d'aquest encàrrec com de diverses teles que Flaugier va pintar pel fabricant. D'altra banda, Mainar també afirmava que el sostre amb el carro de l'Aurora semblava pintat per la mateixa mà que els vint quadres en grisalla que representaven la història de Josep a la torre d'Erasme de Gònima a Sant Feliu de Llobregat i afegeix que és possible que sigui obra de Marià Illa.²⁵ Malgrat aquestes opinions, actualment se sap que l'autor de les pintures de la història de Josep són obra d'Antoni Feu, tal com indiquen documents conservats al Fons Gònima amb diverses intervencions entre maig i agost de 1791 i

21. Josep MAINAR, «Arts decoratives», *L'Art català*, vol. II, Barcelona, Aymà, 1958, p. 315.

22. *Ibidem*, p. 319.

23. Santiago ALCOLEA, «La pintura en Barcelona durante el siglo XVIII», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol XIV, 1959-1960, p.152.

24. També sembla basar-se en el Carro d'Apol·lo del Palazzo Villadorata a Noto (Sicília).

25. MAINAR, «Arts decoratives», p. 317.

posteriorment al juliol de 1796.²⁶ Potser caldria contemplar també la possibilitat que una de les diverses mans que participaren en la decoració del saló, fossin les d'Antoni Feu.

Creixell i Sala també presenten al problema de l'atribució, tot i que donen gairebé per descartat Flaugier, amb l'argument que en la documentació només apareix el nom del pintor en un rebut de 1813 signat per Manuela Flaugier en el qual afirmava rebre 240 lliures com a pagament per dos quadres.²⁷ Opinen que el fet que es tingui constància de diverses intervencions d'Illa durant diversos anys (1792, 1795 i 1805) fa pensar que potser sigui l'autor de les pintures del saló. Citen l'exemple del rebut de 1795 en què Illa afirma que va pintar «els arrimaderos y ystoria de l'home felis pintats al oli absos adornos de baixos relleus y flos acoloridas [...] y las dos medallas al oli de Judich y Jal y unas quantas figuras pintadas sobre paper dels fusallés de Bna».²⁸ Francesc Quílez descarta la possibilitat que Flaugier les pintés per les evidents divergències amb l'obra d'aquest pintor a nivell estilístic,²⁹ trobant més similituds amb l'obra d'Illa.

Després de repassar la documentació relativa als artistes del Fons Gònima, creiem que l'autoria d'Illa es confirma, tal com sospitaven els investigadors esmentats. Els dos rebuts anteriors, de 1795 i 1805 signats pel pintor valencià, es refereixen al saló i es descriuen les pintures com escenes relatives a la «ystoria de l'home felis». Cal tenir en compte que aquest programa iconogràfic se centra en la història de David, qui

26. BNC, Fons Gònima, Pintors, dauradors i escultors, 7/3. (citat anteriorment per Rosa Maria CREIXELL, Teresa-M. SALA, «Retrat de família: els secrets dels Gònima», *Barcelona Quaderns d'Història*, 12 (2005), p. 185).

27. *Ibidem*. Citen el document BNC, Fons Gònima, Pintors, dauradors i escultors, 7/2.

28. BNC, Fons Gònima, Pintors, dauradors i escultors, 7/2. Les pintures que s'esmenten en aquests document van ser restaurades l'any 1805 per Illa tal i com s'observa en un altre rebut a Biblioteca Nacional de Catalunya, Fons Gònima, Pintors, dauradors i escultors, 7/2.

29. JUNCOSA, *Erasme de Gònima*.

possiblement fos conegut popularment amb aquest sobrenom. Recolzen aquest argument alguns dels passatges més cèlebres de la història de David. En primer lloc, el passatge de la dansa del rei:

Van fer saber al rei David que el Senyor, gràcies a l'arca de Déu, havia beneït la família d'Obed-Edom i tots els seus béns. Llavors David va traslladar l'arca de Déu de la casa d'Obed-Edom a la ciutat de David, enmig d'una gran festa. Quan els portants de l'arca del Senyor hagueren fet sis passes, David va sacrificar un toro i un moltó. David, vestit només amb una túnica de lli, saltava amb totes les seves forces davant el Senyor. Ell i tota la gent d'Israel acompanyaven l'arca del Senyor enmig d'aclamacions i al so dels corns. Quan l'arca del Senyor entrava a la ciutat de David, Mical, filla de Saül, s'ho mirava des de la finestra i, en veure el rei David saltant i ballant davant el Senyor, el menyspreà dins el seu cor. (Segon llibre de Samuel, 6, 12-16).

Podem aportar altres exemples on es ressalta aquest caràcter del rei David mitjançant els Salms que s'han atribuït al mateix rei.

Salm 15

¹ *Miktam. De David.*

Guardeu-me, Déu meu, en vós trobo refugi.

² Jo dic a Jahvè: «Sou el meu Senyor,
ningú com vós no em fa feliç.

Salm 4

⁸ La joia que m'heu posat al cor
és més gran que la que ells tenen
quan ha estat bona la collita
de blat i de vi.

⁹ M'adormo en pau,
així que em fico al llit,
i em sento segur,
només en vós, Jahvè.

Salm 32 (31): Felicitat del pecador que Déu perdona

¹ *De David. Maskil.*

Feliç el qui ha estat absolt de la falta
i ha vist sepultat, el seu pecat.

² Feliç l'home a qui Jahvè no té en compte la culpa,
i ja no manté l'engany dintre seu.

Observem com en els Salms de David, després d'un període de retir i reflexió, el rei manifesta constantment trobar la felicitat i la joia en el seu interior, i no pas en les circumstàncies externes; busca el benestar en el més profund i tot el condueix a Jahvè. Creiem que totes aquestes cites podrien indicar que el rei David era conegut popularment com "l'home feliç", fet que ens permetria confirmar que el rebut es refereix a les pintures de les parets del saló. Per tant, una correcta lectura iconogràfica del programa ens permet rellegir la documentació i justificar una atribució, confirmar una autoria i datar el conjunt.

Pel que fa al tema de les pintures, creiem que la història del rei David manté una estreta relació amb la pròpia biografia de Gònima. Possiblement, s'identifiqués amb un personatge que, essent un pastor arriba a esdevenir rei, mentre que ell mateix va passar de ser el fill d'un sastre emigrat a la ciutat a ser el fabricant i comerciant d'indianes més important del seu moment. Relacionant-se amb aquesta història, Gònima busca la legitimació social, de la mateixa manera que altres *parvenus* fan propaganda per justificar el seu ascens social i les seves motivacions i actuacions. Aquest no és l'únic cas en què Gònima cerca històries bíbliques similars per legitimar-se, tal i com observem en el programa pictòric de la casa de Sant Feliu del Llobregat amb la història de Josep, un altre personatge d'origen hu-mil, venut pels seus germans, però que esdevé un home de gran poder com a mà dreta del faraó.

Degut al precari estat de conservació de les pintures, especialment per la manca de cura per part de la propietat i pel mal ús que es fa de l'espai del saló, [fig. 5] creiem que és necessari donar a conèixer aquest programa

iconogràfic i el seu valor com a tal, però també per ser propietat de Gònima i per l'estreta relació que s'estableix entre la iconografia i la seva biografia.

D'altra banda, ja hem apuntat el mal estat d'altres espais de l'edifici, alguns dels quals podrien haver desaparegut, com podria ser el cas d'un sostre d'una estança propera al saló principal de la qual Josep Mainar en publicava una fotografia.³⁰ Creiem haver-lo vist anteriorment, però en no poder accedir-hi per a realitzar aquest estudi, no s'ha pogut comprovar en els darrers mesos.

FIGURA 5. Exemple de les teles enganxades als paraments que decoren en saló principal. En aquest cas es tracta de la Mort d'Absalom. El seu estat de conservació és variable. Es pot observar el seu deteriorament a causa dels objectes recolzats sobre les pintures que no sempre es protegeixen per tal de no malmetre-les. (Fotografia de R.M. Subirana)

3. *Altres casos a conservar*

El cas de Ca l'Erasme, tal com indicàvem a l'inici, no és pas l'únic que es troba en condicions similars de precarietat. Se n'han restaurat i pogut conservar alguns valuosos exemples com el Palau Moja, el Palau de la Virreina o el Palau dels March de Reus, tots ells actualment propietat de diverses institucions públiques.

En el cas de propietats privades, trobem casos ben diferents, com el del Palau Palmerola (c/ Portaferriça, 7) que l'any 1999 es va reformar i compartimentar en estudis per diferents professionals de diferents àrees. En l'espai que incloïa en el seu interior el gran saló del palau es va descobrir

30. MAINAR, «Arts decoratives», p. 313.

l'any 2001 un important programa iconogràfic pintat per Pere Pau Montaña al 1784 i que es creia perdut fins aleshores. L'estudi és propietat del fotògraf de moda Manuel Outumuro qui, davant la manca d'interès de les institucions públiques per recuperar i restaurar aquest important conjunt, va sufragar-ne les despeses.

En segon lloc, la família Magarola, els fabricants d'indianes més importants de la generació anterior a Gònima, tenien una vivenda també al carrer Portaferriassa, de la qual gairebé no en queda res original després de múltiples reformes. D'altra banda, també posseïen un important complex fabril al Raval amb entrada al carrer Tallers 22, edifici que avui encara es conserva, malgrat haver estat compartimentats en apartaments de lloguer i del mal estat evident dels espais comuns, tal i com es pot observar a peu de carrer.

Conclusió

Amb aquest treball volem posar de manifest la necessitat d'estudiar aquestes *cases grans* com un ric i extens conjunt patrimonial construït en un període de bonança econòmica del país, que es tradueix a la ciutat amb diverses reformes urbanístiques i canvis en les noves zones importants de la ciutat on nobles i burgesos reformen o construeixen de nou les seves vivendes, en les quals mostren el seu estatus social mitjançant l'ostentació. Lamentablement, es tracta d'un patrimoni al qual no se li ha donat valor tradicionalment, i per això algunes d'aquestes *cases grans* estan en un estat molt precari de conservació. Diversos casos han estat recuperats i restaurats per iniciativa de les institucions públiques, però molts d'altres que són de gran interès es troben en molt mal estat. Creiem que l'estudi i valoració d'aquests conjunts patrimonials poden aportar arguments per a la seva conservació i divulgació.

El cas de Ca l'Erasme és un dels més preocupants i urgents de resoldre, que cal denunciar, estudiar i donar a conèixer, no només perquè les condicions en què es conserva l'edifici i les pintures són deficientes, sinó per la importància del primer propietari de l'edifici i la possibilitat de conèixer la seva idiosincràsia mitjançant elements com l'important programa pictòric presentat.

Pretender mercedes en la Corte barcelonesa de Carlos III: vida cortesana y grupos de poder

MARINA TORRES ARCE*

Universidad de Cantabria

Resum

El 1711 Giovanni Francesco Gemelli publicava a Nàpols l'últim dels seus llibres de viatges, *Aggiunta ai viaggi di Europa*, dedicat a l'emperador Carles VI. La primera part d'aquesta obra recull les experiències del seu autor napolità com a pretendent de privilegis reials a la cort carolina de Barcelona, entre l'estiu de 1708 i finals de l'any 1709. Aquest relat proporciona el marc a partir del qual aquest treball es proposa de perfilar les vies, formals i informals, de participació a l'entorn reial i les dinàmiques d'accés a la gràcia reial, així com aportar elements per a la caracterització d'aquesta cort, entesa com a centre privilegiat de poder i govern, i també com a espai central de sociabilitat i integració social, cultural i política al voltant de la casa dinàstica que en aquells moments pretenia consolidar-se en el tron de la monarquia espanyola.

Paraules clau: Cort, patronatge, sociabilitat, poder, xarxes, Carles d'Habsburg, Barcelona.

* Investigación financiada por el proyecto *Ciudades, gentes e intercambios: élites, gobierno y policía urbana en la Monarquía Hispánica de la Edad Moderna*. HAR2012-39034-C03-01.

Resumen

En 1711 Giovanni Francesco Gemelli publicaba en Nápoles el último de sus libros de viajes, *Aggiunta ai viaggi di Europa*, dedicado al emperador Carlos VI. La primera parte de esa obra recoge las experiencias del autor napolitano como pretendiente a mercedes regias en la corte carolina de Barcelona, entre el verano 1708 y finales del año 1709. Este relato proporciona el marco desde el que este trabajo se propone trazar vías, formales e informales, de participación en el entorno regio y dinámicas de acceso a la gracia real, así como aportar elementos a la caracterización de esa corte, entendida como centro privilegiado de poder y gobierno y también como espacio central de sociabilidad e integración social, cultural y política en torno a la casa dinástica que en esos momentos optaba a consolidarse en el trono de la monarquía española.

Palabras clave: Corte, patronazgo, sociabilidad, poder, redes, Carlos de Habsburgo, Barcelona.

Abstract

In 1711 Giovanni Francesco Gemelli published in Naples the last of his travel books, *Aggiunta ai viaggi di Europa*, dedicated to Emperor Charles VI. The first part of this book documents the Neapolitan author as a pretender in the Barcelona Court from the summer of 1708 to the end of 1709. This essay takes such a personal experience as a framework from which to delve into some significant aspects of that court, as a privileged center of power and government, as well as a political center, a space of sociability and social and cultural integration.

Keywords: Court, patronage, sociability, power, networks, Charles Habsburg, Barcelona.

En el conjunto de investigaciones que en las últimas décadas han sido dedicadas a la vertiente austriaca del conflicto sucesorio español, contribuyendo a la renovación del panorama historiográfico sobre esa coyuntura histórica,¹ la corte barcelonesa de Carlos III ha sido la temática que quizá ha recibido una atención más parcial.

Los estudios se han interesado esencialmente por la configuración del aparato de gobierno carolino en España,² así como por las manifestaciones artísticas y el uso del ceremonial en el entorno de la corte, atendiendo

1. Niccolò GUASTI, «La guerra di Successione spagnola: un bilancio storiografico», en *Il vicerego austriaco (1707-1734). Tra capitale e province*, a cura di S. Russo, N. Guasti, Carocci editori, Roma, 2010, pp. 17-42; Leopold AUER, «Carlos VI. Temas y materia de las ciencias históricas», *Cuadernos de Historia Moderna*, 15 (1994), pp. 191-198; James CASEY, «La guerra de Sucesión en la historiografía española: la perspectiva catalano-valenciana», en F. García González, coord., *La guerra de Sucesión en España y la batalla de Almansa. Europa en la encrucijada*, Silex, Madrid, 2008, pp. 379-395; Virginia LEÓN SANZ, «Utrecht, 1713. Una paz posible para Europa», *Cuadernos de Historia Moderna*, 185, XII (2013), pp. 11-28.

2. Narcís FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, Juan Pablo Martí, Barcelona, 1709; Francesc CASTELLVÍ, *Narraciones históricas desde el año 1700 hasta el año 1725*, Francisco Elías y Tejada y Erasmo Pércopo, Madrid, 1998; Pedro VOLTES, *Barcelona durante el gobierno del archiduque Carlos de Austria (1705-1714)*, 2 vols., Instituto municipal de Historia, Barcelona, 1963; Henry KAMEN, *La guerra de Sucesión en España, 1700-1715*, Grijalbo, Barcelona, 1974; Joaquín ALBAREDA, *La guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Crítica, Barcelona, 2010; *Idem*, *El "cas dels catalans". La conducta dels aliats arran de la guerra de Successió (1705-1742)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2005; Virginia LEÓN SANZ, *Carlos VI. El emperador que no pudo ser rey de España*, Aguilar, Madrid, 2003; EADEM, *Entre Austrias y Borbones. El Archiduque Carlos y la Monarquía de España (1700-1714)*, Sigilo, Madrid, 1993; EADEM, «El reinado del archiduque Carlos en España: la continuidad de un programa dinástico de gobierno», *Manuscrits*, 18 (2000), pp. 41-62; EADEM, «Isabel Cristina, reina y regente en Barcelona», en *L'aposta catalana a la Guerra de Successió, (1705-1707)*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, 2007, pp. 429-440; EADEM, *Imatge i poder d'una reina: Elisabet Cristina de Brunsvic-Wolfenbüttel a Catalunya durant la guerra de Successió*, Institut Cultura de Barcelona, Barcelona, 2010. Jon ARRIETA, «Catalunya entre els segles XVII i XVIII. Reflexions sobre un canvi», *Revista de Dret Històric Català*, vol. 7 (2007), pp. 87-111.

a sus implicaciones culturales, políticas y sociales.³ Las obras de Feliú de la Peña y Castellví ofrecieron nóminas de quienes obtuvieron títulos y sirvieron en la casa de Carlos y desde 1708 de la reina Cristina, que más tarde ampliaría P. Voltes, para ser recogidas por la bibliografía reciente, aunque sin ir todavía mucho más allá de la mención de las personas y los puestos ocupados. Así, a día de hoy, tal y como advirtiera hace más de quince años Janos Kalmár, se conoce sólo parcialmente el entorno cortesano de los monarcas austriacos durante su breve experiencia española.⁴ Continúan pendientes de tratar aspectos relevantes de la configuración, funcionamiento y mantenimiento de las casa reales, de la caracterización de quienes vivían, servían o permanecieron temporalmente y por distintos motivos en la corte y, sobre todo, de las dinámicas de las relaciones, formales e informales, mantenidas entre todos esos que, con el monarca en su epicentro, conformaron lo que se ha denominado sociedad cortesana.⁵

La corte carolina en Barcelona se presenta con no pocas particularidades. Una fue su condición de corte seguramente provisional, puesto que

3. Desde el clásico trabajo de Joseph CARRERAS Y BULBERAS, *Carlos d'Austria y Elisabeth de Brunswick Wolfenbüttel a Barcelona y Girona (musiques, festes, càrrechs palatins, defensa de l'emperador, religiositat d'aquests monarques)*, Tip. D'Afers, Barcelona, 1902, a los más recientes e innovadores trabajos de Andrea SOMMER-MATHIS, «Música y teatro en las cortes de Madrid, Barcelona y Viena durante el conflicto dinástico Habsburgo-Borbón. Tensiones políticas y teatro cortesano», en A. Álvarez-Ossorio, B. J. García, V. León, eds., *La pérdida de Europa. La guerra de Sucesión por la Monarquía de España*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, 2007, pp. 181-198; EADEM, «Entre Nápoles, Barcelona y Viena. Nuevos documentos sobre la circulación de músicos a principios del siglo XVIII», *Artígrama*, 12 (1997), pp. 45-77. Virginia LEÓN SANZ, «Jornada a Barcelona de Isabel Cristina de Brunswick, esposa del archiduque Carlos (1708)», *Estudis*, 33 (2007), pp. 93-114. También R. Aliet, D. Lipp, J. Ribera, I. Bergós, S. Casademunt, F. Cortès, L. Bernardini, J. Dolcet, J. Rifé i Santaló, M. J. Cuesta han trabajado la vertiente artística de la corte carolina en los últimos años.

4. Janos KALMÁR, «Sobre la cort barcelonina de l'arxiduc Carles d'Àustria», *Pedmlbes: Revista d'Historia Moderna*, 18, 2 (1998), pp. 299-302.

5. Nobert ELIAS, *La sociedad cortesana*, F.C.E., México, 1982.

se situó en la ciudad condal⁶ a la espera de dominar Madrid, ganar la guerra y conseguir definitivamente el trono que el testamento de Carlos II le había negado al archiduque. Esa fue además una corte en construcción, que se fue configurando desde la entrada de Carlos como rey de España en la península Ibérica (Lisboa-Valencia) y, sobre todo a partir de 1705, con su instalación en Barcelona. Sin embargo, no fue una corte *ex-novo*, puesto que el rey primero y la reina después vinieron acompañados de un séquito de servidores y personas de confianza, procedentes fundamentalmente de territorios del Imperio, cuyos proyectos, intereses y tradición política y cultural hubieron de entrar en contacto, no siempre armónico, con las nuevas incorporaciones, cuyos objetivos tampoco fueron siempre convergentes entre sí.⁷

La indiscutible importancia de la corte, de la comunidad y la cultura cortesanas, tanto para la configuración de la identidad y poder de las monarquías de la Europa moderna como para el funcionamiento de su gobierno político,⁸ hace imprescindible continuar avanzando en la comprensión conjunta de las dinámicas políticas, culturales y sociales que

6. La condición de corte de Barcelona fue, por ejemplo, discutida y argumentada por Domingo de Aguirre en un texto de 1701 donde se aduce que, aunque ninguna familia real hubiese habitado permanentemente en la ciudad desde 1479, ésta era corte, pues «jurídicamente por Corte no se entiende el lugar en que el príncipe vive con su familia o criados domésticos, sino el lugar en que tiene su propio y supremo tribunal, sus oficiales y el ministerio de su real jurisdicción», Domingo AGUIRRE, *Tratado histórico-legal del Real Palacio Antiguo y su Quarto nuevo de la excelentísima ciudad de Barcelona*, Viena, 1725, pp. 28-29.

7. KALMÄR, «Sobre la cort», pp. 299-302; Marcello VERGA, «Il Bruderzwist, la Spagna, l'Italia. Dalle lettere del Duca di Moles», *Cheiron*, XI/21 (1994), pp. 13-53; Carmen PÉREZ APARICIO, «Una vida al servicio de la Casa de Austria. Don José Folc de Cardona y Erill, príncipe de Cardona (1651-1729)», *Estudis*, 28 (2002), pp. 421-448; Mª Luz GONZÁLEZ MEZQUITA, *Oposición y Disidencia en la Guerra de Sucesión Española. El Almirante de Castilla*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 2007.

8. Sin intención de exhaustividad, para una panorámica general de cuestión en la historiografía española y europea: R G. Asch, A. M. Birke, eds., *Princes, Patronage and the nobility. The Court at the beginning of the Modern Age*, Oxford University Press, London, 1991; Jeroen DUINDAM, *Myths of power: Norbert Elias and the early modern European court*,

confluyeron y caracterizaron una corte como la de Carlos III, para con ello ofrecer elementos de análisis desde los que interpretar la configuración social del poder y la práctica política y de gobierno de su etapa española.

En este trabajo, el relato del letrado y viajero napolitano Francesco Gemelli, *Aggiunta a Viaggi di Europa*, sobre su experiencia como pretendiente en la corte barcelonesa⁹ entre 1708 y 1709, nos proporciona el marco desde el que trazar vías, formales e informales, de participación en el entorno regio y dinámicas de acceso a la gracia real, así como desde el que aportar elementos a la caracterización de quienes conformaban esa corte, entendida como centro privilegiado de poder y gobierno y también como espacio central de sociabilidad e integración social, cultural y política en torno a la casa dinástica austriaca que optaba entonces a consolidarse en el trono de la monarquía española.¹⁰

University Press, Amsterdam, 1992; C. Mozzarelli, G. Olmi, eds., *La Corte nella cultura en ella storiografia. Imagini e posizioni tra Otto e Novecento*, Bulzoni, Roma, 1983; Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO, «La Corte: un espacio abierto para la Historia social», en S. Castillo, coord., *La Historia social en España. Actualidad y perspectivas*, Siglo XXI, Madrid, 1990, pp. 247-260; Antonio M. HESPANHA, «La corte», en su *La gracia del derecho. Economía de la cultura en la edad Moderna*, CEPC, Madrid, 1993, pp. 177-202; John H. ELLIOTT, «The court of the Spanish Habsburgs: a peculiar institution?», en P. Mack, M. C. Jacob, eds., *Politics and culture in Early Modern Europe. Essays in Honor of H. G. Koenigsberger*, Cambridge U. P., Cambridge, 1987, pp. 5-24; José MARTÍNEZ MILLÁN, «La Corte de la Monarquía hispánica», *Studia Histórica. Historia Moderna*, 28 (2006), pp. 17-61; IDEM, «Estudios sobre elites de poder y la Corte», en M. López Díaz, ed., *Elites de poder en las monarquías ibéricas. Del siglo XVII al primer liberalismo*, Biblioteca Nueva, Madrid, 2013, pp. 17-36; Félix LABRADOR, «Nueva historia política: discursos y prácticas de poder desde la perspectiva de la corte», en E. Serrano, coord., *De la tierra al cielo. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 2013, pp. 11-51.

9. J. Elliott considera a los pretendientes como participantes del espacio de la corte, aunque «en sus aledaños». John H. ELLIOTT, «La sociedad cortesana en la Europa del siglo XVII: Madrid, Bruselas, Londres», en su *España en Europa: Estudios de historia comparada*, Universidad de Valencia, Valencia, 2002, pp. 118-119.

10. Giovanni Francesco GEMELLI, *Aggiunta a Viaggi di Europa de D. Gio. Francesco Gemelli Careri [...], ove si contiene specialmente il viaggio della Maestà di Carlo III, da*

1. *Gemelli ¿un observador cualificado?*

A finales de julio de 1708, el calabrés Giovanni Francesco Gemelli llegaba a Mataró con la flota que había trasladado a la reina Isabel Cristina desde Génova. El letrado, soldado y ya entonces célebre escritor, gracias a los relatos de sus viajes por Europa, Asia y América, se trasladaba a Cataluña con intención de lograr del rey Carlos III las mercedes que no había logrado ni del otro rey de España, Felipe V, ni tampoco del último Austria español, Carlos II. Permanecería en la ciudad condal hasta finales de 1709 y sus experiencias como pretendiente en la corte carolina fueron recogidas en el que fue el último de sus libros de viajes, *Aggiunta ai viaggi di Europa*, publicado en Nápoles en 1711 y dedicado al entonces ya emperador Carlos VI.

En la primera parte de ese libro Gemelli nos ofrece su mirada napolitana sobre Barcelona, deteniéndose en la descripción de la ciudad y sus entornos, sus actividades económicas, sus instituciones, su historia, su población y costumbres.¹¹ Organizado en forma de diario, el relato recoge además un goteo de noticias breves sobre los sucesos de la guerra en España y Europa, a menudo favorables a los intereses austriacos, así como sobre algunas cuestiones de naturaleza político-institucional del gobierno carolino. Todas estas temáticas son tratadas, no obstante, de manera superficial y casi siempre para enmarcarlas en la vida de la corte carolina, espacio central e hilo conductor de esa primera parte de la *Aggiunta*.

El napolitano, cuya estancia en Barcelona coincide con el que ha sido considerado el momento dorado de su efímera corte austriaca, se recrea en cuestiones que evidencian la grandeza de la casa reinante, en consonancia

Vienna a Barcellona, e quanto è accaduto di più notabile in guerra dalla morte del Serenissimo Carlo II fino al presente, Felice Mosca, Napoli, 1711.

11. Las temáticas sobre Cataluña por las que se interesó o llamaron la atención de Gemelli aparecen confrontadas muy frecuentemente con la realidad, costumbres y usos de su tierra napolitana.

con la concepción propagandística de la propia obra, dedicando particular atención a las figuras de los monarcas y, sobre todo, a los ceremoniales y fastos de su corte. Describe ceremonias religiosas, fiestas, bailes y conciertos, atendiendo a su escenografía, etiqueta y protocolo, se detiene en aspectos como la riqueza de los vestidos y joyas de los reyes y sus cortesanos, la abundancia, delicadeza y variedad de las comidas y bebidas o el lujo de los carruajes y espléndidos caballos. También se refiere a las actividades de los reyes en las que participaba su círculo cortesano más restringido, entorno al que el autor tendría personalmente acceso, a través de amigos y protectores sobre quienes detallará también ciertos aspectos significativos de sus personas, vida y actividades en la corte barcelonesa.

El marcado tono apologético de la narración, de acuerdo con el fin de la *Aggiunta* escrita como muestra de agradecimiento y ratificación de lealtad del autor a Carlos VI, no resta interés, ni valor histórico a la información que aporta sobre la vida de la corte barcelonesa.¹² Francesc de Castellví ya utilizó esta obra para sus *Narraciones* y en tiempos recientes ha servido como base documental para numerosos estudios interesados fundamentalmente en la actividad musical y escénica de Barcelona y su corte carolina.¹³ En este traba-

12. De los tres capítulos en que dividió Gemelli su obra, la única parte original del relato es la recogida en el 1º, donde, como el mismo autor indica, se describen «le cose che di dí in dí andavano accadendo, cosi attente alla pace come alla guerra nel Contado nobilissimo di Catalogna» y, sobre todo, «quanto viddi in tutto il tempo che dimorai in quella città» de Barcelona. Los testimonios de «buoni amici ed ufficciali che servono nell'esercito del nostro gran monarca», así como una traducción del diario del viaje de Carlos de 1703, conservada en la secretaría del Norte y puesta a su disposición gracias a la mediación del conde de Althann, fueron las fuentes indirectas sobre las que confeccionó Gemelli la 2ª y 3ª parte de la obra dedicadas a la coronación de Carlos como rey de España y a su viaje desde Viena hasta su entrada en Barcelona, así como a los sucesos «piú reguardevoli delle gloriose e sempre troinfanti armi austriache» en España hasta el retorno de Carlos a Barcelona el 15 de diciembre de 1710, cuando se pone fin al relato.

13. SOMMER-MATHIS, «Entre Nápoles», pp. 56 y ss.; Laura BERNARDINI, «Ferdinando Galli Bibiena alla corte di Barcellona e la scenografia per la Festa della Peschiera», *Quaderns*

jo, el relato de Gemelli y su mirada sobre la corte barcelonesa, planteada desde las preocupaciones, valores e intereses de un hombre de finales del XVII, se presta como observatorio desde el que acercarnos a la corte de Carlos III desde esa perspectiva singular.

2. *Un pretendiente napolitano en la corte de Barcelona*

Francesco Gemelli se presentó en Barcelona con el objetivo de conseguir una plaza de juez perpetuo en el tribunal de la vicaría de Nápoles. No era esa la primera vez que intentaba obtener tal merced regia, ni su primera experiencia en una corte real. Veinte años antes se había trasladado a la corte madrileña de Carlos II con idéntico propósito.

Ese primer viaje a España lo justificó el abogado calabrés en su convencimiento de que el éxito de la pretensión dependía de su presencia personal en la corte. Contaba entonces Gemelli con más de 13 años de servicios en la judicatura del reino de Nápoles, así como en el ejército imperial, tras haber participado en las campañas de Hungría y contra el turco en los años 80. Estas actividades y la que sería su primera experiencia como viajero por centro-Europa le habían proporcionado además la oportunidad de obtener importantes avales para su pretensión ante Carlos II, fundamentalmente del entono de la corte imperial de Viena y en

d'Italia, 14 (2009), pp. 131-158; EADEM, «Teatro e musica a Barcellona alla corte di Carlo III d'Asburgo», *Recerca Musicològica*, XIX (2009), pp. 199-227; Sergi CASADEMUNT, «La Capella Real de Carles III a Barcelona. Nova documentació sobre la música a la ciutat durant la Guerra de Successió (1705-1713)», *Revista Catalana de Musicologia*, núm. IV (2011), pp. 81-100.

14. Desde el propio emperador Leopoldo, la archiduquesa Eleonora, el príncipe Eugenio, el duque de Baviera, el embajador español en Viena, marqués de Burgomaine le dieron sus recomendaciones. Salvador BERNABÉU, «El abogado Gemelli: memoria viajera y cultura letrada», *Anuario de Estudios Americanos*, 69, 1, enero-junio, 233-252 (2012) pp. 233-252; Francisca PERUJO, «Estudio preliminar», en *G. F. Gemelli Carrieri, Viaje a la Nueva España*, UNAM, México D. F., 2002, pp. VII-LXXIII; Renzo NELLI, «Giovanni Francesco Gemelli Careri e la Nuova Spagna. Genesi, fortuna e struttura di un testo», en *Ciencia y cultura entre dos mundos. Nueva España y Canarias como ejemplos de Knowledge in Transit*, Fundación canaria Orotava de Historia de la Ciencia, La Orotava, 2009.

Madrid de parte de la reina madre, Mariana de Austria.¹⁴

Sin embargo, ni sus dilatados servicios, ni sus recomendaciones, ni su presencia en la corte, como tampoco sus esfuerzos por ganarse el favor del entonces favorito regio y presidente del Consejo de Castilla, conde de Oropesa, y del presidente del Consejo de Italia, duque de Alba, le sirvieron para lograr la ansiada designación. El intenso proceso de venalidad que se venía practicando con las magistraturas napolitanas desde tiempo atrás,¹⁵ debió perjudicar las expectativas de Gemelli. Con todo y aunque no vio culminada su pretensión, consiguió dos bienios como auditor en Lucca y L'Aquila, y el título de juez de Vicaría de Nápoles, pero *ad honorem*.¹⁶

En las primeras páginas de *Aggiunta* aclara el napolitano que el motivo de decidirse en 1708 a «accrescere il numero e la folla de' pretensori in Barcelona»,¹⁷ ya con 60 años de edad, respondió a su conocimiento de la generosidad real en la concesión de títulos, pensiones y oficios, y en consecuencia, a su esperanza de que, a diferencia de lo hecho por «il passato governo, non so quanto giustamente», le fueran reconocidos sus méritos y servicios con la concesión del cargo deseado.

Liberalidad y magnificencia eran dos pilares centrales sobre los que se sostenía el poder real¹⁸ y, en una corte en construcción como la de Carlos

15. Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO, «La venta de magistraturas en el Reino de Nápoles durante los reinados de Carlos II y Felipe V», *Chronica Nova*, 33 (2007), pp. 57-94; IDEM, «De la conservación a la desmembración. Las provincias italianas y la monarquía de España (1665-1713)», *Studia histórica, Historia moderna*, 26 (2004), pp. 191-223.

16. En distintas ocasiones Gemelli mencionó en sus obras haberse visto entorpecido en el progreso de su carrera letrada por una injusta persecución contra su persona fraguada desde la magistratura napolitana. BERNABÉU, «El abogado», p. 238.

17. Estimaba Gemelli que en 1708, habría en Barcelona unas 50.000 personas, incluyendo la nueva ampliación. *Aggiunta*, p. 39.

18. Antonio ÁLVAREZ-OSSORIO, «El favor real: liberalidad del príncipe y jerarquía de la república (1665-1700)», en C. Continisio, C. Mozzarelli, eds., *Repubblica e virtù. Pensiero politico e Monarchia Cattolica fra XVI e XVII secolo*, Bulzoni, Roma, 1995, pp. 393-453.

III en Barcelona, esos aspectos tendrían que ser particularmente atendidos. A través del ejercicio de la justicia distributiva y del patronazgo regio, Carlos establecería lazos de fidelidad con sus súbditos y mientras generaba expectativas en quienes aún no lo eran, fortaleciendo su figura como monarca de los pueblos bajo la corona de los Austrias de España y dando cohesión así a su monarquía. A través de la magnificencia de su corte, transmitiría un mensaje de poder y legitimidad, de continuidad dinástica que favorecería su imagen como cabeza de la monarquía de España y daría a su corte y su gobierno un necesario carácter de normalidad y estabilidad en la situación de guerra en la que todo eso se estaba desarrollando.¹⁹

Aun siendo catalanes, italianos y alemanes quienes concurrían masivamente a la corte barcelonesa para pretender títulos, cargos y pensiones, según Gemelli en 1708, el rey Carlos se mostraba particularmente generoso con los napolitanos.²⁰ Esa predisposición de Carlos para con los pretendientes napolitanos podría explicarse en el marco de las tensiones

19. LEÓN SANZ, «El reinado», pp. 44-45; EADEM, «La nobleza austracista. Entre Austrias y Borbones», en M. C. Iglesias, coord., *Nobleza y sociedad en la España moderna II*, Nobel, Madrid, 1997, pp. 43-77; Pedro VOLTES, «Noticias sobre las mercedes nobiliarias otorgadas por el Archiduque Carlos de Austria durante su gobierno en Barcelona», *Hidalguía*, 22-23 (1957), pp. 321-336, 509-544.

20. *Aggiunta*, pp. 3, 57 y 90. Según Feliú, los catalanes fueron particularmente críticos con esas prácticas, al considerar que se beneficiaban más de la gracia regia otros que los de su nación, aún sin haberse mostrado inicialmente fieles al Habsburgo, a diferencia de ellos. En similar sentido criticaba Castellví, no tanto las decisiones regias, sino a todos aquellos que se pasaban al partido austriaco, sobre todo castellanos, sólo por mejorar su posición o proteger su patrimonio familiar. La historiografía actual ha demostrado, no obstante, que al menos los sectores emergentes catalanes fueron altamente favorecidos por la liberalidad del rey austriaco. FELIU, *Anales*, t. II, p. 230, t. III, p. 644; CASTELLVÍ, *Narraciones*, t. II, p. 605; William O'REILLY, «A life in exile: Charles VI (1685-1740) between Spain and Austria», en P. Mansel, T. Riotte, eds., *Monarchy and Exile: the Politics of Legitimacy from Marie de Medicis to Wilhelm II*, Palgrave Macmillan, London, 2011, p. 71; James AMELANG, *Honored citizens of Barcelona: patrician culture and class relations, 1490-1714*, Princeton University Press, Princeton, 1986, pp. 40-41, 66-68, 178.

mantenidas con su hermano, el emperador José I, por el control efectivo de los territorios italianos.²¹ La concesión de cargos, títulos y pensiones constituía una vía esencial de generar y consolidar lazos de lealtad, reforzando a través del patronazgo y la gracia real la propia posición y su reciente dominio en el reino meridional.²² La necesaria renovación de los cuerpos superiores de la administración y gobierno napolitanos, tras la decisión de suspender las provisiones de cargos y títulos hechas por Felipe de Anjou, junto a las confiscaciones impuestas a los borbónicos y el control de las rentas del reino, pondrían a disposición de Carlos III un volumen de recursos para el ejercicio de la real gracia que no sería desatendido por los propios napolitanos. Estos además contaban con la presencia de connacionales entre los hombres fuertes de la corte y el gobierno carolinos.

En esos años, la nación napolitana estaba, de hecho, potentemente representada y sólidamente radicada en la corte y gobierno carolinos, si bien los que se podían considerar dos de sus máximos exponentes, el

21. VERGA, «Il Bruderzwist», pp. 13-53; IDEM, «Il “sogno spagnolo” di Carlo VI: Alcune considerazioni sulla monarchia asburgica e i domini italiani nella prima metà del Settecento», *Annali dell'Istituto Storico Italo-germanico*, 17 (1984), pp. 203-262; LEÓN, *Carlos VI*, pp. 113, 166; IDEM, «El reinado», pp. 52-53; Cinzia CREMONINI, «Riequilibrare il sistema: mutazioni e permanenze in Italia tra 1706 e 1720. Alcune considerazioni», *Cuadernos de Historia Moderna*, 185, XII, (2013), pp. 177-188

22. Según Castellví, en 1709 Carlos tenía únicamente título de señor en los estados de Milán y reino de Nápoles, siendo el emperador quien manejaba los fondos de esos territorios, aplicándolos a las tropas alemanas que había en Italia. Información en un mismo sentido la proporciona Voltes. Tanto G. Galasso como M. Verga estiman, no obstante, que precisamente entre 1707-1709 se fue produciendo una progresiva reducción de la influencia de Viena en el reino meridional a favor de Carlos. VOLTES, *Barcelona*, t. II, pp. 140, 172-173; CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. II, pp. 605-606; Giuseppe GALASSO, *Il regno di Napoli. Il mezzogiorno spagnolo e austriaco (1622-1734)*, UTET, Torino, 2006, pp. 840-852, 870-880. Sobre la relevancia de las rentas del reino Nápoles para las finanzas del archiduque y la importancia de la asignación de pensiones y sueldos sobre ellas, Elisa BADOSA I COLL, «Els capitals d'Itàlia a la cort de l'arxiduc Carles d'Àustria a Barcelona», *Pedralbes*, 23 (2003), pp. 233-252.

duque de Moles y el conde Rocco Stella, no parece que formasen un frente común. De procedencia, formación y experiencia en tareas políticas y de gobierno radicalmente distintas, Moles y Stella tuvieron visiones diferentes de lo que debería ser no sólo el proyecto político de Carlos como rey de España, sino también sobre su acción de gobierno en Nápoles. Sus posiciones en la corte barcelonesa y su respectiva relación personal con el rey, con la consiguiente capacidad de influencia en sus decisiones políticas y de gobierno, irían también en un sentido opuesto, a favor de Stella.²³

La situación de partida de Gemelli en la Barcelona carolina se presentaba así alentadora. Contaba además el napolitano con el respaldo de su fama como escritor conseguida ya entonces gracias a los relatos publicados, incluso traducidos al inglés, sobre sus viajes por Europa, Asia y América.²⁴ En principio, la refinada educación e intereses culturales de Carlos, que llevarían a que posteriormente fuese definido como «el último soberano del barroco»,²⁵ podrían favorecer las expectativas del viajero quien, de hecho, tras presentarse a un besamanos real, lo primero que hizo en la corte barcelonesa fue ofrecer su obra al rey.²⁶ Sólo después, ya

23. VERGA, «*Il Bruderzwist*», pp. 13-53; GALASSO, *Il regno*, pp. 823-849; KALMÀR, «Sobre la cort», pp. 299-300. VOLTES, *Barcelona*, t. II, p. 110. ÁLVAREZ-OSSORIO, «De la conservación», pp. 211-213.

24. GEMELLI, *Aggiunta*, p. 90.

25. Jean BÉRENGUER, *El Imperio de los Habsburgo 1273-1918*, Crítica, Barcelona, 1992, p. 356; Janos KALMÀR, «Le rôle de l'éducation de l'empereur Charles VI dans la formation de ses principes du gouvernement», *Pariser Historische Studien*, 47 (1998), pp. 591-597; LEÓN SANZ, *Carlos VI*, pp. 23-26.

26. Gemelli debió de llevar a Barcelona una nueva edición de su ya célebre *Giro del mondo*, que acababa de imprimirse en Nápoles y fue dedicada «alla Sacra Regal Maestà Cattolica di Carlo III Re delle Spagne... Napoli 15 febbraio 1708». La primera edición de esa misma obra, publicada en 1699-1700, había sido puesta bajo la protección del duque de Medinaceli, entonces virrey de Nápoles, y del duque de Uceda, embajador en la Santa Sede. Por su lado, la 2ª edición de sus *Viaggi per Europa*, de mayo de 1701, se la dedicaría a Felipe V.

en audiencia oficial, haría lo mismo con un memorial con sus méritos y servicios a la casa imperial.

Una vez cumplidos estos preliminares de la presentación de su persona, su obra y sus méritos, Gemelli no obtuvo ninguna respuesta concreta del rey,²⁷ dándose entonces comienzo a los que él mismo denominó como «i giorni noiosi della pretensione».²⁸

3. Los reyes, la corte y los cortesanos a ojos del viajero napolitano

La imagen que ofrece Gemelli de la vida en la corte barcelonesa es, en general, apacible, sin aparentes tensiones, ni conflictos entre sus integrantes, a parte de un par de duelos entre nobles por cuestiones de honor. Esa visión discrepa de la percibida y recogida por otras personas que conocieron y vivieron en la corte de Carlos en Barcelona. Castellví, entre otros, la describe como un espacio en tensión por el control de cuotas de poder e influencia entre sus distintos integrantes tanto en el plano de gobierno de la monarquía y de la dirección de la guerra como en el plano simbólico, expresado, por ejemplo, en las disputas suscitadas entre catalanes y alemanes por la etiqueta, española o austriaca, a seguirse en la corte carolina.²⁹

27. Refiere Gemelli que tras entregar sus libros al rey, «la risposta però non l'íntesi, mentre in simili occasioni parla fra'denti e non si fa sentiré, lo che accade ad altri, che parlano in simili affari». Esa práctica era, al parecer, habitual en algunos reyes de la época que ante decisiones importantes o incómodas, a menudo optaban por escuchar y decir poco. *Aggiunta*, p. 53. También se hacen eco de ese rasgo del rey: VOLTES, *Barcelona*, t. I, p. 17; LEÓN SANZ, *Carlos VI*, pp. 24-25; Jeroen DUINDAM, *Viena y Versalles. Las cortes de los rivales dinásticos europeos entre 1550 y 1780*, Antonio Machado Libros, Madrid, 2009, pp. 339-341.

28. *Aggiunta*, p. 104.

29. CASTELLVÍ, *Narraciones*, T. II, p. 378, 517; también VOLTES, *Barcelona*, t. II, pp. 151-152. Se recogen impresiones similares de parte del duque de Moles o del conde Stahremberg en KALMAR, «Sobre la cort», p. 300.

Lo mismo se podría decir de la vida en la ciudad, respecto a la que Gemelli sólo esboza algunos problemas de orden y policía durante su estancia,³⁰ mientras la guerra aparece como un escenario únicamente advertido por la llegada de noticias, de barcos o soldados, así como por el ejercicio de la represión sobre la disidencia política y por alguna indicación sobre la amenaza de miquelets en las proximidades barcelonesas.

Durante los primeros ocho meses de su estancia en Barcelona, Gemelli tuvo una participación en la vida de la corte muy limitada. A pesar de que ofrece numerosas noticias de los actos y funciones de los reyes y su corte, buena parte de las veces él aparece como un mero espectador y en otras ocasiones, las noticias que recoge le debieron haber sido referidas posteriormente por quienes efectivamente las presenciaron e incluso las protagonizaron.

En ese período sus actividades en el entorno de la corte se redujeron a presenciar comidas reales en palacio y ceremonias públicas a las que asistían los monarcas. Refiere además su visita a los recintos reales de la *spezieria* y las caballerizas, siguiéndose, según parece, la misma dinámica en Barcelona que en la corte vienesa donde era normal el libre acceso de los viajeros al recinto del palacio real, a la capilla y la cámara de las curiosidades y el tesoro.³¹ El resto del tiempo parece que lo empleó Gemelli en conocer la ciudad y sus entornos e informarse de su historia, organización y costumbres.

En cualquier caso, esas experiencias como espectador de la vida de la corte le sirvieron a Gemelli para dar a conocer en su relato muy distintos aspectos de quienes eran las figuras centrales en ese escenario: los monarcas, «che meritano imperare un mondo intero».

Al rey Carlos lo presenta como un rey-cortesano más que como un guerrero u hombre de gobierno. Aunque no dejase de mencionar ni la probada capacidad del rey, ni su dedicación a las cuestiones de gobierno,

30. Refiriéndose a la delincuencia común o dando noticias de pequeños disturbios causados por estudiantes universitarios ante la provisión de una cátedra, que por cierto ganaría, según Gemelli, un cuñado de Vilana Perlas.

31. DUINDAM, *Viena*, pp. 256-257.

políticas y bélicas, el napolitano se centra fundamentalmente en exaltar su regia majestad a través tanto de los atributos de la persona real como de las ceremonias de su corte. Así destaca de Carlos su aspecto majestuoso, su porte grave y contenido, su refinada cultura, así como la proximidad y paciencia, casi paternal, que demostraba con sus súbditos, tanto en actos institucionales como en ceremonias y fiestas.³²

Con la reina, el autor maneja valores relativos a su belleza, benignidad y cortesía. Se refiere también a su elocuencia y vivacidad, así como a su porte majestuoso, deteniéndose a menudo brevemente en sus ricos atuendos, excepcionales joyas y elegantes peinados.

Con esto, apunta también rasgos más personales y mundanos de los dos monarcas como sus aficiones, la música y el coleccionismo, la caza, la raqueta, la pelota y las cartas en el caso del rey, o el tiro al blanco, la caza, las letras y también la música en el de la reina. Aporta igualmente algún detalle sobre sus gustos, señalando, por ejemplo, que el rey tomaba café y a veces chocolate, o que la reina se deleitaba con un periquito que tenía domesticado y presentaba en algún acto de la corte, o refiriendo también que a ambos les gustaba comer el pan sin corteza, como a los centroeuropeos. Alude además Gemelli, en distintas ocasiones, a la relación conyugal de los monarcas en términos de amor y respeto.³³

En una obra con un tono altamente encomiástico al rey Carlos y su casa como la *Aggiunta*, ninguna de estas apreciaciones resulta baladí. Así, aún cuando las descripciones de las fiestas, conciertos y otras celebraciones de naturaleza laica tuvieron amplia cabida en el relato como expresión de la magnificencia de su corte, son las funciones de carácter religioso las más atendidas. A través de la frecuente participación de los monarcas en esos actos da cuenta Gemelli de su profunda piedad y devoción,

32. Gemelli repetiría en su relato la abierta disposición del rey a escuchar con paciencia a los muchos pretendientes que se le presentaban, para quienes «il tempo non viene limitato», llegando incluso a ampliar los días de audiencia oficial, que eran lunes, miércoles y viernes. *Aggiunta*, pp. 51, 57, 105.

33. *Ibidem*, pp. 50, 62.

que en el caso de la reina servirían de constatación de la firmeza de su recentísima conversión al catolicismo, mientras que en el rey eran «attributo naturale di questa Augusta casa». El autor detalla así algunos usos y rituales seguidos por Carlos en las celebraciones litúrgicas y religiosas, como el empleo de la cortina o la celebración del pediluvium el jueves santo,³⁴ propios del ceremonial religioso austriaco, en absoluto extraños a la tradición y ceremonial de los Austrias españoles.³⁵

Pudo haber, sin duda, cierta intencionalidad en Gemelli por resaltar, a través de las descripciones de estas manifestaciones piadosas, la vinculación en ambas ramas de la casa Habsburgo, tal y como, según la historiografía, haría el propio Carlos en Viena recurriendo al ceremonial español como medio de exaltar su dignidad imperial, universalidad y catolicismo, siguiendo el modelo de Carlos V.³⁶ No obstante, advierte a ese respecto Diundan que aunque la corte Habsburgo ha sido comparada a menudo con la española, para él ni la austeridad en el vestir y marcada religiosidad, ni tampoco otros paralelos superficiales en la organización de la corte, ofrecen base suficiente a tal comparación, que «recurre demasiado aprisa a explicaciones tales como parientes españoles, viajes e influencias. La tendencia de las cortes a buscar formas solemnes, distantes y bien organizadas va más allá de cualquier idioma cortesano específico». ³⁷ Algunos otros detalles que refiere el relato sobre ceremonias y celebraciones cortesanas apuntan además a la prevalencia, al menos entre los miembros del séquito real, de los usos y gustos propios de la corte austriaca, lo que en ocasiones sería motivo de conflictos y tensiones entre aquellos y los catalanes que participaban del entorno de la corte carolina.³⁸ Valga como

34. *Aggiunta*, p. 85.

35. DUINDAM, *Viena*, pp. 213-14.

36. O'REILLY, «A life», p. 78.

37. DUINDAM, *Viena*, p. 273. Sobre la corte española: Charles C. NOEL, «La etiqueta borgoñona en la corte de España (1547-1800)», *Manuscripts, Revista d'història moderna*, 22 (2004), pp. 139-160.

38. Vid referencias bibliográficas en nota 29.

ejemplo la actitud de las damas de la reina quienes, tan pronto como se incorporaron a un baile que se celebraba por iniciativa del embajador de Portugal, en la casa de la Diputación en febrero de 1709, hicieron cesar el modo catalán que se estaba usando para bailar para pasar al estilo francés.³⁹ El rey Carlos, en cambio, en ese mismo evento bailarían «alla catalana», a pesar de no saber, sólo por complacer a las damas catalanas asistentes.⁴⁰

De todo el entorno cortesano, Gemelli únicamente se detiene en otras dos figuras además de las de los reyes: el conde Stella y el conde de Althann.

De Rocco Stella, su compatriota, destaca su relevante papel político en la corte, apuntando, en tono encomiástico, a sus virtudes en la gestión de las provisiones de cargos «come Consigliere di Stato di Sua Maestà», frente a las de otros ministros que «s'annoiano e odono mal volentieri».⁴¹ La posición preeminente que ocupaba el ministro napolitano, gracias al favor real e independientemente de sus rangos y títulos nobiliarios, encontraba su expresión pública, según recoge el relato, en su colocación en algunas de las ceremonias de la corte, próxima al rey y junto a los Grandes, sin serlo. Algo similar ocurría con el conde Johann Michael Althann, quien, aún siendo primer gentilhombre de cámara del rey, lo presenta Gemelli actuando como su camarero mayor en comidas públicas de la pareja, mientras su tío, el príncipe de Liechtenstein, mayordomo y caballero mayor del rey, lo hacía con la reina.⁴² Etiqueta y ceremonial en

39. Sobre la influencia de los usos y gustos cortesanos franceses en la corte de Viena de esa época ilustra la obra de DUINDAM, *Viena y Versalles*.

40. *Aggiunta*, pp. 74-76.

41. *Ibidem*, pp. 57-58.

42. *Ibidem*, pp. 4, 77, 83-84, 97. En realidad, el cargo de camarero mayor del rey lo ostentaba el conde Segismundo Rodolfo de Sizendorf, mientras el mayordomo mayor de la reina era el conde de Cardona y su camarera mayor la condesa Mª Ernestina Otting. Sobre comida reales, su etiqueta y ceremonial en la corte austriaca: DUINDAM, *Viena*, pp. 259-269.

casos como estos no respondían tanto a una función de ordenación institucional de rangos como a la pública exposición del goce del favor del rey, capacitado de modificarlos a su voluntad.⁴³

Si a Stella se refiere Gemelli como hombre de gobierno, a Althann lo describe con cualidades de auténtico cortesano: hombre de nobilísimo origen, bondad virtuosa, servidor honesto, fiel y desinteresado de su señor, quien además demostraba su categoría personal y status en la ostentación de su vida en la corte, «nella sua tavola, servitù e stalla», estimando el napolitano que los gastos anuales en consumo de la casa del aristócrata austriaco no serían menores de «30.000 pezzi d'otto» reales.

La posición preeminente de Althann la justifica Gemelli en su estrecha relación personal con el rey, pero, a diferencia de Stella, fuera del ámbito político, pues

non vi è essemplio che per se o per parenti abbia domandato grazia, dicendo sempre che lui non serve per interesse e quando averà accompagnato il Re fino a Madrid, già stabilito al trono reale, con gusto se ne ritornerà nella Moravia e ne'suoi stati a godergli quietamente.⁴⁴

La sólida relación personal construida por el conde de Stella y por su protector y valedor, el conde de Althann con el rey, permitió a ambos hombres disfrutar de una posición única en el acceso a la persona real que se traduciría en una potencial capacidad de influencia en la corte y en el gobierno carolino, que Gemelli no ignoraría.

43. ELIAS, *La sociedad*, pp. 115, 123; Ronald. G. ASCH, «Introduction. Court and Household from the fifteenth to the seventeenth Centuries», en R. G. Asch, A. M. Birke, eds., *Princes, Patronage*, p. 4.

44. *Aggiunta*, pp. 90-91, 94-95. Voltes recoge las consideraciones del conde de San Martino que, aunque en un tono radicalmente opuesto al laudatorio empleado por Gemelli, coinciden en el desinterés de Althann por intervenir con su influencia personal sobre el rey, ni en cuestiones de gobierno ni en la provisión de mercedes regias. VOLTES, *Barcelona*, t. II, pp. 141-142.

Ambos hombres serían claves, de hecho, para su introducción en el círculo cortesano más estrecho de los monarcas y con ello, para el logro de sus propósitos en la corte de Barcelona. A partir de esta experiencia, el viajero napolitano nos ofrece una panorámica de la vida cortesana, no ya sólo encuadrada en ceremoniales institucionalizados, sino también desarrollada en esferas de sociabilidad informales dentro del espacio cortesano y vividas por él ya en primera persona.

4. *Gemelli en la cartografía cortesana carolina*

Buen conocedor de la importancia que las relaciones personales tenían para la consecución de objetivos en corte, Gemelli buscaría, desde el inicio de su estancia en Barcelona, contactos con los que integrarse en el entorno cortesano carolino. Los encontraría inicial y fundamentalmente entre los sus paisanos.⁴⁵

Entre los napolitanos que frecuentó Gemelli en Barcelona estuvo Fernando de Pignatelli, príncipe de Montecorvino y segundo esposo de la condesa de Hija, quien era además pariente de Domingo Pignatelli y Baez, marqués de San Vicente y padre de la que en febrero de 1709 se convertía en esposa del conde de Althann, Marianna Pignatelli y Aymerich.⁴⁶ Con Pignatelli compartió Gemelli algunas actividades a principios de 1709 y con él aparecerá en sus primeras jornadas junto a los condes de Althann en Horta, localidad donde los reyes hicieron su *villegiatura* entre abril y mayo de 1709.

45. Los primeros que menciona Gemelli entre sus acompañantes en visitas y excursiones por los alrededores de Barcelona fueron D. *Giuseppe* Cavalieri, que en 1710 era ya consejero de Santa Clara, el canónigo de Isernia Michele Orsini, quien llegará a ser obispo de Otranto en 1722 y secretario de Estado del emperador Carlos, y el abad D. Michele Sardano, barón de Civitella y Sanfelice. Compartió también una visita a la cartuja de Santa María de Montealegre, con el duque de Mondragone, el príncipe Giuseppe Cardines, los milaneses general conde Sormani y el marqués de Serponti, y el napolitano, coronel Vincenzo Taccone, de la casa de los barones de Sitizano.

46. Gemelli describe con detalle la celebración de ese matrimonio. *Aggiunta*, pp. 76-78.

En los desplazamientos a las residencias reales veraniegas se reducía el aparato de corte para atender a los reyes y sólo se acomodaba a un número corto de visitantes quienes gozaban entonces de la «ventaja del fácil acceso al soberano», pudiendo participar, con competencia más reducida, en sus actividades de recreo y jornadas de asueto.⁴⁷ Esa posibilidad de beneficiarse de tal accesibilidad a los soberanos movería, en realidad, a muchos a desplazarse allí donde pasaban los reyes a descansar y el caso de la corte carolina en Horta no fue una excepción.

El impacto del desplazamiento de la corte carolina a la pequeña localidad de la Veguería de Barcelona debió ser enorme. A principios del siglo XVIII, Horta estaba compuesta por 62 casas⁴⁸ y, según Gemelli, la corte ocuparía toda la villa. Los reyes se alojaron en una casa de campo situada en la finca del comerciante catalán Ignasi Fontanet. Según el parecer del viajero italiano, la casa era «pequeña, pero bastante conveniente» tanto por sus entornos con jardines y un estanque como por su situación, un tanto alejada y resguarda. Esto último lo aprecia Gemelli pues permitía a la pareja real disfrutar de cierta tranquilidad, si bien también refiere que la gran afluencia de pretendientes que cada día iban allí, «con le mani vuote e buono appetito», obligaría a colocar en las puertas de la residencia «ordini rigorosi» para evitar que los monarcas fueran continuamente molestados.⁴⁹

Gemelli fue, en realidad, uno más de éstos que se acercaron a Horta con un objetivo prefijado, aunque de los afortunados. El mismo reconoce en su relato que se desplazó hasta allí, «per assistere più dappresso alle mie pretensioni», visto que tras su larga estancia en Barcelona, ni sus méritos ni sus servicios le habían facilitado todavía la recompensa esperada.

47. DUINDAM, *Viena*, pp. 86-87.

48. De acuerdo con los recuentos de Juan Aparici utilizados por VOLTES. *Barcelona*, t. I, p. 27.

49. *Aggiunta*, pp. 88-90.

En Horta se hospedó en una casa ocupada por uno de los compatriotas que venía frecuentando durante su estancia en Cataluña, Michele Serdano. Una semana después de su llegada pudo presentar sus libros a la reina Cristina y en breve, se encontraría relacionándose con el círculo de cortesanos más próximo a la pareja real.

Según recoge P. Voltes, el conde de San Martino, embajador genovés en Viena, refirió que el conde de Stella tenía siempre «la casa piena di birbanti del regno di Napoli»,⁵⁰ considerándolo el principal representante de la nación napolitana en la corte carolina ya en la etapa de Barcelona, frente a un Moles más próximo a los círculos e intereses imperiales. Sin embargo, para Gemelli el principal punto de referencia en su acceso a la vida cortesana fueron esencialmente el conde de Althann y su esposa Mariana Pignatelli. Con Stella y sobre todo, con su esposa Josefa Copons compartió jornadas, pero fue con los Althann con quienes pasó más tiempo. A diferencia de Rocco Stella, con importantes responsabilidades políticas y de gobierno, el príncipe austriaco únicamente debía atender y acompañar al rey como su primer gentilhombre de cámara, permitiéndole esto dedicar muchas de sus jornadas al asueto y las actividades propias de la vida cortesana. De su mano, lo haría Gemelli.

En el interés por gozar de la compañía y conversación de Gemelli de parte de los condes de Althann y del círculo de cortesanos que les frecuentaban pudo ser relevante la curiosidad que suscitaba, en particular del sector femenino, su condición de viajero y la notoriedad de sus relatos. Según N. Elias, la sociedad cortesana francesa de ese mismo período no se interesaba tanto por los escritos eruditos como por un tipo de literatura como la que practicaba Gemelli, si bien el interés por un escritor en la corte no residiría tanto en su trabajo en sí como en su participación en la vida cortesana, en sus juegos, conversaciones y actividades sociales. Esto lo cumpliría Gemelli con gran disposición.⁵¹

50. VOLTES, *Barcelona*, t. II, p. 110.

51. Esto lo ejemplifica con el caso de Voltaire y su visita a la residencia de la duquesa de Maine. ELIAS, *La sociedad*, nota 35, pp. 143-144.

En Horta primero y después en Barcelona, el viajero compartiría mesa y conversación, juegos y bailes, jornadas de caza y excursiones con algunas de las personas que conformaban el reducido núcleo del entorno inmediato a los reyes. Las residencias y jardines de Johann y Mariana Althann fueron el marco de muchos de esos actos de sociabilidad en los que participó Gemelli; otros se celebraban u organizaban en otros lugares de la ciudad o sus entornos, a menudo también por iniciativa de los condes Althann.

Los integrantes de ese exclusivo círculo eran nobles, servidores de las casas del rey y la reina, militares, embajadores y miembros del gobierno carolino, en su mayoría eran alemanes e italianos, junto a algunos catalanes; ningún castellano aparece, sin embargo, mencionado entre ellos. La articulación de las relaciones de los miembros del círculo conformado alrededor de los Althann vendría dada por vínculos de sangre, paisanaje y amistad fundamentalmente, compartiendo todos ellos además, en su condición de miembros de las casas del rey y la reina, como la propia condesa Althann, de consejeros, embajadores o militares de alto rango, una posición preeminente y de proximidad a los monarcas que les podría identificar como una red de poder en la corte carolina.⁵²

52. Gemelli frecuentó junto a los Althann, a los condes Stella, a Ferdinando Pignatelli, el príncipe Giuseppe Cardines, los condes de Montauto, D. Cesare Gaeta marqués de Montepagano, el duque de Telese, el conde delle Scirene, el conde Gondola, el marqués de Belgioioso, el príncipe del Bouff, de la casa de Lorena, el coronel Taccone, el teniente coronel del ejército imperial Marqués Davia, el conde Thomas Gundaker Starhemberg, el mariscal Guido Gundaker Starhemberg, James Stanhope, el conde Hoenfelt de la real guardia de la reina, Juan Descallar, marqués de Besora y gentilhombre de cámara del rey como lo era también Feliciano Sajol, comendador de Malta. También con la marquesa de San Vicente, madre de la condesa de Althann, sus parientes las marquesas de Paguera y la de Rubí, Isabel Copons, así como con la camarera mayor de la reina, Condesa Strasoldi y las damas de la reina con llave de entrada, condesa María Isabel Stadeln y la princesa Carolina de Liechtenstein, hija del príncipe Antón Florián. Mencionaría además Gemelli en alguna ocasión la compañía de otros caballeros y damas de Barcelona, pero sin especificar sobre ellos nada más.

A través de su relación con este grupo de cortesanos, Gemelli pudo participar incluso en alguna de las actividades de la pareja real a las que sólo sus más allegados tenían acceso. Esas ocasiones “informales” propiciarían, de hecho, que su persona saliera del difuso grueso de pretendientes para individualizarse a ojos de los monarcas. Así, narra el napolitano como habiendo acompañado al séquito real en una visita al convento de san Jerónimo del Monteolivete, tuvo un encuentro casual con el rey a las puertas de la biblioteca del recinto, tras lo que Carlos preguntó por él al conde de Althann, respondiéndole éste que estaba allí «attendendo le grazie di vostra maestá». ⁵³

Los pareceres regios sobre su persona, sus obras y méritos y con ello, el horizonte de sus expectativas, los conocería Gemelli de primera mano, gracias al conde de Althann, pero también a través de las noticias que le traían la condesa Mariana Pignatelli y otras damas de la casa de la reina Cristina, con las que el napolitano compartió numerosas jornadas y actividades.

Frente a la actitud distante y contenida del rey respecto al autor que se recoge en el relato, la reina Cristina aparece descrita como entusiasta lectora de sus obras e incluso interesada por su persona, tal y como le informarían al napolitano sus damas de corte. ⁵⁴ Esto podría vincular el éxito final de la pretensión de Gemelli al entorno de la reina, si bien la historiografía ha incidido en la limitada capacidad de influencia política de la reina sobre un Carlos descrito unánimemente como desconfiado de todos y altamente celoso de su dignidad y autoridad. De hecho, P. Voltes recoge del conde de San Martino de Baldissero la referencia a un lance ocurrido entre los reyes, estando la corte en Barcelona, después de que Cristina

53. En otra ocasión cuenta Gemelli que supo que al rey le había resultado simpática una anécdota suya sobre su miedo al pasar delante de la casa de un ministro. *Aggiunta*, pp. 92, 97.

54. *Ibidem*, p. 442.

si caricò una volta d'un memoriale da rimetterli e da raccomandarli e che quando volle pasarse questo officio appreso il re, questi li disse che se voleva essere da lui amata e stimata non si caricasse più in avvenire d'alcuni memoriale o d'altra raccomandazione.⁵⁵

En cualquier caso, el nombramiento deseado por Gemelli en el tribunal napolitano dependía en mucho de la decisión de la Junta para la expedición de los asuntos de Italia que se configuró en 1707 y, a partir de 1709, del Consejo de Italia y la secretaría de Estado para la negociación de Italia. Juan Antonio Romeo y Anderaz, como secretario de Estado para Italia, y el duque de Moles, como presidente de la Junta primero y del posterior Consejo de Italia, eran quienes decidían la mayor parte de los negocios de los dominios italianos, si bien, como advierte Álvarez-Ossorio, a veces podían interponerse en sus decisiones los intereses del favorito Stella, miembro tanto de la Junta como del Consejo de Italia, o bien la intervención autorizada de algún regente provincial del Consejo.⁵⁶ En el caso de Gemelli, su relación personal con el conde Stella pudo favorecer el desenlace de su pretensión, como quizá el hecho de que, desde marzo de 1709, su compatriota y amigo, el jurista Serafino Biscardi entrase a formar parte como regente del Consejo de Italia que se configuraba justo entonces.⁵⁷ Ambos, Stella, desde una posición indiscutiblemente fuerte en el gobierno de los asuntos de Nápoles, y Biscardi, al frente de su nuevo cargo, activaban justo entonces una línea de actuación que buscaba disolver «la tradizione e gli uomini più legati al vecchio governo spagnolo» de la magistratura napolitana y así consolidar el poder

55. VOLTES, *Barcelona*, t. I, p. 15; DUINDAM, *Viena*, pp. 347-349.

56. ÁLVAREZ-OSSORIO, «De la conservación», pp. 212-213.

57. En el inicio de su viaje, refirió Gemelli su relación con Serafino Biscardi, con quien coincidió en Génova, compartiendo comidas y excursiones mientras esperaban la llegada de la flota inglesa que trasladaría a la reina Cristina hasta Barcelona. *Aggiunta*, pp. 3, 23, 26. DARIO LUONGO, *Serafino Biscardi. Mediazione ministeriale e ideologia económica*, Joene, Napoli, 1993; GIUSEPPE RECUPERATI, s.v. «Biscardi, Serafino», en *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 10, 1968.

del monarca en el reino en base a redes de nuevas redes de fidelidad y servicio a los intereses de su corona.⁵⁸ La designación de Gemelli pudo así responder a esas nuevas expectativas políticas para el reino Nápoles.

El 19 de julio de 1709 se publicaba en Barcelona la concesión real para Francesco Gemelli de la gracia de juez de la Gran Corte de la Vicaria y auditor de la escuadra de las galeras de Nápoles. Fue casi un año después de su llegada a Barcelona y apenas tres meses más tarde de haber logrado integrarse en el círculo más próximo a los reyes.

La experiencia del napolitano como pretendiente en la corte de Carlos III ejemplifica la centralidad del espacio político y social de la corte y la relevancia de los cauces y relaciones no institucionales para acceder a la gracia del rey. Si con sus méritos y servicios era uno más de tantos pretendientes como se presentaban en Barcelona a la búsqueda de una merced regia, su acceso al exclusivo entorno de los condes de Althann y Stella propició su contacto personal con figuras cuya significación en la corte y el gobierno carolino se fundamentaba en su proximidad a los reyes y cuya capacidad de influencia que se prolongaba hasta el plano político-institucional. Esto permitía a los cortesanos ejercer protección y patronazgo, potenciando así su propia cuota de poder en la corte y en los distintos espacios de la monarquía a los que estaban vinculados, mientras contribuían a reforzar la posición del monarca, único y final dador de gracia y mercedes, y de su monarquía en el conjunto de los territorios bajo su dominio.

58. GALASSO, *Il regno*, pp. 878-880.

SESSIÓ III

Cultura i memòria

Els efectes de la Guerra de Successió en la impremta catalana*

XEVI CAMPRUBÍ

Resum

El desenllaç final de la Guerra de Successió fou molt negatiu per a la indústria editorial catalana, molt a pesar que el sector havia aconseguit recuperar gran part del nivell de producció anterior al conflicte. El setge de Barcelona de 1713-1714, tanmateix, va comportar el tancament temporal de la major part de les impremtes, així com importants pèrdues materials en algunes, com a conseqüència dels bombardeigs. Posteriorment, les mesures repressives i fiscals imposades per l'administració borbònica, així com els canvis legislatius, van dificultar la recuperació del sector, de manera que la producció no va començar a mostrar signes de millora fins deu anys després del final de la guerra. Per acabar-ho d'adobar, els danys causats per les bombes i la repressió van propiciar el declivi de la impremta de Rafael Figueró, que fins aleshores havia estat el motor del sector editorial.

Paraules clau: Impremta, Guerra de Successió, setge de Barcelona, repressió, Rafael Figueró.

* Aquesta comunicació s'emmarca en la recerca que ha donat lloc a la tesi doctoral titulada «L'impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps», dirigida pel professor Agustí Alcoberro, que fou dipositada el setembre del 2013 i que és previst que sigui llegida el gener del 2014. La investigació té per objectiu l'estudi del funcionament de la indústria editorial catalana i de la publicació de notícies durant el període comprès entre les guerres dels Segadors i de Successió. La comunicació, en aquest sentit, conté algunes de les aportacions i conclusions referents a la part de la tesi que tracta sobre la impremta.

Resumen

El desenlace de la Guerra de Sucesión fue muy negativo para la industria editorial catalana, muy a pesar que el sector había conseguido recuperar gran parte del nivel de producción anterior al conflicto. El sitio de Barcelona de 1713-1714, no obstante, provocó el cierre temporal de la mayor parte de imprentas, e incluso importantes pérdidas materiales en algunas de ellas, como consecuencia de los bombardeos. Posteriormente, las medidas represivas y fiscales impuestas por la administración borbónica, junto con los cambios legislativos, dificultaron la recuperación del sector, de forma que la producción no empezó a mostrar signos de mejora hasta diez años después del fin de la guerra. Por si fuera poco, los daños causados por las bombas y la represión propiciaron el declive de la imprenta de Rafael Figueró, que hasta entonces había sido el motor del sector editorial.

Palabras clave: Imprenta, Guerra de Sucesión, sitio de Barcelona, represión, Rafael Figueró.

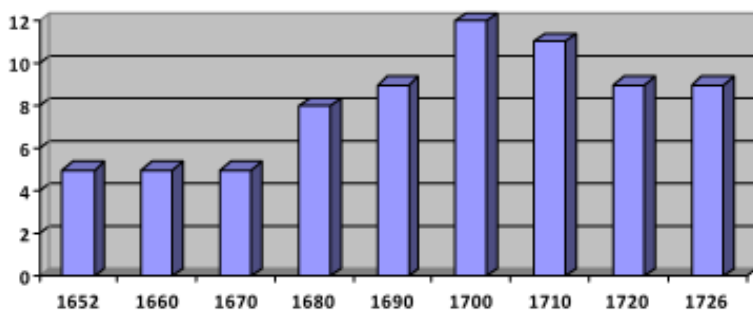
Abstract

During the last stages of the Spanish War of Succession the catalan printing industry was badly damaged, despite by then it had recovered the level of production of the period before the conflict. Nevertheless, the siege of Barcelona, that lasted from 1713 to 1714, caused a halt on the activity of most of the printing offices, and also significative material losses, due to the bombings. After that, the repression and the fiscality adopted by the new bourbon administration, complemented with some changes in the legislation, made more difficult to printers to do their job, to the point that production did not start to recover until ten years after the end of the war. In addition, the damage done by the bombs and the repression forced the begin of the end of Rafael Figueró printing office, who had been the engine of the editing industry in Catalonia.

Key words: Printing industry, Spanish War of Succession, siege of Barcelona, repression, Rafael Figueró.

La caiguda de Barcelona en mans de l'exèrcit de Felip V, el setembre de 1714, va suposar la fi de la progressió de la qual fins aleshores havia estat la impremta més productiva de Catalunya. Amb la instauració del règim borbònic, Rafael Figueró es va veure privat, entre altres coses, de l'ofici d'estamper de la Generalitat i, sobretot, del títol d'impressor reial que li havia concedit l'arxiduc Carles d'Àustria. A partir d'aquell moment va començar el declivi d'una impremta que ha de ser considerada, tal i com pretén mostrar aquesta comunicació, com la més important de la Catalunya moderna.

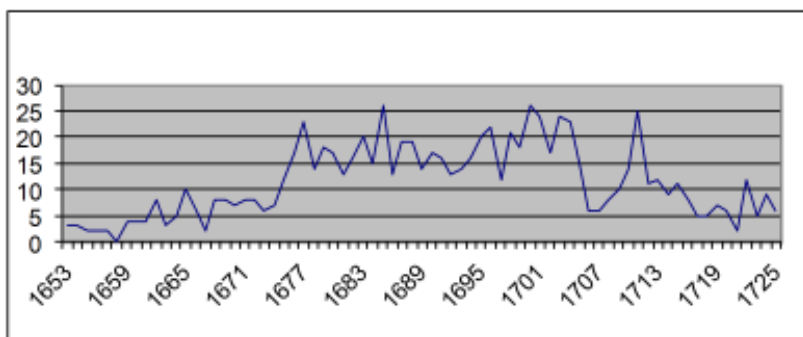
De fet, la indústria editorial catalana, assentada fonamentalment a la capital, va experimentar un gran creixement al llarg del darrer terç del segle XVII, coincidint amb una fase de recuperació econòmica. L'octubre de 1652, en acabar la Guerra dels Segadors, funcionaven a Barcelona un total de cinc impremtes, una situació que no es va veure alterada fins l'any 1671, amb l'obertura d'un nou taller. Al llarg dels anys següents, això no obstant, el nombre d'impremtes va continuar creixent fins a arribar a 12 l'any 1700, una quantitat mai assolida fins aleshores.¹

Evolució de la quantitat d'impremtes de Barcelona (1652-1726)

1. Les impremtes que restaven obertes a Barcelona l'octubre de 1652 eren les de Sebastià de Cornellas, Antoni Lacavalleria, Caterina Mathevat, Josep Forcada i Miquel Delmunts. El taller que va obrir el 1671 fou el de Jacint Andreu, que va funcionar fins el

D'una forma semblant, la producció editorial, que durant els vint anys posteriors a la fi de la Guerra dels Segadors s'havia mantingut estancada, va començar a créixer a partir de la dècada de 1670. Si bé des de mitjan de segle l'edició de llibres a Barcelona no havia passat del llindar dels 10 títols anuals, l'any 1675 se'n van publicar 12, mentre que el 1677 se superaven els 20 i el 1685 s'arribava a la xifra de 26. Posteriorment, el 1700, en el moment de màxima activitat continuada, el nombre de llibres publicats va tornar a ser de 26. El gràfic de l'evolució, en aquest sentit, permet detectar aquest creixement, així com també algunes caigudes de la producció, que van coincidir amb períodes de conflictivitat com, per exemple, el setge francès de 1697 –en el marc de la Guerra dels Nou

Evolució de l'edició de llibres a Barcelona (1653-1725). Font: CCUC i CCPB

1685. L'any 1700, en canvi, hi havia les impremtes de Josep Cormellas, Antoni Lacavalleria, Rafael Figueró, Joan Jolis, Josep Llopis (administrada pel llibreter Joan Piferrer), Jaume Surià, Martí Gelabert, Josep Texidó, Gabriel Bro i Francesc Guasch, així com també la que tenien els llibreters Anton Ferrer i Baltasar Ferrer i la de Josep Moyà, també llibreter. La presència d'impremtes a la resta de Catalunya, d'altra banda, fou molt escassa i poc productiva. A principi del segle XVIII només funcionaven dues impremtes a Girona i una a Lleida. Sobre el redreçament econòmic català del darrer terç del segle XVII vegeu: Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol.2, Edicions 62, Barcelona, 1964, pp. 373-411.

Anys—, l'inici de la Guerra de Successió a Catalunya el 1705, el setge de 1714 o bé l'etapa de postguerra.²

A més d'una conjuntura econòmica favorable, el negoci de la impremta a la capital catalana es va veure beneficiat per la disponibilitat de mà d'obra, fruit d'un moviment migratori procedent de l'interior del país que, en els anys posteriors a la Guerra dels Segadors, va contribuir a omplir el buit poblacional causat principalment pel setge de l'exèrcit hispànic i per l'epidèmia de pesta de 1651. Així, del centenar d'individus identificats —comprentent-hi mestres i treballadors— que van exercir aquest ofici a Barcelona entre els anys 1653 i 1725, prop d'un 70% provenia de fora de la ciutat.³

El darrer terç del segle XVII, fou testimoni de la irrupció d'una nova generació d'impressors, la majoria dels quals havia nascut o arribat a l'edat adulta amb posterioritat a la Guerra dels Segadors. Entre aquests joves, procedents, molts d'ells, de fora de Barcelona, hi havia Rafael Figueró, nascut a la comarca d'Osona, que va emigrar a la capital a començament de la dècada de 1660. Atenent al fons conservat, Figueró

2. Per fer aquest recompte he partit del fons registrat al Catàleg Col·lectiu de les Universitats Catalanes (CCUC) i al Catálogo Colectivo del Patrimonio Bibliográfico Español (CCPB). He considerat com a llibres les publicacions superiors a 100 pàgines, excloent, d'aquesta forma, impresos de caràcter jurídic com, per exemple, els memorials en dret o les al·legacions, que sovint superaven les 50 pàgines. El recompte fou fet els mesos d'octubre i novembre de 2012.

3. Sobre els moviments migratoris a la Catalunya moderna vegeu: Jordi NADAL i Emili GIRALT, *La population catalane de 1553 a 1717. L'immigration française et les autres facteurs de son développement*, S.E.V.P.E.N., París, 1960; i Antoni SIMON i Jordi ANDREU, «Evolució demogràfica (segles XVI i XVII)», dins J. Sobrequès, dir., *Història de Barcelona*, vol. 4, Barcelona dins la Catalunya moderna (segles XVI i XVII), Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, pp. 103-163. Sobre la importància d'aquest fenomen en la indústria i el comerç a Barcelona vegeu també: Albert GARCIA ESPUCHE, *La Ciutat del Born. Economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2009, pp. 56-60 i 387. Segons alguns càlculs, l'epidèmia de pesta que es va declarar a Barcelona l'any 1651 va causar entre 4.000 i 8.000 morts. José Luis BETRÁN MOYA, «Sociedad y peste en la Barcelona de 1651», *Manuscrits*, 8 (1990), p. 261.

fou, sens dubte, l'impressor més productiu del seu temps, no debades dels 4.781 títols localitzats –incloent-hi llibres, opuscles i plec solts–, corresponents al període comprès entre els anys 1653 i 1725, un total de 1.672, és a dir, gairebé un 35%, foren obra seva. La dimensió d'aquesta impremta es constata, per exemple, comparant la producció amb la d'uns altres dos dels tallers barcelonins més grans de l'època: les impremtes Lacavalleria i Cormellas, que va representar el 6'2% i el 4'8% del total del període estudiat, respectivament.⁴

1. Un origen humil

El gener de 1706, poc després de l'arribada de l'exèrcit aliat a Barcelona, Carles III va atorgar a Rafael Figueró, conjuntament amb el seu fill, el títol d'impressor reial a Catalunya. Aquest reconeixement, que suposava el punt culminant de la seva carrera professional, sobrepassava amb escreix les possibilitats que tenia qualsevol individu d'origen pagès, procedent de les comarques de l'interior.

Rafael Figueró i Delmunts va néixer a Manlleu, on fou batejat el setembre de 1642. El seu pare, Rafael Figueró i Vilanova, feia de pagès, de negociant i de paraire en aquesta vila, mentre que la mare, Mariàngela Delmunts, era filla d'un sastre. Figueró es va iniciar en l'ofici el 1662, quan va entrar com a aprenent a la impremta que el doctor en medicina Miquel Delmunts, el seu oncle, tenia al carrer dels Cotoners de Barcelona. La figura de Delmunts, ciutadà honrat, que aquell any exercia de conseller tercer de Barcelona, fou, en aquest sentit, determinant per entendre la progressió de Figueró en el negoci del llibre.⁵

4. Recompte elaborat principalment a través del CCUC i del CCPB.

5. El bateig de Rafael Figueró figura a: Arxiu Parroquial de Santa Maria de Manlleu (APM), Llibre de Baptismes, 1636-1655, B/4, f. 33v, 23 de setembre de 1642. El cognom de la mare figura en el seu testament. APM, Fons notarial, 1630-1663, N/76, f. 45, 11 d'abril de 1645. El contracte d'aprenentatge signat per Rafael Figueró amb Martí Gelabert, el seu cosí, que aleshores administrava la impremta de Miquel Delmunts, consta

L'any 1668, Delmunts, que a banda d'exercir de metge comerciava amb llibres a l'engròs, va vendre la impremta al seu nebot. A partir d'aquell moment Figueró va assumir els encàrrecs que aquest taller feia per a la Tresoreria Reial. Posteriorment, el 1674 fou nomenat estamper del General, un ofici que els diputats li renovaven cada trienni i que ja no abandonaria fins a la supressió d'aquesta institució, el 1714. A banda d'això, fou també l'impressor d'altres entitats importants, com el Braç Militar, des de 1683, o la Batllia General, des de 1689.⁶

Rafael Figueró va tenir també una destacada activitat en l'àmbit gremial, sobretot pel seu paper en la reactivació de la germandat dels stampers de Barcelona, que havia deixat de funcionar durant la Guerra dels Segadors. El 1671, quan, de nou, es detecta la presència d'aquesta corporació, Figueró actuava com a clavari, un càrrec que va tornar a exercir el 1675. En aquells anys, a més, l'impressor va encapçalar les reivindicacions d'aquest col·lectiu, que perseguien que el Consell de Cent concedís a la germandat la consideració de confraria amb caràcter polític. En el rerefons de tot plegat hi havia una disputa que els impressors van mantenir amb la confraria dels llibreters de Barcelona per aconseguir el dret de vendre llibres de forma pública.⁷

a: Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Bonaventura Vila, Cinquè manual, 766/9, ff. 598-599v, 22 de desembre de 1662.

6. La compravenda de la impremta acordada entre Miquel Delmunts i Rafael Figueró consta a: AHPB, Josep Quatrecases, Dinovè manual, 742/34, ff. 3v-5v, 27 de maig de 1668. Martí Gelabert va participar també en aquesta compra, tot i que es va desdir de l'operació poc després. Els pagaments fets per la Tresoreria Reial a Rafael Figueró des de 1669 a 1703 es troben a: Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Real Patrimoni, Mestre Racional, Llibres ordinaris de la tresoreria del rei, Tresoreria General d'Aragó, Volumes, General, sèries 450/12 a 453/14. El primer nomenament de Rafael Figueró com a impressor del General figura a: Dietaris de la Generalitat de Catalunya (DGC), VIII, 1674-1689, p. 3. Els pagaments del Braç Militar a: ACA, Generalitat, Sèrie G, Dietari de Deliberacions del Braç Militar, 69/4 a 69/8. Els pagaments de la Batllia General a: ACA, Real Patrimoni, Batllia General de Catalunya, Àpoques, Volumes, 794 i 795.

7. L'actuació de Rafael Figueró com a clavari de la germandat dels stampers de Barcelona es constata a través de les actes dels consells celebrats per aquesta corporació.

A banda d'això, Figueró va contribuir també a la modernització de la indústria editorial catalana. A principi de la dècada de 1690 el seu fill, Rafael Figueró i Jolis, va fer dos viatges a Venècia amb l'objectiu d'aprendre l'ofici de fondre lletra i comprar matrius. El resultat fou la vinguda a Barcelona de Tommaso Plongari, un expert fonedor d'aquella república que l'any 1694 fou contractat per Rafael Figueró i per Josep Cormellas per fabricar lletra. Paral·lelament, Figueró va obtenir un privilegi del virrei de Catalunya que li atorgava la potestat exclusiva per dur a terme aquesta activitat a la capital catalana durant deu anys, cosa que, de nou, va provocar un conflicte amb els llibreters i la resta dels impressors.⁸

2. *L'impacte de la guerra*

El canvi més immediat i significatiu que va experimentar la impremta catalana com a conseqüència del desembarcament alià i l'arribada de Carles III a Barcelona fou la creació del títol d'impressor reial, que, com

AHPB, Lluís Fontana, Segon manual, 806/2, ff. 202v-204, 10 de novembre de 1671, i *ibidem*, Sisè manual, 806/6, ff. 61v-62, 21 d'abril de 1675. Una explicació detallada de la disputa que els impressors i els llibreters van mantenir al llarg del darrer quart del segle XVII es troba a: Xevi CAMPRUBÍ, «Llibres i lliure comerç a la Barcelona moderna: els conflictes entre l'impressor Rafael Figueró i la confraria dels llibreters (1671-1711)», *Recerques*, 65 (2012), pp. 75-107.

8. El contracte signat per Rafael Figueró i Josep Cormellas amb Tommaso Plongari consta a: AHPB, Francesc Serra, Sisè manual, 875/22, ff. 237v-240, 24 de setembre de 1694. El privilegi concedit pel marquès de Villena, virrei de Catalunya, es troba a: ACA, Reial Cancelleria, Registres, 5935, ff. 149v-151, 14 d'abril de 1694. Rafael Figueró i Jolis va néixer el 1669 fruit del matrimoni entre Rafael Figueró i Elisabet Jolis, filla d'un pare de Torelló. El bateig va tenir lloc el 16 de desembre d'aquell any a l'església de Santa Maria del Mar de Barcelona. Miquel GONZÁLEZ SUGRAÑES, *Contribució a la història dels antics gremis dels arts y oficis de la ciutat de Barcelona*, vol.2, Estampa d'Henrich i cia., Barcelona, 1918, p. 144. El casament de Rafael Figueró i Elisabet Jolis consta a: Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), Esposalles, Llibre 93, 1663-1667, f. 97, 21 de febrer de 1667.

ha estat esmentat, fou concedit als Figueró el gener de 1706. Aquest reconeixement, inexistent fins aleshores a Catalunya, atorgava al seu titular la potestat d'imprimir la documentació que generava l'administració reial i, sobretot, el monopoli sobre la publicació de gasetes i fulls de notícies. A més, en virtut d'aquest privilegi, cap altre persona podia reeditar les obres publicades al taller dels Figueró durant un període de deu anys. Les reclamacions presentades pels llibreters i altres impressors per la concessió d'aquest títol foren discutides, fins i tot, en el marc de les Corts que es van cloure a Barcelona el 1706, per bé que el conflicte va ser finalment resolt a favor de Rafael Figueró en un plet a la Reial Audiència.⁹

En qualsevol cas, les repercussions que l'inici de la Guerra de Successió va tenir sobre la impremta foren més negatives que positives. Així, tal i com es pot comprovar en el gràfic de l'evolució, mostrat anteriorment, l'edició de llibres va patir una forta sotragada entre els anys 1706 i 1708, amb una caiguda del nivell de producció per sota dels 10 títols anuals. Amb tot, a partir de 1710 es va registrar una notable recuperació i, fins i tot, l'any següent es van arribar a editar un total de 25 llibres, cosa que situava la indústria editorial en un moment equiparable al dels anys previs a la guerra, quan es van assolir els màxims del període estudiat. En qualsevol cas, aquesta millora es va tornar a esvaïr a partir de l'inici del setge borbònic i durant els primers anys de la postguerra.

El setge de Barcelona de 1713-1714, de fet, va comportar un veritable daltabaix en el funcionament de la indústria editorial. Segons el fons conservat, de les 11 impremtes que hi havia a la capital catalana el 1705

9. Sobre el conflicte que va generar la creació del títol d'impressor reial a Catalunya vegeu: CAMPRUBÍ, «Llibres i lliure comerç...», pp.100-104. D'igual forma, vegeu també el memorial de defensa elaborat pels advocats de Rafael Figueró: *Utilidad pública atendida en el real privilegio que la S.C.R. Magestad del Rey nuestro Señor don Carlos III (...) otorgó a Rafael Figueró, padre e hijo, impresores (...), defendida de las quejas que el gremio de los libreros*. Biblioteca de Catalunya (BC), F. Bon. 3022.

només tres –les de Rafael Figueró, Joan Pau Martí i Francesc Guasch– van registrar activitat durant els mesos que va durar el setge borbònic.¹⁰

Les raons que expliquen aquesta situació cal buscar-les principalment en els entrebancs que el bloqueig terrestre i marítim va causar sobre el teixit econòmic en general, sobretot per a aquells oficis que precisaven de matèries primeres –com era el paper en el cas de la impremta– que procedien de fora de Barcelona. No es pot descartar tampoc que alguns dels mestres impressors haguessin abandonat la ciutat, ja fos buscant seguretat, per temor a les amenaces llançades per Felip V o bé, senzillament, per la seva filiació. Aquest fou el cas, per exemple, de Josep Teixidó, que, en negar-se a prendre les armes per defensar la capital catalana, fou empresonat i deportat posteriorment a Mallorca.¹¹

En qualsevol cas, les pèrdues que la Guerra de Successió va causar en la impremta barcelonina foren més materials que humanes. A diferència dels anys de la Guerra dels Segadors –al llarg dels quals, per raons diverses, van perdre la vida almenys vuit dels propietaris de les impremtes que hi havia a Barcelona–, durant el període de 1705 a 1714 només van morir dos dels mestres impressors que tenien negoci obert a la ciutat abans d'iniciar-se el conflicte. D'aquesta forma, tan bon punt es va reprendre

10. Les impremtes que funcionaven a Barcelona l'any 1705 eren les de Rafael Figueró, Jaume Surià, Joan Jolis, Joan Pau Martí (comprada a la família Cormellas), Flora Casas (administrada per Martí Gelabert), Anna Llopis (administrada per Joan Piferrer), Joan Lacavalleria, Josep Teixidó, Bartomeu Giralt, Francesc Guasch i Joan Baptista Altés.

11. Davant l'amenaça d'un setge era del tot habitual que els habitants de Barcelona busquessin refugi fora muralles. L'any 1697, per exemple, arran del setge que l'exèrcit francès va posar sobre la capital catalana, alguns llibreters van fugir de la ciutat, desatenent, d'aquesta forma, les obligacions que tots els agremiats tenien en la seva defensa. El juliol d'aquell any la confraria dels llibreters va decidir ajudar econòmicament els membres que entraven de guàrdia amb la Coronela i els ferits, alhora que, tal i com havia decretat el Consell de Cent, va resoldre penalitzar als que havien marxat de la ciutat. AHPB, Joan Solsona, Tercer manual, 890/6, f.47-49, 4 de juliol de 1697. La repressió que va patir Josep Teixidó per la seva filiació filipista es constata en el text de la concessió del títol d'impressor reial a aquest impressor, que Felip V va ratificar el 1716. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Cadastre, Impresos, 1715-1863, XI-1, s.f.

l'activitat dels tallers que havien restat aturats durant el setge, a la capital catalana continuaven funcionant un total de nou impremtes.¹²

Tanmateix, els danys materials que va patir la indústria editorial com a conseqüència dels bombardeigs borbònics foren considerables. El cas més significatiu va ser el de Rafael Figueró, el taller del qual, situat al carrer dels Cotoners, fou completament destruït arran d'un incendi provocat per una bomba que hi va caure el maig de 1714, en un moment en què l'artilleria de l'exèrcit de les Dues Corones, seguint l'estratègia ordenada pel duc de Pòpoli, va centrar la seva activitat en castigar la població civil amb foc de morter. A partir d'aleshores, Figueró va traslladar el seu taller a una casa situada al carrer de la Bòria.¹³

Un altre dels impressors que es va veure obligat a moure el negoci arran del setge de 1714 fou Francesc Guasch. La casa del carrer de la Palla on hi havia el seu taller, així com també les quatre que hi havia al costat, que eren propietat de la comunitat de sacerdots de Sant Felip Neri, van

12. Els vuit propietaris que van morir durant la Guerra dels Segadors foren Sebastià i Jaume Mathevat, Jaume Romeu, Pere Lacavalleria, Joan i Pere Joan Dexeu, Llorenç Déu i Gabriel Nogués. Els dos mestres que van morir durant la Guerra de Successió foren Martí Gelabert i Joan Baptista Altés, així com també el llibreter Anton Ferrer, la impremta del qual ja feia anys que no registrava activitat. D'aquesta forma, les nou impremtes que van continuar a Barcelona després de la guerra eren les de les de Rafael Figueró, Joan Piferrer (comprada a la família Llopis), Joan Pau Martí, Maria Jolis, Jaume Surià, Josep Texidó, Bartomeu Giralt, Francesc Guasch i Pau Campins.

13. L'incendi i destrucció del taller de Rafael Figueró fou explicat en la gasetta que aquest impressor va publicar durant el setge de Barcelona. «Los enemigos repitieron la hostilidad de las bombas (...). Fue mucha la ruina de las casas, prendió fuego en algunas y con especialidad en la de Rafael Figueró, impresor del Rey nuestro Señor, en donde fue tal el incendio que, sobre averse quemado sus almagasenos llenos de diferentes obras, papeles, libros y bienes muebles, ardieron hasta las prensas, amenazando la quema de todas las casas vezinas». *Diario del sitio y defensa de Barcelona*, 10 de juny de 1714. BC, F.Bon. 693. Sobre aquesta gasetta vegeu: Agustí ALCOVERRO, Mireia CAMPABADAL i Xevi CAMPRUBÍ, *El setge de Barcelona, 1713-1714. Diario del sitio y defensa de Barcelona*, Tres i Quatre, València, 2008. La casa del carrer de la Bòria fou adquirida en emfiteusi pels Figueró el 1715. AHPB, Josep Sabater, Manual de 1715, 894/5, f.45v-58, 10 de juny de 1715.

quedar completament destruïdes per culpa de les bombes. Per aquest motiu, Guasch va traslladar la impremta a la davallada de Santa Eulàlia.¹⁴

A més d'aquestes dues, la casa on hi havia el taller dels hereus de Josep Llopis, a la plaça de l'Àngel, estava molt malmesa quan l'octubre de 1714 fou adquirida pel llibreter Joan Piferrer. Els mestres de cases i els fusters que van fer la valoració de l'estat de l'immoble van deixar constància de la «ruïna en que-s troba per causa de las bombas que en ella caygueren en lo siti proppassat de la present ciutat». D'igual forma, l'any 1716, segons consta en la documentació cadastral, a la casa de l'impressor Bartomeu Giralt, a la plaça dels Peixos, hi havia "dos salas, una de inhabitable, y dos aposientos bons y dos de derruïts". Una cosa semblant passava amb la casa de la plaça de Sant Jaume on el llibreter Joan Pau Martí hi tenia la impremta, la qual, segons el Cadastre, estava «algo derruïda».¹⁵

3. *Una nova fiscalitat*

Per a Rafael Figueró la conseqüència més immediata de la implantació del règim borbònic fou la pèrdua del títol d'impressor reial, que fou concedit a Josep Texidó pel duc de Berwick poc després de l'ocupació borbònica. A banda d'això, les mesures repressives executades per l'exèrcit ocupant van comportar també el segrest d'una part dels béns de Figueró.¹⁶

14. AHCB, Cadastre, I-57, s.f. Els terrenys on hi havia hagut la casa de Francesc Guasch i les quatre del costat foren aprofitats anys després per ampliar l'església de Sant Felip Neri. Josep de C. LAPLANA, *L'oratori de Sant Felip Neri de Barcelona i el seu patrimoni artístic i monumental*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1978, p.102-109.

15. La valoració de la casa de la plaça de l'Àngel on Joan Piferrer hi tenia la impremta figura a: AHPB, Francesc Topí i Comes, Manual de 1714, 870/31, f. 236-237, 24 d'octubre de 1714. L'estat de la casa de Bartomeu Giralt consta a: AHCB, Cadastre, I-57, s.f. L'estat de la casa de Joan Pau Martí a: AHCB, Cadastre, I-60, f.385v.

16. Segons un informe de la Comptaduria de Confiscacions de Principat de Catalunya, l'any 1722 les propietats de Rafael Figueró van donar uns beneficis a la Hisenda Reial de 563 rals d'ardit (56 lliures i 6 sous), mentre que les de Joan Piferrer van

A més, els impressors, igual que la resta d'oficis, no es van deslliurar del pagament del Cadastre. De cara a la seva recaptació, foren agrupats amb els llibreters i considerats com a treballadors del grup dels oficis de "segona classe". Així, atenent a aquesta categoria, la quota anual que corresponia pagar als impressors per l'anomenat Cadastre personal era de 6 lliures pel que respecta als mestres que tenien impremta pròpia i de 3 lliures i 15 sous per als treballadors.¹⁷

D'aquesta forma, la quantitat exigida el 1717 a impressors i llibreters pel Cadastre personal fou, en conjunt, de 205 lliures i 5 sous, cosa que va representar una aportació a la Hisenda Reial d'un 1'1% de les 18.242 lliures que, en total, van pagar els 72 gremis que hi havia registrats a Barcelona aquell any. Posteriorment, l'any 1718 als impressors i als llibreters se'ls reclamava, comptant el que encara devien de l'any anterior, un pagament de 253 lliures i 15 sous. El 1719 i el 1720, en canvi, els

donar-ne 480 (48 lliures). Antonio MUÑOZ i Josep CATÀ, *Repressió borbònica i resistència catalana (1714-1736)*, Muñoz i Catà editors, Barcelona, 2005, p.210-211, 315 i 324.

17. Els oficis de la primera classe, entre els quals hi havia, per exemple, els mestres de cases, els fusters i els paraires, pagaven a raó de 7 lliures i 10 sous els mestres i 4 lliures i 10 sous els oficials. Els de segona classe, entre els quals, a més dels impressors i llibreters, hi havia, per exemple, els notaris, els sastres, els escudellers i els tintorers, pagaven 6 lliures per mestre i 3 lliures i 15 sous per oficial. Finalment, en la tercera classe, on hi havia oficis com els sabaters de vell, els daguers o els pintors, els mestres contribuïen amb 4 lliures i 10 sous anuals i els oficials amb 3 lliures. AHCB, Cadastre, Llibre de informacions sobre pobresa, ausència, mort y otras causals de alguns individuos de esta ciudad, 1716-1718, I-1, s.f., 1717. La quantitat fixada en cada una de les tres categories s'esmenta també a: Pere MOLAS, *Los gremios barceloneses del siglo XVIII*, Confederación Española de Cajas de Ahorros, Madrid, 1970, p.148 i 152. Sobre la imposició del Cadastre vegeu: Joan MERCADER, «L'establiment del Reial Cadastre a Catalunya i la seva fonamentació econòmica i social», dins *Miscel·lània Fontseré*, Gustavo Gili, Barcelona, 1961, p.295-303; Joaquim NADAL FARRERAS, *La introducción del Catastro en Gerona. Contribución al estudio del régimen fiscal de Cataluña en tiempos de Felipe V*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1971; Juan PRO RUIZ, *Estado, geometría y propiedad. Los orígenes del catastro en España, 1715-1941*, Ministerio de Economía y Hacienda, Madrid, 1992; i Agustí ALCOBERRO, «El cadastre de Catalunya (1713-1845): de la imposició a la fossilització», *Pedralbes*, 25 (2005), p.231-257.

corresponia pagar la quantitat de 130 lliures i 10 sous anuals, una xifra que va augmentar fins a les 144 lliures i 15 sous l'any 1721.¹⁸

Pel que fa al Cadastre industrial, que gravava el rendiment dels negocis i el comerç, hi ha constància que el 1722 els llibreters i impressors van pagar, de forma conjunta, 10 lliures, 17 sous i 6 diners per un 15% del total que els corresponia, cosa que indica que la quantitat que havien de pagar era de 72 lliures i 10 sous. Posteriorment, en una reclamació presentada el 1727 es constata que en aquell moment els impressors, sense comptar els llibreters, havien de pagar uns 990 rals d'ardit, una quantitat que els fou rebaixada a 400, és a dir, a 40 lliures. De forma semblant, l'any 1738, als impressors i als llibreters els corresponia pagar, conjuntament, 3.450 rals d'ardit pel Cadastre industrial, que els foren reduïts a 3.100, o sigui, a 310 lliures.¹⁹

Finalment, el Cadastre real, la tercera de les modalitats d'aquest impost, es fixava en funció del rendiment potencial que es considerava que tenien

18. La quantitat pagada pels impressors i els llibreters el 1717 figura a: AHCB, Cadastre, Catastro de 1716, por casas, censos y personal, 1716-1717, «Llista de gremis de la present ciutat de Barcelona que han pagat la imposició personal del Real Catastro lo corrent any 1717», I-61, s.f. En aquest sentit, cal destacar que els oficis que més van haver de pagar el 1717 foren els revenedors, amb 1.436 lliures, els fusters, amb 1.309 lliures i els hostalers i taverners, amb 1.209 lliures. La quantitat que els impressors i els llibreters havien de pagar el 1718 consta a: AHCB, Cadastre, I-62, p.504 [i.e. 404]. La quantitat que els corresponia el 1719 i el 1720 a: *Ibidem*, I-64, s.f. La corresponent a 1721 a: *Ibidem*, I-101, s.f.

19. La quantitat pagada pel Cadastre industrial el 1722 consta a: AHCB, Cadastre, Cadastre de 1721-1722, «Relación de las cantidades que han satisfecho diferentes particular[es] y gremios desta ciudad por un 15 por 100 del comercio y se reparte el año 1722», I-101, s.f. La llista dels impressors i llibreters que pagaven el Cadastre industrial figura a: ACA, Hisenda, Repartimiento catastral (ganancial: industria y comercio), Lligall 3568, 001, s.f., 1722. Les quantitats pagades pel Cadastre industrial el 1727 i el 1738 figuren a: AHCB, Cadastre, Denúncies i repartiments, 1716-1814, «Gremios cargados por lo yndustrial en el año de 1727 que han recurrido con memoriales al sr.Yntendente» i a: «Noticia de las cantidades que se repartieron en el año de 1738 por el yndustrial a los gremios infraescriptos...», *Ibidem*, X-1, plects solts, s.f.

els béns immobles. La quantitat que el propietari d'una casa havia de pagar pel Cadastre real equivalia al 10% dels diners que n'obtenia si estava llogada o de la quantitat estimada que en podria treure en cas de llogar-la.

L'impressor que més va contribuir en concepte de Cadastre real l'any 1718 fou Rafael Figueró, que va haver de pagar 18 lliures i 8 sous, una quantitat que corresponia al 10% de la quantitat obtinguda de la suma del lloguers reals i estimats de totes les cases i botigues que aquest impressor posseïa a la zona propera al carrer de la Bòria. Al seu torn, aquell any, el llibreter Joan Piferrer va pagar 15 lliures, ja que el lloguer de la casa de la plaça de l'Àngel on hi tenia la botiga i la impremta fou estimat en 150 lliures. En el tercer lloc de la llista –que serveix per mostrar quines eren les persones vinculades al sector editorial més ben posicionades econòmicament– se situava el llibreter Joan Pau Martí, que l'any 1718 va pagar 8 lliures per la casa de la plaça de Sant Jaume on hi tenia la impremta, un edifici que tenia un lloguer potencial de 80 lliures anuals.²⁰

La valoració de la resta de les impremtes de Barcelona se situava molt per sota, de manera que els seus propietaris havien de pagar unes quantitats inferiors. Així, l'any 1718, Bartomeu Giralt va pagar 2 lliures i 10 sous pel Cadastre real, ja que la casa de la plaça dels Peixos on hi havia la seva impremta tenia un lloguer potencial de 25 lliures. Amb el mateix criteri, Maria Jolis, vídua de l'impressor Joan Jolis, pagava 3 lliures anuals per una casa situada al carrer dels Cotoners, valorada en 30 lliures; Jaume Surià en pagava 4 per una del carrer de la Palla, que tenia un lloguer valorat de 40 lliures, mentre que Josep Texidó pagava 3 lliures anuals per la que posseïa al carrer de Sant Domènec del Call, valorada en 30 lliures.²¹

4. La repressió cultural

Una de les mesures ordenades per Felip V després de l'ocupació de Barcelona fou la requisita de les obres de contingut austriacista que havien

20. AHCB, Cadastre, I-57, I-59, I-60 i I-62.

21. *Ibidem*.

estat publicades durant el període de govern de l'arxiduc Carles d'Àustria. Entre aquestes hi havia les Constitucions que s'havien aprovat arran de la celebració de les Corts de 1705-1706, així com també els *Annals* de Narcís Feliu de la Peña, publicats el 1709. El gener de 1716 la Junta de Govern va comunicar al marquès de Castel Rodrigo, capità general del Principat, que, seguint les seves ordres, havia manat la requisita d'aquests llibres. Amb tot, la Junta recomanava la publicació d'un edicte, ja que, segons sembla, la mesura no havia tingut l'efecte desitjat. D'aquesta forma, el 12 de març d'aquell any el capità general feia una crida pública, ordenant el lliurament de les Constitucions de 1706, dels *Annals* de Feliu de la Peña i de qualsevol altre paper que pogués ser considerat subversiu en el termini de vint dies.²²

L'any 1718, de nou, el marquès de Castel Rodrigo va recordar en un altre edicte la prohibició de

retener y mantener papeles sediciosos, libelos infamatorios, canciones, allegatos jurídicos, pohecias, narraciones históricas y otros qualesquiera libros, papeles y quadernos concernientes al estado y que por algún modo sean contrarios al legítimo vassallage y devida obediencia de su Magestad.

Amb aquest edicte el capità general incrementava el rigor de les mesures preses fins aleshores, exigint que en endavant el lliurament dels esmentats papers es fes en un termini de 24 hores.²³

Paral·lelament, a través d'una *Real Cédula* que Felip V va signar el desembre de 1716, el règim borbònic va endurir l'aplicació de la legislació en matèria d'impremta, instant la tramitació de les obligatòries llicències

22. La recomanació feta per la Junta de Govern al marquès de Castel Rodrigo consta a: AHCB, Reial Audiència, Consultes, Libro tercero de consultas, 1715-1716, 6A.II-3, s.f., 22 de gener de 1716. Aquest document es troba reproduït a: Jaume SOBREQUÉS, *L'Onze de setembre i Catalunya*, Undarius, Breda, 1976, p.110-114. L'edicte publicat pel marquès de Castel Rodrigo figura a: AHCB, Reial Audiència, Consultes, Libro tercero de consultas, 1715-1716, 6A.II-3, s.f., 12 de març de 1716.

23. BC, Bon. 10-VI-4/83 (II).

d'impressió davant del Consell Reial de Castella, en lloc de la Cancelleria del Principat, tal i com s'havia fet fins aleshores. D'una forma semblant, l'adopció dels nous criteris va comportar la fixació, per primer cop a Catalunya, d'un preu de venda per als llibres, d'acord amb la política econòmica intervencionista dissenyada per la monarquia borbònica.²⁴

Això no obstant, cal dir que la mesura que va afectar més negativament el sector editorial barceloní fou la concessió, el 1718, del privilegi d'impressió de llibres d'ensenyament a la Universitat de Cervera. Això va privar als impressors i llibreters d'una de les seves principals fonts d'ingressos, com eren, per exemple, les beceroles o els franselms, unes obres de petit format que tenien una gran sortida comercial.²⁵

5. *El declivi de Figueró*

La instauració del govern de Felip V va suposar per a Rafael Figueró la privació dels ingressos que li proporcionaven els treballs que feia per algunes de les institucions que foren suprimides, principalment per a la

24. BC, Bon. 10-VI-4/81. Alguns autors han considerat que aquesta *Real Cédula* va suposar l'aplicació a Catalunya, per primera vegada, de les lleis d'impremta de Castella. En aquest sentit, vegeu, per exemple: Jaime MOLL, «Implantació de la legislació castellana del llibre als regnes de la Corona d'Aragó», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, VIII (1980), pp. 165-169. En realitat, però, la legislació castellana, amb alguns matisos, ja tenia vigència a Catalunya des del darrer terç del segle XVI, amb l'adopció dels principals criteris que emanaven d'una pragmàtica dictada pel rei Felip II el 1558. Sobre aquesta interpretació vegeu: Javier GARCÍA MARTÍN, *El juzgado de imprentas y la utilidad pública. Cuerpo y alma de una Monarquía vicarial*, Universidad de País Vasco, Bilbao, 2003, p.166, així com també: Xevi CAMPRUBÍ, «La llei d'impremta a la Catalunya moderna (1568-1723)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, 53, 2011-2012.

25. Sobre l'impacte del privilegi concedit a la Universitat de Cervera i la resistència que hi van posar els impressors i llibreters de Barcelona vegeu: Javier BURGOS RINCÓN, «Privilegios de imprenta y crisis gremial. La imprenta y librería barcelonesa ante el privilegio de impresión de los libros de enseñanza de la Universidad de Cervera», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XV, 1997, pp. 257-298.

Generalitat. D'igual forma, la pèrdua del títol d'impressor reial va tenir conseqüències econòmiques negatives per a Figueró. Tanmateix, a pesar de l'activitat en favor de l'austriacisme, les noves autoritats van permetre a l'impressor mantenir el taller obert, si bé a partir de 1714 la producció es va limitar principalment a obres de contingut religiós.

En qualsevol cas, el cop definitiu al negoci va venir donat per la mort, el 1717, de Rafael Figueró i Jolis, l'hereu que havia de succeir el pare al capdavant de la impremta. A partir d'aleshores, l'estat de salut de Figueró, que ja tenia 75 anys, va començar a minvar, fins al punt que en els anys posteriors a la mort del fill va patir «diferents desganas» que van requerir fins a 150 visites del seu metge.²⁶

La producció de la impremta de Rafael Figueró va anar disminuint progressivament des de principi de la dècada de 1720, sobretot pel que fa a l'edició de llibres, dels quals no se'n conserven amb posterioritat a 1723. A partir de 1726 la salut de l'impressor va empitjorar, de manera que en els tres primers mesos de l'any el doctor Josep Fornés el va visitar 63 vegades i el cirurgià Josep Sebé el va haver de curar per diverses caigudes. Des de la segona setmana del mes de febrer, Figueró va precisar l'assistència continuada de Gabriel Artigas, treballador de la impremta, i de Teresa, esposa d'aquest. El 23 de març, Miquel Artigas, un altre dels treballadors, germà de Gabriel, va certificar davant notari que el seu amo era al llit, incapaç de moure's i de signar cap document.²⁷

26. La data de la mort de Rafael Figueró i Jolis es dedueix de la lectura del seu testament, feta el 24 d'octubre de 1717. Una còpia autèntica d'aquest document es troba a: AHCb, Secció notarial, Contractes, Llibreters, IX-4, s.f., 19 de juny de 1717. El doctor Josep Fornés i Llorell va cobrar 30 lliures als marmessors del testament de Rafael Figueró per les 150 visites fetes a l'impressor «en tots los anys atrás, des de que morí son fill». AHPB, Pau Mollar, Quart manual, 958/12, ff. 490-490v, 18 de setembre de 1726.

27. El doctor Fornés va cobrar 12 lliures i 12 sous als marmessors de Rafael Figueró per les 63 visites fetes el 1726. AHPB, Pau Mollar, Quart manual, 958/12, ff. 490-490v, 18 de setembre de 1726. El compte pagat al cirurgià Joan Sebé figura a: *ibidem*, ff. 310v-311, 13 de juny de 1726. Gabriel Artigas i a la seva dona Teresa van gastar 92 lliures, 14

Rafael Figueró va morir el 26 de març de 1726. Com era habitual en els casos en què no hi havia descendència, el difunt va deixar disposat en el testament que els seus béns fossin lliurats a una institució religiosa, en aquest cas el convent de Santa Caterina de Barcelona, i esmerçats en misses pel repòs de la seva ànima i de la seva família.²⁸

La venda dels béns de Rafael Figueró va permetre als seus marmessors recollir, almenys, la quantitat de 4.562 lliures, 17 sous i 2 diners, de les quals 1.064 lliures, 17 sous i 2 diners corresponien a la venda en encant públic dels béns mobles de la casa. D'altra banda, dels llibres i paper imprès que hi havia a la impremta es van obtenir 810 lliures, que fou el preu que el llibreter Joan Piferrer, en nom de la confraria dels llibreters de Barcelona, va pagar en la subhasta. Finalment, les 2.688 restants corresponien a la venda de la impremta, que fou adquirida pel convent dels carmelites descalços de Barcelona.²⁹

sous i 5 diners des del 8 de febrer al 26 de març de 1726, durant els dies que van cuidar Figueró. *Ibidem*, ff. 315v-318v, 17 de juny de 1726. La confessió feta per Miquel Artigas davant notari a: AHPB, Sever Pujol, Onzè manual, 944/10, f. 178, 23 de març de 1726.

28. El testament de Rafael Figueró figura a: AHPB, Pau Mollar, Llibre de testaments, 958/30, ff. 60v-61v, 14 d'abril de 1723. La data de la mort consta en una àpoca signada per Gabriel Artigas als marmessors per les despeses que va tenir durant la malaltia del seu amo. AHPB, Pau Mollar, Quart manual, 958/12, ff. 315v-318v, 17 de juny de 1726.

29. La quantitat obtinguda en la venda dels béns mobles consta a: AHPB, Pau Mollar, Quart manual, 958/12, ff. 336v-337, 22 de juny de 1726, i també a: *ibidem*, Cinquè manual, 958/13, ff. 492v-496, 21 d'octubre de 1727. La venda dels llibres a Joan Piferrer a: *ibidem*, ff. 479v-486, 17 d'octubre de 1727. El preu pagat pel convent dels carmelites descalços per la impremta de Rafael Figueró consta en una partida feta al Col·legi de Sant Sever de la catedral de Barcelona, on els marmessors, per disposició testamentària, dipositaven tots els diners recollits de la venda dels béns de l'impressor. ACB, Col·legi de Sant Sever, Llibre de partides, 1726-1729, f. 134, 3 de març de 1728. La quantitat pagada per la impremta de Figueró fou superior a les 1.835 lliures que Joan Pau Martí va satisfer el 1703 per la impremta Cormellas, una de les més grans de Barcelona. AHPB, Francesc Serra, Quinzè manual, 875/31, ff. 180v-193, 10 d'abril de 1703.

6. Conclusions

El preu pagat pels frares carmelites pel material de la impremta de Rafael Figueró –el més elevat, amb diferència, entre totes les compravendes d'aquest tipus fetes en el període estudiat– permet deduir que es tractava del taller més ben equipat de Barcelona. Això, a la vegada, afegeix un altre argument de pes per considerar Figueró com l'impressor més important de l'època Moderna, tenint en compte, a més, que des de la introducció d'aquest invent a Catalunya cap altre impremta havia assolit, segons el fons conservat, un nivell de producció semblant. A banda d'això, un altre element que posa Figueró per damunt de la resta dels impressors, és que va exercir aquest ofici per a la majoria de les institucions polítiques catalanes, principalment per a la Generalitat i l'administració reial.

Per acabar-ho d'adobar, Rafael Figueró fou el responsable de la publicació d'algunes de les obres més importants del seu temps, entre les quals destaquen, per exemple, diversos volums de *Decisiones*, o reculls de jurisprudència, elaborats per jutges de renom, com Miquel de Calderó o Miquel de Cortiada, el *Fénix de Cataluña*, de Narcís Feliu de la Peña, l'*Escudo de la Verdad*, publicat per la Conferència dels Tres Comuns per defensar l'actuació dels catalans durant el setge de Barcelona de 1697, les *Nenias Reales*, l'homenatge pòstum de l'Acadèmia dels Desconfiats al rei Carles II, les Constitucions sortides de les Corts de 1701-1702 i de 1705-1706, el *Despertador de Catalunya*, encarregat per la Junta de Braços el 1713 per justificar la decisió de continuar la guerra contra Felip V, o bé el *Diario del sitio y defensa de Barcelona*, l'òrgan de la resistència catalana durant el setge de 1713-1714.

Per tot plegat, l'activitat de Rafael Figueró va contribuir a què, a partir del darrer terç del segle XVII, la impremta catalana assolís uns nivells de productivitat mai vistos fins aleshores. Fou per aquesta raó que la destrucció del seu taller, com a conseqüència dels bombardeigs de 1714, i el bandejament a què fou sotmès per part del règim de Felip V després de l'ocupació de Barcelona, va privar la indústria editorial del seu motor principal.

El setge borbònic va afectar negativament el dinamisme que havia adquirit el negoci de la impremta, que fins i tot havia aconseguit recuperar-se del sotrac provocat per l'inici de la Guerra de Successió. La majoria dels impressors, en aquest sentit, es van veure perjudicats pels danys materials ocasionats per les bombes, així com també per les mesures repressives adoptades pel règim borbònic, sobretot pel que fa al segrest de béns i a la fiscalitat. A més, l'enduriment de la reglamentació, principalment pel que respecta a l'obtenció de llicències d'impressió, van posar més dificultats a la recuperació del sector. Tot plegat, va comportar que després de la fi de la guerra la producció editorial catalana trigués encara uns deu anys a mostrar signes de recuperació.

Dues «Guerres», dos ducs, dues cantates

JOSEP DOLCET

Resum

Després de la victòria del duc de Berwick a la batalla d'Almansa (1707), el duc d'Orleans vol emular-lo i expugna sense major dificultat la ciutat de Lleida, pobrament defensada. A París, el seu compositor de cambra, Jean-Baptiste Stuck, «Batistin», encarregat de proveir la seva cort particular de cantates arcàdiques, mitològiques, amoroses i pastorils, posa música a aquest episodi i el converteix en una proesa d'heroi mític. El 1813, a València, el mariscal Louis-Gabriel Suchet, governador bonapartista, veu els primers èxits de la seva administració sobre la ciutat, ha estat nomenat duc d'Albufera per l'Emperador de França i ha tingut el seu primer fill mascle. Ferran Sor, militar i músic, partidari de Josep I, compon, probablement per encàrrec seu, una cantata en homenatge a la duquessa i a l'hereu, i un any després es veurà obligat a marxar a l'exili, en el qual consolidarà el seu renom internacional com a guitarrista i compositor.

Paraules clau: Jean-Baptiste Stuck, Ferran Sor, cantates, Lleida, València.

Resumen

Tras la victoria del duque de Berwick en la batalla de Almansa (1707), el duque de Orleans quiere emularlo y expugna sin mayor dificultad la ciudad de Lérida, pobremente defendida. En París, su compositor de cámara, Jean-Baptiste Stuck, «Batistin», encargado de proporcionar a su corte particular cantatas arcádicas, mitológicas, amorosas y pastoriles, pone música a este episodio y lo convierte en una proeza de héroe mítico. En 1813, en Valencia, el mariscal Louis-Gabriel Suchet, gobernador bonapartista, ve los primeros éxitos de su administración sobre la ciudad, ha sido nombrado duque de la Albufera por el Emperador de Francia y ha tenido su primer hijo varón. Ferran Sor, militar y músico, partidario de José I, compone, probablemente por encargo suyo, una cantata en homenaje a la duquesa y al heredero, y un año después se verá obligado a

partir al exilio, donde consolidará su renombre internacional como guitarrista y compositor.

Palabras clave: Jean-Baptiste Stuck, Ferran Sor, cantatas, Lérida, Valencia.

Abstract

After the victory of the Duke of Berwick in the battle of Almansa (1707), the duke of Orleans, wanting to emulate him, easily storms the poorly defended city of Lleida. In Paris, his chamber composer, Jean-Baptiste Stuck, «Batistin», in charge of supplying his private court with Arcadian, mythological, amorous and pastoral cantatas, sets the event to music and converts it into a feat of a legendary hero. In 1813, in Valencia, the marshal Louis-Gabriel Souchet, the Napoleonic governor, sees the first successes of his administration in the city, he has been named the Duke of Albufera by the Emperor of France and has had his first male child. Ferran Sor, Spanish military man and Catalan musician, supporter of Joseph I, composes, probably by Souchet's commission, a cantata in homage to the duchess and the heir, and one year later will be forced into exile, where he will consolidate himself as a renown guitarist and composer.

Keywords: Jean-Baptiste Stuck, Ferran Sor, cantatas, Lleida, Valencia.

1. Introducció

Quan l'amic Xavier Gil em va parlar del congrés *Catalunya entre la guerra i la pau: 1713, 1813*, de seguida em vaig sentir interessat pel caràcter "plutarquià" del seu plantejament, en oferir l'oportunitat d'analitzar en paral·lel dues guerres que, a distància d'un segle, presenten tantes característiques similars però alhora tantes divergències: dos fets històrics, en definitiva, que han conformat la Catalunya moderna i que en moments en què la revisió històrica és un tema candent, esdevenen candents i crucials.

Pel fet d'haver treballat durant molt de temps en la música de les dues etapes històriques que delimiten l'àmbit d'aquesta trobada, el motiu

de la meua comunicació no vol ser altre que donar a conèixer dues obres musicals lligades a aquests fets bèl·lics i que també presenten similituds i diferències, i que, per això mateix, poden ser il·lustratives d'aquests moments de la nostra història. La col·laboració interdisciplinar sempre ha estat una pràctica útil i enriquidora, sobretot quan, com en el cas present, en aplicar-se a la música i a la història, pot materialitzar-se en la recuperació sonora d'una obra inèdita de Ferran Sor, un dels compositors de més vàlua d'entre els qui han aportat el nostre país a la cultura universal, i alhora en la reinterpretació d'una obra barroca francesa relacionada amb Catalunya i que encara ara és pràcticament desconeguda.

S'ha dit sovint que la música s'explica ella mateixa quan sona i és escoltada, i totes dues obres ja van ser interpretades i recuperades sonorament ahir al vespre.¹ Tanmateix, la meua aportació no vol ser altra cosa que la descripció i comparació reflexionada d'ambdues peces musicals, bo i situant-les en els contextos històrics respectius.

La recuperació de la primera de les dues obres, la *Cantata à S. E. la Signora Duchessa d'Albufera*, era un projecte que ja es trobava entre els objectius de la Societat Sor de Barcelona des de la data de la seva fundació, l'any 2010. Transcrita del manuscrit original pel company Sergi Casademunt, ha estat esperant des d'aleshores llavors l'oportunitat única que ara s'ha presentat.² La segona obra, anterior en el temps, va ser impresa a París l'any 1708 i recuperada per mi mateix l'any 2007, en ocasió de la commemoració de la batalla d'Almansa i, integrada dins l'espectacle dramàtico-coreogràfico-musical "La festa de l'arxiduc", que ha interpretat pel grup Vespres d'Arnadí, de llavors ençà ha circulat per diferents escenaris de València i Catalunya.

1. El concert es va fer el dia anterior a la lectura d'aquesta comunicació.

2. Val a dir que l'obertura d'aquesta obra (en versió purament instrumental i sense la part de cor) va ser oferta com a primícia aquest estiu passat al Festival de Músiques de Torroella de Montgrí i al Festival de Música Antiga dels Pirineus per l'orquestra Acadèmia 1750.

2. El Duc d'Orleans i la 'Cantate sur la prise de Lérida' de "Batistin"

Les revoltes de la Fronda, durant el segle XVII, van provocar un recel crònic de Lluís XIV envers les ambicions potencials dels membres masculins de la seva família, que el va menar a descurar-ne deliberadament l'educació, i que es va palesar després en la poca o nul·la preparació que manifestaren per a afers d'estat molts dels borbons que arribaren a ocupar llocs de responsabilitat política. El cas del seu nebot Felip III d'Orleans (1674-1723) n'és simptomàtic. [fig. 1]

FIGURA 1

Jean-Baptiste Santerre, *Felip, segon duc d'Orleans*.

Conegut universalment per haver estat el dirigent de França durant la "Régence" que es va produir entre la mort del Rei Sol i la majoria d'edat de Lluís XV, no és tan sabut que el 1709 l'oncle el va rellevar del seu càrrec militar per haver conspirat cara a fer-se amb el tron d'Espanya i desbancar el seu nebot Felip V. Com tampoc no és gaire divulgat que, Felip V, al seu torn, quan va abdicar el tron d'Espanya (començaments de 1724), ho va fer amb la secreta ambició de substituir-lo, ocupant el tron de França per sobre del futur Lluís XV. En tot cas, són misèries d'una guerra i d'una dinastia en què no aprofundirem més, doncs l'objectiu d'aquesta comunicació és parlar de les músiques.

El Duc d'Orleans va arribar a Almansa un dia després de la batalla, però la seva ambició no el permetia quedar per darrere del Duc de Berwick. La ciutat de Lleida, amb una guarnició reduïda, era una presa fàcil que no va costar gaire de conquerir i saquejar, tot i que el castell i la Seu van resistir gairebé dos mesos més,

però el cas és que el duc, «ce héros glorieux», va poder tornar amb «le front ceint de lauriers», com diu l'autor anònim del poema de la cantata commemorativa d'aquest fet: la *Cantate sur la prise de Lérida*. Efectivament, no sabem el nom del poeta d'aquesta obra, però sí que en coneixem la identitat del compositor, Jean-Baptiste Stuck

(1680-1755), un violoncel·lista i compositor italià d'ascendència alemanya establert poc abans a la cort de França i que era aleshores el músic de cambra de Felip d'Orleans. [fig. 2]

No ens ha d'estranyar la doble o triple adscripció cultural d'aquest músic injustament desconegut. Tal i com va ser el florentí Jean-Baptiste Lully (1632-1687) que va crear l'òpera o *tragédie lyrique* francesa a partir de models italians, Stuck va ser —junt amb Jean-Baptiste Morin (1677-1745) i el deixeble de Caldara Nicolas Bernier (1665-1734)— un dels creadors de la cantata de cambra francesa abans de l'activitat de músics més coneguts com Louis-Nicolas Clérambault (1676-1749) o Marc-Antoine Charpentier (1643-1704).³ La cantata s'havia desenvolupat a la Itàlia del primer Barroc com a peça *per cantarsi* en l'àmbit de cambra— com la sonata era *per sonare*— i van ser sobretot Antonio Caldara (1671?-1736) i Alessandro Scarlatti (1660-1725) qui en fixaren el model definitiu, que havia seguit i seguiria encara una evolució paral·lela a la de la música instrumental: una successió de moviments contrastants, que en aquest

FIGURA 2

Portada del llibre II de les *Cantates françaises* de Jean-Baptiste Stuck, dit “Batistin” (París, Christophe Ballard, 1708).

3. Per més detalls, vegeu Bertrand POROT, «Les cantates de Stuck», prefaci a *Stuck, Cantates françaises, livre II*, J.M.Fuzeau, Courlay, 1999.

cas s'estructuraven en forma d'ària reexpositiva o estròfica, separats per episodis més declamatoris que els lligaven i que esdevenien la part més narrativa de la peça.

Jean-Baptiste Stuck –conegut correntment com a “Batistin”– era en aquells anys «ordinaire de la musique» de Felip d'Orleans i, com a tal, un dels encarregats de proveir els entreteniments la seva cort particular amb cantates arcàdiques, mitològiques, amoroses i pastorils, però sempre atemporals, de manera que la *Cantate sur la prise de Lérida* és l'única que li coneixem dedicada a commemorar un fet concret del seu moment. Per encàrrec de la duquessa, Stuck ja havia compost un *Te Deum* que es va interpretar al Palais-Royal el 27 de novembre de 1707, poc després de la presa de Lleida i que probablement estava destinat a celebrar el fet. Aquesta cantata, tanmateix, que va ser publicada en el seu *livre second* de *Cantates françoises* (1708),⁴ anava més enllà: la seva finalitat era convertir una fita militar discreta i convencional en una proesa d'heroi mítològic i, com calia esperar, representar el duc com un «Mars animé par la gloire», que aconsegueix «des bras de la Fortune arracher la victoire». I és que, de fet, «de remparts, de rochers... quel terrible assemblage irrite du héros l'intrépide courage?» La resposta és lògica, en un entorn de religió absolutista: «de sa seule valeur reconnaissant la loi, il se livre entier pour l'état, pour son roi». Tanmateix, ja sabem que aquest rei i majestuós oncle podia tenir motius per desconfiar de les manifestacions d'entrega fidel del duc.

L'obra, doncs, s'estructura en tres àries, introduïdes cadascuna pel seu recitatiu corresponent, i tot plegat precedit per una introducció instrumental. D'això en resulta una successió de set seccions contrastants de durada molt variable que recorden estructuralment les *sonate da camera* instrumentals en l'estil que Arcangelo Corelli havia elevat a forma arquetípica poc abans. Després del *prélude* descriptiu de sonoritats marcial

4. *Cantates françoises à voix seule et basse-continue, avec et sans symphonies; par Jean-Baptiste Stuck, florentin; ordinaire de la musique de S.A.R. Monseigneur le Duc d'Orleans*, C. Ballard, París, 1708.

i bèl·liques, el primer *air*–lent i en Sol major– invoca Minerva (saviesa i valor) com a protectora de l'heroi, mentre que en el *récitatif* següent és Apol·ló (la bella) qui baixa i transporta l'ànim del narrador. Tot seguit hi ha una al·lusió a les muralles i roques que defensen la ciutat de Lleida, que ja hem vist que l'heroi conquereix per a l'estat i el seu rei, i apareix el *leitmotiv* de la victòria, que esdevé la base de l'*air* següent, en Do major, que representa l'apoteosi de l'heroi.

Recordem que la regència que va assumir el Duc d'Orleans del 1715 al 1723 ha quedat en la memòria de França com una època de descans i relaxament dels costums, una mena d'oasi després del regnat gloriós però paternalista, totalitari, estricte i plagat de guerres de Lluís XIV. I és per això que no ens ha de sorprendre que l'*air* final convoqui el públic a preparar *riantes fêtes* per al retorn de l'heroi victoriós i que «de son retour heureux goûtons bien tous les charmes», ni que per a fruir aquests “charmes” invoqui els “Plaisirs” i els “Amours” a preparar-li «de plus douces conquêtes». Definitivament, ja estem a les portes del Rococó del Watteau de *Le pèlerinage à l'île de Cythère* (1717) i de l'època de les *fêtes galantes* del “bien aimé” Lluís XV...

3. *El Duc d'Albufera i la Cantata a tres veus de Ferran Sor*

Ferran Sor és, sens dubte, el músic català més internacional dels compositors catalans després de Granados i Albéniz i, com deia l'Ernest Lluch, a qualsevol botiga de discs del món que tingui una mínima importància hi ha una secció dedicada a aquest barceloní universal. Però, no ens enganyem, la fama internacional de Sor li ha vingut donada per haver estat el primer creador d'un repertori sòlid de concert per a la guitarra, un instrument que, fins llavors, havia estat considerat com a poc apte per a aquesta funció. Paradoxalment, i com ha passat també amb els mateixos Granados i Albéniz, Sor ha hagut de pagar un preu alt per aquesta glòria: que la seva producció que no encaixava en aquest estereotip hagi restat oblidada o menystinguda injustament. La veritat, però, és que, si la tenim en compte, Sor se'ns presenta cada cop més com un dels

compositors més complets, no només de Catalunya, sinó fins i tot a nivell peninsular.

Amb una ascendència familiar francesa que es remunta precisament a l'època de la Guerra de Successió, les tendències i la ideologia política de Sor són encara ara un tema debatut i poc clar. En tot cas, i a diferència de Jean-Baptiste Stuck, ens trobem amb un músic que es va implicar de ple en la guerra que li va tocar viure. Ingressat a l'exèrcit l'any 1795, en acabar els seus estudis musicals com a escolà de Montserrat, Sor va estudiar a l'Acadèmia d'Enginyers de l'actual carrer del Comerç, a quatre passes del Born. Aquesta doble formació, musical i científica, el va permetre teoritzar sobre el seu instrument i assentar-ne les bases de la seva tècnica moderna, alhora que li donaven possibilitaven categoria social que depassava la dels guitarristes del seu temps. El cas és que, en esclatar la guerra, Sor era sotstinent d'infanteria lleugera i que després va ser capità del Regiment dels Voluntaris de Còrdova.

D'aquests primers anys 1808-1810 daten totes els seus himnes i cançons patriòtiques contra els invasors francesos, que van tenir una difusió important durant tota la guerra i fins i tot després. L'any 1810, però, Sor va jurar fidelitat a Josep Bonaparte i va quedar com a comissari de guerra dels bonapartistes a Jerez, una presa de partit que, un cop acabada la guerra l'obligaria a exiliar-se per sempre del seu país i del regne. En tot cas, l'any 1812 Sor es va traslladar a València, on el governador bonapartista general Luigi Mazzuchelli,⁵ [fig. 3] el va presentar a la Duquessa d'Albufera, que no era altra que Honorine-Anthoine de Saint-Joseph (1790-1884), esposa del mariscal Louis-Gabriel Suchet (1770-1826) i neboda per altra banda de la reina d'Espanya Julie Clary, la dona de Josep Bonaparte. Durant els anys 1810-1811 Suchet havia expugnat ciutats com Lleida, Tarragona o Tortosa, una campanya que

5. Sobre Mazzuchelli, vegeu Narcís GASCONS, «Luigi Mazzuchelli, un general italià en el setge de Girona de 1809», *Revista de Girona*, 213 (juliol-agost del 2002), pp. 44-47.

havia culminat amb la presa de València el 9 de gener de 1812 i, per haver conquerit finalment la ciutat i tot l'antic regne, Napoleó el va fer duc d'Albufera (els valencians ironitzaven sobre el fet que era senyor d'un territori on només hi havia aigua i no hi vivia ningú). [fig. 4] Ara, un cop pacificat el territori, i endegades reformes urbanes i administratives de la ciutat (que fins al segle XXI no li serien reconegudes), la duquessa esperava un nou fill, que seria Louis-Napoléon Suchet, hereu d'aquest flamant títol nobiliari.

És en aquestes circumstàncies que Sor va compondre una «cantate à trois voix avec des chœurs et des accompagnements» que comença amb el vers *D'Onora al piè depongansi*, i que probablement va ser estrenada el 26 de febrer de 1813, festa del 23è aniversari de la duquessa. Segons l'article biogràfic sobre Sor de l'*Encyclopédie* d'Adolphe Ledhuy⁶ —principal font d'informació sobre aquesta obra, i probablement redactat per ell mateix— el general Mazzuchelli era «fort instruit et passioné pour la musique» i la Duquessa d'Albufera «chantait fort bien». Com que Sor no esmenta els intèrprets de l'obra, perquè es limita a dir que l'acompanyament el van fer «les musiciens de l'orchestre du théâtre», hi ha la possibilitat que els solistes —soprano, tenor i baríton— fossin la mateixa duquessa, Sor i Mazzuchelli, i fins i tot

FIGURA 3

Luigi Basiletti, *El comte Luigi Mazzuchelli, amb l'uniforme de general de brigada de la Divisió Pino de l'exèrcit d'Itàlia* (ca. 1811).

6. Adolphe LEDHUY, Henri BERTINI i Hippolyte ADAM, *Encyclopédie pittoresque de la musique contenant l'histoire de la musique ancienne et moderne, la biographie et le portrait des artistes célèbres*, Delloye, París, 1835, t. I, p. 165.

FIGURA 4A

Louis-Gabriel Suchet, duc d'Albufera i mariscal de França, en un gravat del primer quart del segle XIX.

FIGURA 4B

Jean-Baptiste Paulin Guérin, Louis-Gabriel Suchet, duc d'Albufera i mariscal de França.

que el text en italià, anònim, hagués estat escrit per aquest darrer. L'únic exemplar conegut ara per ara d'aquesta obra és una partitura general manuscrita –però no pas autògrafa– i relligada amb luxe que s'ha conservat a la biblioteca de la Fundació Cultural Manuel Rocamora.⁷ En el teixell d'aquest volum hi diu simplement *Cantata / de / Sor*, i la coberta porta el títol *Cantata / à S. E. la Signora Duchessa / [...]*. Curiosament, la darrera línia del títol va ser tallada i arrencada i algú hi va escriure a sobre (amb bolígraf!): *d'Albufera*. La seva existència va ser donada a conèixer pel mateix Rocamora en la biografia de Sor que va publicar l'any 1957,⁸ tot i que, malauradament, sense dir-ne absolutament res de la procedència ni dels antics

7. Biblioteca de la Fundació Cultural Manuel Rocamora, Signatura B2-V1-2.

8. Manuel ROCAMORA, *Fernando Sor (1778-1839). Ensayo biográfico*, Barcelona, 1957, p. 50.

propietaris, i per altra banda el manuscrit tampoc no en dóna cap pista. Potser els actuals ducs d'Albufera podrien aportar algunes dades sobre el tema.⁹

Si la cantata de Jean-Baptiste Stuck palesava una clara relació amb la sonata de cambra del Barroc, la cantata de Sor segueix una estructura força assimilable a la de la simfonia del darrer Classicisme. El primer moviment és una obertura molt semblant a les altres obres que va compondre Sor en aquest gènere i amb aquesta forma, però amb un cor sobreposat que no fa la seva entrada fins a la part final. El segon moviment és un *Andante allegro* que, a manera de rondó, alterna les intervencions dels solistes amb una tornada o refrany recurrent del cor. El tercer moviment és un tercet a càrrec dels tres solistes que ens recorda que Sor ja havia estrenat una òpera a Barcelona quan tenia dinou anys, i formalment adopta un ritme de dansa ternari, en aquest cas el de la *polacca*, una dansa originària de Polònia però que a les darreries del segle XVIII ja s'havia incorporat al folklore espanyol. De fet, és el moviment que presenta més elements musicals hispànics en contraposició al lirisme italià de la resta de l'obra i ens recorda que ja en aquell temps Sor ja era un compositor conegut per les seves *seguidillas* i boleros. El darrer moviment, per acabar, és un *Allegro mosso* que adopta una forma sonata simplificada amb alternança de parts a *solo* i de *tutti* d'un cor que, malgrat la seva simplicitat, aporta un toc de color efectista i brillant a aquesta cantata d'aniversari.

Sor, per tal de sortir del pas d'una obra que probablement era un encàrrec –i, en qualsevol cas, música de circumstància–, va “reciclar” temes i fragments d'obres anteriors, com ara l'obertura que va escriure a Barcelona el 1804 per a l'*Oratori a San Llorenç de Brindisi*, de Josep Cau, mestre de capella de Santa Maria del Mar¹⁰ i que li va servir per al primer

9. L'actual duc d'Albufera és, des de l'any 2006, el comte Louis-Victor-Emmanuel Suchet, nascut el 1944.

10. Efectivament, tornant a Ledhuy llegim que «M. Quéralt, maître de chapelle de la cathédrale [de Barcelona], ne dédaignait point de le consulter sur ses ouvrages; et celui de Sainte-Marie-del-Mar, M. Cau, le chargea de l'instrumentation de quelques morceaux de ses oratorios.» (LEDHUY, BERTINI, ADAM, *Encyclopédie pittoresque*, I, p. 165).

moviment, mentre que, inversament, el tema del segon moviment de la cantata el va reaprofitar per al ballet *Alphonse et Léonore ou L'amant peintre*, compost a Londres l'any 1823 i refet a Moscou el 1824. El més sorprenent del cas és que fins i tot va reaprofitar l'himne patriòtic *Corone la victoria de ínclito laurel*, compost a Madrid l'any 1808 en homenatge als vencedors de Bailén, i que utilitza en el darrer moviment. Cal suposar que Sor confiava que cap dels assistents a la festa d'aniversari no hauria sentit aquesta música que va compondre «inflamado por el ardor», com va dir el musicòleg Josep Subirà, descobridor de la peça.¹¹

La resta ja és història: El mes de maig de 1813 Sor ja estava a Barcelona, seguint la retirada de les forces bonapartistes i a l'estiu, arran de la batalla de Vitoria, va passar la frontera francesa un gran contingent d'afrancesats dels quals probablement Sor en formava part.

4. Conclusions

Al llarg de la història podem veure com sovint com en governs o sistemes de poder que trontollen per atacs externs de triomf més o menys imminent, passen a primer ordre consideracions d'ordre propagandístic i d'imatge o de protocol, tant cara a l'exterior com per a la població interior, maldant per mantenir fins al darrer moment una aparença de normalitat i de funcionament correcte de l'aparell institucional. D'aquestes situacions que poden semblar a vegades paradoxals i, en qualsevol cas, forçades i allunyades de la realitat, en tenim exemples al llarg de la nostra història i de la universal, com ara la cort carlina de Carles VII a Estella o el govern de Negrín durant la Guerra Civil, però evidentment els sis anys de la cort barcelonina de Carles d'Àustria (1705-1711) i els també sis (1808-1813) del precari aparell estatal de Josep Bonaparte. Curiosament, Josep I, potser per haver tingut la seva cort a Madrid, sovint el trobem

11. Josep SUBIRÀ, «Pretéritos músicos hispánicos. Páginas históricas», *Academia. Boletín de la Real Academia de San Fernando*, 21 (1965), pp. 15-56.

inclòs dins la nòmina dels reis d'Espanya, ni que sigui com a «rey intruso». A Carles III d'Àustria, tanmateix, li ha estat tradicionalment negada fins i tot aquesta consideració.

En tot cas, no és el moment ara de parlar de la cort de Josep Bonaparte ni de la gran quantitat de música que va generar la de Carles d'Àustria, un rei que, segons deien, «gastava massa en músiques mentre es perdien les ciutats», ni de la frustrada introducció de l'òpera francesa a Catalunya i a Madrid en l'època de l'ocupació francesa. Sí que podem establir unes curioses comparacions entre les dues obres musicals que ens han ocupat i que vam poder escoltar ahir.

Per començar, les dues obres presentades van estar dedicades a dos aristòcrates francesos que són emblemàtics dels fets històrics que es van esdevenir a Catalunya a distància d'un segle. Però si el Duc d'Orleans pertanyia a la família que regnava a França des del segle XVII, en concret a una branca col·lateral i molt important de la dinastia borbònica, el Duc d'Albufera —el mariscal Suchet— era un nouvingut que procedia de la burgesia comerciant de Lió. I si el primer havia estat posat al front de l'exèrcit francès en raó del seu naixement, Suchet havia anat ascendint progressivament d'ençà que es va allistar a la Garde Nationale l'any 1791. Aquesta diferenciació social és simptomàtica del pas de l'Antic al Nou Règim, i és palesa en les obres que els van ser dedicades o que, encara més probablement, ells mateixos van encarregar.

En principi, totes dues cantates coincideixen en invocar les divinitats clàssiques com a protectores dels respectius homenatjats: en el cas del Duc d'Orleans són Mart, Minerva, Apol·ló i les Muses com a símbols del valor guerrer, la saviesa, la bellesa i les arts, conceptes que l'obra vol presentar harmonitzats en la seva persona. En el cas de Suchet, és una personificació divina de l'aurora que ha de protegir, no tan sols la duquessa, ans també el matrimoni, amb al·lusions als «marziali sudori» del marit guerrer que l'esposa ha de compensar, com també el «garzon contento» que «fa il materno amor» i que assegurarà la perpetuació de la nissaga dels Ducats d'Albufera, sense oblidar «un mar d'almi contento» que lloaran els beneficis de l'administració paterna i il·lustrada del nou règim.

bonapartista. En definitiva la primera proposa una glorificació “parnasiana” o fins i tot “olímpica” de l’homenatge de la casa d’Orleans, mentre que la segona ens presenta uns homentajats –els ducs d’Albufera– més humans i amb preocupacions familiars i fins i tot amb les inquietuds socials, un punt aquest que, recordem-ho, justificava en darrer terme la intervenció napoleònica en el regne d’Espanya.

La diferenciació principal més ostensible, tanmateix, es pot sentir en els respectius estils musicals, separats pel segle de distància estètica que hi ha entre la culminació del Barroc musical francès del “Grand Siècle” i Classicisme tardà en el seu vessant líric italià, que ja està donant els primers del rossinisme prerromàntic. En els recitatius i àries de la cantata francesa hi ha encara la majestuositat clàssica de l’art àulic versallesc, mentre que en la cantata italiana de Sor hi trobem el lirisme de l’òpera italiana de després de Cimarosa i Paisiello combinat amb la fermesa dels himnes corals que la Revolució Francesa havia establert com a llenguatge habitual de les obres cíviques i commemoratives i que Sor havia emprat ja en els seus cants patriòtics antifrancesos. L’estil de saló cortesà *versus* un estil teatral ja popularitzat; tots dos derivats de models italians, però que representen dos moments històrics i socials en el fons ja molt diferents.

Esperem, doncs, que aquestes pinzellades sobre les dues cantates analitzades –tan representatives de dues èpoques i de dues estètiques tan diferents– hagin servit, si més no, per a il·lustrar de manera sonora la manera en què aquestes dues guerres tan semblants i alhora tan diferents han produït obres artístiques paral·leles.

Literatura, historiadores y artistas: repercusión de la Guerra de la Independencia en Cataluña a través de los libros de viajes

LAURA GARCÍA SÁNCHEZ

Universitat de Barcelona

Resum

El segle XIX va ser un dels períodes més propicis per a la impressió de llibres de viatges relacionats amb Espanya, situació que es va veure impulsada per motius tan concrets com la cada cop més palesa afició per conèixer nous llocs del denominat romanticisme històric, les millores dels mitjans de comunicació i els transports, el gust generalitzat per tot allò que fos exòtic o el perfeccionament de la màquina fotogràfica. La visió de determinades regions i ciutats a través d'aquests relats de viatgers de diferents èpoques va facilitar la recuperació de la cultura i de la mentalitat d'una època.

En l'àmbit més específic de la història, la Guerra de la Independència també va despertar un estímul viatger. La llegenda nascuda a l'entorn d'aquest conflicte bèl·lic, amb l'heroica i sagnant repulsa a la invasió napoleònica i el conjunt del territori transformat en un camp de batalla i de resistència de guerrilles, de bandolers, de la Inquisició, d'estratègies militars... va nodrir la literatura del moment i, per què no, la imaginació dels seus autors, els quals van donar a conèixer d'aquesta manera aspectes molts diversos del conjunt del país. En el cas de Catalunya, amb Barcelona i Girona com a llocs més durament assetjats, l'aparició d'aquest tipus de publicacions va motivar un interès particular vers el conjunt de la regió, analitzada ara sota la mirada d'autors estrangers i nacionals que van reflectir en les seves obres nombroses impressions sobre determinades ciutats, llocs o localitats.

Paraules clau: Llibres de viatge, Guerra de la Independència, literatura de viatges, invasió napoleònica, literatura romàntica

Resumen

El siglo XIX fue uno de los períodos más propicios para la impresión de libros de viajes relacionados con España, situación que se vio impulsada por motivos concretos como la creciente afición por conocer nuevos lugares del denominado romanticismo histórico, las mejoras de los medios de comunicación y los transportes, el generalizado gusto por todo lo exótico o el perfeccionamiento de la cámara fotográfica. La visión de determinadas regiones y ciudades a través de estos relatos de viajeros de diferentes épocas facilitaron la recuperación de la cultura y de la mentalidad de una época.

Dentro del ámbito más específico de la historia, la Guerra de la Independencia despertó también un estímulo viajero. La leyenda surgida en torno a este conflicto bélico, con la heroica y sangrienta repulsa a la invasión napoleónica y el conjunto del territorio transformado en un campo de batalla y de resistencia de guerrillas, de bandoleros, de la Inquisición, de estrategias militares... alimentó la literatura del momento y, por qué no, la imaginación de sus autores, quienes dieron a conocer así aspectos muy diversos del conjunto del país. En el caso de Cataluña, con Barcelona y Gerona como enclaves más duramente sitiados, la aparición de este tipo de publicaciones motivó un interés particular hacia el conjunto de la región, observada ahora bajo el prisma de autores extranjeros y nacionales que reflejaron en sus obras sus impresiones sobre determinadas ciudades, lugares o localidades.

Palabras clave: Libros de viaje, Guerra de la Independencia, literatura de viajes, invasión napoleónica, literatura romántica,

Abstract

The XIXth century was one of the most auspicious periods for printing travel books related to Spain. This situation was driven by specific reasons such as the growing passion for knowing new places of the called historical romanticism, the improvement of the media and transports system, the widespread taste for anything exotic, or the improvement of cameras. The vision of certain regions and cities through these travel accounts from different periods helped restore the culture and mentality of an era.

Within the specific field history, the Independence War awakened a travelling stimulus as well. The legend that aroused this war conflict, with

the heroic and bloody repulse to Napoleon's invasion and the whole territory transformed into a battlefield and a guerrilla and bandits' resistance area, with the Inquisition, military strategies... all these facts fueled the literature of the time and, why not, the imagination of its authors, who thus brought to light many different aspects of the country. In the case of Catalonia, with Barcelona and Girona as most severely besieged sites, the appearance of these types of publications led to a particular interest in the whole region, with was now being observed through the prism of foreign and local authors who reflected in their works their impressions of certain cities, places or localities.

Key words: Travel books, Independence War, travel literature, Napoleon invasion, romantic literature

1. Invasión de España: estrategia de la ocupación

La Guerra de la Independencia, o Guerra del Francés como vino a denominarse en Cataluña, va mucho más allá de una narración que los relatos tradicionales acostumbraban a empezar de forma habitual con la entrada de los ejércitos franceses en 1808, iba explicando los acontecimientos según los ritmos de las diversas campañas militares y concluía en 1814, fecha marcada por el regreso del Fernando VII al poder. Hoy en día resulta difícil aceptar una óptica tan simplista. La guerra misma no fue el sencillo enfrentamiento de dos ejércitos, el francés y el español, sino que tuvo como protagonista esencial la guerrilla en una medida desconocida anteriormente y en la que los hombres que rechazaban combatir en el ejército regular lo hacían en las partidas.

La entrada de las fuerzas napoleónicas en la Península tuvo un pretexto: las estipulaciones del tratado de Fontainebleau, compromiso según el cual España y Francia acordaban repartirse Portugal. De hecho, se suponía que los ejércitos franceses que empezaron a introducirse en España desde octubre de 1807, dirigiéndose hacia Burgos y Valladolid, venían a

auxiliar a los españoles en la proyectada invasión. Que sus objetivos iban más allá quedó demostrado a través de la llegada de contingentes mucho más numerosos por el este y que fueron ocupando las principales plazas fuertes con la escasamente creíble excusa de prevenir un desembarco inglés en Andalucía. La realidad era que el Imperio aspiraba también a controlar la monarquía española, dado que dominarla quería decir, en principio, tener poder sobre las Indias y el control del tráfico de los metales preciosos procedentes de las colonias americanas. Napoleón estaba convencido que la España de principios del siglo XIX, gobernada por una dinastía inepta, era un enemigo sin importancia y que podía someterse con poco esfuerzo. Por otro lado, también pensaba que la fortaleza de los ejércitos españoles era más bien pobre. Lo que no había previsto era la importancia de las fuerzas irregulares contra las que tendría que luchar y la poderosa combinación que podía hacerse de esta resistencia y de la ayuda de las tropas británicas.

Las primeras huestes francesas entraron en Cataluña el 9 de febrero de 1808, comandadas por el general Duhesme. Les seguirían posteriormente, y a lo largo del año, las del general Joseph Chabran, las de Honoré Charles Reille y las del mariscal Laurent de Gouvion Saint-Cyr. A Barcelona llegaron casi al mismo tiempo José Manuel de Ezpeleta, el nuevo capitán general de Cataluña, y los franceses, quienes hicieron su entrada la tarde del 13 de febrero en un total de 5427 hombres y 1830 caballos. Fueron bien acogidos, siguiendo instrucciones de Madrid, pero el clima imperante era intranquilo. En teoría tenían que permanecer tres días en la ciudad, en su camino hacia Cádiz. Pero las cosas empezaron a complicarse cuando el 15 se añadieron cuatro mil soldados más y, sobre todo, cuando iban pasando los días sin desplazamiento alguno. Mientras, los enfrentamientos entre los ciudadanos barceloneses y los soldados extranjeros eran cada vez más frecuentes. El 29 los franceses ocuparon por sorpresa la Ciudadela y Montjuic, con la tolerancia de Ezpeleta y ante la irritación ciudadana. Durante los meses de marzo a junio la situación fue extraña y difícil: unas tropas teóricamente aliadas, mantenidas por el Ayuntamiento, se hacían con puntos estratégicos de Barcelona mientras

el capitán general daba ordenes con la intención de calmar la agitación popular contra aquellos visitantes que poco a poco se iban transformando en ocupantes. Esta toma de posesión provocó tensiones en diversas localidades que dieron lugar en toda España a las revueltas del mes de mayo.

2. Resistencia en Barcelona. El papel de las guerrillas

Mientras en Barcelona se repetían los incidentes, el levantamiento se inició con un seguido de enfrentamientos locales y con acontecimientos como la quema del papel sellado habilitado para las nuevas autoridades de Manresa. Paralelamente aparecieron las primeras estructuras insurreccionales en la forma de Juntas de Gobierno y de Defensa que intentaron llenar el vacío de poder creado por las abdicaciones de Bayona y la instauración de un rey intruso: José I, hermano de Napoleón. La primera que se constituyó fue la de Lérida, presidida por el obispo de la diócesis, a la que siguieron las de Tortosa, Tarragona, Igualada, Manresa, Gerona y Vilafranca del Penedés. Muy pronto, el 18 de junio, se creó la Junta Superior de Gobierno del Principado de Cataluña, dirigida por el obispo de Lérida y con representantes de todos los corregimientos de Cataluña. Su propósito era dirigir la lucha contra el invasor y se disolvió en 1812. Como tantas otras veces, el levantamiento popular no se centró solo en la invasión francesa, sino que llevaba un germen de revuelta contra el régimen señorial. Menudearon las negativas a pagar los derechos señoriales, aduciendo que «si no tenim rei, mo hem de pagar».¹

La lucha contra los franceses tomó diversas formas, y las operaciones militares se combinaron con las guerrillas. Los primeros episodios que merecen destacarse fueron las batallas del Bruc, la derrota de una columna francesa dirigida por el brigadier Schwartz el 6 de junio, y la victoria

1. Carlos SECO SERRANO, *Sociedad, literatura y política en la España del siglo XIX*, Guadiana de Publicaciones, Madrid, 1973, pp. 17-45.

sobre una segunda columna enviada con misión de represalia, el 14 de junio de 1808. De hecho, el significado moral de estos conflictos armados fue más importante que el militar. Más tarde fueron mitificados por la historiografía romántica, especialmente en torno a un personaje, el *timbaler del Bruc*, a quien se atribuyó una decisiva intervención. Las guerrillas contra los franceses se extendieron por toda Cataluña y el resto de España. Sus protagonistas tomaron forma en grupos irregulares que aprovecharon los momentos y las circunstancias en que la relación de fuerza les era favorable para tender emboscadas y llevar a cabo ataques por sorpresa, evitando batallas campales. Con ello se dificultó con notable éxito los movimientos de las tropas invasoras y sus comunicaciones. De hecho, la extraordinaria amplitud de la respuesta guerrillera por toda España dio al traste con los planes de Napoleón de dominar la Península. Las guerrillas tuvieron bajo constante amenaza las líneas de contacto, interceptaban los partes enemigos, proporcionaban al general británico Wellington información sobre los movimientos del adversario y animaban de forma constante a la población de las zonas ocupadas a una resistencia sin límite frente a los franceses.²

En Cataluña, no obstante, la autoridad militar francesa fue indiscutible, aunque limitada a los núcleos de población importantes y a las fortificaciones de interés estratégico. Barcelona fue dominada desde el primer momento; un intento de insurrección, en 1808 (la conspiración de la Ascensión), resultó abortado por una delación, y los principales conjurados fueron ejecutados. El mismo año de 1809, Gerona sufrió un nuevo sitio, el tercero y definitivo (los dos anteriores, en 1808, habían acabado con la retirada francesa). Durante ocho meses, la guarnición, mandada por el general Álvarez de Castro y ayudada por la población civil, mantuvo una numantina defensa hasta que, a finales de diciembre de 1809, los galos consiguieron ocupar la ciudad, cuya población quedó diezmada.

2. Ian ROBERTSON, «Guerra a cuchillo», en su *Los curiosos impertinentes. Viajeros ingleses por España desde la accesión de Carlos III hasta 1855*, Serbal, Madrid, 1988, pp. 175-177.

3. *Anexión de Cataluña*

Asegurado el control de Barcelona y Gerona, el mariscal Pierre François Charles Augereau, comandante supremo de los ejércitos franceses en Cataluña, ayudado por el afrancesado Tomás de Puig, impulsó una política de atracción, intentando aprovechar las particularidades del país: a título de ejemplo, el *Diario de Barcelona* apareció en catalán y en francés, y se dirigieron proclamas a la población en las que se le recordaban, entre halagos interesados, episodios gloriosos de la historia catalana descaradamente manipulados. El propósito de Augereau, que no logró engañar a nadie, duró muy poco porque el mariscal cayó pronto en desgracia. Sus sucesores acentuaron las operaciones militares, logrando la ocupación de Lérida (1810), Tortosa (1811) y Tarragona, que fue sometida a un terrible y asolador saqueo de tres días de duración. El monasterio de Montserrat, lugar de refugio de la Junta, fue también destruido.

Finalmente, el 26 de enero de 1812, Cataluña fue pura y simplemente anexionada a Francia y dividida en cuatro departamentos: el del Ter, con capital, en Gerona; el del Segre, con capital en Puigcerdà; el de Montserrat, con capital en Barcelona; y el de Bocas del Ebro, con capital en Lérida. En otro orden de cosas, en 1810, y ante el vacío de poder creado por las abdicaciones de Bayona, se reunieron las Cortes de Cádiz, la primera asamblea parlamentaria española. Su importantísima tarea puede simbolizarse en la elaboración de la Constitución de 1812, el primer texto constitucional que tuvieron los españoles (ya que la constitución de Bayona fue impuesta por Napoleón), en la cual se formula con claridad que la soberanía nacional está por encima del rey, y se proclaman los principios de igualdad civil y libertad personal. Cataluña envió 15 diputados a las cortes de Cádiz, entre los cuales destacaron Antoni de Capmany y Ramon Llätzer de Dou. La situación en Europa, sobre todo después del fracaso de la campaña de Rusia, obligó a Napoleón a retirar tropas de la Península Ibérica, circunstancia que aprovecharon las tropas inglesas y españolas para ir consolidando sus posiciones. El mismo rey José I tuvo que

abandonar España en julio de 1813. El mariscal Suchet³ evacuó Valencia y organizó en Cataluña sus últimas líneas defensivas hasta que, finalmente, el 25 de abril de 1814, firmó un armisticio con Wellington. Los franceses salieron de Barcelona y de otras plazas fuertes que habían ocupado hasta el último momento como Tortosa, Hostalric y Figueres.

4. Los libros de viaje: impresiones de una realidad vivida

La contienda dejó unas terribles secuelas de muerte, destrucción y miseria, situación que se vio agravada por el pago de impuestos y contribuciones de guerra, además de la subsiguiente crisis económica. La secuela del fenómeno de las guerrillas fue la persistencia de núcleos de personas inadaptadas para una vida normal y pacífica. Plantada la semilla de un futuro de subversión del antiguo orden establecido, fue germinando lentamente, inadvertida para los que creyeron, en 1814, que bastaba con regresar al sistema político, la administración y las leyes a su estado de 1808, y de perseguir y expulsar a los hombres que habían intentado cambiarlos para recuperar el hilo de la historia en el mismo punto en que había quedado interrumpido en el mes de mayo de 1808. No tardaron mucho tiempo en descubrir que estaban equivocados y que la sociedad había cambiado más de lo que pensaban y no se la podía hacer regresar hacia el pasado y alterar el rumbo de las corrientes del tiempo.⁴

Sin embargo, la guerra tuvo otro tipo de repercusiones que, de forma insospechada, beneficiaron a España. A nivel cultural y sobre todo literario, la imagen del país quedó decisivamente modificada gracias especialmente a la fama que le proporcionó su tenaz resistencia al ejército invasor.⁵ De hecho, cuando Inglaterra y España se aliaron en 1808 hubo la

3. *Memorias del mariscal Suchet, duque de Albufera, sobre sus campañas en España, desde el año 1808 hasta el de 1814, escritas por el mismo, traducidas en español, con el más particular esmero por G... D... M.*, Bossangue padre, Paris, 1829, 4 vol. In-12, portrait.

4. José Luis ABELLÁN, *Liberalismo y Romanticismo (1808-1874)*. Historia Crítica del Pensamiento Español, vol. IV, Espasa-Calpe, Madrid, 1984.

5. Russell P. SEBOLD, *Traectoria del romanticismo español*, Editorial Crítica, Barcelona, 1983.

intención de impulsar a través del teatro y de otras manifestaciones culturales una propaganda que mejorase la visión que se tenía de los españoles. En otras palabras, la admirada fascinación que suscitaron el heroísmo de los sitiados o la virulencia de las guerrillas constituyó un ingrediente nada desdeñable en el renovado interés por el país que impregnó el Romanticismo.⁶ La auténtica ola de hispanofilia que recorrió Europa desde principios del siglo XIX inundó los terrenos políticos, literarios, viajeros y artísticos: la idea de la existencia de una escuela española de pintura adquirió entonces entidad propia gracias al gusto difundido por viajeros y estudiosos y que cultivaron algunos coleccionistas privados y empresas de la talla del Museo Español de Luis Felipe. Al mismo tiempo, muchos pintores del momento escogieron las obras de insignes artistas españoles, la imagen de la nación o la contemplación directa de su realidad y paisajes como fuente de renovación.⁷ Y aunque son abundantes los relatos que sobre su desplazamiento por España dejaron escritos los viajeros del siglo XVIII, son mucho más numerosos los redactados durante el siguiente siglo.

El propósito del viaje influyó obviamente en la forma de escribir el relato posterior. El prototipo de viajero que recorría España en el siglo XVIII solía ser por lo general, aunque con todas las matizaciones que su distinto origen geográfico y social requería, el de un erudito, un estudioso, un diplomático que aprovechaba su estancia para conocer sus costumbres, sus manifestaciones artísticas, su historia... pero menos veces el de un literato, como sucedería con los viajeros románticos del siguiente siglo;⁸ su estilo era, por ello árido muchas veces. Esto no quiere decir que no se publicasen relatos de viaje por España realizados por viajeros extranjeros o españoles que recorrían su propio país con un estilo literario cuidado, buscando la amenidad del lector además de la transmisión de conocimientos.⁹

6. Léon-François HOFFMANN, *Romantique Espagne. L'image de l'Espagne en France entre 1800 et 1850*, P.U.F., París, 1961.

7. Josefina GÓMEZ MENDOZA et al., *Viajeros y paisajes*, Alianza Editorial, Madrid, 1988.

8. Gaspar GÓMEZ DE LA SERNA, *Los viajeros de la Ilustración*, Alianza Editorial, Madrid, 1974.

9. María del Mar SERRANO, *Viajes y viajeros por la España del siglo XIX*, *Revista Geocrítica*, 98 (1993), p. 12.

5. Los inicios: del *Voyage Pittoresque et Historique de l'Espagne* al *Itinéraire descriptif de l'Espagne* de Alexandre de Laborde

A grandes rasgos, el espíritu de la Ilustración estuvo presente entre los motivos generales que impulsaron al viaje a los relatores del XVIII y el talante romántico entre aquellos que emprendieron su particular aventura en la centuria siguiente. Uno de los libros más importante en relación al tema que nos ocupa es, sin duda, el realizado por Alexandre de Laborde, conocido con el sugestivo título de *Voyage Pittoresque et Historique de l'Espagne*. No tan conocida, pero también muy interesante, es otra de sus publicaciones, el *Itinéraire descriptif de l'Espagne*. La primera comenzó a publicarse en 1806, y la segunda en 1808, aunque existe la errónea creencia de que Laborde escribió primero el *Itinéraire* y después el *Voyage*. Aunque por cronología quedan algo periféricas respecto a la Guerra de la Independencia, si que tuvieron mucho que ver con el conflicto bélico, especialmente esta última, desde el punto de vista del supuesto aprovechamiento que hizo Napoleón de su topografía descriptiva para invadir España.

Algunos autores explicaban en el prólogo los esfuerzos realizados a favor de que la obra publicada fuera rigurosa en los datos que aportaba e indicaban también las fuentes. Por ejemplo, Laborde señala que en el *Itinéraire*, más próximo realmente a una monumental guía que a un relato de viaje, empleó tres años en la recolección de datos y sólo algunos meses en redactarla. El autor eligió la forma de itinerario para su obra porque le pareció «la más metódica y conforme al gusto de la mayoría de los viajeros». Era, además, cómoda en un país del que apenas se conocía su configuración y sobre el cual no se tenían planos precisos. En este sentido, dejó constancia de la ausencia de viajeros extranjeros comparándolos con los que visitaban otros países europeos. Según su propia confesión, cuando llegaba a una localidad preguntaba por el «hombre erudito del lugar». Generalmente era conducido entonces a un canónigo para los datos históricos, a un boticario para los de historia natural o a un comerciante o abogado para los datos sobre comercio o agricultura y también a un noble o alto clero. Alexandre de Humboldt, a quien Laborde llama

«respetable amigo», le proporcionó datos sobre finanzas de las posesiones de España en América y de geología en la Península. Esas fueron sus fuentes, además, lógicamente, de itinerarios anteriores, como el de Antonio Ponz u otras obras afines.¹⁰

Por su parte, el *Voyage Pittoresque* resulta muy conocido para todo estudioso de la historia artística de la Península, principalmente por el detalle que proporciona de una serie de monumentos que ya no existen y de otros que se han conservado hasta hoy en día y que han podido ser restaurados gracias a los datos que proporciona el libro. La obra está formada por dos volúmenes de gran formato divididos en dos partes. La primera parte del primer volumen está dedicada a Cataluña; la segunda, al Reino de Valencia y a Extremadura. El segundo tomo empieza con la descripción de Andalucía, completando el libro zonas tan importantes como Navarra, Aragón y Castilla. Una de las mayores riquezas de esta publicación son los 349 grabados que la acompañan, de gran calidad, para cuya elaboración fue necesario reunir un gran número de ilustraciones realizadas por un equipo de artistas y dibujantes, entre los que sobresalieron Jacques Moulinier y François Ligier, quienes representaron los aspectos inéditos y pintorescos de los paisajes, monumentos y ciudades que iban visitando. Mientras se llevaba a cabo el proyecto, la obra tuvo un importante eco en la prensa. El estallido de la guerra en España en 1808 comprometió seriamente la finalización de un proyecto que había nacido con la ayuda tanto del rey de España como del gobierno francés. La guerra comportó la ruina de Laborde, que se vio obligado a pagar con su propia fortuna la realización final del libro. Después, la caída del imperio retrasó aún más su publicación, prolongada durante catorce años (1806-1820).

En el plan general de los volúmenes, originalmente más ambicioso, la descripción de los monumentos antiguos se repartía en la misma proporción

10. Antonio PONZ, *Viage de España, o Cartas en que se da noticia de las cosas más apreciables, y dignas de saberse, que hay en ella*. Su autor D. Pedro Antonio de La Puente, por D. Joachin Ibarra, impresor de Cámara de S.M., Madrid, MDCCLXXII-MDCCXCIV, 18 vols.

que los monumentos de otras épocas. La posterior reestructuración del proyecto redujo los capítulos correspondientes a la época medieval y potenció el tratamiento de la historia y el arte antiguos de la Península, fruto de la admiración de Laborde por Roma. La definitiva incorporación de la Península Ibérica a las rutas europeas de viajeros supuso el descubrimiento de sus posibilidades plásticas, ya que, apenas unos años antes, la inclusión de España en el Grand Tour que los jóvenes de la nobleza y la burguesía solían realizar no era tan frecuente como la de otros países. El *Voyage* ejerció, sin duda, una gran influencia en la fijación de los tópicos y los estereotipos culturales de los viajeros románticos que, durante el siglo XIX, visitaron la Península Ibérica. Gracias a este libro, muchos curiosos la descubrieron y supieron apreciarla como puente de paso hacia el siempre fascinante Oriente.

6. *El exotismo árabe en España*

Sin embargo, España era considerada por sí misma como un lugar exótico y más aún la zona de Andalucía, hasta el punto de que en una fecha tan avanzada como 1861 un viajero eligió para su relato un itinerario por la zona norte, desde Barcelona a Tolosa, al que curiosamente denominó «la España desconocida»¹¹ y que, a su vez, fue motivo de estudio.¹² Otros que, por el contrario, habían visitado España apenas esbozada la Guerra de Independencia, se sorprendían de la escasa incidencia del conflicto en lugares como Cádiz, donde se decía que «incluso el dinero que una dama se gasta en medias de seda y zapatos (nunca llevan los mismos dos veces) es cuantioso».¹³ Obviamente, cuando las ciudades a visitar eran muchas el desplazamiento se convertía en directamente proporcional a la gente que se tenía la oportunidad de conocer, con sus ideas, sus costumbres y sus creencias. Así, no resultaba sorprendente entablar

11. Justin CÉNAT-MONCAUT, *L'Espagne inconnue. Voyage dans les Pyrénées, de Barcelone à Tolosa. Mœurs, anecdotes, beaux-arts, routes nouvelles, industrie*, Amot, París, 1861.

12. Jaime del BURGO, *La aventura hispánica de los viajeros extranjeros del s. XIX y la España desconocida de Cénat-Moncaut*, Ed. Gómez, Pamplona, 1963.

13. ROBERTSON, «William Jacob (1809-1810)», en *Los curiosos*, p. 171.

amistad con personajes variopintos como el magistrado de Gaucín, obsesionado con el tema de la expulsión de los franceses de su provincia. A su juicio, solo los andaluces debían defender Andalucía; los valencianos, Valencia; y los catalanes, Cataluña. El concepto de España como único reino, con intereses comunes a todas las regiones, no parecía formar parte de su ideología. La decidida hostilidad hacia Francia, que el propio diputado inglés William Jacob pudo comprobar por doquier «dificultaría la conquista, a pesar de que el ejército haya perdido incluso su nombre, pues son tan dados a la venganza individual que el enemigo se vería cercenado día tras día, en pequeños grupos, y no podría someter más que el terreno ocupado materialmente por sus tropas».¹⁴

Edificios, vestimenta, rasgos físicos, valores morales, costumbres... todo servía para fantasear respecto a una España de matices chocantes. De hecho, fue la búsqueda del exotismo lo que impulsó al viajero romántico a visitarla en el siglo XIX, época en que las dificultades materiales para el viaje eran notorias. Para que la afluencia de viajeros fuera masiva en España tuvo que producirse un cambio de interés que paliase los obstáculos. Ese cambio lo introdujo el Romanticismo a través de su preferencia por lo extravagante, lo no uniforme, lo heterogéneo, la diversidad. La España de entonces parecía poseer, por tanto, todas aquellas características que el aventurero romántico quería y esperaba encontrar en su viaje: exotismo en sus habitantes y sus rutinas, irracionalidad en sus creencias y actitudes, exuberancia o grandiosidad en algunos de sus paisajes. Sin embargo, la realidad era muy distinta.¹⁵ No había suficientes majos ni bandidos capaces de satisfacer las expectativas de aventuras de los relatores de viajes, como tampoco era muy elevada la presencia de toreros y gitanas ni tan grande el número de andaluzas de ojos negros y rasgados que esperase la llegada de un viajero inglés al que rendirse.¹⁶ Por tanto, allí donde la

14. ROBERTSON, «William Jacob (1809-1810)», p. 174.

15. François HÉRAN, «L'invention de l'Andalousie au IXe s. dans la littérature de voyage. Origine et fonction sociales de quelques images touristiques», en A. M. BERNAL, coord., *Tourisme et développement régional en Andalousie*, E. de Boccard, París, 1979.

16. Alberto GONZÁLEZ TROYANO, *La imagen de Andalucía en los viajeros románticos y Homenaje a Gerald Brenan*, Diputación Provincial de Málaga, Málaga, 1987.

España real no podía cubrir todas las expectativas porque, a pesar de todo, formaba parte de Europa, surgía la España inventada que algunos viajeros presentaron, perpetuando imágenes exageradas o, en el peor de los casos, inexistentes.¹⁷

7. La huella francesa en la Península

El interés generalizado de los viajeros extranjeros por España comenzó en el siglo XIX, en parte porque la guerra mantenida contra los franceses propició, paradójicamente, el conocimiento de la Península en el resto de Europa pero, sobretodo, porque la finalidad de los viajes había cambiado en base a una dinámica propia.¹⁸ Por entonces, Cataluña era objeto del mismo interés que el resto del territorio español todo y que su proximidad con la frontera francesa la convirtieron en punto de partida de un recorrido por el resto del país. Sin embargo, no resulta desconocido el precedente del barón de Massias, quien en su cargo de oficial de artillería intervino en la guerra contra España de finales del siglo XVIII y fue hecho prisionero en Figueras. Al igual que muchos otros, aprovechó el momento y las circunstancias para escribir *Le prisonnier en Espagne*, obra que tituló como *Coup d'oeil philosophique et sentimental sur les provinces de Catalogne et de Grenade* y de cuya lectura se desprende la presencia de todos los tópicos sobre el país.

Así, no resulta difícil concluir que un elevado número de las imágenes más o menos falseadas de la España de la época nacieron a partir de los relatos de viaje, textos que influyeron no sólo en la idea general que del país se tenía, sino también en aspectos mucho más concretos. En otras palabras, las narraciones de viaje francesas constataron cómo la moda, el estilo, la lengua o las costumbres galas eran copiadas por una parte de la sociedad

17. SERRANO, *Viajes y viajeros*, p. 32.

18. Jean-René AYMÉS, *L'Espagne romantique, témoignage de voyageurs français*, A.M. Métalie, París, 1983.

19. Antonio de CAMPMANY, *Centinela contra franceses*, Dedicado al Excmo. Señor D. Henrique Holland, Lord de la Gran Bretaña, Madrid, 1808, p. 11.

española, aunque también menudearon las críticas de los españoles contra ese mimetismo de sus compatriotas. A principios del siglo XIX, momento del estallido de la guerra de la Independencia, quedó constatado como algún autor, alarmado por la adopción de las costumbres y las modas de Francia entre una franja cada vez más amplia de la sociedad española, dejó escrito que ese dramático episodio permitiría, a pesar de todo, volver a ser «españoles rancios», es decir, «valientes, formales y graves». Aludió después directamente a las guías de forasteros de la época al añadir: «Con esta guerra limpiaremos la Guía de forasteros de los nombres asquerosos de las familias reinantes napoleónicas y de sus satélites coronados».¹⁹

Lógicamente, la invasión napoleónica tuvo repercusiones negativas en cuanto a copiar las costumbres y las novedades galas. «Antes de la llegada, se admiraba todo lo que procedía de París; las modas francesas eran seguidas con pasión... La injusta agresión de Bonaparte detuvo este capricho y el orgullo castellano acusó de infame a todo español que prefiriese a las costumbres de sus antepasados, aquellas de sus crueles opresores».²⁰ Pero no mucho después de la retirada de las tropas francesas, modas y costumbres parisinas volvieron a recabar adeptos.²¹ La curiosidad por lo español no fue tan solo de dominio galo, sino que a la larga se sumaron ingleses, italianos e hispanoamericanos. Al final, las publicaciones de relatos de viaje por España realizadas por autores extranjeros llegó a ser tan numerosas que en una de sus obras, Ramón de Mesonero Romanos realizó un retrato satírico de los relatores, en este caso franceses, contraponiendo su superficialidad a la sólida narración de otros como el ya citado Ponz, Antonio Joseph Cavanilles o los hermanos Villanueva, quienes invirtieron años de estudio y dedicación antes de escribir sobre sus viajes.²²

20. M. de NAYLIES, *Mémoires sur la guerre d'Espagne pendant les années 1808, 1809, 1810 et 1811*, Officier Supérieur des Gardes-du-Corps de Monsiur, Chevallier de Saint Louis et de la Légion d'Honneur, Magimel, Anselin et Pochard, París, 1817, VI, p. 310.

21. SERRANO, *Viajes y viajeros*, pp. 39-40.

22. Ramón de MESONERO ROMANOS, *Memorias de un setentón, natural y vecino de Madrid*, Maribau y Cía, Madrid, 1881, 2 vols.

José Nicolás de Azara protector y difusor de la ciencia. Una aproximación.

ESTHER GARCÍA-PORTUGUÉS

Resum

El nom del diplomàtic José Nicolás de Azara ha estat associat en nombrosos estudis com a un dels principals promotors de la cultura de final del segle XVIII. Molt menys conegut és el seu recorregut com a promotor i difusor de les ciències. Aquesta recerca se situa en un període marcat pels conflictes polítics, en molts dels quals es va veure implicat al final de la seva carrera política. Tot i així, Azara serà una figura clau en el recolzament a científics i en promoure estudis que van des de la flora i la fauna, la sanitat a les matèries primes i la mineria, entre d'altres. Investigacions molt diverses que tenien com a objectiu millorar i potenciar la indústria i el comerç al nostre país, a més de resultar beneficis per l'exèrcit i la marina. La seva vinculació amb científics europeus també l'aproximaren a les escoles i acadèmies catalanes, especialment a figures com Joan Antoni Desvalls i Àrdenas, un dels més importants impulsors de l'Acadèmia de Ciències i Arts a Barcelona. Així mateix, el seu pas per Barcelona posa de relleu l'ambient il·lustrat que es vivia a finals de segle en una Catalunya que iniciava el seu camí en una incipient indústria.

Paraules clau: José Nicolás de Azara, Acadèmia de Ciències i Arts a Barcelona, Il·lustració, comerç i indústria.

Resumen

El nombre del diplomático José Nicolás de Azara ha estado asociado en numerosos estudios como uno de los principales promotores de la cultura de finales del siglo XVIII. Menos conocida es su faceta de protector y difusor de las ciencias. Este estudio se sitúa en un período marcado por

conflictos políticos en los cuales se verá envuelto al final de su carrera política. Aún así, Azara será una figura clave para apoyar a científicos y promover sus estudios vinculados con la fauna y la flora, la sanidad, las materias primas y la minería, entre otros. Investigaciones dispares que tenían como objetivo mejorar y potenciar la industria y el comercio en nuestro país, además de resultar beneficioso para el ejército y la marina. Sus relaciones con científicos europeos también lo aproximan a las escuelas y academias catalanas, especialmente a la figura de Juan Antonio Desvalls y Àrdenas, uno de los principales impulsores de la Academia de Ciencias y Artes de Barcelona. Su paso por Barcelona pone de relieve el sentir ilustrado que se vivía a finales del siglo XVIII en una Cataluña que iniciaba su singladura en una incipiente industria.

Palabras claves: José Nicolás de Azara, Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Ilustración, comercio e industria.

Abstract

The diplomat José Nicolás de Azara has been named in many studies as one of the main promoters of culture at the end of the 18th century. His role as a supporter and transmitter of science is less well known. This study centers in a period of time marked by political turmoil, in which he will become involved at the end of his political career. Even so, Azara will be a key figure who will support men of science and will promote their works related to flora and fauna, health, raw materials and mining. The goal of that diverse research was to improve and enhance industry and commerce in our country, as well as to benefit the army and the navy. His relationships with European scientists make him come close to Catalan schools and academies, especially to Juan Antonio Desvalls y Àrdenas, one of the main drivers of the Academy of Sciences and Arts in Barcelona. His presence in Barcelona highlights the Enlightenment age at the end of the 18th century in Catalonia, which was beginning its industrialization journey.

Key words: José Nicolás de Azara, Academy of Sciences and Arts in Barcelona, Enlightenment age, commerce and industry.

El nombre del diplomático José Nicolás de Azara y Perera (1730-1804) es conocido como uno de los principales promotores de la cultura europea de finales del siglo XVIII. Entre los temas abordados por los estudiosos se encuentran su mediación en la edición de libros, la protección de artistas, el mecenazgo y el coleccionismo.¹ Menos conocida es su faceta de protector y difusor de las ciencias, cuya participación tuvo como objetivo principal mejorar el comercio y la industria española. Concretamente este estudio recoge parte de la correspondencia de Azara del *Fons Torres i Amat* correspondiente a sus dos embajadas en Francia² y su estancia en Barcelona,³ entre los años 1799 y 1803. Representa la etapa final

1. Como promotor de las artes véase las investigaciones de las tesis doctorales de Gabriel SÁNCHEZ ESPINOSA, *Las memorias de D. José Nicolás de Azara*, Banco Central Hispano, Ed. Peter Lang, Madrid, 1994; Javier JORDÁN DE URRÍES, *José Nicolás de Azara, promotor de las artes*, Universidad Complutense, Madrid, 1995 y Esther GARCÍA-PORTUGUÉS, “José Nicolás de Azara i la seva repercussió en l'àmbit artístic català”, tesis doctoral, Universitat de Barcelona, 2007, y el estudio de Beatrice CACCIOTTI, «La collezione di José Nicolás de Azara, Studi preliminari», *Bollettino D'Arte*, 78 (1993), pp. 1-54.

2. El fondo documental Torres i Amat, conservado en la Biblioteca Nacional de Catalunya, en el cual se ampara este estudio, permite reconstruir la vida de Azara una vez que fue relevado del cargo de embajador español en París, el 26 de agosto de 1799. Estos documentos, muchos de ellos inéditos, son principalmente correspondencia del diplomático con su hermano Félix, ingeniero militar y naturalista, con su amigo Bernardo de Iriarte y con otros personajes ilustres especialmente científicos. Como consecuencia este estudio es una aproximación a la implicación y protección de Azara en el desarrollo científico. El diplomático cuando llegó a Barcelona se alojó en la parroquia de Santa Anna y se movió en un ámbito cultural eclesiástico por su parentesco con el obispo auxiliar de Barcelona Pablo Schar Ruata. Así conoció al responsable de la Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona, Ignasi Torres i Amat. Sus proyectos literarios le vinculan a Azara y muy posiblemente, además de recibir a la muerte del diplomático un legado en libros, éste conservará las cartas de este período, motivo por el cual el fondo familiar Torres i Amat ha conservado la documentación. Más información en Esther GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara a Barcelona. Promotor d'edicions literàries durant i entre les dues ambaixades a París (1798-1799, 1800-1803)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 30 (2010), pp. 288-299.

3. Véase la presencia del diplomático en Barcelona en GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 283-322.

de su vida diplomática en la cual se vio unas veces encumbrado como máximo representante de España en París y en otras o bien fue exonerado del cargo de embajador por desavenencias políticas o bien el propio Azara renunció a la embajada. Esto último sucedía un año antes de morir en el año 1804.

Durante esta etapa, marcada por los vaivenes políticos,⁴ la presente comunicación muestra un personaje atento a las novedades científicas, muy bien relacionado y a la par punto de referencia donde acuden científicos y viajeros para obtener una recomendación y el apoyo tanto del Estado español como del francés. La correspondencia desvela su implicación en difundir lo más novedoso del conocimiento en la geografía, la fauna, la flora y los avances en la producción de materias primas, así como su interés en introducir una agricultura menos perjudicial a los cultivadores, entre otros asuntos que destacan. Temáticas todas ellas que

4. Véase Carlos Eduardo CORONA BARATECH, «Las relaciones entre Godoy y Azara y el tratado de subsidios de 1803», en *Cuadernos de Historia Diplomática*, 2 (1955), pp. 103-174; Rafael OLAECHEA, *Las relaciones hispano-romanas en la segunda mitad del XVIII, la agencia de preces*, 2 vols., Institución Fernando el Católico (CSIC), Zaragoza, (1965) 1999, y Esther GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara (1730-1804) y el cambio hegemónico en las artes de Roma a París después del Tratado de Tolentino (1797), y su recuperación por la intervención del escultor Antonio Canova (1757-1822)», *Actas XVI Congreso Español de Historia del Arte. La multiculturalidad en las Artes y en la Arquitectura*, vol. I, Las Palmas de Gran Canaria, 2006, pp. 665-673. Además de las Memorias de J. N. de AZARA, *Revoluciones de Roma que causaron la destitución del papa Pío VI como soberano temporal, y el establecimiento de la última República romana, así como la conquista de aquella parte de Italia por los franceses mandados por Napoleón; y relación de la política de España y de sus sucesos de Francia posteriores a estos acontecimientos. Memorias originales del célebre diplomático y distinguido literato español, del Excmo. Sr. D. José Nicolás de Azara* [obra publicada por Agustín de Azara], Imprenta de Sanchiz (1799-1804), Madrid, 1847, III, pp. 247-253; Andrés MURIEL, «Historia de Carlos IV», en *Memorial Histórico Español*, col. Documentos, Opúsculos y Antigüedades, Real Academia de la Historia, t. XXXIII, vol. V, Viuda e hijos de Manuel Tello, Madrid, 1893-98, pp. 130 y ss.; Paul BESQUES, «La première ambassade de D. José Nicolás de Azara á Paris (Mars 1798 – Août 1799)», en *Bulletin Hispanique*, t. 3, Burdeos, *Annales de la Faculté des Lettres* (1901), pp. 406-424; y SÁNCHEZ, *Las memorias*, p. 37.

descubren como estaba la incipiente industria española, la situación geográfica de las colonias y las particularidades orográficas de los países, cuyo fin era mejorar las rutas comerciales, pero también las militares. De hecho, su inclinación por la ciencia representa una aportación más del sentir ilustrado de finales del siglo XVIII, que también se detecta en Cataluña con la proliferación de academias y escuelas.⁵ También, los documentos epistolares ponen de relieve las características excepcionales del diplomático y lo aproximan a una nobleza catalana preocupada por establecer una enseñanza que ayude y permita el progreso de la ciencia, cuya finalidad estaba orientada a fines mercantiles e industriales.

En este período José Nicolás de Azara recibió de Carlos IV el feudo de Nibbiano en el Piacentino junto al título de marqués [fig. 1],⁶ como reconocimiento a sus servicios prestados a los infantes de Parma para conseguirles la concesión del Reino de Etruria en el Tratado de Lunéville (1801). El acto protocolario de la entrega oficial tuvo lugar en Aranjuez, unos días antes de su viaje a París para tomar posesión del cargo de su segunda embajada en Francia.⁷

FIGURA 1

Armas de la casa Azara. Imagen cedida por Don José Antonio Moreno Nicasio, heredero de la familia del diplomático.

5. Véase GARCIA-PORTUGUÉS, "José Nicolás de Azara", pp. 537-544.

6. Agradecemos a Don José Antonio Moreno Nicasio, descendiente de Azara y cuya línea familiar heredó el marquesado, la documentación testamentaria aportada y la imagen cedida de las armas de la familia Azara.

7. Jack BERTÉ-LANGEREAU, «L'Espagne et le Royaume d'Etrurie», *Hispania*, 15 (1955), pp. 354-356; M. Ángeles PÉREZ SAMPER, *Barcelona, corte. La visita de Carlos IV en 1802*,

El barón de Maldà, más preocupado que contento, anunciaba la vuelta a la política del diplomático:

En quant a muda dels ministeri, no hi ha cap novetat per ara, sí tan sols la del Sr. Azara a ambaixador a París, tornant al mateix honorífic empleu del que el féu caure lo Sr. D'Urquijo, que s'ha dit avui si tenir ordre de passar a Pamplona, és regular a aquell castell, per purgar los pecats en vida contra Déu, lo rei i la nació; prou mal que ha fet, com pedra seca durant l'empleu de primer ministre d'Estat, com nos cou prou a tots en la bossa... Mal ministre hem tingut, així como lo que presenta ser lo Sr. Cevallos, que ha parlat en abono del Sr. Azara a S.M., tornant-lo al referit empleu d'ambaixador a París.⁸

El afán de Azara por las letras, una de sus principales ocupaciones que compartió con su vida política,⁹ le facilitó la entrada en la élite académica parisina. El director del Observatoire francés, Joseph Jérôme Lalande, junto a otros astrónomos fueron algunos de los científicos con los que se relacionó. Documentalmente, la correspondencia con el director constituye un testimonio fundamental para mostrar su vínculo con miembros de la academia. Concretamente en la carta fechada el

Universidad de Barcelona, Barcelona, 1973, pp. 35-37 y 291; SÁNCHEZ, *Las memorias*, p. 47; LA PARRA LÓPEZ, *Manuel Godoy. La aventura del poder*, Tusquets, Barcelona, 2002, p. 295, y GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», p. 313.

8. Rafael AMAT I DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de Sastre en que se explicarà tot quant va succehint en Barcelona, y vehinat, desde mitg any 1769. A las que seguiràn las dels demés anys esdevenidors, per divertiment del Autor, y sos Oyents, adnexas en el dit Calaix de Sastre las mes mínimas frioleras*, (1769-1816), editada como *Calaix de Sastre*, a cargo de Ramon Boixareu, Curial, Barcelona, 1990, 5 de Enero de 1801, p. 156

9. Casi la única en su última etapa política. Véase GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 283-322. En realidad Azara seguía una de las actividades promotoras que con más entusiasmo había desempeñado durante su larga y fructífera embajada en Roma, primero como Agente de Preces (1766-1784) y después como Ministro Plenipotenciario ante la Santa Sede (1784-1798). Véase GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 125-174.

18 de Agosto de 1799 el director se dirige a Azara para darle las gracias por las noticias aportadas sobre Constantinopla, solicitándole información militar de la ubicación del arsenal y de los ingleses enviados a esa ciudad.¹⁰

También entre sus relaciones habituales figura el *comissaire* de la Académie des Sciences de París, Joseph François Charpentier de Cossigny. Éste enviaba al diplomático un ejemplar publicado por la Academia sobre la producción del café y de paso le solicitaba conocer su opinión como experto sobre la fabricación del índigo sacado del añil. También le remitía las memorias que había realizado sobre la elaboración del *eaux-de-vie de sucre* y la pólvora de cañón, además pretendía su mediación para difundirlos.¹¹ Un mes más tarde le llegaban diversos informes o “Rapport des Commissaires” en los que informaban a Azara sobre la importancia de los descubrimientos realizados por Cossigny. A través de estos documentos sabemos que Cossigny era “Ingénieur du Roi et correspondant de l’Académie Royale des Sciences de París” y quienes eran los integrantes de la comisión:

Nous avons assisté pendant plusieurs jours aux expériences principales, qu’il seroit trop long de rapporter. Elles ont eu les succès annoncé par l’Auteur, en présence de M.M.de Soüillac, de Foucault, de Tronjohj Chef de la Division de l’Inde, et Chevalier Intendant de Poudichéry.

10. Biblioteca Nacional de Catalunya (BNC), Fons Torres i Amat, ms. 3783, sig. 22-VI, registre 5484, armari V, prestatge IV, núm. 15, vol. 32, 737-1804, doc. 41, de 18/8/1799. Carta de Lalande a Azara, transcrita por GARCÍA-PORTUGUÉS, “José Nicolás de Azara”, doc. núm. 102.

11. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 157. Carta del 16/7/1799 transcrita por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 100. Véase el intercambio de cartas y rapports sobre estos estudios en BNC, Fons Torres i Amat, doc. núm. del 155 al 163.

La transcripción de los manuscritos responde a un francés de finales del siglo XVIII con matices italianizados del autor al que debemos añadir los posibles errores cometidos por nosotros.

Estos daban su opinión para determinar que «L'art de l'indigotier est connu et pratiqué depuis long temps dans les quatre parties du monde, mais la manière dont l'Auteur lá traité nous a paru neuve. La théorie de ces arts intéressant, était absolument ignorée». La cientificidad del estudio se apoyaba en:

...des épreuves chimiques, et justifiés par les Succès, ils sont aussi confirmés par le raisonnement, et réunissent toutes les probabilités que l'on peu désirer en fait de spéculation; et comme ils sont tous lié les uns aux autres, et qu'ils expliquent d'une manière claire, naturelle et plausible, tout les phénomènes d'un art bien compliqué, et fondée sur les principes de phisique et de chimié, qui l'ont conduit à des découvertes très-importantes.

Finalmente, los comisarios consideraban que era un tratado completo y muy instructivo.¹² Las propiedades y el proceso de fermentación en la elaboración del índigo de Cossigny fueron valorados en un escrito firmado por el marqués Le Mounier de la Académie Royale des Sciences, fechado el 28 de Febrero de 1781. En dicho informe los académicos llegaban al acuerdo de publicarlo:

Nous croyons que l'ouvrage de M. de Cossigny sera extremement utile à nos Colonies, et particulièrement à celle de l'Île de France, à notre commerce, à nos manufactures; qu'il mérite l'approbation de l'Académie, et d'être imprimé, sous son privilège, si l'auteur le désire, et nous ferons observer à ce sujet que la publication de l'art de l'indigoterie par M. Beauvais Razeau, ne doit point empêcher que l'Académie n'adopte celui de M. de Cossigny, parce que ce dernier,

12. BNC, Fons Torres i Amat, doc.164-166, fechado el 28 de febrero de 1781 que dice: «Nous soussignés Commissaires nommés par M. Le Vicomte de Sotüillac, Capitaine des Vaisseaux du Roi et Commandant Général des Îles de France et de Bourbon, et par M. de Foucault Intendant des dites Îles, pour rendre compte d'un Ouvrage intitulé Essai Sur la fabrique de l'Indigo, par Mons.r Charpentier de Cossigny».

quoique renfermé uniquement dans son objet, et fait avec toute la précision qu'on peut désirer dans un bon ouvrage, est beaucoup plus étendu et plus détaille que le premier.¹³

Los académicos constataban que era una descripción abreviada y muy interesante del método practicado por los indios para fabricar el índigo, además de resaltar la propiedad de «prévenir les maladies» en la manipulación de la materia.¹⁴

El fondo epistolar *Torres i Amat* está formado por un número suficiente de documentos que permiten estudiar los intercambios e intervenciones protocolarias en beneficio, no solo de las actividades comerciales, sino también las sanitarias, industriales y militares. Por ejemplo Azara contestaba al Ministro del Interior francés el 22 de septiembre de 1798 para agradecer al departamento su intervención en facilitar las relaciones mercantiles entre España y Francia:

Je vien de recevoir avec la plus grande satisfaction votre lettre du 4. Complementaire avec les exemplaires de celle que vous avez adressee aux Departements de la Republique pour ranimer l'industrie et le commerce, en leur proposant les facilites que l'Espagne leur fournit

13. BNC, Fons Torres i Amat, doc.164-166, 28 de febrero de 1781

14. Firman el documento que «l'avons remis aux chef de la Colonie conformément à leur ordre. Fait quadruple A Palma dans l'Ile de France, quartier des Flaine de Willhemsre, le 18 Août 1779. Et ont signé, M.M. Le Chevalier de Tromelin Capitaine de Vailleaux du Roi; le Baron de Souville Capitaine de Vailleaux du Roi; De Maissin Colonele d'Infanterie; le Chevalier De Roy, Major au Corps du Génie; S.t Mihiel, Conseiller au Conseil Supérieur et Médecin du Roi; De Grainville Montigny, Comandant de Quartier, Levasseur, Contrôleur de la Marine et des Colonies aux Ile de France et de Bourbon: Sounerat, Sous-Commissaire de la Marine, Correspondant de l'Académie de Science: Céré, Major de Quartier et Directeur du Jardin du Roi; Morice négociant et Armateur; Boucher, Major de Quartier; Stierling habitant, Officier des milices Nationales; Bessabre habitant; Pitoir Capitaine d'Infanterie, le Roux habitant». BNC, Fons Torres Amat doc.164-166, de 18 de agosto de 1779.

par sa position, par son amitié avec La France, et par la proscription des marchandises Anglaises.¹⁵

Los estudios del Ingeniero del rey, Cossigny, dirigidos a Azara tenían el firme propósito de proporcionar los medios necesarios al gobierno español para mejorar el comercio con sus colonias, incidiendo en la prosperidad que podrían conseguir en la producción de vegetales «telles que celle du café, et de Arbres à épiceries fines... celle des canes –à-sucre, celle du cotonier, celle du cúrcuma, celle de l'acacia, qui donne la gomme arabique», así como su investigación sobre el índigo. Conocimientos que había adquirido en sus viajes por las «Indes Orientales, à Madagascar, a la Côte de Coromandel, au Bengale, à la Chine, à Batania».¹⁶

Con este propósito, Cossigny se dirigía de nuevo al diplomático el 19 de agosto de 1799 para ofrecer al gobierno español sus «connaissances acquis par l'expérience, pourrait me mettre dans le cas d'être utile, soit au Gouvernement, soit à Nation Espagnole».¹⁷ Estas consistían en hacer menos peligrosa la fabricación de la pólvora; en elaborar el índigo del extracto del añil y evitar la dependencia de importarlo de territorio inglés; en utilizar mejor las materias primas de la madera y el carbón en las Azucareras españolas,¹⁸ y en cultivar un tipo de grano de arroz diferente al que se empleaba en Valencia, siguiendo el método de los asiáticos e introducirlo en la isla de Cuba, ya que consideraban que era menos dañino para la salud. Proponía incorporar «la cultura du riz-sec, qui est préféré au riz aquatique» de acuerdo con la publicación de la obra *Tableau de l'Espagne Moderne* de Jean François, barón de Bourgoing (1748-

15. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 79-80. Contestación de Azara al Ministro del Interior (borrador fechado en París 22 sept. 1798).

16. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 161-163, de 15 de julio de 1799.

17. BNC, Fons Torres i Amat, doc 203-206, 12 fructidor au 7, París 19 de agosto de 1799

18. Es nombrada la de Vélez en Málaga, donde además de «eau-de-vie-de-Sucre» producían «Rum, ou Rafia».

1811)¹⁹ y aprovechar la planta de aloes muy extendida en España, extraer el zumo de sus hojas para fabricar cuerdas o papel. Cossigny afirmaba que la marina militar y la mercante se beneficiaría de la dureza y la duración de la planta, por el gran consumo que la marina realizaba de «toiles à voiler et des cordages».²⁰

No obstante, el papel más importante de Azara durante este período fue el de promover la publicación de los textos de su hermano Félix de Azara y Perera (1742-1821). Después del tratado de San Ildefonso, Félix en su calidad de ingeniero militar y brigadier de la Marina había estado comisionado por los reinos de España y Portugal para establecer los límites y consolidar las fronteras de la América conquistada. Desde su destino en el Paraguay y la América Meridional envió el material de su investigación a Madrid. Azara conocedor del valor del trabajo de su hermano y ante la desidia burocrática española²¹ decidió encargar la traducción del texto en francés a Médéric Louis Élie Moreau Saint Méry (1750-1819).²² Al mismo tiempo que se imprimía en París, Azara no cejó en la tarea de

19. Diplomático y literato francés que se relacionó con Azara en París. Como amigos intercambiaron libros e información literaria. A la muerte de Azara escribió su biografía titulada *Notize historique sur le chevalier Don Joseph-Nicolas d'Azara, Arragonais, ambassadeur d'Espagne à Paris, mort dans cette ville le 5 pluviôse an 12* (1804).

20. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 203-206, 12 fructidor au 7, París 19 de agosto de 1799.

21. «Ces ouvrages (de Geografie avec des Memoires) sont perdus entre les commissionaires de Cadix, les donamices, ou les commis du Bureau destudes (sic) de Madrid». BNC, Fons Torres i Amat, doc. 219-223, borrador de Azara sobre los documentos enviados por su hermano Félix. Sobre la participación de Azara en la edición del estudio de Félix ya aportamos la documentación inédita en GARCÍA-PORTUGUÉS, "José Nicolás de Azara", pp. 299 y ss. En esta investigación volvemos a incluir este tema para poder vincular con más claridad que supuso la tarea promotora de Azara y los escritos de su hermano en el futuro científico europeo pero sobretudo su incidencia en académicos ilustrados en Cataluña.

22. Consejero de Estado (1799) y Administrador en los ducados de Parma, Piacenza y Guastalla (1802-1805).

conseguir una edición española.²³ En una carta dirigida a su amigo Bernardo de Iriarte, fechada el 19 de noviembre de 1800, manifestaba claramente que le era más fácil publicar en París que en España:

Tu carta del 12 comienza por el libro de mi Felix, y mi respuesta sera por el mismo tono. La obra aunque yo lo diga es buena y bien escrita, y sale del comun de las diez j mil que hai de aquellos asuntos no hai duda en que haria honor al Gobierno que la publicase, pero yo no puedo ahora contar con esa chapuceria que vosotros llamais Ministerio de Indias, y asi estoi reducido a mis propias fuerzas y manexo. Si tu hallas modo de hacer que se imprima como quiera que sea tienes amplias facultades para ello. En frances me sera mas facil publicarla.²⁴

Los manuscritos de los *Quadrípedos* habían permanecido más de quince años abandonados en el Instituto Nacional, motivo por el qual el diplomático optó publicarlos en París.²⁵ Se implicó de lleno en la tarea, convencido del éxito de la obra de su hermano.²⁶ Consideraba el libro totalmente instructivo porque políticamente creía en la inminente independencia de America: «y quando la América andaré por su pie, que no

23. Biblioteca Nacional de España (BNE), ms. caja 20089, carpeta 8, Carta de Azara a Iriarte fechada en Barcelona el 15 de noviembre de 1800. Más información en GARCÍA-PORTUGUÉS, “José Nicolás de Azara”, pp. 302-304.

24. En las cartas dirigidas a su amigo Iriarte de 22 de noviembre de 1800 y 10 de diciembre de 1800 debatía cuestiones técnicas. Véase BNE, doc. núm. 13, 14, 15 y 79, transcritos por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 125, 126, 128 y 130.

25. Sobre las dificultades véase la correspondencia entre Azara a Iriarte del 29 de julio de 1800, 2 de agosto de 1800, 16 de agosto de 1800, 18 de octubre de 1800, 2 de octubre de 1800 y 29 de diciembre de 1800. BNE, núm. 61, 62, 67, 5, 77 y 17, documentos transcritos por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, núm. 112, 113, 115, 124, 121 y 134.

26. Carta d’Azara a Iriarte de 6 de octubre de 1800 BNE, núm. 78, transcrita por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 122.

tardará, podrá recurrir a este trozo de su historia».²⁷ Con estas palabras Azara mostraba su gran nivel de estadista a la par de su conocimiento sobre las necesidades editoriales del momento, que en este caso la obra de su hermano cubriría.²⁸ En los *Essais sur l'histoire naturelle des quadrupèdes de la province du Paraguay* (1801) realizó un estudio basado en la observación de la flora y la fauna, en el que se detallaba con gran precisión la orografía de la América Meridional. Una investigación que pronto se convirtió en una herramienta imprescindible para aquellos que viajaron al “nuevo” continente, siendo de un valor incuestionable para geógrafos y etnógrafos, científicos entre los que destacaría Charles Darwin.²⁹

En el año 1801 se editaron los dos volúmenes del *Essais sur l'Histoire naturelle des quadrupèdes de la province du Paraguay [...] avec une appendice sur quelques reptiles, et formant suite nécessaire aux Oeuvres de Buffon* y la edición castellana aún tardaría unos años con el título *Historia Natural de los Pájaros del Paraguay y del Río de la Plata* (1802-05).³⁰ Posteriormente se publicaba *Voyages dans l'Amérique Méridionale, par don Félix de Azara, commissaire et commandant des limites espagnoles dans le Paraguay depuis 1781 jusqu'en 1801... Suivis de l'histoire naturelle des Oiseaux du Paraguay et de la Plate* (París 1809).

La obra fue un éxito rotundo en París, siendo elogiado José Nicolás de Azara en revistas y diarios parisinos. Poco después, Azara manifestaba

27. Carta del tesorero José Martínez de Hervàs a Azara, fechada en París el 5 de julio de 1800 y carta de Azara a Iriarte escrita en Barcelona el 13 de diciembre de 1800, transcritas en JORDÁN, *José Nicolás de Azara*, doc. 237 y 243.

28. «Cette histoire contient une infinite des details inconnus en Europe» hace referencia a la obra de Buffon sobre los pájaros, aventajándole en el número de especies. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 219-223.

29. Diana MARRE, «La cerilla de Darwin (o cómo los juicios sobre la ausencia de información pueden inducir la desvalorización social)», *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, 69 (19), número extraordinario dedicado a Darwin en el II Coloquio Internacional de Geocrítica, 1 de agosto de 2000.

30. Un precedente en este tipo de edición dedicado a las ciencias naturales y la geografía física fue su participación en la traducción del inglés con sus comentarios de la *Introducción a la historia natural y a la geografía física de España*, por D. Guillermo Bowles (1775) reeditada en el 1782 y el 1789.

a su amigo Iriarte su preocupación porque su participación en la traducción y publicación de los escritos de su hermano había sido tan activa que en algunos de los medios editoriales se le llegó a atribuir la autoría.³¹

No obstante, la intervención de Azara está firmemente descrita en la publicación de 1809, concretamente en el *avertissement de l'éditeur* se detalla: «Il l'avait fait traduire sous ses yeux, d'après son original espagnol. Son illustre frère, alors ambassadeur d'Espagne en France, l'avait revu et corrige». También Azara figura como colaborador fundamental en ayudar a su hermano en ideas y recomendaciones en el capítulo «Notice sur la vie et les écrits de Don Félix de Azara», que dice:

Les deux frères Azara nous offrent un exemple frappant de la justesse de ces révoirs assujétissans (sic) de sa place, devint à Rome un philologue distingué, un protecteur éclairé des arts et des lettres; Don Félix, sans livres, sans secours, sans instruction préalable, mais avec des matériaux d'observations qui s'offraient à lui de toutes parts, s'est, parses seuls efforts, placé au premier rang parmi les zoologistes.³²

En 1802 llegaba el naturalista Félix de Azara a París. No se habían visto desde hacía unos treinta y siete años.³³ El propósito de ambos era no volverse a separar y aligerar sus respectivas responsabilidades oficia-

31. La participación de Azara en los textos de su hermano fue muy amplia. El propio Azara escribió a su amigo Iriarte: «Todas las Gacetas me atribuyen a mi la obra de mi hermano sobre los Quadrupedos del Paraguai que elogian tontamente. Ve el journal des Debay y el Publiciste de 19. Brumaire au g.l» y «Ya habras visto que la obra de los Quadrupedos se anuncia en todas las Gacetas. Y lo bueno es que me la atribuyen a mi». BNC, ms. caixa 20089, carpeta 8, núm. 16 y 17: cartas de 26 de noviembre de 1800 y 29 de diciembre de 1800, transcritas en GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 129 y 134.

32. Félix de AZARA, *Voyages dans l'Amérique Méridionale, par don Félix de Azara, commissaire et commandant des limites espagnoles dans le Paraguay depuis 1781 jusqu'en 1801*, 1809, «Avertissement de l'éditeur», pp. XIII-XXVII.

33. Los hermanos coincidieron dos días en Barcelona, antes de que Félix marchara a América y su hermano a Roma. El reencuentro se produjo el mes de Julio de 1802 en París

les.³⁴ En la capital francesa Azara lo presentó a sus amigos, nobles, militares y científicos, especialmente a los naturalistas.³⁵ Napoleón también se aproximó a él, a través del diplomático, con la idea de conseguir información privilegiada sobre las minas en Brasil, ya que tenía la intención de conquistar el territorio para abastecer a sus tropas de materias primas en caso de guerra.³⁶

José Nicolás de Azara conocía la importancia que tenía para un estado poseer minas y poder extraer todo tipo de metales. La carta del barón de Karwinski, oficial de Minas, dirigida a él el 20 de junio de 1799 para pedir una recomendación y así acceder a un puesto en las Minas de Su Majestad Católica en las Indias lo demuestra. Además adjuntaba su biografía en la que destacaba haber sacado el máximo provecho de sus estudios en Minería en las academias de Hungría y Sajonia, en las minas austriacas de azogue y en los hornos de destilación, conocidos en España por unos dibujos que envió de Dresde «a la Real Hacienda y Tribunal de Minas con una carta de peticion al Ex.mo Ser.r D.n Josef de Saavedra». También, dejaba constancia de su preparación para el puesto, y su disposición en proporcionar libros e instrumentos sobre Minería, ya que su único deseo era «servir al Rey de una generosa Nacion». Necesitaba de la protección de Azara para pasar las fronteras y viajar con pasaportes seguros, porque conocía su fama en ayudar a «todos los sujetos que se esmeran en fomentar los profegos (sic) de diferentes ciencias y estudios». Se

y no se volverían a separar hasta la muerte del diplomático. Véase Basilio Sebastián CASTELLANOS DE LOSADA, *Album nacional y extranjero en honor del caballero Azara, Corona científica, literaria, artística y política que las Universidades, Academias, Maestranzas [...] consagran a la buena memoria del célebre diplomático y [...] literato español [...] D. José Nicolás de Azara y Perera [...]*, Alejandro Fuentenebro, Madrid, 1856, p. 72.

34. AZARA, *Revoluciones de Roma*, pp. 503-519 y 504-520, información recogida por SÁNCHEZ, *Las memorias*, p. 486.

35. CASTELLANOS, *Historia*, II, pp. 240 i 295.

36. André FUGIER, *Napoléon et l'Espagne 1799-1808*, 2 vol., Félix Alcan, París, 1930.

dirigía a Azara con la «esperança de ser empleado» con el convencimiento de que lo hallaría «apto para el Servicio de S.M.» y sería empleado en las «minas de S.M. en Indias». ³⁷

En la correspondencia de Cossigny a Azara, el Ingeniero Real se presentaba como un experto en la fabricación «de la poudre à canon». Estudió que había enviado a Azara en el que solicitaba del embajador su mediación con la Corte de Madrid, para servir fielmente al gobierno proporcionando sus conocimientos sobre la pólvora «en une heure de tems, sans dagnier, et meilleure que celle employée dans toute l'Europe». ³⁸ Defendía el proceso de fabricación de la pólvora como muy efectivo y seguro, sobretodo porque paliaba los efectos nefastos de la explosión en la elaboración:

le moulin à poudre de Bombay qui en les principal établissement des Anglois à la Côte de Malabarre, est le seul port qu'ils aient dans les Indes Orientales, a fauté avec une explosion terrible, et qu'il a occasionné des dégâts affreux. Ces exemples ne sont pas rares. La méthode que j'ai imaginée de fabrique de la poudre prévient ces funestes accident. ³⁹

Una preocupación sanitaria transmitida a Azara que al mismo tiempo mejoraba la efectividad del armamento militar.

Cossigny hacía referencia a la obra antes mencionada *Tableau de l'Espagne Moderne* de uno de los amigos de Azara, el barón Bourgoing. En dicho estudio remitía a la falta de madera y a la necesidad de utilizar carbón en las *sucreries* establecidas en Vélez, Málaga. Cossigny proponía utilizar «l'esprit de sucre, qui e préférable à l'esprit de vin, pour la dissolution des résines». Además, Bourgoing ya había alertado en su libro sobre la

37. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 33-40, carta de Guillermo, Baron de Karwinski, Oficial de Minas a Azara 20/6/1799.

38. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 161-163, 15 de julio de 1799.

39. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 198-201, 29 de agosto de 1799.

manera de cultivar el arroz en Valencia tachándola de nociva, porque alteraba la salubridad del aire, dando pie a la aparición de fiebres periódicas. Cossigny informaba sobre «La culture du riz, à la Côte de Coromandel, à la Chine, à la Cochinchine, pays où l'o fait annuellement deux récoltes de ce grain, ne rend point l'air mal-fain; mais le méthode employée, dans le Asie, de cultiver ce gramen est tout-à-fait différente de celle des Valenciens.» Por lo tanto, insistía y recomendaba de nuevo su segundo volumen del *Voyage au Bengale*, con el mismo argumento, porque:

J'y fais voir pourquoi cette culture est mal-faine dans un Pays, et ne l'est pas dans un autre; enfin j'engage les Espagnols et les Piémontois à changer de méthode et à Suivre celle des asiatiques. Cette dernière pourrait être introduite aux Iles de Cuba, de Sta Croise et ailleurs, à l'on seroit par an deux récoltes, sans altérer la salubrité de l'air, dans ces Colonies. On pourroit aussi y introduire la culture du riz-sec, qui est préféré au riz aquatique.⁴⁰

Su estancia en Barcelona, entre sus dos embajadas francesas, en un principio no fue muy bien recibida como así lo manifestó el barón de Maldà en el *Calaix de Sastre*. Un escrito que inmediatamente rectificaría, dada la acogida en el ámbito clerical y científico por parte de los prohombres de la Ciutat Comtal.⁴¹ Un recibimiento que puede tildarse

40. BNC, Fons Torres i Amat, doc.161-163, 15 de julio de 1799. A este mismo libro Azara se vuelve a referir en el doc. 198-201 de 29 de agosto de 1799 y en el doc. 203-206 de 19 de agosto de 1799. Con fecha 4 de agosto de 1799 Cossigny enviaba a Azara un ejemplar. BNC, Fons Torres Amat, doc.282-283.

41. Azara se alojó en la parroquia de Santa Anna, «ab lo senyor bisbe auxiliar don Pau Sitjar» el día de su llegada, el barón de Maldà informaba que era «ministre i oncle de l'actual senyor prior de Santa Anna, don Dionísio Bardagí» (AMAT, *Calaix de Sastre*, 11 de noviembre de 1799, p. 253). Dionisio y Eusebio Bardaxí eran sobrinos de Azara. A su vez Azara estaba emparentado con Pablo Sichar Ruata, también sobrino de los Azara y primo-hermano de los Bardaxí. Más información sobre sus vínculos familiares y relación con otros personajes ilustres en GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, pp. 209-218, y GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 296-297.

de poco acogedor si se compara con los actos celebrativos a su honra que se llevaron a cabo en París⁴² y que a su vez estaban muy lejos del fasto al cual se había acostumbrado en Roma.⁴³

Muy significativo de la valoración en Francia de la presencia de Azara en París es el poema editado por un tal Reyneri de la *Rédactrice du Journal*, dirigido a Azara y publicado el 10 de abril de 1799. El mismo es una exaltación al protector de las artes y de las ciencias, que inicia con las palabras:

Votre Excellence.
Toujours Protecteur des talens,
Vous les encouragez par votre bienveillance,
A cet effet j'offre à votre Excellence,
L'expression de unes foibles accens.⁴⁴

En Barcelona, José Nicolás de Azara pronto se dio a conocer a través de actuaciones altruistas en situaciones difíciles. Un ejemplo fue su intervención en socorrer a la ciudad durante una crisis motivada por la falta de pan. Azara por su mediación facilitó la entrada de harina en el puerto. Testimonio de este episodio lo constituye la carta del Ayuntamiento de Barcelona, fechada el 17 de agosto de 1799 y firmada por el marqués de Vallesantoro, el conde de Creixell y el marqués de Monistrol expresando su agradecimiento por lo:

...que ha hecho V.E., no p.a el simple logro de permiso q.e primeramente se solicitó, sino para q.e se verifiquen embios efectivos de trigos à este Principado, prueba evidentem.te el interes con q.e V.E. mira el bienestar de estos Pueblos, y hace esperar à esta Ciudad en medio de

42. Véase la diferente acogida y que actos celebrativos tuvo en GARCÍA-PORTUGUÉS, «José Nicolás de Azara», pp. 293-294

43. GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*.

44. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 87-88. Reyneri a Azara exaltación al protector de las artes y las ciencias.

los cuidados en que la tiene la perturbacion de la Navegacion y Comercio de que depende su subsistencia, que ha de lograr V.E. el gusto y Barcelona el consuelo de que no se malogre el fruto del trabajo que V.E. se toma a favor suio, y q.e asi como ha visto llegar varias porciones de harina de que se ha utilizado principalm.te el Estado p.a la provision de Mallorca, continuaràn los arribos en terminos que pueda aprovecharse el Ayun.to p.a la de este Pueblo.⁴⁵

También se implicó en cuestiones sanitarias proporcionando información sobre la peste a la Junta de Sanidad, cuando la epidemia hizo estragos en Barcelona:

Ayer recibí puntualmente el libro de Munarriz con el impreso de la peste, que acavo de leer, y me ha gustado voi a darlo a un amigo que es aquí de la Junta de Sanidad, y podra servirle de mucho, porque estan plantificando varias providencias.⁴⁶

La mediación de Azara en la difusión de estudios y promoción de científicos ha quedado suficientemente fundamentada en la correspondencia estudiada. La misma ha desvelado su interés por mejorar la agricultura, la sanidad, la minería, las redes comerciales y militares en beneficio del gobierno español, entre otros avances científicos en los que el diplomático se implicó. Políticamente hubo una especial búsqueda por adquirir conocimientos y por encontrar otras vías para evitar la dependencia que suponía importar materias primas procedentes del dominio inglés, en un momento político que Inglaterra era considerada enemiga del país.

En el entorno de la ciencia hay otro dato que lo proporciona el barón de Maldà que permite plantear la hipótesis que el vínculo de Azara con

45. BNC, Fons Torres i Amat, doc. 276, carta dirigida a Azara, el 17 de agosto de 1799.

46. BNE, ms. núm. 14 i 15: cartas de Azara a Iriarte del 19 de noviembre de 1800 y 22 de noviembre 1800, transcritas por GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, doc. núm. 126 i 128.

los científicos barceloneses fue mucho más estrecho de lo expresado en los documentos consultados.⁴⁷ Con motivo de la boda del heredero del marqués de Llupià y de Alfarràs con la Señora Narcisa de Sarriera i Despujol, José Nicolas de Azara fue invitado a la recepción oficial en la casa Ribes del marqués de Alfarràs. El barón destacaba los nombres de dos personalidades entre la nobleza y los militares asistentes: el capitán general «don Domingo Izquierdo» y Azara como «lo científic, diplomàtic, estadista lo Sr. Azara, que ha fet gran tro en Roma i en París, tenint Sa Senyoria tots los ministeris al puny, és dir que ell donava, com corda a tots los rellotges, lleis a casi tot l'Europa».⁴⁸

Son pocos datos pero suficientes para considerar que Azara mantuvo contacto con la Acadèmia de Ciències i Arts, dirigida por Joan Antoni Desvalls y Àrdenas (1740-1820), que no es otro que el marqués de Llupià y Alfarràs.⁴⁹

47. No descartamos la posibilidad que aparezca un nuevo fondo documental a través de amigos y conocidos, como el presente Fons Torres i Amat estudiado para esta comunicación.

48. AMAT, *Calaix de Sastre*, 28 de enero y 3 de febrero de 1800, pp. 13 y 18.

49. Fue cuarto marqués de Poal, sexto marqués de Llupià y cuarto marqués de Alfarràs. Se formó en el Col·legi de Cordelles, nombre abreviado del Imperial i Reial Seminari de Nobles Cordelles, en el que se impartía conocimiento en idiomas, música, filosofía cartesiana basada en el razonamiento y la experimentación. Asistió desde 1757 a las clases del jesuita y matemático Tomás Cerdà, como discípulo y colaborador. Participó en reuniones y ambientes de desarrollo científico. Interesado en el progreso económico, industrial y comercial será uno de los impulsores para la celebración de la Conferencia Físico Matemática Experimental. Llegará a ser su secretario. En 1765 se obtiene de Carlos III el título de Real conferencia Física, se modifican los estatutos, aunque su presidente siempre será el capitán general destinado en Cataluña. Fue vicepresidente desde 1799 y secretario perpetuo, salvo durante la ocupación francesa (1808-1814) de la Academia de Ciencias y Artes creada en el 1770. Teniente coronel del ejército defendiendo la frontera del Principado, comisionó la guerra aportando 4.000 duros para ayudar al ejército. Ayudó en la reforma de la educación de los huérfanos expósitos, bajo el cuidado de las hermanas de la caridad. Fue Académico de Florencia y miembro del Gremio de comerciantes de Barcelona. Véase su biografía en Rosa Maria MORENO, *Els Jardins del Laberint d'Horta*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1996.

Un noble implicado con su país, Cataluña, que al igual que Azara, ayudaba en los momentos más difíciles, como el que se desencadenó en el año 1780 por la falta de pan cuando era regidor del Ayuntamiento. También se le atribuyen generosas donaciones para beneficiar a los más desvalidos.⁵⁰ Además de sus numerosas aportaciones en investigaciones científicas.⁵¹ Puso en práctica sus estudios, sobretudo en la ciencia de la hidráulica, y permitió que otros miembros académicos y sus alumnos experimentaran, proporcionándoles medios técnicos y prácticos, tales como el acceso a su biblioteca científica, a un laboratorio instrumental y al recinto conocido por El Laberint d'Horta, dónde celebró alguna aca-

50. Joaquín LLARÓ, y Joaquín VIDAL, *Elogio del I.S.D. Juan Antonio Desvalls y de Ardena, marqués de Llupiá y vicepresidente de la Academia Nacional de Ciencias Naturales y Artes de esta ciudad*, leída en Junta general, celebrada por dicha en 15 noviembre de 1802, Brusi, Barcelona, 1821. El autor destacaba la generosidad del marqués por su aportación de material constructivo destinado a la creación de un hospital en Vilanova. Posiblemente se trata de Vilafranca del Penedés donde la familia tenía casa y no en Vilanova y que Iglesias ya señaló como erróneo en José IGLESIAS, *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, Barcelona, 1964, p. 79. Un dato a investigar, de nuevo el barón de Maldà proporciona una pista con motivo del alojamiento de los Reyes en Vilafranca de camino a Barcelona. Véase AMAT, *Calaix de Sastre*, 12 de noviembre de 1802, p. 148.

51. Fueron diversas y conocidas a través de las memorias académicas: «La Observación del fenómeno celeste» (1766); «La relación de las operaciones que hizo a la mina de carbón de Isona el día 27 de septiembre, en compañía de Fray Federico Llobet» (1768); «La Disertación sobre los terremotos» (1783); «Sobre las explicación de las fuerzas elementales» (1786); «El razonamiento de los cuerpos en general» (1787); «Sobre cetáceos en general y las marsopas en particular, con motivo de haber varado 32 en estas en las playas de Puerto de Tánger en Tortosa» (1789); «El aerómetro pesa licores y su más perfecta graduación» (1791); «Observaciones sobre las causas que hacen ahumar las chimeneas» (1792); «Los medios de perfeccionar el estudio de la meteorología» (1796) y «Los medios de perfeccionar el estudio de la meteorología de Sonnevier» (1798).

FIGURA 2

Domenico Bagutti, Templete palladiano
(1797-1802), Laberint d'Horta (foto: autor).

demia en el pequeño palacete palladiano erigido en el jardín, delante del estanque.⁵² [fig. 2]

El marqués de Llupià y Alfarràs no fue el único noble involucrado en el desarrollo científico en Barcelona. Entre los miembros fundadores de la Acadèmia de Ciències i Arts (1770) figuraban el conde de Llar, Francesc Gaità Planella; Francesc de Dusai i Fivaller,

vicepresidente de 1766 a 1768; su hijo, Francesc de Dusai i Mari, marqués de Monistrol interesado en la química, fue el sucesor de Llupià de 1820 a 1824 en la Academia, autor de la *Memoria sobre los principios químicos del arte de fabricar el vidrio* (1792); Joan Antoni Fiveller i Bru, marqués de Vilhel y conde de Darnius, director de la sección de Historia Natural de la Academia (1800-1806) y célebre por su discurso sobre las amatistas del Montseny; Felipe de Amat y Cortada, hermano del barón de Maldà y cuñado del marqués de Llupià y Alfarràs, quien asumió la dirección de agricultura en la Academia, y el marqués de Ciutadilla, en 1782,⁵³ precursor

52. MORENO, *Els Jardins*, 1996, y GARCÍA-PORTUGUÉS, *José Nicolás de Azara*, p. 604.

53 Proponía la creación de un jardín botánico en el Raval, cerca del monasterio de Sant Pau destinado a beneficiar al pueblo como jardín público, cuyo fin era suministrar a los pobres plantas medicinales. Véase José IGLESIAS, *Memorias de la Real*, pp. 39, 47-48; Josep BALERY I JOVANY, *Historia de la Real Academia de las Ciencias y de las Artes: memoria inaugural del año académico de 1893 à 1894*, L'Avenç, Barcelona, 1895, pp. 56-60, y Pere MOLAS RIBALTA, *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*, Editorial Eumo, Vic, 2004, pp. 208-209. La realidad fue que se convirtió en un huerto de verduras como señaló el barón

de la cátedra de botánica.⁵⁴

Con anterioridad a la edición de los textos de su hermano, José Nicolás de Azara fue considerado un promotor de la ciencia botánica. Por ejemplo, el naturalista Casimiro Ortega se dirigía a él como “el Restaurador de esta y de las demás Ciencias utiles en España”. Su propósito no era otro que el de presentar su candidatura y buscar la mediación del diplomático para optar a un puesto en el Ministerio.⁵⁵

No obstante, Barcelona deberá esperar casi un siglo, concretamente el 25 de septiembre de 1882, para tener el Museu d’Arqueologia i d’Història Natural en el Parc de la Ciutadella [fig. 3], conocido por Museu Martorell por los estudios de ciencias naturales aportados por Francesc Martorell i Peña (1822-1878).⁵⁶ Presidiendo la fachada del Museu y a ambos lados de la entrada se rendía homenaje escultórico a dos de los naturalistas predecesores de Martorell. Una estatua corresponde a la re-

FIGURA 3

Antoni Rovira i Trias (1879-1882), Museu d’Arqueologia i d’Història Natural o Museu Martorell. Parc de la Ciutadella (foto: autor).

de Maldà. Todas estas actuaciones fueron el embrión de la creación de una escuela de Botánica, que finalmente abriría sus puertas en el año 1797. AMAT, *Calaix de Sastre*, 1782, vol. I, p. 98, y Jaume CARRERA PUJAL, *La Barcelona del segle XVIII*, Bosc, Barcelona, 1951, vol. II, pp. 196-199.

54. ELIAS DE MOLINS, *Diccionario biográfico de escritores y artistas catalanes del siglo XIX*, Barcelona, 1889, vol. I, p. 189

55. BNC, Fons Torres i Amat, núm. 102-104, sin fecha.

56. Martorell dejó a futuros investigadores su legado consistente en una importante biblioteca, un fondo arqueológico y una cantidad pecuniaria suficiente para construir el

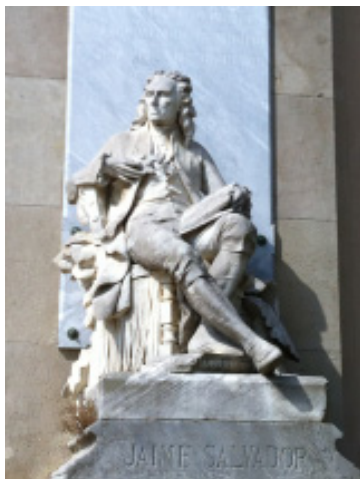

FIGURA 4

Eudard Batista Alentorn, *Escultura de Jaume Salvador* (1883-1884), mármol blanco 2,5m.alt, zócalo de 40cm., fachada Museu Martorell (foto: autor).

FIGURA 5

Eudard Batista Alentorn, *Escultura de Félix de Azara* (1884-1886), mármol blanco 2,5m.alt, zócalo de 40cm., fachada Museu Martorell (foto: autor).

presentación de Jaume Salvador i Pedrol (1649-1740)⁵⁷ [fig. 4], conocido por cultivar especies raras e impulsar un jardín botánico en Sant Joan Despí. La otra es la del naturalista Félix de Azara y Pereda (1746-1821) [fig. 5] por sus estudios cartográficos de la América Meridional y descriptivos de especies de la flora y la fauna,⁵⁸ reconocimiento que vincula

edificio que albergaría el citado patrimonio, de aquí que sea conocido por Museu Martorell. Manuel ARRANZ, Ramon GRAU y Marina LÓPEZ, *El Parc de la Ciutadella. Una visió històrica*, L'Avenç, Barcelona, 2000.

57. En 1679 fue Conseller de Barcelona, y sus estudios se vinculan con las facultades de Montpellier y Tolosa. Provenía de una familia de botánicos, su padre Joan Salvador i Boscà fue famoso como herbolario.

58. La elección de las dos figuras fue propuesta por Antoni Cipriano Costa, indicó a la Comissió de Foment de la Ciutadella los dos nombres: Jaume Salvador, como arqueólogo,

a su hermano José Nicolás de Azara como promotor de la edición de los textos.

Azara pasó por Barcelona dejando su huella como promotor de las artes y de las ciencias. El fondo epistolar *Torras i Amat* conservado en la Biblioteca Nacional de Catalunya permite reconstruir la vida de sus últimos años. Concretamente, en este estudio, sus actividades promotoras vinculadas con las ciencias durante sus dos embajadas en Francia y el escaso año que vivió en Barcelona. Una ciudad impulsora de nuevas academias y escuelas que respondían al espíritu ilustrado del momento, cuyos testimonios documentales, edificaciones construidas y esculturas erigidas demuestran que los miembros académicos estaban al día de los últimos descubrimientos científicos y dispuestos a experimentar y aplicar sus conocimientos por el bien y el progreso del país.

en una comunicación fechada el 18 de noviembre de 1882 y Fèlix de Azara, como zoólogo, en la comunicación del 16 de enero de 1883 dirigida a la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona. Véase ARRANZ, *El Parc de la Ciutadella*.

Els Acadèmics Desconfiats el 1713

PERE MOLAS RIBALTA

Resum

L'article mostra la posició política que van prendre en la data crucial de 1713 els antics membres de l'Acadèmia dels Desconfiats de Barcelona, fundada el 1700. Els acadèmics es van trobar en situacions polítiques diverses, partidaris de Carles d'Àustria i defensors de Barcelona, partidaris de Felip V i molts que prengueren aquesta darrera opció després de la declaració de resistència el juliol de 1713.

Paraules clau: Acadèmia, Barcelona, Guerra de Successió.

Resumen

El artículo muestra la posición política que tomaron en la fecha crucial e 1713 los antiguos miembros de la Academia de los Desconfiados de Barcelona, fundada en 1700. Los académicos se encontraron en situaciones políticas diversas, tanto partidarios de Carlos de Austria y defensores de Barcelona, como partidarios de Felipe V. Muchos siguieron esta última opción tras la declaración de resistencia en julio de 1713.

Palabras clave: Academia, Barcelona, Guerra de Sucesión.

Abstract

The paper shows the political position followed in the year 1713 by the ancient members of the Academy "dels Desconfiats", founded in 1700. Members of the Academy were divided between followers of Archduke Charles and of Philip V, many of them after the proclamation of resistance in July 1713.

Key words: Academy, Barcelona, War of Succession.

L'any 1713, quan la major de Catalunya va ser ocupada pels exèrcits borbònics, no existia l'Acadèmia de Bones Lletres, ja que aquest títol va ser concedit precisament pel rei Ferran VI el 1752 dins la política cultural de la dinastia borbònica. El títol va ser concedit a una acadèmia "literària" que es reunia a Barcelona des de 1729, reconeguda oficialment per les autoritats borbòniques. Però anteriorment el 1700 s'havia format l'Acadèmia dita dels Desconfiats o Desconfiada.¹ Aquesta institució cultural va deixar de celebrar sessions el 1703 i se sol atribuir el cessament de la seva activitat a l'impacte de la Guerra de Successió, i en part a les tensions entre austriacistes i borbònics. Els historiadors insisteixen en el caràcter majoritari dels acadèmics austriacistes. L'objecte d'aquest treball és mostrar la situació dels antics desconfiats en aquell any crucial de 1713 i les diferents opcions polítiques i personals que prengueren.²

1. Els austriacistes

Els desconfiats estaven distribuïts entre les diferents situacions polítiques, i els trobem des de la *villa* de Madrid a la cort imperial de Viena. En aquesta hi tenia un lloc important un dels nobles titulats que havien fundat l'Acadèmia el 1700. Em refereixo al comte de Savallà, Joan Antoni de Boixadors i Pinós, nascut el 1672. Savallà, malgrat que el 1701 havia participat institucionalment en la rebuda oficial de la reina Maria Lluïsa de Savoia, esposa de Felip V, va ser un dels partidaris més

1. Marta MUNTADAS I ARTILES, «Els integrants de l'Acadèmia dels Desconfiats (Barcelona 1700-1703)», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (BRABLB), XXLVIII (2001-2002), pp. 11-84. Mireia CAMPABADAL BERTRAN, *La Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en el segle XVIII*, Reial Acadèmia de Bones Lletres, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2006, pp. 27-57.

2. Les referències que no apareguin en les notes a peu de plana corresponen al *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona, 2012, i a l'article de Josep Rafael CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes conservades de la Academia Desconfiada, anomenada també Escola y Academia dels Desconfiats», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (BRABLB), X (1922), pp. 225-277, 289-336, 379-394.

fidels de Carles d'Àustria, que ja el 1705 li va conferir la dignitat de *grande* d'Espanya. L'any següent va dirigir la conquesta de Mallorca, regne d'on procedia la seva muller, i de 1706 a 1709 va exercir el càrrec de virrei. Carles III el va nomenar 1709 gentilhome de cambra i el 1710 li va encarregar la reconquesta del regne de València, que no va poder dur a terme. El 1711 va acompanyar el nou emperador Carles VI a la cort imperial i allí va romandre fins la mort del sobirà el 1740. L'historiador proborbònic Bacallar i Sanna, li va atribuir el projecte d'una aliança, nogensmenys que amb els turcs, per salvar Catalunya.³ A la cort de Viena el comte de Savallà va poder desenvolupar les seves aficions musicals al front de la capella àulica. Va formar part dels organismes polítics de l'exili austriacista, primer de l'anomenat Consell d'Espanya, i després de la supressió d'aquest (1725), al front del Consell de Flandes, encarregat del govern dels antics Països Baixos espanyols, l'actual Bèlgica. Carles VI el va fer també cavaller de l'ordre del Toisó d'Or (1722), lògicament en la seva vessant austríaca.⁴

També es trobava el 1713 fora de Catalunya l'altre noble titulat que el 1700 va fundar l'Acadèmia Desconfiada. Era el marquès de Rubí, Josep Antoni de Rubí i de Boixadors (1669 – 1740). Es tractava d'un títol més recent que el de Savallà, que havia estat concedit per Felip III a les corts de 1599. El títol de marquès de Rubí havia estat creat el 1693. La trajectòria del marquès de Rubí va ser en certa manera similar a la del comte de Savallà. Carles III el va nomenar el 1706 ajudant general i posteriorment general d'artilleria. El 1713 va ser nomenat virrei de Ma-

3. Vicente BACALLAR I SANNA, *Comentarios a la Guerra de España e Historia de su rey Felipe V el Animoso*, Gènova, 1725, II, pp. 92-93. «Quedarse república bajo patrocinio de la casa othomana, es bien gran baldón para los catalanes tan ciega pertinacia, cuando aun ofrecía indulto general el rey católico». L'acusació va ser desmentida pels acadèmics Víctor Balaguer, Antoni de Bofarull i Sanpere i Miquel, i no va ser admesa per l'historiador militar J.I. de la Llave, acadèmic corresponent.

4. Josep DOLCET, «El comte de Savallà. Un aristòcrata del Barroc i la seva música», BRABLB, XLV (1995 -1996), pp. 131-189.

llorca i des d'aquella illa va dur a terme una tasca de suport de la resistència de Barcelona. El 1715 va haver de lliurar l'illa als borbònics i el 1717 li va succeir el mateix a Sardenya, d'on havia estat nomenat també virrei. Encara el 1734 ni tant sols va poder arribar a prendre possessió del virregnat de Sicília, també ocupat pels borbònics. Va morir el 1740 a la ciutat belga d'Anvers, on era "castellà", o governador del castell. Sis anys després els exèrcits de Lluís XV de França ocupaven Anvers.⁵

Un altre desconfiat que s'estava a la cort imperial era Lluís de Peguera i Aimeric, uns dels sis "meninos" o joves que havien de ser educats a l'Acadèmia. Era el germà petit d'un dels austriacistes més fervorosos i acadèmics més actius, el famós Antoni de Peguera i Aimeric, que havia mort a València el 1707, poc abans de la batalla d'Almansa.⁶ Lluís de Peguera, que era patge de Carles d'Àustria des de 1706, va sortir de Barcelona, com Savallà, en el seguici imperial el 1711. Posteriorment va servir l'emperador com a gentilhome de cambra. També havia estat "menino" de l'Acadèmia el seu germà Josep, el qual el 1713 va ser capità de la Coronela de Barcelona i va ser ferit abans de l'Onze de Setembre de 1714.⁷

Altres acadèmics van participar d'una manera activa i decidida en la opció resistent. Vegem el cas del canonge Francesc de Josa i Agulló, ardiaca major de Santa Maria del Mar. Josa havia passat bona part de la guerra a Madrid, acompanyant el bisbe de Barcelona Benet Sala Caramany, pràcticament detingut des de 1704. El 1706, davant l'anunci de la imminent arribada de Carles d'Àustria, tingué la prudència de no sortir de Madrid i va aconsellar el bisbe que no ho fes, consell que el prelat no va ser seguir i que li va costar el confinament a França. Josa va romandre

5. Pere MOLAS, «La família del marquès de Rubí, dels Àustria als Borbó», *Afers* (1995), pp. 61-71.

6. Sobre la seva obra poètica vegeu l'article de Kenneth BROWN, «Antoni Peguera i Aimeric (1680/1681-1707): obres en català i en castellà», BRABLB, XLII (1988-1989), pp. 515-516.

7. Francisco de CASTELVÍ, *Narraciones históricas*, Fundación Francisco Elías de Tejada, Madrid, 1997-2002, II p. 152, III, pp. 297, 389, 682, 687, IV pp. 355, 475, 617.

a Madrid fins la segona ocupació aliada el 1710. S'incorporà aleshores al seguici de Carles d'Àustria, a qui va besar la mà. Retornat a Catalunya, el 1712 fou formà part de la comissió dels Tres Comuns (Generalitat, Diputació i Braç Militar) convocada per assessorar la reina emperadriu Isabel Cristina, comissió de la qual formaven part altres acadèmics (Pau Ignasi de Dalmases i Felip de Ferran). En el si de la comissió Josa va parlar de la continuïtat del «nom immortal de Catalunya» i proposà un esforç fiscal, «sin distinción de clases y jerarquías, aun de las más exentas», «oferint-se en tot a l'últim sacrifici de la patria». A principis de juliol de 1713, abans de la gran decisió de la Junta de Braços a favor de la resistència, l'ardiaca Josa i Agulló s'embarcà altra vegada en el seguici del bisbe Sala, aquesta vegada cap a Itàlia. Després de la mort del prelat a Roma (1715), Josa anà a la cort imperial on fou nomenat comissari general de *Cruzada* pel regne de Sicília (1718). El 1720 hi hagué la possibilitat que fos nomenat cardenal a proposta de Carles VI. Va morir a Viena el 1730.⁸

Va decidir quedar-se a Barcelona i participar a la resistència el cavaller de la Conca de Tremp Alexandre de Palau i Aguilar (nascut el 1671), a qui l'arxiduc havia concedit el títol de comte de Toralla. El 1714 va participar també a la Conferència dels Tres Comuns. Segons Carreras Bulbena el comte de Toralla no va poder prendre part en la resistència armada per les xacres de la seva edat, però tenia només 42 anys. El seu fill Francesc de Palau i Magarola ingressà a l'Acadèmia de Barcelona el 1735.⁹

Un dels principals dirigents polítics de la resistència va ser el marquès de Barberà Josep Galceran de Pinós, el fill del qual, Esteve de Pinós i Urriés, nascut el 1687, havia estat “menino” de l'Acadèmia i havia mort el 1709. En la resistència militar va destacar el desconfiat Francesc Miquel de Sans i Monrodon, coronel del regiment de la Diputació, ascendit a general de batalla el 30 de juliol de 1714, ferit en l'assalt del 12 d'agost, combatent l'onze de setembre, pres a Espanya després de la caiguda de

8. CASTELIVÍ, *Narraciones históricas*, III, p. 43 i IV, pp. 685-686.

9. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 292-293.

Barcelona, alliberat el 1719, com fruit de la conjuntura internacional i mort a la cort imperial molts anys després. Sense perjudici que cinc descendents seus fossin membres de l'Acadèmia de Bones Lletres en la segona meitat del segle XVIII i un d'ells diputat a les Corts de Cadis.¹⁰ També va lluitar l'onze de setembre i va resultar ferit un altre desconfiat, el militar valencià Felip d'Armengol i Folc, austriacista de primera hora, tinent coronel del regiment català de la guàrdia reial de Carles d'Àustria (1705) i posteriorment exiliat a Nàpols, on el trobem amb el grau de coronel.¹¹

Alguns dels desconfiats de 1700 havien mort ja el 1713. De la major part es pot presumir una militància austriacista. El cavaller Llorenç de Barutell i Erill havia escrit un poema d'exaltació de les glòries de la casa d'Àustria en relació a la reconquesta d'Hongria el 1686, una acció en la qual havien participat catalans. El ciutadà honrat Diego Martínez Folcras, era capità d'infanteria, però tenia també en propietat el càrrec d'ajudant primer de l'escrivania major de la Generalitat i era gendre d'un conseller en cap de Barcelona.

Dos importants acadèmics no visqueren la dura realitat del setge, bé que en compartiren les angúnies a distància. Em refereixo als dos ambaixadors que sortiren de Barcelona el març de 1713 tramesos les institucions catalanes per defensar la causa del Principat davant els governs fins aleshores aliats del Regne Unit i de les Províncies Unides dels Països Baixos: Pau Ignasi de Dalmases i Felip de Ferran i Sacirera. Tots dos devien a Carles d'Àustria el seu títol de noblesa: marquès de Vilallonga el primer i comte de Ferran el segon.

Felip de Ferran, nascut el 1655, va ser un dels austriacistes més decidits. No només va ser acadèmic, sinó que el seu fill, Josep Felip Ferran i Fiveller, nascut el 1688, va ser "menino" de l'Acadèmia. És cert que, per

10. Mercè COLOMER I BARTROLÍ, «Francesc Sans de Miquel: un militar austriacista exiliat a Viena (1667-1657)», *Pedralbes. Revista d'Història moderna*, 28, (2008).

11. CASTELLVÍ, *Narraciones històricas*, I, pp. 509 i 622, II, pp. 90, 247 i 369, IV, pp. 354 i 684.

raons institucionals, Ferran va ser un dels nobles que va rebre Felip V a Martorell el 1701, però ja abans s'havia mostrat oposat a les directrius del govern reial. Per aquesta actitud va ser desinsaculat el 1704. Va ser l'acadèmic més assistent a la Conferència dels Tres Comuns, el doble de vegades que Dalmases. Va ser-ho els anys 1701-1704, 1706-1708, 1710 i 1712.¹² En el moment del triomf austriacista l'octubre de 1705, Ferran va entrar a Barcelona per ordre de Carles d'Àustria, juntament amb Savallà i altres nobles. El 1706 va rebre el títol de comte i el 1707 la dignitat de *grande* d'Espanya. Va participar activament en la defensa del Principat, per exemple a Girona el 1711. El comte de Ferran va romandre a Holanda durant dos anys i el 1714 es va entrevistar amb el nou rei de la Gran Bretanya, Jordi I de Hannover per demanar-li ajuda per Catalunya. El 1716 va tornar a Viena, on va contraure un segon matrimoni amb Gertrudis Lanuza de Gelabert, dama de l'emperadriu, filla del comte de Plasencia, el darrer Protector del Braç Militar del Principat. Encara el 1721 Ferran va demanar ser enviat al congrés diplomàtic de Cambrai, per defensar la causa de Catalunya. Va morir a Viena el 1723 i va ser enterrat a l'església benedictina de Montserrat.¹³

Pau Ignasi de Dalmases va ser el personatge més important en la fundació de l'Acadèmia, que precisament es reunia en el seu palau del carrer Montcada. No és ara el moment d'exposar la importància de Dalmases com a historiador, sinó de fixar-nos en la seva posició política.¹⁴ Va dedicar a Felip V el seu llibre sobre Pau Orosi, amb aprovació de Francesc de Josa. La seva relació dels fets del 1704, el primer intent

12. Eduard MARTÍ FRAGA, *La Conferència dels Tres Comuns*, Fundació Ernest Lluch, Editorial Milenio, Barcelona, 2008, pp. 487-497.

13. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, *passim*.

14. Amèlia CASTAN i Gemma GARCIA FUENTES, «L'oscil·lant posicionament polític de Pau Ignasi de Dalmases durant la Guerra de Successió», a *L'aposta catalana a la Guerra de Successió*, Barcelona, 2007. AA.VV., *La Junta general de Braços de 1713. L'ambaixada Dalmases i altra documentació (1713-1714)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, Textos jurídics catalans, 29, Barcelona, 2008.

austriacista, el mostra encara favorable al virrei borbònic Francisco de Velasco. Aquest informava amb posterioritat «que nunca le tuvo por muy seguro», però que no passava per ser dels més desafectes. Aquesta apreciació va canviar quan Dalmases va ser enviat a la cort de Madrid en representació de la ciutat de Barcelona, per protestar de l'actuació del virrei. Aleshores fou detingut (febrer 1705) i confinat a Burgos (març). El 1706 va ser alliberat per ordre de la reina Maria Lluïsa de Savoia, quan la cort residia en aquella ciutat. Passà a París on es va relacionar amb l'ambaixador de Felip V, que era el duc d'Alba. El 1709 fou objecte d'un bescanvi i tornà a Catalunya. Carles d'Àustria li va concedir el títol de marquès de Vilallonga (1709), per aquesta senyoria del Camp, que el seu pare havia comprat. Fou membre diverses vegades de la Conferència dels Tres Comuns. El 1713 fou enviat a Londres, on durant un any i mig va fer gestions infructuoses davant el govern britànic perquè fos tinguda en compte la situació de Catalunya. Mentrestant el seu pare Pau Dalmases major, s'havia retirat a Mataró i s'havia convertit en informador dels borbònics, als quals passava la correspondència del fill. Després de la caiguda de Barcelona, Dalmases marxà de Londres el novembre de 1714 i lliurà la documentació de la seva ambaixada al comte de Ferran. Anà a París, i des de la capital de Lluís XIV va escriure a les autoritats borbòniques demanant poder retornar a Catalunya (on els seus béns havien estat confiscats). Va escriure demanant protecció a la duquessa vídua d'Alba, a qui havia conegut en l'ambaixada de París, al conseller de Castella Francesc Portell, català, i al comte de Montellano, que havia tingut relació amb l'Acadèmia. Per fi va escriure al secretari d'estat Grimaldo. Entre els seus mèrits al·legava haver protegit el 1710 al capità filipista Díaz de Mayorga, antic desconfiat, que havia caigut presoner a la batalla de Saragossa. Va tornar a Barcelona el 1716. «Sus patricios no miraron con buenos ojos su vuelta», va escriure en l'exili l'austriacista Francesc de Castellví, que havia estat capità de la Coronela. Pau Ignasi de Dalmases va morir a Barcelona el 1718. El seu germà Josep Balasar Dalmases i Roses, que era canonge va ser expulsat de Catalunya de 1718 a 1720 per les autoritats borbòniques, que el consideraren desafecte. El mateix va

succeir amb un altre clergue desconfiat, el beneficiat de la catedral, Josep Clua i Granyena, el qual va ser confinat a Tortosa (1718-1720). Un cunyat de Dalmases, Joan B. de Vilana i Millars, que havia estat nomenat canonge de Sant Joan de les Abadesses el 1712, va ser desposseït del seu càrrec, el 1713, bé que després fou restablert.¹⁵

2. *Els borbònics*

Els acadèmics desconfiats que es mantingueren fidels a Felip V també presenten una varietat de posicions. Joan Agustí de Copons, Francesc de Junyent i Vergós i Josep d'Amat i Planella foren partidaris declarats del nou monarca durant les corts de 1701-1702. Aquesta posició va valer al pare del primer el títol de marquès de Moja i als altres els títols de marquès de Castellmeià i de Castellbell respectivament.¹⁶ Joan Agustí de Copons, nascut el 1675, fins i tot va acompanyar Felip V com a voluntari a la campanya d'Itàlia el 1702 i el 1706 en el setge de Barcelona. El 1710 va succeir el seu pare en el títol de marquès de Moja. El 1713 era a Madrid, esperant la fi de les hostilitats. Mantenien correspondència amb el seu oncle Francesc de Copons i Grimau, el qual intentava que el Braç Militar acceptés la capitulació. A Madrid es va casar el 1714 amb Gaietana d'Oms i Sarriera, el pare de la qual, un altre fugitiu de Catalunya el 1705, pertanyia al Consell d'Índies. De 1718 fins la seva mort el 1737, Agustí de Copons va ser regidor de l'Ajuntament borbònic de Barcelona. Va ser un dels procuradors de la ciutat a les Corts espanyoles de 1724, que juraren com príncep d'Astúries el futur Ferran VI i gentilhome de cambra del rei. El seu germà petit, el "menino" Antoni de Copons, que va marxar de Barcelona a Mataró el 1713, fou posteriorment canonge de Barcelona.

15. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 310 (Clua), 316-318 (Vilana) i 320-322 (Dalmases).

16. Pere MOLAS, *L'alta noblesa catalana a l'Edat moderna*, Eumo editorial, Vic, 2004, pp. 131 i ss.

Més combativa va ser la trajectòria de Francesc de Junyent i Vergós, donzell de Barcelona nascut el 1662. Havia tingut una activitat política abans de la guerra. El 1688 havia participat en l'intent d'apaivagar la revolta pagesa dels "gorretes". El 1696 va ser extret oïdor del Braç militar o nobiliari de la Generalitat, però va ser privat del càrrec durant dos anys, per haver bastonejat el síndic de la vila d'Agramunt. Va ser també un dels capitans de la Coronela de Barcelona el 1697. En les justes organitzades per la Generalitat en honor de Felip V el 1701 va ser precisament «lo primer combatent» i l'autor de la «millor invenció en l'agudesia de l'empresa».¹⁷ El seu pare, Francesc de Junyent i Marimon, va rebre el març de 1705 el títol de marquès de Castellmeià pels seus serveis militars i l'ajuda donada al virrei Velasco davant el moviment austriacista de 1704. El títol no va ser oficialitzat, però, fins el 1716. La família va ser víctima de l'avalot austriacista de l'octubre de 1705. Junyent va romandre durant la guerra amagat a Vacarisses, amb el seu cunyat Josep Amat i en correspondència amb els borbònics. El 1710 ell i el seu germà Ramon intentaren unir-se a l'exèrcit borbònic que estava a l'Urgell, però se li va indicar que era millor quedar-se a la zona austriacista, «manteniendo el partido de los leales vasallos». Per fi el 1713 es va incorporar a l'exèrcit filipista a Martorell i va participar activament en la repressió de la resistència del Principat i en el setge de Barcelona. Ell i el seu germà Ramon s'ufanaven d'haver estat els primers catalans que l'onze de setembre havien entrat a la ciutat amb les armes de la mà. Junyent va acompanyar les noves autoritats borbòniques en actes plens de significat polític. Ell era amb l'intendent José Patiño en l'acte de dissolució de la Generalitat i als intents de protesta del diputat eclesiàstic va respondre amb duresa, que quan mancava la força no hi havia dret a protestar. També hi era en el Te Deum per la Victoria borbònica que es va celebrar dies després i allí va assenyalar al vencedor duc de Berwick els dirigents del Braç Militar que eren presents

17. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, IX (2005), pp. 714 i 894, X (2007), pp. 63 i ss.

com els principals instigadors de la resistència. Junyent va ser un dels 16 administradors nomenats per governar la ciutat de Barcelona i un cop organitzat el nou ajuntament borbònic en va ser un dels regidors (1718).¹⁸ Va morir el 1735 i va ser enterrat al convent nou de Sant Agustí.

També va participar en el setge de Barcelona de manera activa un altre noble i militar català que a vegades és citat incorrectament com acadèmic desconfiat. Em refereixo a Oleguer Taverner i Ardena, comte de Darnius, coronel de cavalleria. La família Taverner havia sortit en ple de Barcelona el 1705. Entre ells sí que hi havia un acadèmic desconfiat, el germà del comte i canonge de Barcelona Josep Taverner i Ardena, el qual va aprofitar el seu exili a Perpinyà per fer profitoses recerques històriques a les biblioteques de França, i encarregar la còpia de la Crònica de Jeroni Pujades a la biblioteca reial de París. Sembla que també va participar en tasques d'espionatge.¹⁹ El 1720 va ser nomenat bisbe de Girona.

Un altre desconfiat borbònic va ser Josep Cortada i Bru (nascut el 1685), el qual va servir com a capità de cavalleria en el regiment del Rosselló. El seu pare va formar part, amb altres cavallers catalans de la real junta interina de justícia i govern, que s'encarregava de l'administració civil de Catalunya sota la presidència de l'intendent José Patiño. Posteriorment, Josep Cortada va ser agutzil major de l'Audiència.²⁰

Cunyat de Junyent era Josep Amat de Planella i Despalau (1670 – 1715), que s'havia casat el 1695 amb Mariana de Junyent i Vergós. Com a secretari de l'Acadèmia fou l'encarregat de publicar les *Nenias Reales*. Felip V li va concedir el títol de marquès de Castellbell, mentre que el seu germà Francesc va ser nomenat marquès de Castellar per Carles

18. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, IV, pp. 313 i 315. Joan MERCADER RIBA, *Felip V i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1968, pp. 348-349.

19. Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, Barcelona, 1905, p. 267. Traiciones de... José Taberner y Dardena (sic). «Un hombre entregado por entero a la Historia de Cataluña, un investigador tenaz de nuestras antigüedades y de nuestras instituciones... pero un hombre del partido realista-absolutista».

20. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 318-319.

d'Àustria. L'historiador Josep Rafael Carreras Bulbena digué d'ell que «no fou tan ardent partidari com el seu germà, no traient la cara per causa alguna». El 1705, però, va sortir de Barcelona amb el seu cunyat Junyent i es va refugiar al seu domini de Vacarisses, i a vegades a Montserrat. El 1713, després de l'entrada dels exèrcits borbònics, es va establir a Tarragona. Va tornar a Barcelona després de la caiguda de la ciutat i va morir l'any següent. Va atorgar testament davant un notari que havia estat dels últims consellers de Barcelona. Va ser el pare del famós virrei Amat.²¹

Entre les persones que ingressaren a l'Acadèmia el 1700 hi havia nou militars espanyols. El més famós va ser José Carrillo de Albornoz (Sevilla 1671), capità de cuirassers a cavall, que es va casar aquell mateix any a Santa María del Mar amb la dama catalana Isabel Maria d'Antic. Va ser presentat per entrar a l'Acadèmia pel marquès de Rubí. El 1713 Carrillo era comte de Montemar i un dels caps militars que reprimiren amb més duresa la resistència catalana. Va escriure un famós dictamen sobre el caràcter dels catalans, als quals qualificava d'idòlatres de la llibertat., Després de la guerra va ser corregidor de Barcelona i capità general de Catalunya.²² Si hagués perllongat el seu comandament fins el 1729 hagués pogut ser el primer president de la nova Acadèmia, en lloc del marquès de Risbourg.

Dels altres acadèmics militars, Martín Díaz de Mayorga (Madrid 1675), que havia pres part a la defensa de Barcelona el 1697 i el 1710 era capità d'infanteria, apareix diverses vegades en el conflicte. El 1710 va ser fet presoner, com hem vist, a la batalla de Saragossa. Per un sarcasme de la Història, el 1717 va intimar la rendició al darrer virrei austríac de Sardenya, que era l'antic desconfiat marquès de Rubí. Estava casat amb una Ferrer de Savassona. Va morir a Barcelona el 1721. Iñigo Villarroel Peláez (nascut a Barcelona el 1666 i mort a la mateixa ciutat el 1755),

21. Alfredo SAENZ-RICO URBINA, *El virrei Amat*, vol. I, Universidad de Barcelona, 1967, pp. 9-16.

22. Josep M. GAY, *El corregidor a Catalunya*, Marcial Pons, Madrid 1997, pp. 557-558. Didier OZANAM, *Los capitanes y comandantes generales de las provincias en la España del siglo XVIII*, Universidad de Córdoba, 2008, pp. 103-105.

que el 1700 era capità de cuirassers va fer tota la guerra en el bàndol borbònic, a diferència del seu germà Antonio, el gran defensor de Barcelona.²³

Altres acadèmics desconfiats pertanyien més aviat a l'administració militar. Diego Pellicer y Tovar era auditor general de l'exèrcit. Tres dels seus fills, Diego, Manuel i Felipe Pellicer y Bustamante foren "meninos" de la institució. Durant la guerra el pare serví amb el regiment de dragons de Marimon, de filipistes catalans. Diego de Cárdenas, comissari general de la cavalleria, era natural d'Elx i es va casar amb la catalana Maria d'Aspre, de família noble de Sant Joan de les Abadeses (1699). Marcos de Alva era inspector de guarnicions («veedor de presidios») de Girona.²⁴

En la sessió acadèmica que es va celebrar en honor de Felip V el 1701 hi van participar dos personatges castellans que el 1713 fundaren a Madrid la Real Academia Española. Per cert de trajectòria vital ben diversa. Gabriel Álvarez de Toledo va morir el 1714. En canvi José Ignacio Solís i Gante, nét del comte de Montellano, va viure 50 anys més. Álvarez de Toledo era secretari de Montellano. En aquesta sessió participaren els acadèmics austriacistes: Savallà, Rubí, el canonge Josa, el comte de Ferran i Antoni de Peguera. En conjunt hi havia una dotzena d'austriacistes i una altra de borbònics, amb alguns indecisos.²⁵

3. *La gran decisió*

Fins aquí hem parlat d'una divisió clara entre austriacistes i borbònics. Però precisament en relació amb l'any 1713 ens hem de referir a un tercer grup: el d'aquelles persones que havien viscut sota la sobirania de Carles d'Àustria des de 1705, però que sortiren de Barcelona un cop es va deci-

23. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 302-304 (Díaz de Mayorga) i 389-391 (Villaruel).

24. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 305-306 (Pellicer y Bustamante), 312 (Cárdenas), 325-328 (Pellicer y Tovas) i 383 (Alva).

25. CAMPABADAL, *La Reial Acadèmia*, pp. 48-52.

dir la darrera resistència i es dispersaren per diferents llocs de Catalunya, molt d'ells a Mataró, bo i esperant la fi dels esdeveniments.²⁶

Alguns d'ells podien ufanar-se d'una militància austriacista força explícita. Joan de Pinós i Rocabertí, nascut el 1670, cavaller de l'ordre de Sant Joan (1696), va ser capità del gremi de paraïres (1706), gentilhome de cambra i ajudant de camp de Carles d'Àustria. El 1713 mentre el seu germà el marquès de Barberà esdevenia un dels caps polítics de la resistència, es retirà a Centelles, amb el seu cosí Josep de Pinós i Sacirera, que era alhora el gendre del marquès.²⁷

Josep Faust de Potau, nascut el 1684, era fill del jutge de l'Audiència Cristòfol Potau, un dels magistrats considerats austriacistes, encara que va acceptar de Felip V el títol de comte de Vallcabra. Va participar a les darreres sessions de l'Acadèmia el 1703 i aquell mateix any es va casar amb la germana de Pau Ignasi de Dalmases. Els dos Potau pare i fill i el mateix Dalmases foren enviats a Madrid com a portaveus de les institucions catalanes per queixar-se de l'actuació del virrei Velasco. A la cort els Potau foren detinguts i confinats, primer a Burgos i després a la ciutadella de Pamplona, on va morir el pare. Josep Faust fou bescanviat el 1709 i Carles d'Àustria va premiar la seva fidelitat amb el títol de marquès de Vallcabra. Era també capità de la Coronela. El 1713 en les deliberacions del Braç Militar es manifestà a favor de negociar amb els borbònics. Un cop decidida la resistència, es va retirar a Sabadell. Malgrat això, els borbònics li segrestaren els béns i cremaren el seu títol de marquès. Morí el 1732. Amb ell havia sortit de Barcelona un Pere Potau. Devia ser el seu germà i antic "menino" Pere de Potau i Ferran, que posteriorment fou canonge de Lleida.²⁸

26. CASTELLVÍ, *Narraciones històriques*, III, p. 708. «Nombre de los caballeros... que, declarada la defensa, se salieron de Barcelona, donde tenían sus domicilios, cuyos nombres se ponen... a fin de manifestar habían sido de dictamen contrario a la defensa».

27. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 302-304.

28. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 330-331.

També sortí de Barcelona l'advocat i ciutadà Joaquim Vives i Ximenes, conegut en els treballs acadèmics com «el rector dels Banys». El govern austriacista li havia encarregat missions polítiques (recollida de moneda) i cerimonials (participà en la rebuda d'Isabel Cristina de Brunswick el 1708). Va ser membre de la Conferència dels Tres Comuns.²⁹ Un altre dels desconfiats que sortiren de Barcelona fou el cavaller Benet de Sala i Cella, nascut a Girona el 1684, nebot i hereu del bisbe de Barcelona Benet de Sala i Caramany, que havia marxat a Itàlia abans que es decidís la resistència. Benet de Sala es retirà a Arenys.³⁰

Possiblement el més famós dels refugiats a Mataró va ser el mercader Josep Aparici, que havia estat conseller quart de la ciutat (1698) i l'aportació del qual a l'Acadèmia havia estat fonamentalment de matèria geogràfica. Aparici havia estat privat dels seus càrrecs pel triomf austriacista el 1705, però sembla que havia estat recuperat gràcies al seus coneixements tècnics en matèria d'impostos. Per aquests mateixos coneixements fou cridat per l'intendent borbònic Patiño perquè col·laborés en l'organització de la nova administració d'hisenda, com així va fer. Va formar de la nova Junta patrimonial o de la Intendència i en l'organització del nou impost de les quinzenades, que va revoltar bona part de Catalunya. Malgrat aquests serveis, només va obtenir dels vencedors un càrrec subaltern a la administració d'hisenda. El 1720 va publicar un mapa de Catalunya, dedicat a Felip V. Els seus descendents sí que prosperaren en l'administració borbònica i obtingueren l'ennobliment d'Aparici a títol pòstum.³¹

Fins aquí hem parlat de persones de militància austriacista més o menys clara entre els qui sortiren de Barcelona. Considerem ara un grup

29. CASTELLVÍ, *Narraciones històriques*, II, pp. 431 i 509, III, pp. 460 i 508. MARTÍ FRAGA, *La Conferència*, p. 391.

30. Enrique Claudio GIRBAL, *Biografía del cardenal gerundense D. Fr. Benet Sala i Caramany*, Girona, 1886, pp. 18 i 51.

31. Jesus BURGUEÑO, *El mapa com a llenguatge geogràfic. Recull d'estudis històrics*, Societat catalana de Geografia, Barcelona, 2008, pp. 41-82.

d'acadèmics de connexions borbòniques, però que havien romàs a Barcelona sota el govern austriacista i que fins i tot havien participar en la Junta de Braços, naturalment defensant les posicions inclinades a la capitulació.

El canonge Josep Rius i Falguera, tresorer de la catedral, era fill del magistrat de l'Audiència Francesc de Rius i Bruniquer, destacat borbònic. Josep Rius prengué part de la Junta de Braços i sortí de Barcelona cap a Vic i després Solsona. El seu germà Ignasi de Rius i Falguera fou magistrat de l'Audiència borbònica. Tota la família es presentava com a borbònica i perseguida pels austriacistes. Però el canonge havia romàs a Barcelona durant el govern austriacista. Després de la guerra també fou nomenat canonge l'antic "menino" Antoni de Copons, germà petit del marquès de Moja, que el 1713 es retirà a Mataró. El 1713 va morir el canonge de la Seu d'Urgell Josep de Llupia i Agulló, canonge d'Urgell (ho era des de 1697). El seu germà havia estat el portaveu de governador general de Catalunya fins el 1705, data en què fou destituït pel govern austriacista, pel que podem deduir que el canonge tenia la mateixa orientació política. També era de família borbònica Antoni Serra Vileta, catedràtic de Teologia de la universitat de Barcelona i qualificador del Sant Ofici. Va sortir de Barcelona el seu germà Esteve, que havia estat conseller de la ciutat i membre de la Generalitat, però que després de 1714 va formar part de l'equip municipal borbònic. En canvi, sembla que Antoni era a Barcelona l'agost de 1713 i va formar part de la junta de teòlegs que va autoritzar l'ús de la plata de les esglésies per a les necessitats de la defensa. El 1716, però, era beneficiat de la catedral.³²

Això és el que sabem dels supervivents de l'Acadèmia Desconfiada. Però els fets de 1713 foren viscuts també per alguns personatges que 16 anys després fundaren la definitiva Acadèmia de Barcelona. L'Acadèmia es va refer el 1729 al voltant dels fills de dos dels fundadors: el comte de Savallà i Pau Ignasi de Dalmases. El comte, que romania a la cort impe-

32. CARRERAS BULBENA, «Constitució i Actes», pp. 294-298 (Rius i Falguera), 305-306 (Copons), 322-323 (Llupia) i 335-336 (Serra Vileta).

rial de Viena, va cedir al seu primogènit el títol de comte de Peralada, que acabava d'heretar. Aquest primogènit, Bernat Antoni de Boixadors va ingressar a la nova Acadèmia ensem amb tres germans seus, un d'ells el futur cardenal Joan Tomàs de Boixadors. El comte de Peralada va seguir la carrera militar al servei de Felip V i va ser president de l'Acadèmia de 1737 fins la seva mort el 1755.³³ També van ingressar a l'Acadèmia tres fills de Pau Ignasi de Dalmases: el primogènit, el canonge i el militar.

El 1713 es va quedar a la Barcelona assetjada Joan de Sentmenat, primer marquès de Sentmenat, que va tenir una participació política coneguda. Després de la caiguda de Francesc de Sentmenat i Agulló, el futur acadèmic, tenia 16 anys el 1713. Un informe posterior deia que «no tiene mérito ni demérito en asuntos del real servicio». Malgrat els antecedents austriacistes del seu pare, va ser regidor de l'Ajuntament borbònic i gentilhombre de cambra del rei.³⁴ També va romandre a Barcelona el comte austriacista de Sant Miquel de Castellar, germà del marquès de Castellbell i pare del futur acadèmic Feliu d'Amat i Llentiscar, que tenia 15 anys el 1713. A part d'aquests nobles titulats, els acadèmics de 1729 que havien romàs a la Barcelona resistent no pertanyien a la noblesa. El metge Josep Forners, catedràtic de prima de medicina, capità de la companyia d'estudiants, participà activament en la defensa de la ciutat.³⁵ El religiós Agustí Antoni Minuart, catedràtic de Teologia, fou membre de la junta de teòlegs que va autoritzar l'ús de la plata de les esglésies per finançar el setge.³⁶ També va patir els rigors del setge el botiguer de teles Pere Serra Postius, de reconeguda adhesió austriacista, el qual va perdre una part de la seva preuada biblioteca.³⁷

33. Pere MOLAS, «Els presidents de l'Acadèmia al segle XVIII», *Anuari de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona, 2005-2006, pp. 11-12.

34. Francisco José MORALES ROCA, *Oficialium Cataloniae (I). Regidores del Ayuntamiento de Barcelona. Dinastía de Borbón (1716-1833)*, Barcelona, 2002, pp. 14-15.

35. CASTELLVÍ, *Narraciones històricas*, III, p. 698 i IV, p. 168.

36. CARRERAS BULBENA, «Estudis biogràfics d'alguns benemèrits patricis que il·lustren aquesta Academia. Proemi - primera època», BRABLB, XIII (1927), pp. 183-185.

37. Rosa M. ALABRUS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, Lleida 2001, pp. 377-378.

Les famílies de futurs acadèmics amb títol de noblesa sortiren de Barcelona un cop proclamada la resistència. Així ho feren el marquès d'Alfarràs, el comte de Creixell, el baró de Rocafort, a qui Carles d'Àustria havia donat el títol de comte de Montagut, però que el 1713 s'havia mostrat partidari de negociar amb els borbònics.³⁸ El seu fill i futur acadèmic tenia aleshores 21 anys. El mercedari Marià Ribera es refugia a Vic. També pares que es quedaren a la ciutat enviaren la família a fora (el futur acadèmic marquès de Barberà, que tenia tres anys). Ramon de Ponsich, que va ser durant molts anys secretari de l'Acadèmia, va néixer el mateix any 1713 a Sant Quirze de Terrassa, mentre el seu pare, que havia estat conseller de la ciutat, participava activament en la defensa. Per cert que Ramon de Ponsich va esdevenir el 1739 regidor de l'Ajuntament, un cop casat amb una dona de la família Alós, de provada fidelitat borbònica.³⁹

Un dels nobles que van sortir de Barcelona el 1713 va ser don Josep Mora, del carrer Montcada, amb el seu fill Josep, que tenia 13 anys. Van anar a Sant Jeroni de la Murtra. El pare havia estat conseller de Barcelona. Del fill es deia en un informe de 1739 que no se li coneixien actes positius o negatius en temps de la guerra. Malgrat això havia obtingut el 1730 una plaça de regidor vitalici a l'Ajuntament borbònic, plaça que el 1744 va esdevenir hereditària. El 1749 va obtenir del rei Lluís XV de França el títol de marquès per la seva petita senyoria cerdana de Llio. Va ser el director de l'Acadèmia i qui li va obtenir el títol de Reial amb la denominació de Bones Lletres.⁴⁰

38. CASTELLVÍ, *Narraciones històriques*, III, p. 552, «Fue de voto que desde luego se nombrasen personas para salir a conferenciar con el general Grimaldi, dándoles amplios poderes».

39. Pere MOLAS, *Institucions i grups socials a l'Edat moderna*, Barcelona, 2012, p. 279.

40. IDEM, «El marquès de Llio i la seva obra històrica», Pròleg a la reedició de les *Observaciones sobre los principios fundamentales de la Historia* del marquès de Llio, Associació de Bibliòfils, Barcelona, 2000.

Marbres a la Catalunya setcentista: art, il·lustració i propaganda

MONTSE ORTÍ IGLESIAS*

Resum

S'explora la relació entre la utilització de marbres de colors en l'art i la seva dimensió com a símbol propagandístic de la riquesa natural d'un territori, de la capacitat científica per a transformar la natura i de l'avantguarda artística. Aquesta tendència europea s'exemplifica a Catalunya amb la col·lecció de marbres del Museu Salvador i amb alguns projectes artístics on la presència de determinats materials petris portava un missatge implícit no sempre evident per a l'espectador actual.

Paraules clau: Col·leccions de marbres, Museu Salvador, Marbres catalans, segle XVIII.

Resumen

Se explora la relación entre la utilización de mármoles de colores en el arte y su dimensión como símbolo propagandístico de la riqueza natural de un territorio, de la capacidad científica para transformar la naturaleza y de la vanguardia artística. Esta tendencia europea se ejemplifica en Cataluña con la colección de mármoles del Museu Salvador y con algunos proyectos artísticos en los que la presencia de determinados materiales pétreos comportaba un mensaje implícito no siempre evidente para el espectador actual.

* Els continguts d'aquesta comunicació s'han beneficiat dels projectes BTE2001-3201 (2002-2005) del Programa Nacional de Promoción General del Conocimiento-Comisión Interministerial de Ciencia y Tecnología (CICYT), CGL2005-05337/BTE (2005-2008) del Programa Nacional de Biodiversidad, ciencias de la tierra y cambio global- Ministerio de Educación y Ciencia i 2001SGR00075 i 2005SGR0089 del Grup de recerca finançat de la Generalitat de Catalunya.

Palabras clave: colecciones de mármoles, Museu Salvador, mármoles catalanes, siglo XVIII.

Abstract

This contribution explores the relationship between the use colours marbles in art and their propagandistic role as a symbol of the natural wealth of a territory, the scientific ability to transform nature and the artistic vanguard. This European tendency is exemplified in Catalunya by the marble collection of the Salvador Museum and by some artistic projects where certain stone materials bore an implicit message not always obvious to the spectator of today.

Keywords: marble collections, Salvador Museum, Catalanian marbles, XVIII century.

En aquesta comunicació voldria dirigir l'atenció envers la relació que en època moderna es va establir entre la utilització de marbres de colors¹ en l'art i la seva dimensió com a element propagandístic de la riquesa d'un territori, així com a exponent de l'avantguarda artística, la ciència i la capacitat per a conèixer la natura i transformar-la. És prou sabut que la utilització d'aquests materials fastuosos de superfícies polides i colors llampants era considerada com un símbol de luxe i distinció, no només pel seu cost, sinó perquè per a aconseguir-los calien tècniques específiques, així com comptar amb artífexs destres en la seva talla i modelatge, un requisit que a Catalunya, concretament, quedava a l'abast de pocs i que a inicis del 1700 es concentrava en una nombre reduït de tallers que n'haurien adquirit les tècniques per vies alienes a l'ensenyament gremial. En adhesió, quan l'exhibició d'aquest art marmorari va venir de la mà

1. L'ús que aquí es fa del terme "marbre" és el de "marmora" llatí; és a dir, qualsevol roca que pel seu gra i la seva duresa admeti poliment: marbres "sensu stricto", calcàries, porfirs, granits, basalts, alabastres, obsidians, serpentine, travertins, etc.

dels sobirans, el missatge també portava intrínsec l'assoliment de tot l'aparell burocràtic que havia fet possible la reunió de materials vinguts d'arreu dels seus dominis, i el missatge incrementava en intensitat quan els marbres es tractaven com a pedres dures o semiprecioses en les peces d'art sumptuari que elaboraven els tallers d'orfebreria i marqueteria lapidària que assortien les corts europees.² Aquesta funció d'exaltació de la riquesa natural i la perícia tècnica era l'objectiu que perseguia la llegenda de la custòdia de l'altar major d'El Escorial, "Totum Hispano e Lapide". I en aquest sentit, el llegat dels marbristes italians que participaren en l'obra escurialense s'estén més enllà de la seva execució, atès que atansa plantejaments de base com els que Jacobo Trezzo transmetia a la cort austríaca quan remarcava respecte de les pedres allà emprades que «mucho más tenéis los españoles si lo supiéseis buscar».³

De fet, no només calia saber reconèixer els materials a les faldes de les muntanyes, sinó habilitar les infraestructures necessàries per a la seva explotació i transport i, també, recollir-ne el testimoni per tal d'assegurar-se'n que el coneixement es perllongaria al llarg del temps. Aquesta fou una lliçó que la monarquia borbònica tenia ben apresada quan va arribar al tron d'Espanya, ja que l'heretava directament de l'experiència francesa. Concretament, comptava amb el referent del Servei Central de Marbres,

2. Vegeu, entre d'altres estudis dedicats als tallers de pedres dures i la seva presència a les corts europees: Alvar GONZÁLEZ PALACIOS, *Il gusto dei principi: arte di corte del XVII e del XVIII secolo*, Longanesi, Milà, 1993, 2 vols. i Wolfram KOEPE i Annamaria GUISTI, *Art of the Royal Court: Treasures in Pietre Dure from the Palaces of Europe*, Metropolitan Museum of Art, Nova York, 2008.

3. El comentari, segons relata Antonio de Morales, el va realitzar Jacobo Trezzo quan de Morales admirava l'obra esmentada: «y habiendo el mismo artifice labrado de piedras de España tan finos jaspes y de tanto esplendor como en la custodia del altar mayor del Real Monasterio de San Lorenzo se ven, y espantándome yo de la lindeza de aquellas piedras, me dixo con afirmación: Mucho más tenéis los españoles si lo supiéseis buscar», Ambrosio de MORALES, *Las antigüedades de las ciudades de España*, Don Benito Cano, Madrid, 1792, vol 9, p. 162 (obra original de 1575).

un organisme dependent dels Bâtiments du Roi el funcionament del qual havia estat definitivament regulat el 1700, quan la conjuntura bèl·lica europea féu aconsellable a l'administració de Lluís XIV abandonar la importació i intensificar l'explotació als Pirineus francesos i el Llenguadoc. La finalitat d'aquest servei reia en assortir els projectes reials a través d'una estructura que des de la direcció general de París s'estenia cap a les zones productores amb els controladors regionals, els inspectors locals i els controladors de port i duanes; de ports i duanes perquè l'Estat ostentava el monopoli del comerç de marbres. Si bé durant els primers anys l'organisme es va concentrar en els materials de major qualitat, a partir de les noves normatives de 1725 i 1730 la seva responsabilitat es va fer extensible a qualsevol tipus de marbre, i al 1765 el control es va ampliar a la mateixa explotació de pedreres.⁴

Fou a través del Servei de Marbres francès que a Catalunya arribaren algunes de les comandes del jaspi més internacional i preuat que s'explotava al Principat: el brocatell de Tortosa, o com se'l coneixia arreu d'Europa, el "broccatello di Spagna". Si bé l'administració francesa tradicionalment s'havia assortit d'aquest material vermell i daurat a través dels nombrosos tallers genovesos, l'opció de recórrer directament als mestres tortosins s'havia estudiat en moments avançats de la Guerra de Successió, quan l'any 1712 Claude Tarlé va incloure al final del seu informe sobre els marbres dels Pirineus i el Llenguadoc una notícia del material tortosí per si més endavant resultava d'interès.⁵ Alguns anys després, la confrontació dels preus al port de Gènova respecte dels costos d'assortir-se'n directament a Tortosa féu aconsellable dur a terme aquestes empreses a la ciutat de

4. Geneviève BRES-CBAUTIER, Hélène DU MESNIL, «La politique royale du marbre français (1700-1789)», a *Les ressources minérales et l'histoire de leur exploitation*, vol. II, CTHS, Paris, 1986, pp. 425-442 i Geneviève BRES-CBAUTIER, Hélène DU MESNIL, «Le Marbre du roi: l'Approvisionnement en marbre des bâtiments du roi, 1660-1715», *Eighteenth-Century Life*, 17 (1993), pp. 36-54.

5. Archives Nationales de France (ANF), Maison du Roi, Série O1, Marbres, 2067. Claude Tarlé, informe de 1712 setembre 22.

l'Ebre mitjançant l'administració catalana. En aquestes missions hi va jugar un paper fonamental Antoine de Sartine, qui estigué al front de la Superintendència de Catalunya des de 1726 fins a 1744. Un exemple d'això el trobem en la comanda que l'any 1737 l'administració de Lluís XV va realitzar a la Confraria de la Cinta de la catedral de Tortosa, la qual va gestionar Sartine a través de la seva xarxa burocràtica. I s'hi va implicar fins al punt d'avançar les més de 944 lliures valencianes que havien costat els 30 blocs de brocatell que arribaven al port de Le Havre l'any 1741.⁶ Aquests blocs, com els d'altres comandes posteriors, es destinarien majoritàriament a fornir les taules i xemeneies que moblaven les estances dels palaus de la monarquia i l'alta noblesa de França.

A Espanya, si bé Felip V no va veure la necessitat d'endegar un projecte similar al del Servei Central de Marbres, aquesta si que fou una mesura que inspiraria a Ferran VI des dels primers anys del seu regnat, quan les necessitats decoratives de la capella i les estances del primer pis del nou Palau Reial de Madrid feren que el tot just arribat d'Itàlia Felipe de Castro posés de relleu la necessitat de comptar amb major varietat de material lapidi per a ornamentar-les. El procés de cerca, que inclouria exhumar la documentació relativa a El Escorial, va precipitar la resolució de l'any 1748 per mitjà de la qual totes les pedreres de marbre quedaven incorporades al patrimoni reial.⁷ La mesura anava acompanyada d'una tendència observable anys abans i que es mantindria al llarg del segle, com fou la promoció de viatges de reconeixement de marbres arreu del territori, seguint un model present a diverses corts europees per mitjà del qual el sobirà encarregava expedicions que comportaven la realització

6. ANF, Maison du Roi, Série O1, Marbres, 2068, anys 1737-1741.

7. Buen Retiro, 1748 setembre 17, Resolución de su majestad sobre canteras de mármoles. Archivo General de Palacio (AGP), Administrativa, Obras de Palacio, 1061, 4. Vegeu una transcripció a María del Socorro GONZÁLES DE ARRIBAS i Filemón ARRIBAS ARRANZ, *Noticias y documentos para la Historia del Arte en el siglo XVIII*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1961, doc. 71, pp. 31-33.

d'informes i la remesa de mostres. Fruit d'això, a finals de segle es comptava amb una col·lecció de més de 300 marbres d'Espanya.⁸

Els fruits de les recerques als tallers de la reial fàbrica assortiren en part les col·leccions lapidàries del Real Gabinete de Historia Natural de Madrid, des d'on Pedro Franco Dávila remetria als seus homònims europeus i membres de l'alta noblesa il·lustrada col·leccions de petites lloses polides com a intercanvi d'espècimens naturals, o com a obsequis refinats carregats de simbolisme propagandístic. Aquestes col·leccions estaven compostes d'unes 80 a 110 mostres i s'acompanyaven d'una «Nómina de los artículos de que consta la colección de jaspes, pórfidos, granitos, mármoles y alabastros de las canteras que actualmente se trabajan en España».⁹ Un exemple d'elles es pot observar a la Galerie Minéralogique du Jardin des Plantes del Musée d'Histoire Naturelle de París (número de fons A99), amb la inscripció «collection des marbres d'Espagne. Envoyée en 1774 par le Roy d'Espagne». Aquesta era sens dubte una iniciativa que Carles III havia adquirit amb l'experiència napolitana del Laboratorio delle Pietre Dure que ell havia fundat el 1738 seguint el model de la Galleria dei Lavori del gran duc de la Toscana, i que el portaria a fundar a Madrid el Real Laboratorio de Piedras Duras del Buen Retiro, una manufactura des de la qual també es promourien els viatges a la recerca de materials lapidis peninsulars.¹⁰

8. L'existència d'una activitat relativament important relacionada amb la recerca i explotació dels marbres peninsulars associada a les diverses obres reials del segle XVIII es coneix des de fa alguns anys. Vegeu GONZÁLES DE ARRIBAS i ARRIBAS ARRANZ, *Noticias y documentos*, secció 72.69 Materiales de Construcción; Francisco Javier de la PLAZA SANTIAGO, *Investigaciones sobre el Palacio Real Nuevo de Madrid*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1975, i María Luisa TÁRRAGA BALDÓ, «Mármoles y rocas ornamentales en la decoración del palacio real de Madrid», *Archivo Español de Arte*, LXXXII, 328 (2009), pp. 367-392.

9. Montserrat ORTÍ, «El alabastro en la Edad Media y la Edad Moderna. El caso de Sarrià (Tàrragona)», *Re Metallica*, 5 (2005), pp. 45-61, p. 58.

10. Vegeu, per exemple, Alvar GONZÁLEZ PALACIOS, *Las colecciones reales españolas de mosaicos y piedras duras*, Museo Nacional del Prado, Madrid, 2001, docs. 76, 77 i 78 (pp. 335-336).

Respecte dels marbres catalans i la seva presència a les col·leccions reials, cal indicar que tant als tallers palatins com al Reial Gabinet d'Història Natural destacava la presència del brocatell de Tortosa i els marbres de Tarragona, al quals ens hi referirem més endavant. La preparació d'un viatge de reconeixement sistemàtic a terres catalanes, no obstant, no es va escometre fins a les darreries de segle, quan el 1797 el marbrista Joan Baptista Galeotti va realitzar el seu viatge per Catalunya, Aragó i València.¹¹

A Catalunya, per contra, els esforços es dirigiren cap a la definició dels recursos del Principat i la seva reunió en els gabinets locals. Alguns d'aquests projectes aleshores fracassaren per manca de dotació econòmica, com succeí amb el gabinet d'Història Natural projectat al si de la Conferència Física de Barcelona, la institució que amb el temps esdevindria la Reial Acadèmia de Ciències i Arts,¹² i que encara el 1833 tenia pendent compilar mostres «de los mármoles y jaspes y otras piedras de adorno, a fin de que los artistas y particulares sepan por medio de semejante colección las que pueden sacar de este propio país».¹³ En paral·lel, s'observa un interès creixent per sistematitzar les dades sobre els jaciments de marbre com a part integrant de la riquesa mineral de Catalunya, una font que es començava a veure com un dels motors de l'economia i que calia vincular a les arts i la indústria, segons es palesa al «Discurso sobre la agricultura e industria del principado de Cataluña»¹⁴ preparat per la Junta de Comerç, en les preguntes que els dediquen els qüestionaris de Francis-

11. AGP, Administrativa, Obras de Palacio, 1061, 2.

12. Agustí CAMÓS, «La Direcció d'Història Natural a l'Acadèmia des de la fundació fins l'any 1845», a Nieto-Galán i Roca Rosell, coords., *La Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona als segles XVIII i XIX, Història, ciència i societat*, RACAB, IEC, Barcelona, 2000, pp. 219-243.

13. Arxiu de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona (AHRACAB), Gabinet d'Història Natural, Propositiones..., 1833, Proposta d'Antoni Monmany, 1833 novembre 1.

14. *Discurso sobre la agricultura e industria del principado de Cataluña*, 1780; edició a cura d'Ernest Lluç, Diputació de Barcelona, Altafulla, Barcelona, 1997.

co de Zamora,¹⁵ i queda explícitament formulat als escrits de Pedro Díaz de Valdés.¹⁶

Aquest és, a grans trets, el context general que emmarca una de les úniques col·leccions catalanes de marbres d'època moderna. Ens referim a la col·lecció generada al si del Museu Salvador, els fons de la qual actualment es troba a l'Institut Botànic de Barcelona. El Museu Salvador fou el gabinet naturalista més important de Catalunya fins entrat el segle XIX i fou també un exemple pioner en l'Espanya moderna, segons ho constata el mateix José Clavijo y Fajardo al seu pròleg a la traducció de la *Història Natural* del comte de Buffon.¹⁷

Respecte dels Salvador és sabut, especialment arran dels treballs de Josep Maria Camarasa¹⁸ però també de testimonis que retrocedeixen fins a les darreries del XVIII i mitjans del XIX,¹⁹ que foren una família d'apotecaris dels segles XVII i XVIII coneguts a la història de la botànica catalana per ser les figures científiques més reeixides del seu temps. Plenament integrats en el

15. Encara abans, en l'àmbit castellà els interrogatoris cadastrals del marquès de la Ensenada (1752) i del comte d'Aranda (1768) incorporaven preguntes relacionades amb l'explotació del subsòl. A l'interrogatori per al cadastre d'Ensenada es preguntava sobre la producció, destí i titularitat de les mines i lessalines (pregunta 17), mentre que al cens de 1768, o d'Aranda, tres hi estaven relacionades: la 15 pertocava a les mines, la 16 a les pedreres i la 22 a les produccions naturals.

16. AHRACAB, 76.12, Discurso sobre la Historia Natural con respecto a Cataluña; escrívale en febrero de 1791 don Pedro Díaz de Valdés. Posteriorment publicat a: Pedro DÍAZ DE VALDÉS, *Tratados sobre la física del clero*, Manuel Texero, Barcelona, 1806, pp. 1-62.

17. Georges-Louis LECLERC, comte de BUFFON, *Historia natural, general y particular*; traducida por D. Joseph Clavijo y Fajardo, Tomo I, Joachim Ibarra, Madrid, 1785, p. x.

18. Entre d'altres estudis de l'autor, Josep Maria CAMARASA, *Botànica i botànics dels Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1989, pp.29-47 i Josep Maria CAMARASA, «La biblioteca i les col·leccions Salvador de l'Institut Botànic de Barcelona: una font per a l'estudi de la història natural a Catalunya de mitjan segle XVII a mitjan segle XIX», a J.M. Camarasa, H. Mielgo i A. Rica, coords., *I Trobades d'història de la ciència i de la tècnica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1994, pp. 157-164.

19. Andrés POURRET, *Notícia històrica de la família Salvador de Barcelona, por don Andrés Purret*, Antonio Berdeguer, Barcelona, 1796; Miguel COLMEIRO, *Ensayo histórico*

panorama de les ciències europees, mantingueren contacte i correspondència amb botànics cabdals d'aquest període com Josep Pitton de Tournefort o Antoine de Jussieu, als qui van acompanyar en sengles viatges per la Península Ibèrica. D'altra banda, s'ha assenyalat la importància cabdal que per a la circulació d'idees científiques van tenir les tertúlies mantingudes durant la Guerra de Successió a la botica que Jaume Salvador (1649-1740) tenia al barceloní carrer de la Fusteria, on s'hi reunien els metges, apotecaris, cirurgians i d'altres científics i intel·lectuals arribats al servei dels exèrcits aliats.²⁰ Fou en aquestes trobades que Jaume Salvador i els seus fills Joan Salvador (1683-1725) i Josep Salvador (1690-1761) tingueren ocasió d'entrar en contacte i d'obrir vies a noves relacions epistolars amb científics de l'entorn anglosaxó com John Polus Lecaan Freins, James Petiver o Hans Sloan.

Amb aquests antecedents s'entendrà que la major vàlua del Museu Salvador reia en els herbaris de la Península Ibèrica i Balears i en la seva nodrida biblioteca. Tot i així, el signe dels temps féu que a la col·lecció botànica inicial s'hi anessin afegint d'altres col·leccions, com foren la d'instrumentació científica, de medalles, numismàtica, de fustes, artística, arqueològica o mineral. Tot plegat, convertí el Museu Salvador en una autèntica cambra de meravelles i gabinet científic equiparable als d'altres països europeus, on l'afany per recopilar, inventariar i donar categoria museològica a les produccions de la natura s'entenia a mode de mirall del món.²¹

sobre los progresos de la botánica desde su origen hasta el día, considerados más especialmente con relación a España, A. Brusi, Barcelona, 1842; Antonio de BOLÓS y VAYREDA, «Nuevos datos para la historia de la familia Salvador», Real Academia de Farmacia: Discursos de recepción, 3 (1959), pp. 7-50.

20. Vegeu els autors esmentats a les notes precedents i Maria Antònia MARTÍ I ESCAYOL, «Catalunya dins la xarxa científica de la il·lustració: John Polus Lecaan: medicina i botànica a Barcelona durant la Guerra de Successió», *Manuscripts*, 19 (2001), pp. 175-194.

21. Sobre els gabinets d'història natural en l'àmbit europeu vegeu Martina MAZZOTA, *Natura et Mirabilia: Il collezionismo enciclopedico nelle Wunderkammern d'Europa*; testi di A. Lugli, M. Mazzotta, R. Recht, Mazzota, Milà, 1983 i N. JARDINE, J.A. SECORD i E.C. SPARY, *Cultures of natural history*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

En aquest viratge hi tingueren molt a veure les estades a França i Itàlia que realitzaren els germans Joan Salvador (1705-1706) i Josep Salvador (1738), on tingueren ocasió de visitar alguns dels nombrosos gabinets naturalistes com a part de la seva formació científica, a la vegada que consolidaren cert gust per les arts i l'arqueologia. A propòsit de com aquests viatges pogueren despertar l'interès pels marbres, es pot prendre com a referència el fet que a Itàlia aleshores s'estaven estretint els vincles entre el col·leccionisme de marbres i el científic, un binomi que sovint es simbolitza amb la publicació l'any 1717 de la *Metalloteka Vaticana*²² i que Napoleone marca com a punt de partida de la nova direcció que al segle XVIII prendria el col·leccionisme de marbres antics,²³ una pràctica que s'havia estès entre cercles artístics i erudits d'Europa des de la segona meitat del cinc-cents. Prova que aquest ambient influencià Joan i Josep Salvador el fet que a partir d'aleshores incorporeassin al museu familiar marbres procedents de les seves expedicions botàniques i dels seus viatges, segons ho testimonien les poques etiquetes conservades de la col·lecció. Prova igualment de l'interès pels marbres i les arts en són també les diverses referències que Joan Salvador els va dedicar al seu diari del viatge per Espanya i Portugal dels anys 1716-1717,²⁴ el qual va realitzar acompanyant el seu amic Antoine de Jussieu en l'expedició botànica per la Península Ibèrica que li havia comissionat l'Académie Royale des Sciences.

22. Es tracta de l'inventari manuscrit de la col·lecció "naturalia" del papa Sixt V (1585-1590) que dos segles abans havia preparat el naturalista Michele Mercati, i que ara, durant el pontificat de Climent XI, el químic i botànic Giovanni Maria Lanci portava a estampar, Michele MERCATI, *Metalloteka vaticana; opus posthumum illustratum a Joanne Maria Lancisio, cui accedit appendix cum XIX iconibus, Joannes Maria Salvioni*, Roma, 1719.

23. Caterina NAPOLEONE, «Il collezionismo di marmi e pietre colorate dal sec. XVI al sec. XIX», a G. Borghini, *Marmi antichi*, Vol. 1, Edizioni de Luca, Roma, 1998, p. 107.

24. Joan SALVADOR RIERA, *Viatge d'Espanya i Portugal 1716-1717*, R. Folch, ed., Edicions 62, Barcelona, 1972. En la part de l'itinerari que passa per terres catalanes l'arribada a Sarrià suscita un interès per veure com es treballa l'alabastre de l'àrea de Sarrià-Pira-Ollers, i encara des d'aquí, Joan Salvador i Antoine de Jussieu es separen del grup per

Disposem encara d'un darrer document on posa de manifest que durant aquests decennis inicials del segle XVIII la col·lecció de marbres dels Salvador ja comptava amb un nombre força representatiu d'exemplars. Es tracta del text conegut com a les «Singularidades de la historia natural del Principado de Catalunya»,²⁵ un treball que fou preparat en ocasió de l'admissió a la Real Academia Médica Matritense del metge de cambra reial i protometge de Catalunya Tomàs Clarasó l'any 1737, i que hauria estat llegit²⁶ en una data propera al nomenament de Josep i el seu pare Jaume Salvador com a acadèmics (1737) i a l'activitat de Jaume Salvador al front de la Direcció de Farmàcia de la institució (1738). A les Singularidades les al·lusions a la família Salvador i les seves col·leccions són constants i no hi ha dubte que el discurs es preparà amb el suport dels espècimens del museu, segons ho va constatar Abad en

a anar a veure el monestir de Poblet i el seu tresor (16 d'octubre de 1716, pp. 24-25), una visita que el dia següent artísticament es complementarà a la cartoixa d'Escaladei, on els ensenyaren «lo santuari i algunes pintures», és a dir, les obres pictòriques d'allò que s'ha anomenat l'escola de pictòrica d'Escaladei, emplaçades sobretot a l'església i la capella del Sagrari (1 d'octubre de 1716, p. 25). Joan Salvador també fa referència a d'altres projectes del barroc català relacionats amb els marbres, com la capella de la Cinta de la catedral de Tortosa (19 d'octubre de 1716, p. 26), i ja en terres valencianes, la portalada de marbres negres i blancs de l'Assumpció de Vinaròs, església que qualifica com de «molt bona» (20 d'octubre de 1716, p. 26), o, a la ciutat de València i entre d'altres, el conjunt del presbiteri de la catedral, del que diu estar «molt adornat de marbres i pintures» (25 d'octubre de 1716, p. 29). Aquest interès es fa especialment expressiu en parlar de ciutats com Granada (26 i 27 de novembre de 1716, pp. 46-50) o Sevilla (24-27 de desembre de 1716, pp. 59-62).

25. Josep IGLÉSIES, *Singularidades de la historia natural del principado de Catalunya*, text de l'any 1737 transcrit a cura de Josep Iglésies segons el manuscrit de la Biblioteca Nacional i del Palau Reial de Madrid. Fundació Josep Massot i Palmés, Barcelona, 1963. Les referències als marbres es troben al capítol 3, «Del reyno mineral», epígraf 2 «De piedras», pp. 19-20 de l'edició citada.

26. Iglésies les publica com d'autor anònim, mentre que Enric Aragonès indica que a l'arxiu de l'Academia Médica Matritense consta Tomàs Clarasó com a autor, i que fou ell que la diposità a l'arxiu de la institució: Enric ARAGONÈS, «Descobrint el vulcanisme

estudiar les col·leccions paleontològiques²⁷ i ho hem pogut constatar nosaltres en examinar les 29 mostres conservades dels calaixos destinats als marbres.

De tot plegat se'n desprèn que la família Salvador hauria reunit al llarg del segle XVIII una mostra força representativa dels marbres que aleshores s'empraven a Catalunya, un repertori que formava part substancial d'allò que podríem anomenar el «model de marbres català» i que essencialment estaria conformat pels alabastres de la Garrotxa (Beuda i Sagaró) i la Conca de Barberà (Sarral, Pira, Ollers, Valldeperes), les calcàries de colors de Tarragona (jaspis de Santa Tecla) i Tortosa (Brocatell o jaspis de la Cinta), la calcària o marbre nummulític de Girona, i tot un seguit de calcàries fosques tirant a negres (llisós de Tarragona-Valls, pedra de Torroja del Priorat, marbre de Barcelona, etc). Tots aquests marbres s'esmenten a les Singularidades, llevat dels de Tarragona, que malgrat no aparèixer el 1737, sí fan acte de presència a la col·lecció amb diverses mostres que previsiblement s'haurien incorporat amb posterioritat.

Aquesta col·lecció ens servirà de pretext per a parlar d'alguns d'aquests marbres de la Catalunya moderna, dels que van esdevenir un símbol d'avantguarda artística i científica i que, en conseqüència, enaltiren les virtuts intel·lectuals i el poder dels seus promotors a través d'un missatge implícit que potser passa desapercbut a la mirada actual.

En primer lloc ens referirem als marbres de colors de tradició romana; és a dir, als jaspis de Tarragona i Tortosa. Les calcàries de Tarragona apareixen en època moderna en un escenari perfectament definit per l'esperit científic, erudit i innovador de la Tarragona renaixentista.

quaternari de la Garrotxa: de les observacions precientífiques als primers estudis geològics (segles XVI-XIX)», *Treballs del Museu de Geologia de Barcelona*, 10 (2001), pp. 77-125, p. 85, nota 25.

27. Antonio ABAD, «La colección de petrefactos del Museo Salvador de Barcelona. Siglos XVII, XVIII y primera mitad del XIX», *Batalleria*, 7 (1997) pp. 57-73.

Emblemàticament les podem associar a la capella del Santíssim Sagrament de la catedral, un projecte que va sufragar com a capella funerària pròpia l'arquebisbe Antoni Agustí i va dirigir Jaume Amigó.²⁸ En aquesta obra es traspua l'afany per recuperar els materials que havien assortit els tallers de la Tàrraco imperial, i que ara, reutilitzats o arrencats de nou de la pedrera, rebien una vida nova quan en brunyir-los se'n descobria i retrobava la bellesa oblidada. Aquesta és, òbviament, una dimensió arqueològica que estava en harmonia amb el perfil d'Antoni Agustí com a tractadista i estudiós d'una vasta cultura, posseïdor d'una extensa biblioteca, d'un gabinet amb monedes, medalles, instrumentació científica, etc, i promotor també del museu epigràfic que va instal·lar a l'hort del Palau Episcopal. Cal pensar, en definitiva, que l'assimilació de l'art renaixentista que a Catalunya va liderar l'Escola del Camp portava implícita la tendència que aleshores s'observava a Itàlia respecte de la recerca i obertura de nous jaciments com a mesura per a sobreposar-se a la cada vegada més complicada obtenció de marbres antics, és a dir, procedents de les ruïnes romanes.

L'altre marbre de color d'origen romà, el brocatell de Tortosa, és prou conegut per a la historiografia clàssica i moderna²⁹. Caldria ara remarcar que la seva projecció internacional fou possible mercès a la presència d'uns mestres, els tortosins, capaços d'assolir comandes de primer ordre. Aquesta

28. Vegeu, entre d'altres treballs del mateix autor, Marià CARBONELL, «Antoni Agustí i la capella del Santíssim Sagrament de la catedral de Tarragona», a M. E. Balasch, i J. Busqueta, coords., *Antoni Agustí, bisbe de Lleida i arquebisbe de Tarragona (1517-1586): Aportacions entorn el marc socio-cultural de Catalunya en la seva època*, Publicacions dels Amics de la Seu Vella, Lleida, 1995, pp. 217-237.

29. Per a època moderna vegeu especialment Joan Hilari MUÑOZ SEBASTIÀ i Salvador J. ROVIRA GÓMEZ, «La indústria del jaspí tortosí a l'edat moderna (segles XVI-XVII)», *Nous col·loquis*, I (1997), pp. 33-55 i Joan Hilari MUÑOZ SEBASTIÀ, «Sobre la indústria del jaspí de Tortosa durant els segles XVI i XVIII», *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, XXIII (2005), pp. 193-209. La projecció europea del brocatell de Tortosa ha estat tractada a la tesi doctoral de l'autora de la present comunicació: Montserrat ORTÍ, «Els marbres catalans en el context artístic del segle XVIII», tesi doctoral dirigida per J. R. Triadó i M. Inglés, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2013.

capacitat no hagués trobat espai per a desenvolupar-se sense la demanda del mercat que va propiciar la presència del «broccatello antico» als circuits dels «marmi antichi» dels tallers italians, que des dels obradors romans, florentins, etc. l'empraven i cercaven amb certa insistència entre les restes arqueològiques molt abans que es conegués la seva procedència tortosina. Un cop desvetllat l'emplaçament de les pedreres cap al 1600, la condició de Tortosa com a ciutat portuària va permetre la incorporació del brocatell en les rutes comercials del Mediterrani, i molt especialment el va posar en contacte amb els tallers lligurs que durant l'època moderna feren de la ciutat de Gènova el gran centre europeu del treball i la distribució de marbres. I en aquest sentit convé remarcar que el jaspi de Tortosa era l'únic material hispànic que s'exportava en època moderna.

D'entre el grup de calcàries fosques caldria remarcar el rol desenvolupat per la pedra de Torroja del Priorat. La seva introducció va venir precisament de la mà d'un centre econòmic, cultural i artístic de primer ordre com la Cartoixa d'Escaladei, on a les darreries del XVII l'experimentació amb nous materials lapidis efectuada a l'entorn de les obres de la capella del Sagrari hauria trobat en aquest marbre d'un negre opac un element idoni per a rematar i embellir les composicions policromes que recobrien tot el recinte, projectat per Fèlix Artigas. L'efecte obtingut fou tal que gairebé cent anys després justificaria la seva presència a la Capella de Santa Tecla de Tarragona o als projectes de Jaume Padró a Cervera -al paranimf de la universitat i al retaule del Sant Misteri. La relativa difusió de la pedra de Torroja a l'àrea tarragonina és, de fet, un altre exemple de com el binomi ciència-art va donar pas al descobriment de nous materials, perquè a l'esplendor barroc del cenobi del Priorat cal afegir-hi la tradició botànic-farmacèutica que haurien recollit al XIX monjos com Fra Salvador Vilella i de la qual se'n fan ressò les visites de botànics il·lustres com Josep Pitton de Tournefort (1687) o Antoine de Jussieu (1716), acompanyats respectivament per Jaume Salvador i Joan Salvador.³⁰

30. Per a un recull de testimonis vegeu Jacint CORBELLA i Edelmira DOMÈNECH, *Científics del Priorat*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2002, pp. 187-189.

Finalment, caldria dirigir l'atenció cap a un darrer material que a les Singularidades es defineix com a jaspi d'Igualada semblant al de Tortosa. No hi ha dubte, emperò, que el text s'està referint a l'alabastre d'Òdena, una roca on la distribució del carbonat sobre les capes més blanques de guix massiu li confereix una aparença jaspíenca. La introducció d'aquest alabastre en les arts plàstiques cal vincular-la sobretot al retaule major de Santa Maria d'Igualada, un projecte que la historiografia reconeix unànimement com el primer exemple a Catalunya en el trànsit del retaule barroc salomònic al d'estètica més classicista, propera als gustos italians i francesos introduïts per la nova monarquia borbònica. La petjada d'aquest ambient troba en el retaule d'Igualada un exemple especialment interessant d'ençà que Cèsar Martinell va donar a conèixer un primer projecte de 1704, que ara sabem traçat «per Roig»,³¹ possiblement Joan Roig i Gurri, que presentaria canvis substancials respecte de l'obra que finalment executarien Jacint Morató i Josep Sunyer a partir de 1718. Entre aquestes novetats s'ha destacat la substitució de la columna salomònica per columnes de fust cilíndric, tot i que sovint s'ha passat per alt un fet sens dubte singular com és que les sis columnes incorporades a la fàbrica de fusta fossin d'alabastre. Amb això, com s'ha dit, s'estava deixant enrere la columna salomònica, a la vegada que es buscava l'efecte dels grans marbres bretxoides que exhibia, sobretot, l'art italià. La tria, de fet, no era casual i amb ella la vila i els artistes mostraven en una iniciativa sense precedents com podien convertir les roques de guix local en autèntics marbres jaspíats a la manera italiana que havia portat la nova cort.

Vencedors, vençuts i exiliats: la memòria de la mort més enllà del 1714

JOSÉ A. ORTIZ

Universitat de Barcelona

Resum

Aquesta comunicació pretén mostrar aspectes de la mort a la Catalunya del segle XVIII tenint com a punt de partida la Guerra de Successió. Des d'una perspectiva cultural àmplia, es vol analitzar el ressò de la mort entre vencedors, vençuts i exiliats un cop finalitzat el conflicte bèl·lic. Oscil·lant entre el Fossar de les Moreres de Barcelona i les tombes en temples de Viena, entre excavacions arqueològiques i documentació d'arxiu, es recullen una sèrie de paradigmes: presentar la repressió a través de les execucions públiques, retrobar els sepulcres dels morts barcelonins i els rituals d'enterrament, recórrer els espais de la mort. També es vol reflexionar sobre la conservació i patrimonialització dels espais de la mort en relació a la presència actual de la memòria històrica d'aquest període.

Paraules clau: Mort, Guerra Successió, 1714, memòria històrica, escultura pública.

Resumen

Esta comunicación pretende mostrar aspectos de la muerte en la Cataluña del siglo XVIII, tomando como punto de partida la Guerra de Sucesión. Desde una perspectiva cultural amplia se quiere analizar el eco de la muerte entre vencedores, vencidos y exiliados una vez finalizado el conflicto bélico. Oscilando entre el Fossar de les Moreres de Barcelona y las tumbas en templos de Viena, entre excavaciones arqueológicas y documentación de archivo, se recoge una serie de paradigmas: presentar la represión a través de las ejecuciones públicas, reencontrar los sepulcros de los muertos barceloneses y los rituales de enterramiento, recorrer los espacios de la muerte. También se quiere reflexionar sobre la conservación y

patrimonialización de los espacios de la muerte en relación a la presencia actual de la memoria histórica de este período.

Palabras clave: Muerte, Guerra Sucesión, 1714, memoria histórica, escultura pública.

Abstract

This paper aims to show aspects of the death in 18th-century Catalonia since the War of Spanish Succession. From a cultural perspective we want to analyze the varied impacts of the death among victors, losers and exiled. Moving between the Fossar de les Moreres in Barcelona and temples and tombs in Vienna, between archaeological sites and archive documents, we consider a number of paradigms: repression by means of public executions, local burial places and rituals. We study the spaces of death in relation to the current presence of the historical memory of this period and the preservation of heritage.

Keywords: Death, Spanish Succession War, 1714, historical memory, public sculpture.

Queden cants per a ser cantats més enllà dels homes

PAUL CELAN

Un espai de memòria és un espai dotat de capacitat commemorativa que enllaça història i contingut polític. Allunyant-nos de mites i llegendes tenim els espais de memòria històrica, l'esforç legal, patrimonial i científic de recuperació dels llocs que han marcat aspectes de la història nacional. D'aquesta forma ho estudia Albert Balcells¹ en el cas català definint aquesta memòria com el conjunt d'aspectes commemoratius, polítics i simbòlics

1. Albert BALCELLS, *Llocs de memòria dels catalans*, Proa, Barcelona, 2008.

que actuen com a instruments de mobilització, d'alliçonament i d'identificació del grup i de la seva visibilitat pública. La recuperació començà durant el segle XIX amb l'estatuària pública i amb els noms dels carrers per recordar les biografies dels herois i personatges nacionals en el context del Romanticisme. Altres eines són els espais carregats de simbolisme en si mateixos, seria el cas dels monestirs de Montserrat, Ripoll i Poblet lligats a la pròpia història catalana. Aspectes de la memòria històrica han estat codificats i legislat en relació a la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) que dóna pautes noves per la preservació i patrimonialització dels fets passats.

Aquestes reflexions ens serveixen de punt de partida per centrar l'objectiu del nostre estudi, una mirada àmplia als espais de memòria en el context de la Guerra de Successió (1701-1714) i de forma específica a la presència patrimonial de la mort del segle XVIII català en relació al conflicte bèl·lic. Incorporarem l'anàlisi d'alguns espais i iniciatives patrimonials de recuperació de la mort tant en espais per se, com l'exaltació escultòrica d'aquests. Partim de la ciutat de Barcelona i ampliarem el nostre discurs a altres ciutats seguint les darreres propostes de difusió, commemoració i estudi de la mort més enllà de l'any 1714.

1. Monumentalitzar la mort o el drama com a patrimoni

Els cementiris són els espais de la memòria de la mort per excel·lència. Publicacions actuals així ho estudien² i algunes iniciatives europees com les rutes proposades per l'Association of Significant Cimiteries in Europe (ASCE) són noves formes d'apropar el tabú de la mort als ciutadans. En el cas català i espanyol ens trobem amb les iniciatives culturals de Mèmora Serveis Funeraris que desenvolupen activitats de difusió com visites guiades

2. *Gli spazi della memoria. Architettura dei cimiteri monumentali europei*, Luca Sossella Editore, Roma, 2005.

als cementiris, exposicions, tallers infantils, conferències... Aquests reptes carregats de simbolisme i emotivitat són punts de partida per treballar el dol i la por al finals dels dies des de noves perspectives. A les iniciatives de difusió als cementiris, hauríem d'incloure els espais arqueològics i patrimonials situats en uns indrets determinats, abans de l'obertura dels cementiris públics. A Barcelona el primer cementiri modern va ser el Cementiri de Poblenou³ inaugurat l'any 1775 amb el mecenatge il·lustrat⁴ del bisbe Josep Climent (1706-1781). Prèviament eren les parròquies les encarregades de gestionar les sepultures en la concepció històrica de la mort urbana. Per aquest motiu si volem apropar-nos a la mort lligada al conflicte de la Guerra de Successió hem de endinsar-nos en l'entramat urbà per recuperar els espais de sepeli.

A la ciutat de Barcelona tenim una nova mirada patrimonial proposada pels actes de commemoració del tricentenari del 1714. Els programes de mà i la pàgina web⁵ ens proposen, entre les parades del mapa de les celebracions, tres espais relacionats amb la mort. Dos d'ells no presenten cap signe exterior que monumentalitzi o doni un interès museogràfic en marcar la memòria. Ens referim a l'Hospital de la Santa Creu, que acollí els ferits durant el setge de 1713-1714; i al Fossar de Sant Pere, el cementiri adjacent a Sant Pere de les Puel·les, on van ser enterrats defensors i assaltants dels baluards de Jonqueres, de Sant Pere i del Portal Nou. A falta de signes exteriors que ho presentin, com cartel·les o llegendes informatives, visites guiades i rutes urbanes s'han organitzat per recuperar aquests espais de mort lligats als escenaris de les batalles. El tercer espai que trobem present en la tasca difusora del tricentenari, aquest sí monumentalitzat l'any 1999 com espai de memòria, és el Fossar de les Moreres, el cementiri de la parròquia de Santa Maria del Mar, fossa comuna dels defensors

3. Isabel LOBATO I FRANCO i Olga LÓPEZ I MIGUEL, «L'espai dels morts: l'organització de l'espai als cementiris del segle XVIII. El cementiri vell de Barcelona», *Pedralbes*, 2 (1988), pp. 371-377.

4. LOBATO I FRANCO i LÓPEZ I MIGUEL, «L'espai dels morts...», pp. 379-385.

5. <<http://tricentenari.bcn.cat>> Consultat: 08/10/2013.

barcelonins dels baluards de Llevant, del Migdia i de Santa Clara. La presentació actual, que enllaça amb la tradició de les tombes del soldat desconegut arran la Primera Guerra Mundial, respon a la feina desenvolupada en les últimes dècades del segle XX per part de la Comissió Pro Fossar de les Moreres-Memorial 1714, culminant amb la protecció patrimonial com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) i la construcció del peveter encès, el foc de la memòria, amb els versos de Frederic Soler:

Al fossar de les moreres
no s'hi enterra cap traïdor;
fins perdent nostres banderes
serà l'urna de l'honor.

Els estudis històrics d'aquest espai ens remeten a l'antic cementiri parroquial i als processos d'exhumació i tancament de cementiris urbans davant els nous cementiris barcelonins⁶ o les referències arqueològiques dels estudis portats a terme per part del Museu d'Història de Barcelona.⁷ L'excavació arqueològica confirma, amb la documentació de les restes antropològiques, la descripció aportada per les publicacions de l'època,⁸ que descriuen com els cadàvers van ser disposats a la fossa comuna en un estat de putrefacció avançat.

L'excavació portada a terme a l'església de Sant Just i Pastor ens aporta noves dades arqueològiques. En aquesta església s'hi han trobat també restes que marquen un espai funerari lligat a les morts del setge de 1714, un ossari, que la premsa recollia a inicis de 2012. Aquestes recerques donen noves vies per a l'estudi de la mort en època moderna. Les

6. Laura GARCÍA SÁNCHEZ, «Exhumación y sanidad pública: la problemática de los cementerios del Hospital de San Lázaro y de Santa María del Mar», *Pedralbes*, 23 (2003), pp. 671-682.

7. Codi de la memòria arqueològica: MHCB 05/01, consultable a la Carta Arqueològica de Barcelona, <<http://cartaarqueologica.bcn.cat>> Consultat: 08/10/2013.

8. *Diario del sitio de Barcelona*, Gabriel Bro, Girona, 1714.

disposicions dels cossos ens parlen d'enterraments conjunts sense diferenciar personalitats o individualitats en els moments de conflicte. Enterraments que responen a necessitats higièniques davant les possibles epidèmies per l'acumulació de cossos morts de resultes dels atacs bèl·lics en zona urbana. En un context de guerra ens allunyem de les fórmules funeràries individuals per crear espais col·lectius que desenvolupen una memòria global lligada a la ciutat.

Si ens acostem a personalitats específiques i deixem els espais de mort comuna, podem citar els casos de Josep Moragues i de Rafael Casanova com a dos paradigmes de la mort del 1714. Ambdós exemples ens presenten actualment espais de record lligats a l'escultura pública barcelonina i a les seves biografies. Els monuments commemoratius inserits en l'espai públic són una tradició lligada al segle XIX, moment en què s'exalten formes d'heroisme i es recuperen històries nacionals. L'escultura pública commemorativa acostuma a presentar els personatges o fets lligats a la urbs. La seva inserció urbana ha estat un dels temes que ha tractat la historiografia. La disposició d'un monument altera l'espai des d'un punt físic i simbòlic, degut, d'una banda a les imbricacions amb l'entorn immediat, i d'altra a les idees que l'acompanyen. Estudis realitzats a l'Amèrica del Sud com el de Rodrigo Gutiérrez⁹ o els específicament barcelonins de Francesc Fontbona i Judit Subirachs¹⁰ poden ser bons punts de partida.

Les ciutats s'expressen públicament a través de les seves escultures amb càrregues nacionals segons els moments de la seva creació. El punt de vista contemporani posa en dubte el sentit de l'art al carrer, la seva necessitat i la seva implicació en la trama urbana. Aquesta

9. Rodrigo GUTIÉRREZ VIÑUALES, *Monumento conmemorativo y espacio público en Iberoamérica*, Cátedra, Madrid, 2004.

10. Francesc FONTBONA, «La imagen de Barcelona a través de la escultura pública», *Historia y política a través de la escultura pública 1820-1920*, Institución Fernando el Católico, Saragossa, 2003, pp. 89-101; Judit SUBIRACHS, *L'escultura commemorativa a Barcelona (1936-1986)*, Els Llibres de la Frontera, Barcelona, 1989.

reflexió la desenvolupa Antoni Llena¹¹ presentant la necessitat d'adequació entre obra i espai urbà atenent a les qualitats pedagògiques i simbòliques de l'obra. En aquesta línia podem citar el Monument de l'holocaust de Peter Eisenman inaugurat l'any 2005 a Berlín com a exemple d'intervenció de gran format en una capital europea amb una forta càrrega simbòlica lligada a la mortalitat de la comunitat jueva.

Pel que respecta al nostre objecte d'estudi, parlarem de Josep Moragues i Mas (1669-1715), que ha estat una figura idealitzada com a defensor de la causa austriacista i catalana. Aquesta imatge és la que es desprèn del nou espai El Born Centre Cultural en què a la seva pàgina web¹² ens relata la seva vida i mort, i se li dedica una sala del centre. Com a exemple de repressió borbònica pels barcelonins,

Josep Moragues va ser arrossegat viu pels carrers de la ciutat fins a ser decapitat. El seu cos va ser esquarterat i el seu cap, dipositat en una gàbia que va estar penjada a la vista de tothom durant 12 anys al Portal de Mar de Barcelona.¹³

L'escultura que ens recorda aquest personatge a Barcelona és de l'any 1999 i va ser realitzada per Francesc Abad. Aquesta peça situada a la plaça Pau Vila¹⁴ elimina versions prèvies d'altres autors que presentaven el cap en una gàbia, aquesta és encara l'opció de l'escultura al monument dedicat a Sant Hilari Sacalm. Francesc Abad opta per imbricar tres conceptes presents en la seva carrera artística, memòria-natura-paraula, amb la disposició d'uns blocs de marbre de Carrara on s'imposa la natura d'una bardissa de llorer que sorgeix entre la pedra. Al marbre podem llegir els

11. Antoni LLENA, «Té encara sentit l'escultura pública?», *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme*, 253 (2007), pp. 20-25.

12. <<http://elborncentrecultural.bcn.cat/ca/node/170>> Consultat: 09/10/2013.

13. *Ibidem*.

14. *Art públic de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona i Àmbit Serveis Editorials, Barcelona, 2009, pp. 378-379.

versos en majúscula de Paul Celan en versió catalana i alemanya, combinant el vermell i el groc en la tipografia segons l'idioma:

Sols de fil / damunt l'erm gris negrós / arbrant- / se amunt, un
pensament / polsa el so de la llum: encara / queden cants per a ser
cantats més enllà dels homes (Paul Celan)

Completa el conjunt la bandera amb base de bronze que incorpora la presentació del personatge i els versos d'Àngel Guimerà en record de Moragues per instigació del Memorial 1714:

Lo cap d'en Moragues
Viatger, vingues d'on vingues,
si tens lo cor honrat,
flecta els genolls i prega,
com fill davant lo cap
del pros Josep Moragues,
lo nostre general (Àngel Guimerà (1887)

L'escultura pública parteix de la sublimació del personatge per evocar la mort com a fet universal davant tots aquells sotmesos al poder opressor, la repressió i l'abús. Francesc Abad ens fa una proposta contemporània per transcendir la mort del 1714 cap a noves formes de fer brollar la memòria històrica entre els ciutadans-espectadors de la seva obra.

Per Josep Moragues tenim una realització contemporània, mentre que per a Rafael Casanova (c. 1660-1743) tenim un exemple de commemoració urbana d'estil romàntic i modernista. La seva escultura, situada a la Ronda de Sant Pere amb el carrer Alí Bey,¹⁵ recupera en aquest emplaçament des del 1914 l'escultura que formava part del Saló de Sant Joan, actual passeig Lluís Companys, amb motiu de l'Exposició Universal del 1888. Aquesta cantonada vol recordar el lloc on va caure ferit

15. *Art públic de Barcelona*, pp. 178-179.

Casanova. L'escultura condensa la càrrega nacional catalana cada 11 de setembre, adquirint una connotació nova en el moment que es restitueix la celebració de la diada l'any 1977, i es recupera l'escultura desmantellada en època del franquisme. El conjunt presenta l'heroi romàntic ferit de l'escultor Rossend Nobas que es complementa amb el pedestal del 1914 de Josep Llimona i Alexandre Soler i March. Llimona presenta dues figures al·legòriques, l'aflicció i el dolor de Barcelona:

Aquí caigué ferit
el conseller en
cap en Rafael de
Casanova defençant
les llibertats de Catalunya
11 de setembre de 1714.

Lligant amb aquesta cerimònia anual de la Diada Nacional de Catalunya, volem destacar com el lloc d'enterrament de Casanova a Sant Boi de Llobregat és també espai de memòria lligada al sentiment nacional català. La parròquia de Sant Baldiri és el lloc de sepultura, sobre el seu vas es va disposar una llosa funerària per part de la Mancomunitat l'any 1922. L'any 1976 va ser l'espai seleccionat per l'Assemblea de Catalunya per recuperar en època de la Transició la commemoració de la Diada, prèviament a la instauració barcelonina de l'any 1977.

El cas de Rafael Casanova ens permet introduir el caràcter patrimonial dels llocs de memòria. Entre l'escultura de Barcelona i la tomba de Sant Boi de Llobregat tenim dues tipologies de presència memorial. Una exalta el lloc de les ferides amb una escultura, patrimoni artístic en ella mateixa per la feina dels artífexs; l'altra exalta el lloc d'enterrament com un espai de simbolisme lligat a la memòria biogràfica. En els dos casos, a més a més, s'afegeix el caràcter immaterial de la celebració històrica de la Diada que aporta noves imbricacions al concepte de ferida-mort de base. Si partim de la construcció social del patrimoni com a selecció de certs elements que valorem, conservem i protegim, en aquest cas podem des-

tacar l'activació patrimonial partint dels preceptes de valors, símbols i idees que Llorenç Prats¹⁶ descriu com base de la conceptualització patrimonial. Activacions lligades a discursos dels poders constituïts, sent el poder l'encarregat d'activar un repertori patrimonial. Els espais de Casanova són activacions patrimonials de referència catalana defensades pel poder que parteix d'un espai de memòria, més específicament: un espai de memòria de la mort.

Altres espais catalans podrien reactivar-se patrimonialment lligant memòria i mort. Turisme de Catalunya disposa d'una guia¹⁷ que esdevé una recopilació de monuments i espais lligats a la Guerra de Successió. Destaquem les referències a les batalles i a la mortalitat en la totalitat del territori català. Entre batalles, execucions, ferits i morts volem destacar un espai de memòria de la mort a Manresa. El claustre de la catedral de Manresa conserva la làpida que recorda la mort l'any 1712 de Christian Friedrich Graf von Eck, comte d'Eck, oficial de les tropes austriacistes que defensaven Cardona en el setge de 1711. L'activació patrimonial és la cartel·la que ens individualitza aquesta sepultura i ens la contextualitza:

Sepultura del comte d'Eck (†1712)

General de l'exèrcit austriacista en la Guerra de Successió

El recurs museogràfic són aquestes línies i la citada guia publicada per la Generalitat de Catalunya, dedica una imatge i un text a aquesta figura històrica.¹⁸

Olesa de Montserrat amb la iniciativa del Memorial 158 ofereix un dels darrers exemples catalans de recuperació de la memòria històrica de

16. Llorenç PRATS, «El concepto de patrimonio cultural», *Política y Sociedad*, 27 (1998), pp. 63-76.

17. Francesc SERRA I SELLARÉS, *Catalunya, 1714. Un viatge als escenaris de la Guerra de Successió i al temps del barroc*, Agència Catalana de Turisme, Barcelona, 2010.

18. SERRA I SELLARÉS, *Catalunya, 1714*, p. 50.

la Guerra de Successió, dedicat als 158 soldats austriacistes originaris d'Alemanya, Àustria, Suïssa, Portugal, Flandes, Holanda i Catalunya morts a Olesa de Montserrat entre 1706 i 1714. L'estudi documental ha estat el buidatge del Llibre d'Òbits núm.4 (1683-1737) de l'Arxiu Parroquial d'Olesa de Montserrat.¹⁹ L'elecció de l'espai correspon a l'emplaçament de l'antic Hospital d'Olesa, lloc on van morir alguns d'aquests 158 soldats. El lloc, inaugurat l'any 2008, vol expressar per relació de metonímia el simbolisme de la mort i adquireix, d'aquesta forma, una càrrega emocional pel procés de patrimonialització a través de la intervenció urbana a l'angle dels carrers Tetuan i Hospital per part de l'arquitecte Jaume Vedranas.

Una altra de les darreres intervencions ha estat l'estudi arqueològic i històric desenvolupat per l'equip de Joan Santacana²⁰ a l'església de Sant Vicenç dels Horts que recupera el lloc d'inhumació de Guillem Raimon d'Ivorra, baró de Cervelló, mort l'any 1707. L'estudi estudia els teixits, les restes antropològiques i el context històric i familiar del personatge com a partidari dels austriacistes. L'exhumació ha permès plantejar els rituals d'enterrament en el segle XVIII i estudiar com a material complementari de l'excavació els inventaris i testament conservats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB):²¹ les restes mostren l'elecció de l'hàbit mercedari amb rosari i escapulari. Aquestes disposicions sobre la mortalla acostumen a estar presents a les darreres voluntats dels testats tal i com s'ha estudiat en casos específics catalans per part de Ricardo García Carcel i Olga López,²² per citar dos exemples, de publicacions que plantegen la metodologia d'estudi de la mort com a manifestació cultural i social.

19. Xavier ROTA I BOADA, *Quaderns d'Olesa. Memorial 158. Olesa als defensors de la llibertat (1705-1714)*, Ajuntament d'Olesa de Montserrat, Olesa de Montserrat, 2009.

20. Nayra LLONCH, Marta PUJOL, Joan SANTACANA, *Un Noble català a la Guerra de Successió: exhumació de la tomba del baró de Cervelló*, Llibres de Matricula, Calafell, 2009.

21. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Inventaris, any 1707, vol. II, 297-317; AHPB, Testaments, any 1704, vol. II, fol. 160-169.

22. Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, «La muerte en la Barcelona del Antiguo Régimen. (Aproximación metodológica)», *La documentación Notaria y la Historia. Actas del II*

2. *La mort allunyada*

La línia de recerca sobre el tema que desenvolupem queda oberta en la transposició geogràfica de la mort amb els exiliats catalans, la mort allunyada. Aquesta nova via d'estudi ens porta a Viena com a ciutat de recepció dels austriacistes catalans. Encetà l'estudi des d'aquesta perspectiva Agustí Alcoberro²³ que s'apropa al patrimoni català a Viena de com serien els temples religiosos, espais de sociabilitat i d'enterrament. Podríem destacar el monestir de Montserrat de Viena; el dels Trinitaris Descalços amb la cripta d'enterraments de famílies nobles i benestants amb estudis específics que l'autor cita;²⁴ l'església dels franciscans menors; o l'Hospital dels Espanyols de Viena amb l'església adjunta dedicada a la Mare de Déu de la Mercè, amb espais de mort dels exiliats com la tomba del metge Nicolau Cerdanya. A les cites específiques d'espais funerals dels exiliats que Alcoberro ens ofereix per Viena hauríem d'afegir altres espais de mort catalana com la tomba de Pere Joan Barceló, àlies Carrasclat (1682-1743) enterrat a la catedral de Breisach el Vell després de les vicissituds de la seva participació al conflicte espanyol i posterior exili.²⁵

Entre d'altres institucions, podem destacar com l'Institut de Projecte Exterior de la Cultura Catalana (IPECC) ha portat a terme viatges d'estudi de camp per recuperar els espais de la mort dels exiliats catalans del segle XVIII. Una de les publicacions relacionades seria l'estudi de Sebastià Sardiné

Coloquio de Metodología Histórica Aplicada, vol. II, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela, 1984, pp. 115-124; Olga LÓPEZ, *Actituds col·lectives davant la mort i discurs testamentari al Mataró del segle XVIII*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1987.

23. Agustí ALCOBERRO, *L'exili austracista (1713-1747)*, Pagès, Lleida, 2002; Agustí ALCOBERRO, «Conseqüències de la Guerra de Successió en el patrimoni artístic i cultural: repressió interior i continuïtat a l'exili», *Conflictes bèl·lics, expoliacions, col·leccions*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2009, pp. 13-30.

24. ALCOBERRO, *Conflictes bèl·lics*, p. 24, nota 21.

25. SERRA I SELLARÉS, *Catalunya, 1714*, pp. 122-123.

i Torrentallé²⁶ sobre diplomàcia. Una nova etapa en la recerca s'obriria amb l'estudi de les carències de presentació patrimonial i el plantejament d'estratègies de recuperació de la memòria històrica en els espais de Viena lligats als catalans exiliats. La memòria del passat pot presentar reptes nous per la gestió cultural entre països que comparteixen una història comuna. Aquesta idea queda palesa quan veiem, per exemple, que la tomba de l'emperadriu Elisabet Cristina de Brunsvic-Wolfenbüttel (1691-1750), situada a la Cripta Imperial o dels Caputxins a Viena, disposa d'un relleu amb la imatge de Barcelona. El record de l'estada a Barcelona queda així lligada a l'emperadriu amb aquesta escena de la ciutat vista des del mar.

El filòsof Theodor W. Adorno va sentenciar que no es podia escriure poesia després d'Auschwitz. El drama de la mort marcava una generació d'intel·lectuals que van veure perdre en els camps de concentració qualsevol lligam que els unia amb la humanitat de base: Primo Levi ja ho qüestionava en el seu text *Si això és un home*. La creació artística-literària intenta convertir el sofriment real en imatge i fa, d'aquesta manera, de les víctimes obres d'art lliurant-les al món que les assassinà. Davant de l'imperatiu moral de no oblidar (per no permetre que es repeteixi la barbàrie) i el principi d'estilització estètic, encarem l'ús patrimonial dels espais de mort en la segona meitat del segle XX i en la nostra actualitat. Una mort lligada a la seva consciència històrica i a la seva presentació, difusió i conservació, del denominat en ocasions patrimoni incòmode, de gran potencial didàctic. El context del nostre treball ha estat la Catalunya en època de la Guerra de Successió. Els exemples presentats són una mostra àmplia de diverses formes de tractar el patrimoni de la mort i intentar trobar les imbricacions nacionals contemporànies més enllà del 1714. Patrimonialitzar esdevé

26. Sebastià SARDINÉ I TORRENTALLÉ, *Jo, Vilana-Perles. El diplomàtic català que va moure els fils de la Guerra de Successió (1704-1734)*, Pagès, Lleida, 2013.

un exercici de retòrica per part del poder i en el cas estudiat les bases simbòliques eren prou evidents per aprofitar-les: batalla i mort sempre són formes d'interpel·lació de l'espectador-visitant enfrontat al drama de vencedors i vençuts. Guies escrites, rutes urbanes, cartel·les, punts d'informació o escultura pública són alguns dels mecanismes que donen veu al silenci de les sepultures, sempre de la mà dels arqueòlegs, historiadors, gestors patrimonials, artistes i intel·lectuals que reprenen el passat per abocar-lo en el nostre present.

Com a conclusió voldríem acabar amb una pregunta sorgida mentre escrivia aquestes línies: les guerres poden ser generadores de patrimoni per èpoques futures?

La destrucció de patrimoni familiar a la Guerra del Francès: les cases Fontcuberta i Pasqual de Vic (1812)

DANIEL PIÑOL ALABART*

Universitat de Barcelona

Resum

En aquest article s'estudien dues declaracions testificals que fa Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual amb motiu de la destrucció del patrimoni mobiliari de dues cases que posseeix a Vic. El context és la Guerra del Francès i el motiu per fer aquestes declaracions és denunciar els estralls de la guerra. Els documents es conserven actualment a l'Arxiu Fontcuberta i mostren l'interès d'un noble vigatà per la conservació del seu patrimoni, uns mobles, llibres, arxiu i relíquies que s'han vist afectades pel pas dels francesos per la ciutat de Vic. En l'article s'inclouen les transcripcions d'ambdós documents.

Paraules Clau: arxius patrimonials; Guerra del Francès; Vic.

Resumen

En este artículo se estudian dos declaraciones testimoniales que realiza Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual con motivo de la destrucción del patrimonio mobiliario de dos casas que posee en Vic. El contexto es la Guerra del Francés (Independencia) y el motivo para realizar estas declaraciones es denunciar los daños causados por la guerra. Los documentos se conservan actualmente en el Archivo Fontcuberta y muestran el interés de

* Aquesta comunicació s'emmarca dins del projecte «Los archivos privados: más documentos para la historia. Edición de fuentes e investigaciones históricas)» (número de referència HAR2012-33755 del Ministeri d'Economia i Competitivitat).

un noble vicense por la conservación de su patrimonio, unos muebles, libros, archivo y reliquias que se han visto afectados por el paso de los franceses por la ciudad de Vic. En el artículo se incluyen las transcripciones de los dos documentos.

Palabras clave: archivos patrimoniales; Guerra de la Independencia; Vic

Abstract

In this paper we will be looking at two witness statements made by Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual regarding the destruction of family belongings in two houses of his property in the town of Vic. The context is the Peninsular War and the reason for making the statements is to report the damage occurred during the war. The documents are currently in the Fontcuberta archive and they show the interest of a nobleman residing in Vic for the conservation of his patrimony, some pieces of furniture, books, archive, and relics that had been damaged when the French passed through the city of Vic. Transcriptions of the two documents are included in the paper.

Keywords: Patrimonial archives, Peninsular War, Vic.

1. Introducció

En aquest article es presenten dos documents localitzats a l'Arxiu Fontcuberta i que relaten diversos fets relacionats amb la Guerra del Francès. Es tracta de les diligències acompanyades de diversos testimonis aportats per Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual l'any 1810. En els documents els testimonis expliquen els desperfectes que han observat en les cases propietat del causant i que han estat comesos pels francesos. Les cases en qüestió són la casa Fontuberta i la casa pasqual, ambdues situades a Vic. Els documents en qüestió, però, són una còpia autèntica de l'any 1812. A l'article s'analitzen els dos documents i la informació que aporten sobre la destrucció de patrimoni moble i de la documentació conservats en aquestes dues cases vigatanes. Aquest fet es contextualitza en la Guerra del Francès i, concretament, entorn de l'anomenada Batalla de Vic.

2. Els arxius patrimonials i la Història

Des de fa uns anys els arxius patrimonials desperten l'interès de la comunitat científica, tant des del punt de vista arxivístic com des del vessant historiogràfic.¹ L'Administració promou la recuperació d'arxius patrimonials a través de la incorporació d'aquests als arxius públics mitjançant les figures jurídiques establertes per la legislació. Així, la xarxa d'arxius de la Generalitat conserva en els seus dipòsits un nombre important d'arxius patrimonials i els posa a la disposició de la comunitat investigadora i dels usuaris en general. També elabora el cens d'arxius, finalitzat ja en 13 comarques segons dades del 2012.² D'aquesta manera es té constància que al 2010 es conservaven en arxius públics un total de 682 arxius patrimonials, suposant uns 4.841 metres lineals de documentació.³ Els catalans, però, no són els únics arxius públics que recullen documentació privada. Com exemple citem el cas recent de l'Arxiu Històric Fàbregas de Manresa, donat d'alta en el cens guia d'Arxius d'Espanya i Iberoamèrica, del Ministeri de Cultura.⁴ L'arxiu que encapçala aquesta política i aquestes iniciatives és l'Arxiu Nacional de Catalunya. Aquest ingressa arxius empresarials des de fa anys,⁵ arxius personals i arxius patrimonials.⁶

1. Pere GIFRE, *Els Arxius patrimonials. Possibilitats historiogràfiques*, Arxiu Històric comarcal/Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 1992.

2. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. *Cens d'Arxius de Catalunya*, disponible a <http://www20.gencat.cat/porta/site/CulturaDepartament> [consulta: 21 de gener de 2014].

3. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura. *Estadística d'Arxius, Informe 2010*, disponible a http://www20.gencat.cat/docs/CulturaDepartament/SSCC/GT/Arxius%20GT/Informe_Arxiu_2010_def2.pdf [consulta: 21 de gener de 2014].

4. Arxiu Històric Fàbregas de Manresa (segles XI-XXI), <http://www.censoarchivos.mcu.es/censo guia/portada.com> [consulta: 20 de febrer de 2014].

5. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «Los archivos empresariales en Cataluña. Balance de 15 años de actuación del Arxiu Nacional de Catalunya», *Revista de Historia Industrial*, 9 (1996), pp. 183-198.

6. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «Aproximació al contingut dels arxius nobiliaris i el seu interès per a la investigació», *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*, 28 (2011), pp. 2-8.

Totes aquestes iniciatives deriven de la legislació. Així, en la Llei 9/1993 de 230 de setembre, del Patrimoni Cultural Català,⁷ especifica que els documents privats formen part del patrimoni documental català. També la Llei 10/2001, de 13 de juliol, d'Arxius i Documents, remarca que el seu àmbit d'actuació inclou els arxius privats i s'estableixen diverses disposicions per als propietaris. S'obliga a aquests a tenir inventaris dels seus arxius i a facilitar l'accés als investigadors.⁸

Les actuacions citades han tingut com a conseqüència l'augment de la recerca amb els arxius patrimonials, ja que n'han facilitat la consulta. Ho constata el Dr. Llorenç Ferrer en la ponència marc del I Col·loqui Internacional «Els arxius patrimonials: situació actual i reptes de futur», celebrat a Barcelona els dies 1 i 2 de juny de 2011. Ja Pierre Vilar va copsar la importància que tenen els arxius patrimonials per a la recerca històrica, i ho incorpora al seu estudi sobre la Catalunya moderna.⁹ Altres exemples notables que cal citar són l'obra d'Eva Serra sobre Sentmenat¹⁰ i la de Carme Sanmartí sobre el mas Sanmartí, treball realitzat sobre el propi arxiu familiar.¹¹

Els fons patrimonials són la base documental per a moltes recerques però també com a complement a altres arxius i documents. Per exemple, el treball de Jaume Codina sobre contractes matrimonials, en què la base documental és notarial però es complementa amb documents conservats

Com exemple citem el cas de l'arxiu dels Sentmenat, marquesos de Castellldosrius, del qual se n'ha fet la catalogació i indexació dels pergamins, al maig de 2012.

7. *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* (DOGC), n. 1807, 11/10/1993, article 19.2/b.

8. DOGC, n. 3437, 24/07/2001.

9. Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna. 1. Introducció. El medi natural*, Ed. 62, Barcelona, pp. 30 i següents.

10. Eva SERRA, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVI: baronia de Sentmenat 1590-1729*, Ed. Crítica, Barcelona, 1988; Vegeu també Eva SERRA, «L'evolució d'un patrimoni nobiliari», *Recerques*, 5 (1975), pp. 33-71.

11. Carme SANMARTÍ, *La pagesia benestant al Bages: el mas Sanmartí*, Ed. Angle, Manresa, 1995.

en l'arxiu particular de l'autor.¹² L'entrada en joc d'un major nombre de documents és fonamental, i els arxius patrimonials entren en aquesta línia.¹³ Llavors, qualsevol acció que porti a donar a conèixer documentació és benvinguda i necessària, però actuant amb prudència i valorant el material que tenim entre mans.¹⁴

Quan des de l'àmbit arxivístic català es va començar a abordar la qüestió dels arxius patrimonials, s'apuntaven una sèrie de problemes entorn d'aquests. Per exemple l'accés, la conservació, la falta d'instruments de descripció, etc. Això denota que ja hi havia un interès per copsar la realitat dels arxius patrimonials, posar-la en evidència i, si fos convenient, actuar¹⁵. Es va començar per la realització d'inventaris d'arxius patrimonials, essent els primers els de les comarques gironines.¹⁶ Malgrat l'empenta inicial, la tasca no s'ha continuat de forma sistemàtica, cosa que fa que encara avui en dia hi hagi un important desconeixement sobre l'existència d'arxius patrimonials, la seva conservació i el seu contingut.

El primer dels problemes esmentats, l'accés, centra ara la nostra atenció ja que pensem que és el principal. Quan un historiador vol consultar un fons documental conservat en mans dels seus propietaris té veritables dificultats per poder-hi accedir. Els propietaris no sempre faciliten que

12. Jaume CODINA, *Contractes de matrimoni al Delta del Llobregat (segles XIV a XIX)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997. Utilitza alguns documents conservats en el propi arxiu particular de l'autor.

13. Flocel SABATÉ, «Pròleg» a Dolors Domingo, *Pergamins de Privilegis de la ciutat de Balaguer*, Universitat de Lleida, Lleida, 1997, p. 8.

14. Flocel SABATÉ, *L'arxiu d'una masia: Can Prat*. Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, Igualada, 1991, p. 3.

15. M. Àngels ADROER; Pere GIFRE, «Arxius privats i patrimonials a Catalunya», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 1 (1988), pp. 83-92. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, «Els arxius familiars i patrimonials. Problemàtica, caracterització i metodologia», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 4 (1991), pp. 95-113.

16. M. Àngels ADROER; Pere GIFRE, «Inventari dels arxius patrimonials de les comarques gironines», *Revista de Girona*, 119 (1986), pp. 80-84. Vegeu també Pere GIFRE; Josep MATAS; Santi SOLER, *Els arxius patrimonials*. CCCG, Girona, 2002, pp. 99-116.

els historiadors puguin consultar els seus arxius, ans al contrari, són curiosos en no deixar veure els seus papers a qualsevol persona que s'hi acosti, encara que sigui un investigador acreditat. I l'aplicació de les lleis abans esmentades, amb les obligacions que disposen per als propietaris, no són fàcils d'aplicar. Per això massa sovint s'ha hagut de recórrer a estratègies peculiars d'acostament als arxius. Vegem-ne alguns casos concrets. Pierre Vilar explica que, «...en saber que m'interessava pels papers privats, alguns amics m'obtingueren l'accés als arxius de cases nobles: el de Dalmases, gràcies a l'amabilitat del marquès de Vilallonga; el de Guàrdia, gràcies a l'amabilitat del baró d'Esponellà (...)».¹⁷ Carme Batlle remarca la importància que té la documentació particular per a un estudi global, en aquest cas sobre el Maresme medieval.¹⁸ També Andreu Galera, compilador del diplomatarí de Cardona, remarca que és molt important la disposició de la família a l'hora de poder consultar aquests arxius.¹⁹ Tot i que són criteris poc arxivístics, els hem de considerar perquè pertanyen a la realitat. Així doncs, en la majoria dels casos cal comptar amb la bona voluntat dels propietaris.²⁰

Per això cal lloar les iniciatives que porten al dipòsit d'arxius patrimonials en arxius públics, tot i que no són les úniques actuacions. Cal tenir en compte l'edició de documents com la que duu a terme la Fundació Noguera. Entre les seves publicacions hi ha el citat el Diplomatarí de Cardona, que inclou alguns pergamins procedents d'arxius

17. Cit. a VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, p. 30.

18. Carme BATLLE, «Presentació» a Coral Cuadrada, *El Maresme Medieval*, Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró, 1988, p. 15.

19. Andreu GALERA, *Diplomatarí de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998.

20. Pere GIFRE; Santi SOLER, *Patrimoni i Arxiu. Inventari del fons patrimonial Caramany de Corçà, segles XIII-XX*, Ajuntament de La Bisbal d'Empordà, La Bisbal d'Empordà, 1996, p. 46. Carme Maria MARUGAN I VALVÉ, «La recuperació dels fons patrimonials dels Pallars Sobirà. El cas de Casa Subirà, d'Altron, i el projecte de la recuperació de la memòria històrica de la Vall de Cardós», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 29 (2002), pp. 127-141.

patrimonials, o ens hem de referir també als pergamins del Fons Mercader-Belloc.²¹ L'edició de fonts permet conèixer també documents excepcionals com és el cas del Llibre de la Baronia d'Eramprunyà, propietat del senyor Ignacio de Puig.²²

Al costat de l'edició podem incloure la publicació de notícies sobre arxius patrimonials, com l'article de Montserrat Sanmartí sobre els Martí d'Ardenya.²³ També cal considerar l'edició dels inventaris i catàlegs, dels que en són un bon exemple el fons patrimonial Caramany de Corçà²⁴ o l'arxiu dels Farners.²⁵ Amb això volem dir que no es tracta únicament de fer una difusió generalitzada, sinó de facilitar el coneixement sobre aquests arxius, incloent els quadres de classificació, tipologies documentals que contenen, història de l'arxiu o les possibilitats de recerca que ofereixen.

Una altra manera de facilitar l'accés als arxius patrimonials és a través de la digitalització i la inclusió de les imatges dels documents en bases de dades accessibles des de la xarxa, o publicar a la web els instruments de descripció d'aquests arxius.²⁶ Citem com a exemple el projecte de recerca ARQUIBANC, de la Universitat de Barcelona, que aplega diverses iniciatives entorn dels arxius patrimonials.²⁷ Alguns resultats ja s'han

21. Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Inventari dels pergamins del Fons Mercader-Bell-lloc de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà de Llobregat (segles XI-XVIII)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1989.

22. Elena CANTARELL; Mireia COMAS; Carme MUNTANER, eds., *El Llibre de la Baronia d'Eramprunyà*, Pagès Editors, Lleida, 2011. L'anàlisi del llibre original permet veure com el seu autor va aprofitar els fulls que quedaven en blanc per anotar petits registres d'altres documents que tenia al seu arxiu. Aquests registres no s'han inclòs en l'edició ja que demanen un estudi diplomàtic i arxivístic pormenoritzat que va més enllà de l'edició.

23. Montserrat SANMARTÍ, «L'Arxiu patrimonial Martí d'Ardenya», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XVII (2006), pp. 85-109.

24. GIFRE; SOLER, *Patrimoni i Arxiu*.

25. Pere GIFRE, *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos. Catàleg documental de l'Arxiu Farners*, Centre d'Estudis Selvatans, Santa Coloma de Farners, 1996, p. 15.

26. Flòcel SABATÉ, «Pròleg» a *Medievalisme: noves perspectives*, Pagès Editors, Lleida, pp. 9-16.

27. Es va iniciar amb els projectes dirigits per Daniel Piñol, HAR2008-01748 i PGIR-08/09. Actualment el finançament és del projecte HAR2012-33755. Formen

publicat a nivell internacional, fruit de la presentació de ponències i comunicacions en congressos i fòrums de debat.²⁸

3. *Les declaracions de Miquel de Fontcuberta*

Després d'aquestes primeres consideracions i reflexions entorn de la importància dels arxius patrimonials, ens centrem en els documents que ens ocupen. Es tracta de dues còpies autèntiques de les declaracions presentades per Miquel de Fontcuberta l'any 1810 i que es conserven a l'arxiu Fontcuberta. Aquest arxiu conté documentació des del segle XI fins al segle XXI i està sent objecte d'estudi per part del projecte ARQUIBANC, citat més amunt. Aquest arxiu conté el fons patrimonial Fontcuberta, centrat bàsicament a la comarca d'Osona; el fons Sentmenat, referent a Terrassa i Castellar del Vallès principalment; i el fons Perramon, centrat a Ventalló i altres poblacions empordaneses.²⁹ Aquests fons

part de l'equip d'investigació Ignasi Baiges, Elena Cantarell, Mireia Comas, Giacomo Floris, Rosa Lluch, Carme Muntaner i Teresa Vinyoles.

28. Elena CANTARELL; Mireia COMAS, «The ARQUIBANC Project: location, recovery, arrangement, and dissemination of Catalan private archives and documents», Digital Medievalist ISSN: 1715-0736. <<http://www.digitalmedievalist.org/journal/7/cantarell/>>; Elena CANTARELL i Mireia COMAS, «Localización, recuperación, organización y difusión de archivos y documentos privados catalanes. El proyecto Arquibanc». E. Cantarell i M. Comas, eds., *La escritura de la memoria: los registros*, PPU, Barcelona, 2012, pp. 363-372. Elena CANTARELL, «ARQUIBANC. Les archives privées catalanes on-line. Récupération, préservation et diffusion digitale de documents conservés en mains privées». C. CLIVAZ, J. MEIZOZ, F. VALLOTTON, J. VERHEYDEN, eds., *Lire demain. Des manuscrits antiques à l'ère digitale. Reading tomorrow. From Ancient Manuscripts to the Digital Era.*, PPUR, Lausanne, 2012, pp. 579-590. Daniel PIÑOL, «De la casa a la web. Archivos y documentos privados catalanes en Internet», a B. Barbalato, A. Minglegrün, eds., *Télémaque. Archiver et interpréter les témoignages autobiographiques*, Presses Universitaires de Louvain, Louvain, 2012, pp. 79-89. Daniel PIÑOL, «ARQUIBANC. Arxius Catalans a la xarxa», *Humanities on the Internet: The Middle Ages*, 2012 (en premsa).

29. Cfr. Blanca GARÍ, *El señorío de Ventalló. historia de las familias Requesens, Caramany y Perramón, que lo poseyeron*, Casa Perramón, Ventalló, 1989.

procedeixen dels enllaços matrimonials de la família, tal com es posa de manifest en els instruments de descripció i dels índexs elaborats a l'any 1897 en el moment en què es van unir i organitzar de nou aquests tres fons.

Els documents que són objecte de l'anàlisi es localitzen al fons Fontcuberta del citat arxiu i es refereixen a dues propietats que aquesta família tenia a la ciutat de Vic en el primer terç del segle XIX. Aquest arxiu i els tres fons que l'integren està molt ben classificat, ordenat i amb uns instruments de descripció òptims. Aquests permeten localitzar ràpidament la documentació que es busca, encara que no segueixin els estàndards de descripció arxivística actuals. L'organització de l'arxiu, per la seva banda, segueix la lògica de l'ús per a la gestió del patrimoni, trobant en primer lloc els testaments i els capítols matrimonials. Seguidament la documentació relacionada amb cada mas i altres propietats, ja sigui en zones properes a les esmentades, o en més allunyades. Finalment trobem la documentació relacionada amb els censos i els censals, tant els actius com els passius. També hi ha documentació judicial, personal, eclesiàstica i de tipus nobiliari. Prenent com a base aquesta classificació el projecte ARQUIBANC està elaborant els quadres de classificació tot seguint la proposta dels especialistes.³⁰ Els quadres de classificació permetran entendre millor la lògica d'aquest arxiu i comprendre que no sempre els documents es troben on haurien de trobar-se. Malgrat que els documents de Miquel de Fontcuberta es refereixen a propietats de Vic, no els trobem en les caixes corresponents si no en la caixa 25, titulada «Documents diversos».³¹ És una qüestió a tenir en compte quan treballem amb un fons patrimonial: aquells documents que no tenen un interès directe per la gestió del patrimoni és habitual localitzar-los en carpetes o caixes amb noms similars. En el mateix arxiu Fontcuberta hi ha diverses caixes

30. GIFRE, MATAS i SOLER, *Els arxius patrimonials*, pp. 63 i següents.

31. Arxiu Fontcuberta, 25: Documents diversos, 2; Arxiu Fontcuberta, 25: Documents diversos, 3.

amb noms com «Documentos inútiles» o «Documentos curiosos», caixes que ens han ofert algunes sorpreses.³²

Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual, és el propietari d'un extens patrimoni ubicat principalment a Santa Eugènia de Berga i a Vic. Nascut el 1764, és fill de Josep Lluçà de Fontcuberta i de Josefa d'Oriola i de Cortada. El trobem documentat com a regidor de Vic en el consistori que va prendre possessió el dia 1 de novembre de 1812, essent alcalde, Joan Rocafiguera. Ara bé. Sembla que l'actuació d'aquest prohom vigatà i home que ara ens ocupa no va estar massa d'acord amb les altres autoritats municipals, protagonitzant diversos incidents en les sessions consistorials.³³

Iniciem l'anàlisi dels documents fixant-nos en els caràcters externs. Es tracta de documents en paper, amb format foli i cosits pel mig. El primer té 14 folis i el segon en té 11. L'escriptura és una humanística cursiva de principis del segle XIX, amb les abreviatures habituals del moment i pròpies de l'àmbit notarial. Les dues declaracions estan redactades en castellà però a la portada contenen un resum i la data escrits en català. Aquests resums segurament van ser inserits en la portada, juntament amb la signatura, a finals del segle XIX, en el moment en què l'arxiu es va reorganitzar, com s'ha dit. Ambdós documents contenen, a la part superior del foli n. 2, el timbre de l'impost sobre el paper corresponent a l'any 1809. Aquesta data, però, va acompanyada d'altres dates esmenant la primera: «valga para el año 1810. Por el aumento Provincial de 68 maravedíes de vellón Valga por el año 1811. Valga para el año 1812».

L'estructura dels documents és, en ambdós casos, igual. S'inicien amb la compareixença de Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual que

32. Ignasi BAIGES, «Documents del segle X al fons Sentmenat de l'Arxiu Fontcuberta», a J. MUTGÉ, R. SALICRÚ, C. VELA, eds., *La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani: estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, CSIC, Barcelona, 2013, pp. 13-21.

33. Maties RAMISA, «Aspectes de la Guerra del Francès a Vic (1808-1814)», *Ausa*, XI/ 110-111 (1984), pp. 246-249.

relata els desperfectes que han sofert les seves propietats. Després de la declaració del causant s'expressa el desig d'aquest que es reculli la informació necessària que corroborei el llistat de greuges. El notari notifica aquesta voluntat al síndic personer de la ciutat de Vic, Josep de Mas, i en dóna fe.³⁴ Seguidament vénen les declaracions dels testimonis que acaben, cada una d'elles amb la signatura dels propis compareixents i del notari. Aquestes declaracions s'organitzen seguint els mateixos punts amb què Fontcuberta ha exposat els fets i es fan sempre en una data diferent a la de la primera compareixença. Finalment trobem el manament de l'alcalde major o del seu substitut per tal que el síndic personer rebi les diligències exposades, les comuniqui a la part interessada i se li lliurin les còpies que sol·liciti. Les diligències vénen aprovades per l'alcalde major i el notari n'estén còpia.

Per tal de veure el contingut dels dos documents cal fer-ne ara una anàlisi individualitzada de cada un d'ells. Certament que hi ha elements comuns, però pensem que és millor detenir-se i veure'l cada un per la seva banda.

El primer document es refereix a la casa Pasqual de Vic. La data de la compareixença del causant és el 16 de maig de 1810 i l'autorització de l'autoritat competent és del mateix dia. Els quatre testimonis declaren el 17 de maig, després que Josep Nadal i Antoni Valls, membres de la Junta Corregimental de Vic i que exerceix la jurisdicció municipal en aquell dia per absència de l'alcalde major. Aquest, Josep Antoni Generes, autoritza el lliurament de còpies el dia 21 de maig.³⁵ La còpia està validada pel notari el 10 de gener de 1812. Estem, doncs, davant d'un procés administratiu dins l'àmbit judicial i que ve legalitzat per totes les garanties

34. Al síndic personer, càrrec creat al 1766 per la monarquia borbònica, li correspon la defensa dels veïns davant dels regidors municipals, amb l'objectiu d'evitar abusos. Cfr. Josep SERRANO DAURA, *Senyoriu i municipi a la Catalunya Nova (segles XII-XIX)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2000, pp. 961-965.

35. Josep Antoni Generès, advocat dels Reials Consells, va prendre possessió d'Alcalde Major de Vic l'any 1805. En el seu mandat es va enfrontar durament amb el corregidor Antonio de Arce. Cfr. Rafael CERRO NARGÁNEZ, «L'administració territorial a Vic: alcaldes majors i tinents de corregidor (1718-1808)», *Ausa*, XXIII/160 (2007), pp. 341-342.

jurídiques –autoritats públiques, notari públic- i diplomàtiques –estructura, datacions i signatures- que requereix un document d'aquest tipus. Miquel de Fontcuberta declara que està interessat en recollir informació dels testimonis i ho fa a partir de cinc punts. En el primer es diu que la seva propietat és la casa Pasqual, al carrer de Sant Hipòlit.³⁶ Aquesta casa estava dotada amb mobles i robes, i tot s'hi va quedar juntament amb l'arxiu, quedant enregistrat en un inventari, segons fa constar el propietari. Aquest fet és important ja que amb l'inventari, diu el propietari, es podrà demostrar què ha desaparegut o s'ha destruït. En el segon punt es diu que en aquesta casa s'hi va instal·lar «...el Caballero Gobernador de esta plaza, don Antonio de Arce...» perquè la casa estava desocupada.³⁷ Per acondicionar-la millor es van ubicar tots els objectes i mobles en tres estances de la part superior. Fontcuberta, en el punt tercer, es refereix a la invasió de la ciutat pels francesos del 12 de gener i que es va repetir al 2 de febrer de 1810. Aquestes dates es relacionen directament amb l'anomenada Batalla de Vic del 20 de febrer d'aquell mateix any.³⁸ Els estralls que va causar la batalla i també les diferents ocupacions dels francesos van ser generals a tota la Plana de Vic, segons expliquen testimonis directes com el d'Isidre Serrat. En les seves memòries diu: «...no puc detenir-me en explicar les diferents vegades que vingueren a Vich, extenent-se per aquelles vilas de la Plana, cremant, robant y cometent repetidas y horrosas crueltats, no obstant que los somatents los tormentàva moltíssim».³⁹ Els saquejos eren habituals i s'estima que, a Vic, les pèrdues ascendien a 9 milions de rals.⁴⁰ Les autoritats

36. Actualment carrer de Sant Miquel dels Sants. Cfr. Francesc de ROCAFIGUERA, *Nomenclàtor. Els noms dels carrers de Vic*, Ajuntament de Vic, Vic, 2012, p. 141.

37. RAMISA, «Aspectes de la Guerra del Francès...», pp. 240-241. Arce era corregidor de la Junta auxiliar des de que aquesta es va constituir el 4 de juny de 1808.

38. Ramon ORDEIG I MATA, «La Batalla de Vic», *Ausa*, XI (1983-1985), pp. 353-367. RAMISA, «Aspectes de la Guerra del Francès...», p. 244. Maties RAMISA, *La Guerra del Francès al Corregiment de Vic, 1808-1814*, Ed. Eumo, Vic, 1993. Mireia TONA, *La Batalla de Vic*, Ajuntament de Malla, Malla, 2010.

39. Enric PRAT; Santi SOLER; Pep VILA (eds.), *De la Guerra Gran a la Guerra del Francès: la història vista des de l'Alt Lluçanès: memòries d'Isidre Serrat i Portavella (Alpens, 1751-1822)*, Patronat d'Estudis Osonencs, Vic, 2010, p. 127. A Alpens, la població

relataven els danys causats que afectaven les persones, els animals, béns immobles, terres i collites.⁴¹

Al tornar a la ciutat, el propietari va trobar les esmentades estances obertes i amb els mobles destruïts, els papers i llibres barrejats, un forat obert en una paret mitjancera amb la casa veïna, i tots els atuells de cuina trencats. Al quart punt s'indica que s'han trobat a faltar alguns tamborets i cornucòpies i que els vidres de l'urna de Santa Amància, relíquia que es guarda a la capella, estan destrossats. Aquesta urna amb el cos de la santa va ser portada des de Roma per Antoni Pasqual i Lleu, eclesiàstic nascut a Arenys de Mar el 1643 i que va ser bisbe de Vic fins l'any 1704. El papa Climent X va lliurar la relíquia a Pasqual durant una estada que va fer a Roma l'any 1675, abans de ser bisbe. Juntament al cos de Santa Amància va rebre el cos de Sant Fèlix, que va ser dipositat a l'església parroquial d'Arenys de Mar, mentre que l'altra relíquia va ser dipositada a l'oratori de la casa Pasqual de la mateixa població. En relacionar-se la família Pasqual amb la família Fontcuberta les relíquies van passar a mans d'aquesta segona i fou precisament Miquel de Fontcuberta qui les va traslladar a la casa Pasqual de Vic l'any 1810,⁴² patint els desperfectes que relata, tot i que només diu que es van trencar els vidres de l'urna. En tot cas aquesta relíquia es va conservar posteriorment a l'església romànica de Sant Joan de Saladeures i actualment es conserva en un altar lateral de la capella del castell nou de Saladeures, a Santa Eugènia de Berga, propietat de la família Fontcuberta.⁴³

d'on era natural el prevere Serrat, s'hi va refugiar la Junta corregimental de Vic a causa de les diferents invasions franceses.

40. RAMISA, *La Guerra del Francès...*, pp. 165-170.

41. Rafael GINEBRA MOLINS, «Enmig d'una guerra, fa 200 anys: informes de les autoritats locals de 1810 sobre els danys de la Guerra del Francès», *Els cingles de Collsacabra*, 65 (2011), pp. 20-25.

42. Agustí ESPRIU I MALAGELADA, *Aproximació històrica al mite de Sinera*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2010, p. 178.

43. Vegeu l'article «Sala-d'heures, de Santa Eugènia», *Butlletí Cooperatiu Plana de Vic* 55 (2009), pp. 14-15.

Totes aquestes diligències presentades pel propietari vénen corroborades pels testimonis, que són autoritzats per les autoritats esmentades i el seu assessor Bonaventura Font i Macià, el dia 16 de maig de 1810. L'endemà el síndic personer Josep de Mas, crida els quatre testimonis.

El primer testimoni és Josep Golobardes, de Vic, de 70 anys d'edat. És un testimoni de primera mà ja que diu que habitava la casa. El segon testimoni és Jaume Cuberta, fuster vigatà, de 46 anys d'edat. En la seva declaració afirma que va ser encarregat pel propietari per posar tancaments als armaris on van guardar robes, objectes i papers, i per haver vist tots els mobles que van ser destruïts. També afirma que va ser dels primers en anar a la casa un cop van marxar els francesos de la ciutat. Un tercer testimoni, Segimon Febrer, hortolà de 46 anys, exposa que va dur a terme les tasques de conservació i emmagatzematge dels objectes i les robes. De fet aquest hortolà és l'únic testimoni comú entre aquest primer document i el segon, la qual cosa ens pot apuntar una certa confiança del propietari cap a ell. Febrer diu: «...dixo saber con motivo de entrevenir mucho tiempo á la casa Pasqual...» Estava habituat, doncs, a anar a la casa i, entre altres coses, va ajudar a recomposar els vidres de l'urna de Santa Amància. El darrer testimoni és Josep Sala, paleta de Vic de 40 anys. Va ser l'encarregat de tapiar la paret mitjanera de la casa abans de la invasió francesa. I també diu que recorda haver vist les cortines i altres robes de la casa.

La segona declaració, datada el 8 de juny de 1810, es refereix a la casa Fontcuberta, de Vic. No obstant, així com a l'altre document es veia molt clar el nom de la casa ja en el primer punt de la declaració del propietari, ara només es diu:

...que antes de la primera invasión de los franceses en esa ciudad que fuen en diez y siete abril de mil ochocientos y nueve, la casa del expo-nente era de las más cómodamente alajadas y, á proporción de su esta-do y condición, abundante en sus adornos, muebles, ropas y efectos así de decencia exterior como doméstica.

Serà el primer testimoni, Josep Urpià, que digui el nom de la casa, situada al carrer de la Riera,⁴⁴ decorada per Francesc Pla, -segurament per ordre de Miquel de Fontcuberta i Morgades-, i actualment en mans d'uns altres propietaris.⁴⁵ Sí que a la portada hi ha la referència explícita de la casa Fontcuberta, que forma part d'un patrimoni separat del de Pasqual, però no a les aportacions directes del propietari.

Miquel de Fontcuberta relata els desperfectes a partir de 10 punts, detallant no només la citada data de la primera invasió dels francesos si no també totes les actuacions que va dur a terme per salvar el seu patrimoni i els desperfectes que, malgrat tot, es van produir. Així, explica que va enterrar als baixos de la casa i en caixes els papers del patrimoni, robes i vestits, excepte alguns que va reservar per a ús diari de la família. També va amagar a l'establia tota la plata, ubicant-la en una caixa que va posar en un forat amb l'ajuda de Segimon Febrer, testimoni que compareixerà després i que ja coneixem del document anterior. Segons Fontcuberta, la seva família constava en aquell moment d'ell mateix, la seva esposa –Josefa de Perramon i Caramany–,⁴⁶ cinc fills, el mestre i cinc servents. Es lamenta que per falta de temps va haver de deixar molts mobles, robes i atuells que, lamentablement, van ser destruïts. També els francesos van trobar tots els amagatalls i van destruir els objectes i documents amagats. Aquests estaven «...esparcidos, parte quemados, parte inutilizados entre las ruinas y escombros, y los demás, o rotos o descosidos en una confusión total...». Arrel de la nova invasió del 12 de gener de 1810 el propietari no va tenir temps de guardar més coses, tot i que la família havia tornat a residir a la casa i «...tubo que abandonarlo a la suerte».

En aquesta segona compareixença Miquel de Fontcuberta para atenció a l'arxiu de la casa i sobretot al Llibre Major. De l'arxiu diu que estava condicionat «...en las papeleras de su retrete...» i hi va trobar a faltar

44. ROCAFIGUERA, *Nomenclàtor*, p. 130.

45. Àngels COLL CERDÀ, «Francesc Pla, *El Vigatà*, i la decoració de la casa Fontcuberta de Vic», *Locvus amoenus*, 5 (2000-2001), pp. 242-252.

46. Cfr. GARÍ, *El señorío de Ventalló*, p. 126 i arbre genealògic de l'apèndix.

documents i plecs del Llibre Major un cop va tornar després de la tercera invasió, és a dir, la del 2 de febrer.

Els testimonis que corroboren les manifestacions del propietari compareixen a Vic el dia 14 de juny de 1810, després que l'alcalde major, Josep Antoni Generes hagués autoritzat la recepció de més informació, ho hagués comunicat al síndic personer municipal i el notari ho validés, tot el dia 8 de juny.

El primer testimoni és Josep Urpià, sabater de 60 anys, que declara que tot el que diu el propietari és cert ja que des de la seva infantesa freqüentava la casa Fontcuberta. Declara conèixer molt bé la família, que va ser testimoni directe del que van fer els francesos ja que ell va romandre a la ciutat i va veure en persona la destrucció dels papers i alguns atuells. Un altre testimoni que compareix és Segimon Febrer, hortolà, que ja trobem en l'altre document. Corrobora tot el que diu el propietari i afirma que va ser testimoni directe de totes les actuacions dutes a terme per salvaguardar el patrimoni i perquè va ser tant el darrer en abandonar la casa quan entraven els francesos, com que va ser el primer en entrar-hi després que aquests van fugir. També va ser testimoni directe de les destruccions que van fer els francesos en l'ocupació del 2 de febrer i va veure

...que los franceses había alojados y sacaban los papeles del retrete o estudio de dicho don Miguel, quales quemaron sin embargo de las reconvenções que hizo para que no los quemasen, pero que ignora si entre aquellos papeles había o no pliegos del Libro Mayor...

El document acaba amb les formalitats signades per l'alcalde major el dia 18 de juny de 1810 i amb l'ordre del mateix alcalde signada el 26 de juny de que el notari lliure les còpies que l'interessat pugui sol·licitar. El notari valida la còpia el 10 de gener de 1812.

La informació que proporcionen els dos documents és prou evident i la seva intenció és prou clara: denunciar la destrucció del patrimoni per,

si és possible, recuperar quelcom. De tot el que es destrueix en les dues cases destaca, pensem, l'arxiu. Coneixem prou bé l'arxiu actual i podem afirmar que hi ha molta documentació de tots els masos relacionats amb el patrimoni Fontcuberta escampat per Osona, principalment a Santa Eugènia de Berga i Manlleu. Però de les propietats radicades a Vic només hi ha constància d'uns pocs documents: 16 documents entre els anys 1348 i 1915.⁴⁷ Es refereix a l'horta i les terres de Vic, però no trobem cap document referent als béns urbans. Sí que es conserven altres caixes que guarden censos i censals de les cases de Vic i d'altres propietats de la família a la capital que, possiblement es van conservar perquè es guardaven en un altre indret que no va patir tant les conseqüències de la guerra. Tal vegada aquests censals, documents que havien de servir per a la gestió de les rendes amb que comptava la família Fontcuberta, es conservaven al Mas Fontcuberta, documentat en mans de la família des del 1276.⁴⁸ El Llibre Major no s'ha localitzat, certificant doncs el que diu Miquel de Fontcuberta al respecte.

Els dos documents que s'acaben d'analitzar aporten detalls microhistòrics d'un fet general. En primer lloc els hem d'emmarcar dins de l'interès d'un propietari important de Vic, Miquel de Fontcuberta, per salvaguardar el seu patrimoni. Ell encarrega dues còpies de les declaracions i dels testimonis, tal com consta en les formalitats diplomàtiques del final d'ambdós textos. I ho fa perquè vol tenir constància de tot el que ha perdut a causa de la guerra. Evidentment que no és l'únic, ja que testimonis de l'època i les fonts bibliogràfiques ens diuen que les pèrdues van ser molt importants a tota la comarca. Però les declaracions i els testimonis ens fan entrar en dues cases notables de Vic i veure bastant detalladament què hi havia abans de la guerra i què es va destruir. És evident que hi havia objectes de plata, cortines, mobles i llits suficients per la seva família i per altra gent. Fins i tot hi havia una urna

47. Arxiu Fontcuberta, Caixa 12, lligalls 1 i 2: Horta i terres situades a Vic.

48. Arxiu Fontcuberta, Caixa 13, lligall 1, document 2.

amb el cos d'una santa màrtir romana, la qual cosa indica que hi havia també un oratori a la casa. I també es veu molt clar que hi havia un arxiu que estava ben conservat, com no podia ser d'altra manera tractant-se d'un patrimoni extens. En un primer moment la compareixença del propietari sol·licitant l'aportació de testimonis té una clara intenció de denúncia. En un segeon terme veiem que les còpies són del 10 de gener de 1812, pocs dies abans que la ciutat de Vic fos novament ocupada pels francesos. No serà que Fontcuberta, veient un altre cop el perill prop de la ciutat i de casa seva, vol demostrar que cal anar amb compte amb l'invasor, que no s'ha de cedir gens a la seva voluntat –per exemple, no s'han de deixar béns immobles per allotjar-los-, i que el seu patrimoni és el més important amb el que compta? En qualsevol cas la lectura que en fem ara és la de l'interès d'un important propietari vigatà preocupat pel seu patrimoni el qual, malgrat tot, continuarà sent important com demostra l'arxiu que es conserva referent a moltes altres possessions.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Document 1

1810 gener 10. Vic

Declaració. *Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual denuncia els desperfectes que han causat els francesos en la seva casa, coneguda com a Casa Pasqual, de Vic i sol·licita informació de testimonis que compareixen per indicació de les autoritats municipals.*

A. [Original no localitzat]

B. Còpia notarial de 1812 gener 10. Arxiu Fontcuberta, Caixa 25, doc. 2. Tamany foli, bon estat de conservació.

Informació rebuda a resultas dels saqueixs dels francesos, en las invacions de la Gerra de l'any 1809 y següents fins á 1884. Sobre los extravios de papiers y demás efectes casers, feta en 10 janer de 1810.

És per lo tocant al Patrimoni de l'hereu de Pasqual de Vich, vuy és Fontcuberta. Actuario. Ignacio Ramón Subías y Ferrer, notario de número de Vich.⁴⁹

Magnífico Señor.⁵⁰

Don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pascual, vezino de la presente ciudad, comparece ante Vuestra Merced y como mejor en derecho proceda dice: que para ciertos fines y efectos a él útiles y convenientes interesa sean recibidos testigos sobre los hechos siguientes:

1- Primeramente dirán testigos que los muebles, ropas y papeles que existían en la casa dicha de Pasqual, sita en la calle de san Hipólito de la presente ciudad, quedaron en ella después de haberse tomado inventario á excepción de los damascos y las pocas ropas de porte continuadas en el mismo inventario y es verdad.

2- Otrosí: que en tanto es cierto lo expuesto en el apartado antecedente (léase) que habiendo pasado el Caballero Gobernador de esta plaza don Antonio de Arce, á habitar la insinuada casa al efecto de que estubiese desocupada y custodiados los efectos, se acondicionaron éstos en tres piezas del segundo alto de la casa á excepción de los muebles de adorno y servicio de las piezas del alto principal y se cerraron los indicados aposentos, y es verdad.

3- Otrosí: que habiendo sobrevenido la invasión de los franceses verificada en doce enero y repetida en dos febrero último, de después de evacuada la ciudad, y al regreso de esta parte, se hallaron las tres indicadas piezas del segundo alto en que estaban custodiados los muebles, ropas, libros y papeles abiertas, desarregladas sus puertas, agujereada la pared mediera con la casa vezina con paso y adito libre entre ambas casas, abiertos los guardaropas, sin efectos en ellos, malbaratados los muebles y puestos en confusión esparcidos los papeles y libros, inutilizada la losa, vidrio, cristal y robados los menages de cosina de latón, alambre, cobre, hierro y barro y malbaratado como es consecuente quanto en dichos aposentos había, y es verdad.

4- Otrosí: que en los quartos principales en la parte del jardín se han hechado á menos dos ó tres taburetes y cornocopias, y en la capilla rompieron los cristales de la urna del cuerpo santo de Santa Amancia, rebolviendo dicha urna, y malbarataron varias de las imágenes y adornos de ellas, y es verdad.

49. A la part de sota d'aquest text, a la portada, hi ha la signatura estampada en tinta.

50. A la part superior del foli hi ha el timbre de l'impost del paper segellat de l'any 1811 corresponent al segell segon i 272 maravedís. S'hi afegeix una diligència que indica que el timbre és vàlid per a l'any 1812, a causa de l'augment provincial de 68 maravedís.

5- Otrosí: que en la parte de la calle se hecharon á menos todas las colgaduras y cortinas, con los hierros y guarniciones y algunas sillas, y en los quartos de servicio doméstico las artesas, varis menages de cocina, botas, cubas y demás útiles de dispensa y servicio doméstico, y es verdad.

Por tanto, adverando los apartados antecedentes, pido y suplico se manden recibir comitendo los testigos ministraderos, previa citación de ambos síndicos, y fecho, interpuesta la autoridad y decreto juhicial mandando al actuario libre copia de ello en forma provante, y que para todo sean hechas las provisiones oportunas y de estilo que lo insto como mejor en derecho haya lugar. Officialis.

Comes Altissimus

Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual.

Auto. En la ciudad de Vich á diez y seis días del mes de mayo del año mil ocho cientos y diez. Los señores don Josef Nadal y don Antonio Valls, individuos de la Junta Corregimental de esta ciudad la qual exerce funciones de Ayuntamiento y como á tales exerciendo la jurisdicción por comisión de la misma Junta, falta de Gobernador y ausencia del Alcalde Mayor, por ante mí, el escribano y de acuerdo del infrascrito asesor, dixerón: que adverados los números antecedentes se reciba comitendo la información que se solicita con previa citación del Síndico Personero de esta ciudad por falta del Procurador General, y fecho, traygase el expediente para proveer lo de justicia. Y por este su auto, así lo proveyeron, mandaron y firmaron dichos señores con su asesor de que doy fee.

Josef Nadal. Antonio Valls. Buenaventura Font y Macià Asesor.

Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Notificación. En la ciudad de Vich, á diez y seis mayo mil ocho cientos y diez: yo, el escribano, hise saber el antecedente auto y pedimento que lo ha motivado á don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad mediante lectura, quien ha respondido que se lo daba por notificado y citado. Y para que conste lo firmo. Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Síguese la información.

Testigo 1º. En la ciudad de Vich, á diez y siete mayo mil ocho cientos y diez: Ante mí, el escribano, por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual pareció por testigo de verdad Josef Golobardes, vezino de esta ciudad, de setenta años de su edad, según dixo ser, el qual testigo juró por Dios Nuestro Señor y una señal de cruz en

forma de derecho baxo cuyo cargo prometió decir verdad, de lo que supiere y fuere preguntado.

Y habiendo sido sobre lo contenido del número primero del pedimento que precede.

1- Dixo: verdadero es su contenido, y lo dixo saber por haber el declarante después de tomado el inventario aún habitado la casa de Pasqual, de la que cuidaba el testigo, observado que quedaron allí muebles, ropas y papeles, y ser cierto quanto el número describe.

Sobre el contenido del número segundo de dicho pedimento.

2- Dixo: verdadero es el número y lo dixo saber por haber el testigo sido otro de los que condicionaron los muebles que el número relata con motivo de haberse quedado á habitar dicha casa de Pasqual.

Preguntado sobre las generalidades de la ley que se le han hecho notorias.

Dixo: que ninguna de ellas le toca sí que fue legítimamente compellido para hacer esta su declaración y citado por Salvador Anglada, nuncio jurado, quien así lo refirió: Y habiéndosele seído ésta su declaración se afirmó y ratificó á de que doy fee.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Testigo 2º. En dicha ciudad y en dichos día, mes y año. Ante mí, el escribano por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual, pareció por testigo de verdad Jayme Cuberta, carpintero de dicha ciudad de Vich, de quareinta y cinco años de su edad según dixo ser el qual testigo juró por Dios Nuestro Señor y una señal de cruz en forma de derecho, baxo cuyo cargo prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado.

Y habiéndolo sido sobre el contenido del número primero del pedimento que precede.

1- Dixo: verdadero es el número y lo dixo saber por haber el declarante visto lo que el número refiere, y haber puesto candados á los armarios donde estaba custodiado aquello.

Sobre el contenido del número segundo de dicho pedimento.

2- Dixo: verdadero es su contenido, lo que dixo saber por haber el declarante sido otro de los que acondicionaron dichos efectos, los mismos que el número refiere.

Sobre el contenido del número tercero de dicho pedimento.

3- Dixo: verdadero es su contenido y lo dixo saber por haber el declarante sido de los primeros que fueron á la casa de Pasqual luego de haber los franceses desocupado esta ciudad, y con este motivo haberlo observado y visto todo descompuesto y malbaratado en la propia conformidad que en dicho número se expresa.

Sobre el contenido del número cuarto de dicho pedimento.

4- Dixo: positivo es el contenido de dicho número y lo dixo saber por las razones tiene dadas sobre el número antecedente que en la parte necesaria aplica al presente número y quiere haber por repetido.

Sobre el contenido del número quinto de dicho pedimento

5- Dixo: positivo es el contenido en dicho número, lo que dixo saber por haber antes de la invasión de los franceses visto los muebles y demás relata el número, y haberlos en su buelta encontrado á faltar á más de ser lo referido muy público y notorio.

Preguntado sobre las generalidades de la ley que se le han hecho notorias.

Dixo: que ninguna de ellas le toca, sigue fue legítimamente compellido para hacer ésta su declaración, y citado por Salvador Anglada, quin así lo refirió. Y habiéndosele lehído ésta su declaración se afirmó y ratificó á ella, de que doy fee.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Testigo 3º. En la misma ciudad de Vich y en dichos día, mes y año. Ante mí el escribano por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual, pareció por testigo de verdad Segismundo Febrer, hortelano, habitante en esta ciudad de quareinta años de su edad según dixo ser, el qual testigo juró por Dios Nuestro Señor y una señal de cruz en forma de derecho, baxo cuyo cargo prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado.

Y habiéndolo sido sobre el contenido del número primero del pedimento que prece-

1- Dixo: positivo es el contenido de dicho número lo que dixo saber con motivo de entrevenir mucho tiempo á la casa de Pasqual, y haber visto quedaron en ella antes de la invasión de los franceses en esta ciudad los muebles que el número relata.

Sobre el contenido del número segundo de dicho pedimento

2- Dixo: verdadero es su contenido, lo que dixo saber por haber sido el declarante otro de los que custodiaron y condicionaron dichos efectos de la casa de Pasqual en la ocasión de pasarla á ocupár el Gobernador Arce.

Sobre el contenido del número tercero de dicho pedimento.

3- Dixo: verdadero es u contenido y dixo saberlo por haber el declarante permanecido en esta ciudad mientras la ocuparon los franceses habér en este tiempo ido á la casa de Pasqual varias veces, y observado quanto el número describe.

Sobre el contenido del número quarto de dicho pedimento.

4- Dixo:: verdadero es el número y dixo saberlo por haber sido el declarante otro de los que ayudaron á recomponer los cristales y haber observado faltar los taburetes y cornucopias que describe el número.

Sobre el número quinto de dicho pedimento.

5- Dixo: verdadero es su contenido y dixo saberlo por razón de haber ya antes de la invasión de los franceses en esta ciudad entrevenido en la casa de Pasqual y haber visto cómo los franceses rompían y malvarataban los trastes, no obstante las muchas persuaciones del declarante á fin de contenerles.

Generalmente fue el testigo preguntado sobre todas las generalidades de la ley que se le han hecho notorias.

6- Dixo: que ninguna de ellas le toca; sí que fue legítimamente compellido para hacer la presente su declaración y citado por Salvador Anglada, nuncio, quin así lo refirió: Y habiéndosele leido esta su declaración se afirmó y ratificó á ella, de que doy fee.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Testigo 4º. En la misma ciudad, y en dichos día, mes y año ante mí, el escribano por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual, pareció por testigo de verdad Josef Sala, albañil, de la presente ciudad de quareinta años de su edad según dixo ser, el qual testigo juró por Dios nuestro Señor y una señal de cruz en forma de derecho, baxo cuyo cargo prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado.

Y habiéndolo sido sobre el contenido del número tercero, el pedimento que precede.

1- Dixo: que lo que puede declarar sobre el contenido de este número es que el declarante como á albañil tapó la pared mediera de la casa de Pasqual antes de la invasión de los franceses en esta ciudad, y menciona dicho número sin que sepa otra cosa más.

Sobre el contenido del número quinto de dicho pedimento

2- Dixo: que lo que sabe sobre su contenido es haber visto el declarante ya de muy antes de la invasión de los enemigos en esta ciudad las colgaduras cortinas que y en la conformidad refiere dicho número.

Preguntado sobre las generalidades de la Ley que se le han hecho notorias.

Dixo: que ninguna de ellas le toca, sí que fue legítimamente compellido para hacer esta su declaración y citado por Salvador Anglada, nuncio jurado quien así lo refirió: y habiéndosele leído esta su declaración se afirmó y ratificó á ella, de que doy fee.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Diligencia: Yo, el escribano, doy fee, que por parte de don Miguel de Fontcuberta se ha expuesto no querer ministrar más testigos en prueba de su allegato, y para que conste lo pongo por diligencia que firmo en Vich, a diez y ocho mayo de mil ochocientos diez.

Magnífico Señor.

Don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad, en vista de estas diligencias que por disposición de Vuestra Merced se le han pasado dice que nada tiene que exponer contra ellas, antes si no tiene reparo en que se entreguen á la parte las copias que pidiere para hacer de ellas el uso que tenga por conveniente. Officialis Altíssimus de Mas.

Auto: En la ciudad de Vich, á veinte y un días del mes de mayo del año mil ochocientos y diez. El señor don Josef Antonio Generès, alcalde mayor y teniente corregidor de la presente ciudad y su partido y corregidor interino por falta del que lo es de la misma. En vista de este expediente formado á instancia de don Miguel de Fontcuberta de Pasqual y de Oriola, en esta ciudad domiciliado, y del hallanamiento del Síndico Personero del Común de la misma, que precede.

Por ante mí el escribano dixo: que debía aprobar como aprueba estas diligencias interponiendo á ellas su autoridad y decreto juhicial en quanto pueda y de derecho proceda, y que se libren á la parte las copias que pidiere, para hacer de ellas el uso que le convenga. Y por este su auto así lo proveyó, mandó, y firmó su merced de que el escribano doy fee.

Josef Antonio Generès.

Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Esta copia concuerda con su original que queda en el despacho de mi cargo . Y para que conste la signo y firmo á diez días del mes de enero del año mil ochocientos y doce.

En testimonio + de verdad. Ignacio Subías, escribano.

Document 2

1810 juny 8. Vic

Declaració. *Miquel de Fontcuberta, d'Oriola i de Pasqual denuncia els desperfectes que han causat els francesos en la seva casa, coneguda com a Casa Fontcuberta, de Vic, i sol·licita informació de testimonis que compareixen per indicació de les autoritats municipals.*

A. [Original no localitzat]

B. Còpia notarial de 1812 gener 10. Arxiu Fontcuberta, Caixa 25, doc. 2. Tamany foli, bon estat de conservació.

Informació rebuda á resultas dels saquixs dels francesos en las invacions de la guerra de l'any 1809 y següents, fins á 1814, sobre los extravíos de papers y demàs efectes casers feta en 10 Janer de 1812.

És por lo tocan al Patrimoni dels hereus de Fonctuberta de Vich

Nota: pues per lo de Pasqual unit al dit, va separada.⁵¹

51. A la part de sota d'aquest text, a la portada, hi ha la signatura estampada en tinta.

Magnífico Señor.⁵²

Don Miguel de Fontcuberta, de Oriola y de Pasqual, vecino de la presente ciudad, compareso ante usted y dice: que á su derecho conviene se reciba información sobre los siguientes extremos:

1- Primeramente que antes de la primera invasión de los franceses en esa ciudad que fue en diez y siete abril de mil ochocientos y nueve, la casa del exponente era de las más cómodamente alajadas y, á proporción de su estado y condición abundante en sus adornos, muebles de primor, ropas y efectos así de de decencia exterior, como doméstica, y es verdad.

2- Otro sí: que el exponente, quando se aproximó el enemigo y amenazó la invasión dispuso en los baxos de la casa varios escondrijos en oyos, ó excavacions en que colocó varias arcas y cajones en donde estavan acomodados varios papeles del patrimonio, ropas y vestidos de usos y porte de toda la familia, á excepción de los damascos y una porción de la ropa más fina, con la precisa de uso para mudarse, y á los cajones con los restantes papeles de la casa.

3- Otro sí, que en el pesebre ó quadra de la cavallerisa dispuso el exponente otro escondrijo junto a la pared con el auxilio e intervención de Sagismundo Febrer, hortelano, en que acomodó en un cajón toda la plata labrada á excepción de sises cubiertos que se llevó para el uso de la familia.

4- Otro sí: que la familia del exponente consistía antes de la invasión del mismo, su consorte, cinco hijos, el maestros y cinco dependientes.

5- Otro sí: que por falta de proporción y tiempo tubo que dexar el exponente quinze camas puestas con los apéndices de colchones, colchas, cubiertas, sábanas, almoadas, como y también las colgaduras diarias así en ellas, como en las puertas y balcones igualmente, que las fundas y taborettes, sillas, sobremesas y demás de uso ordinario y regular.

6- Otro sí: que después de la invasión y al regreso del exponente se hallaron descubiertos todos los escondrijos, saqueada enteramente la casa, rotos los muebles y alajas, agujereadas las paredes, y los

52. A la part superior del foli hi ha el timbre de l'impost del paper segellat de l'any 1811 corresponent al segell segon i 272 maravedís. S'hi afegeix una diligència que indica que el timbre és vàlid per a l'any 1812, a causa de l'augment provincial de 68 maravedís.

papeles esparcidos, parte quemados, parte inutilizados entre las ruinas y escombros, y los demás, o rotos o descosidos en una confusión total, como y también los muebles que quedaron.

7- Otro sí: que las ropas y efectos escondidos fueron robados enteramente, sin que se encontrase vestigio, como ni tampoco de las colgaduras, colchones y demás que había quedado en los altos de la casa.

8- Otro sí: que en la propia forma se halló extraída del cajón la plata que se había escondido en la cavallerías, extrayéndola por uno de sus extremos y descubriendo mediante un agujero de otra de las paredes en que estaba arrimado por la parte opuesta de la cavallería,.

9- Otro sí: que después de restablecida la familia en esta ciudad y habiéndose procurado el exponente lo más preciso y recompuestos algunos muebles y recogidos los papeles que pudieron salvarse sobrevino la invasión de doce de enero último, y no habiendo tenido proporción de extraer lo poco que había recogido, tugo que abandonarlo a la suerte.

10- Otro sí: que al regreso de esta invasión, que puede contarse continua con la tercera acahecida en dos de febrero, echó de menos el exponente varios menajes de cocina de cobre, latón y loza y en particular varios papeles que estaban acondicionados en las papeleras de su retrete, entre ellos, algunos pliegos del libro mayor de la tabla de los comunes depósitos que de que es tenedor, o Libro Maestro.

Por tanto, averando este escrito, pide sea recibida información de los números antecedentes con citación de ambos síndicos, y fecho interpuesta la autoridad y decreto judicial, mandando al actuario libre copia en forma probante, haciéndose para todo las provisiones oportunas.

Comes Altíssimus

Miquel de Fontcuberta

Vich, ocho de junio de mil ochocientos y diez, por averado recíbanse committingo, citándose antes al Síndico Personero del Común de esta ciudad por falta del procurador, y fecho trayganse para proveher, nombrándose para la actuación de las presentes diligencias á Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano público de número del Colegio de la presente ciudad, por este su auto así lo proveyó, mandó y firmó el señor don Joseph Antonio Generès, alcalde maior de esta ciudad, de que doy fee.

Generès.

Ante mí, Ignacio Ramó Subías Ferrer, escribano.

En la ciudad de Vich, á ocho junio mil ochocientos y diez, yo, el escribano, notifiqué é hize saber el pedimento y auto que anteceden, don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad, mediante lectura en su persona, doy fee. Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Información, testigo 1º.

En la ciudad de Vich, á catorse junio de mil ochocientos y diez, ante mí, el escribano por parte y á instancia de Don Miguel de Fontcuberta, pareció por testigo de verdad Josef Urpià, sapatero, vezino de la presente ciudad, de sesenta años de su edad, según dixo ser el qual testigo juró conforme de derecho se requiere y baxo cargo de él prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado. Y siéndolo al tenor del número primero del pedimento que precede.

1- Dixo: verdadero en su contenido, y lo dixo saber con motivo de haver el declarante desde su niñez freqüentado la casa de Fontcuberta, y constarle que era otra de las casas más bién alajadas y ser cierto quanto el número expresa.

Sobre el número quarto

4- Dixo: verdadero es el número y lo dixo saber por conocer á toda la familia de Fontcuberta y por las razones dadas sobre el número antecedente que en la parte necessaria quiere haver por repetido.

Sobre el número nono.

9- Dixo: que es verdadero, y lo dixo porque, porque el declarante á motivo de su avanzada edad permaneció en la presente ciudad mientras los franceses la ocuparon por el enero último, y haviendo el mismo día que entraron los franceses, que fue el doze enero, subió a la casa de Fontcuberta por razón de ser vecino, vió que quedaron abandonados los muebles y papeles de que habla el número.

Sobre el número décimo.

10- Dixo: que es verdadero y lo dixo saber por razón de haver el declarante habitado durante las invasiones referidas la casa de Fontcuberta, y haver observado que los franceses sacaban los papeles de las cómodas, y los rompían y quemaban, é igualmente visto cómo se llevaban los

menages de cobre, latón y loza, no obstante las muchas persuaciones les hacía el testigo porque no los malbaratasen, á que lo contestavan que si el dueño de la casa no estubiese alló no lo harían.

Generalmente fue el testigo preguntado sobre las generalidades de la ley.

Dixo que ninguna le toca, sí que fue legítimamente compellido y citado por Salvador Anglada, nuncio, que así lo refirió. Y haviéndosele leído esta su declaración se afirmó y ratificó á ella y la firmó. Doy fee.

Josef Urpià. Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Testigo 2. En la ciudad de Vich, á catorze junio mil ochocientos diez. Ante mí, el escribano por parte y á instancia de don Miguel de Fontcuberta, pareció por testigo de verdad, Sagismundo Febrer, hortolano, vecino de la presente ciudad, de treinta y nueve años de su edad, según dixo ser el qual testigo juró conforme de derecho se requiere y baxo cargo de él, prometió decir verdad de lo que supiere y fuere preguntado.

Y siéndolo al tenor del número primero del pedimento que precede.

1- Dixo: verdadero es su contenido y lo dixo saber por haver freqüentado y freqüentar de veinte años á esta parte la casa de Fontcuberta, y con este motivo constarle que era muy cómodamente alajada y abundante en adornos, muebles de primor, ropas, y efectos de decencia, como el número refiere.

Sobre el número segundo:

2- Dixo: verdadero es el número y lo dixo saber por haver el declarante de orden de Don Miguel de Fontcuberta, hechos los oyos y excavaciones que aquél refiere y haverlo collocado en ellos los caxones y arcas con los efectos que el proprio número refiere.

Sobre el número tercero:

3- Dixo: que es verdadero su contenido, y lo dixo saber por ser el declarante el mismo Sagismundo Febrer de quien habal dicho número, y haber pasado todo en la conformidad aquel refiere.

Sobre el número quarto:

4- Dixo: que es cierto por conocer á toda la familia de Fontcuberta, y constarle se componía de los que el número describe por las razones dadas en el número primero que en la parte necesaria aplica y quiere haver por repetido.

Sobre el número quinto.

5- Dixo: que es verdadero por haver sido el último que dexó la casa de Don Miguel Fontcuberta en la qual efectivamente existían las mismas cosas el número expresa en el mismo momento la dexó, que fue cosa de cinco minutos antes que los enemigos entrasen en la ciudad.

Sobre el número sexto.

6- Dixo: verdadero es el número, y lo dixo saber porque inmediatamente de su regreso, que fue en el mismo día que los franceses evacuaron la ciudad, entró en la casa de Don Miguel de Fontcuberta, con cuyo motivo vió, y observó quanto en él se expresa.

Sobre el número séptimo.

7- Dixo: verdadero es el número por haverlo observado con el motivo expresado sobre el número antecedente que en la parte necesaria aplica y quiere haver por repetido.

Sobre el número octavo de dicho pedimento.

8- Dixo: que es cierto quanto el número describe por haverlo visto el declarante con el motivo de las razones de dadas sobre el número antecedente que quiere haver por repetido en el presente.

Sobre el número nono.

9- Dixo: que es verdadero su contenido y dixo saberlo con motivo de la mucha intervención que tiene en la casa de Don Miguel Fontcuberta, y haver visto quanto en él se expresa, pues permaneció en su casa hasta el momento que los franceses estaban para entrar en la ciudad, en cuja ocasión ya se había marchado dicho Fontcuberta con su familia.

Sobre el décimo.

10- Dixo: que la última invasión de los franceses acahecida el dos de febrero último, se quedó el /suplicante/⁵³ el declarante en esta ciudad y habiéndole encargado su casa Don Miguel de Fontcuberta vió que los franceses havia alojados y sacaban papeles del retrete o

53. Suplicante *ratllat*.

estudio de dicho don Miguel, quales quemaron sin embargo de las reconvenções que hizo para que no los quemasen, pero que ignora si entre aquellos papeles había o no pliegos del Libro Mayor que el número expresa, y en quanto a los menages de cocina observó que se habían extraviado varios con motivo de tener encargada como ha dicho aquellas casa en la qual iba varias veces cada día, mientras que los franceses permanecieron en esta ciudad.

Preguntado sobre las generales de la ley.

Dixo: que ninguna le toca, si que fue legítimamente compellido para hacer la presente su declaración y cita por Salvador Anglada, nuncio, quien así lo refirió: y haviéndose leído ésta su declaración se afirmó y ratificó a ella y no firmó porque dixo no saber, firmó por el infraescrito, de que doy fee.

Por el Declarante: Luciano Subías.

Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

En la ciudad de Vich a diza y ocho junio del año mil ochocientos y diez, el señor don Josef Antonio Generès, alcalde maior de la presente ciudad y su partido: por quanto por parte de Don Miguel de Fontcuberta se ha expuesto no querer minimizar más testigos en prueba de su allegato, por ante mí el escribano: Dixo pasen estas diligencias a Don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad por hallarse ausente el procurador, a fin de que exponga lo que convenga a su derecho. Y por este su auto así lo proveyó, mandó y firmo su merced, doy fee.

Generès.

Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Magnífico Señor.

Don Josef de Mas, síndico personero del Común de esta ciudad, en vista de estas diligencias que por disposición de usted se le han pasado dice: que nada tiene que exponer contra ellas y no tienen reparo se entreguen a la parte las copias que pidiere para hacer de ellas el uso que convenga. Officialis.

Altíssimus.

Mas.

En la ciudad de Vich, á veinte y seis junio del año mil ochocientos y diez, el señor don Josef Antonio Generès, alcalde mayor y teniente corregidor de la presente ciudad, y su partido. En vista de estas diligencias y hallanamiento que antecede, por ante mí, el escribano: dixo que debía aprobar, como aprueba las mismas diligencias interponiendo á ellas su autoridad y decreto judicial en quanto puede y de derecho proceda y que se entregue copia a la parte para los fines que convenga. Y por este su auto así lo proveyó, mandó y firmó su servidor, doy fee.

Generès.

Ante mí, Ignacio Ramón Subías y Ferrer, escribano.

Esta copia concuerda con su original que queda en la curia de mi cargo de que certifico yo Ignacio Ramon Subías y Ferrer, escribano público de número del Collegio de Vich, y para que conste lo signo y firmo a diez días del mes de enero del año mil ochocientos y doze.

En testimonio + de verdad.

Ignacio Subías, escribano.

Els *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Peña. Història, literatura i compromís polític durant la Guerra de Successió Espanyola

ANDREA RICCI

Resum

En aquest article sostenim com el contingut dels *Anales de Cataluña* (1709) de Narcís Feliu de la Peña ha estat fortament influenciat per la Guerra de Successió Espanyola i pels objectius personals de l'autor. Utilitzant una anàlisi creuada de la darrera part de la vida de Narcís Feliu de la Peña, l'estructura retòrica dels *Anales* i de l'ús de les fonts volem mostrar com el principal objectiu de Narcís Feliu de la Peña fou el de donar la seva contribució a la causa de l'Arxiduc Carles durant la guerra. Feliu ho va fer escrivint una història sobre el Principat de Catalunya en la qual, utilitzant la religió i els mites al mateix temps que documents d'arxiu, volia provar que Carles III era el legítim rei d'Espanya.

Paraules claus: Guerra de Successió Espanyola, historiografia, Narcís Feliu de la Peña

Resumen

En este artículo sostenemos como el contenido de los *Anales de Cataluña* (1709) de Narcís Feliu de la Peña fue fuertemente influenciado por la Guerra de Sucesión Española y por los objetivos personales del autor. A través de un análisis cruzado de la última parte de la vida de Narcís Feliu de la Peña, la estructura retórica de los *Anales* y el uso de las fuentes queremos mostrar que el principal objetivo de Feliu de la Peña fue aportar su contribución a la causa del Archiduque Carlos durante la guerra. Feliu lo hizo escribiendo una historia sobre el Principado de Cataluña en la cual, usando la religión y los mitos al igual que documentos de archivo, quería probar que Carlos III era el legítimo rey de España.

Palabras claves: Guerra de Sucesión Española, historiografía, Narcís Feliu de la Peña

Abstract

This article argues that the content of the *Anales de Cataluña* (1709) by Narcís Feliu de la Peña is strongly influenced by the context of the War of the Spanish Succession, and informed by the personal goals of the author. Through a cross-analysis of the last part of Narcís Feliu de la Peña's life, the rhetorical structure of the *Anales* and the use of sources, we show how Feliu de la Peña's goal was to give his contribution to the cause of the Archduke Charles during wartime. Feliu did it by writing a history of the Principality of Catalonia in which, using religion, myth as well as archival documents, he wanted to prove how Charles III was the legitimate king of Spain.

Keywords: Spanish War of Spanish Succession, historiography, Narcís Feliu de la Peña

*Ma c'è qualcosa di più incerto delle Historie che noi leggiamo, dove se due autori ci raccontano della stessa battaglia, tali sono incongruità che se ne rilevano, che quasi pensiamo si tratti di due battaglie diverse? E c'è invece qualcosa di più certo del Romanzo, dove alla fine ogni enigma trova la sua spiegazione secondo le leggi del Verisimile?*¹

1. Introducció

Els *Anales de Cataluña* (1709) de Narcís Feliu de la Peña és una obra ja coneguda per la historiografia catalana que se n'ha interessat en més d'una ocasió. Contribucions sobre la seva naturalesa com els d'Eulàlia Duran i Antoni Simon n'han acompanyat d'altres sobre aspectes més

1. Umberto Eco, *L'Isola del Giorno Prima*, Bompiani, Milano, 2008, p. 341.

puntuals, com ara algunes consideracions sobre l'ús dels mites antics d'Annio de Viterbo o més aviat anàlisis de tipus filològic, com el de Maria Grau que va analitzar l'ús per part de Feliu de les paraules *patria* i *nación*. Tenim també a disposició alguns estudis de caràcter més general com l'article de Fernando Sánchez Marcos publicat el 1989, la introducció a l'edició facsímil de l'editorial Base de 1999 o la tesi de doctorat de Xavier Baró, publicada el 2009.² Totes aquestes contribucions han posat de relleu diferents aspectes dels *Anales de Catalunya*, deixant però espai per a algunes preguntes, com ara: per què Feliu va escriure aquesta obra, ell que no era un historiador? Quan va començar a fer-ho? Com ho va a fer? Creiem que per apropar-nos a una resposta, pot ser útil considerar la vida de Feliu de la Penya al final del segle XVII, l'estructura narrativa i les fonts dels *Anales de Catalunya*.

2. Narcís Feliu de la Penya al final del segle XVII

Avui en dia és ja conegut que Narcís Feliu de la Penya fou un del participants en la conspiració austriacista que portà al Principat de Catalunya a entrar el 1705 en la Guerra de Successió Espanyola en contra del propi rei Felip V. A les contribucions al respecte de Joaquim Albareda, que va parlar de Feliu com el representant del programa econòmic de l'austriacisme, últimament s'ha afegit la idea d'Antoni Simon que

2. Eulàlia DURAN, «Narciso Feliu de la Penya, historiador i polític», *Afers*, 20 (1995), pp. 73-86; Antoni SIMON TARRÉS, «La historiografia del segle del Barroc (de Jeroni Pujades a Narcís Feliu de la Penya)» a A. Balcells, ed. *Història de la historiografia catalana*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2004, pp. 93-117; Jordi CORTADELLA MORRAL, «La història antiga en la historiografia catalana», tesi de doctorat inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992; Maria GRAU SALÓ, «Feliu de la Penya: una visió actual de Catalunya com a País», *Pedralbes*, 7 (1987), pp. 125-145; Fernando SÁNCHEZ MARCOS, «Historia y política en el umbral del siglo XVIII: los "Anales" y combates por Cataluña de Narciso Feliu de la Penya», *XII Congrés d'histoire de la Couronne d'Aragon*, (1985), vol. 3, pp. 133-146; Xavier BARÓ QUERALT, *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*, Edicions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2009, pp. 199-211.

l'austriacisme fou més aviat centrat en les qüestions polítiques, mantenint però el nom de Feliu de la Peña entre els membres de la classe dirigent catalana que encapçalaren el moviment.³ Però, pel tema que estem tractant, les preguntes més importants són: per què un burgès amb excel·lents relacions en els ambients de les institucions reials—Pere d'Aragó en particular, però també Manuel de Llupià i el Duc de Medina Sidònia—es va adherir a la conspiració austriacista que, com ha ressaltat Antoni Simon, tenia com a principal enemic polític les mateixes institucions reials en la seva batalla per recuperar l'autogovern perdut el 1652? Com va a entrar en contacte Feliu amb l'austriacisme? Quin fou el seu paper? Quina influència van tenir els grans esdeveniments històrics de finals de segle—el conflicte successori i la política internacional—tant en la decisió de participar activament en una conspiració com en la composició dels *Anales de Cataluña*? Resumint, el que creiem que és important aclarir per poder explicar una obra com els *Anales de Cataluña* són els motius pels quals el seu autor decidí escriure-la i com ho va a fer. Les informacions que tenim a disposició no són moltes però són suficients per fer-nos creure que Narcís Feliu de la Peña a finals del segle XVII tenia, envers la monarquia francesa, motius personals de ressentiment els quals, en un determinat moment, van coincidir amb l'acció de propaganda per a la causa austriacista a Catalunya de Jordi Hessen Darmstadt.

Però anem per ordre. A la meitat dels anys '90 del segle XVII Narcís Feliu de la Peña estava travessant un període molt delicat en la seva vida. Portava treballant des dels anys '70 en un projecte molt ambiciós de renovació econòmica del Principat de Catalunya en el marc de reformes promogudes per la Junta de Comercio de Madrid i inspirades en les

3. Joaquim Albareda ha dedicat nombroses obres a l'argument; un excel·lent resum de la seva postura al respecte a Oscar GONZÁLEZ CAMAÑO, «El partit austriacista: coherència, divergència i supervivència d'una facció de poder», *Pedralbes*, 23 (2003), pp. 125-145; Antoni SIMON TARRÉS, *Del 1640 al 1705. L'autogovern de Catalunya i la classe dirigent catalana en el joc de la política internacional europea*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2011, p. 300.

prescripcions dels arbitristes.⁴ Feliu, fascinat per la doctrina mercantilista tant en la seva vessant castellana de l'arbitrisme (segurament havia llegit Saavedra i Fajardo) com en altres formes europees (l'alemany Becher i, a través d'ell, l'holandès de la Court), estava convençut que amb la protecció de la monarquia en el Principat es podria inaugurar un període de reformes econòmiques basades en el potenciament del sector tèxtil, per poder produir localment i després exportar a fora aquells teixits coneguts com *new draperies* que a Catalunya s'importaven des de França.⁵ Des de finals dels anys '70 Feliu s'havia dedicat incansablement a la recerca d'informacions sobre els nous tipus de teixits i havia organitzat una xarxa d'espionatge industrial, en obrir companyies per fabricar-los i publicar obres per fer públic el sentit que estava donant a tota l'operació. Tot això utilitzant persones del Principat provinents del món dels negocis d'on venia el mateix Feliu, però també persones més lligades als ambients reials. Això feia Feliu de la Penya: interpretava els canvis en l'estructura econòmica del Principat a la llum de la doctrina mercantilista perquè li semblava la millor eina teòrica que es pogués aplicar a la realitat on havia nascut. Precisament pels seus lligams familiars Feliu de la Penya tenia un coneixement directe que al Principat el que faltaven eren grans capitals i protecció de l'estat, no l'actitud de la gent. Per això el mercantilisme, amb les seves prescripcions sobre que l'estat havia d'encoratjar la indústria local i protegir-la obstaculitzant la competència que, a més, per ser d'un altre país, es podia interpretar també com a enemiga, fascinava tant Feliu: li donava la possibilitat de ser al centre d'un projecte on el Principat de

4. Sobre aquesta part de la vida de Feliu de la Penya i també per algunes matitzacions sobre l'arbitrisme castellà, vegeu Andrea RICCI, «Narciso Feliu de la Penya (1646-1712) i el seu temps», tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona, 2013, pp. 229-303 i 460-464.

5. Sobre les *new draperies* veure N. B. Harte, ed., *The new draperies in the Low Countries and England, 1300-1800*, Oxford University Press, Oxford, 1998; John H. MUNRO, «Spanish Merino wools and the Nouvelle Draperies: an industrial transformation in the late-medieval Low Countries», *The Economic History Review*, 3 (2005), pp. 431-484.

Catalunya pogués participar en una iniciativa de la monarquia espanyola. Ho podia ser perquè, a més dels contactes en el món dels negocis, Feliu en tenia també en els ambients reials com ara el president del Consell d'Aragó, Pere d'Aragó, la persona que probablement el va posar en contacte amb la Junta de Comercio de Madrid.⁶

Aquest projecte a la meitat del anys '90 es trobava estancat. És veritat que el 1692 es va crear una Junta de Comercio particular a Barcelona de la qual Feliu en fou membre, però es tractava d'un dels últims cops de cua del reformisme de la monarquia que no produí grans resultats.⁷ Feliu repetí el patró que havia utilitzat amb anterioritat, aquesta vegada però cercant d'innovar en els sistemes de tintures: enviar gent a fora per aprendre les tècniques i els materials, fundar una companyia per la producció i publicar obres per a la divulgació.⁸ Però del somni d'una gran companyia comercial catalana protegida per la monarquia espanyola que pogués actuar en tot el Principat i comerciar fins i tot amb Amèrica, ja no en quedava gairebé res. L'horitzó del projecte descrit al *Fénix de Cataluña* (1683) s'havia restringit dramàticament: l'únic que s'havia aconseguit fou la creació al 1690 d'una companyia privada que d'aquella del *Fénix* mantenia només el nom, *Companyia de la Santa Creu*. Les coses no

6. Opinem que aquest projecte, tant per la inversió econòmica com per l'esforç intel·lectual fet per analitzar-lo en les seves obres, fou el fet central de la fase adulta de la vida de Feliu, on podia valorar els tres elements més rellevants de la seva infància: els contactes en el món dels negocis, l'herència rebuda i els estudis.

7. La Junta de Comercio de Madrid fou creada el 1679 i visqué tres períodes: 1679-1680, 1682-1691 i 1691-1707, moment en el qual s'inscriu la Junta particular de Barcelona. Veure Rubén PÉREZ PÉREZ-OLIVARES, *El hechizo del Mercantilismo: Carlos II y la Junta de Comercio (1679-1707)*, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 2006.

8. Feliu en aquesta ocasió envià a França un home de nom Riera i el mercader de Barcelona Joan Aranyó, obrí una companyia per produir pastel i publicà el 1691 amb Bernat Aymeric Cruïlles el *Remallet de Tinturas*. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Consell d'Aragó, lligall 338, «Informe de don Manuel de Llupià, governador de Catalunya i president de la Junta de Comerç»; Biblioteca de Catalunya (BC), Dipòsit de Reserva, 9-III-52.

tiraren endavant i el mateix Feliu va haver de reconèixer que «los sucesos hasta el año 1697 han sido muy contrarios a nuestra aplicación y trabajo.»⁹ Feliu cita com a data final dels seus projectes el 1697, l'any del setge de Barcelona per part de l'exèrcit francès en l'àmbit de la Guerra dels Nou Anys; però ja cap al novembre de 1696 podem donar per tancada aquesta etapa de la seva vida quan redacta el seu testament on esmentava els seus col·laboradors més fidels, com Marià Julià, Gabriel Ortells i Martí Piles. Feliu, en el document on volia formalitzar els seu desitjos abans de morir, feia un últim homenatge de gratitud a aquells que li havien estat més a prop, i s'acomiaava així de l'etapa de la seva vida dedicada a la Junta de Comercio.

Així, doncs, Narcís Feliu de la Peña cap la meitat dels anys '90 es trobà davant d'un moment crític i, podem imaginar, de reflexió que estimem durà fins al 1701. Ho podem imaginar no només perquè es trobava en una edat ja avançada per l'època (cinquanta anys al 1696) i acabava de redactar testament, sinó també perquè era home de cultura i ja des de la seva segona obra, el *Fénix de Cataluña*, havia madurat unes conviccions força clares sobre el significat i les conseqüències polítiques de l'acció reformadora de la Junta de Comercio. Com és ben sabut l'obra en si és la presentació d'una companyia comercial on, però, la descripció de la companyia mateixa no és l'argument principal. Dels seus divuit capítols, només vuit estan dedicats a la companyia. La resta és un compendi d'història del Principat de Catalunya on Feliu explica les virtuts dels catalans (capítols I-VII) i una enunciació de la seva teoria sobre l'actual estat de crisi de la monarquia espanyola (capítols XVIII-X). Els catalans que es dibuixen de la ploma de Feliu són un poble, seguint l'ordre del mateix autor: amb un territori ric en matèries primes, catòlic, guerrer, capaç, amant de les pròpies llibertats i fidel. Feliu presentant el projecte de gran companyia que, cal recordar-ho, s'havia de realitzar en l'àmbit de tota la monarquia, sent la necessitat de presentar al món castellanoparlant

9. Narcís FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*, Barcelona, 1999, tom III, p. 381.

qui són els que realitzaran aquell projecte.¹⁰ I per fer-ho no només fa un llistat de les qualitats sinó que les presenta en forma d'història del Principat on, gràcies a l'aparent rigorositat dels exemples històrics, s'intenta demostrar com els catalans són particularment dotats per a grans empreses tant militars com econòmiques. La imatge del Principat de Catalunya que Feliu volia donar a la resta de la monarquia espanyola resulta, doncs, la d'una terra naturalment apta per al comerç i la navegació (geografia, naturalesa dels catalans, habilitat en les lletres i la navegació) i portadora dels mateixos valors religiosos i ètics dels castellans (fe catòlica, valor militar, noblesa). Dedica cinc capítols a explicar el que els catalans comparteixen amb els castellans, una mena de presentació de credencials per dir que són aptes a participar en projectes de la monarquia (mateixa fe, mateixa cultura, condicions i aptituds naturals), i només dos capítols a les característiques específiques dels catalans, la llibertat i la fidelitat.

La pregunta que sorgeix al lector del *Fénix de Cataluña* arribat al setè capítol és: per què un poble amb totes aquestes capacitats es troba en crisi? La resposta Feliu la dona en els tres capítols següents on diu clarament que els catalans havien continuat essent desitjosos de grans empreses des de l'edat mitjana però que s'havien produït dos problemes: la ruptura del pacte entre el rei i el Principat causada per la quantitat excessiva de territoris governats per un sol monarca i la descoberta de les mines americanes que havia fet creure als súbdits espanyols que la riquesa no s'acabaria mai, fent-los descuidar les activitats productives. Així, doncs, hi ha una causa interna (un monarca amb massa territoris per governar) i una externa (excés de moneda). I, si ho mirem amb més detall, també la segona causa podria anomenar-se interna ja que amb aquella quantitat de moneda s'hauria pogut, per exemple, potenciar el sistema industrial i realitzar totes les altres propostes inspirades pel mercantilisme. El que és interessant és que Feliu s'adona clarament del costum dels monarques espanyols de no con-

10. Feliu s'excusa fins i tot dues vegades per escriure en castellà. La primera en el *Político Discurso*, Barcelona, 1681, i la segona en els *Anales*, «Al Letor», tom I.

vocar les Corts, i trenca així el pacte que els lligava al regne, la causa de la crisi del Principat. És, doncs, una causa explícitament política. Aquest és el lligam que Feliu crea entre la seva fallida personal i, com diria Pierre Vilar, el *seu temps*: l'actitud política dels reis espanyols i la descoberta de les mines havien provocat una crisi d'aquell que Feliu identifica com el model polític ideal, és a dir la relació que els Comtes de Barcelona tenien amb la Generalitat durant l'Edat Mitjana. Però aquesta imatge ideal no venia a Feliu només d'una anàlisi sobre la situació política real sinó també d'unes lectures específiques. Feliu es va fer hereu d'aquella tradició que va des d'autors com Jeroni Pau i Joan Margarit i passa per Pere Miquel Carboner, Pere Anton Beuter, Cristòfor Despuig, Jerónimo Zurita, Francisco Diago, Jeroni Pujades, Francisco Gilabert, Francisco de Moncada, Esteve de Corbera i Martí Viladamor. Són autors que, com ha evidenciat Joan-Pau Rubiés, davant l'exclusió catalana de les empreses imperials espanyoles, havien canonitzat una visió nostàlgica del passat medieval que es basava sobre un corpus format per les *Gesta Comitum Barcinonensium*, les quatre grans cròniques, la Crònica General ordenada per Pere el Cerimoniós, l'obra de Francesc Eiximenis i en els «discursos "humanistes" del regnat de Martí l'Humà i Alfons el Magnànim [...]». La historiografia catalana medieval oferia al lector del segle XVI i XVII una imatge clara de tipus èpic i nacional».¹¹ La solució proposada per tornar a aquesta situació ideal era la d'actuar una sèrie de reformes polítiques, que els reis tornessin a ocupar-se dels problemes dels seus regnes, i econòmiques, entre les quals hi havia la creació de grans companyies, tal com Feliu descriu en els últims vuit capítols del *Fénix* (capítols XI-XVIII). El significat que Feliu donava a la seva acció a partir del final dels anys '70, sigui aquesta la publicació d'obres mercantilistes, l'espionatge industrial o la creació de companyies, era en el fons polític: estava fent la seva part per realitzar aquelles reformes necessàries per solucionar els problemes creats per l'actitud absolutista dels reis i el mal ús de l'or i la plata americanes. Em sembla important detenir-

11. Joan-Pau RUBIÉS, «La qüestió imperial en el pensament polític de la Catalunya moderna: història d'una absència», *Manuscripts*, 17 (1999), p. 213.

nos un moment en el fet que Feliu ja al principi de la seva col·laboració amb la Junta de Comercio utilitzi una tradició historiogràfica per justificar la seva participació i la del Principat de Catalunya en un projecte per a tota la monarquia. El *Fénix de Cataluña* ens mostra que ja al 1683 Feliu justifica la seva acció utilitzant *una imatge clara de tipus èpic i nacional* que li venia de la historiografia; història, literatura econòmica, interessos personals i una certa pressumpció de canvi polític radical de la monarquia s'uneixen en els projectes de Feliu de la Penya.

Aquesta és la seva idea quan Feliu comença a treballar per la Junta de Comerç; ¿què ha canviat a la meitat dels anys '90 per fer-li avaluar l'experiència com un fracàs? Aquí Feliu entra en una contradicció: segons el seu mateix raonament, el responsable de la crisi havia de ser identificat amb el rei, encara més si aquest rei era aquell Carles II que no només no havia jurat les Constitucions sinó que tampoc havia viatjat mai a Catalunya; però podia Feliu acusar directament de la crisi el mateix monarca que protegia el projecte reformista de la Junta de Comercio, és a dir, segons el raonament del *Fénix*, la solució del problema? Evidentment no. Calia, per tant, identificar un altre culpable que, en la dècada dels '90, podia ser fàcilment identificat amb el Regne de França. L'estat de salut sempre més precari de Carles II havia anat obrint pas a un conflicte internacional que al 1702 portarà directament a la Guerra de Successió. De fet el gran elogi de Carles II i de la dinastia d'Àustria que Feliu farà després en els *Anales de Cataluña* «fue en fin el mejor Rey que ha tenido España» pot ser llegit també com a últim homenatge al rei que havia fet possible l'intent de la Junta de Comercio i que havia protegit les seves iniciatives.¹² Amb la salut del monarca per a Feliu se n'anava també l'espai per al reformisme per deixar lloc al conflicte successori que, amb la Guerra dels Nou Anys, entrava físicament en el Principat fins a arribar a Barcelona el 1697. Els francesos eren l'enemic perfecte per a Feliu: contra els teixits francesos havia defensat els gremis el 1681 en el *Político Discurso*, a

12. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, p. 459.

causa de la Guerra dels Nou Anys l'antifrancesisme era molt difós en els habitants del Principat i un dels principals candidats a la successió de Carles II era el duc d'Anjou, nét del rei francès Lluís XIV, símbol d'aquella actitud absolutista de govern contrària al pactisme del Principat.¹³

Cal evidenciar com fins al setge del 1697 l'actitud de Feliu endavant de la política havia estat molt diferent. Fins a aquell moment, Feliu havia estat un home que podríem definir com d'ordre que col·laborava amb el poder constituït, independentment de si aquest estigués representat per les institucions de la terra o d'aquelles reials. A principis dels anys '80 Feliu col·laborà en dues ocasions amb el Consell de Cent: al 1682 el defensà públicament en la qüestió de les càtedres i publicà la *Verdad Triunfante* i al 1684 féu d'agent supervisor dels terços pagats per la ciutat. Feliu en la *Verdad Triunfante* dóna a aquesta col·laboració fins i tot un sentit patriòtic, i escriu que el Consell de Cent és «quien representa mi Patria».¹⁴ Però aquesta fidelitat a la pàtria venia posada a prova en el moment en què els interessos de la monarquia xocaven amb aquells de les institucions de la terra. No hem d'oblidar que aquests són els anys de l'inici de la col·laboració de Feliu amb la Junta de Comercio: al 1682 s'incorpora la Corona d'Aragó i al 1684 Feliu com a tècnic. Entremig, al 1683, Feliu havia presentat en el *Fénix de Catalunya* el seu projecte general. Tot estava en plena evolució. Així, doncs, quan al 1684 el president del Consell d'Aragó, Pere d'Aragó, li demana informacions sobre la qüestió de la introducció de dos nous terços per protegir la ciutat quan encara no s'havien llicenciat els cinc mil homes de la Coronela que tenien aquesta missió, Feliu accepta a esqueses del Consell de Cent; com ha escrit Antonio Espi-

13. Aquest últim aspecte era molt rellevant per Feliu ja que podem afirmar que, en tema d'organització política, apreciava més sistemes com els de la Generalitat i del Consell de Cent que no pas aquells liderats per la voluntat d'una sola persona. De fet, quan es tracta de descriure el funcionament de la companyia comercial del *Fénix de Catalunya*, Feliu s'inspira als mecanismes proto-democràtics de les institucions catalanes. Narcís FELIU DE LA PENYA, *Fénix de Catalunya*, Barcelona, 1683, capítols XI-XVIII.

14. BC, Fullets Bonsoms n. 11.978.

no, Feliu «tenía muy presente a quién debía su fidelidad».¹⁵ D'aquesta actitud de Feliu en tenim un exemple encara més clar al 1687 durant l'episodi de Centelles, en l'àmbit de la Revolta dels Barretines. Centelles fou un cas molt greu de crispacions entre les institucions catalanes i la monarquia espanyola engendrat pel problema de les contribucions militars dels pagesos catalans. El problema dels allotjaments, que segons el mateix Feliu es remuntava fins al 1639, tornava a reproduir-se ara al 1687 en coincidència amb una plaga de llagostes, provocant una forta reacció. És interessant notar com aquest problema en si només militar es transformà en una revolta política gràcies a l'acció per un costat dels germans Saiol i de Josep Cigues, i per l'altra del lloctinent del Principat, el marquès de Laganés. Els germans Antoni i Daniel Saiol van ser dos importants exponents de la Diputació que ja des d'abans del 1687 havien tingut un litigi amb Laganés al qual se superposà el problema dels allotjaments. Quan al mes de maig diversos representants de les viles de la Plana de Vic es trobaren a Barcelona per articular la protesta, els germans Saiol aprofitaren l'ocasió per adreçar el malestar cap a la gestió de la lloctinència de Laganés. En el conflicte que es produí els germans Saiol i Josep Cigues, oïdor militar, foren desinsaculats i la Diputació envià el 20 de maig una carta al rei i a alguns membres de la Cort on s'atacava durament Laganés. Obligat d'alguna manera a prendre una decisió al respecte, el rei va decidir seguir les indicacions del Consell d'Aragó presidit per Pere d'Aragó que, per informar-se del que estava passant a Barcelona, tenia una vegada més a Narcís Feliu de la Penya com a informador.¹⁶ Encara el 1687, podem observar que Feliu es

15. Antonio ESPINO LÓPEZ, «El frente catalán en la Guerra de los Nueves Años», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, vol. I, p. 197; Benet OLIVA RICÓS, «Conflicte ideològic i control de la Universitat. La "Verdad Triunfante" de Narcís Feliu de la Penya (1682)», *Recerques*, 44 (2002), pp. 181-198.

16. Feliu justifica d'aquesta manera el fet d'enviar cartes a Pere d'Aragó sobre l'episodi: «Referí los lances y mi sentir para la quietud sin culpar a ninguno en particular y disculpando al Marqués de Laganés por no bien aconsejado. Como estas cartas

trobava en una etapa de la vida en què els seus projectes econòmics, pels quals havia de tenir, com és obvi, bones relacions amb els representants del poder reial, tenien la precedència sobre les qüestions polítiques del Principat, també si això significava fer d'informador pel Consell d'Aragó en una qüestió que, com la historiografia catalana dels últims anys ha posat en gran evidència, fou de la màxima importància en la fragmentació de la confiança entre el Principat i la monarquia.¹⁷ Feliu, com hem dit, tanca simbòlicament aquest període amb el testament del 1696 i ja durant el setge de l'any successiu el trobem actiu políticament per continuar d'una altra manera la seva batalla reformista. De moment es tractava de contribuir a la resistència de la ciutat assetjada, episodi en el qual va tenir un cert protagonisme i va defensar públicament al príncep Jordi Hessen Darmstadt en la seva polèmica amb el lloctinent Velasco sobre la gestió del setge. Feliu tornava a dir la seva en qüestions polítiques, però aquesta vegada en contra d'una institució reial i

eran de oficio y se tuvieron que publicar, juzgo no fueron a gusto de todos; porqué advertí en algunos algo de extrañeza y con poca razón porqué en ellas (que no dudo se hallarán en la Corte) y en las que guardo, advertirán solo ir dirigidas al servicio del Rey y quietud de la Provincia». FELIU DE LA PENYA, *Anales*, tom III, p. 394. Em sembla el passatge que millor explica l'actitud envers el poder polític de Feliu fins al 1697. Les cartes a les quals fa referència Feliu encara no han estat trobades.

17. Sobre la Revolta dels Barretines veure Antoni PLADEVALL, *La guerra dels "gorretes" o "barretins"*, Centelles, 1978; Henry KAMEN, «Una insurrecció oblidada del segle XVII: l'alçament dels camperols catalans de l'any 1688», *Recerques*, 9 (1979), pp. 11-28; Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, «Els dirigents de la revolta pagesa de 1687-1689: de barretines a botiflers», *Recerques*, 20 (1988), pp. 151-170; Jaume DANTÍ RIU, *Els aixecaments populars als Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1990. La reconstrucció de l'episodi amb la seva contextualització en el conflicte més gran sobre la recuperació de les insaculacions per part de les institucions catalanes a SIMON TARRÉS, *De 1640 al 1705*, en particular el capítol V, pp. 135-214.

donant suport a un dels principals encarregats d'atraure simpaties cap a la causa de Carles III.¹⁸

Pel tema dels *Anales de Cataluña* la cosa important que s'ha de posar en rellevància és que, amb el conflicte successori en general i amb el setge de Barcelona en particular, el regne de França, que fins aquell moment ja havia estat per a Feliu un competidor econòmic, passa a ser també un rival polític. La perspectiva que al tron d'Espanya s'assegués el nét del mateix rei que amb les seves armades havia envaït el Principat i assetjat Barcelona, havia de resultar no acceptable per a Feliu. També perquè el seu projecte mercantilista s'inspirava en Holanda i no en França i també perquè la burgesia mercantil de la qual Feliu provenia tenia lligams molts estrets amb els mercaders anglesos i holandesos afincats a Catalunya (els ja coneguts Kies, Jäger, Shallet i Crowe) i entrar en guerra contra Holanda i Anglaterra hauria significat la prohibició del comerç amb aquelles nacions, com posarà en clara evidència al 1702 l'anomenat *afer Jagër*.¹⁹

18. Darmstadt havia arribat a Catalunya el 1695, enviat per l'Emperador Leopold amb tres batallons de prop de 3.000 efectius enmig de la Guerra dels Nou Anys per ajudar a defensar el Principat de l'exèrcit francès. Arribats al setge de Barcelona (juny 1697) Darmstadt tingué un paper destacat també en aquest episodi, augmentant així enormement la seva popularitat davant dels catalans, que utilitzà després en la seva etapa de lloctinent del Principat, de febrer de 1698 a gener de 1701, per reclutar simpatitzants de la successió austríaca al tron de Carles II. Joaquim RAGÓN, «El virreinato de George Darmstadt y Landgrave de Hassia 1697-1701», tesina de llicenciatura, UAB, 1979; Joaquim E. LÓPEZ CAMPS, «El príncep de Hessen-Darmstadt i la Guerra de Successió. Alguns apunts per a una biografia necessària», DD. AA., *L'aposta catalana a la Guerra de Successió 1705-1707*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2012, pp. 257-266; Maria MARTÍN GRAU, «El príncipe George de Hessen-Darmstadt: el último virrey de los Austrias en Cataluña», a A. Álvarez-Ossorio, B.J. García García, V. León, eds., *La pérdida de España*, Fundación Carlos de Amberes, Madrid, 2007, pp. 445-461.

19. El 15 de maig de 1702 Àustria, Gran Bretanya i Holanda declaren la guerra a Espanya i França; el mateix mes al Principat es prohibeix el comerç amb Gran Bretanya i Holanda i el mes de desembre també amb Àustria. En l'àmbit d'aquests providiments, que també preveïen el segrest de les mercaderies i l'expulsió d'aquells que ara eren considerats com a enemics, el 28 d'octubre va ser fet fora de Catalunya Arnold Jäger, cònsol holandès

És molt interessant també la descripció de l'episodi que fa Feliu quan es refereix a l'actitud absolutista de les institucions reials escriu:

Suelen usar el nocivo arte de acusar de conmovedores a los que justamente defienden la Ley y la Justicia y resisten a su despótico obrar, siendo ellos los que dan la ocasión: acostumbran añadir que no es tiempo de defender las Leyes y Privilegios; pero si es tiempo de romperlos, como no tiene que ser defenderlos?²⁰

Podem apreciar una presa de posició política per part de Feliu de la Peña des del 1689 (Centelles) al 1702 (*afer* Jäger). Enmig hi havia hagut l'esclat de la Guerra dels Nou Anys, amb les invasions franceses del Principat i el setge de Barcelona entre el 15 de juny i el 8 d'agost de 1697. I també hi havia hagut a partir del febrer de 1698 la lloctinència del Principat de Jordi Darmstadt, durant la qual el príncep alemany, conscient de no poder oposar-se militarment als francesos —que a mitjan 1698 disposaven de 30 batallons i 50 esquadrons al Roselló—²¹ va optar per aprofitar el malcontent present a Catalunya per la qüestió del retorn del control de les insaculacions i per les invasions militars del territori. En aquesta obra de seducció, Darmstadt adoptà també una política econòmica que en substància coincidia amb les propostes de Feliu; al respecte Joaquim Ragoner ha escrit:

Vemos así como se va articulando un programa de mercantilismo protectionista que no es la culminación del pensamiento en materia econó-

afincat a Catalunya des dels anys '60 i amb excel·lents lligams amb la burgesia comercial barcelonina i catalana. Cap a finals del 1702 els qui en el Principat no estaven contents amb el nou rei tenien un motiu més: de fet la nova situació geopolítica de la monarquia espanyola sota la dinastia dels Borbons havia posat el Principat en la situació de ser al·liat de la seva principal rival econòmica i enemiga dels principals partners internacionals des de la meitat del segle XVII.

20. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, p. 505.

21. SIMON TARRÉS, *De 1640 al 1705*, p. 230.

mica de los últimos años del siglo, sino más bien la aplicación a las necesidades concretas del momento de los propuestos que gente como Narcís Feliu de la Penya esbozaron por allá los años 1680 con el Político Discurso y el Fénix de Cataluña.²²

Prescindint de la real vocació mercantilista de Darmstadt i de les seves exigències de fer concessions als catalans per augmentar el seu crèdit, aquesta política econòmica havia de ser per Feliu un clar senyal que si s'unia a la causa austriacista els seus projectes podien encara ser realitzats. Sense tenir cap prova a disposició, avancem fins i tot la possibilitat que d'alguna manera Feliu hagués suggerit o inspirat aquest programa. La cosa no seria tan inversemblant si considerem que tant el programa econòmic de les Corts de 1701-02 com el de les Corts de 1705-06 coincidien perfectament amb les propostes del *Político Discurso* i del *Fénix de Cataluña*. La situació amb la lloctinència de Darmstadt era favorable, vista la voluntat del príncep de deixar llibertat al Consell de Cent en matèria d'economia. Les propostes havien de ser aprovades pel lloctinent mateix, cosa que no semblava ser un obstacle vistes les bones relacions entre Darmstadt i les institucions catalanes, com testimonia el fet que mai li va ser exigít el jurament abans de prendre possessió del càrrec, com per exemple havia passat amb el precedent lloctinent Conde de Corzana.²³

Creiem, doncs, que en el context de l'obra de propaganda per l'austriacisme de Jordi Hessen Darmstadt, particularment aguda durant el seu període de lloctinència, Feliu, que ja havia identificat a França com al responsable del fracàs del reformisme, hagi vist en la causa de l'arxiduc Carles l'única manera per tenir en vida el seu projecte i hauria decidit de passar a l'acció. A més fou en ocasió del setge que Feliu es va relacionar amb dos personatges que ja coneixia per haver format part de la Junta de Comercio local i que foren dos austriacistes destacats, Josep de Çabastida

22. Joaquim RAGONER, «El último Virrey de la administración habsburguesa en Cataluña. Jorge de Darmstadt y Landgrave de Hassia (1698-1701)», *Pedralbes*, 2 (1982), p. 268

23. RAGONER, «El último Virrey», pp. 268-69.

i Bernat Aymerich. Josep-Galceran de Cartellà II i Çabastida duc d'Albi fou un dels membres de la Junta de Comercio local de Barcelona, a més de lloctinent de Mallorca entre el 1698 i el 1701 i membre actiu dels Tres Comuns com a membre del Braç Militar, on va ser present a tres reunions; fou un dels més destacats austriacistes durant la Guerra de Successió.²⁴ Presumint que Çabastida ja havia de conèixer Feliu a principi dels anys '90, durant el setge de 1697 els dos tingueren una relació molt estricta: juntament també a Joan Bonaventura de Gualbes Feliu fou protagonista de diversos intents amb les institucions catalanes i amb el comte de la Corzana per canviar la manera de defensar la ciutat adoptada pel lloctinent Velasco. Abans s'interessà per fermar els soldats que s'aprofitaven dels danys provocats per les bombes per robar a les cases; després passà a assessorar la ciutat sobre la manera de millorar les defenses, insistint en la necessitat de fer una cortadura a la muralla de Sant Pere; finalment criticà en més d'una ocasió les estratègies del mestre de camp Corzana i del lloctinent Velasco.²⁵ Demostrant, d'aquesta manera, un bon coneixement de les tècniques militars Feliu va veure augmentar el seu prestigi en la Barcelona assetjada: el 30 de juny el governador de Catalunya Antoni Armengol el va consultar per demanar-li la millor manera de penetrar en el camp enemic i el mateix féu l'1 de juliol el sergent major de la plaça en nom del mestre de camp perquè l'ajudés a convèncer la població a recollir material per la cortadura.²⁶ Feliu durant el setge s'uneix, doncs, a les veus crítiques sobre la gestió de Velasco, probablement orquestrades per

24. Sobre la participació de Çabastida a la Junta de Comercio, Pere MOLAS RIBALTA, *Comerc i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Curial, Barcelona, 1977; per la participació als Tres Comuns, Eduard MARÍ FRAGA, *La Conferencia de los Tres Comunes (1697-1714). Una institución decisiva en la política catalana*, Milenio, Lleida, 2008, anexe 8.

25. Totes les informacions sobre les actuacions de Feliu durant el setge i les citacions al respecte, FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, pp. 431-450.

26. En aquest últim cas, el sergent major li assegurà que els objectes haurien estat pagats i que podia assegurar a la gent utilitzant el nom del rei, però a la fi varen ser pocs a rebre els diners quedant pendent una xifra de quatre mil tres-cents doblons. Durant les

Darmstadt per desacreditar el llochtinent.²⁷ Tampoc Joan Bonaventura Gualbes Copons (1643-1714) era una persona qualsevol: cavaller, dues vegades conseller militar (1682 i 1690), due vegades clavari (1695 i 1699), poeta i activista polític fou un dels membres més actius de la Conferència dels Tres Comuns (Braç Militar, com Çabastida) amb nou presències entre 1698 i 1706; després, durant el domini de l'Arxiduc Carles a Catalunya, deixà de formar part de la vida política per ocupar càrrec reial i es quedà a Barcelona durant el setge de 1713-14, havent-se declarat favorable a la defensa a ultrança.²⁸ Bernat Aymerich i Cruïlles col·laborà amb Feliu des dels anys '90, participant en els intents de reforma dels procediments de tintura dels teixits: al 1691 publicaren junts el *Ramallet de Tintures* i fou un dels que intentaren obrir una fàbrica de pastel a Barcelona, al 1692 fou uns dels candidats per formar part de la Junta com a membre tècnic, però no va ser triat per ser considerat massa teòric; destacat austriacista, el 6 de gener va participar en una reunió dels Tres Comuns (ell també del Braç Militar) el 6 de gener de 1701 i nou mesos després, el 8 de novembre, va organitzar una reunió secreta a casa seva on participà també Feliu. Fou uns dels que anaren a rebre l'Arxiduc Carles en la seva arribada a Barcelona.²⁹

Corts de 1701-1702 Feliu reclamarà la xifra presentant un greuge al braç reial el 14 de gener de 1702. ACA, Generalitat, Processos de Corts, n, 1062, fol. 675.

27. També perquè, com ha demostrat Antonio Espino, l'estratègia de Velasco d'esperar l'enemic a la ciutat en lloc d'anar-lo a buscar abans de la seva arribada a Barcelona com volia Darmstadt era la més sensata considerada la magnitud de les forces. Antonio ESPINO LÓPEZ, *Cataluña durante el reinado de Carlos II. Política y guerra en la frontera catalana, 1679-1697*, «Monografies Manuscrites», Bellaterra, 1999, p. 179.

28. Eduard MARTÍ FRAGA, *La classe dirigent catalana. Els membres de la Conferència dels Tres Comuns i el Braç Militar*, Fundació Noguera, Barcelona, 2009, pp. 64, 65 i 77; Kenneth BROWN, *Vida i Obra de Joan de Gualbes i Copons*, Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995. A més, com era usual entre la la burgesia i la classe dirigent catalana, els lligams econòmics i polítics eren segellats per lligams familiars.

29. ACA, Consell d'Aragó, lligall 338, *Informe de don Manuel de Llupià, governador de Catalunya i president de la Junta de Comerç*; MARTÍ FRAGA, *La Conferència*, p. 488;

Prescindint de tots el passos individuals que portaren Feliu cap a l'austriacisme, després del setge la seva actitud canvià radicalment. Quan abans hem identificat el 1701 com el final del seu període de reflexió, ho hem fet agafant com a referència la reunió amb altres austriacistes a casa de Bernat Aymerich. La reflexió produí una presa de consciència que, arribats a un clima prebèl·lic on s'havia de triar a quin bàndol donar suport, va empènyer Feliu cap a la conspiració activa per l'Arxiduc Carles, en aquell moment, l'única opció real davant el domini francès sobre la monarquia espanyola. A part dels motius personals i de les seves reflexions al respecte, tenim altres elements que testimonien l'actitud política de Feliu en aquest període. El 1704 el trobem com un dels informadors de Jordi Darmstadt que, a guerra ja esclatada, estava aprofitant els contactes fets al Principat per provocar una insurrecció per fer desembarcar les tropes aliades. Feliu li fa arribar una carta a través del rector de Villabella i de Gabriel Rofines on li desaconsella actuar en aquell moment. Com sabem Darmstadt decidí actuar igualment i, juntament amb l'almirall anglès George Rooke, el 27 de maig es presentà abans a Barcelona, tot esperant una sublevació que no va passar mai. Malgrat el fracàs de l'operació, el lloctinent del Principat, Velasco, decidí actuar amb una repressió en contra dels que identificava com més compromesos amb Darmstadt, entre els quals hi havia Feliu de la Penya, que va ser arrestat el 20 de juny. En aquesta ocasió la casa de Feliu fou escorcollada, els seus mobles inventariats i els manuscrits dels *Anales* confiscats. Feliu es quedà a la presó per gairebé un any i quatre mesos, fins l'octubre del 1705 quan fou alliberat durant una sublevació popular engegada per l'inici del setge de la ciutat per part de l'Arxiduc Carles, desembarcat al Principat a finals d'agost. Durant l'empresonament, Feliu va tenir contactes amb els vigatans que estaven preparant el Pacte de Gènova. Abans el va anar a trobar a la presó el mossèn Miguel Brussels en nom de Jaume Puig de Perafita, un dels

vigatans que havien col·laborat amb Darmstadt al temps de la Guerra dels Nou Anys i que al maig del 1705 donaran plens poders a Antoni de Peguera i Domènec Perera per signar el Pacte de Gènova. Mossèn Brussels porta a Feliu la notícia de la possibilitat de fer-lo sortir de la presó, cosa que Feliu rebutjà. Després l'anaren a visitar dos frares, Josep Parès i Josep de S. Oleguer, als qual Feliu demana de posar-se en contacte amb Jaume Puig de Perafità i amb el fill, Francesc Puig i Sorribes, perquè en nom seu aconsellessin a Darmstadt d'atacar la ciutat des de Montjuïc on les defenses eren més febles. El pare Josep de S. Oleguer referí el missatge i, segons el mateix Feliu, fou precisament gràcies a les seves informacions que el 1705 els aliats aconseguiren prendre Barcelona seguint el seu pla.³⁰ En la Barcelona ocupada pels aliats Feliu no només retrobà la llibertat sinó que augmentà el seu prestigi social: immediatament sortit de la presó, el 27 d'octubre va fer de mediador entre els consellers i el rei per assenyalar l'absència del veguer i del batlle.³¹ En aquest període Feliu estava molt a prop de Carles III, que abans li va proposar de ser el seu secretari personal, posició que Feliu rebutjà per completar els *Anales*, i després el va voler com a advocat reial durant les Corts del 1705-1706. Amb el prestigi arribaren també els honors: el 23 de juny de 1706 li fou conferit el títol de cavaller de l'ordre de Sant Jaume.³²

De la reunió a casa d'Aymerich, el 1701, fins a la seva detenció el 1704 a Feliu no el trobem en cap dels moments claus de la formació de l'austriacisme ni en els principals episodis de crispacions entre la classe dirigent catalana i les institucions reials. No el trobem abans, ni durant la qüestió del jurament del lloctinent de la Corzana el gener de 1698³³

30. Totes les informacions de l'empresonament de Feliu a FELIU DE LA PENYA, *Anales*, tom III, pp. 522-524.

31. *Manual de Novell Ardits*, vol. XXV, p. 57.

32. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Llinatge Feliu de la Penya, codi fons 54.

33. El Consell de Cent rebutjà com a lloctinent Corzana amb els motius oficials que va ser la persona que havia entregat la ciutat als francesos i que el seu jurament del 17 d'agost de l'any precedent no era vàlid perquè s'havia fet a Vilafranca del Penedès i no a

ni en l'episodi del memorial al rei del 25 de juny de 1698 on el Consell de Cent ennumerava els serveis militars del Principat per obtenir el retorn de l'autogovern. Tampoc el trobem després, ni en les reunions dels Tres Comuns o del Braç Militar, les institucions que a partir d'aquell moment agafaren la direcció política del Principat.³⁴ Però si que estava al corrent de tots aquests episodis, ja que ens en dóna el seu testimoni als *Anales de Catalunya*, publicats el 1709. D'aquí la convicció que la publicació d'aquesta obra, una crònica en directe narrada des de dintre de la conspiració austriacista i cofinançada per la Generalitat³⁵, ha estat la contribució real de Feliu a l'austriacisme. Però Feliu no es va acostumar de ser el transcriptor del que estava passant, sinó que va voler-hi donar un significat històric, cosa que no havia de ser gaire complicat per ell, ja que es tractava d'extendre els conceptes ja elaborats en el *Fénix de Catalunya*.

3. *L'estructura narrativa i les fonts dels Anales de Catalunya.*

L'estructura narrativa

Com totes les obres d'història, també els *Anales de Catalunya* no escapen de la dicotomia entre els fets i la manera de narrar-los. Com sabem en la historiografia del Barroc aquest problema va ser sovint solucionat donant a la part retòrica un pes molt major que a la de documentació. Des d'aquest punt de vista, en el panorama de la historiografia catalana del '600, els *Anales* es col·loquen entre aquelles obres on els esforços per fer alguns passos endavant en el coneixement no foren excessius. No hi

Barcelona. Una actitud que per Antoni Simon «difícilment es pot entendre si no es considera que els consellers actuaren en col·laboració amb el príncep Darmstadt [...]». SIMON TARRÉS, *Del 1640 al 1705*, p. 237.

34. MARTÍ FRAGA, *La Conferència*.

35. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Consell de Cent, Registre Deliberacions, 1B.II-219 (1709-1710), rotlle 163-CC, p. 120.

trobem la voluntat d'Esteve de Corbera d'intercaviar opinions amb els erudits del moment, ni la voluntat d'exposar més fets possibles, també tractant-se de mites, que trobem en Jeroni Pujades, ni tampoc les influències internacionals presents en Joaquim de Setaní. Més aviat els *Anales* pertanyen a aquelles obres on «hi era present l'handicap d'una estreta relació amb el poder», tant nombroses durant el període de la Guerra dels Segadors.³⁶ De fet, tot i estar dividits en tres toms, la millor manera d'acostar-se als *Anales* és tenir present que l'obra té dos cossos ben separats: la part que va des del principi fins, aproximadament, el regne de Felip IV, i la part successiva fins al final. En la primera, Feliu fa un resum i una manipulació de les principals obres d'història de la tradició catalana i, en la segona, trobem una crònica on la font principal són els records del mateix Feliu. Fernando Sánchez Marcos ha fet notar com en la redacció dels *Anales* va haver-hi una certa pressa, cosa que podem fàcilment confirmar si considerem, per un costat, que Feliu hauria d'haver començat l'escriptura probablement després del setge de 1697 i que el 1704 els volums estaven acabats –almenys fins a aquell any–, i, per l'altre costat, que aquesta primera part és molt breu si la comparem amb la segona o a altres obres similars.³⁷ Així doncs, entenem que la segona part, la que tracta dels anys que portaren a la Guerra de Successió i del mateix conflicte, és la que veritablement interessava a Feliu. Per què, doncs, afegir-hi una història de tot el Principat des dels seus orígens? Feliu ens diu que ho va fer per dues raons principals: «normalitzar» la historiografia catalana, que li faltava una gran obra de referència com tenien «todas las naciones mas políticas de Europa», i per interrogar la història, entesa com

36. BARÓ QUERALT, *La historiografia catalana*, p. 215.

37. SÁNCHEZ MARCOS, «Historia y política». Es pot fàcilment comprovar com el tom I que tracta de l'origen del món fins al 1163 d.C. ocupi 504 pàgines, el tom II que tracta el període des del 1163 fins al 1458 (295 anys) ocupi 504 pàgines i el tom III que va des del 1458 fins al 1709 (251 anys) 655 pàgines. Sembla clar on està el veritable interès de Feliu.

magistra vitae, si el que estava passant en l'actualitat era coherent amb el passat del Principat.³⁸ Al nostre entendre aquí Feliu va ser sincer: el seu objectiu era comunicar a l'*Universal Teatre de l'Orbe* (d'aquí la tria del castellà) les raons que havien portat al Principat a entrar a la Guerra de Successió amb l'Arxiduc Carles. Així, per tant, l'objectiu no és «mostrar» la història d'un país sinó més aviat «convèncer». I des del moment en què s'havia de convèncer, Feliu construeix la seva obra de tal manera que, acabada la lectura, tenim la impressió que, per agafar la cita amb la qual hem començat aquest article, «alla fine ogni enigma trova la sua spiegazione secondo le leggi del Verisimile», l'enigma és bàsicament la tria de Carles III i l'explicació és construïda imaginant el Principat com una mena d'esperit hegel·lià que es revela al llarg de la història.³⁹ El l'obra hi tenim, de primer, la que podem considerar com la infància del Principat, que va des de la creació del món per part de Déu fins al domini franc, passant pel període dels primers vint-i-set reis espanyols, la divisió en províncies i el domini cartaginès, romà, got i musulmà. Després, la maduresa, que inclou el període d'Otger Cataló i els Nou Barons, Carlemany i Lluís I el Pietós, Guifré el Pilós, Jaume I, Pere II i Jaume II. La decadència, des de Martí l'Humà i el Compromís de Casp fins al regnat de Carles II. Finalment el renaixement amb la Guerra de Successió i Carles III.

Mirant breument la primera part podem notar l'artificialitat de la construcció de Feliu. En la creació del món i en la que hem anomenat infància del Principat, l'interès de l'autor és deixar clar que Catalunya, tot i no ser encara senyora del seu territori, té un origen i una protecció divina, un territori molt ric i els seus habitants són portadors de valors

38. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom I, «Al Letor».

39. No per casualitat els *Anales de Catalunya* han tingut més èxit durant la Reinaxença que no pas durant la Il·lustració. Els membres de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona no els tingueren mai en consideració sinó per burlar-se'n i fou només amb Antoni Bofarull, Victor Balaguer, Antoni Aulèstia i Ferran Soldevila que foren recuperats. Veure RICCI, «Narcís Feliu», pp. 390-395.

com l'esperit guerrer i l'amor per la justícia. Així Feliu, explicant els orígens de Catalunya diu que, tot i compartir amb altres territoris el fet d'haver estat creada per Déu, era una terra «enriquecida de minas, rios y fuentes, matizadas de hierbas y flores; poblada de árboles y frutos».⁴⁰ Però la predilecció de Déu per la terra catalana es demostra també de maneres més explícites, com la presència de reliquies, aparicions divines, seixanta-vuit entre hospitals i convents. En referència a l'origen del nom, Feliu dóna crèdit a la versió que volia que provenís del conqueridor Otger Cataló; d'aquesta manera vol afirmar que, fins i tot des del nom, els catalans són un poble guerrer, ja que el d'Otger és un nom «alabado, engrandecido, ponderado, respetado y temido de todas las naciones».⁴¹ L'esperit guerrer, juntament a l'amor per la llibertat, torna a ser protagonista durant el període de les diferents ocupacions del territori per part dels pobles estrangers. Per exemple durant l'episodi del rei Geriò, Feliu aprecia «que tan antiguo es en Cataluña el ejercicio de la milicia y oponerse a la tiranía».⁴² Un cop passada la sequera, Catalunya tornà a ser envaïda per pobles estrangers -grecs, fenicis, egipcis-, mantenint però intactes les seves característiques. Arribats els fenicis, els catalans, en aquell moment identificats per Feliu amb els habitants de Cetubalia, s'organitzaren per resistir creant una armada comandada per Theron Catalan. Quan tracta els períodes cartaginès i romà Feliu insisteix en el fet que els catalans donaren suport als que respectaven la seva manera de ser. Així afirma com la conquesta romana fou possible gràcies al «favor de los pueblos de Cataluña» que participaren a les batalles d'Escipió⁴³ i són molt interessants les preses de posició durant l'episodi de la mort de Cèsar, quan Feliu respalda Brutus i Càssius que venjaren «a la Patria [...] dándole libertad con la muerte del Tirano. [...] O quan facilmente se halla la ruina el tirano si se juntan los que aborrecen la tirania como

40. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom I, p. 2.

41. *Ibidem*, p. 4

42. *Ibidem*, pp. 30, 37 i 38.

43. *Ibidem*, pp. 56-58.

Bruto y los que temen y aborrecen al tirano como Casio». ⁴⁴ En la narració del període dels gots i dels musulmans predomina el judici religiós i les accions de cada sobirà són valorades segons la seva fidelitat al cristianisme. Aquesta part és molt important perquè Feliu la utilitza per establir el principi que més important que la fidelitat als sobirans és el respecte a les lleis establertes, com ja havia escrit tractant del rei Geriò: «Son las Leyes columnas en que se sustenta el Imperio, áncoras, firmeza y acierto de los Reinos: ni las armadas ni ejércitos aseguran, porqué faltando el Rey sin sucesor, sólo sirven de mas pronta ruina de la Patria». ⁴⁵

A partir de la conquesta de Catalunya per part dels francs s'inicia la part dels *Anales* que descriu la maduresa del Principat i el període de major esplendor. Les etapes principals d'aquesta part són dues: l'alliberament de la Catalunya nord, o de les nou baronies que es reuniren sota la influència de Barcelona i que representen el nucli originari del Principat, i l'expansió cap al sud en la península ibèrica i en el Mediterrani. Cal recordar com aquest període havia ja estat identificat en el *Fénix de Cataluña* com el moment on millor s'havia realitzat la unió entre el sobirà i la terra; ara Feliu augmenta els arguments en suport d'aquesta idea, insistint sobre un episodi clau com el de l'alliberament de Barcelona dels musulmans. Feliu dóna suport a la versió de Francesc Calça, que al 1588 havia fet conèixer el capítular del rei franc Carles el Calb del 844, que demostrava com la ciutat s'havia alliberat per sí sola dels musulmans i només després havia demanat protecció al rei francès. D'aquesta manera es volia establir el principi que Catalunya s'havia fundat per sí mateixa i que no havia estat restituïda a la cristianitat gràcies a un sobirà. Així, doncs, la fundació del Principat establia una paritat entre la terra i el sobirà que havia de ser mantinguda també en el futur, ja que els sobirans «fueron llamados y electos Señores voluntariamente, pues les entregaron las tierra que tenían y se sujetaron a su poder estando libre». ⁴⁶ En plena possessió

44. *Ibidem*, p. 94.

45. *Ibidem*, p. 29.

46. *Ibidem*, p. 256.

del seu territori, Catalunya començà una expansió territorial on van predominar les grans habilitats en l'art de la guerra. Figura paradigmàtica en aquest sentit és ala dels almogàvers, que Feliu descriu com «gente [...] mal vestida, que casi van desnudos» però que a l'hora d'entrar en batalla no tenien rivals, com varen comprovar els francesos a Sicília.⁴⁷ Tot i així, descrivint l'expansió imperial catalana, Feliu vol precisar que no fou motivada per l'esperit de conquesta sinó de justícia: la intervenció a Sicília fou deguda al dret dinàstic i a «las tiranias que padecian los de Sicilia que, con vivas lágrimas, suplicaron por su libertad a nuestro Rey».⁴⁸

Un cop exhaurit el període d'expansió per al Principat començà una paràbola descendent iniciada amb unes revoltes en el territoris conquerits que tocà el seu punt més dramàtic amb la Guerra Civil de 1462-1472 i que s'havia originat amb la mort sense descendents de Martí l'Humà i el Compromís de Casp de 1412. Aquí també és evident la voluntat de Feliu de vincular els èxits de Catalunya a una dinastia, de manera que després pugui afirmar que només essent fidel a la dinastia austríaca el Principat sortirà guanyant en la Guerra de Successió. En aquesta part dels *Anales*, Feliu torna a tractar el tema de la crisi espanyola després que en el *Fénix* n'havia identificat les causes en l'acumulació de regnes per part dels monarques i en l'or i la plata americanes. Ara Feliu matisa més el seu pensament escrivint que després de la Guerra Civil ja es podia veure en la Corona d'Aragó el que passaria després en tota la monarquia, és a dir, l'acumulació de territoris sota un únic monarca. L'origen del conflicte estava per Feliu en el fet de que Joan II fos, al mateix temps, comte de Barcelona i sobirà de Navarra, Aragó, Mallorca, València, Sardenya i Sicília. Aquí hi ha el missatge que Feliu vol donar en tota la part de la decadència: un sobirà amb massa territoris no pot ser un bon governant, en particular si els territoris tenen usos i costums radcats, com passa al Principat. El conflicte del 1462-1472 podia constituir un problema per tot el que ha afirmat Feliu amb anterioritat; que els catalans són fidels als

47. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom II, p. 80.

48. *Ibidem*, pp. 76 i 79.

seus sobirans, ja que la Generalitat, en aquell episodi, es posà en contra de Joan II. L'episodi també serveix a Feliu per reafirmar com la fidelitat dels catalans perdura sempre que els sobirans siguin respectuosos amb les tradicions del Principat, en particular de la tradició jurídica. De quan ja s'havia esquarterat la relació entre el Principat i els sobirans, Feliu tracta figures molt rellevants com les de Ferran II, Carles I, Felip II i Felip III de manera superficial: el regnat de Ferran II és descrit amb molt menys èmfasi que els comtes-reis, el matrimoni dels Reis Catòlics ocupa un espai molt breu, en la qüestió de la remença no pren posició, la notícia de la creació del Tribunal de la Inquisició és només citada, la conquesta del regne de Granada és tractada ràpidament i sense cap rastre de la retòrica utilitzada quan havia parlat de la conquesta dels territoris musulmans per part dels catalans. La impressió que tenim és que, en aquesta part, Feliu ha volgut anar amb una certa rapidesa, deixant d'utilitzar aquell to retòric amb el qual, amb anterioritat, intentava crear empatia entre el lector i els fets narrats.

Les coses canvien novament a partir de la descripció del regnat de Felip IV quan, en ocasió de l'episodi de la Guerra dels Segadors, Feliu torna a prendre una posició clara. Aquí el missatge principal que Feliu vol vehicular és que els catalans i les seves institucions s'havien mantingut fidels al model medieval i l'havien defensat també quan foren els mateixos sobirans qui varen intentar trencar-lo. El reinaxement de Catalunya passa, doncs, per tres moments: la rebel·lió envers els sobirans que faltaven al model pactista, intentant aplicar l'absolutisme i violant sistemàticament les Constitucions; la identificació de Carles II com al sobirà que torna al model pactista i la legitimació de Carles III com a legítim hereu i continuador del renaixement del model medieval. Una de les qüestions principals, que creu que fou on s'havien trencat els pactes establerts en les Constitucions, era la del manteniment de les tropes allotjades a Catalunya. Les queixes que s'havien produït al Principat, tant pel nombre dels allotjaments com per l'actitud dels soldats, havien estat moltes des de la Guerra dels Segadors, episodi durant el qual el Principat passà a fer part del Regne de França. Aquest episodi era potencialment molt conflictiu

pel discurs que Feliu estava portant endavant, ja que, com veurem a continuació, precisament el regne de França en els *Anales* és representat com una mena d'arxi-enemic dels catalans. Així Feliu presenta aquest passatge com inevitable i forçat per la monarquia espanyola, sorda a les legítimes demandes catalanes.⁴⁹ A més, arribats a l'episodi del setge de Barcelona de 1652, Feliu especifica que la ruptura no fou causada pel desig de ser governats per un rei francès, sinó a causa de les circumstàncies i que els catalans volien tornar en el sí de la monarquia espanyola. Considerant que eren tropes espanyoles que havien assetjat Barcelona, Feliu manté una certa ambigüitat, quasi deixant entendre que els barcelonins s'havien deixat vèncer i havien limitat l'ús dels francesos a l'estrictament necessari.⁵⁰ Tornat a la monarquia espanyola pel Principat, comença el veritable període de renaixement amb el regne de Carles II. Feliu recupera tota la seva retòrica (com resulta particularment evident en l'elogi fúnebre del rei, en el qual soluciona ràpidament el problema que Carles II no havia convocat mai les Corts per la seva malaltia) i on no es cansa de repetir quant havia estat estimat a Catalunya.⁵¹

Amb la mort de Carles II entrem en la part més important dels *Anales*, la dedicada al conflicte successori. En aquesta última part Feliu insisteix en dos punts; la fidelitat del Principat a la dinastia dels Habsburg i el sistema de govern pactista. Per fer-ho fa una reflexió «sobre la constancia e innata fidelidad de la Nació Catalana a sus reyes», on deixava molt clar que aquesta fidelitat s'havia mantingut també quan Catalunya no havia estat «atendida y casi despreciada i quan los de Castilla favorecidos lo han desechado hasta privarla de la debida sucesión de estos reinos».⁵² Aquí trobem tota la posició de Feliu en de la Guerra de Successió: per legitimitat dinàstica i per compatibilitat amb les Constitucions, l'únic que pot ser

49. FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, p. 288.

50. *Ibidem*, p. 318.

51. *Ibidem*, pp. 458-459.

52. *Ibidem*, p. 477.

rei de Catalunya i d'Espanya és l'Arxiduc Carles. Les dues figures predominants en aquesta part de la narració són les de Felip V i Carles III, presentades com radicalment oposades. Així Feliu cita nombrosos exemples de com Felip d'Anjou no hauria respectat mai l'ordenament del Principat, ressaltant el fet que havia nomenat un lloctinent del Principat sense haver jurat abans les Constitucions -cosa que, com hem vist, no havia estat un problema en el cas de Jordi Darmstadt- i tots els decrets que anaven en contra de les lleis catalanes.⁵³ La imatge de Felip V és posada una vegada més sota una llum negativa a través de la descripció d'alguns episodis que deixen entendre com el favor de la divinitat no havia estat de part seva, en episodis com la seva arribada a Barcelona, quan el «rey salió a un balcón de donde se le cayó el bastón real de la mano a la Plaza, cuyo caso dió mucho que discurrir», o quan durant una processó rebutjà acompanyar les relíquies a la Catedral, «cosa que estrañó la devoción de los muchos Españoles que concurrían en Barcelona».⁵⁴ La figura de Carles III en els *Anales* és completament oposada a la de Felip V ja que l'Arxiduc és presentat amb totes les característiques que faltaven al rei francès: pertanyent a la dinastia dels Habsburg, i per tant vinculat dinàsticament al passat, i respectuós amb el sistema pactista. De fet la figura de Carles III sembla la d'un *deus ex machina* que providencialment soluciona la crisi en la qual estava el Principat, fent-lo tornar al seu gloriós passat medieval. Totes les vegades que Feliu es refereix a l'Arxiduc l'anomena amb el títol de rei d'Espanya mentre que el duc d'Anjou no apareix mai com a Felip V sinó sempre com *el Duque* i només en alguns moments com *el Rey*. Finalment Feliu no perd ocasió d'afirmar que amb Carles III es torna a recompondre la fractura entre la societat catalana i el monarca, sempre utilitzant un to molt retòric, com en el cas de la conclusió de les Corts de 1705-1706.⁵⁵ La resta de la

53. Només alguns dels exemples a FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom III, pp. 482, 497, 498, 501, 505, 511 i 516.

54. *Ibidem*, pp. 484 i 487.

55. *Ibidem*, p. 577.

crònica és una narració dels fets més destactas de la guerra fins l'any 1709, on troba lloc per un elogi a l'heroica mort del Príncep Darmstadt i on, en general, retrobem l'exaltació del valor militar dels catalans –paradigmàtica en aquest cas la descripció del setge de Barcelona de 1706– una altra senyal que durant el regne de Carles III els catalans han tornat als seus antics valors.

Aquesta evolució de l'esperit català és marcada i de fet resumida per les dedicatòries que obren cadascún dels tres toms. Així, el primer tom que tracta dels orígens del Principat és dedicat a la «majestad suprema de Jesucristo crucificado», és a dir a la divinitat; el segon que tracta de la maduresa, «a la majestad de nuestro venerado y deseado monarca Carlos Segundo y, por su muerte, a la majestad de nuestro venerado y deseado monarca Carlos III», tot establint un vincle directe entre el període d'èxits medievals i Carles II i Carles III; el tercer que tracta del renaixement, «al fidelísimo y excelentísimo Principado de Cataluña y a la excelentísima Ciudad de Barcelona», és a dir aquelles institucions que havien preservat l'esperit català en contra dels intents absolutistes dels reis desde la Guerra dels Segadors. Si unim les tres dedicatòries trobem formada la tríada que per Feliu forma el model institucional ideal, una monarquia pactista, divina d'origen.

Per donar més força a l'estructura retòrica, Feliu no només presenta l'evolució del Principat d'aquesta manera sinó que li afegeix una protecció divina i un enemic manifest des de la mateixa creació del món. Ja hem vist com en la creació del Principat i en el període que hem definit de la seva infància, Feliu es preocupa de vincular Catalunya amb el favor de la divinitat. Aquest favor és presentat per Feliu de tres maneres diferents: subordinant la història del Principat a la història religiosa (creació del món, diluvi universal, naixement i mort de Crist etc.), enumerant tots els llocs de culte (esglésies, monestirs, sants, relíquies, etc.) presents a Catalunya i inserint tota una sèrie de senyals divines i esdeveniments sobrenaturals en ocasió de decisions particularment importants per l'evolució del Principat. D'aquesta manera assistim al llistat de tots els llocs de culte, a la participació dels catalans en els esdeveniments fonamentals de la història cristiana i als fets succeïts a Catalunya com el naixement de Crist, la reconquesta, la Guerra del Segadors etc. Pel que fa

al Regne de França, és representat com a un antagonista que s'interposa en l'evolució des de la creació del món. Per exemple, parlant de la descripció geogràfica del Principat, escriu que «admiremos la suprema providencia de Dios en dividir estas dos naciones, manifestando quererlas apartadas y distintas» a través del Pirineus. Que els Pirineus fossin el límit posat per Déu per dividir França i Espanya feia entrar Feliu en una contradicció evident sobre la qüestió de la Cerdanya i el Rosselló, territoris que pertanyen històricament al Principat de Catalunya però que havien passat al regne de França després del Tractat dels Pirineus (1659). Segons Feliu aquests territoris eren part de Catalunya, i per això es veu obligat a fer uns matissos sobre els diferents tipus de fronteres: a més de les fronteres geogràfiques, hi havia les espirituals que feien que els bisbats francesos i valencians pertanyessin a Catalunya. Malgrat aquesta contradicció, Feliu segueix insistint en les diferències inacabables entre Espanya i França que, a més de la geografia, incloïa les «calidades» com per exemple «las aves llamadas Francolines que se crían y cazan en la parte de España y pasada la línea referida de división no solo no se hallan pero, si quieren entrar, mueren».⁵⁶ Establerta d'aquesta manera la seva maldat desde la creació del món, els francesos apareixen sempre com l'enemic que intenta envair el Principat. Així, tractant del segon rei mític espanyol Íber, Feliu sosté que «en este tiempo los Celtas de Francia guerrearon con los Iberos de España por los términos, tan antigua es la antipatía de Cataluña con Francia».⁵⁷ Tractant d'Otger Cataló, Feliu torna a parlar de les característiques naturals dels francesos:

siguieron los Franceses su naturaleza pronta a acudir a cualquier novedad y en particular la guerra, pero fáciles en dejarla pasados los primeros ímpetus; son mas prestos en moverse que firmes en mantenerse, vehementes en los primeros movimientos y flojos en los progresos como que aun conquisten no conservan.⁵⁸

56. Les dues citacions anteriors, FELIU DE LA PEÑA, *Anales*, tom I, p. 7.

57. *Ibidem*, pp. 27 i 30.

58. *Ibidem*, p. 221.

Descripcions d'aquest tipus travessen tots els *Anales de Catalunya* i es fan més nombroses quan la història s'acosta als fets més contemporanis a l'autor, quan per enèsima vegada Catalunya i França es troben en guerra l'una amb l'altra.

4. *Les fonts*

Després d'una anàlisi de les fonts citades en els *Anales* i de l'ús que Feliu en feia, estem d'acord amb el judici ja recordat de Fernando Sánchez Marcos que Feliu va redactar la seva obra en poc temps i fent servir molt les obres anteriors. Des d'un punt de vista quantitatiu, hem pogut identificar 65 textos –en llatí, castellà, català i italià– i 32 arxius, tots del Principat. Però més que l'anàlisi quantitativa és la qualitativa la que és rellevant pel tema que estem tractant. Des d'aquest punt de vista podem dividir els *Anales de Catalunya* en tres parts: des de l'inici fins l'any 718 d.C., del 718 d.C. fins al regnat de Felip III, i del regnat de Felip IV fins al final.

Fins l'any 718 d.C. Feliu de la Peña utilitza com a referència la *Corònica* de Jeroni Pujades. Amb 388 citacions en les notes, l'obra de Pujades és absolutament la més citada, si bé desapareix després, ja que la *Corònica* arriba només fins a l'any 718 d.C. Com hem suggerit en un altre article, creiem que la manera de Feliu de relacionar-se amb Pujades era paradigmàtica per la seva actitud envers les fonts: Feliu les utilitza d'una manera subordinada respecte de l'estructura retòrica. El seu objectiu és demostrar com l'entrada a la Guerra de Successió del Principat al costat de l'Arxiduc Carles està avalada per la història i per la religió i, per fer això, no disposava de gaire temps. Així doncs, Feliu agafa una obra de prestigi, la *Corònica*, com a base d'arguments, per resumir-los i integrar-los amb els elements que li interessaven més i depurar-ne aquells que li servien menys.⁵⁹

59. Andrea RICCI: «D'una història nacional a una història patriòtica: la *Corònica Universal* de Jeroni Pujades als *Anales de Catalunya* de Narcís Feliu de la Peña», a *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, en curs de publicació.

I el mateix fa amb la part de l'obra que va desde el 718 d.C. fins al regnat de Felip III. Si per aquest període Feliu no tenia a disposició una sola obra de referència, hem pogut comprovar quins textos va fer servir més que altres: l'*Historiae de Rebus Hispaniae* de Juan de Mariana, la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve de Corbera, el *De Rebus Hispaniae Memorabilibus* de Lucio Marineo Siculo, la *Crónica* de Ramon Muntaner, els *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita, el *Sumari, index o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* d'Andreu Bosch, la *Historia de los Victoriosísimos, antiguos Condes de Barcelona* de Francisco Diago, el *Jardín de María, plantado en el Principado de Cataluña* de Narcís Camós, la *Crisi de Cataluña hecha por las Naciones Extrangeras* de Manuel Marcillo, el *De Origine ac Rebus Gestis Regnum Hispaniae* de Francesc Tarafa, la *Perla de Cataluña* de Gregorio de Argaiç, la *Història General de Catalunya* d'Antoni Viladamor, *Los Quarenta Libros del Compendio Historial* d'Esteban Garibay i la *Corona Gótica, Castellana y Austriaca* de Diego Saavedra Fajardo.⁶⁰

Per la darrera part, la que tracta del regnat de Felip IV fins al final, les notes desapareixen i les úniques fonts citades per Feliu són les d'arxius i les seves memories personals.

Conclusió

Després de considerar la vida de Feliu de la Peña al final del segle XVII, l'estructura retòrica dels *Anales de Cataluña* i l'ús de les fonts, podem avançar algunes respostes a les preguntes amb les quals hem començat aquest article. Respecte als motius pels quals va escriure els *Anales*, mantenim l'opinió que, en primer lloc, fou per aportar la seva

60. Entre els autors més citats en aquesta part dels *Anales* hem d'esmentar també Pere Antoni Beuter, del qual però Feliu no cita mai l'obra; possiblement es podia tractar tant de la *Primera Part de la Història de València* publicada en català al 1538 com de la *Segunda Parte de la Crónica de España*, publicada en castellà el 1550.

contribució a la conspiració austriacista durant la Guerra de Successió. La manera de fer-ho fou coherent amb la tradició que s'havia inaugurat al Principat, quasi seixanta anys abans, durant la Guerra dels Segadors, quan la història fou utilitzada com a font d'arguments per a la batalla política. Inusual és la forma de gran història en tres toms que no sembla la més àgil en un context de batalla de plomes. Però aquí hem de tenir present l'aspiració de Feliu d'aprofitar aquesta ocasió, no només per explicar a *l'Universal Teatre de l'Orbe* els motius de l'entrada del Principat en guerra en contra del seu rei, sinó també per satisfer la falta d'una gran història nacional a Catalunya. Essent aquesta la seva intenció, veiem ja com els motius personals, entre els quals hi veiem també les seves ambicions intel·lectuals, jugaren un paper rellevant en les seves tries polítiques. L'austriacisme li havia donat la possibilitat, en un moment particularment delicat de la seva vida, de prosseguir el que havia estat el gran objectiu de la fase precedent de la seva vida: reformar el Principat i la monarquia espanyola a través del mercantilisme com a eina teòrica, dels seus coneixements i de la seva disponibilitat econòmica com a eines pràctiques. Pel que fa al moment de l'inici de l'escriptura dels *Anales*, estimem que aproximadament s'ha de datar a finals del segle XVII, probablement després del setge de Barcelona de 1697. Fem aquesta afirmació primer perquè és després del setge que podem considerar Feliu plenament involucrat en la conspiració austriacista; segon, perquè també, si és veritat que ja al 1683 Feliu havia demostrat coneixements històrics en el *Fénix de Cataluña*, és només amb el conflicte successori, abans, i la Guerra de Successió, després, que s'explica una obra com els *Anales*; i finalment perquè la manera de construir l'estructura retòrica i l'ús de les fonts testimonien una certa rapidesa a l'hora d'escriure. Finalment, pel que fa a com Feliu va participar en la conspiració austriacista, hem sostingut que escriure els *Anales de Cataluña* va ser la seva veritable contribució a la causa.

Crec que aquestes són consideracions a tenir presents a l'hora d'acostar-nos als *Anales de Cataluña*, ja que l'obra manté un gran interès

historiogràfic si la «depurem» dels seus elements més partidistes. De fet, la part final és de gran interès per les nombroses notícies sobre la realitat del Principat en la segona meitat del segle XVII, i la part primera ho és també com a testimoni de la manera d'utilitzar la història en el Barroc. A més és sempre útil recordar que les informacions de Feliu han de ser degudament contextualitzades i, sempre que sigui possible, creuades amb altres, tenint present els usos que s'ha fet fins ara de la seva obra. Com Antoni Simon ha demostrat, a partir de la *Història de Catalunya* (1934-1935) de Ferran Soldevila es va inaugurar una certa visió del període de la història catalana comprès entre el 1640 i el 1705 com el de l'intervencionisme a Espanya. Segons Soldevila la diferència que existia entre la revolta dels Segadors i la Guerra de Successió fou que mentre el 1640 els catalans volien separar-se de la monarquia espanyola, al 1705 el seu objectiu era el de tenir-hi més pes. Una visió fortament influïda pels objectius de Feliu de la Penya, la principal font de Soldevila en aquesta part de la seva *Història*.⁶¹ A més aquesta visió del període d'entreguerra del Principat va ser acceptada i divulgada per l'ex-president de la Generalitat de Catalunya, Jordi Pujol i Soley, que va contribuir a la difusió d'una visió vàlida en els temps de Soldevila, però no avui.⁶²

61. SIMON TARRÉS, *Del 1640 al 1705*, pp. 9-18.

62. L'ex-president Jordi Pujol va quedar fascinat per la figura de Feliu de la Penya perquè hi va veure un precedent de la seva política. A part de citar-lo en pràcticament totes le seves obres, Jordi Pujol va promocionar en la seva etapa a la Generalitat tota una sèrie d'iniciatives per fomentar els estudis i la divulgació del personatge de Feliu, com per exemple l'exposició «Narcís Feliu de la Penya i la seva època», assessorada per Pere Molas, i les edicions facsímils del *Fénix de Catalunya* i dels *Anales de Catalunya*. De la importància de Feliu de la Penya en la seva política en parla a Andrea RICCI, «Entrevista a Jordi Pujol sobre Narcís Feliu de la Penya», a *VIA*, 18 (2012), pp. 150-161.

L'austracisme i la Guerra de Successió a les Corts de Cadis¹

JORDI ROCA VERNET

Universitat Rovira i Virgili

Resum

El constitucionalisme historicista es manifestà entre els diputats catalans presents a les Corts de Cadis, tant els reformistes com els liberals moderats. L'objectiu d'aquest article és demostrar com els catalans que eren a la badia de Cadis durant i després del procés constitucional empraren la història constitucional catalana que no elidia alguns projectes austriacistes, per formular les seves propostes polítiques. La pervivència d'un constitucionalisme historicista català no s'hauria de considerar una excepcionalitat sinó que s'ha d'entendre com una derivada del liberalisme historicista que es fonamentava en la vigència d'una constitució "històrica" capaç d'atenuar els canvis de la revolució liberal. Aquells liberals catalans no van anar a buscar en unes idealitzades lleis medievals, sinó que empraren la tradició constitucional catalana associada a l'experiència d'autogovern que havia definit la comunitat política catalana durant la segona meitat del segle XVII i les primeres dècades dels XVIII, per emprar-la des d'una vessant pragmàtica i fonamentar el nou règim liberal, com succeïa a d'altres indrets d'Espanya.

Paraules clau: Constitucionalisme, Historicisme, Liberalisme, Corts de Cadis, Austracisme.

Resumen

El constitucionalismo historicista se manifestó entre los diputados catalanes que estaban en las Cortes de Cádiz, tanto los reformistas como los

1. Aquesta recerca ha rebut el suport dels següents de projectes d'investigació: "Espacios y memoria de la sociabilidad popular en la Cataluña Contemporánea: HAR 2011-28123" i "España y Nación en Cataluña. Ciudadanía y construcción nacional española: HUM2005-06976".

liberales moderados. El objetivo de este artículo es demostrar cómo los catalanes que estaban en la bahía de Cádiz durante y después del proceso constitucional utilizaron la historia constitucional catalana que no elidía algunos proyectos austriacistas, para formular sus propuestas políticas. La pervivencia de un constitucionalismo historicista catalán no debería considerarse una excepcionalidad sino que debe entenderse como una derivada del liberalismo historicista, que se fundamentaba en la vigencia de una constitución «histórica» capaz de atenuar los cambios de la revolución liberal. Aquellos liberales catalanes no buscaron en unas idealizadas leyes medievales sino que utilizaron la tradición constitucional catalana asociada a la experiencia de autogobierno que había definido la comunidad política catalana durante la segunda mitad del siglo XVII y las primeras décadas de los XVIII, para emplearla desde una vertiente pragmática para fundamentar el nuevo régimen liberal, como sucedía en otros lugares de España.

Palabras clave: Constitucionalismo, Historicismo, Liberalismo, Cortes de Cádiz, austracismo.

Abstract

Constitutionalism historical manifested between the Catalan deputies to the Cortes of Cadiz was both reformers and moderate liberals. The aim of this paper is to demonstrate how the Catalans were in the Bay of Cadiz during and after the constitutional process employed Catalan constitutional history not elide some Austrian projects to formulate their policy proposals. The survival of a historical Catalan constitutionalism should not be considered an exception but should be understood as a derivative of liberalism is based on the historical validity of a constitution «historic» changes can attenuate liberal revolution. Those liberal Catalans sought in some idealized medieval laws but uses the Catalan constitutional tradition associated with the experience of self that had defined the political community Catalan during the second half of the seventeenth century and the first decades of the eighteenth to use it from a pragmatic perspective to base the new liberal regime as happened in other parts of Spain.

Keywords: Constitutionalism, Historicism, Liberalism, Cortes de Cádiz, Austriacism.

El títol esdevé provocador per la necessitat d'explicar per què el liberalisme s'apropià del constitucionalisme català i d'algunes obres de l'austriacisme quan formulà les seves propostes de reforma de la monarquia espanyola. El coneixement sobre el constitucionalisme català es palesà entre els diputats catalans de les Corts de Cadis, tant els reformistes com els liberals moderats. La recuperació de l'austriacisme no es produí únicament a través de la incorporació del constitucionalisme català a la legislació nacional espanyola sinó que també emergí en les formulacions descentralitzadores i federalitzants dels reformistes i dels liberals catalans d'abans i de després de les Corts de Cadis. La hipòtesi de recerca és que la pervivència i vitalitat del constitucionalisme català, associat a l'exercici de la política institucional i del llegat austriacista, incidiren en les propostes catalanes d'organització de la monarquia, tant des d'una perspectiva conservadora com liberal. L'objectiu és demostrar com els catalans que eren a la badia de Cadis durant i després del procés constitucional empraren la història constitucional catalana, que no elidia alguns projectes austriacistes, per formular les seves propostes polítiques. L'amalgama política de l'austriacisme s'articulà al voltant de la reivindicació del suport a la causa dinàstica de l'arxiduc Carles d'Àustria, però no gaudia d'una cohesió ideològica, per la qual cosa la recuperació de l'austriacisme agrupà tant la revitalització dels constitucionalisme català com la revitalització de la història del funcionament quasi republicà d'algunes institucions catalanes, o bé els projectes polítics d'organització confederal de la monarquia.

1. La Junta Central i la convocatòria de Corts

La crisi política de 1808 va donar l'oportunitat als principals il·lustrats catalans de reinterpretar la tradició constitucional catalana per emprar-la com a punt de partida per a la formació d'una monarquia política més representativa dels territoris que la conformaven, i per tant més permeable als interessos de les oligarquies perifèriques. La figura més emblemàtica de la tardo-il·lustració catalana fou Antoni de Capmany, qui tingué una

actuació decisiva a la comissió de Corts de la Junta Central que feia els preparatius per a la convocatòria de Corts. Capmany, malgrat no ser membre de dret de la comissió², fou l'encarregat «de adquirir noticias, documentos históricos y legales relativos a Cortes, y de formar observaciones sobre ellos para presentarlo todo a la comisión»,³ i en aquell context fou el primer a escriure sobre l'antiga constitució “històrica” de Catalunya i sobre el funcionament de les seves Corts. Després faria el mateix per a la resta dels territoris de l'antiga Corona catalanoaragonesa. La recopilació del dret públic d'aquells territoris perseguia l'objectiu d'oferir un punt de partida per a la reforma de la monarquia, seguint l'estela conservadora del liberalisme britànic, i alhora també volia desautoritzar «escritores que quieren romper nuestras antiguas formulas y usos». En el desenvolupament d'aquella ingent tasca, Capmany no estava sol i comptava amb l'ajut de juristes de diverses procedències, aragonesos, valencians i catalans.⁴ L'objectiu de Capmany era reunir l'obra legislativa i constitucional de l'antiga Corona catalanoaragonesa perquè, com deia, això els permetria que «las actuales circunstancias y el nuevo estado de la monarquía nos permite adoptar, modificar, reformar o desechar pues me parece necesario saber lo que hemos sido antes de tratar de lo que podemos o debemos ser en adelante».⁵ Mesos després Capmany es mostraria cofoi de l'opinió que Lord Holland professava sobre el seu informe de Corts, tot i que discreparia d'alguns dels comentaris del Lord perquè «se aparta de mi opinión en algún punto. Lo que allí digo, era dirigido a la Junta Central

2. Quintí CASALS, «Proceso electoral y prosopografía de los diputados de las Cortes Extraordinarias de Cádiz (1810-1813)», *Historia Constitucional*, 13 (2012), pp. 193-231, <<http://www.historiaconstitucional.com/index.php/historiaconstitucional/article/viewFile/330/294>>. Darrer accés: 01/10/2013.

3. British Library (BL), Western Manuscripts (WM), Add MS 51621, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Sevilla, 22 de juliol de 1809, 147-148.

4. BL, WM, Add. MS. 51621, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Sevilla, 8 de desembre de 1809, pp. 154-155.

5. BL, WM, Add. MS. 51621, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Sevilla, 14 d'agost de 1809, pp. 149-150.

manifestándole el espíritu de las opiniones de varios autores, y exponiéndole mi juicio para servir de luz y no de regla».⁶ La lectura de l'informe abocà Holland a postulats liberals moderats amb els qui Capmany no podia combregar, com ho demostra el fet que en aquella mateixa carta negués la llibertat d'impremta als espanyols per considerar que la nació encara no estava preparada:

En los países que gozan de seguridad y paz interior, y en donde la instrucción es tan general como la experiencia en estos puntos políticos, el gobierno y los estadistas recelan menos de las consecuencias de la libertad de enseñar al público a murmurar y censurar, y desahogar su espíritu en papeles impresos cuyos errores, si los hay, no se pueden después recoger. Un país con una constitución consolidada, reconocida y amada no puede compararse con el nuestro, que debemos regenerarlo para sacarlo de las manos de nuestros invasores.⁷

Capmany, com d'altres diputats catalans a Corts (Ramon Sans de Barutell,⁸ Ramon Llàtzer de Dou⁹ o Francesc de Papiol¹⁰) tenia antecedents familiars vinculats a l'austriacisme. Però fou Francesc de Papiol qui va fer més evidents els vestigis del pensament austriacista en el seu projecte constitucional. La proposta de Francesc de Papiol i Padró, titulada «Carta de un amigo a otro sobre lo que convendría hacer en las

6. BL, WM, Add. MS. 516121, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Cadis 4 de setembre de 1810, pp. 177-178.

7. *Ibidem*.

8. Jordi ROCA VERNET, «Ramon Sans de Barutell», *Diccionario Biográfico de Parlamentarios Españoles. Cortes de Cádiz, 1810-1814*, Cortes Generales, Madrid, 2010, consultada la edició digital.

9. Lluís Ferran TOLEDANO, «Dou y Bassols, Ramón Lázaro», *Diccionario Biográfico de Parlamentarios Españoles. Cortes de Cádiz, 1810-1814*, Cortes Generales, Madrid, 2010, consultada la edició digital.

10. Jordi ROCA VERNET, «Francisco de Papiol y de Padró», *Diccionario Biográfico de Parlamentarios Españoles. Cortes de Cádiz, 1810-1814*, Cortes Generales, Madrid, 2010, consultada la edició digital.

futuras Cortes» no pretenia recuperar minuciosament la constitució “històrica” catalana -això ja ho feia Capmany-, però sí l'emprava com a punt d'arrencada per a resoldre alguns dels problemes endèmics de la monarquia borbònica. L'anàlisi del projecte demostra la voluntat de Papiol de *provincialitzar* la monarquia per oferir noves cotes de representació a les oligarquies territorials en la reformada estructura de govern. En la seva proposta¹¹ es palesen les similituds d'algunes de les seves demandes econòmiques i polítiques amb algunes proposades per l'austriacisme de començaments del segle XVIII. El projecte de Francesc de Papiol no era un al·legat historicista, com tampoc ho foren les altres propostes adreçades des de Catalunya a la Junta Central, sinó que optava per sortir de la crisi amb alternatives tant antigues, derivades de l'austriacisme, com noves, formulades pels il·lustrats espanyols.

Quan Papiol o Capmany escrivien el seu projecte i informe, respectivament, no ho feien pensant restituir les velles institucions catalanes o les de la Corona catalanoaragonesa: ho feien, com ha demostrat R. Grau,¹² per poder emprar aquell llegat constitucional per reformar la monarquia amb una clara voluntat d'integració i projecció imperial com ja havien intentat fer d'altres il·lustrats abans que ells,¹³ i a la vegada per impedir la deriva revolucionària en la qual se submergien els espanyols d'ençà de l'esfondrament de la monarquia. Tots dos volien utilitzar la constitució “històrica” de la monarquia per frenar la formació d'un poder constituent o bé l'emergència d'un principi de sobirania nacional (o popular) que afavorís una subversió de l'ordre social. Les lleis catalanes es revelaren com les més adients per impulsar la reforma de la monarquia, ja que eren les darreres que s'havien abolit i les que millor s'havien

11. Jordi ROCA VERNET, *Tradició constitucional i història nacional (1808-1823). Llegat i projecció política d'una nissaga catalana: els Papiol*, Pagès, Lleida-Barcelona, 2011, pp. 127-152.

12. Ramon GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona, Barcelona, 2006.

13. Ernest LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII: foscors i clarors de la Il·lustració*, Edicions 62, Barcelona, 1996.

transformat per adaptar-se als interessos dels grups socials catalans emergents a finals del segle XVII i començaments del XVIII, consolidant un sistema polític permeable que facilitava l'aburgesament de la noblesa i incorporava progressivament la burgesia al sistema polític català, com han demostrat les recerques de Joaquim Albareda¹⁴ i Eduard Martí¹⁵.

Ni Capmany ni Papiol anhelaren un règim liberal, malgrat estar convençuts de la necessitat de reformar la monarquia en un sentit més participatiu i representatiu. Capmany, en una d'aquelles cartes, escrita dues setmanes abans de la promulgació de la Constitució de 1812 i dirigida a Lord Holland, es manifestà disconforme amb el ritme accelerat de les decisions preses a Cadis i per tant amb el projecte constitucional, i emfasitzà la seva negativa a acceptar en aquell moment la llibertat d'impremta, postulant-se per uns canvis més progressius:

Tales son los jóvenes amables de esta era de libertad política, que a trueque de hacerse expectables por su osadía literaria, lisonjean a los mismos enemigos para ganar general celebridad. ¿Qué quiere usted que le diga, amigo mío, acerca de estos discursistas de cafés y tertulias que han parido entre nosotros la libertad de imprenta, concesión prematura, y arreglada en la presente época y en manos de juventud ardiente e inexperta, como se lo anunciaba yo a vd en Sevilla?¹⁶

La revitalització de la constitució "històrica" de la monarquia esdevingué primer l'opció conservadora i després la moderada per afrontar la transformació de la monarquia sense abocar-se a una deriva revolucionària. La reivindicació de la constitució "històrica" va fer que

14. Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, «Política, economia i guerra», en A. Garcia Espuche, dir., *Política, economía i guerra. Barcelona 1700*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2012, pp. 40-95.

15. Eduard MARTÍ FRAGA, *La classe dirigent catalana. Els membres de la conferència dels tres comuns i el braç militar (1697-1714)*, Pagès, Barcelona, 2009.

16. BL, WM, Add. MS. 516121, Carta d'Antoni Capmany a Lord Holland, Cadis, 7 de març de 1812, pp. 184-185.

s'aprofundís entre els il·lustrats i liberals moderats catalans en la recuperació de la tradició constitucional de la Corona catalanoaragonesa i en l'exercici de la política dels seus avantpassats. Les propostes reformistes tant d'il·lustrats com de liberals emparades en la constitució "històrica" de la monarquia no sempre anaren en la mateixa direcció. Així Papiol, a diferència de Capmany, optà per un projecte de transformació industrial antigremial, seguint l'estela fixada de Pedro Rodríguez de Campomanes, en el que insistia en les antigues reivindicacions d'obrir més el mercat americà als comerciants catalans. La proposta de Papiol corrobora la tesi de Lluís Ferran Toledano¹⁷ sobre la pluralitat d'alternatives de la il·lustració catalana, i alhora també demostra la necessitat de trobar noves vies de modernització perquè se li garantissin espais de poder a l'oligarquia catalana en una futura monarquia reformada. El projecte constitucional de Francesc de Papiol és l'intent no reeixit de construir una alternativa per reformar la monarquia des d'una perspectiva catalana i no barcelonina. Ell havia iniciat la seva formació a la Universitat de Cervera tot i que els anys decisius foren a la Universitat d'Osca en què entrà en contacte amb el cameralisme alemany, amb l'economia política napolitana i amb la revitalització del llegat polític de la Corona catalanoaragonesa, que eren alguns dels fonaments ideològics dels partidaris del comte d'Aranda.¹⁸ Per tot això, Francesc de Papiol no fou un home de la Junta de Comerç ni participà en cap de les Acadèmies de Barcelona, sinó de l'altra Catalunya. Tot i això, va mantenir excel·lents relacions amb acadèmics com Josep de Vega i Sentmenat.

17. Lluís Ferran TOLEDANO, «El projecte català per a Espanya. La classe dirigent catalana i el procés constitucional de Cadis, 1808-1814», *Afers*, 68 (2011), pp. 71-96; i Lluís Ferran TOLEDANO, «Modernidades múltiples. Los proyectos económicos de Ramón Lázaro de Dou y Bassols, en tiempos de reforma y revolución, siglo XVIII-XIX», en J. Astigarraga i J. Usoz, ed., *L'économie politique et la sphère publique dans le débat des Lumières*, Collection de la Casa Velázquez, Madrid, 2013, pp. 187-210.

18. ROCA VERNET, *Tradició constitucional*, pp. 128-132.

2. *La transcendència de les Corts de Cadis i el debat sobre la Inquisició*

A finals d'estiu de 1810 a la badia de Cadis es reuní una multitud de representants de la nació espanyola. La majoria se sentien delegats de les corporacions que els havien escollit i ben pocs pensaven en representar el subjecte polític nacional. La historiografia catalana no s'ha preocupat pel significat que tingué aquella experiència pels liberals catalans i ha resolt que allí només s'hi concentraren un grup d'il·lustrats d'edat avançada, menystenint tots aquells altres que s'hi desplaçaren per participar en comissions o bé actuar en nom de les corporacions catalanes fora de la cambra. A l'interior de les Corts, els diputats que s'hi asseien es postulaven majoritàriament per opcions reformistes i no liberals. Ara bé, hi hagué més de mig centenar de catalans que visqueren de primera mà aquell procés revolucionari, i ho feren des de les bancades de les Corts reservades al públic o quan es reuniren amb els diputats per influir en les seves opinions i decisions. La colònia catalana a la badia gaditana esdevindrà cabdal per entendre l'etapa liberal posterior, el Trienni Liberal, tant a Catalunya com a Madrid. En les Corts del Trienni només els més liberals dels diputats catalans precedents repetiren en el seu càrrec (Joan de Balle i Milans del Bosch, José Espiga y Gadea, Fernando Navarro i Joaquim Rey), però la majoria dels qui juraren l'acta de diputat per primer cop no era la primera vegada que assistien a les sessions de Corts. Els casos més coneguts són els d'Antoni Puigblanch, Genís Quintana, Josep Costa o Guillem Oliver. Les dades són eloqüents ja que vuit dels dotze representants de la primera legislatura del Trienni havien assistit a les sessions de les Corts de Cadis com a diputats, redactors del diari de sessions, comissionats o periodistes.¹⁹ Sembla evident que les Corts gaditanes esdevingueren un espai fundacional de la política catalana i un lloc

19. J. ROCA VERNET, «Las Cortes de Cádiz: génesis del liberalismo romántico catalán», *Trienio: Ilustración y Liberalismo*, 61 (2013), pp. 73-124.

gestacional de la primera generació liberal catalana que tingué un paper rellevant en la dècada dels vint.

Sens dubte el debat a les Corts gaditanes sobre la supressió de la Inquisició esdevingué cabdal per comprendre l'ús del llegat austriacista i de la tradició constitucional catalana entre els diputats catalans. La majoria d'aquests votà contra l'eliminació del Tribunal del Sant Ofici, més enllà de considerar si votant en aquell sentit es podia considerar els diputats catalans com a liberals. La polèmica suscitada al voltant d'aquell vot permet constatar un exemple paradigmàtic de pervivència de vestigis de l'austriacisme. Així es palesa en la coneguda *Exposición de los señores diputados de Cataluña en la sesión del 4 de enero de 1813* amb la qual els diputats catalans s'adreçaren a les Corts per demanar d'endarrerir la votació per la supressió de la Inquisició, i l'argument adduït era tenir més temps per poder consultar la voluntat general de la província. L'argumentari de l'exposició s'iniciava amb una cita prou eloqüent que evocava els temps en què els catalans gaudien «de la plenitud de su libertad y derechos»²⁰ durant les darreres Corts celebrades a Catalunya per Carles III, l'arxiduc Carles d'Àustria, el 1706. La reivindicació de la legislació catalana elaborada pels austriacistes li servia als diputats per legitimar la preponderància de la legislació nacional enfront el poder de la cambra que representava la sobirania nacional. Per tant, els diputats consideraren que el període de més brillantor del constitucionalisme català —com en els darrers temps ha corroborat la historiografia catalana—²¹ fou la Guerra de Successió, quan ambdós contrincants competien pel favor dels catalans:

20. *Representaciones dirigidas a S. M. las Cortes Generales y extraordinarias por los ocho señores obispos, por el de Orihuela y por los generales militares de Cádiz, sobre el restablecimiento de la Santa Inquisición; con una advertencia preliminar que manifiesta el proyecto de los filósofos para destruir la religión de Jesucristo*, Imprenta Junta Superior de Cataluña, Berga, 1812, p. 687.

21. Eva SERRA, «El sistema constitucional català i el dret de les persones el 1702-1706», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 26 (2015), en premsa.

tiempo en que la rivalidad y competencia de los dos aspirantes a la corona aumentaban en algún modo el espíritu de que naturalmente por sus usos y costumbres estaban ellos dotados, para pedir cuanto estimasen útil a sus libertades y fueros.²²

Per tot això, quan es va abordar a l'hemicicle la discussió sobre el projecte d'abolició de la Inquisició i el diputat català Capmany va prendre la paraula per testificar com a les Corts catalanes es localitzaven nombrosos exemples de denúncies contra el Tribunal del Sant Ofici, les seves paraules no eren un mer exercici retòric sinó que emfatitzaven que aquell era un dels eixos del debat polític entre els diputats catalans.²³ Capmany, Utgés, Navarro i Espiga foren els únics que votaren a favor de la supressió de la Inquisició, demostrant així certa independència respecte la voluntat de la Junta Superior de Catalunya que mantenia una relació fluïda amb Ramon Llàtzer de Dou i Joaquim de Balle erigits en portaveus d'aquesta. La hipòtesi sobre la rellevància del component legal i constitucional de l'abolició del Tribunal del Sant Ofici es constata en la correspondència de Balle amb la Junta Superior de Catalunya quan recorda que des del segle XVI els inquisidors a Catalunya havien de jurar les observacions de les Corts de 1512 i 1520 abans de prendre possessió de la seva plaça. Finalment conclou la carta dient que no podia ser més precís «por la falta de libros».²⁴ Rere la qüestió de la Inquisició hi havia un debat entre immobilistes i reformistes però també esdevé entre aquests darrers una pugna per definir qui tenia la preeminència legislativa: el dret nacional espanyol o la sobirania nacional.

22. *Representaciones dirigidas a S. M.*, p. 687.

23. TOLEDANO, «El projecte català», pp. 88-89: «Una de les respostes més abrandades vingué d'Antonio de Capmany, qui utilitzant també recursos historicistes, volgué demostrar que en les corts catalanes es trobaven exemples de denúncia del Sant Ofici» prové de la nota 47 de *El Procurador General de la Nación y del Rey*, Cadis, núm. 101, 8 de gener de 1813, pp. 825-829.

24. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Junta Superior de Catalunya (JSC), caixa 22, carta de Joan de Balle a la Junta Superior de Catalunya, Cadis, 16 d'agost de 1812.

Els diputats s'emparaven en la legislació de les Corts catalanes per controlar els abusos dels inquisidors, ratificant la superioritat legal emanada de les Corts sobre la Inquisició. Estudiosos com Gerard Dufour²⁵ i Beatriz Cárceles han interpretat aquell decret com una reforma encoberta de la Inquisició²⁶ a través de la formació dels nous «Tribunals de Fe». La sanció de la reforma suposava que els nous tribunals només respondrien de les seves accions enfront les Corts, expressió de la sobirania nacional, sense que ningú pogués recórrer els seus actes, emparant-se en el dret nacional que definia la constitució “històrica” de la monarquia. La historiadora B. Cárceles²⁷ ha considerat que el Tribunal del Sant Ofici no va ser abolit per ser un error doctrinari sinó perquè era una amenaça contra l'autoritat eclesiàstica arran de la llegenda negra. La seva interpretació va més enllà en argumentar que el debat sobre la Inquisició s'ha d'entendre com el conflicte entre dues nocions diferents davant el significat de la Constitució: mentre els favorables a l'abolició volien una Constitució en la qual la sobirania nacional representada en Corts fora la llei fonamental, els que estaven en contra preferien que la constitució “històrica” de la monarquia fos la principal intèrpret per al desenvolupament de la Constitució gaditana, acotant d'aquesta manera la potencialitat revolucionària de la càmera.

3. El constitucionalisme català i l'assimilació de l'austriacisme

La nacionalització del constitucionalisme català topà per un costat amb la desconfiança política de l'administració borbònica que percebia

25. Gérard DUFOUR, «¿Cuándo fue abolida la Inquisición en España?», *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo*, 13 (2005), pp. 93-107.

26. Aquesta tesi no és compartida per d'altres historiadors com Emilio LA PARRA LÓPEZ, *El primer Liberalismo y la Iglesia. Las Cortes de Cádiz*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant, 1985, pp. 209-212.

27. Beatriz CÁRCELES DE GEA, «Reforma/abolición del Tribunal de la Inquisición (1812-1823). La constitución de la autoridad absoluta», *Manuscrits*, 17 (1999), pp. 179-199, p. 184.

qualsevol reivindicació, revolta o malestar a Catalunya com un intent dels catalans de recuperar les seves constitucions i consegüentment de desafiar la monarquia, com han demostrat les recerques de Joaquim Albareda,²⁸ Lluís Roura²⁹ i Carlos Garriga,³⁰ i per l'altre amb la negativa del liberalisme moderat d'aprofundir en les derivades polítiques més transgressores desenvolupades durant la Guerra de Successió Espanyola (1702-1714), com eren la Conferència dels Comuns, l'actuació col·legiada i quasi republicana de la Junta de Braços o el llegat republicà a l'exili del tardoaustricisme³¹ que caigueren en l'oblit. Per tant, ningú va posar massa interès en convertir la tradició constitucional catalana en la base de la constitució "històrica" de la monarquia i paradoxalment foren una minoria de liberals exaltats catalans els que regiraren en l'austriacisme per cercar un precedent històric a les seves demandes polítiques de federalitzar la monarquia.

La fascinació per l'austriacisme d'alguns diputats catalans no es pot deslligar de l'atracció que despertava el constitucionalisme català associat a l'exercici de la pràctica política anterior a 1714 que havia perviscut en famílies com la dels Papiol, que acumularen centenars de llibres publicats entre la Guerra dels Segadors (1640-1652) i la Guerra de Successió (1702-1714), o bé encarregaren còpies manuscrites d'aquells llibres i fulletons fetes en el darrer terç del segle XVIII. En els prestatges de la biblioteca de

28. Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, «Cataluña en la España del siglo XVIII: represión, acomodación y disidencia», en J. Arrieta, i J. Astigarraga, eds.: *Conciliar la diversidad pasado y presente de la vertebración de España*, Fundació Ernest Lluch, Universidad País Vasco, Bilbao, 2009, pp. 55-75.

29. Lluís ROURA, *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Eumo Editorial, Vic, 2006.

30. Carlos GARRIGA, «La enfermedad política de Cataluña: en torno a la diputación de los colegios y gremios de Barcelona (1773-1775)», *Anuario de Historia del Derecho Espanyol*, LXVII (1997), pp. 721-748.

31. Agustí ALCOBERRO, *L'exili austriacista (1713-1747)*, Fundació Noguera, Pagès, Barcelona, 2002, pp. 210-228; Ernest LLUCH, *L'alternativa catalana (1700-1714-1740)*, Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: *teoria i acció austriacistes*, Eumo Editorial, Vic, 2000; i Rosa Maria ALABRÚS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, Pagès editors, Lleida, 2001.

Francesc de Papiol hi consten algunes dels principals obres dels juristes catalans del segle XVII (Acaci de Ripoll, Joan Pere Fontanella, Lluís Peguera o Gabriel Berart) i també els de tombant de segle que impulsaren el procés de modernització de la tradició jurídica catalana (Miquel Calderó³² i Pere Amigant³³), que havien intentat conciliar la fidelitat al monarca amb la defensa de les lleis pròpies, i alguns de llibres prohibits contraris a la monarquia de Felip IV, escrits per Gaspar Sala i Francesc Viladamor. La rellevància de Francesc de Papiol no és comparable a la d'Antoni de Capmany o Josep de Vega i Sentmenat, tot i que la seva biblioteca posseïa una col·lecció extraordinària de llibres i pamflets polítics publicats des dels anys trenta del segle XVII fins la fi de la Guerra de Successió. L'exemple més revelador el proporciona el notari que va fer l'inventari postmortem de Lluís de Papiol, pare de Francesc, en el que gairebé no s'esmenta cap referència a la biblioteca. Ara bé, sí que diu que «un prestatge de fusta de pi era ple de llibres de diferents autors i històries i entre altres les Constitucions de Catalunya». ³⁴ La referència al llibre de les constitucions denota el significat simbòlic que se li atorgava a la possessió d'aquell llibre més enllà de les diverses apropiacions que es fessin del seu contingut.

La biblioteca de Francesc de Papiol posa al descobert alguns circuits en les reedicions de les obres que són poc coneguts, com és que algunes obres dels principals juristes catalana foren reimpresses als territoris italians que eren a mans de l'emperador Carles VI –l'arxiduc Carles– durant les dècades dels vint i trenta del segle XVIII. És el cas dels llibres dels principals juristes catalans Joan Pere Fontanella, Miquel Calderó o Pere d'Amigant. Encara sorpren més la manca de recerques sobre la reedició d'obres de

32. Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, «La represa del constitucionalisme (1701-1706)», *Revista de Dret Històric Català*, 7 (2007), pp. 113-133.

33. Jon ARRIETA, «Catalunya entre els segles XVII i XVIII. Reflexions sobre un canvi», *Revista de Dret Històric Català*, 7 (2007), pp. 87-111.

34. Arxiu Comarcal del Garraf (ACG), Arxiu Notarial (AN), núm. sig. 147. Inventari post-mortem de Lluís de Papiol i Martí. Vull agrair la generositat de la Sra. Paquita Roig qui m'ha facilitat una còpia del document.

Serapí Berard³⁵ i Pere Comines³⁶ durant la segona meitat del segle XVIII que es feien ressò del setge francès sobre la Barcelona de 1697. En ambdós textos es constata la resistència de la ciutat enfront els assetjants, la lleialtat dels catalans a la monarquia i la desconfiança d'aquesta vers l'actitud dels catalans, ja fos per la seva bel·ligerància o per la seva obstinació en la defensa de les constitucions catalanes, el que es tradueix en una manca de compromís de la monarquia en la defensa de la ciutat. Mentre el text de Comines es reedità just quan els representants dels principals municipis de la Corona d'Aragó s'adreçaren al nou monarca, Carles III, a través del *Representación de los diputados de la ciudades de Zaragoza, Valencia, Barcelona y Palma* (1760) per fer-li palès el seu descontent quan el rei atracà a Barcelona procedent de Nàpols. La *Representación* recull diverses reivindicacions en que s'insta que hi hagi, segons Ernest Lluch, «lleis diferents per a la Corona d'Aragó i dins aquesta, per a cada regne en especial, les jurídiques i les econòmiques i la continuïtat de les Corts aleshores convocades».³⁷ L'obra de Berard s'imprimí de nou durant la Guerra Gran (1793-1795) contra la França revolucionària, quan la capi-

35. Serapí BERARD, *Manifestación en que se publican muchos y relevantes servicios y nobles hechos, con que ha servido a sus señores reyes la excelencia ciudad de Barcelona singularmente en el sitio honroso que acaba de padecer en el presente año de 1697*. Publica noticia del acierto, con que el muy ilustre y fidelísimo consistorio de la diputación del Principado de Cataluña, siempre atento, a la conservación de las generales constituciones, leyes, y privilegios de su patria, utilidad pública, y mayor real servicio, reguló sus operaciones en los lances de dudas que se han ofrecido después de la muerte del señor rey don Carlos segundo, nuestro señor hasta la admisión y asistencia al juramento del excelentísimo señor conde de palma para los cargos de lugartiente general, en dicho principado, imprenta de Juan Francisco Piferrer, Barcelona, 1794.

36. Pere de COMINES, *Relación diaria de lo sucedido en el ataque y defensa de la ciudad de Barcelona, cabeza del Principado de Cataluña, Antemoral de toda España en el año 1697*. Escrivela... Consagrala a la Magestad de Guillermo III. Rey de la Gran Bretaña, Barcelona, 1759.

37. Ernest LLUCH, «La Catalunya del segle XVIII i la lluita contra l'absolutisme centralista. El Proyecto del abogado general del público de Francesc Romà i Rossell», *Recerques*, 1 (1970), pp. 33-50: p. 36.

tal catalana se sentia amenaçada. De nou una representació de la capital catalana s'adreçà a la Cort borbònica, aquesta vegada per demanar l'enderroc de la Ciutadella,³⁸ símbol de la repressió borbònica després de la derrota de 1714 que vuitanta anys després encara era percebuda com la manifestació més evident de la desconfiança de la monarquia vers els catalans, i ahora constatava la seva manca d'interès per protegir la ciutat enfront d'una invasió francesa.

Sens dubte el coneixement de Francesc no era mític sinó idealitzat ja que havia passat de generació a generació a través de l'exercici de la política institucional dels seus besavis que assistiren a les Corts de 1701-1702, i a les de 1705-1706, els llibres de diverses branques familiars, la recerca de nous impresos per adquirir-los o bé fer-ne còpies manuscrites, els gravats de la família dels Àustria, etc. Les darreres còpies manuscrites identificades a la biblioteca de Can Papiol demostren l'interès de Francesc en el funcionament col·legiat dels Tres Comuns a finals del segle XVII, com és l'*Escudo de la verdad* (publicat el 1697), o bé un pamflet que defensa la posició dels catalans de resistència a ultrança durant el setge de Barcelona de 1713-1714, com acte de lleialtat dinàstica per tal de desacreditar la repressió borbònica posterior que s'emfasitza en una nota manuscrita, aliena a l'original imprès que s'explaia en com l'opció borbònica implicà la fi del sistema polític i de llibertats dels catalans des de l'endemà de la capitulació de la ciutat:

Al tiempo de retomar la ciudad quisieron capitular los catalanes, y sólo les ofreció el mariscal de (B)Verwick en nombre del Rey quedarían con las vidas y haciendas, y todo lo demás a discreción.

A pocos días de tomada la ciudad de Barcelona, hizo juntar el mariscal de (B)Verwick, y en cuerpo de ciudad con porteros, maceros y ministros, la hizo salir a un tablado, los despojó de las ropas, falares, y de todas las insignias que notaban los privilegios, y de todas ellas se les despojó y fueron quemadas por mano del verdugo en señal de no que-

38. *El Popular*, Barcelona, 9 de novembre de 1841, p. 3

darles más privilegio que el que la piedad del rey quisiese concederles.³⁹

La transmissió d'aquella tradició jurídica-constitucional, associada a l'exercici del govern del Principat, es produí en els principals cercles de cultura il·lustrada aliens a les institucions polítiques i a la Universitat de Cervera, com foren la Reial Acadèmia de Bones Lletres, el Seminari Episcopal de Barcelona, la Societat Econòmica del Amics del País de Tarragona, creada per l'arquebisbe de Tarragona, Francesc Armanyà, i les reunions amb grups d'eclesiàstics filojansenistes com Félix Amat de Palou, i Félix Torres Amat, entre d'altres. Aquells nòduls de sociabilitat i espais de coneixement mantindran viva la tradició jurídica-constitucional vinculada a l'exercici de la pràctica de la política institucional que en cap cas s'associarà amb un sol corrent de pensament, sinó que cal interpretar en un sentit més transversal evocat en un ventall ideològic que va des d'un reformisme conservador fins a un liberalisme moderat. Només així podrem entendre per què durant els anys del Trienni Liberal (1820-1823) encara eren tan habituals els anuncis recollits per la premsa de venda de llibres publicats entre la Guerra dels Segadors i la Guerra de Successió.⁴⁰

4. *Els altres catalans de Cadis*

L'impacte del constitucionalisme català i de l'austriacisme també queda palès en un altre d'aquells catalans, Antoni Puigblanch, que començà la seva activitat política a les Corts de Cadis i es prolongà fins el 1840.

39. Museu Romàntic de Vilanova i la Geltrú, Biblioteca de Can Papiol, la cita prové de la nota que hi ha al darrera de la còpia manuscrita de la *Copia de las Reales Cartas del Emperador Carlos 6º y de la emperatriz, su mujer. Al consistorio de Barcelona en Viena a 28 de marzo de 1714 exortándoles a que mantuviesen la rebelión con una nota sobre estas cartas, y efecto que produjeron...* Este papel fue impreso en Barcelona por Juan Pablo Martí, impresor de la ciudad.

40. ROCA VERNET, *Tradició constitucional*, pp. 154-155.

Durant els darrers anys de vida i des del seu exili londinenc, Puigblanch es va proposar escriure una història de Catalunya que havia de ser capaç d'estimular les altres províncies espanyoles a escriure la seva pròpia història per tal de compondre una història d'Espanya on el pes de les províncies perifèriques fos més rellevant i es convertís en una alternativa a la història del pare Mariana.⁴¹ Puigblanch llegí i prengué notes de diverses obres de la història política i constitucional catalana dels segles XVI i XVII. Entre les seves notes consten reflexions sobre els llibres de Jaume Roig, Lluís Peguera o Pere Tomic.⁴² Probablement també llegí *Els Annales de Catalunya* de Narcís Feliu de la Penya, que tingué una difusió rellevant a Anglaterra, com ho corrobora que Henry Swiburne en el seu llibre de viatges per Espanya, publicat el 1776, en què esmenta l'obra de Feliu de la Penya per aproximar-se als catalans i per constatar com els catalans, poc després del motí de quintes de 1773, encara mantenien viu el record de les seves constitucions i de la derrota de 1714.⁴³

Les lectures de Puigblanch s'encaminaven a buscar en què es fonamentava la identitat catalana i per això se submergia en el seu constitucionalisme i en les seves Corts, com es palesa en una de les afirmacions de Puigblanch: «los catalanes cuando no éramos más que Pueblo, valíamos harto más que cuando tuvimos Condes Soberanos».⁴⁴ En una de les cartes, Josep Melcior Prat suggeria a Puigblanch que escrivís la història de Catalunya a partir dels llibres de la biblioteca del Museu Britànic i de la resta biblioteques londinenques. Si això no fos suficient l'instava a contactar amb un "amic" liberal que era l'arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Pròsper de Bofarull, un altre dels catalans que eren a

41. Biblioteca Nacional (BN), Madrid, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, 20 d'agost de 1828.

42. Enric JARDÍ, *Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença*, Aedos, Barcelona, 1960, p. 276.

43. Francisco PÉREZ BERENGUEL, «Las Fuentes principales de los *Viajes por España* (1779) de Henry Swinburne», *Hispania*, 231 (2009), pp. 67-86, p. 75.

44. JARDÍ, *Antoni Puigblanch*, p. 250.

la badia de Cadis durant l'etapa constituent. Puigblanch es posà en contacte amb Bofarull ja que el va conèixer abans de la publicació de l'obra *Cataluña vindicada o los Condes de Barcelona*, publicada per l'arxiver el 1836 a Barcelona.⁴⁵ A parer de Prat, la publicació d'una història catalana podia satisfer la demanda que tenien revistes i diaris anglesos per conèixer la gènesi de les llibertats polítiques espanyoles. A finals de la dècada dels vint la causa liberal espanyola atreia als liberals i radicals britànics. Finalment el projecte no va arribar a materialitzar-se però Puigblanch va escriure un article sobre la història medieval de Catalunya a *Foreign Quarterly Review*, on identificava el llemosí o català com la llengua dels trobadors i exaltava la defensa de les llibertats polítiques feta pels comtes de Barcelona.⁴⁶

La proximitat de Puigblanch a la història i cultura catalana va suscitar que recuperés un text de l'austriacisme persistent publicat a la dècada dels trenta del segle XVIII. L'anunci de la seva publicació amb el títol de *Regeneración política de España*,⁴⁷ aparegué en la seva obra els *Opúsculos Gramático-Satíricos*, publicada a Londres el 1828. La breu descripció que es feia del text a l'anunci deia que evocava l'obra *Discurso político comerciante (comercial) sobre el precario abandono del puerto de Barcelona*, imprès durant el regnat de Carles III, en què es detallava el projecte per constituir una monarquia confederal formada per tres estats (Celtiberia, Hispània Oriental i Hispània Occidental). Cadascuna d'aquelles entitats es regiria per les seves pròpies lleis i constitucions. Sembla prou evident que aquest projecte era una còpia de la proposta que els austriacistes

45. BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, 20 d'agost de 1828.

46. «Poetry and lives of the Troubadours», *The Foreign Quarterly Review*, Vol. XII (1833), pp. 164-191; i BN, Manuscrit 8853, carta de Josep Melcior Prat a Antoni Puigblanch, 24 de novembre de 1828.

47. Antonio PUIGBLANCH, *Opúsculos Gramático-Satíricos del Dr... contra el Dr. Joaquín Villanueva escritos en defensa propia, en los que también se tratan materias de interés común*, Londres, 1828, Otros anuncios, pp. 5-6.

havien escrit el 1734 des de Viena i publicat a Oxford o Barcelona.⁴⁸ Segurament Puigblanch consultà una còpia que havia arribat a Anglaterra on també es publicaren pamflets amb arguments similars el 1736. La transcendència d'aquesta obra quedà palesa quan l'octubre de 1840 es conegué a Barcelona la mort de Puigblanch a Londres. La necrològica publicada al diari progressista *El Constitucional* feia la petició de publicar el seu projecte confederal de *Regeneración de España* arran de l'interès que les alternatives federals despertaven entre progressistes i republicans.⁴⁹

5. *A mode de balanç*

L'austriacisme s'incorporà a la tradició constitucional catalana, que es fonamentà en la vigència d'una història més o menys idealitzada de les llibertats i drets dels catalans i alhora en la possibilitat d'emprar-la per moderar el ritme del procés de transformació revolucionària. A la Catalunya del primer terç del segle XIX conviuen tres corrents ideològiques: un liberalisme moderat historicista, un liberalisme revolucionari exaltat i un reialisme contrarevolucionari. Malgrat que totes tres opcions empraran la retòrica històrica per explicar el conflicte, només el liberalisme historicista s'apropriarà del constitucionalisme català per bastir el seu projecte polític, i els altres corrents optaren per minimitzar el discurs històric tot i que gradualment el liberalisme exaltat bastí el mite progressista de la història de les llibertats catalanes que triomfà a la dècada dels quaranta. Tot i això, les obres de l'austriacisme, persistent⁵⁰ per la seva

48. Joaquim ALBAREDA, «L'austriacisme i l'alternativa catalanoaragonesa, segons Ernest Lluch», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 12 (2001), pp. 9-26; Ernest LLUCH, «El judici imperial sobre la Via fora els adormits», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 10 (1999), pp. 67-88; Ernest LLUCH, ed., *Escrips polítics del segle XVIII. Tom. III. Via fora als adormits*, Eumo, Vic, 1996; ALABRÚS, *Felip V i l'opinió dels catalans*, pp. 392-411; i ROCA VERNET, *Tradició constitucional*, pp. 102-103.

49. *El Constitucional*, (Barcelona), 13 d'octubre 1840, p. 3.

50. ALBAREDA, «L'austriacisme», p. 23; LLUCH, «El judici imperial», pp. 67-88; Lluch, *Escrips polítics*; ALABRÚS, *Felip V*, pp. 392-411; i ROCA VERNET, *Tradició constitucional*, pp. 102-103.

organització federal de la monarquia, influïren a les primeres propostes federalitzants de la nació espanyola, formulades pels liberals exaltats catalans, com és el cas de Juan Antonio de Llinàs i el d'Antoni Puigblanch. El redescobriment de l'austriacisme a mans dels liberals catalans s'hauria d'interpretar com l'anhel de trobar precedents històrics d'organització federal de la monarquia sense caure en un republicanisme abrandat.

La pervivència d'un constitucionalisme historicista no s'hauria de considerar una excepcionalitat catalana sinó que s'ha d'entendre com una derivada del liberalisme historicista que regirava en el seu passat constitucional més proper per bastir una constitució "històrica" capaç d'impulsar reformes, atenuant els canvis de la revolució liberal, i alhora donar resposta a les demandes d'una nova oligarquia catalana que exigia tenir més poder polític tant al Principat com a la monarquia. Aquells liberals no cercaren unes idealitzades lleis medievals, com després farien els *renaixentistes*, sinó que empraren la tradició constitucional catalana associada a l'experiència d'autogovern que havia definit la comunitat política catalana durant la segona meitat del segle XVII i les primeres dècades dels XVIII, per emprar-la des d'una vessant pragmàtica per fonamentar el nou règim liberal, com succeïa a d'altres indrets d'Espanya.⁵¹

51. Joseba AGUIRREAZKUEANAGA, *The making of the Basque Question. Experiencing Self-Government, 1793-1877*, Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno, 2012.

L'Audiència de Barcelona i la pràctica jurídica catalana arran de la Nova Planta

CARLES TORMO I CAMALLONGA

Universitat de València-Estudi General

Resum

No sembla que la Nova Planta ocasionarà cap tipus de canvi en el règim jurídic català en matèria privada. De fet, el mateix decret de 16 de gener de 1716 confirmava la històrica prelació normativa. En no res s'haurien de veure alterats els informes jurídics dels advocats en seu judicial, i no res sembla que va canviar. Si de cas, una lleugera, quasi imperceptible, evolució en el discurs, més en les formes que no pas en el contingut, i que podia obeir a una cada vegada major influència dels nous corrents racionalistes i il·lustrats. Molt poca cosa, tot plegat, perquè la pràctica no anava de la mà de la doctrina erudita i acadèmica. No obstant, des de les darreries del XVIII i, especialment amb la publicació de la *Novísima Recopilación*, s'aprecien canvis més significatius, que no només s'expliquen per la lògica evolució en l'estil, cada vegada més sobri, i en l'argumentació jurídica, cada vegada més legista, sinó també en una creixent influència del dret castellà. Entre la prescripció, la influència i l'adopció interessada de noves formes i normes, situarem l'evolució de la pràctica jurídica catalana.

Paraules clau: Al·legacions, argumentació jurídica, Audiència de Barcelona, doctrina, escrits en dret, jurisprudència, Nova Planta, pràctica forense.

Resumen

No parece que la Nueva Planta ocasionara cambio alguno en el régimen jurídico catalán en materia privada. De hecho, el mismo decreto de 16 de enero de 1716 confirmaba la histórica prelación normativa. En nada tenían porqué verse alterados los informes jurídicos de los abogados en sede judicial, y nada parece que cambió. Si a caso, una tenue pero casi imperceptible evolución en el discurso, más en las formas, eso sí, que en su

contenido, y que podría obedecer a una creciente influencia de las nuevas corrientes racionalistas e ilustradas. Muy poca cosa, en definitiva, porque la práctica no iba de la mano de la doctrina erudita y académica. Sin embargo, desde finales del XVIII y, especialmente, tras la publicación de la *Novísima Recopilación*, sí se aprecian cambios más significativos, que no solo se explican por la lógica evolución en el estilo, cada vez más sobrio, y en la argumentación jurídica, crecientemente legalista, sino también en una creciente influencia del derecho castellano. Entre la prescripción, la influencia y la adopción interesada de nuevas formas y normas, situaremos la evolución de la práctica jurídica catalana.

Palabras clave: Alegaciones, argumentación jurídica, Audiencia de Barcelona, doctrina, escritos en derecho, jurisprudencia, Nueva Planta, práctica forense.

Abstract

The *Nueva Planta* did not apparently cause any change in the juridical Catalan regime in the sphere of private law. In fact, the same decree of January 16, 1716 confirmed the established hierarchy of laws. Juridical reports written by lawyers at judicial headquarters didn't have to be altered at all and nothing seemed to changed in this respect. There may have been a slight but almost imperceptible evolution in juridical discourse, in terms of form rather than content, and that may be explained by an increasing influence of the new rationalist and illustrated currents of the period; very little in fact. Procedural practice was not closely linked to the erudite's own understanding of academic doctrine. Nevertheless, from end of the 18th Century, and specially, after the publication of the *Novísima Recopilación*, more significant changes are appreciated because of the logical evolution in the style which becomes increasingly restrained. Furthermore, the juridical rationale of lawyers, became more legalistic and also more influenced by Castilian law. Seemingly, Catalan juridical practice evolved around prescription, influence and the advantage seeking adoption of new forms and rules.

Key words: Argument, doctrine, juridical reports, *Nueva Planta*, practice, precedent, Royal court of justice of Barcelona.

1. *El qüestionament com a punt de partida*

Ja sabem tots que amb el decret sobre *Establecimiento y Nueva Planta de la Real Audiencia de Cataluña*, de 16 de gener de 1716, s'estableix un nou règim jurídic a Catalunya des del que conclouren les causes judicials. El mateix havia ocorregut, amb solucions pròpies, per als altres països de la Corona d'Aragó. Des del que es disposava en el capítol 56 d'aquesta norma, la doctrina i els tribunals no sembla que es plantejaren la pervivència de l'ordre històric de prelació de drets fixat en capítol de cort de Martí l'Humà de 1410 i confirmat per constitució de corts de Barcelona de 1599. Una resolució formal del sobirà al respecte, que es preveia en el capítol 59, i que hom considera que és l'emesa per reial cèdula de 28 de maig de 1716 a sol·licitud de l'Audiència, venia a confirmar la plena vigència de la prelació establida per aquelles disposicions, en defecte del dret legal posterior. Amb el temps, però, l'administració judicial i la doctrina van començar a interpretar i reinterpretar el sentit d'aquestes normes, amb conclusions no sempre coincidents. Es va qüestionar de quina manera el dret català havia de conviure amb el castellà, quina havia de ser la vigència del dret entès com a *municipal* i, sobretot, quin havia de ser el paper dels històrics drets supletoris canònic i romà, amb la seua doctrina i jurisprudència. Però la realitat més pràctica, com anem a veure, semblava quedar al marge de totes aquestes disquisicions legals i doctrinals, al menys en un primer moment.

Molt s'ha escrit al respecte i amb indiscutible propietat, de manera que el present article no té per objecte plantejar noves hipòtesis, ni molt menys qüestionar les ja existents.¹ Tan sols intentarem aportar la pers-

1. Destaquem com a referències bàsiques, però sense ànim d'exhaustivitat, Josep Maria GAY ESCODA, «Notas sobre el derecho supletorio en Cataluña desde el decreto de Nueva Planta (1715) hasta la jurisprudencia del Tribunal Supremo (1845)», *Hispania. Entre derechos propios y derechos nacionales. Per la storia del pensiero giuridico moderno*, 34-35 (1990), II, pp. 805-865; José María PÉREZ COLLADOS, a «La tradición jurídica catalana (Valor de la interpretación y peso de la historia)», *Anuario de Historia del Derecho Español*,

pectiva d'alguns operadors jurídics que ens poden sintetitzar la pràctica que, segons ells, s'havia seguit al llarg de més d'un segle. Partirem d'unes manifestacions, conjunturals als nostres efectes, de l'Audiència de Barcelona amb motiu de la *Instrucción del procedimiento civil con respecto a la real jurisdicción ordinaria*, de 30 de gener de 1853, en relació a la prescripció de la motivació de les resolucions judicials. Encara que sembla una data tardana als nostres efectes, no ho és en la mesura en què deixa palesa i ens retrotrau a la imprecisió que al respecte s'havia arrossegat fins aleshores. Les paraules dels magistrats voldran reflectir una realitat, que si havia sigut incerta, ara s'incrementava en inseguretat. L'origen comú dels ordenaments peninsulars i la immotivació de la sentència que es va imposar amb la dinastia borbònica, creiem que havia permès que aquest problema no s'evidenciés en cap moment de manera concloent, ni paralitzés així el fet d'impartir justícia. Però el nou pensament i la legislació liberal exigien una resolució definitiva de la qüestió.

L'article 68 d'aquella *Instrucción* de 1853 exigia a tots els tribunals i jutges la fonamentació de les sentències, «exponiendo con claridad y concisión las cuestiones de hecho y de derecho, y citando las leyes o doctrina legal en que se apoyen».² Més clar no es podia ser, almenys respecte a la teoria. Els magistrats de l'Audiència de Barcelona aportaran el seu parer a la consulta a l'efecte del Ministeri de Justícia, des de la consideració que

74 (2004), pp. 139-184, i Juan Berchmans VALLET DE GOYTOSOLO, «El Dret romà a Catalunya després del decret de Nova Planta», *Revista de Dret Històric Català*, 7 (2007), pp. 161-166. A ells ens remetem per a entendre l'al·ludida incertesa legal i doctrinal a la què ens referirem. El que escriu tan sols farà una primera aportació a aquesta temàtica des de la perspectiva del que s'ha acostat a ella en un altre territori de la mateixa corona –València–, amb les seues similituds i les diferències de tracte que van merèixer del monarca.

2. *Colección Legislativa de España*, 60 (1853), pp. 181-201. Pot veure's un estudi d'aquesta disposició legal en Carlos TORMO CAMALLONGA, «El derecho es la justicia de los hechos; a propósito de la Instrucción del Marqués de Girona», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 81 (2011), pp. 873-920.

el procés de codificació liberal, en la seua apetència essencial, anava molt més enllà d'eixa senzilla idea que en allò no previngut en les constitucions de Catalunya s'havia d'estar al Dret canònic i, en el seu defecte, al romà:

Esta Audiencia, que no desconoce que la Instrucción, estirpando abusos interesados, ha hecho un gran bien a la Sociedad y mejorado la administración de justicia, todavía cree que, aunque se detenga algo la celeridad con que hoy marchan los negocios, si esta dilación aprovecha para que el oficio judicial se instruya mejor, y sus decisiones sean más acertadas, poco puede importar el transcurso de algunos días, y entiende que a ello podrían aconducir los alegados de bien probado en 1ª instancia, y en 2ª los escritos de agravios y su contestación, mayormente debiéndose cumplir por los Jueces y Tribunales con lo dispuesto en el artº. 68, lo cual ofrece suma dificultad en general por el estado de nuestra actual legislación esparcida en muchos y diversos Códigos, sin hallarse cumplida en uno sólo como en otras Naciones conforme a los adelantos de la época; y si en todas las Audiencias será tarea ímproba para el Ministro ponente el fundar una sentencia, en ésta ha de acrecer extraordinariamente este trabajo por la Legislación especial del país, en que hay que registrar primero las Leyes de la Novª. Recopn. posteriores a 1715, en que se dio el Derecho de Nueva Planta, luego los Fueros Municipales y privilegios de algunas Ciudades, tales como la presente y Tarragona, que los tienen concedidos para ciertos y determinados casos, y como derecho supletorio en falta de disposición de las Leyes y Fueros citados, el Derecho Canónico, el Romano y por último el Derecho Patrio. Si este aumento de trabajo y las dificultades e inconvenientes, que en la práctica puede ofrecer al fundar los fallos en los asuntos civiles merecieren ser atendidas, podría diferirse el cumplimiento de la disposición del artículo 68 para cuando se publique el Código Civil.³

3. Archivo de la Comisión General de la Codificación (ACGC), secció 3, lligall 2, manuscrit 2, ff. 23-24. Hom considera que amb els mots *Fueros Municipales* es fa referència a la legislació catalana, amb *privilegios de algunas ciudades* als o a les costums catalanes,

Rebuig absolut a la motivació, per tant, en funció de la clàssica argumentació de la manca d'una legislació, ja no única, sinó també unitària, i de la situació de confusió que es derivaria, no tant respecte al sentit de la prelatió, que l'Audiència tenia clara, com respecte a la integració en la mateixa d'una veritable cascada de legislació espanyola que estava sent aprovada en eixos moments; una legislació no només acumulativa, com principalment ho havia sigut fins aleshores, sinó també derogatòria. Fins ara, la conjugació de possibles solucions diferents descansava sobre un fons comú, com era el *ius commune* –un dels motius de l'escassa aportació pels advocats de legislació catalana i també castellana, com després veurem–, que, amb la immotivació, permetia defugir de la fixació legal exacta de les resolucions.⁴ Amb la *Instrucción*, però, ja no hi podria ser

i amb *Derecho Patrio* a l'ordenament jurídic castellà en bloc, anterior a la Nova Planta o no contingut en la *Novísima Recopilación*. En moltes al·legacions jurídiques, però, era el català el que es referenciava com a «derecho patrio». Valguen aquestes paraules per a corregir la interpretació apareguda en l'article del que escriu, TORMO, *El Derecho es la justicia de los hechos*, p. 892. Per una altra banda, i encara que la diversitat jurídica hispana en matèria privada durant el segle XVIII no sembla que fóra la causa del fracàs de la codificació que entenem com a il·lustrada, com sí ho va ser després amb el retard de la liberal, sens dubte que també hi va coadjuvar.

4. El problema ja no era solament la inexistència d'un codi unitari i complet –en el nostre cas, i per la documentació que consultarem, de dret civil–, amb què es volia posar fi a les incoherències i possibles contradiccions internes de la normativa vigent, sinó també el mateix coneixement que es tenia de les normes en la seua exactitud i vigència; MARTA LORENTE SARIÑENA, *La voz del Estado. La publicación de las normas (1810-1889)*, Boletín Oficial del Estado-Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2001, pp. 108 i ss. Per la seua banda, la posició dels advocats espanyols davant la motivació de la sentència no resulta clara ni contundent. El Col·legi d'Advocats de Barcelona entenia que «la necesidad de fundar siempre las sentencias», no era més que una de les «grandes y positivas mejoras introducidas en beneficio de los litigantes de buena fe y que minoran los dispendios inseparables del litigio» (ACGC, 3, 2, 2 f. 134). Es pot observar que el Col·legi no es referia, com l'article 68, a una fonamentació present només quan els jutges ho reputaren convenient, sinó que havia d'exigir-se *siempre*. No debades, i en la seua opinió, la motivació aclaria i ajudava a perfilar les línies d'actuació dels advocats en casos posteriors

així. Perquè no sembla qüestionar-se la pràctica processal catalana heretada –si és que s’hi mantenia–; del que es parla és de la problemàtica d’individualitzar de manera integrada i coherent, i de deixar-ne constància per escrit, de normes substantives, especialment en matèria civil, que podien ser diferents. La publicació d’un codi en aquesta matèria resoldria tot problema des de l’enteniment que aquest homogeneitzaria la legislació per a tota la nació, és clar que sobre una base castellana, tinguda per més actualitzada i precisa.

N’és una bona prova un memorial de 1846, «sobre las importantes cuestiones del derecho civil de Castilla, del foral de Cataluña y de internacional privado», que s’havia tramitat en primera instància a Badajoz, en vista i revista a l’Audiència de Càceres, i en recurs de nul·litat davant el Tribunal Suprem, on es discutia la validesa o nul·litat, total o parcial, d’un testament atorgat a aquella primera ciutat, per i a favor de naturals del Principat.⁵ Tres eren les qüestions objecte de debat: la legitimitat de segons qui per a impugnar el testament, on es feia servir exclusivament *Partidas*; si el testament s’havia redactat segons els usos de Catalunya i, per tant, si era vàlid en la seua totalitat; i, en tercer lloc, si les seues disposicions s’havien d’aplicar als béns raus a territori de dret castellà,

semblants. Però, i per estrany que ens poguera semblar a hores d’ara, les referències del Col·legi de Barcelona van resultar residuals, conseqüència, tal vegada, d’eixa suposada confusió substantiva que no hi havia en altres territoris, almenys en la mateixa mesura (la qual cosa no és del tot certa). Així, les observacions dels col·legis de Madrid, València o fins i tot Saragossa –malgrat tenir també dret civil propi–, per posar un exemple, no li van concedir a aquesta qüestió ni una sola línea.

5. «Creemos que estos principios no pueden ser otros que los que rigen en materia y para la decisión de los conflictos que se originan entre las leyes, usos y costumbres de los diversos pueblos sujetos a una misma soberanía, y por analogía según los que rigen para la decisión de los que se originan entre las diferentes leyes de diversos estados independientes unos de otros y soberanos en sí mismos», entre tantes manifestacions al respecte; *Memoria sobre las importantes cuestiones del derecho civil de Castilla, del foral de Cataluña y de internacional privado que se convierten en el pleito seguido...*, Madrid, 1846, f. 26, Col·lecció Al·legacions Jurídiques, I·lustre Col·legi d’Advocats de Barcelona, (CAL-ICAB).

encara que no estigueren d'acord amb aquest. Semblava quedar clar que no es qüestionava la vigència del dret català com a intèrpret del testament i la designació dels béns, però sí la legitimitat per a impugnar la darrera voluntat i la seua aplicació a terres radicades a Extremadura. Valga aquest cas com a mostra del que plantegem.

En definitiva, no és aquest un estudi sobre el tractament legislatiu del moment al respecte, ni sobre la seua literatura jurídica i acadèmica, sinó sobre en quina mesura es revela aquesta cada vegada més qüestionada dialèctica dret català-castellà en els escrits processals al llarg del XVIII i principis del XIX. A tal efecte ens centrarem en els informes jurídics dels advocats en seu d'Audiència en els processos civils, fonamentalment en les conegudes com *al·legacions jurídiques*, mentre que deixarem per a un altre moment la paral·lela evolució en la pràctica de jutges i magistrats a l'hora de dictar sentència.

2. *La realitat forense dels advocats; les al·legacions jurídiques*

Les al·legacions jurídiques, també anomenades informes o memorials en dret –*porcons* en l'àmbit arxivístic–, són escrits que els advocats presentaven en alguns processos importants, una vegada vistos per a sentència, i on, des d'una base fàctica acceptada per totes les parts, s'aportava al tribunal la darrera argumentació jurídica sobre les principals qüestions debatudes.⁶ Nosaltres ens centrarem en les causes civils i de temàtica

6. És un tràmit dirigit en gran part pels usos i la pràctica que se seguia en cada seu judicial. A la indeterminació legal al respecte, tant a Castella com a Catalunya, feia referència Ramón Llätzer DE DOU I DE BASSOLS quan parlava del que havia sigut la pràctica històrica: «Parece que despues de presentados los dos escritos arriba referidos por las partes [referirse als *alegatos de bien probado*], y señalado el día para la sentencia, no hay más que proferirla: y, aunque esto se verifique en la mayor parte de las causas, no dexan de quedar algunas, en que todavía hay otras diligencias, que practicar, como la de escribir en derecho, informar los abogados, y dar dudas los jueces». Sobre aquesta darrera qüestió, els escrits de *dubtes*, encara hi havia més confusió, especialment per la peculiaritat catalana: «Por la *const.* I. y

majoritàriament successòria, per haver en aquesta qüestió, des de la base del Dret comú, algunes diferències substantives entre els drets castellà i català. Això sí, com a escrits parcials i partidistes que són, i vaja com a conclusió anticipada, els interessos de cada part determinaran l'exposició i defensa de segons quina postura i de quines normes jurídiques, cas de presentar els dos ordenaments diferents possibilitats. Un oportunisme del que es pot fer ús i que respon, sens dubte, a la discutida integració del dret català dintre l'ordenament jurídic espanyol.⁷

siguientes *de los Duptes* parece, que despues de presentados los alegatos en derecho debian los jueces, pidiéndolo las partes en las causas mayores de quatrocientas libras [en aquest punt segueix el que diu Fontanella], dar dudas, esto es señalar, qué dudas resultaban en el pleito, ó las dificultades principales, que se ofrecen para decidir...»; vegeu-ho en *Instituciones del Derecho Público General de España con noticia del particular de Cataluña y de las principales reglas de gobierno en qualquier estado*, VI (1802), pp. 177 i següents. Destaca l'afirmació que «En el dia nunca, ó rarísima vez se dan dudas, y en todo caso solamente de oficio [...] bien que [...] la intencion de ella es la misma, que la de la ley 29. tit. 5. lib. 2. Rec., que habla de informaciones en derecho y memoriales ajustados». Vegeu també Josep CAPDEFERRO I PLA, *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona. Plets i negociacions jurídic-polítiques d'un municipi català a l'alta edat moderna*, tesi doctoral de la Universitat Pompeu Fabra, 2010, pp. 162-172. Contràriament al que exposa Capdeferro a la pàgina 163, el que escriu creu que és precisament la immotivació de la sentència el que afavoreix la transcendència de les al·legacions jurídiques. La concreció individualitzada de la norma jurídica considerada pels magistrats a l'hora de dictar sentència, evitaria tantes disquisicions erudites i doctrinals per a casos futurs semblants. Sobre la realitat hereditària catalana, i sense ànim d'exhaustivitat, es pot veure Llorenç FERRER I ALÒS, *Hereus, pubilles i cabalers. El sistema d'Hereu a Catalunya*, Afers, Catarroja-Barcelona, 2007.

7. Guillem Maria DE BROCA, *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del civil y exposición de las instituciones del Derecho civil del mismo territorio en relación con el Código civil de España y la jurisprudencia*, t. I, Barcelona, 1918, pp. 424 i següents, i 431. Des d'una perspectiva paral·lela, podem dir que fins i tot els mateixos juristes més erudits podien claudicar perfectament dels seus principis doctrinals i teòrics en la seua tasca d'advocats, si així ho aconsellava el cas que defensaven. Així, l'eminent jurista valencià del XVIII, Josep Berní i Català, gran regalista i difusor del dret castellà, no s'amoïnà a l'hora de fer servir el dret romà o la doctrina si, al seu parer, la causa ho recomanava. Una

Queda clar que les al·legacions jurídiques experimenten una evolució al llarg de tot aquest període, i des de diferents perspectives. D'entrada, i almenys les que es presentaven davant l'Audiència de Barcelona, s'escriuran totes en castellà; entenem que per l'imperatiu legal de la Nova Planta. L'ús d'aquesta llengua, però, ja hi era més que habitual des d'abans, entre altres motius –en deu d'haver-hi més– perquè en el Consell d'Aragó, radicat a Castella, no tots entenien el català.⁸ Però, per una altra banda, i front a les al·legacions valencianes, per exemple, on en el XVIII els documents anteriors a l'època borbònica, escrits en català, s'aportaven originals o molt majoritàriament es copiaven sense traducció, a l'Audiència de Barcelona la tendència majoritària era traduir-los; fins i tot es tradueixen les constitucions. Tal vegada, amb aquesta traducció es vol apuntar la voluntat d'adaptació a una nova realitat política i pública, però mantenint la vigència d'un dret que continuava igualment viu. Potser es van prendre més seriosament les noves prescripcions lingüístiques, perquè eren més clares. També és cert que decau el llatí en les al·legacions, però no tant en les sentències, que de vegades es publicaven en totes dues llengües, llatí i castellà, o només en aquesta darrera. Contràriament, i com sovintejava més a València, la còpia literal, respectant també la llengua, podia obeir a l'assumpció una realitat ja caducada i que s'havia d'interpretar exclusivament des d'aquell context anterior, sense l'evolució que sí era possible per al dret català. En qualsevol cas, aquestes són només possibles interpretacions sobre una qüestió molt més rica en matisos, i que caldria estudiar més detingudament i en el seu lloc. Com també ocorre quant al tipus de discurs que es fa servir, que també canvia considerablement a

dicotomia teoria-pràctica que podem estendre a tots els països de l'entorn, tant per a la dualitat dels drets reial i comú, com dels drets castellà i foral. Podeu veure CARLOS TORMO CAMALLONGA, «Berní y Catalá, el derecho común y las universidades», *Cuadernos del Instituto Antonio de Nebrija*, 3 (2000), pp. 279-316.

8. Per al cas de València, i amb semblats efectes, podeu veure Lluís GUIA, *Cortes del reinado de Felipe IV. II. Cortes valencianas de 1645*, «Monografías y Fuentes», 10, Universitat de València, 1984, p. 11.

favor d'una major substantivitat, on la càrrega adjectiva cada vegada serà menor, tal i com el nou sistema il·lustrat i liberal demanava.

Quant a l'àmbit estrictament jurídic, que és el que ens ocupa, el canvi també hi és, sens dubte. La qüestió és determinar si respon a la imposició de la pràctica castellana, o simplement a la comprensible i cada vegada major influència d'aquella, o bé, i per una altra banda, si respon a la lògica evolució de la pràctica processal que s'està operant en similar sentit a tots els territoris tributaris del *ius commune* –almenys als peninsulars–. En aquest sentit parlem d'una variació que vindrà marcada per l'afirmació del legalisme reial o nacional en defecte de la doctrina i, especialment, d'una jurisprudència que tanta rellevància havia tingut als territoris de la Corona d'Aragó, però no pas a Castella, i que entenem com a conseqüència, en gran part, de la fonamentació de la sentència, prescrita i prohibida respectivament en els respectius ordenaments jurídics.

Exposades així les coses, podem dir que la pràctica processal catalana continuarà sent, a grans trets, la mateixa d'abans de la Nova Planta.⁹ Amb el temps, però, veiem en les formes dels escrits jurídics una cada vegada major similitud amb les al·legacions castellanques. I així, com en el seu moment farà observar De Dou i de Bassols, els escrits de *dubtes* pràcticament desapareixen. Eren aquests una espècie de segons informes jurídics centrats en aspectes més concrets, els que plantejaven als magistrats precisament més dubtes, i que sembla que en la pràctica catalana havien tingut major rellevància que les mateixes al·legacions.¹⁰ Ara romandran el que passaran a denominar-se *Jurídicas respuestas* o similars deno-

9. Es pot veure, per exemple, el volum VI de DE DOU I DE BASSOLS, *Instituciones del Derecho Público General de España*. Sobre la motivació de la sentència, arguments a favor i en contra, pp. 296.297.

10. Es poden veure molts d'aquests informes en dret, segons l'esquema dels *dubtes*, a la Biblioteca Històrica de la Universitat de València. Pel capítol CXLIV de les *Ordenanzas de la Real Audiencia de el Principado de Cathaluña*, impreses en 1742, es mantenen els escrits de dubtes, això sí, assimilant-los a les al·legacions jurídiques ordinàries. Perquè es pogueren presentar, el CCCXXXV exigia la seua necessitat segons l'enteniment dels magistrats. Per seua banda, el capítol CCCXXVIII no passaria d'una mera declaració de

minacions, amb una més clara divisió entre *Hechos* i *Derecho*; una divisió que, amb el temps, sovintejarà menys a favor de les *Proposiciones* enumerades, que contindran un discurs fàctic i jurídic unitari al si de cadascuna d'elles.¹¹

Sobre les normes jurídiques que els lletrats aporten, podem dir que no hi veiem cap diferència respecte a les que s'escriuen abans de la Nova Planta. La nul·la repercussió d'aquests decrets en matèria privada entenem que és l'explicació que en cap informe trobem cap tipus de referència als mateixos, al contrari del que ocorre, per exemple, a València. Ni es parla de la vigència del dret català, ni molt menys es qüestiona, ni es fa cap tipus d'observació sobre la jerarquia d'entre les seues fonts. Cosa diferent seria l'acatament d'aquesta prelació. Mentre que als territoris de dret Castellà no es compleix en la mesura prevista per la legislació reial, a Catalunya deuríem plantejar-nos la qüestió des del reconeixement explícit en les constitucions al *ius commune*. És a

voluntat quan demanava brevetat i concisió, ni molt menys el CCCXXXIV, que limitava el nombre de pàgines a 20 els primers escrits i a 12 els segons. Donat que tots aquests capítols no deixen de ser simples declaracions de principis, la minva o desaparició dels escrits de dubtes –no n'hem vist cap en la segona meitat del XVIII– tal vegada es dona arran del capítol XLV, on es prohibia definitivament la motivació, tant fàctica com jurídica, de sentències i provisions, la qual cosa –insistim, tal vegada– deixaria sense sentit les constitucions 2 i 10 de les corts de 1542 i 1547, en la seua regulació dels *punts dubtosos*, en la mesura en què les manifestacions del relator en aquest sentit qüestionaven la seguretat i unicitat que havien de revestir les decisions dels magistrats.

11. Poden veure's les al·legacions oposades *Defensa legal de los herederos fiduciarios de D. José Antonio de Sagarriga, canónigo que fue...*, Barcelona, 1830, Arxiu Il·lustre Col·legi d'Advocats de València (AICAV), caixa I-2770, núm. 12; i *Memoria jurídica en manifestación del derecho que asiste al noble don Mariano de Çagarriga, antes Borràs, en el pleito sobre vindicación de bienes por fideicomiso...*, Barcelona, 1830, AICAV, I-2770, 14. En aquests discursos unitaris les citacions es remetràn quasi sempre a nota a peu de pàgina, i serà habitual que vinguen referides de manera diferenciada les fàctiques de les jurídiques, amb números (respecte al memorial ajustat als fets i/o als *autos*) i amb lletres, respectivament. I tot açò al marge de la lògica evolució en la tipografia i en les formes, o la desaparició de les usuals invocacions religioses del segle anterior.

dir, que l'absoluta preeminència d'aquest no originava les contrarietats que es plantejaven a Castella.

Per tant, i quant a la procedència de les disposicions que s'aporten en els informes en dret, continuarem al llarg de tot el XVIII amb un predomini complet i absolut de la doctrina, tant canònica i romanista en general –molt més aquesta que aquella– com, i destacadament, catalana. La jurisprudència és clar que també hi tindrà la mateixa presència. De legislació *municipal* catalana, per contra, en trobem ben poca, menys encara de la castellana que es pot veure en les al·legacions castellanen. És més, són moltes les al·legacions que fins a les darreres dècades del XVIII no contenen cap citació legal municipal. De legislació canònica i romana s'hi troba en major mesura, en la majoria dels casos a propòsit dels comentaris doctrinals, on de nou destaquem que, malgrat la teòrica i normativa preferència del Dret canònic sobre el romà, aquest es farà servir en molta major mesura. Vet ací, en definitiva, una composició molt similar a les al·legacions jurídiques d'altres territoris peninsulars, però amb eixes dues notes que és necessari destacar, i que també hem vist en les al·legacions valencianes anteriors a la Nova Planta. Per una banda, la gran rellevància de la doctrina nacional, amb les *decissions* i els *consilia* –Bonaventura Tristany, Jaume Càncer, Lluís Peguera, Josep Ramon, Sebastià de Cortiada o l'omnipresent Joan Pere Fontanella–; i, per una altra banda, però com una expressió de l'anterior, una destacada presència de la jurisprudència, que no es limita a aportar sentències anteriors de la mateixa audiència, sinó que s'interpreten, llargament i extensament, amb els oportuns paral·lelismes, normalment des dels comentaris d'aquells autors. A més, la motivació, mentre es donava, permetia que es comentaren els motius en què s'havien basat les sentències dictades en les instàncies inferiors del mateix procés.¹²

12. *Alegato jurídico por el Dr. Buenaventura Vallllocera y Modolell...*, Barcelona, 1792, CAL-ICAB. Aquesta és una al·legació construïda bàsicament sobre la jurisprudència, sense contenir cap citació legal catalana. En l'informe *Alegación jurídica por los ilustres don Juan Antonio de Clasquerí, Fivaller y Bru, y doña María Bernardina de Sabastida...*, Barce-

A les darreries del XVIII, però, ja s'observa una certa evolució o canvis en el contingut jurídic; comença a aparèixer un hipotètic conflicte de drets.¹³ Donada la suposada preeminència del dret reial posterior a la Nova Planta sobre el català anterior, els motius per a una possible discordança entre les recents normes espanyoles, i les històriques disposicions catalanes –de nombre molt més reduït–, seran cada vegada més probables conforme s'hi vagen aprovant aquelles. Així, en una al·legació de 1779 es qüestionava si la pragmàtica sanció de 27 de març de 1776, on es confirmava la prohibició de succeir a tota donzella que es casés sense consentiment de pare, mare o tutor, contradia les *constitucions* 2 i 3, del títol 1, llibre 5, que establien quelcom similar, però, segons interpretacions, només quan l'esposat fóra considerat indigne.¹⁴ De la mateixa manera, una altra al·legació qüestionarà l'abast de la pragmàtica de 6 de juliol de 1792 (*Novísima Recopilación*, 10, 20, 17), sobre *Prohibición de suceder los religiosos de ambos sexos a sus parientes intestados*.¹⁵ Això sí, no creiem que aquest tipus de plantejaments foren reflex dels

lona, 1801, CAL-AICAB, que tampoc no conté cap citació legal catalana, s'aporten i comenten els motius de sentències dictades per l'Audiència de Barcelona en casos similars, mentre que les sentències prèvies del mateix procés només es referencien, donat que ja no eren motivades.

13. Carlos TORMO CAMALLONGA, «El fin del *ius commune*, las alegaciones jurídicas en el juicio civil de la primera mitad del XIX», *Anuario de Historia del Derecho Español*, 71 (2001), pp. 473-500.

14. *Jesús, María, Joseph. Por D^a. María Francisca de Portoles y Aloy consorte del doctor Romualdo de Portoles, olim Aloy. Ciudadano Honrado de Barcelona...*, CAL-ICAB, ff. 24 ss., on destaca la següent manifestació: «dicha Real Pragmatica, se hizo en conformacion, y declaracion de las Leyes, y Constituciones, que sobre esto se havian publicado en las Provincias del Reyno [...]; y es constante, que quando la Ley nueva es declaratoria del derecho antiguo, obra, no solo en quanto à los casos futuros, sino tambien en quanto à los preteritos».

15. Un qüestionament en relació, entre d'altres normes, a determinats privilegis concedits per Jaume I en 1269; *Memoria que D. Ignacio Solà, Julià y Miró, presenta en el pleyto que introdujo contra doña Gertrudis Miró...*, Barcelona 1831, AICAV, I-2760.

que doctrinalment començaran a aparèixer a partir d'ara. En aquest moment –i valga dir, com sempre–, la ciència jurídica acadèmica erudita i la pràctica processal no anaven de la mà; les pretensions eren diferents, aquesta darrera dirigida només per interessos pragmàtics immediats.

Aquest canvi jurídic –evolució o conflicte– creiem que s'accelera clarament amb el decret de 18 d'abril i la reial cèdula de 14 de maig de 1789 (*Novísima Recopilación* 10, 17, 12), sobre *Prohibición de fundar mayorazgos, y perpetuar la enajenación de bienes raíces sin Real licencia*. Molts informes jurídics tindran com a puntal, a partir d'ara, la discussió sobre l'abast d'aquesta norma i la seua interpretació coherent amb el principi de llibertat de testar i la legítima establides en les constitucions catalanes. Ni què dir de les disputes amb motiu de la quarta trebel·liànica, i sobre si la seua prohibició exigia declaració expressa o n'era suficient amb la tàcita.

Totes aquestes diferències en els informes seran més evidents a mesura que ens endinsem en el segle XIX.¹⁶ Un canvi que sens dubte vindria

16. *Memoria jurídica a favor de la señora D^a. María del Carmen Madriguera y Cot [...] sobre pretendida nulidad de un testamento...*, Barcelona, 1827, AICAV, 12-6149; *Memoria por la masa de acreedores del difunto José Pedro Sabater [...] defendiendo la supuesta nulidad del mismo testamento y aspirando...*, Barcelona 1828, AICAV, o *Memoria que don Jayme Sabater y demás sucesores de los hermanos de éste, sobrinos de don Pabro Sabater comerciante...* Barcelona, 1828, AICAV, I-2770. En aquesta darrera al·legació s'aporta una ordre del monarca de 24 de novembre de 1827, amb motiu d'un judici del comte de Campo Giro, sobre la qual, donat que «lo que manda el Soberano tiene fuerza de ley», a Catalunya i Castella no podia existir diferència en el punt discutit. Segons l'advocat, «la palabra mayorazgo equivale á un fideicomiso primogenial y estos del mismo modo se fundan en Cataluña que en Castilla sin que tenga coneccion la diferencia que se sigue en esta Provincia en la distribucion del bienes del testador, porque aunque en Castilla el Padre debe repartir los bienes con ingualdad entre sus hijos [...] y en Cataluña puede instituir heredero á uno de sus hujos ó á un extraño, mientras deje la legitima [...] pero en cuanto á fundacion de un fideiocomiso ó vinculacion perpetua, no puede haber diferencia una vez que asi lo manda la ley» (fols 17-18). Respecte la quarta trebel·liànica, es pot veure *Demostración apolo-gético-legal del derecho de trebeliànica perteneciente a doña María Luisa de Riu y de Cruïlles consorte del ilustre marqués de Tamarit...*, Barcelona, 1820, AICAV, I-2766.

propiciat per la publicació de la *Novísima Recopilación* i la major difusió del dret castellà, també a la universitat.¹⁷ Dit d'una altra manera: a partir d'ara s'al·legarà indistintament el dret català i el castellà, segons l'interès de les parts. És més, el més habitual és veure barrejades ambdues legislacions en els mateixos informes, des d'un tranquil *totum revolutum*. Per tant, eixos canvis que observem al llarg de la primera meitat del XIX respondran tant a la lògica evolució dels escrits jurídics a tota Espanya com a la pròpia dels específicament catalans.¹⁸

Com a conseqüència de recents qüestionaments doctrinals, que, si de cas, podrien afectar les resolucions de les altes magistratures, els advocats consideraran oportú recordar —només en alguns moments, açò cal remarcar-ho— la preeminència del dret català sobre el castellà en segons quines qüestions. Un recordatori que no s'havia vist fins aleshores, perquè no havia estat necessari. O el que és el mateix, no es recordarà la prelació quan es defense la superioritat del dret castellà —«¿Pero que necesidad ay de añadir reflexiones cuando la misma Ley recopilada

17. Deixarem per a una altra ocasió la possible incidència de les reformes en els plans d'estudis anteriors al de Calomarde de 1825, especialment els del marquès de Caballero de 1802 i 1807, en la pràctica processal dels nous advocats catalans. Durant el segle XVIII, i atenent a les pròpies exigències dels monarques borbons, les constitucions de la Universitat de Cervera atribuïen als catedràtics de Lleis l'explicació del dret romà en relació amb el municipal; és a dir, es venia a reforçar el dret teòric català. Vaja per davant, però, que no creiem que les disquisicions erudites i acadèmiques de la Universitat, i d'altres juristes amb motiu de la introducció de l'estudi del dret reial en les aules, tingueren ni la més mínima repercussió en la pràctica processal dels advocats.

18. Per la importància històrica de la doctrina i la jurisprudència a Catalunya, les al·legacions seguiran sense contenir tantes citacions legals com les de dret castellà —que tampoc no en tenien tantes—. Prenem ací com a referència les al·legacions presentades davant l'Audiència de València, territori ja de dret castellà; CARLES TORMO CAMALLONGA, «En Derecho en las alegaciones jurídicas del siglo XVIII», *Saitabi*, 50 (2000), pp. 277-317. Per reial decret de 30 d'abril de 1806 es declarava que la cèdula de 14 de maig de 1789 «comprende sin distincion lo mismo al Principado de Cataluña que á las demas partes del Reyno»; AICAV, *Memoria que don Jayme Sabater y demás sucesores de los hermanos de éste...*, Barcelona, 1828, AICAV, I-2770-8, f. 8.

suministra las mas poderosas que pueden desearse?»,¹⁹ però sí quan s'aporta el català; calia referescar la memòria.²⁰ I així, en algun informe jurídic l'advocat procedeix a argumentar, no ja contra la vigència del dret castellà en general, sinó que raonarà, individualment i un per un, contra els codis castellans més importants: *Fuero Juzgo*, *Leyes de Toro*, *Partidas* y *Novísima*

19. AICAV, *Memoria que don Jayme Sabater y demás sucesores...*, Barcelona, 1828, AICAV, I-2770-8, f. 19. En els fols. 9 i 10 ja es deia: «Sea en horabuena cierto como lo es, que la Ley 12 tit. 17 lib. décimo de la Novísima Recopilación anula los mayorazgos y vinculaciones perpétuas, y no las instituciones temporales de heredero [...], que ecsista alguna pequeña diferencia entre los mayorazgos de Castilla y fideicomisos de Cataluña [...], hagan las demostraciones que les parezca de las obligaciones que tiene el Padre testador en Cataluña con respecto a sus hijos; paséanse por el hermoso campo de la jurisprudencia, recordando el sumo aprecio que se merecen los principios en que se fundan las últimas voluntades protegidas por todas las legislaciones que dispensan al testador la libre facultad de imponer leyes en sus bienes [...], de nada sirve para el caso concreto, porque no se trata de su aplicación a algún testamento para cuya validez fuese posible subsanar algunos pequeños defectos que no alteran su substancia; sino de una ley positiva, reciente y terminante, que derogando todas las leyes y costumbre en contrario establece y sanciona otros principios, cuyo ecsacto cumplimiento estimó necesarios en Legislador, para contener los abusos que intentaba remediar. La citada Ley es posterior a todas las demás, y éstas deben callar en su vista, no solo porque la posterior deroga la anterior, si también porque la de que se trata lo manda espresamente. Según las circunstancias y costumbres se varían las antiguas y sancionan las nuevas como mejor parece al Legislador, y por consiguiente aunque la voluntad del hombre sea la Ley suprema en orden a testamentos, debe ser arreglada a lo que mandan las Leyes civiles, por ser la testamentifacción un acto civil sujeto a las Leyes Reales».

20. «Esta Provincia se gobierna y se ha gobernado siempre por sus constituciones y por el derecho Canónico y Romano en materia de testamentos»; *Memoria jurídica a favor de la señora D.ª María del Carmen Madriguera y Cot...*, Barcelona, 1827, AICAV, 12-6149-1, f. 17. «¿Podría la ley Recopilada aplicarse a la Provincia de Cataluña, que se gobierna, en cuanto a instituciones y substituciones temporales de heredero, por reglas tan diversas de las demás partes del Reyno?», es pregunta l'advocat per respondre a continuació: «Este Principado se gobierna por sus constituciones y por el derecho Canónico y Romano en materia de testamentos». Véase *Memoria por la masa de acreedores del difunto José Pedro Sabater...*, AICAV, ff. 13 i 19.

Recopilación.²¹ Com bé feia saber el fiscal Juan de la Dehesa en dictamen de 19 d'octubre de 1827, i també altres juristes, els advocats s'estaven aprofitant de les diferents possibilitats i dels dubtes al respecte entre l'Audiència i el Consell de Castella per a defensar un dret i rebatre l'altre. És més, s'apuntava a la malícia d'alguns d'ells d'afavorir interessadament aquesta disputa –cosa que s'entén des de la lògica de les seues pretensions–, amb els consegüents i nefastos resultats.²² El que sembla obvi és que als lletrats els resultava indiferent la jerarquia normativa en si, o la preminència de segons quin dret sobre l'altre; l'únic que els preocupava era la norma i la resolució puntual en qüestió.

Els principis del nou estat liberal aniran poc a poc fent-se sentir en el procedir dels tribunals de tot arreu, com també es deixaran sentir en les noves maneres dels lletrats. El nombre de citacions és cada vegada menor: desapareix eixa obsessió acumulativa, i després de les disposicions legals s'aportaran només els autors i comentaris més

21. *Alegación jurídica por Juan Pablo Puget y Vila, para que se declare justo, válido y subsistente...*, Barcelona 1816, CAL-ICAB, ff. 42 i següents. Els folis 40 i 41 ja s'avançaven amb les següents manifestacions més genèriques i a l'ús: «Antes de demostrar la absoluta inaplicabilidad al presente caso de la Ley de Tóro, que á su favor citan los actores, es preciso manifestar que todas las herencias [...] estan ordenadas, segun los usájes, estilos y formas de testar, vincular y fideicomitir, que universalmente se observa en Cataluña; y por consiguiente en absoluta conformidad á las leyes del derecho Romano [...] el qual es parte integrante de nuestro Código Municipal y está en este punto inconcusamente observado en los tribunales de esta Provincia, por hallarse así ordenado en una de sus particulares constituciones, para el caso verificado, de no haber otra Catalána, ni canónica, que varíe en materia de substituciones fideicomisarias y vínculos, las instituciones del derecho común [...] ninguna de las leyes relativas á los mayorazgos de Castilla pueden aplicarse para tergiversar los derechos activos y pasivos [...] segun el uso y estilo de testar en Cataluña».

22. GAY ESCODA, «Notas sobre el derecho supletorio en Cataluña...», p. 848. Bienvenido OLIVER, *Estudios Históricos sobre el Derecho Civil de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1867, pp. 142 i següents. Una acusació que també apareix en alguna al·legació: *Demostración legal del derecho que asiste a doña María Josefa Abadal y de Pedrals...*, Barcelona, 1817, CAL-ICAB, ff. 19-20.

adients.²³ Sembla observar-se de vegades una voluntat per remarcar el valor de la citació legal –catalana o castellana, no tant romana–, i no tant de la doctrina i la jurisprudència que, en ocasions, semblarà que es vol relegar –s'inclouran autors pràctics més contemporanis, com Sala i De Dou, Pilipo–. Volem insistir, però, que parlem en tot moment de tendències observades, mai de regles fixes i que, no ho oblidem mai, aquesta evolució o canvi només hi apareixerà quan interesse al lletrat, perquè encara veurem informes, per exemple, en què es voldrà remarcar la subordinació de tota llei a la jurisprudència.²⁴

4. *A manera de conclusions obertes*

Per a l'administració de justícia liberal, l'absència d'un codi únic i de nova creació, que substituirà la legislació històrica, dificultava sobremana la concreció del dret aplicable en cada causa. Amb indiscutible lògica legalista, l'Audiència de Barcelona apuntava a mitjan del XIX que la motivació de les resolucions judicials que es pretenia imposar comportaria

23. Pot consultar-se al respecte qualsevol de les nombroses al·legacions jurídiques d'aquests anys de la Col·lecció d'Al·legacions Jurídiques del Col·legi d'Advocats de Barcelona. Comencen a aparèixer manifestacions, inaudites fins ara, del tipus «Advertencia. Como en la alegacion á que la presente se refiere abundan citas de autores los mas clásicos, en apoyo de los principios y opiniones sentadas; se ha considerado inútil repetirlas, ó amontonar otras que solo aumentarían el número pero no el peso de la razon»; *Adición a la alegación jurídica de 25 de noviembre de 1818 por el ilustre don Josef Ramon de Pinòs y de Çacirena...*, Barcelona, 1821, CAL-ICAB, f. 47. Pot veure's també *Addicion á la memoria jurídica de primera instancia en defensa del derecho de Jaime Font...*, Barcelona, 1836, CAL-ICAB.

24. Pot veure's *Defensa legal de D. José María de Sullá y de Mora en la reivindicación de la Baronía del Albi y Cervià contra...*, Barcelona, 1826, AICAV, I-2766-2, on, malgrat la seua extensió (52 folis), només s'inclou una citació de les constitucions catalanes, i escassament *Partidas*, *Leyes de Toro* i *Novísima*, més alguna del *Codi* de Justinià, sense cap ordre de jerarquia entre elles. També es refereix, però sense citar autors i indistintament, a la interpretació dels *Jurisconsultos Provinciales* i *Nacionales*.

la necessitat de fixar definitivament l'ordre jurídic a Catalunya, tot i reubicant la més que destacada rellevància que la jurisprudència i la doctrina continuaven tenint en el dret privat, així com els drets canònic i romà—especialment aquest últim, malgrat la preferència teòrica d'aquell—. L'escassa legislació històrica catalana, juntament amb la imposició d'una sentència immotivada, i l'existència d'una base comuna per a tots dos ordenaments jurídics, català i castellà, havien neutralitzat *de facto* els conflictes que amb la Nova Planta s'hagueren pogut derivar de les diferències entre ells. Però amb la creixent activitat legislativa del monarca i, ja definitivament amb l'ànsia codificadora constitucionalista, calia acabar amb qualsevol disjuntiva—deixarem per a un altre moment l'estudi de la magistratura, la seua procedència i les seues filiacions.

La realitat processal catalana, i en concret els informes en dret, s'havien mantingut quasi inalterats en la seua tradició al llarg del XVIII. Al marge de canvis merament formals o lingüístics, el contingut jurídic i el sentit de segons quines normes, romandran inalterables, dins d'una argumentació que tampoc no sembla que experimentarà grans transformacions més enllà de les pròpies de la lògica discursiva racionalista i legalista que des de diferents àmbits s'està introduint.

Malgrat estar davant d'uns escrits essencialment jurídics en el seu contingut i finalitat, cal remarcar la importància que continuava tenint la narrativa dels fets, el raonament fàctic, en la mateixa línia que ens mostren els autos processals, on estaven proscrietes les citacions jurídiques, especialment i de nou a Castella. El del lletrat continuarà sent un discurs eminentment inductiu i acumulatiu, fidel tributari del *mos italicus* més tardà. Fins que no s'implante el mètode racional-deductiu del legalisme, seguirà sent plenament vàlida l'afirmació emesa l'any 1832 per l'advocat Francesc Calvet i Ruvalcaba, quan diu que «la decisión de esta cuestión no tanto depende de las teorías de derecho, como de su aplicación en el hecho. El derecho ha dado reglas ciertas y generales, pero no decisión general, porque todo depende del número y peso de las conjeturas, que producen la ampliación o limitación al arbitrio del prudente juez, que lo

regula por la calidad del hecho».²⁵ Així és que, al marge de la disposició normativa, el fet, la conjectura i l'acumulació d'indicis continuaran sent claus en la predeterminació intuïtiva de la decisió del magistrat, que és el que el liberalisme voldrà evitar, i no ja només a Catalunya, com a tot arreu.

Hem de raonar, per tant, sobre fins a quin punt la pràctica processal es manté aliena als nous corrents doctrinals, en la línia de la pretensió racionalitzadora i sistemàtica que doctrinalment domina des de la segona dècada del Divuit, i que s'aguditza amb l'ànsia codificadora del nou segle. Serà aquest un plantejament especialment present a Catalunya on, com hem dit, el pes de la doctrina i la jurisprudència sobre la parca legislació pròpia afavoria el manteniment d'aquest discurs intuïtiu. No obstant, i encara que no es qüestione la vigència del dret substantiu català, des del qual recaurà majoritàriament la decisió judicial, amb el nou segle sí que observem un cert canvi, tant en les formes dels lletrats, més semblants a les que podem considerar com a castellanes, com en el pes que hi podia tenir el dret substantiu, amb també una creixent presència del legal castellà. Paral·lelament, podem parlar d'un menor nombre de citacions i una major concisió en elles. Tal vegada tot açò fóra part del que l'escola jurídica catalana del XIX denunciava com a tendències cesaristes de l'igualitarisme revolucionari. Perquè els advocats, pragmàtics i oportunistes al servei de la causa clientelar, no es podien situar en la mateixa línia de les apreciacions dels juristes més compromesos amb la tradició pròpia.²⁶

En definitiva, doncs, observem una realitat evolutiva catalana des de la Nova Planta que es debat entre el canvi, més formal que substantiu, i el manteniment de les particularitats pròpies, més substantives que procedimentals, amb una complexa plètora de conclusions interpretatives, que no podem reduir a la dicotomia i "rivalitat" entre els drets català i castellà.

25. *Adición a la memoria impresa en 1831 por D. Ignacio de Solà Julià y de Miró, en el pleito que sigue con doña Gertrudis...*, Barcelona, 1832, AICAV, I-2760, f. 8.

26. PÉREZ COLLADOS, «La tradición jurídica catalana», p. 153.

No volem acabar sense recordar que tot el que hem escrit ací és fruit d'un exercici d'abstracció d'idees des de l'anàlisi de casos individuals. L'escassa i imprecisa legislació processal a tot aquest efecte, en tots dos ordenaments jurídics, es traduïa en particularitats i usos diversos per a cada seu judicial que, òbviament, es resistiran als canvis, donat un nou sistema que no acabava de quatllar; cosa que s'agreuja a Catalunya. Per tant, les conclusions a què arribem no poden ser en cap cas concloents –valga el contrasentit– ni definitives. Ans al contrari, han de romandre obertes a tot tipus de matisos i modificacions segons ens suggereixi la documentació i les noves investigacions que al respecte vagen caient en les nostres mans, És, al cap i a la fi, el propi de la historiografia.

L'òpera al Teatre de la Santa Creu de Barcelona en el període d'entreguerres. Aproximacions a l'escenografia de Manuel i Francesc Tramullas (1750-1790)

ANNA TREPAT CÉSPEDES*

Resum

La nostra comunicació és un estudi de l'escenografia en el context de l'òpera a la Barcelona del segle XVIII. Es tracta d'una investigació sobre la producció artística que es va desenvolupar en el decurs de les diverses temporades del Teatre de la Santa Creu entre el 1750 i el 1790. El projecte contempla la interacció entre la música i la posada en escena de l'espectacle i se centra en la pràctica escenogràfica catalana, encapçalada per Manuel i Francesc Tramullas que van prendre el relleu al seu mestre, Antoni Viladomat. Els llibrets d'òpera, els arrendaments del teatre, algunes de les làmines de la Col·lecció Raimon Casellas del MNAC i el testimoni del Baró de Maldà, han permès dur a terme una aproximació històrica i artística a l'activitat teatral del període d'entreguerres al mateix temps que analitzar com aquesta es va adaptar a les premisses escenogràfiques del moment.

Paraules clau: Teatre de la Santa Creu, Teatre Principal, Casa de les Comèdies, Tramullas, òpera, segle XVIII, escenografia, Raimon Casellas, mutacions escèniques, Ramon Amat de Cortada, Baró de Maldà.

Resumen

Nuestra comunicación es un estudio de la escenografía en el contexto de la ópera en la Barcelona del siglo XVIII. Se trata de una investigación sobre la

* Aquesta investigació forma part de la meua tesi doctoral dedicada a la vida i obra de Manuel i Francesc Tramullas dirigida per la doctora Rosa Maria Subirana Rebull.

producción artística que se desarrolló a lo largo de las temporadas del Teatre de la Santa Creu, entre los años 1750 y 1790. El proyecto contempla la interacción entre la música y la escenografía en el espectáculo y se centra en la práctica escenográfica catalana, encabezada por Manuel y Francesc Tramullas quienes tomaron el relieve de su maestro Antoni Viladomat. Los libretos de ópera, los arrendamientos del teatro, algunas de las láminas de la Col·lecció Raimon Casellas del MNAC y el testimonio del Baró de Maldà, han permitido llevar a cabo una aproximación histórica y artística de la actividad teatral del período de entreguerras al mismo tiempo que a analizar cómo esta se adaptó a la premisas escenográficas del momento.

Palabras clave: Teatro de la Santa Creu, Teatre Principal, Casa de les Comèdies, Tramullas, ópera, siglo XVIII, escenografía, Raimon Casellas, mutaciones escénicas, Ramon Amat de Cortada, Barón de Maldà.

Abstract

Our article is a study about the scenography in the eighteenth century opera in Barcelona. This is a research that takes into account the artistic production that has been developed in Teatre de la Santa Creu, between 1750 and 1790. The project, which contains the interaction between the music and the scenography in the show, is focused on the catalan scenographic activity, headed by Manuel i Francesc Tramullas, disciples of Antoni Viladomat. By means of the opera program books, the theater's leases, some prints from Col·lecció de Raimon Casellas in MNAC and Baró de Maldà's witness, it has been possible to build up an historical and artistic approach to the theatrical activity during a period between the Guerra de Successió (1714) and Guerra de la Independència (1813). At the same time, it allows us to analyze how these ones have been adapted into the period premises.

Key words: Theater of Santa Creu, Teatre Principal, Casa de les Comèdies, Tramullas, opera, 18th century, scenography, Raimon Casellas, stage machinery, Ramon Amat de Cortada, Baron of de Maldà.

1. L'òpera a Barcelona. El teatre de la Santa Creu. Música, poesia i escenografia

L'estudi d'un cas concret com el del Teatre de la Santa Creu i les seves representacions ens permet aprofundir en la concepció artística de l'òpera i dels seus elements constitutius. Entre els escrits inèdits que Raimon Casellas va redactar sobre el gènere operístic al segle XVIII a Barcelona, trobem un document titulat *L'òpera per Segura*¹ en què es presenta una visió un xic decadent de la pobresa musical que va viure el període en general juntament amb la feble qualitat literària dels llibrets, el component més decisiu aleshores. L'autor comenta que la música es limitava a acompanyar el text i que la instrumentació era rutinària. Pel que fa a una anàlisi més general afegeix que:

L'òpera presenta en aquest temps un aspecte rudimentari. El llibre es sols un medi per cantar la música y per señalar al opereta els sentiments que succesivament ha de sentir, sense cuidar de que tingui un valor literari propi y independent, y sense que'l compositor intervingui seriamment en el plan de l'obra.

La visió que ens proporciona Roger Aliet² és més afable i menys crítica amb la Barcelona del set-cents. Segons explica, l'interès pel drama era present en els llibrets d'òpera on, sovint, se citava el nom de l'autor del text, normalment italià i de reconeguda fama, com Goldoni o Metastasio. La música, però, també era una part important de l'espectacle i, malgrat l'estaticisme que presentaven els teòrics, va ser de mica en mica més valorada. Segons comenta l'autor, en el decurs de la centúria la músi-

1. Biblioteca de Catalunya (BC), Fons Raimon Casellas, Notes i apunts sobre teatre, Bloc 4/1, ms. 5242/4

2. Roger ALIET AIXELÀ, *L'òpera a Barcelona: orígens, desenvolupament i consolidació de l'òpera com a espectacle teatral a la Barcelona del segle XVIII*, Institut d'Estudis Catalans, Societat Catalana de Musicologia, Barcelona, 1990.

ca, concebuda com una de les parts fonamentals de l'espectacle, va evolucionar fins a tenir en compte la qualitat vocal dels intèrprets durant les dècades del 1760 i 1770. En aquest impàs de temps, hi va haver un reconeixement de compositors com Jommelli, Cimarosa o Tozzi per part d'un públic que, poc a poc, preferia les seves peces davant dels *pasticci*. Els llibrets d'òpera són un bon exemple per documentar l'interès progressiu que va suscitar la música. En les primeres pàgines, hi constava el nom de l'escriptor del text, el del compositor i, en ocasions, el nom dels ballarins que actuaven entre acte i acte. La identitat dels escenògrafs, en canvi, no es va publicar entre la resta dels professionals fins la meitat del segle XVIII. En general, de la posada en escena que acompanyava l'espectacle operístic ens ha restat molt poca informació. Bé perquè s'ha perdut en el temps, bé perquè no va tenir el mateix ressò que la resta d'arts, pràcticament comptem només amb les escuetes descripcions dels llibrets d'òpera i algun testimoni gràfic que analitzarem més endavant.

2. El Teatre de la Santa Creu i l'evolució de la posada en escena durant el segle XVIII. El pes dels arrendaments en els decorats.

L'estudi de l'escenografia catalana del segle XVIII encara es resisteix avui en dia. El període que per alguns autors ha estat considerat com l'origen de la posada en escena, presenta un panorama borrós, on és difícil discernir l'aspecte que van tenir els escenaris en les representacions operístiques. A grans trets, Roger Alier descriu una època en què, a diferència de la música, hi va haver un retrocés en l'escenografia, que va anar perdent força. Però va ser realment així? Per quin motiu llavors coneixem i conservem els treballs de mitjan i finals de segle i no els anteriors?

El mateix autor sosté que a l'inici de la centúria i degut al caràcter i temàtica més exuberant de les òperes sèries de les acaballes del barroc, la decoració tenia un paper rellevant en l'òpera. Posteriorment i amb l'èxit que va viure l'òpera *buffa*, aquest tipus de representacions van perdre pes en les programacions de la Casa de les Comèdies, repercutint en la concepció escenogràfica. No obstant això, aquesta evolució no ens deixa de sorprendre si tenim en compte que, al llarg del segle, diverses

personalitats artístiques van estar vinculades amb el teatre. Durant les primeres dècades del set-cents va ser Antoni Viladomat (1678-1755) qui va treballar al Teatre de la Santa Creu com a escenògraf. Més endavant, i prenent el relleu del seu mestre, trobem l'obra de Manuel (1715-1791) i Francesc Tramullas (1717-1773), període en el qual també van treballar, esporàdicament, pintors com Francesc Xiurach³ i Josep Vinyals i Miró.

Més enllà dels artistes que van pensar, dissenyar i, probablement, construir i pintar aquests projectes escenogràfics, els arrendaments del teatre ens ofereixen una aproximació de com els empresaris van tenir en compte les *mutacions escèniques* en la seva administració. L'aspecte econòmic, fins ara poc contemplat, és un dels condicionants que van dictaminar el desenvolupament d'aquest art. Raimon Casellas⁴ ho explica molt bé en els seus escrits d'òpera quan comenta:

(...) y els esplendors de teatre cortesá, en que l'escenografia y la tramo-ya deurian jugar tot el paper que consentían els recursos de l'época y la localitat, de sostenen o decauen al compás de la vicisituds de la cosa pública, del estat de pau o guerra y de la major o menor freqüència de las visitas de prínceps o entradas de governants.

A partir de la documentació conservada en l'Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona⁵ observem que des del 1753 fins el 1770 hi ha la tendència de reduir costos en els decorats. Concretament, s'insisteix en reaprofitar elements pertinents a representacions anteriors i/o modificar-los per tal d'evitar un sobrecost en la gestió del teatre. Tan sols en els documents referents al 1788 amb

3. Va realitzar l'escenografia de *Giulio Sabino* i de *Castore e Polluce* l'any 1783, segons els llibrets d'òpera respectius.

4. BC, Fons Raimon Casellas, Notes i apunts sobre teatre, bloc 4/1, ms. 5242/4.

5. Arxiu Històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau de Barcelona (AHSCP), Arrendaments de Pedro Pablo Gregori. 1752 al 1758., Joseph Riera. del 1753 al 1754. 21-04-1753, Joseph Riera. del 1753 al 1754. 8-04-1754, Bonaventura Julià i Pedro Espina. 1765, 1770.7-04-1770 i Josep Escayo i Domingo Boti. 1788, 1789, 1793.

Josep Escayo i Domingo Boti com a empresaris s'entreveu algun canvi i s'especifica que cada any que:

(...) deberan los empresarios hazer una mutacion nueva para las Funciones qe 1er convenga y aprueve el Superior, acordando con la ilustre Administracion el ser largas o cortas y Caro en lo que hagan deberan satisfacer a la ilustre Adm. 150 libras Cathalanas en cada año q no lo Cumplen ellas quales dispondra la Administracion a su Arbitrio.

Aquestes declaracions tampoc ens asseguruen que anualment els decorats fossin renovats cada temporada però, si més no, són el testimoni d'una preocupació per un aspecte fins ara reduït a les despeses del teatre.

3. L'escenografia al Teatre de la Santa Creu del 1750-1790. Manuel i Francesc Tramullas escenògrafs

L'activitat de Manuel i Francesc al Teatre de la Santa Creu és encara indefinida. Ara per ara, no tenim dades que ens determinin amb fermesa l'etapa en què els dos germans van estar vinculats a la Casa de les Comèdies i quin paper van desenvolupar entorn les decoracions operístiques, bé com a directors escenogràfics bé com a escenògrafs. En aquest sentit, i malgrat que la manca de documentació no ens ho permeti, hem de pensar els seus projectes separadament, ja que es tracta de dos artistes que van treballar en cronologies correlatives. Els llibres d'òpera són el principal indicador per acotar aquest període de temps de forma precisa i raonable. Gràcies a aquest tipus de font, sabem que les escenografies de Manuel i Francesc van participar de les històries generalment de Goldoni i Metastasio interpretades per grans compositors de l'època com Jommelli, el més representat durant aquest període, juntament amb G.Scolari i altres músics com Piccini, F. di Majò o fins i tot el català Josep Duran.

Tot i que desconeixem si la seva feina es va limitar a les òperes on hi consta la seva actuació com a escenògraf, podem afirmar que durant els

anys que els germans Tramullas van dur a terme els decorats del Teatre de la Santa Creu de Barcelona estan compresos entre el 1750 i el 1790. Tanmateix, la relació que s'estableix entre el teatre i ambdós artistes és canviant al llarg d'aquests anys. Francesc Tramullas sembla que hi va treballar poc temps. Entre el 1750 i el 1752 apareix com a escenògraf de les següents òperes: *Alessandro nelle Indie* (1750), *Siroe re di Persia* (1751), *Il mondo della luna* (1751), *Demofonte* (1751), *La Merope* (1751) i *Didone Abandonata* (1752). L'activitat de Manuel Tramullas, en canvi, va perdurar fins l'última dècada. El primer testimoni que en tenim és la posada en escena d'*Arianna e Teseo*, òpera estrenada el 25 d'agost de 1754. És però a partir del 1760 que es va establir com a escenògraf durant gairebé una dècada. La seva tasca va ser molt constant fins el 1766, després de l'òpera *Motezuma*. Tornem a trobar el seu nom esporàdicament anys més tard, amb la decoració d'*El delincuente honrado* que va tenir lloc al teatre particular de la residència del Baró Maldà l'any 1786. L'incendi de la Casa de les Comèdies el 1787 va suposar un parèntesi en la programació. L'any 1788 segons recull el testimoni del Baró Maldà,⁶ Manuel va emprar les golfes de l'església dels caputxins de Barcelona per realitzar les escenografies de les representacions del proper 4 de novembre, dia de l'onomàstica del rei. Segons aquest testimoni, és molt probable que el gran dels germans Tramullas encara estigués actiu en el món del teatre. Dos anys més tard, tenim les últimes notícies sobre la seva activitat escenogràfica. Es tracta de la compra de llençols pels decorats del Teatre de la Santa Creu de Barcelona que va realitzar a la botiga de Ramón Bosch entre el 1788 i el 1790. Un any després, Manuel Tramullas moria i des d'aleshores ençà no s'esmentarà cap pintor cèlebre que els substitueixi.⁷

6. Basili DE RUBÍ, *Els caputxins a Barcelona al segle XVIII*, Caputxins de Sarrià, Barcelona, 1984, p. 324.

7. Jordi RIBERA BERGÓS, «L'escenografia a Barcelona del 1700 al 1724», tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Barcelona, Facultat d'Història i Geografia, Departament d'Història de l'Art, 1985, p. 481.

En relació a altres funcions que van poder exercir els Tramullas dins aquesta cronologia, Isidre Bravo⁸ comenta la realització dels inventaris del 1767 i el 1781 per part de Manuel. Ara per ara, ambdues afirmacions no han estat corroborades. De fet, a partir de la documentació relativa a l'Arxiu de l'Hospital de Sant Pau no podem establir cap vinculació entre l'artista i els respectius inventaris. En cap dels dos documents del 1767, amb data d'1 i 28 d'octubre, no se'n fa cap esment com tampoc al del 1781, que pertany al fons l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.⁹ Per altra banda, el mateix autor confereix a Manuel Tramullas la direcció escènica del teatre als anys seixanta, sota la protecció del Marquès de la Mina. Sembla que d'aquest aspecte tampoc en tenim proves més enllà del paper preponderant que tingué el pintor al llarg d'aquesta dècada. Tanmateix, hem de considerar aquesta possibilitat ja que durant el segle XVIII la figura del director escenogràfic va ser generalment anònima i sovint encapçalada pels empresaris i els directors musicals, posteriorment. En el cas català, només coneixem Josep de Riera, considerat el primer director d'escena d'òpera a Barcelona.

4. Mutacions escèniques. Aproximacions a l'escenografia del Teatre de la Santa Creu 1750-1790

És difícil imaginar com eren realment les decoracions que donaven vida a les representacions operístiques de la Casa de les Comèdies. Raimon Casellas fa referència a la poca llum que hi havia en escena i com n'era d'adequada la paleta rabiosa de Francesc Tramullas. Però la veritat és que la manca de dibuixos i esbossos referents a l'escenografia utilitzada en el període ens deixa un buit documental que només es pot cobrir a partir de les descripcions que ofereixen els llibrets d'òpera sobre les *mutacions*

8. Isidre BRAVO, *L'escenografia catalana*, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1986, p. 44.

9. Marina MITJÀ, «Atrezzo y utensilios de la “Casa de las Comedias” en 1781», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, 3-4 (1948), pp. 408-421.

escèniques de cada acte. Així doncs, són pocs els testimonis existents que ens acosten a l'imaginari visual dels Tramullas. Alguns autors s'han aventurat a suggerir com deurien ser les posades en escena dels germans a partir de les seves pintures i del seu bagatge artístic. Isidre Bravo¹⁰ escriu el següent:

la concepció escenogràfica de Manuel Tramullas era més reposada que la del seu germà, potser perquè mai no havia sortit de Barcelona, ciutat més fonamentada en la ponderació que no pas el París de Boucher i Servandoni o el Madrid de Farinelli i Van Loo visitats per Francesc.

Però va ser realment així? Malauradament i a falta de fonts primàries, tot són conjectures que no es poden traduir ara per ara en res material. El que sí que podem afirmar és que gran part dels decorats eren de cartró o de tela pintada i, per tant, de materials precaris i fràgils. Eren molt pocs els objectes de fusta i, segons les descripcions dels inventaris, entenem que la majoria d'elements eren bidimensionals i, només en alguns casos, eren reproduccions. L'*attrezzo* era variat i en formaven part instruments musicals, elements arquitectònics, *vedute*, animals, personatges, elements per a la il·luminació, aparells per facilitar el trànsit en l'escenari, etc.

Directament relacionada, la música va ser partícip de les ambientacions i l'acció dels personatges. Fullejant els inventaris del Teatre Principal, veiem com durant el 1750¹¹ es va registrar només un *viola sin voz*, però en les dècades següents, 1780-81, aquest tipus d'objectes van prendre més importància. Es van documentar les següents peces: «violón de madera cubierto de cartón» (1780), «trompa marina con onze cañones y dos bufadores para hazer llamas de todo de oja de lata» (1781), «tres violines pintados sobre madera (1781), dos gaitas de lienzo y flautas de madera» (1781), «diferentes instrumentos pintados de madera» (1781), «quatro cubertoras de tierra que sirven para hazer musica a la murisca (1781), un

10. BRAVO, *L'escenografia*, p. 44.

11. AHSCP, Inventari del 2-09-1750.

bajo de madera (1781) i *una arpa* (1781).¹² Entre aquesta gran varietat d'instruments, hi havia objectes bidimensionals o tridimensionals que, probablement, deuriem integrar la música de l'orquestra a l'argument de l'òpera i, en ocasions, permetien tan les relacions entre els personatges com la seva caracterització. A més dels instruments musicals, els inventaris també ens proporcionen informació sobre els efectes sonors que acompanyaven les escenes. Gràcies a les descripcions d'aquests documents podem afirmar que ja al segle XVIII, s'utilitzaven "efectes especials" en les representacions operístiques i, afortunadament, podem saber quins mitjans utilitzaven per crear aquest tipus de sons, sovint relacionats amb els fenòmens meteorològics: «rueda pequeña de tres palmos de largaria, que haze la Lluvia» (1780), «rueda grande de madera de doze palmos de diametro para hacer los truenos» (1781), «cuba pequeña que sirve para truenos» (1781) i «rueda de madera con barretas de hierro que sirve para hacer tempestad» (1781).¹³

Fins ara hem estat analitzant els elements que configuraven l'escena sense tenir en compte una visió més global de l'escenografia. Malauradament, a causa de la constant renovació dels teatres i del poc interès que els esbossos i dibuixos han suscitat al llarg de la història, hem perdut gran part de l'obra de Manuel i Francesc Tramullas. Per tal d'aproximar-nos a les seves composicions hem de tenir en compte el context escenogràfic del moment, és a dir les composicions dels Bibiena. Tot i el buit documental que hi ha vers les decoracions de Manuel i Francesc Tramullas, es percep un canvi significatiu en la concepció teatral de les seves obres. Molt probablement, els dos germans van recórrer a les escenografies dels Bibiena com a fonts d'inspiració, alhora de continuar un llenguatge establert pel que fa les fórmules que s'havien adoptat al llarg del segle, perpetuant una iconografia semblant però emprant un llenguatge plàstic diferent. Probablement, hi havia aspectes comuns com

12. МИТЯ, *Atrezzo*, pp. 408-421.

13. *Ibidem*.

la magnificència i la riquesa dels espais o la temàtica, sovint, d'evocació clàssica.

Raimon Casellas, en els seus esbossos sobre l'òpera a la Barcelona del segle XVIII, esmenta la influència que devien exercir els Bibiena sobre les *mutacions escèniques* que es van dur a terme a la Casa de les Comèdies. Casellas¹⁴ parla d'una adaptació d'aquestes composicions, tenint en compte el caràcter auster de les representacions degut a la situació econòmica del moment.

(...) ¿quin model millor podía seguir que els de l'escola dels Bibbiena maquinistas inventors de funcions sorprenents, conreadors de la decoracio teatral a fransa y pintors de invencions maravillosas, pero inverosimils, de palaus fantasiosos pero inestables. Si era aquest l'ideal escenografich somiat pel pintor Lendis, ne deuria haver de rebaixar un bon tros per aplicarlo a les mutacions del nostre teatre. Ab la miseria que passava a casa en semblant época,... y reducirlos a menor escala (...).

Lluny dels múltiples detalls que caracteritzaven les decoracions bibienesques, Francesc Tramullas utilitza en *Gabinet i Saló Reial* [Fig. 1] una imatge més simple i depurada que, com explica Isidre Bravo, va substituir «(...) aquellos ejercicios virtuosísticos y gratuitos por un nuevo concepto surgido del afán de sinceridad aplicado a la obra de arte que pregonaba la estética de la Ilustración».¹⁵

Sembla que les decoracions de Manuel i Francesc Tramullas van fer un pas endavant pel que fa l'adequació entre el text de l'òpera i la seva posada en escena. Contràriament als muntatges italians de tal força plàstica que creaven una distància amb la resta de components operístics, podríem

14. BC, Fons Raimon Casellas, «El teatre a Barcelona el segle XVIII» (esborrany), ms. 5242/2,2, f.72.

15. «La col·lecció Raimon Casellas: dibuixos i gravats del barroc al modernisme del Museu Nacional d'Art de Catalunya», catàleg d'exposició, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya. Gabinet de Dibuixos i Gravats, 1992, p. 114.

FIGURA 1

assegurar que, malgrat la notorietat artística d'ambdós germans, l'escenografia no estava concebuda de forma independent.

Per altra banda, un altre punt on es percep un possible trencament amb la tradició iniciada pels Bibiena és la perspectiva escenogràfica. Tot i que tenim molt poques evidències que facin al·lusió a la disposició dels decorats i al respecteiu punt

de vista, hem de pensar que no seria estrany el retorn a la frontalitat en els escenaris. De fet, la simetria de *Gabinet i Saló Reial* presenta una orientació central. Encara que aquesta perspectiva, segurament hauria facilitat a Francesc l'exercici artístic alhora de crear paral·lelismes amb l'altra ambientació, és veritat que podria haver escollit un altre punt de vista, tal com Bibiena fa en algunes de les seves làmines. Si més no, l'adopció d'aquesta punt de vista estaria en consonància amb les tendències neoclàssiques del moment. Pensar en aquesta orientació com un recurs habitual en les ambientacions dels Tramullas, no seria estrany. Segons el testimoni del Baró Maldà, la representació d'*El delincuente honrado* que es va estrenar al seu domicili el 16 de febrer de 1786, també presentava «(...) la perspectiva de davant (...)».¹⁶ Ara per ara, comptem amb tres testimonis que documenten com van ser aquestes escenografies. Un d'ells és l'aiguada intitolada *Gabinet i Saló Reial* que es conserva al Gabinet de Dibuixos i Gravats del MNAC i està signada per Francesc Tramullas. [Fig. 1] Ignorem si van ser dues composicions creades *ex profeso* per algu-

16. Francesc CURET, *Teatres particulars a Barcelona en el segle XVIIIè*, Publicacions de la Institució del Teatre, Barcelona, 1935, p. 77.

na òpera en concret. El cert és que ambdues són una mostra de l'activitat escenogràfica del moment. A diferència dels treballs dels Bibiena en què l'arquitectura era el recurs principal per crear una ambientació, Francesc Tramullas utilitza una caracterització més intimista, a partir de l'ornamentació d'elements escultòrics i pictòrics. En relació al *Gabinete* d'estudi, els bustos (segurament de personatges clàssics), els possibles mapes o gravats de les parets, el globus mundi i la llibreria participen de l'erudició de l'espai i del personatge. De la mateixa manera, en *Saló Reial* s'ha volgut transmetre la riquesa en cada un dels elements de l'*attrezzo*: s'ha reproduït les columnes de marbre, la il·luminació dels canelobres, la delicadesa dels ornaments murals i les diferents escultures. Més enllà dels pertinents arranjaments, en totes dues escenografies la concepció i l'organització de l'espai és la mateixa i la profunditat d'escena és el resultat dels correlatius elements arquitectònics. Iconogràficament també hi ha similituds. Tan en una com en l'altra ambientació trobem Apol·lo com un dels motius decoratius. En el *Gabinete* hi ha representat, en un plafó del sostre, l'instant en què la divinitat allarga els braços per capturar Dafne. Molt probablement l'artista va emprar una ornamentació mural semblant en el *Saló Reial*. Tanmateix, ignorem fins a quin punt estem davant d'un estereotip i resta el dubte si hi hauria alguna correspondència entre aquesta iconografia musical i *Dafne*, una de les primeres òperes que van tenir lloc a Barcelona.

Gràcies al testimoni de Rafael d'Amat i de Cortada, Baró de Maldà,¹⁷ podem conèixer altres escenografies que van realitzar els Tramullas. Encara que no en conservem cap imatge, la seva descripció ens permet fer-nos una idea d'aquestes ambientacions i de la implicació, en aquest cas de Manuel Tramullas, en la realització dels decorats. En relació a la representació d'*El delincuente honrado* a casa del baró el 16 de febrer de 1786 sabem que:

17. CURET, *Teatres*, pp. 76-86.

(...) Se avisà al Sr. Manuel Tramullas, y demás del art de Pintór per pintár, y disposár las bastidors del teatro, y manos á la obra. Tiraren cops de rallas ab llapis á la Presó; Fanal; Portas; rexas; Garrutxas; Pesos, &c., y pasant á pintarla ab lo clár, y escúr corresponent isqué com si realment fos pedra; Ferro; Cordas de Curriolas; Fanal de fusta, Instruments de tortura, &c. Després tiraren rallas, y ab los colors vius, y alegres isqué un magnífich estrado ab cadiras de moda; Cantonera ab un rellotge de Sobremesa; al desobre un mirall; Paysos donats de color blau; un prestatge ab llibres drets, y inclinats al descuit, &c. Llesta la Pintura, se formà lo Teatro ab la perspectiva de devant, se colgà la Pesa ab tapiseria de Manlleu, peraqué quedàs lo aposento abrigát, y acompanyàs á tot aquell frente de teatro ab son talon de domàs groch, se feu un petit palco en la eixida al Hort, frente de la escala de pujar a dalt, guarnit de domàs carmesí, per descansar allí los representants haventsi casi fet per ells, y no mes. Se arreglaren en la Peza tamburets de casa, y fora casa grochs, quedant yá la Peza en aptitut de representarsi en lo día 16 de Febrer del present any de 1786. (...) En lo quart acte se manifestaba al Publich la Llobrega Presó; Dn Torquato ab cadenas; Dn Justo ab lo reo en sá presencia fentli declaracions. (...) Baxase lo telon, y tocaba la musica, qual suspensió desde la tragi comedia al Saynete de la Dama Displiciente duraba no se si mes de mitja hora, per anár for la Presó, y posarse lo Estrado; molts caps á pentinar dels Srs. Representants; fora las Perrucas del vell y del Jutge. Pentinadura general; vestits de gala; mutació de teatro, &c. (...) de gust es lo mapa mundi.

Segons explica el baró, Manuel Tramullas es va fer càrrec de pintar i dissenyar els respectius decorats, recreant de forma versemblant els diferents espais, aplicant el clarobscur a les diverses composicions. Sembla ser que els canvis d'una escena a l'altra eren lents i s'acompanyaven amb música. En aquest cas, va caldre més de mitja hora per substituir l'escenografia de la presó per la de l'estrada i vestir i pentinar els actors. Malauradament, desconeixem el *tempo* habitual que suposaven els canvis de decorat en el transcurs de l'espectacle operístic de manera que no sabem del cert si aquest ritme entre escena i escena era propi de les representacions privades i la inexperiència dels participants o també succeïa al Teatre Principal.

FIGURA 2

FIGURA 3

Per altra banda, i desproveïts de qualsevol element escenogràfic, ha subsistit, a través de la col·lecció Raimon Casellas, un grup de làmines que ens transporten a l'ambient operístic del període. Encara que la seva autoria, debatuda entre el taller de Manuel o Francesc Tramullas i Antoni Viladomat, ha centrat gran part de les aportacions, hem de concebre els següents dibuixos [Fig. 2 i 3] com una font primària d'informació que ens reporta aspectes d'altra manera inconcebibles. Malgrat els dubtes que desperta el que fins ara ha estat identificat com a escenes de dansa, no podem passar per alt les possibles correspondències amb els balls que tenien lloc entre acte i acte de cada òpera com tampoc les festes de carnaval que es van celebrar al Teatre principal. Malauradament, ni una ni altra imatge presenta una iconografia clara.

No obstant les mancances documentals que planteja l'estudi de l'òpera d'aquest període, i després d'haver examinat algun dels exponents que ens han arribat, conservem un document gràfic que ens mostra una nova perspectiva en l'estudi de l'òpera a Barcelona en el decurs del segle XVIII. La làmina [Fig. 4], part del fons del Gabinet de dibuixos i gravats del MNAC, ens mostra dues cantants sobre un podi. El decorat està esbossat i no hi ha cap mena de referència que ens pugui ajudar a identificar els elements que configuraven la posada en escena. Tanmateix, la inscripció *che farà senza il mio bene* ens permet identificar la imatge amb la primera escena del tercer acte d'*Orfo ed Euridice* de Ch.W. Gluck. A l'introduir

FIGURA 4

una cita textual, entenem que l'autor tenia la voluntat de fer comprensible el tema, i fins i tot, d'especificar exactament el moment il·lustrat. Tal com diu Marià Carbonell, «el dibujo muestra, pues, una de las arias más emotivas de la ópera, justo antes de que decida suicidarse. Detrás aparece Amor o Cupido (...)».¹⁸ El problema que presenta la interpretació d'aquesta obra és la seva funció. Entre el desconcert que això representa, podem suposar que aquest

dibuix va ser realitzat, si seguim una realitat històrica, bé durant l'espectacle operístic, bé a posteriori. Això ens fa pensar en la temporada 1780-81, quan es va estrenar l'òpera *Orfeo ed Euridice* a la Casa de les Comèdies de Barcelona. Carbonell¹⁹ apunta que és probable que els integrants de la companyia italiana d'aquell moment fossin els mateixos que els de la temporada anterior, amb les cantants Francesca Polcelli i Rosa Vaglini. Encara que no puguem parlar d'un retrat pròpiament de les dues intèrprets, la làmina, fins ara atribuïda a Antoni Casanovas, és actualment el testimoni més proper de la música en l'òpera al Teatre de la Santa Creu de Barcelona durant aquest període.

La pervivència d'aquestes obres és una mostra de l'impacte que va suscitar aquest tipus de representacions en la cultura artística en el decurs del segle XVIII. Cada una d'elles esdevé un testimoni dels diferents interessos que va despertar l'òpera als ulls de pintors i escenògrafs. Curiosament, entre els exemples plàstics que ens han arribat no n'hi ha cap que documenti la interacció de les diferents arts que participaven en la funció. Es tracta de làmines en què no es reproduïx la totalitat de l'espectacle sinó que es concep els diferents components separadament: escenografies deshumanitzades i escenes descontextualitzades que ens di-

18. «La col·lecció», p. 116.

19. *Ibidem*.

ficullen la correspondència entre la imatge i la història del Teatre Principal de Barcelona. De valor cultural, històric i artístic aquestes obres s'han convertit juntament amb els llibrets d'òpera, en una de les poques fonts d'estudi del gènere operístic a la ciutat comtal durant el període d'entreguerres. Amb tot i això, ignorem aspectes tan concloents com el seu autor, el motiu pel qual van ser creades, si van ser casos singulars o en canvi són reductes d'una pràctica habitual en el context operístic del segle XVIII o quines funcions han tingut al llarg del temps entre d'altres qüestions de pes. Conseqüentment, i atesa la poca la informació al respecte, estem davant d'un tema obert, que actualment està subjecte a noves aportacions documentals i a futures interpretacions.

SESSIÓ IV

Postguerra

El barrio de la Barceloneta. La historia de un desalojo

JUAN MANUEL ALFARO GIL

Resum

El barri de la Barceloneta constitueix un interessant exemple de l'urbanisme dut a terme pels enginyers al servei de la monarquia hispana durant el segle XVIII. Concebut per allotjar els habitants del barri de la Ribera desnonats per la construcció de la Ciutadella, les obres van quedar paralitzades poc després d'iniciar-se el projecte. Després d'anys d'oblit, el capità general marquès de la Mina va rescatar el projecte de l'Arxiu de la Capitania i el va posar en mans del comandant del cos d'enginyers Juan Martín Zermelo. Aquest article és el resultat d'una investigació que ha permès localitzar el projecte de l'enginyer general Jorge Prospero Verboom així com una sèrie de plànols que, erròniament catalogats, s'han mantingut fora de l'estudi del populós barri barceloní. D'aquesta manera pot calibrar-se correctament les aportacions d'un i altre enginyer així com apropar una explicació sobre la interessant i nova distribució dels seus habitatges.

S'ha introduït també en l'estudi de la Barceloneta una font fonamental per al seu coneixement com és l'obra *Màximes de la Guerra* del marquès de la Mina. Aquesta aporta interessantíssimes dades que permeten conèixer amb més detall el seu origen així com el procés a través del qual es va recuperar de l'oblit el projecte.

Paraules clau: Enginyeria militar, urbanisme, Verboom, Zermelo, Barceloneta.

Resumen

El barrio de la Barceloneta constituye un interesante ejemplo del urbanismo llevado a cabo por los ingenieros al servicio de la monarquía hispana durante el siglo XVIII. Concebido para alojar a los habitantes del barrio de

la Ribera desahuciados por la construcción de la Ciudadela, las obras quedaron paralizadas al poco de iniciarse el proyecto. Tras años de olvido, el capitán general marqués de la Mina rescató el proyecto del Archivo de la Capitanía y lo puso en manos del comandante del Cuerpo de Ingenieros Juan Martín Zerméño. El presente artículo es el resultado de una investigación que ha permitido localizar el proyecto del ingeniero general Jorge Prospero Verboom así como una serie de planos cuya errónea catalogación los ha mantenido fuera del estudio del populoso barrio barcelonés. De esta manera puede calibrarse correctamente las aportaciones de uno y otro ingeniero así como aproximar una explicación sobre la interesante y novedosa distribución de sus viviendas.

Se ha introducido también en el estudio de la Barceloneta una fuente fundamental para su conocimiento como es la obra *Máximas de la Guerra* del marqués de la Mina. Ésta aporta interesantísimos datos que permiten conocer con más detalle su origen así como el proceso a través del cual se recuperó del olvido el proyecto.

Palabras clave: Ingeniería militar, urbanismo, Verboom, Zerméño, Barceloneta.

Abstract

The *Barceloneta's* neighborhood is an interesting example of the urban planning made by the engineers during the XVIII Spanish monarchy. Built to host the *Ribera's* population evicted by the construction of the *Ciudadela*, the work paralyzed at the beginning of the project. After many years, the field marshal *marqués de la Mina* rescued the project from the *Archivo de la Capitanía* and gave it to the major of the Corps of Engineers *Juan Martín Zerméño*. This article is the result of an exhausted investigation that allow to localize the project of the general engineer *Jorge Prospero Verboom*, as well as a series of drawing which erroneous cataloging reminded outside the study of the Barcelona's district. In this way, it can evaluate the contributions of the different engineers, and also to have an explanation about the interesting and original arrangement of the housing.

I also introduce in the study of the *Barceloneta* a primary source of their knowledge as the work of the *marqués de la Mina*. This work provides information that allows knowing in detail the process to rescue the project.

Keywords: Military engineering, Urban planning, Verboom, Zerméño, Barceloneta.

Una de las obras del ingeniero dieciochesco Juan Martín Zermelo que más controversia ha generado en la historiografía sobre los miembros del Cuerpo de Ingenieros, es la del barrio de la Barceloneta de la Ciudad Condal. Por un lado, existe acuerdo sobre su autoría y fecha de inicio, sin embargo los datos conocidos sobre dicha obra no van mucho más allá. Ciertamente Zermelo diseñó unas casas para un barrio en la playa barcelonesa pero no fue él el auténtico padre del proyecto. Por otro lado, una serie de errores en la catalogación de los planos conservados sobre los antecedentes de dicha obra, han contribuido aún más a distorsionar el conocimiento que se tiene de una de las pocas obras civiles en las que participó don Juan. Por todo ello, el objeto de esta comunicación es aportar luz sobre esta cuestión y valorar convenientemente el papel que tuvo en ella Zermelo, iniciando esta andadura de la mano de su promotor: el marqués de la Mina.

El barrio de la Barceloneta ocupó un papel destacado entre las obras promovidas por Mina durante su último gobierno catalán. En su célebre obra, *Máximas de la Guerra*, se encuentra un espléndido resumen de las razones que llevaron a construir este arrabal, mostrando a sus protagonistas y aportando ya las primeras pistas sobre sus orígenes. Respecto al lugar en que se erigió el nuevo barrio [fig. 1]¹ y sobre la vida de los moradores del lumpen fuera murallas Mina expuso:

Estaba poblada la parte superior del Muelle en un grande espacio, que media desde la Esplanada al Mar, de unas barracas pequeñas desiguales obscuras, que eran el nombre, ó el pretexto habitacion de Pescadores, y de gentes de Mar; pero en el echo abrigo de todas maldades, donde se escondia la Muger torpe, el foragido, el Contravandista, y todo delinquente, sin que pudiese la Justicia descubrirlos, ni prenderlos, porque era un laberinto sin salida, y mas cabernas, que solo entendian

1. Instituto de Historia y Cultura Militar-Madrid (IHCMM), Cartoteca Histórica, 901.

FIG. 1. Juan Martín Zermeno, Barrios de barracas entre el muelle y la explanada de la ciudadela de Barcelona. 31 de diciembre de 1751. (Detalle)

sus depravados Moradores. Para que se infiera el concepto, con que se miraban aquellas espeluncas, basta decir, que se dividían entre barrios, y que los dos mayores se llamaban el uno Ginebra, y el otro de la mala pasa [...] Conforme á su situacion era su manejo, sus costumbres, y su destino, luego que á la hora regular se serrava la Plasa, quedavan estas miserables Gentes de la parte de afuera, entregadas à su libertad, y su abandono, sin humano recurso, y al que le dava un accidente, moria sin auxilio espiritual, porque no havia Iglesia, y sin socorro temporal, porque no havia Medico, ni Botica, siendo difícil abrir la Puerta, y si el mal era efectivo, aunque se intentase, tardava mucho el efecto, y se veía varias veces, que acababan sin remedio, y sin consuelo.²

2. Marqués de la MINA [Jaime Miguel de Guzmán Dávalos], *Máximas de la Guerra sacadas de las obras del Excelentísimo Sr. Marqués de la Mina, Capitán General de los Exercitos del Rey. Con un Epitome de su vida*, Pedro Morera, Vic, 1767, pp. 34-35.

A pesar de las críticas palabras de Mina hacia la vida y las construcciones de aquella barriada marinera, derruirla no fue tarea fácil. Tuvo que enfrentarse a la oposición de sus moradores que no estaban dispuestos a abandonar el lugar. El propio Mina reconoció que no todas aquellas viviendas eran barracas provisionales, ya que entre ellas se encontraban algunas edificaciones de alguna entidad cuyos propietarios tenían cierto peso en la sociedad barcelonesa de la época. Al capitán general no le tembló el pulso a la hora de dejar constancia en sus *Máximas* de la incompetencia de las autoridades que habían permitido la erección de dichas edificaciones, emitiendo informes favorables tras un soborno o no actuando contra las construcciones ilegales. A esta compleja situación se añadieron los problemas con las jurisdicciones de Marina y los derechos que sobre alguna de las barracas tenía la Real Hacienda.³

Ante tales complicaciones Mina recurrió al intendente del Ejército de Cataluña José de Contamina. Respecto a su intervención en el asunto el capitán general continuó narrando que:

Para comvinar estas repugnancias, conferì con Don Joseph de Contamina, Intendente de Cathaluña, conocido por su integridad, y amor al Servicio, à quien deve aprovacion mis dictamenes, y favor mi Persona. Le hallé propenso á todo, y revolviendo papeles en la Secretaria de la Capitanía General, se descubrieron ordenes antiguas del tiempo del Marqués de Castel-Rodrigo, Principe de San Gregorio, en que el Rey manda, que se forme en la Marina un Varrio nuevo, señalado en el terreno à la gente del mar à quien se havian derrivado las casas dentro de la Ciudad, para construir la Ciudadela en el barrio de la Ribera.⁴

Llegados a este punto, se evidencia como la clave sobre el proceso de gestación del nuevo barrio se encontraba en el archivo de la Capitanía General de Cataluña y a éste habría que recurrir para obtener más datos

3. *Ibidem*, p. 35.

4. *Ibidem*, p. 36.

sobre el primer proyecto, dado que Mina en su libro no los dio. Desgraciadamente, los fondos de ese archivo tuvieron un lamentable final. La documentación del despacho del capitán general correspondiente al siglo XVIII ha desaparecido íntegramente, conservándose parcialmente la perteneciente a la Dirección de Ingenieros de Cataluña a partir de 1753.⁵ Esta lamentable pérdida ha dejado para siempre mutilada cualquier interpretación sobre la historia de Cataluña a partir del Decreto de Nueva Planta, debiendo recurrir al reflejo de esa documentación en la de la Secretaría del Despacho de Guerra conservada en el Archivo General de Simancas. Pero el celo y la sensibilidad de un romántico archivero de la Capitanía General, poco antes de la desaparición de ese organismo, palió considerablemente esta lamentable situación al dejar un detalladísimo inventario del cuadro de fondos. Tal como él mismo explicó:

Diferentes fueron las veces que siendo Oficial de la Capitanía General de este Ejército dirigí melancólicas y compasivas miradas al Archivo de la misma por contemplar el olvido en que yacía por más de un siglo y ningún mérito que se hacía de él, no siendo por tanto dable el poder saber cuanto tenía de útil y curioso. Esta circunstancia me había hecho concebir la idea de proceder a un arreglo cual se quería por el que se patentizasen aquellos particulares, pero la falta de medios para llevar

5. Los fondos de la Dirección de Ingenieros de Cataluña fueron absorbidos por el nuevo organismo que la substituyó en el siglo XIX: la Dirección Subinspección de Ingenieros de Cataluña. Con la supresión de las Capitanías Generales en 1893 se creó en el Principado la IV Región Militar cuya Comandancia de Obras se hizo cargo de la documentación de ese ramo generada hasta el momento. Finalmente el fondo, sometido a un proceso de selección mediante el cual seiscientos veintiún legajos fueron a parar al Archivo de la Corona de Aragón y el resto al Servicio Histórico Militar, el actual Instituto de Historia y Cultura Militar de Madrid. Según la descripción de fondos del archivo catalán, hoy en día la documentación de Comandancia de Ingenieros consta de setecientas diez cajas con unas fechas extremas entre 1719 y 1931, en la que la del siglo XVIII es minoritaria. En lo que respecta a la del madrileño, consta de treinta y dos cajas y con fechas extremas entre 1753 y 1925, sucediendo lo mismo que en el anterior respecto de la documentación de época moderna.

aquella a cabo, hizo que continuase en el mismo estado en que se encontraba.⁶

A pesar del interés de este voluntarioso profesional, no fue hasta su retiro cuando pudo iniciar el faraónico proyecto: la labor de resumir todos y cada uno de los asuntos sobre los que versaba la documentación de dicho archivo desde 1715 hasta 1773. Este magnífico repertorio manuscrito de asuntos fue finalizado el 31 de diciembre de 1852 y se conserva, incomprensiblemente, en el Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Gracias a esta magna obra se sabe que la documentación conservada en el Archivo de la Capitanía eran «varios antecedentes, tales como ordenes del Rey, los proyectos del Yngeniero Marques de Werbon, y los edificios del Marques de Castell Rodrigo».⁷ El Werbon al que hizo alusión el archivero no era otro que el fundador del Cuerpo de Ingenieros e ingeniero general Jorge Próspero de Verboom.

Otro documento fundamental para la historia de este barrio barcelonés, es la obra de Sebastià Coll *Breve noticia de la fabrica y construccion del nuevo barrio en la playa de Barcelona, llamado vulgarmente Barceloneta [...]*, datada aproximadamente en 1755, impresa con motivo de las fiestas celebradas por el traslado del Santísimo Sacramento desde Santa María del Mar a su nueva dedicación en el templo de San Miguel. Este religioso narró cómo se dieron los primeros pasos para la construcción del nuevo barrio y expuso las razones por la que ésta se paralizó:

Expidió su Magestad el Decreto por el septiembre de 1715. en cuyo cumplimiento, el Exc. Señor Marqués de Castel-Rodrigo, entonces Capitan General de Cataluña, dió las providencias necessarias, y oportunas, para que tuviesse efecto la Real Orden. Formose el proyecto; se tiraron las lineas; se plantaron piquetes; y para que todos tuviessen noticia de la benigna determinacion, publicose un Bando, que se fixó

6. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Manuscritos, B-34, p. 1.

7. AHCB, Manuscritos, B-34, p. 59.

impreso en los parages publicos de Barcelona, dia 3 de Octubre de 1718. que como era idea tan dificil à la execucion, no fue mucho se passasen tres años en deliberar, vencer dificultades, y tomar la ultima resolucion (...) se suspendió la práctica del Real Decreto por la Guerra que sobrevino inmediata, por cuyo motivo se ausento de Cataluña, y pasó à Navarra el Marqués de Castel-Rodrigo. Fueron passando los años, y con los varios gravissimos incidentes, que sucessivamente se alternan en las Monarchias, vino à olvidarse enteramente la especie, quedando sepultada en el Archivo de la Capitanía General de Cataluña, con el edicto y otros papeles sobre la Materia.⁸

La reanudación del proyecto de la Barceloneta fue puesta en manos de don Juan, pero no en primera instancia. Según narra el mismo autor:

Aconteció por entonces, que un Cerero, vecino de la Ciudad de Barcelona, llamado Francisco Elias, pidio licencia al Señor Marqués, para construir en la Playa dos Barracas de ladrillo; y pareciendole à su Exc. que podrían servir de modelo, para todas las demás, si salian segun las medidas, que el mismo Elias havia propuesto: le dio la licencia, que solicitaba. Fabricòlas; pero quedaron tan baxas, y poco comodas para la habitacion, que à nadie parecieron bien.

Con esto tomó su Exc. otro rumbo, el mas acertado, y seguro; y fue recurrir à la Fuente, de donde dimanaban los aciertos mas primorosos en el Arte de la Mathematica, assi como lo havia hecho su Antecessor el Marqués de Castel-Rodrigo.

8. Sebastià COLL LLOPIS, *Breve noticia de la fabrica y construccion del nuevo barrio en la playa de Barcelona, llamado vulgarmente Barceloneta [...]*, Imprenta de Teresa Piferrer viuda, Barcelona, pp. 2-3. Esta interesante obra no viene fechada, pero tras su detenida lectura se ha localizado una interesante referencia temporal, que permite datarlo con cierta exactitud. En la página 7 da la fecha de 3 de febrero de 1753 como la del inicio de las obras y añade que «se hace increíble, que en el corto espacio de treinta meses, se miren concluidas casi ocho calles». Así pues, se puede considerar que su redacción fue en abril de 1756. Dados los auténticos motivos de su publicación, elogiar los logros de Mina, su impresión no debió dilatarse demasiado.

Formó el proyecto el Comandante General del Cuerpo de Ingenieros, Don Juan Martín Cermeño (hoi Theniente General) con medidas, y proporciones para la comodidad, la decencia y la hermosura.⁹

Sobre la autoría del comandante de ingenieros Mina coincidió plenamente con Coll en sus *Máximas* al aseverar que, «ayudado del Gefe de Ingenieros Don Juan Mrn Zermeño, que me formò planos, resolvì la dificil Maquina, de arruinar los Zahurdos y erigir un pueblo hermoso». ¹⁰

De la documentación consultada, se desprende que el proyecto de la Barceloneta de Zermeño no se remitió a la Corte. Por un lado, este hecho viene confirmado por la inexistencia del mismo en la documentación de la Secretaría. Y por otro, la existencia del proyecto de Verboom y de su aprobación fue suficiente para que, con algunas pequeñas modificaciones, la obra siguiese adelante sin necesidad de una nueva Real Orden. Al fin y al cabo, no se consideró un nuevo proyecto sino la ejecución del aprobado que había quedado paralizado. Sin embargo, Coll ofreció un panorama algo distinto que no acaba de corresponderse con los hechos. Por un lado, confirma la idea de que la decisión de retomar el proyecto se gestó y se decidió en la propia Capitanía, al decir que Mina «haviendo hecho varias maduras reflexiones, dignas de su comprehension, y crhistiano cuidado: pensó, determinó, emprendió, y executó, en substancia, la voluntad Real, que por las contingencias no havia tenido efecto». ¹¹ Por otro lado continuó afirmando que:

No sabia su Exc. ni tenia la menor noticia de lo mandado por su Magestad, y proyectado por el Marqués de Castel-Rodrigo en el año 1715, y 1718: pero moviendole sin duda el mismo, que entonces movió al Rey, que fué Dios, puso en execucion aquella grande obra; supo-

9. *Ibidem*, pp. 5-6.

10. MINA, *Máximas*, p. 36.

11. COLL LLOPIS, *Breve noticia*, p. 5.

niendo, que no podia dexar de llevarse la aprobacion y complacencia de su Magestad.¹²

Respecto a la afirmación de Coll sobre el desconocimiento de Mina del proyecto anterior se deben exponer otros datos que la contradicen. Además de lo ya expuesto sobre la existencia del proyecto en el Archivo de la Capitanía, cabe añadir el siguiente argumento: para la obtención de un terreno y construir una vivienda en la Barceloneta se redactó un formulario que fue variando su encabezado según se mudaban los capitanes generales, pero manteniendo el resto del texto en el que constaban los antecedentes de la construcción del barrio. Consultado un ejemplar del año 1772, durante el gobierno de Felipe de Cabanes, se puede leer que:

[...] habiendo acudido con su instancia Juan Turò Calafate vecino de Barcelona suplicandonos le concediesemos Terreno para construir una casa en la Marina, en los terminos, y con las dimensiones, que arregladas al Proyecto del año de 1718 propuso el citado Capitan General Marquès de la Mina el Comandante de los Ingenieros Juan Cermeño (para que sujetandose precisamente a ellas en caso alguno perjudicase à la Fortificacion).¹³

Por todo lo expuesto hasta el momento, se puede afirmar que la labor de Zermeño no fue la de concebir el nuevo barrio sino la de llevar a cabo, con algunas variaciones, el proyecto de Verboom. Es por esta razón que se hace imprescindible conocer éste último, con el fin de valorar correctamente el de don Juan, máxime cuando no se han conservado planos de detalle de las viviendas, aunque sí, y de manera profusa, de su trama urbanística. Ésta aparece como una constante en multitud de planos de seguimiento de la construcción del muelle del puerto barcelonés, pero sin que ninguno de ellos corresponda a los confeccionados para su

12. *Ibidem.*

13. AHCB, Consellers, Obreria, 34.

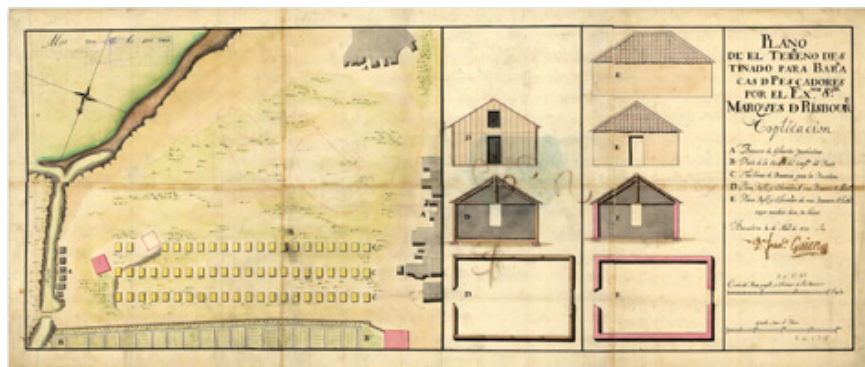

FIG. 2. Francisco Guien, Plano del terreno destinado para la edificación de barracas de pescadores en el puerto de Barcelona. 1 de abril de 1730.

construcción. Afortunadamente el proyecto de Verboom sí se ha conservado en la documentación de la Secretaría del Despacho de Guerra, bajo la denominación de *varrio de la Playa*, reafirmando la idea anteriormente expuesta, de que el plan de Zermeno no se remitió a la Corte.¹⁴ A diferencia del proyecto de Zermeno, sobre el de Verboom sí existen numerosos planos, aunque llegar a identificarlos no ha sido tarea fácil. La dispersión que caracteriza a los fondos cartográficos que versan sobre las obras de los ingenieros de época moderna ha contribuido a que su estudio sea arduo y plagado de confusiones, debido a la desafortunada costumbre de algunos archivos públicos de separar la documentación gráfica de la escrita sin dejar sobre ello referencia alguna. Este lamentable proceder ha dificultado, en gran medida, el conocimiento de muchas importantes obras, y en concreto la presente. El punto de partida de todo el embrollo se encuentra en una errónea descripción de los fondos cartográficos del Servicio Geográfico del Ejército. En él se conservan tres planos con planta y perfiles de una serie de edificaciones de aparente similitud. El primero de ellos corresponde al proyecto de Francisco Guien de 1730 para la ubica-

14. Archivo General de Simancas (AGS), Guerra Moderna, legajo 3323, sin foliar. Expediente del *varrio de la Playa sobre su formacion, que se llamò despues Barceloneta*.

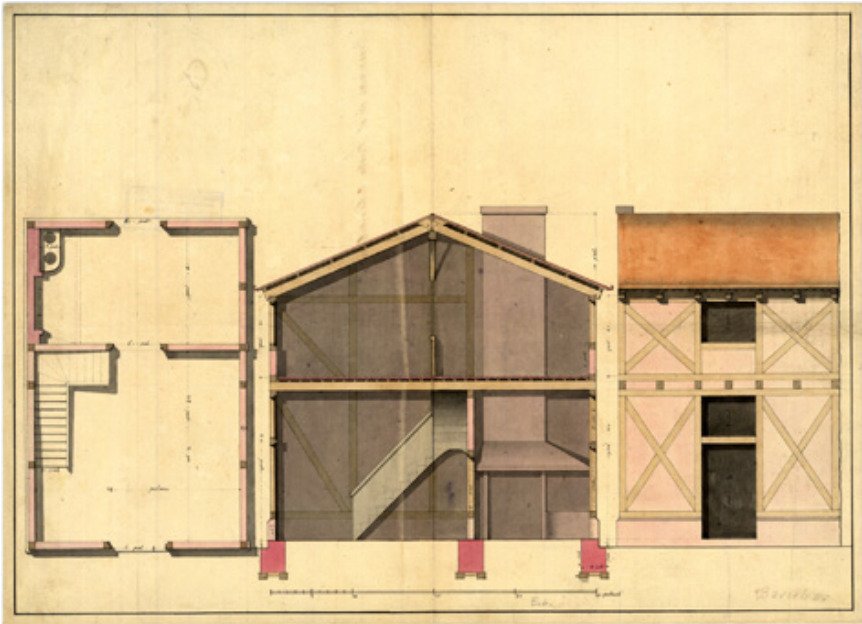

FIG. 3. Proyecto de casa de primera clase del barrio de la Playa, siguiendo las instrucciones de Jorge Próspero Verboom de 8 de septiembre de 1718.

ción de una serie de barracas de pescadores, durante el gobierno del Marqués de Risbourg, en los terrenos que ocupó con posterioridad el futuro barrio de la Barceloneta. Éste fue catalogado con el número 70 de planos de Barcelona capital [fig. 2].¹⁵ Las otras dos trazas a las que se hace referencia, catalogadas con los números 71 y 72-73, respectivamente, corresponden a las plantas y perfiles de dos viviendas. La primera de ellas, a pesar de no tener leyenda alguna en el propio plano, aparece descrita en el catálogo del archivo como «1730 Barracas en el muelle de Barcelona, por D. Francisco Guien»¹⁶ [fig. 3].¹⁷ La segunda, con

15. Servicio Geográfico del Ejército (SGE), Cartoteca Histórica, Cataluña 70.

16. *Índice de Atlas Universales y mapas y planos históricos de España*. Servicio Geográfico del Ejército, Madrid, 1973, p. 125.

17. SGE, Cartoteca Histórica, Cataluña 71.

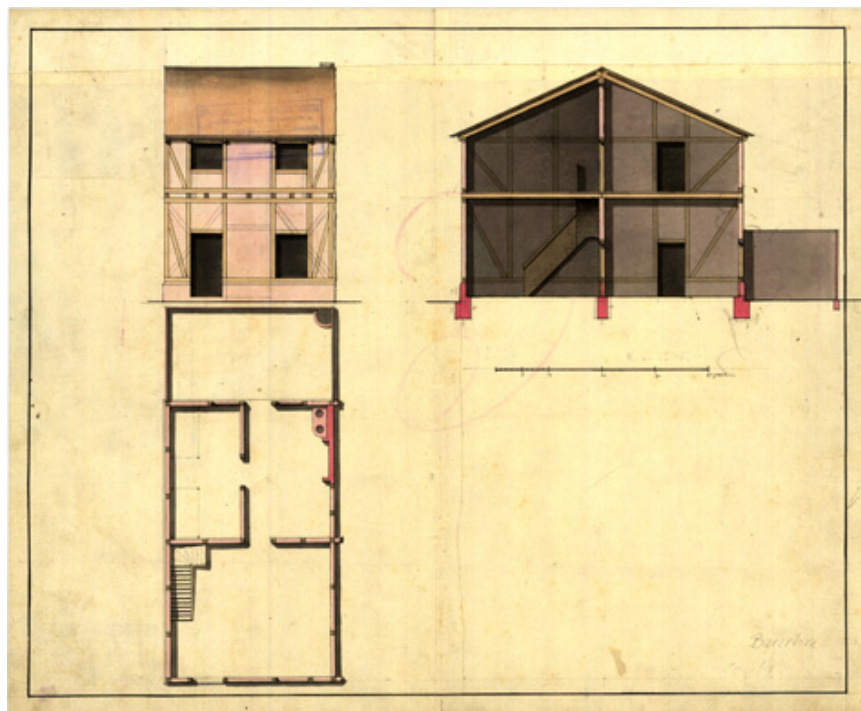

FIG. 4. Proyecto de casa de segunda clase del barrio de la Playa, siguiendo las instrucciones de Jorge Próspero Verboom de 8 de septiembre de 1718.

doble numeración y descripción aunque se refieren a un único plano, expone respecto de la 72: «1730 Plano y perfil de una Barraca en el puerto de Barcelona por D. Francisco Guien»¹⁸; y la del número 73, «H 1730 Planta y alzado de una vivienda, por D. Francisco Guien?»¹⁹ [fig. 4].²⁰

Al parecer, la similitud entre las construcciones de estas tres trazas llevó al responsable de las descripciones a considerar a Guien el autor de

18. *Índice de Atlas*, p. 125.

19. *Ibidem*.

20. SGE, Cartoteca Histórica, Cataluña 72-73.

todas ellas. El oportuno interrogante de la descripción número 73 de poco ha servido, ya que la del 72 no la tiene y se refiere a la misma unidad, así como tampoco aparece en la del número 71, de idénticas características que la anterior. La asimilación de los planos 71 y 72-73, con el 70 de Guien ha mantenido a los dos primeros fuera del estudio del proyecto de Verboom de 1718 para el barrio de la Playa. Ciertamente resulta incomprensible confundir unas viviendas de dos plantas, con escaleras interiores, cocina y chimenea, varias habitaciones y una de ellas con patio trasero, con una simple barraca de pescador.

La prueba documental que permite distinguir claramente unas edificaciones de otras, más allá de la obviedad del análisis tipológico, se encuentra en el propio proyecto de Verboom:

Delineadas ya las calles y las distancias del terreno que ha de ocupar la construccion de este nuevo Barrio de la Playa del Mar se distribuirà el sitio en dos distintas especies, y clases de casas, esto es, las unas mas reducidas que las otras las pequeñas para el uso de la gente mas comun, y las otras algo mas acomodadas para gente de algun caudal edificandose las primeras en ileras sencillas así a la parte del Mar, y a la partte de la Acequia entre calle y calle teniendo dos Puertas cada una de ellas para su mayor desaogo y ocupará cada una quarenta palmos de largo y veinte y cinco de ancho por la parte de afuera; y las de la segunda clase, se formaran con ileras dobles entre calle y calle, y seran de mayor hambito teniendo cada una su Patio y la extension por lo largo de quarenta y dos palmos y por lo ancho treinta y dos, y para lo interior de cada una de ambas clases de casas, y su division ô repartimiento de Aposentos, techos, y Quartos, se dara el diseño segun el destino para el qual se fabricare: Y la altura o elevacion de estas casas desde el suelo hasta la carena, ô serro del tejado, ha de ser casi igual, pues las pequeñas no podrán exceder de treinta y seis palmos de alto y las ôtras de treinta y ocho.²¹

21. AGS, Guerra Moderna, legajo 3323, sin foliar. Edicto para la construcción de las casas del nuevo barrio de la Playa. Adjunto a la misiva del Marqués de Castelrodrigo a Miguel Fernández Durán. Barcelona, 8 de septiembre de 1718.

El uso del palmo como medida en este tipo de construcciones, en lugar de la toesa y su submúltiplo el pie, que habitualmente usó Verboom, acercó las instrucciones del ingeniero general a los maestros de casas locales o a los propios particulares que pudiesen construir su vivienda. Ocho palmos equivalían a una cana barcelonesa. El uso de esta particular y poco común medida en el ámbito de los ingenieros de la época, contribuye de manera inequívoca a relacionar ambos planos con el proyecto del barrio de la Playa de 1718, a pesar de pequeñas desavenencias entre algunas de las magnitudes exigidas por el proyecto y las reflejadas en las trazas.

La correcta identificación de los dos planos del Servicio Geográfico del Ejército ha permitido hacer lo propio con otros tres conservados en el Archivo General de Simancas, los cuales, aunque en el mismo legajo, se encuentran fuera del expediente del proyecto de Verboom. Éstos se hallan en otro relacionado con una reclamación de Francisco Puget, iniciada en 1754, ante el inminente derribo de su almacén. El edicto de 3 de octubre de 1718 indica que «Formado el nuevo barrio de la marina según lo Proyectoado no se permitirá de la Puerta de Mar à fuera barraca alguna, que no sea construida según lo prevenido, y en paraje señalado».²²

Con la reanudación del proyecto del nuevo barrio, dicho almacén, como muchos otros contruidos en el ínterin, quedó fuera de la legalidad y de ahí las discusiones a las que hacía mención Mina en la obra ya citada. Lo cierto es que tales disputas ocasionaron la recopilación de los antecedentes y de ahí la conservación del proyecto junto con los planos de 1718 en un legajo cuya descripción archivística lo acota entre 1762 y 1769, contribuyendo aun más al embrollo el que los planos estuviesen adjuntos a la documentación de 1754 y no a la del proyecto correspondiente. Dos de estas trazas, referenciadas con la signatura de la colección

22. AGS, Guerra Moderna, legajo 3323, sin foliar. Francisco Paredes al marqués de la Mina. Barcelona, 22 de septiembre de 1754.

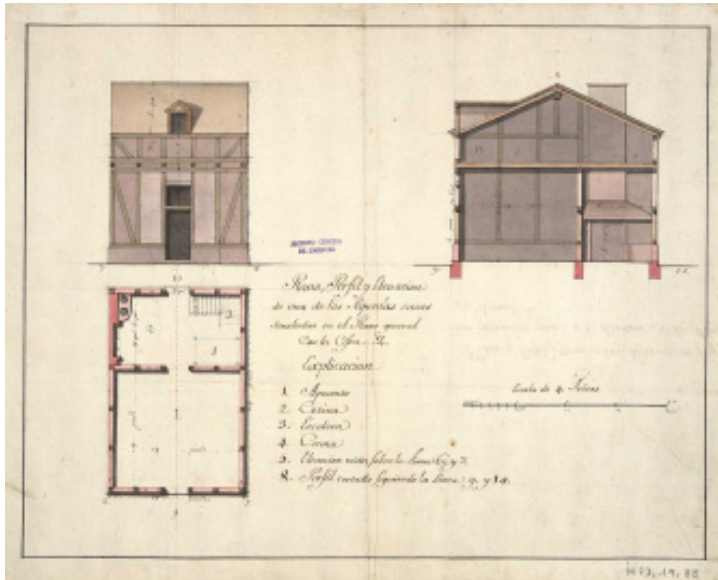

FIG 5. Proyecto de casa de primera clase del barrio de la Playa, siguiendo las instrucciones de Jorge Próspero Verboom de 8 de septiembre de 1718.

Mapas, Planos y Dibujos XIX-088 [fig. 5] y XIX-137 [fig. 6], corresponden a las viviendas de primera y segunda clase respectivamente enunciadas en el proyecto de 1718. Las coincidencias con las trazas conservadas en el Servicio Geográfico del Ejército son más que evidentes, a pesar de la distinta distribución en las mismas de las plantas y perfiles. A diferencia de éstos, los de Simancas llevan sus medidas en toesas y tienen las plantas superiores de menor altura. Esta divergencia encuentra su justificación en el hecho de que los primeros excedían sensiblemente las alturas máximas exigidas por Verboom. Con esta variación sí se cumplía el plan del ingeniero general.

Los planos conservados en Simancas, a pesar de no constar en ellos fecha ni autor, contienen interesantes leyendas que permiten conocer la distribución de cada una de sus dependencias. Sin embargo, el elemento más importante es la descripción que se dio en cada una de ellas. Las de

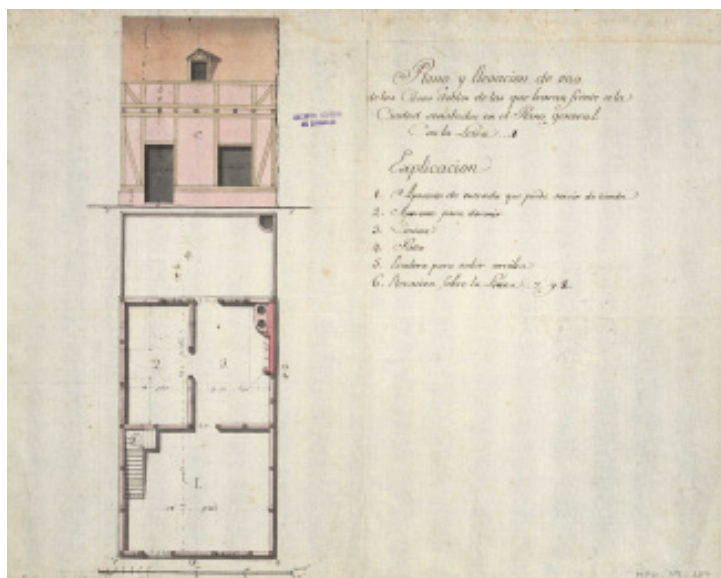

FIG 6. Proyecto de casa de segunda clase del barrio de la Playa, siguiendo las instrucciones de Jorge Próspero Verboom de 8 de septiembre de 1718.

primera clase fueron identificadas como «las casas pequeñas señaladas en el Plano general con la cifra 2» y las de segunda como «las Casas dobles que haran frente a la Ciudad señalados en el Plano general con la letra I». Estas referencias permiten relacionar ambos con el tercero y más interesante de todos, conservado en el mismo archivo: un perfil, bajo la catalogación Mapas, Planos y Dibujos XIII-012, en el que aparece la trama urbanística del nuevo arrabal y que fue la determinante para la característica distribución de las viviendas del futuro barrio de la Barceloneta [fig. 7]. Este asunto se abordará en breve.

Las instrucciones de Verboom no se redujeron a las medidas de las viviendas sino que también abarcó el sistema constructivo:

La fabrica de lo exterior de estos edificios ha de ser tambien uniforme fundada sobre zimientos de cal, y canto y desde el nivel de estos cimientos ha de empezar ha subir un pedazo de pared, ôtres palmos y

FIG. 7. Proyecto urbanístico del barrio de la Playa, siguiendo las instrucciones de Jorge Próspero Verboom de 8 de septiembre de 1718.

medio de alito y de palmo y tercio de grueso que ha de servir de socolo sobre la qual pared se ha de poner a todo el rededor una solera de madera del ancho de un ladrillo ordinario y sobre esta se han de fixar los montantes de las Puertas y ventanas, y otros en medio cruzados de otros maderos para ligar la carpintería; los quales montantes han de tener la altura proporcionada, y el ancho de un ladrillo en quadro, y sobre estos montantes, se ha de poner un Puente, o travieso travaxado en ellos, para recibir las Bigas del techo, y segundo suelo, y sobre estas se ha de poner otra solera que tenga en quadro lo mismo que las demas, y desde ellas han de subir otros Montantes proporcionados en su altura, y encima de ellos, otra solera para formar en ella el texado. Y echa y executada esta carpintería al rededor de toda la casa se llenarán los huecos de ladrillos, puestos en argamasa, o barro para formar las paredes dexando los huecos de las Puertas, y Ventanas que se serrarán con tablas al ordinario, rebozando dichas Paredes con argamasa fina, las chimeneas deberán ser todas de ladrillo para que no se pueda comunicar el fuego à la Madera, y las casas de la segunda clase que tendrán Pattio, las Paredes de estos deberán ser de la misma matheria que las otras.²³

23. AGS, Guerra Moderna, legajo 3323, sin foliar. Edicto para la construcción de las casas del nuevo barrio de la Playa. Adjunto a la misiva del Marqués de Castelrodrigo a Miguel Fernández Durán. Barcelona, 8 de septiembre de 1718.

Aunque el proyecto no especificó las dimensiones que debían tener las calles, éste ya tenía previsto la presencia de un templo. La intención de las autoridades era que este arrabal fuera habitado por gentes de mar, priorizando aquellos que perdieron su vivienda con el derribo del barrio de la Ribera:

[...] observando los quatro grados de Persona en esta forma: Primeramente, a favor de aquellos propietarios de casas demolidas cuyos ofizios son inseparables de la Marina a saver es, Marineros, Pecadores, Descargadores y calafates, en segundo lugar seràn atendidos aquellos sujetos de otros oficios que aun que son comunes a Mar, y tierra, tienen mucha conexion con la navegacion y comercio del mar, como son Sogueros, Cuberos, Maestros de Axa, Esportilleros que vulgarmente llaman Bastaixos de Capsana, tragineros que nombran del mar y otros semexantes à esta especie cuyas propias casas hayan padecido dicha demolicion. Terceramente, seràn graduadas aquellas personas que en el Barrio demolido tenian Almacenes o heran Artezanos o Menestreles cuyos Almacenes o propias casas hayan sido demolidas. Y en ultimo lugar se concederà el terreno que hubiere à favor de los demas dueños de casas demolidas que todos estados hubiere observando entre ellos la preferenzia segùn el daño que respectivamente hubieren tenido por razon de demolicion de sus propias casas.²⁴

Para animar a la población a construir sus casas en los nuevos terrenos, se previeron algunas exenciones como quedar liberados del catastro y del alojamiento de soldados. Pero, sobre todo, se garantizó a los nuevos pobladores que ninguno de los habitantes desahuciados de las chabolas tenía ningún tipo de derecho sobre esas tierras, ya que el dominio directo y la propiedad útil eran del rey. De esta manera era el monarca, en tanto que Conde de Barcelona, quien cedía completamente la propiedad útil a los nuevos moradores, frente a la simple ocupación perpetrada por los anteriores, sin ningún tipo de carga económica.

24. *Ibidem*.

Tales antecedentes fueron los que permitieron al capitán general marqués de la Mina reanudar el proyecto de Verboom de la mano de Zermeno. Pero no cabe duda que la aportación más interesante del proyecto de 1718 al mundo del urbanismo moderno fue la particular disposición de sus viviendas. A principios del siglo XVIII seguía vigente la Ordenanza de Indias de 1573 de Felipe II, que aunque se refería a las ciudades que se fundaban en el nuevo mundo, no por ello dejaba de influir en las pocas poblaciones que se creaban en la península. Se basaba en un urbanismo ortogonal en el que la plaza mayor tenía un papel preponderante a partir de la cual se generaba el resto, de manera que las viviendas se distribuían en islas de casas de planta cuadrada. El caso del barrio de la Playa de Barcelona no corresponde en absoluto al modelo urbanístico preponderante en los dominios de la monarquía hispánica.

Como ya se ha visto, Verboom, en el proyecto del arrabal barcelonés, propuso dos novedosos elementos: el primero referente a la técnica constructiva y el segundo sobre la trama urbanística. Tal como se puede apreciar en las trazas y en las condiciones del proyecto de las viviendas, éstas no corresponden en absoluto a los modelos habituales utilizados en Cataluña o en la propia Ciudad Condal. El uso de la madera como elemento estructural de los muros de carga y no la mampostería ordinaria o el mahón, lo acerca a los sistemas constructivos de los Países Bajos.²⁵ Es más que evidente que la abundancia de ciertos materiales en un ámbito geográfico concreto, ha determinado siempre las construcciones que en él se han realizado. La madera y la arcilla, o barro como la llama el propio Verboom, son materiales con los que convivió don Jorge en Flandes antes de llegar a España, y de ellos se valió para proyectar las viviendas del nuevo barrio. Tanto fue así que cuando Zermeno retomó el proyecto no fueron éstos los utilizados. Pero si las viviendas ya debían parecerles ex-

25. Se entiende por muros de mampostería ordinaria aquellos paramentos contruidos con materiales diversos e informes -tales como piedras o fragmentos de mahones o cerámica- ligados con mortero de cal. Sobre estos muros se aplicaba después un enlucido que se pintaba. Lo mismo pasaba si estos eran de mahones.

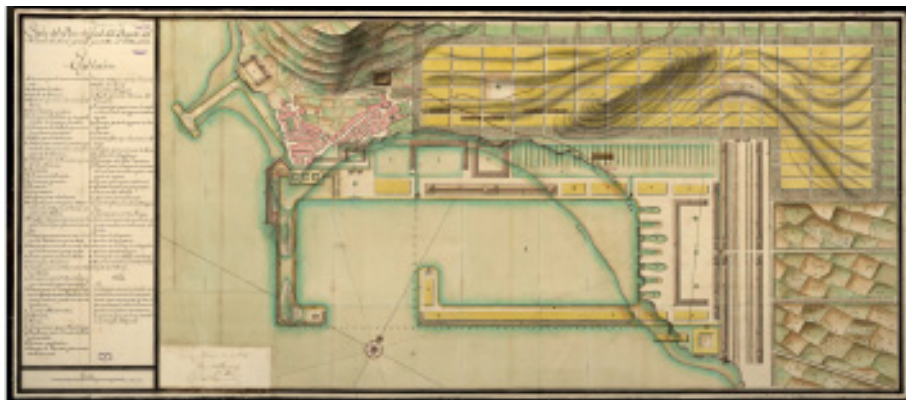

FIG. 8. Antonio Bada y Francisco Solinis. Plano del arsenal de Ferrol.
27 de septiembre de 1764.

trañas a los barceloneses, aún más lo era su particular distribución. Su traza urbana responde a otro modelo foráneo: el de población portuaria inglesa. ¿Pero cómo llegó éste a los ojos de Verboom? El primer ejemplo en la península de una trama semejante aplicada a un arrabal mariner, se encuentra en el barrio de la Magdalena de Ferrol. Éste fue uno de los importantes resultados de la misión de espionaje de Jorge Juan en Inglaterra que consistió, entre otros cometidos, en la recopilación de toda la documentación posible sobre puertos y arsenales ingleses.²⁶

Una de las consecuencias más inmediatas de la misión fue la consolidación del Departamento de Ferrol, con la construcción del nuevo arsenal y del barrio de la Magdalena [fig. 8].²⁷ Su urbanismo, de calles ortogonales pero con islas de casas mucho más largas que anchas y donde la plaza mayor ya no asumía el papel generador de la ciudad colonial hispánica, invita al menos a establecer algún paralelo con el arrabal propuesto por Verboom treinta y tres años antes.

26. Pablo de la FUENTE de PABLO, *El Triunfante: tecnología y ciencia en la España de la Ilustración. Historia de un navío hundido en el golfo de Rosas*, Museu Marítim, Barcelona, 2006, pp. 30-43.

27. AGS, Mapas, Planos y Dibujos, III-023.

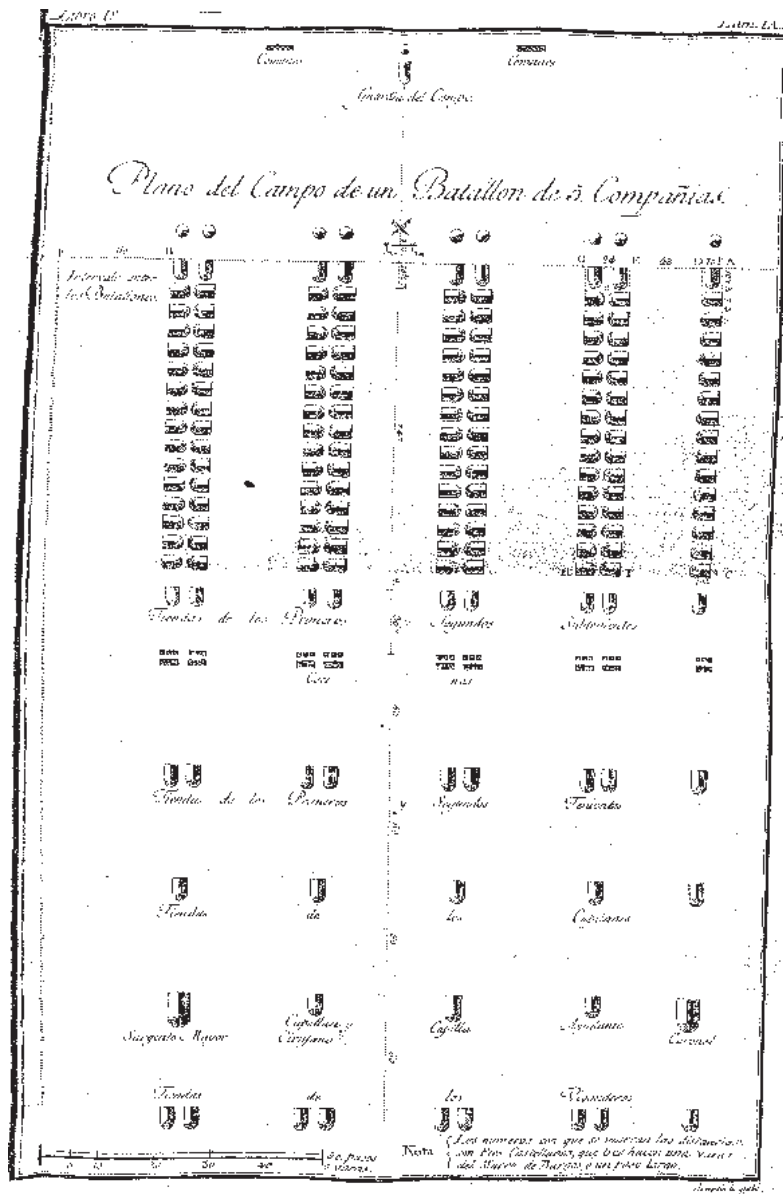

FIG. 9. Distribución de tiendas en un campamento para un batallón.

El uso de este modelo urbano por parte de Inglaterra se remonta al siglo XVII. Un ejemplo se encuentra en la colonia india de Madrás, que en 1668 contaba ya con una trama de este tipo. En este punto se puede especular con la posibilidad de que Verboom conociera estos proyectos, aunque quizás la respuesta no haya que buscarla tan lejos. La disposición de las viviendas en largas hiladas era la habitual de los acantonamientos de los ejércitos en campaña. Así, estas alineaciones permitían controlar las entradas y salidas de la tropa desde los extremos del campamento, así como favorecer el orden y la disciplina al quedar los movimientos de sus ocupantes a la vista de todos [fig. 9].²⁸

Aplicar la disposición de estos circunstanciales alojamientos a un arrabal mariner no era idea en absoluto descabellada. Por un lado, la naturaleza de estos habitantes, proclives a los desmanes y disturbios, y por el otro su situación extramuros, invitaban a buscar una ordenación urbanística que permitiera el fácil control de sus moradores. Además, si era necesario el barrio podía cerrarse por secciones desde las bocacalles y permitía tener enfiladas todas sus viviendas con fusilería, en caso de tener que contener a sus habitantes en los domicilios. El origen de este proceder se encuentra en los campamentos romanos, cuyo modelo estuvo vigente hasta entrada el siglo XVII. Dicho modelo se caracterizaba por la formación en hileras, pero tendiendo su conjunto a la forma cuadrangular. Con el aumento progresivo de los ejércitos se llegó a la conclusión de que esta disposición favorecía el contagio de enfermedades y dificultaba su buena aireación, por lo que se tendió a encadenar unas hiladas junto a otras.²⁹

Aunque estos factores pudieron estar presentes en el proyecto de Verboom, no debe olvidarse otro de capital importancia y que añadía otras virtudes a la trama urbanística.

28. Esta ilustración muestra la disposición de los alojamientos en largas filas usado a lo largo del siglo XVIII. Vicente FERRAZ, *Tratado de Castramentacion ó Arte de Campar*, Imprenta Real, Madrid, 1800, lámina IX.

29. *Ibidem*, pp. 1-61.

La proximidad a la Ciudadela condicionaba la construcción de las nuevas viviendas, ya que éstas podían convertirse en un elemento que desenfilara el fuego de la artillería por el frente de la playa. En cambio, las alineaciones de las viviendas permitían armonizar, en tan escaso terreno, la defensa de la ciudad y la desahogada vida de sus habitantes. Se trata pues de una magnífica solución ante los problemas ocasionados por las explanadas de las fortificaciones. Estos espacios, que posteriormente recibieron el nombre de zonas polémicas, debían estar libres de cualquier obstáculo que perjudicase el correcto y efectivo uso de la artillería. Aunque en las fortificaciones exentas no ofrecía excesivos problemas, en el caso de las ciudadelas o recintos urbanos era dramático, pudiéndose convertir en una auténtica soga que contuviera el propio crecimiento y prosperidad de las poblaciones. Un ejemplo de esta circunstancia se encuentra en la construcción de las fortificaciones de Perpiñán bajo la dominación hispana.³⁰

Retomado el proyecto por Zermeno, se procedió al inicio de las obras. Tal como explicó el archivero de la capitanía:

[...] se determinò la ruina de varias Barracas y el desmonte de las arenas de lo que se encargò el Yngeniero D. Francisco Paredes, en cuya tarea se pasó la mayor parte del año 53, epoca en que se empezaron à expedir permisos para construir Casas en el nuevo pueblo ideado, y se hecharon los cimientos, poniendose la primera piedra el dia 3 de febrero del referido año, para las tres casas del Rey que sirven de Almacen del vino que se vende por cuenta de la renta, siguiendo las demas.³¹

Según Mina, el arrabal debía constar de quince calles de ocho varas de ancho y nueve las traveseras. Siguiendo las instrucciones del proyecto de

30. Pablo de la FUENTE de PABLO, *La ciudad como problema militar: Perpiñán y los Ingenieros de la monarquía española (ss. XVI-XVII)*, Ministerio de Defensa, Madrid, 1995, pp. 80-86.

31. AHCB, Manuscritos, B-34, p. 60.

Verboom con respecto a las necesidades espirituales de sus futuros habitantes, se concibió entre sus calles una plaza en la que se edificaría un templo dedicado a San Miguel que «serà ayuda de la Parroquia de Santa Maria del Mar, con los Capellanes ò Thenientes de Cura, que administraràn los Sacramentos; y se halla en estado, quando esto se escribe [mayo de 1755] de colocar el Sacramento por San Miguel de septiembre».³²

Sobre la autoría de la iglesia de San Miguel, el archivero de la capitania afirmó que «El Yngeniero Director D. Pedro Cameiro formó el plano de un templo [San Miguel] del que se colocó la primera piedra el día 8 de Mayo de 1753».³³ Evidentemente se está refiriendo a Pedro Martín de Paredes hijo de Juan Martín Zermeño y llamado frecuentemente Pedro Zermeño. Este tipo de confusiones son habituales en esta fuente, por lo que se debe siempre contrastar la interesante, aunque no siempre exacta, información aportada.

Cada una de sus calles debía contener cuarenta y dos viviendas de las que, en 1755, siete estaban muy adelantadas y las primeras de ellas casi concluidas.³⁴ Éstas, a diferencia de las proyectadas por Verboom, responderían a un único tipo de planta cuadrada, de diez varas por cada lado y con una altura de siete varas. Éstas se acercaban más a las de primera clase ya que no tenían patio trasero y conservaban la idea del acceso a ellas por dos calles. Las diez varas en cuadro fue la medida que condicionó el ancho de las largas islas de viviendas que caracterizan este arrabal marineró. El material utilizado fue el ladrillo, asunto en el que coinciden tanto Coll como el archivero de la Capitanía, que posteriormente se enlucía y pintaba, como se verá en breve. El nuevo barrio debía contar con dos espaciosas plazas: cuadrangular la primera de cuarenta y cuatro por cuarenta y nueve varas, y la segunda de planta cuadrada de ochenta varas por cada

32. MINA, *Máximas*, pp. 37-38.

33. AHCB, Manuscritos, B-34, p. 61. Un caso parecido es el del director de la Real Academia de Matemáticas de Barcelona Pedro Lucuze al que llama Pedro Lucio. AHCB, Manuscritos, B-35, p. 23.

34. MINA, *Máximas*, p. 37.

FIG. 10. Pedro Martín de Paredes, Plano del muelle de Barcelona ¿1756?

lado.³⁵ El progreso de las obras fue fulgurante, habiendo ya médico, farmacia, escuela y tiendas, tras dos años del inicio de las obras.³⁶

En abril de 1756 [fig. 10] se habían construido ocho calles, la plaza menor o de San Miguel, el templo homónimo e iniciada la plaza mayor que debía llamarse de los Boteros.³⁷ En 1757 se encontraban construidas completamente ciento ochenta y ocho casas y otras cincuenta y seis estaban empezadas. Eran habitadas por setecientas veintiuna personas, cerca de cuatro ocupantes cada una. Además de las viviendas se encontraban contruidos varios almacenes en los que se custodiaban efectos del rey y del comercio.³⁸

Desgraciadamente no se han conservado las trazas de las casas propuestas para la Barceloneta, por lo que es obligado acercarse a su conocimiento de manera indirecta. Una de las fuentes que aporta interesantes datos es el *Calaix de sastre del Baró de Maldà*. Al referirse a las celebraciones con motivo del traslado del Santísimo Sacramento a la iglesia de San

35. COLL LLOPIS, *Breve noticia*, p. 6; y AHCB, Manuscritos, B-34, p. 61.

36. MINA, *Máximas*, p. 38.

37. COLL LLOPIS, *Breve noticia*, p. 7.

38. Biblioteca de Catalunya (BC), Gaceta de Barcelona, nº 2, sábado, 8 de enero de 1757.

FIG. 11. Vivienda de la Barceloneta.

Miguel, destaca la uniformidad en altura, los balcones y los portales de las viviendas. Añade que las casas estaban pintadas, algunas de rojo y otras de azul, y que las puertas y las ventanas eran de color verde. Las calles eran anchas y todas empedradas y con fuentes en las plazas.³⁹

Actualmente son muy escasas las viviendas de la Barceloneta que no han sufrido modificaciones. Más allá de la redefinición de los espacios interiores, sus alzados se han visto modificados por el aumento de pisos. Estas adiciones en vertical afectaron a las cubiertas y sobre todo a los característicos frontones, desaparecidos la mayoría de ellos. A pesar de las transformaciones, gran parte de las casas han conservado las jambas y los dinteles de puerta, así como las ventanas originales. El caso de la vivienda de la ilustración número 11 es excepcional.⁴⁰ [fig. 11] Su reciente y acer-

39. AHCB, Manuscrito A-2254. Miscel·lània IX, sin foliar.

40. Fotografía del autor.

tada restauración permite contemplar un muy aproximado aspecto original de estas viviendas. Respecto al color y las cartelas decorativas, originales o no, lo cierto es que el rojo, que ya citaba el Barón de Maldá, aporta una interesante evocación al aspecto que pudieron tener esas viviendas cuando se construyeron. Incomprensiblemente se ha optado por imitar en el enlucido el entramado de la obra cocida que componen sus muros. Aunque la obra vista es muy común en multitud de edificios de la Ciudad Condal, se trata de una técnica jamás utilizada durante el siglo XVIII.

El interés de los barceloneses por habitar extramuros y frente a la playa aumentó a medida que transcurrían los años. En poco tiempo, las viviendas previstas por Zermeno se fueron construyendo y a éstas se le añadieron nuevas promociones urbanísticas. Una de ellas fue la de Baltasar Bacardí, quien a mediados de 1788 pidió permiso para construir una línea de casas en unos terrenos de su propiedad frente a la Puerta de Mar, que llamaban *el ensanche de la Barceloneta*.⁴¹ El asunto fue remitido al ingeniero Juan Caballero, en esos momentos en la Corte, para que emitiera su dictamen. Su respuesta fue afirmativa, «con tal que las casas se hagan bajo las mismas reglas que las actuales». A pesar de hacer mención, a lo largo de la documentación contenida en este expediente, de unos planos de las viviendas, éstos no se han conservado. No obstante, cabe destacar como la tipología propuesta por Zermeno marcó la pauta a seguir por el resto de viviendas que se construyeron en el barrio. El modelo de don Juan triunfó de tal manera que fue usado incluso para la construcción de viviendas fuera de la Barceloneta, aunque dentro del ámbito de la explanada de la Ciudadela.

Tras la derrota española frente a la Francia republicana durante la Guerra de la Convención entre 1793 y 1795, las relaciones entre ambas naciones parecían nuevamente e irremediabilmente truncadas. Pero los

41. AGS, Guerra Moderna, legajo 3328, sin foliar. Juan Caballero a Gerónimo Caballero. Madrid, 9 de agosto de 1788.

cambios acontecidos en el país vecino, con la conquista del poder por parte de Napoleón, dieron un nuevo e insospechado giro a la situación entre vecinos. La Francia de Bonaparte enfrentada con Inglaterra buscó el apoyo de la monarquía hispánica para luchar contra la potencia marítima, dando lugar así a la guerra de la Segunda Coalición que se inició en 1798.

Los efectos del conflicto en Cataluña fueron desastrosos y afectaron directamente a la economía industrial barcelonesa, al paralizarse el comercio con América. La inmovilización económica de la capital llevó a muchos de sus habitantes, empleados hasta el momento en los talleres de manufacturas y en la construcción, a mendigar por sus calles y conventos. Con el fin de paliar esta situación, la Junta de Auxilios de la ciudad, creada bajo los auspicios y supervisión de los capitanes generales, se encargó de distribuir ayudas a la población y de promover obras en las que emplear a sus ciudadanos. Una de las iniciativas de la Junta durante el último año del siglo, concretamente el 27 de mayo de 1799, fue promover la construcción de unas viviendas sobre el Rec Comtal en el tramo descubierto que iba desde el molino de sal, junto al cuartel de caballería del convento de San Agustín (donde también se hallaba la Real Academia de Matemáticas de Barcelona) hasta la Pescadería.⁴² El proyecto fue auspiciado por el capitán general Antonio Cornel, que había sido nombrado Secretario del Despacho de Guerra. Ya desde su nuevo puesto, continuó interesándose por el asunto inquiriendo a su substituto en el gobierno del Principado, el marqués de Vallesantoro, que apresurara la conclusión del expediente. Por ese motivo el capitán general hizo llegar al ingeniero director de Cataluña Antonio López Sopena las inquietudes del Secretario.⁴³

La respuesta de Sopena recogió el malestar de la Junta de Auxilios por las restricciones dadas por la Secretaría el 20 de julio de 1799 respecto a

42. AGS, Guerra Moderna, legajo 3694, sin foliar. Junta de Auxilios a Antonio Cornel. Barcelona, 18 de septiembre de 1799.

43. AGS, Guerra Moderna, legajo 3694, sin foliar. Antonio López Sopena al Marqués de Vallesantoro. Barcelona, 14 de octubre de 1799.

las dimensiones de las viviendas. Éstas debían tener una planta cuadrada cuyas medidas venían condicionadas por el ancho del Rec Comtal, seis varas y un pie de ancho, y no debían sobrepasar las siete varas de altura. Un mes antes Sopena ya había confeccionado un plano [fig. 12]⁴⁴ sobre el espacio y las dimensiones que debían ocupar las viviendas [fig. 13]⁴⁵, inspirándose, sin duda alguna, en la concepción de las exitosas viviendas de la Barceloneta. La altura estipulada para las del Rec fueron exactamente las mismas, manteniendo la idea de la planta cuadrada, aunque de menores dimensiones.

Ante la nueva consulta de la Secretaría sobre las peticiones de la Junta, Sopena sugirió ampliar la profundidad de las viviendas, manteniendo la anchura de las fachadas así como la altura de los edificios [fig. 14].⁴⁶ Los consejos del director fueron tomados en cuenta, aprobándose la ampliación de la superficie de las viviendas el 29 de octubre de 1799.⁴⁷

Respecto al aspecto exterior de las viviendas, éstas debían ceñirse al modelo propuesto por Sopena. El pliego de condiciones para el asiento dejaba claro que:

[...] todas las barracas en sus frentes de la parte de la Esplanada y en los testeros q^e formen calle los q^e le tengan, deberan construirse arregladas à lo q^e se demuestra en el diseño q^e con el arriba dho plano se manifestarà, sin q^e ahora ni en adelante se aparten de ello en cosa alguna [...] deberan todas estar cubiertas con texado sin barandillas ni antepechos y el todo de la construccion de dhas barracas debera ser endeble, sin que con esto se prive que sean de mamposteria o ladrillo, antes bien se prohíbe expresam^{te}. el que se hagan de madera: y se dexa à entera libertad de sus Dueños el que manteniendo el exterior de ellas

44. AGS, Mapas, Planos y Dibujos, XXIX-058.

45. AGS, Mapas, Planos y Dibujos, XXXVIII-072.

46. AGS, Mapas, Planos y Dibujos, XXII-040.

47. Minuta de la misiva de la Corte al Marqués de Vallesantoro. San Lorenzo, 29 de octubre de 1799 (AGS, GM, legajo 3694, sin foliar).

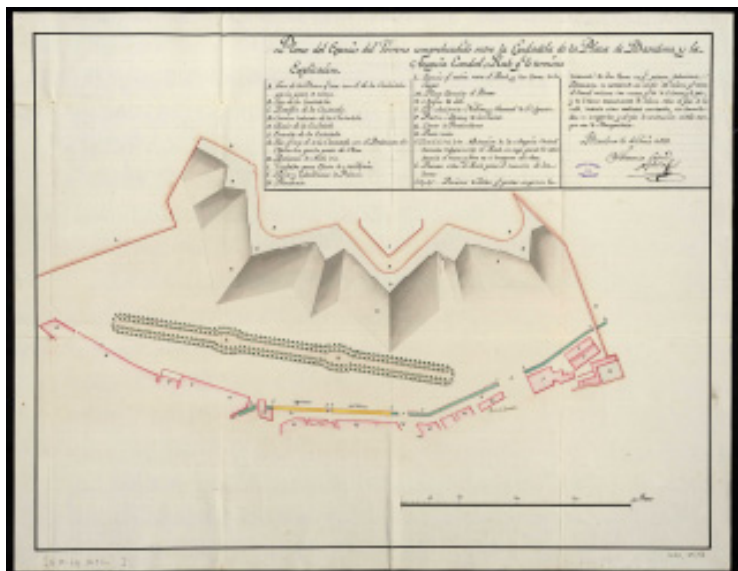

FIG. 12. Antonio López Sopena, Plano del terreno comprendido entre la ciudadela de Barcelona y el Rec Comtal. 20 de junio de 1799.

FIG. 13. Antonio López Sopena, Fachadas de las viviendas proyectadas para el Rech Comptal de la plaza de Barcelona. 28 de Febrero de 1800.

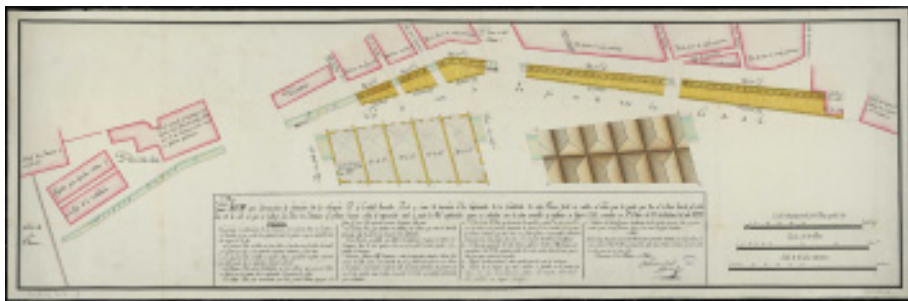

FIG. 14. Antonio López Sopena, Viviendas proyectadas para el Rech Comptal. 28 de febrero de 1800.

en la conformidad que se les prescribe repartan y aprovechen en lo interior su ambito en la conformidad que tengan por conveniente.⁴⁸

La lamentable situación económica del sector artesanal de la Ciudad Condal llevó a la Junta de Auxilios a promover incesantemente distintas obras. La mayoría de ellas tuvieron como lugar de desarrollo el nuevo barrio marineru así como los terrenos colindantes al glacis de la Ciudadella. A finales de septiembre de 1801, Sopena confeccionó un interesantísimo plano [fig. 15] en el que se recogían las diferentes propuestas de la Junta, así como las promociones ya iniciadas. El nuevo barrio diseñado por Zermeno había duplicado por esas fechas prácticamente sus dimensiones, auspiciado por el aumento de su ámbito debido a los sedimentos depositados en su playa. Se había construido además un cuartel de caballería y otro de infantería, pero seguía conviviendo con el barrio de la Ginebra, al otro lado del Rec, que no había podido erradicarse.

Cuatro fueron las propuestas de la Junta de Auxilios. La primera consistió en construir más viviendas sobre el tramo del Rec frente a la Pescadería, en el interior de la Plaza, ya que la porción entre éstas y las aprobadas

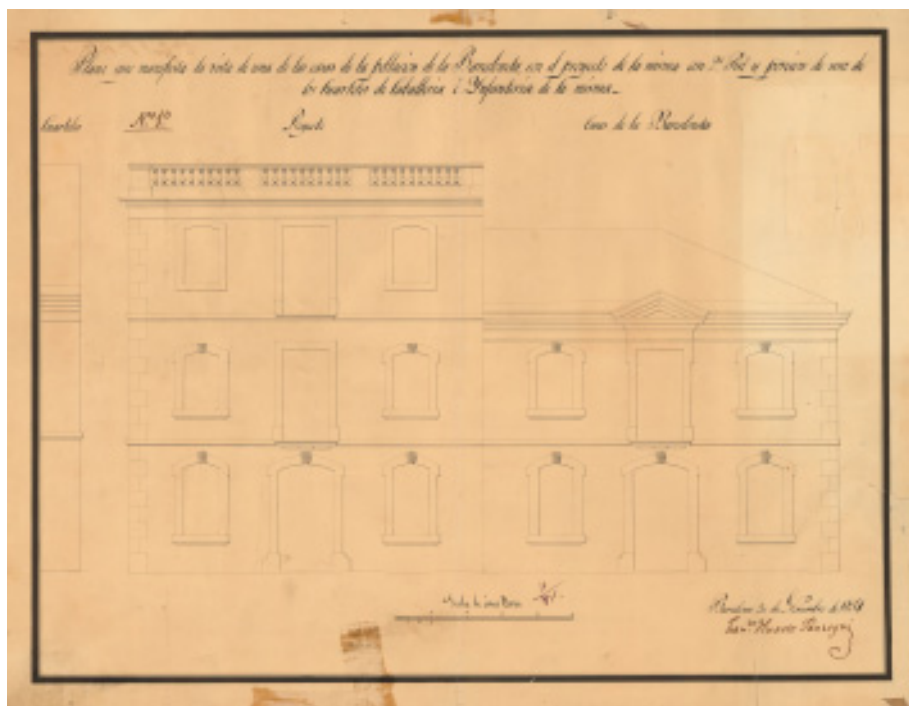
48. AGS, Guerra Moderna, legajo 3694, sin foliar. Pliego de condiciones técnicas para el asiento de las barracas del Rec Comtal, contenidas en la misiva de Domingo Izquierdo a Antonio Cornel. Barcelona, 11 de enero de 1800.

FIG. 15. Antonio López Sopeña, Plano de la población de la Barceloneta con parte del recinto de la Plaza y su Ciudadela. 23 de septiembre de 1801.

en octubre de 1799 ya había sido urbanizada recientemente. La segunda pretendió erigir una nueva isla de viviendas en la Barceloneta, junto al matadero, compuesta de dieciocho casas y cuyo trazado debía ser perpendicular a la trama urbanística ya existente. La tercera propuso aumentar en ocho varas la altura de las viviendas, que contaban con veintiuna, en cerca de dos terceras partes del barrio. Finalmente, la última planteaba la posibilidad de añadir un pórtico frente a las casas que daban al muelle.

Ciertamente los proyectos de la Junta eran ambiciosos, especialmente el que se refería al aumento de la altura de las viviendas, ya que dicha reforma afectaba directamente a la capacidad defensiva de la Ciudadela. Pero se llevaran a cabo o no, lo cierto es que los propósitos de la Junta tuvieron su materialización en algunas trazas que permiten compensar la falta de planimetría del proyecto de Zermeno. La propuesta de adición de un pórtico tuvo buena acogida en la Corte, por lo que se ordenó la

confección de un plano en el que se detallara el proyecto. Pero no todos los proyectos de la Junta contaron con el beneplácito de las autoridades, ni con la inmediatez deseada, y algunos quedaron en cartera hasta la llegada de ocasiones más propicias para llevarse a cabo. Una buena muestra de ello se encuentra en la propuesta de aumentar un piso las viviendas del barrio marino, retomada en 1837. El plano confeccionado para elevar el proyecto a aprobación [fig. 16] brinda una magnífica ocasión para poder apreciar detalladamente la tipología de sus fachadas.⁴⁹ El aumento

49. IHCMM. Cartoteca Histórica, B-18-19.

de un piso de la vivienda iba a suponer, como efectivamente sucedió, la desaparición de la característica cornisa y su frontón.

Con el paso de los años se realizaron muchas y variadas reformas en las viviendas de la Barceloneta. Segundos, terceros, cuartos, e incluso hasta quintos pisos fueron añadidos a unas casas, en origen humildes, que con el paso del tiempo dieron muestra de su robustez. El aumento de su altura vino de la mano del detrimento del papel defensivo de la Ciudadel·la, cuya desaparición abrió la puerta al descomunal acrecimiento de sus alturas. Pero también lo hicieron sus calles, convirtiendo a la Barceloneta en uno de los barrios más populosos de la Ciudad Condal.

Del 1716 al 1755: Ripoll i la (no) aplicació del Decret de Nova Planta

MIRIAM ARÉVALO VIÑAS*

Resum

La Guerra de Successió i el triomf de Felip V a Catalunya van suposar un canvi institucional molt important pel que fa a l'organització municipal. El Decret de Nova Planta Municipal va ser l'encarregat d'establir aquesta nova regulació dels pobles, viles i ciutats de Catalunya. Ara bé, aquest decret, contràriament al que es creu, no va ser d'aplicació total ni completa a tot el territori català. I l'exemple que analitzaré aquí és una d'aquestes rares excepcions a la uniformitat borbònica; la vila de Ripoll.

La forma de governar la vila a partir del 1715 va ser exactament igual que als segles precedents, com si res no hagués canviat a Catalunya després de la guerra, coexistint en el temps la vella estructura jurisdiccional feudal d'arrel medieval, on el senyor baronial monopolitzava el govern de la vila, i una economia precapitalista on la indústria i el comerç eren les activitats predominants. Això sembla almenys sota la llum dels estudis actuals, amb els quals trobem que, per Ripoll, l'ajuntament de regidors no va existir mai fins el 1755, trenta-nou anys després de promulgada la Nova Planta.

paraules clau: Ripoll, Monestir de Ripoll, jurisdicció senyorial, Decret de Nova Planta, organització municipal, ajuntament, regidors.

Resumen

La Guerra de Sucesión y el triunfo de Felipe V en Cataluña supusieron un cambio institucional muy importante en cuanto a la organización municipal del Principado. El Decreto de Nueva Planta Municipal fue el encargado de

* Aquest article forma part de la investigació que estic realitzant per a la meua tesi doctoral dins el programa «Societat i Cultura» de la Universitat de Barcelona titulada provisionalment *Ripoll, monjos i menestrals en el marc feudal (segles XVI-XVIII)*.

establecer esta nueva regulación de los pueblos, villas y ciudades de Cataluña. Ahora bien, este decreto, contrariamente a lo que se cree, no fue de aplicación total ni completa en todo el territorio catalán. Y el ejemplo que analizaré aquí es una de esas raras excepciones a la uniformidad borbónica; la villa de Ripoll. La forma de gobernar la villa a partir del 1715 fue exactamente igual que en los siglos precedentes, como si nada hubiera cambiado en Cataluña después de la guerra, coexistiendo en el tiempo la vieja estructura jurisdiccional feudal de raíz medieval, donde el señor baronial monopolizaba el gobierno de la villa, y una economía precapitalista donde la industria y el comercio eran las actividades predominantes. Esto parece al menos a la luz de los estudios actuales, en los cuales encontramos que, para Ripoll, el ayuntamiento de regidores no existió nunca hasta el año 1755, treinta y nueve años después de promulgada la Nueva Planta.

Palabras clave: Ripoll, Monasterio de Ripoll, jurisdicción señorial, Decreto de Nueva Planta, organización municipal, ayuntamiento, regidores.

Abstract

The War of Succession and the triumph of Philip V in Catalonia supposed an important institutional change regarding the municipal organisation. The Decree of New Municipal Plant was the attendant to establish these new regulations of the villages, towns and cities of Catalonia. Now well, this decree, contrary to what believes, was not of total application neither complete to all the Catalan territory. And the example that I will analyse here is one of these rare exceptions to the uniformity of Philip V; the town of Ripoll.

The shape to govern the town from the 1715 was exactly the same that to the centuries precedents, as if nothing had changed in Catalonia after the war, coexisting in the time the old structure feudal of mediaeval root, where the baron monopolised the government of the town, and a pre-capitalist economy where the industry and the trade were the predominant activities. This seems to the less under the light of the current studies, with which we find that for Ripoll, the City council did not exist never until the 1755, thirty-nine years after the enactment the New Plant.

Key words: Ripoll, monastery of Ripoll, baronial jurisdiction, Decree of New Municipal Plant, municipal organization, city council, councillors.

1. *La fi de la guerra i el Decret de Nova Planta*

Durant la guerra de Successió l'abat i el monestir de Santa Maria de Ripoll van ser fidels a la causa borbònica.¹ En Felix de Vilaplana, escollit i nomenat abat per Felip V al 1704, argumenta a l'any 1719 que per la causa del rei Borbó dos monjos «dexaron el util de Diputado y oidor [...], otro fue encarcelado, otro privado de su oficio y rentas y dos obligados a passar a Madrid dexando patria y Monasterio».² També esmenta que, quan van desembarcar les tropes austriacistes a Barcelona l'any 1705, la vila de Ripoll, governada per ell i els seus oficials, «se mantubo sin dar la obed[ienci]a –a l'arxiduc Carles– hasta que llegaron dos compañías de cavallos de tropas arregladas y con toda forma se le dio la obed(ienci)a».³

1. Per veure antecedents de la lluita de revisió a la Corona de la vila de Ripoll podeu consultar Josep M. TORRAS I RIBÉ, «Aproximació a l'estudi del domini baronial del Monestir de Ripoll (1266-1719)», *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, 2 voll., Barcelona, 1984, I, pp. 203-210; també Miriam AREVALO VIÑAS, «Una vila menestral sota el règim feudal. Ripoll i la seva lluita contra el monestir (1678-1719)», *Recerques. Història, Economia, Cultura*, 65 (2012), pp. 49-73. Sobre l'afiliació de l'església catalana durant la guerra de Successió consulteu Joaquim ALBAREDA I SALVADOR, «Felip V i Catalunya», *Manuscrits*, 18 (2000), p. 30; del mateix, «L'actitud dels eclesiàstics catalans a la Guerra de Successió (1705-1714)», *Anuari de la Societat d'Estudis d'Història Ecclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, 1988 (1990), pp. 9-26; i a Elías BADA i Joaquim ALBAREDA, «L'església catalana davant la dinastia borbònica i el Decret de Nova Planta (1700-1726)», a J. Albareda, ed., *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Eumo, Vic, 2001, pp. 239-261.

2. Arxiu Comarcal del Ripollès (ACRI), Sign, 415/2, *Dudas sobre las quales se ha de discurrir si en la generalidad con la que el gobierno stablece regidore s por todos los pueblos debe comprenderse la villa de Ripoll. / Si en caso de no comprehenderse en la generalidad deba ponerse en la villa de Ripoll Gobierno de Regidores por razón de la publica utilidad y servicio del rei en el presente sistema?*

3. ACRI, Sign, 415/2, *Dudas sobre las quales se ha de discurrir*. Ja en Josep M. TORRAS I RIBÉ, *La guerra de Successió i els Setges de Barcelona (1697-1714)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2005, ens comenta que els catalans no van alinear-se immediatament amb l'arxiduc Carles en desembarcar a Barcelona, de forma que aquest va haver d'exigir la obediència arreu de Catalunya.

Però s'ha de dir que els motius ideològics no van ser l'origen del botiflerisme del monestir, sinó més aviat la pèrdua de poder a causa d'un privilegi de govern municipal atorgat a Ripoll per l'arxiduc Carles l'any 1707. Si fins a aquest moment el govern polític i econòmic de la vila havia estat monopolitzat íntegrament per l'abat i els seus oficials sense cap tipus de participació dels ripollesos, amb al privilegi es creà a la vila un consell de govern propi i independent de l'abat. Com recolzar al bàndol austriacista després d'això?

Sabem, a més, que a partir del 1707 l'enemistat entre el nou govern de la vila i el monestir va ser bastant manifesta, fins i tot violenta, arribant el cas de consultar «si avia llegado la extrema precisión de abandonar aquel Devoto y Milagroso santuario».⁴ Aquesta enemistat amb seguretat, igual que en conflictes anteriors, es traslladà al marc general de la guerra i als seus bàndols, marcant el posicionament d'uns i altres en el conflicte successori.⁵

Tot i que a l'any 1713 les tropes borbòniques havien pres ja el Principat –i de fet sembla que la vila ja estava sota el poder de Felip V al 1711–, aquest consolat municipal es va mantenir encara fins al 8 de març de 1715, moment en què un Decret de la Reial Junta Superior del Govern, a instància de l'abat Fèlix de Vilaplana, ordenà que passés un ministre del rei per reintegrar la vila a l'obediència del

4. ACRI, Sign, 415/2, *Dudas sobre las quales se ha de discurrir*. De totes maneres no podem oblidar que, en condicions normals, els homes de la vila havien estat sempre dividits en dos bàndols segons fossin afins al monestir o als homes de la vila que lluitaven per a obtenir un consell de govern propi. En el cas de la creació i manteniment del consolat de 1707, però, desconeixem com es van comportar aquests homes afins al monestir, si van acceptar de bon grat el nou consolat i van tractar de beneficiar-s'hi, sent còmplices d'aquesta violència contra els monjos, o van continuar sent fidels al seu senyor baronial.

5. Segons les observacions de Joaquim Albareda, el problema polític existent a Catalunya durant aquests anys, pels homes de Ripoll, tenia poca importància enfront el conflicte quotidià de la vila, i aquest conflicte quotidià i proper influïa molt a l'hora de prendre partit per un rei o per un altre. Veure JOAQUIM ALBAREDA I SALVADÓ, *Els catalans i Felip V, de la conspiració a la revolta 1700-1705*, Edicions Vicens Vives, Barcelona, 1993, pp. 291-292.

monestir de Santa Maria. Aquesta anul·lació tingué lloc el 25 de març de 1715. D'aquesta manera, el monarca eliminava el privilegi municipal que la vila de Ripoll havia obtingut del govern intrús, i la retornava a la seva forma de govern anterior. Però sembla, aparentment, que tan sols provisionalment.

El 16 de gener de 1716 es promulga el Reial Decret de Nova Planta. «Los regidores tendrán a su cargo el Gobierno Político de las Ciudades, Villas y Lugares, y la Administración de sus Proprios, y Rentas»⁶ diu aquesta normativa, i sens dubte, això ja els hi venia bé als ripollesos, atès que era pel que havien estat lluitant des del segle XIII. Però a la vila no es va instaurar en aquells moments, segurament en virtut de l'aplicació de *El reglamento dispuesto para el régimen de todas las villas y lugares no cabezas de Corregimiento de 1717*.⁷

Aquest Reglament va suposar el respecte als ajuntaments o formes de govern baronials,⁸ produint-se el que Joan Mercader va veure com la contradicció essencial que posà entredit a l'efectivitat del sistema.⁹ I és que d'acord amb aquest Reglament, els llocs de baró on el senyor hagués tingut la facultat de triar els seus propis oficials sense el concurs dels habitants es mantenien en la seva prerrogativa, amb l'únic afegiment d'haver de donar comptes a la Reial Audiència, i esperar al seu vistiplau per tal de nomenar-los oficialment.¹⁰ Aquest vistiplau debilitava, sens dubte, la figura del baró,¹¹ però també la del monar-

6. Article 46 del Decret de Nova Planta, veure la *Nueva Planta del Principado de Cataluña, establecida por su Magestad, con Decreto de Diez y seis de Enero de mil setecientos y diez y seis*, Imprenta d'Eulàlia Piferrer, Barcelona, pp. 12

7. Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Els Municipis catalans de l'Antic Règim, 1453-1808: procediments electorals, òrgans de poder i grups dominants*, Curial, Barcelona, 1983, pp. 147-148.

8. TORRAS I RIBÉ, *Els Municipis catalans*, pp. 210.

9. Joan MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1985, p. 94.

10. Aquesta política sens dubte venia del principi borbònic indiscutible de la primacia del poder. Veure TORRAS I RIBÉ, *Els Municipis catalans*, p. 212

11. Marta CUSÓ SERRA, «Un monestir cistercenc femení català durant el primer segle

ca absolut, que mantenia el poder dels barons dins les seves jurisdiccions pròpies.¹²

«Amb els senyors feudals no cal innovar cosa» exposava en Francesc Ametller,¹³ i Ripoll sembla seguir per aquesta via, no sols pel fet de ser una vila de baró, sinó també per tractar-se d'un senyoriu eclesiàstic. En aquest sentit Marta Cusó Serra, en la seva tesi doctoral sobre el monestir de Vallbona de les Monges al segle XVIII, afirma que el Decret de Nova Planta deixava a la jurisdicció eclesiàstica al marge de la uniformització duta a terme per aquesta normativa, sí, però amb la intenció de reformar aquesta jurisdicció posteriorment.¹⁴ I això sembla a la llum de la documentació existent per a la vila de Ripoll com ara veurem.

No sabem si el desencadenant va ser un memorial dels ripollesos adreçat al monarca,¹⁵ o potser sols és fruit d'una idea que ja tenia el règim borbònic com afirma Marta Cusó, però el 4 de desembre de 1718 Felip V expedeix un Decret per tal que s'informi sobre el govern polític de la universitat de la vila de Ripoll

Considerando que dicha villa y parroquia así por lo poblada que es como por lo importante de su situación, y lo belicoso de sus naturales, y por no residir en ella el actual Abad, merece seria reflexión por lo que

borbònic espanyol. Santa Maria de Vallbona (1701-1802)», tesi doctoral dirigida per la doctora Montserrat Jiménez Sureda, Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), any 2008, p. 635.

12. Ja l'Enric Tello ens deia a la seva tesi doctoral que una de les limitacions estructurals de l'absolutisme borbònic va ser la necessitat de comptar amb la noblesa i els estaments socials superiors per portar a terme el nou sistema de govern: «Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana. (1702-1861)», tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1987, pp. 206 i següents.

13. TORRAS I RIBÉ, *Els Municipis catalans*, p. 211.

14. CUSÓ SERRA, *Un monestir cistercenc*, p. 635.

15. S'ha de dir que, des de l'any 1715, sembla que els homes de la vila tenien un advocat i un procurador a Barcelona, per tal d'aconseguir que per a la vila s'apliqués un consell de govern propi. Veure ACRI, Sign. 415/2, *Dudas sobre las quales se ha de discurrir*.

mira a su régimen y particularmente, en la estación y sistema presente de las cosas, no obstante las Reales Declaraciones que en tiempos pasados ha obtenido el abad para gobernar.¹⁶

Per tant, la monarquia borbònica, en efecte, tenia la intenció de modificar la situació de govern tot i tractar-se d'una vila de baró, i, a més, dels més poderosos de Catalunya.

Penso que les paraules del rei són bastant significatives. D'una banda, el mateix monarca ens fa veure la importància que tenia la vila per la seva població. No en va, estem parlant d'una vila gran que estava entre els nuclis més poblats de tota Catalunya al segle XVIII.¹⁷ Per tant, parlem d'una vila amb un volum poblacional interessant. A més, el monarca fa constar la importància de la seva ubicació, i aquí m'atreviria a parlar tant de la seva importància geoestratègica com de la vessant comercial a l'època.

Pel que fa a la primera, Ripoll, en paraules dels seus propis vilatans, es trobava en un punt estratègic per salvaguardar les viles de sant Joan de les Abadesses, Vallfogona, Gombrèn, el terme de la Guàrdia, Sant Quirze, la vall de Ribes, Vidrà, Alpens, Borredà, etc. Per tant, parlem de tota la zona del Pirineu i Prepirineu Oriental. D'altra banda garantia pel nord la seguretat o el pas cap a les ciutats de Vic, Manresa i llocs del Lluçanés, Berga i Cardona, és a dir, la Catalunya Central, ja que es trobava en el pas per on es podia conduir el tren d'artilleria per arribar a aquests llocs.¹⁸ Per

16. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Audiència, Villetes, Registres, 363, pp. 238 i següents.

17. 1216 habitants a l'any 1719. Veure Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, «Als 250 anys de la carta municipal de Ripoll», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 2005-2006 (2007), p. 165. També a TORRAS I RIBÉ, «Aproximació a l'estudi», pp. 203 i següents.

18. ACRI, 418/1, *Al·legat o justificació que la vila de Ripoll adreça al Rei segons el qual s'exposen els avantatges d'una administració amb cònsols i universitat i es demana la derogació de l'ordre de la Cancelleria segons la qual s'anul·lava el sistema consolar de govern*, (1695?).

tant el seu control era important. Però més ho era mantenir contenta a la seva població, atès que en aquest punt tan estratègic podien actuar de cinquena columna davant l'enemic a canvi d'assolir les seves aspiracions municipals. Cosa que havia passat, sense anar més lluny, l'any 1707.

Pel que fa a la seva ubicació comercial, la vila de Ripoll mercadejava amb zones del Pirineu i Prepirineu, mantenint contactes amb pobles de les actuals comarques del Ripollès, la Cerdanya o la Garrotxa, i fent de punt articulador del comerç entre aquestes zones de la muntanya. Però també comerciava amb l'eix econòmic que anava cap a Vic i Barcelona, i, des de feia molts anys, amb llocs del centre de Catalunya com Manresa, amb la qual havien comerciat amb la llana o el claus de ferro. També trobem gent de Ripoll participant a les fires de Perpinyà, i la vila adquirí la suficient importància comercial com per a organitzar les seves pròpies fires dos cops a l'any des de finals del segle XVI. Per tant, la seva ubicació facilitava aquests contactes amb terres de la Catalunya Nord, centre i litoral del Principat fins a Barcelona.¹⁹ I no podem oblidar, a més, que Ripoll va ser una de les viles a les quals se li va permetre continuar fabricant armament després de la guerra i, en aquest sentit, feia unes armes de qualitat reconeguda.²⁰

Totes aquestes característiques feien de la vila un punt important que convenia mantenir controlat, tot i que això comportés un enfrontament

19. Veure Jaume DANTÍ, «Barcelona i la xarxa urbana catalana als segles XVI-XVII», dins J. Dantí, coord., *Ciutats, viles i pobles a la xarxa urbana de la Catalunya moderna*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2005, pp. 9-39. També Albert GARCIA ESPUCHE, *Un siglo decisivo. Barcelona y Cataluña 1550-1640*, Alianza, Madrid, 1998. Per completar aquesta informació i ampliar-la a través de la tesi doctoral, he buidat tots els protocols notariais dels diversos notaris ripollesos del segle XVI que actualment es troben a l'Arxiu de Puigcerdà.

20. Veure Eudald GRAELLS I PUIG, *Les armes de foc a Ripoll*, Imprenta Maideu, Ripoll, 1983.

clar amb el seu senyor jurisdiccional. A més, el monarca continuava justificant la investigació del cas de Ripoll argumentant que del

Real ánimo del Rey es, que en todas las Villas y Lugares haya un cuerpo Político de Universidad, y no parecer razón que en la hora presente se rija aquella Villa y Parròquia con tanta independència que se lo haya de ser sabido, y aprobado el Bayle propuesto nombrado por el Cabildo y Monasterio Mayormente no residiendo en ella el Abad.

Per tant, arran d'aquest memorial, podem corroborar aquelles paraules d'en Mercader que afirmava que si bé el borbònic havia respectat en el nou estat de coses l'organització feudal de Catalunya, també aprofità qualsevol esquerra per introduir la seva pròpia autoritat monàrquica.²¹ I en el cas de la vila semblava que la fissura era l'absència del baró, que podia justificar àmpliament l'intervencionisme reial, donat que l'abat, com a titular de la jurisdicció, era l'únic que podia mantenir una estreta vigilància dels seus vassalls i nomenar al batlle. Com podia fer la millor elecció si es trobava absent? A la negligència dels barons precisament culpava Felip V del fet que durant la guerra de Successió molts batlles fossin antiborbònics,²² i, respecte a això, no podem ignorar les paraules del rei referint-se a «lo belicoso» dels naturals de Ripoll.

Aquest Decret va comportar l'aparició d'un memorial a manera de defensa escrit per l'abat i monestir de Ripoll titulat *Dudas sobre las quales se ha de discurrir / Si en la generalidad con que el gobierno stablece los Regidores por todos los Pueblos debe comprehenderse la villa de Ripol / Si en caso de no comprehenderse en la generalidad deba ponerse en la villa de Ripoll Gobierno de Regidores por razón de la publica utilidad y servicio del rei en el presente sistema?*, i en el qual donen resposta a totes aquelles qüestions que el monarca portava a la reflexió en el seu Decret.

21. Afirmació que feu MERCADER I RIBA a *Felip V*, pp. 102-103

22. MERCADER I RIBA, *Felip V*, pp. 98-99

S'ha de dir que aquest memorial, del qual actualment es conserva una còpia a l'Arxiu Comarcal del Ripollès,²³ va fer girar la seva defensa contínuament en torn de la utilitat al reial servei, entenent-la bàsicament com a benefici econòmic, que era l'únic que podria justificar l'existència d'un govern de regidors i que justificava el monopoli actual del monestir. O, el que és el mateix, l'únic que havia interessat als monarques hispànics per sufragar les seves empreses durant els segles anteriors.

L'abat argumentava que el govern de regidors era un error que segurament suposaria, com havia passat durant la guerra de Successió, l'endeutament de la vila i dels seus habitants.²⁴ A més afegia que, si en temps d'urgència el monarca necessitava de diners, governant l'abat podia comptar amb els emoluments de la vila i amb els propis del monestir, cosa que no passaria amb el govern dels vilatans. I acusava sobre «las grandes sumas de dinero que gastan los demás lugares en síndicos» afegint que «en los libros de la villa (de Ripoll) se ven las grandes porciones que gastaron en síndicos en tiempo del último consulado», tot el contrari del que succeïa amb el govern monacal, que suposava, d'acord amb l'eclesiàstic, un estalvi per a l'economia vilatana, en ser pagats els oficials amb porcions eclesiàstiques, o utilitzant inclús els propis oficials del monestir per a afers de la vila, com ara l'ús del jutge o del procurador del monestir a Barcelona.

S'ha de dir que en Felix de Vilaplana no desaprofità el mitjà ni el moment per a desacreditar els homes de la vila de Ripoll parlant dels abusos, amenaces i violència que havien desplegat contra els monjos en temps del consolat de l'arxiduc Carles, cosa que demostrava que no eren

23. ACRI, Sign. 415/2, *Dudas sobre las quales se ha de discurrir*.

24. De fet els ripollesos encara devien en aquest 1719 gran part dels 18.000 ducats pels quals es van empenyorar l'any 1711 en el temps del govern consolar, motiu suficient per tal de no tenir dret a controlar novament el govern polític i econòmic de la vila, inclòs el control dels béns comunals. No obstant a l'abat se li oblidava comentar que es tractava de diners demanats per les tropes franceses borbòniques sota l'amenaça de destruir la vila. Veure ARÉVALO VIÑAS, «Una vila menestral», pp. 49-73.

mereixedors de poder governar la vila pel perill que això podia ocasionar per a la integritat dels religiosos. Aquesta argumentació segurament no era gratuïta, atès que concordava amb un dels motius que justificaven per al monarca l'establiment d'un nou règim municipal controlat per la monarquia, i era pel fet que els consells municipals catalans anteriors a la Nova Planta havien comès nombrosos abusos i excessos durant la passada guerra, raó per la qual necessitaven estar tutelats per la Corona.²⁵ D'aquesta manera, l'abat tractava de demostrar que la vila de Ripoll també es trobava necessitada de l'autoritat baronial perquè vetllés per ella i evitar així que es repetissin aquests possibles mals. Però a més, no era possible concebre un govern municipal propi tot i la seva tutela, entre d'altres coses perquè això suposaria la cessió dels comunals de la vila i de la seva administració, i, en aquest sentit, ja havien demostrat en temps de l'últim consolat la seva ineptitud per a aquests afers.²⁶ O almenys aquesta era l'excusa amb la què s'amagava la negativa del monestir de deixar de controlar i beneficiar-se d'uns emoluments que en condicions normals haurien de pertànyer i beneficiar a la vila de Ripoll i no al monestir.

I perquè havia de continuar governant l'abat i no el monarca? D'acord amb l'argumentació seguida per en Felix de Vilaplana, el seu absentisme a la vila venia donat pels càrrecs de Cancellier de Competències i President de la Religió Benedictina claustral Tarraconense que ostentava. El religiós esgrimia que aquest no era motiu per tal de no poder imposar un govern econòmic de qui «personalmente procure el desempeño de la administración», argumentant que no sols no era perjudicial aquest tipus de govern, sinó que era útil pel bon regiment de tot allò pertanyent a l'abadia, donant a entendre que, tot i la seva absència, no descuidava les seves obligacions com a baró perquè anava a Ripoll sempre que era necessari,

25. MERCADER I RIBA, *Felip V*, p. 102

26. Evidentment la vila de Ripoll es trobava endeutada, però no tant per la mala gestió de l'últim consolat, com pels desastres de la guerra que afectaren a tots els pobles catalans. Parlem dels allotjaments, saquejos o extorsions que provocaren un considerable augment del deute municipal a causa dels censals contrets per poder fer-ne front.

i tenia cura que se li donés sempre compte de tot el que succeïa. A més, defensava els seus oficials dient que aquests feien bé la seva feina per la seva sang, intel·ligència, zel, virtut i desitjos d'encertar per assegurar el bon treball de les seves obligacions. Pel que es veu, res a dir pel que feia a les afinitats d'aquestes famílies amb el monestir ni dels seus abusos que, sembla, eren continuats.

De totes maneres l'abat oferí que si la seva absència era motiu per introduir la novetat d'un govern de regidors a la vila, sol·licitava del monarca que li deixés renunciar al càrrec de canceller, i estava disposat a renunciar fins i tot a l'abadia si així impedia el dany que se li podia provocar al monestir amb aquesta nova invenció de l'ajuntament borbònic. Per tant, està clara la seva postura absolutament contrària a l'existència d'un govern municipal en el qual la participació dels homes de la vila fos evident.

De fet, sembla que a l'abat no li semblava malament que als llocs, viles i ciutats de Catalunya es nomenessin regidors per governar quan diu:

Por corona de todo se debe tener presente que el Abad luego fue provisto en el año 1704, hizo la proposición a sus vassallos que siempre que quedasse cierto que en la forma de Comun tendría el Pueblo maior útil que en su Gobierno económico, que haría cuanto podría para facilitar le hubiessen, pero hasta oi no solo no lo ha entendido assi pero ni razón ha tenido de dudar: pues todos los días tiene nuevas evidencias de lo contrario [...] No se puede dexar de notar que en otros lugares de la iurisdicción del Abad no avia común y le ha dexado establecer porque no ha previsto los inconvenientes que mira ciertos en Ripol.

Evidentment, això era pura demagògia que pretenia ocultar la veritat de les seves raons. Però, quines eren aquestes raons? Tenia alguna cosa a veure aquesta negativa amb el fet que el monestir de Ripoll tingués la seva presència en aquesta i no en una altra vila de la baronia? O potser el control de la vila ocasionava al monestir uns guanys econòmics difícils de renunciar?

Tot i que no és un dels últims arguments del memorial, m'agradaria acabar el seu comentari amb les paraules de l'abat fent esment al tema de la lleialtat.

En el estado presente –diu– sabe el Rei que el Abad [...] es bien afecto a su Real Servicio y sabe aventurarse por el Real Partido [...] Luego no se debe dexar esta evidente seguridad, para ponerse en otra mano que a lo menos no habrá dado tantas pruebas para su calificación y crédito

i aquí recorda la traïció que per a la causa borbònica havia estat la lleialtat dels homes de la vila a l'arxiduc Carles d'Àustria durant la guerra de Successió. No obstant, s'ha de dir que, en aquesta línia, la millor argumentació a favor del monestir és la que poc temps després, en aquest mateix any, protagonitzarien els homes de la vila, complint-se així aquest advertiment fet de forma premonitòria per l'eclesiàstic.

I és que uns mesos més tard, els ripollesos tornaren a demostrar la deslleialtat vers Felip V recolzant al rei de França quan, l'11 de juliol de 1719, un regiment de fusellers del duc de Berwick entrà a la vila de Ripoll. Aprofitant aquesta conjuntura, un cop més, sembla que els homes de la vila van demanar als nous ocupants la creació d'un consell de govern propi, privilegi que fou concedit pel Duc de Berwick el 25 d'octubre de 1719,²⁷ però que en cap moment va arribar a reeixir. Al 1720, quan la vila retornava a la normalitat sota el govern del monarca Felip V, es confirmava a l'abat en la plena jurisdicció civil i criminal, alta i baixa justícia, mer i mixt imperi sobre la vila de Ripoll. I, com a càstig per la desvergonya d'haver estat deslleials al monarca hispànic, sembla que aquest s'oblidà d'aquell decret que tan sols uns mesos abans investigava el cas de la vila per canviar el seu govern.

Ara bé, fos o no aquesta anul·lació un càstig, el tema dels regidors havia de tornar a sortir tard o d'hora a mesura que avançava el segle, i així

27. ACRI, Sign. 759 (antic F4), Llibre de notes del Dr. Joseph Tutllo, prevère.

fou vuit anys més tard. Al 1727, els homes de la vila tornaren a enviar un altre memorial al rei²⁸ i, novament, hi hagué la contrarèplica per part de l'abat utilitzant els mateixos arguments de privilegis i possessió immemorial que havia esgrimit els últims 300 anys i que tants bons resultats li havia ocasionat. En aquest cas, però, la Reial Audiència li adreçà al rei un informe favorable als ripollesos, recolzant la formació d'un cos de govern propi dient que «no sabe la Audiencia alcanzar modo de componer el concepto de villa y universidad de que goza aquel pueblo, sin el referido cuerpo político», dient que el govern de l'abat era incompatible amb la finalitat «de V(uestra) Mag(esta)d explicado en la Nueva Planta».

No obstant, per motius que desconeixem, el tema es va tornar a estancar, potser per l'escassa eficàcia i agilitat de l'administració borbònica, tal i com comenta en Joaquim Albareda,²⁹ o potser pels fils moguts entre bastidors pels més poderosos —els monjos i les seves famílies nobles de la terra— arran la declaració de la Reial Audiència. Per això, l'any 1734 un tinent Coronel de Dragons que residia a la vila de Ripoll, en Josep Puig,³⁰ es va erigir en representant dels homes de la vila i va escriure un nou memorial titulat *La verdadera relación de el gobierno de Justicia y económico y de su administración, por el Abad y demás oficiales sus subalternos en la referida villa de Ripoll*³¹ amb el qual sol·licitava, un cop més, l'ajuntament de regidors.³²

2. I, finalment, la victòria: la creació de l'ajuntament de regidors del 1755.

Sembla que hi ha silenci llarg temps, ja que el 31 de juliol de 1735 els veïns de Ripoll sol·licitaven que s'executés l'informe que havia demanat el

28. ACA, Reial Audiència, Consultes, Registres, 158.

29. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, «Als 250 anys de la carta municipal de Ripoll», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, 2005-2006 (2007), p. 167.

30. ACA, Reial Audiència, Registres, 17. Sembla que aquest Josep Puig ja havia estat involucrat en el nomenament i formació del consell de govern fet pel duc de Berwick el 1719 com un dels impulsors.

31. Esmentat a ACA, Reial Audiència, Registres, 17.

32. ACA, Reial Audiència, Registres, 498.

monarca a la Reial Audiència sobre la pretensió que havien interposat.³³ Trobem una mena de continuïtat d'aquests dos memorials al llarg dels anys 1736 –moment en què sembla que la Reial Audiència recupera els memorials i l'informe favorable que feu l'any 1727– i 1738³⁴ i, de fet, fins a on sabem actualment, no trobarem cap resposta a aquestes peticions fins el 1755.³⁵

En efecte, fou el 10 de gener d'aquest any que, finalment, i després d'una llarga lluita, es va concedir a la vila de Ripoll la formació d'un cos d'universitat i ajuntament. Aquest, seguint les directrius de la normativa establerta, estaria presidit per un batlle, que seria nomenat per l'abat de Santa Maria de Ripoll, sis regidors i els altres oficials necessaris per portar a terme el govern polític i econòmic de la vila «en la forma, y con las facultades mismas, que dan a todos los demás lugares de ese Principado, la Nueva planta establecida para su Gobierno [...] uniformando, como uniformamos, esta villa a las demás». Amb això, finalment, s'atorgava a la vila de Ripoll l'anhelat privilegi municipal que portaven cercant en una lluita de més de 450 anys.³⁶

3. *Conclusions*

Hem vist que la vila de Ripoll començava el segle amb una forma de govern extremadament anacrònica pel segle XVIII. Era una vila baronial amb un senyor jurisdiccional eclesiàstic que monopolitzava completament el govern polític i econòmic de la vila, i al qual s'enfrontaven els homes de Ripoll des de feia més de quatre-cents anys en la recerca d'un cert control sobre el municipi i els seus emoluments. La guerra de Successió havia provocat que els homes de la vila s'alineessin amb el govern de l'arxiduc en agraïment per la concessió d'un privilegi municipal i, com a

33. ACA, Reial Audiència, Registres, 229.

34. ACA, Reial Audiència, Registres, 232.

35. ACA, Reial Audiència, Registres, 498.

36. El primer intent havia estat per la força l'any 1295, i, des de llavors, va ser una lluita constant al llarg de tots aquests segles utilitzant tant la via de fet o de la revolta com la via de dret a partir de l'any 1415.

conseqüència, el monestir romangué entre les files de Felip V, deixant fora qualsevol altre tipus de consideració ideològica. La postguerra no va significar pels ripollesos l'èxit de la seva empresa amb l'aplicació del Decret de Nova Planta, atès que aquest no s'arribà a aplicar mai fins l'any 1755, convertint la vila en un cas únic i singular a tota Catalunya. Potser el monestir era encara massa poderós per tenir-lo d'enemic o era un càstig per la deslleialtat continua dels vilatans durant i després de la guerra? Quins beneficis podia trobar el monarca mantenint a Ripoll el mateix estat de govern que hi havia al segle XIII en ple segle XVIII? No era això incompatible amb el regalisme de la monarquia borbònica? Quines forces van propiciar que la creació d'un ajuntament municipal s'allargués en el temps fins a una data tan tardana com el 1755?

És cert que després d'una llarga lluita va ser el règim borbònic el que va canviar la dinàmica de les relacions entre el monestir i la vila amb la constitució de l'ajuntament de regidors. Però s'ha de dir que no cal veure aquesta resolució borbònica amb ulls públics desinteressats, atès que desguarnir determinats poders fàctics entrava perfectament dins la lògica del regalisme monàrquic.³⁷ No obstant, no podem deixar de notar que l'abat continuava al capdavant de la vila com a senyor baronial. Per tant, aquesta concessió atorgava als vilatans una major autonomia respecte el monestir, però no els alliberava de la seva jurisdicció, mantenint-se la continuïtat del sistema feudal establert encara a Catalunya. I serà per aquesta situació derivada del vassallatge respecte l'abat i monestir que els conflictes entre ambdós bàndols continuarà tot i el nou règim municipal, a causa, precisament, d'aquest règim municipal.

37. Que el 1765 ja agafava forma teòrica amb el treball de Campomanes, *Tratado de la regalía de amortización*, i la defensa de les regalies en tots sentits feta per Macanaz ja en temps de Felip V.

Exilis napolitans. Juristes catalans en les màximes responsabilitats del virregnat austríac de Nàpols (1707-1734)

NEUS BALLBÉ*

Universitat Pompeu Fabra

Resum

La present comunicació té per objecte estudiar la influència i les responsabilitats de tres juristes catalans durant el virregnat austríac de Nàpols quan, finalitzada la guerra de Successió espanyola i com a conseqüència dels tractats d'Utrecht, el regne va restar sota domini de Viena. Per bé que el seu pes polític és molt divers, eren persones vinculades, d'una o una altra manera, a Ramon de Vilana Perlas, secretari de Despatx Universal a Barcelona i del Consell d'Espanya a Viena, persona d'absoluta fidelitat i confiança en els cercles més propers al ja llavors Emperador. Per això, en 1734, quan el regne va passar a mans borbòniques, tots tres van iniciar un altre exili.

Paraules clau: Nàpols, Solanes, Aguirre, Peyrí, virregnat austríac.

Resumen

La presente comunicación tiene por objetivo estudiar la influencia y las responsabilidades de tres juristas catalanes durante el virreinato austríaco de Nápoles cuando, finalizada la Guerra de Sucesión española y como consecuencia de los Tratados de Utrecht, el reino quedó bajo dominio de Viena.

*Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives – Universitat Pompeu Fabra. Becària predoctoral FPU 2010-2014 (Ministerio de Educación, Cultura y Deporte), membre dels grups de recerca *Grup de recerca de les Institucions i la Societat a la Catalunya moderna (segles XVI-XIX)* SGR-318 i *España y los tratados de Utrecht (1712-1714)* del Ministerio de Economía y Competitividad (HAR2011-26769).

Aunque su peso político es muy diverso, son personas vinculadas, en uno u otro modo, a Ramon de Vilana Perlas, secretario del Despacho Universal en Barcelona y del Consejo de España en Viena, de absoluta fidelidad y confianza de los círculos más cercanos al ya entonces Emperador. Por ello, en 1734, cuando el reino pasó a manos borbónicas, los tres inician un nuevo exilio.

Palabras clave: Nápoles, Solanes, Aguirre, Peyrí, virreinato austríaco.

Abstract

This work claims to study the influence and the responsibilities of three Catalan lawyers during the Neapolitan Austrian viceroy when, after the Spanish War of Succession and as consequent of the Utrecht's treaties, this territory remains under Vienna's control. Although their political weight are various, they are persons linked to Ramon de Vilana Perlas, Universal Office Secretary's at Barcelona and Secretary of the Spanish Council at Vienna, with absolute fidelity and confidence of the most nearby circle at the in that moment already Emperor. For this reason, at 1734, when the Kingdom was conquered by the Bourbons, they began a new exile.

Keywords: Naples, Solanes, Aguirre, Peyrí, Austrian viceroy.

En finalitzar la guerra de Successió espanyola, i després dels tractats d'Utrecht, una part dels territoris de la península Italiana va continuar formant part dels dominis de la casa d'Àustria, esdevenint refugi per a molts exiliats catalans.

Entre aquests exiliats, i en els càrrecs immediatament inferiors al virrei de Nàpols, hi ha un grup de juristes – Francisco Solanes, Josep Aguirre i Lleó Peyrí – que ja havien ocupat llocs de responsabilitat en diferents tribunals catalans durant la guerra. Són homes de la màxima confiança de Ramon de Vilana Perlas, secretari del Despatx Universal a Barcelona i del Consell d'Espanya a Viena, amb correspondència permanent amb ell, d'absoluta fidelitat a l'Arxiduc-emperador, i que, amb diferents graus

d'intensitat, pretenen aplicar en les institucions del *Mezzogiorno* una política eficaç i amb visió d'Estat, realitzant el que, ja a finals del segle anterior, havia estat perfilat per Francesco D'Andrea com el paper natural que haurien de desenvolupar els juristes: situar-se entre el poder central i els barons feudals, representant específicament els poders de l'Estat i en defensa del bé públic.

En la gestió de les institucions i tribunals napolitans hi trobem la pretensió d'aplicar la política que no s'havia pogut desenvolupar en el govern de Carles III l'arxiduc a Barcelona per les circumstàncies pròpies de la guerra i, tot i la curta durada del període i les dificultats derivades d'una estructura social i jurídica encara de base absolutament feudal, neixen algunes propostes innovadores en els camps polític, administratiu, econòmic i financer, algunes de les quals serviran de punt de partida per a les posteriors reformes borbòniques. Essent els màxims responsables dels diferents tribunals i secretaries, i homes de tota confiança del govern de Viena, com a executors d'aquests canvis hi trobem els esmentats juristes, que configuren un nucli dur de poder entorn del virrei, al costat del qual es mantenen fins a la fi del virregnat austríac, moment en el qual inicien un nou exili.

La rellevància i el pes polític d'aquest juristes és divers i, per això, també és divers l'espai dedicat a cadascun. Només d'un d'ells – Francisco Solanes – disposem d'un text teòric, molt extens, que ens permet poder comparar els raonaments exposats amb la pràctica política que va dur a terme, tant a Barcelona com a Nàpols, i que, en conseqüència, el converteix en el personatge més interessant d'estudiar i al que dedicaré més espai.

1. Qui són aquests juristes i com arriben a Nàpols?

No pretenc oferir una acumulació de dades biogràfiques, sinó, solament, apuntar-ne algunes que poden ajudar a entendre els nivells de responsabilitat política assolits durant el període que ens ocupa.

Francisco Solanes, mentre fou a Barcelona, a més de ser catedràtic de Lleis a la universitat, es va destacar per una aferrissada defensa de

l'ordenament jurídic i polític propi, tant en les Corts celebrades sota Felip V com, sobretot, en les de 1705-1706. Fou, a més, defensor d'Arnold Jäger, comerciant holandès resident a Barcelona, ciutadà honrat i casat amb una catalana, en la causa d'expulsió decretada pel virrei l'any 1702, en un dels casos més destacats de vulneració de l'ordenament legislatiu català vigent.

En les Corts de 1705-1706 va ser responsable, juntament amb Miquel Calderó, de la redacció de la primera constitució o *Llei d'exclusió de la reial stirp dels Borbons al comtat de Barcelona i a la Corona hispànica*, una constitució d'altíssim contingut i rellevància polítics, definida per José Mª Iñurrategui com «una de las cotas textuales más elevadas y decisivas de la literatura política y constitucional de la guerra civil».¹

A finals de 1700 havia publicat els dos primers volums de *El emperador político y política de emperadores*, el tercer volum del qual aparegué la primavera de 1706, tot just concloses les Corts sota l'arxiduc Carles. Aquesta obra representa un ferm compromís de l'autor amb l'observança de les lleis i amb el concepte de bé comú, des d'un sentit "republicà" de la monarquia.

El títol complet de l'obra és *El emperador político y política de emperadores. Vida del emperador Ulpio Trajano, sacada del Panegyrico de Plinio Menor, y otros autores. Ilustrada con varias máximas políticas y morales*. En els dos primers volums, el discurs de Solanes segueix el Panegíric de Plini el Jove, complementat amb un impressionant ventall d'autoritats, per tal de reforçar els arguments exposats, tant des del punt de vista temporal—des de l'antiga Grècia fins als seus contemporanis—, com des del punt de vista dels diferents àmbits de coneixement: política, literatura sagrada i profana, filosofia, jurisprudència, història...

En el seu conjunt, l'obra aporta tots els elements indispensables perquè el governant esdevingui un príncep òptim: els fonaments teòrics basats

1. José M. IÑURRATEGUI, «Las virtudes y el jurista: el *Emperador político* de Francisco Solanes y el amor a la patria», *Pedralbes*, 24 (2004), pp. 285-310.

en nombroses autoritats antigues i modernes, les eines per a un bon govern, però també, i derivat de l'anterior, els necessaris advertiments al sobirà, en el sentit que aquest, per a ser respectat i obeït, ha de ser el primer a respectar i complir les lleis.

Malgrat seguir el text de Plini, Solanes va més enllà i, en el primer volum, detalla totes i cadascuna de les ciències que un príncep òptim ha de conèixer, perquè, com ens diu recollint un pensament d'Alfons el Magnànim que pren encara més sentit en una època de monarquies absolutes, «el monarca sin letras no es más que un asno coronado».² En el segon volum, Solanes es fixa i desenvolupa totes les virtuts que ha de tenir el príncep: fe, religió, esperança, caritat, penitència i prudència, emmarcades, com és lògic pel moment, en una visió cristiana de la política.³

Si el primer volum se centra en els atributs i en l'educació del príncep, i el segon en les virtuts necessàries per a un bon govern, el tercer canvia el plantejament anterior i, tot augmentant encara més el nombre i la categoria d'autoritats, es basa en els dos pilars que Solanes considera bàsics en la tasca del governant: la justícia i la fortalesa, analitzant acuradament totes i cadascuna de les parts que les componen. És en aquest tercer volum de l'obra on el compromís polític de l'autor es fa encara més evident, on defensa la necessitat, el respecte i l'acompliment de les lleis, en primer lloc per part del sobirà, on recorda al rei que «la majestad real no exime al monarca del cumplimiento de su palabra: lo soberano del cetro no dispensa al príncipe la igualdad de la conmutación»,⁴ on recomana un respecte absolut pel valor de la justícia i la seva correcta aplicació:

En ninguna cosa quisiera yo más indignados a los reyes que al saber que sus ministros son cómplices de injusticias e iniquidades: aquel que

2. FRANCISCO SOLANES, *El emperador político y política de emperadores*, Josep Llopis, Barcelona, 1700, I, p. 186.

3. SOLANES, *El emperador*, II, pp. 123-397.

4. SOLANES, *El emperador*, Josep Llopis, Barcelona, 1706, III, p. 60.

está elevado al trono de la justicia para ejecutar el derecho no debe torcer la senda de tan justificado ejercicio: el juez que no administra justicia no es juez.⁵

En aquests tres volums, Solanes sorprèn per fugir dels arguments més exaltats de les proclames dels anys 40 del segle anterior i dels arguments mítics, per retornar a la justificació jurídica romana, recolzada tant en autors clàssics com en humanistes i en els seus contemporanis contraris a les teories de la raó d'Estat, destacant el seu plantejament d'un republicanisme cívic, no en el sentit antimonàrquic, sinó en la primacia del compromís del príncep amb el bé comú. Alhora, segueix inicialment la visió contractual, l'equilibri entre rei i regne, propugnada per juristes de la postguerra de Secessió (Rafael Vilosa, Cristòfor Crespí o Llorenç Mateu) com a part del seu plantejament conciliar, però en Solanes és clar l'objectiu del bé comú, que suposava, com assenyala Iñurrítegui, una novetat de gran valor en el seu temps i en el seu context:

La salud pública de la patria requería sin distinción un compromiso moral y político imposible de fundar y fundamentar fuera de los dominios de la virtud... Ese era el reto del verdadero príncipe. Y esa la más elevada mira que le había de guiar en su política: generar con su virtuoso gobierno no sólo un flujo de estima y admiración entre los ciudadanos, sino un auténtico modelo y referente de imitación en el servicio de la patria.⁶

Va arribar a Nàpols no pas com a exiliat després del final de la guerra, sinó l'agost de 1707, aproximadament un mes després que les tropes austríaques conquerissin el Regne i, des del primer moment, se li van confiar càrrecs importants, càrrecs que continuà desenvolupant, sempre amb la màxima confiança de Ramon de Vilana Perlas, fins a la caiguda

5. SOLANES, *El emperador*, III, p. 116.

6. José M. IÑURRITEGUI, *Gobernar la ocasión. Preludio político de la Nueva Planta de 1707*, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, Madrid, 2008, p. 107-109.

del Regne a mans borbòniques el 1734. En aquest sentit, ocupà una plaça al *Sacro Regio Consiglio*, va ser assessor del general Carafa i posteriorment del virrei a Sicília, membre de la junta d'estat, membre del Consell d'Espanya de Viena, regent del *Consiglio Collaterale* i, finalment, president del *Sacro Regio Consiglio*, a més de presidir nombroses juntes per a perseguir delictes de caire econòmic i polític.

El segon jurista estudiat és Josep Aguirre, fill de Domènec Aguirre, que havia estat president del Consell d'Aragó, membre de la junta d'estat durant la guerra i que va marxar de Barcelona el març de 1713 amb l'emperadriu. Josep Aguirre va romandre a la ciutat durant el setge⁷ i va ser després del final de la guerra que marxà a l'exili. Havia estat jutge de cort a la Reial Audiència Criminal de Catalunya.⁸ A Nàpols, va ser conseller del *Sacro Regio Consiglio* i president i lloctinent de la *Regia Camera della Sommatoria*, el principal tribunal econòmic del Regne, a més de responsable de la junta de Marina i membre del consell del *Banco di San Carlo*, que havia de servir per recomprar els arrendaments fiscals que estaven alienats.⁹

Lleó Peyrí segueix una trajectòria força paral·lela a la de Josep Aguirre. També havia estat jutge de la Reial Audiència de Catalunya¹⁰ i també marxà després de la caiguda de Barcelona, concretament el 12 de setembre, juntament amb el protonotari Joan Francesc de Verneda, embarcant-se cap a Mallorca.¹¹ Posteriorment, a més a més, va contraure matrimoni amb una de les germanes de Josep Aguirre, Clemència. A l'exili napolità, va ser conseller del *Sacro Regio Consiglio*, secretari d'estat i de guerra, i regent del *Consiglio Collaterale*.

7. Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, edición de Josep M. Mundet i Gifre y José M. Alsina Roca, Fundación Fco. Elías de Tejada y Erasmo de Pércopo, Madrid, 1999, vol. III, p. 706.

8. Archivio di Stato di Napoli (ASNa), Consiglio di Spagna, Dispacci lettere ed ordini reali, lligall 235, f. 67v-68r.

9. Antonio DI VITTORIO, *Gli austriaci e il Regno di Napoli 1707-1734. Le finanze pubbliche*, Giannini Editore, Nàpols, 1969, p. 77.

10. CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. III, p. 307.

11. CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. IV, p. 353.

2. Quina situació política troben quan arriben a Nàpols?

Crec necessari exposar algunes particularitats de l'organització política i administrativa del regne de Nàpols, sense les quals no es pot entendre, al meu parer, el per què de la política seguida pels austríacs.

La primera singularitat es refereix a la titularitat del Regne que, des del segle XII, ostentava la Santa Seu i, per tant, com a feu pontifici que era, corresponia al Papa atorgar la investidura cada vegada que es produïa un relleu de monarca, cedint el control a canvi d'un tribut anual, de «7 mila scudi d'oro ed un cavallo bianco, detto chinea, in segno di reverente sottomissione».¹² Aquesta particularitat comportà nombrosos conflictes entre tots dos poders –papal i reial– al llarg de la història: un dels més destacats es produí durant la guerra de Successió, quan no se celebrà la cerimònia d'investidura de Felip V per negativa papal, servint aquest fet per a justificar el posterior reconeixement, per part de Roma, de l'arxiduc Carles com a successor dels territoris de la monarquia hispànica, inclòs el regne de Nàpols.¹³ Per tant, encara que *de facto* entre 1700 i 1707, Felip V no fou mai considerat *de iure* com a legítim monarca de Nàpols.

En segon lloc, cal destacar la particularitat del parlament napolità que, introduït per Alfons el Magnànim, no va tenir mai un pes polític comparable al de les Corts aragoneses o catalanes, ni al d'altres assemblees d'estat europees. Ni el Magnànim ni el seu fill Ferrante juraren, en seu parlamentària, el respecte als costums i usos del regne, ni les demandes presentades pels barons i aprovades pel sobirà eren, des del punt de vista jurídic, lleis pactades, ni tampoc les concessions específiques foren sempre l'automàtica contrapartida de les contribucions ordinàries i extraordinàries.

Tot i que el virregnat espanyol durà des de 1516 fins a 1707, només fins al 1642 el parlament es reunia regularment cada dos anys i la seva

12. Pietro GIANNONE, *Vita scritta da lui medesimo*, Generoso Procaccini, Nàpols, 1998, vol. II, p. 138.

13. Luis RIBOT, pròleg a David MARTÍN MARCOS, *El Papado y la Guerra de Sucesión española*, Marcial Pons, Madrid, 2011, pp. 11-16.

funció era determinar l'entitat i el repartiment de les càrregues tributàries. El control, per part del virrei de les funcions del parlament es va anar intensificant progressivament, fins al punt d'imposar a les ciutats reials, i probablement als mateixos barons, de conferir la procuració a determinades persones, totes naturalment fidels a les directives de l'autoritat, a més de la facultat d'intervenció en l'elecció dels dotze diputats que corresponien als barons del Regne. Si a això s'hi afegeix que procuraven tenir un síndic que els fos particularment devot i que, des de 1548, designaven l'electe del Poble en el govern de la ciutat, es té un quadre eloqüent de la situació i s'entén com, sovint i de manera potencial, el control del virrei representava un gran obstacle per al desenvolupament del parlament napolità.¹⁴

En tercer lloc, el govern de la ciutat de Nàpols. En els segles XVI i XVII, el síndic napolità «*aveva una funzione eminente, inusuale nel panorama europeo, di "coordinatore-presidente" dell'assemblea*», precedia als barons i altres síndics, presidia els treballs del parlament i de la comissió especial (la Diputació per a les mercès), i era qui responia el discurs del virrei, mentre que en els parlaments aragonesos aquesta funció corresponia al protonotari del Regne.¹⁵

La importància política de la ciutat augmentà després de la manca de convocatòria del parlament, i és en el tribunal ciutadà de S. Lorenzo on es discuteix i vota el donatiu bianual ordinari d'1.200.000 ducats. Aquest fet comportà, no tant un canvi de representativitat com un canvi en el significat de la representació política: la transferència de l'escenari parlamentari al municipal va significar redimensionar la gran noblesa titulada i l'aliança del poder regi amb els patricis ciutadans o, més concretament, amb aquella part del

14. Guido D'AGOSTINO, *Parlamento e società nel Regno di Napoli secoli XV-XVII*, Guida, Nàpols, 1979.

15. Francesco SENATORE, «Parlamento e luogotenenza generale. Il regno di Napoli nella Corona d'Aragona», J.A. Sesma Muñoz, coord., *La Corona de Aragón en el centro de su historia (1208-1458). La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Gobierno de Aragón y Grupo CEMA, Saragossa, 2010, pp. 435-478.

patriciat napolità menys dotada de recursos econòmics, de feus i de capacitat política i, per tant, més controlable per part del virrei.¹⁶

Hi ha un altre aspecte que cal tenir present: el control dels tribunals. A Nàpols hi hagué una potenciació del cos jurídic, per part de l'aparell virregnal, com a fre a les aspiracions polítiques i de poder de la noblesa del Regne. Es va recompondre el consens al voltant de la Corona, impulsant un equilibri en el govern de les institucions; l'obertura a l'aristocràcia fou en certa mesura redimensionada i, alhora, va madurar una hegemonia de l'aparell ministerial substancialment controlat per la gran burocràcia togada.¹⁷

Aquest poder dels juristes arrenca del moment en que es creà el *Consiglio Collaterale*, instituït per Ferran el Catòlic el 1507. Amb l'arribada del virrei Pedro de Toledo el 1532, la funció de direcció política fou progressivament buidada, reforçant la de cancelleria, el paper central de la qual es confiava als regents, que assistien al virrei en temes de govern. A partir de la segona meitat del segle XVI, les funcions i el poder concret dels virreis foren gradualment dimensionats a favor del *Collaterale*. Aquesta situació va portar a Pier Luigi Rovito a afirmar que:

tra Cinque e Seicento i vicerè avevano fatto da supporto alla silenziosa conquista del potere da parte dai legali. Ma, rafforzatasi e consolidatasi quell'accesa, la potestas vicereale era stata la prima a fare le spese del nuovo assetto. Nella repubblica dei togati, insomma, i vicerè erano divenuti gli ostaggi dell'establishment locale.¹⁸

16. Giovanni MUTO, «Alla vigilia della rivoluzione: istituzioni di governo, congiuntura economica, ceti sociali», R. Ferrero Micó i L. Guia Marín, eds., *Corts i parlaments de la Corona d'Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2008, pp. 413-427.

17. Una visió del context polític general del regne de Nàpols en aquest període es troba a Neus BALLBÉ, «Les juntes: institucions representatives a Nàpols durant el virregnat austríac (1707-1734)», *Jornades sobre les comissions de treball de les institucions parlamentàries i representatives (segles XV-XXI)*, Barcelona, 15-16 febrer 2013 (en premsa).

18. Pier Luigi ROVITO, *Repubblica dei togati. Giuristi e società nella Napoli del Seicento*, Jovene, Nàpols, 1981, p. 39.

Després de la revolta de 1647, i fins al 1709, entre els juristes napolitans apareixen clarament dues posicions diverses: la que segueix un tancament corporatiu en defensa del *status quo* i la que, a finals del segle XVII, segueix el racionalisme de Francesco D'Andrea, i que posava l'atenció, sobretot, però no només, en els projectes de desenvolupament econòmic. Malgrat que el juliol de 1707 Carles III havia proclamat des de Barcelona que res no es canviés en els tribunals i en el govern de Nàpols, probablement també per la indefinició sobre quin seria finalment el pretendent que s'establiria al Regne, un cop les negociacions de pau permeteren considerar que seria la casa d'Àustria que en mantindria el control, en la segona meitat del 1709 la gestió austríaca comença a canviar:

Si qualificava per le sue forti (anche se sterili) ambizioni culturali,... Oltre che ostili al governo pontificio, Carlo III e i suoi consiglieri si mostrarono insofferenti degli inveterati abusi, erano animati da una forte carica antifeudale, decisi a smuovere le acque stagnanti dell'economia e delle rendite parassitarie.¹⁹

Segons Raffaele Ajello²⁰ existia, però, una clara situació de “parasitisme burocràtic”, de descomposició econòmica, d'impostos en condicions anàrquiques, de pèrdua de l'instrument fiscal per part del govern; les institucions jurisdiccionals i administratives a Nàpols havien assolit un nivell excepcional, i es presentaven més fortes que en cap altra regió italiana, agreujat per la llunyania física del sobirà, de la cort i del govern central. El mateix autor apunta que aquest parasitisme fou el caràcter destacat de l'organització Estat-societat al *Mezzogiorno*, des que el 1542 Pedro de Toledo va executar l'estratègia política d'excloure els consellers de capa nobles del *Collaterale*, feu tancar les acadèmies nobiliàries, on es tractaven temes patriòtics i militars, i va

19. Raffaele AJELLO, «Lo Stato e la società degli Austriaci e dei Borboni. La transizione dalla repubblica dei togati all'assolutismo», L. de Rosa i L. M. Enciso Recio, coords., *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, Edizioni Scientifiche Italiane, Nàpols, 1997, pp. 189-237.

dissenyar un sistema de defensa de les costes del Regne, amb un fort control centralitzat, que també allunyava la noblesa de les tasques militars. El problema fou que aquesta estratègia dels espanyols estava dissenyada des de mentalitats estàtiques, tradicionals i d'un moralisme a l'antiga i

gli spagnoli crearono ulteriori blocchi contro tutte le possibili novità: smilitarizzarono la nobiltà di spada, esaltarono un ceto assai meno reattivo, quello dei sacerdotis juris. In questo contesto la cultura si mantenne patriarcale, ostile alla modernità.²¹

Després de més de 150 anys de funcionament d'aquest sistema, amb tots els llasts que comportava des de tots els punts de vista –polític i administratiu, però, també, econòmic i social– tot intent de millora que no sacsegés profundament tots i cadascun dels àmbits de la vida del Regne estava, si no condemnat al fracàs, sí que a l'obtenció d'uns rèdits discrets. Més encara amb el sobirà llunyà. Això no obstant, aquests intents van existir durant el període austríac, sobretot a partir de 1709. Força anys més tard, el cardenal Althann, virrei entre 1722 i 1728, expressava contínuament les seves intencions de superar aquesta situació i de

rafforzare il potere di Carlo VI, creare un diverso regime di più rigida legalità e combattere non solo le consorterie local, ma lo stretto collegamento che esse avevano con la corte di Vienna. Il problema che emerse presto... riguardò il modo d'interpretare quella «legalità».²²

Empresa no gens fàcil, tenint en compte, a més, que una de les dificultats que Althann detectà per a poder canviar el funcionament

20. Raffaele AJELLO, «Il viceré dimezzato. Parassitismo economico e costituzionalismo d'Antico Regime nelle lettere di M.F. von Althann», *Frontiera d'Europa*, 1995 (1), pp. 121-220.

21. Raffaele AJELLO, «La tradizione giuridica meridionale nel quadro europeo», *Frontiera d'Europa*, 2008 (1-2), pp. 1-112.

22. AJELLO, «Il viceré».

burocràtic napolità són els estrets lligams existents entre l'entorn immediat de l'Emperador a Viena i alguns ministres napolitans, de manera que aquesta relació, sovint, «passava al di sopra della sua persona, spesso la ignorava, ne condizionava e limitava fortemente i poteri. Rialp aveva stabilito un raccordo diretto con le strutture economiche e politiche napoletane». ²³ Els esforços realitzats per part del virrei per controlar el *Collaterale*, l'únic tentatiu real dut a terme per un virrei per contrastar l'extrapoder ministerial, van rebre una resposta contundent des de Viena, del mateix Emperador, confirmant que «erano i reggenti, e non il vicerè, le autorità giuridiche del cui voto collegiale bisognava tener conto in caso di contrasti e di difformità». ²⁴

Els enfrontaments foren continus durant els dos triennis de virregnat del Cardenal, derivats, d'una banda, del seu caràcter autoritari i, de l'altra, del “blindatge” dels regents del *Collaterale* davant tot intent d'imposició dels projectes del virrei. Aquestes topades van aconseguir que les dues tendències existents entre els membres del tribunal –conservadors i “moderns” –s'aliessin contra Althann amb l'objectiu de defensar aquelles temàtiques que els eren comunes: «la difesa ad oltranza delle “regalie” sovrane, la convizione della praestantia del Collaterale, l'opposizione ad ogni tentativo d'intromissione da parte delle segreterie vicereali». ²⁵

Foren els anys entre 1725 i 1733, però, molt importants en la història del regne de Nàpols, «caratterizzati da aspetti di una vivacità culturale tale da aprire la via ad un illuminismo precoce», ²⁶ amb personalitats de relleu en el camp polític (Gaetano Argento), amb la difusió de les idees de Pietro Giannone i de la *Scienza nuova* de Vico i el floriment del teatre i de la música, gràcies a Pergolesi, Scarlatti o Mancini.

Donat el caràcter plenament feudal del Regne, l'últim element a tenir en compte és el particular “estat jurisdiccional”, això és la coexistència de nombrosos poders en els mateixos territoris i competències, amb la

23. *Ibidem.*

24. Imma ASCIONE, «I *Notamenti* del Collaterale redatti da Niccolò Fraggianni», *Frontiera d'Europa*, 2008 (1-2), pp. 113-305.

25. *Ibidem.*

26. *Ibidem.*

conseqüència que mancava una autoritat capaç de coordinar el govern de la perifèria. L'extraordinari poder jurisdiccional local dels barons, aconseguit gràcies a la cessió de poder polític, va impedir que les audiències provincials desenvolupessin un paper semblant al de les intendències franceses.²⁷ De fet, els nobles van perdre, el 1542, tot relleu i influència constitucional en el pla del govern legal i central, però això no exclou que conservessin en llurs mans, especialment a les províncies, altres fortes eines de poder.²⁸

El breu període del virregnat austríac, que mantingué durant vint-i-set anys més el govern d'un virrei sobre la preexistent estructura castellana, tingué, però, vius signes de millora, de modernització i d'accentuat desenvolupament, no tant en el camp financer com en l'econòmic i jurisdiccional.²⁹ Considerat fins fa pocs anys com una simple continuació del més llarg període de dominació castellana presenta, però, alguns aspectes en base als quals és possible parlar d'una certa diferenciació entre aquest i el precedent període, sobretot des de 1647-48 en endavant. Aquesta diferenciació, tanmateix, no ho és tant pels resultats obtinguts, sinó pels intents de millora, quan no de veritable i pròpia renovació, que l'administració habsbúrgica va provar d'aplicar en l'aparell econòmic-financer i polític del País.³⁰ Carles III l'arxiduc va mantenir l'estructura administrativa existent al Regne, però va provar de col·locar, en les més altes magistratures, homes de la seva màxima fidelitat i, sobretot, amb estrets vincles personals amb Ramon de Vilana Perlas que, també a Viena, va continuar gaudint de la màxima confiança del ja llavors Emperador.

27. Prefaci de Aurelio MUSI, a Angelo DI FALCO, *Il governo del feudo nel Mezzogiorno moderno (secc. XVI-XVIII)*, Terebinto Edizioni, Avellino, 2012, p. X.

28. ASCIONE, «I Notamenti».

29. Joe MAZZOLENI, *Le fonti documentarie e bibliografiche dal sec. X al sec. XX conservate presso l'Archivio di Stato di Napoli*, Archivio di Stato di Napoli, Napoli, 1978, vol. I, p. 98.

30. Antonio DI VITTORIO, «La mancata numerazione dei fuochi del 1732 nel Viceregno austriaco di Napoli», *Temi e problemi di economia asburgica tra Vienna e Napoli secolo XVIII*, Athesia, Innsbruck-Bozen, 2009, pp. 41-67.

En els darrers anys de govern habsbúrgic de Nàpols trobem, però, un gran contrast entre l'expansió de noves idees en el camp econòmic a la cort de Viena i, alhora, la incapacitat del mateix govern imperial de dur-les a terme, que s'encallaren tant per manca de recursos financers com per les resistències locals. Alguns exemples són el fracàs del projecte del *Banco di S. Carlo*, que havia de recomprar els arrendaments fiscals alienats, la junta per a la numeració dels focs dels Regne, que havia de posar al dia el cens de població per actualitzar els pagaments fiscals corresponents, o la junta del bon govern, que havia de servir per resoldre el problema de l'excessiu endeutament de les universitats del Regne. S'inicià, a més, la intervenció en l'ordenament de les duanes i del comerç, tot i que els projectes no arribaren, tampoc, a bon port.

3. *Quin paper desenvolupen aquests juristes a Nàpols?*

La persona amb un bagatge i un pes polític més transcendent fou, sens dubte, Francisco Solanes. Com ja he apuntat, va arribar a la ciutat aproximadament un mes més tard de la conquesta austríaca i, de seguida, va ocupar un lloc al *Sacro Regio Consiglio*, motiu pel qual va sol·licitar que se li concedís privilegi de noblesa,³¹ tot i que no se li atorgà fins alguns anys més tard.³² Des del primer moment, se li van confiar afers importants i se'l nomenà responsable de diverses juntes i comissions d'investigació de delictes. Una de les més rellevants fou la presidència d'una junta que s'havia d'ocupar de les irregularitats comeses per dos administradors del *Banco e Monte della Pietà* que, si bé no constitueixen un dels casos de males pràctiques més greus, comportà un problema

31. ASNa, Consiglio di Spagna, Consulte decreti memoriali, lligall 156, f. 113.

32. Privilegi del 26 de juliol de 1727, concedint-li el títol de comte sobre feu o terra que adquirís al regne de Nàpols i, en *interim*, sobre el cognom. ASNa, Consiglio di Spagna, Dispacci lettere ed ordini reali, lligall, 230, f. 52r.

d'enfrontament amb la jurisdicció eclesiàstica, ja que els acusats es van refugiar en una església. Aquests conflictes de jurisdicció van ser una constant durant tot el període, com denoten algunes cartes enviades molts anys després per Solanes al marquès de Rialp. Per exemple, el febrer de 1725 va escriure: «De lo que puede inferir V^a Ill^a quanto en este Reyno de Nápoles los Ecclesiásticos son los protectores de los delinquentes y estorban el castigo exemplar de los delitos».³³

De fet, quan Solanes va arribar a Nàpols, va coincidir amb una generació de juristes que pensaven com ell: al voltant de Gaetano Argentato, i en els inicis del virregnat austríac, s'havia format el jurisdiccionalisme napolità, hereu de les teories de Francesco d'Andrea i de Giuseppe Valletta, que es volien alliberats de qualsevol influència i ingerència de l'Església en els afers d'Estat i, sobretot, lliures del domini del Papa. Era una orientació jurídica i civil

che tendeva a ridurre la sovranità della Chiesa nel Regno a vantaggio di quella dello Stato e a collocare il diritto civile in posizione di preminenza nei confronti di quello canonico. Argento fu prosecutore di quella tradizione del Diritto romano che nel Viceregno dava una valida spinta alla lotta anticuriale in quanto: da un lato rafforzava il potere regio (a deo rex, a rege lex) riducendo la barbarie dello jus feudale, dall'altro affermava la preminenza della *salus publica* e degli *jura civitatis* sulle prerogative personali e despotiche del Sovrano che dovevano piuttosto esser volte al bene pubblico.³⁴

Exactament el mateix que Solanes havia defensat en el seu *Emperador político* i que continuà defensant des de tots els càrrecs que va ocupar durant el virregnat napolità.

Abans d'acabar la guerra de Successió, es va ocupar de fer arribar blat a Barcelona. El 1709 va escriure als consellers de la ciutat informant de la

33. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 25 de febrer de 1725.

34. Giulio de MARTINO, «Introduzione» a Pietro GIANNONE, *Vita*, vol. I, p. 9.

compra de forment³⁵ i, entre març i agost de 1714, escriu a Ramon de Vilana Perlas d'haver rebut nombroses cartes de Barcelona, informant sobre la situació del setge, i que havia realitzat diverses gestions per a la tramesa de blat a través de Mallorca. Entre aquestes cartes, li envia un informe de *Novedades que han venido de Barcelona por cartas a 8 abril 1714*,³⁶ on li fa saber quines són les provisions amb què comptava la ciutat, com poder fer arribar el blat per la via de Mallorca, quina és la situació de la defensa, i com evoluciona la guerra a la zona del Maresme i a Vic.

L'any 1711 demana per carta a Juan Antonio Alvarado poder tornar a Barcelona, ocupant la plaça espanyola de regent per Nàpols al Consell d'Itàlia, per poder atendre una germana que estava sola,³⁷ petició que reitera l'any següent a l'arquebisbe de València.³⁸ Però no tornà mai més a Catalunya.

A més de continuar desenvolupant les seves responsabilitats en les diverses juntes i tribunals napolitans, segons informa Castellví,³⁹ el 1714 Solanes traduï a l'italià el *Despertador de Catalunya*, publicat l'any anterior, amb el títol de *Svegliarino di Catalogna*.

La seva preocupació pel bon funcionament de la política aplicada a Nàpols es manifestà en diverses cartes escrites al marquès de Rialp, ja des d'immediatament acabada la guerra, quan una allau d'exiliats arribà a la ciutat. En aquest sentit, es queixava que «se han repartido acá algunos millares de ducados para catalanes y españoles venidos de Cataluña después de la evacuación pero con poca justicia a los que lo merecían».⁴⁰

35. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 2 de setembre de 1709.

36. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f.

37. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 19 d'octubre de 1711.

38. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 5 d'abril del 1712.

39. CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. III, pp. 583-584. En l'exemplar que he pogut consultar a Nàpols, però, enlloc no hi ha constància de qui fou el traductor.

40. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 4 de desembre de 1714.

En l'abundosa correspondència escrita a Ramon de Vilana Perlas, a més de fer-li arribar informacions de caire personal, com el seu delicat estat de salut,⁴¹ i fins a l'any 1731, Solanes analitza el funcionament de les diverses institucions del Regne, n'assenyala les mancances i els abusos, i proposa solucions.

Un moment particularment delicat es produí després del nomenament del cardenal Althann com a virrei. Quan aquest arribà a Nàpols, el juny de 1722, amb l'encàrrec de redimensionar el ministeri togat, va decidir desenvolupar aquesta funció de la manera més àmplia possible, reforçant el poder de Carles VI, com he apuntat anteriorment. El govern d'Althann es caracteritzà pels greus enfrontaments que va tenir amb els membres del *Collaterale* i finalitzà amb el procés que el mateix tribunal va obrir contra ell tan aviat com va deixar el càrrec.⁴² Tenint en compte que el cardenal havia estat protegit per persones que ocupaven importants càrrecs al Vaticà, i seguint la màxima que les diverses jurisdiccions no han d'interferir entre elles, després d'una audiència amb Sa Santedat, Solanes va escriure al marquès de Rialp:

Me habló de muchas cosas de jurisdicción, y yo le respondí que mi Augm^o Amo tanto por el carácter que tiene de defensor y abogado de la Iglesia, como por la innata piedad le asiste, no quiere otro que lo que es de Dios sea de Dios, y lo que es del César sea del César, y que cuando cada jurisdicción se contiene en los límites de su esfera, es fácil unir el Sacerdocio con el Imperio.⁴³

Fou molt crític amb les actuacions virregnals d'aquest període, sobretot amb el nomenament de secretari del *Collaterale* imposat per Althann, passant per alt no solament el parer d'aquest tribunal, sinó, a més, excloent la persona proposada per ocupar el lloc, a banda de queixar-se al marquès

41. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 5 de juliol de 1725.

42. ASCIONE, «I *Notamenti*».

43. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 29 de desembre de 1730.

de Rialp dels intents d'injerència del virrei en una de les juntes que dirigia:

Yo estoy en poca gracia de dicho señor virrey desde que su Mag^d C. y C. me nombró cabo de la junta de la visita del juez de Vicaría Dⁿ Miguel Cito por causa que ya por obligación he tenido de defender la jurisdicción de la junta porque creo que su Em^a hubiera querido que yo con confianza le hubiera participado los secretos de la junta, lo que hubiera sido faltar a la Cesárea y Real confianza. Y así V. Illm^a me defienda en ese particular.⁴⁴

Posteriorment, es lamentava que el virrei l'hagués apartat de dues delegacions que presidia (la del *Banco della Pietà* i la del peix), que significaven uns ingressos addicionals de cinc-cents ducats anuals, i que, després de més d'un any, li hagués donat la de la farina que era només de 133 ducats anuals, motiu pel qual diu al marquès de Rialp que no pot mantenir-se amb la dignitat necessària al càrrec.⁴⁵

L'1 de novembre de 1725 és nomenat regent del Suprem Consell d'Espanya de Viena, ocupant la plaça vacant per mort de Domènec Aguirre, alhora que consultor del virrei de Sicília.⁴⁶ La seva salut precària, però, el portà a escriure al marques de Rialp:

Solo mi disgusto es (y suplico a V.S. lo ponga en su soberana comprensión) la poca salud que gozo, la cual unida a mis pocos talentos no podrá darme lugar a servirle como siempre he deseado, y sacrificar mi vida en su servicio. Espero, pero, de su gran piedad que si el aire de dicho país aumentara mis achaques se compadecerá de mi, y me mudará en otro temple de aire más favorable.⁴⁷

44. HHStA, Neapel Korrispondenz, lligall 192, s.f., carta del 15 de desembre de 1724.

45. HHStA, Neapel Korrispondenz, lligall 192, s.f., carta del 9 d'agost de 1725.

46. ASNa, Consiglio di Spagna, Privilegi e provvedimenti concernenti la Sicilia, 127, fols. 238-239.

47. HHStA, Neapel Korrispondenz, lligall 192, s.f., carta del 4 de setembre de 1725.

Com a president del *Sacro Regio Consiglio* va intentar introduir reformes que en milloressin el funcionament i que, sobretot, no eternitzessin els processos que s'hi duïen a terme. En aquest sentit, va escriure al marquès de Rialp:

El día doce del corriente tomé la posesión de mi plaza de presidente del S. C. de Santa Clara de que doy noticia a V.E. He renovado la antigua planta de las horas, que se ha de entrar en Consejo según los despachos de los SS. Virreyes y práctica del presidente Ulloa, con la cual acaba en todos los tiempos el Consejo una hora antes del mediodía. Puede ser que tal vez llegue aquí alguna lamentación (contraria de la que antes llegaba de entrarse tarde) porque dirán que los tiempos ahora se han mudado, y que saliéndose tarde de las conversaciones es un poco muy de mañana. A poco a poco procuraré reformar todos los abusos que conviniere, y siempre con el deseo de acertar y de merecer los frecuentes órdenes del mayor agrado de V.E. los quales deseo con toda solicitud.⁴⁸

El 5 de gener de l'any següent escrivia al mateix marquès que «en nuestro Sacro Consejo hay un abuso de que aquellos consejeros que han sido abogados continúan aun a tomar la provisión de abogados... y con esto consultan y escriben alegaciones por las causas y en nombre ajeno...».⁴⁹ De quatre dies més tard, és una ordre de l'Emperador amb instruccions per a la reforma del funcionament del Consell a fi d'evitar abusos, endarreriments i manca de claredat en la redacció de les sentències i que recull les propostes fetes per Solanes.⁵⁰

Entre el 28 de desembre de 1731 i el 28 de maig de 1734 no hi ha cartes conservades enviades al marquès de Rialp. D'aquesta darrera data és l'informe del consell de guerra celebrat amb generals i amb el comte de

48. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 15 de desembre de 1730.

49. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 5 de gener de 1731.

50. ASNa, Sacro Regio Consiglio, Notamenti, lligall 783, s.f.

Cervelló, quan la pèrdua del Regne semblava imminent, i en el qual decidiren marxar de Bari, embarcant el virrei, Giulio Visconti, cap a Pescara el dia 21. Pel que respecta a Solanes,

El día 22, cerca las 23 horas me embarqué junto al conde Peyrí en un bergantín que estaba destinado para el S^r conde de Cervellón, en el qual dho S^r nos acogió: navegamos toda la noche por las costas de Giovenazzo, Molfetta, Bisceglia y Barletta, y al amanecer... llegamos a Pescara [el día 26].⁵¹

El darrer consell de guerra del virregnat austríac fou el 6 de juny a Ancona, amb la participació del virrei Visconti, del comte de Cervelló, de Francisco Solanes (president del *Sacro Regio Consiglio*), de Lleó Peyrí (regent del *Collaterale*) i de Josep Aguirre (lloctinent de la *Regia Camera della Sommaria*).⁵² En aquest consell,

Il Sig^e Reg^{te} Peyri disse poi che li suoi interessi lo chiamavano a Roma, che con la mutazione dell'aria si avvicinava, e che qui non avrebbe più avuto che fare, domandava a S.E. il permesso di portarsi a Roma, da dove però sarebbe venuto ad ogni orde e chiamata di S.E. Il conte Aguirre domandò l'istesso permesso, e in sostanza per li medemi motivi. Il conte Solanes disse che starà con S.E.

Em sembla interessant reflectir algunes opinions, de procedència diversa, del seu pas per les institucions napolitanes: la primera d'un informe fet després de l'arribada de Carles de Borbó sobre tots els membres dels tribunals del Regne; la segona, d'un anònim que, el 1733, va escriure una memòria amb els seus consells al virrei Visconti; la tercera de Pietro Giannone, jurista napolità exiliat a Viena.

51. HHStA, Neapel Korrespondenz, lligall 192, s.f., carta del 28 de maig de 1734.

52. Società Napoletana di Storia Patria (SNSP), Manoscritti, Ms. XXI.A.6, Vicerame austriaco. Guerra di Successione, 1729-1734, vol. II, document 280.

En el primer document es diu: «È catalano, uscito da Napoli due giorni prima del Viceré. È buon Ministro bastantemente capace e puntuale, ma fugge la fatica ed ama il divertimento anche a riguardo della sua poca salute».⁵³

En el segon document, l'Anònim escriu:

Il presidente del Sacro Regio Consiglio Solanes, il quale suole spesso assistere in Collaterale per riferir gli affari della real giurisdizione e per altre congiunture per le quali vien chiamato ed invitato dal signor viceré, per essere stato Consigliere di Santa Chiara per lo spazio d'anni diciotto e poi Regente di Collaterale, consultore di Sicilia, ed alla fine Regente nel Consiglio di Vienna, è assai inteso non men del foro che della real giurisdizione, ma per la sua età ed infermità alla quale spesso soggiace, si è reso inabile alle fatiche, e piú colla presenza che colla mente ed eloquenza assiste nel tribunale del Sacro Consiglio, dove ha fatto un saggio e nuovo regolamento per lo disbrigo delle cause, alle quali bada con somma providenza e fabrica, essendo per altro uomo assai verace e puntuale ed osservante delle buone e sagrosante leggi dell'amicizia.⁵⁴

Finalment, Pietro Giannone, que es caracteritzà per una forta aversió cap als catalans que eren a Viena, especialment cap al marquès de Rialp i el seu entorn, el 1730, quan s'havia de proveir la plaça de president del *Sacro Regio Consiglio*, escrivia:

Il Solanes, per essere stato cattedratico in Barcellona, e poi, per più anni, consigliere dello stesso Consiglio, avea acquistato quale pratica del medesimo, né era cotanto nudo di scienza legale; ma il suo naturale un poco rustico e ributtante, ancorché incorrotto ed amante della giustizia, lo rendeva poco grato ed accetto a' Napoletani. Si aggiungeva, che l'avanzata età e l'esser sottoposto ad insulti apoplettici l'avean reso quasi stupido ed illetarghito... Con tutto ciò questi, sopra gli altri, fu eletto. E non già per serbar l'alternativa,... ma perch'era compatrioto

53. ASNa, Segreteria di grazia e giustizia, Biografie dei Magistrati, lligall 1, f. 24r.

54. ANÒNIM, *Memoria per l'eccl.mo sig.r Conde d. Giulio Visconti destinato da S.M.C.C. per viceré nel Regno di Napoli*, 1733, pp. 124-125.

del marchese Rialp, suo amico, sin da ch'era cattedratico in Barcellona, e perché, sicome possedeva nella regia Camera di Napoli per luogotenente Aghir [Josep Aguirre], catalano, così pure presidesse nel Consiglio di Santa Chiara un altro catalano, poiché la mira e scuopo era che tutti i posti maggiori, o sian di Napoli, di Sicilia, o di Milano, fosser occupati da' Spagnoli e, sopra questi, da Catalani, se si potessi.⁵⁵

Tot i les importants responsabilitats que va tenir en la *Regia Camera della Sommaria*, primer com a president però, sobretot, després que en fou nomenat lloctinent,⁵⁶ Josep Aguirre és la persona que té menys “contingut” polític de les tractades en aquest treball.

Fins ara no he trobat cap document que em permeti precisar quan va sortir de Catalunya i quan va arribar a Nàpols. La primera referència de la seva presència a la ciutat és el seu nomenament com a conseller del *Sacro Regio Consiglio*, el 19 de març de 1715.⁵⁷

Tampoc de la correspondència enviada a Viena se'n desprèn res de rellevant, donat que són simples cartes formals sense cap interès des del punt de vista polític o econòmic.

Durant els anys que va ser a Nàpols, a banda dels càrrecs esmentats, va ser membre de la junta del *Banco di San Carlo*⁵⁸ i delegat de la Marina del Regne, un cop suprimida la junta que s'ocupava d'aquest afer.⁵⁹

D'altra banda, com a lloctinent que era de la *Regia Camera della Sommaria*, li corresponia la presidència de totes les juntes de caire econòmic que es constituïssin al Regne.

55. GIANNONE, *Vita*, II, p. 43.

56. ASNa, Consiglio di Spagna, Consulte uffici e parti, lligall 173, f. 107v, per al càrrec de president; ASNa, Consiglio Collaterale, Risoluzione e proposte, lligall 249, f. 102v, per al de lloctinent. Els membres de la *Sommaria* eren presidents i el seu màxim responsable era el lloctinent.

57. ASNa, Consiglio di Spagna, Consulte uffici e parti, lligall 173, f. 107r.

58. ASNa, Consiglio di Spagna, Dispacci di uffici, lligall, 268, f. 436r-439r. El document fundacional de l'esmentat banc l'he trobat a l'arxiu privat de la família Gambini de Vera di Aragona, gràcies a la gentilesa de Mauro Gambini.

59. ASNa, Consiglio di Spagna, Dispacci lettere ed ordini reali, lligall 241, fols. 94r-v.

Va marxar de Nàpols davant la imminència de la pèrdua del Regne i va participar, com he dit, en el darrer consell de guerra a Ancona, on demanà permís al virrei per marxar a Roma. D'allà va anar cap a Màntua on, el 1742, fou nomenat director de les finances del ducat, substituint el marquès Odoardo Valente,⁶⁰ «quello che si può prender ad esempio del cosmopolita funzionario asburgico ... già impiegato in cariche finanziarie a Napoli ed altrove».⁶¹ El 1743, va formar part de la junta interina de govern, instituïda per l'absència del lloctinent imperial Luca Pallavicini, governador del ducat. Va morir el 9 de juliol de 1744 a l'abadia de San Benedetto di Polirone,⁶² a l'edat de 59 anys, i fou enterrat a la basílica de S. Andrea de Màntua.⁶³

D'ell hi ha dues anotacions en la *Biografia dei magistrati*,⁶⁴ totes dues força negatives: «È catalano. È uscito molto ricco dal Regno col Visconti con piacere del Pubblico, a cui si era reso odioso in questi ultimi tempi per il grande ammasso denaro che ha fatto per gli Tedeschi»; i «è un catalano, che è uscito dal Regno con grande piacere di tutti, perché si era reso odiosissimo per il grande ammasso di denaro che aveva fatto per se, e per gli tedeschi ancora negli ultimi tempi del loro Governo».

Pel que fa al darrer jurista tractat, Lleó Peyrí,⁶⁵ el trobem documentat a Nàpols per primera vegada el 6 de maig de 1719, quan és nomenat conseller del *Sacro Regio Consiglio*.⁶⁶

El virrei Althann va demanar-lo com a secretari d'estat i de guerra, tot just arribat a Nàpols, potser seguint les "subtils" indicacions del marquès

60. Simona MORI, *Il ducato di Mantova nell'età delle riforme (1736-1784): governo, amministrazione, finanze*, La Nuova Italia Editrice, Màntua, 1998, p. 46.

61. Omar CALABRESE, *Mantova nel Settecento: un ducato ai confini dell'impero*, Electa, 1983, p. 16.

62. DD. AA., *Dizionario biografico degli italiani*, vol. I, p. 152.

63. ANÒNIM, *Memorie intorno alla vita e le virtù della nobilissima dama M. T. Cavriano, nata contessa Peyrí*, Tipografia all'Apollo di F. Elmucci, Màntua, 1837, p. 298.

64. ASNa, Segreteria di grazia e giustizia, Biografie dei Magistrati, lligall 1, f. 174r i 206r, respectivament.

65. Estic pendent de rebre la seva correspondència digitalitzada per a poder estudiar a fons el paper polític que va desenvolupar a Nàpols.

66. ASNa, Consiglio di Spagna, Consulte di stato e guerra, lligall 176, f. 39r.

de Rialp que, tot just havent pres possessió del càrrec de virrei, l'escrigué per felicitar-lo i per recomanar-li els seus homes presents a l'administració napolitana.⁶⁷ El nomenament arribà, però, l'abril de 1724⁶⁸ i fins a la fi del virregnat del Cardenal fou la seva mà dreta.

L'any 1725 hi ha constància de diversos pagaments en concepte de «spese segrete del Real Servizio», de 2.000 ducats cadascuna.⁶⁹ Quan encara era secretari d'estat i de guerra se li va concedir una plaça supernumerària al *Consiglio Collaterale*,⁷⁰ que va ocupar, el 22 de gener de 1731, en substitució de Llorenç Tomàs i Costa, nomenat Comissari general de la Croada per Sicília.⁷¹ Mentre va ser en aquest càrrec, va formar part del grup dels «moderni» i, de fet, tots els conflictes que havia tingut amb els regents del tribunal mentre fou secretari d'estat, foren més derivats del propi càrrec que ocupava que no pas de divergències polítiques importants.⁷²

Perdut el Regne, va marxar cap als territoris del Nord que encara formaven part de la casa d'Àustria. Va ser, primer, senador a Milà i, posteriorment, president del Suprem Consell de Justícia de Màntua.⁷³ Va morir el 15 de març de 1760 a l'edat de 80 anys.⁷⁴

En la *Biografia dei Magistrati* hi ha dues notes referides a la seva persona. La primera diu: «catalano, odioso, ignorante». La segona: «è catalano, e dopo d'aver fatto gran danno al Pubblico è partito col viceré Visconti con gran consolazione di tutti.»⁷⁵

67. AJELLO, «Il viceré».

68. ASNa, Consiglio di Spagna, Consulte di stato e guerra, lligall 176, f. 217v.

69. ASNa, Regia Camera della Sommaria, Cedole di Tesoreria, lligall 766, f. 116r i 127r.

70. ASNa, Consiglio Collaterale, Segreteria, Officiorum, lligall, 68, f. 62v-66r, 19 de juny de 1728.

71. ASNa, Consiglio Collaterale, Risoluzione e proposte, lligall 254, f. 137v-138r.

72. ASCIONE, «I Notamenti».

73. ANÒNIM, *Storia di Mantova dalla sua origine fino all'anno 1860, compendiosamente narrata al popolo*, E. Cararenti, Màntua, 1865, p. 317.

74. Segons consta en la làpida de la seva tomba a la basílica de S. Andrea de Màntua. ANÒNIM, *Memorie*, p. 298.

75. ASNa, Segreteria di grazia e giustizia, Biografia dei magistrati, lligall 1, pp. 101r i 156r.

Pel que fa a la Memòria anònima de 1733,⁷⁶ abans esmentada, en diu:

Il Conte Peyri, che dapprima fu Consigliere e poi segretario di Guerra sotto il cardinal Althan e alla fine reggente, è per natura puntuale e temperato nelle sue passioni, e volentieri si accomoda al costume del Paese a riguardo della sua prudenza e dell'intelligenza che tiene da cui, per essersi reso pratico per li ministeri esercitati, si puo prendere ogni saggio consiglio, e servirsene volentiere, e sicuramente del di lui sentimento.

Finalment, Colapietra es fa ressò d'una altra memòria anònima, *Memoria intorno alli ministri delli quali presentemente può un Viceré servirsi di consultazione segreta in Napoli*, que tot i anar adreçada al mateix virrei Visconti, té un títol diferent:

Solanes “non ha più testa”, Aguirre non è nominato, ed ogni ombra è gettata su Peyri “così violento e soggetto alle passioni in tempo che fu segretario di guerra e sì facile ad abusare la confidenza che viene da tutti odiato”: è eccessivamente prodigo e deve il suo posto esclusivamente alla protezione del Rialp.⁷⁷

Conclusions

Els resultats presentats en aquest treball són, certament, “desequilibrats”, en el sentit que he dedicat molt d'espai a un dels juristes i molt poc als altres dos. Les motivacions són dues: Francisco Solanes és el tema principal de la meva tesi doctoral i, per tant, la persona que estic estudiant més a fons. D'altra banda, tot i que crec que la correspondència

76. ANÒNIM, *Memoria*, p. 122.

77. Raffaele COLAPRIETA, *Vita pubblica e classi politiche nel vicereame napoletano (1656-1734)*, Edizioni di Storia e Letteratura, Napoli, 1961, p. 252. La Memòria anònima es localitza a SNSP, manuscrit XXI.A.7.

de Lleó Peyrí amb personatges rellevants de Viena podrà aportar més llum en la seva actuació a Nàpols, no he pogut, fins ara, fer-ne una anàlisi acurada.

En base als documents consultats, però, crec que se'n poden extreure algunes conclusions. La primera és que tots tres, en major o menor mesura, eren persones de l'entorn del marquès de Rialp i que, per tant, la seva trajectòria política depenia, en bona part, de la seva voluntat i de les seves decisions, tant quan era a Barcelona com més tard quan era a Viena.

La segona conclusió es refereix al paper desenvolupat a Nàpols. A la vista de la documentació, crec que Francisco Solanes i Lleó Peyrí van tenir un rol polític molt destacat, tot i que amb alguns matisos que em semblen importants.

Francisco Solanes va mostrar sempre una absoluta fidelitat a l'Arxiduc-emperador però, alhora, fou molt crític amb algunes de les decisions preses durant aquests anys. Havia demostrat que calia ser exigent amb tots els càrrecs polítics, començant pel sobirà, quan va escriure *El emperador político*, i va continuar mostrant-se partidari de l'estricta aplicació de la llei des de totes les responsabilitats que va ocupar a l'exili. Pot semblar, fins a un cert punt, que el paper de defensa de les regalies que va protagonitzar a Nàpols sigui contradictori amb la defensa aferrissada de les constitucions que havia fet a Catalunya, però la pròpia gènesi dels regnes era diversa. Com ja havia destacat en el seu moment Juan Amor de Soria, mentre que en el cas català la unió va ser *aecque principaliter*, en el cas napolità es va tractar d'una simple agregació i, des del punt de vista jurídic, la diferència és essencial.⁷⁸ Però, en ambdós casos, allò destacable de l'actuació de Solanes és el seu "sentit d'Estat", a partir del compliment de la legalitat, en primer lloc per part d'aquells que en són els seus representants a tots els nivells, i el seu concepte de bé comú de la pàtria.

78. Joaquim ALBAREDA SALVADÓ, *El "Cas dels catalans". La conducta dels aliats durant la guerra de Successió (1705-1742)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2005, pp. 249-250.

En el cas napolità, va formar part de la baula entre la generació de juristes de finals del segle XVII, que defensaven les regalies com a defensa dels *iura civitatis* que atenyen tots els súbdits en tant que partícips d'aquest dret públic universal i que han de ser entesos en sentit moderat, temperats pel dret natural al qual el propi sobirà ha d'estar sotmès, i la generació dels primers anys del govern de Carles III de Borbó que, mitjançant els seus intensos debats polítics i intel·lectuals, repregué nombroses idees no dutes a la pràctica durant el virregnat austríac i que van situar Nàpols en l'avantguarda del *Segle de les Llums*.⁷⁹ Va intentar executar, en els àmbits de responsabilitat que tingué, algunes millores, va denunciar abusos, va procurar actuar sempre en benefici del Real Servei i, a diferència del que van fer molts dels seus compatriotes, es va mantenir al marge de les xarxes clientelars existents al Regne. En un cert sentit, la seva actuació segueix força fidelment els postulats recollits en la seva obra teòrica, en el sentit que, des de les diverses responsabilitats que se li confiaren, mai no va perdre de vista l'objectiu de qualsevol bon súbdit i actuà, en conseqüència, en la millora del bé comú.

En el cas de Lleó Peyrí, el compromís polític se situa en un nivell diferent. No es pot dubtar de la seva fidelitat a la causa austriacista en cap moment, però no presenta la profunditat de conviccions que es denota en Solanes. I, mentre fou a Nàpols, sembla que actuà més com a "agent polític" del marquès de Rialp que no pas com a crític i promotor de millores en el funcionament dels tribunals.

Finalment, Josep Aguirre presenta, almenys a partir de la documentació estudiada, un perfil polític més aviat baix i, tot i no dubtar dels seus mèrits ni, encara menys, de la seva fidelitat a la casa d'Àustria, dóna la sensació que va viure fins a cert punt de la fama i del prestigi del seu pare, Domènec Aguirre, a qui l'emperador va confiar responsabilitats importantíssimes, tant a Catalunya com a l'exili, i a qui, fins i tot després

79. John ROBERTSON, *The Case of the Enlightenment: Scotland and Naples 1680-1760*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, *passim*.

de mort, va mantenir una important pensió per a la seva vídua.⁸⁰ Això no obstant, tot i no haver-ho trobat fins ara, probablement el seu paper polític va ser més important del que he pogut demostrar en aquest treball, ateses les importants responsabilitats que va continuar tenint al ducat de Màntua un cop va marxar de Nàpols.

80. CASTELLVÍ, *Narraciones*, IV, p. 565.

Conseqüències de la Guerra de Successió a les valls d'Andorra*

JORDI BUYREU JUAN

VALENTÍ GUAL VILA

Universitat de Barcelona

Resum

L'article tracta sobre les conseqüències de la Guerra de Successió a les Valls d'Andorra. Es fa un resum dels episodis bèl·lics per després veure els efectes de la confrontació, ja que la sobirania i la neutralitat de les Valls perillà. Fou el bisbe d'Urgell, Simeón de Guinda y Apeztegui, qui vetllà pels privilegis andorrans.

Les dues principals conseqüències del conflicte foren: en primer lloc, la pressió de les autoritats andorranes sobre el contraban, especialment de tabac. En segon terme, la publicació del *Manual Digest* d'Antoni Fiter, el qual perseguia la recopilació dels arguments jurídics i històrics per tal de justificar la independència de les Valls.

Paraules clau: Guerra de Successió, Andorra, Frontera.

Resumen

El artículo trata sobre las consecuencias de la Guerra de Sucesión en los Valles de Andorra. Se hace un resumen de los episodios bélicos para después constatar los efectos del conflicto, ya que la soberanía y la neutralidad de los Valles estuvieron en peligro. Fue el obispo de Urgel, Simeón de Guinda y Apeztegui, quien veló por los privilegios andorranos.

* Publicació inscrita en els projectes d'investigació *Les corts virregnals al món mediterrani: poder i representació a l'època moderna* (2009 SGR1214) de la Generalitat de Catalunya; i *Instituciones y violencia en las sociedades de la Corona de Aragón en la edad moderna* (HAR 2010-21675/HIST) del Ministerio de Educación y Ciencia.

Las dos principales consecuencias del conflicto fueron: en primer lugar, la presión que las autoridades andorranas ejercieron sobre el contrabando, especialmente de tabaco. En segundo término, la publicación del *Manual Digest* de Antoni Fiter, que perseguía la recopilación de los argumentos jurídicos e históricos para justificar la independencia de los Valles.

Paraules clau: Guerra de Sucesión, Andorra, Frontera.

Abstract

The article is about the consequences of the War of Succession in the Valleys of Andorra. The battles of the war and the effects of them are described: because of them, the sovereignty and the neutrality of Andorra Valleys were in danger. Simeón de Guinda y Apeztegui was the person who ensured Andorran privileges.

The two main consequences of the conflict were: first the pressure of Andorran in smuggling, especially with traffic of snuff. Secondly, the publication of the *Manual Digest* by Antoni Fiter, who went after legal and historical arguments to justify the independence of the Valleys.

Keywords: War of Spanish Succession, Andorra, Border.

1. Introducció

Les Valls d'Andorra han estat al llarg de la història una ubicació geogràfica amb unes característiques polítiques singulars. La signatura entre el comte de Foix i el bisbe d'Urgell dels pariatges (1278-1288), on es reparteixen les atribucions senyorials bàsiques, era relativament habitual en l'època medieval, però el pariatge andorrà ha estat l'únic que ha perdurat fins a l'època contemporània.¹

Els avatars de la història comportaren que durant l'època moderna aquests dos senyors estiguessin directament o indirectament dins d'estructures

1. Susanna VELA, *Andorra entre els segles XII-XV*, a E. Belenguier, dir., S. Vela, coord., *Història d'Andorra*, Edicions 62, Barcelona, 2005, pp. 105-152.

polítics molt més grans, infinitament més influents i alhora antagòniques. D'una banda, el comtat de Foix acabà formant part del regne de Navarra, i a partir de finals del segle XVI quedà incorporat al regne de França. De l'altra, la prerrogativa del Patronat Regi, en poder dels monarques hispànics des dels Reis Catòlics, que els facultava per designar els bisbes, feia que el bisbat d'Urgell quedés controlat indirectament per la monarquia.

A més a més, hem de tenir en compte que els habitants de les Valls d'Andorra, a causa d'unes condicions orogràfiques i climàtiques adverses, aconseguiren dels seus senyors des de l'època medieval un seguit de privilegis per poder comerciar amb les dues vessants dels Pirineus. Aquest fet és fonamental per entendre l'evolució de les Valls durant l'època moderna. Els seus dos consenyors estigueren enfrontats al llarg de tota l'edat moderna, i això provocà que les fronteres entre tots dos regnes romanguessin tancades llargs períodes de temps. Un dels pocs llocs per on podia ser efectiu el comerç en tota la serralada pirinenca era, precisament, Andorra. Tot i que en principi les transaccions només es permetien per al consum propi dels andorrans, la pràctica del contraban fou una font d'ingressos extra per als seus habitants.²

2. La Guerra de Successió a Andorra³

En els inicis del segle XVIII la situació canvià per als andorrans. El que havia de ser un fet positiu –la mort de Carles II sense descendència i

2. Olivier CODINA, «L'economia andorrana moderna (1550-1815)», a Belenguer, dir., Vela, coord., *Història d'Andorra*, pp. 179-215; Olivier CODINA, «L'economia andorrana moderna. El món de l'intercanvi», *Andorra, un profund i llarg viatge*, Andorra, 2009, pp. 253-280; Olivier CODINA, *De fer et de laine. Les vallées andorranes du XVI au XIX siècle*, Saint-Estève, 2005, pp. 235-241; Patrice POUJADE, *Le voisin et le migrant. Hommes et circulations dans les Pyrénées modernes (XVI-XIX siècles)*, Rennes, 2011. De fet, el volum d'intercanvi havia de ser força elevat, ja que en alguns moments el virrei de Catalunya demanava a la cort hispànica que s'anul·lessin els privilegis andorrans. Jordi BUYREU, *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna. Entre el greuge i la pragmàtica (1542-1564)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2005, pp. 428-442.

3. En aquest apartat només es farà un brevíssim resum sobre la qüestió per tal de posar

l'aliança dels dos enemics tradicionals— es convertí en un handicap, ja que era precisament la tensió entre els dos monarques allò que garantia els privilegis de les Valls.

Els andorrans s'adonaren de la nova situació el 1702, quan reberen la missiva corresponent per sufragar una part del donatiu atorgat en Corts al nou monarca Felip V. Si en aquest cas aconseguiren aturar les intencions de la Diputació del General, amb el canvi de conjuntura, a partir de la signatura del pacte de Gènova el 1705, no pogueren quedar-se al marge dels esdeveniments: a la Cort de Barcelona de 1705-1706 juraren com a nou monarca Carles III. De fet estava en joc el manteniment dels seus privilegis i necessitaven que Carles els confirmés tal i com havien fet els seus avantpassats. A més a més hem de tenir en compte que a tota aquella zona pirinenca se seguí ràpidament la tendència de la Seu d'Urgell, on triomfà l'opció austriacista. Els habitants de les Valls es trobaren que el bisbe d'Urgell —del partit filipista— fugí, i es posà al capdavant de la nova situació en Pau de Vilana-Perlas, germà del secretari de l'arxiduc i membre del capítol d'Urgell.

Segons l'òptica del bàndol borbònic —no podem oblidar que un dels dos consenyors de les Valls era Lluís XIV—, els andorrans havien comès un crim de *lesa majestat* en jurar Carles III. Els habitants de les Valls patiren les conseqüències del conflicte tant pel bàndol borbònic com per l'austriacista. Ara bé, hem de saber què va passar perquè els efectes de la Guerra de Successió fossin tan devastadors a la Corona d'Aragó en general i tan innocu a les Valls d'Andorra en concret. Primerament, hem de citar l'esperit negociador i diplomàtic incansable dels representants de les institucions andorranes. Durant el conflicte, la tenacitat fou el comú denominador per aconseguir el manteniment dels privilegis del passat. En segon lloc, també hem de tenir en compte la rapidesa amb què es tornà al

en antecedents el lector. La qüestió s'ha tractat de manera més àmplia a Jordi BUYREU, *Aspectes polítics i socials a l'Andorra de l'època moderna*, a Belenguier; Vela, *Història d'Andorra*, pp. 217-238. Vegeu també de J. Buyreu: *Diplomatari de la Vall d'Andorra. Segle XVIII*, Govern d'Andorra, Andorra, 2012; «Entre Felipe V y Carlos III: La Guerra de Sucesión en los Valles de Andorra (1700-1720)», *Estudis*, 39 (2013), pp. 173-191.

status quo anterior a la Guerra de Successió quan el regne de França s'integrà a la Quàdruple Aliança en contra de Felip V. La confrontació entre els dos consenyors implicava un plus, en garantir els privilegis i la neutralitat andorranes. Ara bé, tercerament i fonamentalment, hem de considerar la figura del nou bisbe d'Urgell, Simeón de Guinda y Apeztegui. Aquest personatge, filipista i amb una notable influència en el bàndol guanyador, serà clau a l'hora de garantir les reivindicacions andorranes durant els anys posteriors al conflicte.

3. Les conseqüències del conflicte a Andorra

Tal i com hem dit, el nou bisbe –Simeón de Guinda y Apeztegui– és capital per entendre el manteniment de la neutralitat andorrana. Fou nomenat bisbe d'Urgell per Felip V poc després del final de la Guerra de Successió i estigué en el càrrec fins la seva mort, esdevinguda el 1737.⁴

A principis de 1715, el prelat clarificà quina seria la seva estratègia: no estava disposat a perdre ni un punt el poder ni la jurisdicció que tenia sobre les Valls. Ordenà al Consell de la Terra que

[...] para evitar qualesquiera agravios a la dicha soberanía, os mandamos, en nombre de su magestad christianíssima y nuestro, no obedescáis orden alguna que no sea expedida por el rey christianísimo y por nos o por los ministros nombrados de ambos soberanos; y qualesquiera que expediere contra vos el intendente general de Principado de Cataluña y qualquiera de sus subdelegados, os mandamos no la obedescáis sin dar parte al rey christianísimo y a nos, que somos consoberanos de estos dichos Valles de Andorra [...].⁵

4. C. BARAUT, J. CASTELLS, B. MARQUÈS, E. MOLINÉ, *Episcopologi de l'església d'Urgell, segles VI-XXI*, Edit. Societat Cultural Urgel·litiana, La Seu d'Urgell, 2002, pp. 94-96. El 19 d'octubre de 1715 jurà el càrrec davant els membres de les institucions andorranes segons «[...] los antecessors senyors bisbes i prínceps han acostumat prestar de observar tots los privilegis, exempcions, usos y consuetuts de ditas Valls [...]», ANA (Arxiu Nacional d'Andorra), ASC (Arxiu de les Set Claus), Doc. 2.102.

5. C. BARAUT, «Un recull de documents andorrans del segle XVIII», *Quaderns d'Estudis Andorrans*, 3 (1978), p. 105.

Aquesta actitud no va ser aïllada ni tampoc va perdre intensitat amb el temps. Així, Simeón de Guinda mantingué la seva posició desafiant davant les novetats fiscals que plantejava la Real Junta de José Patiño. L'estiu de 1715, el bisbe negava que els andorrans haguessin de sufragar el nou impost sobre el paper segellat i ordenava «[...] que por ahora no hay necesidad de hacer cosa alguna más que el no darse por entendido de lo que pretende introducir en ese Valle, en lo que mira al papel sellado [...]». ⁶

El bisbe començà a dibuixar l'estratègia que es confirmà en el futur. L'abril de 1716, amb la idea que les Valls no fossin un focus de problemes i passessin així el més desapercebudes possibles, ordenà que es vigilessin les fronteres per impedir que els sospitosos de delictes poguessin anar d'Espanya a França o viceversa. ⁷ Vista la pressió que arribà des d'Espanya i la defensa que el bisbe feia dels privilegis andorrans, sembla que als habitants de les Valls no els quedà més remei que seguir el rumb que marcà Guinda. ⁸

L'episodi de 1719 encara reforçà més la figura del bisbe, però en aquest cas respecte els interessos de Felip V. La nova conjuntura internacional, a causa de les reivindicacions del monarca hispànic, portà a la formació de la Quàdruple Aliança a partir de 1718 i així França esdevenia enemiga del sobirà peninsular. L'any 1719 esclatà el conflicte a la frontera pirinenca, féu reaparèixer en bona part del territori català simpatitzants de l'antiga causa austriacista i generà un clima de guerra civil. ⁹ Les tropes franceses ocuparen la Seu d'Urgell, entre d'altres indrets, i això implicà que es restablís el règim institucional anterior al Decret de Nova Planta. Sembla ser que abans de l'entrada de l'exèrcit francès hi hagué nombroses reunions

6. *Ibidem*, pp. 106-107.

7. *Ibidem*, p. 107.

8. ANA, ASC, Doc. 1.285.

9. J. MERCADER, *Els capitans generals (segle XVIII)*, Barcelona, 1963, pp. 71-85; J. ALBAREDA, «Represión y disidencia en la Cataluña borbónica (1714-1725)», a A. Mestre; E. Giménez, coords., *Disidencias y exilios en la España Moderna*, Alacant, 1997, 2 vols.,

de conspiració entre alguns membres de la societat urgellenca, algunes de les quals se celebraren a les Valls per tal d'evitar les mirades indiscretes de les autoritats borbòniques.¹⁰

Una vegada restablert el control per part de les autoritats filipistes i fetes les indagacions corresponents, es constata d'una banda la relació d'algunes personalitats andorranes amb els moviments pro austriacistes de la Seu d'Urgell i de l'altra el perill que suposa per a les Valls aquests vincles amb l'austriacisme.¹¹ Esperem aprofundir una mica més en aquesta qüestió, ja que a hores d'ara no sabem quines varen ser les maniobres del bisbe en tot aquell episodi, però Guinda tornà a moure fitxa. El principal delator de tots aquests moviments anti-borbònics fou el subdelegat de la Superintendència a la Seu d'Urgell, Rafael de Cruïlles, i aquest personatge serà nomenat jutge ordinari de les Valls per ordre episcopal.¹²

En aquests moments Simeón de Guinda passà a ser imprescindible per a les autoritats borbòniques, ja que garantia que no es tornés a conspirar contra interessos filipistes a Andorra. Al monarca hispànic només li quedà aquesta solució, ja que l'opció d'annexionar-se les Valls –si és que si li va passar pel cap mentre els dos consenyors estaven en el mateix bàndol– quedà fora de tota possibilitat. Lluís XV en aquella conjuntura d'enfrontament no li permetria mai.

Vol. II, pp. 543-555; E. GIMÉNEZ, «'Contener con más autoridad y fuerza.' La repressió de l'austriacisme als territoris de la Corona d'Aragó (1707-1725)», dins de J. Albareda, ed., *Del patriotisme al catalanisme*, Vic, 2001, pp. 221-238; IDEM, «La postguerra oblidada de Catalunya. La Quàdruple Aliança davant el revisionisme d'Utrecht (1719-1720)», *Afers, fulls de recerca i pensament*, 52 (2005), pp. 623-649.

10. J.M. TORRAS, «Un municipi català entre la Guerra de Successió i la invasió aliada de 1719. Estructura social i grups dirigents a la Seu d'Urgell», *Recerques*, 9 (1979), pp. 29-56; BUYREU, «Entre Felipe V», pp. 173-191.

11. Un dels personatges que facilità les reunions fou ni més ni menys que Joan Antoni Torres, el síndic del Consell de la Terra, que estigué al capdavant de totes les negociacions que protagonitzaren els andorranos durant el primer terç del segle XVIII. BUYREU, «Entre Felipe V».

12. Hi havia un jutge a les Valls i era nomenat alternativament per un dels dos

El bisbe també passà a ser imprescindible per als andorrans, neutralitzant així els entrebancs que poguessin venir de les Valls cap a Felip V.¹³ Les autoritats espanyoles pressionaren fortament les autoritats andorranes perquè després de 1720 entreguessin els fugits que havien trobat aixopluc a les Valls.¹⁴ En aquest context, i per tal d'aconseguir els seus objectius, les tropes espanyoles posaven moltes traves als fluxos comercials amb la Seu d'Urgell i davant aquesta pràctica il·legal hagué d'intercedir el bisbe.¹⁵

En tot aquest seguit de circumstàncies certament polièdriques, Guinda es consolidà com la peça clau per tal de trobar una solució paccionada entre totes les parts. D'una banda, l'administració borbònica volia acabar d'una vegada amb el greuge que havia suposat històricament el contraban i intentà eradicar o desdibuixar els privilegis dels habitants de les Valls. De l'altra, els andorrans lluitaren amb totes les seves armes perquè això no fos així. Perdre els privilegis comercials volia dir, a mitjà i llarg termini, perdre la seva sobirania. Serà, doncs, l'acció episcopal la que trobarà aparentment el terme mig en aquestes forces enfrontades: intentarà garantir a l'administració filipista el control sobre el contraban a les Valls, especialment sobre el tabac, i alhora afavorirà amb aquesta excusa els posicionaments andorrans del manteniment dels privilegis. Aquest procés s'anirà gestant durant la dècada dels anys vint del segle XVIII.

Podem observar com ja el 1722, i iniciant l'operativa que acabem d'explicar, el bisbe mostrà la seva alegria públicament pel fet que els andorrans haguessin ajudat en la detenció d'uns contrabandistes al Serrat.¹⁶ Tot i així segurament el tràfic il·legal de mercaderies devia ser notable, car

consenyors. A. FITER, *Manual Digest de las Valls neutras de Andorra*, Andorra la Vella, 1748, Llibre 2, capítol IV, p. 179.

13. Recordem en tot això que la pau entre l'emperador Carles VI i Felip V no se signà fins el 1725 a Viena.

14. ANA, ASC, Doc. 1.307.

15. ANA, ASC, Doc. 1.300.

16. ANA, ASC, Doc. 1.366.

el 1728 les autoritats espanyoles informaven des de Barcelona de «... los grandes perjuizios que de continuarse (el contraban) se siguen a la real hazienda pues se hace reparable la fazilidad con que pueden fraudarla los naturales de dicha Valle [...] me ha parezido dar orden a vuestra merced escriba al administrador de la Seo de Urgel y a los demás que se nezesitare mandándoles que en adelante cobren de dichos naturales de Andorra los derechos de entrada de todo género de ganados y el de 10 por 100 en la misma conformidad que lo executa en los que introducen los estrangeros y naturales de Cataluña».¹⁷ Això significava acabar amb els avantatges comercials que tenien els habitants de les Valls i implicava un greuge per a la seva manutenció, ja que les dificultats d'avituallament eren més que manifestes. Però, a més a més, suposava que perillaven els fluxos comercials regulars i que ultrapassaven les seves necessitats diàries, car les autoritats espanyoles pretenien augmentar els controls i els aranzels.

És evident que els andorrans –i per extensió el bisbe– veien aquesta qüestió d'una altra manera. Fou novament Simeón de Guinda qui tornà a moure fitxa el mateix 1728 «... porque la abolición de los privilegios de Cataluña no tiene conexión alguna con los concedidos a la Valle por los reyes católicos...» i estava disposat a parlar amb el capità general de Catalunya, que en aquell moment era el marquès de Risbourg,¹⁸ alhora que confessava que «...la dependencia de la Valle se encamina muy mal...»¹⁹. A principis de 1729 la situació es va anar complicant paulatinament, ja que l'intendent de Catalunya, Antonio Sartine, concedí només algunes de les pretensions dels andorrans: les que se centraven sobre els productes

17. ANA, ASC, Doc. 4.495.

18. MERCADER, *Els capitans generals*, pp. 93-99. Nomenat el 1724, jurà el càrrec el 1725. Estigué fins el 1735 al capdavant de la capitania general de Catalunya. Sebastià SOLÉ, *El gobierno del Principado de Cataluña por el Capitán General y la Real Audiencia –el Real Acuerdo– bajo el régimen de Nueva Planta (1716-1808). Una aportación al estudio del procedimiento gubernativo a finales del Antiguo Régimen*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2008, pp. 814-815.

19. ANA, ASC, Doc. 1.479.

de primera necessitat que entraven a les Valls provinents de Catalunya. La resta, que era el més important per a les necessitats comercials andorranes, quedaven anul·lades o pendents de resolució judicial.²⁰

Les passes immediates van ser primordials en tota aquesta qüestió. A finals de febrer de 1729 les institucions andorranes es prepararen per presentar totes les proves i al·legacions possibles i així defensar judicialment les seves llibertats. En aquella situació sorgiren notables dificultats, com per exemple la pèrdua de documentació o les mancances arxivístiques, que podien posar en perill l'argumentació jurídica.²¹ Tot i així l'actitud del bisbe no defallí. El mes de març d'aquell mateix any comunicava que les negociacions amb l'intendent anaven per bon camí, sempre i quan es garantís l'increment del control sobre el frau comercial a la frontera.²²

Finalment, l'abril de 1729 s'inicià la causa judicial entre la Intendència General de Catalunya i les Valls d'Andorra, la resolució de la qual es féu esperar més de dos anys fins que es publicà el maig de 1731. Afavoria les pretensions andorranes:

... la libertad de entrar a este Principado todas las mercaderías y géneros procedentes de dicha Valle sin pagar los reales derechos de entradas y de introducir dentro la misma Valle todos los víveres y géneros que extrageren de este Principado para su preciso uzo y manutención, sin pagar por ellos derechos alguno de salida, sí solamente de aquellos géneros, frutos y mercaderías que sacaren del Principado extra de los precisos a su sustento para introducir a los dominios de Francia, en cuyo caso deberán pagar los derechos de salida como también los de entrada correspondientes a los géneros y mercaderías que introduxeren desde Francia a esta provincia por la mencionada Valle...²³

20. ANA, ASC, Doc. 1.571.

21. ANA, ASC, Doc. 1536. Possiblement aquesta pèrdua de documentació és la que generà l'afirmació que podem trobar a l'*Episcopologi* quan es diu: «...la seva preocupació [del bisbe] perquè es guardessin ben ordenats els documents». BARAUT, CASTELLS, MARQUÈS, MOLINÉ, *Episcopologi de l'església d'Urgell*, p. 96.

22. ANA, ASC, Doc. 1.568.

23. ANA, ASC, Docs. 1.661 i 1.755.

Alhora però, s'establí un increment dels controls per tal de combatre el frau.

Aquest desenllaç judicial confirmà la victòria de les tesis de Simeón de Guinda des de 1714. Així doncs, tal i com ordenà el bisbe a l'inici de tot el procés, es mantingueren els privilegis de les Valls. Però la contrapartida, tal i com també plantejà el bisbe, fou l'autocontrol del contraban. I aquest fet el podem focalitzar en la lluita contra la plantació i comercialització del tabac.²⁴

Abans d'avançar en aquesta temàtica, hem d'explicar que el volum comercialitzat de tabac plantat a les Valls fou molt petit respecte al contraban que s'hi realitzava.²⁵ De fet, el Pirineu va ser una gran zona de pas per introduir tabac a la península a causa, entre d'altres raons, de ser terra fronterera. Arribava a la zona del Rosselló provinent fonamentalment dels centres de redistribució lliure de tabac del Mediterrani, com era el cas de Gènova, i posteriorment mitjançant les rutes pirinenques –entre les quals hi havia les d'Andorra– s'introduïa a la península ibèrica.²⁶

A partir de 1731 el Consell de la Terra intensificà la lluita contra el conreu i tràfic de tabac amb la publicació de diverses crides, que no foren massa eficaces.²⁸ De fet, fins i tot resultaren contraproductes, ja que esclatà una revolta popular contra aquestes mesures ordenades pel bisbe. El pro-

24. La fiscalitat sobre el tabac s'introduí a la Corona d'Aragó després de la Guerra de Successió. R. ESCOBEDO, «La expansión geográfica de la renta del tabaco», *Estudis*, 33 (2007), pp. 193-224.

25. CODINA, «L'economia andorrana», pp. 212-215; IDEM, «L'economia andorrana moderna», pp. 274-275.

26. R. ESCOBEDO, «El contrabando transpirenaico y el monopolio de tabacos español durante el siglo XVIII», a J.-M. Minovez, P. Poujade, eds., *Circulation des marchandises et réseaux commerciaux dans les Pyrénées (XIIIe - XIXe siècle) 7è Curs d'Història d'Andorra*, 2 vols., Col·loqui Internacional d'Andorra, CNRS-Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2003, I, pp. 119-132.

27. ANA, ASC, Llibre de Resolucions, fols. 237r-238r.

28. D. MAS, «La repressió del cultiu i contraban de tabac al segle XVIII», *Butlletí del Comitè Andorrà de Ciències Històriques*, 1 (1986), pp. 142-143.

blema seguí, ja que notícies sobre el contraban de tabac n'aparegueren durant tot el segle.²⁹ La pressió augmenta a mesura que avancem en el segle XVIII. Així doncs, el 1739 a causa de la pressió de les autoritats espanyoles, el Consell de la Terra es tornà a pronunciar contra el contraban de tabac i va esmentar explícitament que hi actuava com a compensació del manteniment dels privilegis, seguint el patró acordat i que ja hem descrit.³⁰ El seguit de mesures no tingueren massa èxit, ja que el 1765 la mateixa institució seguí prohibint el conreu i comerç del tabac³¹ i ho continuà fent dos anys després.³² Per a la dècada dels vuitanta encara tenim informació sobre la mateixa qüestió, i les institucions andorranes continuen reprimint sense èxit el conreu i contraban de tabac.³³

La pressió sobre el tabac generà altres efectes col·laterals. L'augment dels controls comportà, d'una banda, i de forma indirecta, la localització de soldats desertors tant d'Espanya com de França i creà de vegades situacions atípiques. Per exemple, quan el bisbe acceptà la presència d'estipendiàries espanyols a les Valls per augmentar el control i alhora millorar les relacions amb les autoritats espanyoles tal i com havia acordat la justícia.³⁴

D'altra banda, s'inicià la persecució de contrabandistes. La informació amb les autoritats espanyoles generà la recerca de persones concretes i la necessitat d'evitar la presència d'individus sense un *modus vivendi* clar a les Valls. Així doncs per exemple l'any 1739 el Consell de la Terra ordenà que

29. *Ibidem*, pp. 141-152.

30. ANA, ASC, Llibre de Resolucions, fol. 273.

31. ANA, Fons Casa Bonavida (FCB) 98, fol. 1.

32. ANA, FCB 98, fols. 1v-2v.

33. ANA, ASC, Docs. 1.837 i 1.848.

34. El 1733 les autoritats franceses interposen una queixa a causa de la presència de tropes espanyoles a les Valls, on hi són per tal del control dels desertors, però trenquen la neutralitat andorrana. ANA, ASC, Doc. 1714. Tres anys després hi ha un acord amb les autoritats andorranes perquè el control s'estengui als soldats desertors francesos. Archives Départementales des Pyrénées Orientales (ADPO) C 761, fol. 107.

... ningun natural de esta Vall puga admétrer en ses casas o cuberts, ni vénder ni donar pa, ni vi, ni altre qualsevol altre manteniment als tres dalt referits Joan Marfany, dit Jan Andriu, Miquel de Miguel y el fill del batlle de Ancerall, per ser perniciosos ab son injust comers a la conservació de las franquesas y privilegis de la Vall y desfraudadors de las rendes de sa magestat catòlica...³⁵

Les institucions andorranes, durant l'últim quart del segle XVIII, ordenaren l'expulsió de tots els estrangers de les Valls, ja que era una forma d'evitar el contraban.³⁶

La segona conseqüència sorgida de la resolució judicial de 1731 fou l'aparició del *Manual Digest de les Valls neutres d'Andorra*, el 1748. Aquesta obra recopilatòria escrita per Antoni Fiter i Rossell parla, tal i com indica el seu subtítol, *de sa Antiquitat, Govern y Religió de sos Privilegis, Usos, Preheminèncias y Prerrogativas*. Antoni Fiter i Rossell (1706-1748), membre d'una de les famílies influents d'Andorra, fou espectador de tot el procés polític i judicial que hem narrat. Des del 1737 i fins al final de la seva vida assolí el càrrec de veguer episcopal, amb el qual, per exemple, el veiem obrint Corts a les Valls l'any 1741.³⁷ Molt probablement se li encarregà la redacció del *Manual Digest* l'any 1746, coincidint amb l'adveniment de Ferran VI al tron espanyol.³⁸

La intencionalitat del *Manual Digest* és analitzar i explicar la neutralitat andorrana al llarg dels segles i, a causa de tots els problemes que hem vist, ordenar les bases jurídiques per mantenir-la en el futur. També hi ha al darrera la pretensió de solucionar els problemes arxivístics que hem comprovat durant tot el procés.³⁹ És precisament amb

35. ANA, ASC, Llibre de Resolucions, fol. 273.

36. ANA, ASC, Doc. 1.824.

37. ANA, Llibre de Resolucions, fol. 288v-290r.

38. Francesc RODRÍGUEZ ROSSA, «El patrici Anton Fiter i Rossell», dins de *Manual Digest. 250è aniversari*, Ministeri de Turisme i Cultura, Andorra, 1998.

39. David MAS CANALÍS, «L'Andorra del Manual Digest», a *Manual Digest. 250è aniversari*.

la idea d'aconseguir aquests objectius que Antoni Fiter recollí documentació dins i fora de les Valls per tal d'avançar en la redacció de la seva obra. Així tenim, per exemple, la còpia que ordenà fer el 1747 al secretari del Sant Ofici de la Inquisició de Catalunya sobre una concòrdia establerta l'any 1595 entre un visitador de la Inquisició i el Consell de la Terra.⁴⁰

Ara bé, la pressió sobre les Valls d'Andorra per part de la monarquia espanyola no acabà amb la resolució judicial de 1731. Fins aquest moment, el bisbe havia tingut un paper preeminent en la defensa dels privilegis andorrans. Però la nova dinastia borbònica reestructurà l'administració de la monarquia amb una clara tendència centralitzadora,⁴¹ que es portà a terme de forma contundent en els territoris de la Corona d'Aragó després de la Guerra de Successió amb el Decret de Nova Planta. Aquesta propensió centralitzadora també es dirigí sobre l'Església, ja que es potencià el regalisme per tal d'exercir-ne el control.

És veritat que la pèrdua sostinguda del poder de Roma és palesa des de l'època baix-medieval en benefici de la persona del monarca. Això es fa evident a la monarquia hispànica a principis de l'època moderna amb el Patronat Regi, tal i com hem esmentat a l'inici de l'article, però a mitjan segle XVIII el control de la prerrogativa encara serà més evident després de la signatura del concordat amb la Santa Seu l'any 1753, amb la concessió per part del Sant Pare del Reial Patronat Universal.⁴² Alhora però, també hem de dir que es difon per Europa el corrent doctrinal anomenat episcopalisme que pretenia l'augment de poder per part dels bisbes i que volia allunyar-se així de la seva relació de dependència del monarca o del Sant Pare. Aquest plantejament és força estès entre l'episcopat hispànic.⁴³

40. ANA, ASC, Doc. 1.701.

41. José Antonio ESCUDERO, *Administración y Estado en la España moderna*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1999, pp. 135-203.

42. Antonio CARRASCO RODRÍGUEZ, «Cataluña y el Real Patronato en el siglo XVIII», *Manuscr. Revista d'història moderna*, 20 (2002), pp. 61-70.

43. Joan BADA I ELIAS, «Les relacions entre els bisbes i l'Estat a la Catalunya de la Il·lustració», *Manuscr. Revista d'història moderna*, 20 (2002), pp. 71-89.

És en aquest context regalista que hem de situar un intent d'afebliment de la jurisdicció del bisbe d'Urgell a les Valls per tal d'intentar que passés a mans del monarca. Així doncs, a principis de 1775, el bisbe, Joaquín de Santiyán i Valdivieso, demanà al Consell General de les Valls un seguit d'informació sobre la jurisdicció i les institucions andorranes.⁴⁴ La petició fou abordada pels integrants del Consell de la Terra el maig del mateix 1775.⁴⁵ Durant aquests anys Pedro Díaz de Valdés, que havia tingut diversos càrrecs en el bisbat d'Urgell i que finalment acabaria essent bisbe de Barcelona, redactà un document que envià el 1780 a Pedro Rodríguez de Campomanes, a la cort. Aquest text segueix les pretensions regalistes, ja que «... siempre me inclinaron a opinar que la soberanía de Andorra pertenece al rey de España como porción de el condado de Urgel...». La idea era rebaixar els poders del bisbe car «... Convendría tal vez dar un equivalente al obispo y dexarle la posesión de sus diezmos, pasando todo lo demás a mano de el rey...».⁴⁶

De fet els bisbes en aquells moments se'ls podia considerar gairebé com uns funcionaris més, que depenien del Supremo Consejo de Castilla i com a tals, els que ja ho eren o els que aspiraven a ser-ho, acabaven seguint les instruccions i els dictats que sortien de la cort.⁴⁷ Ara bé, en aquest mateix context, en Joaquín de Santiyán y Valdivieso respongué el 1779 –essent ja arquebisbe de Tarragona– a una sol·licitud d'informació que venia del Consell de Castella respecte a aquesta situació «...Formamos el concepto de que todas estas reflexiones apoyadas con los documentos authénticos que presentamos seran suficientes para conservar en los prelados de Urgel el titulo de príncipes que tan onrosamente poseen...».⁴⁸

44. ANA, ASC, Doc. 1.774.

45. ANA, FCB, Doc. 86.

46. Joan BADA I ELIAS, «El principat episcopal d'Andorra qüestionat a finals del segle XVIII», *Pedralbes*, 3 (1983), pp. 227-251.

47. BADA I ELIAS, «Les relacions entre els bisbes», p. 83.

48. Arxiu Comarcal de l'Alt Camp, Fons Mercadé, any 1779.

A tall de conclusió, tot esperant un estudi més aprofundit que preparem sobre aquestes qüestions, sembla ser que a finals del segle XVIII ens trobem una situació molt similar a com va començar la centúria: el bisbe defensa la seva jurisdicció sobre les Valls i, per tant, de forma indirecta, protegeix els privilegis andorrans de les pretensions espanyoles.

La frustración de una familia de notarios y letrados catalanes leales a Felipe V: los Huguet de Vila-rodona

RAFAEL CERRO NARGÁNEZ

Resum

Els estudis relatius a famílies catalanes fidels a Felip V durant la Guerra de Successió Espanyola, no són pas gaire nombrosos. Pere Molas Ribalta, Maria dels Àngels Pérez Samper i Josep Maria Torras i Ribé entre d'altres, feren esforços per corregir aquestes mancances. Malauradament, no han tingut continuïtat historiogràfica. Per aquest motiu, el nostre objectiu, en aquesta comunicació, ha estat aprofundir en aquesta línia d'investigació desatesa fa temps. Per això, ens hem centrat en una família de notaris i lletrats catalans poc coneguda: els Huguet de Vila-rodona (Alt Camp). Igualment, ens hem proposat analitzar la trajectòria vital de dues generacions diferents de la mateixa família, tanmateix unides per idèntiques ambicions d'ascens polític i social. Dues generacions, però, marcades per la cruïlla del conflicte dinàstic i la seva arriscada aposta per la causa filipista. Assenyalarem, a més, una realitat incontestable. No totes les famílies del país, lleials al primer Borbó, foren recompensades igualment pel rei. La decepció que aquest fet comportà per als Huguet frustrà les seves aspiracions personals, perquè foren marginats dels càrrecs més importants del Principat. Això sí, Felip V, convertí als Huguet en eficaços agents de l'aparell repressiu imposat l'any 1716 pel Decret de Nova Planta. Tanmateix, mai tingueren l'oportunitat de formar part de l'oligarquia destinada a governar Catalunya durant el segle XVIII.

Paraules clau: Felip V, Borbons, Nova Planta, Vila-rodona, Catalunya, segle XVIII.

Resumen

Los estudios referentes a familias catalanas fieles a Felipe V durante la Guerra de Sucesión Española, no son numerosos. Pere Molas Ribalta, María de los Ángeles Pérez Samper y Josep Maria Torras i Ribé entre otros, realizaron serios esfuerzos por corregir estas carencias. Desgraciadamente no han tenido continuidad historiográfica. Por este motivo, nuestro objetivo, en esta comunicación, ha sido profundizar en esta línea de investigación hace tiempo desatendida, centrándonos en una familia de notarios y letrados catalanes poco conocida: los Huguet de Vila-rodona (Alt Camp). Para ello, hemos querido analizar la trayectoria vital de dos generaciones distintas de la misma, unidas por idénticas aspiraciones de promoción política y social. Dos generaciones marcadas por la encrucijada del conflicto dinástico y su apuesta arriesgada por la causa felipista. Constataremos, en nuestro trabajo, una realidad palpable. No todas las familias del país, leales al primer Borbón, fueron recompensadas de igual manera por el rey. Igualmente, advertiremos la decepción que conllevó para los Huguet ver frustradas sus ambiciones particulares al ser marginados de los empleos más relevantes del Principado. Sin duda, los Borbones convirtieron a los Huguet en útiles agentes del aparato represivo impuesto en 1716 por el Decreto de Nueva Planta. Pero nunca pensaron en ellos para ser integrados en la oligarquía destinada a gobernar Cataluña durante el siglo XVIII.

Palabras clave: Felipe V, Borbones, Nueva Planta, Vila-rodona, Cataluña, siglo XVIII.

Abstract

The studies on catalan families loyal to Philip V during the War of Spanish Succession are not numerous. Pere Molas Ribalta, María de los Ángeles Pérez Samper and Josep Maria Torras i Ribé, among others, made serious efforts to correct these deficiencies. Unfortunately have not had continuity historiography. For this reason, our goal in this communication was to expand this line of research while unattended, focusing on a family of notaries and lawyers catalans little known: the Vila-rodona Huguet (Alt Camp). To do this, we wanted to analyze the trajectory of two different generations of the same, joined by identical promotional aspirations and social policy. Two generations crossroads marked by dynastic conflict and risky gamble for the cause felipista. We will verify, in our work, a reality. Not all families in the country, first Bourbon loyalists were equally rewarded

by the king. Similarly, we will notice the deception that led to the Huguet see their ambitions frustrated marginalized individuals to be most relevant jobs Principality. Without doubt, the Bourbons Huguet turned the repressive apparatus useful agents imposed in 1716 by the Decree of Nueva Planta. But never thought of them to be integrated into the oligarchy intended to govern Catalonia during the eighteenth century.

Keywords: Philip V, Bourbons, Nueva Planta, Vila-rodona, Catalonia, 18th century.

1. Introducció

Para los partidarios catalanes de la casa de Borbón, el triunfo de Felipe V en la Guerra de Sucesión había de traer, supuestamente consigo, numerosos honores y empleos vinculados a la estructura político-administrativa establecida por el Decreto de Nueva Planta en 1716. Sin embargo, hoy sabemos que el primer Borbón, no fue tan generoso con sus fieles súbditos catalanes como lo será con los castellanos o con los nacionales de origen italiano, flamenco e irlandés, bajo su protección. Los profesores, Pere Molas Ribalta y Josep Maria Torras i Ribé, señalaron, en su momento, la feroz competencia que se desató entre los borbónicos del país por acceder a la «real gracia y clemencia de Su Majestad Católica».¹ Derogadas las leyes de extranjería, el objetivo final para muchos de ellos será consolidar una base estable de poder social y político en el Principado que, por fuerza, debía de compartirse, en inferioridad de condiciones, con sujetos de otras naciones leales. En esta línea, recordaremos que no fueron recompensadas, de la misma manera, todas las familias

1. Pere MOLAS RIBALTA, «Catalans als consells de la Monarquia (segles XVII-XVIII). Documentació notarial», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocol*, XIII (1995), pp. 229-251; Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*, Editorial Curial, Barcelona, 1982, pp. 228-288.

catalanas felipistas pertenecientes al mundo de la judicatura. Los Portell, Alòs, Ametller y Prats i Matas, considerados por la historiografía contemporánea como los más destacados beneficiarios del patronazgo regio, consiguieron relegar, a un segundo plano, los méritos de otros individuos de bajo perfil, truncando con ello sus aspiraciones personales. Éste fue el caso de la familia de notarios y letrados catalanes objeto de nuestro estudio: los Huguet de Vila-rodona.²

2. *Servir a la corona desde las instituciones forales*

Según la *Nueva Descripción Geographica del Principado de Cataluña* elaborada por Josep Aparici en 1720, la población tarraconense de Vila-rodona estaba integrada dentro de la veguería (luego corregimiento) de Vilafranca del Penedès, a muy escasos kilómetros del Real monasterio cisterciense de Santes Creus.³ Sin embargo, históricamente, Vila-rodona, siempre había estado sometida a la jurisdicción señorial de los obispos de Barcelona. En el año 1708, la documentación censitaria identificaba, aproximadamente, una villa de 372 habitantes y 80 casas.⁴ Aquí es don-

2. Algunos estudios de letrados borbónicos catalanes considerados equivalentes a los Huguet en TORRAS I RIBÉ, *Evolució social i política d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1976; María de los Ángeles PÉREZ SAMPER, «La familia Alòs. Una dinastía catalana al servicio del Estado (siglo XVIII)», *Cuadernos de Investigación Histórica*, 6 (1982), pp. 195-240; Josep Maria PLANES I CLOSA, *La nissaga Jover de Tàrraga: les primeres generacions, 1649-1739*, Ajuntament de Tàrraga, 1997; MOLAS I RIBALTA, «La família Portell, del Consell Reial a la Reial Acadèmia», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, LI (2008), pp. 599-615; Gemma GARCÍA FUERTES, «Francesc Ametller i Perer (1657/8-1726). Un jurista català al servei de Felip V», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 28-I (2008), pp. 165-202.

3. Francesc CARRERAS CANDI, *Geografia general de Catalunya*, vol. I, *Catalunya*, Barcelona, 1908-1918, pp. 1.078-1.079.

4. En 1717 el catastro informaba de 391 habitantes. Otras fuentes rebajaban la población a 110. Vila-rodona formaba parte de la veguería de Vilafranca del Penedès. En

de la familia Huguet vivirá hasta comienzos del siglo XVIII. En una fecha imprecisa, pero que situamos hacia el último cuarto del siglo XVII, los Huguet, trasladaron su domicilio a Barcelona. Seguramente, en busca de nuevos horizontes laborales y un mayor reconocimiento socio-político que -como ha demostrado Joan Lluís Palos- estaba al alcance de los juristas.⁵ Ello, no obstante, no comportará para los Huguet la ruptura con Vila-rodona, en donde la familia mantenía un importante patrimonio rural. No hemos podido identificar a las primeras generaciones Huguet, pero sí hemos encontrado información relativa a algunos de sus miembros durante la guerra de separación de 1640. La principal fuente documental nos la proporciona un memorial redactado por el doctor en leyes, Francesc Ignasi Huguet i Puig, a finales de la centuria. En él se afirmaba que su abuelo, Francesc Huguet, «[...] por el tiempo que duraron las turbaciones en el Principado de Cataluña (que empesaron el año 1640) fue muy perseguido de los franceses y de sus parciales, saqueándoles su casa de Vilarrodona y talándoles sus trigos muchas veces». Como veremos, más adelante, no será ésta la última vez que las propiedades de los Huguet se vean seriamente afectadas por las coyunturas bélicas del momento. En esta ocasión, los servicios de la familia Huguet a Felipe IV parecen justificarse por haber suministrado víveres a Tarragona durante el sitio de las tropas francesas. Al menos así lo atestiguaba un informe recibido por el virrey de Cataluña, duque de Osuna, en 1667.⁶

Poco sabemos acerca de la descendencia filial de Francesc Huguet. Un hijo suyo, Joan Huguet, nacido en Vila-rodona, era notario y estaba casado con Teresa Puig. El padre de ésta era el propietario de la escribanía

1716 se integró en el corregimiento homónimo. El rey elegía 4 regidores. Josep M. GAY ESCODA, *El corregidor a Catalunya*, Marcial Pons, Madrid, 1997, p. 332.

5. Joan Lluís PALOS PEÑARROYA, *Els juristes i la defensa de les constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Eumo Editorial, Vic, 1997, pp. 21-46.

6. Archivo de la Corona de Aragón (ACA), Consejo de Aragón, leg. 226. El Dr. Francisco Ignacio Huguet, pide la plaza de juez de corte en consideración de sus servicios y buenas prendas, Barcelona, 1698.

dependiente del batlle de aquella villa.⁷ No hay indicios de la actividad notarial de Joan en los inventarios recogidos por Lluïsa Cases.⁸ Pero en 1670, su nombre aparece en las propuestas de insaculación de la Generalitat para la bolsa de escribano mayor de la visita y sus ayudantes.⁹ Por lo demás, la documentación que nos niega luz sobre la vida de Joan, nos desvela que los Huguet i Puig tuvieron siete hijos: Francesc Ignasi, Josep, Joan, Maria, Teresa, Geltrudis y Josepha. Su testamento, fechado en 1674, señala que tenía un hermano -Josep Huguet- y que su padre, Francesc, aún vivía.¹⁰ No obstante, nuestra atención más inmediata se centrará en los tres hijos varones, en cuya suerte depositarán sus esperanzas esta familia.

Francesc Ignasi Huguet i Puig era -como su padre- oriundo de Vilardona. Ignoramos la fecha de su nacimiento, pero nos consta que cuando comienza sus estudios de derecho en la Universidad de Barcelona, los Huguet ya estaban plenamente instalados en la capital catalana. En 1676 se doctoró en derecho civil y canónico. Dos años después lo encontramos ejerciendo de abogado en las salas de la Real Audiencia. Su hermano, Joan Huguet, nació en Barcelona y siguió una trayectoria profesional similar a la de su hermano mayor. En 1695 se graduó doctor en ambos derechos. Joan estuvo muy unido a Francesc Ignasi. Ambos compartieron idénticos objetivos y aspiraciones. Sin embargo, Joan Huguet siempre vivió a la sombra de su hermano. Como letrado experimentado, las cualidades de Francesc Ignasi Huguet fueron reconocidas por diferentes ministros de la Audiencia foral. Asimismo -como veremos- la Generalitat, no dudará en solicitar, con frecuencia, su asesoramiento jurí-

7. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB), Francesc Móra, Liber testamentorum, 1674-1714, ff. 1-3r, Barcelona, 17 de julio de 1674.

8. Lluïsa CASES I LOSCOS, *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segle XVIII, 1701-1751*, Fundació Noguera, Barcelona, 2009, vol. V, p. 126.

9. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VII (1656-1674), Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2002, p. 1410.

10. AHPB, Francesc Móra, Liber testamentorum, 1674-1714, ff. 14r-21v, Barcelona, 17 de julio de 1674.

dico en diferentes asuntos delicados o bien su intercesión ante los ministros del rey, gracias sobre todo, a las buenas relaciones que tenía con ellos. Joan fue más discreto y, por ello, en los momentos más difíciles del conflicto dinástico veló por la supervivencia de la familia cuando falleció el padre y su hermano mayor. Al otro hermano, Josep Huguet, natural de Vila-rodona, no le atrajo el estudio del derecho. Él prefirió continuar con la tradición notarial paterna, aunque adquirió el mismo compromiso solidario por situar a los Huguet en una digna posición social. Su esposa, Teresa Albanell, era hija de un rico droguero de Granollers.¹¹

La documentación notarial advierte que Francesc Ignasi Huguet se casó, en 1680, con Emerenciana Fitor i Ferrer, hija del doctor en leyes Baltasar Fitor. En el contrato matrimonial, los padres del esposo aportan valiosa información patrimonial sobre sus bienes, tanto de Vila-rodona como de Barcelona. De esta manera sabemos que el notario Joan Huguet tenía «casas, terras, horts, censals i prenda de or i plata», que legará a su primogénito, Francesc Ignasi, cuando muriese. De momento los progenitores pactan adelantarle 1.000 libras. En cambio, los Fitor dotarán a su hija con una cantidad equivalente, cifrada entorno a los 100 doblones.¹² Este matrimonio tuvo, por los menos, seis hijos. Con ellos se iniciará la rama, Huguet-Fitor, que dará continuidad a la familia durante el reinado de Felipe V.

El dinero y el negocio mercantil no fueron nunca bienes materiales desdeñados por los Huguet. Sobre todo, cuando se presentaba una atractiva oportunidad especulativa que permitía obtener ciertas rentas y el control de algunos oficios dependientes de las instituciones forales. En 1675, una de las hijas de Joan Huguet -Teresa- contrajo matrimonio con el doctor en leyes, Pau Enrich, hijo del bordador de Barcelona, Joan

11. AHPB, Francesc Móra, Liber testamentorum, 1674-1714, ff. 134r-135v, Barcelona, 6 de agosto de 1689.

12. AHPB, Josep Vila, major, Plec de capítols matrimonials, 1672-1690, sn/f, Barcelona, 24 de febrero de 1680.

Enrich. La dote de Teresa fue importante: 2.000 libras.¹³ Sin embargo, Joan Enrich, tenía una curiosa vinculación con la Generalitat.¹⁴ En el año 1649 adquirió el oficio de guarda de la puerta de Sant Antoni «per ésser altre dels officis antichs del General que poden alienar-se». Dicho oficio reportaba a su dueño ingresos de 95 libras anuales.¹⁵ Según los Dietaris de la Generalitat, hasta mayo de 1665, Pau, no pudo asumir su propiedad efectiva.¹⁶ En junio de 1688, Pau Enrich, gravemente enfermo, transfiere sus bienes a Teresa Enrich i Huguet hasta que su primogénito -Joan Pau Enrich i Huguet- sea mayor de edad. Francesc Ignasi Huguet fue uno de los albaceas del difunto.¹⁷ Sin embargo, un mes antes del fallecimiento de Pau, los Dietaris señalan cómo Francesc Ignasi -procurador de su cuñado- consigue, mediante escritura notarial, traspasar por poderes a Teresa el oficio de guarda. Aunque será su hermano, el notario Josep Huguet i Puig, quien lo ejerza hasta 1693.¹⁸ Entre 1693 y 1705, el oficio de guarda de la puerta de Sant Antoni siempre recaerá en manos de los Enrich y Huguet. Quizás fuera la difícil situación económica, agravada por el conflicto sucesorio, lo que explicase que, en enero de 1705, el doctor en leyes, Baltasar Huguet -hijo de Francesc Ignasi-, decidiese deshacerse por fin de un oficio que ya, por entonces, había perdido buena parte de su valor lucrativo.¹⁹

Paralelamente a la gestión de estas actividades financieras, la familia Huguet también centrará toda su atención en un doble objetivo que se

13. AHPB, Francesc Móra, Liber capitulorum matrimonialium, 1674-1715, n. 3, Barcelona, 6 de octubre de 1675.

14. Isabel SÁNCHEZ DE MOVELLÁN TORENT, *La Diputació del General de Catalunya (1413-1479)*, Generalitat de Catalunya y Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2004, p. 250.

15. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VI (1644-1656), p. 1313.

16. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VII (1656-1674), p. 230.

17. AHPB, Francesc Móra, Liber testamentorum, 1674-1714, ff. 43-45r, Barcelona, 28 de junio de 1688.

18. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VIII (1674-1689), pp. 981-982.

19. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X (1701-1713), p. 571.

nos antoja irrenunciable para ellos, por sus connotaciones de promoción política y social. No referimos a su admisión en las bolsas de la Generalitat y el acceso a las ternas de oficiales de la corona adscritos a la administración virreinal.

En efecto, el 31 marzo de 1681 fue una fecha muy especial para el doctor en derecho, Francesc Ignasi Huguet. Ese día la Generalitat le proponía para la bolsa de oïdor de comptes por el brazo real. Exactamente dos años después le llegaba una propuesta similar para la bolsa de diputat.²⁰ El apellido Huguet comenzaba abrirse camino entre la élite letrada del país. Todo ello sin dejar de prestar atención a cualquier oportunidad de congraciarse con las autoridades regias. Nuevamente el memorial escrito por nuestro ilustre protagonista desvela algunas de las incógnitas sobre las relaciones existentes entre los Huguet y la monarquía de los Austrias. La oportunidad se presentará, muy pronto, durante el difícil trienio de 1687-1689; en un contexto de malestar social y económico, dentro del ámbito rural catalán, resultante de la presión fiscal y los alojamientos de las tropas del rey. Este descontento desembocará en la llamada “revolta dels gorretes”.²¹ Francesc Ignasi Huguet aseguraba haber “assistido a los ministros de V.M. y de su Real Consejo en quanto le han mandado, assí para el sossiego de los paysanos como para la seguridad de las tropas de V.M”.²² No sabemos en que consistió su ayuda, pero ésta fue apreciada por el virrey. El comienzo de la llamada Guerra de los Nueve Años (1688-1697) iba a comportar un punto de inflexión decisivo para los Huguet. No sólo por sus distinguidos servicios al rey, sino también por las pérdidas patrimoniales ocasionadas por el bombardeo de Barcelona de 1691 y por el asedio de la ciudad por

20. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. VIII (1674-1689), pp. 1418 y 1549.

21. Jaume DANTÍ I RIU, «La revolta dels gorretes a Catalunya (1687-1689)», *Estudis d'Història Agrària*, 3 (1979), pp. 79-99.

22. ACA, Consejo de Aragón, leg. 226. El Dr. Francisco Ignacio Huguet, pide la plaza de juez de corte.

parte de las tropas de Luis XIV en 1697.²³ Nuevamente, Francesc Ignasi Huguet nos ilustra sobre la conducta de su familia durante el cerco a que sometió Barcelona el duque de Vendôme entre los días 4 de junio y 10 de agosto.

[...] Que esta campaña de 1697 dejó dentro de la ciudad de Barcelona al Doctor Juan Huguet, su hermano, que ha acistido todo el tiempo del sitio dentro de dicha plaza, con todo zelo y fervor al servicio de V.M. y el suplicante [Francesc Ignasi] se salió a asistir a Don Francisco de Velasco, virrey y Capitán General de V.M. y pasó a las montañas a animar y concertar allá la gente de levas y sometenes, como lo hizieron algunos cavalleros y militares, mereciendo en este servicio especiales gracias de dicho Capitán General; y sucedida la pérdida de Barcelona ha seguido siempre con toda su familia la obediencia de V.M. dejando en la de los franceses su casa con todas las alajas y bienes muebles y algunas rentas en Barcelona con detrimento de su patrimonio, gastando en uno y otro excesivas quantidades.²⁴

Hasta el 4 de enero de 1698, la ciudad estuvo sometida bajo la autoridad francesa. No fue evacuada hasta poco después de firmarse la paz de Ryswick.²⁵ Resultaba obvio que fuesen cuales fuesen las circunstancias, las acciones bélicas no sentaban nada bien a la integridad de las propiedades de los Huguet. En 1705 volverá a suceder lo mismo. Sin embargo, el episodio del sitio de Barcelona sí tuvo una consecuencia decisiva para el futuro inmediato de la familia Huguet. La guerra atrajo la atención de la monarquía y de su representante en Cataluña: el virrey, Francisco de Velasco. Creemos que, a partir de entonces, el destino de los Huguet se

23. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, «L'impacte de la guerra dels Nou Anys a Catalunya. L'ocupació francesa de 1697», *Afers, fulls de recerca i pensament*, 20 (1995), pp. 29-46.

24. ACA, Consejo de Aragón, leg. 226. El Dr. Francisco Ignacio Huguet, pide la plaza de juez de corte.

25. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *La guerra de Successió i els setges de Barcelona (1697-1714)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1999, pp. 37-39.

unirá a esta polémica figura, con quien volverán a estrechar relaciones en el año 1704, cuando Velasco sea nombrado, por Felipe V, para un nuevo mandato. No resulta extraño que, desde 1698, los Huguet se ofrezcan al monarca como eficientes servidores e inicien una persuasiva ofensiva para situar a alguno de sus miembros en la Audiencia. Ésta será, sin la menor duda, la principal obsesión de Francesc Ignasi Huguet. En esta línea, cobra sentido el contenido del memorial que nos ha permitido reconstruir algunas vicisitudes de los méritos contraídos por la familia Huguet desde 1640 y que fue redactado, por nuestro hombre, en 1698 con la finalidad de conseguir la plaza de juez de corte por muerte de su titular, Joan Morató.²⁶

Sin embargo, Francesc Ignasi no iba a tener fácil conseguir esta plaza. De entrada, la Audiencia catalana informó al Consejo de Aragón de un listado de 16 letrados que habían entregado relación de méritos para cubrir las vacantes de dos plazas de juez de corte y una de asesor en la Batllia General. Los magistrados del tribunal catalán hicieron notar, no obstante, la poca consistencia de sus servicios en comparación con los que esgrimían otros aspirantes. Así pues, señalaron en el expediente, que Huguet «refiere tener 20 años de abogacía en la Rl. Audiencia de Cataluña y graduado de Doctor, por lo qual y los buenos servicios de su casa y lo que ha padecido en este último sitio de Barcelona, pide plaza criminal en Cataluña».²⁷

El Consejo de Aragón procedió a consultar una de las plazas de juez de corte vacante a mediados de mayo. En ella se constató que ni la Audiencia ni el virrey, príncipe de Darmstadt, habían incluido en sus ternas a Huguet. Ambas instituciones apostaron por el doctor en leyes, Melcior Prous y el Consejo de Aragón aceptó su designación.²⁸ Prous era hijo de

26. ACA, Consejo de Aragón, leg. 226. El Dr. Francisco Ignacio Huguet, pide la plaza de juez de corte.

27. ACA, Consejo de Aragón, leg. 226/55. Relación de los pretendientes que han dado memoriales para las plazas vacantes en Cataluña que son dos criminales y una de Asessor de la Bailia General.

28. ACA, Consejo de Aragón, leg. 225/65. Consulta de la plaza de juez de corte que vaca en la Rl. Audiencia de Cataluña por muerte del Dr. Juan Morato, Madrid, 16 de mayo de 1698.

notarios y en 1689 fue nombrado abogado fiscal del juez del Breve. Su hermano -Baltasar Prous- fue cónsul militar en la Lonja de Mar.²⁹ Días más tarde, el Consejo de Aragón consultaba la otra plaza de ministro criminal por ascenso de Domènec Aguirre a la sala civil del canceller. Nuevamente, las ternas remitidas por el virrey y la Audiencia omitían a Huguet. También sucedió lo mismo con la propia del Consejo de Aragón. Existía cierta unanimidad sobre el principal candidato que no era otro que el conocido letrado, Francesc Ametller i Perer; a la postre el escogido por el rey.³⁰ Ametller -uno de los ministros de Felipe V que emitió informe sobre el Decreto de Nueva Planta en 1715- había sido relator de contenciones, asesor de la Generalitat (1693), abogado fiscal de la curia eclesiástica (1695) y asesor del gobernador de Cataluña. Ametller estaba emparentado con Oleguer de Montserrat que había sido canceller de la Real Audiencia (1678-1689), obispo de Urgell y fundador del oratorio de San Felipe Neri de Barcelona.³¹

Necesariamente, debió de ser frustrante para Francesc Ignasi ver rechaza su solicitud. No cabe duda que Huguet tenía una sólida formación letrada. Carecía, eso sí, de experiencia en el real servicio. Sus méritos personales aún siendo relevantes, eran todavía poco llamativos como para imponerse, en una terna del Consejo de Aragón, a letrados más fogueados que él. Pere Molas Ribalta y Miquel Àngel Martínez Rodríguez han insistido en la importancia del factor familiar, el parentesco, las recomen-

29. Melcior Prous se exilió a Madrid en 1705. Felipe V le nombró alcalde de Casa y Corte (1706) y consejero de Hacienda (1713). Murió poco después. Su hijo, Baltasar Prous, fue regidor del ayuntamiento de Barcelona entre 1718 y 1758. P. MOLAS RIBALTA, «Catalans a l'administració central al segle XVIII», *Pedumibes. Revista d'Història Moderna*, 8-II (1988), p. 182.

30. ACA, Consejo de Aragón, leg. 225/65. Consulta del Consejo de Aragón, 28 de mayo de 1698, para la provisión de plaza de Juez de Corte por promoción del Dr. Domingo Aguirre a la civil.

31. Ametller fue regente de la Audiencia de Mallorca (1705), consejero de Italia (1713), consejero de Castilla y de Guerra. Además fue miembro de la Junta Superior de Gobierno y Justicia de Cataluña (1714). Algunos de sus hijos se integraron, poco des-

daciones, las amistades, las parcialidades e intereses creados, en un tribunal como la Audiencia de Cataluña, difícil de acceder sin el apoyo de ésta, el virrey o el Consejo de Aragón.³² Francesc Ignasi Huguet podría haber contado con la ayuda del antiguo virrey Velasco, pero su cese en 1697 -debido a su negligente conducta durante el asedio de Barcelona- le privó de un valioso activo. Su substituto en el cargo, el príncipe Jorge de Darmstadt, por lo que hemos visto, no lo tuvo muy presente en las sucesivas ternas. No así Carlos II quien, en julio de 1699 y mayo de 1700, aprueba incluirlo en las bolsas de oïdor de comptes y de diputat.³³ Joan Huguet fue también propuesto, por la Generalitat, para la misma bolsa de oïdor, pero el rey sólo decidió premiar a uno de los hermanos. No obstante, hemos podido constatar que, desde 1699, Joan, era consultor mayor del prior de letrados de la curia del veguer de Barcelona por designación de Pere Trelles.³⁴

Pocos meses antes de fallecer Carlos II, el Consejo de Aragón pasaba al rey consulta para proveer plaza de asesor del gobernador de Cataluña por muerte de Martí Figuerola. En este caso, la Audiencia decidió incluir en la terna a Francesc Ignasi Huguet, en tercer lugar, con seis votos. Benet Mas, Antoni de Cruïlles y Jeroni Salvador le superaban en votaciones. Pero como Darmstadt avalaba a Jeroni Salvador, el rey se inclinó por éste letrado que, entre sus méritos más destacados, constaba haber sido asesor de la curia del veguer de Barcelona, receptor de la Capitanía General y conseller tercero de Barcelo-

pués, en la administración borbónica catalana. Estos fueron los casos de Oleguer Ametller i Pessió y Josep Ametller i Orlau. GARCÍA FUERTES, «Francesc Ametller i Perer (1657/8-1726). Un jurista català», pp. 179-197. También ver MOLAS RIBALTA, «Catalans als consells de la monarquia (segles XVII-XVIII). Documentació notarial», pp. 237-239.

32. Miquel Àngel MARTÍNEZ RODRÍGUEZ, *Els magistrats de la Reial Audiència de Catalunya a la segona meitat del segle XVII*, Fundació Noguera, Barcelona, 2006, pp. 14 y 61-69.

33. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IX (1689-1701), pp. 1739 y 1778.

34. José SERRA ROSELLÓ, «Cronología de los «veguers» de Barcelona», *Documentos y Estudios*, V (1961), p. 22.

na en 1699.³⁵ Con el óbito de Carlos II, el 1 de noviembre de 1700, la familia Huguet perdía una ocasión más de entrar en la administración real del país. Ahora, con el cambio dinástico, depositarán sus esperanzas en conseguir del primer Borbón aquello que no obtuvieron con el último de los Austrias.

3. *Oportunismo o fidelidad al rey: los Huguet ante la encrucijada de 1705*

Entre 1701 y 1705, los Dietaris de la Generalitat y del Consell de Cent identifican a Francesc Ignasi Huguet, asiduo consultor de las instituciones forales en asuntos delicados que requerían una lectura jurídica competente. Su hijo, Baltasar Huguet, afirmaba en un memorial que su progenitor había servido al rey «en quantas ocasiones se ofrecieron del Rl. Servicio de V.Magd tanto en las juntas que se tenían en la Casa de la ciudad, como en la Deputacion».³⁶ Incluso Francesc de Castellví recuerda en sus *Narraciones históricas* cómo a nuestro hombre se le solicitó su opinión sobre la continuidad, en el cargo de virrey, del príncipe de Darmstadt, después de haber fallecido Carlos II.³⁷

Muy satisfecho debió de quedar el rey Felipe V de las gestiones realizadas por Huguet, porque en julio de 1701, el virrey conde de Palma notificaba a la Generalitat la inclusión de su nombre en la bolsa de procurador fiscal de la visita.³⁸ Como anécdota diremos que, en octubre de

35. ACA, Consejo de Aragón, leg. 226/51. Consulta del Consejo de Aragón, 9 de febrero de 1700, para la plaza de asesor del Gobernador de Cataluña por muerte del Dr. Martín Figuerola.

36. Archivo Histórico Nacional (AHN), Consejos, leg. 6.804 /197. Memorial de Don Balthasar Huguet, Doctor en ambos derechos, Madrid, 1708.

37. Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, Josep M. Mundet i Gifré y Josep M. Alsina Roca, eds., Fundació Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pèrcopo, Madrid, 1997, vol. I, pp. 235 y 276. Otra consulta suya está fechada el 27 de septiembre de 1702. *Dietari del Antich Consell Barceloní, 1702-1704*, CARRERAS CANDI, ed., Ajuntament de Barcelona, 1971, vol. XXIV, p. 219.

38. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. IX (1689-1701), p. 1864.

ese año, Felipe V hacía su entrada en la ciudad de Barcelona por la puerta de Sant Antoni, en la que -recordaremos- la familia Huguet poseía el oficio de guarda. Todo indicaba que los Huguet se adaptaron al cambio dinástico, sin problemas aparentes, y que se posicionaron decididamente por la causa borbónica. No parece influir el que, a partir de 1702, coincidiendo con el comienzo de la Guerra de Sucesión en los frentes europeos, los agentes imperiales se esforzasen por difundir la propaganda que legitimaba los derechos dinásticos del archiduque Carlos.

El 27 de enero de 1704, Felipe V reemplazaba al conde de Palma por Francisco de Velasco. Quizás para los Huguet la elección de Velasco, como *alter ego*, debió ser un positivo golpe de suerte que ayudaría a restablecer unos lazos cortados en 1697. Sin embargo, Josep Maria Torras ya ha señalado la decisión imprudente -por no decir temeraria- de Felipe V por escoger un virrey impopular como éste, cuando las tensiones institucionales entre la corona y el país estaban creciendo.³⁹ Un serio aviso para la administración real supuso la conspiración austracista de mayo de 1704. Es en este contexto de necesidad vital por erradicar la disidencia catalana lo que explica que Velasco renovara su confianza en los Huguet, eligiendo a hombres bajo su protección para llevar a cabo la represión. Por este motivo, a mediados de ese año, nombra a Joan Huguet escribano interino de manament de la Real Audiencia, en substitución de Antoni Reart Jahan. Según Joan, él fue designado para redactar los autos criminales contra los partidarios del archiduque acusados de traición.⁴⁰ Qué los Huguet eran por entonces leales a Felipe V daba cuenta, en junio de 1704, el intendente francés del Rosellón, De Quinson, quien recomendaba a Francesc Ignasi Huguet para una plaza de ministro en la Audiencia.⁴¹

39. TORRAS I RIBÉ, *La guerra de Successió*, p. 74.

40. ACA, Real Audiencia, reg. 135, ff. 127r-144v, Barcelona, 7 de septiembre de 1723.

41. ALBAREDA I SALVADÓ, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1993, p. 150.

Inevitablemente, la estrecha colaboración de los Huguet con la monarquía borbónica debió de abrir una brecha en sus relaciones con las instituciones del país. En febrero de 1705, la Generalitat manifestó su oposición a que Francesc Ignasi ejerciera el oficio de procurador fiscal de la visita por no gozar de la dignidad de ciudadano honrado.⁴² Más todavía. El 19 de agosto, la Generalitat informaba a Velasco que Francesc Ignasi Huguet -entonces asesor de la visita- debía ser inhabilitado de la bolsa de diputat «per ésser official real». Aparte de Huguet, se exigía que fueran desinsaculados ministros reales borbónicos tan eminentes como: Melcior Prous, Francesc de Fornaguera y Josep Güell i Soler. Éste último era un activo miembro de la llamada “quatreta”.⁴³ La respuesta del virrey Velasco no se hizo esperar y, el 23 de agosto, ordenaba que todos ellos fueran habilitados e insaculados. Ese mismo día una poderosa flota de 300 naves y 24.000 hombres, bajo el mando del archiduque Carlos, desembarcaba tropas cerca de la desembocadura del Besòs.⁴⁴

El triunfo del alzamiento austracista en la plana de Vic y el asedio aliado de Barcelona a partir de agosto, hizo insostenible la posición del virrey Francisco de Velasco y de muchos catalanes fieles a Felipe V, entre ellos los Huguet. Según Joan, él «[...] fue el único escrivano que se quedó

42. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X (1701-1713), p. 1868. Sobre esta incompatibilidad y sus efectos Víctor FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo Editorial, Vic, 1987, pp. 406-408.

43. A juicio de Castellví y Narcís Feliu de la Penya, la “quatreta” constituía el núcleo duro de felipistas catalanes que asesoraban al virrey Velasco. Formaban parte de ella sujetos tan influyentes como: Francesc Portell, Josep Pastor i Mora, Josep Güell i Soler y Francesc Rius Bruniquer. Otros letrados borbónicos destacados eran: Joan Miquel Taverner, Narcís Anglesell, Josep d’Alòs i Ferrer, Francesc Ametller, Melcior Prous, Francesc Fornaguera i Alòs, Josep Llopis y Francesc Antoni Copons. Jon ARRIETA ALBERDI, «Austracistas y borbónicos en las altas magistraturas de la Corona de Aragón (1700-1707)», *Pedralbes. Revista d’Història Moderna*, 18-II (1998), p. 288; ALBAREDA I SALVADÓ, *Els catalans i Felip V*, p. 162.

44. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X (1701-1713), pp. 615-618 y 1933-1934.

en Barcelona para el despacho de los negocios que podían ofrecerse en ella en tiempo del sitio que por los enemigos se puso a dicha ciudad en el referido año de 1705». ⁴⁵ El 1 de septiembre, Velasco, recompensaba su lealtad con el nombramiento, en propiedad, de escribano de manament. ⁴⁶ Este pequeño premio, destinado a no tener efecto alguno bajo el gobierno del archiduque, no creemos que cumpliera, en modo alguno, con las expectativas que los Huguet pusieron en Felipe V. Sobre todo cuando los peligros de la guerra acechaban vidas y haciendas. La angustia y desesperación de los Huguet debieron ser grandes en esos días. Estaban a merced de las fuerzas aliadas que asediaban la ciudad y no había esperanza alguna que llegaran socorros, a tiempo, para levantar el sitio. Sin embargo, el peligro más inmediato iba a provenir del interior de la ciudad. El 9 de octubre, Velasco, capitulaba ante el conde de Peterborough. Cinco días más tarde -el 14 de octubre- la población de Barcelona, ante el rumor que el virrey eliminaría a los presos de las cárceles, reaccionó violentamente contra los felipistas de la ciudad y sus bienes. En este punto, las versiones del marqués de San Felipe y de Castellví parecen coincidir. Según el primero, «buscan los parciales del rey Felipe saquean sus casas y las aplican fuego». Para Castellví, «saqueáronse hasta 20 casas». ⁴⁷ Ésta fue una vez más la suerte que, por tercera vez en 65 años de guerras, corrieron las casas de los Huguet. Joan recuerda que las suyas fueron «las primeras que se saquearon en Barcelona por los enemigos y sediciosos». No debieron ser totalmente destruidas, porque fueron usadas de alojamiento, por los soldados de la coalición aliada, durante año y medio. ⁴⁸

45. AHN, Consejos, leg. 13.386/93. Relación de servicios de Juan Huguet, Madrid, 10 de septiembre de 1720.

46. ACA, Cancillería, reg. 6.109, ff. 85-87v, Barcelona, 1 de septiembre de 1705.

47. Vicente BACALLAR I SANNA, *Comentarios de la Guerra de España e historia de su rey Felipe V, el animoso*, Carlos SECO, ed., Biblioteca de Autores Españoles. 99, Madrid, 1957, p. 98; CASTELLVÍ, *Narraciones*, vol. I, p. 555.

48. AHN, Consejos, leg. 13.386/93. Relación de servicios de Juan Huguet; ACA, Real Audiencia, reg. 122, ff. 119r-122v, Barcelona, 10 de abril de 1717.

Para salvar la vida, Joan Huguet, tuvo que huir de Barcelona, disfrazado, para no ser reconocido. Ignoramos los motivos, pero los Huguet no figuraban entre los felipistas a los que se les permitió embarcar, rumbo a Alicante, junto con el virrey Velasco. Sí hacemos de nuevo caso a Joan Huguet y a su sobrino Baltasar, los Huguet vivieron una amarga experiencia en Granollers, Vila-rodona, Barcelona y Madrid. Siempre siguiendo esta versión, las autoridades austracistas dieron a los Huguet un trato vejatorio. Humillaciones, coacciones, violencia física y periódicas persecuciones, así como gravosas cargas fiscales y alojamientos de tropas, fueron parte del escarnio público que sufrió esta familia por su lealtad a Felipe V.

No sin ciertas dificultades, Joan, consigue llegar a Granollers y esconderse en casa de Josep. La estancia de ambos hermanos en esta villa finaliza en mayo de 1706, momento en que fracasa el asedio de Barcelona por parte de las tropas de Felipe V. Nuevamente deben de escapar, eludiendo a las fuerzas de Rafael Nebot, que por entonces operaban en el Camp de Tarragona. Su única oportunidad fue dirigirse hacia Vila-rodona, en donde se había refugiado Francesc Ignasi Huguet. No fue una buena elección, porque en esa población los sentimientos austracistas eran intensos.⁴⁹ Joan nos relata como «padecieron persecución y oprobios de los sediciosos de dicha villa, lo que fue motivo que enfermasen y muriesen el dicho Dr. Francisco Ignacio y la muger y tres hijos de Joseph Huguet».⁵⁰

Por lo que sabemos, el último testamento de Francesc Ignasi Huguet está fechado en junio de 1706. Según él, la mayoría de hijos obtuvieron una asignación de 25 doblones de oro. Eulàlia recibió

49. Entre los austracistas más importantes destacó Jacint Vilanova, rector de Vila-rodona y estrecho colaborador de los hermanos Nebot. ALBAREDA I SALVADÓ, *Els catalans i Felip V*, p. 250. En la primavera de 1714, el marqués de Ledesma tuvo que someter aquella villa. En 1715, la Real Junta Superior de Justicia y Gobierno reconoció la imposibilidad de encontrar individuos afectos para el empleo de batlle; Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya. Testimonis d'una repressió sistemàtica (1713-1715)*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2005, p. 206.

50. AHN, Consejos, leg. 13.386/93. Relación de servicios de Juan Huguet.

1.100 libras para su dote. El heredero universal de los bienes paternos y de su tía materna fue Baltasar Huguet, siempre y cuando —exigía el padre— no incurriese en «crim de Leze Magestat divina o humana». Resulta curiosa, por no decir peligrosa, la licencia que se tomó nuestro hombre al final de sus días, pero parece ser que Huguet confiaba mucho en el buen hacer de su notario, “el sempre discret Francesc Mora”. La documentación notarial nos certifica que Francesc Ignasi falleció el 19 de septiembre de 1706.⁵¹ Un día después, el virrey imperial -conde de Uhlefeld-, sancionaba dos decretos del archiduque Carlos, por los que un centenar de felipistas eran declarados «incapases de poder ser insaculades». En dicha lista figuraba el nombre del ya difunto Francesc Ignasi Huguet.⁵²

Baltasar Huguet siguió el penoso camino del exilio madrileño, en donde llegó a finales de 1705, acompañando a Jaume Oliver, abad borbónico del monasterio de Santes Creus. Su vida en Madrid no fue fácil. De entrada no recibió el mismo trato que otros felipistas catalanes residentes en la corte. Sabemos que contrajo matrimonio con una doncella gallega. La pareja tuvo hijos, aunque desconocemos sus nombres. Cuando el ejército aliado entró en Madrid (junio de 1706), Huguet acompañó a la comitiva real. Por entonces, servía en el regimiento de caballería de Milán, cuyo comandante era el coronel, Francisco Camahoni. Un real decreto de Felipe V del 29 de octubre de 1707 le permitió vivir con una pensión de 25 doblones sobre los bienes austracistas confiscados en Aragón. Pero no era suficiente para Baltasar, «[...] pues le saquearon y destruhieron, no sólo la casa que tenía en Barcelona de su residencia, sino también otra en Villarodonda (lugar del Camp de Tarragona), donde tenía el suplicante una hazienda de mas de seiscientos ducados de renta».⁵³

51. AHPB, Francesc Móra, *Liber testamentorum*, 1674-1714, ff. 123-127r, Barcelona, 1 de junio de 1706.

52. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*, vol. X (1701-1713), pp. 734-735.

53. AHN, Consejos, leg. 6.804/197. Memorial de Don Balthasar Huguet, Doctor en ambos derechos.

Por las mismas fechas, la situación de los miembros de la familia Huguet en Cataluña no era mucho mejor. En 1708, Joan Huguet, asume la tutela de los hijos supervivientes de su hermano mayor y sitúa su residencia, de nuevo, en Granollers. Ese año muere Teresa Huguet i Albanell, esposa de Josep Huguet. La presencia de Joan en Granollers fue corta debido «a la violencia con que los trataban los que gobernaban entonces, cargándoles de alojamientos y haciéndoles desayres y otras vejaciones que les obligó a pasarse a Barcelona».⁵⁴ Allí se casó, en 1712 -en términos muy ventajosos-, con Maria Gràcia Joià, hija de un rico pagès de Sant Genís de Palafolls (obispado de Girona). La dote que aportó la esposa en tierras y masías fue importante. Con ella, Joan, consiguió restaurar parte de su maltrecha hacienda.⁵⁵

El 9 de julio de 1713, los Huguet abandonan precipitadamente Barcelona. Ese mismo día, la Junta de Braços se inclina por la resistencia armada contra Felipe V. Otra vez -como en 1705- vuelven a reproducirse escenas de persecuciones que afectan a miembros de la familia. Éstos conseguirán entrar en Granollers protegidos por las tropas borbónicas del mariscal de campo, Feliciano de Bracamonte. En dicha villa, Joan Huguet, será nombrado capitán de una coronela de 300 hombres que defenderá la población de rebeldes austracistas hasta enero de 1714, fecha en que el coronel, Juan de Gages, acuartela un batallón de guardias valonas.

4. Integración en la administración borbónica de Cataluña

Cuatro días después de someterse Barcelona a Felipe V, el duque de Berwick exigía la disolución de las instituciones forales catalanas y su substitución por una Real Junta Superior de Justicia y Gobierno. Una carta remitida al rey por los Huguet, demuestra un gran interés por integrarse en dicho organismo junto a otros destacados felipistas catalanes.⁵⁶

54. AHN, Consejos, leg. 13.386/93. Relación de servicios de Juan Huguet.

55. AHPB, Francesc Móra, Liber capitulorum matrimonialium, 1674-1715, n. 64, Barcelona, 29 de noviembre de 1712.

56. ACA, Real Audiencia, reg. 137, ff. 93-96v, Barcelona, 27 de febrero de 1725.

A pesar de los méritos personales contraídos, casi desde el primer momento, quedaría puesto de manifiesto que la familia Huguet tendría muy difícil el acceso a honores y empleos relevantes. Éstos iban a repartirse entre un reducido círculo de leales súbditos catalanes y forasteros. Como veremos, la dura pugna desatada por los mismos apartaría a los Huguet de los tribunales más destacados que desplegaría el Decreto de Nueva Planta en el país. La frustración y la desilusión debieron ser, inevitablemente, grandes. Sin embargo, los Huguet, nunca renunciaron a la posibilidad de conseguir del monarca aquellas recompensas que, por sus sacrificios, la familia se merecía. No obstante, la realidad nos demuestra que, mientras tanto, las únicas posibilidades viables de cierto éxito, a corto plazo, consistieron en ir acumulando privilegios y empleos de bajo perfil político. Basándonos en esta táctica recurrente, Josep Huguet, obtiene del duque de Berwick la escribanía de la curia del veguer de Barcelona el mismo día en que se constituía la Junta de Justicia y Gobierno.⁵⁷ Dicho empleo fue posteriormente confirmado por el veguer, Josep de Viladomar, y por el corregidor interino de Barcelona -brigadier Pedro Rubio- en diciembre de 1718.⁵⁸ Más debido a la fidelidad de su hermano mayor -el difunto Francesc Ignasi- que a la suya; en 1724, Felipe V le premiaba con el título de ciudadano honrado de Barcelona. Aunque él mismo reconocía que esperaba la investidura de caballero.⁵⁹ Josep Huguet supo mantener la confianza personal de todos los corregidores militares de Barcelona hasta su muerte en 1732, pero no pudo ascender a empleos más relevantes.

El doctor Joan Huguet siguió un camino parecido al de su hermano. En el año 1715, el capitán general de Cataluña -marqués de Castel-Rodrigo-, le concedió el privilegio de llevar espada. Este honor nunca se tradujo en un título nobiliario equivalente. Un año más tarde, el inten-

57. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Veguer, XVII-12, sn/f, Barcelona, 15 de septiembre de 1714.

58. AHCB, Veguer, XVII-13, sn/f, Barcelona, 7 de diciembre de 1718.

59. ACA, Real Audiencia, reg. 205, ff. 40-41v, Madrid, 7 de noviembre de 1724.

dente, José Patiño, le encomendaba la regulación catastral de 24 lugares del partido del Vallès.⁶⁰ Su reconocida lealtad y, quizás también, el haber ejercido la escribanía de manament en la antigua Audiencia foral, debieron de influir para que la Cámara de Castilla le propusiera para una de las dos escribanías criminales de la nueva Audiencia borbónica. En junio de 1716, Felipe V le firmaba su despacho, libre del pago de *media annata*.⁶¹ No obstante, como afirma acertadamente Sebastià Solé, las escribanías de cámara criminal no eran equiparables, ni en prestigio, ni en salarios, a sus correspondientes civiles. No tenían asignado un sueldo regular y los emolumentos variables percibidos en concepto de costas procesales eran irrisorios.⁶² Por este motivo era frecuente que los escribanos criminales ejerciesen este empleo directamente. Pero Joan Huguet fue de los pocos escribanos de la Real Audiencia -sino el único- que delegó su empleo en sucesivos lugartenientes debido a sus múltiples responsabilidades. Lógicamente, a cambio de una cantidad económica previamente pactada.⁶³

La evidente constatación de que la escribanía criminal no solucionaba sus problemas de liquidez, le llevaron a solicitar al rey otros empleos mejor pagados, aunque con desigual resultado. En 1717 apelaba a los buenos servicios prestados a Patiño para reclamar la vacante producida de director de la contaduría del catastro.⁶⁴ No hubo suerte, pero por enton-

60. AHN, Consejos, leg. 13.386/93. Relación de servicios de Juan Huguet.

61. ACA, Real Audiencia, reg. 325, ff. 75r-77v, El Pardo, 28 de junio de 1716.

62. Sebastià SOLÉ I COT, *El gobierno del Principado de Cataluña por el Capitán General y la Real Audiencia -el Real Acuerdo- bajo el régimen de Nueva Planta (1716-1808). Una aportación al estudio del procedimiento gubernativo a finales del Antiguo Régimen*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2008, pp. 489-491.

63. Un decreto del 31 de agosto de 1716 le permitió nombrar sustituto en la escribanía, por sus ocupaciones en la imposición del catastro. El escogido para tal fin fue el notario de Barcelona Joaquim Ros i Martí. En 1726, mientras Joan Huguet era alcalde mayor de Granollers, designó al también notario de Barcelona, Francesc Babol. ACA, Real Audiencia, reg. 325, ff. 111r-112, Buen Retiro, 17 de septiembre de 1716; *ibidem*, reg. 325, ff. 206r-207v, Barcelona, 4 de febrero de 1726.

64. ACA, Real Audiencia, reg. 122, ff. 119-122v, Barcelona, 10 de abril de 1717.

ces Joan Huguet había llamado la atención del corregidor de Mataró, el coronel Francisco Antonio de Morales, quien le escoge, alcalde mayor o teniente de corregidor de Granollers, en septiembre de 1718. En dicha villa Joan Huguet i Puig había ubicado su domicilio tras labrarse una sólida reputación de colaborador borbónico. Joan aceptó la vara de la alcaldía mayor, aun consciente de «estar el suplicante enterado de los genios de los moradores de aquel partido». ⁶⁵

Por las mismas fechas Baltasar Huguet, abogado de los Reales Consejos, parece seguir los mismos pasos que su tío Joan. En Madrid, nuestro hombre, no pudo encontrar un empleo estable y las ayudas de costa que se le concedieron en 1707 no le fueron renovadas. Si a esto le sumamos las cargas familiares que, él mismo, reconocía tener y con un patrimonio familiar en Cataluña mermado, no resulta extraño que hiciera probos esfuerzos por disuadir a Felipe V de que le nombrara para una de las plazas de ministro catalán en la Real Audiencia. María de los Ángeles Pérez Samper aporta información sobre la consulta de la Cámara de Castilla, del 11 de noviembre de 1715, en que su nombre aparece en tercer lugar para la plaza de oidor. Sin embargo, Baltasar debía de competir, desigualmente, con borbónicos catalanes de la talla de Josep d'Alòs i Ferrer y de Gregori de Matas i Pujol. La elección del primero, ciertamente, no fue una sorpresa. ⁶⁶

Como si la suerte sonriera a los Huguet, en el corto espacio de tiempo en que Joan era elegido alcalde mayor de Granollers; Baltasar Huguet iba a ser designado corregidor de letras de Tarazona. Tío y sobrino encon-

65. ACA, Cancillería, reg. 6.113, ff. 258r-261v, Barcelona, 17 de septiembre de 1718.

66. M. A. PÉREZ SAMPER, «La formación de la nueva Real Audiencia de Cataluña (1715-1718)», en P. MOLAS I RIBALTA, *Historia Social de la Administración Española. Estudios sobre los siglos XVII y XVIII*, CSIC, Barcelona, 1980, p. 187.

67. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, «La Nueva Planta de Aragón. Corregidores y Corregimientos en el Reinado de Felipe V», *Argensola. Revista de Ciencias Sociales del Instituto de Estudios Altoaragoneses*, 101 (1988), p. 32.

trarían en 1718, acomodación en la administración territorial catalana y aragonesa surgidas de los decretos de Nueva Planta de 1707 y 1716. En la consulta de la Cámara del 11 de julio de 1718, los méritos de Baltasar figuraban en primer lugar de la terna. Los informes reservados relataban que nuestro hombre «ha padecido persecuciones y pérdida de hacienda en Cataluña. Es letrado, pero no ha servido».⁶⁷ Aún así, Felipe V, optará por nombrarle en la resolución del 4 de agosto. Como la plaza estaba dotada con un sueldo de 400 ducados anuales, se le adjuntaron los empleos de capitán de guerra y de subdelegado de la Intendencia. Por su empleo de alcalde mayor en Granollers su tío Joan sólo percibía un salario anual de 300 reales.⁶⁸ No debe de extrañarnos que tan corta remuneración invitara a Baltasar a una insaciable apropiación de caudales públicos, por el que será condenado a una multa de 1.600 maravedís en el juicio de residencia que se le practicó al finalizar su mandato.⁶⁹

Bajo estas corruptelas subyacía una clara decepción. Ni para Baltasar Huguet, ni para su tío Joan, corregimientos y alcaldías mayores satisfacían plenamente sus ambiciones. Sus aspiraciones apuntaban a una plaza de ministro en la Real Audiencia o a una regiduría en un ayuntamiento. Sus sacrificios personales y las pérdidas patrimoniales, durante la guerra, sólo podían recompensarse con estos empleos. La familia Huguet deseaba formar parte de la élite letrada de los tribunales del país y de las oligarquías municipales. Sí en su momento, Francesc Ignasi Huguet, puso todo su empeño en conseguir una plaza de magistrado en la Audiencia de los Austrias y fracasó, sus dos parientes intentarán lo mismo con los Borbones. Cambiaban las dinastías, pero los objetivos seguían siendo parecidos y -como advertiremos-, los resultados finales serán idénticos. Entre 1715 y 1732, son cinco las ocasiones, como mínimo, en que los Huguet solicitan la plaza de oidor o de alcalde del crimen en la Audiencia de Cataluña; y otras tres, entre 1723 y 1726, de

68. Archivo General de Simancas (AGS), Gracia y Justicia, libro. 292.

69. AGS, Gracia y Justicia, libro. 1.563. Agradezco a la profesora M^a del Carmen Irlés Vicente de la Universidad de Alicante la referencia de esta nota.

regidor de Barcelona por muerte de Francesc Copons, Francesc de Fornaguera y el marqués de Rupit. Ninguna de sus demandas fue atendida por Madrid.⁷⁰

No cabe duda alguna que a la familia Huguet se les estaban cerrando muchas puertas. Probablemente, les faltase la protección de un influyente ministro que intercediese por ellos. Los Ametller siempre contaron con el apoyo del marqués de Castel-Rodrigo y, los Alòs, del patrocinio de Patiño y del conde de Montemar. Los Huguet -como ya dijimos- buscaron la amistad de Francisco de Velasco, pero el antiguo virrey de Cataluña había caído en desgracia después de haber perdido Barcelona por segunda vez.⁷¹ En 1719, Baltasar intentó aproximarse al secretario del Despacho de la Guerra, Miguel Fernández Durán, para que intercediese ante el rey por una plaza de alcalde del crimen en Cataluña a la cual aspiraba. Huguet no se anduvo por las ramas:

[...] Suplico a V.S. se sirva de patrocinarme con sus poderosos oficios para que pueda lograr esta honra que solicito de la piedad del Rey, en atención a mis servicios y a las considerables pérdidas que mi casa ha sostenido en los contratiempos de las pasadas turbaciones de Cataluña, por mis honrados y leales procederes y siendo V.S. tan amante y protector de los vasallos de S.M. que a pesar del contagioso fuego de la pasada sedición de mi país han dado acrisoladas muestras de su lealtad y amor al rey, espero que las que yo tengo dadas en catorce años que, por este motivo, hace falta de mi casa, han de merecer de la gran justificación de V.S. la honra y favor que reverentemente suplico y que he de lograr la gloria de ser una de las muchas hechuras que por estos motivos tiene V.S.⁷²

70. AHN, Consejos, leg. 13.386/93. Memorial de D. Juan Huguet para que se le tenga presente en los empleos correspondientes a su grado y méritos, Madrid, 29 de abril de 1726; ACA, Real Audiencia, reg. 135, ff. 127r-144v, Barcelona, 7 de septiembre de 1723. También ver *Ibidem*, reg. 137, ff. 93-96v, Barcelona, 27 de febrero de 1725.

71. MARTÍNEZ RODRÍGUEZ y PÉREZ SAMPER, «Familias catalanas en las instituciones de la España Moderna», en J. L. Castellano, J. P. Dedieu y M. V. López-Cordón, eds., *La pluma, la mitra y la espada*, Marcial Pons, Madrid, 2000, pp. 241-253.

72. AGS, Gracia y Justicia, leg. 135. Baltasar Huguet a Miguel Fernández Durán, Tarazona, 8 de julio de 1719.

Todo fue en vano. En 1722 Baltasar Huguet cesaba en el corregimiento de Tarazona. Los informes sobre su conducta son contradictorios ante el resultado del juicio de residencia al que se vio sometido. En un memorial suyo, fechado en 1726, alegaba haber «desempeñado las obligaciones de su cargo a satisfacción de sus xefes, sin haversele resultado cargo alguno de sus operaciones, ni de Justicia, ni de Gobierno en su residencia».⁷³ Independientemente de estas afirmaciones, más o menos interesadas, queda fuera de duda que el Consejo de Castilla le impuso una dura sanción económica. Quizás esta condena agravara, aún más si cabe, su ya delicada situación personal cuando presentó su candidatura al corregimiento de Borja y el rey la rechazó.⁷⁴ En 1722, Francesc Ametller extractaba informes reservados para proveer la plaza de auditor de guerra de Cataluña. Entre los letrados consultados por Ametller figuraban los nombres de Joan y Baltasar. Del primero decía que «no le considero de bastantes prendas y experiencias para este empleo». Pero diferente era la opinión que tenía acerca de Baltasar:

Son ciertos y notorios sus muchos y relevantes servicios y persecuciones de toda su familia y que desde el año 1705 abandonó su patria, casa y hacienda de Cataluña y se vino a vivir a Madrid a la obediencia del rey y casó con una mujer de Galicia y ha sido corregidor de Tarazona con grande satisfacción y muchos buenos servicios. Es suficiente letrado, hombre maduro y prudente y tiene buena dirección y manejo en los negocios y es de buena representación y le considero capaz de este empleo.⁷⁵

73. AHN, Consejos, leg. 18.542. El Dr. Dn Balthasar Huguet, Abogado de los Rls. Consexos y correxidor que ha sido por V.Magd de la ciudad de Tarazona, a Lorenzo de Vivanco, Barcelona, 28 de septiembre de 1726.

74. AHN, Consejos, leg. 18.020. Baltasar Huguet a Lorenzo de Vivanco, Tarazona, 5 de noviembre de 1722.

75. Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB), ms. 1970. *Papeles de Francisco Ametller...; Relación y censura de los pretendientes al empleo de Auditor General del Ejército de Cataluña por muerte del Dr. Francisco Comes*, ff. 316-317v.

Como podemos apreciar los informes emitidos por diversos ministros de Felipe V eran positivos, pero no se traducían en nada concreto. En 1726, hacía cuatro años que Baltasar no servía empleo alguno. Una nueva oportunidad se presentó ese mismo año, cuando solicitó la plaza de corregidor de Cervera por la renuncia de Juan Francisco de Muro Oliván, nombrado alcalde del Real Sitio de San Ildefonso. En su memorial, Baltasar informaba al rey «de los atrasos de su casa, después de 18 años de ausencia y contratiempos passados en que se vio precisado a dar una visita a su patrimonio y a seguir unos pleytos de crecido interés». ⁷⁶ Las dificultades económicas de Baltasar no conmovieron a Felipe V y la consulta de la Cámara de Castilla del 14 de diciembre, ni tan siquiera le incluyó en la terna. ⁷⁷

Baltasar tiene que esperar a agosto de 1728 para que el corregidor de Barcelona, conde de Roydeville, le saque de su inactividad y le nombre su alcalde mayor civil. ⁷⁸ La vara era la mejor remunerada de Cataluña. Sin embargo, Roydeville, estaba destinado en la comandancia militar del Campo de Gibraltar y no pudo tomar posesión de su corregimiento hasta abril de 1729. Huguet se vio obligado a esperar un año para poder cumplimentar su juramento. ⁷⁹ Su mandato no estuvo exento de incidentes. Mientras que un vecino de Barcelona le acusaba de cobrarle abusivas costas en un pleito, nuestro letrado pedía protección a la Real Audiencia del acoso de los acreedores que amenazaban su reducido patrimonio. ⁸⁰

76. AHN, Consejos, leg. 18.542. El Dr. Dn Balthasar Huguet, Abogado de los Rls. Consexos.

77. GAY ESCODA, *El corregidor a Catalunya*, p. 640, nota 126.

78. AHCB, Registro de Despachos, V-II, ff. 108r-110v, Campo de Gibraltar, 12 de agosto de 1728.

79. Rafael CERRO NARGÁNEZ, «Barcelona y sus alcaldes mayores: perfil sociológico de una élite letrada al servicio de los Borbones (1718-1750)», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna*, 17 (1997), pp. 226-227.

80. ACA, Real Audiencia, reg. 150, f. 66r, Barcelona, 24 de marzo de 1732. *Ibidem*, reg. 152, ff. 159r-160v, Barcelona, 26 de febrero de 1733.

Baltasar Huguet concluyó su trienio a finales de 1732. Pocos meses antes, medio paralítico, fallecía su tío Joan. Después de 13 años en la alcaldía mayor de Granollers, el corregidor de Mataró quiso aprovechar su enfermedad para cesarle. Con su muerte se extinguió la rama Huguet i Puig que durante más de 40 años había servido al rey.⁸¹ Para Baltasar Huguet un cambio de aires se impuso como una alternativa necesaria. En 1733, el intendente-corregidor de Mallorca, Antonio Orbegozo y Landaeta, le designaba su alcalde mayor en Palma.⁸² De esta etapa mallorquina no tenemos información alguna. Aunque su substituto le reemplazará en el año 1744, ignoramos si todavía estaba con vida. De su descendencia filial, como ya hemos dicho, no ha transcendido nada.

Desigual suerte corrieron sus hermanos de la línea Huguet i Fitor. Por ejemplo, Ignasi hizo carrera militar. Durante las primeras décadas del siglo XVIII sirvió, como oficial, en el regimiento de infantería de Barcelona. En 1745, Joan Miquel Portell, de la poderosa familia de los Portell, le nombró teniente de regidor de Barcelona. Entonces era oficial del regimiento de Aragón y capitán agregado al Estado Mayor de la plaza de Barcelona. El profesor Andújar, recuerda que quienes ejercían éste último empleo solían tener una salud muy precaria y no eran aptos para el servicio en campaña.⁸³ Ignasi Huguet estaba casado con Maria Pi, hija del doctor en derecho, Ignasi Pi i Riu. La dote de su esposa fue de unas 1.500 suculentas libras. Ignasi falleció -sin hijos- en 1758, por lo que su viuda heredó todos los sueldos de militar que todavía le adeudaba el rey.⁸⁴

81. CERRO NARGÁNEZ, «La justícia ordinària a Catalunya: els alcaldes majors del corregiment de Mataró», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XXII (2004), pp. 171-173.

82. AHN, Consejos, libro. 2.541, f. 28v, Buen Retiro, 15 de abril de 1734.

83. AHCBB, Registro de Despachos, V-II, fols. 324-325v, El Pardo, 8 de abril de 1745; FRANCISCO ANDÚJAR CASTILLO, *Los militares en la España del siglo XVIII. Un estudio social*, Universidad de Granada, 1991, p. 117.

84. AHPB, Josep Francesc Fontana, *Liber quartus capitulorum matrimonialium*, 1738-1750, n. 296, Barcelona, 9 de agosto de 1749; Idem., Josep Bonaventura Fontana, *Manuale inventariorum, encantum et testamentorum*, 1755-1761, ff. 45-47r, Barcelona, 25 de febrero de 1758.

Uno de sus albaceas fue su hermano, Bernat Huguet, religioso de Nuestra Señora de la Mercè. En 1739 había muerto el hermano menor, Francesc Huguet, hábil erudito cisterciense de reconocida reputación. Felipe V le nombró abad del monasterio de Santes Creus en 1725 y en 1736. Durante sus dos mandatos, Francesc, realizó importantes reformas arquitectónicas en el monasterio. Sin embargo, no podemos pasar por alto el recordar que Santes Creus estaba muy cerca de las propiedades de los Huguet en Vila-rodonà.⁸⁵ Respecto a Josep Huguet -otro de los hermanos vivos- sólo sabemos que era doctor en derecho. En el año 1757, el Consejo de Castilla le propuso para una de las cátedras vacantes de la Universidad de Cervera.⁸⁶

Del último miembro de la familia Huguet del que tenemos noticias es del hijo de Josep Huguet i Puig. Nos referimos al ciudadano honrado de Barcelona, Antoni Huguet i Albanell, oficial de la contaduría principal del ejército de Cataluña. Entre 1736 y 1739 solicitó a la Real Audiencia una escribanía de cámara civil en dicho tribunal y el empleo de archivero real de la Corona de Aragón. Pero en ambos casos se le consideró inadecuado para los mismos. Antoni murió en 1773. Tuvo dos hijos: Josep Francesc y Raimon. Entre sus albaceas figuraban Josep d'Oriola i Tord y Francesc de Guanter i Pi, abades, respectivamente, de los monasterios de Santa Maria de Ripoll y de Sant Pere de Rodes.⁸⁷

5. Conclusiones

Una cosa es segura, los Huguet no se enriquecieron, en absoluto, sirviendo a Felipe V. Dos fueron las obsesiones que persiguió esta fami-

85. Eufemià FORT I COGUL, *Llibre de Santes Creus*, Selecta, Barcelona (2a ed.), 1973, p. 86.

86. Eugenio SARRABLO AGUERES, *Catálogo de consultas del Consejo de Aragón*, Madrid, 1975, p. 214.

87. ACA, Real Audiencia, reg. 157, f. 160r, Barcelona, 23 de junio de 1736; *Ibidem*, reg. 162, f. 9r, Barcelona, 3 de junio de 1739; AHPB, Caietà Ferran i Texidor, Manuale primun testamentorum, 1765-1777, f. 134r-137v, Barcelona, 17 de diciembre de 1773.

lia: restaurar bajo la protección de la corona su maltrecha hacienda y el ascenso en el escalafón social. No debe, por ello, sorprendernos las numerosas solicitudes que diversos miembros de la parentela remitieron al rey para acceder a corregimientos, alcaldías mayores, regidorías, contadurías o escribanías. Muchas de estas demandas fueron sencillamente ignoradas ante la imposibilidad de satisfacerlas. Aunque, sin duda, la máxima aspiración frustrada fue no conseguir una plaza de magistrado en la Real Audiencia de Cataluña. También fracasaron las ambiciones de ennoblecimiento. Como bien ha señalado el profesor Pere Molas Ribalta, en la etapa foral, los doctores en leyes disfrutaban de un relevante prestigio social dentro del patriciado urbano. Obviamente, no eran miembros de la nobleza hereditaria, pero gozaban de privilegio militar.⁸⁸ Felipe V no fue generoso con los Huguet. Les denegó la dignidad de caballero, pero se avino a concederles el título de ciudadano honrado de Barcelona y el derecho a llevar espada. Los Huguet se detuvieron ante el peldaño más bajo de la nobleza. Ignasi Huguet i Fitor -oficial del ejército- podría haber alterado el curso de los acontecimientos. Los estudios de Francisco Andújar han demostrado la comunión existente entre la oficialidad de la milicia, el dinero y los hábitos de las órdenes militares.⁸⁹ Sin embargo, no tenemos constancia que Ignasi hubiese seguido por esta senda. Quizás el mayor prestigio social, dentro de la familia, lo alcanzase el abad del monasterio de Santes Creus, Francesc Huguet i Fitor.

Ciertamente, tenemos la sensación que la familia Huguet fracasó en su estrategia por colocar a sus miembros eminentes entre la nueva élite política y social del país. Se estancaron en puestos de segunda fila y no pudieron -o no supieron- competir en la dura pugna por los escasos honores y empleos más relevantes reservados a los catalanes en la adminis-

88. MOLAS RIBALTA, «El estamento de la nobleza del Principado de Cataluña», en su *Institucions i grups socials a l'Edat Moderna*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2012, pp. 193-194.

89. ANDÚJAR CASTILLO, *El sonido del dinero. Monarquía, ejército y venalidad en la España del siglo XVIII*, Marcial Pons, Madrid, 2004, pp. 164-166.

tración. La lealtad al primer Borbón durante la guerra, la represión austracista y la pérdida irreparable de patrimonio no fueron sacrificios debidamente recompensados. Las “estrecheces económicas” aparecen como denominador común en todas las relaciones de méritos presentadas por los Huguet a Felipe V. No cabe la menor duda que, la familia Huguet, padeció serias dificultades económicas en la postguerra. Hemos visto como Baltasar Huguet i Fitor solicitó protección al rey para librarse de las deudas que ponían en peligro la integridad de sus escasos bienes. Los Huguet no vivieron en la indigencia, pero no pudieron reponerse de las pérdidas inmobiliarias sufridas. Las reducidas ayudas de costa, y demás pensiones, percibidas en 1707, no tuvieron continuidad o bien fueron suspendidas por la Real Hacienda. Consecuentemente, los empleos ejercidos por los Huguet fueron su único sustento económico. Aquellos dependientes de la administración territorial debían de computar entre los 3.000 y 4.000 reales al año. Muy corto salario que explicarían las prácticas ilícitas por las que fue condenado Baltasar Huguet, en juicio de residencia, tras concluir su mandato en Tarazona. Sin sueldo fijo y con emolumentos procesales variables, Josep Huguet y su hermano, Joan, apenas percibían ganancia alguna de las escribanías de la curia del corregidor de Barcelona y de la Real Audiencia. No hay que escandalizarse porque Joan se resistiera en abandonar la vara de Granollers, consciente que la escribanía criminal de la Audiencia, sólo podía reportar prestigio institucional, pero no dinero. Semejante explicación podemos ofrecer para la tenencia de regidor de Barcelona asumida por Ignasi o por Antoni Huguet en las oficinas de la contaduría. Desde luego, Felipe V hizo de los Huguet útiles agentes del aparato represivo establecido en Cataluña por el Decreto de Nueva Planta. Pero nunca pensó en ellos para integrarles dentro del selecto grupo de catalanes borbónicos. Con ello se frustraron las expectativas de promoción de varias generaciones de la familia Huguet, comprometidas con la causa felipista mucho antes del inicio del conflicto dinástico.

Les conseqüències de la Guerra de Successió en el món de comerç de Barcelona: entre la repressió política i la integració al nou ordre borbònic.

GEMMA GARCÍA FUERTES

Resum

El present treball pretén intervenir en el debat de les repercussions de la Guerra de Successió en el món del comerç de Barcelona, és a dir, analitzar si realment va haver ruptura entre els homes de negocis abans i després de la desfeta de 1714. Veurem en què mesura la repressió política de postguerra va poder afectar les seves inversions, tenint en compte que molts d'ells van ser partidaris de la casa d'Àustria.

L'estudi parteix de l'anàlisi d'una llista «de hombres de comercio y caudal», elaborada el desembre de 1721 a instàncies del Capità General, marquès de Castel Rodrigo. El cens resultant suposa una relació de 273 contribuents, integrats per persones físiques, però també jurídiques, és a dir, companyies. La relació resultant és molt exhaustiva, com demostra la importància dels comerciants esmentats, proporcionant-nos una radiografia excepcional del món del comerç barceloní de postguerra.

Paraules clau: Guerra de Successió, Repressió política, comerciants, marquès de Castel-Rodrigo.

Resumen

El presente trabajo pretende incidir en el debate sobre la Guerra de Sucesión y sus repercusiones en el mundo del comercio de Barcelona, es decir, analizar si realmente hubo ruptura entre los hombres de negocios antes y después de la derrota de 1714. Veremos en que medida la represión polí-

tica pudo afectar a sus inversiones, dado que muchos de ellos fueron partidarios de la casa de Austria.

El estudio parte del análisis de una lista de «hombres de comercio y caudal», elaborada en diciembre de 1721 a instancias del Capitán General, marqués de Castel Rodrigo. El censo resultante incluye una relación de 273 contribuyentes, integrados por personas físicas y jurídicas, es decir, compañías. La relación resultante es muy exhaustiva, como evidencia la importancia de los comerciantes citados, proporcionándonos una radiografía excepcional del mundo del comercio barcelonés de posguerra.

Palabras clave: Guerra de Sucesión, repression política, comerciantes, marqués de Castel-Rodrigo.

Abstract

The present work tries to intervene in the debate of the repercussions that the War of Spanish Succession had in the commercial world of Barcelona. It also tries to analyse if there was a breaking-off among the businessmen before and after the awful facts occurred in Barcelona in 1714. We will see how the post-war political repression could have affected the capital investments of these businessmen since most of them were on the part of the House of Austria.

This piece of work has a starting point, it is the analysis of a list of wealthy and businessmen made on the name of the Captain general of the Spanish Army, Marquis of Castel Rodrigo on December 1721 in Barcelona. The resulting census was a list of 273 contributors formed not only by people but also by companies. This list is very exhaustive, as it is shown by the importance of the names appearing in it. This document gives us a unique picture of the commercial and business life of post-war in Barcelona.

Key-words: War of Spanish Succession, political repression, merchants, marquis of Castel-Rodrigo.

L'estudi de les repercussions de la Guerra de Successió sobre els diferents estrats de la societat catalana ha despertat força interès en els darrers anys. Si bé s'ha avançat en el tema, encara avui és motiu de debat historiogràfic l'anàlisi de les conseqüències de la contesa bèl·lica sobre el comerciants de Barcelona, majoritàriament partidaris de l'Arxiduc Carles d'Àustria.

La tesi tradicional afirmava que després de la Guerra de Successió s'havia produït una trencadissa generacional dels homes de comerç; tesi que semblava confirmar la recerca de F. Fernández després de comparar la nòmina de mercaders, transcrita per J.F. Cabestany,¹ i les dades obtingudes sobre els comerciants, que havien contribuït al cadastre en concepte del "ganancial" al llarg del segle XVIII. Així, R. Fernández afirmava «que, en buena parte, hubo un rompimiento importante en la continuidad de las antiguas dinastías de los hombres de finales del Seiscientos, que a duras penas si aparecen a principios de la centuria siguiente».² Les causes d'aquest fenomen caldria cercar-les, tal com apuntava J. Mª Torras i Ribé, en les represàlies polítiques exercides per les autoritats borbòniques de postguerra. Així, l'anàlisi de la llista de corresponsals dels comerciants de Barcelona, exigida pel Capità General, marquès de Castel Rodrigo el 1716, ens permetria «projectar una instància sobre la situació del comerç català al zenit del seu màxim desplegament, que fou dissortadament, i per raons òbvies, també l'inici del seu declivi irreversible».³

1. Joan F. CABESTANY I FORT, «Nómina de la "Matrícula de Mercaders" de Barcelona (1479-1696)», *Documentos y Estudios*, XIII (1964), pp. 167-183. Atès la cronologia de l'estudi, no es va tenir en compte la fornada de mercaders del 23 d'abril 1705: Geroni Alabau, Rafel Vilar, Gerònim Sadurní, Joan Puiguriquer i Joan Pau Llorens, molts d'ells actius després de 1714.

2. Roberto FERNÁNDEZ DÍAZ, "La burguesía comercial barcelonesa en el siglo XVIII", tesi doctoral inèdita, Universitat de Lleida, 1987, v. II, p. 612.

3. Josep Mª TORRAS I RIBÉ, «Els corresponsals del comerç català amb Europa al començament del segle XVIII», *Recerques*, núm. 23 (1990), pp. 115-137.

Segons aquesta línia interpretativa, després del 1714 es produiria l'enfonsament, no solament d'un model polític, el de la Monarquia Pactista dels Àustries, sinó de un conjunt d'expectatives econòmiques i comercials, que en bona part explicarien la participació majoritària de l'estament mercantil a favor de la causa austriacista. Les Corts de 1701-1702, presidides per Felip V, i les de 1706, aquesta vegada convocades per l'Arxiduc, constituïrien un fidel reflex dels interessos d'aquest grup ascendent, que s'havia anat consolidant gràcies al redreçament econòmic del Principat a finals de la centúria anterior.

Nous treballs de recerca han contribuït a qüestionar aquesta tesi. G. García Fuertes, ja apuntava en el seu estudi sobre la família Duran, veritables supervivents del conflicte, que no s'observava cap ruptura en la seva activitat comercial, una circumstància que no era excepcional, ans al contrari, la trajectòria d'algunes nissagues de comerciants apuntaven en aquesta direcció.⁴ En aquesta línia, B. Oliva i Ricós en un estudi molt més ampli, acabava afirmant que la continuïtat dels negocis de molts comerciants, abans i després de la guerra, era una realitat constatable.⁵

El present treball pretén intervenir en el debat de les repercussions de la Guerra de Successió en el món del comerç, és a dir, analitzar si realment hi va haver ruptura entre els homes de negocis abans i després de la desfeta de 1714. Concretament, es tractaria de veure en quina mesura la repressió política de postguerra va poder afectar els seus negocis, tenint en compte que molts d'ells van ser partidaris de la casa d'Àustria.

4. Gemma GARCÍA FUERTES, «De la conspiración austracista a la integración en la Nueva Planta: la familia Duran, máximo exponente de la burguesía comercial barcelonesa del siglo XVIII», a C. Martínez Shaw, ed., *Historia Moderna. Historia en contrucción*, vol. 2, Ed. Milenio, Lleida, 1999, pp. 513-527. La versió amb notes en *Espacio, Tiempo y Forma. Serie IV, Historia Moderna*, t. 17 (2004), pp. 143-162.

5. Benet OLIVA I RICÓS, *La genenació de Feliu de la Penya. Burguesia mercantil i Guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Ed. Universitat de Lleida, 2001, p. 212.

L'estudi partirà de l'anàlisi d'una llista «de hombres de comercio y caudal», elaborada el desembre de 1721 a instàncies del Capità General, marquès de Castel Rodrigo.⁶ L'origen d'aquest cens cal cercar-lo en la necessitat de finançar el pòsit de Barcelona, un cop tallat el comerç amb França, a conseqüència de les mesures sanitàries aplicades davant la pesta de Marsella de 1720. Els grans que abastien les fleques barcelonines procedien, majoritàriament, de França, o bé es reexportaven des del port marsellès. La seva escassetat podia provocar tensions socials, que les autoritats borbòniques volien evitar amb la construcció d'un alfòndic, que per influència de José Patiño, resultaria de la importació de grans d'Andalusia. Aquest projecte, així com els entrebancs que va patir, ja va ser estudiat per J. Mercader⁷ y C. Martínez Shaw,⁸ per això solament esmentarem en aquest treball aquells detalls del mateix que puguin il·lustrar l'objectiu de la nostra recerca.

El 23 d'octubre de 1719, l'ajuntament de Barcelona es queixava al Capità General per les dificultats d'abastament de carns i grans de la ciutat. La guerra amb França havia tallat el comerç amb aquest país, però la situació s'agreujava per «las crecidas cuadrillas de facinerosos infectando generalmente los caminos con incesantes robos y homicidios». Aquest clima d'incertesa perjudicava a l'abastament frumentari, donat que «sin poder esperarse la necesaria subvención de parte alguna de la Provincia, por ser toda ella general la charestia, como lo fue lo esteril de la Cosecha, ni tampoco del Reyno de Aragón, pues a más de no hallarse con Mayor porción que la correspondiente al consumo, se imposibilita el transporte». Rematava la situació l'activitat corsària que imposibilitava «cada día

6. AHCB (Arxiu d'Història de la Ciutat de Barcelona), Registro de Cartas, 1722, fols. Vegeu apèndix.

7. Joan MERCADER I RIBA, *Felip V i Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1985, pp. 237-243.

8. Carlos MARTÍNEZ SHAW, «Andalucía y el abastecimiento agrario a Cataluña. La coyuntura de 1721-1722», a *Actas II Coloquios de Historia de Andalucía. Andalucía Moderna*, Publicaciones del Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba, Córdoba, 1983, II, pp. 639-650.

más el reemplazo que de el mar podia esperarse, por estar crusando en estas cercanías corsarios enemigos que han apressado varias embarcaciones...».⁹

La situació va agreujar-se després de finalitzar l'arrendament del pa, perquè després de dues subhastes consecutives van quedar desertes per falta de licitadors. La causa adduïda pel consistori era la inseguretat en què es trobava el món del comerç, així com la incapacitat de les autoritats per trobar solucions, especialment quan es prioritzaven els interessos dels assentistes de grans de l'Exèrcit per sobre dels subministres a la ciutat.¹⁰

La resposta institucional no va trigar en arribar, Castel-Rodrigo enviava una còpia de la Reial Deliberació del 16 de desembre de 1719, on es permetia l'extracció de blat del regne de Sevilla i d'altres indrets d'Andalusia.¹¹ Aquest nou marc va animar als comerciants catalans, tot i que l'operació es va veure posteriorment frustrada per l'embargament de les naus nolitejades, que van ser intervingudes per transportar grans a l'Exèrcit.¹²

El 6 de març de 1720, l'assentista de les fleques de la ciutat, Ignasi Llorens, sol·licitava passaports per poder assegurar-se la importació de blat cap a Barcelona, sense embargaments que ho impedisin. Els negociants vinculats a aquesta operació eren: Josep Ferrer, corredor de canvis, que figurava com a titular, més dues fermances: Ignasi Llorens, home vinculat a la desvirtuada Llotja de Mar, i Francesc Anglí, forner. Aquest grup, controlat per Ignasi Llorens, va acabar el seu arrendament el 31 de juliol de 1720.¹³

El nou arrendament de l'abastament del pa va ser adjudicat, posteriorment, a Pau Llobet, forner; tot i que era solament la cara visible

9. AHCB, Político, Representaciones, 1719, fols. 268 i 269.

10. *Ibidem*, fol. 281.

11. AHCB, Registro de Cartas, 1720, fol. 21.

12. AHCB, Político, Representaciones, 1720, fols. 21 i 22.

13. *Ibidem*, fol. 22. El citat arrendament en AHMB. Manual de Autos, 1720, fols. 120-130.

d'altres persones del gremi, com Josep Serra, Josep Cruells, Antoni Viñas, Salvador Serra y Andreu Vidal, sense oblidar a Silvestre Artés, corredor de canvis y finalment, Joan Pau Rubió, fuster. Tot i la pressió de les autoritats municipals per tal d'aconseguir de les autoritats borbòniques els mateixos privilegis pels assentistes de la ciutat, que pels de l'exèrcit, no ho van aconseguir.¹⁴

Aquest conjunt de circumstàncies adverses permetran la realització d'un projecte més ambiciós pel tal de garantir l'abastament de gra a la ciutat, donada la impossibilitat d'accedir als ports francesos. Aquesta inseguretat va propiciar la construcció d'un pòsit amb una capacitat per contenir 30.000 quarteres de blat. La idea ja havia madurat prou el 2 d'octubre de 1721, atès que el Capità General establia el seu finançament: 9.000 quarteres havien de ser proporcionades per les finances municipals; 4.000 pels arrendataris de les fleques públiques, quedant 17.000 sense determinar. Finalment, Castel-Rodrigo, proposava que el seu cost fos assumit, mitjançant un préstec que facilitarien els homes de negocis de Barcelona a un interès del 8%, donat que «en casos de necesidad pública es conforme a derecho a premiar a los hombres de caudal y comercio a que presten a los Pueblos con Interés proporcionado las cantidades necesarias para que se socorra al público, sin que pueda excusarse en ello ninguno de ellos por razón de qualquier inmunidad que pretenda gozar y mucho más en este caso en el qual previsto, ya, por el rey está este medio autorizado con orden de S.M.»¹⁵ El mateix Capità General era conscient que aquest tipus d'exigència «es por sí odioso, en su ejecución ruidoso, y con contingencia de alteración del precio de los granos», pel que sol·licitava de l'ajuntament «la maior maña, suabidad y templanza, y no ussar del rigor, sino es a la precisa».¹⁶ Rematava la seva argumentació, tot dient que existia una confluència d'interessos entre els homes del comerç

14. AHCB, Manual de Autos, 1720, fol. 384-391.

15. AHCB, Político, Real, Decretos, 1721, fol. 313.

16. *Ibidem*.

i les autoritats públiques respecte al manteniment de l'ordre públic, atès que era de la seva «obligación...de interessarse en este asunto en el que se trata de el mayor bien de el público; y en que ellos interesan más que otros no sólo como Individuos de este Común, sino como hombres de caudal, porque son éstos los que más padecen en la confusión y desorden con que quando llega el caso de una pública y repentina necesidad, se suele procurar proveer a ella».¹⁷

Aquest discurs representa un eloqüent exemple del tipus de diàleg que s'establia entre la Monarquia Absoluta i el món del comerç de la Barcelona de postguerra. Les possibilitats dels comerciants a l'engròs de defugir les constants demandes econòmiques exigides per les autoritats borbòniques eren, com és obvi, molt escasses. Ara bé, aquestes mateixes autoritats tampoc desitjaven una ruptura total amb aquest col·lectiu, ja que eren necessaris pel poder polític, mitjançant la prestació de determinats serveis: suport a les operacions financeres; gestió de la remodelada Taula de Comuns Dipòsits; abastament de queviures i mercaderies a la ciutat; avituallament de l'exèrcit que ocupava el Principat; garanties pels nòlits, així com per la construcció de vaixells; sense oblidar l'organització econòmica de moltes tresoreries de la Intendència, com les salines, tabac, i paper segellat, així com el dret de portes de la ciutat. Tot un conjunt d'activitats econòmiques que necessitaven homes experimentats que posessin la seva experiència, però també els seus capitals al servei de la nova conjuntura política i econòmica. Solament si entenem aquesta confluència d'interessos entre les autoritats borbòniques i el món del comerç de Barcelona, podem explicar les estratègies comercials de molts homes de negocis abans i després de 1714.

El Capità General, marquès de Castel-Rodrigo, instava al Consistori a què es formés una comissió, integrada per gent representativa de l'estament mercantil, disposant de vuit dies per realitzar el repartiment de 60.000 lliures per la compra de 17.000 quarteres de blat. La comissió

17. AHCB, Político, Real, Decretos, 1721, fol. 314.

es va reunir el dia 21 de desembre de 1721, sota la presidència del regidor de l'ajuntament, Francesc Alós i Rius, i integrada per Josep Matas, Jaume Duran, Ignasi Llorens, Francesc Sadurdi, Francesc Busquets, Francesc Jofre, Francesc Vilar, i Francesc Anglí. El sistema de repartiment va aplicar les mateixes regles que es feien servir amb el "ganancial" cadastral, que com sabem gravava les activitats comercials.¹⁸

El cens resultant suposa una relació de 273 contribuents, integrats per persones físiques, però també jurídiques, ja que alguns d'ells no ho feien en solitari, sinó formant part de les companyies que integraven. Atès que la quantitat a repartir era més que considerable: 60.000 lliures, la relació resulta molt exhaustiva, com demostra la importància dels comerciants implicats, que ens proporcionava una radiografia excepcional del món del comerç barceloní de postguerra.¹⁹

Els màxims prestamistes del repartiment de les 60.000 lliures, és a dir, els comerciants més acabats, així com la quantitat assignada, eren els següents:

1. Josep Matas i Cia.....	1.500 lls
2. Josep i Jaume Duran i Cia.....	1.500 lls
3. Segimon Milans.....	1.500 lls
4. Cia Shallet, Winder i Ferrand.....	1.500 lls
5. Cia Dalmases, Catà i Píria.....	1.300 lls
6. Don Josep Mora.....	600 lls
7. Raimon Sambesart.....	600 lls
8. Jacint Tudó.....	600 lls
9. Don Francesc Puiggener.....	600 lls
10. Josep Trias.....	600 lls

18. AHMB, Registro de Cartas, 1722, fol. 25.

19. «Estado de las personas que se consideran capaces de sobrellevar sin incomodidad el adelantamiento del valor equivalente a las Diez y siete mil quarteras de trigo que deben servir de Pósito en la Ciudad para el bien público de sus moradores en precaución de alguno de los accidentes que amenaza el vezino contagio del Reyno de Francia». AHCB, Registro de Cartas, 1722, fols. 14-25. Aquesta llista va ser citada per MERCADER I RIBA, *Felip V*, p. 241, tot i que citant alguns dels comerciants esmentats, sense cap exhaustivitat.

El nostre estudi partirà d'una aproximació, tot i que molt esquemàtica, de les activitats dels esmentats homes de negocis abans de 1714, per tal de conèixer les repercussions que la Guerra de Successió va tenir sobre la seva activitat comercial.

Sobre la família Matas de Mataró tenim algunes notícies gràcies a l'esplèndida monografia que sobre aquesta ciutat va realitzar P. Molas. Seguint les seves indicacions, sabem que els Matas procedien del món gremial, i es dividien en dues branques, la de Josep Matas major, candeler de cera, i mercader, i Esteve Matas i Partellà, negociant i mercader, oncle y nebot, respectivament, ambdós, descendents de Jaume Matas, pagès i candeler de cera, tots de Mataró.²⁰

Josep Matas Major era el pare del primer contribuent citat, i interessat en el comerç colonial, tot i que de forma modesta a finals del segle XVII.²¹ Home vinculat al govern municipal de Mataró, va ser un dels integrants de la comitiva que va rebre a Cristina de Brunswick, esposa de l'Arxiduc, el 1708, com a jurat de la ciutat.²² El seu passat polític no li va impedir que les autoritats borbòniques el nomenessin tresorer de les «Rentas Generales» el 1720.²³ L'any següent, el seu fill i primer contribuent, Josep Matas menor, així com el seu cosí germà, Esteve Matas i Partellà, subscriuen un assentament amb l'ajuntament de Barcelona de 10.000 quarteres de blat fort procedent d'Andalusia destinat al pòsit de la ciutat.²⁴

20. Pere MOLAS RIBALTA, *Societat i poder polític a Mataró (1718-1808)*, Edita Fundació Iluro, Mataró 1973, p. 193.

21. Carlos MARTÍNEZ SHAW, *Catalunya en la carrena de India. 1650-1756*, Editorial Crítica, Barcelona, 1981, p. 20 i 21, nota 2.

22. *Breve discurso y fiel relación de los festejos públicos con que la muy Ilustre Ciudad de Mataró solemnizó el feliz arribo a su playa de la Serenísima Reyna de las Españas, Doña Isabel Christina de Brunswick y de Luneburg. Mercedes, que nuestro católico monarca Carlos Tercero dispensó a la dicha Ciudad, en premio de sus servicios, y finezas; siendo jurados los ilustres señores Doctor Joseph de Reniu y Padró, Salvador Arnau y Major y Joseph Matas. Consagrado a los reales pies del nuestro señor; (que Dios guarde)*, Por Rafael Figueró, impressor, Barcelona, 1709.

23. MOLAS RIBALTA, *Societat i poder polític*, p. 41.

24. AHCB, Manual de Autos, 1721, fols. 488-490.

L'any 1722, ambdós, figuraven, conjuntament amb altres importants comerciants, com Segimon Milans, Melcior Guàrdia, Miquel Alegre, Francesc Roig i Vives, Antoni Duran, Josep Ros i Julià i Francesc Estruch, com integrants de la companyia que va obtenir l'arrendament de l'abastament del pa de Barcelona, essent llur titular, Miquel Valldejuli, negociant, possiblement un home de palla, habitual en les subhastes dels arrendaments municipals abans dels conflicte bèl·lic.²⁵

És molt probable que Josep Matas i cia estigués integrada pel seu cosí, Esteve Matas, atès que ambdós integraven els anys 1721 i 1722 una societat mercantil destinada a la importació de grans quantitats de sucre via Cadis, mantenint, així mateix, lligams comercials amb Holanda mitjançant la casa comercial francesa de Palerme i Roubat, de Joan Despradels i Esteve Ros, detectada entre 1722 i 1733. La mort de Josep Matas l'any 1734 pot explicar el cessament de la seva activitat en aquestes dates.²⁶

La filiació carolina de Josep Matas major no sembla haver obstaculitzat la seva promoció, ni la de la resta dels membres de la seva família. Així, el seu nebot, Esteve Matas Partellà, el 1723 va ser nomenat "vista mayor" i "estimador" de la Duana, un departament depenent de la Intendència adscrit a les Rendes Generals.²⁷ El seu fill, Esteve Matas i Guarro fou regidor en el primer ajuntament borbònic de Mataró el 1718, nomenat a instàncies de Pópuli pel seu recolzament a la causa filipista, «padeciendo algunas vejaciones en el tiempo del gobierno intruso, y siendo que después llegaron las armas del Rey al sitio de esta ciudad uno de los más nombrados por más afectos para formar la compañía que se estableció a

25. AHCB, Manual de Autos, 1722, fols. 88-100. Miquel Valldejuli era un dels habituals en aquests tipus de subhastes, així l'any 1712 va licitar a l'arrendament del «dret gros de la ciutat» amb 230.000 lliures, que si bé no va guanyar, li va reportar 2.005 lliures en premis o axaus. Vegeu. Francesc CARRERAS CANDI, *Catalunya. Geografia general de Catalunya*, Establiment Editorial d'Albert Martín, Barcelona, p. 676.

26. MARTÍNEZ SHAW, *Catalunya en la carrera de India*, p. 56.

27. MERCADER I RIBA, *Felip V*, p. 143.

fin de mantener la quietud pública en la ciudad de Mataró y de la que se anticipan caudales notables en dinero y granos para la subsistencia de las tropas».²⁸

La distinta filiació política de les dues branques dels Matas no va impedir que fessin negocis conjuntament, com hem vist, sinó que molt possiblement aquesta circumstància deuria facilitar la inserció de tots ells dins del nou ordre establert. Prova de la confluència d'interessos és el mateix testament de Josep Matas menor, qui el 1734 nomenava als seus parents i socis com a marmessors i curadors de l'herència dels seus fills, Raimon i Tomàs, durant la seva minoria d'edat.²⁹

L'ascens social continua quan Esteve Matas i Guarro ingressa el 1758 com a comerciant matriculat en la Junta de Comerç, figurant el 1765 com a director de la Companyia de Barcelona, societat mercantil vinculada amb el comerç privilegiat amb les colònies americanes. Un ascens social que anava acompanyat d'una política matrimonial que els enllaçava amb importants famílies de comerciants, com el matrimoni entre Rosa Matas i Guarro amb un membre de la família Guàrdia.

L'altra branca va seguir una promoció semblant; així, el fill del nostre primer contribuent, Josep Matas i Forest va rebre el títol de ciutadà honrat de Barcelona pels mèrits del seu pare, Josep Matas menor, el 1775. Comerciant matriculat l'any 1765 i, finalment, senyor de Sarroca l'any 1782.³⁰

Veiem com la una part de la família Matas, tot i la seva filiació austriacista, va poder enlairar-se socialment, passant del món gremial a l'estament nobiliari tan sols en tres generacions, sense que el seu passat polític fos un obstacle insalvable en la seva promoció social.

La família Duran ha estat objecte de diversos estudis, tots ells coincidents respecte a la seva capacitat de sobreviure al conflicte bèl·lic, sense que el seu recolzament a la causa austriacista paralitzés les seves

28. *Ibidem*, p. 420.

29. ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Arxiu Notarial, 653, any 1744.

30. MOLAS RIBALTA, *Societat i poder polític*, p. 193. Arbre genealògic dels Matas.

inversions comercials, ni el seu ascens social, constituint un dels exemples més significatius de continuïtat ininterrompuda en el món del negocis abans i després de la guerra de Successió.³¹

Els Duran descendien d'una branca de fadristerns d'un mas de Palau Solità, que s'establiren a Barcelona a mitjans del segle XVI, on van prosperar com a adroguers i a finals de la centúria, mitjançant l'estanc del tabac.

La tercera generació assolirà un lloc destacat dins del món dels grans negocis propiciats per la conjuntura alcista de finals del segle XVII. Estava integrada pels germans Josep i Vicenç Duran, el primer era el primogènit, a més de mercader des de 1695, i el segon, adroguer; essent socis en diferents iniciatives comercials, inicialment relacionades amb l'adrogueria, però ampliadades a altres sectors, com el comerç colonial via Cadis, i després del 1705, via Lisboa. Prova del nivell de les seves operacions va ser la constitució el 1699 de la companyia Josep Duran i Joan Pau Llorenç, que va comptar amb un capital de 60.500 lliures, la més important de les estudiades per I. Lobato.³²

Més interessant pel nostre propòsit és l'actitud política dels germans Duran en el conflicte dinàstic. És ben coneguda la decidida i ferma inclinació de la família vers la causa austricista, que no va defallir en el moments més durs del conflicte; així, a diferència de molts altres, el 1713 no van abandonar la ciutat participant en la seva resistència. Sabem que Vicenç va morir com a conseqüència del setge, i que Josep va participar en diferents juntes de govern durant el setge de 1713-1714. Lògicament, els hi van ser confiscats els seus béns, com a tots els que van romandre en la ciutat, tot i que es van respectar per les capitulacions el patrimoni existent dins de les muralles, motiu pel qual van mantenir

31. Destaquem els treballs següents: GARCÍA FUERTES, «De la conspiración austricista», pp. 143-162. Albert GARCÍA ESPUCHE, «Una ciutat d'adroguers», a *Drogues, dolços i tabac*, Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pp. 59-71.

32. Isabel LOBATO FRANCO, *Compañías y negocios en la Cataluña preindustrial (Barcelona 1650-1720)*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 1995, pp. 223-228.

part del mateix. Aquests antecedents polítics no van paralitzar la seva activitat comercial, tot i que després de la mort de Vicenç van continuar operant sota la societat mercantil Josep Duran i Jaume Duran, pare i fill respectivament. Poc després d'acabada la guerra, el 17 de desembre de 1717, els veiem col·laborant amb la Intendència, especialment abastint a l'exèrcit amb 60.000 racions que suposaven un negoci de 3.000 duros. Així mateix, la família Duran va ser capdavantera de les grans operacions canviàries en les primeres dècades del segle XVIII, atès que van actuar pràcticament en solitari en les operacions bancàries concertades en aquests anys, fins que progressivament en els anys trenta van perdre el seu lideratge a la ciutat.

Josep Duran i Mora va obtenir el títol de cavaller, i dos anys més tard, la del seu nebot, i fill d'en Vicenç Duran, Josep Duran i Sala. Aquesta promoció social d'antics austriacistes, durant el regnat de Felip V, il·lustra els avantatges que aquests homes de negocis podien obtenir col·laborant amb el nou règim borbònic. Així ho proven els tres avals que van acompanyar la sol·licitud de noblesa de Josep Duran i Mora; la de l'intendent Andrés Pérez Bravo, la del tresorer general de l'exèrcit Miquel Zavala Auñón i, per últim, la de José Patiño, intendent general de Marina en aquelles dades. Tots tres van certificar els favors de Josep Duran a la corona des de l'11 de setembre, mitjançant préstecs i recolzant amb el seu crèdit altres operacions econòmiques de la Intendència.

La reinserció de la família no solament es va produir, mitjançant nous negocis propiciats per la nova conjuntura econòmica, sinó també gràcies a la participació en les noves institucions polítiques. Així, Josep Duran i Sala, fill d'en Vicenç Duran, va accedir el 1739 a l'aristocràtic ajuntament de Barcelona, això sí, mitjançant una de les poques places de regidor per «juro de heredad» venudes per la Corona en les capitals de corregiment, per un preu de 76.000 rals de billó. Segurament, aquest ingrés no deuria ser aliè al seu matrimoni amb Gertrudis Brassó i Serra, que l'emparentava amb una família de botiflers lligades a les més importants institucions borbòniques.

L'ennobliment de la família no els va fer abandonar la seva activitat mercantil, així, Jaume Duran i Pujades, fill del primer matrimoni de Jaume Duran i Pujades, va ser un dels pioners en la constitució de la Junta de Comerç de 1732, convertint-se en el seu director. La iniciativa, que va passar per diferents entrebancs, fins fracassar, tot i que va ser recompensada el 1758, quan el germà de l'anterior, Domènec Duran i Muxiga, senyor de Ribelles, donzell i finalment, noble el 1746, aparegui com a comerciant matriculat a la recent estrenada institució de la Junta de Comerç de Barcelona. Tradició que continuarà el seu fill, Anton Duran i Bastero, també comerciant matriculat, però hi renuncià l'any 1781, morint el 1809.

L'altra branca, la de Jaume Duran i Pujades, prendrà altre camí, així el seu fill Pere Duran Isern, donzell, aprofitant l'herència dels Pujades de Sabadell, invertirà en la manufactura tèxtil, establint el 1747 una fàbrica de robes.

Aquesta pinzellada de l'activitat comercial dels Duran al llarg del segle XVIII, ens permet afirmar que ni el passat austriacista de Josep i Vicenç Duran i Mora, ni el fet de romandre a la ciutat durant el setge de 1713-14, com tampoc la seva participació en la resistència final, va impedir a la família formar part de l'*elit* dels homes de negocis del Set-cents. Tanmateix, els Borbons van recompensar els seus serveis prestats a la Corona, ennoblint-los, fins a esdevenir barons de Ribelles.³³

Els Milans compten amb un estudi monogràfic realitzat per C. Bencomo, fet que ens permet conèixer les seves activitats comercials.³⁴

Aquesta família formà part dels grans negocis gràcies a la figura de Segimon Milans i Lleu (1659-1738), fill d'un botiguer d'Arenys de Mar, que es traslladarà a Girona formant part des del 1692 de la companyia Benages, Andreu, Milans; una societat mercantil que gaudia d'una botiga a les voltes de la plaça de les Cols de Girona. Una societat que es va

33. GARCÍA FUERTES, «De la conspiración austracista», pp. 143-162.

34. Carmen Eulalia BENCOMO MORA, "La familia Milans. Comercio y nobleza en la Catalunya del siglo XVIII" (tesina de llicenciatura inèdita), Universitat de Barcelona, 1983. Un resum d'aquesta investigació en *Pedralbes*, 3 (1983), pp. 327-331.

mantenir operativa fins el 1769, constituint una de les empreses familiars més sòlides que van protagonitzar la recuperació de la segona meitat del segle XVIII.

P. Gifré Ribas, que ha estudiat els negocis d'Esteve Andreu a Girona, constata que a l'any 1694 va assumir el proveïment militar dels hospitals reials de la plaça de Girona i Palamós, fent procurador a Segimon Milans, perquè pogués cobrar el que li està devent el rei pel proveïment esmentat.³⁵

Entre 1698 i 1722 la companyia va aconseguir uns beneficis de 221.995 lliures, que representaven un 534'9% del capital desemborsat, que va ser de 41.500 lliures. Inicialment, la participació econòmica de Segimon Milans dins de la societat va ser petita, però va anar augmentant progressivament a partir de 1709, data en què es traslladarà a Barcelona com a administrador de la companyia. L'any era significatiu pels homes de negocis, donada la conjuntura bèl·lica, i l'establiment de la cort de l'Arxiduc en la capital del Principat.

Després de la guerra de Successió la posició de Segimon Milans dins el nou ordre borbònic es va consolidar, com prova que l'any 1716 figurés amb el càrrec de tresorer de la Santa Croada de Catalunya.³⁶ Seria en aquests anys quan el veiem relacionat amb els arrendaments dels drets i abastaments municipals, com la majoria dels homes de negocis que tindran influència en el comerç barcelonès a la segona meitat del Set-cents. No hem d'oblidar, tal com afirmava P. Vilar, que molts d'ells havien edificat una part, modesta, però no insignificant de la seva fortuna original sobre aquestes inversions. Detectem a Segimon Milans darrera de l'arrendament de la carn de Barcelona el 1716 y 1717, tot i que el titular era Joan Pongem.³⁷ En aquestes dates figura en el registres com a botiguer de

35. Pere GIFRÉ RIBAS, «Mercaders a la terra. La trajectòria d'Esteve Andreu, botiguer de teles, mercader i senyor (Girona 1680-1706)», *Estudis d'història agrària*, 17 (2004), p. 524.

36. AHCB, Catastro, I.2. fol. 147.

37. AHCB, Manual de autos, 1716, fols. 137-160 (arrendament de les carn durant 1716-1717); Manual de autos, 1720, fols. 137-141 (arrendament de les carns durant 1720-1721). AHMB, Manual de autos 1722, fols. 88-100, i 23-44 (l'arrendament de les carns i del pa l'any 1722, respectivament).

Girona, i resident a Barcelona, participant, posteriorment, en nous arrendaments de la carn en els exercicis de 1720-1721 i 1722-1723, tot i que, aleshores, ja figurava com a mercader. El 1722 participà a l'arrendament del pa, i el 1723 i 1726, en el de la bolla, evidentment com administrador de la societat a la què representava. També seria en aquesta època quan figura com un dels més importants importadors de blat del Magrib destinat a l'abastament de l'exèrcit, que evidència l'estreta relació de les majors societats mercantils del primer terç del segle XVIII amb la Intendència de Catalunya, generadora d'una àmplia demanda que van propiciar grans contractes comercials.³⁸

El seu arrelament al món del comerç es va traduir en una ràpida promoció social; així, Segimon Milans va ser recompensat amb el títol de ciutadà honrat el 12 de març de 1728,³⁹ fet que no li va impedir ser uns dels més importants promotors de la Junta de Comerç. El seu fill, Bonaventura Milans i Cabirol, comerciant matriculat en la primera fornada de 1758, era des de 1739, cavaller i noble del Principat, sense que la seva pertinença a l'estament nobiliari el fes abandonar el gran comerç, com tampoc les dues generacions que el van succeir, que van estar integrades per persones destacades del cos mercantil barceloní.

Desconeixem la seva filiació política durant la contesa, tot i que sabem que es va traslladar definitivament de Girona a Barcelona el 1709, data significativa, sense poder afirmar si va romandre en la ciutat durant el setge, tot i que no figura el seu nom entre els afectats pels segrests. Sabem per l'estudi de P. Gifré Ribas que inicià els seus negocis a l'ombra d'Esteve Andreu, botiguer de teles, i més tard mercader, essent el seu procurador, però també soci en tot tipus de

38. Eloy MARTÍN CORRALES, *Comercio de Cataluña con el Mediterráneo musulmán (siglos XVI-XVIII). El comercio de los "enemigos de la fe"*, Ediciones Bellaterra, Barcelona, 2001, p. 507. Aquest historiador detecta la importació de dues partides els anys 1729 i 1730 consignades al director de «la Provisión y Víveres del Ejército», que no era altre que Bonaventura Milans, fill de Segimon. Vegeu, *ibidem*, p. 336.

39. Armand FLUVIA ESCORSA, «Índice de cargos i empleos del antiguo Ayuntamiento de Barcelona», *Documentos y estudios*, XIII (1964), p. 270.

negocis. Esteve Andreu culminà la seva trajectòria personal al ser nomenat síndic a la cort general convocada per l'Arxiduc (1705-1706), quan va ser extret con representant per la mà mitjana de Girona, quan altres membres d'aquest grup al·legaren diversos motius per no assistir-hi. El fet de què Segimon Milans fos el seu procurador i soci, ens informa que es trobava proper al comerciants austriacistes durant la contesa bèl·lica.

En tot cas, la seva activitat mercantil es va iniciar abans de la guerra. De fet part de la seva fortuna es va forjar a partir del 1709, quan es va instal·lar a Barcelona, aprofitant la conjuntura que la guerra podia proporcionar als homes de negocis. Els beneficis entre 1698-1722 de la societat que administrava, així ho proven.

La companyia Shallet, Winder i Ferrand no apareix a la nòmina de comerciants que van contribuir al cadastre sota el concepte de “ganancial”, estudiada per R. Fernández, potser perquè la documentació conservada a Barcelona ens remet al 1724, tot i que altres llistes de contribuents anteriors tampoc contenen a aquesta societat comercial.

Coneixem prou bé l'activitat de Joseph Shallet,⁴⁰ comerciant i cònsul anglès a Barcelona, des que C. Martínez Shaw va detectar les seves activitats comercials, conjuntament amb el seu compatriota, i soci, Mitford Crowe, especialment les relacionades amb la comercialització i la producció de l'aiguardent. El volum de les seves activitats sembla considerable, atès que entre maig de 1693 i gener de 1697, van embarcar via Cadis i Lisboa un carregament assegurat per un total de 36.000 lliures, possiblement de vi i aiguardent.⁴¹

40. Joseph Shallett estava emparentat amb d'Arthur Shallett (1650-1711), imponent comerciant i parlamentari anglès, relacionat en el món dels negocis amb Michael Crowe. Tot i que es diu que eren pare i fill, les dades contingudes amb la seva tomba ho desmenteixen. Per tal de conèixer la trajectòria comercial d'en Arthur Shallett, vegeu: E. Cruikshanks, S. Handley and D.W. Hayton, eds., *The House of Commons. 1690-1715*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, V, pp. 455-457.

41. MARTÍNEZ SHAW, *Catalunya en la carrera de India*, pp. 57 i 58.

Mitford Crowe va ser el plenipotenciari anglès que signarà el tractat secret d'amistat anglo-catalana, més conegut com Pacte de Gènova de 1705. Acord que propicià el desembarcament aliat a Barcelona, i el gir dinàstic del Principat a favor de l'Arxiduc Carles d'Àustria. Tot i aquests antecedents polítics, i la condició d'aliats, tampoc en aquest cas es van paraitzar les activitats de la companyia Shallet i Crowe a la postguerra. A. García Espuche, que ha detectat la presència d'aquesta companyia l'octubre de 1714, el que ve a demostrar que es van reciclar ben aviat a la nova conjuntura. Ho van fer per mitjà del seu compatriota, Joan Spachman, administrador de la societat, notificant a alguns barcelonins que havien de pagar lletres de canvi. Poc després, el mes de desembre de 1714, aquell informava que s'havia vist forçat a donar a les autoritats borbòniques, blat i civada que la companyia tenia a Tarragona i Torredembarra, segurament per abastir a l'exèrcit. El gener de 1715, es registrà altra compra a la companyia de setanta bales de sola vermella de Barberia.⁴² Finalment, l'agost d'aquell any s'autoritzava a la societat a cobrar diferents crèdits subministrats a l'Intendent general durant el setge i bloqueig de Barcelona.⁴³

Ara bé, tenim constància que Joseph Shallett va morir el 4 d'agost de 1715 amb 58 anys, gràcies a l'epitafi de la seva tomba en l'església de Clapham, motiu pel qual la companyia del pòsit no el podia incloure, tot i que algun membre de la família Shallett no deuria ser aliè a la seva constitució.⁴⁴

42. Albert GARCÍA ESPUCHE, «A tall d'introducció», a *Política, economia i guerra. Barcelona 1700*, Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2012, p. 35.

43. AHN (Arxiu Històric Nacional), Estado, 609, exp. 40. El fet que la cia. Crowe i Shallett atorgués crèdits a les autoritats borbòniques durant el setge de Barcelona, no deixa de ser sorprenent.

44. A l'església de Clapham (Surrey) existia l'any 1719 la tomba de marbre negre d'Arthur Shallett i Joseph Shallett. El primer va morir l'any 1711 amb 60 anys, i el segon, el 1715, amb 58 anys, el que evidencia que eren parents, però no pare i fill. L'any 1716, els comerciants anglesos, Raimundo Shallett i Jaime Blankey, demanaven una compensació pels danys causats al seu negoci de vins per part del governador de la Peñíscola. AHN,

El segon titular de la societat era possiblement Williams Winder, qui l'any 1723 demanava la ratificació del seu nomenament com a cònsul anglès a Barcelona, que fou denegada,⁴⁵ obtenint-ne l'aprovació l'any 1728.⁴⁶ L'any 1736, un altre Winder, John, cosí germà de l'anterior, figurava com a cònsul anglès a Barcelona.⁴⁷

El tercer integrant de la companyia citada deuria ser Benjamín Ferrand, que l'any 1724 demanava la cèdula d'aprovació del seu nomenament com a cònsul d'Holanda.⁴⁸

Continuitat, també en aquest cas, de les activitats comercials de la família de Joseph Shallet, sense que la seva condició d'aliat de la causa austriacista, i soci del plenipotenciari del Pacte de Gènova, Mitford Crowe, suposessin obstacles insalvables per continuar realitzant negocis a la Barcelona de postguerra. La presència de George Crowe, germà de Mitford, des de 1715, cònsul anglès a Barcelona, confirma la ràpida inserció de les cases comercials angleses a la nova conjuntura política dels Borbons.

La companyia Dalmases, Catà i Píria és prou coneguda, ja que ha estat una de les més importants estudiades per I. Lobato,⁴⁹ essent la segona

Estado, 617, Exp. 2. És pausable que Raimundo fos un membre de la família de Joseph Shallett, i, potser, el membre de la cia esmentada en la llista del pòsit. John AUBREY, *The Natural History and Antiquities on de Country of Surrey*, Printed for E. Curll, London, 1719, p. 160. de Clapham (Surrey) figura la tumba.

45. AHN, Estado, 612, Exp. 34 (Consulta sobre petición de Real Cédula de aprobación del nombramiento de Guillermo Winder como Cónsul de Inglaterra en Barcelona). Petició que va ser denegada el 26/09/1723.

46. Frederick A. WINDER, *The Winders of Lorton*, Printed by T. Wilson, Kendal, 1896, p. 206.

47. Carta de Samuel Winder a lord Albemarle en què sol·licitava la seva protecció, perquè el seu fill, John Winder, succeís al seu nebot, Williams Winder, com a cònsul de Barcelona, Londres, 5 de febrero 1732. *Ibidem*, p. 204. L'any 1736, ja actuava com a cònsul anglès. Vegeu AHN, Estado, 639, Exp. 34.

48. AHN, Estado, 605, Exp. 14.

49. Isabel LOBATO FRANCO, «Societats mercantils a la Barcelona del segle XVII. La companyia Dalmases-Ferrer», *Estudis d'Història Econòmica*, (1988/1), pp. 27-43.

en importància pels seixanta-cinc corresponsals declarats el 1716, distribuïts en els centres comercials més significatius d'Europa. Així mateix, l'activitat política de Pau Ignasi Dalmases ha estat objecte d'interès de molts historiadors,⁵⁰ motiu pel qual ens limitarem a destacar la permanència de la seva societat en el món del comerç després de la Guerra de Successió.

B. Oliva i Ricós ha localitzat la renovació de la citada companyia que s'havia constituït pel període de 1711-1722, per una dècada més, fet que ens informa de la sòlida aliança establerta entre els socis constituents. S'observa un disminució considerable del capital aportat pels socis respecte al període anterior, concretament un 39,2%, passant de 111.975 a un de 68.111 lliures. L'any 1726 mor l'administrador Joan Catà, essent rellevat pel seu fill, Antoni Catà i Renau. L'any 1731 renovaren la companyia per a una altra dècada, però com que Píria estava a l'estranger per afers comercials, no van realitzar el protocol de renovació fins al 1737. La societat contribuï al cadastre fins al 1745.

El passat polític dels Dalmases, ferm partidaris de la causa austriacista, que va ser recompensada amb el marquesat de Vilallonga per l'Arxiduc, no va obstaculitzar la seva activitat mercantil, ni el seu ascens social. Pau Ignasi Dalmases, ambaixador de Catalunya a Anglaterra, demanà perdó a Felip V, un cop acabat el conflicte, que li fou concedit, podent retornar a Barcelona, on morí el 1718. El seu pare, Pau Dalmases, pedra angular de la companyia, va fer testament el 1722, instituint com hereu el seu nét, Ramon Dalmases i Vilana, qui va anar liquidant progressivament les seves inversions en diferents societats mercantils heretades, fins a gaudir d'un patrimoni totalment rendista propi de l'estament nobiliari.

Els altres socis de Pau Dalmases, Joan Catà i Antoni Píria, tampoc van veure interromputs els seus negocis pel seu passat austriacista, i això

50. Amèlia CASTÁN RANCH i Gemma GARCÍA FUERTES, «L'oscil·lant posicionament polític de Pau Ignasi de Dalmases i Ros durant la Guerra de Successió», a *L'aposta catalana a la Guerra de Successió. 1705-1707*, Edició del Museu d'Història de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007, pp. 233-246.

que havien obtingut el títol de ciutadà honrat per part de l'Arxiduc, privilegi que va ser cremat el 1716.

Joan Catà, que morí el 1726, formà part de la companyia com hem vist, i després el seu fill, Antoni Catà Renau, que fou el seu administrador. El mateix es pot dir d'Antoni Píria i Dalmases. Un dels seus fills, Ramon Antoni Píria Llopis, va ser comerciant matriculat el 1758, essent el tresorer de la Junta de Comerç entre 1763 i 1787, sense deixar descendents.⁵¹

Sobre Josep Mora comptem amb escassa informació. La dificultat rau en l'existència en el cadastre de 1716 de dues persones homònimes, i ambdues precedides pel "don", raó per la que hem de rebutjar aquesta font. Ara bé, sens dubte Josep Mora va ser un dels quatre administradors de Taula de Comuns Dipòsits, remodelada per José Patiño. La plantilla estava integrada per altres tres mercaders acabalats: Joan Lapeira, Francesc Bastero i Raimon de Sambesart, tots ells inclosos en la llista de l'alfòndic. Prova de la seva solvència econòmica era la garantia dels seus béns en les operacions de la Taula.⁵²

L'Audiència, gelosa de les atribucions abrogades per l'intendent Patiño en el nomenaments dels administradors de la Taula, es va dedicar a elaborar informes tendenciosos sobre aquests homes, remarcant especialment el seu passat austriacista, acusacions que també van recaure sobre Josep Mora. Aquestes denúncies ens poden fer pensar que, o bé la xarxa d'informació de les autoritats borbòniques no funcionava, fet improbable, o més aviat que José Patiño havia prescindit dels seus antecedents polítics. El funcionament de la Taula, institució per on passaven totes les operacions financeres importants (ingressos de l'ajuntament; rendes confiscades a la ciutat, cadastre) requeria gent especialitzada; és per això,

51. Agraeixo la informació sobre la renovació de la companyia mercantil a Benet OLIVA I RICÓS, formant part d'un treball inèdit, "La Barcelona dels negocis contra Felip V". Sobre Ramon Píria Llopis, vegeu Pere MOLAS RIBALTA, *Comerç i estructura social a Catalunya i València als segles XVII i XVIII*, Editorial Curial, Barcelona, 1977, p. 273.

52. MERCADER I RIBA, *Felip V*, pp. 367-368.

que si aquesta tasca l'havia d'exercir «el estamento mercantil», potser el 1715 no es podia comptar amb homes de negocis acabats de provada fidelitat a Felip V durant la contesa bèl·lica, i per això les autoritats borbòniques van obviar el seu passat polític.

Raimon Sambesart i Roger, ciutadà honrat de Barcelona des de 1697, fou un dels administradors nomenats per Patiño per la gestió de la Taula de Comuns Dipòsits. Fill del mercader Francesc Sambesart, cavaller des de 1709, i de Francesca Roger. Casat amb Teresa Feu, filla de Pau Feu i Soler i Eulàlia Falguera, un matrimoni que el vinculava a importants famílies molt arrelades al món del comerç. Recordem que els Feu i els Feliu de la Penya eren amics i socis, a més d'estar units per relacions de parentiu.

Raimon Sambesart va exercir un important càrrec durant l'administració austriacista, ja que el 1707 ocupà l'ofici de coadjutor del mestre Racional, càrrec que havia exercit, tanmateix, el seu sogre.⁵³ El 1716 declarava al cadastre un patrimoni a la ciutat de Barcelona que li suposava una renda de 637 lliures i 9 sous.⁵⁴ Tampoc sembla en aquest cas, que el seu passat polític l'impossibilités per ocupar importants responsabilitats per l'administració borbònica, ja que tot apunta a què Patiño, coneixedor d'aquest antecedents polítics, va prioritzar els coneixements tècnics dels administradors, i la seva solvència econòmica, i no la seva fidelitat durant la guerra. Prova del nivell econòmic que havia assolit a la seva mort succeïda el 1732, va ser la dotació econòmica que va destinar en el seu testament per la construcció de l'església i convent dels carmelitans descalços de Nostra Senyora dels Dolors de Vilanova i la Geltrú, on està enterrat amb la seva esposa.⁵⁵

53. *Manual de novells ardots (Dietari)*, Publicaciones del Instituto Municipal de Historia, Barcelona, 1974, vol. 27, p. 203.

54. AHCB, Catastro. I.2. Febrer de 1716.

55. Carme NARVÁEZ CASAS, "El tracista fra Josep de la Concepció i l'arquitectura carmelitana en Catalunya", tesi doctoral, Universidad Autònoma de Barcelona, Bellaterra, pp. 381-383.

Tampoc Jacint Tudó, que figurava com botiguer de teles, sembla que no va tenir grans dificultats en adaptar-se a la nova conjuntura política, tot i que va patir la confiscació de béns, és a dir, com tots els que van romandre a la ciutat durant el setge. Ara bé, hem de recordar que la confiscació solament afectava a les propietats existents fora ciutat, ja que les capitulacions van respectar les posseïdes intramurs. Seria per aquesta circumstància, que el 1716 Jacint Tudó declarava al cadastre un patrimoni a la ciutat format per una casa i censals, per un valor de 11.910 lliures i 10 sous.⁵⁶ Coneixem, tanmateix, tot i que fragmentàriament, algunes de les seves activitats de postguerra; així, entre 1716 i 1717 figurava com a negociant i garant, conjuntament amb el seu fill, Joan Tudó i Romanyà, doctor en ambdós drets, de l'abastament de carn de Barcelona.⁵⁷

En aquells anys, els informes que circulaven a l'Audiència sobre el seu passat polític eren força contradictoris, ja que si bé en un d'ells s'exaltava la seva fidelitat al Borbó, per la que havia patit persecucions i presó, en altre s'informava que havia participat a la Coronela del seu gremi de mercaders, tot i matisant que «ha sido muy público que era únicamente la violencia del Gobierno Intruso la que le impelía a ejecutarlo».⁵⁸ P. Molas diu que va ser cònsol mercader entre 1724-1736, i que el seu fill, Joan Tudó, obtingué, tot i que ja amb caràcter pòstum, un títol de cavaller.⁵⁹

L'ascens social de la família no es va aturar, així el nét del nostre contribuent, Jacint Tudó i Alemany, va ser alcalde major criminal (1750-1758), i civil (1758-1762), any aquest últim en què va ser

56. ACA, Declaració de Jacint Tudó del 15/09/1715, Intendència 2/1, fol. 22. També AHMB. Catastro I.2, fol. 42.

57. AHCB, Manual de Autos, 1716, fols. 119-126.

58. Rafael CERRO NARGÁNEZ, «Els alcaldes majors del corregiment de Barcelona durant la segona meitat del segle XVIII», *Revista de Dret Històric Català*, VI (2006), p. 141.

59. Pere MOLAS RIBALTA, «Catalans a l'administració central al segle XVIII», *Pedralbes*, 8 (1988-2), p. 188.

nomenat «alcalde del crimen» i membre de la Reial Audiència de Catalunya. El 1766, culminà el seu *cursus honorum*, en accedir al Consell de Castella, essent un dels pocs catalans que va ingressar en aquesta institució.⁶⁰

Francesc Puiggener i d'Orís era un home que pertanyia a una de les famílies més importants de Barcelona del segle XVII, i que ha estat estudiada per A. Castán i Ranch.

El nostre contribuent no es va implicar durant el conflicte bèl·lic, ja que va residir a Madrid, però el seu germà, Carles Puiggener i Orís, va ser un ferm partidari de l'Arxiduc, essent recompensat amb el marquesat d'Orís, fet pel qual després de 1714 va patir confiscacions i la pèrdua del seu títol. A diferència del seu germà, el patrimoni de Francesc Puiggener es mantingué intacte, ja que no havia estat confiscat, i el 1716 era força elevat. Els seus béns mobles i immobles francs, un cop deduïdes les càrregues, eren de 40.4999 lliures i 9 sous, que li rentaven 2.024 lliures, 19 sous i 1 diner anualment. Una xifra que l'equiparava a les rendes, més aviat baixes, de la noblesa catalana resident a Catalunya. Morí sense descendència, heretant els seus béns el fill primogènit del seu germà, Carles de Puiggener Alemany-Descatllar.⁶¹

Per últim, Josep Trias, era doctor en drets, però no coneixem ni el seu passat polític, ni els seu patrimoni, ja que no figura a la relació del cadastre de 1716. En tot cas hem detectat la seva presència en els arrendaments municipals de Barcelona, així el veiem com fermança dels subministres del pa ens els anys 1735, 1736 y 1742.⁶²

60. CERRO NARGÁNEZ, «Els alcaldes majors», pp. 140 i 141.

61. Amèlia CASTÁN RANCH, «Entorno al intento de secuestro de Raimunda de Puiggener (1764-1765)», a C. Martínez Shaw, ed., *Historia moderna, historia en construcción. Economía. Mentalidades y cultura*, V. I, Ed. Milenio, Lleida, 1999, pp. 342-346. El seu patrimoni a Barcelona en AHMB, Catastro, I.2, fols. 347 i 348.

62. AHCB, Manual de Autos, 1735, fols 107-120; Manual de autos, 1736, fols. 92-102, i Manual de Autos, 1741, fols. 124-137 (aquest últim arrendament durant tres mesos de gener a març de 1742).

Altres casos confirmarien la continuïtat de les activitats comercials d'altres homes de negocis, com en el cas de Joan Puiguriguer, membre d'una nissaga estudiada per J. Dantí. Aquest comerciant figura en la llista del pòsit en el número vint-i-un, amb una contribució de 400 lliures. Fill d'un botiguer de teles de Granollers que havia fet fortuna diversificant les seves inversions comercials, i que ocupà diversos càrrecs del govern municipal de la ciutat. El nostre contribuent es traslladà a Barcelona l'any 1684, ingressant en la confraria de mestres, després de realitzar l'examen d'admissió. Entre 1686-1703, participà en la companyia instituïda per Pau Feu i Salvador Feliu de la Penya, com a soci i administrador de la botiga. Prova del seu ascens, fou el seu ingrés a la Llotja de mercaders l'any 1705, així com l'exercici de diferents càrrecs en el govern de la ciutat, com el de conseller quart en el període de 1712 i 1713. Fou en aquest últim any quan abandonà la ciutat assetjada, com molt membres de la classe dirigent barcelonina. Moria el 1727, assolint un nivell de riquesa que, com diu J. Dantí, era el resultat «d'una important diversificació de les inversions aprofitant fins i tot les circumstàncies de la guerra i mantenint-la posteriorment».⁶³

La companyia Nova de Gibraltar, estudiada per P. Vilar, ens permet reconstruir les activitats d'altres homes de negocis que apareixen en la llista del pòsit, i que eren actius abans de 1714. És el cas de Josep Buigas, botiguer, que figura en el lloc vuitanta-un, que col·laborà en l'esmentada societat amb una petita aportació de capital. La permanència de Josep Buigas i companyia en el "ganancial" durant trenta-quatre anys (1724-1762) amb una contribució de 17.908 rals d'ardits demostra, la seva continuïtat en el món dels negocis a l'engròs.⁶⁴

63. Jaume DANTÍ I RIU: «Del redreç a l'expansió. Els Puiguriguer abans i després de la Guerra de Successió», *infra*.

64. Les activitats de Josep Buigas, abans i després de 1714 a Pierre VILAR, *Le «Manual de la Compañía Nova» de Gibraltar. 1709-1723*, École Pratique des Hautes Études, París, 1962, p. 20 i 136. El seu fill, Josep Buigas serà comerciant matriculat el 1758.

També veiem a Marià i Josep Pujol i companyia, en la posició setze amb una contribució al pòsit de 500 lliures. El primer era un important adroguer de Mataró, i un dels comerciants més importants d'aquella plaça; va col·laborar en alguns negocis relacionats amb la Companyia Nova de Gibraltar, sense oblidar el seu interès per comerç colonial via Lisboa.⁶⁵

Els exemples anteriors il·lustren la continuïtat de les activitats comercials a l'engròs de molts homes de negocis, entre l'abans i el després de la guerra de Successió. Altres vies d'anàlisi apunten en aquesta mateixa direcció. Així, si comparem la relació de títols concedits per l'Arxiduc als seus partidaris, veiem, tanmateix, la inclusió d'alguns dels seus beneficiaris en la llista de l'alfòndic, com demostra la següent relació.

<u>Beneficiari</u>	<u>títol</u>	<u>anulat</u>	<u>posició llista pòsit</u>
Pau Ignasi Dalmases	marquès de Villalonga	sí	5
Antoni Píria	ciutadà honrat	sí	5
Francesc Busquets	ciutadà honrat	si	23
Sebastià Vidal	ciutadà honrat	sí	35
Francesc Figueras	ciutadà honrat	no	45
Josep Camps	ciutadà honrat	sí	113
Francesc Martí	notari públic	no	17
Salvador Golorons	notari públic	no	122 ⁶⁶

Totes aquestes dades ens permeten afirmar que no hi va haver ruptura en el món del comerç com a conseqüència del conflicte successori, sense que el seu posicionament austriacista constituís un obstacle insalvable

65. *Ibidem*, p. 25. Marià Pujol estava interessat en el comerç colonial des de 1696, segons detecta Carlos MARTÍNEZ SHAW, *Catalunya...*, p. 43 i nota 69.

66. Les autoritats borbòniques van concedir un termini per lliurar els títols concedits per l'Arxiduc. Així els titulars que ho van fer, van veure respectats aquests privilegis, pel contrari la resta de títols van ser cremats. Mateo BRUGUERA, *Historia del memorable sitio y bloqueo de Barcelona y heroica defensa de los fueros y privilegios de Catalunya de 1713 y 1714*, Edita L. Fiol y Gros, Barcelona, 1871-1872, vol. II, fols. 464-470.

per integrar-se al nou ordre borbònic. Si bé l'extensió d'aquest treball impossibilita una anàlisi detallada de tots els comerciants que van sobreviure a la contesa bèl·lica, un estudi detallat d'altres homes de negocis continguts en la llista de l'alfòndic, constataria aquesta tendència. Altres recerques confirmen el que diem, com la de J. Dantí sobre els Puiguriguer de Granollers, ja citada; però també la realitzada pel mateix historiador sobre els Guàrdia de Castellterçol, ambdues nissagues veritables sobrevivents de la guerra de Successió.⁶⁷

Voldríem concloure amb un dels casos més paradigmàtics que hem estudiat, el d'Ignasi Fontaner i Martell, un dels grans comerciants de l'època de la guerra. El 1716, segons la llista de corresponsals estudiada per J.Mª Torras i Ribé, declarava 98 corresponsals a l'estranger, que representaven el 22,4% de tots els existents. Tot i la seva importància, no apareix a la llista del pòsit de 1721, perquè ja havia mort, però sí el seu soci i col·laborador, Francesc Jofre.

Ignasi Fontaner, burgès honrat de Perpinyà el 1698, va ser un important comerciant de l'aiguarent a finals del segle XVII, que havia estat procurador dels comerciants holandesos, Kies i Jäger al camp de Tarragona.⁶⁸ Es va significar com ferm partidari del bàndol austriacista, i per això a l'octubre de 1705 va ser un dels membres de la comitiva que va enviar la Diputació a Sarrià per aconseguir, del rei Carles III, la confirmació de les constitucions i altres privilegis que havien estat concedits pels anteriors monarques.⁶⁹ Prova de la seva fidelitat va ser la cessió de la seva casa que posseïa a Horta, per esbarjo dels reis el 1709.⁷⁰ Tots aquests mèrits van ser compensats amb la concessió del privilegi militar, títol que va ser suprimit per les autoritats borbòniques el 1716. Tot i aquests antecedents

67. Jaume DANTÍ RIU, «Món rural i món urbà. Els Guàrdia de Castellterçol, paraires i arrendataris del glaç», *Pedralbes*, 28 (2008), pp. 887-904.

68. Albert GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres*, Eumo Editorial, Vic, 2004, pp. 304, 310 i 322.

69. *Manual de Novells Ardots (Dietari)*, vol. 25, fol. 211.

70. *Ibidem*, vol. 26, fol. 144.

polítics, el 1715 va ser nomenat pel superintendent, José Patiño, tresorer general dels béns confiscats de Barcelona, i demés parts del Principat. Un càrrec on col·laboraria amb el seu soci Francesc Jofre, ja que el 19 de gener d'aquell any, Ignasi Fontaner li cedia plens poders en la citada tresoreria. El 18 d'agost de 1715 veurà ampliades les seves facultats al ser nomenat tresorer per la construcció de la Ciutadella. La garantia d'aquest tipus d'operacions es feia sobre el patrimoni del titular, tot i que, donada la seva quantia, també es van presentar altres fermances; veiem, novament, a Francesc Jofre, mercader, i Josep Vilar, botiguer de teles.

El 7 de gener de 1717 el seu fill, Ignasi Fontaner i Trulles, va ser nomenat tresorer de les rendes i productes confiscats, tot i que interinament, per la vacant que s'havia produït a la mort del seu pare, continuant la tasca que havia exercit el seu progenitor.⁷¹

La ràpida integració d'Ignasi Fontaner, no deuria ser aliena al convenient matrimoni de la seva filla, Francesca Fontaner amb Joan Alós i Rius, fill primogènit de Josep Alós i Ferrer, fet que l'emparentava amb una de les famílies filipistes més influents dins del nou ordre borbònic.⁷²

Aquests exemples, no pas els únics, ens demostren que no hi va haver una ruptura de les nissagues de comerciants de Barcelona entre l'abans i el després de la guerra de Successió com a conseqüència del seu posicionament polític, majoritàriament austriacista. El seu passat no va limitar les seves inversions comercials, com tampoc el el seu ascens social durant el nou ordre borbònic.

El fet de que José Patiño, superintendent general de Catalunya, no tingués cap problema en nomenar a antics austriacistes per la gestió de la Taula de Comuns Depòsits il·lustra la confluència d'interessos entre alguns comerciants i les autoritats borbòniques. La col·laboració va ser especialment profitosa per aquells homes de negocis que es van dedicar a

71. ACA, Intendencia. 2/1, fol. 27 i 28.

72. Vegeu la seva biografia a Eduard MARTÍ FRAGA, *La classe dirigent catalana. Els membres de la Conferència dels Tres Comuns i del Braç Militar (1697-1714)*, Fundació Noguera, Barcelona, 2006, p. 452.

l'avitallament de l'exèrcit, generador de contractes molt elevats, i que solament podien ser assumits a la postguerra per aquelles societats mercantils solvents que s'havien enriquit durant la conjuntura alcista de finals del segle XVII. Tanmateix, els subministres municipals requerien recursos i coneixements suficients per dur-los a terme, que no podien ser improvisats. La continuïtat de molts homes de negocis, abans i després de la guerra, es pot explicar per aquesta necessitat, que va fer que les autoritats borbòniques prescindissin dels seus antecedents polítics, prioritzant la seva experiència, necessària per la marxa de l'economia.

Estem d'acord amb A. García quan diu que «si Barcelona es va recuperar amb una relativa rapidesa després de la derrota de la Guerra de Successió va ser, en bona part, gràcies a les bases establertes al país des de la segona meitat del segle XVI i, especialment, des de l'últim terç del segle XVII».⁷³ Ara bé, aquestes bases havien estat traçades per les activitats de molts homes de negocis coneixedors de les complexes xarxes i relacions comercials, especialment consolidades en la conjuntura alcista de finals del Sis-cents. La seva continuïtat, més allà de la desfeta de 1714, contribuï amb tota seguretat a la represa de l'economia catalana del segle XVIII.

73. GARCÍA ESPUCHE, «A tall d'introducció», p. 36.

Apèndix

Contribuents de la ciutat de Barcelona en el repartiment de 60.000 lliures per la compra de 17.000 quarteres de blat pel pòsit 1721

<u>POSICIÓ</u>	<u>CONTRIBUENT</u>	<u>CONTRIBUCIÓ</u>	<u>OFICI</u>
196	ALDABERT, Ntur	150	
36	ALEGRE, MIQUEL	300	
218	ALIAS, GERÒNIM	100	Argenter
265	ANGALÍ, SALDONI	100	
119	ANGLADA, BAPTISTA	200	Sastre
70	ANGLÍ, FRANCESC	250	Forner
56	ANGLÍ, JOSEP	300	Adroguer
160	ARANYÓ, GERÒNIM	150	Vidrier
180	ARBOLÍ, FRANCESC	150	
64	ARMADANS, JAUME	300	
57	ARNAU, JOSEP	300	Argenter
227	ARTIGAS I PERA, JOSEP	100	Adroguer
62	AYMERICH, JOSEP	300	
202	BAHILS, JOSEP	100	
184	BALLESCÀ, FRANCESC	150	
143	BALLESTER, BAPTISA	150	Cerer
55	BASCA I BORRELL	300	
153	BASI, RAMON	150	Brodador
29	BASORA, JOSEP	400	
135	BASTIDE, ENRIC	150	
12	BELLVITGES, ANTONI	500	Brodador
53	BERGADÀ, FRANCESC	300	
238	BERTRAN, PERE	100	Paleta
262	BESORA, FRANCESC	100	
172	BESORA, RAIMON	150	
249	BISDOMINE	100	
260	BLANCH, PERE JOAN	100	
169	BOLEDA, RAIMON	150	
131	BOLOIX, JOAN	150	
146	BONA, JOAN	150	
197	BONARDELL, Ntur	150	
178	BORRAS, JOAN PAU	150	

<u>POSICIÓ</u>	<u>CONTRIBUENT</u>	<u>CONTRIBUCIÓ</u>	<u>OFICI</u>
255	BRANSI, CARLES	100	
144	BRELL, BERNARD	150	Cortante
60	BRUGUERA, JAUME	300	
244	BRUGUERA, JAUME	100	Cerer
48	BRUGUERA, JOAN	300	Escribà
82	BUHIGAS, JOSEP	200	
38	BUSQUETS PAUSA, FRANCESC	300	
23	BUSQUETS, FRANCESC	400	Escribà
40	BUSTINYÀ, ROC Dr.	300	
259	CALVET, JOSEP	100	
173	CAMP, CARLES	150	
113	CAMPDERRÓS, ISIDRE	200	
134	CAMPS, JOSEP	150	
163	CANALS, ESTEVE	150	
105	CANALS, PERE PAU	200	
41	CANAS, JAUME	300	
263	CARBONELL, BONAVENTURA	100	
86	CASANOVAS, ANTONI	200	
31	CASES, JOSEP	400	
124	CASSANI, ANTONI	150	Escribà
107	CASTELLS, ANDREU	200	
185	CATALÀ, JOAN	150	
59	CLARÀ, IGNASI	300	
181	CLAVELL, AGUSTÍ	150	
65	CLAVELL, JOAN	300	Sastre
142	CLOS, JOAN	150	Ferrer
43	CLOS, PAU	300	
246	CLOTA, JAUME	100	
204	COLL, GASPAR	100	
13	COMELLAS, JOAN FRANCESC I CIA	500	
141	CORLADADA, GIL	150	
115	COSTA, JOSEP	200	
52	COSTA, PERE	300	Fuster
151	COSTA, PERE	150	Argenter
42	CREST, JAUME	300	
112	CRUELLS, JOSEP	200	

<u>POSICIÓ</u>	<u>CONTRIBUENT</u>	<u>CONTRIBUCIÓ</u>	<u>OFICI</u>
88	CRUSATS, JOAN I CIA	200	
5	DALMASES, CATÀ I PIRIA	1.300	
37	DALMAU CAPSI, JOSEP	300	
96	DALMAU, PERE	200	
161	DARDENYA, RAIMON	150	
85	DARRER, ANTONI I CIA	200	
63	DARRER, FRANCESC	300	
91	DIERN, JOAN I CIA	200	
150	DOMÈNECH, FRANCESC	150	Argenter
77	DOMÈNECH, JOSEP	200	
266	DUBOIS, Mnsr.	100	
2	DURAN, JOSEPI JAUME I CIA	1.500	
211	ELIAS, FRANCESC	100	Revenedor
261	ESPINÓS, JOSEP	100	
136	ESQUÍ, JOSEP	150	
129	ESTEVA, RAFAEL Dr.	150	
175	ESTEVE, LLORENÇ	150	
168	ESTRUCH, FRANCESC	150	
250	EXÉ, JOSEP	100	
158	FABREGAS, GERÒNIM	150	Corder
98	FABREGAS, JAUME	200	
154	FAGES, CRISTÒFOL	150	Revenedor
83	FARAU, ESTEVE	200	
32	FARRIOL, JOSEP	400	
224	FERRER, SALVADOR	100	Corredor d'orella
101	FERRUSOLA, JAUME	200	
45	FIGUERAS, FRANCESC	300	
117	FIRMAT, JOSEP	200	
128	FOGUERA, DOMÈNEC	150	
155	FOLGUET, BENET	150	
165	FONT, JOAN	150	
81	FONT, JOAN Dr.	200	
78	FONT, PAU I CIA	200	
50	FONTANA, JOAN	300	Apotecari
127	FONTLLONGA, FRANCESC Dr.	150	
73	FREIXAS, GABRIEL	250	
34	FRENCH, GREGORI	300	

<u>POSICIÓ</u>	<u>CONTRIBUENT</u>	<u>CONTRIBUCIÓ</u>	<u>OFICI</u>
191	GALCERAN, JAUME	150	
132	GALVAU, JOAN	150	
46	GARGES, FELIP I CIA	300	
219	GENER, MATIES	100	Argenter
58	GIBERT, SALVADOR	300	
102	GISPERT, JOAN	200	
122	GOLORONS, SALVADOR	150	Mercader
212	GOMÀ, JAUME	100	
133	GOMIS, FRANCESC	150	
203	GRAS, PAU	100	
149	GRAU, ANTONI	150	
216	GRAU, PAU	100	
22	GUÀRDIA, MELCIOR	400	
99	GUINART, JOAN	200	
247	GUITART, OLEGUER	100	
18	GURGOT, RAMON Don	400	
268	HERMS, ANTONI	100	
233	HUGUET, RAIMON	100	Adroguer
104	ILLAS, PERE PAU	200	
123	JOFRE, FRANCESC	150	
74	JOVAL, FRANCESC	200	
210	JULIÀ, MIQUEL	100	
243	JULIÀ, PAU	100	
90	JULIÀ, RAMON I CIA	200	
25	LIONE, Mnsr.	400	
207	LLADÓ, JAUME	100	
267	LLANSÓ, GABRIEL	100	
26	LLORENS, IGNASI	400	
232	LLUNELL, JOAN	100	
231	LLUNELL, MIQUEL	100	
269	LLURIÀ, GABRIEL	100	
157	MALLS, JOAN	150	Revenedor
89	MANCA, ISIDRE i VILARDELL, EUDALD	200	
80	MARCH, JOSEP	200	Mercader
248	MARÉS, FELIP	100	
258	MARÉS, FRANCESC	100	

<u>POSICIÓ</u>	<u>CONTRIBUENT</u>	<u>CONTRIBUCIÓ</u>	<u>OFICI</u>
111	MARGARIT, PAU	200	Revenedor
17	MARTÍ, FRANCESC	500	Cerer
100	MARTÍ, JOSEP	200	Corredor d'orella
66	MARTÍ, PAU	300	Paleta
145	MAS, JOAN	150	Taverner
187	MASCARÓ, JOSEP	150	
179	MASERAS, JOAN	150	
271	MASSIÀ, JOAN	100	
1	MATAS, JOSEP I CIA	1500	
3	MILANS, SEGIMON I CIA	1500	
170	MINGUELL, BARTOLOMEU	150	
125	MITJANS, PAU	150	
230	MONNER, MIQUEL	100	Argenter
241	MONTANYÀ, PAU	100	
6	MORA, JOSEP Don	600	
177	MORELL, ANTONI	150	Corredor d'orella
240	MORERA, LLUÍS	100	
217	MOTAS, FRANCESC	100	
245	MUNCUNILL, SALVADOR	100	
194	MUNS, RAIMON	150	
223	NADAL I CREUS, JAUME	100	
14	NADAL, JOSEP	500	Botiguer
221	NADAL, JOSEP	100	
92	NAVARRO, ANTONI	200	Escribà
106	NEGRA, SALVADOR	200	
183	NETO, MIQUEL	150	
84	OLLER, FRANCESC	200	
235	OLLER, JOSEP	100	
257	OSSET, MARIÀ	100	
97	PAL, FRANCESC	200	
39	PAU, FRANCESC I CIA	300	
120	PERA, SALVADOR	200	Febrer
228	PICAS, RAMON	100	
270	PIFERRER, JAUME	100	
130	PLA, JOAN Dr.	150	

<u>POSICIÓ</u>	<u>CONTRIBUENT</u>	<u>CONTRIBUCIÓ</u>	<u>OFICI</u>
103	PLANA, ISIDRE	200	
239	PONS, GIL	100	
159	POU, PERE	150	Revenedor
110	PRATS, BALTASAR	200	
147	PRAU, PAU	150	
193	PROVENSAL, HERNANDES	150	
192	PRUNES, PABLO	150	
47	PUGET, FRANCESC I CIA	300	
272	PUGET, JOAN	100	
190	PUIG, AGUSTÍ	150	
226	PUIG, CARLES	100	
27	PUIG, JOSEP	400	Cerer
225	PUIG, SALVADOR	100	
164	PUIGBÓ, GERÒNIM	150	
9	PUIGGENER, FRANCESC Don	600	
21	PUIGURIGUER, JOAN	400	Mercader
72	PUJOL, JOAN	250	
16	PUJOL, MARIÀ I JOSEP	500	Adroguer
171	PUJOL, MIQUEL	150	Adroger
116	QUATRECASAS, PERE	200	
76	QUER, FRANCESC	200	
220	RAMIS, TOMÀS	100	
152	RAMONEDA, JOAN	150	Sucrer
94	RIBAS, RAIMOND	200	
253	RIBERA, CRISTÒFOL	100	Revenedor
68	RIBERA, JOAN	300	Taverner
121	RIBOT, PERE	200	
30	RIERA, ANTONI PAU	400	Argenter
137	RIERA, JOSEP	150	
71	RIFÀ, SALVADOR	250	Adroguer
61	RIGALT, MIQUEL	300	
186	RIUS, PERE	150	Sastre
222	RODES, PAU	100	
33	ROIG I VIVES, FRANCESC	350	
182	ROIG, IGNASI	150	
69	ROMANÍ, AGUSTÍ	300	
87	ROMANYÀ, JOSEP I CIA	200	

<u>POSICIÓ</u>	<u>CONTRIBUENT</u>	<u>CONTRIBUCIÓ</u>	<u>OFICI</u>
28	ROS I JULIÀ, JOSEP	400	Argenter
95	ROS, ESTEVE	200	
206	ROS, ISIDRE	100	
166	ROS, JOAN	150	
251	ROSSIC, JOAN	100	
264	ROVIRA, EMMANUEL	100	Cerer
49	ROVIRA, FRANCESC	300	
273	RUSELL, JOSEP	100	
237	SABATER, PAU	100	
11	SADURNÍ, FRANCESC	500	
93	SALA, FRANCESC	200	Apotecari
252	SALA, JAUME	100	Revenedor
15	SALVADOR, JAUME	500	Apotecari
7	SAMBESART, RAMON DE	600	Escribà
198	SANS, JOAN	150	
19	SASTRE, GERÒNIM	400	
118	SERRA, ANTONI PAU	200	
20	SERRA, FRANCESC	400	
51	SERRA, JOSEP	300	“Cortante”
114	SERRA, JOSEP	200	Forner
200	SERRABONA, JOSEP	150	Escribà
4	SHALLET, WINDER, FERRAND CIA	1.500	
75	SOLDEVILLA I MASDEU, JOSEP	200	
109	SOLER, FRANCESC	200	
208	SOLER, MATÍAS	100	
67	SOLER, MIQUEL	300	Argenter
229	SOLIVERAS, JAUME	100	
44	TERRADELLAS, FRANCESC	300	
254	THOMAS, JOAN	100	
148	TORRES I RIERA, LAMBERT	150	
10	TRIAS, JOSEP	600	“Cortante”
8	TUDÓ, JACINT	600	
205	TURET, JOSEP	100	
188	TURET, PAU	150	
209	VALAZ, GUILLEM	100	

<u>POSICIÓ</u>	<u>CONTRIBUENT</u>	<u>CONTRIBUCIÓ</u>	<u>OFICI</u>
162	VALLDEJULI, AGUSTÍ	150	Boter
199	VALLDEJULI, ANTONI	150	
126	VALLONGA, RAMON	150	
213	VALLS, FRANCESC	100	Sabater
156	VALLS, NICOLAU	150	
234	VAQUER, PERE	100	
242	VASI, RAIMON	100	
174	VENDRANAS, JOSEP	150	
215	VERGES, PERE	100	
189	VIDAL, FRANCESC	150	
35	VIDAL, SEBASTIÀ	300	
201	VILA, GABRIEL	150	
108	VILA, JOSEP	200	
140	VILADOMAR, SEVER	150	Adroguer
54	VILAR, FRANCESC	300	
167	VILAR, JOSEP	150	
79	VILAR, RAFEL	200	Mercader
256	VILOMARA, JOSEP	100	
236	VINÀS, MARIÀ	100	
24	VINYALS, ANTONI	400	Esparter
214	VINYALS, JAUME	100	
176	VISENTS, FRANCESC	150	
195	VIVES, JACINT	150	
		60.450	

Notes sobre la postguerra jurídica a Catalunya i València en la correspondència entre Josep Finestres i Gregori Mayans

JAVIER PALAO GIL*

Universitat de València-Estudi General

Resum

Anys després de la commoció causada per la guerra de Successió, Josep Finestres i Gregori Mayans, dos juristes excepcionals, començaren a intercanviar opinions i coneixements a través de la correspondència. El nucli principal de continguts va ser el dret comú romanocanònic i, també, els progressos que assolien en els treballs que anaven empenent. Finestres inicià el 1747 uns *Iuris catalauni elementa* i també una *De historia iuris catalaunici*, però finalment es va fer enrere per causes diverses. Mentrestant, a València, Mayans treballava en una *Historia iuris valentini*. L'estudi ve a mostrar que ambdós juristes s'acosten als respectius ordenaments jurídics -català i valencià- després de l'abolició amb perspectives diferents. L'interès del barceloní va ser major al principi i tractà de consolidar-se a mitjan centúria, però sense resultats patents. En el cas de Mayans, aqueix interès creix a partir de 1740, però sembla centrar-se en les normes vigents en matèria de regalies. Finalment, el treball ve a mostrar com la repressió dels vencedors també va afectar l'àmbit del dret i l'activitat erudita i científica dels juristes.

Paraules clau: Josep Finestres, Gregori Mayans, guerra de Successió, història del dret català, història del dret valencià.

Resumen

Años después de la conmoción causada por la guerra de Sucesión, José Finestres y Gregorio Mayans, dos juristas excepcionales, empezaron a inter-

* Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca "Cultura política, doctrina jurídica i govern a Catalunya i València (segles XVI-XVIII)" (DER2012-39719-C03-02), dirigit pel doctor Xavier Gil Pujol.

cambiar opiniones y conocimientos a través de la correspondencia. El núcleo principal de contenidos fue el derecho común romano-canónico y, también, los progresos que lograban en los trabajos que iban emprendiendo. Finestres inició en 1747 unos *Iuris catalauni elementa* y también una *De historia iuris catalaunici*, pero finalmente desistió del proyecto por causas diversas. Mientras tanto, en Valencia, Mayans trabajaba en una *Historia iuris valentini*. El estudio viene a mostrar que ambos juristas se acercan a los respectivos ordenamientos jurídicos -catalán y valenciano- después de la abolición con perspectivas diferentes. El interés del barcelonés fue mayor al principio y trató de consolidarse a mediados de centuria, pero sin resultados patentes. En el caso de Mayans, ese interés crece a partir de 1740, pero parece centrarse en las normas vigentes en materia de regalías. Finalmente, el trabajo viene a mostrar cómo la represión de los vencedores también afectó el ámbito del derecho y la actividad erudita y científica de los juristas.

Palabras clave: José Finestres, Gregorio Mayans, guerra de Sucesión, historia del derecho catalán, historia del derecho valenciano.

Abstract

Years after the shock caused by the War of Succession, José Finestres and Gregorio Mayans, two outstanding jurists, began to exchange views and knowledge through the correspondence. The core content was the civil and canon law, but they also wrote about the advances they made in their work. Finestres started to write in 1747 some *Juris catalauni elementa* and a *De historia iuris catalaunici* also, but he eventually gave up the project for various reasons. Meanwhile at Valencia, Mayans was working in a *Historia iuris valentini*. The study shows that both jurists approach their respective legal systems after the abolition with different perspectives. Finestres' interest was higher at the beginning and it seemed to strengthen in mid-century, but it didn't produce apparent results. For Mayans, this interest grows from 1740 on, but he seems to focus mainly on the laws currently in force about royal privileges. Finally, the paper tries to show how the winners' repression also affected the field of law and the scholar and scientific activity of the jurists too.

Key words: José Finestres, Gregorio Mayans, War of Succession, Catalanian History of Law, Valencian History of Law.

Mayans va nèixer a Oliva el 9 de maig de 1699, i fou el fill primogènit de Pasqual Mayans i de Maria Siscar, il·lustres patricis de la vila.¹ La guerra de Successió va afectar profundament a la seua família: el desembarcament aliat a Altea va provocar la seua marxa a València i, algun temps després, ja en 1707 —encara que abans de la batalla d'Almansa—, el seu pare marxà amb el seguici de l'arxiduc Carles quan aquest es va traslladar a Barcelona. Allí va estudiar Gramàtica en el col·legi jesuític de Cordelles, mentre la família estreny els vincles amb el pretendent austríac, de manera que als onze anys va ser investit pel mateix arxiduc amb l'hàbit de l'ordre de Santiago. Va romandre a Barcelona set anys en una situació no gaire acomodada, com reconeixeria anys més tard en carta al cardenal Álvaro Cienfuegos:

A todo esto se añade el haber estado siete años en Barcelona hasta que Cataluña fue evacuada de las tropas imperiales, último término de la esperanza de aquellos tiempos. En aquella ciudad mantuvo mi padre con gran decencia su crecidísima familia sin disfrutar pensiones y consumiendo todo el caudal y vajilla que había llevado.²

Gregorio Mayans va tornar tot sol a Oliva en 1713, i la seua família ho va fer un any després, al novembre de 1714, una vegada signada la pau d'Utrecht i conclòs el setge de Barcelona, que la família va patir íntegrament. L'austriacisme familiar de Mayans, doncs, és un dels elements que no s'ha d'oblidar a l'hora d'estudiar i exposar les seues idees jurídiques. A Oliva es va forjar la seua vocació pels estudis jurídics, de la mà del seu avi matern, Joan Siscar, que havia cursat Lleis a Salamanca en

1. Per a la biografia de Mayans, seguisc el treball d'Antonio MESTRE, *Don Gregorio Mayans y Siscar: entre la erudición y la política*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1999, a través del text disponible en l'enllaç de la Biblioteca Valenciana Digital: <http://bivaldi.gva.es/i18n/corpus/unidad.cmd?idUnidad=56660&idCorpus=20000>).

2. Carta de Gregori Mayans al cardenal Álvaro Cienfuegos, de 26 d'agost de 1732, en Arxiu Municipal de València (AMV), Fons Serrano Morales, núm. 6.809-2°.

un ambient humanista marcat per mestres com ara Ramos del Manzano o Fernández de Retes. En el Nadal de 1713 començà els seus estudis de Filosofia i Arts en la Universitat de València, que va continuar amb els de Lleis entre 1716 i 1719. A l'octubre d'aquest últim any va marxar a Salamanca, on romandria, completant els estudis jurídics, fins a 1722. Les seues preocupacions se centren en aquells dies en l'aprenentatge del dret, amb especial èmfasi en la jurisprudència elegant –l'humanisme jurídic–, un temps previ al primer període de producció escrita –la de l'inconclús *Jurisconsultus*–; i en el perfeccionament del seu coneixement dels clàssics i l'estudi de la filologia llatina i grega. Tot i això, no és pas aliè als avatars del vell dret foral de la seua terra i a la lluita de les autoritats regnícoles per recuperar-lo en la mesura d'allò possible.³

Però Mayans assistirà a aquests intents de restitució foral –frustrats a la fi, com és sabut– en qualitat d'espectador; els seus comentaris es limiten al contingut del dret, o a la llengua en què estan redactats els furs. I és que en aquell moment les seues preocupacions són d'altres: acabar els estudis a Salamanca i obtenir els graus corresponents; tornar a València, on la devolució del patronat municipal sobre la Universitat ha posat al seu abast l'assoliment d'alguna càtedra; i preparar l'inici de la seua carrera com a jurista i erudit amb la redacció dels primers treballs. En 1723 obté la càtedra de Codi; tres anys després publicarà *Disputationum Iuris liber primus*, mentre amplia el cercle d'amistats. També realitza els primers assajos d'història literària i crítica, mentre es prepara per a opositar a una càtedra-pabordia, amb la qual espera encarrilar el futur. Així i tot, no es va allunyar per complet de les qüestions que afectaven a la seua

3. Entre 1719 i 1721 s'esdevé la principal ocasió de què van gaudir els valencians per a recuperar una part d'aqueix dret. Com és sabut, al maig del primer any citat, Felipe V va visitar València amb la seua família. Durant tres dies, del 5 al 8, es van succeir visites i compliments, enmig d'un ambient festiu que va sorprendre al mateix monarca. Quan es disposava a marxar cap a Saragossa, alguns regidors de l'Ajuntament li van lliurar un memorial en què demanaven la devolució dels furs. Felipe V va concedir la gràcia de paraula, a condició que es documentara en els mesos següents.

terra –no era fàcil fer-ho–; corresponsals i amics li escrivien des de diferents indrets amb notícies molt diverses, i algunes recordaven la guerra que va acabar temps arrere.

D'altra banda, Josep Finestres i de Monsalvo havia nascut a Barcelona en 1688, fill de l'advocat Pere Joan Finestres i de Maria Victòria de Monsalvo, qui pertanyia a la classe dels ciutadans honrats de la capital del Principat.⁴ Abans que acabara el segle ja havia començat a estudiar Gramàtica en el Col·legi de Cordelles, a la Rambla de Barcelona. L'educació rebuda en la institució jesuítica va ser també fonamental per tal d'entendre la trajectòria posterior de Finestres al llarg de la vida. Primerament, perquè va rebre una educació fonamentada en l'estudi de les llengües i la cultura clàssica, que condicionarà el seu treball com a erudit des d'una admiració notable pel món antic; i segon, la profunda vinculació amb la Companyia de Jesús determinarà l'alineació política pròpia i de la família amb el

4. Per a la biografia de Finestres faig servir, entre d'altres, l'obra de Lluçà GALLISSÀ i COSTA, *De vita et scriptis Iosephi Finestres et a Monsalvo, iurisconsulti barcinonensis in Cervariense Academia Iuris Civilis Primarii, antecessoris emeriti Commentariorum libri IIII*, Impremta de la Universitat per S. Bou i Baranera, Cervera, 1802, en la versió catalana publicada per Ignasi CASANOVAS juntament amb altres escrits recollits en el llibre *Josep Finestres. Estudis biogràfics*, Balmes, Barcelona, 1932. Dins d'aqueixos escrits hi ha també el *Finestresius vindicatus* de Ramon Llätzer de DOU i BASSOLS (Imp. F. Surià i Burgada, Barcelona, 1772), traduïda al català per Casanovas amb el títol d'*Elogi funeral* i on el deixeble elogia el mestre i ens forneix de moltes dades de la seua vida (pp. 217 ss.). El mateix I. CASANOVAS va publicar vint anys després i en llengua castellana una versió ampliada de la introducció als estudis biogràfics de Finestres en *La cultura catalana en el siglo XVIII: Finestres y la Universidad de Cervera*, Balmes, Barcelona, 1953. He utilitzat igualment l'entrada "Finestres y de Monsalvo, Josep", obra de Miquel Batllori, que hi ha en la *Gran enciclopèdia catalana*, consultada a través del portal "enciclopèdia.cat" (en paper es troba en el vol. 11 de la 2a ed., Barcelona, 1986, p. 137). Últimament, l'estudi introductori de Maurici PÉREZ SIMEÓN a Josep de FINESTRES, *Praelectio Cervariensis sive commentarius accademicus ad titulum Pandectarum de vulgari et pupillari substitutione*, Parlament de Catalunya-Textos Jurídics Catalans (nº 25), Barcelona, 2005, pp. 17-31; i José María COMA FORT, «José Finestres y Cervera: el ensayo de reforma universitaria de Felipe V», *e-legal history review*, nº 3 (2006), 48 pp.

bàndol borbònic durant la guerra de Successió. En les aules de Cordelles, Finestres destacà molt prompte per la facilitat amb què componia poesies i els vastos coneixements sobre la cultura clàssica que mostrava, tot i ser un adolescent. El 1706, amb 19 anys, acabà els estudis de Filosofia i començà els de Lleis. Va patir els estralls de la guerra a Barcelona, mentre es graduava com a batxiller en Lleis en la Universitat. Al final de 1714, una volta havia caigut la ciutat i després que Felip V ordenara el trasllat dels Estudis a Cervera, Finestres marxà a la nova seu i començà a ensenyar, tot i que el nomenament reial –i, amb ell, l’oficialitat dels ensenyaments– no el va tenir fins després de l’erecció de la Universitat, l’agost de 1717. Aprofità aqueixos anys per a completar els estudis i doctorar-se en lleis. A partir de 1718 ocupa la càtedra extraordinària d’Instituta i mentrestant va formant una biblioteca domèstica –una de les raons que li farà entrar en contacte amb Mayans–. Al mateix temps, participa activament en la consolidació dels naixents Estudis, inclús hi col·labora en la redacció dels Estatuts.⁵ La seua erudició creix al ritme amb què s’ocupa de diferents matèries, com ara la música, la poesia o la retòrica. Encara que es va presentar a les oposicions per a ocupar les dues càtedres principals de la Facultat de Lleis, Vespres i Prima, en 1726 n’obté l’ordinària d’Institucions per a un quinquenni.

A l’inici de 1727, mentre tots dos, Finestres i Mayans, ocupen sengles càtedres –Institucions i Codi respectivament– i comencen a fer plans d’estabilitat per al futur, s’enceta una correspondència que havia de durar mig segle. Va ser Francesc Blanquet, catedràtic de cànons i amic d’ambdós professors, qui els posà en contacte. Blanquet, company d’estudis de Mayans en Cordelles, era en aquell moment col·lega de Finestres en les aules de Cervera. Mayans va donar el primer pas amb una carta en què recordava la seua amistat amb Mariano i Jaume, germans petits de Finestres que estudiaren amb ell a la Barcelona de l’arxiduc; hi adjuntà un exemplar de l’obra *Disputationum Iuris*, a fi que «ne decipiaris autem vana opinione mei [...] ex quo agnoscere queas quid ingenio valeam». La

5. CASANOVAS, *Josep Finestres*, pp. 302-303.

resposta de Finestres, en què mostrava haver llegit amb avidesa el primer gran treball jurídic de l'erudit valencià, era plena d'elogis i amabilitat i acceptava obertament l'intercanvi epistolar.⁶

Poc després, arribarien les primeres referències a la qüestió central d'aquest estudi. A les acaballes de 1728, i després d'un cúmul de cartes referides al *ius commune* i als seus autors, juntament amb les novetats que provenien del continent, Finestres comenta que es troba ocupat a estones en un treball sobre el dret català; el to és pràcticament el d'una disculpa per haver descendit d'aquell paradís jurídic i haver aterrat enmig del fragor del fòrum i de la pràctica dels tribunals:

Yo ahora en algunos ratos, que me dispensan las tareas académicas, me exercito en una obrilla, que, según me contemplo el genio de Vm., juzgo no le sería de mucho gusto. Su título es *Juris Catalani elementa relata ad certos locos institutionum Justiniani*, a que me incitó primeramente el precepto de nuestros estatutos, en que se manda a los profesores del derecho civil que, al passo que enseñan el romano, vayan advirtiéndolo a sus oyentes la diferencia, y conformidad de éste con el municipal y práctica corriente: en segundo lugar la experiencia del poco, o ningún fruto, que sacavan los discípulos de la advertencia por sola voz, y sin escritos. Movióme también el ver que ninguno de nuestros jurisconsultos hasta ahora ha sacado a luz algún tratado isagógico del derecho catalán, excepto en lo que toca al orden judicial o procesal, y finalmente el exemplo de casi todos los intérpretes.⁷

Finestres havia començat uns *Elements* del dret català per a poder explicar l'ordenament vigent –la “práctica corriente”– alhora que impartia

6. Carta de Gregori Mayans a Josep Finestres, de 2 de febrer de 1727, i contestació d'aquest últim, del 2 de març ambdues publicades per Ignasi CASANOVAS, *Josép Finestres. Epistolari*, 2 vols., Biblioteca Balmes, Barcelona, vol. 1, 1933, pp. 16-18.

7. Carta de Josep Finestres a Gregori Mayans, de 22 de desembre de 1728, que es conserva manuscrita en Reial Col·legi de Corpus Christi-Biblioteca de l'Arxiu Històric Mayansià (BAHM), Fons Gregori Mayans (GM)/36. Va ser publicada en CASANOVAS, *Josép Finestres. Epistolari*, vol. 1, pp. 53-55 (el text citat, en p. 54).

els continguts del dret romà, exposant les concordances i les divergències entre l'un i l'altre. Això resultava de molta utilitat per als estudiants i era, cada vegada, més usual en les universitats espanyoles. La manca d'unes institucions o algun text introductori al dret de Catalunya, senzill i adaptat a les exigències i possibilitats de la docència en les aules, portà l'erudit barcelonès a plantejar-se l'oportunitat de redactar-ne un. Però, encara que la correspondència havia començat a penes dos anys abans, Finestres ja coneixia bé les inquietuds i inclinacions del jove Mayans, i sabia que el dret valencià d'època foral que acabava d'estar abolit el 1707 no es trobava entre elles:

Bien creo que Vm. seguirá el dictamen de algunos, que tiene por inconveniente mesclar semejantes derechos en las escuelas; pues a más de la aversión, que confiesa tener al ejercicio forense (y puede ser no sea mayor que la mía), me lo persuade no encontrar en sus obras alguna leve aplicación del derecho Romano al de esse Reyno. Pero, a mi corto entender, si el fin de nuestras academias es instruir y disponer para el foro, en que no tiene lugar el derecho romano, sino en falta del municipal y canónico, como en este Principado y en casi todos los Reynos y Provincias, parece que sin notable agravio de los tiempos presentes, y de lo que se deve a la Patria, no puede omitirse el derecho moderno, haciendo especial profesión de ser puro intérprete del antiguo. He querido mover esta pieça para inducir a Vmd. a que en los elegantes tratados que da a la luz pública, si es que el assunto lo permita, no se haga tan antiquario que alguna vez no dé muestras de que tiene estudiados los fueros de esse Reyno, imitando en esto a los escritores más clásicos, que raras vezes se descuidan de los propios, quando interpretan los comunes. Vm., si no le agrada este consejo, haga cuenta que va de chança [...] ⁸

Efectivament, les preocupacions de Mayans eren, en aquell moment, unes altres. Dedicat com estava a l'exegesi del dret romà, havia començat a interessar-se per la història crítica i les obres principals que s'hi produïen.

8. *Ibidem*, vol. 1, p. 54.

La pràctica forense no li atreia; preferia formar una escola amb deixebles, als que sovint acompanyava a graduar-se a la propera Universitat jesuítica de Gandia. A tot això hem d'afegir que pocs mesos després començà a preparar intensament l'oposició a la càtedra-pabordia vespertina de Lleis (Digest Nou) que havia convocat l'Estudi General de València; l'estipendi —400 lliures— i les oportunitats de promoció li asseguraven el futur, un futur en què pensava des d'anys enrere. Però el fracàs en l'oposició —perd la càtedra en febrer de 1730— constituí una frustració en els plantejaments intel·lectuals, econòmics i socials de Mayans, com assenyala Antonio Mestre, i li animà a abandonar València. Tancat el camí de la Universitat i sense ànim per a seguir la carrera religiosa o servir una plaça en la judicatura, les seues bones relacions amb el cardenal Álvaro Cienfuegos li van proporcionar la desitjada plaça de bibliotecari real a l'octubre de 1733 i el trasllat a Madrid.

Mentrestant, Finestres sí que aconseguia guanyar la càtedra de Vespres de Lleis, que vacava per renúncia del professor Antonio de Vega, a l'abril de 1731, en bona mesura gràcies a la intervenció personal del mateix Mayans, que aprofità la relació que mantenia amb el poderós president del Consell de Castella, Andrés de Orbe y Larreátegui, arquebisbe de València, per a recomanar al seu amic. Va ser un colp de sort, ja que la regència de la càtedra que havia ostentat fins aquell moment s'acabava, sense possibilitat de pròrroga, a penes uns mesos després, el que li hauria obligat a abandonar la Universitat de Cervera.⁹ D'aquesta manera, en poc més d'un any el destí d'ambdós personatges variava de signe: mentre Mayans, que havia acaronat la pabordia que sempre cobejà, es veia forçat a abandonar l'Estudi General de València i marxava a Oliva, Finestres es trobava amb la càtedra quan ja no l'esperava; podia així romandre a Cervera, com desitjava íntimament. Van ser uns mesos que determinarien la trajectòria vital i professional dels dos juristes.

La correspondència d'aquells anys versava, sobretot, al voltant de les biblioteques personals que estaven formant i dels llibres que compraven

9. *Ibidem*, vol. 1, cartes de novembre de 1730 a maig de 1731, pp. 79-88.

a tal fi; i, de manera especial, de la doctrina del dret comú, que ambdós exposen en elegants cartes llatines. No hi trobem referències al dret propi, siga el català o el valencià, una matèria que havia quedat de moment enrere i que hauria d'esperar un temps per tornar a plantejar-se.¹⁰ Finestres començà, per instigació de Mayans, la seua obra cabdal: un comentari sencer als sis llibres de l'obra *Epitomae Iuris*, del jurista romà Hermogenià.¹¹ Però les ocupacions eren molt variades, com explica en una carta de l'època:

No sé cómo pagarle el buen affecto con que me invita a la conclusión de mi *Hermogeniano*. Yo solo por darle gusto, si podía, lo concluiría oy mismo: pero no me es possible acabar esta obra ni en un año. Ay muchas causas que me embaraçan el trabajar mucho: mi poca salud, las tareas ordinarias de la cátedra, conclusiones freqüentísimas, repeticiones, grados, claustros, comisiones, falta de libros, rezo del officio romano y otras más que Vm. puede considerar.¹²

Amb tot, en els primers mesos de 1734 Finestres guanyava la càtedra de Prima de Lleis i culminava l'ascensió professional que havia encetat vint anys abans. Ja podia dedicar-se enterament al seu treball –el comentari

10. Vegeu com a mostra d'aquestes cartes llatines erudites i elegants la de Mayans a Finestres de 22 de desembre de 1728, *ibidem*, vol. 1, pp. 35-53. De vegades parlaven d'autors locals, valencians o catalans, però sempre en relació amb la producció científica vinculada al *ius commune*, com en el cas del rossellonès Antoni Ros i el seu *Ad invictissimum, foelicissimumque Philippum hispaniarum regem catholicum Memorabilium Libri III* (Barcelona, 1564), que Finestres promet enviar a Mayans si el troba. Tot i això, aquell anunciava a les acaballes de 1731 haver adquirit el *Speculum Principum* de Pere Belluga i el *Tractatus de regimine urbis et regni valentiae* de Mateu i Sanç.

11. Hermogenià va ser un jurista romà del final de l'època clàssica (final del s. III o començament del s. IV) que va escriure una obra on compendia i extracta textos de la jurisprudència clàssica. Es dubta si va ser igualment l'autor de l'anomenat *Codi Hermogenià*. Ambdós textos van ser utilitzats per l'emperador Justinià en la seua magna obra recopiladora: els *Epitomae Iuris*, per al *Digest*; i el *Codi*, per al *Codex*.

12. *Ibidem*, vol. 1, carta de 13 de gener de 1732, pp. 125-127.

a l'Hermogenià caminava espai–, a la correspondència amb els amics i a l'edició de llibres a través de la impremta de la Universitat, de les premses de la qual van eixir obres com ara la *Interpretationum iuris* de Chesi o els comentaris d'Altamirano a les *Quaestiones* de Q. Cervidi Escèvola.

Per la seua banda, Mayans marxà a Madrid a les primeries d'aquell mateix any per a ocupar la plaça de bibliotecari reial. L'estada de l'erudit valencià a la capital de la monarquia sí que resulta important per tal d'entendre el gir foralista del seu pensament a partir de la dècada dels quaranta. En primer lloc, la biblioteca reial li proporcionà exemplars dels Furs de València i dels seus comentaristes –que encara es conserven avui dia–, de manera que va poder familiaritzar-se amb el contingut. Les lectures es van estendre al regalisme jansenista de Van Espen, partidari del reformisme en l'Església catòlica, del poder episcopal i de limitar la jurisdicció eclesiàstica; en aquests anys es forja l'actitud regalista de Mayans, que també li aproximarà als antics furs per les seues particularitats en aquest camp. Finalment, la residència a Madrid condicionaria la seua percepció de la nova monarquia i del govern, així com de la cultura impulsada des de la Cort. La prepotència dels primers, i l'endarreriment i la curtedat de la segona van merèixer les crítiques de l'erudit, de forma més marcada en aquest últim cas; la dolenta experiència dels seus sis anys a la capital li va fer valorar en major mesura la terra pairal i allò perdut després de l'abolició de 1707. El despotisme, l'arbitrarietat i l'absència de límits en la potestat de les noves autoritats amb les quals va tenir tracte en la Cort van encoratjar les seues diatribes, que trobem en la correspondència; el model polític foral, més equilibrat i amb possibilitats diferents, li atraurà en el futur, tot i que fins a cert punt.

També és veritat que van ser anys de formació intel·lectual, de lectures, de familiaritzar-se amb tendències i corrents de l'època. Els seus escrits i la seua activitat cultural es nodriran de tot allò après en aquesta dècada, tant a través dels llibres que va poder consultar –i adquirir sovint– com dels materials que li proporcionarien d'ara endavant els amics i coneguts que va deixar en la Cort. A partir dels anys quaranta, i arran del desterrament voluntari a Oliva, els projectes es multipliquen, igual que

la correspondència. Són treballs més brillants i quallats, que aprofiten aqueixa millor formació, el temps d'estudi i l'estímul intel·lectual del període en què va romandre en la Biblioteca Reial.

La correspondència amb Finestres continua tractant les mateixes matèries: compres de llibres,¹³ la "jurisprudència elegant" de Salamanca i els seus autors –Fernández de Retes, Juan de Altamirano, Ramos del Manzano–;¹⁴ o els manuals idonis per als primers anys de la carrera de Lleis, on Finestres preferia, per recomanació de Mayans, la *Paráfrasis* de Daniel Galtier, deixant així les obres de Vinni o Heinecci per al període final de la carrera. Els estudis de Lleis i Cànons, que el barceloní va voler reformar per a Cervera a les acaballes de la dècada dels trenta, era un assumpte habitual de consulta.¹⁵

Una volta havia tornat de Madrid a Oliva, Mayans començà a urgir Finestres perquè publicara alguna obra. L'enorme talent jurídic del català

13. Vegeu, per exemple, la carta de 8 de juny de 1738, en què Finestres fa arribar a Mayans una llista dels seus llibres jurídics per tal com volia completar la biblioteca: «en vista de ella podrá Vm. ver qué libros buenos me faltan y, si le vienen a las manos, comprármelos» (*ibidem*, vol. 1, p. 268). Com assenyalà Mariano Peset, les consultes sobre llibres constitueixen una de les més interessants aportacions de Mayans als seus corresponsals. En la correspondència amb Finestres són nombroses les llistes i opinions sobre edicions jurídiques.

14. Mayans i Finestres estimaven en els escriptors salmantins la línia humanista dels seus escrits, la utilització intensiva de fonts romanes clàssiques i la despreocupació pel dret patri i la pràctica forense. En aqueix sentit, el jurista català li pregunta al valencià: «Supongo que Vm. no querrá añadir en Galtier el derecho de España, que discrepa del común [...] Pero a lo menos no dexe Vm. de añadir en los prolegómenos, después del cap. 6, *de usu juris civilis in regno Galliae*, un capitulillo *de usu juris civilis romanorum in regnis Hispaniae* [...]» Una monografia recent, magnífica i molt completa sobre la matèria, en M. Paz Alonso Romero, *Salamanca, escuela de juristas. Estudios sobre la enseñanza del derecho en el Antiguo Régimen*, Dykinson, Madrid, 2012.

15. És el cas de la carta de 22 de febrer de 1739, en què Finestres planteja obertament la necessitat de reformar la docència del dret en Cervera: «Ahora es tiempo oportuno para entablar el estudio de la jurisprudencia en esta Universidad», i planteja a Mayans les línies generals dels canvis que considera adients, tot sol·licitant el seu consell (CASANOVAS, *Josep Finestres. Epistolari*, vol. 1, pp. 283-285).

no li havia passat desapercebut, com tampoc l'escassa predisposició a concretar els seus treballs en un format per a la impremta. Però la insistència del valencià, junt a d'altres companys i amics de Finestres, va concretar l'aparició del primer volum, les *Exercitationes academicae XII*, un comentari sobre dos textos del llibre primer dels *Epitomae Iuris* d'Hermogenià que el catedràtic de Cervera oferí a Mayans en una carta de mitjan 1744.¹⁶

A partir de 1745 comença l'etapa més prolífica de Finestres. I és igualment l'època en què recupera la idea d'elaborar una història del dret català. En algunes cartes apunta el seu bon coneixement d'un ordenament jurídic que encara estava parcialment en vigor. I des del començament de 1747 abraça de forma oberta el projecte, que mostra en cartes a Ignasi de Dou i Solà i al mateix Mayans. Una primera aproximació la farà mitjançant la reconstrucció de la història del Consolat o Llotja del Mar de Barcelona; mentrestant, reconeix que l'obra no es concep per a les aules:

La Historia juris catalani, que vull compòndrer no podrà ser dictada en la escola, perquè no sobrarà temps després de conclòs lo tractat que dicto *de exheredatione liberorum*, perquè los escolars fan poca bondat. Lo Llibre del consolat de la lonja del mar me aprofitarà poch, perquè no conté cosa històrica, y més trauré de Feliu sobre eix punt. No obstant, combinaré sas lleys ab las que atribueix als Rhòdios, que aporta Leunclàvio.¹⁷

Llig los *Anales de Cataluña*, de Feliu de la Penya, obra prohibida després de la guerra però que ja aleshores circulava lliurement per la capi-

16. Carta de Josep Finestres a Gregori Mayans (*ibidem*, vol. 1, pp. 329-330). L'obra, *Exercitationes academicae XII*: In L. *Ex hoc Jure 5. Dig. de Just. et Jure, atque altera* In L. *Cum igitur 2. Digestor de Statu hominum. Ex Libro I. Epitomarum juris Hermogeniani*, Typis Academicis, Cervera, 1745, és una lliçó dictada durant el curs i s'ocupa bàsicament de la guerra i dels conflictes entre països i societats dins del marc del dret natural i de gentes (PÉREZ SIMEÓN, *Praelectio Cervariensis*, p. 29).

17. Carta de Josep Finestres a Ignasi de Dou i Solà, de 19 de gener de 1747 (Miquel BATLLORI, *Josep Finestres. Epistolari-Suplement*, Balma, Barcelona, 1969, p. 101).

tal del Principat. Aquest i d'altres llibres li forneixen de materials per al treball, com ell mateix reconeix davant Mayans:

He querido leer estos libros por si encontraba algunos materiales para una obrilla que pienso trabajar con el título de *Historia juris catalauni*, para la qual tengo ya varios libros a propósito de que voy recogiendo materiales y haziendo apuntamientos.¹⁸

També Mayans replegava els mateixos materials amb aqueixa finalitat.

Crec que, en l'actualitat, podem vincular aquest interès de tots dos juristes en els respectius ordenaments jurídics propis amb la carta que Mayans va dirigir a Josep Berní i Català amb motiu de la publicació per part de l'advocat valencià de la *Instituta Civil y Real*; i, per extensió, amb un problema patent en aquells anys, com era el de la prelació de fonts i el dret supletori després de l'aplicació dels decrets de nova planta.¹⁹ L'erudit d'Oliva alabà el treball de Berní i, sobretot, els principis de vigència del dret que hi defensava –la prevalença del dret patri sobre el comú romanocanònic– amb una afirmació que pot semblar polèmica: «venimos a concluir... que aun las Leyes propias no deben observarse si legítimamente se han abrogado»;²⁰ no sabem si feia referència al cas concret de

18. Carta de Josep Finestres a Gregori Mayans, de 19 de febrer de 1747 (CASANOVAS, *Josep Finestres. Epistolari*, vol. 1, pp. 367-368).

19. És una qüestió de la que s'ocupa en aquestes mateixes pàgines el professor Carles Tormo. Tocant a Catalunya, Finestres resol la qüestió en una carta a Mayans de 19 de febrer de 1745 en què col·loca el Principat en una situació diferent de la de Castella i el seu dret (*ibidem*, vol. 1, pp. 346-347).

20. JOSEP BERNÍ I CATALÀ, *Instituta civil, y real, en donde con la mayor brevedad se explican los §§ de Justiniano, y en su seguida los casos prácticos, según Leyes Reales de España...*, Imp. Cosme Granca, València, 1745; utilitze la tercera impressió, Imp. Josep Estevan, València, 1775, p. XXXIV. Amb tot, l'ambició d'aquest treball de Mayans és molt limitada, ja que es limita a donar unes pinzellades generals i ràpides sobre la matèria. No va ser aquesta l'única circumstància extraordinària en relació al dret reial en aquell moment: en 1745 apareixia una edició de la *Nueva Recopilación* i, amb ella una altra vegada el debat

Furs de València... El text de Berní li permeté constatar les mancances de la història del dret espanyol, avançar en les investigacions sobre la matèria –va posar en dubte l'autoria de la *Sacra Themidis Hispanae Arcana*, que firmava Gerardo Ernesto de Frankenau– i intercanviar informació amb Finestres, que habitualment es mostrava distant del dret reial de Castella –l'ordre de prelación de fonts a Catalunya continuava mantenint el dret català al capdavant–. Cadascú començà a treballar sobre el *dret municipal* o propi dels respectius territoris i la correspondència és testimoni d'avanços i dubtes. A tot això cal afegir la publicació, el 1747, de l'obra *Arte Histórica y Legal* de Tomàs Fernández de Mesa, parent de Mayans però, ahora, crític amb algunes de les tesis d'aquest. La rèplica arribaria, doncs, poc després, amb les *Advertencias de D. Miguel Sánchez...* Mentrestant, tots aquests fets esperonaven als dos amics. D'una banda, es consideraven capaços de superar els treballs existents sobre la matèria, inclòs el de Frankenau; però també volien –Mayans, sobretot, pel parentiu– refutar les afirmacions crítiques de Fernández de Mesa.²¹ Finestres hagué

sobre el dret que s'havia d'explicar en les universitats. Vegeu Jesús VALLEJO, «De sagrado arcano a constitución esencial: identificación histórica del derecho patrio», P. Fernández Albaladejo, ed., *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Marcial Pons, Madrid, 2002, pp. 423-484. A banda, l'any 1740 Heinecci havia publicat la *Historia Iuris Civilis Romani ac Germanici*, una obra en què exposava conjuntament el dret patri germànic amb la jurisprudència romana clàssica, és a dir, el que volia portar endavant Finestres amb el seu projecte.

21. Vegeu Tomàs FERNÁNDEZ DE MESA, *Arte histórica, y legal, de conocer la fuerza, y uso de los Derechos Nacional, y Romano en España, y de interpretar aquel por este, y por el proprio origen*, Imp. G. Conejos, Valencia, 1747. La contestació de Mayans, *Advertencias de D. Miguel Sánchez dadas al Doctor Don Thomás Ferrandis de Mesa i Moreno, Abogado de los Reales Consejos*, Madrid, 1748. S'hi ha de notar com substitueix el cognom que fa servir Mesa, el castellà Fernández, pel real –i valencià– de Ferrandis; i és que un dels elements que més va molestar a Mayans dins l'obra del seu parent va ser l'assumpció acrítica per aquest de la castellanització definitiva del regne, tant pel que feia al dret com a la llengua. Mayans féu arribar personalment a Finestres un plec amb la refutació (CASANOVA, *Josep Finestres. Epistolari*, vol. 1, carta de Josep Finestres a Gregori Mayans, de 14 d'abril de 1747, pp. 382-383). Al respecte, vegeu Pere MOLAS RIBALTA, «Magistrados valencianos

d'interrompre la tasca alguns mesos per causa de la dèbil salut, i després s'embarcà en nous projectes; per a l'abril de 1749, el de la història del dret català havia quedat enrere:

Mi Historia del drecho catalán se quedó en embrión, o por dezirlo mejor, en solos apuntamientos. Rezelé tropezar en algo que pudiesse ofender la delicadeza del systema presente y empezé a entibiarme; y por último abandoné el proyecto.²²

Quina cosa puga ser «la delicadeza del systema presente» és quelcom que encara avui no podem saber amb absoluta certesa. Tradicionalment²³ s'ha identificat amb la por a enutjar a les autoritats castellanes del Principat: el conreu del dret català podria interpretar-se com una forma d'austriacisme persistent... No resulta lògic pensar que Finestres, amb una immaculada trajectòria filoborbònica, podia arribar a ser carregat amb una acusació semblant. Però la situació en les aules de Cervera s'havia complicat en els últims anys, a causa d'un conflicte entre el corregidor de la ciutat i un sector dels catedràtics de la Universitat; el mateix Finestres havia estat arrestat i suspès de la càtedra poc abans degut a la denúncia d'un grup d'estudiants.²⁴ En 1748 s'havia vist nomenat cancel·lari interí

en el siglo XVIII», *Mayans y la Ilustración: Simposio Internacional*, 2 vols., Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, València-Oliva, 1981, vol. I, pp. 81-122; i Mariano PESET, «Estudio Preliminar», en *Epistolario*, vol. IV: *Mayans y Nebot (1735-1742). Un jurista teórico y un práctico*, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, València-Oliva, 1975, pp. XCII-XCV.

22. Carta de Josep Finestres a Gregori Mayans, de 6 d'abril de 1749 (*ibidem*, vol. 1, p. 398).

23. I potser no tant. Vegeu, per exemple, Maurici PÉREZ SIMEÓN, «Censura i autocensura a l'obra de Josep Finestres», *Ius Fugit*, 13-14 (2004-2006), pp. 77-93, en pp. 92-93: «Aquestes frases són un model de llenguatge diplomàtic, que cal llegir entre línies, i, al meu entendre, reflecteixen de forma especialment gràfica la sensació de supervisió constant que patien els intel·lectuals catalans del XVIII i que se'ls feia present cada cop que agafaven la ploma».

24. Una part dels catedràtics, aliats amb el corregidor, que era també parent del protector de la Universitat a Madrid, Josep Güell, conformava un partit *tomista* enfrontat

per l'estranyament de Manuel de Alós, expulsat per causa d'aquests freqüents. Enmig dels conflictes, essent –com era– poc amic dels Güell i amb un alineament nítid amb el sector jesuític, potser volgué no buscar-se dificultats addicionals, i més quan s'acostava la jubilació de la càtedra...²⁵ A aquests factors cal afegir els problemes de salut, usuals en el barceloní –en aquesta època refereix freqüents migranyes–; la dificultat per a trobar copistes que prengueren notes d'una lliçó o curs extraordinari fora de les explicacions fixades pel pla d'estudis;²⁶ l'activitat frenètica a què es veia sotmès a Cervera per la freqüència de les classes i dels actes acadèmics –Finestres era l'ànima de la Facultat de Llei i un dels pilars de la Universitat en un moment en què es debatia un nou pla d'estudis–; i l'inici del període més prolífic de la seua obra escrita. En aqueix sentit, la correspondència del període el mostra més bé dedicat a les tasques orientades a reunir els materials que haurien de conformar les publicacions, començant per les preleccions sobre dos títols del Digest que editaria el 1750 en el camí cap a la seua obra mestra, *In Hermogeniani Iuris Consulti Iuris Epitomarum libros VI commentarius* o, de forma abreviada, l'*Hermogenià* (1754).

El treball a què s'enfrontava amb el dret català era, a més, complex i no estava exempt de dificultats jurídiques. La intenció de Finestres era

al dels jesuïtes; Finestres els acusava de voler promocionar en les càtedres i inclús de tractar d'emportar-se la Universitat a Barcelona.

25. El caràcter prudent fins a l'exageració –inclús un punt poregós en ocasions– de Finestres ha estat destacat per M. Pérez Simeón quan diu que «té una personalitat pacífica i conformista, s'adapta estoicament a les circumstàncies adverses i mai no es planteja enfrontar-se amb el poder» (*Praelectio Cervariensis*, p. 20). Una mostra d'això la tenim en la carta que escriu a Mayans en 1767 arran de l'expulsió dels jesuïtes, que tan dolorosa li resultà: «Yo en todo lo que dispone y dispondrá el gobierno no me meto ni me meteré, ni quiero hablar palabra, y seré más taciturno que un Harpócrates».

26. Així s'assenyala en una carta de Mayans a Burriel, de l'any 1748: «Estoi instando al Dr. Finestres que ponga en limpio sus obras legales para imprimirlas. Se va escusando con que no tiene copiante. Pero me parece que le venceré». Sembla lògic pensar que, davant les dificultats, el professor de Cervera decidís concentrar l'esforç en una part concreta de la seua producció escrita.

superar la dogmàtica tradicional del *mos italicus* en l'elaboració de l'ordenament històric de Catalunya, reformulant-lo amb una exposició ajustada a l'exegesi humanista o *mos gallicus*. Així ho explica Maurici Pérez Simeón:

Cal tenir en compte, però, que Finestres no és un antiquarista interessat només en l'anàlisi filològica de les fonts, sinó que s'esforça per descobrir i exposar un enfocament dogmàtic de les institucions. En aquest sentit és un teòric que espera ser entès i assumit per la pràctica. Finestres, el que pretén és que, en comptes d'adaptar-se ell a la pràctica jurídica catalana, sigui aquesta que s'adapti a les conclusions a què ell havia arribat en les seves exègesis humanístiques. Qualsevol altra cosa hauria implicat, des de la perspectiva de Finestres, fonamentar el dret de Catalunya sobre l'error exegetíc i, per tant, hauria resultat inadmissible.²⁷

Es tractava de superar la vella jurisprudència dels Càncer o Fontanella, tan arrelada en la mentalitat jurídica catalana, sobretot després de la brillantor assolida durant el segle XVII. Però no era una tasca per a un home sol si es volia fer amb extensió i profunditat... Finestres pogué considerar que li havia d'allunyar excessivament dels seus objectius principals.

Tampoc sabem amb certesa fins on arribaren les anotacions que el jurista català havia fet. Gallissà escriu que la història del dret català a penes passà d'uns pocs apuntaments en els esborranys —segurament no anaren més enllà d'un esbós—, però que els *Elementa juris catalauni* estaven molt més avançats.²⁸ No obstant això, el fet que proporcione poques

27. PÉREZ SIMEÓN, *Praelectio Cervariensis*, p. 27, n. 53.

28. GALLISSÀ i COSTA, *De vita et scriptis Iosephi Finestres et a Monsalvo, pars altera*, ff. 35-38 (en la versió catalana d'Ignasi CASANOVAS, pp. 431-435). Gallissà, que degué veure el quadern de Finestres, el descriu com un manuscrit en quart «que conté les nocions preliminars del dret nostrat i les seves relacions amb el dret imperial, il·lustrades degudament i quasi acabades del tot, en tal manera que no els falta més que la darrera mà. De més a més,

dades sobre el treball a un dels seus més productius corresponents, Ignasi de Dou i Solà, pot mostrar que els assoliments van ser més bé modestos.

Amb tot, Finestres no es va desentendre completament del projecte. Casanovas exposa que va intentar en primera instància que fora el fill major de Dou, Ignasi, qui s'encarregara del treball, com mostren les cartes que li dirigí al començament de 1755. Aquest havia començat a recollir notícies i dades sobre el dret català a fi de completar les anotacions paral·leles corresponents al dret patri en l'edició del comentari de Vinni a la Instituta de Justinià que es preparava per al nou pla d'estudis en Lleis de Cervera. Per carta, Finestres li fa algunes advertències sobre la vertadera finalitat del treball:

Bueno es que recojas todas las noticias tocantes al derecho patrio, para escoger entre ellas las que se aurán de poner como remisiones en los comentarios de Vinnio, que no han de ser muchas, sino las más principales y fundamentales; porque las demás se han de guardar para otra obra mayor que sea *Jurisprudentia catalauna*, o *Elementa juris catalauni*, como la de Heineccio *Elementa Juris germanici*, o *Introductio ad praxim juris catalaunici*, que con las varias noticias que irás adquiriendo tocantes a la historia de nuestras leyes, y de ellas mismas, con facilidad podrás después emprender.²⁹

Molt després seria el germà, Ramon Llàtzer de Dou i Bassols, deixeble –i amic– de Finestres mentre estudià a Cervera qui rebria les indicacions.³⁰

les diferències entre el dret català i el dret comú les té estudiades en uns dos-cents articles; i encara, escampades ençà i enllà, havia escrit moltes altres observacions que mancava només que posar en el lloc corresponent, a l'hora de conjuminar el seu llibre. Conté encara aquest manuscrit autògraf els *emblemes de Tribonià*, i els defectes en què lliscà per distracció aquest jurista. Val dir que no són copioses aquestes notes».

29. Carta de Josep Finestres a Ignasi de Dou i Bassols, de 19 de febrer de 1755 (CASANOVAS, *Josep Finestres. Epistolari*, vol. 1, p. 524). Vegeu també les cartes de 8 i 29 de gener, en pp. 517-520, així com CASANOVAS, *La cultura catalana en el segle XVIII*, p. 229.

30. Carta de Josep Finestres a Ramon Llàtzer de Dou i Bassols, de 8 de març de 1773 (*ibidem*, vol. 2, p. 490).

És possible, doncs, que els esmentats apuntaments, junt amb altres materials, acabaren a les mans del jove Ramon Llàtzer. En aqueix cas, s'incorporarien a les *Instituciones del Derecho Público General de España* que de Dou publicà a partir de 1800. Però el ben cert és que, dissortadament, sembla que tots aquests materials s'han perdut i no han arribat fins els nostres dies.³¹

Mayans, per la seua banda, continuà treballant en la idea i el projecte, sense deixar de temptar Finestres en ocasions:

Ahora de cada día querrá vm. escribir mejor, y yo quisiera que nos diera la *Historia del derecho de Cataluña*, cosa que, sino vm., nadie puede hacer; i podría mejorar la parte de la *Themis* de Franckenau, cuyo libro, i el de la *Bibliotheca genealógica*, pruevo yo, en la *Vida de Ramos*, ser de D. Juan Lucas Cortés, i lo pruevo sin que en adelante pueda dudarle alguno. Fue Cortés discípulo de Ramos. Yo tengo los materiales para escribir la *Historia del derecho municipal de Valencia*, en estando algo desocupado.³²

31. De fet, aquesta era l'aparença en l'època: Finestres no havia fet gairebé res al respecte. En 1784, Joan Antoni Mayans es queixava en carta a Juan Vega Sentmenat de què el barceloní no haguera dut a terme la seua part del treball (carta de 28 de desembre, AMV, Serrano Morales, n° 7.276-60°). Sí que es va publicar l'obra del catedràtic de Digest Vell Joan Antoni Mual i de Gibert, *Annotationes noviter Digestae Iustinianici institutionum iuris et patrii Catalauniae* (Universitat de Cervera, 1781), un treball irregular, incomplet i defectuós, però que segueix parcialment el model finestresà en mostrar les diferències entre el dret recollit en la Instituta justiniana i les normes catalanes vigents; no obstant això, Mual i Finestres mantenien criteris molt divergents quant a la qüestió de la vigència del dret català i el sistema de prelación de fonts.

32. Carta de Gregori Mayans a Josep Finestres, de 1 de maig de 1751 (BATLLORI, *Jospe Finestres. Epistolari-Suplement*, pp. 156-157). Aquesta i la següent han estat reproduïdes en Mariano y José Luis PESET, *Gregorio Mayans y la reforma universitaria: idea del nuevo método que se puede practicar en la enseñanza de las universidades de España, 1 de abril de 1767*, A. G. Soler, Valencia, 1975, pp. 142-143. Vegeu també Javier PALAO GIL, «Gregorio Mayans, forista», *Historia y Derecho. Estudios dedicados al profesor Santos Coronas*, 2 vols., Universidad de Oviedo, KRK Ediciones, Oviedo, 2014, vol. II, pp. 1.085-1.097.

Mayans insistiria poc després –7 d'agost de 1751–: «Si vm. se animasse a escribir sobre el Derecho de Cataluña, yo escribiría sobre el de Valencia, i publicaríamos una i otra obra juntas». Ja no hauria de tornar a reiterar la petició. Finestres es jubilava i encetava la recta final cap a l'Hermogenià; l'oliver optaria per animar aquests treballs, que veia més factibles, en detriment del conreu del dret propi.

Els materials a què fa referència Mayans en el text abans reproduït, d'abril de 1751, els podem imaginar; però sí que he pogut trobar una part d'aqueixa història del dret *municipal* valencià que es proposà d'escriure. Entre els fons de la Biblioteca Valenciana es conserva un manuscrit titulat *Disertación sobre los antiguos comentadores de los Fueros de Valencia*, datable pel tipus de lletra a mitjan segle XVIII i que per l'estil de redacció i les dades que proporciona pot ser atribuïble sense gaire esforç a Gregori Mayans.³³ Són 33 folis en què s'ocupa dels juristes que van escriure sobre els Furs en els tres primers segles d'existència del codi valencià, des d'Albert Alavanya fins a Pere Belluga. En ells explica que tracta d'omplir el buit deixat pels autors regnícoles, que mai no van tractar de formar «la Historia de nuestra Jurisprudencia Foral»; la conseqüència seria que Franckenau –«o por mejor decir, el sabio Don Juan Lucas Cortés», afirma– havia reduït el nombre dels comentaristes de *Furs de València* tan solament a un, Guillem Jàffer, per ignorància o desconeixement de tots els altres. Possiblement és l'inici de la *Història del Dret Municipal de València* que havia promès a Finestres, la qual cosa vindria a demostrar que també Mayans començà a realitzar la tasca que havia assumit...

33. Biblioteca Valenciana (BV), Manuscrits, nº 300/95. En la forma de la redacció i, sobretot, en el breu estudi introductori, és perfectament recognoscible l'estil mayansià; també, per exemple, en l'atribució que fa de l'autoria de la *Sacra Themidis Hispanae Arcana* a Juan Lucas Cortés i no a Gerardo Ernesto de Franckenau, com es recull en la correspondència amb Finestres i publicaria primer en la *Vita* de F. Ramos del Manzano (dins el *Novus thesaurus Iuris Civilis et canonici*, vol. V, editat per G. Meerman a La Haia el 1752) i rubricaria després en la seua *Dissertatio* inclosa en la segona edició de l'obra, publicada a Madrid en 1780, pp. 1-14. En l'actualitat estic preparant una edició del text.

En els anys següents, continuaria treballant –sovint, amb l'ajuda del seu germà Joan Antoni– sobre el dret foral valencià. En ocasions recomanarà la lectura i el coneixement de furs i privilegis «[...] por razón de los pleitos de mayorazgos, que son los de mayor importancia, i porque en lo tocante a las causas eclesiásticas se juzga también según ellos».³⁴ Vincles i causes eclesiàstiques eren matèries en què treballava des de perspectives diverses... A l'arribada de Carles III al tron redoblarà esforços i treballs. D'una banda, insistia en la necessitat d'ensenyar el dret reial o patri en les universitats, i també el municipal o propi en els regnes que l'hagueren conservat, com seria el cas del de València. Així ho mostra en una carta a un conseller del de Castella quan li explica el pla d'estudis comú per a les universitats en què treballa –un encàrrec del ministre Roda en 1766–:

En uno o dos años más deve estudiarse una Instituta a manera de Paratitlas que comprehenda todo el Derecho Español formado methodicamente de todas las proposiciones que están esparcidas en todo su cuerpo [...] Asimismo, en donde está en práctica algún Derecho Municipal, como en este reino de Valencia respeto de los contratos i últimas voluntades anteriores a la abolición de los fueros, i absolutamente respeto de todos los eclesiásticos, se deven estudiar unas Instituciones comprehensivas de dicho derecho, breves, methodicas, claras; i esto desde luego lo haría yo poner en práctica.

Aquest projecte es materialitzaria en *Idea del nuevo método que se puede practicar en la enseñanza de las Universidades de España*, obra apareguda en 1772.³⁵ En el capítol XXII s'ocupa del «catedràtic de dret

34. Carta de Gregori Mayans a Pere Andrés Burriel, de 12 de febrer de 1752.

35. PESET, *Gregorio Mayans y la reforma universitaria*, pp. 248-249. Mayans va demanar Finestres notícia d'alguna Instituta sobre el dret català, per incloure-la en el pla; però la resposta negativa del barceloní li portà a incloure només les obres corresponents al dret valencià.

municipal» i dels estudiants de la càtedra: el professor explicaria les *Institucions dels Furs i Privilegis del Regne de València*, una Instituta foral de Pere Jeroni Taraçona (Pedro de Huete, Valencia, 1580) durant un any, i només els que aprovaren la matèria podrien exercir l'advocacia; proposa també la reimpressió dels furs i els privilegis, les edicions dels quals eren cada vegada més rares, per tal d'afavorir l'ensenyament i el posterior exercici professional. Mayans proposava la creació d'una càtedra de dret municipal o foral dins la Facultat de Lleis per la conveniència de conèixer-lo; encara més interès presentava en aquells territoris en què es conservava el dret privat, com ara Catalunya... Sens dubte, volia que no se n'extingira la memòria: abolit el text i cegada la font, era qüestió de temps que es convertís en un record inútil. A Mayans li irritava especialment la desídia dels jutges de l'Audiència a l'hora d'aplicar els vells furs a causa de la ineptitud per a llegir el valencià...

D'altra banda, durant els últims anys de la vida, l'erudit valencià continuà acumulant materials jurídics relacionats amb el dret foral, i aconseguí constituir una extensa biblioteca, integrada per volums amb sentències de la vella Audiència, formularis notariais, al·legacions en dret o "porcones", quaderns amb anotacions i observacions sobre els furs –majoritàriament anònimes–, índexs legals i vocabularis, etc.³⁶ Fins i tot va arribar a projectar, junt amb el seu germà Joan Antoni, una nova edició de les *Institucions* de Taraçona, obra que jutjava idònia per a utilitzar en les aules i formar amb ella als estudiants;³⁷ llavors, el seu coneixement del vell dret abolit en 1707 era ben extens i complet... Per desgràcia, la mort, esdevinguda en 1781, va frustrar aquest i d'altres projectes.

L'any 1707, després de la batalla d'Almansa, es va produir l'abolició completa dels furs i privilegis de l'antic regne de València. Vora una dècada

36. Una part s'ha conservat entre la col·lecció d'obres manuscrites del fons Serrano Morales de l'Arxiu Municipal de València, i allí poden consultar-se.

37. AMV, Serrano Morales, n° 7.277-61, exped. n° 15.

més tard, arran del decret de Nova Planta publicat per reial cèdula de 16 de gener de 1716, la derogació s'estengué a la major part del dret històric català, tot i que se'n van conservar alguns elements, com ara el dret civil i diversos aspectes del dret processal –els estils i pràctica judicial– i del dret penal. La importància i el caràcter transcendental d'aquests esdeveniments són ben coneguts, però sovint s'oblida que es tracta d'un fet eminentment jurídic, per tal com l'abolició afectà l'ordenament legal –les fonts del dret– i les institucions. Sabem que a l'Edat Moderna, les constitucions i els furs eren considerats, respectivament, com un element essencial de la consciència política que els catalans i els valencians tenien de si mateixos com a poble. La identitat col·lectiva es vincula així a una estructura jurídica i a una consciència històrica desenvolupada després de segles de convivència com una entitat perfectament recognoscible –Catalunya o el regne de València–. A l'altura del segle XVII, mots com ara “constitucions” o “furs” ja no fan referència a un simple codi o conjunt de lleis, llavors en procés de recopilació i ordenació, sinó a un entramat institucional que se sosté sobre una estructura jurídica molt diversa, i que té com a característica principal la capacitat per a limitar el poder arbitrari del rei en una època de creixent absolutisme. D'ací la seua força mobilitzadora, tant abans com després de la guerra de Successió...

La reflexió sobre les conseqüències jurídiques de la Nova Planta de govern dels territoris de la Corona d'Aragó encara està obrint-se pas. Després d'un primer conjunt d'estudis que mostrà un panorama global dels resultats –l'abolició completa a València, la conservació parcial a Aragó, Catalunya i Mallorca–, noves investigacions van aprofundint en les pervivències d'aquells ordenaments: vitalitat i aplicació, pràctica judicial i professional, relacions de convivència amb el dret castellà, mecanismes de substitució i resistència, formes d'actualització una vegada abolides les fonts de creació, etc. En aqueix sentit, el present estudi no pretén ésser més que una altra petita contribució al descobriment progressiu d'un món que hagué de canviar apressadament i per la força.

Anys després de la commoció causada per la guerra i la repressió posterior, dos juristes excepcionals que havien compartit aules al Col·legi de

Cordelles i viscut la guerra de prop a Barcelona, començaren a intercanviar opinions i coneixements a través de la correspondència. El nucli principal de continguts va ser el dret comú romanocanònic i, de manera especial, l'anomenada jurisprudència elegant, és a dir, l'humanisme jurídic i les obres en què es plasmava. També, els progressos que ells mateixos assolien en els treballs que anaven mamprenent: el llatí que hi usaven, les fonts emprades, la crítica d'altres publicacions i els seus autors...

En un primer moment, doncs, la reflexió sobre el que havia ocorregut en els anys de la guerra i les conseqüències jurídiques d'aquells fets estan absents de la correspondència i de les consideracions que ambdós s'hi fan mútuament. Però va ser precisament Josep Finestres qui animà Gregori Mayans a ocupar-se del dret foral valencià, malgrat haver estat completament abolit el 1707. L'erudit d'Oliva, massa capficat durant els primers anys de la seua carrera com a jurista en els textos clàssics del dret comú romà i canònic, va rebre l'esperó necessari en les lletres de Finestres ja a les acaballes de la dècada dels vint. L'estada de Mayans en la Biblioteca Reial de Madrid retardà un temps la materialització de qualsevol projecte, però va ser la decebedora experiència que visqué a la Cort la que féu que tornara els ulls a la vella legislació foral. A mitjan segle, proposà a Finestres la redacció d'una història del dret català en paral·lel a la que ell mateix projectava escriure sobre el dret valencià. El barceloní inicià el 1747 uns *Iuris catalauni elementa* i també un *De historia iuris catalaunici*, però finalment es va fer enrere per por a «tropezar en algo que pudiese ofender la delicadeza del sistema presente», és a dir, fins a cert punt, per por a la repressió. Mentrestant, a València Mayans treballava una *Historia iuris valentini*, que fins ara pensàvem que no s'havia conservat. No obstant això, la troballa d'un manuscrit atribuïble a l'erudit entre els fons de la Biblioteca Valenciana, una extensa «Disertación sobre los antiguos comentadores de los Fueros de Valencia» obliga a revisar-ne l'afirmació.

El treball ve a mostrar que Finestres i Mayans s'acosten als respectius ordenaments jurídics –català i valencià– després de l'abolició de començament del segle amb perspectives diferents. L'interès del barceloní, un partidari declarat del bàndol borbònic, va ser major al principi i tractà

de consolidar-se a mitjan centúria, però sense resultats patents: la precaució davant de la situació política que vivia el Principat i la convicció de la superior perfecció del dret comú i la seua doctrina van minvar els esforços fins la desaparició. En el cas de Mayans, de filiació austriacista, l'interès sembla centrar-se en les normes vigents en matèria concreta i amb un criteri d'utilitat, com ara les regalies quan prepara l'*Examen del Concordato de 1737*; veia les contingudes en l'ordenament foral –normes i costums– com un mecanisme de contenció del poder de l'església i de reforçament de la potestat del monarca. No pareix estar darrere dels diversos intents de recuperació de la legislació foral en matèria de dret privat que esguiten aquells anys, i tampoc veu en l'antiga legislació aleshores abolida un fre al poder del rei, que sí és patent en juristes gairebé coetanis, com ara Josep Villarroya o Xavier Borrull.

Una reflexió especial pot merèixer la data en què el projecte es planteja: 1747. Sembla com si ambdós juristes hagueren esperat a la mort de Felipe V, en juliol de 1746, per a començar a posar per escrit les directrius. Potser van tenir por de significar-se davant qui havia abolit furs i constitucions amb un decret que almenys Mayans sempre considerarà injust. No és descartable, doncs, que preferiren esperar al regnat del seu fill, que ni tan sols havia nascut en aquell moment i s'havia criat en una atmosfera diferent. Mayans va acabar escarmentat de la seua experiència en la Cort, i tot i que va optar per tornar al seu poble natal en una mena de retir intel·lectual, tampoc allí va gaudir de pau, com acredita la persecució de què va ser objecte pel Consell de Castella en 1743. L'experiència d'aqueix any, quan va ser despullat dels seus manuscrits i de les obres que tenia en impremta, li va demostrar la inseguretat en què es trobava, inclús lluny de Madrid. Tampoc Finestres, com hem vist, tenia intenció d'enfrontar-se al poder... Després de la guerra de Successió, la repressió dels vencedors també va afectar l'àmbit del dret i l'activitat erudita i científica dels juristes, sobretot en els anys més pròxims al conflicte bèl·lic.

Una circumstància afegida sobre la que potser cal, si més no, una reflexió addicional ve constituïda pel fet que Mayans i Finestres són, sens dubte, dues figures excelses dins del panorama jurídic espanyol del segle XVIII. No obstant això, resulten habitualment ignorats en els manuals d'història, més proclius a personatges com ara Macanaz, Campomanes o

Jovellanos. No em cap dubte que la seua *nació* aragonesa –en el sentit que provenen dels territoris orientals de la Península– no ajuda en el context d’una historiografia profundament castellanitzada per a la centúria il·lustrada. A més, tots dos van viure una mena d’exili interior motivat per circumstàncies diverses: Finestres a Cervera, on va residir més de sis dècades; i Mayans a Oliva, on es retirà el 1739. Aquest últim s’ha beneficiat dels estudis i l’empenta investigadora del professor Antonio Mestre, i ara és una figura ben coneguda, almenys a València i en els cercles acadèmics. Però Josep Finestres sembla arrossegar encara el llast del seu “borbonisme”. Els estudis d’Ignasi Casanovas, tot i ser extensos i estimables, necessiten una actualització monogràfica; algunes aproximacions ja s’hi han fet, com he pogut mostrar. El barceloní és el primer pas cap a l’escola de juristes catalans del segle XIX. A més, com he dit abans, es tracta d’un jurista excel·lent, amb una obra que, en el seu temps, va merèixer elogis i lloances de nombrosos juristes i editors europeus, inclús del mateix Mayans, tan poc donat als comentaris amables –«el más ingenioso i erudito professor que hoi tiene España», diu en algun moment–, però que en aquest cas va comparar els treballs del barceloní amb els de Cuiaci: en aquell temps, no era possible una ponderació major... La lectura de l’*Hermogenià* mostra una erudició vasta i exquisida, una perfecta anàlisi del dret clàssic, la pràctica de la crítica textual, un extens coneixement d’obres no solament jurídiques, sinó filosòfiques o literàries... I, si més no, almenys es podria avançar en la tasca de concretar el paper que Finestres jugà en la història del dret català; és a dir, si va ser una rêmora per al seu desenvolupament, o bé es troba en la base de la recuperació que experimentà al segle XIX.³⁸

Algunes d’aquestes dades expliquen igualment, tot i que siga de manera parcial, la rapidesa amb què Finestres i Mayans, i les respectives obres,

38. Una síntesi sobre el debat: Josep-D. GUÀRDIA I CANELA, «Josep Finestres i de Monsalvo i el dret de Catalunya», Comunicació a la sessió de l’Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya de 27 de gener de 2009. També hi incideix José Luis LLAQUET DE ENTRAMBASAGUAS, “La Facultad de Cánones de la Universidad de Cervera (s. XVIII-XIX)”, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2001, pp. 70-76.

caigueren en l'oblit. D'una banda, com assenyala Pérez Simeón, la jurisprudència humanista o elegant exigia dels estudiants una gran preparació en dret romà i un bagatge cultural més que notable, la qual cosa la convertia en un obstacle gairebé insalvable tant en la docència com en l'exercici professional; l'arribada del procés codificador, que proposava l'elaboració d'un dret racional, ordenat, breu i sistemàtic, més senzill en la comprensió, suposà el desterrament de posicions intel·lectuals i d'obres com les dels nostres juristes. D'altra, el racionalisme i la Il·lustració havien posat l'èmfasi en qüestions ben diferents i allunyades de les que trobem en la correspondència entre Mayans i Finestres. Conceptes com el de sobirania, separació de poders, ciutadania o pacte social havien donat peu a juristes de caire polític –Montesquieu, Rousseau, Burlamaqui...– que s'ocupaven de matèries que haurien de constituir la base d'un canvi radical i profund. En aquest punt hi ha una diferència perceptible entre el valencià, més acostumat a posseir i llegir llibres prohibits, i el barceloní, que, per la seua filiació jesuítica, es mostra renuent a les novetats que arriben d'Europa i als autors del dret natural continental, als que en ocasions qualifica de «noveleros franceses y septentionales».³⁹ En qualsevol cas, és també un exponent del retard de la ciència jurídica i política espanyola, sovint estancada en disquisicions erudites més pròpies del segle XVI.

39. Vegeu al respecte d'aquesta diferència Montserrat FIGUERAS I PAMIES, «Alguns trets sobre el procés ideològic de la Universitat de Cervera a Catalunya: segles XVIII i XIX», *Revista Miscel·lània Cerverina*, II (1984), pp. 75-116, en pp. 85 ss.

Les Esquadres de Catalunya durant els anys finals de la Guerra del Francès (1813-1815): una aproximació basada en la correspondència de Pere Màrtir Veciana i Miró

VERÓNICA PEÑA FILIU

Resum

Durant els anys finals de la Guerra del Francès, les Esquadres de Catalunya –creades el 1719 com una força militar per auxiliar l'Exèrcit en el desenvolupament de tasques d'ordre i vigilància– visqueren moments difícils. L'actuació dels mossos es veié afectada per les desercions, la falta d'efectius i la insuficiència dels sous. La necessitat de reorganitzar les Esquadres per aconseguir el seu correcte funcionament fou la prioritat de Pere Màrtir Veciana i Miró, quart comandant en cap del cos. A partir de la seva correspondència personal, la present comunicació analitza l'estat de les Esquadres de Catalunya durant els darrers anys de la Guerra del Francès. Les fonts consultades formen part del Fons Família Veciana (Arxiu Comarcal de l'Alt Camp) i consisteixen en la correspondència que Veciana mantingué durant els anys 1813 i 1815 amb diferents institucions i càrrecs, com el Capità General de Catalunya, els caporals o els alcaldes de les viles.

Paraules clau: Esquadres de Catalunya, Guerra del Francès, Veciana, exèrcit, violència, desercions.

Resumen

Durante los años finales de la Guerra de la Independencia, las Escuadras de Cataluña –creadas en el 1719 como una fuerza militar para auxiliar el

Ejército en el desarrollo de tareas de orden y vigilancia— vivieron momentos difíciles. La actuación de los *mossos* se vio afectada por las deserciones, la falta de efectivos y la insuficiencia de los salarios. La necesidad de reorganizar las Escuadras para conseguir su correcto funcionamiento fue la prioridad de Pere Màrtir Veciana i Miró, cuarto comandante del cuerpo. A partir de su correspondencia personal, esta comunicación analiza el estado de las Escuadras de Cataluña durante los últimos años de la Guerra de la Independencia. Las fuentes consultadas forman parte del Fons Família Veciana (Arxiu Comarcal de l'Alt Camp) y consisten en la correspondencia que Veciana mantuvo durante los años 1813 y 1815 con diferentes instituciones y cargos, como el Capitán General de Cataluña, los cabos o los alcaldes de las villas.

Palabras clave: Escuadras de Cataluña, Guerra de la Independencia, Veciana, ejército, violencia, deserciones.

Abstract

At the end of the Peninsular War, the *Esquadres de Catalunya* —created in 1719 as a military force to aid the Spanish army on surveillance tasks and to maintain the order— went through a period of instabilities. The *mossos* were affected by desertions, lack of personnel and insufficient incomes. In this sense, the *Esquadres's* reorganization was the priority of Pere Màrtir Veciana i Miró, who was the fourth commander-in-chief of the corps. Using Veciana's personal correspondence, this paper focus on the state of the *Esquadres de Catalunya* during the last years of the Peninsular War. The primary sources used, property of Fons Família Veciana (Arxiu Comarcal de l'Alt Camp), contain the correspondence that Veciana shared during 1813 and 1815 with different institutions and official positions, like the Captain General of Catalonia, the *caporals* (squad leaders) or the mayors.

Keywords: *Esquadres de Catalunya*, Peninsular War, Veciana, Spanish army, violence, desertions.

Les Esquadres de Catalunya, creades el 1719 per l'Audiència Reial i el Capità General amb l'objectiu de garantir l'ordre i la tranquil·litat del Principat en absència de l'Exèrcit, van ser la primera força policial professional i estatal de Catalunya. L'evolució del cos des de la seva creació fins a l'actualitat ha estat traçada a l'obra *Mossos d'Esquadra: Història i present*,¹ una revisió i actualització del llibre *Els Mossos d'Esquadra*.² Pel que respecta a la vinculació de les Esquadres amb la família Veciana, Núria Sales ha estudiat àmpliament els anys durant els que la nissaga vallenca ostentà la comandància del cos (1721-1836).³ Per a aquesta etapa també es troba l'obra de Joan Papell i Tardiu, centrada en l'anàlisi dels orígens de les Esquadres.⁴ Així mateix, destaquen els diversos treballs d'Anna Borruell, que han analitzat amb detall sobre l'estat del cos durant el comandament de Felip Veciana i Dosset (1762-1798),⁵ i la biografia elaborada per Manuel Bofarull de Josep Vidal i Pujades, mosso des de 1828 i comandant de les Esquadres a partir de 1854, que ha permès

1. Pere ANGUERA, et al., *Mossos d'Esquadra. Història i present*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2005.

2. Núria SALES, et al., *Els Mossos d'Esquadra*, L'Avenç, Barcelona, 1981. L'obra inclou un capítol dedicat a les Esquadres durant l'Antic Règim a càrrec de Núria Sales.

3. Núria SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra. La dinastia Veciana i la policia catalana el segle XVIII*, Aedos, Barcelona, 1962. Existeix també una tesi inèdita de la mateixa historiadora sobre l'origen de les Esquadres: SALES, "La Polémica sobre Pedro Antonio Veciana y el origen de las Escuadras del Baile de Valls", Tesi de llicenciatura, Facultat de Filosofia i Lletres, Universitat de Barcelona, 1959.

4. Joan PAPELLI TARDIU, *L'origen dels mossos d'Esquadra: Guerra de Successió i postguerra a Valls*, Pagès, Lleida, 1999.

5. Em refereixo a Anna BORRUELL LLOVERA, *Les esquadres de Catalunya a finals del segle XVIII: de la prosperitat a la decadència*, Consell Comarcal de l'Alt Camp, Valls, 1994; BORRUELL, *Les Esquadres del batlle de Valls: origen i fundació de les Esquadres de Catalunya*, Ajuntament de Valls, Valls, 1990; BORRUELL, «Entorn les esquadres de Catalunya a finals de l'Antic Règim», *Quaderns de Vilaniu*, n. 21 (1992), pp. 3-16; BORRUELL, «Algunes qüestions entorn la mort del comandant de les esquadres de Catalunya Felip Veciana i Dosset», *Gimbernat*, n. 17 (1992), pp. 133-139; i la tesi inèdita BORRUELL, "Els Mossos d'esquadra com a força policial i cos auxiliar de l'exèrcit (1791-1797): la correspondència

conèixer la situació del cos sota la direcció del darrer comandant Veciana.⁶ Malauradament, no s'han realitzat més estudis específics sobre les Esquadres per al segle XVIII i les primeres dècades del segle XIX,⁷ període que compren la comandància de la família Veciana. Determinats aspectes, com ara la situació del cos durant els anys de la Guerra del Francès, romanen encara poc coneguts i requereixen noves investigacions.

La present comunicació té l'objectiu de contribuir a ampliar el coneixement sobre l'estat de les Esquadres durant els darrers anys de la Guerra del Francès. La documentació emprada forma part del fons Família Veciana (Arxiu Comarcal de l'Alt Camp) i consisteix en la correspondència que el quart comandant de les Esquadres, Pere Màrtir Veciana i Miró, va mantenir durant els anys 1813-1815 amb diferents institucions i càrrecs, com el Capità General de Catalunya, els caporals o els alcaldes de les viles.

1. Els orígens de les Esquadres

Les Esquadres de Catalunya van ser creades arran de l'esclat de la Guerra de la Quàdruple Aliança (1718), que enfrontà Espanya amb Anglaterra, França, Holanda i Àustria. El conflicte va provocar que l'Exèrcit marxés a la zona de frontera, deixant el Principat sense defensa en un moment en

del caporal Jaume Figueras amb el comandant Felip Veciana", Tèsi de Llicenciatura, Departament de Geografia, Història i Filosofia (Tarragona), Universitat de Barcelona, 1989. La mateixa autora compta amb un llibre dedicat a la transcripció de documentació relacionada amb les Esquadres: BORRUELL, *Els Mossos d'esquadra: aportació documental a la seva història, 1741-1821*, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 1998.

6. Manuel BOFARULL i TERRADES, «Josep Vidal i Pujadas. Un xèrif del Penedès», *Miscel·lània Penedesenca*, n. 19 (1994), pp. 299-327.

7. Aquest breu balanç historiogràfic comença amb l'obra de Núria Sales, *Història dels Mossos d'Esquadra* (1962), per ser la primera aproximació científica als orígens i evolució de les Esquadres. Un recorregut detallat sobre les obres anteriors que tracten el tema es troba a: Núria SALES, «Els mossos d'esquadra a l'antic règim (1721-1835)», dins SALES, *Els Mossos d'Esquadra*, pp. 16-17.

què, tot i l'establiment de mesures de control social –com els decrets de desarmament– les manifestacions de resistència en contra del poder borbònic continuaven presents a diverses zones de Catalunya i causaven la intranquil·litat de les autoritats.⁸ Des de 1717, l'activitat de les partides guerrilleres antiborbòniques encapçalades per Pere Joan Barceló –conegut també com Carrasclet– resultava una amenaça per al règim. La seva presència esdevingué encara més preocupant arran de l'inici de la guerra, quan començaren a col·laborar amb França.⁹ Davant aquesta situació, el Capità General i la Reial Audiència decidiren crear una sèrie d'esquadres que actuessin com una força militar auxiliar de l'Exèrcit desenvolupant tasques d'ordre i vigilància, i contenint qualsevol intent de rebel·lió interna així com la possible invasió francesa del territori.¹⁰

Amb la firma del Tractat de la Haia (1720) i el final del conflicte internacional, el 1721 moltes esquadres van ser eliminades, quedant-ne només tres (situades a Riudoms, Rodonyà i Valls) que van passar a estar sota la comandància d'en Pere Anton Veciana, un rambler de Valls que havia dirigit l'esquadra d'aquest poble durant la guerra.¹¹ La seva elecció com a comandant no va ser quelcom casual. Com ha assenyalat Núria Sales, en el seu nomenament tingué gran pes la professió de rambler que havia exercit al llarg de la seva vida –i que li proporcionà un excel·lent coneixement de totes les terres del Principat–, així com la seva participació contra el moviment guerriller d'en Carrasclet.¹² A més, la zona que comprenia les extensions del Camp de

8. Josep Maria TORRAS I RIBÉ, *Felip V contra Catalunya*, Rafael Dalmau, Barcelona, 2005, p. 217.

9. Joaquim ALBAREDA I SALVADÓ, «L'alçament dels carrasclets contra Felip V», dins Ramon ARNABAT, *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*, Publicacions Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, pp. 69-71.

10. SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, p. 37.

11. SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, p. 39.

12. El líder austriacista havia aprofitat l'enfrontament bèl·lic amb França per alçar-se en contra del règim borbònic. Entre els seus objectius estava la presa de Valls, però en Veciana aturà els seus plans i impossibilità que ocupés la vila, SALES, *Història dels mossos d'Esquadra*, pp. 40-41.

Tarragona, el Penedès, la Conca de Barberà i les muntanyes de Prades fins a l'Ebre causava la inquietud del poder central i era vista com un perillós focus de rebel·lió, de manera que la presència d'esquadres a Riudoms, Rodonyà i Valls esdevenia idònia per a garantir el control de l'àrea i poder reprimir qualsevol moviment subversiu.¹³

Si bé el 1721 només hi havia tres esquadres, quan Pere Màrtir Veciana Sevit, hereu de Pere Anton Veciana, prengué l'any 1736 la direcció del cos, aquest comptava amb vuit esquadres que augmentaren fins a onze en el decurs del seu comandament.¹⁴ Sembla que la consolidació de les Esquadres es produí al llarg d'aquests anys, que coincidiren amb la progressiva estabilitat social que visqué el Principat arran de l'amnistia promulgada per Felip V el 1723 i la disminució de la pressió militar sobre el territori,¹⁵ i amb la Pau de Viena (1725), que posà fi a les hostilitats entre Felip V i l'arxiduc Carles.¹⁶ Des d'aleshores i fins la Guerra del Francès, la funció principal de les Esquadres continuà essent la realització de tasques policials, centrant-se en la vigilància dels camins, la persecució i arrest de malfactors, i l'auxili de les Justícies.¹⁷

1.1 La família Veciana i Pere Màrtir Veciana i Miró

D'ençà que Pere Anton Veciana assumí la comandància de les Esquadres el 1721, el càrrec de comandant va restar dins la nissaga Veciana, passant de pares a fills primogènits i convertint-se en una part més del patrimoni

13. SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, p. 40.

14. SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, p. 60.

15. Felipe-José de VICENTE ALGUERÓ, «El ejército en Cataluña durante el reinado de Carlos III», *Pedralbes*, n. 8 (1988), p. 121.

16. Virginia LEÓN SANZ, «Acuerdos de la Paz de Viena de 1725 sobre los exiliados de la Guerra de Sucesión», *Pedralbes*, n. 12 (1992), p. 295.

17. El 1813 Pere Màrtir Veciana i Miró exposava: «el objeto principal de las Esquadras consiste en perseguir y arrestar a los Malechores y gente vaga y malentretendida, y vigilar sobre la quietud y buen orden; para lo que se necesita una fuerza competente distribuida en ciertos puntos y distritos de la Provincia, auxiliandose mutuamente con las Justicias», Arxiu Comarcal Alt Camp (ACAC), fons *Família Veciana*, document 7800.

familiar. La relació entre les Esquadres i els Veciana no finalitzà fins el 1836, quan Pere Pau Veciana, fill de Pere Màrtir Veciana i Miró, renuncià al càrrec i esdevingué el darrer Veciana en comandar el cos.¹⁸

Durant el període que comprèn la Guerra del Francès (1808-1814), Pere Màrtir Veciana i Miró va ser el comandant en cap de les Esquadres de Catalunya i el quart membre de la família Veciana en ocupar aquest càrrec. Sota el seu comandament, les Esquadres visqueren moments difícils. La correspondència que va mantenir amb representants del poder, caporals i altres càrrecs durant els darrers anys de la Guerra del Francès girà al voltant de les vicissituds que dificultaven l'actuació del mossos –desercions, falta d'efectius o insuficiència de sous– i de la necessitat de reorganitzar les Esquadres per a aconseguir el seu correcte funcionament.

2. L'actuació de les Esquadres en els darrers anys de la Guerra del Francès

Amb l'esclat de la Guerra de la Convenció (1793-1795), que enfrontà Espanya amb la França revolucionària, l'activitat de les Esquadres es veié afectada. El conflicte comportà que les funcions policials de mossos i caporals es centressin en el suport de l'Exèrcit i en el desenvolupament de tasques necessàries en un context de guerra, com ara el transport d'ordres oficials, la realització de lleves forçoses, la captura de desertors, l'execució de requisos o el cobrament d'impostos.¹⁹ En el cas de la Guerra del Francès, l'activitat de les Esquadres també es veié perjudicada pel context bèl·lic. La correspondència de Pere Màrtir Veciana i Miró permet apreciar que, durant els darrers anys del conflicte, les Esquadres es dedicaren a la persecució de lladres i desertors, i a la tramesa d'ordres oficials.

18. SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, p. 157.

19. BORRUELL, *Les esquadres de Catalunya*, pp. 12-13.

2.1 Captura de lladres, malfactors i desertors

Les fonts consultades contenen dos processos de captura de desertors i lladres que exemplifiquen el procediment que les Esquadres seguien per atrapar aquest tipus de delinqüents.²⁰ Tot començava quan el comandant o els caporals rebien notícies sobre actes delictius:

Teniendo noticia que en las inmediaciones de esta Villa de Piera havia algunos Ladrones, que despues de robar algunas casas solariegas cometian el horrible atentado de quemar a sus dueños; no pudiendo mi obligación prescindir de procurar el paradero de aquellos malhechores, heche mano de algunos confidentes, e informado por ellos que se hallarian no muy distantes de esta Villa no dudé ni por un instante ir a su alcance.²¹

El fet que Veciana esmenti l'existència de confidentes que informen de la situació dels criminals indica que, tal i com assenyala Núria Sales, el comandant i els caporals disposaven d'una xarxa d'espies i còmplices que els advertien sobre els actes delictius i sobre la possible localització dels seus responsables.²²

Els lladres i desertors als que s'enfrontaren les Esquadres presenten unes característiques comunes. En els dos processos consultats, es tractava d'homes armats que actuaven reunits en grups de quatre o cinc membres

20. Els processos als que faig referència es troben als documents 4742 i 4748 (ACAC, *Família Veciana*).

21. ACAC, *Família Veciana*, 4742. En l'altre procés (ACAC, *Família Veciana*, 4748), Veciana també senyala la presència de confidentes: «Dos días estuve escondido en una casa de campo dentro un Bosque en cuyo paraje no pude lograr noticia alguna del paradero de ellos. Determine salir de allí, y pasarme a otra parte con el mismo objeto lo que ejecute la noche del 12, en cuyo sitio me avia de aguardar un confidente para darme las noticias que hubiese adquirido».

22. Núria Sales explica que el pagament de les informacions era quelcom normal per als comandants de les Esquadres i que, fins i tot, portaven un recompte de les despeses que generava l'ús dels serveis dels confidentes; SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, pp. 75-76.

i que es dedicaven a l'assalt de camins i el robatori de cases aïllades, no tenint inconvenient en assassinar –sobretot cremant– els amos de les propietats a les que irrompien. S'amagaven en coves o cases i la seva actitud envers els mossos era desafiant, doncs es negaven a lliurar-se i responien amb violència:

Haviendoles intimada la rendición, en vez de ovedecerla tomaron sus armas y nos hicieron fuego; Vista su resistencia yo y mis compañeros les contestamos, igualmente que los demas Paisanos haciendoles tanvien fuego de modo que de sinco que havia en dichas Cuebas quedaron en ellas uno de herido y otro de muerto y persiguiendo a los tres restantes que havian fugado de ellas fueron muertos dos y otro de herido con motibo de haverse denegado siempre a la rendición que por varias veces se les intimo.²³

Pere Màrtir Veciana i Miró fou el protagonista d'un d'aquests dos processos i definí els delinqüents als que s'enfrontà com «una quadrilla de ladrones».²⁴ Tanmateix, la resistència que van presentar així com el fet d'actuar en grup i amb el rostre cobert²⁵ són trets que plantegen la possibilitat que fossin desertors –malgrat que cobrir-se el rostre podia deure's a que fossin veïns dels pobles dels voltants i volguessin evitar ser reconeguts–. De fet, des del segle XVIII, la deserció es convertí en un veritable mal endèmic de l'Exèrcit. L'emissió contínua d'ordenances orientades a acabar amb les desercions va resultar infructuosa, situació

23. La cita correspon a un dels dos processos mencionats anteriorment: ACAC, *Família Veciana*, 4742. En aquest cas, el caporal de l'esquadra de Piera, juntament amb uns quants mossos i veïns de la zona, atrapà un grup de lladres que estava cometent robatoris i assassinats per la zona. Després de la seva captura, el caporal s'adonà que els delinqüents eren en realitat desertors.

24. ACAC, *Família Veciana*, 4748.

25. Veciana adverteix que aquests malfactors actuen emmascarats: «Sali la noche del 6 del corriente con el intento de descubrir quienes heran aquellos malvados que quasi siempre enmascarados cometían los mayores insultos», ACAC, *Família Veciana*, 4742.

que es prolongà fins les tres primeres dècades del segle XIX.²⁶ Durant la Guerra del Francès, la deserció esdevingué també un problema, essent habitual que desertors reunits en quadrilles es dediquessin a robar i assaltar els transeünts dels camins.²⁷ Donat que el càstig previst per a la deserció era la pena capital, tant la negació a entregar-se com la resposta violenta dels lladres als que s'enfrontà Veciana semblen indicar que poguessin tractar-se de desertors.

Davant la resistència dels criminals, els mossos els instaven a la rendició i, quan no hi havia alternativa, feien ús de la força de les armes.²⁸ Un cop capturats, els reus i els objectes associats a ells —armes de foc, punyals, etc.— eren entregats al cap de corregiment o al partit judicial més proper i, des d'aleshores, passaven a estar sota la seva competència. Si la captura havia estat realitzada per un caporal, el procés finalitzava quan aquest enviava un informe sobre els esdeveniments al comandant de les Esquadres, qui s'encarregava de fer arribar les notícies al Capità General.²⁹

2.2 Transport d'ordres

Durant els darrers anys de la Guerra del Francès, el transport d'ordres fou una altra ocupació que concentrà els esforços de mossos i caporals. Aquells mossos que no formaven part d'una esquadra concreta i que es dedicaven a fer circular la correspondència oficial eren anomenats vereders

26. Cristina BORREGUERO, *El reclutamiento militar por quintas en la España del siglo XVIII*, Universidad de Valladolid, Valladolid, 1989, pp. 326-327.

27. Antoni MOLINER PRADA, *Catalunya contra Napoleó. La Guerra del Francès 1808-1814*, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 194.

28. Els mossos tenien permís per fer ús de les armes quan els enemics no es rendien o responien amb violència: «En la persecución de los Malechores y delinquentes siempre que estos hagan resistencia con armas podran las esquadras intimarles que se den a Prision por el Rey, y si inmediatamente no se rinden, hacerles fuego precediendo orden de su cabo, y en su ausencia de su Mozo mas antiguo, que mandara la partida, procurando siempre que se evite en todo lo posible la efucion de sangre», ACAC, *Família Veciana*, 7800.

29. ACAC, *Família Veciana*, 4748.

o correus.³⁰ El coneixement que els mossos tenien del territori resultava idoni per a realitzar tasques de vereders en el context de la guerra, quan els camins eren insegurs i es feia difícil la tramesa de comunicacions degut a la presència de l'exèrcit francès. Precisament, el setembre de 1813, l'esquadra de Sant Celoni, aleshores ocupada en el transport d'ordres, era traslladada fora de la carretera perquè pogués continuar realitzant aquesta funció sense perill de trobar-se amb l'enemic.³¹

La utilització de l'esquadra de Sant Celoni per a realitzar tasques de vereders suggereix que no tots els mossos que es dedicaven a aquests menesters estaven aleshores disponibles. Sembla que a la necessitat urgent d'enviar missatges s'hi va unir la manca de vereders, provocant que alguns mossos ordinaris fossin destinats al transport d'ordres. D'aquesta manera, el setembre de 1813, l'alcalde de Tarragona proposava a Veciana la possibilitat d'emprar com a vereders dos mossos que formaven part de dues esquadres diferents.³²

Aquesta situació, en que mossos ordinaris –i a vegades una esquadra sencera– eren ocupats en el transport d'oficis, segurament tingué conseqüències en l'efectivitat del cos de les Esquadres. En aquest sentit, el 1814, Veciana escrivia al Capità General per a informar-li de la impossibilitat de disposar de tots els seus mossos degut a què molts d'ells es trobaven realitzant tasques de vereders:

Las escuadras se componen de 111 mozos y 13 cabos pero de estos son

30. SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, p. 68.

31. «Respecto a la situación local de Sant Celoni, que se hace transito continuo del enemigo, se hace preciso trasladar aquella Esquadra a otro punto fuera de la Carretera donde pueda hacer su servicio con utilidad publica», ACAC, *Família Veciana*, 4760.

32. «Con motivo de hallarse sin colocación Sebastián Vellalta e Isidro Vellalta mozo el primero de esa Escuadra, y el segundo de la de Barcelona, me determino emplearlos para ejercer el oficio de verederos, respeto a necessitar yo de semejantes dependientes para circular las ordenes que como Alcalde Primero Constitucional de esta ciudad me incumbe darles curso», ACAC, *Família Veciana*, 4764.

muy pocos los que puedo destinar al objeto por hallarse, a excepción de los de Valls, de Mora y de Santa Coloma de Queralt, ocupados para las veredas y servicio de las Juntas corregimentales, de modo que solamente puedo contar para el servicio de las armas con unos 20 Mozos utiles cuya fuerza no es suficiente para el buen exito de las rondes.³³

3. *Desorganització de les Esquadres*

Si bé la correspondència d'en Pere Màrtir Veciana i Miró mostra que en els últims anys de la Guerra del Francès els mossos van estar actius, la major part de les cartes manifesten el greu nivell de desorganització del cos. Tant el Capità General com el comandant en cap i els caporals eren conscients de l'estat crític de les Esquadres i, al llarg dels anys 1813-1815, reiteraren la necessitat de reestructurar-les.

3.1 Absència de pagaments

Entre els elements que es consideraven causants principals de la inoperància de les Esquadres durant els darrers anys de la Guerra del Francès es trobava el retard en el pagament dels sous de mossos i caporals, dificultat que el cos arrastrava des de la seva creació.³⁴ De fet, el finançament de les Esquadres és una de les qüestions que apareix esmentada a la documentació amb major freqüència i la que sembla que preocupà més al comandant en cap, als caporals i al Capità General.³⁵

Els pobles eren els encarregats de sostenir econòmicament les Esquadres. Cada mes, els alcaldes entregaven a un recaptador del seu

33. ACAC, *Família Veciana*, 8649.

34. BORRUELL, *Les esquadres de Catalunya*, p. 37.

35. Es troben exemples als documents 4736, 4740, 4742, 4745, 4777, 4790, 8649 (ACAC, *Família Veciana*).

36. Així ho explicava Veciana el 1813: «El cobro se hara por un colector general nombrado por el Excelentísimo Señor Capitan General en cada corregimiento para apoderarse de los caudales, y pagar mensualmente al comandante y cabos, lo que les corresponde para sus sueldos, y el de sus Mozos», ACAC, *Família Veciana*, 7800.

corregiment la suma destinada a la manutenció del cos.³⁶ Aquesta quantitat s'enviava a la Capitania General, on els caporals rebien la proporció corresponent i la repartien entre ells i els mossos de la seva esquadra en concepte de sou.³⁷ Cal afegir, però, que des de l'origen de les Esquadres no tots els pobles contribuïen equitativament al pagament dels sous de mossos i caporals, doncs alguns n'estaven exempts.³⁸

Durant els últims anys de la Guerra del Francès, els caporals i Pere Màrtir Veciana i Miró van fer constar en nombroses ocasions que les penúries econòmiques que patien les Esquadres incidien directament en la correcta operativitat del cos ja que, a més de provocar la pobresa dels seus membres, eren les causants d'un mal major: la fugida de mossos i caporals. Un exemple d'aquesta situació es troba en la petició que va rebre Veciana el febrer de 1813 per a reorganitzar l'esquadra de Balaguer, esquadra que s'havia quedat sense caporal i sense mossos en haver tots ells abandonat l'ofici per no percebre el seu salari.³⁹

Algunes de les figures implicades en el procés de finançament de les Esquadres apareixen també com a causants dels impagaments dels sous de mossos i caporals. Així, el novembre de 1813, Veciana es dirigia al Capità General per a informar-li que l'alcalde major del partit de Montblanc, a qui a finals de 1812 s'havia encarregat la tasca d'efectuar els pagaments endarrerits de les Esquadres, no estava complint amb la seva obligació per no ser aquesta la seva voluntat i no per falta de recursos econòmics, tal i com defensava l'alcalde.⁴⁰ En altres ocasions,

37. SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, p. 64.

38. BORRUELL, *Les esquadres de Catalunya*, p. 25.

39. La petició, de la que Núria Sales també es fa ressó (SALES, «Els mossos d'esquadra a l'antic règim», p. 38), prové de Josep Banquell d'Eixalà: «Me dirijo a usted para que como Gefe de ellas [les Esquadres] en toda la Provincia se sirva habilitar las indicadas Escuadras de Balaguer, proveyendo las quatro plazas que se hallan vacantes, con la de su Cabo, y emitan el pago de los haberes a los mozos, que en el dia se hallan profugos y errantes por no haberles satisfecho sus haberes», ACAC, *Família Veciana*, 4740.

40. Veciana exposava que: «Cumplio en parte dicho Alcalde mayor a aquel decreto hasta el mes de Julio del presente año pero desde entonces no ha satisfecho a pesar de haversele pedido y renovado posteriormente con oficios escusandose que no tenia caudales

era el governador del corregiment qui obstaculitzava el pagament dels sous de les Esquadres:

Mi comandante no puedo menos de manifestar a V. M. mi mayor sentimiento de no poder cumplir con mi dever por la falta de Mozos y aun los dos que tengo no poder acompañarme en las operaciones por su gran indigencia pues ni aun su tenue sueldo no cobran hace mucho tiempo y si bien que sobre este particular se han comunicado por el Real Acuerdo al Gobernador del Corregimiento de Barcelona dos diferentes Oficios para que se pague a esta Escuadra de mi Mando sus devidos sueldos no han producido el menor efecto antes bien su respuesta ha sido que no mandará el pago sin expresa orden del Excelentísimo Capitán General.⁴¹

El comandant en cap de les Esquadres no atribuïa els impagaments de les mesades dels seus homes a la desídia dels pobles, sinó que creia que les autoritats eren les causants d'aquesta situació. En una carta que dirigia al Capità General, el març de 1814, Veciana feia constar que, malgrat les dificultats del període, els pobles continuaven pagant els impostos per a sostenir les Esquadres i que, en aquest sentit, eren les autoritats les que destinaven aquesta quantitat a altres finalitats, malversant els diners i provocant l'erosió del cos.⁴²

Davant aquestes irregularitats, el Capità General no va restar indiferent. El setembre de 1814, Timoteo Roch, governador general de Tarragona, per ordre del Capità General es dirigia als municipis que durant els tres darrers mesos no havien satisfet el pagament de l'impost

ni fuerza para exigir de los Pueblos lo que estan adeudando, quando se sabe que ha cobrado y cobra sin fuerza, o con la misma que exige las demas cobranzas que tiene a su cargo del mismo modo que se ha echo hasta ahora», ACAC, *Família Veciana*, 4767.

41. ACAC, *Família Veciana*, 4742.

42. «Los frecuentes insultos de robos, asesinatos, y toda especie de excesos, que desgraciadamente se cometen en los caminos, y casas, obligan todos los días a las Justicias a clamar el auxilio del Exponente y sus Esquadras que no puede prestar por no tener Mozos a quien mandar, no teniendo con que socorrerles, al paso que los Pueblos libres, y algunos que no lo estan, siguen pagando lo que está señalado, y consignado para el sueldo de las Esquadras, y se les da otro destino que se ignora», ACAC, *Família Veciana*, 7805.

per a mantenir les Esquadres i els instava a realitzar-ho en un termini de tres dies.⁴³

Les dificultats econòmiques que visqueren les Esquadres els anys finals de la Guerra del Francès eren anàlogues a les que van patir durant la Guerra de la Convenció, quan els caporals informaven al comandant de les contínues demores en el cobrament dels seus sous.⁴⁴ Si bé des de la seva creació el cos havia tingut problemes per a obtenir les mesades, segurament l'esclat de la Guerra del Francès agreujà encara més la seva remuneració. Les despeses de guerra, les requises i la contínua pressió fiscal, juntament amb la fiscalització francesa que afectà els pobles envaïts, repercutiren de ple sobre la població més humil i sobre l'economia catalana.⁴⁵ En aquest context, on el pagament dels tributs resultava complicat i el finançament de la guerra era primordial per a les autoritats, la retribució del sou de les Esquadres es veié perjudicada.

3.2 L'obligació del servei de quintes

A la correspondència de Pere Màrtir Veciana i Miró apareix un altre obstacle que, segons el comandant, causava la desorganització de les Esquadres: el servei de quintes. Malgrat que teòricament les Esquadres estaven exemptes de realitzar aquest servei per ser considerades una força militar,⁴⁶ la documentació consultada mostra que van estar sotmeses a les quintes si més no durant els darrers anys de la Guerra del Francès. Així, el febrer de 1813, Veciana dirigia al Capità General un escrit en el que demanava que eximis les Esquadres de les quintes per tots els inconvenients que aquest servei causava al cos.⁴⁷ Segons el comandant, el servei comportava que un nombre imprevisible de mossos restés inactiu durant molts anys i que, alhora, existís la possibilitat que els seus substituïts també haguessin de deixar el cos en haver sortit quintats. En aquest sentit,

43. ACAC, *Família Veciana*, 4790.

44. BORRUELL, «Entorn les Esquadres de Catalunya», p. 8.

45. MOLINER, *Catalunya contra Napoleó*, p. 199.

46. SALES, *Història dels mossos d'Esquadra*, p. 63.

47. ACAC, *Família Veciana*, 4736.

resultava inviable que les Esquadres estiguessin subjectes a una possible i contínua renovació dels seus membres, atès que l'ofici de mosso requeria un bon coneixement del territori i aquesta habilitat s'adquiria amb el temps. A més, els mossos havien de disposar d'unes condicions físiques concretes i tenir entre 22 i 30 anys,⁴⁸ característiques que impossibilitaven que les Esquadres es formessin amb homes no subjectes al servei de les quintes, doncs aquests superaven els 40 anys.⁴⁹

Si bé és cert que el sistema de quintes dificultava l'actuació de les Esquadres, sembla probable que l'interès que Veciana tenia per eximir els mossos del servei respongués al fort rebuig que despertava aquest tipus de reclutament entre la població catalana. Durant la Guerra del Francès, l'aversion dels catalans envers el servei obligatori fou un fet evident: l'augment de desercions, la falta de joves als pobles per conformar les quintes i els intents de les famílies d'evitar que els fills fossin quintats eren fenòmens habituals que derivaren en contínues queixes i denúncies per part de les autoritats militars.⁵⁰ En aquest context en el que els mossos estaven subjectes a les quintes, per la seva exempció del sorteig, a més de contribuir a l'estabilitat de les Esquadres, comportava la possibilitat d'atreure nous candidats que desitgessin evitar el servei obligatori.

4. *Les Esquadres i França*

A la seva *Historia de las Escuadras de Cataluña* (1876),⁵¹ Josep Ortega i Espinós explica l'heroica participació de les Esquadres i Pere Màrtir

48. SALES, *Història dels mossos d'Esquadra*, p. 73.

49. Veciana defensava que: «El servicio de los primeros [dels mossos] es activo, y con la practica de algunos años, acompañados de agilidad, valor y probidad, cuyas qualidades reunidas pocas vezes concurren en los mayores de quarenta años, adquieren los conocimientos necesarios para el desempeño del servicio», ACAC, *Família Veciana*, 4736.

50. Antoni MOLINER I PRADA, «L'organització de la resistència a Catalunya en la Guerra del Francès», dins *Actes del Congr s. Ocupació i Resistència a la Guerra del Franc s, 1808-1814: 5-7 octubre 2005*, Museu d'Hist ria de Catalunya, Barcelona, 2007, pp. 42-43.

51. José ORTEGA Y ESPIN S, *Historia de las Escuadras de Cataluña: su origen, sus proezas, sus vicisitudes, intercalada con la vida y hechos de los mas c lebres ladrones y bandoleros*, Frontis, Barcelona, 1968.

Veciana i Miró a la Guerra del Francès. Segons la seva narració, els mossos esdevingueren un element central en la lluita contra l'exèrcit francès:

El comandante de los mozos se había reservado el mando de unos setenta y cinco de los más valientes y decididos, y con ese puñado de héroes hizo prodigiosas hazañas. Seguía esta fuerza todos los movimientos del ejército francés mandado por el general Suchet. [...] Desde aquel momento, los franceses se vieron más atacados que nunca por esas falanges de enemigos invisibles que aparecían por todas partes, causando mortandad y exterminio, y que, sin embargo, no podía dárseles alcance por más actividad y celo que se emplease.⁵²

Més enllà d'aquest relat romàntic del segle XIX, les investigacions de Núria Sales fan evident la dificultat que suposa estudiar amb detall l'actuació de les Esquadres durant la guerra degut a la fragmentació i contradicció de les informacions.⁵³ Com s'ha vist, durant els darrers anys de la Guerra del Francès, mossos i caporals estigueren ocupats en la captura de desertors i lladres i en la realització de tasques de vereders. A més, existeixen testimonis de la seva participació en diferents episodis del conflicte, com el combat del Bruc o el setge d'Hostalric.⁵⁴ En canvi, el paper de Pere Màrtir Veciana i Miró en relació als esdeveniments de la guerra resulta ambigu. Segons sembla, durant el conflicte el comandant preferí amagar-se amb la seva família,⁵⁵ fet que provocà que els caporals tinguessin dificultats per a contactar amb ell.⁵⁶ Una carta escrita el 1814 pels mossos de l'esquadra de Valls corrobora que Veciana preferí no pronunciar-se amb determinació sobre la seva posició envers la guerra. En aquest document, els mossos explicaven com, el 1811, el general francès Mosnier, després d'intentar parlar amb Veciana i que aquest rebutgés

52. ORTEGA, *Historia de las Escuadras de Cataluña*, pp. 193-194.

53. NÚRIA SALES, «Els mossos d'esquadra a l'antic règim», p. 36.

54. SALES, «Els mossos d'esquadra a l'antic règim», pp. 36-38.

55. SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, pp. 144-145.

56. SALES, «Els mossos d'esquadra a l'antic règim», p. 39.

trobar-se amb ell, demanà que l'esquadra de Valls es presentés a Reus, que aleshores estava sota el poder dels francesos. En aquell moment, el comandant es trobava convalescent, i deixà en mans dels mossos la decisió de posar-se o no al servei dels francesos.⁵⁷ Davant aquest dilema, l'esquadra optà per romandre fidel als resistents espanyols. La resposta dels mossos enfurismà el general Mosnier i, com a represàlia, multà a Veciana prenent com a argument que tenia un fill servint a l'exèrcit espanyol.⁵⁸ Malgrat que Pere Màrtir Veciana i Miró manifestà oposició al bàndol francès els darrers anys del conflicte, la seva correspondència suggereix que en els moments decisius optà per la neutralitat i preferí no prendre partit directament en els esdeveniments de la guerra.

5. La fama de les Esquadres i el projecte de reestructuració

Tant Núria Sales com Anna Borruell situen l'inici de la decadència moral i econòmica de les Esquadres a finals del segle XVIII, sota el comandament de Felip Veciana i Dosset, tercer comandant en cap del cos des de la seva formació.⁵⁹ Les dificultats econòmiques derivades de la Guerra de la Convenció dificultaren el pagament dels sous de mossos i caporals, i afectaren la seva operativitat. Així mateix, durant aquest període les Esquadres estigueren subjectes al descrèdit i eren freqüents les queixes sobre mossos que robaven, estafaven i, fins i tot, violaven dones.⁶⁰ Les

57. Segons els mossos de l'esquadra de Valls: «[Veciana] nos dijo que el General Frances Mosnier despues de haberle insultado de palabras y de hecho hasta el apremio de darle un punta pié por no haber querido sentir al Excelentísimo Francés, le dio orden que luego que llegase a las Villa de Valls dijese a los certificantes y al Cabo referido que se le presentasen en la Villa de Reus, en donde dicho General se hallaba; que el les decia lo que aquel general le había mandado, pero que ellos resolviesen», ACAC, *Familia Veciana*, 4792.

58. En efecte, Núria Sales explica que els francesos intentaren atreure's les Esquadres a la seva causa i que, quan el 1811 prengueren Tarragona, obligaren a Veciana a pagar 500 duros per ser pare d'un oficial enemic; SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, p. 144.

59. SALES, *Història dels Mossos d'Esquadra*, p. 88.

60. *Ibidem*, p. 87.

protestes dirigides al comandant en cap també van ser un fet habitual i procedien tant dels mateixos caporals com del Capità General.⁶¹

Aquest rebuig vers el cos sembla continuar sota el comandament de Pere Màrtir Veciana i Miró. El 1813, van arribar a Veciana notícies sobre la circulació entre els pobles del Principat d'un memorial que atacava la seva imatge i on s'afirmava que la vertadera causa de la desorganització del cos era la malversació que ell feia de les grans quantitats de diners que s'invertien en les Esquadres.⁶² Si bé les persones que informaren de l'existència d'aquest memorial defensaven la figura de Veciana, resulta significatiu que circulés un escrit d'aquestes característiques i incita a pensar que les Esquadres i el seu comandant no gaudien d'una acceptació general.⁶³

La correspondència de Pere Màrtir Veciana i Miró no permet apreciar quin era el posicionament dels habitants dels pobles envers les Esquadres.

61. BORRUELL, *Les esquadres de Catalunya*, p. 42.

62. Josep Voltes, íntim de Veciana, li comunicà l'existència i contingut d'aquest memorial i li confessà saber qui era la persona involucrada en la seva redacció i difusió: «Un Subjecte de esta Vila [Montblanc] que aboca ya li diria qui es, ha fet un memorial demanant la Plasa de Cabo de la Sua Esquadra per posarla en esta Vila, Allegant que Vm no esta en la Sua Vila ahon esta destinat, y que Vm cobra dels Pobles las mesadas corresponents, obe que se li pagan las mesades, sens pagar Vm als Mossos, que es Motiu que los mossos van dispersos per no satisfacerlos Vm las Mesades, y este Memorial lo dirigen al General, amb la inteligencia que lo fan firmar per alguns Pobles», ACAC, *Família Veciana*, 4762. Així mateix, el frare Francesc Foix advertia a Veciana de la presència de dit memorial: «Con esta ocasion observé aer dia 20, que circula por los Pueblos y Justicias un memorial [...] de Montblanch, dirigido al Excelentísimo Señor General, representando que se invierten muchas sumas por las Escuadras de Valls de las que es comandante Don Pedro Veciana, y que a pesar de esto no se cumple con el instituto [...], así que se digne hacer recaer dicha comandancia sobre aquel tal, y que los Pueblos firmen, y sellen con el Sello dicho memorial», ACAC, *Família Veciana*, 4763.

63. Francesc Foix creia que tot allò que s'exposava al memorial era infundat: «Al ver yo aquellas solemnissimas mentiras, pues sé que no cobran [les Esquadres], no puedo menos que indignarme, y determiné, como lo hago ponerlo en noticia de V.M. por la amistad que le profeso, y para su misma inteligencia», ACAC, *Família Veciana*, 4763.

No obstant, cal recordar que durant el temps de guerra eren els mossos els que s'encarregaven de realitzar tasques que causaven el rebuig popular, com les requises o les lleves de soldats. Aquestes activitats, en un context com el de la Guerra del Francès, en el qual els pobles estaven sotmesos a una feixuga pressió fiscal, segurament despertaren l'animadversió dels habitants més humils i contribuïren a empitjorar la fama del cos.

Amb el propòsit de posar remei a totes les dificultats que afectaven les Esquadres, Veciana va plantejar, l'agost de 1813, un projecte «para el arreglo y aumento de les Escuadras de Mozos nombradas del Bayle de Valls, en el reino de Catalunya».⁶⁴ El projecte estava dissenyat per solucionar el problema central del cos: el seu finançament. Així mateix, incidia en diferents aspectes relacionats amb la operativitat de les Esquadres i plantejava la creació d'un fons de pietat que havia de servir per a sostenir els mossos retirats, invàlids o morts durant el servei, així com les seves famílies.⁶⁵ Les mesures proposades semblaven, doncs, anar orientades a recuperar tant el bon funcionament del cos com la seva reputació. Tot i així, no va ser fins el 1817 quan el Capità General i el Rei van publicar els nous reglaments de les Esquadres, que confirmaven les mesures plantejades el 1813 (millora dels sous, augment del nombre d'efectius i creació del fons de pietat, entre altres).⁶⁶

64. ACAC, *Família Veciana*, 7800.

65. *Ibidem*.

66. A partir d'aleshores, l'activitat de les Esquadres augmentà: entre abril de 1816 i desembre de 1817, els mossos realitzaren 578 captures de malfactors, xifra que suggereix una recuperació de la operativitat del cos. Malgrat tot, la fama de les Esquadres continuà essent negativa i les queixes envers la brutalitat i corrupció dels mossos persistiren; SALES, «Els mossos d'esquadra a l'antic règim», p. 40.